ACADEMIA ROMÂNĂ - FILIALA IAŞI • INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

IV - 4475
13 - 21

BIBLIOTHECA ARCHAEOLOGICA MOLDAVIAE IV

CORNELIA MAGDA LAZAROVICI
GHEORGHE LAZAROVICI

ARHITECTURA NEOLITICULUI ŞI EPOCII CUPRULUI DIN ROMÂNIA

NEOLITICUL

TRINITAS

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ-FILIALA IAŞI
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
BIBLIOTECA
Str Th Codrescu nr 8,Pavilionul H
700479, IAŞI-ROMÂNIA
Cota TU - 4475
Inventar 13.248

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI GHEORGHE LAZAROVICI

ACADEMIA ROMÂNĂ-FILIALA IAŞI
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
BIBLIOTECA
Str Th Codrescu nr 6,Pavilionul H
700479, IAŞI-ROMÂNIA
Cota IV-4475
Inventar 13.248

ARHITECTURA NEOLITICULUI ȘI EPOCII CUPRULUI DIN ROMÂNIA

I
NEOLITICUL

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

A C A D E M I A R O M Â N Ă - F I L I A L A IAȘI
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI GHEORGHE LAZAROVICI

ARHITECTURA NEOLITICULUI ȘI EPOCII CUPRULUI DIN ROMÂNIA

I

NEOLITICUL

TRINITAS
IAȘI, 2006

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOTHECA ARCHAELOGICA MOLDAVIAE IV

Ediderunt
VICTOR SPINEI et VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
LAZAROVICI, CORNELIA-MAGDA
Arhitectura neoliticului şi epocii cuprului în România/
Cornelia-Magda Lazarovici, Gheorghe Lazarovici -
Iasi: Trinitas - Editura Mitropoliei Moldovei si Bucovinei, 2006 -
2 vol.
ISBN (10) 973-7834-72-0; ISBN (13) 978-973-7834-72-0
Vol. 1 - Bibliogr. - ISBN (10) 973-7834-73-9 ;
ISBN (13) 978-973-7834-73-7

I. Lazarovici, Gheorghe

903''643''(498)
903'' 637''(498)

TRINITAS, 2006
ISBN (10): 973-7834-73-9
ISBN (13): 978-973-7834-73-7

© Institutul de Arheologie Iaşi
Str. Lascăr Catargi, nr. 18, 700107, Iaşi, România
Tel./Fax: 004-0232-211910

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR

Cuvânt înainte 15
Prescurtări uzuale 17
CAPITOLUL I. PRIMELE CONSTRUCȚII 19
Arhitectura mezolitică 23
Dubova, perioada epipaleolitică 24
Arhitectura neoliticului preceramic și neoliticului timpuriu din Anatolia 26
Arhitectura de apărare 27
Arhitectura civilă 27
Aritectura religioasă 28
Arhitectura mezoliticului din Egeea și sudul Balcanilor 35
Cicladele 35
Grecia continentală 37
Arhitectura mezolitică târzie din regiunea dunăreană 37
Cultura Lepenski Vir – Schela Cladovei 37
Generalități 38
Cronologia și geneza 40
Arhitectura 42
Locuințele 48
Vetrele și cuptoarele 52
Viața spirituală legată de arhitectură 53
Sculpturile 55
Mormintele 56
CAPITOLUL II. ARHITECTURA NEOLITICULUI TIMPURIU 58
Generalități. Terminologie 58
Originea neoliticului timpuriu 58
Cronologia, evoluția și periodizarea 60
Migrația 61
Difuziunea 62
Sisteme cronologice 63
Periodizarea 64
Faza I 64
Fazele II-IV 66
Cronologia absolută 68
Prezentarea generală a culturii Starčevo-Criș 69
Forma și tipul așezărilor 70
Centru de așezare 72
Amplasarea siturilor 74
Dimensiunile așezărilor 78
Roirea așezărilor 80
Ocupații dominante în alegerea locului așezării 81
Evoluția unui sit 82
Orientarea locuințelor 87
Tipurile de locuințe 88
Bordeiul 88
Semibordeiul sau locuința semiadâncită 96
Locuințele de suprafață 99
Coliba 99
Locuințele cu o încăpere 101
Tehnica și spațiul de construcție 102
Locuința cu mai multe încăperi 104
Folosirea și amenajarea interiorului 107
Instalațiile de foc 107
Cuptoarele 107

https://biblioteca-digitala.ro

Țesturile ... 108
Vetrele ... 108
Gropile ... 110
Alte instalații ... 110
Lutăriile ... 111
Funcționalitatea unor construcții ... 111
Construcții și ritualuri de cult ... 111
Ritualuri de fundare ... 112
Ritualuri de abandonare ... 112
Fortificațiile neolitice ... 113
Concluzii ... 115
CAPITOLUL III. ARHITECTURA NEOLITICULUI DEZVOLTAT ȘI MIJLOCIU ... 117
Definirea neoliticului dezvoltat și mijlociu din România. Sistemele folosite ... 117
Sistemul Gh. Lazarovici – W. Schier ... 117
Sistemul M. Garašanin, Vinča – Turdaș ... 119
Neoliticul târziu (după unii eneoliticul timpuriu) ... 120
a) Cultura Vinča ... 121
Date generale ... 121
Originea și răspândirea ... 121
Evoluția ... 122
Stratigrafia și cronologia ... 123
Arhitectura vinčiană timpurie ... 129
Așezările ... 130
Organizarea așezărilor ... 130
Amplasarea așezărilor ... 135
Locuințele ... 142
Evoluția sistemului arhitectural ... 142
Studii de caz ... 142
Bordeiul. Studii de caz - Gornea ... 143
Tipurile de bordeie ... 143
Profilul bordeielor ... 144
Dimensiunile bordeielor ... 144
Suprafața șl habitatul în bordei ... 145
Elemente arhitectonice în bordeie ... 146
Orientarea bordeielor ... 149
Tărtăria ... 149
Bordeiul 27 de la Balta Sărată ... 150
Semibordeiul ... 150
Locuințele de suprafață ... 152
Zorlențu Mare. Nivelul 7, Vinča A3/B1 timpuriu ... 152
Nivelul 6a, Vinča B1 ... 152
Sanctuarul ... 153
Nivelul 6b, Vinča B1 ... 156
Nivelul 5, Vinča B1/B2 ... 157
Nivelul 4, Vinča B2 ... 157
Nivelul 3, Vinča B2-C (C1 la Schier) ... 158
Nivelul 2, Vinča C2 ... 159
Nivelul 1, Vinča C3 retardare ... 160
Balta Sărată. Studiu de caz ... 161
Balta Sărată (II) locuințele dintre 1,05-0,70 m, nivel 2a-2b, Vinča B1 ... 162
Construcția 26, etapa BS II, Vinča B1 ... 163
Locuința 28 ... 166
Groapa de fundare din L28 ... 167
Balta Sărată locuințele din nivel 2c, Vinča B1/B2. Locuința 18 ... 168
Obiceiuri de fundare ... 170
Depuneri rituale în vremea funcționării. "Groapa cupelor" ... 171
Războiul de țesut ... 172
Abandonarea locuinței ... 173
Balta Sărată 3 (III) locuințe în retardare, nivelele 3a/3b ... 174

https://biblioteca-digitala.ro

Locuința 25 ... 175
Balta Sărată, resturi de locuințe, nivel 3b, Vinča C1 (B2/C, în retardare) ... 178
Scurte concluzii privind arhitectura vinčiană ... 179
Coliba ... 179
Locuința mică și mijlocie ... 180
Structuri de pereți ... 180
Podelele suspendate ... 182
Locuința mare sau cu mai multe încăperi ... 184
Locuințele mari, cu mai multe încăperi ... 184
Atelierul ceramic ... 185
Instalații interioare ... 187
Banchete, paturi ... 187
Războaie de țesut ... 188
Casete ... 188
Plăci pe podea ... 188
Cuptoarele ... 189
Vetrele ... 190
Gropile ... 191
Gropi rituale, gropi de ofrandă ... 191
Gropile de stâlp ... 193
Fortificațiile ... 193
Gornea ... 193
Liubcova ... 194
Arhitectura religioasă ... 195
Megaronul de la Vinča ... 195
Sanctuarul de la Kormadin ... 196
Groapa rituală sau mormântul de la Tărtăria ... 198
Localizarea gropii rituale și a mormântului ... 199
Caracterul gropii rituale, ritualul și detalii privind mormântul ... 200
Analizele antropologice ... 201
Condițiile de descoperire ... 201
Studiul geologic al tăbliței ... 202
Studiul stării obiectelor din inventarul gropii rituale ... 203
Ruperea sau spargerea rituală ... 203
Rolul tăbliței ... 204
Datele radiocarbon ... 205
Semnificația ritualului de îngropare ... 207
b) Cultura Banatului ... 208
Denumirea ... 208
Originea ... 208
Răspândirea ... 210
Cronologia și evoluția ... 210
Așezările ... 214
Complexe din faza I-a a culturii Banatului ... 216
Locuirea de la Parța ... 217
Arhitectura nivelului 7a ... 218
Locuințele ... 220
Bordeiele, tipologie, suprafața ... 220
Locuințele, suprafața lor ... 221
Intrarea și tinda ... 222
Tipurile de locuințe ... 223
Tipuri de structură și pereți ... 224
Tip de fundație ... 224
Structura de bază, interioară pentru acoperiș ... 225
Studii de caz ... 226
Arhitectura nivelului 7b ... 228
Tipurile de locuințe ... 229
Arhitectura nivelului 7c-6 ... 232
Locuințele ... 233
Tinda ... 233

https://biblioteca-digitala.ro

Studii de caz. Locuințele pe pari – palafitele ... 233
Nevoia acestui tip de construcții ... 233
Studii de caz. „Blocul" de locuințe, nivelele 7c-6 ... 237
"Blocul" L4, L9 ... 237
"Blocul" L40-L43 ... 241
Locuința 40 ... 241
Parterul ... 241
Etajul ... 242
Locuința 42 ... 246
Locuința 16_43 ... 248
"Blocul" 151-154 ... 252
"Blocul Casa Cerbului" ... 254
Încăperea A (P129) ... 254
Încăperea B ... 254
Încăperea C ... 256
Încăperea D ... 257
"Blocul Casa cuptorului" ... 266
"Blocul Casa taurului" ... 271
Locuința 126 ... 271
Locuința 136A ... 272
Locuința 136B ... 273
Arhitectura nivelului 5 (Cultura Banatului IIC) ... 274
Zona centrală ... 274
Etapa 5 ... 275
Principalele tipuri de locuințe ale culturii Banatului ... 279
Bordeiul ... 280
Coliba ... 280
Coliba rotundă sau poligonală, cortul ... 282
Semibordeiul ... 282
Locuința cu o singură încăpere ... 283
Locuința cu tindă exterioară ... 283
Locuința cu o încăpere și separeu ... 284
Locuința cu două încăperi ... 285
Studiu de caz. Locuința 17 ... 285
Locuința cu etaj și podeaua suspendată ... 287
„Blocul" de locuințe ... 291
Arhitectura interiorului ... 292
Cuptoarele ... 292
Războiul de țesut ... 293
Casetele pentru cereale ... 293
Râșnițele ... 294
Bănci, pat, podium ... 295
Silozul împletit, nivel 7c-6 ... 295
Sisteme de construcție și materialele ... 296
Fundațiile ... 296
Pereții ... 297
Podelele ... 298
Podelele suspendate ... 298
Arhitectura religioasă ... 300
Sanctuarul 1 ... 301
Generalități și observații ... 302
Amplasarea ... 303
Altarul A ... 304
Caseta de vest sau masa-altar B ... 304
Coloana ... 305
Altarul C ... 305
Groapa 63 ... 306
Sanctuarul 2 ... 310
Descoperire și datare ... 310
Amplasare, orientare, dimensiuni ... 310

https://biblioteca-digitala.ro

Ofrande înainte de construirea statuii ... 312
Planul Sanctuarului 2 și evoluția lui ... 313
Incăperea de răsărit ... 314
Statuia monumentală ... 314
Construcția statuii monumentale ... 315
Construcția soclului ... 319
Semnele de pe soclu și semnificația lor ... 319
Tavă soclu ... 320
Restaurarea șl transportul soclului ... 320
Intrarea de est și "vitrina" ... 320
Interiorul intrării, peretele de est ... 322
Vatra tavă sud ... 323
Altarul D ... 324
Cupa de sânge ... 325
Obiectele ... 325
Încăperea de apus ... 328
Masa-altar A ... 329
Masa-altar B sau caseta B ... 332
Masa-altar C sau caseta C ... 333
Războiul de țesut ... 333
Luna și Soarele ... 334
Construcții sociale, de cult, din afara sanctuarelor ... 337
Casa Tribului sau barlă (P20) ... 337
Locuința 8. Casă de preot ? sau a celor care serveau Sanctuarul 2 ... 342
Ofrande de fundare ... 350
Altarul 1 de sud, Sanctuarul 1 ... 350
Altarul de est ... 351
Altarul 2 de sud ... 351
Altarul casnic din P126, nivel 5 ... 352
Bucraniile și coloanele ... 355
Vatra de veghe ... 357
Ritualuri de cult, ritualuri de fundare ... 357
Bothros-urile ... 358
Groapa 121 ... 358
Puțurile și puțurile rituale ... 358
Puțul 1, Groapa 9 ... 358
Parța - *La vaci (Șaitoș)* ... 359
Puțul 2 ... 360
Locuința 117 ... 360
Depozitul ceramic ... 360
"Groapa de deșeuri" ... 361
Sceptrul ... 363
Fortificațiile ... 364
Palisadele ... 366
Șanțurile ... 367
Reconstituirea sistemului de fortificare ... 369
c) Grupele culturii Banatului ... 371
Arhitectura grupului Matejski Brod ... 371
Așezările și locuințele ... 372
Grupul Bucovăț. Denumirea și originea ... 375
Săpăturile ... 377
Bucovăț I ... 379
Stratigrafia ... 379
Bucovăț Ia ... 379
Complexele ... 379
Bordeiul 1 ... 380
Bordeiul 5 ... 380
Groapa 16 ... 381
Groapa 8 ... 381
Groapa 15 ... 381

https://biblioteca-digitala.ro

Bordeiul 16 ... 382
Bordeiul 17 ... 382
Bucovăț Ib (nivel 4/1973) ... 382
Complexele ... 382
Locuința 1b ... 382
Locuința 2 ... 384
Locuința 3 ... 384
Bucovăț Ic ... 384
Complexele ... 384
Ceramica grupelor culturii Banatului ... 385
Bucovăț II ... 386
Fortificația cu perete de lut ... 387
Bucovăț III ... 387
d) Cultura Dudești – Vinča ... 388
Cronologia relativă și absolută ... 389
Așezările ... 391
Complexele de locuire ... 393
Bordeiele ... 393
Amenajări interioare în bordeie ... 397
Locuințe de suprafață ... 397
Amenajări interioare ... 400
Vetre ... 400
Laviță ... 401
Locuri pentru râșnit ... 401
Război de țesut ... 401
Cuptoare de ars ceramica ... 401
e) Complexul Cluj - Cheile Turzii - Lumea Nouă - Zau - Iclod – Suplac ... 404
Denumirea ... 404
Răspândirea ... 406
Originea și evoluția ... 407
Faza I-a ... 408
Faza a II-a ... 410
Grupul Cluj - Pericei - Suplac - Iclod ... 410
Cluj-Monumentul Memorandiștilor. Date statistice ... 411
Grupul Cheile Turzii ... 415
Grupul Lumea Nouă ... 419
Așezări și fortificații ... 424
Locuințele și gropile ... 426
Complexele de la Lumea Nouă ... 428
Descoperirile de la Zau de Câmpie. Studii de caz ... 429
Stratigrafia ... 431
Cronologia absolută ... 431
Palisada ... 434
Locuințele ... 435
Bordeiul 5 ... 436
Alte gropi ... 437
Viața spirituală și ritualuri ... 437
Ritualuri de fundare pentru așezare și locuință ... 438
Mormintele ... 439
f) Grupul Pișcolt ... 441
Denumirea ... 441
Originea și evoluția ... 441
Răspândirea ... 441
Cronologia relativă ... 442
Așezările ... 444
Locuințele ... 444
Bordeiele ... 445
Halmeu – Vamă, studiu de caz ... 447
Locuințele ... 448
Gropile ... 448

https://biblioteca-digitala.ro

Sanțuri de apărare? ... 448
g) Cultura Hamangia ... 449
Originea și aria de răspândire ... 449
Periodizarea ... 449
Cronologia relativă și absolută ... 449
Așezările ... 450
Locuințele ... 452
Bordeiul ... 452
Semibordeiele ... 454
Gropile pentru lut și gropile menajere ... 454
Locuințele de suprafață ... 455
Construcții cu caracter de cult ... 457
h) Cultura ceramicii liniare cu note muzicale ... 461
Așezările ... 463
Durata și tipurile așezărilor ... 465
Organizarea așezărilor ... 465
Locuințele ... 467
Gropi de lut =„Locuințele adâncite" ... 467
Amenajări exterioare ... 472
Locuințele de suprafață ... 473
Amenajări interioare în locuințe ... 475
Ateliere ... 475
CAPITOLUL IV. ARHITECTURA NEOLITICULUI TÂRZIU ... 477
a) Vinča târzie ... 477
Studii de caz ... 479
Uivar ... 480
Sistemele de fortificație ... 480
Locuințele ... 484
Zona Parța ... 487
Parța, așezările 2-5 ... 487
Parța, tell 2 ... 489
Parța, tell 1 ... 489
Parța, așezarea 5 ... 490
Hodoni ... 491
Opovo ... 492
Vršac – At ... 495
Rolul grupului Foeni și legăturile cu Vinča C ... 496
Gomolava ... 498
Chișoda ... 502
Liubcova ... 502
Sanctuare și altare casnice ... 504
Sistemul de fortificație ... 506
Rast. Studiu de caz ... 506
b) Cultura Vădastra ... 509
Originea și aria de răspândire ... 509
Cronologia relativă și absolută ... 509
Așezările ... 510
Fortificațiile ... 510
Complexele de locuit ... 511
Bordeiele și gropile ... 511
Locuințele de suprafață ... 512
Amenajări interioare ... 514
Vetre exterioare și gropi de ars ceramica ... 514
c) Cultura Boian ... 515
Originea și cronologia ... 515
Evoluția și răspândirea ... 516
Așezările ... 516
Așezări fortificate ... 516
Radovanu.Studiu de caz ... 522
Complexele de locuit ... 523

https://biblioteca-digitala.ro

Bordeiele ... 523
Amenajări interioare ... 525
Locuințele de suprafață. ... 526
Colibele ... 526
Locuințe de suprafață pe structuri orizontale ... 527
Locuințe de suprafață cu gropi de pari ... 528
Locuințe de suprafață pe structuri orizontale cu podea platformă din lemn și lut ... 529
Amenajările interioare ... 530
Vetrele ... 531
Cuptoarele ... 531
Prispele ... 531
Lavițe ... 532
Locuri de râșnit ... 532
Amenajări exterioare locuințelor ... 532
Vetre exterioare ... 532
Cuptoare ... 532
Construcții de cult ... 532
Sanctuarul de la Căscioarele – Ostrovel ... 534
Coloana mică și cea mare ... 537
Banca sau masa altar ... 538
Stâlpii în număr de 7 și 6 ... 539
Râșnița ... 540
Pereții pictați ... 541
Machete de locuințe și de cuptoare ... 541
d) Cultura Precucuteni ... 544
Originea și evoluția ... 544
Răspândirea ... 546
Așezările ... 546
Locuințele ... 549
Bordeiele ... 549
Semibordeiele ... 550
Amenajări interioare ... 551
Locuințele de suprafață. ... 552
Coliba ... 552
Locuințele de suprafață pe structuri orizontale ... 552
Locuințele de suprafață cu șanț de fundație și gropi de stâlpi ... 553
Amenajări interioare ... 554
Locuințele de suprafață cu gropi de stâlpi ... 555
Amenajări interioare ... 556
Locuințele de suprafață pe structuri orizontale cu platformă ... 556
Amenajări interioare ... 559
Ateliere ... 559
Alte amenajări din așezări ... 560
Gropile ... 560
Ritualuri de fundare ... 561
Sanctuare și complexe de cult ... 561
Depuneri rituale ... 566
Fortificațiile culturii Precucuteni ... 566
e) Grupul cultural Turdaș ... 568
Originea și momentul formării grupului Turdaș ... 568
Stratigrafia și cronologia ... 571
Așezările grupului Turdaș ... 573
Turdaș. Stratigrafia ... 574
Orăștie ... 576
Tăulaș (Tăualaș) ... 577
Mintia ... 578
Valea Nandrului ... 579
Zlaști – Gruiul lui Moș ... 579
Peștera Cauce ... 580
Complexele de locuit ... 582

https://biblioteca-digitala.ro

Turdaș. Studiu de caz. ... 582
Bordeiele și gropile ... 582
Orăștie ... 583
Altele ... 585
Locuințele ... 586
Locuințele de la Turdaș ... 586
Locuințele de la Orăștie ... 587
Problema machetelor ... 589
Sisteme de fortificație ... 592
Ritualuri de fundare și cenotafurile ... 594
f) Cultura Tisa ... 596
Originea și răspândirea culturii Tisa ... 596
Evoluția, cronologia și stratigrafia ... 596
Așezările ... 597
Locuințele ... 598
g) Grupul Suplac ... 602
Generalități despre stațiune ... 602
Prospectările ... 603
Amplasarea stațiunii ... 604
Stratigrafia ... 605
Stratigrafia verticală ... 605
Stratigrafia orizontală ... 605
Așezările ... 607
Locuințele de suprafață ... 608
Vetrele ... 614
Bordeiele ... 616
Alte complexe ... 618
Șanțul neolitic ... 619
Gropile ... 619
Gropi din neoliticul mijlociu ... 620
Gropi din neoliticul târziu ... 620
Concluzii ... 621
h) Grupul Iclod ... 623
Evoluția și cronologia ... 623
Așezările ... 625
Studiu de caz. Iclod ... 626
Locuințele ... 626
Bordeiul și semibordeiul ... 627
Locuințele de suprafață și colibele ... 630
Gropile ... 631
Sistemele de fortificații ... 633
Prospectările ... 634
Șanțurile ... 635
Palisadele ... 638
Foișoarele ... 639
Fundătura ... 639
Țaga. Studiu de caz ... 640
Stratigrafia ... 644
Prospectările ... 644
Bordeiele și semibordeiele ... 646
Locuințele de suprafață ... 648
Sistemele de fortificație ... 655
Șanțurile de apărare ... 655
Palisadele ... 660
Foișorul ... 662
Table of contents ... 663
Summary ... 672
Figure Explanation ... 684
Bibliografie ... 698

https://biblioteca-digitala.ro

Mulțumim

Fundației Rockefeller

pentru sprijinul acordat la realizarea acestui proiect și pentru rolul ei în promovarea și susținerea investigării diversității culturale

Autorii

https://biblioteca-digitala.ro

CUVÂNT ÎNAINTE

Interesul nostru pentru abordarea acestui subiect datează de mai mulți ani și se leagă în mod firesc în primul rând, de activitatea practică de cercetare din teren, apoi de numeroasele expediții arheologice la care am participat, de vizitarea unor monumente și muzee de excepție, de numeroasele lucrări pe care le-am studiat și care ne-au determinat să gândim altfel, să încercăm să ne imaginăm cum au fost de fapt construcțiile pe care le cercetăm.

Informații sporadice cu privire la arhitectura preistorică românească, inegale ca valoare, apar în mai multe articole, studii sau lucrări cu caracter general, dar acestea nu reușesc să contureze o imagine de ansamblu a acesteia, să stabilească importanța, amploarea, evoluția, caracteristicile locale sau influențele datorate interacțiunii cu regiunile învecinate.

Demersul nostru a fost determinat pe de altă parte și de apariția în Europa a câtorva lucrări ce tratează pe larg acest subiect, în lumina unor descoperiri de excepție din zona lacurilor alpine (Schlichterle, Wahlter 1986; Vogt 1977; *Siedlungen der Steinzeit*, 1989; *Pfahlbauten rund um die Alpen*, 1997; Lichter 1993), dar și de organizarea la sfârșitul secolului trecut a unor dezbateri internaționale pe această temă, finalizate prin câteva volume de un real interes (*Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte: Befestigung*; Band 23, 1990; *Symposium: Settlements patterns between the Alps and the Black Sea. 5 th to 2 nd Millenium B.C.*, 1995), care au scos în evidență parțial asemănările și deosebirile privind arhitectura construcțiilor preistorice.

Subiectul abordat de noi a interesat atât arheologii preistoricieni, cât și pe cei care se ocupă cu cercetarea unor perioade mai târzii (*The social archaeology of houses*, 1990; *Domestic architecture and the use of space*, 1990; *Neolithic houses in northwest Europe and beyond*, 1996), care au folosit deseori drept material comparativ exemple din etnografia diferitor zone. Interesul pentru un astfel de subiect este ilustrat și de oganizarea unui workshop cu un subiect asemănător în cadrul celui de al XV-lea Congres Internațional de Pre- și Protoistorie de la Lisabona în 2006, unde s-au prezentat noi interpretari sau date recente din descoperirile ultimilor ani.

Un impuls pentru realizarea acestei lucrări l-a constituit și interesul de care s-a bucurat din partea specialiștilor un studiu mai amplu pe care l-am realizat cu privire la acest subiect, pentru o zonă geografică limitată, respectiv Transilvania, Banat și Moldova (Gh. C. Lazarovici, M.-C. Lazarovici 2003). Drumul fiind deschis, am decis continuarea investigației noastre și am realizat lucrarea de față. Trebuie să precizăm că pentru finalizarea ei, de un real ajutor au fost documentările pe care le-am realizat în ultimii ani prin intermediul Academiei Române în Polonia, Bulgaria, Austria, Serbia, Basarabia, sau cele anterioare din Germania, S.U.A., Ucraina etc. Menționăm de asemenea, că în anul 2005 am obținut o bursă din partea Fundației Rockfeller la Bellagio Study and Conference Center, în Italia, pentru

https://biblioteca-digitala.ro

proiectul „Neolithic - Chalcolithic architecture in Romania and its connections with the neighborough areas from Central Europe". Beneficiind de condiții excepționale de lucru, am reușit ca doar într-o lună să definitivăm cea mai mare parte a cărții.

Prin lucrarea de față dorim să oferim studenților, specialiștilor, dar și celor interesați de istorie o altă abordare asupra construcțiilor preistorice românești, în care, ca într-un puzzle am adus elementele tehnice, am dat volum și valoare descoperirilor, analizând critic, propunând noi ipoteze, date de cronologie, comentarii mai largi privind opiniile despre denumiri și periodizări, introducând date etnografice sau etnoarheologice, totul într-un cadru logic, cultural și cronologic.

Suntem conștienți că noile descoperiri arheologice, datele existente nepublicate, sau cele care nu ne-au fost accesibile, ar putea modifica unele din aspectele lucrării noastre. Sperăm totodată ca apariția ei să atragă pe viitor o altă abordare pentru descoperirile de acest fel și să completeze tabloul extrem de complex care s-a conturat.

În încheiere dorim să mulțumim tuturor colegilor care ne-au sprijinit la elaborarea acestei lucrări, oferindu-ne informații suplimentare, discutând aspecte nepublicate ale cercetărilor lor, ca și directorului Institutului de Arheologie din Iași, Prof. Dr. Victor Spinei, Membru corespondent al Academiei Române, pentru sprijinul oferit cu generozitate pentru publicarea lucrării de față. Nu în ultimul rând mulțumirile noastre se adresează și familiei, pe care am neglijat-o deseori, din cauza implicării totale în arhitectura neoliticului și epocii cuprului.

Autorii,
Octombrie 2006

https://biblioteca-digitala.ro

PRESCURTĂRI UZUALE

B = bordei
c. = carou
Cas. = casetă
CB = cultura Banatului
cca. = circa
d. = diametru
fig. = figură
g. = grosime
Gr. = groapă
Ha = hectar
l. = lățime
L. = lungime
Loc. = locuință
LV = Lepenski Vir
m. = metru
P = platformă, aglomerare orizontală
p. = pagină
pl. = planșă
PPN = Pre-Pottery Neolithic
S. = secțiune
SC = Starčevo – Criș
Ser = seria
su. = suprafața
ș. a. = și altele
tab. = tabel

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL I. PRIMELE CONSTRUCȚII

Definiții. În limba română cel mai simplu și uzual termen pentru ***arhitectură*** este definit ca știința și arta de a proiecta și construi clădiri. Originea cuvântului arhitectură este din latină (*arhitectura*). Termenul are un înțeles mult mai larg. Nuanțele care se dau termenului sunt foarte diferite și variate. Reținem două verbe de bază în analiza noastră a ***proiecta*** și a ***construi***. La acestea se adaugă alte verbe precum a ***organiza***. În ceea ce privește obiectul arhitecturii, acesta nu se restrânge doar la clădiri, ci și la spațiile necesare vieții și activităților umane.

Modul de viață este determinat de anumite necesități care au la bază relația om - mediu, om – animal. Anumite geo-spații, unele mai mari altele mai mici, determină un anume mod de viață care influențează pozitiv și favorizează evoluția. Marile și importantele descoperiri paleolitice de la Mitoc și Ripiceni au fost determinate de mai mulți factori. În mod deosebit a fost cel al prezenței materiei abundente la Mitoc *in situ* și la vedere (Fig. I.1) și în prundișurile de sub straturile terasei a doua a Prutului (acestea din urmă vehiculate din amonte). La Ripiceni prundișurile cu silex sunt în poziție secundară, iar calcarele și silexul *in situ* sunt sub nivelul apelor Prutului.

Fig. I.1a) Mitoc - Cotul Mic, mal cu calcare, sub ele „silex de Prut"; 1b) bloc de silex in situ ▲

Pe teritoriul României și în zonele învecinate cele mai vechi construcții făcute de mâna omului, ce țin cu adevărat de o arhitectură, pentru locuit și alte activități, sunt adăposturile de la Ripiceni, din vremea paleoliticului (Păunescu 1993, 73, 89, fig. 56-57; Laszló A. 1997, 255; Petrescu 2000, 40-44; ***Bln 809,*** 28.420 ± 400 BP și Bln 810, 28720 ± 2000 BP). Realizat pe

https://biblioteca-digitala.ro

o structură din pietre și fildeși, acoperit cu piei de animale (mamut, cerb păros) cuprinzând spații pentru foc, prepararea hranei, prelucrarea pieilor și uneltelor, adăpostul a asigurat vânătorilor de pe Prut vreme îndelungată condiții de viață. Nu este vorba doar de înfigerea unor pari ci de amenajarea cu pricepere a unei construcții în care fiecare loc avea o anume semnificație. Dimensiunile construcției sunt de 9,7 x 2,6/1,3 m, pereții fiind compuși din peste 30 de fildeși, unii lungi de 2 m. Acolo au fost descoperite trei tipuri de construcții marcate cu A-C. Cele mai vechi, tipul A, în forma unui arc de cerc, aflat la 6,15 – 6,3 m, în nivel Musterian V (6,6 -5,6) datat între 51.000 - 43.500 BP, aparțin unui musterian superior, cu tradiții acheuléene (Fig. I.2a).

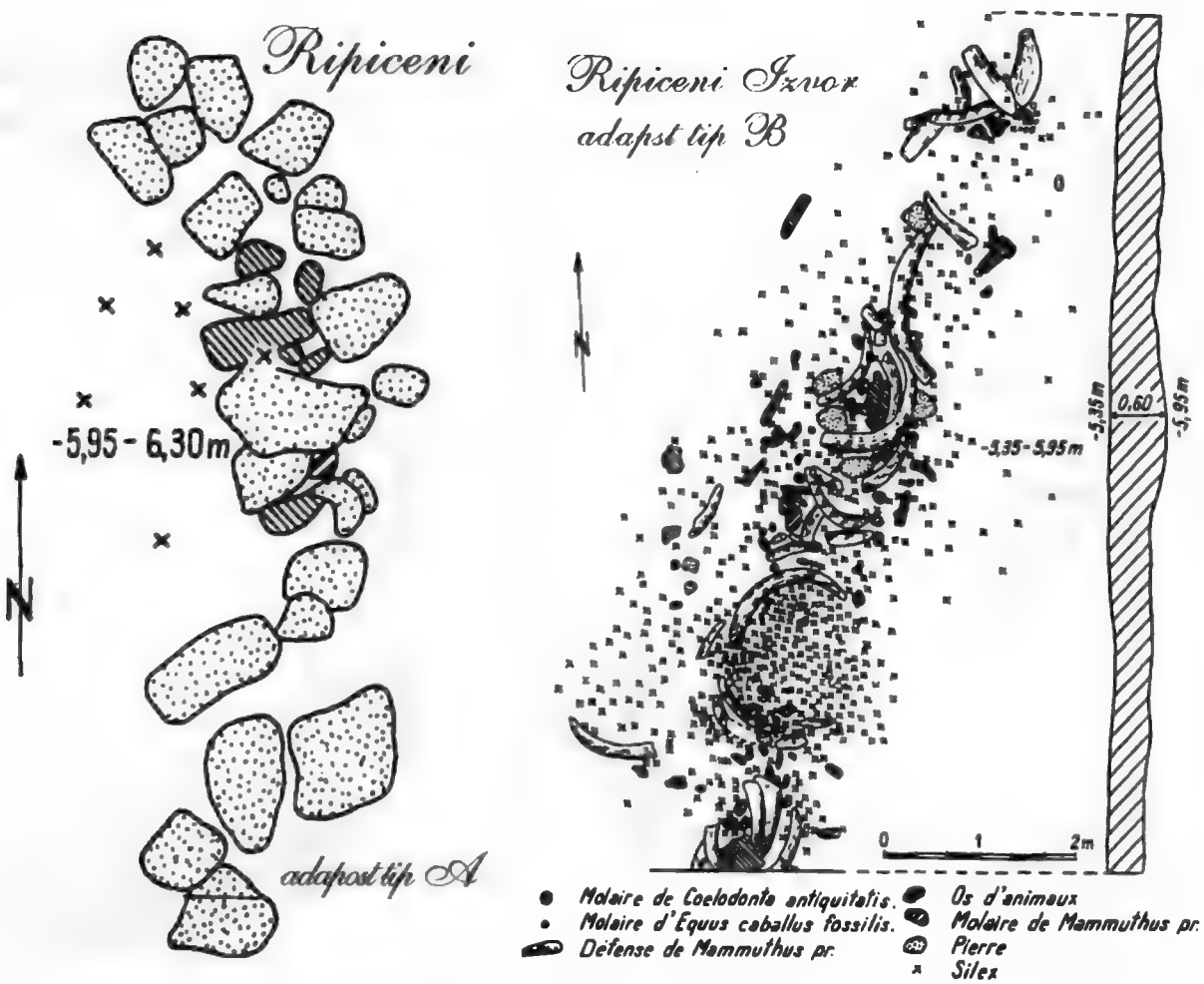

Fig. I.2. Ripiceni: a) construcție de tip A; b) Ripiceni construcție de tip B, după Păunescu

Construcțiile de tip B se află între 5,35 – 5,95 m (Fig. I.2b), iar cele de tip C (Fig. I.3), cele mai complexe, aveau dimensiunile de 8 x 5 m. O astfel de construcție avea două nivele, cel superior fiind mai mic, de 5,75 x 3,75 m. Data C^{14} indică (GrN 9210) 40.200± 1100 BP.

Amenajarea unor asemenea adăposturi în care se păstrează material refolosibil (fildeși, blănuri, maxilare etc.), la fel ca și cioplirea uneltelor este o adevărată artă (spre exemplu cunoscutele toporașe sau vârfuri de lănci, sulițe sau săgeți din silex), iar toate acestea

https://biblioteca-digitala.ro

definesc o comunitate care stăpânește măiestria vânătorii, dar și celelalte aspecte ale sale, în special construirea adăposturilor, care servesc vremelnic, legate de durata și aspectele vânătorii.

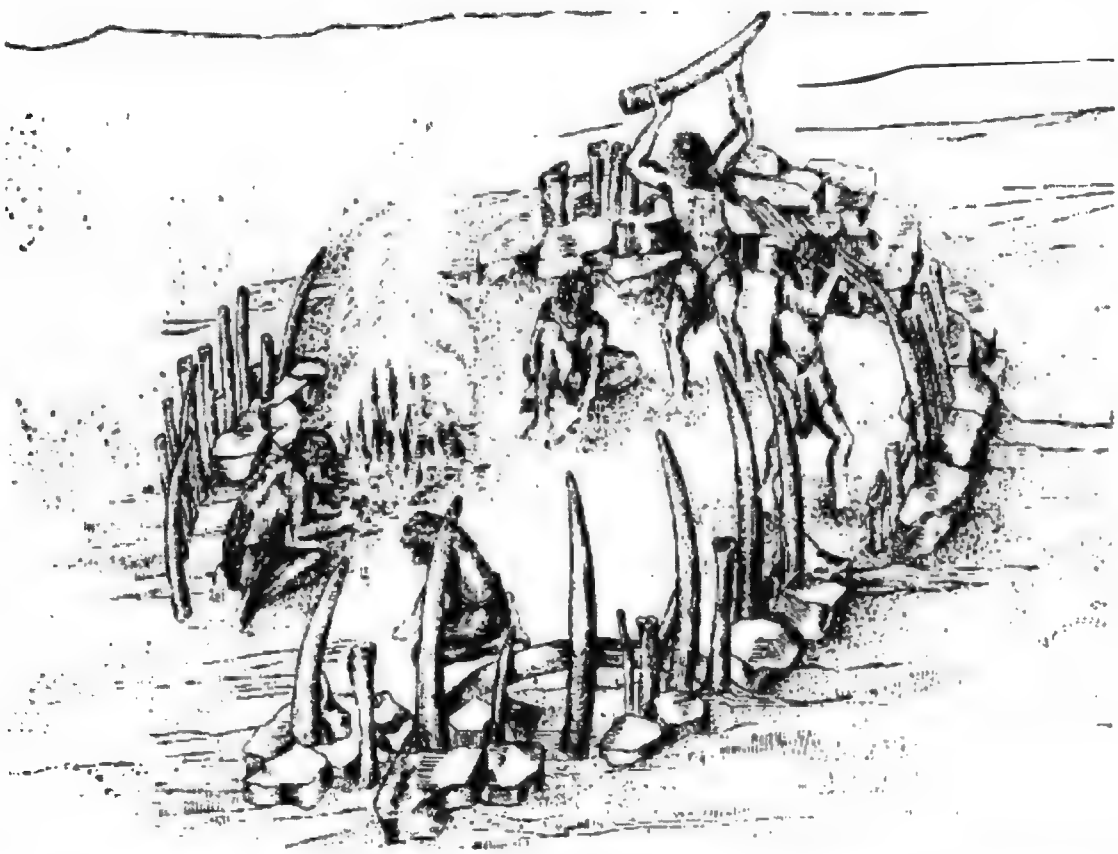

Fig. I.3. Adăpostul de la Ripiceni, tip C, după Păunescu

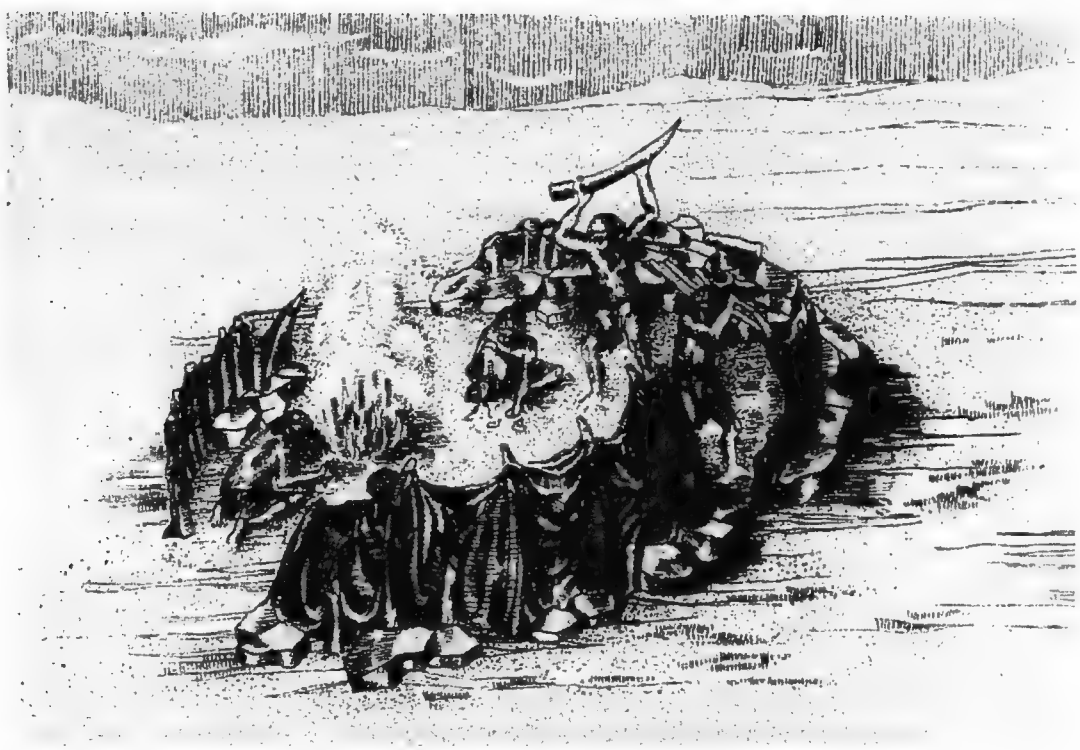

https://biblioteca-digitala.ro

În alte zone, în Anatolia au fost descoperite, posterior acestor vremuri, țarcuri de piatră în care animalele fugărite erau închise (Van Berg, Hassake, *Hemma Plateau*, Siria: http://www.espasoc.org/index.html). Analogii etnografice de la sfârșitul secolului XIX din taigaua siberiană amintesc încă folosirea unor asemenea garduri și țarcuri unde animalele erau înghesuite și vânate apoi cu ușurință. Pomenim despre asemenea construcții mari, deoarece ele trebuie urmărite în viitor și în zonele noastre.

Există însă și urme ale unor zone de locuit mai vechi, sub formă de vetre sau aglomerări de oase, dar mai ales unelte. Adesea sunt amintite „ateliere" pentru prelucrarea uneltelor. Suntem convinși că în anumite perioade ale paleoliticului, vânătorii au realizat și alte spații necesare vieții și activităților umane (gropi pentru capcane, garduri, împrejmuiri, țarcuri), sanctuare sau sanctuarele naturale gândite și realizate sau doar amenajate, dar ele se aflau pe teritoriile de vânătoare, în afara siturilor, depistarea, studierea lor fiind dificilă. Cel mai adesea descoperirile izolate de obiecte sau monumente marchează asemenea zone, dar cercetarea în aceste privințe este încă lacunară. Sunt numeroase dovezi etnologice și etnografice, izvoare scrise pentru asemenea activități. Ele însă nu fac obiectul studiului nostru.

În zonele învecinate sunt monumentalele construcții de la Kostenki IV, pe Don, în Ucraina (Fig. I.4), în perioada de trecere de la paleoliticul mijlociu la cel superior (Gravettian târziu sau Solutrean vechi, situri datate între 22.000 și 21.000 BP, construcții individuale cu d. 4,5 m și locuințe lungi de 22,8 x 4,5 m, ale comunității cu 9 vetre în interior (http://www.unc.edu/courses/pre2000fall/anth100/uppaleo.htm ; Müller – Karpe 1968).

Fig. I.4a. Kostenki, podea de locuință cu fildeși și maxilare de mamut

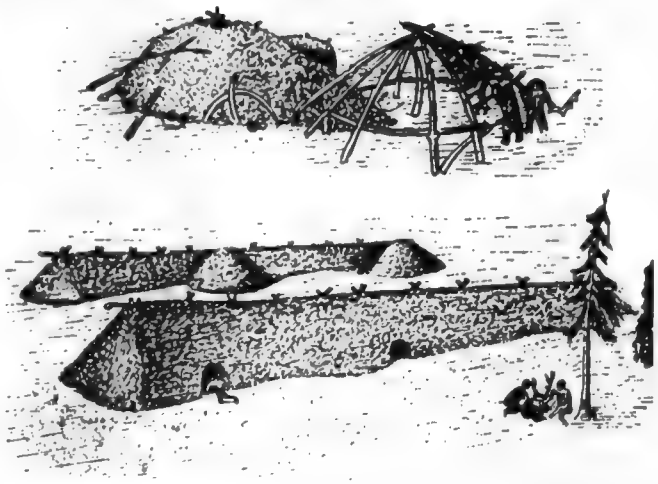

Fig. I.4b. Reconstituirea unor locuințe paleolitice

Acolo podeaua locuinței era amenajată pe maxilare de mamut peste care, desigur, erau puse piei asigurând o izolare perfectă. Forma rotundă și de dimensiuni mai mici arată posibilitatea unui acoperiș din piei de animale mari. Prezența unor fildeși de mamut permit

https://biblioteca-digitala.ro

imaginarea unor construcții apropiate celor de la Ripiceni. Acel gen de locuințe cu urme de fildeși mari pentru pereți și gropi centrale indică prezența unor stâlpi de structură pentru acoperiș și amenajări interioare. La Ripiceni nu au fost descoperite gropi, dar e posibil ca ele să nu se fi păstrat. Locuințele menționate arată inventivitatea omului preistoric și multiplele posibilități de a construi adăposturi. Exemplele de la Dolni Vestoniče sunt foarte sugestive privind viața și arhitectura acelor vremuri (Fig. I.6-7).

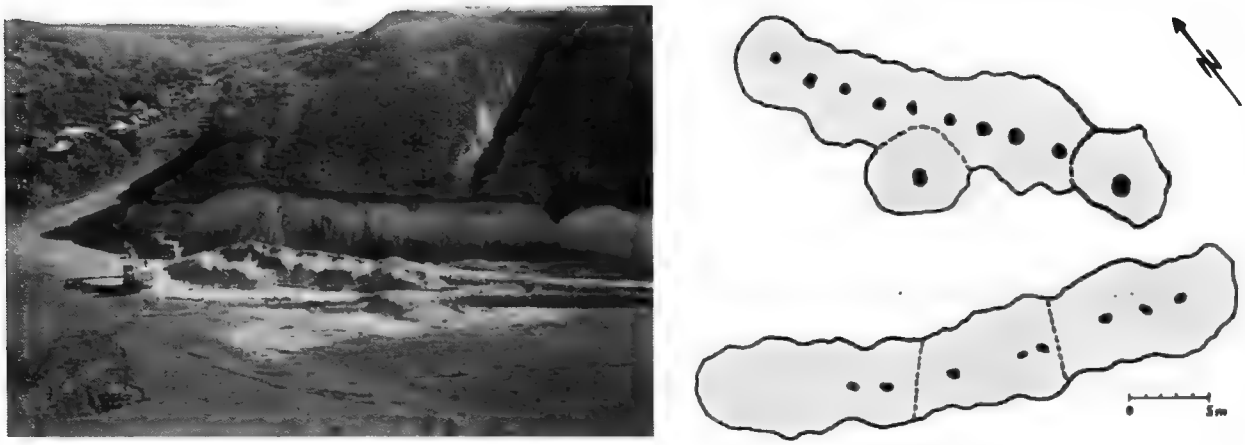

Fig. I.5a) Kostenki, amplasament; 5b) planuri de locuințe paleolitice cu pari centrali pentru acoperiș

Multă vreme omul paleolitic a fost considerat primitiv, inventivitatea sa, grija pentru unelte, casă, vatră și elementele de viață spirituală sau chiar pentru cei morți arată existența unor civilizații superioare care transmit epocilor următoare cunoștințe, obiceiuri și credințe.

Fig. I.6. Reconstituirile de la Dolni Vestoniče

Fig. I.7. Morți în colibă, Dolni Vestoniče

Arhitectura mezolitică

Premergătoare și contemporană în unele zone neoliticului, în epoca mezolitică în regiunea dunăreană se dezvoltă o nouă arhitectură cu elemente care se întâlnesc și în epoca neolitică. Unele analogii pot fi întâmplătoare, determinate de funcționalități similare, nu este

https://biblioteca-digitala.ro

necesar a se stabili o continuitate. Astfel în Ungaria, la Jásztelek I (Kertèsz 1996) a fost descoperită o colibă mezolitică (cu o vârstă între 8.030 – 7.150 BP), rotundă. Construcția avea diametru de cca. 5 m și o suprafață de 19 m^2, iar spațiul de folosit era de cca. 14,5 m^2.

Locuința, plasată într-un cot de râu, avea în interior o groapă pentru provizii în care s-au găsit oase de erbivore, o mandibulă și o scoică perforată. Chiar în centru se afla o vatră de foc. Prezența unor amenajări interioare ca vatra de foc, un postament la intrare, groapa pentru resturi menajere sau provizii, o altă groapă în interior arată clar preocupări pentru realizarea unei construcții de durată, cu elemente funcționale (Fig. I.8).

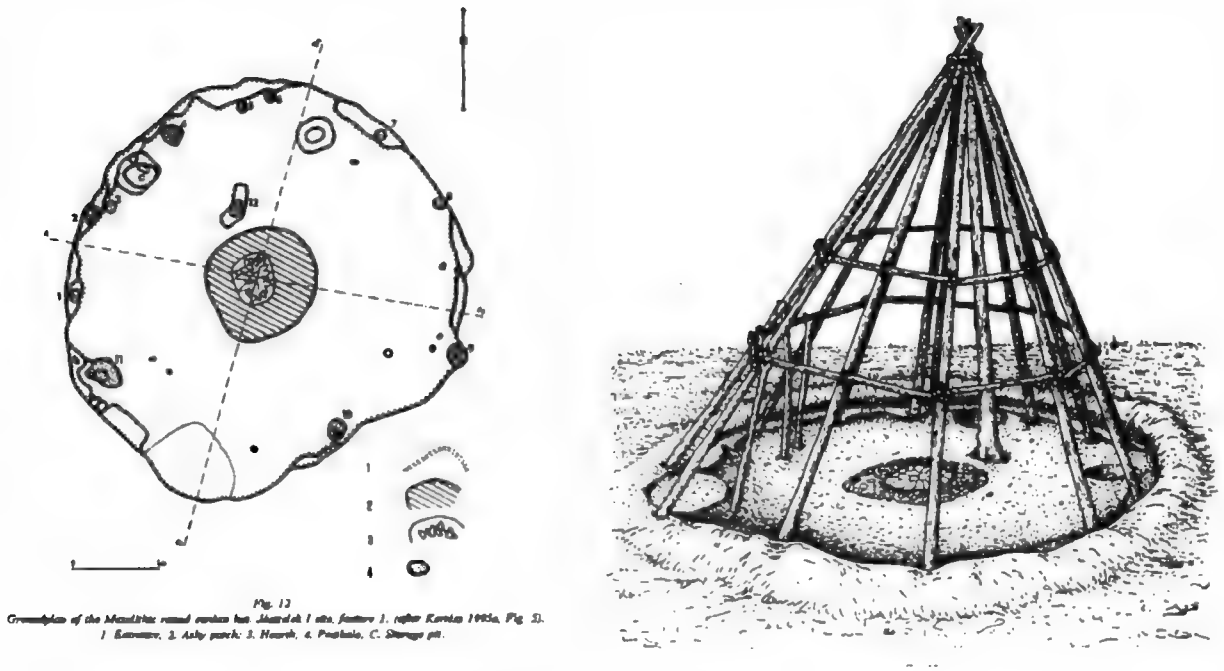

Fig. I.8. Jásztelek I, colibă mezolitică, după Kertèsz

Construcția avea un acoperiș din materiale organice (scoarță de copac sau piei de animale, în special pentru intrare). Locuința, după dimensiunile mari, este favorabilă pentru locuirea unei familii atât în sezonul rece cât și în cel cald. În cazul acoperirii cu piei poate fi și un model de locuință sezonieră, caracteristică modului de viață al vânătorilor. Vatra amplasată în centru oferă loc de încălzit, dar și spații de dormit împrejurul ei. O platformă rotundă marchează intrarea, iar unele gropi sunt pentru obiecte sau păstrarea unor provizii.

Dubova, perioada epipaleolitică

La Dubova – *Cuina Turcului*, într-un adăpost sub stâncă, situat pe malul Dunării, în zona Cazanelor (trecătoarea împarte Cazanele în două unități, Cazanele Mici și Cazanele Mari), zonă în care fluviul are apele cele mai înguste dar și cele mai adânci (cca. 80 m lățime și 80 m adâncime), se află unul dintre cele mai mari și importante situri arheologice cu o stratigrafie de cca. 5 m. Folosind condițiile extraordinare ale locului, apele liniștite ale

https://biblioteca-digitala.ro

Cazanelor, apa adâncă în care viețuiesc peștii mari, apropierea de Dunăre, posibilitatea trecerii scurte și ușoare peste Dunăre (pe plute, cu burdufuri din stomacuri sau vezici de animale), diferite comunități umane au locuit adăpostul aproape neîntrerupt în toată perioada epipaleolitică și neolitică timpurie, oferind una dintre cele mai importante și clare stratigrafii. Locuirile sezoniere sau de durată au avut numeroase vetre de foc bine realizate (în epoca neolitică aveau pat de pietre sau cioburi, gardină) cu mai multe etape de refaceri (determinate de nevoile de reparații sau revenirilor sezoniere), (Păunescu 1970; 1970a; 1972; 1972a; 1976; 1989; 1993; Petrescu 2000, 40-44).

Fig. I.9. Cazanele la Dubova - Cuina Turcului

Fig. I.10. Dubova - Cuina Turcului

Descoperirile epipaleolitice sau mezolitice de la Cuina Turcului, arată că străvechile comunități preferă adăposturi sub stâncă și peșteri. Numeroasele depuneri din abriul de la Cuina Turcului indică probabil locuirile din vremea sezonului cald sau mediu. În sezonul rece, sau când vremea era foarte rece, este posibil să se fi retras în peșterile din vecinătate, dacă nu toți cel puțin o parte din comunitate. Concentrarea descoperirilor din epoca mezolitică – neolitică în zona Dubova (Cuina Turcului, Peștera lui Climente I și II, Peștera Veterani / Maovăț, Sacoșivtea Mare) oferă un model de folosire la maxim a condițiilor eco-sistemice. Un asemenea proces se întâlnește la Schela Cladovei și în depresiunile Gornea – Liubcova și Moldova Veche – Pojejena. Elemente de arhitectură timpurii lipsesc, iar informațiile despre vetrele de foc, din orizonturile mezolitice timpurii Cuina Turcului I, sunt foarte puține. Aceste procese sunt însă mai târzii, multe comunități conviețuind în timp și spațiu cu cele neolitice.

https://biblioteca-digitala.ro

Arhitectura neoliticului preceramic și neoliticul timpuriu din Anatolia

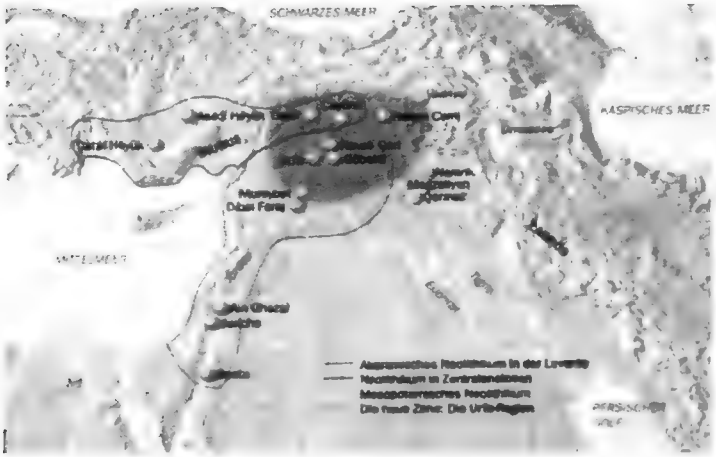

Fig. I.11. Primele stațiuni ale neoliticului preceramic (PPN), după K. Schmidt

Leagănul civilizațiilor neolitice este Anatolia de sud-est și vestul Orientului Apropiat, zonă numită semiluna roditoare (Fertile Crescent). Progresul înregistrat în acele zone în domeniul arhitecturii este deosebit de semnificativ. Opiniile privind natura legăturilor dintre Balcani, Orientul Apropiat și Anatolia sunt diferite, uneori divergente.

Fie că este vorba de migrațiune, fie de difuziune, contactul între civilizații este clar, la fel împrumuturile, sesizabil la unelte, elemente de arhitectură sau de viață spirituală. Primele comunități erau de culegători (inclusiv cerealele sălbatice) și vânători, iar mai apoi de agricultori (în jur de 8.500 BC: la Muraibit, Abu Hureira), (*SympCANeW*).

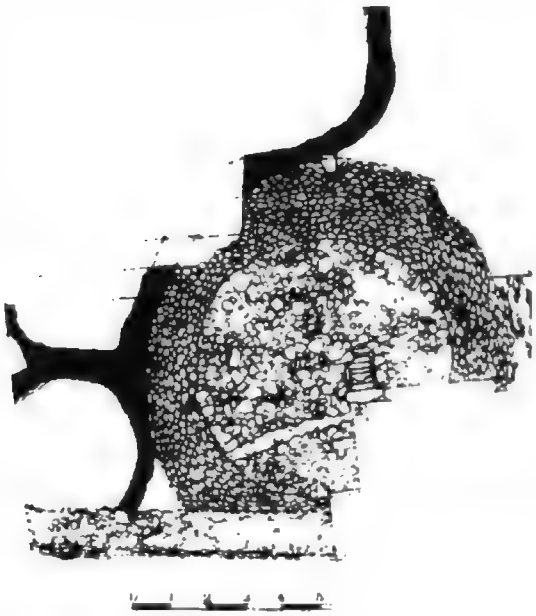

Fig. I.12a. Jerichon, turn și construcții circulare (PPN)

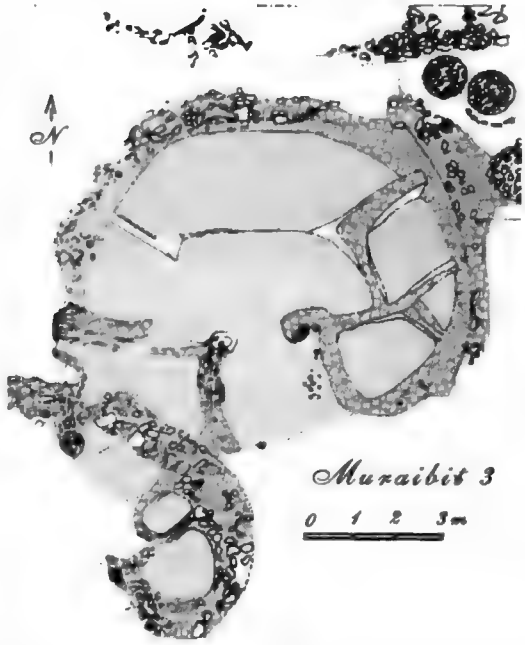

Fig. I.12b. Muraibit, construcții circulare (PPN)

Cele mai timpurii stațiuni sunt cele din PPN de la izvoarele Tigrului și Eufratului. Impunătoare sunt construcțiile realizate din piatră încă din PPN (Pre Potery Neolithic, cu etapele A și B marcate ca PPNA sau PPNB)(bibl. *SympCANeW*)(Fig. I.12a, b).

În Orientul Apropiat și o bună parte din Orientul Mijlociu, acolo unde s-a petrecut mai apoi "revoluția neolitică", în zonele acelei zise "semiluni roditoare" apar primele manifestări de arhitectură și artă protoneolitică sau preneolitică, deși termenii nu sunt foarte exacți. Practic, au loc transformări economice, culturale, sociale, religioase și politice care au schimbat foarte rapid dinamica lumii.

https://biblioteca-digitala.ro

Acumulările au fost diferite într-o zonă sau alta, dar rezultatul ulterior este ca o explozie și o schimbare în toate zonele, de unde termenul de "revoluție" neolitică. Germenii acestei revoluții au apărut în perioada anterioară, iar datele de radiocarbon fixează foarte timpuriu acest moment.

Arhitectura de apărare

Am ocolit termenul de arhitectură militară dar pe parcursul timpului, în perioada epocii cuprului, odată cu apariția „democrației militare" se ajunge la forme și structuri militare.

În legendarul, biblicul Jerichon (Fig. I.12a-13), în una dintre cele mai vechi stațiuni protoneolitce, orizont PPNA (pe la 8.200 î. Ch.) (Müller – Karpe 1968. s.v. Jerichon) sistemul de fortificație din piatră conținea un turn de formă circulară (85 m înalt și 7,75 m diametrul), precum și unele construcții ovale ușor adâncite. Realizarea acestuia nu este întâmplătoare, deoarece acolo sunt și planuri de locuințe tot de formă circulară sau ovală, ca de altfel și în alte stațiuni ale neoliticului preceramic. Primele construcții de cult au o formă asemănătoare (acele "tholos" de mai târziu, de la Tell Arpachije: Müller – Karpe 1968.2, 67B 1-6). Unii consideră că acestea ar putea avea funcții religioase.

Fig. I.13. Jerichon (după Religious Studies)

Arhitectura civilă. Locuințe cu plan dreptunghiular sunt descoperite, tot acolo în etapa Preceramic B (7.300 – 6.600 î. Ch.: *Staaltische Museen Berlin,* fișa 1115.15, fig. 5-6). Aceste construcții nu reprezintă fenomene izolate pentru acele vremuri, pentru că în Grecia, în Atica, la Nea Makri și Kirokithia sau Knossos apar complexe apropiate ca formă sau tehnică, lucrate tot din piatră nezidită.

La Muraibit, în Siria, pe Eufrat, într-un sat de vânători, au fost descoperite locuințe circulare, adâncite, cu amenajări interioare realizate din piatră (Fig. I.12b), situate într-o zonă stepică (în Staaltische Museen Preussischer Kulturbesitz Berlin, fișa 1115.15, fig. 2). Împărțirea interioară este, de asemenea, deosebit de interesantă și constituie prilej de reflecție pentru cei care studiază acele străvechi obiceiuri și modul de viață. Ele amintesc de forma cortului, a colibei circulare dar lucrate în piatră. În neoliticul preceramic (PPNB; cca. 7250-6000 B.C.), la 'Ain Ghazal, sunt pomenite construcții cu etaj (Rollefson 1998, 56) ca și la Göbekli Tepe (Schmidt 1999; 2000; 2002; 2002a; WEB și bibl. CANeW).

https://biblioteca-digitala.ro

La Nevali Çori, în PPN B (8000 BC), Sotira ș. a. au fost descoperite de asemenea construcții circulare (Müller-Karpe 1968, Kat. 93; Hauptmann 1993; 2003 și bibl. CANeW; Hauptmann, Schmidt 2000).

La Eynan (la nord de 'Ain Ghazal), în epoca epipaleolitică apar colibe circulare din piatră, cu diametrul de cca. 9 m, cu podeaua din pietre (Fig. I.14), sisteme cunoscute în mai toate stațiunile PPN (Müller – Karpe 1968, s.v.). Ele se apropie ca formă de cele de la Jásztelek (Fig. I. 8), doar că acolo era folosit lemnul, nu piatra.

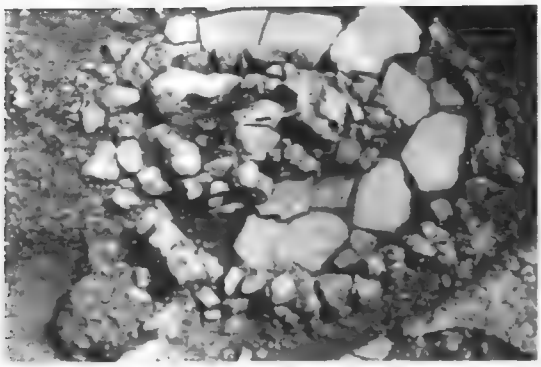

Fig. I.14. Eynan/Ain Mallaha, fundație de locuință, după J. Mellaart

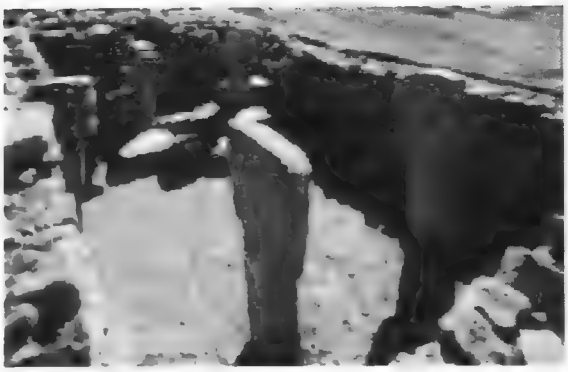

Fig. I.15. Göbekli Tepe, sanctuare cu coloane monumentale în formă de T, după K. Schmidt

Toate aceste construcții cu bazele circulare, cu un singur rând de pietre pot aparține unor tipuri de corturi, caracteristice pentru zonele deșertice, dar și unor populații seminomade.

Arhitectura religioasă

Primele manifestări sunt constatate în apariția unor temple sau sanctuare la Çayönü, în care nu apare doar o arhitectură de cult ci și sculpturi sau fragmente de la sculpturi, în special capete ca simbol al forței craniului, a capului și a unei mitologii legate de cultul capului, craniului sau cornului.

La Nevali Çori în PPN B (8000 B.C.) există construcții rectangulare lucrate din piatră seacă, fără liant (cele mai mari au 16 x 7 m), având un caracter cultic. Dintre acestea sunt de amintit două sanctuare (Fig. I.16-17, după Hauptmann, Schmidt K. 2000).

Fig. I.16. Göbekli Tepe sanctuare cu coloane monumentale în formă de T

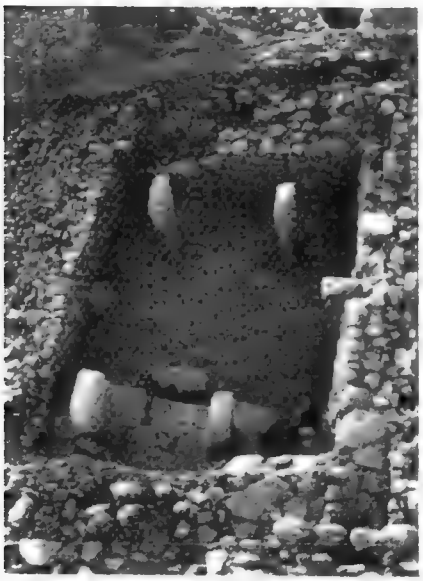

Fig. I.17. Nevali Çori, Sanctuar sau templu cu coloană în interior, cu altar în partea de jos, cu trepte și blocuri care pavau altarul și baza pereților laterali. În exterior o anexă (după H. Hauptmann)

https://biblioteca-digitala.ro

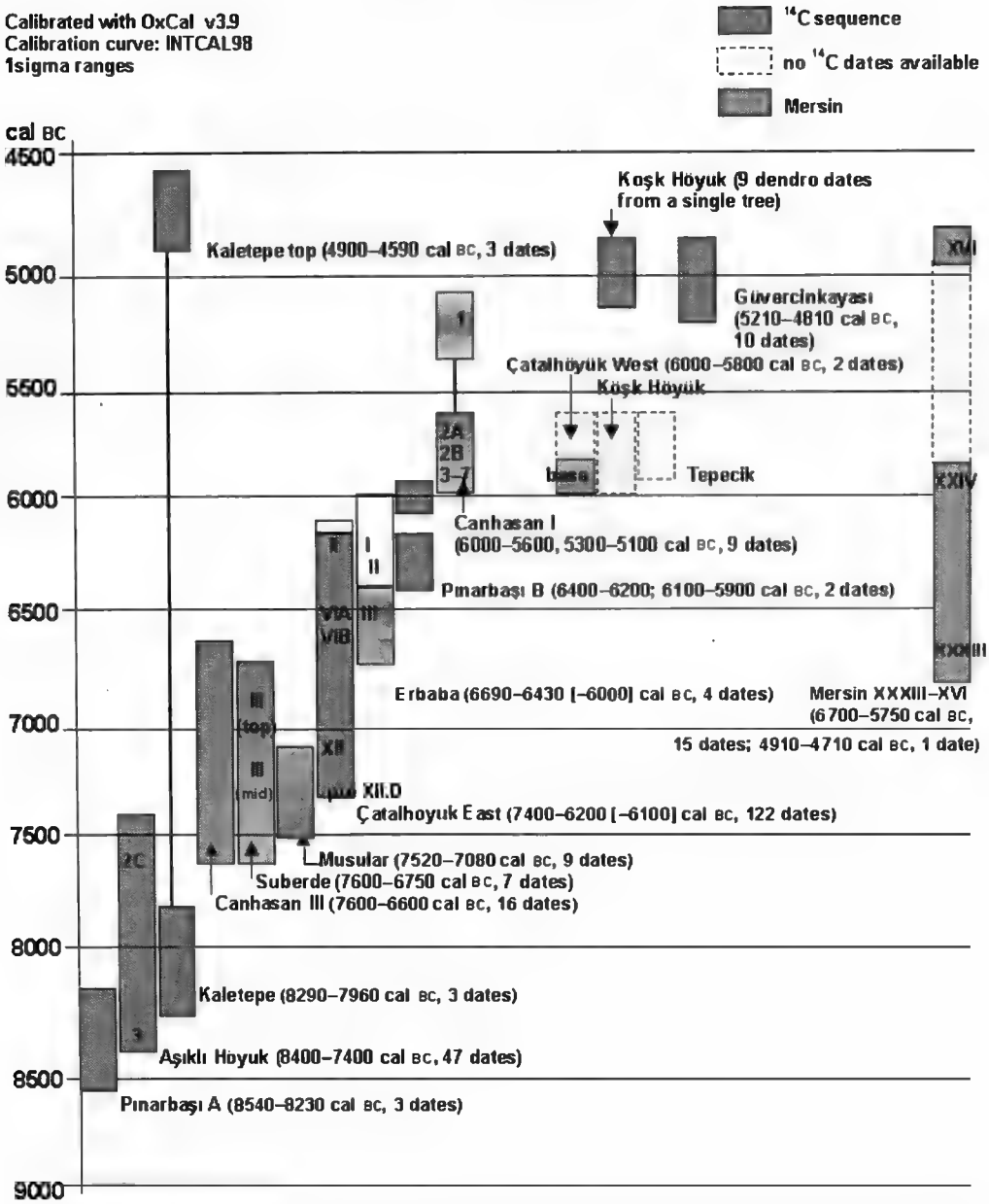

Tabel 1. Cronologia stațiunilor neoliticului dintre 8500 și 4500 cal BC (după CANeW)

Printre construcțiile de la Nevali Çori este de amintit un sanctuar de formă rectangulară, ce are dimensiunile de 16 x 7 m. În interiorul sanctuarului și în pereți sunt coloane din blocuri monolitice în formă de **T** și stele monumentale care ating uneori înălțimea de 3 m. Ele sunt plasate în mijlocul camerei, câte patru. Pe stele au fost sculptate în basorelief figuri de animale sălbatice, lei, vulpi, vite, bouri, șerpi ș. a. (Fig.I.16-17) (Schmidt K. 1997-1998; 1999; 2000).

Într-un alt sanctuar, tot cu blocuri monumentale, care marchează un altar mai ridicat, dreptunghiular în interior, s-a descoperit o coloană monumentală și mai sunt gropi, foarte probabil de la alte coloane care au fost, poate demontate și refolosite (Fig. I.17).

Trebuie să remarcăm că acestea conțin toate atributele unui templu antic: coloane monumentale, altare (pavate) separate de marea încăpere prin scări sau coloane. În afară de acestea mai trebuie să amintim prezența unor statui sculptate cu deosebită măiestrie artistică. Toate acestea arată nivelul înalt de civilizație la care comunitățile neoliticului

https://biblioteca-digitala.ro

preceramic au ajuns și explică forța și dinamismul etapelor premergătoare neoliticului ceramic, vreme la care apar adevărate orașe ca Haçilar, Çatalhöyük, Nevali Çori, 'Ain Ghazal, Çayönü Tepesi ș. a.

Fig. I.18. 'Ain Ghazal, coloane sau stele în sanctuare

În Iordania, la 'Ain Ghazal, lângă Aman, în etapa mijlocie a PPN B și C, apar de asemenea construcții monumentale din piatră seacă, cu absidă semirotundă (Fig. I.20, 23a-b), (Rollefson 1998, fig. 2-4, 9), precum și construcții de formă circulară, în etape mai târzii. Aceste construcții au podele pe pietre și pavimente sub care se găsesc uneori canale (Fig. I.18c). Unele pavimente au fost arse, servind ca vatră sau altare.

a b c

Fig. I.19.a, b) 'Ain Ghazal, sanctuar, altarul și vatra cu 7 pietre;
c) altar ? - absidă cu podea și gaură centrală, după Rollefson 1998

Într-o construcție, considerată „specială", în centrul unui perete a fost construit un altar format din trei pietre mari, în fața căruia se afla o vatră cu lipitură, pictată cu roșu.

Această construcție aparține PPNC (Fig. I.19a-b).

Prezența orificiilor în centrul absidei semicirculare ar putea marca locul unei coloane, foarte probabil din lemn. Analizând arhitectura acestor sanctuare, locul vetrelor, coloanele,

https://biblioteca-digitala.ro

absidele, altarele rezultă imaginea clară a unor funcționalități bine definite, a unei concepții privind locul și rolul obiectelor.

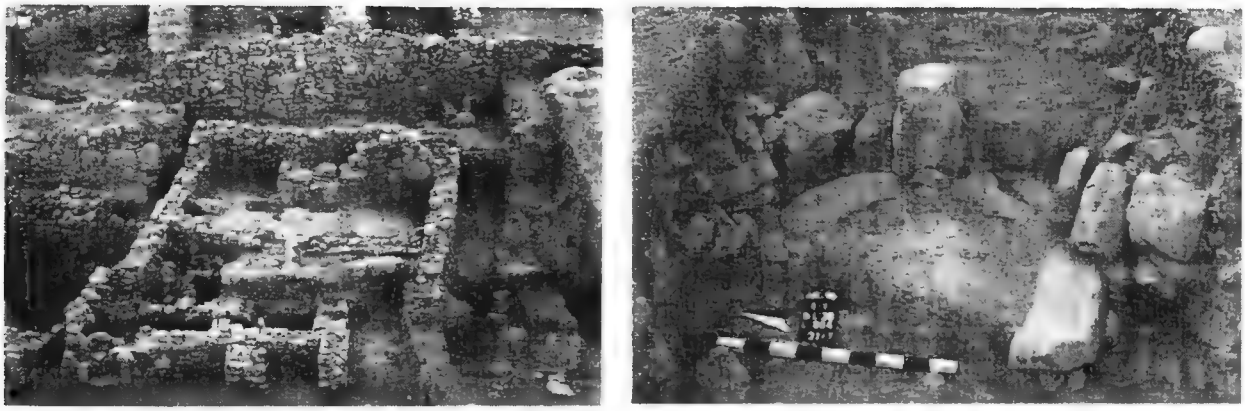

Fig. I.20. 'Ain Ghazal, sanctuare: a) rectangular, în spate altar cu blocuri mari din pietre; b) circular, în spate altar cu blocuri mari din pietre în formă de coloană, după Rollefson 1998

Dacă ne gândim la progresele extraordinare obținute în construirea caselor, pereți din piatră, podele pavate uneori cu canale subterane, abside semicirculare, existența unor pietre megalitice în interior sau la altare, sculptarea coloanelor sau stelelor din interiorul sanctuarului, existența unor sculpturi în basorelief pe stele sau a unor adevărate statui, toate acestea duc la constatarea existenței unor structuri sociale și religioase evoluate. Ele presupun și existența unor ritualuri liturgice, a unor ceremonii (Rollefson 1998, 45).

Fig. I.21a. 'Ain Ghazal, sanctuar, altar ? - absidă semicirculară cu podea și gaură centrală, b) ▲ sanctuar cu blocuri de piatră, după Rollefson 1998

La **'Ain Ghazal** unele dintre construcții aveau unul sau două etaje. Încă din a doua jumătate a mileniului 8 și prima parte a mileniului 7, existau clădiri cu 22 de camere, mai multe cu ambele podele, neîntâlnite nicăieri în Levant (Rollefson 1998, 45), dar cu elemente care le apropie de cele descoperite în sud-estul Turciei.

https://biblioteca-digitala.ro

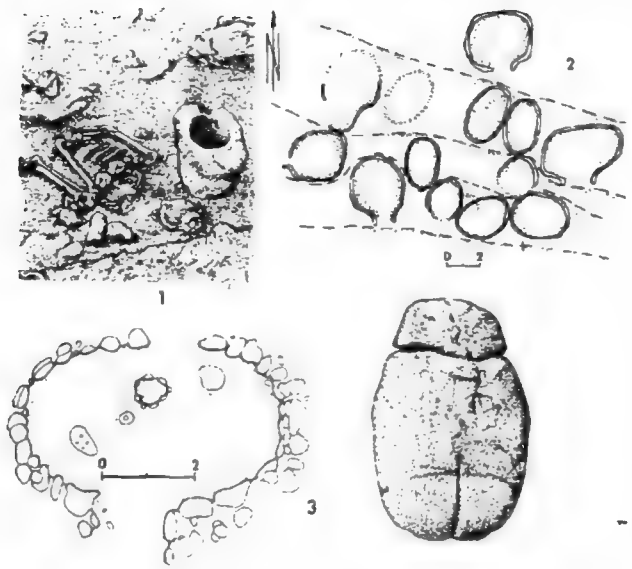

Fig. I.22. Nahal Ohren (după Müller- Karpe)

La **Nahal Ohren,** Israel, în mezolitic, apar primele forme circulare de construcții, care imită perfect ideea de cort. Unele din fundații au pietre care marchează intrarea. De altfel, arhitectura și arta în piatră din mezoliticul Anatoliei și din Egea de est, arată stăpânirea la perfecțiune a tehnicii cioplirii și șlefuirii. Dacă nu au făcut toporare de piatră șlefuite, aceasta era pentru că nu le foloseau sau nu le serveau nevoilor, în acele zone nefiind păduri.

La Çayönü Tepesi, în estul Turciei, din perioada celui mai timpuriu neolitic

Fig. I.23. Nevali Çori, după H. Hauptmann

Fig. I.24. Çayönü, primele construcții, după M. Özdoğan

(între 7.250 BC - 6.750 BC), apar locuințele cu plan oval sau în formă de potcoavă (Fig. I.24).

Primele construcții sunt de formă circulară, din pietre, amintind de clasica formă de colibă sau fundație de cort. De altfel și planul acestora este în formă de potcoavă (Özdoğan M., Özdoğan A. 1989; Özdoğan M. 1999a; 1999b). Acestea sunt tipice pentru locuințele sezoniere. În zonele noastre, în Carpați, mai ales în Banat, sunt zeci de asemenea stâne din

https://biblioteca-digitala.ro

ultimii 300 de ani. Ele au fost folosite de păstori, pe durata sezonului cald, în perioadele de transhumanță (expediții Nandriș, Lazarovici Gh., Maxim 1982-1986).

De altfel la mai toate complexele timpurii, în vremea PPN, în Anatolia și Levant au fost descoperite asemenea construcții circulare cu baza din pietre. Încă din nivelul al doilea, continuând apoi în celelalte nivele, apar construcții cu fundația din pietre, pietriș sau podea din lemn și lut sprijinită pe pereți de piatră.

La Çayönü se constată o continuitate neîntreruptă de locuire. Locuințele din nivelul al doilea sunt cu fundația din pietre, cu planul în ***formă de grătar (grill plan)***. Podeaua locuințelor este sprijinită pe ziduri paralele din pietre. Deoarece par a fi doar unul-două rânduri de pietre, foarte probabil că acestea serveau doar la așezarea structurii de bârne deoarece înălțimea pe care sunt păstrate nu pare a depăși 20-30 cm.

Așezarea are o mare continuitate de locuire și o intensă activitate edilitară. Prima fază de locuire are cinci subfaze iar planul locuințelor se modifică de la o etapă la alta, dar păstrând direcția și zonele. De la structura locuințelor din PPN la cele din neoliticul ceramic adesea nu se observă nici o diferențiere, atâta doar, caracterul sedentar impune alt mod de construcții și amenajări interioare, deși acestea nu sunt suficient cercetate.

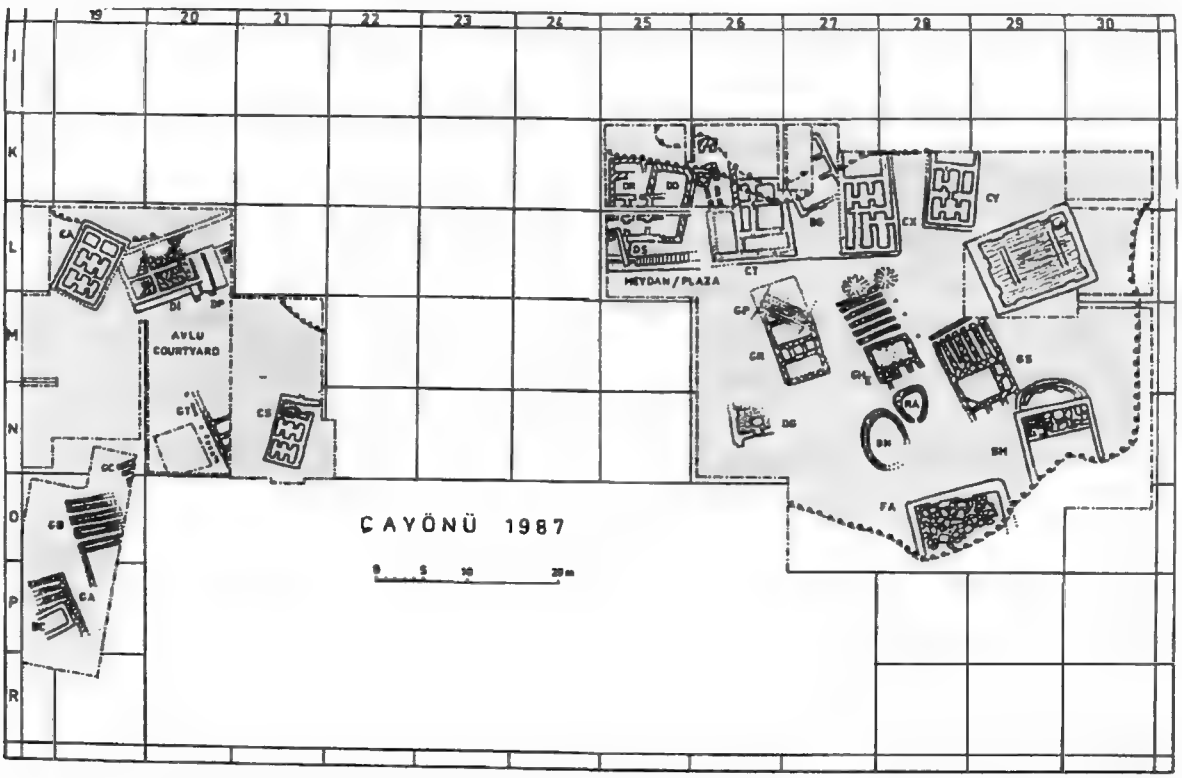

Fig. I.25. Çayönü Tepesi, planul săpăturilor și complexele de locuit, după M. Özdoğan

Prima fază de locuire o reprezintă locuințele cu ***planul în formă de grătar (***prescurtat ***grătar).*** Autorii descoperirilor semnalează trei tipuri de forme: grătar simplu, grătar meandric și grătar închis. În tabelul de jos sunt prezentate tipurile de planuri de locuințe, evoluția și dinamismul de locuire. Multe dintre locuințe aveau și un paviment făcut din pietriș sau bolovani de râu, altele erau din lespezi. Sistemele de construcție sunt extrem de interesante și constituie modele și exemple privind ingeniozitatea și dinamismul uman. Toate acestea, încă din zorile civilizației neolitice, arată existența unei adevărate arhitecturi. Trebuie să mai

https://biblioteca-digitala.ro

precizăm că cercetările pe suprafețe mari, mijloacele moderne de investigare, condițiile de păstrare și materialul folosit au favorizat asemenea rezultate (Fig. I.26).

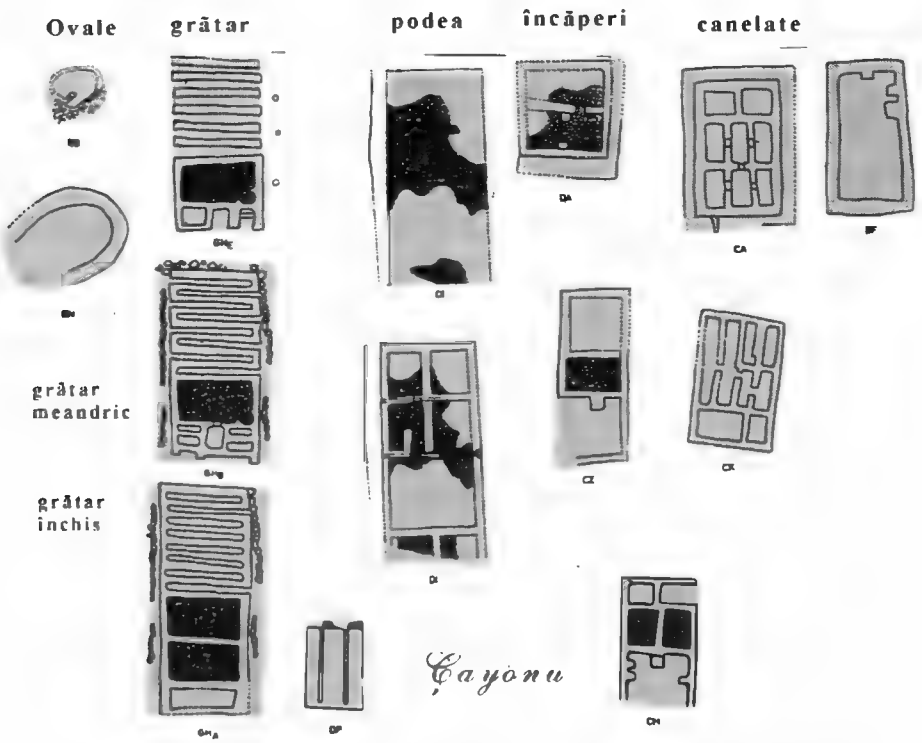

Fig. I.26. Çayönü Tepesi, tipuri de plan de construcții, după M. Özdoğan

Ele sunt extrem de importante pentru înțelegerea arhitecturii din zonele noastre. Locuințele din nivelul trei sunt de dimensiuni mari, de 9 x 10 m.

La ***Aşikli Höyük*** (vechea Kizâlkaia; The Tay Project), într-o așezare a PPN, situată în centrul Anatoliei, datată între 7008 și 6660 B.C., în cel mai vechi orizont de locuire sunt câteva gropi și resturi din pereți, în cel de-al doilea nivel sunt trei etape (2a-2c) de construcții cu pereți de lut (Fig. I.27).

Uneori construcțiile avea podeaua din pietriș (la baza nivelului 2). Din loc în loc se observă urme de stâlpi de la structura de bază. Spațiul dintre locuințe era extrem de mic, doar cât permitea unor persoane să se strecoare spre locuințe. Uneori sunt mici străduțe. Toate aceste descoperiri reprezintă preludiul sanctuarelor de la Çatal Hüyük (mai recent în grafie Çatalhöyük).

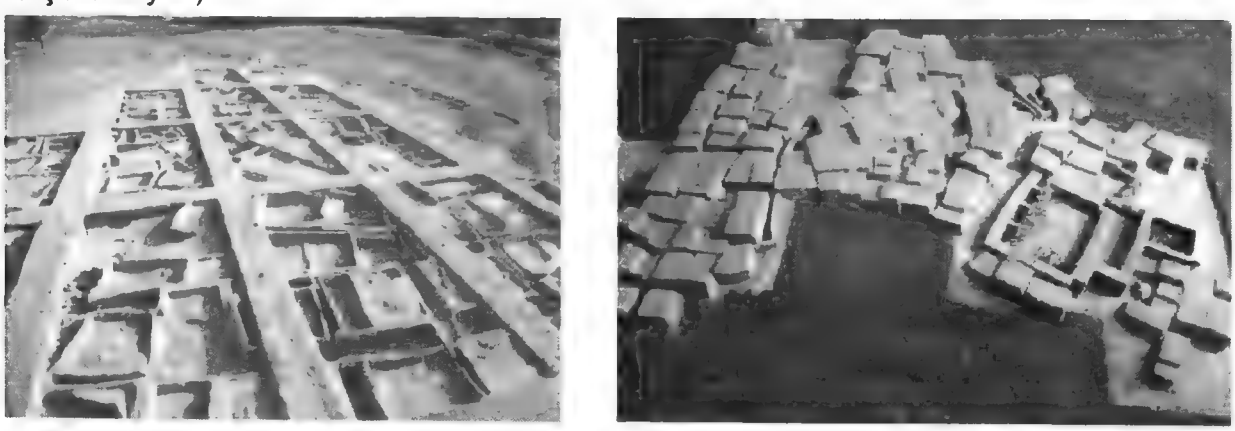

Fig. I.27. Aşikli Höyük (Kizâlkaia), planul așezării și complexe cu fundația din lut (după tayproject.org)

https://biblioteca-digitala.ro

Arhitectura mezoliticului din Egeea și sudul Balcanilor

Cicladele

În estul Mediteranei datorită condițiilor existente, se dezvoltă un neolitic preceramic, apariția ceramicii fiind ulterioară perioadei de sedentarizare, de practicare a agriculturii și creșterii animalelor.

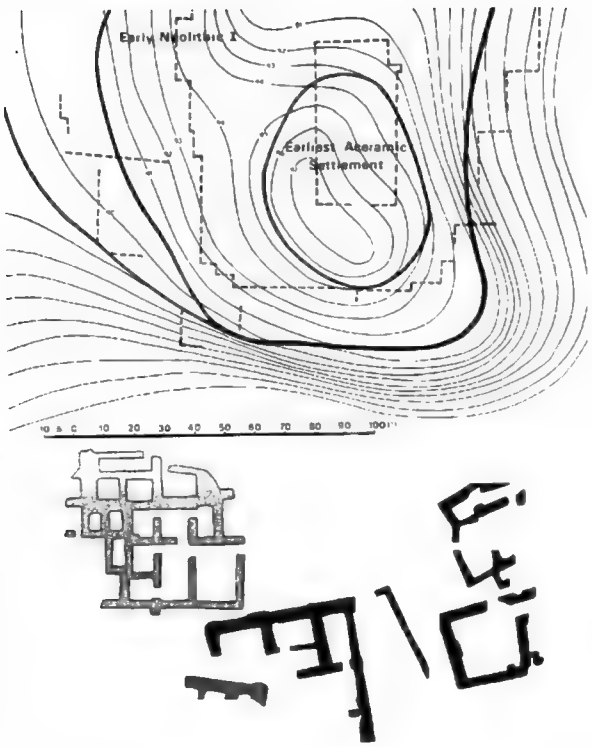

Fig. I.28. Knossos, neolitic preceramic și neolitic timpuriu, după Ewans

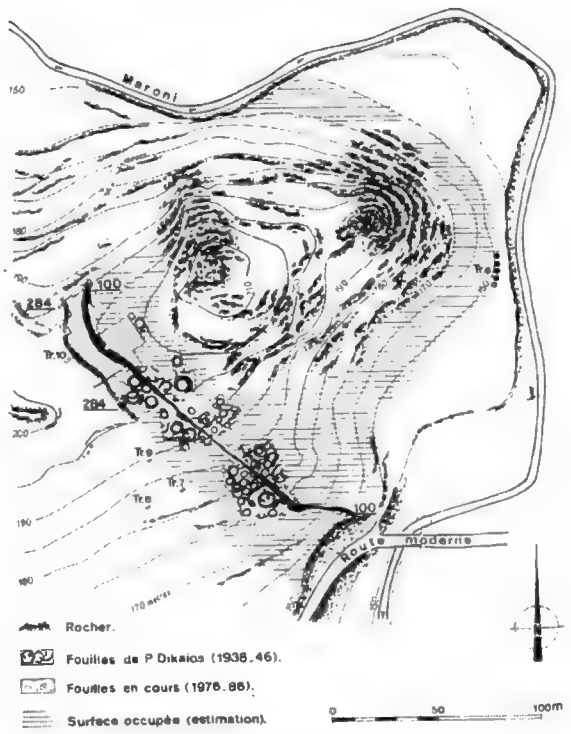

Fig. I.29. Kirokitia, PPN, după Müller – Karpe

In insulele Creta și Cipru, la Knossos și la Kirokitia (Fig.I.28-29) se dezvoltă o arhitectură în piatră deosebită. Aceasta era favorizată, pe de o parte de condițiile climaterice dar și de existența pietrei și a posibilităților ușoare de folosire a ei (Ewans 1968; 1971; Müller – Karpe 1968, Kat. 110).

La Knossos, în insula Creta, apare o arhitectură atât în neoliticul aceramic cât și în neoliticului timpuriu. Deosebirile nu sunt foarte mari față de construcțiile din Anatolia din PPN, iar multe din structuri se regăsesc. Cea din neolitic este similară celei din Anatolia.

În Cypru, în sudul insulei, la Kirokitia, din săpăturile lui Dikaios dar și din cercetările recente (Müller – Karpe 1968, I, Kat. 91; II, pl. 110; Le Brun 1989, fig. 2-3), între două movile se află o stațiune, orientată spre sud, cu complexe de formă circulară, construite din piatră. Locuințele au pereți destul de înalți din pietre sau doar baza din pietre, acoperiți cu o structură de lemn sau pietre, cum se mai folosesc și în prezent.

https://biblioteca-digitala.ro

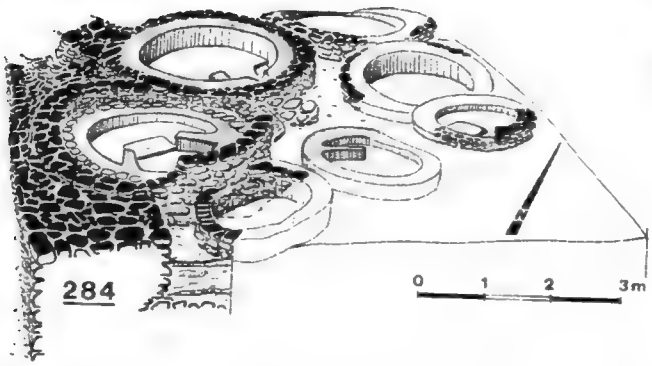

Fig. I.30. Kirokitia (după Le Brun)

Fig. I.31. Kirokitia, foto C. Ionescu

Spațiul dintre locuințe este foarte mic (Fig.I.30-31) dar el este la fel în mai toate stațiunile neolitice, mai puțin la cele din vestul Europei centrale. Spațiile din interior sunt separate uneori în două părți. Climatul cald, blând nu presupune mari instalații de încălzit și nici acoperișuri înalte contra zăpezilor, ca în regiunea dunăreană.

La Sotira, în sud-vestul insulei, tot în PPN apar construcții circulare dar și rectangulare (Fig. I.33) (Müller – Karpe 1968, Kat. 93). Multe dintre acestea au intrarea străjuită, iar altele au două încăperi, una desigur folosită ca magazie. La una din cele dreptunghiulare se observă unele amenajări interioare, marcând spații de dormit sau vetre de foc. Spațiul dintre locuințe este foarte intens folosit aici. Sunt construite o serie de anexe (magazii). Ținând cont de climatul deosebit de cald și nevoia de a obține cât mai multă umbră ni se pare logice aceste complexe. Desigur partea lor superioară putea fi acoperită cu pietre sau materiale protectoare contra soarelui și căldurii.

Fig. I.32. Kirokitia PPN, reconstituiri, foto C. Ionescu

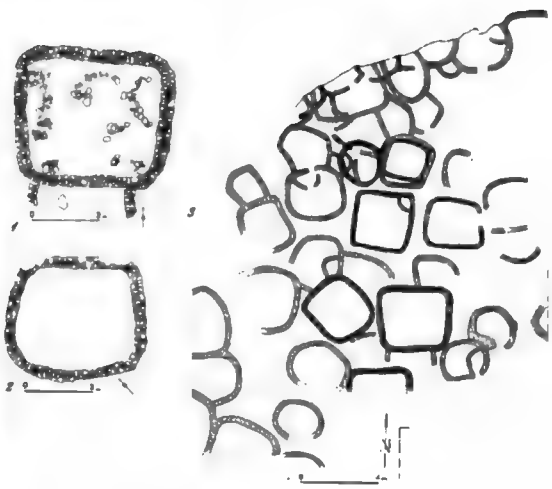

Fig. I.33. Sotira, PPN, după Müller – Karpe

https://biblioteca-digitala.ro

Grecia continentală

În Grecia continentală, în Atica, la ***Nea Makri*** (Fig. I.34), în vecinătatea unui perete din pietre a fost descoperită o construcție circulară (Gofas 1991; 1996) care amintește de turnul de la Jerichon (Müller – Karpe 1968, Kat. 66, pl. 105.16, 19).

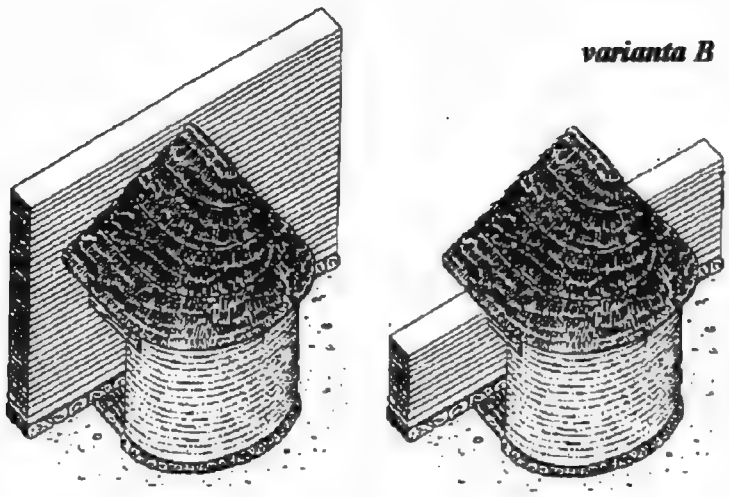

Fig. I.34. Nea Makri, după Gofas

Ea este considerată depozit (lucrată din piatră) sau poate fi un turn de apărare din neoliticul timpuriu din aceste zone. Reconstituirea de mai sus este semnificativă, chiar dacă construcția este mai mică decât peretele. În varianta B, propusă de noi, turnul similar cu cel de la Jerichon, putea fi nu atât de apărare cât de supraveghere.

În perioada premergătoare neoliticului sau în bună parte contemporană, deoarece cele două moduri de producție (*food production*) diferă, la fel cum diferă și elementele de arhitectură, nevoile curente și materialele aflate la dispoziție impun modul de viață. Să nu uităm că o vânătoare intensivă de animale oferă blănuri și piei care permit construirea rapidă și eficace a unui adăpost, în același timp materialul este și ușor transportabil, potrivit modului de producție, mai toate elementele corelându-se, la fel elementele de artă.

Arhitectura mezolitică târzie din regiunea dunăreană

Cultura Lepenski Vir – Schela Cladovei

În regiunea Dunăreană, în Clisura Dunării sau Đjerdap (numele sârbesc) se dezvoltă o arhitectură și o artă deosebită definită ca epipaleolitică, mezolitică sau protoneolitică. Modul de producție, locul de amplasament al stațiunilor permanente sau sezoniere sau a celor de cult este mai de grabă caracteristic mezoliticului sau epipaleoliticului (Boroneanț 1958; 1968; 1970; 1972; 1973; 1973a). Datele C^{14} indică o contemporaneitate între stațiunile mezolitice și cele neolitice timpurii. Studiile analitice asupra ceramicii nu confirmau ideea unui protoneolitic sau neolitic aceramic. Publicarea parțială a materialelor arheologice, lipsa unor rapoarte, nepublicarea materialelor pe complexe, nu au permis verificări ale altor specialiști. Din aceste motive sunt numeroase opinii, multe divergente. Nu este cazul a face aici și acum lumină asupra acestei probleme, deși luări de poziție există. Asupra lor ne-am pronunțat adesea (Lazarovici Gh. 1977; 1979; 1979b).

https://biblioteca-digitala.ro

Generalități

Zona Clisurii, lungă de peste 100 km, cu bogățiile sale naturale a constituit pentru epipaleolitic și neoliticul timpuriu, locul ideal de viețuire.

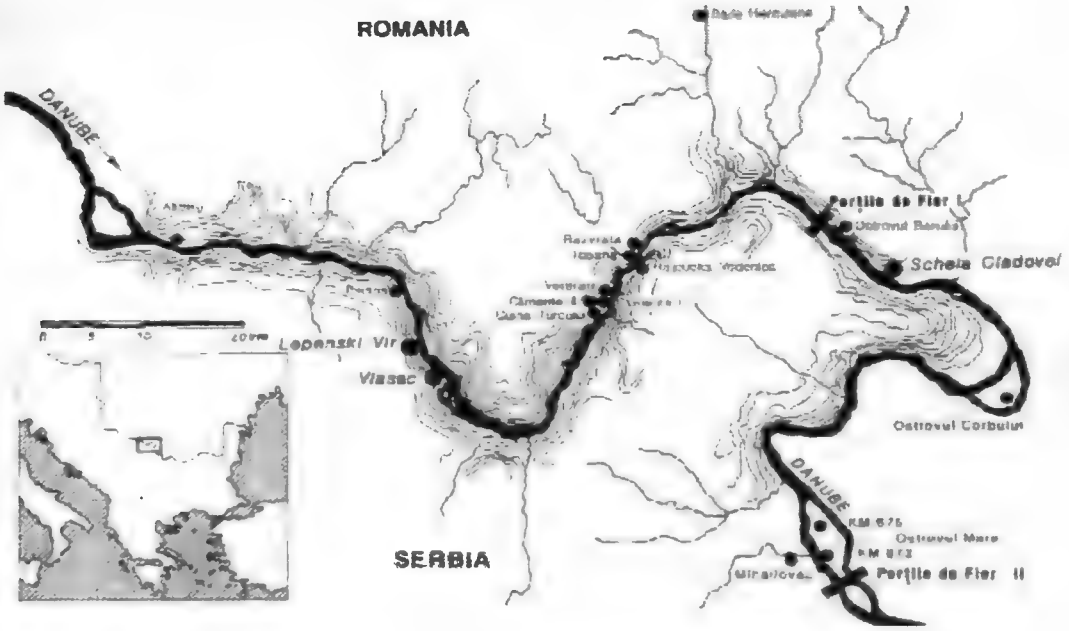

Fig. I.35. Zona Porților de Fier cu descoperirile epipaleolitice și mezolitice

Cele mai impresionante descoperiri sunt cele de pe malul iugoslav al Dunării de la Lepenski Vir (Srejović 1984, 196), Padina (Jovanović 1963; 1965; 1969, 128-135; 1971a; 1971b, 65-70; 1974, IV, 69, 312-313), Vlasac (Letica 1969, 7-11; 1971/1973; Srejović 1969b), Hajdučka Vodenica (Jovanović 1966; 1967; 1968, 1-10; 1984a, 313; 1984b, 167; Vasić 1932, 318), Bivolja - Stubica (Jovanović 1984c, 177-178) sau de pe malul românesc al Dunării de la Schela Cladovei, Ostrovu Banului (= Golu), Veterani – *Terasă* și Dubova - *Cuina Turcului* (Păunescu 1976; Boroneanț 1996; 2000; Petrescu 2000, 40-44).

Fig. I.36. Lepenski Vir

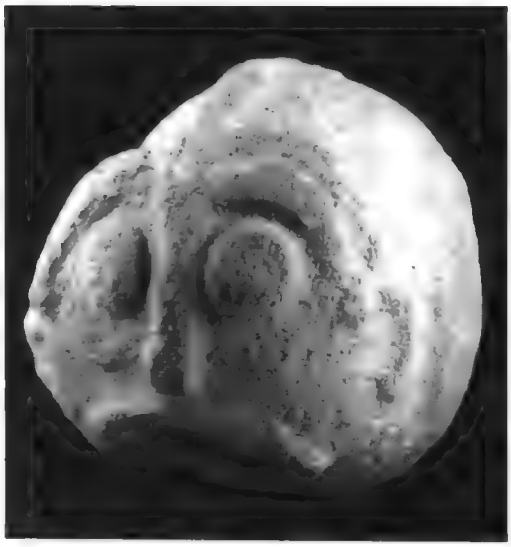

Fig. I.37. Lepenski Vir, Danubius

Fig. I.38. Lepenski Vir, Lady

https://biblioteca-digitala.ro

Manifestările de artă sunt numeroase, dar cele mai celebre sunt cele de la Lepenski Vir. Acolo au fost descoperite **peste 43 sculpturi,** la care se mai adaugă unele găsite mai recent sau din colecții particulare (Srejović 1968; 1969; Valović-Lijamić 1982, 429 și urm.), ca și altele provenind de pe malul românesc, redând în opinia noastră: divinități legate de cultul peștelui și al apei; pe Marea Mamă; cultul capului de pește sau de om. Lesne se poate observa în figura de mai sus de la Lepenski Vir sculptarea ochilor și gurii, model clar de pește (Fig. I.37), iar alte elemente sugerează solzii sau poate icrele (Fig. I.36). Din acest punct de vedere nu ni se par foarte dificil de apreciat ocupațiile principale ale comunității de acolo, legate de pescuit, de invocare a divinităților pește sau om-pește (Fig. I.38). Numărul mare de sculpturi, prezente în sanctuare sau altare, amplasate în interior sau în vecinătate, considerăm că ține de specificul locului, legat de viața spirituală a acelui grup de mici comunități, Lepenski Vir fiind centrul lor cultic.

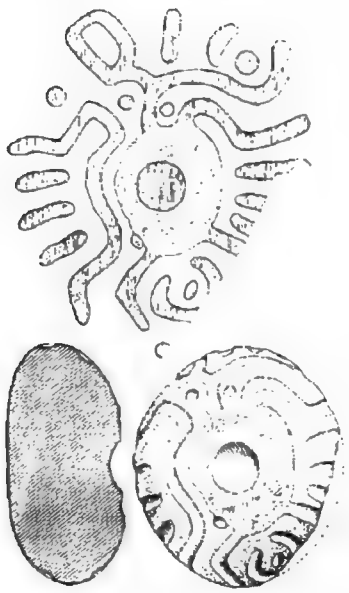

Fig. I.39. Cuina Turcului sculptură în piatră de tip Lepenski Vir

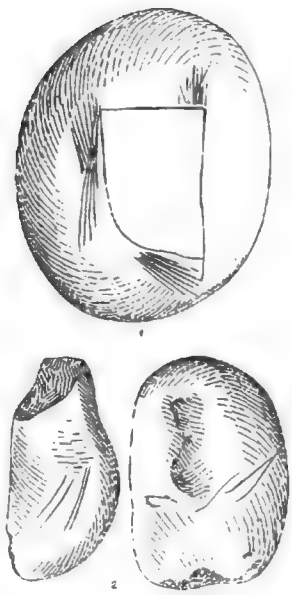

Fig. I.40. Veterani – Terasă

Fig. I.41. Piatra Elișovii

Unele sunt doar figuri redând peștele, chiar cu detalii deosebite (Fig. I.36-37), altele o reprezintă pe Marea Mamă, dar cu față de pește (Fig. I.38).

De altfel în multe alte stațiuni, la Cuina Turcului de exemplu a fost descoperită o piatră cu semne și simboluri (Fig. I.39). O alta de la Veterani terasă, mai timpurie, are semne geometrice (Fig. I.40). La Piatra Elișovii, pe malul românesc, peste Dunăre de Lepenski Vir, a fost descoperit un cap uman, care este lucrat din aceeași rocă ca piesele de la Lepenski Vir (Fig. I.41). În zonă au fost descoperite materiale Starčevo – Criș și din perioada târzie a epocii bronzului (Lazarovici Gh., Dragomir 1993).

Lepenski Vir considerăm a fi în primul rând un loc sacru, un loc de inițiere dar și de învățare a principalelor meșteșuguri legate de prinderea, prepararea și păstrarea produselor de pește. Pe sculpturi sunt redate o serie de simboluri. Ele transmit diferite tipuri de mesaje fiind embleme, metafore, apolog sau parabolă, foarte probabil neseparate la acea vreme (Chevalier, Gheerbrant 1995, I, 27-28). În spatele lor sunt modele arhetipale privind relația

https://biblioteca-digitala.ro

divinitate - om – pește, adevărate mituri transpuse în sculpturi, ca și semnele sau simbolurile de pe ele.

Lepenski Vir pare să fie un centru religios pentru zona Porților de Fier, ceea ce este Çatal Hüyük pentru sudul Anatoliei, în Câmpia Konya.

Comparând evoluția pieselor de artă cu cea a uneltelor, a decorului de pe ele, constatăm o mare unitate de exprimare artistică în spațiul european și multe elemente comune cu alte civilizații din lume.

Pietrele sculptate sunt dintr-o rocă locală, aflată pe malul românesc al Dunării, în grohotișurile de la muntele Trescavăț. Unele din aceste piese au fost găsite în vecinătatea unor blocuri mari de stâncă sau a unor vetre formând un adevărat altar de jertfă. La un alt exemplar, găsit lângă una din vetre, se observă aceeași manieră de redare și schematizare a sculpturii. Aceste schematizări sunt impuse de ritualuri de cult privind mitologia strămoșului mitic al peștelui vânat, a relației dintre pescar și strămoș, pescar și divinitate, invocat în ritualuri pentru a le câștiga bunăvoința.

Cronologia și geneza

Numărul mare de date C^{14} este explicabil prin interesul deosebit față de impresionantele descoperiri de la Lepenski Vir. Am adunat datele de C^{14} apărute în diferite publicații (Quitta 1969; Srejović 1969, 39; 1969a; 1969b; Radovanović 1996, apud Bonsall et alii 2000, 130, fig. 8; Roksandić 2000, 27, 31 ș. a.) și le-am înșiruit. O observație, locuința 51 apare pe plan **LV Ic,** dar este atribuită nivelului ***LV Ie***, iar datele calibrate corespund nivelului ***LV 1e***. Nu mai puțin interesante sunt și descoperirile aparținând culturii Schela Cladovei (Boroneanț 2000, 84 și urm., pentru cronologie și bibl.).

Datele C^{14} le-am înșiruit în ordinea datării, folosind un program de recalibrare mai recent (OxCal 3.5 2000) (tabel 2) și am notat în josul fiecărei date simbolul pentru localitate și nivel : VI = VIssac; Pa = Padina; Ic = Icoana; OB= Ostrovu Banului; Og = Ogradena; L = Lepenski Vir urmat de nivele cu I-III sau 1...; Ali = Alibeg; CT = Dubova – Cuina Turcului; GB = Gura Baciului; SC = Starčevo – Criș; CBA = chalcoliticul balcano-anatolian. Am mai introdus în tabel o analiză C^{14} de la Gura Baciului pentru datarea etapelor târzii ale culturii Starčevo – Criș, confirmată de altfel de alte date de la Cârcea, Trestiana sau cele din Vinča A, contemporane cu etapele târzii Starčevo – Criș (pentru sincronisme vezi: Lazarovici Gh. 1983; 1992; 1993; 1995; 1996a; ș.a.; Lazarovici Gh., Nica 1991). Nu am putut studia lucrarea doamnei I. Radovanović (1992), din care motive am făcut doar trimiteri indirecte. Autoarea sincronizează descoperirile neolitice ceramice cu faza a 4-a a mezoliticului din Clisură (Radovanović 1996, 42-43 și bibl.).

Tot mai mulți specialiști acceptă ideea contemporaneității și coexistenței celor două moduri de producție, mai exact dintre descoperirile mezolitice din Clisură și neoliticul timpuriu (Roksandić 2000, 8). Noi am definit prin termenul de Starčevo-Criș neoliticul timpuriu din regiunea carpato – dunăreană, acceptând dezvoltări locale, dinamice ca variante locale sau grupe, pentru unele perioade (Lazarovici Gh. 1977; 1979; 1983; 1984; 1992; 1993; 1995; 1996; 2001c; Lazarovici Gh., Nica 1991).

https://biblioteca-digitala.ro

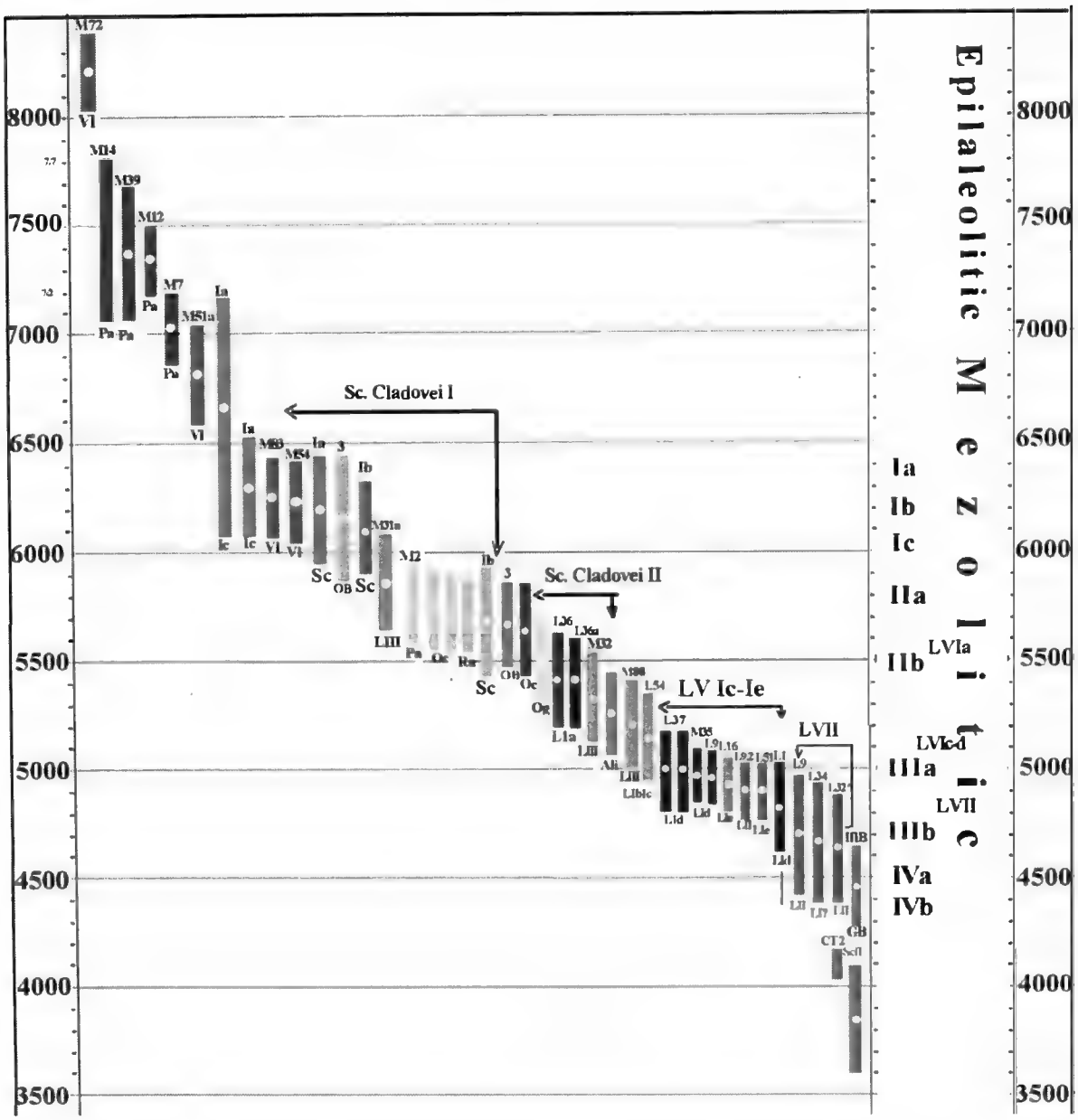

Tabel 2. Datele C^{14} (OxCal 3.5 – 2000) în tabel au fost calibrate cu 2 σ (SC, Starčevo-Criș)

Pe malul românesc, ca de altfel și pe malul sârbesc, unde erau spații prielnice agriculturii (Aiman, Velešnica etc.) se constată prezența unor comunități neolitice timpurii a căror ocupație de bază era agricultura. La Gornea – *Locurile Lungi*, cele mai multe resturi osteologice aparțineau bovinelor, 34,6%, animalele domestice reprezentând 80% din cele descoperite (Trîncă – El Susi 1985-1986, 41-45; El Susi 1996, 32-34). La acea vreme descoperirile au fost atribuite etapei SC IIIB (Lazarovici Gh. 1977). Analizând din nou descoperirile de la Gornea - *Locurile Lungi*, pe baza rezultatelor privind definirea migrației a doua, pe baza descoperirilor din nivelul II de la Gura Baciului și de la Șeușa (Lazarovici Gh., Maxim 1995; Lazarovici Gh. 2001c; 2004c), considerăm că descoperirile aparțin etapei SC IIb, aflate în proces de retardare și nu SC IIIB, cum publicasem anterior (Lazarovici Gh. 1977; 1979 s.v. Gornea).

În această perioadă, la Pojejena - *Nucet*, tot o stațiune timpurie, speciile domestice sunt în procent de 51,1% (El Susi 1996 și tab. 1), iar la Foeni - *Stația de gaz*, ele ating un procentaj de 82% (El Susi 2002).

https://biblioteca-digitala.ro

Arhitectura

Stațiunea cel mai intens cercetată și care a stârnit cel mai viu interes, prin descoperirile excepționale de artă și prin arhitectură, este cea de la Lepenski Vir. În arhitectură au fost semnalate șapte nivele, unul mai sărac, Proto - Lepenski Vir, ca și la Vlasac (Srejović , Letica 1978, 1, pl. XV-XXIX) marcat de vetre dreptunghiulare, orientate EV, situate la 8 -10 m distanță (Srejović 1969, fig. 29, 279; 1969a, 15; 1978, 23 sq), ce avea construcții de 4 x 3, 3,5 x 2,5 m.

Așezările

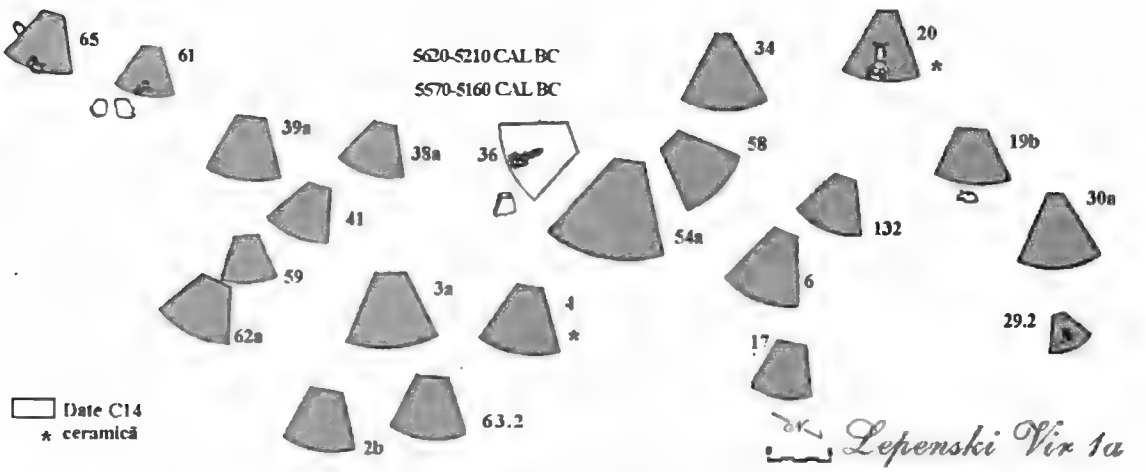

Fig. I.42. Lepenski Vir Ia, după Srejović

Fig. I.43. Lepenski Vir Ib; Fig. I.44. Lepenki Vir Ic ▼, după Srejović

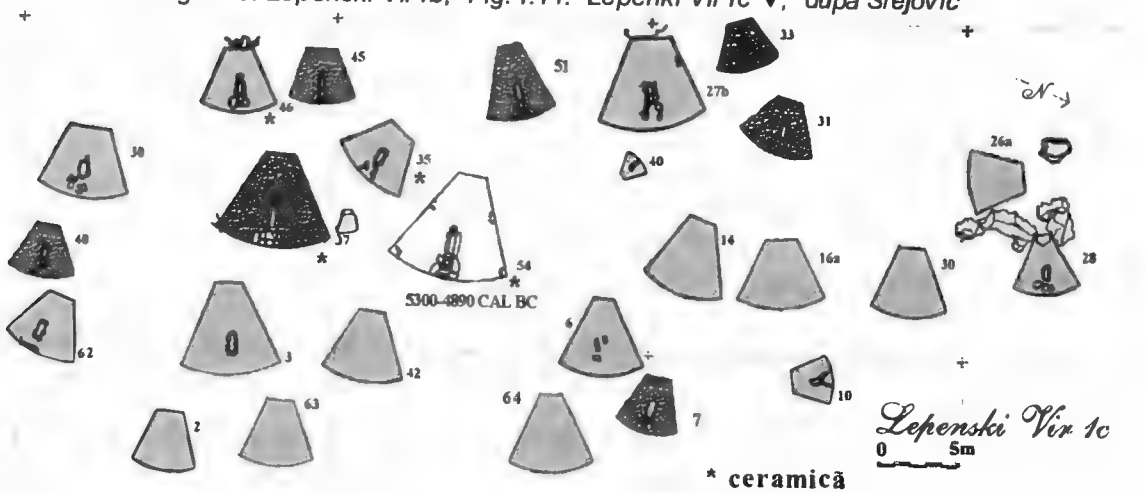

https://biblioteca-digitala.ro

Informații mai bogate sunt pentru Lepenski Vir și Padina (Jovanović 1984b, 166-167). În centru în **nivelul LV Ib** (Fig. I.43) se menține nucleul central, acum apar și grupări de trei case (2-3-63, 7-64-5a, 18-16b-19a, 29-28-16a, 45-56-35, poate 51-30-61), deșl se păstrează și unele din grupările anterioare de câte două case ale așezării de la Lepenski Vir, **nivel Ia** (Fig. I.42). Construcțiile de formă trapezoidală, cu partea din față în arc de cerc, sunt dispuse radial în jurul centrului, fiind formate din patru locuințe (L 34, L 58, L 54a, L36 aceasta cu 2 date C^{14}) dispuse radial. Cea mai mare construcție are deschiderea orientată spre Dunăre. Celelalte sunt grupate câte două, trei sau patru. În mijlocul grupului central, trebuie să se fi aflat un stâlp de lemn, o coloană, marcând acea *axis mundi,* iar cele patru locuințe cele patru vânturi (direcții). Fiind o stațiune cu caracter cultic (numărul mare de statui de piatră), ni se pare firesc ca și aranjamentele să aibă anumite semnificații. Dezvoltarea din nivelurile următoare, confirmă complexitatea gândirii din acele vremuri și evoluția arhitecturii sacre. Ceramică apare în L 4 și L 20.

Două sanctuare (considerate, pe bună dreptate cele cu sculpturi monumentale) sunt situate: unul în centru, de dimensiuni mai mari; altul spre amonte, spre NE. În locuința centrală, L 54, a fost descoperit un vas Starčevo-Criș (Radovanović 2001).

În **nivelul LV Ic** (Fig. I.44) se constată șapte complexe cu obiecte de cult, sculpturi, considerate sanctuare. Predomină grupările de patru complexe, în centru este o astfel de grupare, un complex mai mare înconjurat de trei sanctuare. Spre ESE e o altă grupare tot din patru complexe, din care două sanctuare și o grupare de patru spre ENE, restul sunt grupări de trei sau mai rar câte unul (L18). Există un spațiu central (zona L9). Ceramică apare în L28 și L54 (Srejović 1969, 299) dar și în complexele 35, 37, 46, 54.

Fig. I.45. Lepenski Vir Id, după Srejović

În **nivelul LV Id** (Fig. I.45) se reduce numărul de complexe. Sunt grupe de câte patru complexe care au deschiderea spre aceeași direcție. Mai apare o grupare de cinci complexe în jumătatea de NE și un număr mare de complexe izolate, cu orientări diferite (L52, L40, L1, L53, L22, L26). Există cel puțin trei spații centrale. Trebuie să remarcăm că acum construcțiile mici sunt de cele mai multe ori cele izolate. Ceramică apare în complexele 1, 4, 15, 16, 26, 32.

https://biblioteca-digitala.ro

În **nivelul LV Ie** (Fig. I.46) centrul se mută spre NV, unde sunt trei sanctuare (L24, L23, L21), în rest apare câte un complex sau două (L1, L50, L60, 26), cu orientări diferite (construcțiile L55-L48, L4-42).

În stațiune se constată o intensă și vie activitate arhitecturală. Modificările însă nu sunt structurale și nu impun eforturi umane deosebite. Din păcate, nu există descrieri tehnice detaliate privind obiectele mărunte, de aceea nu se poate aprecia intensitatea de locuire și diferențele dintre un complex sau altul, din acest punct de vedere. Plasarea pe același plan a tuturor complexelor arată o păstrare a locului (Srejović 1969, 89, fig. 19). Poate că este vorba de grupări familiare sau zonale, dacă considerăm că este vorba de un centru de cult pentru comunitățile din întreaga zonă a Porților de Fier.

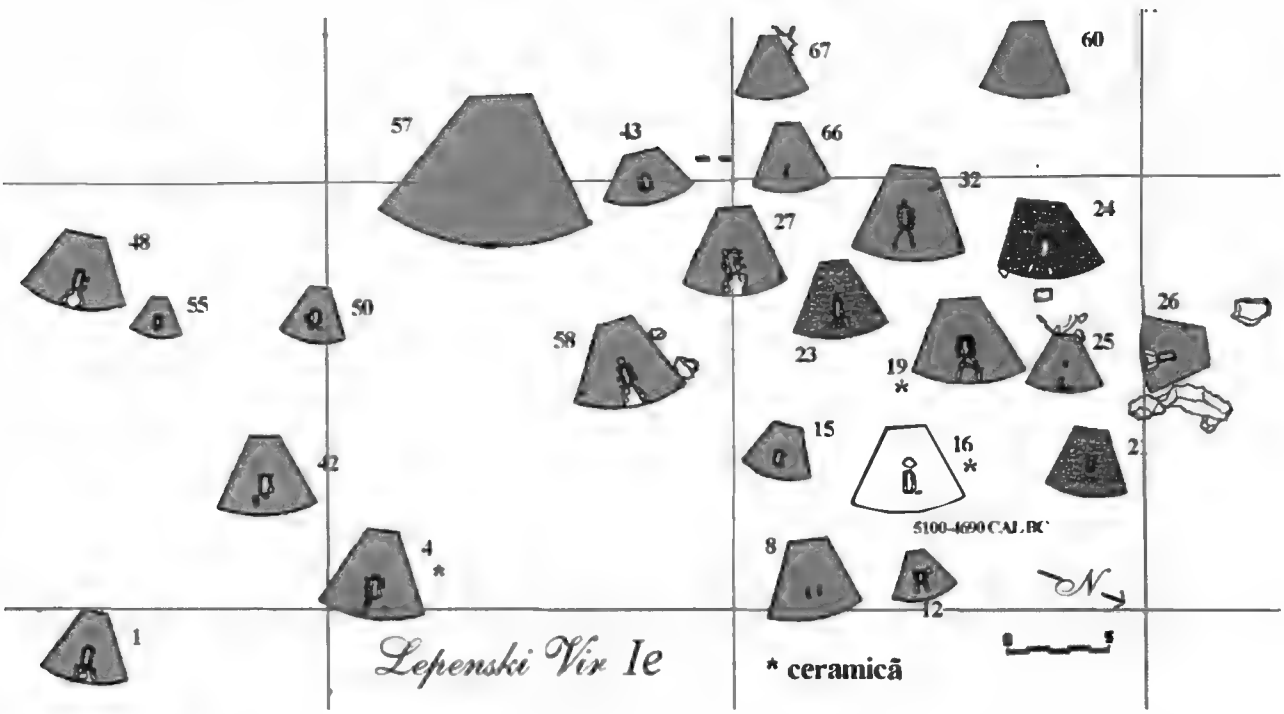

Fig. I.46. Lepenski Vir Ie, după Srejović

În vremea efectuării cercetărilor pe ambele maluri ale Dunării, au existate slabe colaborări și conlucrări între specialiști, iar referirile sunt de cele mai multe ori de ordin general. Același lucru se poate spune și despre descoperirile de pe malul românesc.

Din studiul geometrizării spațiului, se observă regula trapezului în spațiul stațiunii, atât pentru spațiul gol, central, cât și pentru marile construcții ce pot indica unul sau mai multe centre (vezi și situația similară de la Padina) ale sitului în diferite perioade, sau folosite în diferite perioade, legate de evenimente economice sau sezoniero-astronomice ori cultice.

Ceramică apare în complexele 4 și 16 (Srejović 1969, 269).

Nivelul LV II (Fig. I.47) conține cele mai numeroase complexe. Foarte probabil construcțiile nu aveau podeaua la fel ca celelalte, iar săpăturile fiind la început a fost dificil sau imposibil de a se delimita nivelurile de refaceri. Acestea au avut, după cum se poate observa din plan, cel puțin două-trei etape de refaceri. Delimitarea mai dificilă se datorează și faptului că o parte din locuirile starčeviene au afectat mai mult sau mai puțin aceste

https://biblioteca-digitala.ro

complexe. Considerăm că această stațiune este posibil să fie un sit sezonier, pentru o mare parte a locuitorilor și doar puțini erau cei care locuiau aici permanent.

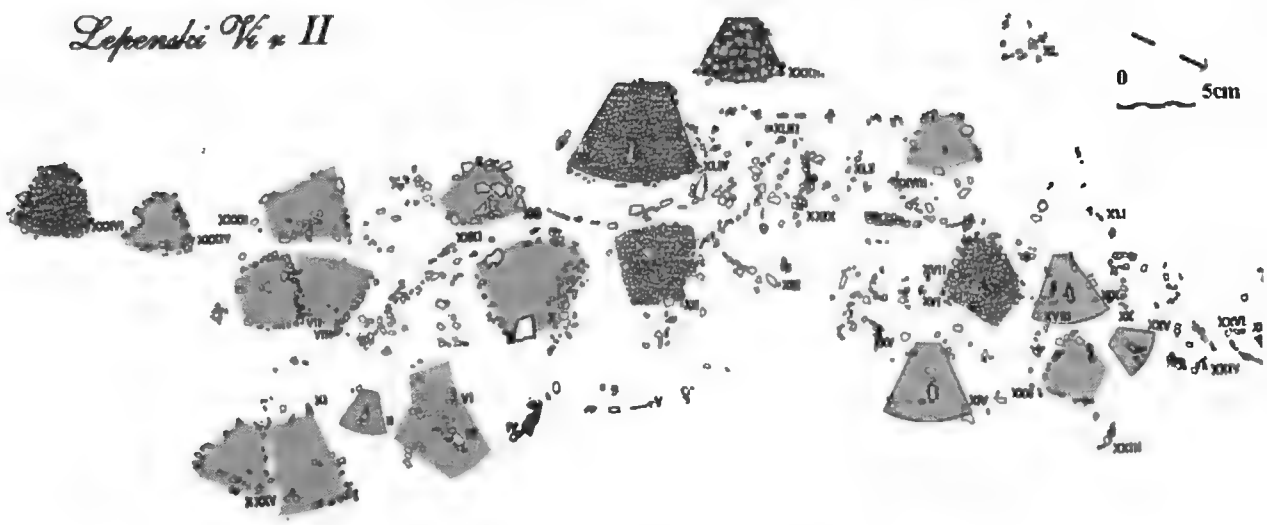

Fig. I.47. Lepenski Vir II, după Srejović

Această sezonalitate se leagă de caracterul cultic al sitului, credem noi, vremea în care vin la mal peștii mari pentru a depune icrele și foarte probabil și pentru alte perioade, legate de anumite sărbători sau întâlniri periodice legate de pescuit, poate vânătoare sau inițiere. În acest fel, prezența unui număr mare de sculpturi, o arhitectură deosebită, face ca stațiunea să difere fundamental de celelalte situri ale civilizației.

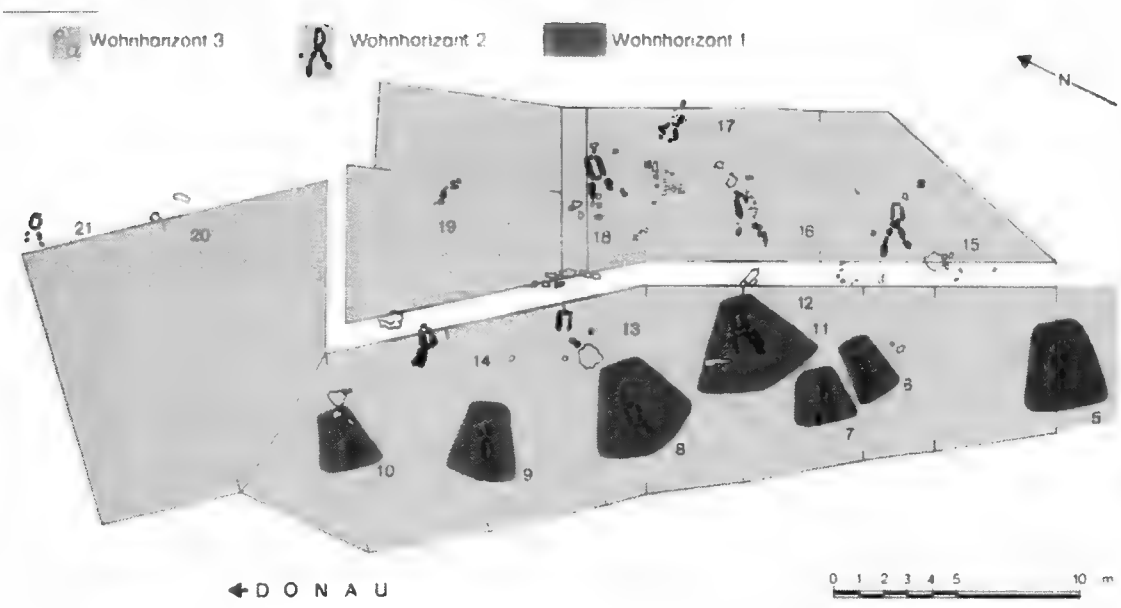

Fig. I.48. Padina, nivelurile I-III, după B. Jovanović

O altă stațiune cu o arhitectură similară este cea de la **Padina** (Jovanović 1966; 1968; 1969; 1971; 1972; 1974; 1975; 1984). Acolo au fost semnalate trei orizonturi de locuire. Cel mai bine s-au păstrat vetrele de foc, fiind cel mai puțin afectate, similare în fiecare nivel. Construcțiile au un plan trapezoidal, plan ce trebuie să fi fost și în celelalte nivele. Locuințele sunt orientate cu intrarea spre sud.

https://biblioteca-digitala.ro

Datele de C^{14} arată că stațiunea este în mare parte mai timpurie decât cea de la Lepenski Vir, contemporană cu unele morminte de la Vlasac. Descoperirile de la Padina, în raport de datele C^{14} sunt contemporane cu cele de la Schela Cladovei (Fig. I.48).

La **Schela Cladovei** cele mai importante cercetări au fost efectuate de către V. Boroneanț. Publicarea cuprinde însă puține date tehnice privind complexele. Cercetările au fost modeste, s-au efectuat pe secțiuni și casete, care au avut dimensiuni foarte mici, încât multe din complexe au rămas doar parțial cercetate. Sunt foarte puține planuri și relevee cu detalii tehnice, din care motive nu se poate spune foarte mult despre forma sau dimensiunile lor sau despre succesiunea stratigrafică. Este însă foarte probabil ca arhitectura așezării să fi fost alta decât cea de la Lepenski și Padina, locuințele să fi avut formă de patrulater, nu trapezoidale, doar vetrele de foc fiind similare.

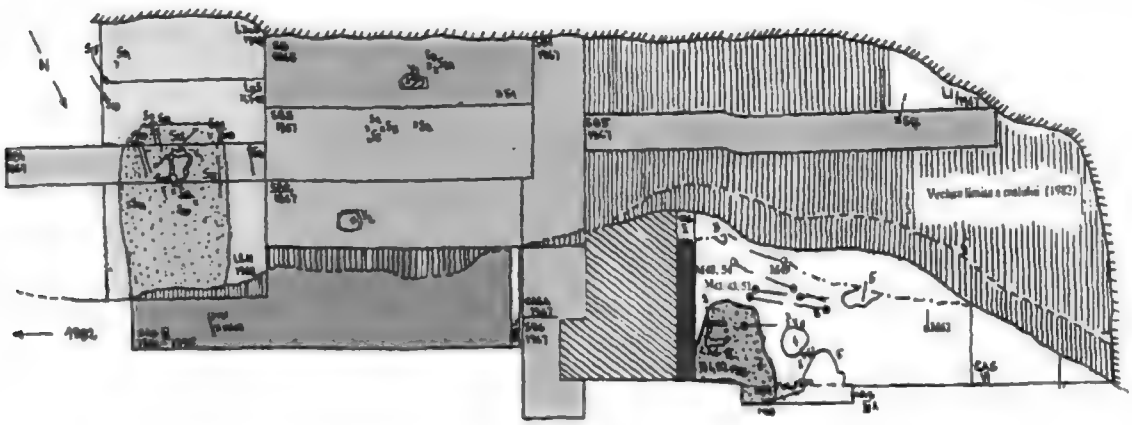

Fig. I.49. Planul săpăturilor de la Schela Cladovei, după V. Boroneanț

De altfel, datele C^{14} (Tabel 3) situează evoluția acestui grup cultural într-o etapă puțin anterioară descoperirilor de la Lepenski Vir, la fel este și situația mormintelor. Cel mai timpuriu M52, 8570 ± 105 BP, iese în afara limitei de calibrare (a programului nostru), celelalte (M43, M55, M49, M42, M48, M50) sunt între 6820 – 6130 CAL BC după calibrările noastre (OxCal 2000, 3.), iar după datările lui C. Bonsall datele calibrate sunt între 7450 și 6439 CAL BC, cu 2σ (Bonsall et alii 2000, 123, tab 3). Mormintele sunt asociate unor complexe, alteori le suprapun.

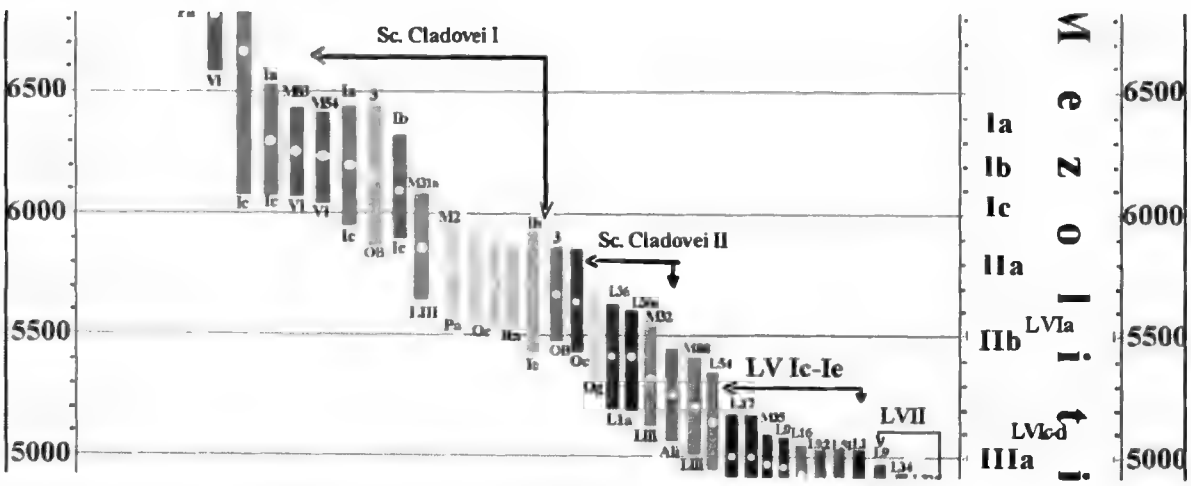

Tabel 3. Cronologia stațiunilor culturii Schela Cladovei

https://biblioteca-digitala.ro

Prescurtările din tabelul 3: Sc = Schela Cladovei, Ic = Icoana, OB = Ostrovu Banului, Ra = Răzvrata, Oc = Ostrovu Corbului; Og = Ogradena.

La Schela Cladovei, sub nivelul SC III, apar complexe de piatră dreptunghiulare sau trapezoidale, nu foarte clar delimitate (Fig. I.50-51). Se observă uneori existența mai multor nivele anterioare afectate de noile construcții sau de mormintele din zonă.

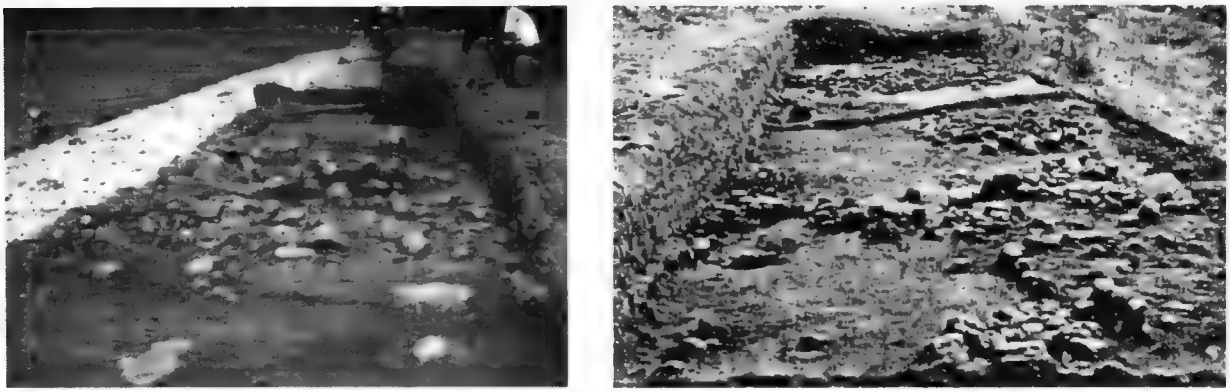

Fig. I.50a-b. Schela Cladovei, complexe din pietre, după V. Boroneanț

Săparea pe secțiuni și casete nu a permis aprecierea exactă a formelor și etapele de refaceri sau refacerile pe același loc și orizontul lor. Fiind și o săpătură pe o terasă a Dunării, afectată de un pârâu din apropiere, nu au fost sesizate detalii privind gropile de structură (stâlpi sau pari sau nu au fost publicate ?). Distanța dintre locuințe nu este mare, suprapunerile sunt numeroase (Fig. I.50b-51). În faza recentă a locuințelor de suprafață, ele sunt la distanță mai mare unele de altele (Fig. I.50-51). În faza veche vetrele sunt de dimensiuni mai mari (Fig. I.51). În cultura Schela Cladovei în așezări sunt trei tipuri de locuințe: adâncite (bordeie), semiadâncite (semibordeie) și locuințe de suprafață. În toate se află vetre de foc (Boroneanț 2000, 108). De obicei în etapele vechi de locuire acestea sunt neamenajate, apoi au o gardină din blocuri de piatră de formă ovală sau dreptunghiulară (Boroneanț 2000, 108).

Fig. I.51. Schela Cladovei, complexe și morminte mezolitice, după V. Boroneanț

https://biblioteca-digitala.ro

Cazanele. La Cazanele Mari (Dubova - Cuina Turcului) și Cazanele Mici există numeroase peșteri (Peștera Veterani: Peșterile lui Climente I, Climente II), iar Dunărea are aici cea mai mică lățime și cea mai mare adâncime (80 x 80 m). Aceste locuri oferă condiții excelente pentru pescarii de pește mare. De altfel și stâncile sunt impunătoare, stimulând psihologia celor care se așează. În aceste zone, în epipaleolitic și mezolitic sunt numeroase locuiri în peșteri. Cele mai importante sunt cele de la Peștera lui Climente (Boroneanț 1958) și din grota Cuina Turcului (Păunescu 1972; 1976; Petrescu 2000, 40-44). În zona Cazanelor Mici au fost semnalate cele mai multe urme de locuire, zona fiind mai ferită de vânturi și având un număr mai mare de peșteri.

Locuințele

La Lepenski Vir au fost studiate cel mai bine complexele de locuit și au fost adunate cele mai multe și bogate informații. Dimensiunile locuințelor variază, nu atât în raport de nivelurile de locuire, cât mai ales în funcție de poziția lor în gruparea din care fac parte. În nivelurile I și II cea mai mare construcție se află în centru. În nivelul Ic, sunt trei asemenea grupări cu câte un complex mai important, iar unele sunt sanctuare, altele sunt înconjurate de unul-două sanctuare (Srejović 1968, 93 și urm; 1981, 8, 10, 15-16, 23, 25, 60 ș. a.; Kat. 2 și urm.).

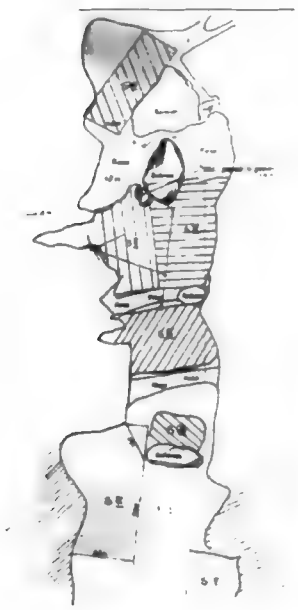

Fig. I.52. Peștera lui Climente II, după V. Boroneanț

Fig. I.53. Dubova cu zonele Sacovișteа Mare, Cuina Turcului, Peștera lui Climente, după V. Boroneanț

Locuințele au forma unor colibe trapezoidale cu o vatră mare de foc în interior, dar cu spațiu foarte mic între complexe. Forma lor se înscrie în numărul de aur al proporției triunghiului echilateral. Din acest plan, dacă este eliminat vârful se obține trapezul perfect.

Proporțiile din interior, vatra de foc, gura vetrei, toate se încadrează în proporțiile precizate, ceea ce presupune nu doar o unitate de măsură, dar și multiplicarea ei cu numerele 3 și 4, ajungându-se astfel la numerologia sacră (Fig. I.54-55: Srejović 1981, 25).

Forma trapezoidală a locuinței a inspirat pe D. Srejović (Srejović 1981, 40-41, pl. 64, 160) să asemuiască planul unei locuințe de la Lepenski Vir cu un schelet în așa zisa poziție

https://biblioteca-digitala.ro

„broască". Ideea a pornit de la figura vetrei din sanctuarul L9 (Fig. I.56). Uterul și pântecul ar corespunde vetrei de foc (în organism transformarea produselor are loc în pântec și tot acolo are loc regenerarea vieții). În poziția pe care o sugerează D. Srejović și Maria Gimbutas, prin asocierea corp – schelet – locuință – vatră, se află o întreagă filozofie privind viața, geneza, nașterea.

Sistemul de construire este tipic pentru colibe, acoperite cu piei de animale sau lemne. Din planul de mai jos se pot observa gropile de stâlp ascuțite, îngropate (cele cu negru) și bârne sau pari (cele de sprijin se află în colțuri, fixate ușor în podea).

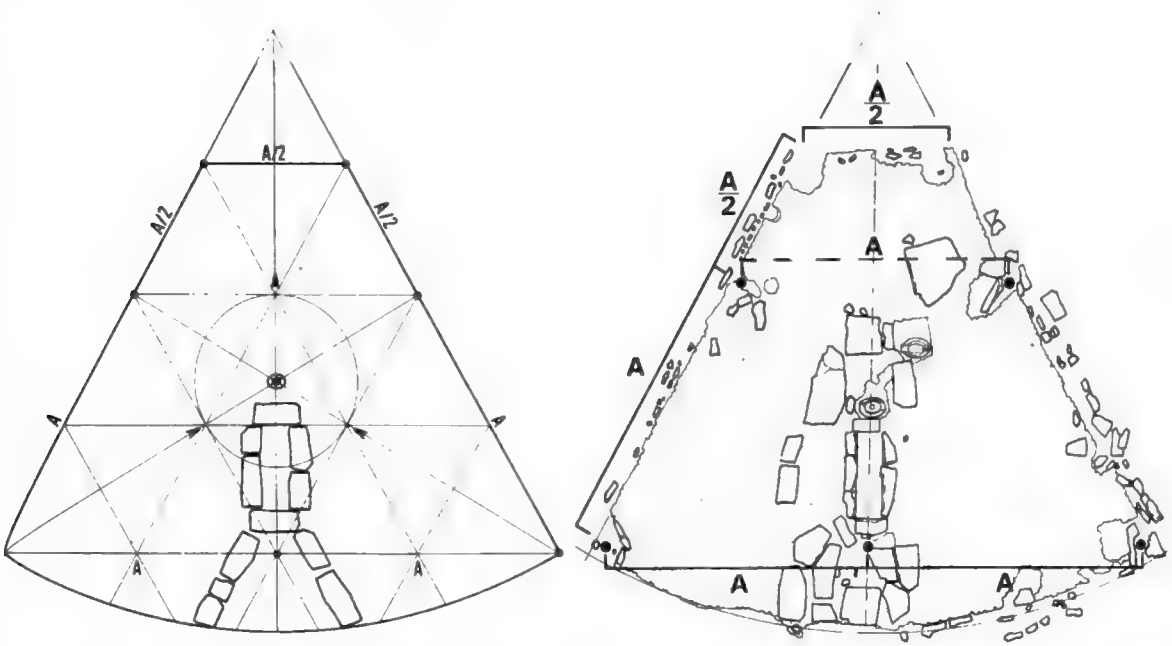

Fig. I.54a. Locuința sanctuar L 44 b)▲

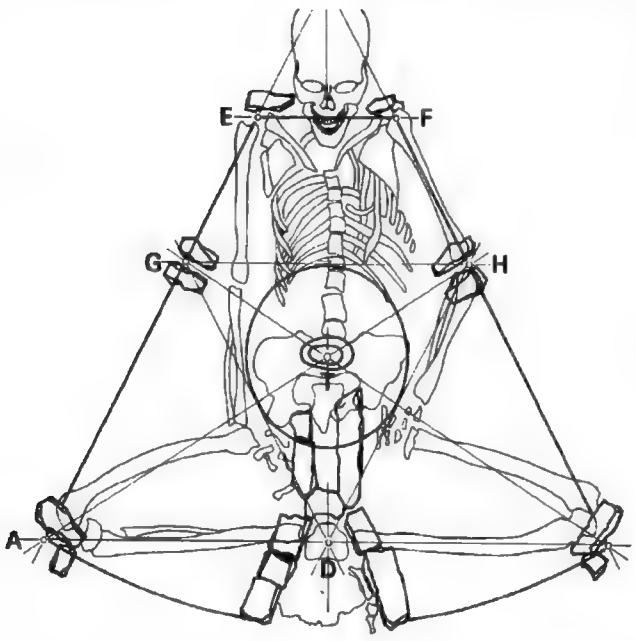

Fig. I.55. Lepenski Vir poziție de schelet pe plan de locuință. Proto - Lepenski Vir, după Srejović, Gimbutas

Fig. I.56. Lepenski Vir Locuința 9

https://biblioteca-digitala.ro

Pietrele de pe margine serveau la fixarea bârnelor sau pieilor de animale (atunci când sunt mai puține și nefixate) (Fig. I.57, 59). La Vlasac, într-o etapă mai veche sunt stâlpi de mari dimensiuni fixați în șanțuri sau pe marginea nivelărilor, pentru a obține orizontala (Fig. I.58).

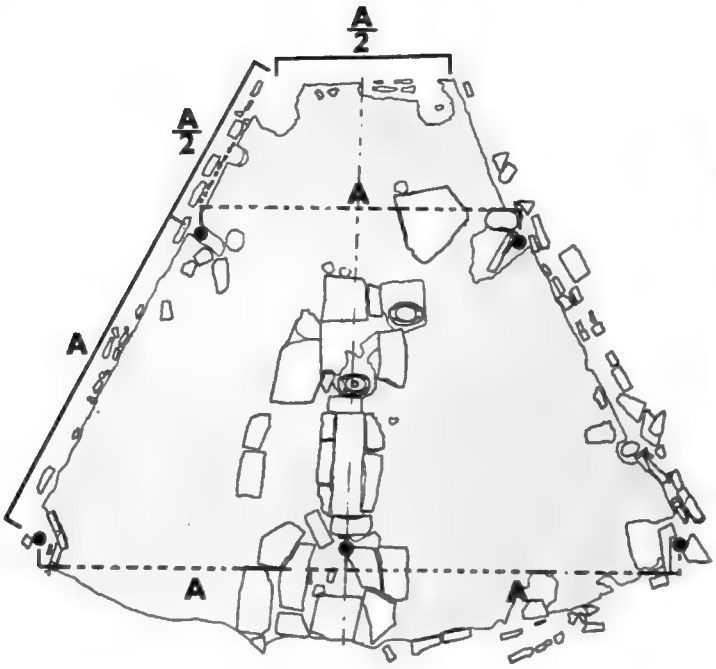

Fig. I.57. Lepenski Vir L 54, după Srejović

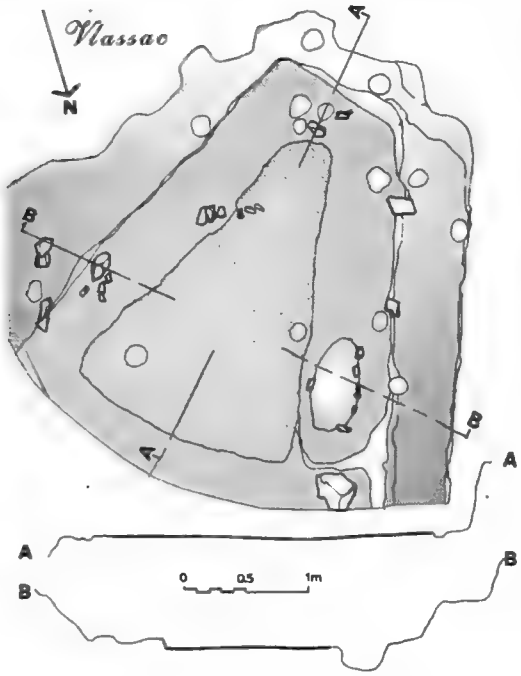

Fig. I.58. Vlasac, locuință trapezoidală, după Srejović, Letica

Unele găuri de stâlp din interior, de la Vlasac, arată un alt sistem de construcție a structurii de pari. Șanțurile laterale ale locuinței de la Vlasac ar avea menirea de a dirija apele pluviale pentru a nu intra în locuință, ceea ce dovedește că este vorba de locuințe de durată. Multe din locuințele de mici dimensiuni par să aparțină doar unei persoane, în acest caz avem de a face cu vânători izolați.

Pentru Lepenski Vir sunt câteva modele de reconstituire din plan și profil a construcțiilor, desigur pe baza gropilor de stâlp, precum și a structurilor minime de pari necesari pentru scheletul locuinței.

Toate aceste reconstituiri sunt extrem de importante, deoarece permit imaginarea modului de viață dintr-o asemenea locuință.

Dacă pentru locuințele de mari dimensiuni de circa 3 x 4 m nu sunt probleme privind viața în sezonul cald sau rece, locuințele de mici dimensiuni nu pot adăposti familii cu copii și hrana necesară pentru o anume perioadă de timp.

Numărul mare de sanctuare și altare, prezente în fiecare nivel, depunerile rituale ne determină să ne gândim la o stațiune cu rol de cult, de inițiere, pentru toate comunitățile mezolitice din zona Clisurii, poate de pe ambele maluri, dacă ne gândim la descoperirea unor piese de tip Lepenski Vir la Cuina Turcului (Păunescu 1970a; 1972; 1976; Petrescu 2000, 40-44).

https://biblioteca-digitala.ro

În cultura Schela Cladovei cele mai vechi tipuri de locuințe sunt bordeiele sau locuințele îngropate. Acestea sunt de formă ovală (Fig. I.51-52) și au un cuptor oval. În centru se găsește o groapă pentru stâlpul care sprijinea acoperișul.

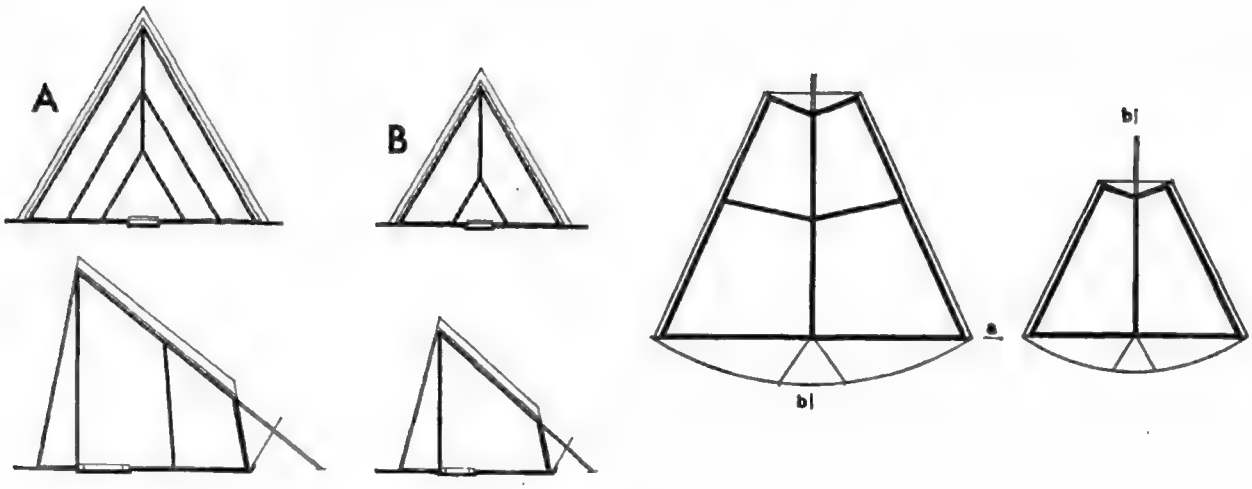

Fig. I.59. Reconstituiri de structuri de case, cultura Lepenski Vir, după Srejović

Asemenea complexe apar la Veterani, Icoana I și Răzvrata (Boroneanț 2000, 108, Fig. I.102.1). Locuințele semiadâncite au o formă ovală sau trapezoidală (Fig. I.60) au în interior o vatră neamenajată sau cu gardină formată din galeți sau dale de piatră (Boroneanț 2000, 108), (Fig. I.61-62, nivelul cu pietre). În marginea locuințelor sau în perimetrul lor sunt îngropați morții (Fig. I.60-62).

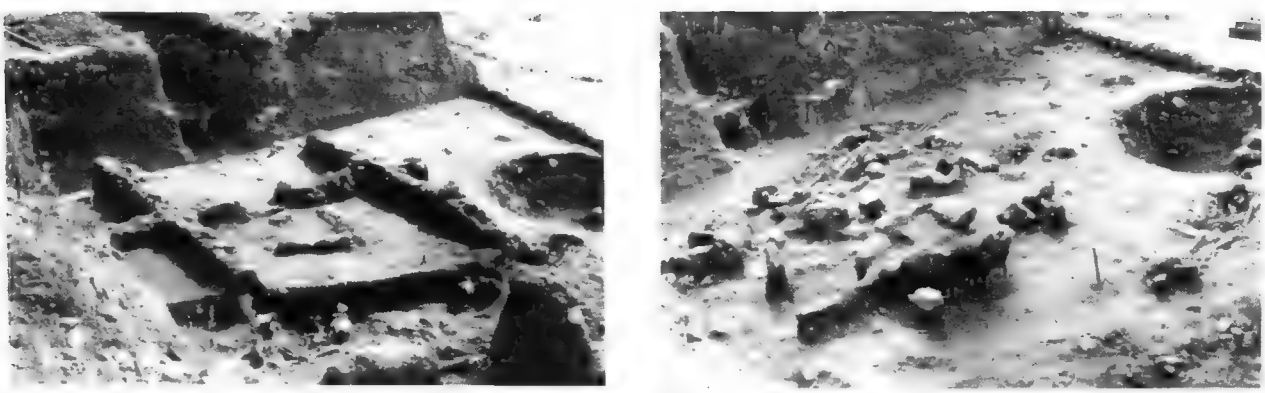

Fig. I.60. a)▲ Schela Cladovei, b)▲, după V. Boroneanț

Locuințele de suprafață în faza veche sunt patrulatere (Alibeg: Fig. I.61-62), cu vatra plasată pe o margine, iar în faza recentă locuința era trapezoidală, cu șase găuri de par (nemarcate), cu vatră cu gardină, trapezoidală ca formă, situată în centru (Boroneanț 2000, 108; Luca 2005, 71.4). La Ostrovu Banului bordeiele aveau trei etape de funcționare (Fig. I.60): în faza veche vatra nu este marcată, fiind probabil din cele cu pietre (Fig. I.61). În fazele recente, ambele erau semiadâncite și aveau vetre cu lespezi pe margine sau pe fund, unde este o lespede foarte mare (Fig. I.62). Locuințele de suprafață sunt de formă

https://biblioteca-digitala.ro

rectangulară (paralelogram Fig. I.62: Boroneanț 2000, fig. 20). Asemenea construcții sunt caracteristice pentru etapele târzii, fiind descoperite la Icoana II, Răzvrata și Ostrovu Mare, la kilometrul 875 (Boroneanț 2000, 109).

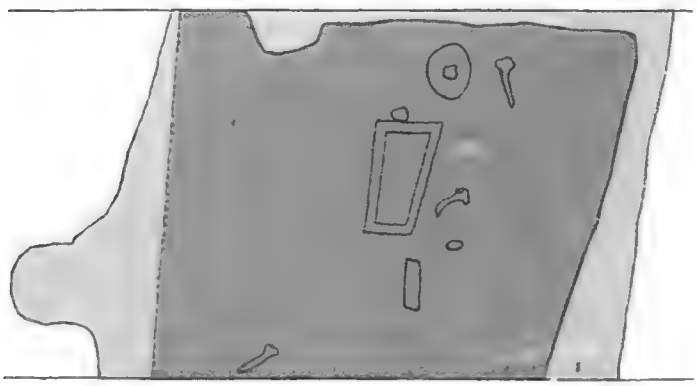

Fig. I.61. Alibeg locuință cu plan patrulater nivel I și trapezoidal, niv. II, după V. Boroneanț

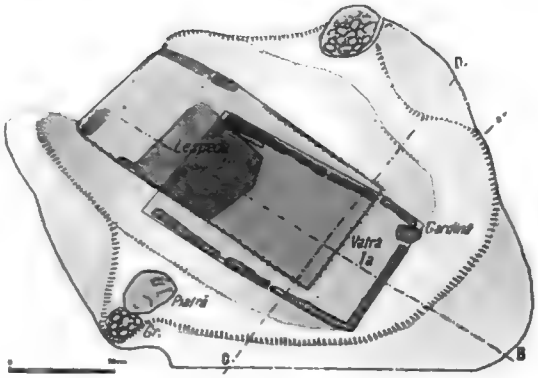

Fig. I.62. Ostrovu Banului, locuințe semiadâncite, după V. Boroneanț

Locuințe trapezoidale, triunghiulare, semiadâncite sunt și la Vlasac (adâncirea era determinată acolo de existența unei pante) (Srejović, Letica 1978, 16-51). Tehnica de construire a vetrelor este caracteristică etapelor mezolitice timpurii de pe ambele maluri ale Dunării. Aceasta ne face să ne gândim că este vorba de aceleași tipuri de comunități, cu legături între ele. Foarte probabil comunitățile neolitice vehiculează dinspre Transilvania sarea, necesară conservării.

Vetrele și cuptoarele

La Lepenski Vir și Padina cele mai multe din vetre au camera de ardere și gura pentru lemne amenajate în asemenea fel încât sugerează figura umană (Fig. I.54-57).

Fig. I.63. Colibă, reconstituire, c. Lepenski Vir – Schela Cladovei, după Srejović

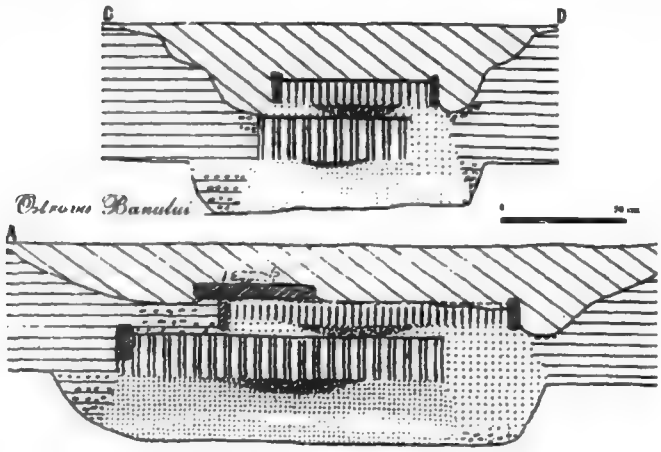

Fig. I.64. Ostrovu Banului (S1), după V. Boroneanț

În descoperirile culturii Schela Cladovei acestea sunt de formă dreptunghiulară, ovale (în bordeie și semibordeie; deci în fazele timpurii) sau patrulatere (Boroneanț 2000, 109). În fazele timpurii ale unor locuințe, vetrele sunt simple, la fel și la Vlasac (Letica 1969, X/1-4; Srejović, Letica 1978, XV-XXIX ș. a.), mai apoi, în etapele târzii (fazele 3-4; la Icoana II,

https://biblioteca-digitala.ro

Răzvrata, Ostrovu Mare) sunt refăcute cu blocuri mari de piatră, iar uneori chiar cu lespezi foarte mari (Fig. I. 62). Cele mai multe sunt plasate în centrul locuinței, dar sunt și în colțuri sau la exterior (Boroneanț 2000, 109; Petrescu 2000, 40-44).

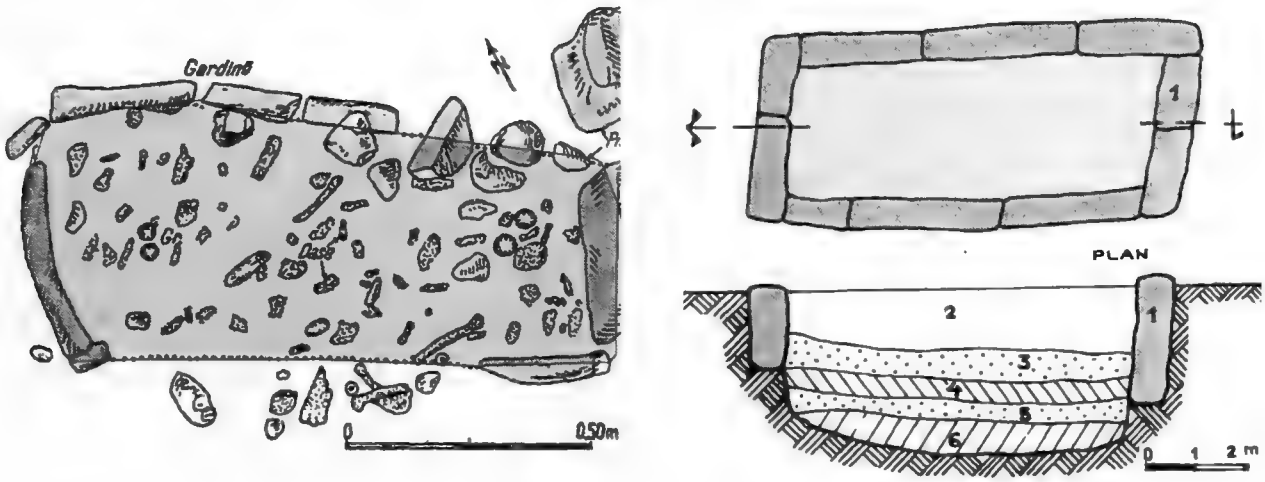

Fig. I.65. Ostrovu Banului: a) vatră cu gardină;
b) vatră (S4), cultura Schela Cladovei fazele III-IV, după V. Boroneanț

Viața spirituală legată de arhitectură

Așa cum s-a putut observa în Orient, coloana era elementul arhitectonic principal pe care comunitățile pre - neolitice execută lucrări sculpturale monumentale.

Fig. I.66a. Lepenski Vir II, sanctuarul 44 (după Srejović)

În regiunea Porților de Fier coloana apare mai rar; astfel, în unul din sanctuarele centrale ale nivelului Lepenski Vir II apare un ***bloc monumental triunghiular*** (Fig. I.59a), o stelă poate. El marchează sau sugerează poate muntele sfânt, cel care se află peste Dunăre, în fața stațiunii de la Lepenski Vir, numit Trescavăț, cel din ale cărui bolovănișuri au fost executate unele din sculpturile de aici. Mai remarcăm forma trapezoidală a vârfului muntelui, formă redată în planul sanctuarelor și locuințelor. Pietre, ***lespezi monumentale*** apar în sanctuare, fiind străjuite de sculpturi redând desigur

https://biblioteca-digitala.ro

masa altarului. O lespede uriașă din L28b este plasată sub stâncă (Fig. I.61).

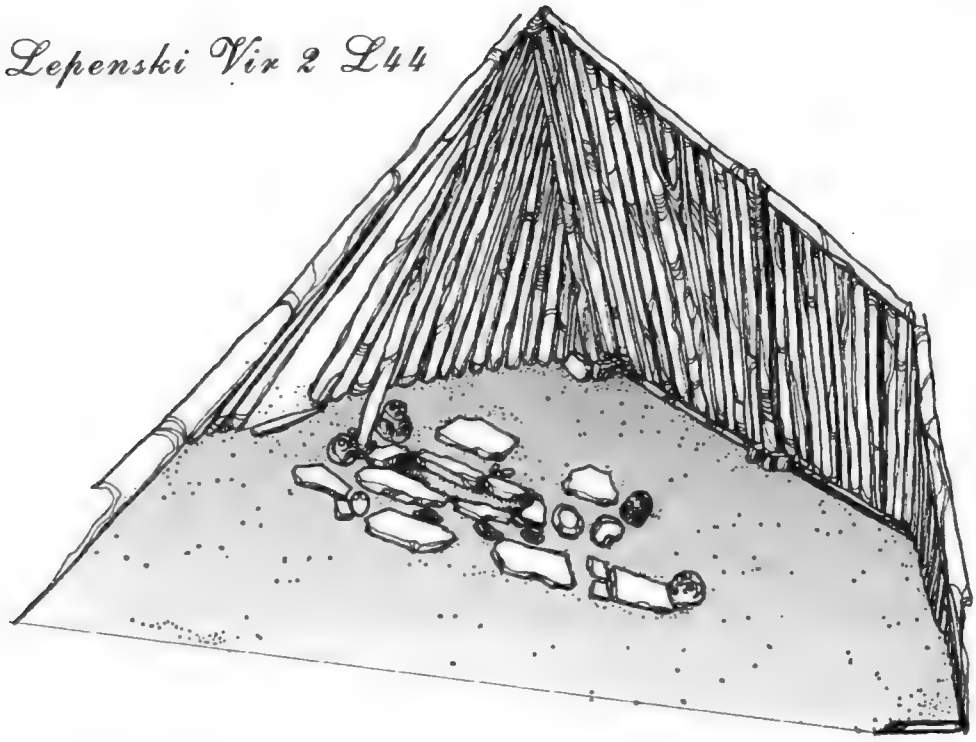

Fig. I.66b. Lepenski Vir II, sanctuarul 44, reconstituire după Srejović

Vatra în mezolitic este unul dintre principalele elemente de cult. La Lepenski Vir, Padina în mai toate nivelurile vatra era redată sub forma figurii umane (Fig. I.40-50), ea domina construcția. În jurul ei sunt amenajate statuile în sanctuare, de o parte sau de alta a ei. Cele mai generale semnificații sunt legate de sexualitatea focului sau de fecunditate.

Fig. I.67-68. Lepenski Vir, sanctuarul sub stâncă, L28, niv. Ib-Ic, după Srejović

https://biblioteca-digitala.ro

Vatra reprezintă semnificația Marii Mame, cea care mistuie focul (camera de ardere = pântecele) și dă căldură, întreține, generează și perpetuează viața. Sexualitatea este sugerată de locul de introducere al lemnelor pe post de picioare, pe măsură ce sunt mistuite, se împing spre foc, spre pântec, printre „picioare", ceea ce este o sugerare a actului sexual.

Sculpturile (Fig. I.36-38; 60)

Descoperirea unui număr foarte mare de sculpturi, grupate în cea mai mare parte în sanctuare arată o apariție și o dezvoltare locală, care atinge maximum evoluției în etapele Lepenski Vir Ic (Fig. I.36-38; 60). Ele se mențin pe toată durata culturii Lepenski Vir. Acestea au primit nume ca ***Adam, Mama, Danubius*** ș. a. (Srejović 1969; 1981; 1971, 4 și urm.).

Fig. I.69. Lepenski Vir, după Srejović

Fig. I.70. „Adam", L28 niv. Ic, după Srejović

Fig. I.71. Lepenski Vir, după Srejović

Sculpturile reprezintă două teme, cea a divinității umane și alta a divinității apelor, a divinității – pește, dar mai ales unirea dintre ele. Chiar dacă reprezintă figuri umane toate au trăsăturile peștelui redate prin gură, ochi solzi, icre (Fig. I.36-38, 60, 62-64 ș. a.; Srejović 1969, 93 – 131; 1981 și bibl.). De altfel, N. Vlassa a legat descoperirile de la Gura Baciului de cele de la Lepenski Vir (Vlassa 1972a; 1972b; 1976; Lazarovici Gh., Maxim 1995) și din alte civilizații (Trogmayer 1972, 71). De fapt este vorba de redarea cultului capului de piatră, capul elementul de bază al simțurilor (lumina, mirosul, gustul, auzul, vorbirea).

Râșnitul cultic. O altă temă caracteristică pentru viața spirituală a comunităților mezolitice este râșnitul cultic. Acesta reflectă o practică a comunităților neolitice (Lazarovici Gh. 2002), care s-ar fi putut naște și în mezolitic sau în neoliticul preceramic când erau culese și zdrobite grăunțele. Desigur râșnița servea și la zdrobitul mineralelor pentru

https://biblioteca-digitala.ro

obținerea vopselelor pentru tatuaj. Despre semnificațiile cultice ale râșnitului din cultura Lepenski Vir există un studiu interesant datorat Nenei Valović–Lijamić (1982).

Mormintele

Mormintele de la Lepenski Vir sunt cu deosebite semnificații legate de ridicarea casei sau a lăcașului sfânt, vatra, altarul sau sanctuarul. Începând din orizontul LV Ib, în L 61 sunt resturi umane în poziție neanatomică (Srejović 1969, fig. 71). In LV Id, în locuința centrală (L40), sunt morminte de copil, iar un craniu este sub podea (Srejović 1969, fig. 65), toate stau pe niște lespezi mari (***Fig. I.72a)***. Un alt mormânt este în L 65 (Srejović 1969, fig. 67). Un schelet fără cap este în L XXXVI. Mormintele mezolitice sunt în poziție întinsă, spre deosebire de cele neolitice care sunt chircite (Srejović 1969, fig. 73).

Fără a intra în prea multe detalii, dezbătute pe larg de D. Srejović (1969, 93 și urm.), observăm că pe sculpturi, altare, râșnițe sunt unele simboluri și semne care dovedesc un înalt nivel și grad de abstractizare.

a

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. I.72. Lepenski Vir, morminte mezolitice, după Srejović

Toate acestea presupun existența unei mitologii mezolitice influențate în mod cert de cele din estul Mediteranei, Anatolia și Orientul Apropiat. Saltul în civilizație pe care îl fac comunitățile neolitice în Orient și sudul Europei centrale nu este unul simplu, el se bazează pe experiențe de milenii, pe căutări dintre cele mai variate. Realizările din perioada neoliticului aceramic din Anatolia au influențat comunitățile din sud-estul Europei din toate punctele de vedere (opinii noi privind podinile din roci calcaroase și legăturile cu Levantul și Anatolia: Borić et alii 2006). Realizarea unor locuințe (Fig. I.47) în care numărul de aur (Morariu 1990) sau corpul uman reprezintă unitate de măsură sau echilibru (Fig. I.48), indică comunități conduse de înțelepți, comunități organizate, cu reguli privind distribuirea socială a spațiului.

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL II. ARHITECTURA NEOLITICULUI TIMPURIU*

Generalități. Terminologie

În regiunea carpato - dunăreană evoluția neo-eneoliticului se dezvoltă în strânsă corelație cu civilizațiile din Balcani și cele egeo - anatoliene. Nașterea, evoluția, periodizarea celor mai multe din civilizațiile balcanice neo - eneolitice dunărene se petrece sub influența și în strânsă corelație cu neoliticul și chalcoliticul balcano – anatolian (CBA).

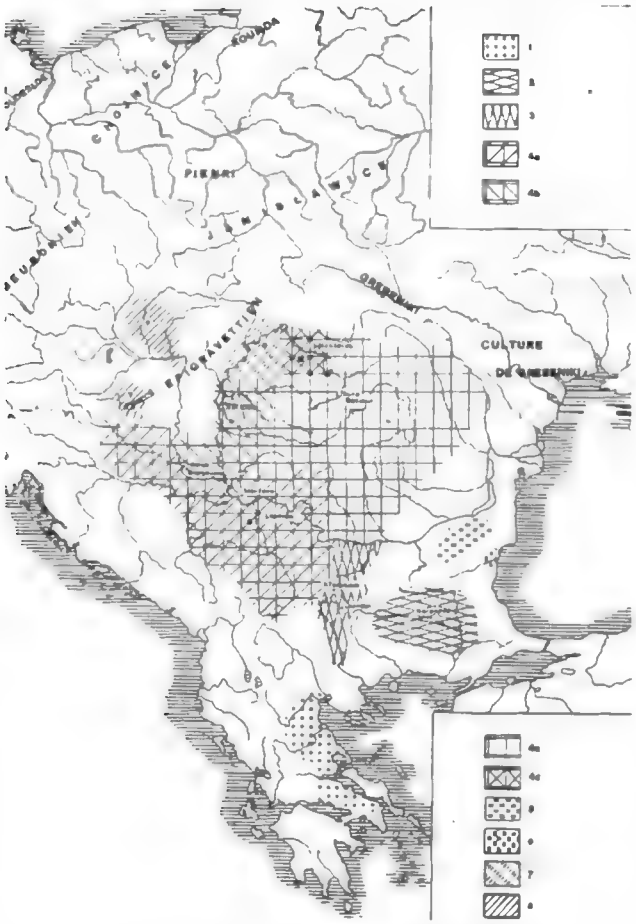

Fig. II.1. Civilizațiile neolitice timpurii din sudul Europei centrale, după AtlasNE

Neoliticul nu se poate separa de eneolitic, cel puțin în Banat și Transilvania, deoarece fondul local fiind deosebit de puternic, având la îndemână surse de cupru și sare, există și au fost demonstrate strânse legături cu civilizațiile balcano – anatoliene.

În jurul Europei centrale procesul de neolitizare este îndelungat (Milojčić 1949; Atlas NE) (Fig. II.1). În unele regiuni din România, în Maramureș, Crișana de centru și nord, Moldova, Muntenia și Dobrogea, procesul de neolitizare are loc mai târziu, abia în fazele III-IV ale culturii Starčevo-Criș (compară de la Fig. II.2 până la II.5). Așa se petrec lucrurile în Ungaria de vest, centru și nord, Slovacia, Cehia și estul Germaniei (Lazarovici Gh. 1993; 1993a; 1994a; 1995; 1996; 1998; 2004; Lazarovici Gh., Maxim 1995), precum și în Basarabia sau în sud-vestul ariei, în Croația, Slovenia, Italia de NE (ceramica cardială) (Müller – Karpe 1968 s. v. țările respective).

Originea neoliticului timpuriu

În principal se observă două curente de opinii ale arheologilor privind geneza neoliticului timpuriu: unii mai susțin o dezvoltare locală, uneori liniară, a civilizațiilor neo - eneolitice (Boroneanț, Srejović, Karmanski); alții consideră că geneza și, uneori, evoluția pe faze a

* O variantă prescurtată a apărut în ***Patrimonium Banaticum***: Lazarovici, Gh. și Magda 2002.

https://biblioteca-digitala.ro

civilizațiilor este determinată de mari procese de migrație și difuziune, cunoscute în Balcani sub diferite aspecte. Fenomenele din România sunt părți ale acelor civilizații (Lazarovici Gh. 1993; 1994a; 1995; 1996; 1998; 2005). Intensitatea locuirii este printre cele mai dinamice (Fig. II.2). Poate ar fi necesar ca cercetătorii să adopte un convenționalism asupra terminologiei dar, deoarece fenomenele pe plan zonal nu sunt unitare, nici termenii folosiți nu sunt semnificativi.

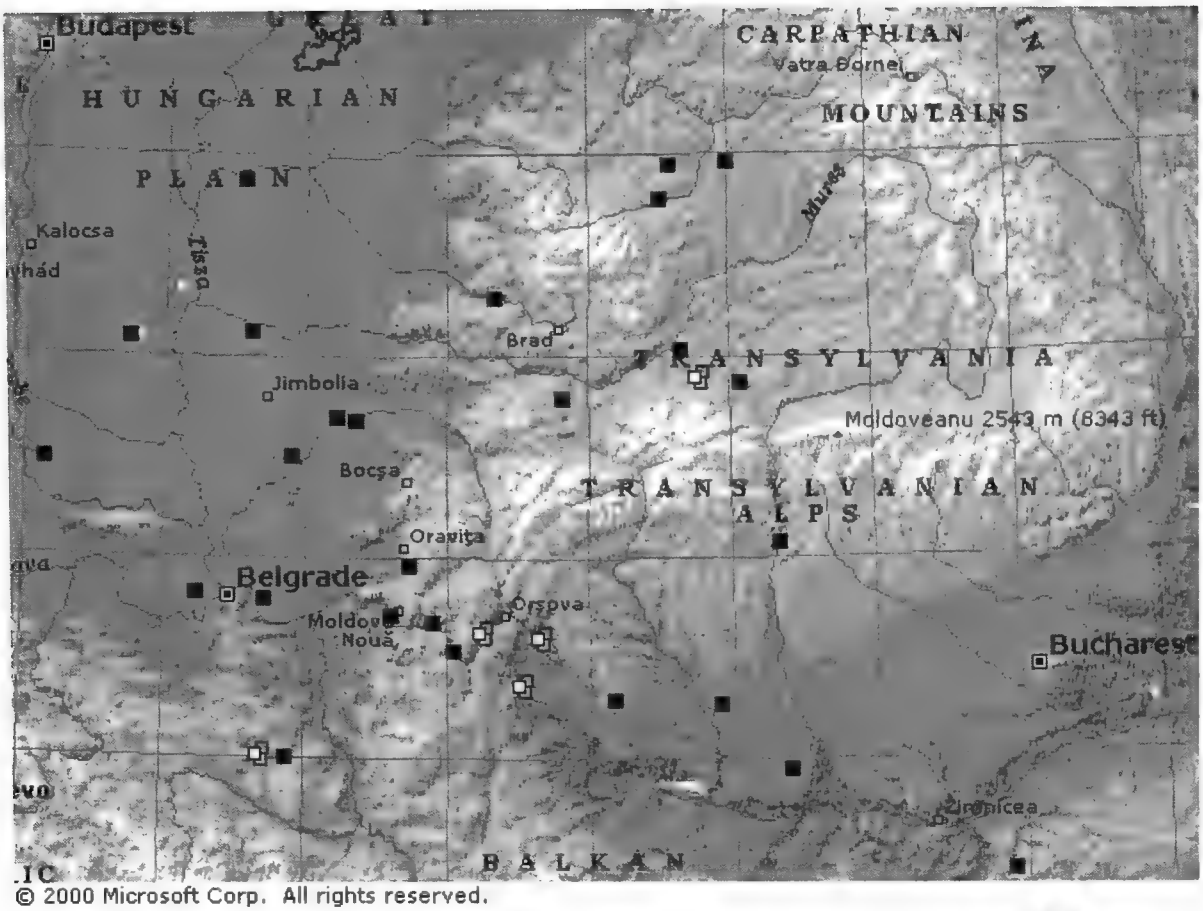

Fig. II.2. Cele mai timpurii descoperiri neolitice din zona carpato - dunăreană: roire

Din harta de răspândire a celor mai timpurii descoperiri (Fig. II.2) și unele procese de roire, se pot observa două căi principale de pătrundere spre Transilvania: unul prin Banat, altul prin Oltenia.

Zona Porților de Fier a fost o cale de legătură între Transilvania și Macedonia, iar procesul de migrație continuă spre vestul Panoniei.

Geneza este rezultatul a două procese de evoluție: unul determinat de curentul Monocrom – Frühkermik, originar din Anatolia, nedemonstrat suficient (Garašanin M. 1998a, 25 și urm.), definit de N. Vlassa pentru Gura Baciului I (Vlassa 1972a; 1972b; 1976; 1980), pe care îl numim SC IA; altul cu ceramică pictată cu alb (comun întregii peninsule Balcanice, foarte probabil tot de origine balcano - anatoliană, nici acesta clar definit). El se manifestă în Bulgaria în mai toate stațiunile timpurii de gen Karanovo I (Hiller 1989; 1990; 1990a; Hiller, Nikolov 1985; 1986; 1987; 1988; 1989; 1997 și bibl.), în Valea Strumei la Gălâbnik (Pavúk

https://biblioteca-digitala.ro

1991; Pavúk, Bakamska 1989; 1995; Pavúk, Čohađiev M. 1984), în Bulgaria de sud, la Kovačevo (Perničeva 1990), Vaksevo (Čohadiev Șt. 2001) și în Albania la Vashtëmi (Korkutis 1995).

În opinia noastră, procesul de neolitizare este rezultatul unor procese de ***migrație*** petrecute la orizonturi diferite (de aceea am păstrat periodizarea în patru faze), din spații diferite, pe drumuri diferite, cu intensități diferite. Am menținut împărțirea neoliticului timpuriu în patru faze marcate cu I-IV după sistemul și caracteristicile generale date de Vladimir Milojčić (1944-1945; 1949a; 1949b), dar cu corespondențele și caracteristicile noi, adăugate de Draga Garašanin și Milutin Garašanin, Stojan Dimitrijević pentru fostele teritorii iugoslave, dar și a rezultatelor mai vechi sau mai recente din Grecia (Séfériadès 1993; Aslanis 1990; 1992; 1995) Macedonia (Korošec P., Korošec J. 1973), Albania (Korkutis 1995), Bosnia (Benac 1958; 1971; 1973; 1977), Bulgaria (Georgiev 1961; 1967; 1983; Hiller 1989; 1990; 1990a; Hiller, Nikolov, 1985; 1986; 1987; 1988; 1989; 1997 și bibl.). Un alt argument care ne-a determinat să păstrăm cele patru etape este prezența a cel puțin patru migrații sudice urmate de difuziuni.

Cronologia, evoluția și periodizarea

Periodizarea neo - eneoliticului din regiunea dunăreană, în raport de dinamismul civilizațiilor și corelațiile lor cu cele din zonele vecine, cunoaște următoarele etape mari: ***neoliticul timpuriu*** (vreme în care se încheie procesul de neolitizare); ***neoliticul dezvoltat*** (termenul este valabil doar pentru provinciile în care este prezentă cultura Vinča, din fazele A și care civilizații dăinuie până în eneolitic), ***neoliticul mijlociu,*** termen valabil pentru zonele în care evoluția este rezultat al influenței indirecte a culturii Vinča și a orizonturilor policrome (pentru termenul Policromie, vezi: Lazarovici Gh. 1987-1988; Lazarovici Gh., Nica 1991); ***neoliticul târziu*** (născut după primele migrații Vinča C); ***eneoliticul timpuriu*** cuprinde următoarele migrații sub Vinča C (mai ales la nivelul fazelor Vinča C2, C3); ***eneoliticul dezvoltat = epoca timpurie a cuprului*** cuprinde civilizațiile post Vinča C, ca Sălcuța, Petrești, Cucuteni A2-A4 (nu separăm etapele târzii ale acestor civilizații, deși cronologic ar fi necesar); **eneoliticul târziu = *epoca târzie a cuprului*** cuprinde civilizațiile Cucuteni A-B și B, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, ceramica cu toarte pastilate (faza târzie numită Sălcuța IV – Herculane II - Cheile Turzii – Hunyadi Halom – Vajska).

Metalurgia aramei este cunoscută încă din vremea civilizațiilor neolitice timpurii (Horedt 1968), o dată cu CBA, apare în neoliticul dezvoltat, dar abia în eneolitic se generalizează. Analizele pe obiecte arheologice de metal și cele ale surselor de cupru nativ demonstrează exploatarea resurselor locale de cupru (Horedt 1968; Beșliu et alii 1992; 2000; Lazarovici Gh. et alii 1995a; Ciortea, Lazarovici Gh. 1996; Vulpe Al. 1975; Mareș 2002).

https://biblioteca-digitala.ro

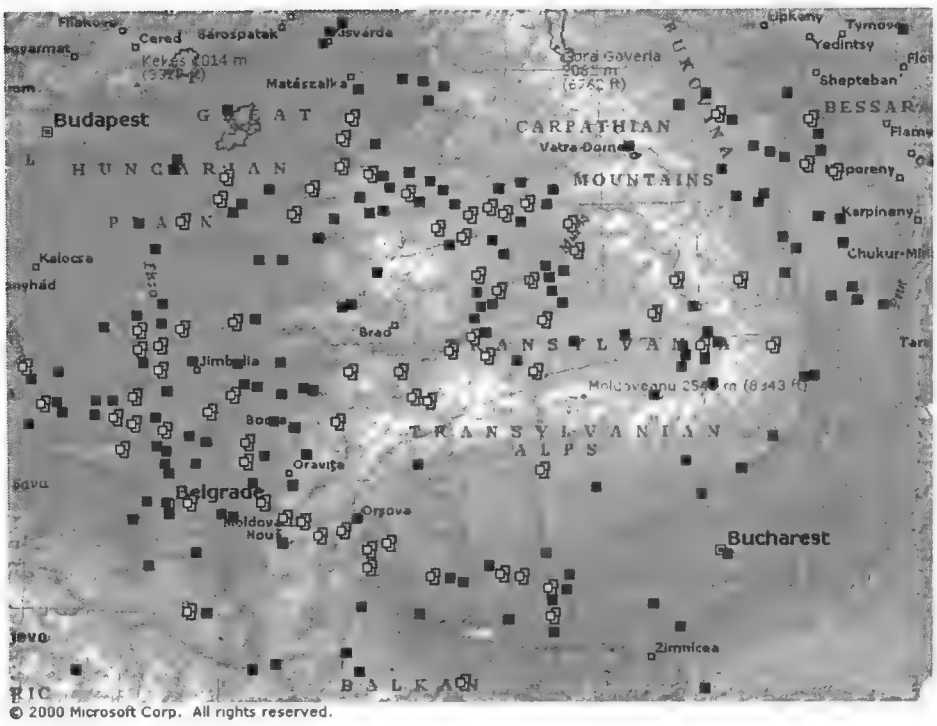

Fig. II.3. Harta descoperirilor SC din România și unele zone învecinate

Migrația

Prin migrație înțelegem o mișcare de populație (nu doar de tehnologie), care aduce cunoștințe, cultură materială, viață socială și spirituală. Este un proces dinamic, poate avea sau nu consecințe imediate în zona în care se așează, în funcție de specializarea și dinamismul comunităților. Deci, este un sistem străin (Lazarovici Gh. 1993; 1996; 2005; Lazarovici Gh., Maxim 1995, 199-200, 402-404). Prima migrație aduce procesul de neolitizare din care pornesc unele roiri, reflectate mai ales în așezările secundare. Principala ocupație era păstoritul.

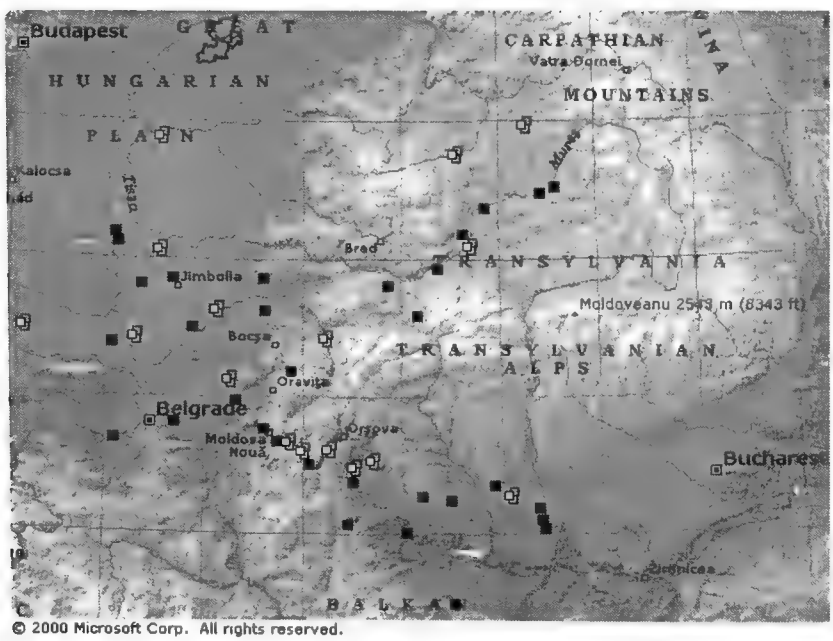

Fig. II.4. Așezări din migrația a II-a, roiri

https://biblioteca-digitala.ro

Cea de-a doua migrație comportă două elemente: o nouă populație la care ocupația dominantă sau egală este creșterea animalelor mari, a bovinelor; vehicularea elementelor zise „Karanovo II" (de fapt caneluri care nu au legătură cu Karanovo II, ce apar în Grecia, Macedonia și în regiunea dunăreană). Legături mai îndepărtate pentru a doua migrație sunt posibile, dar mulți au rezerve chiar în a studia problema. Asemenea materiale apar la Hacilar, Dereköy, Aziziye, Ilyas și sunt atribuite neoliticului timpuriu (Öszait 1991). Alți autori sunt pentru corelații Vinča - Çatal Hüyük – Vest.

Difuziunea

Este un proces lent, nu presupune și mișcări de populație, conține elemente de „modă" (definiții, demonstrații și bibliografie pentru acestea, Lazarovici Gh. 1993). Din imaginile de sus (Fig. II.2-5) se poate observa înmulțirea așezărilor ca urmare a primei migrații și a difuziunii din centrele primare. Migrațiunile din etapa a III-a sunt deosebit de importante pentru încheierea procesului de neolitizare.

Dintre acestea, pe baza materialelor descoperite de noi și a cercetărilor noastre (Lazarovici Gh., Maxim 1995; Lazarovici Gh. 1996) am reușit a demonstra până acum trei-patru asemenea migrații, deși ar putea exista mai multe, motiv pentru care am separat cele patru faze ale culturii Starčevo-Criș (IA, IB, IC, IIA, IIB, IIIA, IIIB, IVA, IVB) în alte subetape. Pentru unele cazuri este vorba doar de difuziuni locale sau zonale.

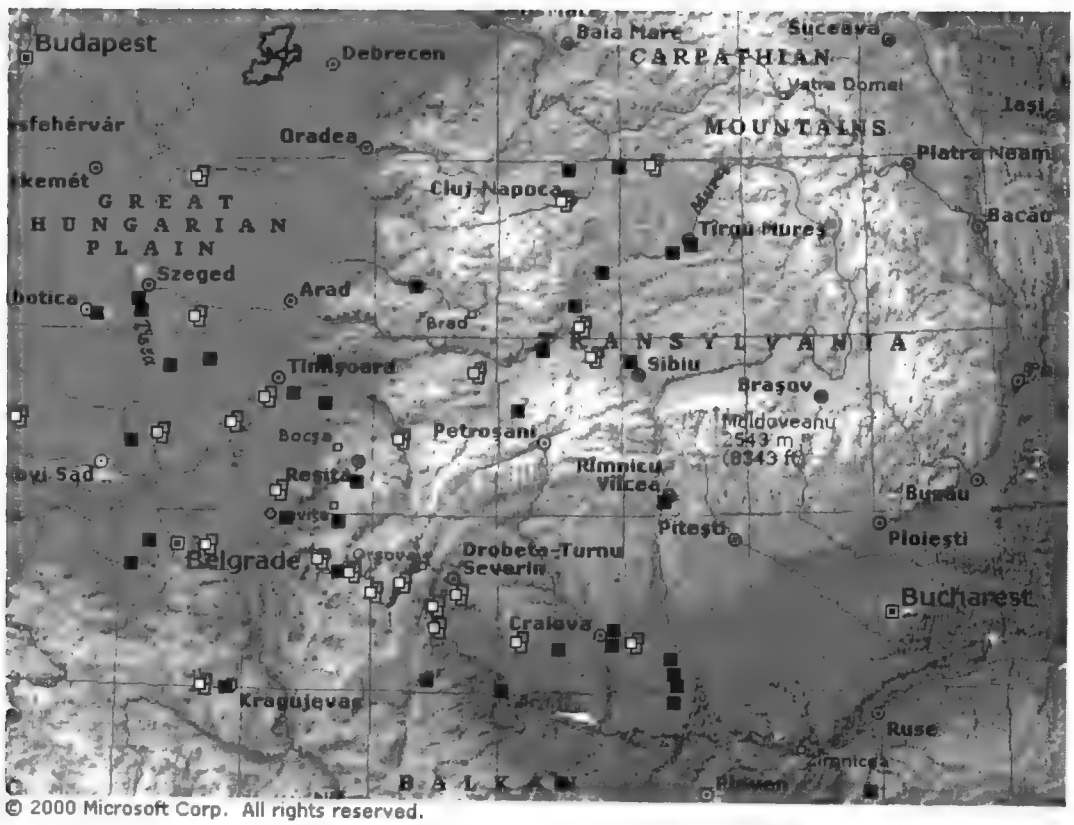

Fig. II.5. Așezări din faza I-a și a II-a; roiri

https://biblioteca-digitala.ro

Sisteme cronologice

Sisteme de stratigrafie comparată pentru centrul Europei au făcut Vladimir Milojčić (Milojčić 1949a; 1949b; 1950), Milutin Garašanin (1958, 1959, 1978, 1979) și Hermann Parzinger (1993 și bibl.). La acestea se adaugă noi periodizări și studii, precum observațiile lui M. Garašanin (1958; 1979; 1984), Draga Garašanin (1954, 1959, 1980) sau ale lor împreună (1955, 1955b), ale lui B. Brukner (1968; 1974; 1978), sau ale lui Al. Benac (1973). Cele mai importante pentru noi au fost datele de stratigrafie comparată ale lui St. Dimitrijević, dar mai ales ale Tatianei Bregant (Bregant 1968), ale căror principii le-am adoptat în sistemul nostru cronologic definind astfel diferite etape (Lazarovici Gh. 1969; 1976b; 1977; 1979; 1984); noi am insistat asupra legăturilor, zonelor și locului lor (Lazarovici Gh. 1971; 1974; 1976; 1977; 1979; 1979b, 1985; 1987-1988; 1993; 1993a; 1994a; 1995; 1996) și nu am folosit doar sistemul lui Vl. Milojčić, cum adesea am fost acuzați.

De la Vl. Milojčić am preluat doar etapele mari, dar subîmpărțirile ne aparțin. Am păstrat terminologia din două motive. N. Vlassa sincronizase încă din 1965 Gura Baciului cu Vršnik I (Vlassa, Palkó 1965; Vlassa 1972a; 1972b; 1980; 1981) și definea Gura Baciului ca acel Starčevo I postulat și nedefinit (comentarii și critici Lazarovici Gh. 2005). Pe de altă parte, descoperirile cu pictură albă de la Pavlovac, au intrat foarte puțin în literatură, deși au fost citate de Vl. Milojčić (Milojčić 1944-1945; 1949a), motiv pentru care faza I-a și începutul fazei a II-a ale lui Vl. Milojčić nu au fost percepute corect.

Mulți din cei care au publicat materiale timpurii nu cunosc îndeajuns caracteristicile acestor etape, acceptând sau folosind noțiuni vagi ca „monocrom", „pictura cu alb", „barbotin", „impresso", dintre atribute sau terminologii ca „Monocrom", „Protosesklo", „Impresso" etc. Acestea includ sub un singur termen mai multe etape ale unei faze sau etape din două - trei faze, iar atributele pe care le dau sunt vagi și analizate doar tipologic, cu o singură dimensiune, cum ar fi culoarea picturii, sau una din caracteristicile facturii. De exemplu unii, prin termenul monocrom, înțeleg doar culoarea, nu doar cea obținută prin ardere, ci și cea obținută prin angobare sau slip. Ei amestecă într-o singură etapă procese ce se petrec de fapt în două, trei etape sau procedee tehnologice ce se repetă la diferite etape. Foarte mulți nu cunosc de exemplu tehnologia ceramicii Protosesklo, care este lucrată în tehnica monocrom (culoare obținută doar prin ardere, nu prin vopsire, slip sau angobă).

Din aceste motive, încadrări exacte se pot face doar după o publicare cu descrieri corecte și mai ales numai prin prelucrări multidimensionale, ca exemplu categorie, pastă, amestec, netezire, culoare, fond (tehnica de angobare, slip), forme sau ornamente (tehnică sau stil). Asemenea clasificări multidimensionale se pot realiza doar cu calculatorul prin analize de clusteri, analize nuanțate, analize pe categorii, pe tehnologii, iar în serierile analizate să se facă diferențe între seriile cronologice sau seriile culturale. Asemenea studii s-au făcut pentru ceramica lineară și cardială (Peter Stehli, Andreas Zimmermann, Johanes Müller ș.a.), pentru ceramica vinciană și CCTLNI (Wolfgang Schier, Nenad Tasić, Gh. Lazarovici, Zoia Maxim), pentru ceramica bugonistreană (ce-și are originea în Starčevo – Criș IV), Tripolie, Precucuteni, Cucuteni (Klaus Peter Wechler, Gh. și Magda Lazarovici, Zoia Maxim), pentru civilizația Starčevo – Criș și grupele înrudite (Gh. Lazarovici, Zoia Maxim,

https://biblioteca-digitala.ro

Sabin Adrian Luca, Cosmin Suciu, Vasil Nikolov). Pentru acestea există o vastă bibliografie, monografii întregi și zeci de studii, din care amintim doar câteva de bază, teoretice sau practice, publicate în România (Doran 1975; Frențiu, Lazarovici Gh. 1988; 1990; Dumitrescu D. 1990; Dumitrescu D., Lazarovici Gh. 1990; Lazarovici Gh., Maxim 1995; Lazarovici G. et alii 1996a; Lazarovici Gh. 1996; 1998; 2000b; Lazarovici Gh., Micle 2001 ș. a.).

Sistemul Tatianei Bregant a constituit principalul nostru reper pentru zonele periferice cu dinamism (cazul Macedoniei, Bulgariei, Olteniei) sau în procese de involuție (Ungaria, Moldova, Basarabia). Pentru finalul civilizației cele mai importante descoperiri sunt cele ale lui S. Dimitrijević și Eugeniei Popușoi (1980; 1980a; 1980b; 1990-1992; 1997; 2005).

Pentru unele regiuni ale Europei de sud-est se folosesc termeni diferiți, uneori contradictorii pentru aceleași civilizații. Unii arheologi au separat unele civilizații. De exemplu, pentru neoliticul din Thessalia, termenii sunt Frühkeramik sau Monocrom, Protosesklo (neolitic timpuriu), Presesklo – Magoulița (neolitic mijlociu), Sesklo neolitic târziu (Milojčić V., von Zumbusch 1971); M. Gimbutas pentru Achilleion, le unifică ca patru faze Sesklo: din Protosesklo și Presesklo în Sesklo vechi (Sesklo I-II = Achilleion IB, II) și Sesklo clasic (Sesklo III-IV), (Gimbutas et alii 1989), iar pentru Anzabegovo le desparte (Gimbutas 1976, 29 și urm.; Gimbutas et alii 1989, 29 și urm.): Anza I *Early Neolithic*, Anza II, III *Middle Neolithic*, Anza IV *Late – Neolithic / Chalcolithic (Early Vinča), Starčevo – Impresso* pentru părți din Bosnia (Benac 1973). Așadar, M. Gimbutas încerca să unifice terminologia pentru Thessalia, pe baza cercetărilor de la Achilleion și o despărțea pentru Macedonia.

Periodizarea

În periodizarea globală am ținut cont de evoluția din Balcani, în special Grecia și Macedonia. Datele de radiocarbon confirmă corelațiile noastre. De altfel asemenea corelații au precizat și N. Vlassa (1972a; 1972b; 1980), M. Garašanin (1979), M. Nica (1976; 1977; 1984 ș. a.).

Noi am menținut pentru neoliticul timpuriu, patru faze cu șapte etape, iar alți colegi au ajuns de la nouă la douăsprezece etape (Bregant 1968; Dimitrijević 1974).

Faza I

Etapa IA

În definirea acestei etape, ne bazam pe cercetările din Thessalia, pentru care se foloseau noțiunile Monocrom sau Frühkeramik (Milojčić 1956; 1958/1959; 1960), unde apărea o ceramică fără slip.

Am declarat de la bun început **etapa IA ipotetică,** deoarece nu aveam complexe „închise", nederanjate (Lazarovici Gh. 1977, 34; 1979, 39-40). Unele complexe foarte timpurii au fost deranjate, motiv pentru care au rămas puține materiale sigure, care pot fi discutate. Asemenea materiale apar la Gura Baciului în bordeiul B 2A (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 68). Există și alte materiale, dar ele nu aveau date stratigrafice sigure. Aceste materiale nu aveau slip sau angobă, iar culoarea era obținută prin ardere.

https://biblioteca-digitala.ro

În această situație, noțiunea de ipotetică nu mai era necesară, dar unii cercetători, spre exemplu, M. Garašanin a revenit asupra periodizării descoperirilor sale de la Anzabegovo la (săpăturile iugoslave) și definea unele categorii, similare cu cele din Thessalia și de la Gura Bacîului. Acestea erau corecte *rosâtre sans engobe, monochrome rouge* (Garašanin M.1980, 60-61), categorii considerate dominante. Pe locul trei urma ceramica roșie cu angobă, iar pe locul patru, cea brună. Din păcate, nu au fost publicate niciodată materialele pe complexe, motiv pentru care nu s-a' putut opera cu complexele. În săpăturile americane predomină aceleași categorii (Gimbutas 1976, 38-39; Mock 1976, 78; Gardner 1976, 160 și urm.), doar că acolo apare ceramica cu slip roșu și brun. Ceramica era arsă la temperaturi de 850°, cum sunt și unele categorii la Gura Baciului în nivelele I și II, pentru probele 3-4, 9 (Ghergari et alii 1995, anexa 1).

Prezența slipului roșu și brun, constituie argumente clare, care ne permit a încadra mai larg etapa Anzabegovo la decât o vedea M. Gimbutas, din etapa SC la când sunt doar specii monocrome roșii (Gimbutas 1976, 14/2-4), confirmate de clasificările noastre (Lazarovici Gh. 1996, 27, fig. 2). Unele forme de vase sunt mai târzii și acelea au slip brun și tot atunci apar și culorile roz (Gimbutas 1976, fig. 14/1; 18/2). Acolo mai apar forme de vase, precum piciorul scund, lobat, prezent și la Cârcea, caracteristice unei etape mai târzii. În prelucrările noastre mai vechi grupa Anzabegovo la se încadra mai târziu, în etapa SC IC (Lazarovici Gh. 1996, 28, fig. 3). De altfel, M. Garašanin mai nou nu mai încadra descoperirile din etapa Anzabegovo la, în Monochrom (Garašanin M. 1998).

Etapa IB

Etapa este dominată de pictura cu alb, cu buline și alte diferite motive (triunghiuri, rețea, linii paralele și variatele motive cu buline: vezi Lazarovici Gh. 1992, 57, pl. I; 1996, fig. 2-4). Toate aceste elemente se mențin în etapa IC. Din punct de vedere stilistic, al ornamentației, este greu de stabilit diferența între etapa IB și IC. Aceeași situație se constată și din punctul de vedere al tehnologiei ceramicii, când se observă înmulțirea ceramicii cu angobă, slip roșu, slip brun, angobă brună. Ea este sincronă cu Anzabegovo la (doar unele materiale, puține). Corelațiile pentru regiunea dunăreană le-am precizat de fiecare dată, așa că nu mai revenim asupra lor (Lazarovici Gh. 1977; 1979; 1984; 1990; 1992; 1994a; 1995; 1996; 1998; 200b; 2005).

Etapa IC

În vremea etapei IC are loc *a II-a migrațiune sudică* (vezi migrația a II-a). Ea este contemporană cu unele materiale Anzabegovo la, precizate și mai sus (Lazarovici Gh. 1996, 28, fig. 3). În această etapă se constată două fenomene, diversificarea picturii cu alb și decăderea tehnologiei ceramicii monocrome roșii. Acum apare ceramica canelată, ceramica cenușie fiind comună grupului Magoulița în Grecia (Lazarovici Gh. 1995; 1996; 1998; 2000b; 2005; Lazarovici Gh., Maxim 1995, s.v.).

Pentru aceste etape materialele nu se diferențiază, au aproape toate caracteristicile comune, evoluția fiind definită mai ales de date statistice pentru fiecare sit în parte, evoluția

https://biblioteca-digitala.ro

locală fiind definitorie. Materiale de acest fel sunt la Anzabegovo I - Vršnik I (1978, 1980), Grivac, Donja Branjevina (analizele noastre după ce am studiat documentația originală a lui S. Karmanski (Lazarovici Gh. 1992), Gura Baciului I, Cârcea - *Hanuri* I și apoi Grădinile (Nica 1976; 1977; 1981; 1984; 1984a). Stațiunile sunt restrânse ca număr. Pentru o cronologie mai fină, dacă se operează doar cu complexe (bordeie sau gropi, locuințe nu apar încă) atunci lucrurile se separă, se delimitează.

Etapele SC IC-IIA sunt contemporane cu Preseklo, Nea Nikomedea, Magoulitsa.

Fazele II-IV

Privind celelalte faze, noi analize nu am mai efectuat din 1996. Pentru unele faze, la baza periodizărilor se află materiale din unele stațiuni, la care ne vom referi pe scurt.

Pentru faza a II-a avem în vedere materiale din Macedonia, Anzabegovo Ib, Ic, Pavlovac (pictura cu alb), Gura Baciului II, Cârcea II, Donja Branjevina II, dar nu în sistemul lui Karmanski (Karmanski 1968; 1968a; 1969; 1979; 2005) – Dimitrijević (Dimitrijević 1974; 1979), sau cel adoptat pentru Karanovo I (Georgiev 1961; 1967; 1983 și bibl.), Pernik 2 (Čohađiev M. 1983), Tečić (Galović 1963; 1964; 1968). Noi cercetări au fost efectuate la Măgura cu analize C^{14} (Mirea 2005). Nu știm din ce complexe provin probele, după pictură ar fi SC IIB, mai ales SC IIIA.

Pentru faza a III-a menționăm sistemul lui S. Dimitrijević cu fazele Ghirlandoid = SC IIIA, Spiraloid A = SC IIIB (Dimitrijević 1974) și din Bulgaria de la Pernik cu trei etape evolutive (Čohađiev M. 1983).

Etapa IIIB evoluează concomitent cu „CBA", format din elemente Vinča A și Policromie (pentru termene și caracteristici vezi: Lazarovici Gh. 1977; 1979a; 1984; 1993; Lazarovici Gh., Nica 1991; Nica 1976; 1977; 1984; Paul 1995; Maxim 1999; Drașovean 1989).

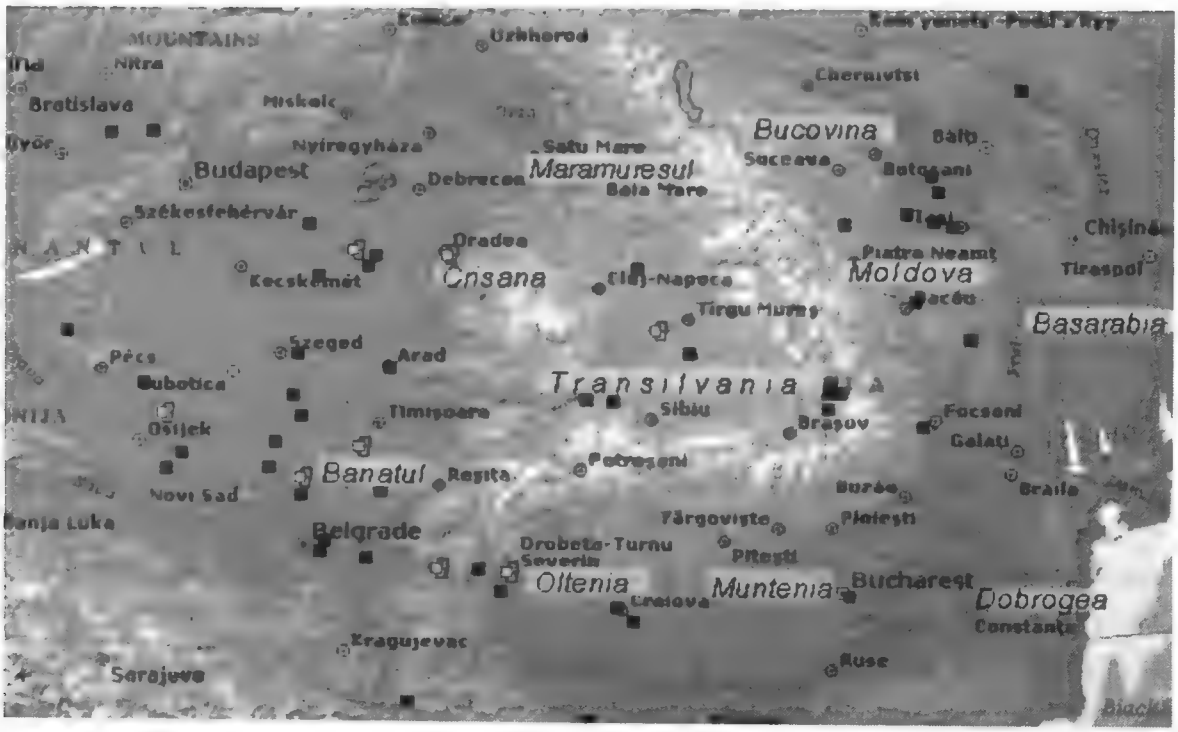

Fig. II.6. Etapele SC IIIA și IIIB

https://biblioteca-digitala.ro

Procesul de neolitizare se extinde în Moldova, unde sunt amintite peste 150 de stațiuni (Petrescu-Dîmbovița 1957, 66; Monah 1976, 7-9; Comșa 1978; Popușoi 1980, 130; Ursulescu 1984; 2001, 129-132; Mantu 1987; 1991; Mantu et alii 1992; Marinescu-Bîlcu 1993, 192-193, 197-198), în Muntenia (sunt menționate circa 30 puncte, fără o atribuire culturală clară: Mirea 2005, 38), în Basarabia, unde între Prut și Nistru sunt menționate alte 25 de așezări (Larina 1994, 29) și în Crișana centrală și de nord (Ignat 1978; Maxim 1995) (Fig. II.6), în Ungaria (Lánycsók, Hurbanovo, Biňa), Wenigerode (Saxonia) ș. a., acest proces, asociat cu Vinča A1 și A2, dă naștere ceramicii liniare timpurii.

Pentru faza IIIB – IV menționăm descoperirile de la Cârcea – *Viaduct*, Leț, Trestiana (deși aici este și o pictură mai timpurie, SC IIIA),(Popușoi 1980a; 1980b; 1990-1992; 1997), Perieni (Petrescu-Dîmbovița 1957). Materialele de la Starčevo, nefiind publicate pe complexe (cu date insuficiente D. Garašanin 1954), au rămas în afara analizelor mai recente (Lazarovici Gh. 1984; 1996 ș. a.; Lazarovici Gh., Kalmar 1995; Kalmar 1990a; Maxim 1999).

Etapele SC IIIB-IVA sunt contemporane cu Larissa, Dimini Tsangli, Corinth I, Anzabegovo III-IV; pentru ultimele faze sunt observații pentru întreg arealul civilizației (Lazarovici Gh. 1977c; 1979, 125-132; 1979a; 1984, 1996).

Schimbările sunt sesizabile în arhitectură. În această perioadă, în Republica Macedonia (Veluška Tumba, Porodin, Tumba, Trh Tumba) apar marile telluri. În regiunea dunăreană, atât în stațiuni Vinča A cât și în cele ale Policromiei apar sisteme de fortificare marcate de șanțuri sau palisade, chiar dacă săpăturile au fost orientate doar spre locuințe și la acea vreme nu se punea problema prospectărilor. Lipsa unor prospectări sistematice, a fotografiilor aeriene pentru această civilizație a lăsat deschise multe întrebări.

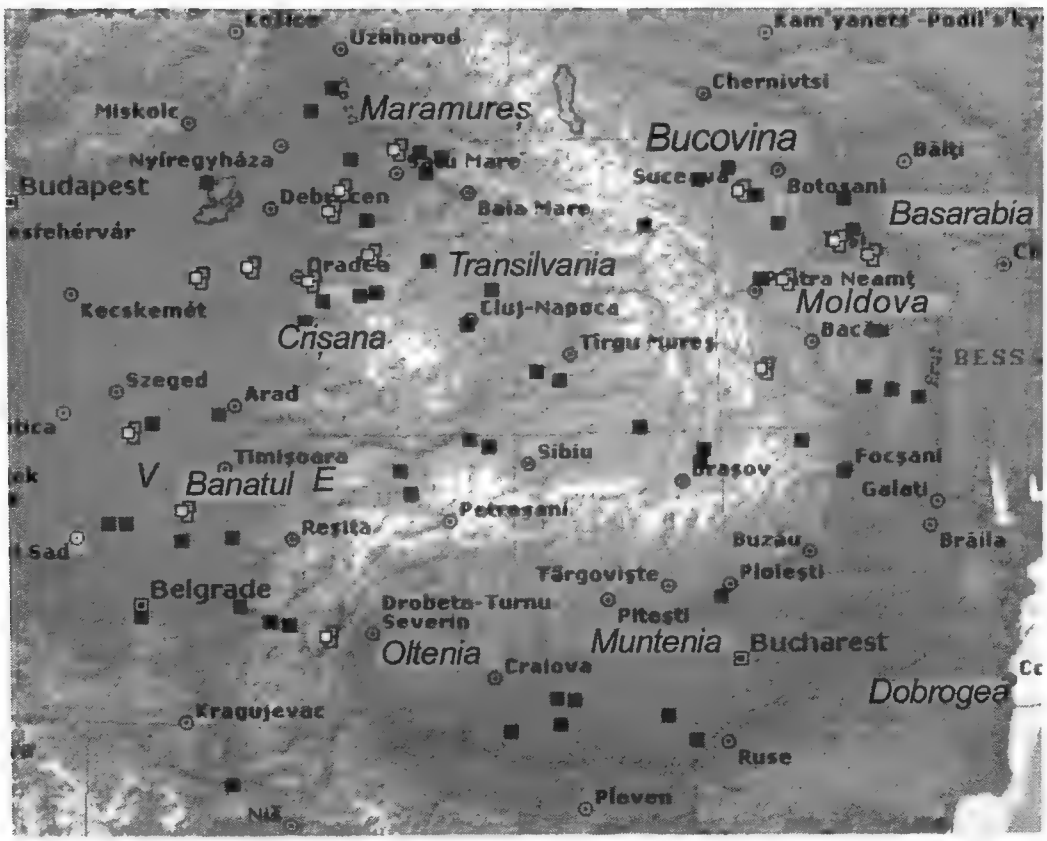

Fig. II.7. Starčevo - Criș IV

https://biblioteca-digitala.ro

Procesul este dinamic în prima parte, la periferie se nasc civilizații noi, precum Notenkopf, ceramica lineară, LBK sau AVK, în vreme ce altele, precum CCTLNI în Transilvania, Dudești în Câmpia Română, Dudești - Vinča în Oltenia, cultura Banatului în nordul Banatului, până la Mureș, au o puternică componentă Starčevo - Criș. La periferia acestei civilizații apar procese de retardare, unde etapele SC IVb se mențin vreme îndelungată, având uneori un specific local, ca de exemplu la Sicheviția (în Banat: Kalmar 1984a, 398, fig. 2/1-8), Iclod - *La Doroaie* (în Transilvania: Lazarovici Gh., Bulbuc 1983; Kalmar-Maxim 1987-1988, 473, cat. 15), în nord - vestul țării la Berea 2, Vășad (Lazarovici Gh., Némety 1983, fig. 1-2), la Săcărești în sudul Basarabiei (Dergačev et alii 1991) sau în zona Nistrului (Marinescu-Bîlcu 1993, 192). Pe parcursul anilor am completat etapele sau am definit legături sau stațiuni nou publicate: Ocna Sibiului (Paul 1995; Ciută 2001; 2002; 2003), Grădinile, Șeușa, Vaksevo (Čohađiev Șt. 2001), Pernik, Gălâbnik (Pavúk 1991; Pavúk, Bakamska 1989; 1995; Pavúk, Čohađiev M. 1984) și altele din Bulgaria (Lazarovici Gh. 1996; 2001; 2005).

Cronologia absolută

Datele de cronologie absolută sunt puține, disparate, nu sunt asigurate stratigrafic decât în unele cazuri. De cele mai multe ori cei care au cules probele nu cunoșteau foarte bine sistemele cronologice și mai ales caracteristicile materialelor.

Despre acestea s-a scris în câteva rânduri, așa încât nu sunt necesare comentarii suplimentare (Mantu 1995; 1998a; 1998b; 2000; László 1997). În Fig. II.8 prezentăm date deja cunoscute, calibrate cu programul OxCal 3.9, așa încât diferențele față de sistemele vechi sperăm să aducă un surplus de exactitate.

Cele mai timpurii descoperiri, de la Lepenski Vir III M31, mormânt chircit și Icoana (6300 – 6200 Cal B.C.), ies din serie, la fel și cele de la Cuina *Turcului II* (5050-4950 Cal B.C.), și Cârcea – *Viaduct* (5490-5300, 95% CAL B.C.).

Dacă ne gândim că noi sincronizam mai sus Gura Baciului SC IB IC cu Anzabegovo Ia, observăm că toate celelalte date, fiind din etape mai târzii (SC III și IV) nu creează divergențe.

Singurele semne de întrebare ridică descoperirile de la Soroca II (comentariile noastre privind acestea: Lazarovici Gh. 2006), care nu țin de un proces de neolitizare, ci mai degrabă de influențele migrației a II-a prezentă în Transilvania, poate și în alte zone dar nedescoperite. Avem în vedere domesticirea porcului și uneltele macrolitice cu retușe, foarte probabil și prezența unui silex balcanic (ne referim la cel galben ca mierea cu pete albe).

Unelte macrolitice din acest silex au fost semnalate în Banat în stațiunea de la Silagiu (Lazarovici Gh., Sfetcu 1990), problemă care ar fi de urmărit pe viitor. Unele variante ale silexului de Nistru și cel balcanic au culori foarte apropiate, problemă care trebuie dezbătută și analizată (proiect româno- austriac: Magda și Gheorghe Lazarovici din partea română și Gherhard Tmka de la Universitatea din Viena în perioada 2004-2006). Acestea trebuiesc demonstrate nu doar afirmate.

Mai trebuie avută în vedere sincronizarea descoperirilor mezolitice cu cele neolitice. (pentru detalii vezi mai sus Lepenski Vir). Descoperiri neolitice ceramice Starčevo - Criș

https://biblioteca-digitala.ro

timpurii sau evoluate sunt semnalate încă din fazele 4 ale civilizației mezolitice, datate în a doua jumătate a mileniului VII (Radovanović 1996).

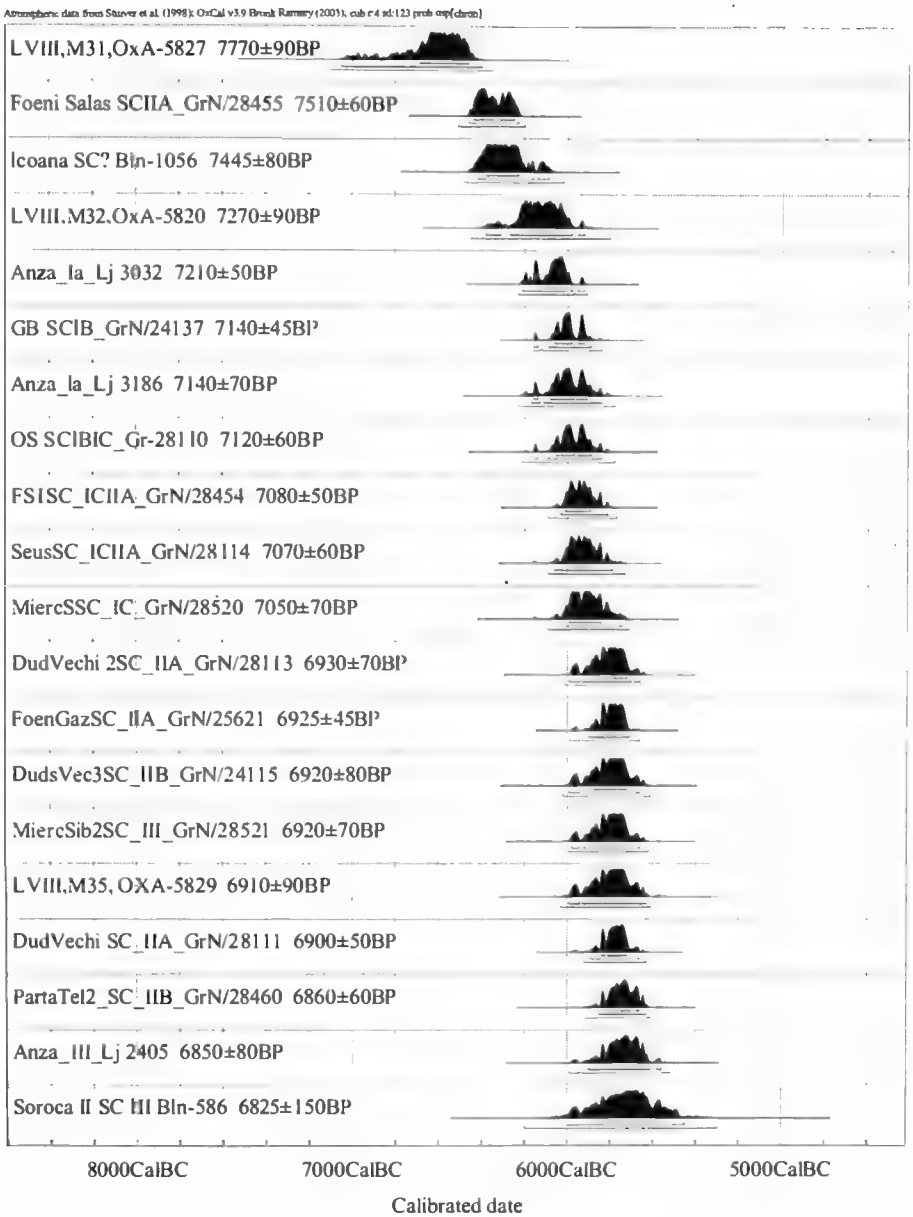

Fig. II.8. Date C14 din neoliticul timpuriu din România și imediata vecinătate

Prezentarea generală a culturii Starčevo – Criș

Analizând situația pe teritoriul României (Fig. II.2) observăm că există numeroase așezări, dar ele sunt de mică întindere și denotă un slab dinamism. Între stațiunile considerate neolitice timpurii sunt și altele mai târzii - având în amestec la unele categorii ceramice pleavă în pastă, specii decorate cu barbotină, ciupituri cu unghia și slip roșu - situație frecventă la marginea culturii Vinča, dar ele nu pot fi separate decât de specialiști, buni cunoscători ai ceramicii.

https://biblioteca-digitala.ro

Cultura Starčevo - Criș are o evoluție generală aproape unitară pe un spațiu vast. În prima mare etapă este ceramică de aspect monocrom, în următoarea apare pictura cu alb, apoi pictura cu negru și barbotina, apoi decorul curboliniar, ghirlandoid, apoi forme bitronconice ș.a. Acestea ne-au determinat a menține periodizarea în patru faze. Noi distingem opt-nouă etape, Tatiana Bregant separa douăsprezece etape (Bregant 1968), S. Dimitrijević opt etape (1974), iar pentru Thessalia erau de exemplu șapte etape până la apariția culturii Larissa - Dimini – *Tzangli* (Hauptmann, Milojčić 1969, 19 și urm.).

Spațiul geografic larg pe care se întinde această civilizație, deschis spre diferite zone geografice, ca și cercetările arheologice intense au determinat descoperirea unui număr mare de culturi și grupe culturale, care subliniază specificul local, dar și legăturile etno-culturale cu diverse spații.

Dezvoltarea arhitecturală este influențată fără îndoială de factorii externi, dar evoluția ei este determinată și de factorii interni ai comunității (dinamism, condiții de climă, specificul economiei rurale, apariția târgurilor, a sistemelor de fortificație și a unor centre culturale). În teritoriul românesc, cercetările nu au fost prea intensive.

Generalități. Deoarece cercetarea siturilor este inegală, iar sistemul de săpătură folosit nu este unitar, prezentarea arhitecturii se va face doar în funcție de datele cunoscute, pe baza cercetărilor mai intense din unele situri și nu pe etape. Din aceste motive, în momentul de față, o generalizare ni se pare a fi atât inexactă cât și incorectă. În cele mai multe cazuri, începutul locuirii într-un nou spațiu este legat de apariția bordeielor. Cele mai bogate informații privind arhitectura, organizarea internă a unui sit și modul de construire al locuințelor provin de la Gura Baciului (com Baciu, Cluj-Napoca: Lazarovici Gh. 1984; 1987-1988a; Lazarovici Gh., Maxim 1995; Maxim 1999) și din noile cercetări de la Miercurea Sibiului (Luca et alii 2003; 2004). Întinse suprafețe cercetate au fost și la Cuina Turcului (cu date stratigrafice deosebite: Păunescu 1976a), Gornea - *Locurile lungi*, la Foeni – *Sălaș*, dar nu au fost publicate suficiente materiale ceramice, deși au apărut rapoarte mai ample (Păunescu 1976a; Greenfield, Drașovean 1994), cu toate acestea, informațiile de aici se pot extinde doar asupra unei părți a evoluției acestei civilizații.

Forma și tipul așezărilor

În sudul Europei centrale sunt două mari tipuri de stațiuni: așezări deschise și cele fortificate, în formă de tell. Pe teritoriul României au fost cercetate foarte puține stațiuni din ultimul tip. Ele sunt caracteristice zonelor din sud, Grecia (Achilleion, Otzaki Magula), dar mai ales Macedonia (Anzabegovo, Veluška Tumba, Trh Tumba, Porodin, Tumba ș. a.).

Formarea unui tell se realizează dacă așezarea este de mici dimensiuni, locuirea este intensivă și stațiunea fortificată. Primele stațiuni cu șanț și uneori garduri apar din neoliticul timpuriu, odată cu CBA (Nica 1977, fig. 14; Lazarovici Gh. 1990b și bibl.).

https://biblioteca-digitala.ro

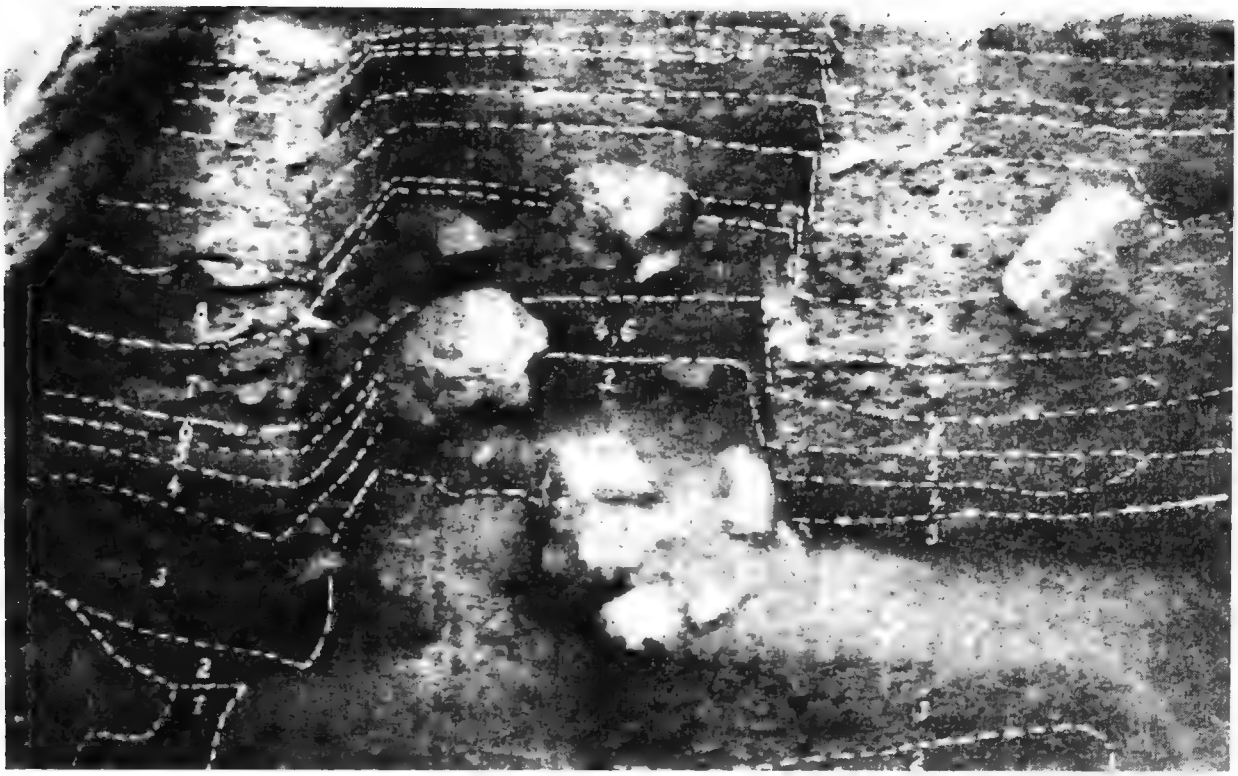

Fig. II.9. Cuina Turcului, stratigrafia

Sunt unele teorii privind apariția și formarea tellurilor. Studii mai recente au scris Walter Mayer Arendt (1991) și Florin Gogâltan (2002; 2003; 2004; 2005).

Multor colegi - care nu s-au ocupat de stratigrafie comparată și au operat cu noțiuni declarate, ce nu cunosc prea bine datarea fazelor timpurii Vinča A – le scapă sincronismele Vinča A_1 (aspectul Gornea – Liubcova) – Anzabegovo II.2; Vinča A_2 = Anzabegovo III, Vinča A_3 = Anzabegovo IV - Vršnik IV. Erorile de sincronizare **Vinča - Turdaș - Vršnik IV** aparțin lui M. Garašanin, ca de altfel și terminologia **Vinča – Tordos I = Vinča A**. Realitatea este alta: pentru Vinča A am arătat cu alt prilej care sunt sincronismele (Lazarovici Gh. 1993), iar Turdaș I = Vinča B2/C sau C1, în accepțiunea lui W. Schier (Schier 1995, 321 și urm.).

Datele de radiocarbon pentru Vinča - *Belo Brdo*, fie că este vorba de orizontul Starčevo - Criș târziu (SC IIIB și IV A după noi; vezi capitol III, Vinča), fie cele Vinča A_3, arată sincronismul cu Anzabegovo III și confirmă îndelungatul sincronism Starčevo IIIB-IVB – Vinča A_1-A_3 (Fig. II.8). Unor arheologi le mai scapă o noțiune, aceea de chalcolitic balcano-anatolian, despre care adesea am scris (Lazarovici Gh. 1987-1988a; 1993; 1995; Lazarovici Gh., Nica 1991). Știm foarte puține date despre locuirile din peșteri și grote - *àbriuri*. Cercetările din zona Porților de Fier, în special cele de la Dubova - *Cuina Turcului*, au arătat dimensiunile și complexitatea unor asemenea cercetări (Fig. II.9). În multe dintre acestea s-au descoperit materiale din cele mai timpurii perioade, deși uneori în zonă nu sunt stațiuni la fel de timpurii. Spre exemplu într-o zonă cu peșteri, din masivul muntos de la Anina - *Peștera din perete* (săpături Ionuț Bâltean, Sorin M. Petrescu 2004; Petrescu 2000), la Ilidia - *La turci* (Ilidia, descoperirile noastre, ceramică monocromă de etapă I), Valea Carașovei - *peștera Liliecilor* (Petrescu 2000, 29 și bibl. privind locuirile din Banat; Cădariu, Petrovski 1975, 151)

https://biblioteca-digitala.ro

nu au fost descoperite așezări, dar sunt prezente materiale timpurii. Foarte timpurii sunt și materialele din *peștera Balogu* de la Crăciunești (SC IB-IC: inf. Cristian Roman, Hunedoara).

Centru de așezare

Organizarea centrului unei stațiuni și o dispunere regulată a locuințelor, se constată chiar din cele mai timpurii orizonturi mezolitice (denumite epipaleolitice sau protoneolitice) cum sunt cele de la Lepenski Vir (capitol I, Fig. I.42-47). Această problemă ne-am propus-o ca temă de cercetare după descoperirea sanctuarului de la Parța, unde a fost găsit un sanctuar, o casă a tribului, construcții de cult în jurul sanctuarului (vezi cap. III). La Gura Baciului în centrul stațiunii, nu s-a găsit aproape nimic, doar un mare spațiu gol, pe o suprafață de circa 600 - 700 m.

Fig. II.10a. Gura Baciului, centrul stațiunii; 10b ▼

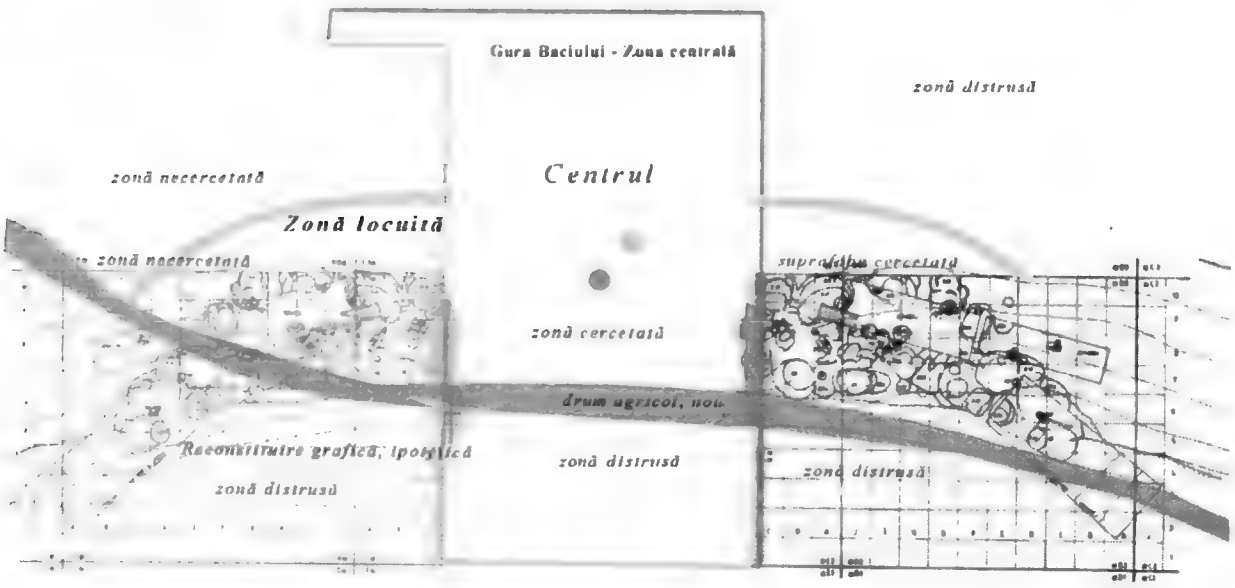

https://biblioteca-digitala.ro

În zona centrală au fost descoperite doar două gropi, fără materiale arheologice. În una, cea mai centrală, în mijloc a fost găsită o altă groapă de stâlp, gros de circa 50-70 cm, Fig. II.11a, în jurul căruia erau niște pietre, foarte probabil puse pentru fixarea stâlpului. În mai toate gropile din așezare au fost descoperite fragmente ceramice, lipsa acestora aici, spațiul gol, ne determină să considerăm că groapa a fost săpată de la începutul locuirii. Scopul acesteia îl considerăm ca fiind amplasarea aici a acelui stâlp central din piatră, arborele vieții, arborele ceresc, *axis mundi* (Dumitrescu VI. 1970b, 20; Eliade 1981, 42, 51; Monah 1997, 33-34, n. 42-43; Ursulescu 2002, 2; Picard 1948, 61), coloana piramidală (Lepenski Vir, Loc. 54: Srejović 1968; 1981, 43, fig. b) legat de procreare, de locul central, locul sacru al stațiunii, coloana apei (Balta Sărată, Vinča B1, locuința 28, Lazarovici Gh., Petrescu 2002).

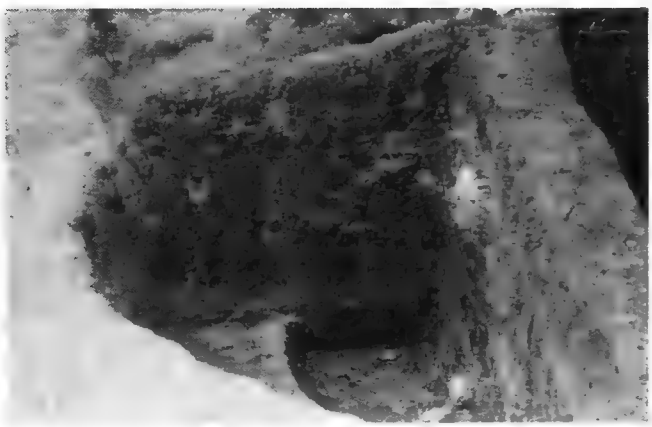

Fig. II.11a. Gura Baciului, groapa stâlpului central

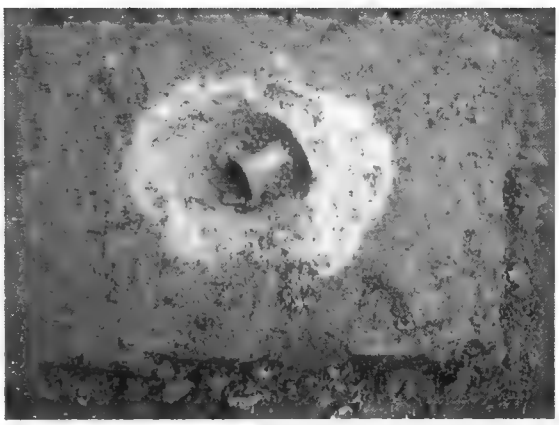

Fig. II.11b. Balta Sărată, coloana apei

Situații similare, cu zone centrale goale, se întâlnesc și în alte situri arheologice, la Donja Branjevina, Fig.II.12 (Karmanski 1968; 1969; 1979), Szarvas - *ob. 23*, doar că acolo cercetarea fiind pe secțiuni și nu pe suprafețe, nu există nici stratigrafie orizontală (Makkay 1996).

Fig. II.12. Donja Branjevina, după S. Karmanski

https://biblioteca-digitala.ro

În așezarea de la Săcăreuca, construcțiile adâncite par să fie dispuse în semicerc la o distanță de 18-25 m una de alta, Fig. II.21b, ceea ce presupune existența unui loc central gol. Locuințele de suprafață, tot acolo, sunt grupate în șiruri, cu gropi alături (Larina 1994, 47).

Analogii pentru modul de dispunere al complexelor (bordeiele, în special) sunt la Vinča în fazele A2-A3 (Vasić 1932a, 24-25, 34, 133; Staljo 1968; 1984; Lazarovici Gh. et alii 2001, 270, fig. 241; pentru periodizare vezi Schier 1995).

Datele stratigrafice și stratigrafia comparată pentru Gura Baciului, realizate pe calculator, coroborate cu datele statistice (avem asemenea situații numai pentru Gura Baciului), arată o slabă intensitate de locuire în decursul unei etape, deși numărul mare de complexe ar sugera o locuire dinamică (Fig. II.22, 24, 26-27).

Așezările de pe marginile Dunării sunt întinse, ele au mai multe faze de locuire, practic este aceeași comunitate care se mută la 200 – 300 m, ca de exemplu, între Liubcova și Gornea, de la *Vodneac*, la *Țiglărie, Locurile Lungi* apoi la *Căunița* (Lazarovici Gh. 1977), Fig. II.15. Unele așezări au o lungime de peste 1 km (Schela Cladovei și Ostrovu Golu – Banului: Davidescu 1966; Roman, Boroneanț 1974). Așezări cercetate în întregime sunt puține, printre ele, cea de la Glăvănești Vechi, unde E. Comșa menționează că locuințele erau dispuse în patru grupări de câte două. Populația care a locuit aici este aproximată de E. Comșa la circa 40 de indivizi (Comșa 1978).

Amplasarea siturilor

Așezările sunt amplasate în cele mai variate locuri, dar aproape întotdeauna pe cursuri de râuri și pâraie, lângă izvoare cu apă potabilă, mai ales pe terasele joase sau mijlocii (Ursulescu 2000, 109; Mirea 2005, 39). La Dudeștii Vechi (fost Beșenova), pe un vechi curs de râu așezarea pare să fi fost amplasată într-un meandru de râu sau aici a fost amenajat un șanț de apărare (marcajul nostru: Fig. II.13).

Aceste amplasamente ofereau pe lângă apa potabilă și o altă sursă importantă de hrană, peștele (Cuina Turcului, Gornea, Ostrovu Golu, Parța, Pojejena; această observație este valabilă și pentru o parte a așezărilor din Basarabia, vezi Larina 1994a, 45), dar și o posibilitate sporită de comunicare care nu trebuie neglijată. De cele mai multe ori, ocupațiile dominante ale grupului sau chiar ale indivizilor au determinat alegerea unui anumit amplasament (cazul așezării de la Suceag, din vecinătatea stațiunii de la Gura Baciului sau a celei de la Moruț - Fig. II.19a), unde locuirea aparține, după cât se pare, unei singure familii sau unui grup restrâns.

În primele faze, așezările sunt situate în locuri prielnice creșterii animalelor (bovine și ovi-caprine: la Gura Baciului vezi El Susi, Bindea 1995, 27, tabel 5) și unde vânătoarea era posibilă și importantă (Ocna Sibiului, Suceag, Moruț, Țaga, Șeușa), sau care au în preajmă bogate resurse de materii prime necesare, cum ar fi argila și sarea (Gura Baciului, Suceag și Moruț, Ocna Sibiului, Miercurea Sibiului, Șeușa, Lunca - *Poiana slatinii*, Cojocna, Solca - *Slatina mare:* Ursulescu 1977; 1998; Nica 1980, 29; Dumitroaia 1987; 1994; Monah D. 1991; Alexianu et alii 1993; Wollmann 1996, 240: Ghergari et alii 1999; Ciută et alii 2000b; 2001).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. II.13. Dudești Vechi, fotografie aeriană (foto Ciobotaru)

Fig. II.14. Idjoš - Gradište, Banatul de vest (Iugoslavia), după Grbić

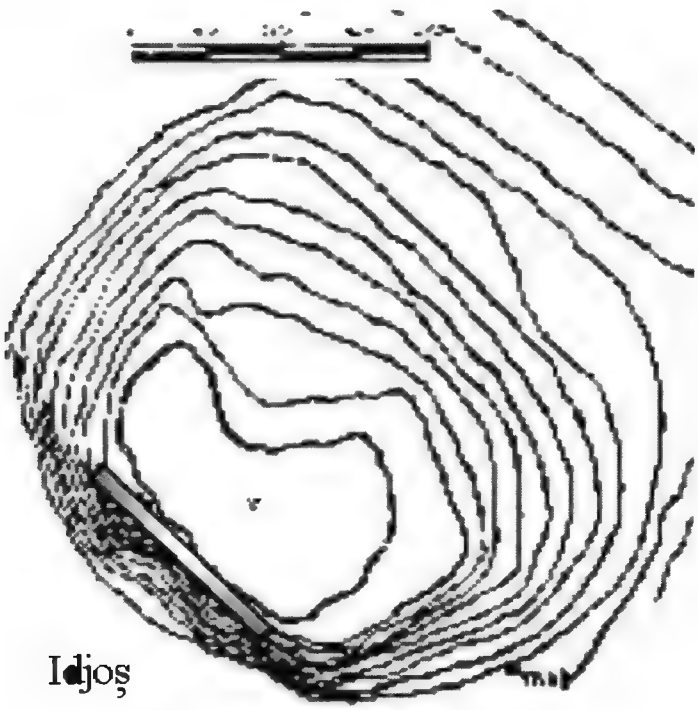

https://biblioteca-digitala.ro

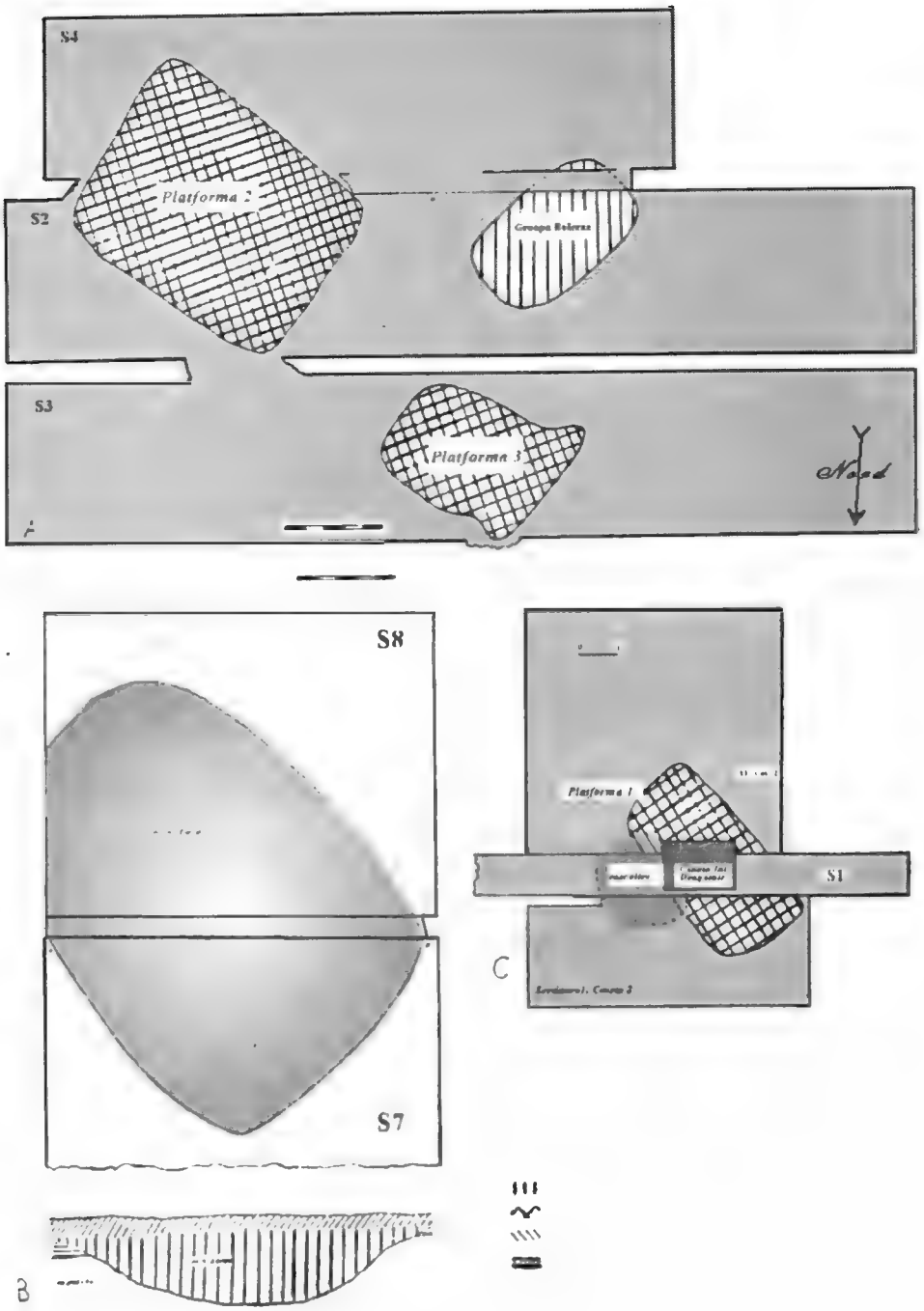

Fig. II.15. Gornea – Locurile lungi

Așezările sunt amplasate în locurile cele mai prielnice modului de viață, în funcție de necesitățile și specificul comunității locale. Uneori așezările sunt amplasate pe locuri înalte, de unde se putea supraveghea o arie întinsă. Astfel de așezări sunt consemnate la Idjoș (în Banatul iugoslav, Fig. II.14) sau la Leț. În primul caz așezarea este situată pe un grind înalt, iar la Leț, pe un deal înalt de circa 30 m, în mijlocul unei văi, ce oferea o bună vizibilitate asupra câmpiei din jur.

Alegerea locului viitoarei așezări, stabilit pe baza analizei unui foarte mare număr de stațiuni, arată că aceasta depinde de foarte mulți factori subiectivi, ce țin de psihologia

https://biblioteca-digitala.ro

familiei sau a micii comunități. Să facem o scurtă trecere în revistă a unora din cele mai importante situri și a zonelor unde acestea sunt amplasate:

Fig. II.16. Gura Baciului I - panorama stațiunii, pantă la poalele dealului

- În lunci ale unor mari fluvii, dar în zone neinundabile (Starčevo, Gornea - *Căunița*, Pojejena, Moldova Veche, Liubcova, Schela Cladovei: Lazarovici Gh. 1977; 1979; Luca 1995; Davidescu 1966, 547);
- Pe grinduri (Mužlja - *Matejski Brod*, Schela Cladovei, Glăvănești Vechi, Valea Lupului, Cenad, Dudeștii Vechi, fosta Beșenova Veche (Nestor 1957, 59; Ciobotaru 2002, 129-130), Leț (Nestor 1957; săpături Lazarovici Gh., Meșter);
- În „căldări", pe pâraie la Gura Baciului, Suceag, Moruț, Țaga - *Valea Mileului* (Vlassa 1966, 17; săpături și periegheze Lazarovici Gh., Maxim 1995; sondaje, Lazarovici Gh., Tatar);

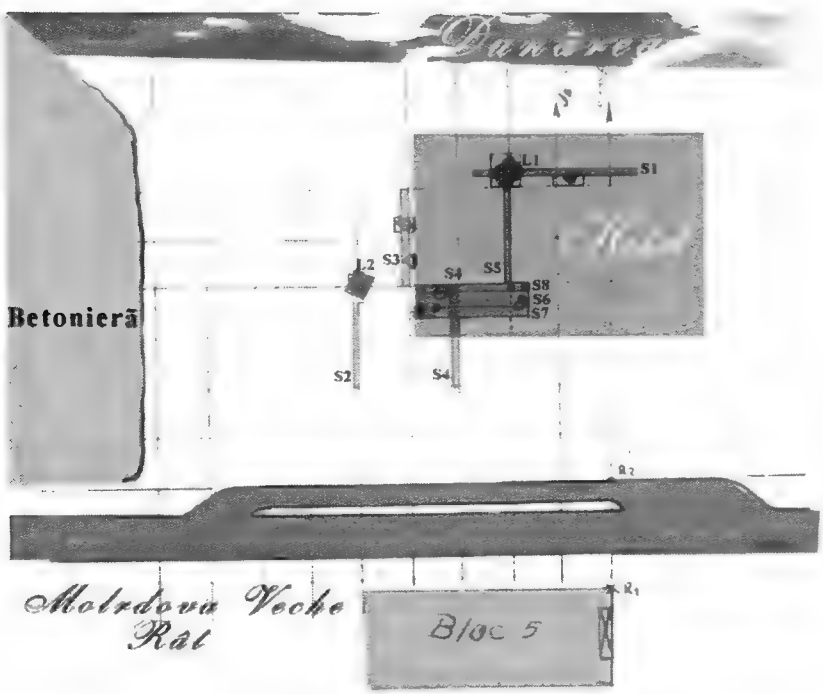

Fig. II.17. Moldova Veche, amplasarea complexelor, 10 m între complexe

- Pe grinduri nisipoase, cum sunt cele de la Jdioș – *Gradiște* (Fig. II.14) sau Beșenova (Humka), Basarabi (Nica 1971, 5);
- Pe margini de terase (Mișca, Biharea, Tinca - Râpa: Ignat 1978, 16); Miercurea Sibiului (Luca et alii 2003; 2004);
- Pe terase joase, în Valea Dunării la Gornea - *Locurile lungi*, Pescari Alibeg, Icoana, Șușca, în bazinul Crișurilor, Suplacu de Barcău, sau în bazinul râului Veda în Muntenia (Vlassa 1966, 17; Comșa 1969, 30; Lazarovici Gh. 1969, 18; 1978, 29; 1979, 25; Ignat 1978, 9, 16; Mirea 2005, 39);

https://biblioteca-digitala.ro

- Pe terase mijlocii la Moldova Veche, Pojejena – *Nucet* (Lazarovici Gh. 1969, 18; 1977, 27; 1979, 25, 29-30);
- Pe terase înalte la Gornea – *Vodenac*, Glăvănești Vechi, Zăuan etc. (Vlassa 1966, 17; Lazarovici Gh. 1977; 1979, 27; Lazarovici Gh., Lakó 1981; Ignat 1978, 9, 16; Comșa 1978, fig. 1; Larina 1994, 29 Ursulescu 2000, 109);
- În interfluvii cu poziții dominante la Vermești, Suceava – *Platoul Cetății* (Marinescu-Bîlcu 1975, 488; Ursulescu 2000, 109; Larina 1994, 29);
- Pe râuri mijlocii sau râuri mici, în zone neinundabile (Sf. Gheorghe – *Bedehaza*, Vlassa 1966, 17);
- Pe vechi cursuri de râu, atunci poate active sau inundabile (Perlez, Parța - *Podul Turcului*);
- Pe ostroave ale Dunării (Ostrovu Golu, Ostrovu Corbului – Korbovo: Comșa 1969, 30; Roman, Boroneanț 1974; Lazarovici Gh. 1979, 27; 1990b, 95, fig. 1-2);
- Pe margini de lacuri (Childe 1929, 118);
- În peșteri la Dubova - Peștera lui Climente, Peștera Veterani, Valea Carașului, Nandru – *Peștera Bordu Mare*, Câmpani, Vadu Crișului (Berciu D. 1966; Boroneanț 1968, 9; Comșa 1969a, 30; Lazarovici Gh. 1969, 18; 1977, 25; 1979, 27, 29-30 pl. V/B8; Vlassa 1966, 17; Ignat 1978, 16; Marinescu-Bîlcu 1975, 488), Crăciunești (inf. Cristi Roman, Hunedoara), Anina - Peștera.

Fig. II.18. Miercurea Sibiului, locul așezărilor Starčevo-Criș și Vinča A-B

- În adăposturi sub stâncă (Cuina Turcului: Comșa 1969, 30; Lazarovici Gh. 1969, 18; 1977, 2; 1979, 27, 29-30; Marinescu –Bîlcu 1975, 488);

Așezările sunt amplasate, uneori, în locuri cu vizibilitate sporită, pe drumurile principale de acces, cum este cazul cu stațiunea de la Miercurea Sibiului (Fig. II.18), care face legătura între bazinul Oltului și al Mureșului.

Dimensiunile așezărilor

Așezările sunt în general de mici dimensiuni, iar în cele mai multe cazuri suprafața lor nu depășește un hectar (Petrescu-Dîmbovița 1957, 66; Monah D., 1976, 7-9; Comșa 1978; Mantu et alii 1992, 149-150; Larina 1994a, 43), la fel ca în Ungaria (Trogmayer 1968, 12). Există și unele așezări ceva mai mari, care ating 3-3, 5 ha, ca cele de la Foeni Sălaș și Ostrovu Golu (Greenfield, Drașovean 1994; Roman, Boroneanț 1974, 120; Lazarovici Gh. 1977, 43-45; 1978; 1979, pl. IA-B), sau chiar 10-15 ha, Gornea-Liubcova. Foarte puține din ele au fost cercetate mai amănunțit sau pe suprafețe mai mari (Starčevo, Ostrovu Golu, Gornea, Foeni). Ele au un număr mic de locuințe, 2-3 la Foeni sau 4-10 pe un nivel, la

https://biblioteca-digitala.ro

Săcăreuca (aici Fig. II.21b), Ostrovu Golu sau Gornea - *Locurile lungi,* Fig. II.15), Moldova Veche (*Fig. II.17)* gropi și chiar vetre în aer liber (Fig. II.54).

Pe baza analizei amplasamentului așezărilor din Moldova, s-a constatat că cele mai multe din ele (circa 60%) se află în zonele joase, de câmpie, în zona de munte locuirea nu depășește 12-13%, iar restul lor se află în zona de podiș (Ursulescu 2000, 106).

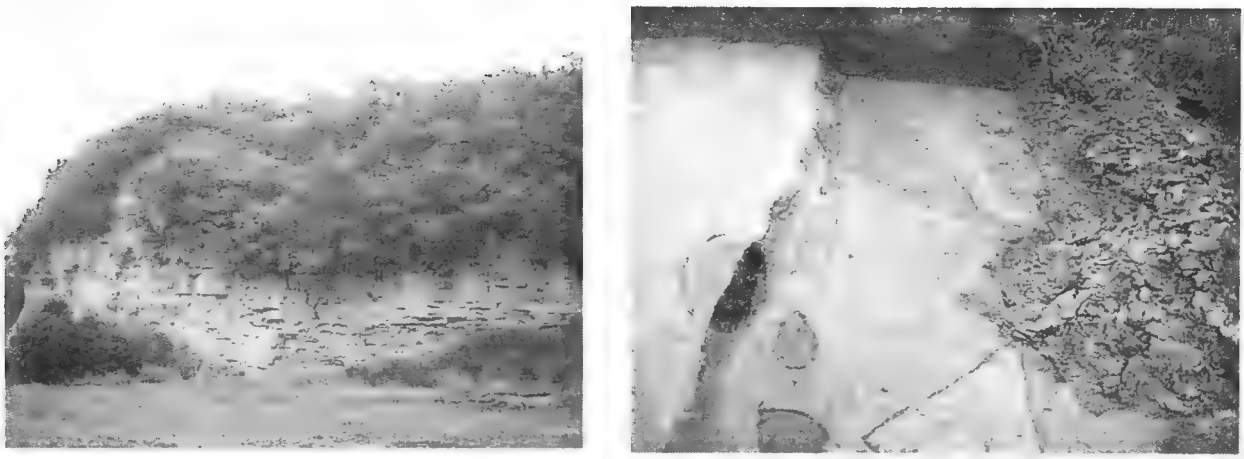

Fig. II.19a: Moruț, SC II, faleza ; 19b) bordei cu gropi de stâlpi

Au fost întâlnite și cazuri în care păstorii își așează locuințele în vecinătatea unor stânci, ca în locuirea de la Moruț (cu o ceramică de aspect monocrom). Acest amplasament se datorează pe de o parte faptului că stâncile (sau falezele respective) păstrează căldură în zilele umede, iar pe de altă parte, faptului că mai mult de o treime din spațiu era ferit de răpitori (urs, lup). Această așezare este situată la capătul unei văi (Fig. II.19a).

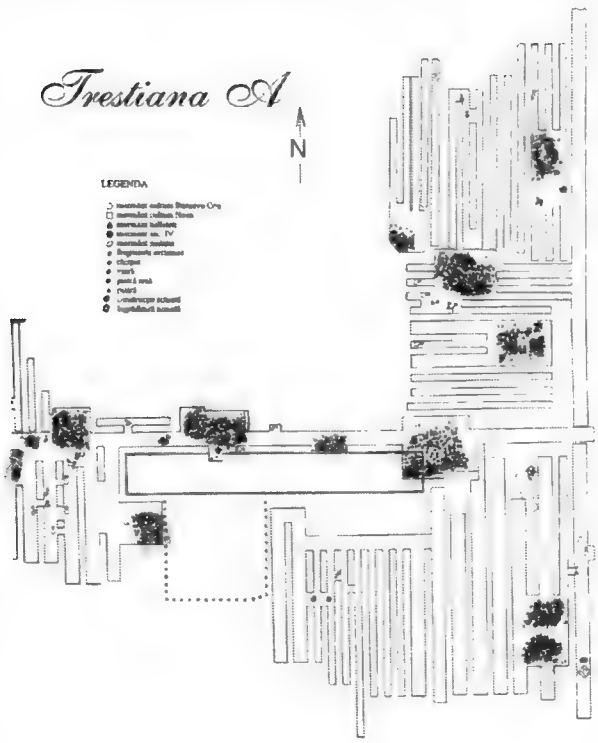

Fig. II.20a. Trestiana A, după Popușoi

În cadrul așezărilor, locuințele sunt amplasate la oarecare distanță unele de altele, ceea ce presupune, poate, existența unor împrejmuiri, sau locuri pentru activități gospodărești (grădini) sau spații delimitate pentru animale și păsări (pentru prezența unor păsări la Gornea: Kessler 1989-1993; Lazarovici G., Maxim 1995, 164). Gropile din vecinătatea unor locuințe au fost folosite inițial pentru extragerea lutului (necesar multor amenajări, spoirea pereților, construcția vetrelor etc.), multe din ele ajungând ulterior gropi menajere. Asemenea situații sunt semnalate și în Ungaria, la Szajol – *Felsöföld*, unde sunt circa 20-30 locuințe, distanța între ele fiind de 40-50 m, iar dimensiunile unei locuințe sunt în medie de 7,5 x 4,5 m (Raczky 1982, 93-94). Locuințele sunt pe maluri de râuri, așezarea având lungimea între 150 și 400 m (Kalicz 1965, 37-39).

https://biblioteca-digitala.ro

Roirea așezărilor

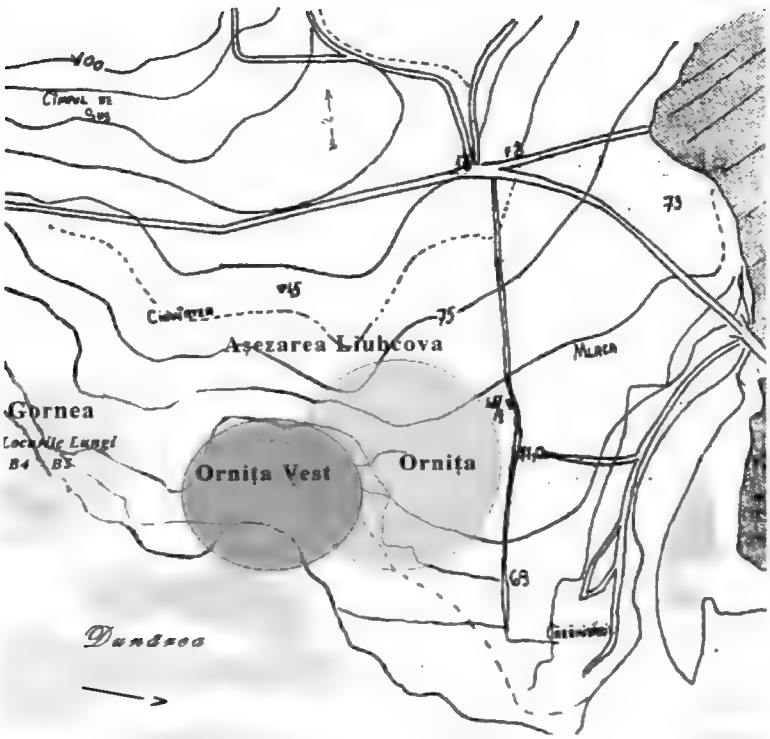

Fig. II.20b. Gornea – Liubcova, roirea și extinderea așezării de la Gornea spre Liubcova

Termenul este folosit de M. Nica (pentru situl Studina, roit din Grădinile I, după: Nica 1980, 28). Așezările roite reprezintă situri secundare și sezoniere, legate de așezarea principală, ce pot fi explicate și prin exploatări periodice (sarea de exemplu, Ursulescu 1977), fie desprinderea din situl principal a unor grupuri mai mici cu activități legate de păstorit. O situație similară ar putea fi cea a locuirilor de la Suceag, Fundătura, Moruț și Țaga - *Valea Mileului*, cu o roire din orizonturile SC IC poate IIA ale așezării de la Gura Baciului, sau poate din altă așezare mare, nedepistată încă (aceasta după slipul brun al pastei, aspectul monocrom, lipsa ciupiturilor, raritatea decorului plastic). Așezările mici sunt greu de depistat și deseori sunt distruse, ca în cazul celei de la Suceag, care era peste deal de Gura Baciului, la mai puțin de 2 km.

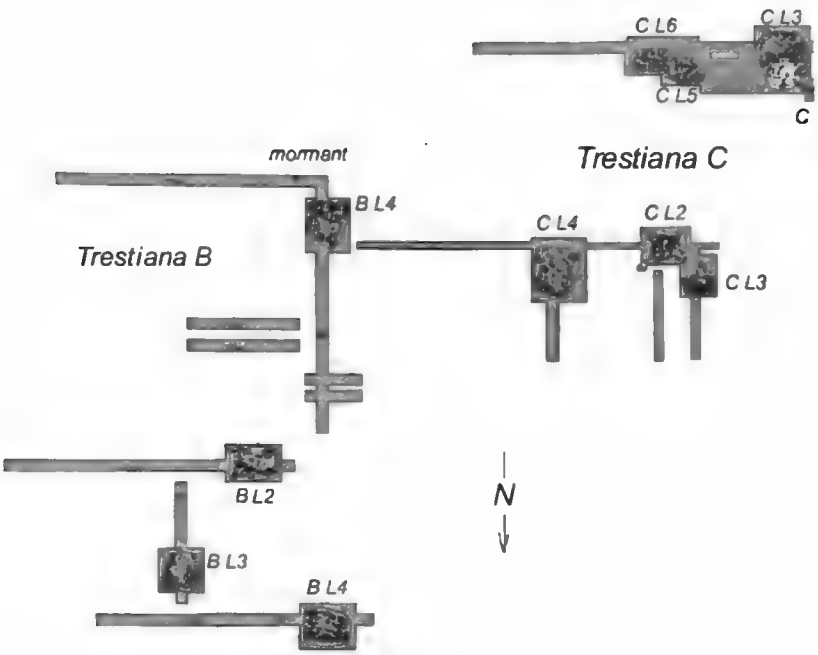

Fig. II.21a. Trestiana, SC IIIB-IVB, planul săpăturilor, sector C, după Popușoi

O nouă așezare amenajată pe fund de vale, a fost descoperită la Țaga – *Valea Mileului*, în care până acum s-au descoperit doar câteva complexe, un semibordei și o vatră situată la circa 2 m depărtare de el, ca și răspândiri de fragmente ceramice, ceea ce arată că mai pot fi și alte complexe în vecinătate. La Gornea și Liubcova sunt asemenea situații, când grupuri din comunitatea principală se mută la circa1 km (Fig. II.20).

https://biblioteca-digitala.ro

Ocupații dominante în alegerea locului așezării

Locul și evoluția sitului, a locuințelor sunt uneori determinate de ocupațiile dominante. Exemplul cel mai elocvent în acest sens îl reprezintă descoperirile de la Gura Baciului. Determinările zoo-arheologice indică predominarea vitelor mari, a bovinelor, urmate de ovicaprine și cervide (El Suzi, Bindea 1995, 27, tab. 5). Pădurile din vecinătate nu ofereau suficient vânat ca prezența cervidelor să joace un rol atât de important în cadrul strategiei economice a comunității de aici.

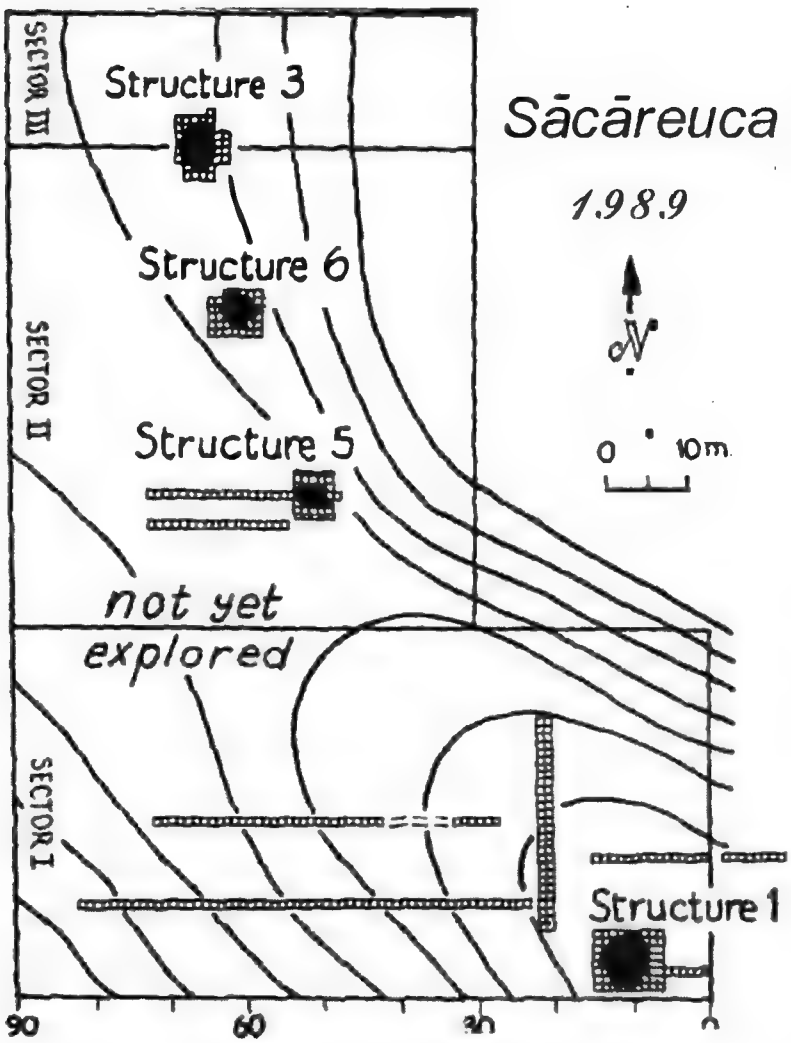

Fig. II.21b. Săcăreuca, SC IV, planul săpăturilor, după Dergacev et alii

Analiza petrografică a arătat că o bună parte din roci erau aduse de la poalele Munților Gilăului, de la o distanță de circa 25 km. Această zonă, oferea atât posibilități pentru exploatarea pietrei cât și practicarea cu succes a vânatului sezonier în pădurile de sub Munții Gilăului, reprezentând probabil zona predilectă pentru vânătoare. La Gura Baciului, locuințele sunt construite din bârne (Fig. II.22), foarte rar se folosește lutul pentru lipirea pereților din nuiele, și atunci numai la partea din față a unor bordeie târzii, din ultima fază de locuire (SC IVB cazul cu B27: Lazarovici Gh., Maxim 1995, 117).

Suprapunerile de complexe nu au permis identificarea exactă a sistemelor de construcție pentru un complex anume, totuși putem aprecia că circa 40% din elementele de construcție au fost identificate exact (s-au descoperit gropile de la structura de bază a construcțiilor, gropile de stâlpi), ceea ce a permis reconstituirile de mai jos, pentru nivelul al doilea, ce reprezintă de fapt a treia mare etapă de locuire de la Gura Baciului (Fig. II.22).

În perioada de decădere a stațiunii (sesizabilă prin involuția ceramicii, amestec cu pietricele, lipsa ceramicii fine, arderea slabă, sărăcia motivelor, simplitatea și raritatea formelor, reapariția bordeielor) de la nivelul etapelor SC IIIB-IVB, se pierd legăturile cu civilizațiile balcanice, se constată doar ecouri și unele influențe, pentru ca în ultimă instanță Gura Baciului să devină o stațiune secundară.

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetările de la Gura Baciului oferă informații extrem de interesante cu privire la modul de organizare a centrului unei așezări, așa cum s-a arătat în paginile anterioare.

Din păcate, informații pentru alte situri nu au fost publicate, deși s-a săpat în întregime, după cât se pare, doar situl de la Glăvănești Vechi, menționat anterior. E. Comșa consideră că dispunerea locuințelor în patru grupuri, două câte două, ar putea fi legată de o organizare familiară (Comșa 1978, 11, fig. 1-3), sau ele reflectă două etape de locuire, în care structurile au orientări diferite. Alte informații sunt de la Săcăreuca (Fig. II.21b).

Cele mai ample cercetări în Moldova s-au făcut la Trestiana, de către Eugenia Popușoi (Popușoi 1980, 130; 2005, 8-9). Distanța dintre cele 27 locuințe, atribuite nivelelor de locuire identificate diferă (nivelul I, între 10-35 m; nivelul II, între 10-14m, dispuse în linie dreaptă), ceea ce sugerează că nu a fost urmărit un anume plan de organizare (Popușoi 2005, 17; dispunerea locuințelor în zonele A, C în Fig. II. 20a-21a). Modul de abandonare al locuințelor de aici este similar cu cel de la Gura Baciului, unde locuința abandonată devine spațiu pentru resturi menajere (Popușoi 2005). Publicarea monografică completă a cercetărilor de aici va contribui la cunoașterea multor aspecte privind organizarea și evoluția acestui sit.

Evoluția unui sit

Lipsa și precaritatea cercetărilor interdisciplinare se resimte și cu privire la acest aspect, al stabilirii evoluției unui sit. Studiul de caz al sitului de la Gura Baciului ne permite totuși a schița evoluția pe etape de locuire a mai multor complexe.

Pe baza stratigrafiei verticale și comparate de la Gura Baciului, folosind o bază de date în care au fost incluse peste 16.000 de obiecte descoperite (mai ales ceramică), se observă că în primele etape de locuire, evoluția nu este întotdeauna liniară. Clasificările și analiza internă a complexelor au permis stabilirea mai multor etape de refaceri într-un proces foarte dinamic (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 63 și urm.).

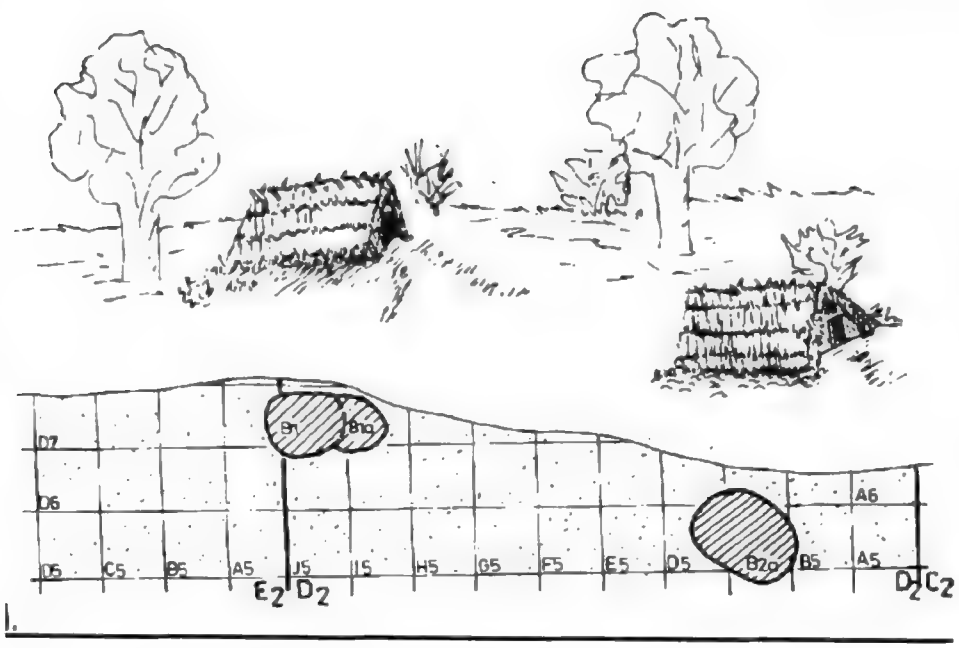

Fig. II.22. Gura Baciului, reconstituirea complexelor din SC IA-IB

Cele mai vechi complexe de locuire sunt din etapa SC IA-IB, când predomină o ceramică monocromă, culoarea vaselor fiind obținută doar din ardere și nu din angobare sau pictare. Cele patru bordeie au fost seriate cronologic, iar corelațiile dintre ele au confirmat datele și observațiile stratigrafice.

https://biblioteca-digitala.ro

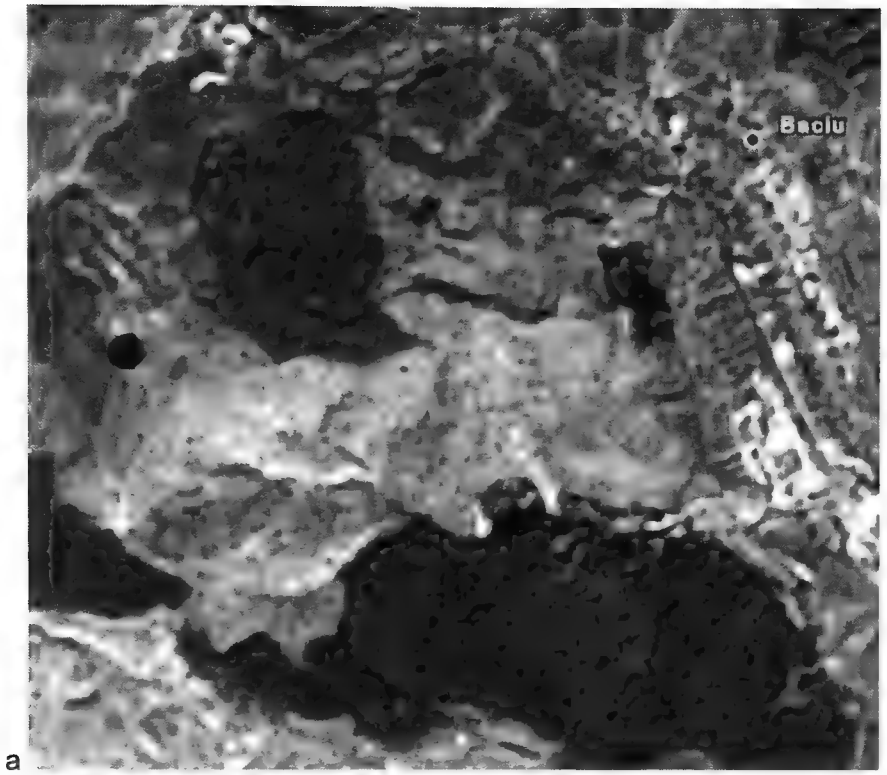

a

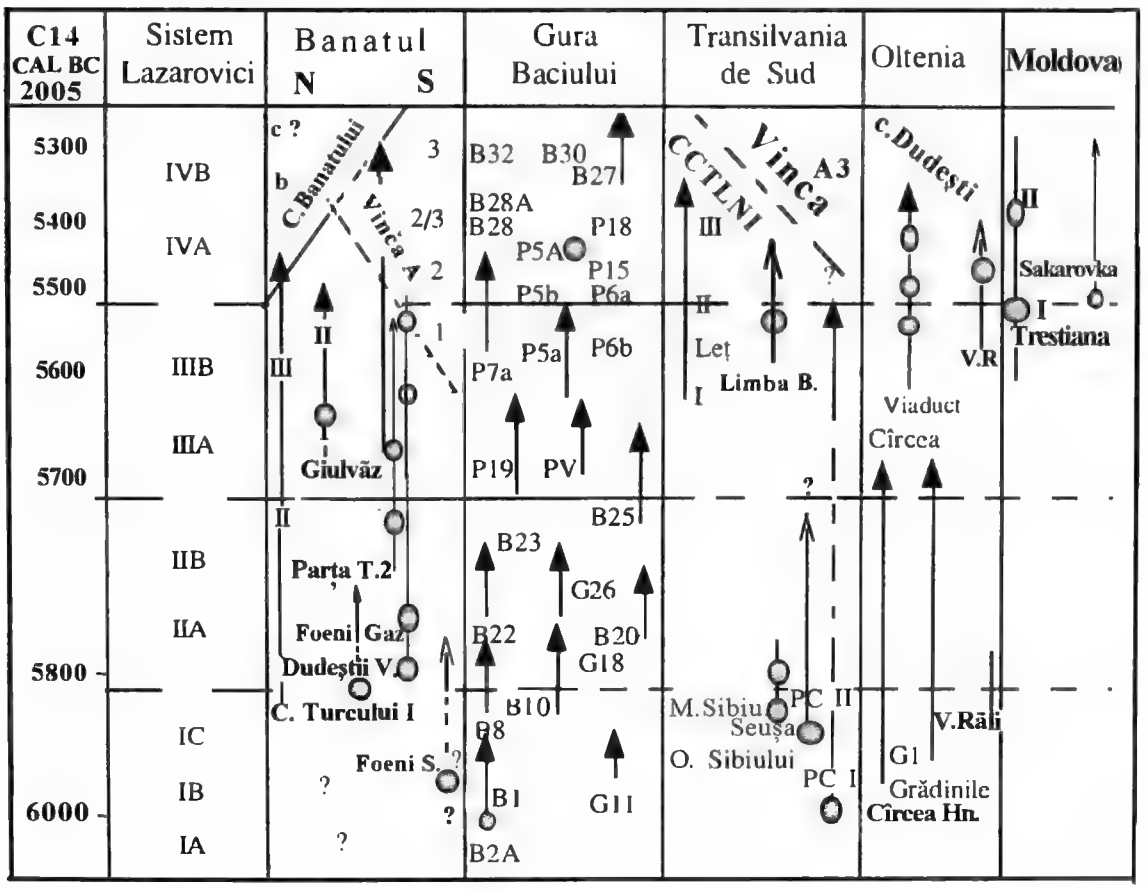

b

Fig. II.23. Gura Baciului, a) imagine din satelit; b) cronologia complexelor

https://biblioteca-digitala.ro

Cronologia relativă (precizată în 1995, pe baza serierilor și a stratigrafiei comparate) a fost confirmată de datele de cronologie relativă pentru bordeiul 1.

Există o încercare de reconstituire a complexelor și dispunerii lor, realizată de Zoia Maxim, pe baza observațiilor de pe șantier, dar și a experienței din cercetările etno - arheologice (Lazarovici Gh., Maxim 1995, fig. 13-14; Maxim 1999, 57-60, 203). Complexul de locuit mai bine conturat este bordeiul cu gârlici (B1 și B1a gârliciul), dar cel mai vechi tip, cercetat în întregime, este un semibordei cu gârliciul orientat spre vale, pe direcția SE.

Ca urmare a migrației a II-a, apar noi materiale arheologice, noi tehnici de decorare a ceramicii dar nu se schimbă esențial tipul de locuință, se folosește tot bordeiul sau semibordeiul. Adâncimile lor exacte nu pot fi precizate, deoarece partea superioară a lor a fost afectată de locuiri mai târzii. Mai multe complexe de locuire își încep evoluția în etapa SC IC și continuă în etapa următoare (SC IIA), în complexele B2A1, B2b, B2B, B9b, intersecția dintre B9 și B10.

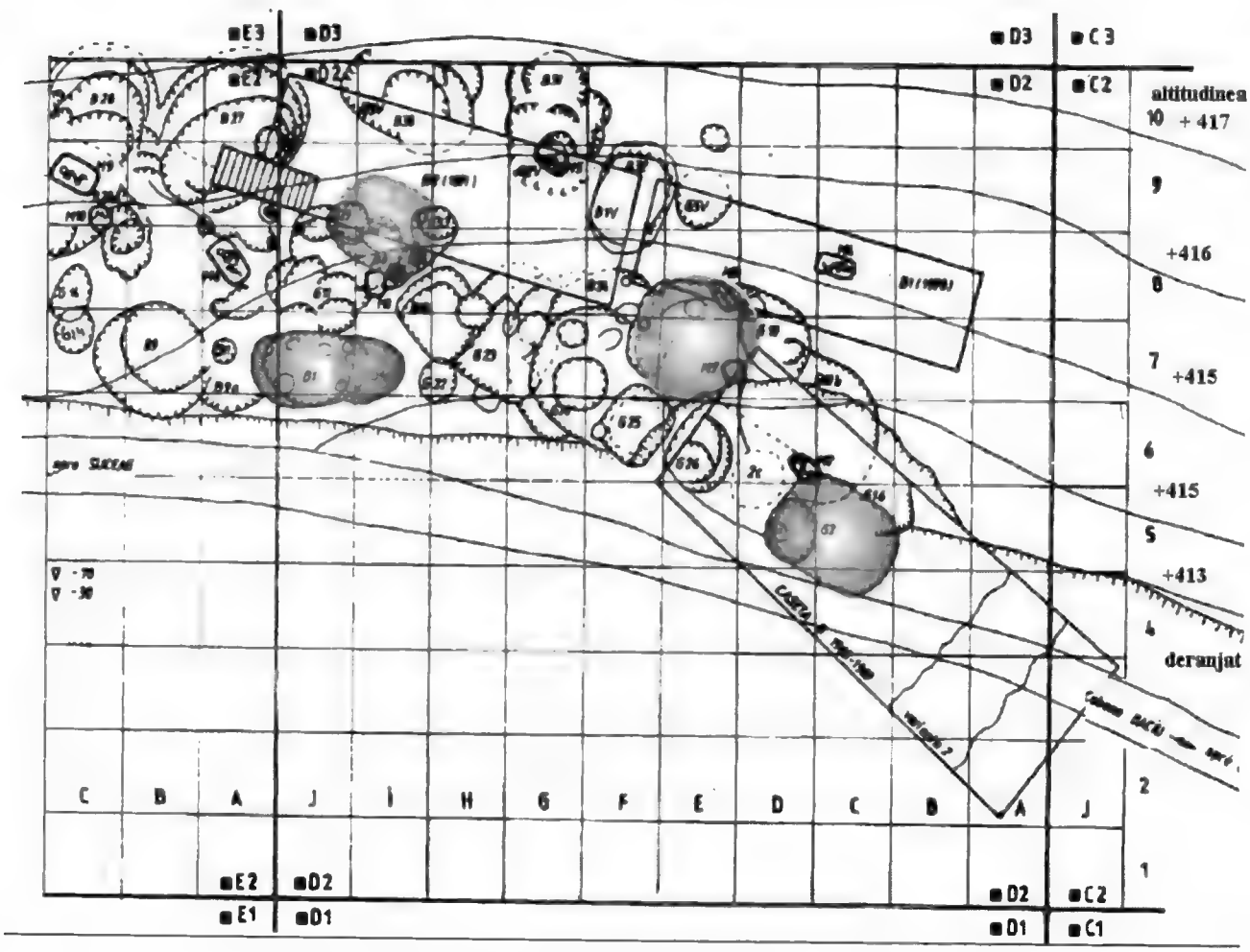

Fig. II.24. Gura Baciului, complexe din etapele SC IA-IC (B2, B1/B1a)

https://biblioteca-digitala.ro

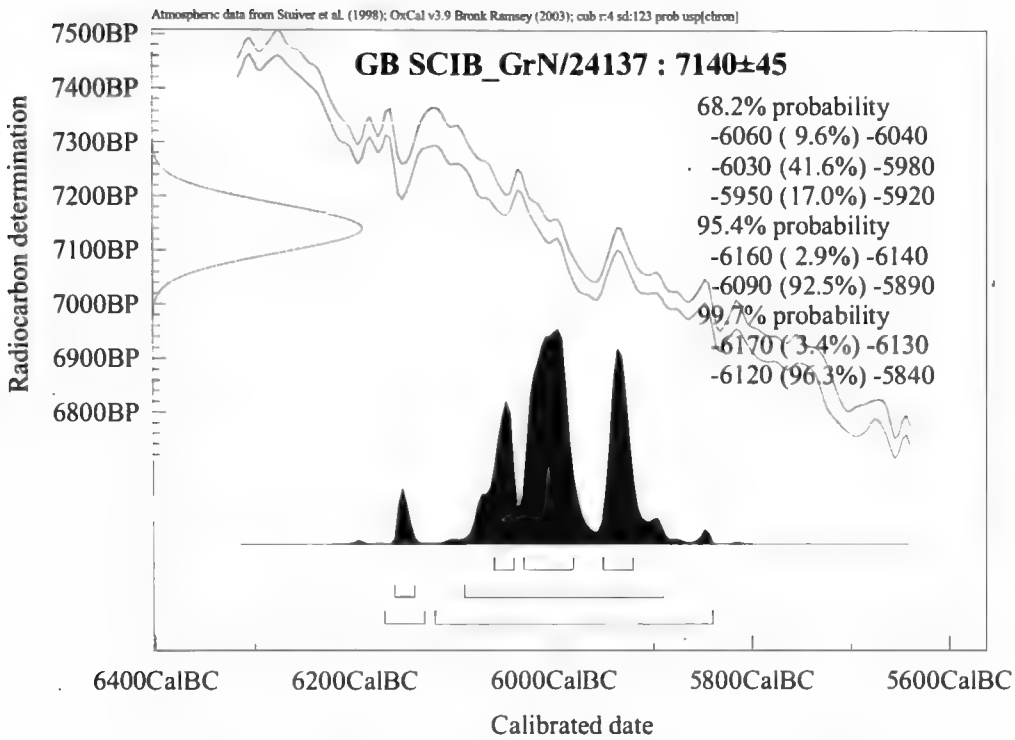

Fig. II.25. Gura Baciului, bordei 1 (B1), (după Biagi, Spataro 2004)

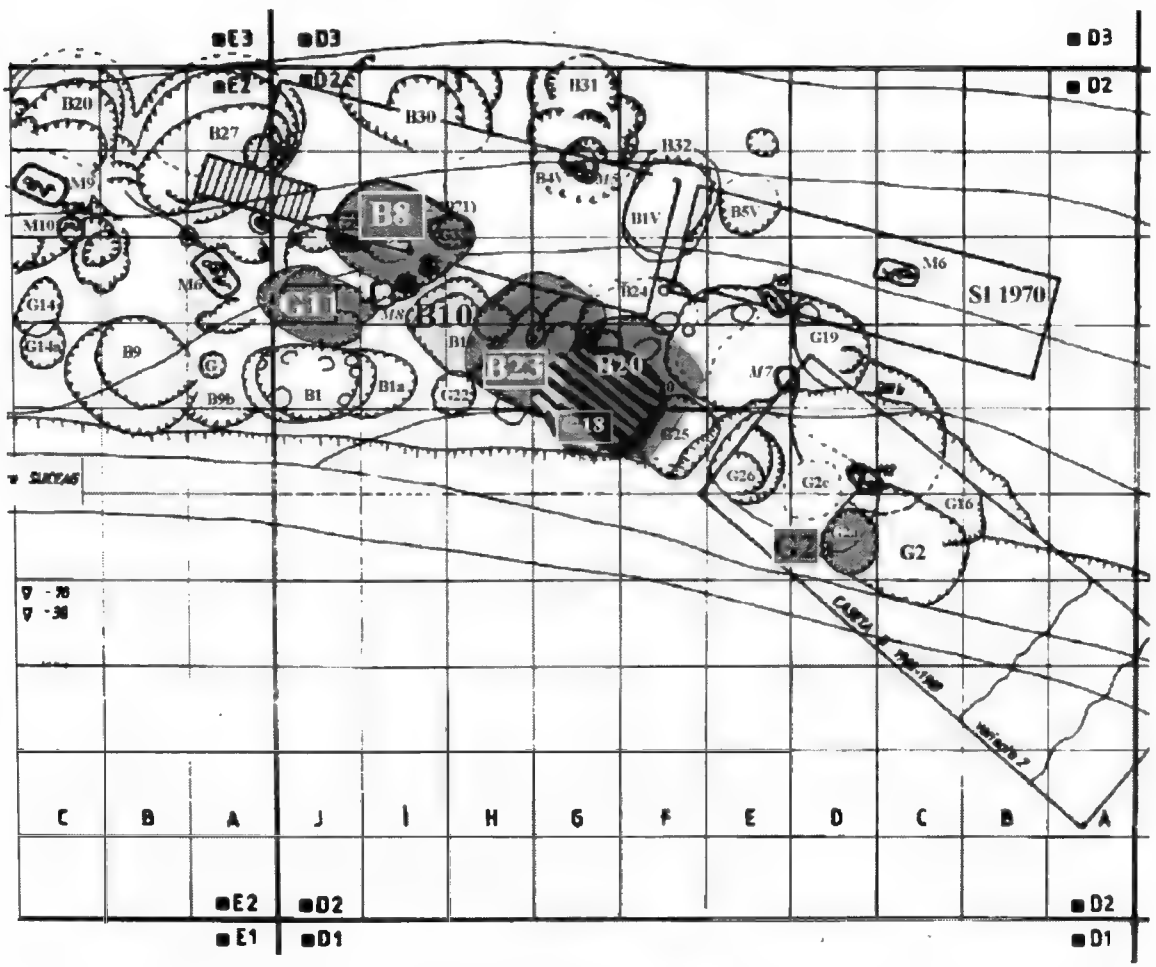

Fig. II.26. Gura Baciului, bordeiele din SC IC-IIA

https://biblioteca-digitala.ro

Din studiul planului de la Fig. II.26 se poate observa că la ridicarea semibordeiului 11 (G11) bordeiul 1 nu mai era în funcție. Intersecția dintre bordeiele B10 mai vechi, tăiat de B 23 arată anterioritatea complexului și faptul că locuirea a fost abandonată. De altfel numeroasele serieri după categorie, amestec, netezire, ardere, decor au arătat ordinea B 20, B 10, B 23 (Lazarovici Gh., Maxim 1995 123-143). Datele de cronologie și stratigrafie comparată, deși nu sunt multe materiale pentru fazele foarte timpurii (SC IA: două complexe, cinci complexe pentru IC IIA), ne arată că în faza SC I erau cinci complexe în jumătate din stațiune, ceea ce ar însemna că la început erau doar circa 8-10 bordeie, care se întind pe o perioadă de circa 200 de ani, apoi dinamismul este mai puternic. Aceasta sugerează că un bordei se întinde pe circa 20 de ani, deci perioada unei generații. Cam aceasta este și durata maximă a unui bordei pentru locuirile stabile, la cele sezoniere durata poate fi doar de un sezon, după care poate fi refolosit sau refăcut la perioade mai scurte.

Sunt posibile și alte studii privind dinamismul de locuire, dar acesta este încă greu de demonstrat, trebuie studiată fragmentarea ceramicii pe civilizații și structuri de situri (principale, secundare, sezoniere).

În a doua fază a culturii Starčevo – Criș, în prima etapă (SC IIA), fie ca urmare a migrației a II-a, ori migrațiune și apoi difuziuni, petrecute pe spații mai largi în întreaga regiune dunăreană se constată o mare unitate culturală. Acum apar locuințele de suprafață, a căror arhitectură a fost cel mai bine precizată la Karanovo I, în noile săpături ale lui Ștefan Hiller și Vasil Nikolov.

Locuințele au pereți, cu sau fără fundație, cu vatră în interior, cu tindă, locuințele se refac pe același loc, situație sesizată și la Gura Baciului și Donja Branjevina. Primele complexe încep a fi construite în etapa SC IC/IIA.

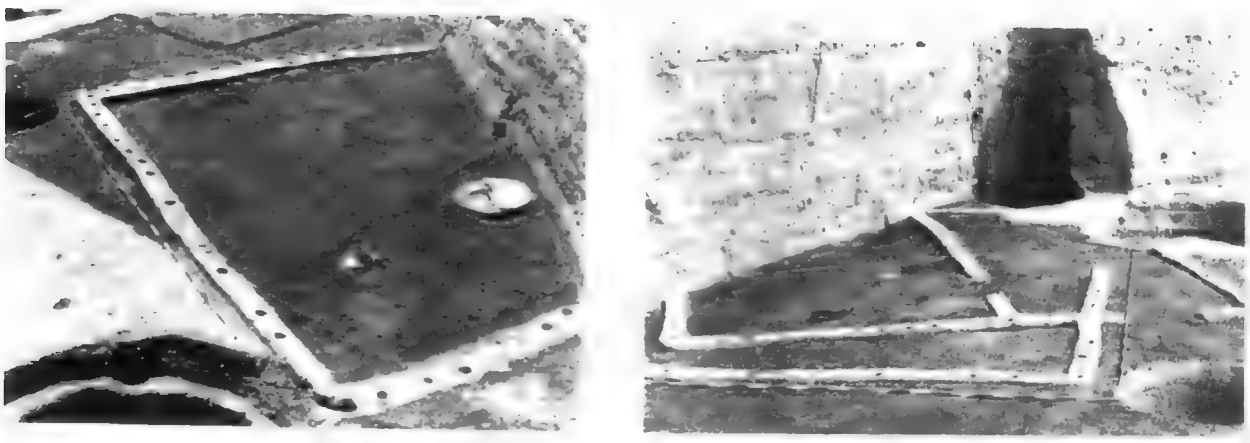

Fig. II.26a. Karanovo I, locuințe din prima fază tăiate în perioadele următoare de alte complexe, după Hiller, Nikolov

În nivelul Gura Baciului II, cel de-al doilea nivel are locuințe de suprafață, de formă dreptunghiulară cu stâlpi de fundație. Pe baza stratigrafiei comparate și a tehnicii de construcție complexele apar organizate (reconstituiri Z. Maxim 1995: aici, Fig. II.27).

Fiecare din aceste complexe de la Gura Baciului au o perioadă mai lungă de funcționare și urme de refaceri. Raportul dintre etape a fost atent studiat de noi (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 79 și urm.). Din păcate, suprapunerile peste bordeie, refacerile nu au permis definirea mai multor etape arhitectonice, deși orientarea, dimensiunile, forma, planul diferă ușor. Dintre

https://biblioteca-digitala.ro

aceste locuințe P 21 pare a avea două încăperi, iar în prima etapă a lui P5 apare o magazie spre nord.

Cele mai apropiate analogii pentru situațiile de la Gura Baciului ar putea fi cele de la Donja Branjevina. Din păcate, în această așezare, complexele arheologice, stratigrafia verticală și orizontală nu au fost totdeauna clar delimitate, dar incontestabil există asemănări frapante cu situația de la Gura Baciului. Pentru etapa SC II menționăm de asemenea, că la Donja Branjevlna arhitectura etapelor evoluate este mai bine păstrată. O serie de gropi de locuințe ne-au permis a reconstitui după planul lui Serghei Karmanski câteva locuințe de suprafață din nivelul al doilea, unele cu materiale contemporane cu cele de la Gura Baciului (Fig. II.28).

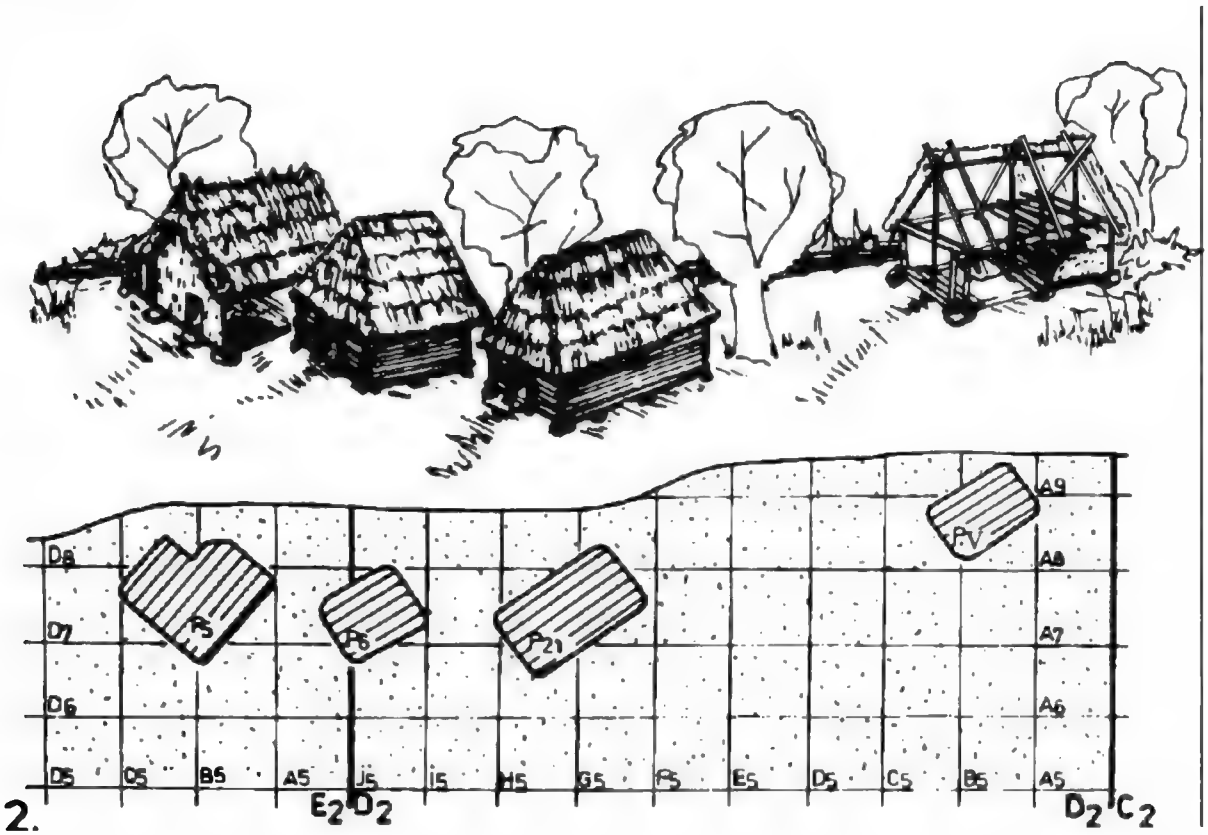

Fig. II.27. Gura Baciului, nivelul II, SC IIA-IIB

Orientarea locuințelor

La Gornea – *Locurile lungi* (Lazarovici Gh. 1977, 44-45; 1979, pl. IA) s-a putut observa că locuințele sunt dispuse în diagonală, cu colțurile spre vânturile dominante, care în Clisură ating viteze foarte mari și au o durată lungă (Fig. II.15). Putem deci aprecia că orientarea locuințelor este influențată și de psihologia comunității, nu numai de factorii geografici. La Gura Baciului locuințele sunt orientate cu axul lung NE – SV, intrarea era spre SSE, bordeiele au orientări diferite, vântul nu are efect prea mare asupra pereților, dar are asupra acoperișului; la bordeiele care sunt în pantă contează unde se află intrarea. La Donja Branjevina locuințele par a fi orientate radial sau ele sunt din faze diferite (Fig. II.28). Bordeiele de la Gura Baciului I (SC IA-IC) sunt orientate cu axul lung SE-NV, unde probabil era și intrarea (Fig. II.24, 26).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. II.28. Donja Branjevina , SC IIA

Tipurile de locuințe

De-a lungul evoluției culturii Starčevo-Criș se constată câteva tipuri de locuințe: *adâncite*, bordeiul ce are de obicei peste 60 cm adâncime; semibordeiul sub 50 cm, cu urme de pereți; *locuința de suprafață:* coliba (locuința fără pereți, cu acoperișul în două ape) și locuința cu pereți, cu una două încăperi, cu elemente de construcție, cu vatră în interior.

Bordeiul

Locuirea într-o nouă stațiune începe de obicei prin construirea unor bordeie în perioada rece sau colibe în perioada caldă. Dimensiunile bordeielor variază, ele având o suprafață cuprinsă între 4,5 - 28,6 m² (Petrescu - Dîmbovița 1957, 68; Lazarovici Gh. 1972, 22; Roman, Boroneanț 1974, 120; Dimitrijević 1979, 68; Lazarovici Gh., Maxim 1995, 114 - 117).

Dimensiunile bordeielor. Dimensiunile lor reale sunt greu de apreciat, mai ușor sunt de precizat dimensiunile la gură, la nivelul de descoperire. Nu trebuie uitat că aceste dimensiuni reprezintă spațiul în care se umblă. Despre ceea ce se întâmplă în bordeie știm prea puțin. Mai jos prezentăm în primul rând bordeiele de la Gura Baciului.

Lungimea. Cel mai lung bordei, B28, avea groapa pe o lungime de 3,6/3,8 m, iar cu tot cu anexe avea 5,5 m, urmat de B 27 de 4 m, cu gârlici cu tot, apoi altele: B 2B de 3,8 m; B 2A 3,1/4 m; B 9a, B 8, B 20, B 32, B 1V, toate de 3 m (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 71-72, 74-75, 77-78, 83, fig. 8, profil AB, fig. k, fig. 42/7; Vlassa secțiunile B1, 1970 și B2 1971: Vlassa 1972b, fig. 7 ; Lazarovici Gh., Maxim 1995, 114-115,116-117, 119-120).

https://biblioteca-digitala.ro

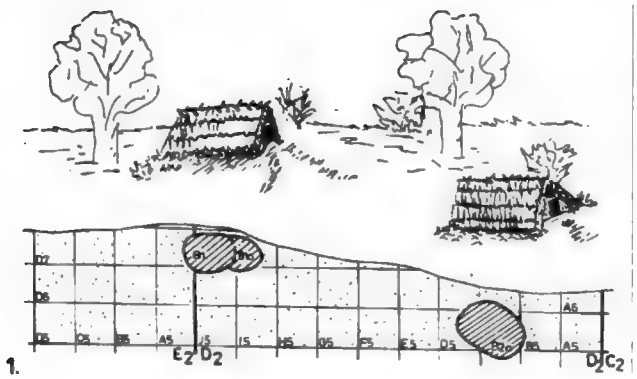

Fig. II.29. Gura Baciului, SC IA-IB

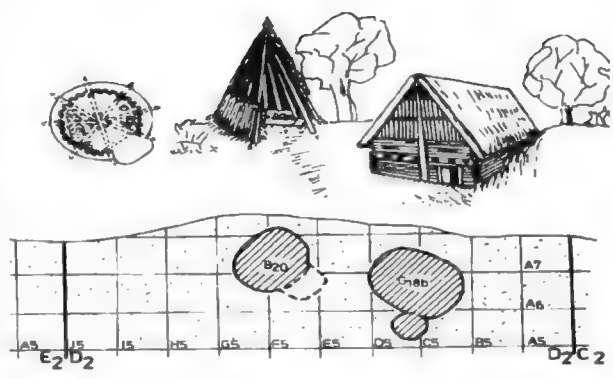

Fig. II.30. Gura Baciului, SC IB-IC

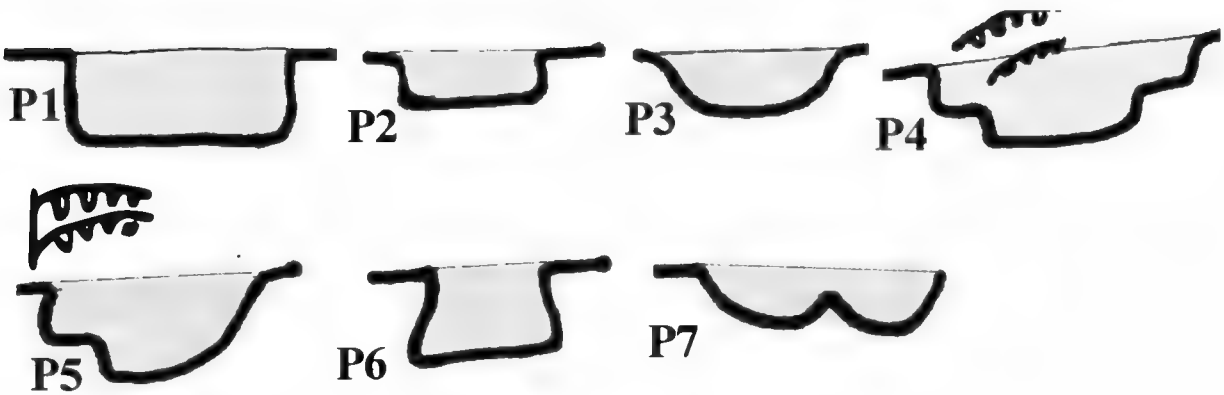

Fig. II.31. Profile de bordeie

De dimensiuni mai mici erau B 33, B 23 de 1,5 -2,5 m sau 3 m; B 1 - G1a, B 9, B 24 care aveau 2,6 – 2,5 m (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 116 ; 85-86, fig. 10; 87-89, 69-71, 101, 112-113), iar cele mai mici aveau 2,3 m (B 30) sau 1,8/2 m, B 25 (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 118-119, 93).

Lățimea. Bordeiele mari au de la 3,8 la 2,5 m lățime, uneori o latură este mai scurtă fiind deranjată sau provine de la o formă asimetrică (B27 de 3,8/3,2 m; B 2A de 3 m; B 9a de 3 m; B 28 de 3,2/2,8 m; B 2B de 2,9 m; B 28 de 2,8 m; B 30 de 2,7 m, iar cele mai mici aveau 1,8 m sau 1,6/1,8 m (B 24 și B 25),(Lazarovici Gh., Maxim 1995, 116-117 ; 68-69, 74-75, 114-115, 116 119-120, 77-78, 117-118, 118-119, 83, 85-86, 87-89, 101, 93, 112-113).

Adâncimea. La Gura Baciului bordeiele sunt construite în pantă, motiv pentru care adâncimea pereților variază de la un caz la altul, de la un perete al complexului la altul. Deoarece au fost cercetate cele mai numeroase complexe din această civilizație facem o prezentare generală a lor. Cel mai adânc era B 2A ce avea 1,2 m, dar el a fost afectat de lucrările lui A. Palkó urmat de B5V de 0,7/0,9 m (Vlassa 1972b, 25; Lazarovici Gh. 1979, 18, 24, 39 și urm.; Lazarovici Gh., Maxim 1995, 68/69, 74-75; PC I).

Suprafața. Suprafața bordeielor variază între 28,6 m^2 (B 28) și 2,8/3,6 m^2 (B25). La aceste suprafețe, ce reprezintă doar groapa săpată, ar trebui adăugată încă o treime, ce constituie spații interioare aflate sub acoperiș, cu rol gospodăresc și de habitat. Groapa altor bordeie avea suprafața de : 12,8 – 15,2 m^2 la B 27; 11,2 m^2 la B 2B; 10,8 m^2 la B 28a; 8 sau 9,3 m^2 la B 2a; 8,5 – 8,4 m^2 la B 1 și B 32; 7,8 și 7,5 m^2 la B 33 și B 20; 6,2 și 6 m^2 la B 30, B 23; 5,25 și 4,5 m^2 la B 9 și B 24.

https://biblioteca-digitala.ro

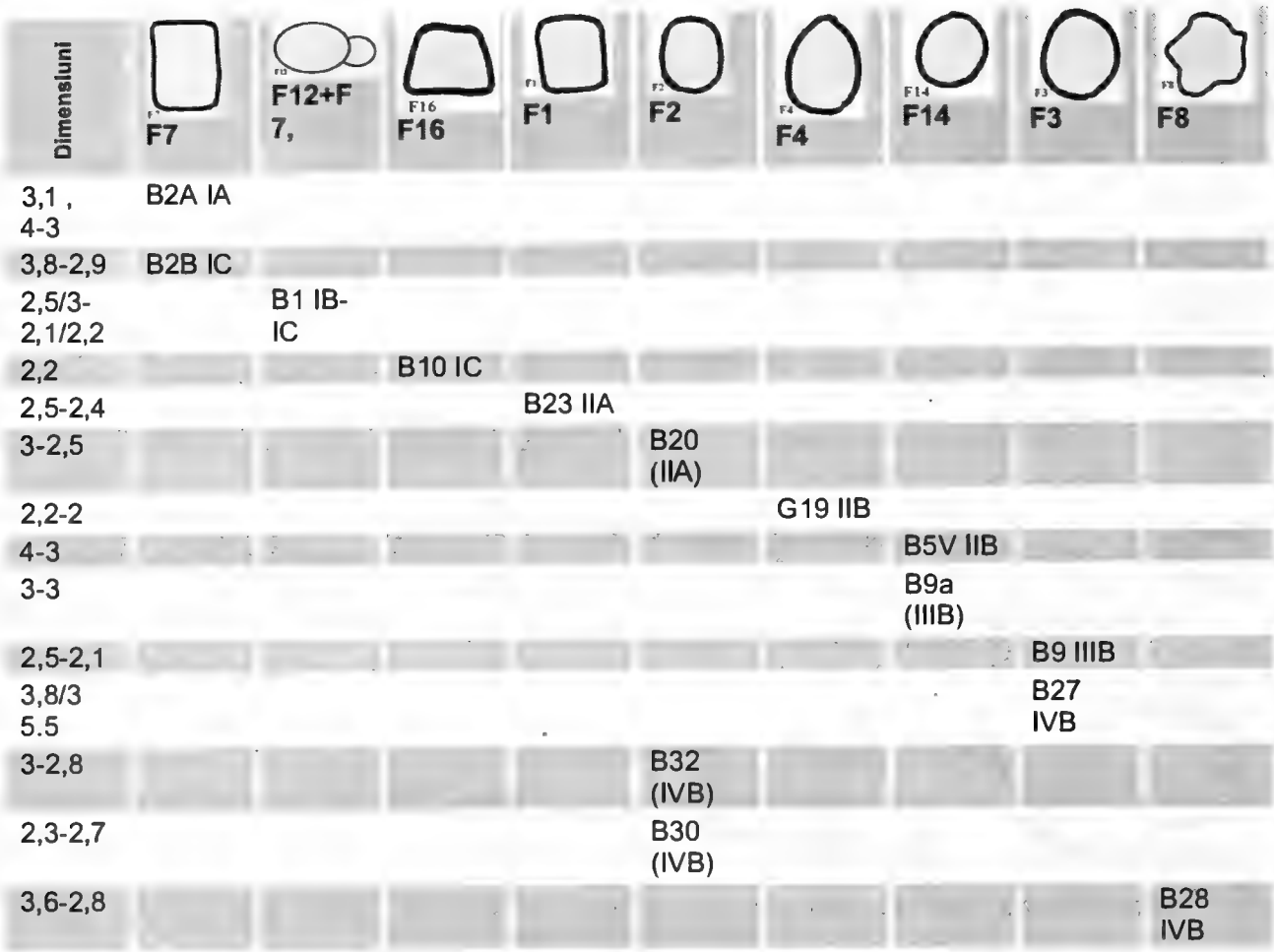

Fig. II.32. Planuri de bordeie, pe linie dimensiunile, pe coloană tipurile, în tabel numărul complexului, datarea

Profilul bordeielor. În analiza noastră pe situația de la Gura Baciului, situație mai specială, datorită așezării în pantă a complexelor, observăm bordeie cu groapa adâncă (P1 cazul cu B 2a și B 32), mijlocie P 2 (la B 25 și B 8), cu marginile rotunjite P 3 (la B 20, B 9a B1), situație determinată de modul de construcție sau păstrare, prin rămânerea gropii deschise timp îndelungat, când are loc o asemenea rotunjire. Urmează apoi bordeiele în trepte, tipul P 4 (la B 3, B 28, B 30; Fig. II.33) și P5 (la B 9 și B 10), în care treptele erau folosite în scop gospodăresc, ținând loc de bănci. Tipul P7 ar putea marca două situații: un gârlici (la B 1), pentru cazul când apa pătrunde de la intrare sau o magazie, o anexă.

Planul. Din tabelul de la Fig. II.32 se poate observa, pe de o parte evoluția planurilor reprezentată pe diagonala principală și revenirea unor tipuri, pe diagonala inferioară (cazul cu tipul F2). Dimensiunile variază în raport de nevoi, nefiind o caracteristică cronologică.

Bordeiele din fazele târzii de la Gura Baciului (Fig. II.32) au trei orientări diferite. Ele par a fi dispuse în semicerc. Elemente de reconstituire a acoperișului și pereților a oferit doar B 30 (Fig. II.35). Pereții erau din împletituri de nuiele, pe alocuri lipiți cu lut sau lipiți peste tot, dar lutul nu a ars și astfel nu s-au păstrat urmele împletiturilor.

Arderea mai puternică s-a produs în partea din față, acolo unde peretele era mai înalt datorită înclinației terenului. În interior s-au găsit urmele unor stâlpi de la structura acoperișului (Fig. II.35 stînga). Înălțimea peretelui o apreciem doar în partea din față, ce putea avea 1,7 m. În interior bordeiul putea avea 2,5 m înălțime. Partea din spate, bordeiul fiind în pantă, avea o înălțime mai mică.

https://biblioteca-digitala.ro

Instalațiile interioare. Uneori vatra se afla pe marginea bordeiului, în partea mai înaltă, poziție care a favorizat probabil ruperea și răsturnarea ei (în P 21 de exemplu). Aici, lângă fragmentele răsturnate s-au descoperit și mari bucăți de vatră, ***in situ***. Cuptoare și vetre sunt doar la Moldova Veche.

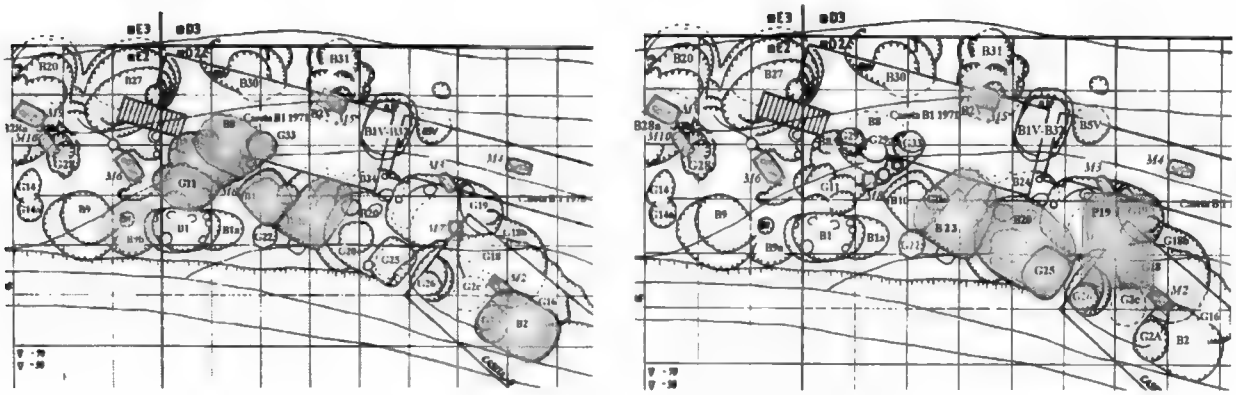

Fig. II.33. Gura Baciului: a) SC IC/IIA; b) SC IIA-IIB

Evoluția locuirii la Gura Baciului este foarte dinamică. Complexele fiind de mici dimensiuni, modificarea lor nu era o problemă deosebită. Pe baza stratigrafiei comparate și a analizelor statistice dintre bordeie se poate observa gruparea complexelor pe etape sau mai bine zis extinderea lor în anumite etape.

În restul civilizației, bordeiele după formă sunt ovale sau circulare în plan (Fig. II.31-32) și au fost săpate în trepte (Dubova – *Cuina Turcului*: Comșa 1966, 359; Lazarovici Gh. 1979, 27, n. 89; Larina 1994, 29). La bordeiele de la Gura Baciului intrarea, la cele care a fost sesizată, era spre josul pantei pentru ca apa de ploaie să nu se scurgă în interior. La bordeiele din Basarabia intrarea avea amplasare variabilă (Dergacev et alii 1991, 7, fig. 2/a, b).

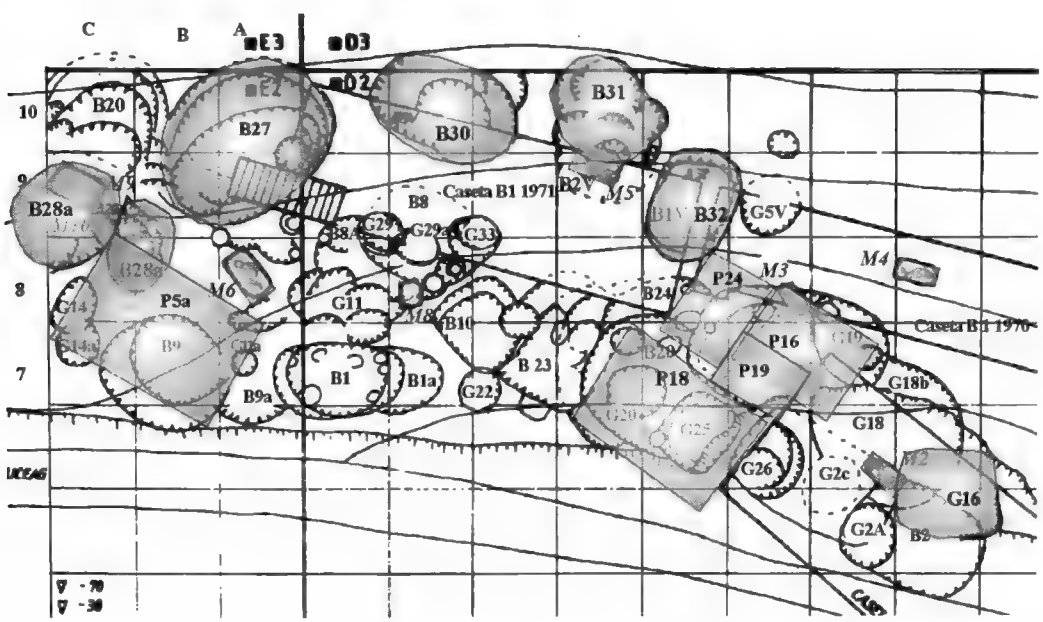

Fig. II.34. Gura Baciului, SC IVAB-IVB

La Grădinile - *Izlaz*, într-un orizont timpuriu, sunt semnalate gropi (Nica 1981, 28, 34-35, fig. 3/1-3, 9, 4/1, 5/1), iar la Cârcea, M. Nica semnalează un tip care nu apare la Gura Baciului, tipul F9 „boabă de fasole" sau în formă de „rinichi".

https://biblioteca-digitala.ro

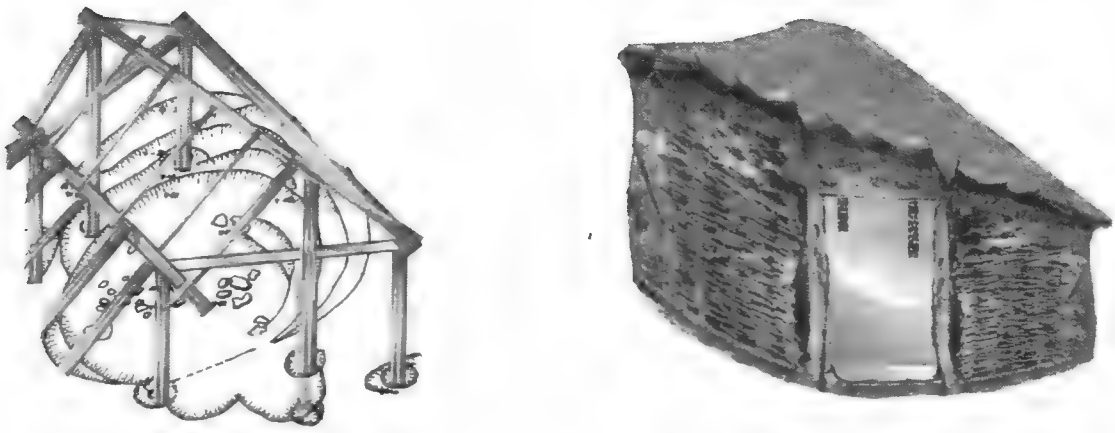

Fig. II.35. Gura Baciului, reconstituirea B 30, SC IVAB

La Arad, cu prilejul unor săpături de canalizare au fost sesizate profilele a două bordeie ce aveau dimensiunile de 2,6 și 3,5 m, înscriindu-se în dimensiunile complexelor din această vreme. Complexe din etapele timpurii au mai fost cercetate și în alte zone. Ne referim la Livada (Fig. II.36a), unde s-a găsit un bordei în trepte, de tipul F1 cu profil P4, cu dimensiunile de 5 x 3m, cu o suprafață de 15 m^2 (Lazarovici Gh. et alii 1989-1993, 19-22, fig. 3/4) și la descoperirile de la Țaga- *Valea Mileului*.

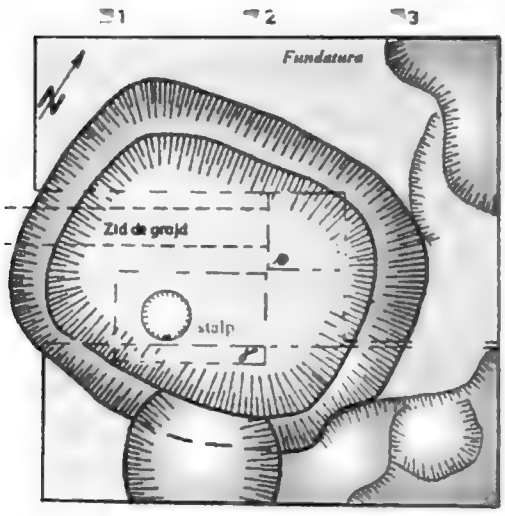

Fig. II.36a. Bordeiul de la Livada

Fig. II.36b. Bordeiul de la Țaga - Valea Mileului

Aici a fost cercetat un bordei (B1) de formă ovală (tip F2), cu fundul albiat (profil tip P3). În interior au fost descoperite trei gropi de stâlp și două în afară (săpături Lazarovici Gh., Tátár 2004). Acestea ne permit să apreciem că bordeiul a avut un acoperiș în două ape; construcția avea intrarea dinspre sud, afectată de șanțul drumului. Micile albieri din partea opusă intrării, de pe marginea bordeiului indică poate locuri de dormit. Lipseau urmele de chirpici, iar adâncimea mai mare a peretelui, indică prezența unui acoperiș și lipsa pereților. Diametrul complexului era de circa 3,2/2,8 m, ce se restrângea la următorul nivel de săpare. Două din gropile de stâlp din interior erau pe același ax cu alte două gropi, situate de o parte și alta a gropii propriu-zise a bordeiului. Prezența atâtor gropi mari presupune un acoperiș masiv, necesar în cazul acoperirii cu bârne, lemne despicate, scoarță de copaci sau pământ.

https://biblioteca-digitala.ro

Un bordei sau o groapă cu materiale din etapa timpurie (SC IC-IIA) a fost semnalat la Vultureni, în marginea unui pârâu, fiind distrus de ape (inf. Suciu Simion, din Vechea).

Marginile gropii bordeielor au fost folosite drept pereți. În puține cazuri au fost semnalate și resturi ale unor pereți realizați dintr-o împletitură de nuiele, lipite cu lut amestecat cu pleavă. Acoperișul se sprijinea pe o parte din marginea exterioară a gropii și pe stâlpi interiori, ai căror prezență a fost sesizată uneori (Roman, Boroneanț 1974; Lazarovici Gh., Maxim 1995; Ursulescu 1988, 11). Uneori, s-au constatat suprapuneri de gropi din faze diferite, iar separarea lor a fost dificilă. La Moldova Veche - *Rât* au fost cercetate patru bordeie și două locuințe de suprafață. Acolo a fost descoperit unul dintre cele mai mari bordeie ale acestei civilizații din Banat (Fig. II.17). Redăm dimensiunile câtorva de aici: B 1 (5 x 4 x 0,8 m), B 3 (2,3 x 2 x 1,2 m), B 4, parțial cercetat, avea lățimea de 3 m. B 6, Fig. II.37 (5,6 x 3,2 x 0,8 m) și un cuptor emisferic, cuptorit în perete, iar în fața lui se afla o vatră (Lazarovici Gh. 1979, 27). Probabil bordeiul a avut inițial doar 5 m, iar apoi marginile s-au distrus, mai puțin în zona cuptorului.

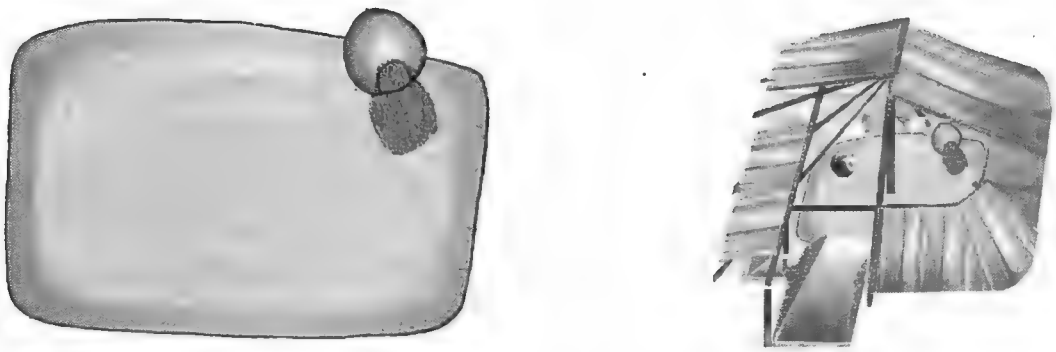

Fig. II.37. Moldova Veche, bordei plan și reconstituire

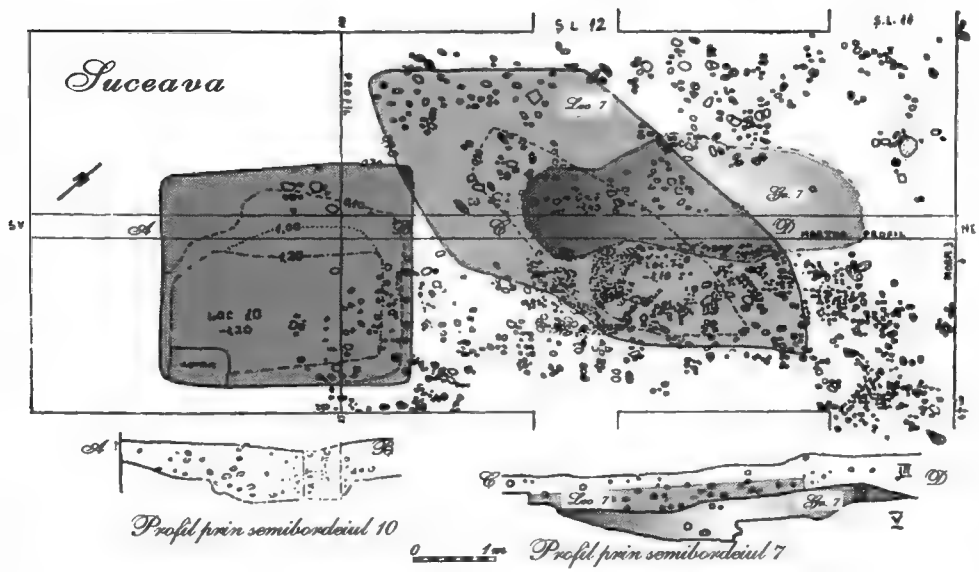

Fig. II.38. Suceava, complexe SC IVAB/IVB, după N. Ursulescu

Menționăm de asemenea alte construcții de acest tip, ca bordeiul 1 de la *Ostrovu Golu* ce avea dimensiunile de 3 x 2, 6 m (Roman, Boroneanț 1974), sau cel deosebit de interesant de la Grădinile. Aici s-a găsit un bordei cu fundul drept, ce consta dintr-o groapă de 2,4 x 2,2

https://biblioteca-digitala.ro

m, ce conținea un inventar deosebit (pandantivul cu cap de șarpe). În bordei s-a descoperit o groapă de par (Nica 1979, 32; 1980, 33, fig. 33; 1981, 28). Complexul avea și o anexă gospodărească, ceea ce este deosebit de important, deoarece ne permite înțelegerea modului de folosire al bordeiului în alte sezoane decât cel rece. Tot la Grădinile – *Fântâna lui Duțu*, faza Cârcea IIA, după Marin Nica, a fost preparat un bordei aflat pe marginea terasei. Podina era albiată, vatra se ridica cu circa 10 cm deasupra podelei, iar inventarul era format dintr-un un vas întreg, unelte, ceramică pictată cu negru și roșu, pietre care proveneau, foarte probabil de la acoperiș (Nica 1984a, 34-35).

La Cârcea – *Haltă*, într-o etapă timpurie, apar patru gropi ovale, cu diametru între 2 și 2,3 m (Nica 1984a, 37); unele ar putea fi bordeie, altele poate gropi pentru lut.

Tot în Oltenia, la Copăcelu (fost Valea Răii) au fost descoperite trei bordeie din care unul cu dimensiunile de 5 x 4,5 m. Lângă unul din bordeiele de formă circulară, a fost găsită o vatră, de formă circulară, păstrată fragmentar (Iosifaru, Fântâneanu 2004, 255-257).

La Basarabi (SC IIB; după Nica nivel Cârcea IIA) M. Nica pomenește gropi ovale de 2 x 1,5 m x 0,6 m, iar bordeiul 2 avea 3,75 x 0,4 m (dar a fost surprins doar pe 0,75 m), ceea ce corespunde ca dimensiune bordeielor mici, având ca inventar ceramică, oase, scoici (Nica 1971, 547). Bordeiul în discuție era de formă rectangulară, avea colțurile rotunjite, intrarea era opusă vetrei, iar în colțul de V se afla o podină ridicată (Nica 1984a, 38).

La Vlădila, bordeiul 1 orientat NS, era de formă rectangulară, săpat în pantă, cu fundul orizontal, cu intrarea spre nord. Pe podea au fost descoperite o cupă, un idol, ceramică pictată cu negru pe roșu, din faza Cârcea IIA (Nica 1984a, 38). La Măgura, jud. Teleorman, au fost cercetate două complexe de formă ovală, săpate în trepte, unul cu dimensiunile de 3,8 x 2,7 x 1 m și altul de 2,8 x 2,5 x 1 m (Andreescu et alii 2003b, 185). La Cipău, în Transilvania, este amintit un bordei de 2,75 x 1 m (Vlassa 1966, 17), iar la Liubcova a fost cercetat un bordei cu planul în formă de

paralelogram (tip F15) (Fig. II.39a).

Bordeie cu planul în formă de „boabă de fasole" sau „rinichi" (tip F9).

La Pojejena, în săpăturile din 1969, făcute de Gh. Lazarovici și în cele ulterioare efectuate de S. A. Luca în 1986 (Fig. II.39b), au fost descoperite cel puțin trei complexe: resturi de locuință, un semibordei și un bordei cu cămara sa (asemenea situații apar în epoca bronzului, la Cheile Turenilor – *Carieră* : săpături Lazarovici Gh., Gogâltan).

La planul unuia din bordeie (cel cu cămară) se observă aceeași formă de „inimă" sau „boabă de fasole" sau „rinichi". O a doua încăpere ar putea marca o magazie, o anexă pentru produse, având analogii în unele din bordeiele păstorilor (ex. Bucovăț: Rus, Lazarovici Gh. 1991, 91, fig. 5).

În stațiunea de la Knepišce (Cânepișce SC IIA, Stanković 1986, 447-452, fig. 1-5), în zona Porților de Fier, pe malul iugoslav, din cele patru complexe descoperite, unul este adânc, având planul în formă de boabă de fasole (Fig. II.45) sau în formă de rinichi (analogii în Oltenia, la Cîrcea: Nica 1980, 36), iar celelalte trei sunt semibordeie. Bordeie sunt pomenite și la Lepenski Vir, unele suprapunând complexe mezolitice (de exemplu gr. 1 peste Loc 5, iar gr. 5 peste Loc 8 (Srejović 1967, 162).

https://biblioteca-digitala.ro

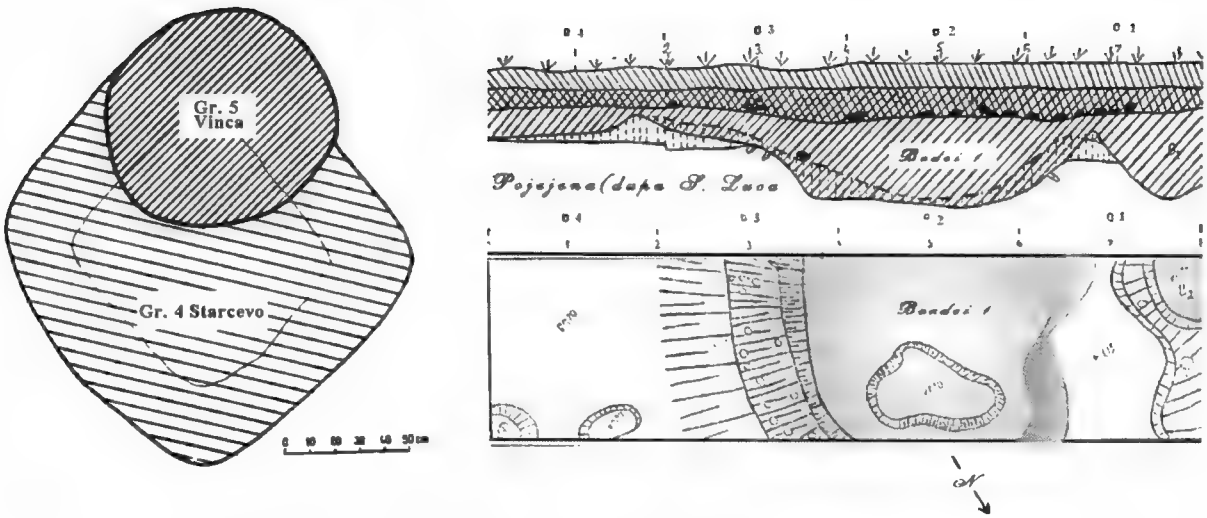

Fig. II.39: a) ▲bordei de la Liubcova; b) bordeiele de la Pojejena▲, după E. Comșa și S. A. Luca

Bordeie ovale (tip F2-F4). Bordeiul de la Verbița avea o formă ovală și dimensiunile de 4,6 x 3,6 m (Berciu D. 1959, 75). Un bordei oval este pomenit la Suplac – *Lapiș*, având dimensiunile de 1,4 x 1,2 x 0,75 m, cu podeaua lipită cu lut (pomosită), iar pereții erau căptușiți cu crengi.

Alte bordeie ovale mai sunt pomenite la Fughiu, Râpa și Măgura „Buduiasca" (Ignat 1978, 16; Andreescu et alii 2003b; 2004). Cel de la Fughiu avea o latură de 5,25 m. Mircea Petrescu – Dîmbovița amintește la Perieni o groapă de formă ovală cu dimensiunile de 2,9 x 2,1 m, cu peretele albiat și fundul neregulat, adâncă de circa 55 cm, în care s-a găsit ceramică cu pictură ștearsă, unelte din piatră și bucăți de vatră în partea de nord-vest. După descriere este vorba de inventarul unui bordei (Petrescu-Dîmbovița 1957, 68). Bordeie sunt și în perioadele timpurii la Verbița sau la Grivac – *Barice* (Gavela 1958, 267).

La Moldova Veche a fost cercetat un bordei cu marginile drepte, mic, adânc, de tip F3, cu profil de tip P6. Asemenea bordeie cu marginile căptușite cu bârne apar și mai târziu (Gornea – Vinča A, Țaga – dacic, Parța medieval timpuriu, în cercetările noastre: Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 155-160). Ele nu pot fi locuite fără a avea în vecinătatea gropii un spațiu larg pentru dormit și activități menajere. Acest tip de bordei este foarte răcăros vara și probabil călduros iarna.

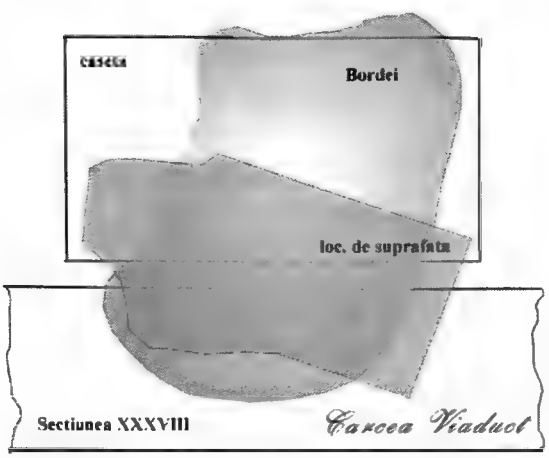

Fig. II.40. Cârcea Viaduct, SC IIIB-IVA după M. Nica

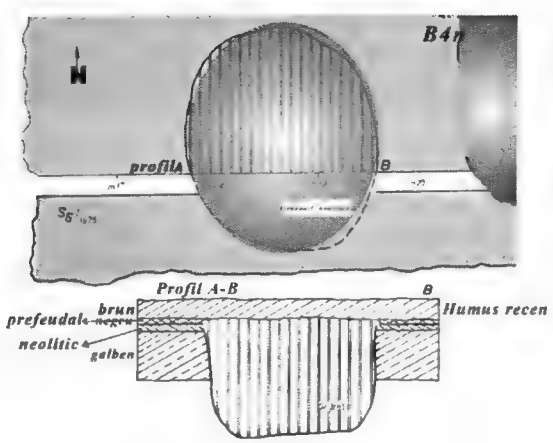

Fig. II.41. Moldova Veche

https://biblioteca-digitala.ro

Semibordeiul sau locuința semiadâncită

Acest tip de construcție reprezintă o locuință adâncită parțial în pământ, cu posibilități de ședere sau amenajare a marginilor gropii, care presupune și existența unor pereți, spre deosebire de bordei, colibă sau cort, care au doar acoperiș.

La bordei și uneori la semibordei nu se găsesc urme de pari sau stâlpi, pereții lor fiind construiți pe pământul scos la săpare și așezat de jur împrejurul gropii. Pereții, din cauza structurii ușoare de pari, nu lasă urme prea numeroase. Parii erau înfipți în pământul scos, care formează un val de protecție contra apelor. Acest val servea ca perete și adăpost contra umezelii și vânturilor. El contribuie la ridicarea înălțimii acoperișului fără a-i modifica panta. Interiorul dintre groapă și acel val putea fi amenajat cu piei de animale servind ca spațiu pentru dormit.

La Cârcea – *Hanuri* M. Nica pomenește o aglomerare de cioburi, oase, pietre într-o albiere de 2,5 x 2,5 x 0,35 m, în care amintește două fragmente de idoli antropomorfi (Nica 1984a, 38). O altă construcție de acest fel, cu vatră mare în interior, a fost descoperită la Țaga, pe *Valea Mileului,* în vecinătatea bordeiului 1. Din păcate complexul se afla sub drum, iar partea superioară a fost afectată de buldozer. La circa – 20/ 25 cm adâncime, sub nivelul actual al drumului (circa 50-60 cm până la partea superioară a pământului galben), a fost descoperită o vatră într-o albiere. Vatra se găsea spre peretele de nord, intrarea fiind spre sud, poate sud-est. Groapa trebuie să fi fost a unui semibordei, vatra fiind mai jos cu circa 40-50 cm decât nivelul de călcare al bordeiului din jur.

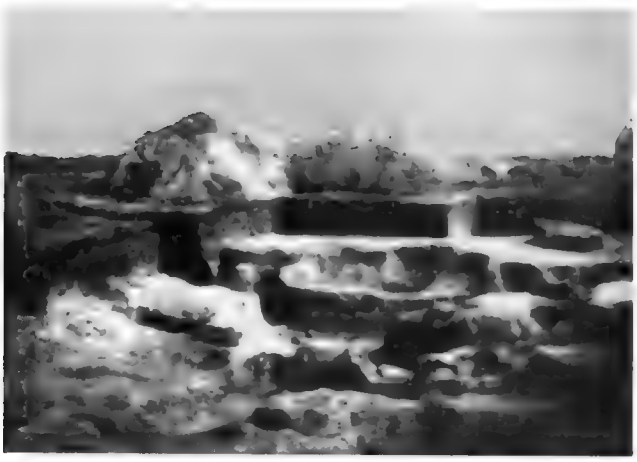

Fig. II.42a. Sf. Gheorghe – Bedehaza, *după Horedt*

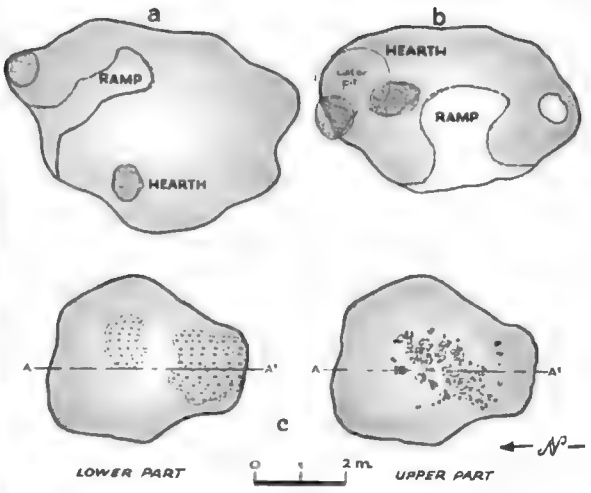

Fig. II.42b. Clisura Dunării, Cânepišce, după Stancović

Un bordei în trepte a fost cercetat de K. Horedt la Sf. Gheorghe (Fig. II.42a), dar din păcate lipsesc descrieri mai detaliate. Forme mai neobișnuite de bordeie sunt pomenite în Clisură, pe malul iugoslav al Dunării. Acestea tind spre forme neregulate (tipul F8), dar în două cazuri sunt semibordeie având în interior câte o bancă (Fig. II.42b sus). Alte două construcții în formă de pentagon cu o margine lungită, marchează foarte probabil intrarea aflată spre sud. În interiorul lor sunt urme de vetre de foc.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. II.43. Miercurea Sibiului, SC IC-IIA, bordeiele B1, B10 și alte bordeie vinčene, după Luca

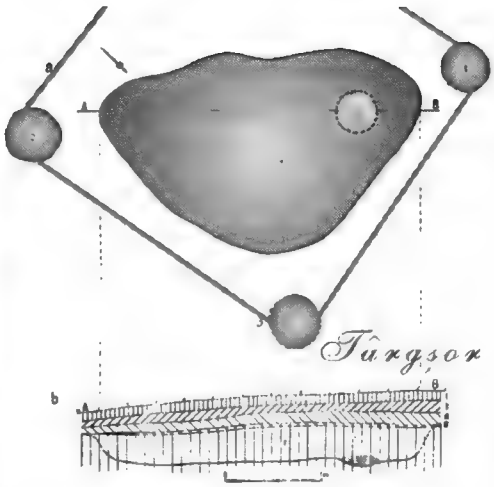

Fig. II.44. Semibordei, Târgșoru Vechi, după Teodorescu

Dimensiunile locuințelor de tip semibordei au suprafața între 9 și 80 m² (Popușoi 1980, 106; 1997, 14; Larina 1994a, 47; Ursulescu 2001, 124). Ca formă se întâlnesc cele ovale, oval alungite (tipul F2), circulare (F3, F14), rectangulare (F1, F7), trapezoidale (F16), triunghiulare (F69), ovoidale (F4), cu plan în cruce (F8) și chiar în formă de paralelogram (F5, F15 și F16), (Popușoi 1980, 106; Ursulescu 1988, 9-12; 2001, 171; Mantu et alii 1992, 160, fig. 8-9; Larina 1994, 29; 1994a, 43), sau în formă de „inimă" (parte de la tipul F10, sau variantă), cum este cel de sus de la Knepišce din Clisură sau de la Târgșoru Vechi (Fig. II.44), de formă triunghiulară (Teodorescu 1963), cu vatră ovală în interior, cu stâlpi în exterior pentru structura de bază care pare masivă, după dimensiunile stâlpilor. Trei gropi în exteriorul gropii I-au determinat pe autorul descoperirilor să considere că acest complex a avut un acoperiș gen surlă.

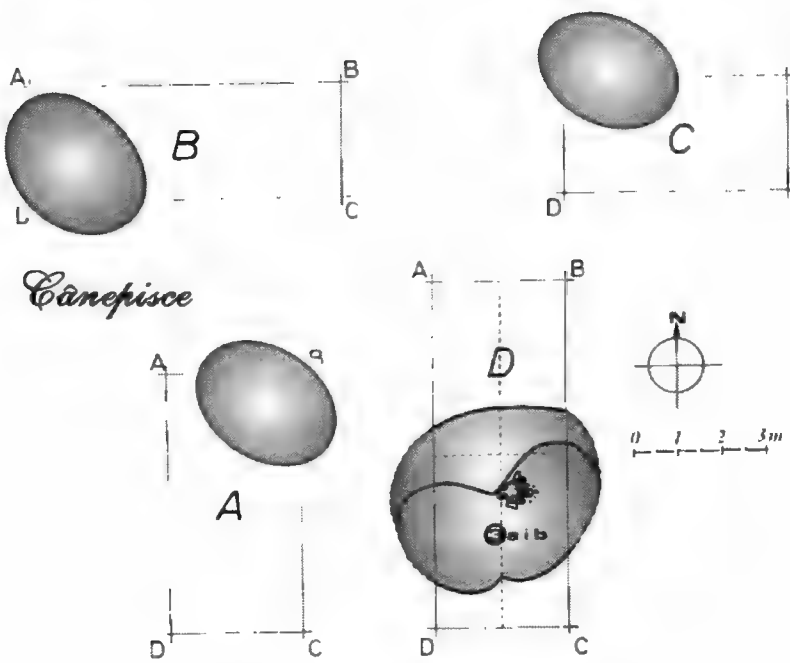

Fig. II.45. Clisura Dunării, Cânepișce, după Stancović

https://biblioteca-digitala.ro

Lângă bordeiele semnalate la Pojejena (Fig. II.39b) (Luca 1995; Pojejena I, bordei 1 SC IIA/IIB, fig. 3-4; Pojejena II, SC IIB-IIIA, fig. 5-6) se afla și un semibordei (la est de B1), necomentat. Construcții de tip semibordei sunt semnalate și în Muntenia la Măgura "Buduiasca" (Andreescu et alii 2003b; 2004; Mirea 2005, 40).

Pe baza cercetărilor de la Foeni s-a constatat că semibordeiele aveau pereți ușori, alcătuiți dintr-o structură de pari și nuiele, lipiți pe anumite porțiuni cu lut (parte din zona de la intrare și din peretele opus, cel din fund). Semibordeiul de acolo, folosit vreme îndelungată, ajunge să fie folosit ca o colibă. Complexe apropiate ca formă au fost descoperite la Cânepișce, la ieșirea din Clisură, spre est, pe malul drept al Dunării (Fig. II.45). La toate semibordeieie de la Knepišce au fost descoperite găuri de pari de la structura lemnoasă a acoperișului. Numărul lor e prea mic pentru o reconstituire mai sigură.

Multe din semibordeie au plan oval, cu marginile albiate, cu axul lung orientat nord-est; ele indică probabil existența a două încăperi ca și locuința adâncită, formată din două gropi apropiate de la Selište, din Basarabia (Ursulescu 1988, 11).

Bucăți de chirpici de la pereți, cu impresiuni de nuiele de diferite grosimi (1,5-3 cm sau 10-20 cm) au fost descoperite în mai multe așezări din Moldova, la Glăvănești Vechi, Trestiana, Suceava (Ursulescu 1988, 9). Aceste urme demonstrează pe de o parte prezența unor pereți scunzi, din nuiele împletite, precum și existența unei structuri de rezistență, pe pari, peste care se aplica o lutuială (chirpici).

La Grădinile - *Izlaz*, în primul nivel de locuire au fost descoperite mai multe complexe de tip groapă. Dintre acestea ***groapa 6*** (2,4 x 2,2 x 0,3 m), aflată pe latura de sud a L 3, avea podeaua perfect netedă și a fost considerată de M. Nica ca anexă gospodărească (Nica 1979, 32). Credem că este vorba de o locuință semidâncită. Pe latura ei de sud, M. Nica a surprins o groapă de par. Inventarul este deosebit de bogat, constând din vase arse secundar, pandantiv în formă de cap de șarpe din os, piese arse, fragmente ceramice.

Tot aici, în **L4,** care se încadrează în aceeași categorie de construcție, a fost descoperit vasul de lemn, foarte bine păstrat, identic ca formă cu cele ale etapei SC IA-IC, amintind de forma vaselor monocrome (Nica 1984a, 37, fig. 1, 3 și 28/17).

M. Nica consideră locuință semiadâncită ***groapa 4***, de la Cârcea, de formă ovoidală (tipul F4), cu diametrul de 10 m, adâncită cu 0,20 – 0,40 m, cu capul spre vest, în care s-a descoperit una dintre piesele cele mai rare, este vorba de un frumos vas pictat.

Semibordeie au fost descoperite și la Ostrovu Golu, în orizontul anterior marilor locuințe (Roman, Boroneanț 1974, 120), ce aveau dimensiunile de 3 x 2,6 x 0,4 m. Unele aveau o formă ovală, înscriindu-se într-un dreptunghi cu colțurile rotunjite, iar pe fund erau urme de lipitură. Suprastructura era din chirpici. Și la Cuina Turcului sunt unele semibordeie, dar despre acestea nu sunt detalii (Comșa 1966, 360; Lazarovici Gh. 1979, 27).

Semibordeiele de la Trestiana aveau gropi în preajma vetrelor (Popușoi 1990 -1992, 23), foarte probabil pentru cenușă. Cele mai multe locuințe de acest tip de aici sunt de formă rectangulară, cu dimensiuni cuprinse între 1,5 și 27 m² (Popușoi 1980, 106; 1997, 114). Locuințele din zona centrală, L 2 și L3, prezintă în interior câte o groapă săpată în trepte, iar L6 are două gropi, cu amenajări interioare. În ***L2,*** groapa a fost interpretată drept depozit de alimente. Gropi asemănătoare sunt și la Poienești (Fig. II. 60).

https://biblioteca-digitala.ro

Asemenea complexe de locuire, în general de mici dimensiuni, nu necesitau mari instalații de foc, mai ales că o familie se compunea din trei-șapte persoane, după cum se poate observa din imaginea machetei de la Larissa (Fig. II.57).

Locuințele de suprafață

În literatura de specialitate sunt pomenite o serie de complexe, de fapt aglomerări de ceramică și oase ca locuințe de suprafață. Sunt resturile unor locuințe abandonate, transformate apoi în gropi de resturi menajere. De cele mai multe ori nu se poate preciza dacă sub forma dreptunghiulară a resturilor se ascund una sau două încăperi. La Verbița, în nivelul superior SC II, sunt pomenite locuințe dreptunghiulare (Berciu D. 1961, 29), iar la Grivac, tot în nivelul superior, din aceeași vreme sunt locuințe de suprafață (Gavela 1958, 266-267). Cele mai bine cercetate complexe din această vreme sunt cele de la Karanovo I (Hiller 1989; 1990; 1990a; Hiller, Nikolov 1985; 1986; 1987; 1988; 1989; 1997 și bibl.). O interesantă construcție este pomenită la Biserva Obala, locuința 1 (Brukner 1974, 35).

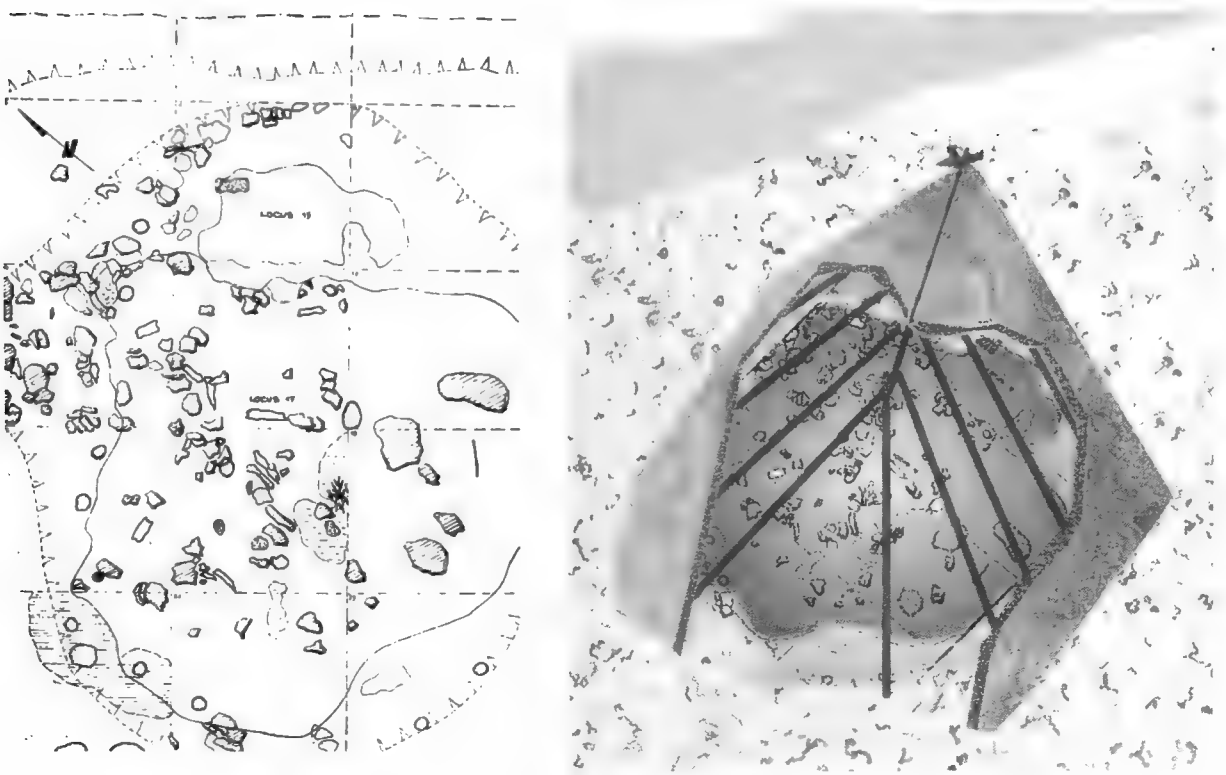

Fig. II.46: a) Foeni, locuință semiadâncită; b) SC IIA plan (după Drașovean) și reconstituire

Coliba

Acest gen de construcție simplă, cu caracter sezonier, poate că a fost folosită relativ intens, dar din păcate este foarte greu de identificat datorită urmelor foarte precare pe care le-a lăsat. Colibe s-au descoperit în mai multe stațiuni (Baștine: Brukner 1974, 36). Dimensiunile lor erau în jur de 1,5/1,8 x 2/2,2 m, uneori chiar ceva mai mari. Unele aveau formă aproximativ rectangulară (Popușoi 1980, 110). În unele cazuri, astfel de construcții erau prevăzute cu vetre în interior ca la Valea Lupului, Trestiana, Poienești sau Săcăreuca

https://biblioteca-digitala.ro

(Popușoi 1980, 110; Mantu et alii 1992, 149-155; Larina 1994, 29), dar cele mai multe dintre ele nu prezentau astfel de instalații de încălzire. Asemenea colibe s-au descoperit la Gornea – *Locurile lungi*, - *Căunița de sus*: ele au lăsat drept mărturie a existenței lor ceramică, vetre neamenajate, oase și uneori chirpici. Dimensiunile lor sunt de 4,8 x 2,5; 3,25 x 2,1 m; 2,1 x 1,7 m, orientate NV - SE (Lazarovici Gh. 1979, 27, pl. IA). Astfel de construcții apar și în aria culturii Körös. Ele nu aveau vetre în interior, iar vase de provizii sau gropi de provizii erau situate în afară (Trogmayer 1968, 12), ceea ce presupune credem noi, existența unor anexe. În aceste cazuri, coliba / locuința era doar un spațiu pentru dormit, folosit mai ales în sezonul cald. Colibe au fost descoperite în aceeași civilizație și în Iugoslavia (Brukner 1980, 53; 1988; 1990).

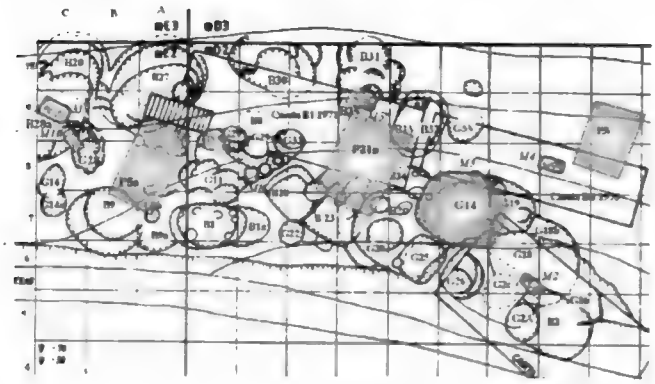

Fig. II.47a. Gura Baciului, SC IIIA- IIIB

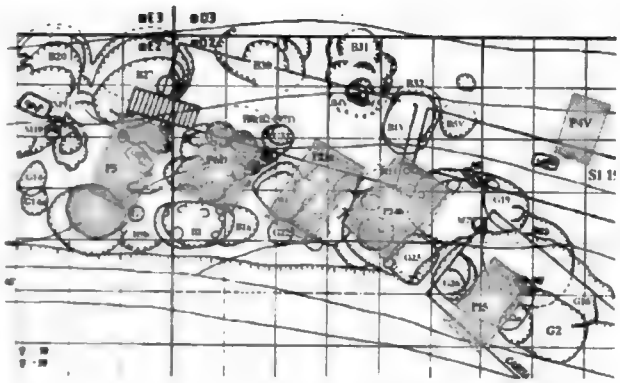

Fig. II.47b. Gura Baciului, SC IIIB/IVA

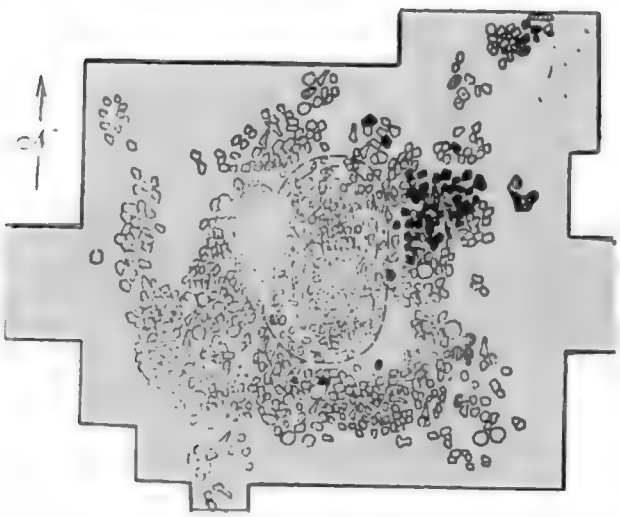

Fig. II.48.Trestiana, după Popușoi

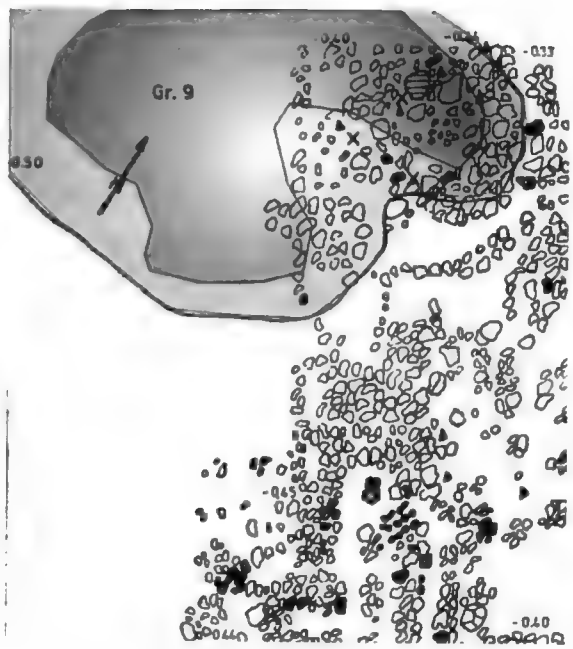

Fig. II.49. Poienești

În Clisură, la Lepenski Vir sunt amintite colibe patrulatere (Srejović 1967, 56). Locuințe de suprafață sunt pomenite și la Bonțești (Teodorescu 1963, 254). V. G. Childe amintește de colibe construite din nuiele și lut, de formă trapezoidală cu acoperișul sprijinit pe doi pari (Childe 1929, 118). Locuințe trapezoidale sunt pomenite la Padina, aparținând unei etape

https://biblioteca-digitala.ro

timpurii (Jovanović 1963, 291), foarte probabil de tradiții mezolitice, nivelele anterioare fiind din această vreme.

Locuințele cu o încăpere

La Gura Baciului au fost studiate dimensiunile complexelor în raport de celelalte caracteristici. Deoarece nu știm întotdeauna dacă resturile reprezintă locuința sau o parte a ei, iar sub ele erau alte complexe, așa încât gropile nu puteau fi atribuite exact vreunui complex, le-am definit ca platforme.

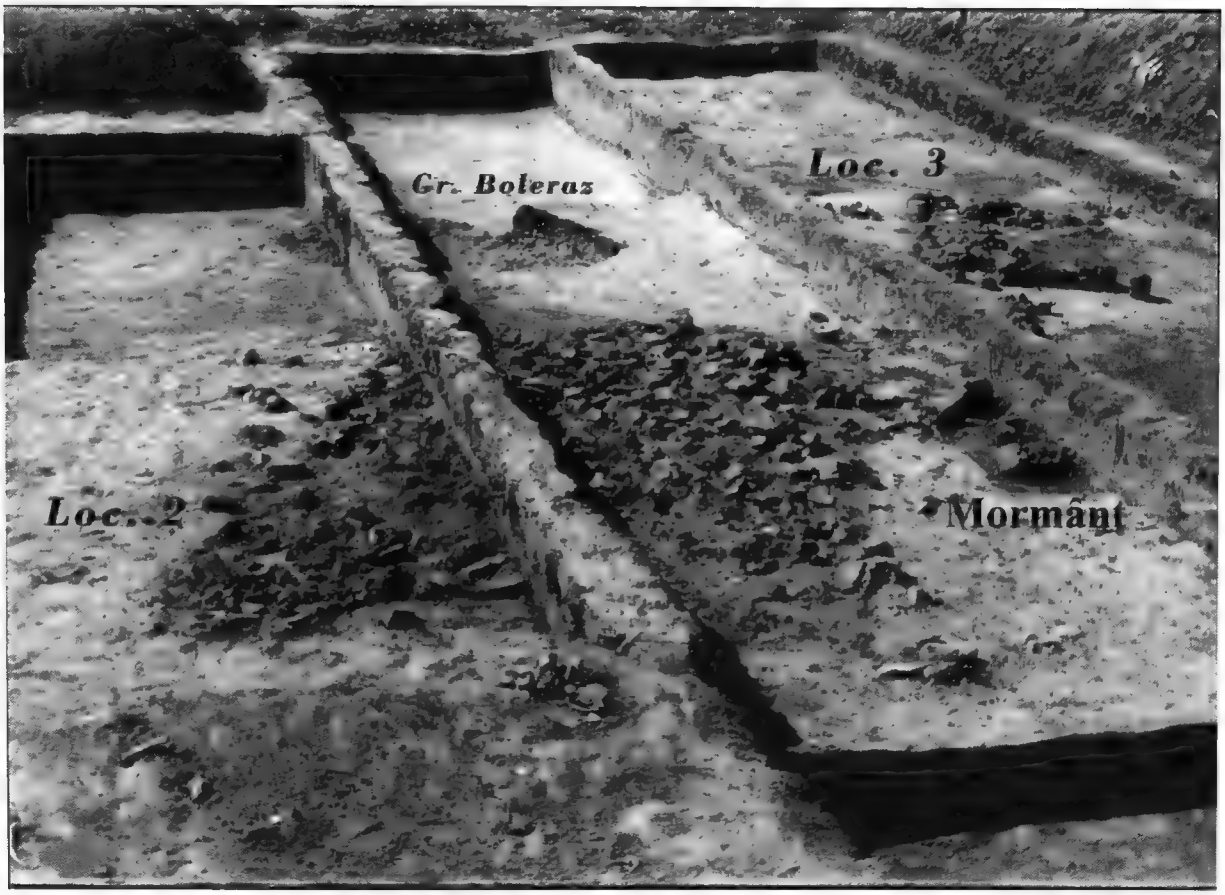

Fig. II.50. Gornea - Locurile Lungi, SC IIB, locuințele 2 și 3 și groapa Cernavodă III – Boleráz

Lungimea. Cele mai lungi platforme aveau 3,5 m, P 2V și P21a (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 90-91 și 98-99), 3 m P 5a și P24 (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 97-98 și 102), urmate de locuințele P24, P16a, P16b, P18, P5a, P5V, toate cu 2,5 m lungime pe una din laturi (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 105, 109-111, fig. r, u, v), urmate de altele cu laturile de la 2,3 la 2,1 m (P15, P19, P6a, P6b: Lazarovici Gh., Maxim 1995, 102-104, 107, fig. g, q, t).

Suprafața. Platformele au o suprafață mică (media pe 14 complexe este de 4,8 m^2) față de alte epoci, sau cel puțin zona în care sunt aruncate resturile menajere. Cele mai mari au 8,5 m^2, urmate de P24 cu 7,5 m^2, apoi P21a cu 7 m^2 și P5a cu 6 m^2. Cele mijlocii au 4,6 - 4,4 m^2 (P15, P5A, P24, P16a, P16b, P18, P19), iar cele mici au suprafața de 4 m^2 (P6a, P5V) și 3,7 m^2, la P6b (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 90-109). Aceasta ne face să ne gândim că este vorba de o anumită parte a locuinței.

https://biblioteca-digitala.ro

Tehnica și spațiul de construcție

Cea mai clară situație a fost la locuința 6a, unde a fost surprins bine nivelul de călcare și cinci din cele șase gropi de stâlpi (Fig. II.51). În interior, în câteva cazuri, au fost surprinse urme de vetre neamenajate, la P6a și P5b (Lazarovici Gh., Maxim 1995, fig. 35).

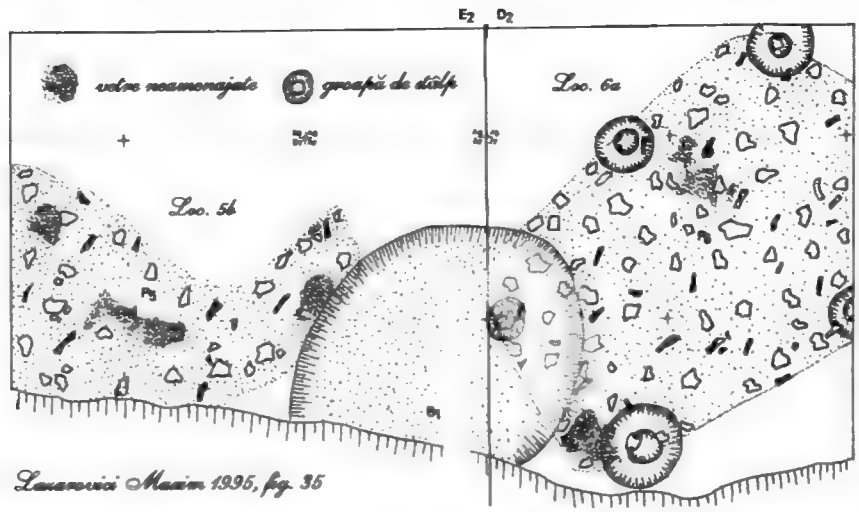

Fig. II.51a. Gura Baciului, locuințele 6a și 5b, SC IIIB – IVA

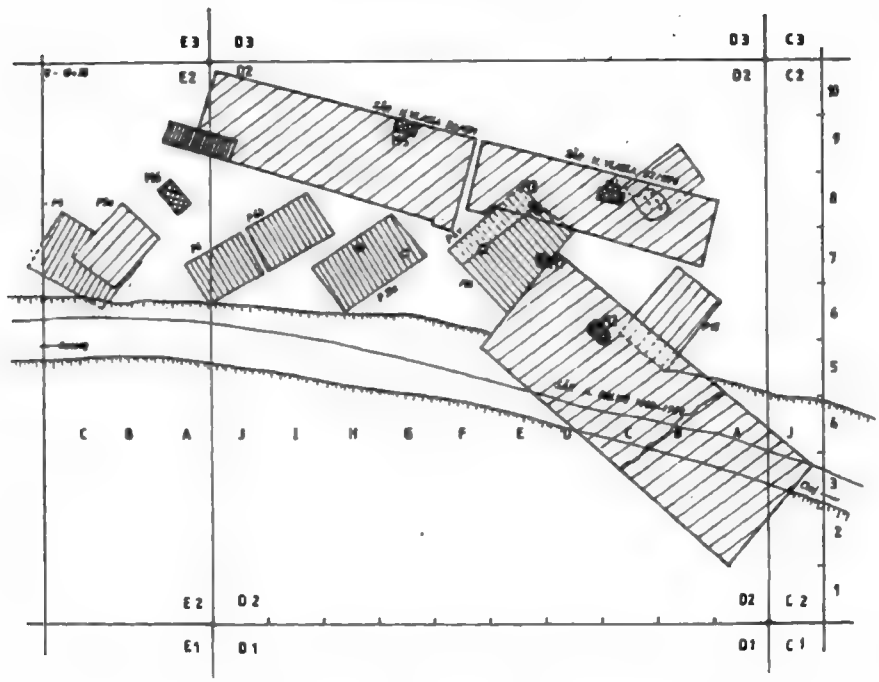

Fig. II.51b. Gura Baciului, locuințele din nivelele SC IIIA – IVA

Datele rezultate din cercetări sunt foarte sărace, cum am mai arătat acest lucru. Totuși, în unele cazuri (Gura Baciului, Fig. II.47; II.51a-52), au fost depistate unele gropi la marginea aglomerării de ceramică, oase, pietre sau în perimetrul lor. Deoarece B1 a fost cercetat în prima campanie, o parte din locuințele din vecinătate au fost deranjate, profilul secțiunii tăind o parte din marginile altor complexe. Locuințe de suprafață cu gropi mari de stâlpi, care taie stratul de cultură mai vechi, au fost descoperite și la Donja Branjevina (Fig. II.28) la aceleași orizonturi culturale.

https://biblioteca-digitala.ro

Dimensiunile mari ale acestor gropi arată că stâlpii de la structura locuințelor erau de mari dimensiuni (circa15 cm), ceea ce corespunde unor structuri pentru pereți de bârne.

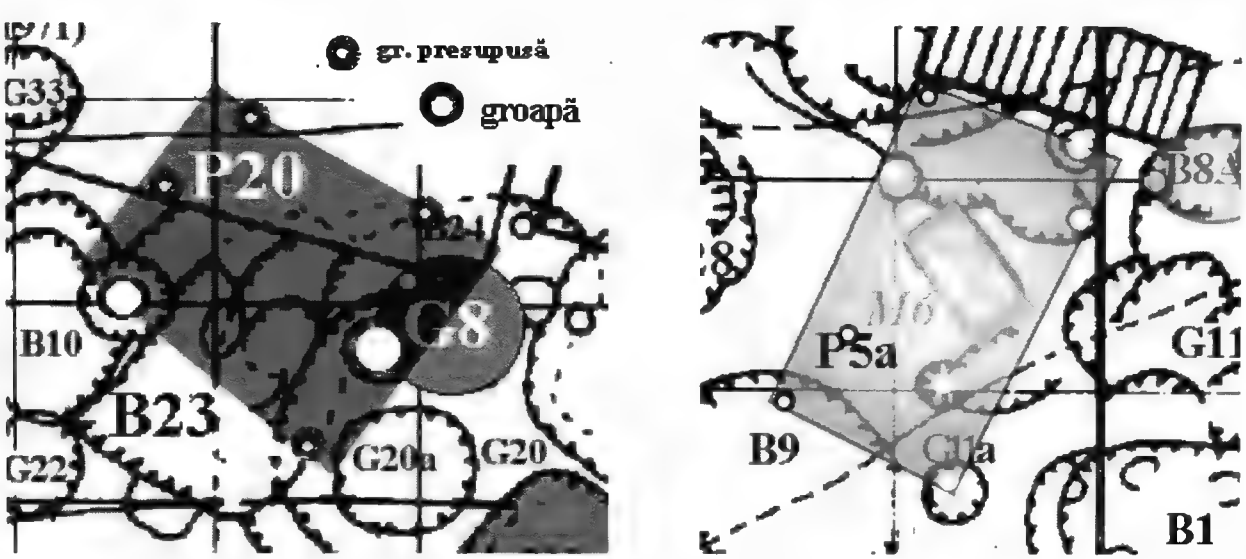

Fig. II.52. Gura Baciului, locuințe cu gropi de stâlpi

Dacă punem pe plan partea simetrică a acelor gropi, obținem o structură clară, cu ax central pe lungime și două bârne transversale pe lățime. De obicei locuințele neoliticului timpuriu au câte o singură încăpere, cu sau fără vatră de foc, iar dimensiunile lor sunt extrem de variabile.

Unele din ele au 2/2,4 x 2,8/3m, dar sunt altele și mai mari. De cele mai multe ori conturul acestor locuințe a fost determinat pe baza resturilor arheologice, existând puține date în legătură cu arhitectura lor propriu-zisă. La Cârcea, ***L 2,*** de formă rectangulară, avea dimensiunile de 2,5 x 3 m (Nica 1984, fig. 5/1). În unele etape spațiul dintre locuințe este mare, de exemplu la Gura Baciului, în etapa SC IIIA, situație care persistă în SC IIIB, în unele locuri mai dăinuind bordeie din etapa anterioară, pentru ca mai apoi, în SC IIIB/IVA, să fie ridicate altele între ele (Fig. II.51). Poate sunt extinderi familiare. În locuințele de acest fel de la Gornea și Ostrovu Golu, s-a observat că un capăt este mai larg decât celălalt.

Locuința de la Gornea, fiind orientată spre sud, presupunem că în acea parte se afla intrarea, iar partea mai largă ar putea reprezenta o tindă. Locuințele de la Moldova Veche – *Rât* (Lazarovici Gh. 1979, 27-28), situate pe malul Dunării au fost cercetate parțial. Ele constau dintr-o aglomerare de chirpici, pietre, ceramică și oase, în formă de patrulater, cu o latură de circa 3 m. E. Lakó amintește la Zăuan o platformă (nr. 2) cu dimensiunile de 4,8 x 5,5 m, cu resturile unei construcții foarte mari, în care a fost găsit fragmentul ceramic pictat (Lakó 1978, 13).

Sanda Băcueț-Crișan restudiază planurile de la Zăuan și consideră că sunt nouă locuințe (una are dimensiunile de 5 x 4 m) și un bordei (Băcueț-Crișan S. 2005a).

La Suplac – *Lapiș,* Doina Ignat a cercetat locuințe construite pe bârne sau cu platformă de pietre (Ignat 1983, 40). Una din locuințele de la Fughiu avea 5,1 m lungime (Ignat 1979, 722). Construcția locuințelor cu platformă de pietre este semnalată la Ostrovu Golu (vezi mai jos), la Leț și Șeușa (Ciută 2000; Ciută et alii 2001; 2002). La Grumăzești este amintită o locuință de suprafață (Marinescu-Bîlcu 1975, 487).

https://biblioteca-digitala.ro

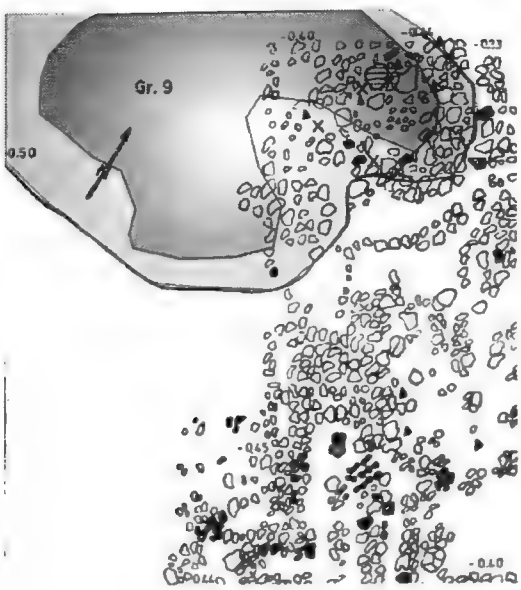

Fig. II.53. Poienești, bordei și locuință de suprafață

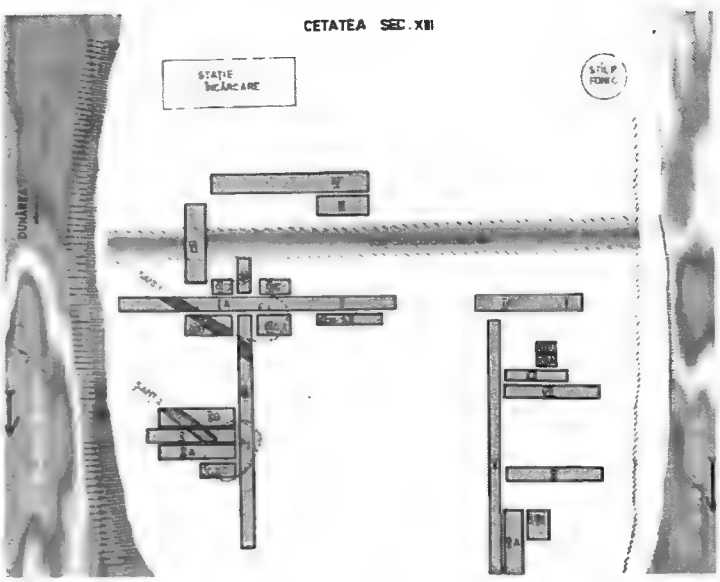

Fig. II.54. Ostrovu Golu – Banului, planul săpăturilor după Roman, Boroneanț

Locuința cu mai multe încăperi

Ele apar sporadic (Fig. II.55-56) și atunci sunt determinate de ocupații speciale, ca în cazul locuințelor de la Ostrovu Golu, insulă pe Dunăre. Cele de aici aveau podeaua alcătuită din mai multe rânduri de pietriș, ce permitea scurgerea cu ușurință a apei, proces necesar și important în cazul ocupației legate de prepararea „specializată" a peștelui. P. Roman amintește patru aglomerări de pietre la baza nivelului II (e vorba de OG III, la noi). Una din locuințe avea suprastructura din chirpici și dimensiunile de 6 x 4 m. Dimensiunile ***platformei 2*** erau de 16,4 x 4 m (sector AS Xc, din 1966, cercetare neîncheiată) și o alta, platforma 3, avea 3 x 4 m. Construcțiile aveau la colțuri platforme circulare, albiate la mijloc (cu diametru de 1,4 m), poate vetre de foc, un loc prielnic pentru afumarea peștelui pus la uscat sub streșini; altfel vetrele descoperite în aceste locuri nu au altă funcționalitate viabilă. Încăperea din vecinătatea lor avea 4 x 2,2 m și un coridor sau poate perete de lemn, fără pietre pe podea. Urmează o platformă în formă de „L", foarte probabil parte a unei prispe. Pe latura de sud, erau stâlpi groși, din 2 în 2 m, cu diametrul de 0,2 –0,6 m. Deoarece în vecinătatea lor se afla un mic șanț, considerăm că acesta era un gard, sau o palisadă (Roman, Boroneanț 1974, pl. II-III, fig. 1a).

La Grădinile - *Izlaz*, M. Nica a descoperit o locuință rectangulară cu dimensiunile de 8 x 4 m, ceea ce ne îndeamnă a o considera ca având două încăperi (Nica 1984a, 33-34). Tot acolo amintește un fragment de colț de vatră cu fața în jos. ***L5***, din faza Cârcea IIA, era rectangulară cu dimensiunile de 7 x 3/5 m, iar vatra avea diametrul de 0,9 m. Lângă vatră au fost descoperite, un vas de provizii, o râșniță, nuclee și așchii de silex, spre colț o măsuță de cult, vase întregibile și alte două râșnițe. Este vorba de un model de utilizare și mobilare a interiorului.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințe mari sunt destul de puține - în afara celor de la Ostrovu Banului, legate, foarte probabil, de activitatea pescarilor (podeaua din pietre și nisip este favorabilă scurgerii apei, necesare la prepararea peștilor) sunt amintite la Nosa, având 3 x 6,5 m (Garašanin D. 1959, 10).

Cele mai spectaculoase locuințe din aria culturii Starčevo - Criș sunt cele cercetate de către P. Roman și M. Nica la Ostrovu Golu (Insula Banului, cu dimensiunile 6 x 4 și 4 x 5, 16 x 4 și 2,2 x 4 m, 9 x 11,2 m), în formă de „L" (Roman, Boroneanț 1974, pl. II-III, fig. 1; Lazarovici Gh. 1979, 25-26) și de Vasile Boroneanț la Schela Cladovei (Boroneanț 1990), orizonturile neolitice fiind datate în SC IIIA/IIIB (Boroneanț 1968, 2-3; Lazarovici Gh. 1969, 5, nr. 22; 1979, 205, cat. 81).

Fig. II.55. Ostrovu Golu, foto și plan P. Roman, aranjamentul nostru pe plan

Acesteau avea podeaua formată din trei-patru rânduri de bolovani și prundiș de râu amestecate cu nisip, pe care erau aplicate foarte probabil lipituri cu argilă amestecată cu nisip (argilă nearsă ce nu se păstrează decât pe alocuri). Asemenea locuințe sunt pomenite și la Schela Cladovei, Leț, în ultimul nivel (Zaharia 1962, 14; Lazarovici Gh. 1979, 28; după sondajele noastre în punctul Várhegy ne îndoim de existența a trei nivele) și Suceava, ultima din nivel liniar (!?). Asemenea pietre arse sunt pomenite la Balș și la Șeușa (Ursulescu 1972, 71; Ciută 2000; Ciută et alii 2001).

Structura pereților și acoperișului era formată din mari trunchiuri de copaci, cu un diametru de circa 10-20 cm, apreciind după dimensiunile și adâncimea gropilor. Construcțiile aveau unele împărțiri interioare.

Pe planul din Fig. II. 55-56, se pot observa pe aceeași direcție mai multe șiruri de stâlpi. Unele gropi aparțin unei palisade, șirul continua în afara planului locuinței și se asocia cu o groapă lungă albiată, socotită șanț. Un alt șir, se apropie de primul, fiind asociat pavimentului din pietre de râu ce formau podeaua locuinței. Din dispunerea lor rezultă că cea de a doua încăpere se îndepărtează de traseu și se poate presupune că acest spațiu a fost amenajat poate ca șopron. Structura de pari în partea opusă este mai săracă, fiind descoperiți doar parii de structură și cei de sprijin.

https://biblioteca-digitala.ro

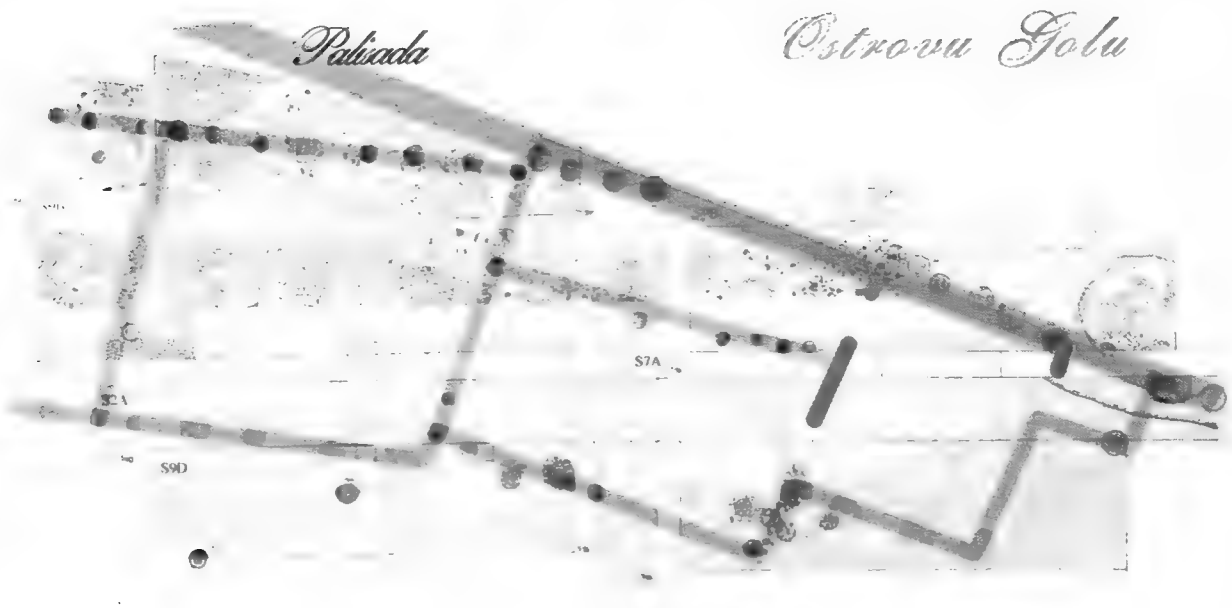

Fig. II.56. Ostrovul Golu, reconstituirea noastră

Dată fiind lipsa chirpiciului este posibil ca această construcție să fi avut pereți groși de lemn și au fost lipite cu lut doar spațiile goale dintre lemne. Lipsa resturilor arse, credem că indică dezafectarea întregului complex și nu incendierea lui în momentul abandonării. Compartimentările sunt cu stâlpi mai mici, la fel ca peretele paralel cu palisada. În zona compartimentărilor s-a observat raritatea sau lipsa unui rând de pietre, ceea ce ne determină să credem că, în zona respectivă, completarea podelelor a avut loc după ridicarea structurii de bază a locuinței. Lipsa unor gropi de stâlp, mai ales la stâlpii de susținere, pe anumite trasee, sugerează folosirea unor stâlpi retezați sau montați pe pietre și fixați în sistemul de furci și legături.

În imaginea din Fig. II.56 au fost suprapuse planurile desenului și fotografia, după care s-au făcut corecțiile necesare unghiului de fotografiere, cu planul văzut în perspectivă. Acestea demonstrează exactitatea desenelor și în același timp oferă posibilitatea trasării pereților pe baza celor două asocieri.

La colțul locuințelor, în afară, au fost descoperite unele platforme albiate, posibil vetre (diam. 1,5 m), sesizabile prin resturi de cărbune și pietre arse (Roman, Boroneanț 1974, 123). Unele pietre din stânga imaginii alunecă în panta pe care se afla o albiere, interpretată de noi ca șanț de apărare. Rareori sunt amintite anexe (Nica 1984a, 37).

Complexele de la Ostrovu Golu reprezintă un unicat și trebuie puse, credem noi, în legătură cu ocupația de bază a celor de pe ostrov, pescuitul și toate anexele necesare acestuia. Aceste locuințe mari amintesc de cele din civilizațiile liniare din centrul Europei, din neoliticul lor mijlociu.

Locuințe pe pat de pietre mai sunt semnalate la Leț, Schela Cladovei, Fughiu, Suceava (Zaharia 1962, 14; Lazarovici Gh. 1979, 28; Ignat 1973; 1978).

La Verbița, în nivelul 2, locuința era de formă rectangulară, având dimensiunile de 5,6 x 1,5 m (Berciu D. 1959, 75; Lazarovici Gh. 1979, 27). După dimensiuni pare să fie vorba de o construcție cu două încăperi.

https://biblioteca-digitala.ro

Folosirea și amenajarea interiorului

Din păcate, datele arheologice cu privire la acest aspect sunt foarte sărace. Există însă unele machete de locuințe sau sanctuare din perioadele următoare, care ne permit să ne imaginăm felul în care complexele ce par mici pot fi folosite cu mult folos. Cel mai bun exemplu este cel din macheta de casă de la Larissa, unde se poate observa amenajarea și folosirea interiorului (Fig. II. 57).

Instalațiile de foc

Instalațiile de foc descoperite în așezările Starčevo-Criș constau în cuptoare, vetre și țesturi. Din păcate nu întotdeauna s-a făcut o descriere foarte clară a lor, ceea ce îngreuiază prezentarea de față.

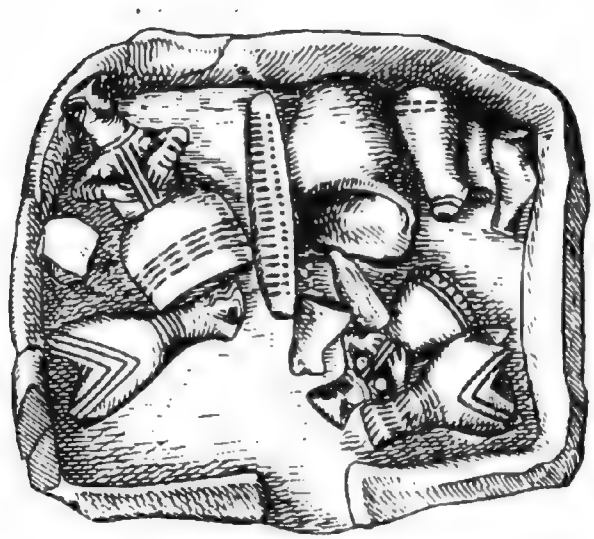

Fig. II.57. Machetă de locuință cu „Marea familie", Larissa, după Gallis

Cuptoarele

Cuptoare apar atât în interiorul construcțiilor cât și în afara lor. Numărul descoperirilor de acest fel este foarte mic. Din datele existente se pare că cel mai bine păstrat este cuptorul de la Moldova Veche – B 6 (Fig.II.37), cuptorit în marginea bordeiului, care cu vatră cu tot avea dimensiunile de 0,9 x 0,30 – 0,35 m (partea cuptorită) având în fața intrării o vatră ușor ridicată față de podea, pe care s-au găsit resturi de cenușă și câteva fragmente ceramice (Lazarovici Gh. 1979, 27). Unul asemănător, fără vatră în față, s-a descoperit la Leț (Nestor 1957, 61).

Un cuptor exterior locuințelor a fost descoperit la Trestiana. Era de formă relativ rotundă și avea circa 0,70 x 0, 60 m, cu o înălțime de 0,157/0,17 cm. Baza și pereții cuptorului au fost fățuiți. În apropierea acestui cuptor s-a descoperit o groapă ce comunica cu acesta printr-un canal de circa 0,20 m lățime. Funcționalitatea lui nu este certă; el a fost interpretat atât cuptor pentru copt cât și pentru arderea ceramicii (Popușoi 1980, 109; Ursulescu 2000, 107).

https://biblioteca-digitala.ro

Un alt cuptor, pentru care nu sunt prea multe informații, a fost descoperit în așezarea de la Săcăreuca (Larina 1994a, 51).

Analogii și detalii pentru vetre și cuptoare pot fi găsite în macheta de la Larissa, Fig. II.57 28 (Gallis 1985), sau în articolul mai amplu al lui J. Petrasch (1986).

Țesturile (Fig. II.58)

La Schela Cladovei (Davidescu 1966; Lazarovici Gh. 1979, pl. I/B) a fost descoperit un cuptor portativ, de fapt un țest, lucrat din lut, de consistența chirpiciului, dar ceva mai nisipos. Mai recent, S. A. Luca a publicat alte trei machete de asemenea cuptoare, cu formă și dimensiuni apropiate (Luca 1993). Aceste piese erau alcătuite dintr-un amestec de lut cu paie tocate și nisip. Ele suplineau foarte bine cuptoarele, erau folositoare mai ales în timpul iernii, permițând o încălzire economică precum și diferite procedee de gătit. Conform studiilor etno- arheologice pe ele se putea coace pâine, puteau fi folosite la coptul unor legume și fructe sau chiar la conservarea prin uscare a unor fructe necesare în sezonul rece. În tot timpul anului permiteau protejarea focului, dar mai ales a jarului.

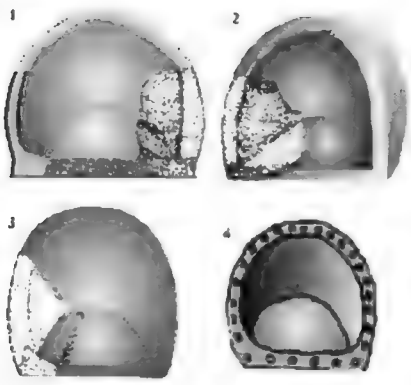

Fig. II.58. Cuptoare portative (testuri)

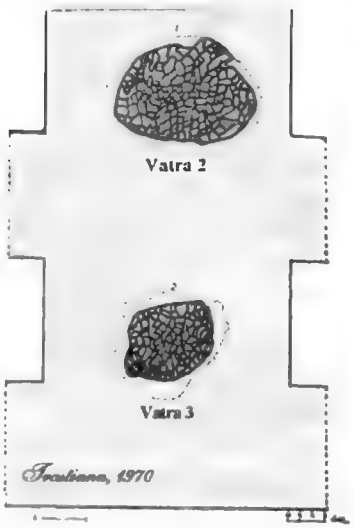

Fig. II.59. Vetre în aer liber, Trestiana

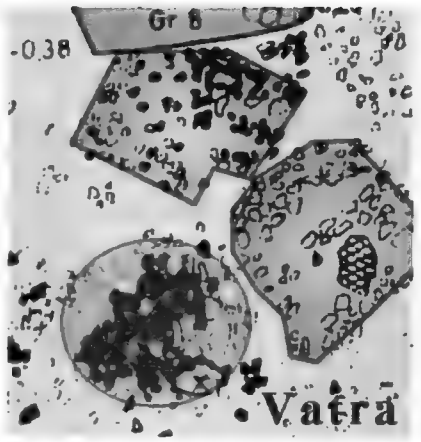

Fig. II.60. Poienești, vatră și fragmente de vetre din L3

Vetrele

Vetrele sunt de formă circulară, ovală sau triunghiulară, apar în multe construcții neolitice, mai ales în Moldova și Basarabia și mai rar în Banat și Transilvania.

La Săcăreuca de exemplu, în Basarabia (Fig. II.21b), sunt menționate mai multe vetre în interiorul unor construcții de locuit (Dergacev et alii 1991, fig. 2b). Vetre sunt pomenite și în afara construcțiilor (O. Golu sau la Cârcea – *Viaduct* (Nica 1984a, 37, fig. 5/6). Forma vetrei, în două cazuri în faza Cârcea IIIB, este dreptunghiulară, de 1 x 0,75 m. De obicei ele se construiesc din lut amestecat cu nisip, direct pe sol, fără nici o amenajare specială, în zona centrală a locuințelor, sau la colțurile acestora. Suprafața lor atinge 50-100 cm (Nestor 1957, 60; Păunescu 1976a, 28; Nica 1980, 36; Mantu et alii 1992, 149-160). Multe din vetre au fost distruse și întoarse cu fața în jos. Este posibil ca unele vetre, din categoria celor aflate în afara locuințelor sau la extremitatea lor, să se fi păstrat într-o proporție mai mică.

https://biblioteca-digitala.ro

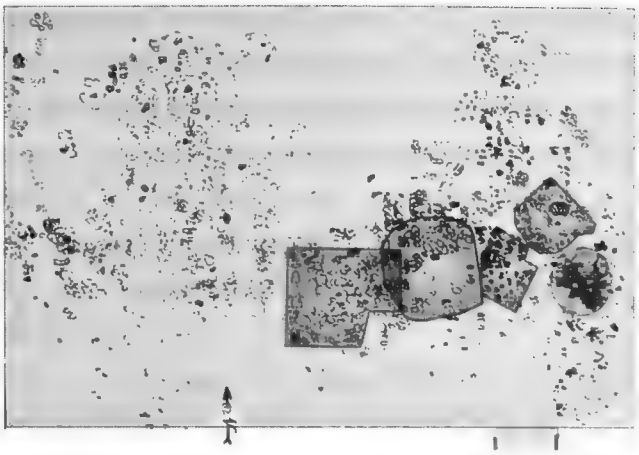

Fig. II.61. Poienești, vetre și gropi SC

Fig. II.62. Țaga - V. Mileului, vatră SC

În unele așezări s-au descoperit vetre a căror construcție era mai complexă. Astfel, la Cuina Turcului (Nicolăescu - Plopșor et alii 1965, 409; 1968, 23; Păunescu 1976a, 28), Țaga – *Valea Mileului* (săpături Lazarovici Gh., Tatar 2004), Grădinile (Nica 1981, 32) și Suceava sunt semnalate vetre cu gardină din pietre de râu, construite deasupra unei gropi, cu analogii în sudul României. Tot la Suceava, dar în altă locuință, vatra a fost refăcută peste alta anterioară (Ursulescu 1988, 7-15). În L 1 de la Suceava, spațiul de sub și din preajma vetrei a fost amenajat prin construirea unei platforme de lut, de 4 cm grosime, iar în L 3, platforma vetrei era alcătuită din cioburi (Ursulescu 1973, 49; 1988, 7-15), la fel ca și în așezarea de la Sf. Gheorghe – *Bedehaza* (Horedt 1956, 9).

O situație mai complexă a fost întâlnită la Trestiana, în Locuința 4, unde vatra a fost construită pe un pat de nuiele, pietriș și fragmente de râșniță și avea în apropiere o groapă ovală, folosită probabil pentru păstrarea alimentelor (Popușoi 1997, 114). În aceeași așezare, într-o locuință este menționată o vatră cu groapă în apropiere, folosită pentru depozitarea cenușii, cu analogii în descoperirile de la Balș, Leț, sau Sf. Gheorghe – *Bedehaza*, unde vatra era „pavată" cu fragmente ceramice (Popușoi 1980, 106; Horedt 1956, 17). Centrul lor era albiat, iar diametrul lor era într-un caz de 1,4 m, iar în altul vatra avea 1 x 1,2 m. Ele sunt situate în vecinătatea locuințelor, la colțurile lor și erau probabil acoperite de streșini sau umbrare. Aceste vetre, pe baza analogiilor etnografice, serveau la încălzirea celor care se aflau în vecinătate sau la uscarea plaselor de pescuit, întinse pe pereți și la afumarea sau uscarea peștilor.

O vatră cu pietre, provenind de la un semibordei, distrus de lucrările pentru drumul la sonda de gaz, a fost descoperită în vecinătatea unui bordei, la Țaga, pe Valea Mileului. Pe vatră nu s-au găsit fragmente ceramice, dar în vecinătate se aflau și ele au permis atribuirea complexului unei etape timpurii SC IIA, dar vatra era mai adâncă decât nivelul de săpare al bordeiului. Este posibil să fi fost o locuință semiadâncită, distrusă de lucrările pentru drumul menționat (săpături Lazarovici Gh., Tatar 2004).

În așezarea sezonieră de la Lunca - *Poiana Slatinii* au fost descoperite mai multe "vetre" cu suprafața neregulată, ce ating circa 1 m². Pe aceste instalații se așezau probabil la fiert vasele pline cu saramură, pentru a se obține sare în stare solidă (Monah D. 1991; Dumitroaia 1994, 13-15).

https://biblioteca-digitala.ro

În unele așezări, ca Trestiana (Fig. II.59) și Cârcea (Nica 1980, 35) au fost descoperite vetre în afara locuințelor, ce indică zone de activități gospodărești sau sociale în timpul anotimpului cald. Cele patru vetre exterioare de la Trestiana au formă aproape ovală, cu un diametru de circa 0,62/70-0,40/60 cm (Fig. II.59) și au fost construite direct pe sol, fără o amenajare specială (Popușoi 1980, 109).

Pe malul sârbesc al Clisurii, la Cânepișce în interiorul construcțiilor sunt urme de vetre de foc neamenajate. Schimbarea locului lor arată o folosință îndelungată dar și condiții care au impus mutarea vetrei.

Se poate presupune de asemenea că o serie de străchini largi, cu fundul gros, foarte numeroase în fazele târzii, mai ales la Ostrovu Golu, puteau servi foarte bine la adăpostirea unor focuri ușoare în interiorul locuințelor.

La Grădinile vetrele sunt grupate pe latura de sud a bordeiului 4, în centrul bordeiului 3 unde s-au aflat doar fragmente de vatră, în colțul de sud al locuinței 2, în locuința 5 și în nivel IIA erau construite pe un pat de pietre (Nica 1981, 32).

Gropile

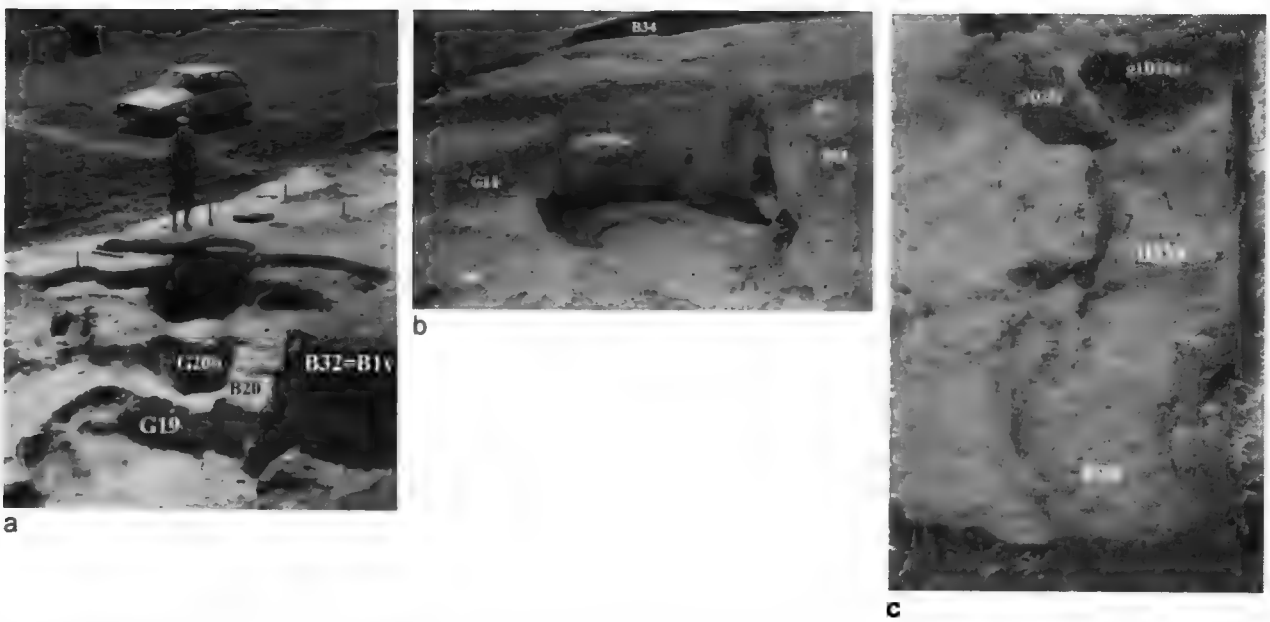

Fig. II.63a-c. Gura Baciului, SC IVA-IVB, gropi și bordeie; b) groapă de provizii G29a în B29

Numeroase gropi apar la Gura Baciului IV (Vlassa 1972a; 1972b; Lazarovici Gh., Maxim 1995, pl. VII/a, fig.10, B 27-B 28). Funcționalitatea lor e diferită. Unele sunt de la gârlici (B28a), altele pentru provizii (Gr. 29a), iar altele pentru extragerea lutului, necesar reparațiilor la pereți.

Alte instalații

Existența unor lavițe este menționată doar la Trestiana, în locuințele C/L2, 3, 6; ele au fost rezervate împrejurul pereților, la săpare și aveau o lățime variabilă cuprinsă între 1,60 - 1,20 m și doar mai rar mai îngustă, de 0, 60 cm (Popușoi 1990-1992, 20-23; 1997, 114). In aceste zone erau probabil adăpostite diferite vase și alte obiecte necesare desfășurării vieții zilnice.

https://biblioteca-digitala.ro

Lutăriile

Asupra lor a atras atenția M. Nica, semnalând la Cârcea – *Viaduct* prezența unor astfel de gropi. Descoperiri similare au apărut la Suceava – *Parcul Cetății* (Ursulescu 1988, 15) și Perieni. Aceste gropi erau săpate la periferia așezării și ulterior au fost umplute cu resturi menajere. Groapa 1 de la Cârcea, după M. Nica are aceeași funcționalitate (Nica 1984a, 37-38). O. Trogmayer considera că uneori acesta era rostul gropilor din așezări (Trogmayer 1968, 12).

Funcționalitatea unor construcții

În unele cazuri, datorită inventarului și condițiilor de descoperire s-a putut preciza cu o mai mare exactitate funcționalitatea unora din construcțiile și amenajările descoperite. Astfel, la Trestiana, groapa din L 2, a fost interpretată drept depozit de alimente (Popușoi 1990-1992, 23; 1997, 114-115).

Zonele anumitor locuințe cercetate, cu un bogat inventar de artefacte din silex au fost considerate drept locul unor ateliere de prelucrare, ca în L3 de la Săcăreuca. Aceeași funcționalitate pare să o aibă și o altă construcție adâncită din aceeași așezare, de formă specială, circulară-trilobată, cu resturi din baza unui cuptor (Dergacev et alii 1991, fig. 2c). Un alt atelier de prelucrare a silexului a mai fost identificat și la Poienești, în locuința 3, unde lângă o gresie plasată în apropierea vetrei au fost descoperite mai multe artefacte din silex (piese tipice și deșeuri), (Mantu et alii 1992, 149-160). Descoperiri similare au fost făcute și la Șeușa (Ciută et alii 2000b).

Un atelier de prelucrare a topoarelor din piatră șlefuită a fost descoperit în coliba de la Valea Lupului (Comșa 1991, 7).

La cele menționate mai sus reamintim locuințele cu mai multe încăperi de la Ostrovu Golu, legate de pescuit și de prelucrarea peștelui.

Construcții și ritualuri de cult

În câteva din așezările cercetate au fost descoperite complexe care pot fi puse în legătură cu practicile de cult ale comunităților Starčevo-Criș. Astfel, la Balș este menționată o casetă rectangulară, din pietre arse, unde s-a descoperit un idol antropomorf, care a fost interpretată ca un posibil loc de cult (Popușoi 1980a, 7, fig. 3; Ursulescu 1972, 71; 1988, 14). La Săcăreuca, în Locuința 21, într-o nișă specială, situată deasupra cuptorului, s-a descoperit o statuetă antropomorfă, într-un altăraș de lut ars. Spațiul respectiv se presupune că a fost folosit pentru unele practici magico-religioase (Larina 1994a, 51).

Alte două descoperiri din așezarea de la Trestiana completează informațiile cu privire la acest subiect. La Trestiana, locuința adâncită C/L3 (nivelul I) prezenta în interior o groapă. Pe o treaptă a gropii au fost descoperite patru cranii de ovicaprine, iar la baza ei alte trei. În centrul gropii fusese amenajată o vatră, ce a fost construită pe un pat de cioburi, pietriș și nisip.

https://biblioteca-digitala.ro

Lângă vatră s-a descoperit un vas de mari dimensiuni și un altăraș patrulater, cu două figurine antropomorfe. De pe suprafața locuinței mai provin alte șase figurine antropomorfe, cinci zoomorfe, un idol conic, altărașe și un prâsnel (Popușoi 1990-1992, 20; 1997, 114-115). In locuința C/L6, de același tip, una din gropi avea în interior o construcție din piatră, de lângă care pornea o adâncitură de tip puț, în care alături de cenușă au fost descoperite patru figurine zoomorfe (trei oi și un porc). Lângă puț a apărut o altă figurină zoomorfă, iar alături de construcția de piatră un altăraș suport (Popușoi 1990-1992, 22; 1997, 115).

O groapă cu scop ritual a fost găsită și în așezarea de la Zăuan, unde a fost descoperită statueta "Venus de Zăuan" (Lako 1977).

M. Nica amintește în așezarea de la Grădinile, în locuința cea mai mare (de 4 x 8 m) în colțul de sud prezența unei vetre, iar în vecinătatea ei o râșniță, o măsuță de cult și un văscior (Nica 1984a, 37, fig. 35/3, 26/7).

Din datele prezentate rezultă că în această perioadă locurile de cult erau dispuse mai ales în interiorul construcțiilor cu caracter de locuit, în anumite zone ale acestora, iar inventarul era de tip mobil. În același timp atragem atenția privind existența unor sanctuare neolitice timpurii și altare monumentale la Madjari, în Macedonia (Sanev 1988, 9-10), machete de sanctuar (Praistorja vo Makedonie, 1976, 44, cat. 245: Garašanin D. 1968, 29-30: Gimbutas 1991, 257, fig. 7-53.1-2) și poate Röske – Ludvár (Gimbutas 1991, 26, fig. 2-15.2).

Ritualuri de fundare

O problemă încă puțin dezbătută este cea a ritualurilor de fundare. Desigur, tema depășește perioada neoliticului timpuriu, fiind o temă de etno-religie, dar se leagă de multe din observațiile arheologice făcute cu ocazia săpăturilor. Cel mai bun exemplu în acest sens, ilustrat mai sus, este reprezentat de descoperirea de la Larissa din Thessalia (Fig. II.57), unde la fundația unei locuințe a fost depusă o machetă de casă (Gallis 1985), simbolizând foarte probabil casa sfântă.

Asemenea ritualuri, legate de fundarea casei au fost întâlnite în Banat, la Balta Sărată, în fazele B1 ale culturii Vinča. În acest caz, înainte de fundarea casei au fost săpate mai multe gropi, în care au fost depuse mai multe râșnițe. Peste gropi a fost amenajată podeaua locuinței, constând dintr-o lipitură de lut, situată imediat dedesubtul podelei care a suferit arderi intenționate (au fost găsite două rânduri de podele; ambele fiind arse, nu excludem ipoteza că ce-a de a doua putea fi arsă întâmplător, la incendierea locuinței).

Ritualuri de abandonare

La Gura Baciului, pe podeaua locuinței P24 a fost descoperită o stelă de gresie și tot aici era mormântul de incinerare M7. Construcția reprezintă un altar casnic (Lazarovici Gh. și C-M. 2006). Depunerea pieselor trebuie considerată ca ritual de abandonare. Nu este lipsită de semnificație asocierea dintre mormântul de incinerare și stelă ce reprezintă un ritual mai puțin obișnuit pentru cultura Starčevo – Criș (Lazarovici Gh., Maxim 1995, 186, 400).

https://biblioteca-digitala.ro

De exemplu, în mai multe stațiuni au fost descoperite resturi de vetre de foc și nu vetre *in situ*. La Gura Baciului în nivelul locuințelor de suprafață am găsit resturi de vetre de foc întoarse cu fața în jos. Am pus acestea pe seama amplasării vetrelor undeva pe o podea prăbușită, sau pe marginea unui bordei, care prin cădere se rup și se pot întoarce. Credem că unele situații ar putea indica demontări voite ale vetrelor, la abandonarea casei. Fragmente de vetre și vetre distruse sunt amintite la Poienești, Perieni (Petrescu-Dîmbovița 1957, 68) și la Trestiana (Popușoi 2005, 99).

Trebuie precizată opinia noastră privind resturile din locuințe, constând din aglomerare de cioburi, oase, pietre sparte sau altele, marcate ca nivel sau „covor de cioburi": acestea sunt resturi menajere din altă parte, aruncate intenționat în locuințele în care locatarii sau ultimul locatar au decedat și uneori acesta este chiar îngropat în acel perimetru.

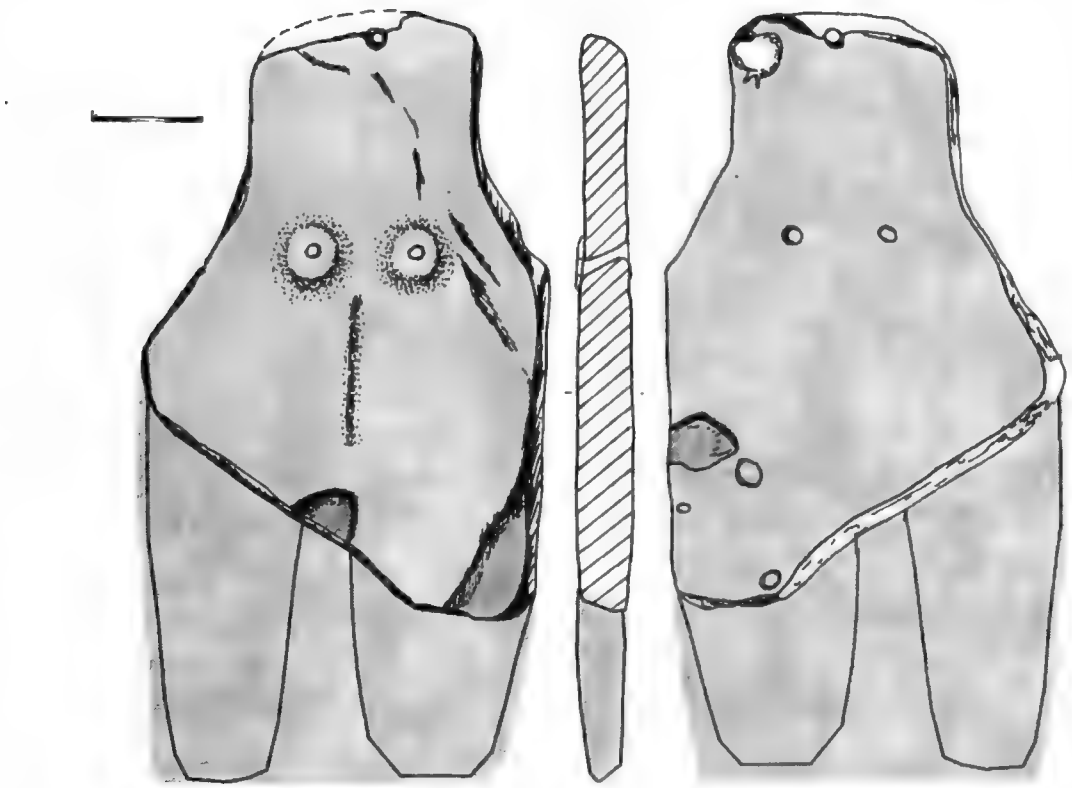

Fig. II.64. Gura Baciului P24a (altar casnic), stelă din gresie

In cazurile de mai sus, casa este socotită loc damnat, loc spurcat, intrarea, călcarea fiind ***tabu***. Aruncarea resturilor se petrece imediat sau în timp mai îndelungat. Forma dreptunghiulară a lor arată că la momentul aruncării resturilor, construcția sau pereții erau în picioare, resturile păstrând forma casei. La prepararea atentă a unor complexe am constatat aceste situații.

Fortificațiile neolitice

Cele mai timpurii fortificații neolitice apar încă de la sfârșitul neoliticul timpuriu, odată cu chalcoliticul balcano-anatolian (**CBA:** Lazarovici Gh. 1987-1988; 1990b; 1993; Lazarovici Gh., Nica 1991). Primele fortificații sunt cele din orizontul cu Policromie și Vinča A, apoi apar

https://biblioteca-digitala.ro

și în SC IVA. Unele dintre situri sunt fortificate cu șanț și uneori palisadă (Marinescu 1969). Valuri nu au fost descoperite, așa încât putem presupune că lutul rezultat a fost folosit la construcția locuințelor și a diferitor instalații interioare, fie pentru modelarea ceramicii.

Să reamintim câteva din siturile unde au fost descoperite astfel de fortificații sau elemente:

- la Ostrovu Golu apare un șir de gropi mari adânci în afara perimetrului complexelor, posibil să fie o palisadă ? (Fig. II.53-56, 65),(Roman, Boroneanț 1974; Lazarovici Gh. 1977, 25; 1979, 25, 95, fig. 1-2);

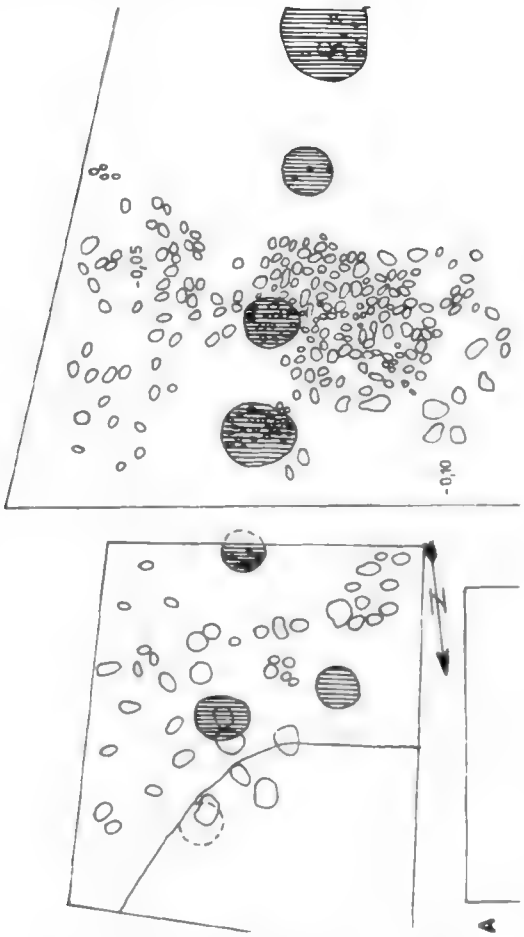

Fig. II.65. Ostrovu Golu, palisada ?

- la Cârcea, la nivelul orizontului Policrom apare un șanț de apărare, Fig. II.66a, în care mai apoi sunt construite cuptoare (Cârcea – *Viaduct,* Nica 1977, 30, fig. 14; Lazarovici Gh. 1990b, 94, fig. 1.2);
- la Gornea, în faza Vinča A (în săpăturile din 1978-1980), în orizontul contemporan cu cel de la Cârcea, apare un șanț de apărare în jurul așezării, abandonat apoi și umplut cu resturi menajere (Fig. II.66b). În acest șanț s-au găsit fragmente ceramice Starčevo - Criș asociate cu scoici, ceea ce presupune și o locuire din această vreme sau o conviețuire, căci mai târziu are loc o sinteză între comunitățile SC și cele Vinča A (Lazarovici Gh. 1969, 18; 1977, 25; 1979, 25, 29-30);
- la Schela Cladovei (Davidescu 1966, 547; Boroneanț 1990, 146, fig. 2);

Fig. II.66a. Șanțul de apărare de la Cârcea Viaduct, SC III B, după M. Nica

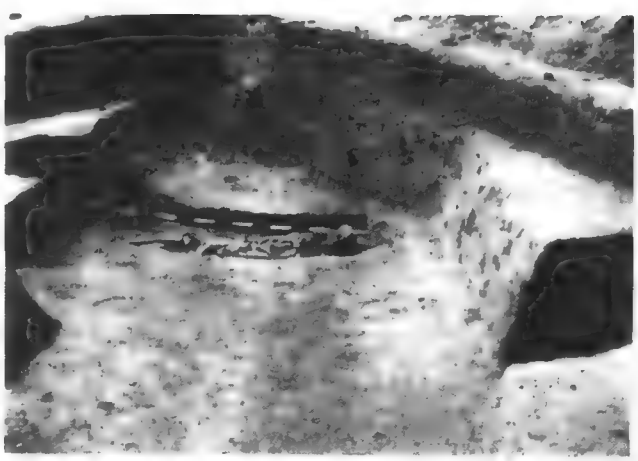

Fig. II.66b. Gornea, șanțul de apărare Starčevo-Criș – Vinča A

https://biblioteca-digitala.ro

- la Dudeștii Vechi, din prezentarea recentă a unor prospectări și a unei fotografii aeriene a zonei, rezultă prezența unui sistem de fortificație (Ciobotaru 2002).

Apariția fortificațiilor se leagă de fapt și de cea a așezărilor în formă de tell, așezări cu mai multe nivele, unde spațiul este administrat cu multă grijă, care presupune și existența unor reguli bine definite de natură socio-ecomonică și o autoritate organizatorică. Acestea marchează, de fapt începutul neoliticului dezvoltat. Primele telluri, în neoliticul timpuriu, apar în Macedonia (Porodin, Veluška Tumba, Grgur Tumba: Sanev 1988), unde depunerile sunt de 2-5 m și se constată și un tip de locuință cu arhitectură evoluată. Asemenea construcții masive trebuie să apară și în zonele noastre, chiar dacă nu peste tot. Gruparea locuințelor câte două, la Glăvănești este probabil dovada existenței unor reguli în colectivitate (Comșa 1978, 29).

Concluzii

Intensitatea de locuire, reliefată în cele două hărți (Fig. II.66-67), indică existența unor condiții extrem de prielnice procesului de neolitizare în zona Dunării. Densitatea de locuire depinde fără îndoială de factorii geografici mai prielnici pe care îi oferă Valea Dunării, dar în cazul de față reflectă și intensitatea cercetărilor efectuate o dată cu proiectele de hidro-ameliorație de la Porțile de Fier. Distanța între un sit și altul este de cca. 5-10 km. Intre așezările principale distanța este de circa 30 km. Distanța între siturile mari, care păstrează legături cu Balcanii, este de circa 100 - 150 km.

De altfel nu trebuiesc uitate sincronismele: SC IA, IB, IC cu civilizațiile Monocrom – Protoseskio, iar SC IC/IIA cu Preseskio – Mogulitsa; SC IIA-IIIA cu Podromos, Seskio I-III (opiniile noastre și bibl. Lazarovici Gh. 1979; 1996; 2000). Din datele prezentate, reiese că încă de la nivelul primelor culturi neolitice omul a căutat să-și construiască locuințe care să ofere un confort minim. Probabil că maniera de construcție a diferitor case era legată și de materiile prime existente în zonă, de condițiile geografice, de exigențele fiecărei familii și evident erau influențate și de moda timpului respectiv. Casa a reprezentat mereu pentru om un spațiu vital, acolo unde se desfășurau o mare parte din activitățile gospodărești, unde se derula viața de familie, cu reguli bine stabilite. Casa reprezenta în același timp și un loc sacru, dovedit prin descoperirile complexelor de cult și a ritualurilor de fundare.

Indiferent dacă erau locuințe adâncite sau de suprafață, majoritatea caselor erau dotate cu instalații de foc, mai simple sau mai complexe, atât de necesare desfășurării vieții zilnice, instalații absolut necesare într-o zonă de climă temperată, cu ierni destul de aspre. În unele cazuri s-au păstrat și urmele unor amenajări interioare, de tipul lavițelor. Urmele unor amenajări interioare din lemn, sau poate din lut nears s-au pierdut în timp.

Așezările acestei civilizații, așa cum am văzut mai sus, erau de dimensiuni diferite și unele din ele par să conducă spre ideea că încă de la acest nivel avem de a face cu o organizare destul de riguroasă a spațiului stațiunii, că există anumite reguli ce par a fi impuse și respectate de membrii comunităților respective.

https://biblioteca-digitala.ro

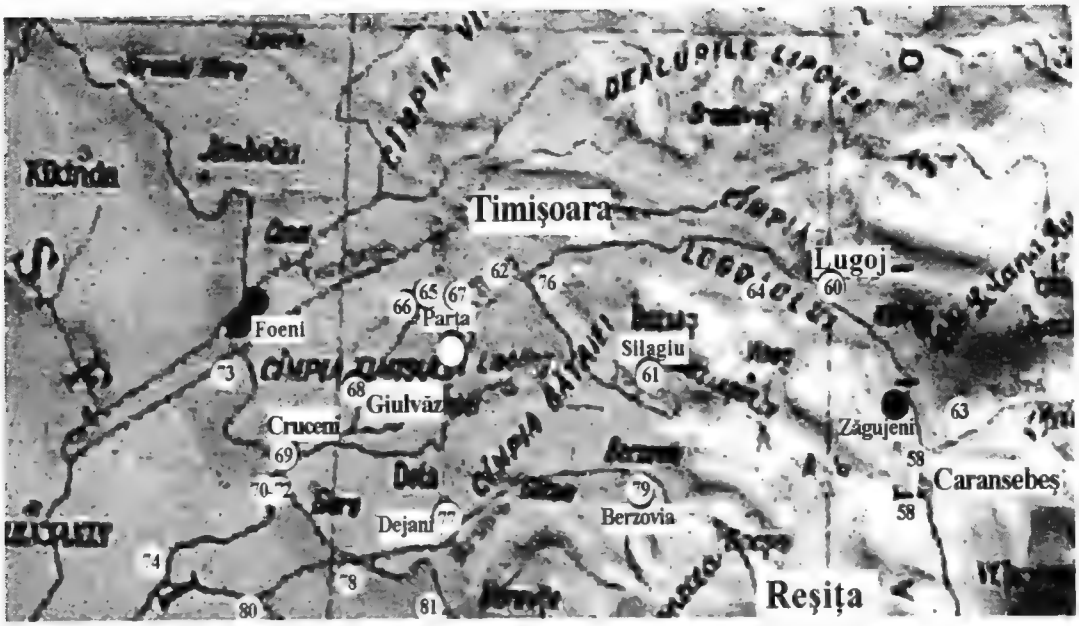

Fig. II.67a. ▲ Centrul Banatului, valea Timișului și Bârzavei;

b) Clisura Dunării ▼

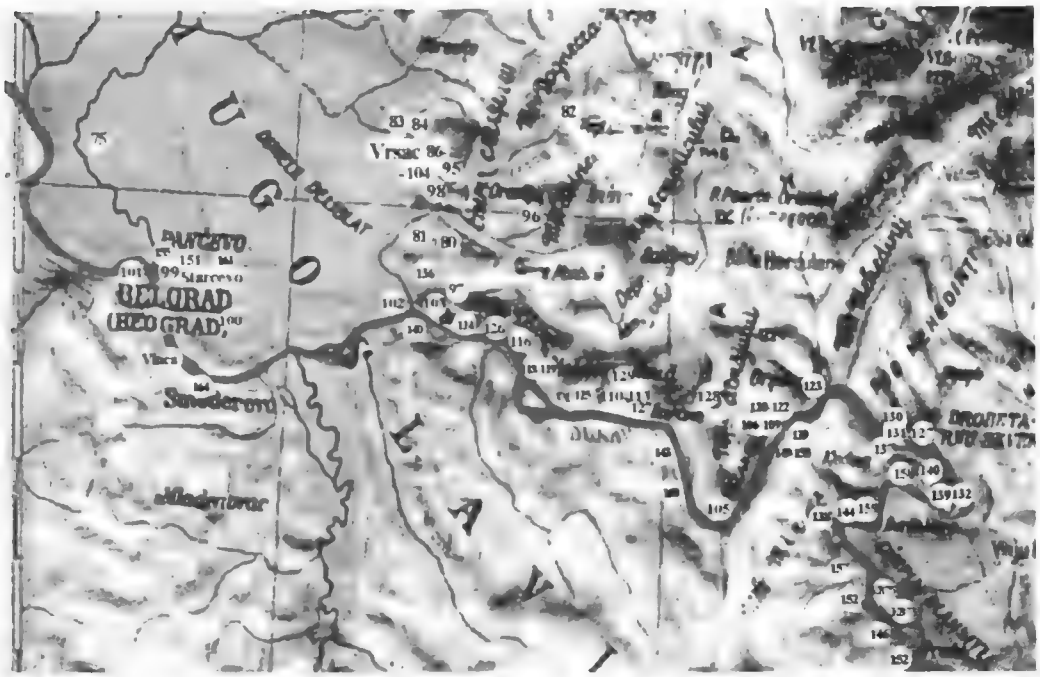

Unele așezări sunt fortificate cu șanț și palisadă, ceea ce constituie rezultatul unui efort comun al întregii colectivități umane.

Fără îndoială încă multe probleme nu au fost elucidate și speranța noastră este aceea ca cercetările interdisciplinare, prospecțiunile, investigarea unor suprafețe mai mari ca și utilizarea unor metode rafinate de săpătură arheologică, vor permite obținerea unui număr sporit de informații, care vor completa în mod fericit scurta noastră prezentare.

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL III. ARHITECTURA NEOLITICULUI DEZVOLTAT ȘI MIJLOCIU

Definirea neoliticului dezvoltat și mijlociu din România. Sistemele folosite

Prin neolitic dezvoltat înțelegem civilizațiile a căror geneză derivă din CBA (chalcoliticul balcano-anatolian) și își încheie evoluția în eneolitic sau vremea în care în vecinătate sunt comunități eneolitice. Prin CBA definim, în principal, grupele vinčiene, Policromia și ultimele faze ale culturii Starčevo – Criș, adică etapele SC IIIB-IVA-IVB – Vinča A1-A3, când se mai constată migrații sudice, balcano - anatoliene. Acestea ar fi: Vinča, cultura Banatului și grupele sale, restul culturilor sunt legate de neoliticul mijlociu.

La nivel Vinča C sunt noi migrații și difuziuni sudice, cu mai multe etape pentru Banat, Oltenia și sudul Transilvaniei, fenomen numit „șocul" Vinča C (Lazarovici Gh. 1977b, 26-27; 1979, 118, 137; 1981, 180-181; 1987; 1991; 1994; Kalmar-Maxim 1991, 124 și urm.). În sud el a fost definit ca Vinča – Pločnik I (vezi mai sus bibl. la M. Garašanin) sau mai nou ***grupa Gradacka*** (considerată contemporană cu locuirea de la Vinča dintre - 6,5 – 6 m, fără ca aici să fie clare materiale de tip Gradac; anterioară etapei Vinča C1 a lui Milojčić; corespunde cu faza C1 a lui Schier; Garašanin M. 1997, 19), în Banat și Serbia având alte numeroase grupe. Cele mai importante contribuții pentru zonele de nord ale Banatului sunt cercetările lui Fl. Drașovean și a echipelor sale de la Foeni (Drașovean 1991, 66; 1996; 1997), Parța II (1996), Hodoni (Drașovean et alii 1996; Drașovean 1996), Sat Chinez (Drașovean 1990; 1991; 1996) și altele (Drașovean 1989; 1990; 1996), iar mai nou cele de la Uivar, în colaborare cu W. Schier (Schier, Drașovean et alii 2004; 2004-2005).

Sistemul Gh. Lazarovici – W. Schier

O nouă și importantă analiză asupra materialelor de la Vinča – *Belo Brdo* a fost făcută de către Wolfgang Schier în teza sa de habilitare ***Vinča Studien*** (Schier 1995), în curs de publicare. Prin bunăvoința autorului am beneficiat de manuscrisul domniei sale, motiv pentru care am reanalizat materialele din descoperirile noastre de la Gornea, după codurile de forme ale lui W. Schier, pentru a verifica cronologia relativă a complexelor de la Gornea și corelațiile lor cu cele de la Vinča - *Belo Brdo*.

Nu am reușit și nici intenționat a reanaliza toate materialele vinčiene din Banat, deoarece sistemele noastre de codificare sunt mai complexe, nu se bazează doar pe forme, ornamente, stilistică, tehnologia de lustruire. La baza analizelor noastre stau formele, ornamentele, tehnica de ornamentare, categoria ceramicii, culoare, amestec, netezire-lustruire, ardere, analiza buzelor, burților, fundurilor sau picioarelor. Cum multe fragmente ceramice rezultate din săpături au fost selectate și aruncate sau îngropate, materialele nu

https://biblioteca-digitala.ro

mai pot fi reanalizate în totalitate. Același lucru s-a petrecut și cu materialele de la Vinča studiate de W. Schier, care au fost în parte triate.

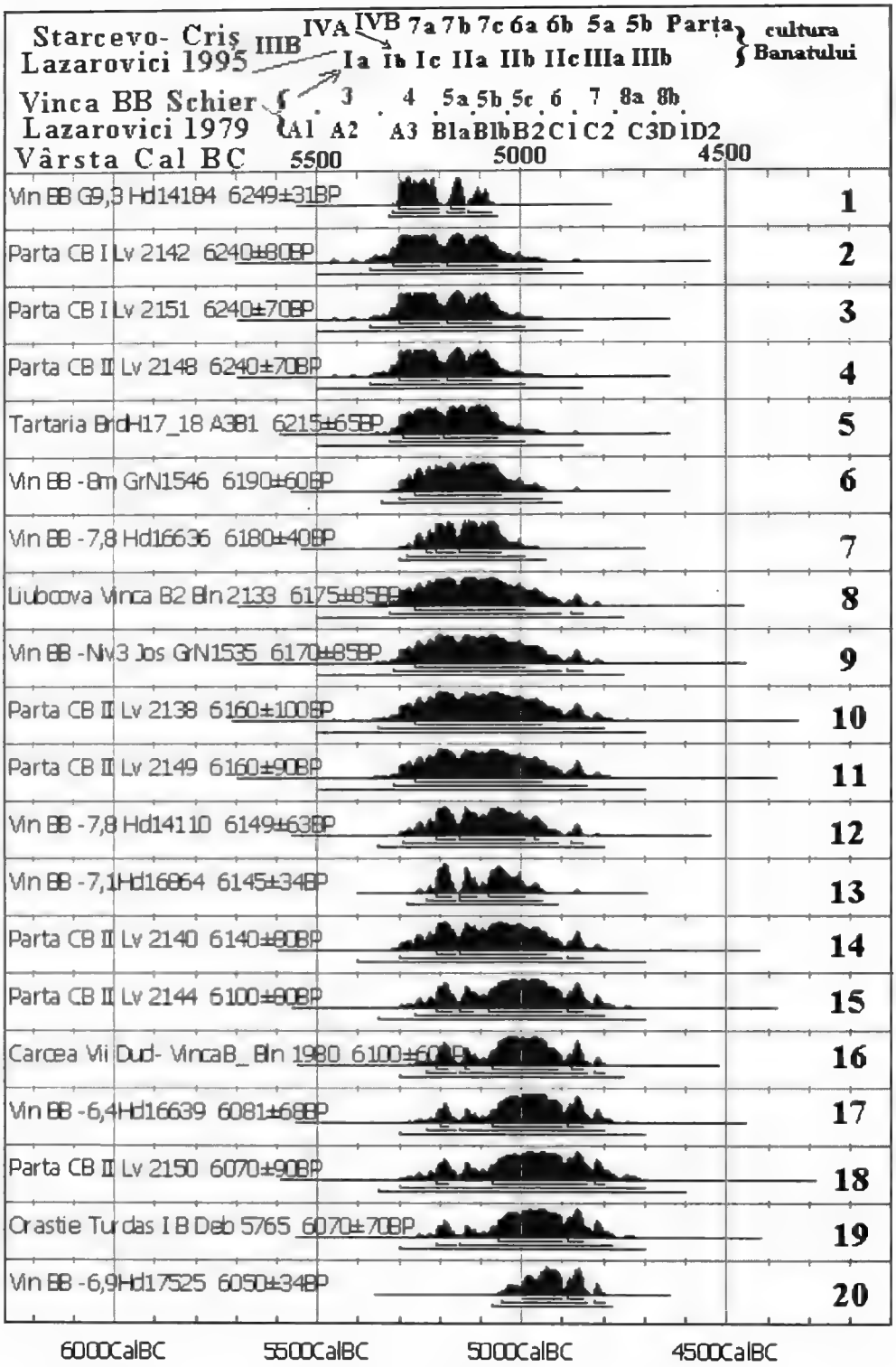

Fig. IIIa.1. Date radiocarbon pentru etapa veche a neoliticului dezvoltat

Analizele noastre cantitative, realizate după anii 1986, sunt corecte. Ele se bazează pe mostrele și cataloagele noastre (Gh. Lazarovici), cu atribute mai puține decât cele ale lui W. Schier, dar a trece la alt sistem înseamnă a lăsa la o parte o serie de caracteristici, deja introduse în bazele de date.

https://biblioteca-digitala.ro

Sistemul lui W. Schier aduce noi informații față de cele ale lui Vl. Milojčić. Acesta nu schimbă vechiul sistemul ci îl completează, cu o mai fină încadrare cronologică și culturală, cu noi precizări privind unele etape ca Vinča A și Vinča C. Acesta oferă noi date de cronologie absolută și stratigrafie comparată. Vom încerca să operăm cu sistemul lui W. Schier, dar uneori folosim ambele sisteme, deoarece în studiile noastre anterioare, am operat cu sistemul lui Vl. Milojčić, cu adăugirile și corecturile lui St. Dimitrijević, B. Jovanović și M. Garašanin, precum și cu rezultatele săpăturilor și cercetărilor noastre sau ale colegilor din așezările vinciene din Banatul de est. Între sistemul lui Schier și al nostru (Gh. Lazarovici) nu sunt diferențe esențiale, deosebirile se datorează unor evoluții diferite determinate de fondul autohton și procesele de difuziune. Pe de altă parte, Vinča-BB este o metropolă, având specificul propriu.

Corespondențele între fazele noastre și ale lui Schier ar fi: faza Vinča A1 (la noi) = lipsește sau este cuprinsă în faza 2a sau în A1 la Schier; faza A2 = faza 2b; faza A2/A3 = faza 3; faza A3 = faza 4; faza B1 = faza 5a; Vinča B1/B2 = faza 5b; B2 = faza 5c; faza B2/C = faza 6 sau Vinča C1 la Schier; C1 = faza 7 sau C2; C2 = C3.

Sistemul M. Garašanin, Vinča – Turdaș

Precizăm că nu putem accepta sistemul cronologic lui M. Garašanin, Vinča – Turdaș I și II, cu toate încercările sale de remaniere (Garašanin M. 1951; 1958; 1959; 1978a; 1979; 1984; 1993; 1997; Garašanin M. 1951 176-181; 1959, 13-20; 1968, 38; Garašanin, M. și D., 1955), pentru simplu motiv că acesta creează o confuzie fundamentală, folosește noțiunea de Turdaș pentru Vinča veche, în timp ce întreg materialul de la Turdaș este în Vinča târzie (Fig.III.1 și III.31). De altfel în 1993 M. Garašanin făcea o analiză asupra descoperirilor vinciene din România, încercând a adapta sistemul său la noile descoperiri (Garašanin M. 1993, tot, dar în special 8), iar mai apoi, în 1997, a reanalizat sistemul său în raport de studiile lui W. Schier (Garašanin M. 1997), fără a avea însă acces la lucrarea de bază a acestuia (Schier 1995). Problema este mai mult de terminologie, decât de sincronisme sau corelații. Sincronismele sale subliniază valabilitatea sistemului lui W. Schier.

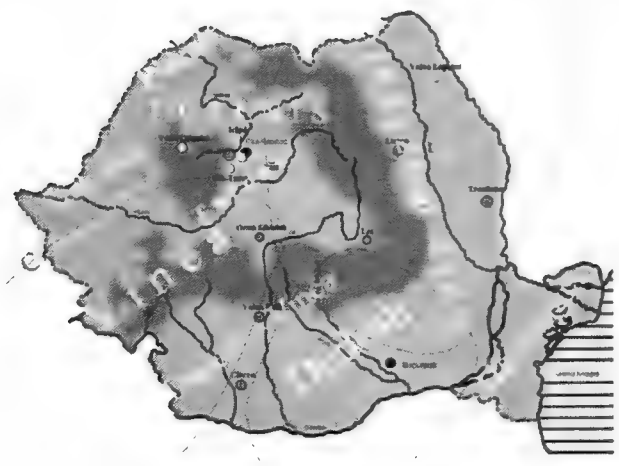

Fig. IIIa.2. Civilizațiile neoliticului mijlociu și dezvoltat din România

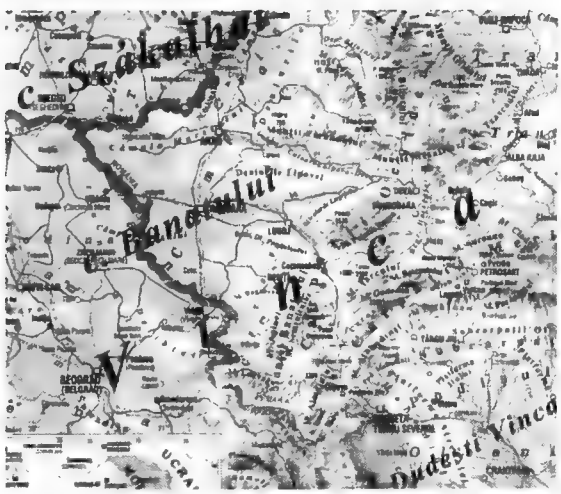

Fig. IIIa.3. Civilizațiile neoliticului dezvoltat din Banat

https://biblioteca-digitala.ro

Evoluția culturilor din neoliticul dezvoltat dăinuie până în eneoliticul timpuriu (Vinča C-D1). Pentru acele civilizații, care au grupe ce evoluează în paralel cu eneoliticul timpuriu și mai apoi își încetează evoluția o dată cu începutul epocii cuprului sau eneoliticul mijlociu, **folosim termenul de neolitic dezvoltat.**

În aceste noțiuni, pentru regiunile noastre, intră civilizațiile (Fig. IIIa.2) :

• ***Vinča A-D*** (4 faze după Milojčić), 11 faze după Schier, pentru Vinča BB și 12 pentru întreaga civilizație (A1, A2, B1a, B1b, B2, C1, C2, C3, D1, D2), tot 10 etape după noi : fazele A1, A2, A3, B1, B1/B2, B2, B2/C (= C1 la Schier, la noi etapa era mai scurtă și cuprindea și un proces de retardare), C2, D1, D2.

• ***Cultura Banatului I-III*** (cu etapele IA, IB, IC, IIA, IIB, IIIA, IIIB) cuprinde Banatul de nord, mai puțin Valea Mureșului, unde se amestecă cu comunități Szakálhát, în diferite faze; cu grupe ca Bucovăț în est, Matejski Brod în vest.

• ***Dudești – Vinča*** apare în vestul Olteniei și pe Olt, unde se amestecă cu cultura Dudești motiv pentru care le tratăm împreună;

• ***CCTLNI sau CCTLNIS*** (Complexul Cluj – Cheile Turzii – Lumea Nouă – Iclod – Suplac) este un complex cultural cu mai multe grupe, determinate de fondul local ce ocupă un spațiu întins cu numeroase diferențe culturale, stilistice și evolutive, format pe bază CBA: Starčevo Criș târziu, Policromie, dar și influențe vinčiene (A și B) la orizonturi și de intensități diferite.

Folosim noțiunea de **neolitic mijlociu** pentru civilizațiile a căror geneză nu derivă din contactul sau influența etapelor CBA, dar sunt rezultatul unor migrații și au legături sau influențe cu etapele Vinča B sau cu grupe înrudite. În aceasta ar intra culturile: ***Vădastra***, ***Boian***, ***Hamangia***; dintr-un alt cerc cultural ar fi ***ceramica cu note muzicale*** (migrațiune din spre nord-vest), iar în zonele de vest ale țării sunt cultura ***Szakalhát*** și ***grupul Pișcolt***, fenomene ce intră în aria grupelor de civilizații liniare, unde tipul de locuință, așezarea, ocupațiile, arhitectura, plastica, altarele, toate diferă față de descoperirile din sudul Europei centrale și din spațiul balcano-anatolian. Grupul Pișcolt este format doar pe bază Starčevo IVA și Policromia târzie, iar în fazele târzii se amestecă cu Szakalhát și poate cu Herpály. Asupra sa este greu să ne pronunțăm exact, deoarece cercetările din zonele noastre sunt lacunare.

Aria de răspândire a civilizațiilor ține și de unitățile geografice: în zona deluroasă este cultura Vinča (Fig. IIIa.2-3), în zona de câmpie înaltă este cultura Banatului, în câmpia joasă este cultura Szákálhat, răspândită mai ales pe teritoriul Ungariei, dar cunoscută parțial și pe teritoriul României, în Crișana de sud-vest. Complexul CCTLNIS are atâtea grupe stilistice din cauza dominării unei componente locale sau vecine.

Neoliticul târziu (după unii eneoliticul timpuriu)

Cuprinde culturile sau grupele: Turdaș, Tisa, etape sau faze evoluate din Dudești - Vinča, Dudești, Vădastra, Stoicani-Aldeni (va fi tratat împreună cu cultura Gumelnița, al cărei aspect cultural este) și Precucuteni; toate se dezvoltă după „șocul" Vinča C. Trebuie să precizăm că

https://biblioteca-digitala.ro

dacă operăm cu sistemul sud-balcanic ar trebui să folosim termenul de eneolitic sau ***epoca cuprului (=Copper Age sau Kupferzeit,*** Horedt 1968), dacă ne referim la cultura Tisa sau civilizațiile dinspre vest, atunci termenul de neolitic târziu ar fi potrivit. Pentru teritoriul României nu avem dovada unei metalurgii a cuprului mai devreme de cultura Tiszapolgár, iar pe de altă parte cultura Coțofeni nu este considerată a ține de epoca cuprului (deși acum sunt numeroase obiecte de cupru și cupru arsenic).

Procesul de retardare, din zonele înalte, precum Banatul (Zorlențu Mare, Ohaba Mâtnic, Ruginosu, Honorici, ș.a.: Lazarovici Gh. 1979) și dinamismul din câmpie (Parța II, Uivar, Foeni, Sânandrei, Chișoda), arată o evoluție întreruptă de migrația Foeni ce duce spre eneolitic (Drașovean 1996; Schier, Drașovean 2004).

a) Cultura Vinča

Date generale

Originea și răspândirea

Vinča este rezultatul unor procese succesive de migrație și difuziune, petrecute pe largi spații din Balcani. La bază stă chalcoliticul balcano-anatolian (CBA), marcat de Vinča și Policromie (grupe regionale). Despre originea, drumul, momentul, elementele acesteia am scris adesea (Lazarovici Gh. 1970, 473-475; 1977; 1977c; 1978; pentru legăturile cu sudul Balcanilor, Lazarovici Gh. 1979; vezi comentariile privind Starčevo - Criș târziu CBA: Lazarovici Gh. 1993; Lazarovici Gh., Nica 1991), prilej cu care am analizat și alte opinii similare.

Vl. Leković are o opinie diferită, că originea culturii Vinča provine din cea Starčevo (Leković 1990), cu care nu suntem de acord (Lazarovici Gh. 1993, 24), deoarece autorul se mulțumește a analiza descoperirile dintr-un spațiu prea restrâns, iar pe de altă parte nu ține cont de diferitele asocieri (tehnologie, forme, ornamente, economie, ș.a.). Ceea ce vede el este un proces de sinteză, o influențare reciprocă, mai târzie, cu o evoluție scurtă, proces interesant ca motivistică. Trebuie să precizăm că nu face un studiu aprofundat, ci este vorba doar de analize stilistice și procese de convergență.

Desigur, procesul genezei trebuie reanalizat, mai ales pentru descoperirile din Macedonia. Materialele de la Vršnik II- Anzabegovo II au fost considerate a fi contemporane cu Karanovo II (III), (Garašanin M., Dehm 1963, 4-5), dar în acele niveluri sunt descoperiri de etapă Vinča A1. Noi am avut prilejul a studia depunerile de la Anzabegovo. O parte din materialele din Anzabegovo II conțin descoperiri de tip Vinča A1, dar noi nu am verificat contextul în care apar, dacă sunt complexe închise, informațiile priveau nivelele de săpare, ceea ce corespundea cu stratigrafia prezentată și analizată de noi (Lazarovici Gh. 2006).

Originea și drumul sunt marcate de descoperirile timpurii de la Paradimi, Anzabegovo II Pavlovac, Belovode, stațiuni în care apare o ceramică neagră de origine sudică.

Pe teritoriul României cultura Vinča este răspândită în Banat, vestul Olteniei, sudul Transilvaniei (Maxim 1999, repertoriul) și Crișanei. Cercetări mai importante sunt cele de la Gornea (Lazarovici Gh. 1977; 1979), Zorlențu Mare (Lazarovici Gh. 1979, s.v.), Balta Sărată (Lazarovici Gh. 1975; 1979; Lazarovici Gh., Petrescu 2000; 2002; 2003; 2005), Hodoni

https://biblioteca-digitala.ro

(Drașovean 1995), Liubcova (Luca 1985a; 1987; 1990; 1990a; 1993b; 1998; Luca, Dragomir 1987;1989), Uivar (Schier, Drașovean 2004), în Transilvania la Tărtăria (Horedt 1949; Vlassa 1962; 1964; 1976a; Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim 1991a; Luca 1996b; 1996c), Turdaș (Roska 1928; 1928a; Vlassa 1979; Lazarovici Gh. 1991, 120; Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim 1991a; Lazarovici Gh., Maxim 1996; Maxim 1999; Luca 1993; 1996; 1996a; 1996b; 2001), Orăștie (Luca 1994a; 1996; 1997; 2000a), Romos, Miercurea Sibiului ș. a. (Luca 1994a; 1995-1996; 1996a; 1996b; 1996c; 1997; ș.a., Luca WEB; pentru toate siturile menționate și altele se poate consulta și repertoriul descoperirilor neo - eneolitice din Transilvania: Maxim 1999).

Evoluția

După Vl. Milojčić, evoluția cunoaște patru etape mari A, B, C, D împărțite de noi în sub etape A1, A2, A3, ***A3b,*** poate ***A4*** (la Lazarovici Gh.), B1, B1/B2 (prima parte din B2 a lui Milojčić), ***C1 (B2/C*** Lazarovici Gh.***), C2, C3*** (după Schier), D1, D2, ***D3*** (la Todorova) și are loc pe spații mari (din Macedonia în sud-vestul Transilvaniei, opiniile noastre: Lazarovici Gh. 1970; 1977; 1979; 1985, ș. a.), dar nu sunt atestate toate etapele în întreg spațiul, problema evoluției trebuie uneori analizată pe faze. Cele mai timpurii descoperiri sunt de la Gornea (B21b), Liubcova și poate Sat Chinez, datată în Vinča A2.

Iuliu Paul propune pentru Transilvania un ***grup Turdaș*** cu trei etape : ***Turdaș I*** = Vinča B1; ***Turdaș II*** = Vinča B2; ***Turdaș III*** = Vinča C (Paul 1965; 1969; 1992, tabel 1). Acestea nu se bazează pe analize, fiind doar afirmații, dar sunt opiniile autorului. Fl. Drașovean analizează critic aceste opinii și analogiile lor, datând acest grup la nivel Vinča B2 evoluat, ca urmare a migrației Vinča C1 (Drașovean 1996; 1996a, 273 și urm.) și chiar la începutul etapei următoare, marcat de migrația grupului Foeni, datat post Vinča C1 în stațiunile Mintia, Șoimuș, Tăulaș (Drașovean 1996b, 274). Cercetările lui Sabin Adrian Luca de la Turdaș, Orăștie – *Dealul Pemilor*, dar și din alte stațiuni Vinča din Transilvania, în special Miercurea Sibiului, datele de stratigrafie, stratigrafia comparată și prelucrările matematice au adus noi elemente cu privire la evoluția culturii Vinča, migrațiile și evoluția locală din anumite zone (Luca 1993). Deosebirile par acum nesemnificative, dar cu siguranță, publicarea materialelor și noile cercetări realizate pe suprafețe întinse, cu prospectări, vor aduce precizările necesare.

Analizând împreună cu Fl. Drașovean descoperirile de la Vršac – *At,* datorate lui R. Rašajski și Medović (Rašajski 1975, fig. 14.1; Schier 1995, 285-286), în vederea realizării unei monografii, am constatat prezența unor bogate materiale, unele identice cu cele de la Turdaș, spre baza stratului de cultură de la Vršac – *At.* Acelea sunt deocamdată cele mai sigure date privind relația Vinča C - Turdaș, la care desigur se adaugă materialele de la Zorlențu Mare III, în special vasele patrulatere asociate adesea cu o strachină tip S193.2 la Schier (Schier 1995, 72, fig. 32) (Lazarovici Gh. 1971, IX/6; 1994, 77, fig. 3), Sălbăgel – *Seliște* (Moroz 1983; 1983a; Lazarovici Gh. 1991, 78-80, fig. 23/1-2; 1994, 79, fig. 5; Drașovean 1996, CVI/6, 113, kat. 20), Jabăr (Lazarovici Gh. 1979, 210; Drașovean 1996, 111, kat. 9), Chișoda (Lazarovici Gh. 1994, 89, fig. 13-5, 14/10-11 unele sunt de factură Tisa I), Hodoni (Drașovean 1996, LIV/9, XXXIII/3, XXXIX/4), Sânandrei, poate Liubcova

https://biblioteca-digitala.ro

(Drașovean 1996, XCVI/6). În Oltenia apar la Rast (Dumitrescu Vl. 1980, XXXII/2). În Transilvania materiale de acest gen sunt foarte numeroase și apar la Turdaș, Tăulaș, Pianul de Jos (I. Paul, Limba, nivel grup Lumea Nouă: Berciu D., Berciu I., 1958, Limba, fig. 19/4), dar și în mediu CCTLNIS evoluat, în grupul Cluj, la Cluj - Napoca – *Bd. 22 decembrie*, Cluj – *Piața Unirii* (Libertății la N. Vlassa 1970, 3-39; 1971, 21-63; 1976, 161-172) și Zau de Câmpie, unde avem cele mai bune observații stratigrafice, deoarece acestea apar în orizonturi anterioare etapei Foeni a culturii Petrești (Lazarovici Gh. 2000).

Stratigrafia și cronologia

Cronologia relativă se bazează pe stratigrafia de la Vinča, unde straturile acestei civilizații au o grosime de 10 m, la care se adaugă importantele observații de la Gomolava.

W. Schier, atât în lucrarea monografică (Schier 1995), cât și într-o serie de studii (Schier 1991 ș. a.) a elaborat un sistem extrem de analitic, de care trebuie ținut cont. Astfel, el a analizat deopotrivă stratigrafia orizontală și evoluția tipologică: tipologia și evoluția formelor (Schier 1995, 17-119); tipologia și evoluția ornamentelor și stilisticii (Schier 1995, 19-151), a categoriilor de obiecte, a elementelor tectonice (toarte, proeminențe), apoi a făcut verificări pe etape, ținând cont de procesele de evoluție, involuție, retardare și multe altele. Este un exemplu de lucrare modernă născută în școala germană de arheologie (Boelicke et alii 1988; Wechler 2001).

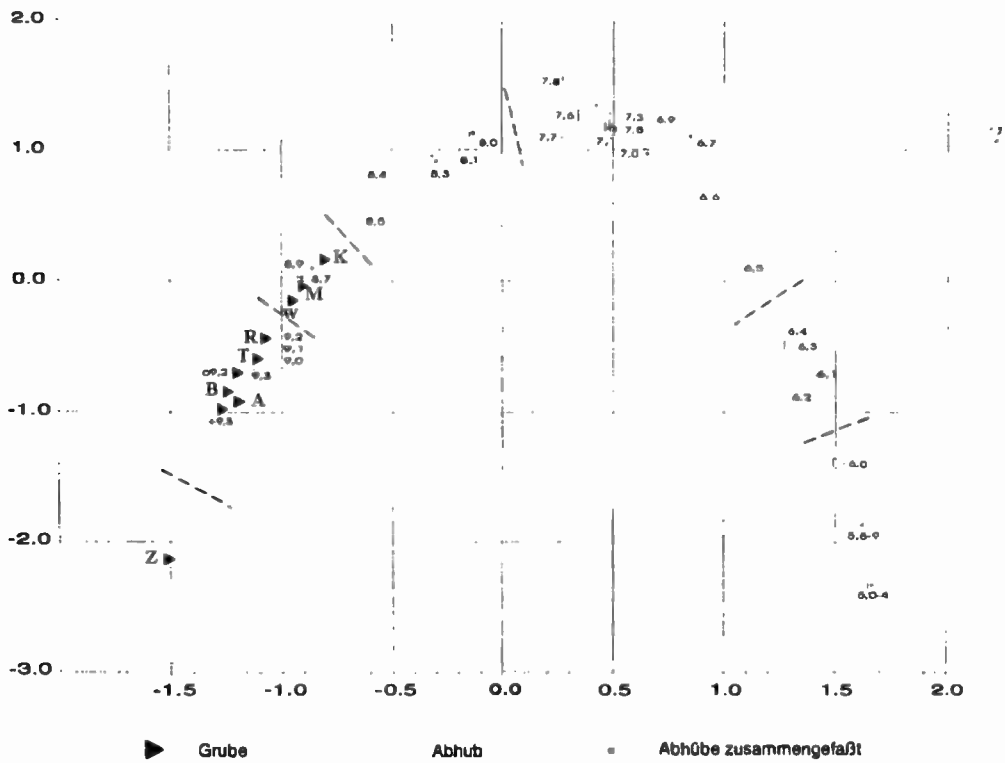

Fig. IIIa. 4. Vinča, evoluția, cronologia și stratigrafia comparată după W. Schier 1995

Rezultatele multiplelor analize sunt concentrate în tabelul de mai sus, de unde rezultă evoluția complexelor arheologice, cu abaterile inerente oricărei lucrări statistice, bazată pe analiza componentei principale, deoarece unele materiale au rol funcțional și rămân mai mult în uz, altele se grupează datorită unor preferințe sau obiceiuri personale sau familiare. Asemenea factori, de cele mai multe ori necunoscuți sau neidentificabili, există în mai toate

https://biblioteca-digitala.ro

aglomerările de materiale despre a căror asociere în bordeie, complexe sau straturi nu avem informații decât extrem de sărace.

Analize similare am făcut pentru multe din stațiunile vinčiene din Banat, unele sunt încheiate, altele sunt în studiu sau prelucrare, deoarece informația arheologică este uneori insuficientă.

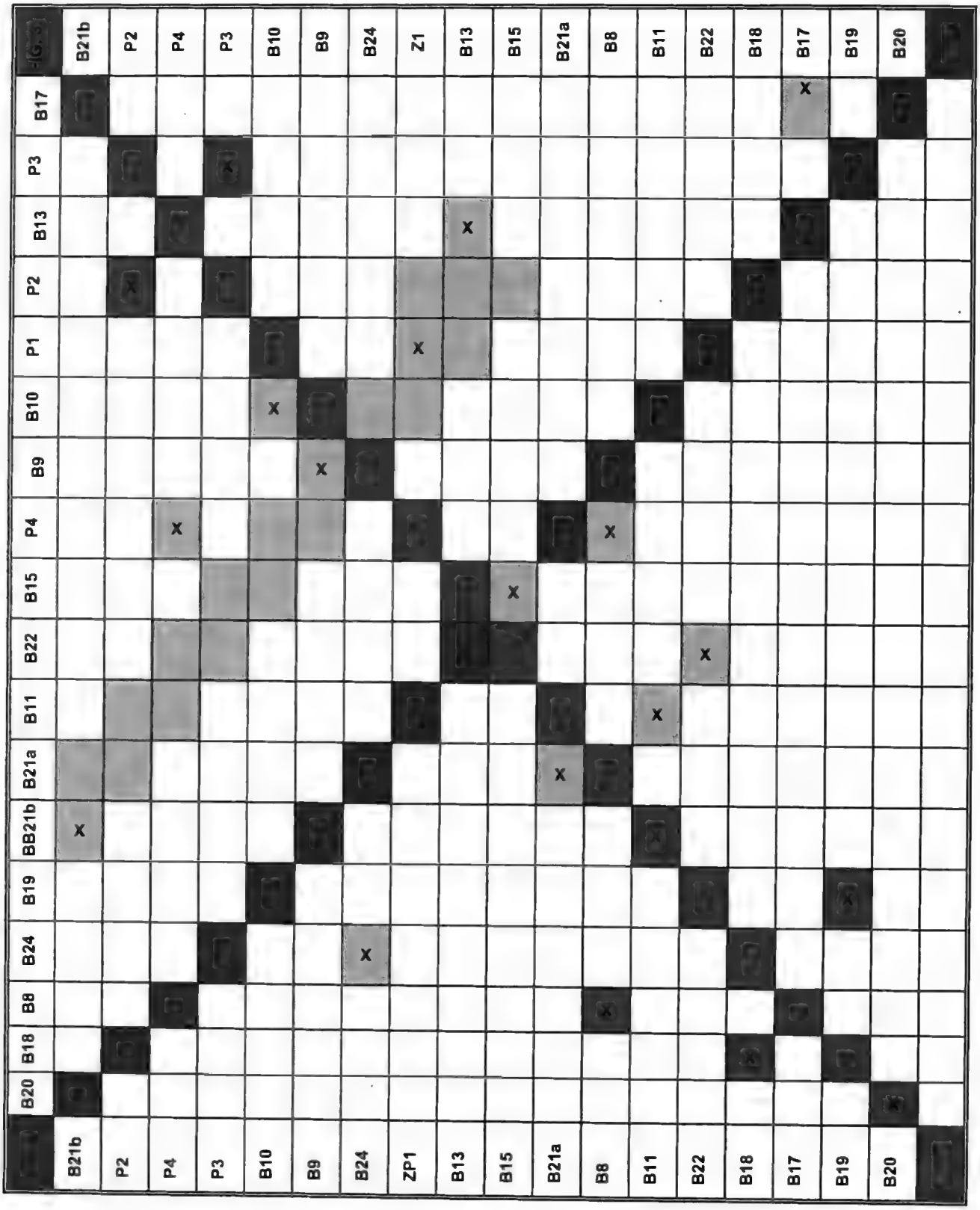

Fig. IIIa.5. Gomea, diagrama bordeielor în funcție de forma vaselor (pe linii) și de culoare (pe coloane)

https://biblioteca-digitala.ro

Materialele de la Vinča au fost triate de arheologi, ceea ce adaugă un plus de nesiguranță clasificărilor, dar ceea ce s-a păstrat a fost adunat după anumite reguli (buze, funduri, decor), așa încât susceptibilitatea față de clasificări, nu reduce gradul de încredere. Fără aceste clasificări și ordonări, probabilitatea de a emite judecăți corecte este infinit mai redusă. Pentru zonele noastre avem câteva date stratigrafice, analize și clasificări mai importante din siturile de la ***Gornea.***

În stațiune există o stratigrafie verticală și intersectări de complexe; prelucrările de stratigrafie orizontală ne-au permis definirea etapelor Vinča A1, A2, A3 – aceasta din urmă aflate în proces de retardare (Lazarovici Gh. 1977; 1979). Multe din analizele întreprinse confirmă observațiile stratigrafice (Lazarovici Gh. 1977, 55-64; Frențiu, Lazarovici Gh. 1993). Abaterile sau evoluțiile paralele sunt ușor de observat în tabelul de mai sus (Fig. IIIa.5).

Faza	Dumitrașcu 1962▼	Dumitrașcu nivel	Lazarovici Gh. 1975 ▼	Lazarovici Gh. 1975 nivel	Lazarovici Gh. 1999-2004
A3	1,2 – 1,4	II	-1,20	I	1a ? urme de strat - 1,3m
A3	1 – 1,2	II	gropi -1,15	I	1b strat, gropi, bordeie
A3B1	0,8 – 1	I	locuințe 0,9-1,1	II	2a locuințe 0,90m
B1	0,6 – 0,8	I		II	2b locuințe (▼0,70)
B1	0,4 – 0,6	I	3 baza locuințe ▼0,5	II	2c locuințe (▼0,5)
B2	0,2 – 0,4		0,3 locuințe; niv. gropi toarte pastilate	III	retardare 3a resturi locuințe
B2?	0-0,20		3	III	3b retardare locuințe distruse

Fig. IIIa.6. Tabel sinoptic cu stratigrafia comparată a diferitelor campanii de la Balta Sărată

- ***Balta Sărată*** (Fig. IIIa.7). Cercetările din 1974-1975, dar și cele din 1999-2004 au confirmat existența nivelului ***BS I*** = Vinča A3, o etapă târzie post Gornea (Vinča A3), considerată de noi contemporană cu descoperirile de la Vinča BB faza 4, Vinča A3 la Schier (Schier 1995.1, Abb. 145-146); ***BS II*** cu mai multe etape de locuire, cu arhitectură deosebită, cu o evoluție locală neîntreruptă pentru Vinča B1 - B1/B2; ***BS III***, un proces local de retardare, aparent fără dinamism, numit Vinča B2-C, cu numeroase locuiri în zonă (Balta Sărată – *est*; Caransebeș - *Valea Cenchü*, Jupa – *Semafor*: Lazarovici Gh. 1977b; 1991 s.v.; Luca 1993a), toate cu materiale Vinča C (Vinča C1 - C3 la Schier) (Lazarovici Gh. 1975; 1979; Lazarovici Gh. WEB Cluj; Lazarovici Gh., Petrescu 2003 și bibl.). Cercetările din 2004 s-au concentrat asupra unei zone unde părea a nu se fi răspândit și etapa timpurie, dar am

https://biblioteca-digitala.ro

ajuns doar la - 60 cm. Stratigrafia și cronologia par aceleași, doar că în nivel BS III mai sunt complexe de locuit cu o arhitectură bună. Suprafețele urmează a fi lărgite.

- ***Zorlențu Mare*** (Fig. IIIa.7). Stațiunea este foarte întinsă, având un centru și mai multe roiri în imediata vecinătate, mai toate la nivel Vinča B2/C, într-un proces de retardare (Lazarovici Gh. 1971b; 1973; 1973b; 1975; 1976; 1977b; 1979 și bibl.; 1981; 1991b; 1991 s.v. Zorlenț; 1994). Într-o suprafață de 10 x 10 m a fost surprinsă o stratigrafie foarte bună, cu o arhitectură în plin dinamism. Au fost identificate 6-7 nivele de locuire, cel mai vechi fiind surprins doar în unele secțiuni din zona centrală, punctul *Codru.* Locuirile de la *Gialu Giurii, Negruța, Valea Alunului* și altele, datează din etapa târzie, din vremea procesului de retardare. Ceramica de la Zorlențu Mare, din primele nivele, deși foarte timpurie nu mai are barbotină. De asemenea lipsesc materiale de fază Vinča A. Apar unele materiale ce se regăsesc la Vinča BB între nivelele de la - 8 – 7 m, dar nu există un studiu analitic recent asupra lor, iar datele statistice nu au fost prelucrate.

Vinča	1962-1964	1973-1975	Complexele	Lazarovici Gh. 1979
A3-B1	I	7 discontinu	L1, L2, L6	XVI/A1-8, 10-13, 15-19; 43, 47, 49-55
B1	I	6		XVI/B6; XX/D1
B1	I	5	L	XVI/A9, 14, 21-40; XVI/B1-5, 7-26; H28-54; XX/D2,7; E11-17;
B1/B2	II	4	Gropi	XVI/H 28-54; XVIII/A, B; XX/D3-6, 8-9; E1-10; F; H1-13;
B2	II	3	Cuptor, Bx	XVIII/B; XVIII/F1-9; XXI/D
C1	II-III	2	G1, G2, G3	XVIII/C; XVIII/F1-28, 29-54; XIX/A; XX/F; XXI/A4,9; XXI/C8; XXI/E; F; XXII/B12-17; C;
B2/C retardare	III	1	P1, P2, P3, P4	XVIII/G1-17; XIX/B; C1-19; H1-31; XXI/A1-2; XXI/A3, 5-6; XXI/B1, 3-5, 9-12; XXI/C1-7, 9-10; XXII/C-I.

Fig. IIIa.7. Tabel sinoptic cu stratigrafia comparată a diferitelor campanii de la Zorlențu Mare

- ***Liubcova,*** cu nivelele V = Vinča A1-A2; IV = A3-B1, ? la nivel B1-B1/B2; III = C1; II = C2; I = C3 retardare (Comșa 1969; Luca 1985a; 1991; 1993a; 1998 și bibl.; Luca WEB);
- ***Parța*** *–Tell 1 și Tell 2.* În cercetările mai vechi au fost semnalate mai multe locuiri de fază Vinča A3, toate sporadice sau amestecate cu cultura Banatului I (vezi cultura Banatului); la Parța (obiectivele 2, 3, 5, ș. a.) există descoperiri de fază Vinča C1 și grup Foeni I (atât în obiectivele 1, 2, 3, 4) (Lazarovici Gh. 1972; 1975; 1979; Lazarovici Gh. et alii 2001 și bibl.; Drașovean 1996, voci);
- ***Hodoni***. Aici Fl. Drașovean a cercetat mai multe nivele pentru Vinča C. Există complexe de fază C1 (similare celor de la Vršac – At), precum și de fază C2, ca și un nivel Tisa I, poate nu cel mai timpuriu orizont (Drașovean 1990; 1995 ; 1996; Drașovean et alii 1996);

https://biblioteca-digitala.ro

• ***Uivar***. În cercetările moderne, cu caracter complex, germano-române, coordonate de W. Schier și Fl. Drașovean (Schier, Drașovean 2004; 2005), cu prospectări, analize, datări, prelucrări statistice matematice și informatice (S. Scharl, Suhrbier 2004) a fost descoperită una dintre cele mai întinse stațiuni de fază Vinča C. Aceasta conține sisteme complexe de fortificare (Becker 2004; Becker WEB) și o stratigrafie de cca. 4 m. Cercetările de aici, au adus o nouă lumină privind arhitectura neolitică, prin sistemele de fortificații, dispunerea locuințelor, arhitectura acestora, specificarea ocupațiilor, tehnologia ceramicii, cronologia absolută ș. a. (Schier, Drașovean et alii 2004; Schier WEB; Drașovean WEB, ș. a., cuvinte cheie Uivar). Deoarece suprafețele deschise nu au fost încă cercetate integral (cu excepția zonei de fortificații), nu e cazul să comentăm, lucrurile fiind deosebit de clare în literatură. Numeroasele date C^{14} din complexe, de la sistemele de fortificare, oferă o bogată și clară informație (www.zv.uni-wuerzburg.de/forschungsbericht/FOBE-akt);

• ***Tărtăria***. Stratigrafia stabilită de K. Horedt a fost un amestec de straturi, deoarece materialele nu au fost ridicate pe nivele de săpătură, ci pe straturi de culoare.

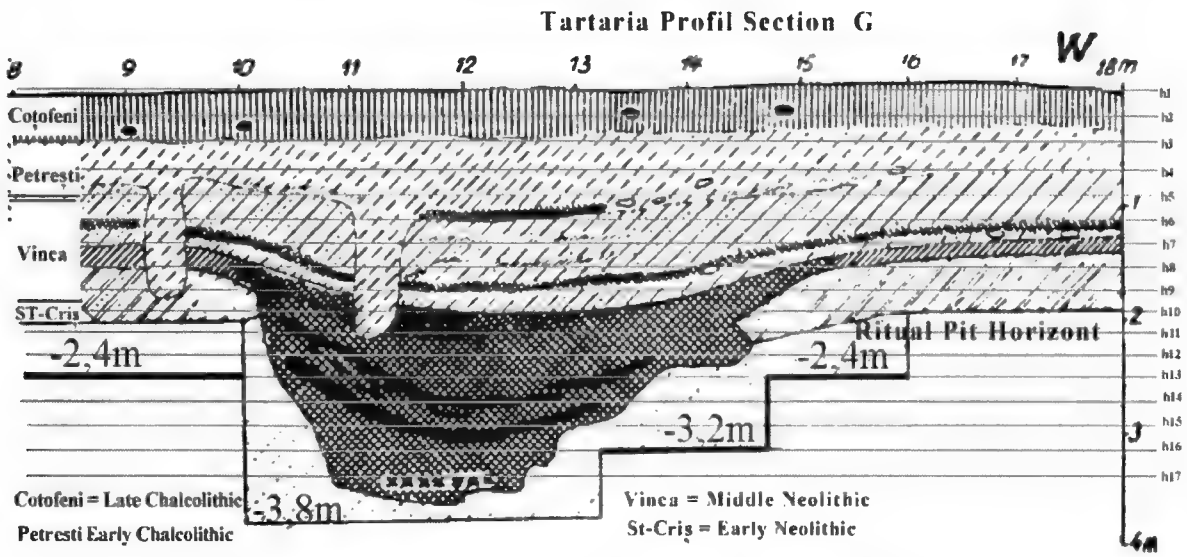

Fig. IIIa.8. Tărtăria, corelarea stratigrafiei cu încadrarea culturală

Aceasta a dus ca la fiecare din nivelele de colectare a materialelor să existe amestec între acestea. La N. Vlassa (Fig. IIIa.8) situația stratigrafico - culturală se prezenta astfel: Turdaș – Petrești, Petrești – Turdaș, Petrești-Coțofeni (Vlassa 1962; 1964).

Recent stațiunea a fost din nou mediatizată din cauza „scrierii" dunărene (WEB, s.v. Tărtăria ex. www.prehistory.it/ftp/winn.htm, www.prehistory.it/fase2/merlinitartaria.htm). Noi am analizat mai de mult situația de aici (Lazarovici Gh. 1977b; 1981), dar am revenit și mai recent aupra ei (Lazarovici Gh. 2004b; Lazarovici Gh., Merlini 2005),(Fig.III.8), (www.geocities.com/symbolscom/Lazarovici).

• ***Vršac – At*** este o întinsă așezare de fază Vinča C, din Banatul sârbesc, cu observații stratigrafice importante pentru fazele Vinča C. ***Vršac - At I*** conține gropi cu ceramică Vinča C1 cu forme, ornamente, tehnologie și plastică caracteristice pentru Turdaș I; ***Vršac – At II***, conține mai multe etape de locuire, în unele din ele apar materiale Foeni; ***Vršac At III***,

https://biblioteca-digitala.ro

reprezintă o etapă în retardare (Schier 1995, 285-286; R. Rašajski, Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Š. Jovanović ms.);

- ***Miercurea Sibiului.*** O altă mare stațiune, cu mai multe etape de locuire din diferite epoci, are o stratigrafie verticală și orizontală, completată de o cercetare interdisciplinară, cu prospectări, analize, datări, prelucrări statistice matematice și informatice (http://arheologie.ulbsibiu.ro/ cuvinte cheie: Miercurea Sibiului, arheologie, Luca, Suciu ș. a.). Pentru cultura Vinča sunt trei-patru etape de locuire cu stratigrafie verticală și orizontală. Locuirile sunt de fază Vinča A și B, cu strânse corelații cu CCTLNIS, poate noi variante sudice, dar și o evoluție locală (Luca 1999-2000; 2001; Luca et alii 2000a; 2003; 2006; Luca http://arheologie.ulbsibiu.ro).
- ***Rast.*** În săpăturile lui Vl. Dumitrescu sunt definite două etape de locuire. Un studiu analitic asupra descoperirilor nu există. Sunt precizate două nivele, unul de fază Vinča C2 la Schier, altul cu materiale Vinča C – Gradešnica, după impresia noastră (Dumitrescu Vl. 1990 și bibl.)

Deoarece direct sau indirect, s-au ridicat semne de întrebare privind încadrarea unor descoperiri în sistemul nostru cronologic (Gh. Lazarovici) pentru fazele Vinča A1 (Schier 1991; 1995, 297; Garašanin M. 1993; 1997), am codificat descoperirile de la Gornea, după codurile străchinilor stabilite de W. Schier și am extras din bazele noastre de date (Fig. IIIa.7).

Rezultatele au confirmat ordinea inițială stabilită de noi, dar sunt modificări cu privire la unele complexe. Aceasta se datorează evoluției neliniare a unor atribute, atribute definite aleatoriu atât de noi cât și de W. Schier la stabilirea cataloagelor, deoarece ele țin de tipologia declarată și nu de funcționalitate. Se știe că unele forme sunt legate de funcționalitate, altele de modă, dinamismul este dictat de factori subiectivi (gust, modă, obiceiuri), care rămân cel mai adesea necunoscuți.

Pentru a contrabalansa limitele metodei noastre, am apelat la serieri separate, pe forme sau ornamente, iar prin coroborare am depistat elementele de evoluție sau involuție dintre forme sau ornamente, ceea ce face și Wolfgang Schier prin programele sale, având la bază principiile clopotului lui Gaus (Schier 1996) sau analiza componentelor principale.

Deoarece nu avem date C^{14} valabile pentru etapele Vinča A1 și A2, am fost nevoiți a apela la stratigrafia comparată și analiza de clusteri, pentru determinarea evoluției și dinamismului celor mai timpurii etape vinciene. În ordonările noastre am folosit sistemul de codificare al lui W. Schier pentru formele de vase.

Desigur, sunt încă multe probleme generale de clarificat, dar nu este locul unui studiu analitic aici și acum. Din serierea alăturată rezultă foarte clar evoluția descoperirilor de la Gornea racordată celor de la Vinča și anterioritatea compluxului B21b față de unele descoperiri de la Vinča (Fig. IIIa.9).

https://biblioteca-digitala.ro

	B21B	GR.9,3	P4	GR.Z	B11	GR.9,2	9,3BASIS
S186.2	8						
S186.3	5						
S187.2	4						
T4.2	4						
T4.1	4						
T1.2	3						
S147.1	3						
A5.3	3						
S186.4	2						
S56.2	2						
S158.1	2						
S28.3	2						
A5.2	1	1					
S19.5	4			1			
T3.2	3	2				1	
LS	4		2				
R5	2			1			
T3.1	6	1	2			1	
S145	2				1		
S18.7	1			1			
S18.4	1			1			
S54.3	1		2				
S18.2	1		1	1			
S18.3	1		1	1			
S19.1	1		1	2			
S26.1	1					1	
S121.3		1				1	
R2.1				2			
H1.1	1						1
S45.1	1						1
S124.2					2		
F2.1	1		1		1		
S135.1			1			1	
S16.3	1			1			
R2.2			3		1		
S123			2			1	1
H2.2			1				1
S41.4				1			1
S19.2				1			1
S28.4				1			1
H3.3	1						3
S21.3				1		3	3
S31.1						1	2
H3.2							4

Fig. IIIa.9. Serierea complexelor de la Gomea în funcție de tipologia lui Schier

Arhitectura vinčiană timpurie

În dezvoltarea arhitecturii vinčiene constatăm trei etape arhitecturale: una ***timpurie*** (la nivel Vinča A1/A2, numai perioadele de migrație), în care elementele de arhitectură par mai puțin evoluate, fiind foarte probabil vorba de o arhitectură în lemn, poate cu structuri care nu lasă urme evidente; alta ***dezvoltată*** din fazele A2-B2; și ***etapa târzie***, după „șocul" Vinča C

https://biblioteca-digitala.ro

(Vinča C1-C3 cu difuziuni Vinča C1 – faza Gradacka, C1-C2 Pločnik, Lazarovici Gh. 1987; 1994). În perioadele și în siturile aflate în retardare (situri cărora migrațiile le schimbă caracterul, prin caracter înțelegem așezări principale, secundare, sezoniere), arhitectura așezării se schimbă de la un caz la altul.

Cercetările recente de la Uivar, Hodoni (suprafețe mari, săpături moderne), Turdaș, Orăștie, Foeni, Balta Sărată, Miercurea Sibiului, au modificat întru câtva vechile opinii, ele aducând modele noi, deși la Opovo rămân și structuri vechi.

Așezările

Organizarea așezărilor

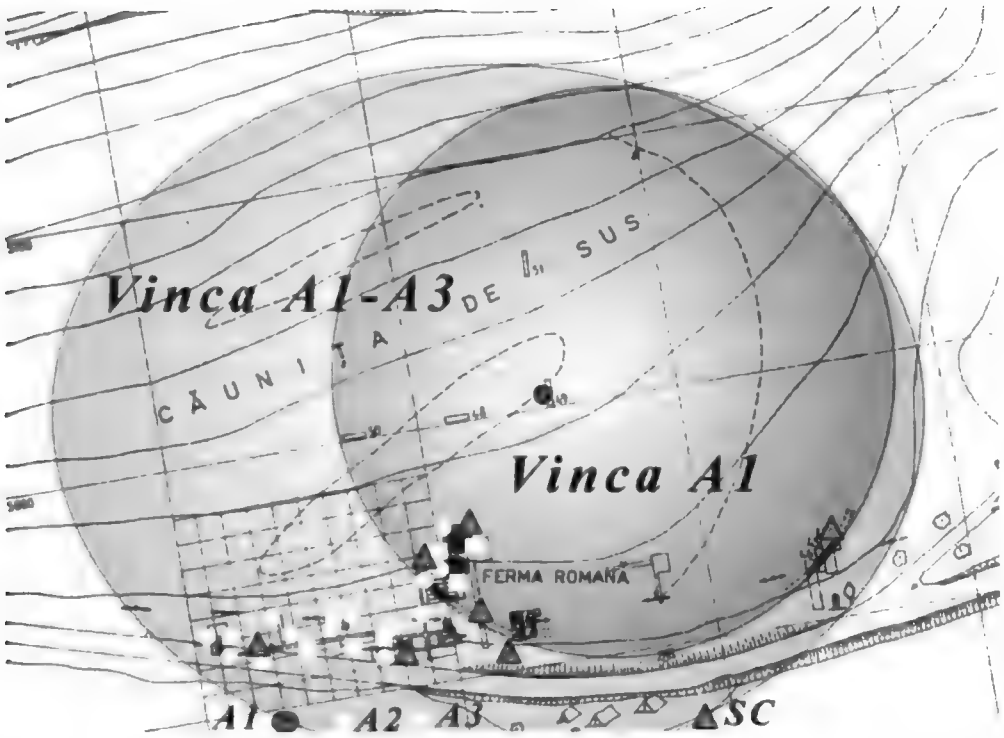

Fig. IIIa.10. Gomea, planul locuirilor neolitice și localizarea bordeielor din diferite etape

Săpăturile de la Gornea s-au axat pe traseul unui viitor drum, mutat până la urmă pe vechiul traseu prin strădaniile lui I. Dragomir și un inginer înțelegător. Sistemul de săpătură de la Gornea și natura proprietății asupra terenului nu a permis dezvelirea unor suprafețe prea mari și de aici informații limitate privind anexele gospodărești.

În fazele A, cea mai întinsă stațiune este cea de la Gomea, având peste șapte hectare (Fig. IIIa. 9-10). Un șanț de fortificare pare a fi ridicat chiar în etapa timpurie, deoarece în umplutura lui mai apar materiale Starčevo-Criș, dar săpăturile nu au permis clarificări stratigrafice în această privință. Umplerea lui a avut loc în etapa Vinča A2/A3 (Fig. IIIa.9-11b).

Spre limita de est a fost cercetat șanțul, un alt șanț a fost descoperit și în vecinătatea de nord a fermei, motiv pentru care etapa timpurie este localizată spre est.

https://biblioteca-digitala.ro

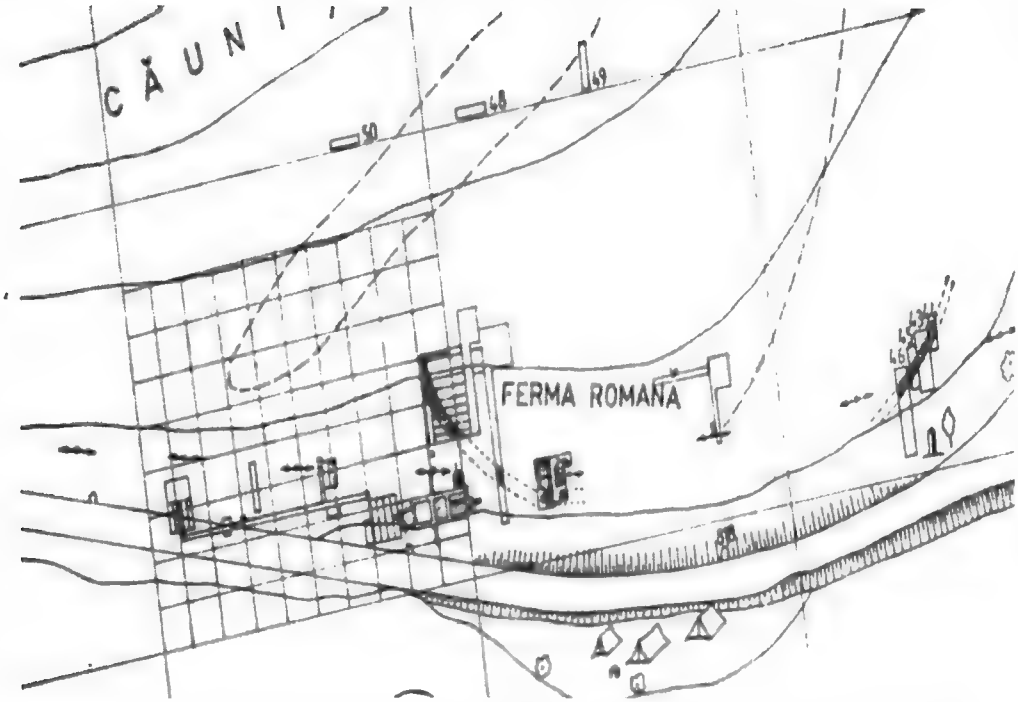

Fig. IIIa.11a. Gornea, planul secțiunilor cu urme neolitice, șanțul timpuriu

Deoarece cercetările nu au cuprins suprafețe mari (s-a săpat pe secțiuni și casete) este dificil de a prezenta detalii privind densitatea de locuire pe suprafața stațiunii. În ultimele sondaje de verificare am constatat că centrul stațiunii se afla în zona sondajelor 48-50 (Fig. IIIa.11a-11b) unde am găsit și cea mai groasă stratigrafie, care confirma observațiile noastre anterioare. În stațiune au fost descoperite și complexe starčeviene târzii, care confirmau sinteza Vinča - Starčevo – Criș din fazele evoluate (Lazarovici Gh. 1971; 1975; 1976; 1977, 69-81; 1987-1988 ș. a.).

Fig. IIIa.11b. Gornea, planul secțiunilor cu cronologia complexelor

https://biblioteca-digitala.ro

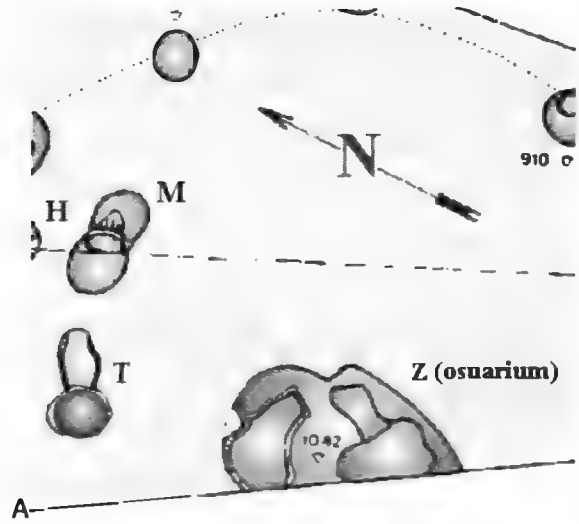

Fig. IIIa.12. Vinča BB, faza A, după Vasić

Observăm o intercalare a complexelor vinčiene de fază A2-A3 cu cele Starčevo-Criș târzii (Fig.III.11). Ca și la Gura Baciului, pare să fie vorba de o intercalare familiară a complexelor, deși lucrurile nu sunt atât de clare, dar de fiecare dată complexele se întretaie. Locuințele sunt concentrate după reguli ale stațiunii (pante, vânturi dominante, sistemele de protecție: șanțuri, palisade, garduri). Locuințele sunt grupate câte două-trei, cu spații de circulat, alteori rămân libere mici piațete (Zorlenț Fig. IIIa.37).

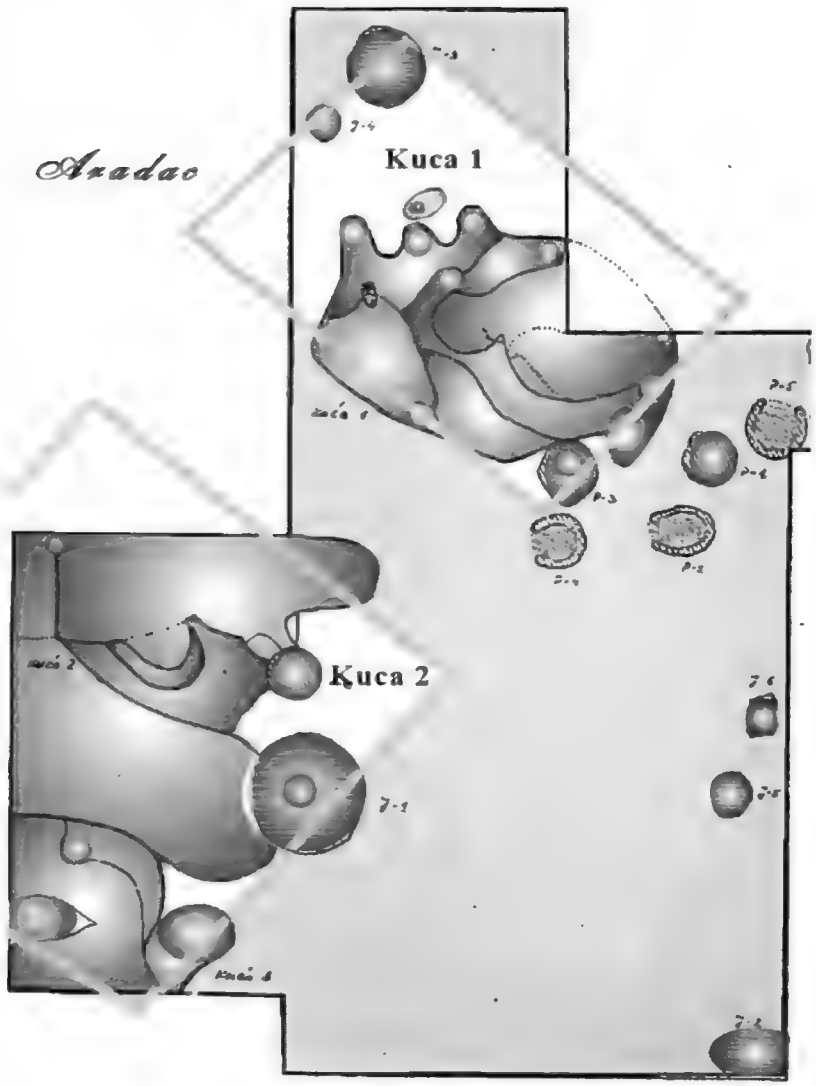

Fig. IIIa.13. Aradac, după Milojčić

La Aradac, în Banatul de vest, Fig. IIIa.13, în etapa Vinča A (A-B1 cu hiatus între nivele: Milojčić 1949a, 284, fig. 9) bordeiele din nivelul inferior Aradac I (Vinča A2-A3, Schier 1995, 281-282; fig, 145, 291) sunt amplasate la cca. 2-3 m distanță unele de altele (Staljo 1970, pl. 2-4).

https://biblioteca-digitala.ro

La Balta Sărată, în fazele A, locuințele sunt situate la oarecare distanță unele de altele (nu mai puțin de 6-8 m), deși nu avem o situație chiar foarte clară. După informațiile de până acum, cert este că așezarea în fazele vechi, era mai restrânsă decât cele din etapa Vinča B.

La Tărtăria, stratigrafia cea mai bogată este pe marginea de nord, dinspre Mureș, a stațiunii (Fig. IIIa.8). Marginea reală a așezării nu o cunoaștem, fiindcă Mureșul a tăiat din sit, de altfel pe planul de mai jos (Fig. IIIa.14), apare cursul de râu în vremea săpăturilor lui K. Horedt, de când este primul plan; după curbele de nivel diferența de nivel era de cca. 2 m. De altfel spațiul de sub așezare și toponimul acesteia este chiar *Groapa Luncii*, care desigur se referă la Lunca Mureșului (în fotografia lui N. Vlassa). Astăzi diferența de nivel nu este mai mare de 0,80 m, ca urmare a numeroaselor viituri ale Mureșului, cursul de râu fiind încă observabil (Horedt 1949; Vlassa 1962; 1964; 1976).

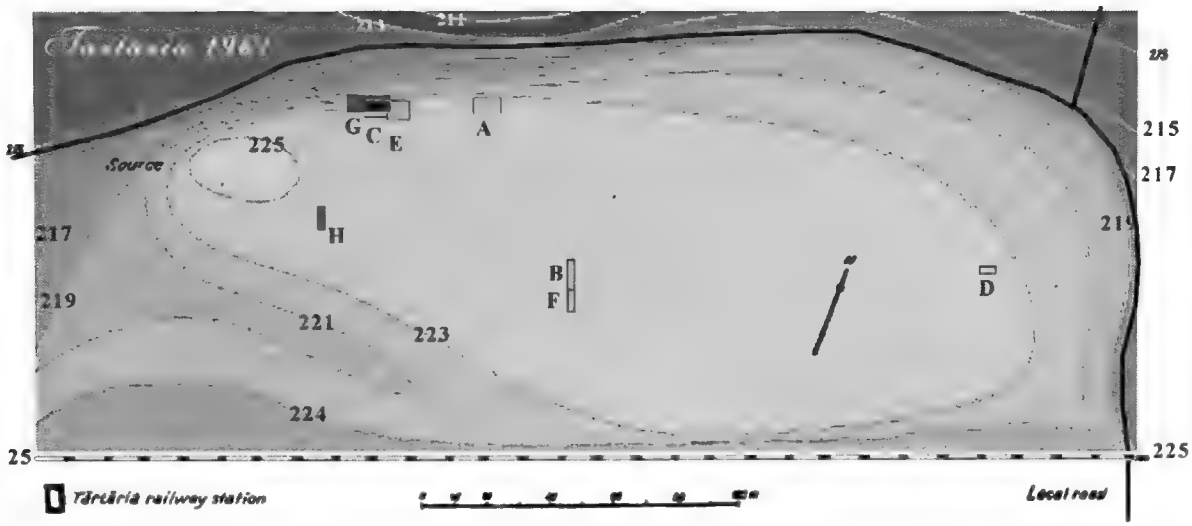

Fig. IIIa.14. Tell-ul de la Tărtăria, locul secțiunilor și centrul așezării, după K. Horedt (1941-1942)

Astăzi locul este nivelat de lucrările agricole, iar la suprafață apar resturi de complexe și ceramică pictată Petrești.

Fig. IIIa.15. Miercurea Sibiului, complexele de fază Vinča A și SC

La Miercurea Sibiului complexele de fază Vinča A, probabil un B1a (după cronologia lui Schier) sunt plasate la o distanță de 5-6 m, în vreme ce locuințele sunt învecinate (Fig. IIIa.15). În vremea fazelor B spațiul așezării este controlat cu mare grijă (Luca et alii 2000, 7-9; 2000a, 40-42; 2003 s.v.; date suplimentare cu imagini color privind complexele: WEB arheologie. ulbsibiu.ro/santiere/miercurea2 /miercurea Petris.htm).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIa.16. Tărtăria, localizarea săpăturilor

Centru de așezare. În fazele B ale culturii Vinča, spațiul așezării este organizat geometric, organizare favorizată de structura locuințelor de suprafață. Cele mai multe dintre așezări în fazele B trebuie să fi fost fortificate, altfel nu s-ar explica formarea unor depuneri consistente, între 2 m (în medie) și 10 m (cel mai mare la Vinča BB). La Tărtăria punctul cel mai înalt al așezării (+225 m) era spre vest. El a fost nivelat ulterior de lucrările agricole, astfel că punctul cel mai înalt în vremea săpăturilor lui N. Vlassa și a lui I. Paul a rămas cel din zona casetelor A-G (Fig. IIIa.14,16).

De altfel și privit dinspre Mureș punctul cel mai înalt era între caseta A, a lui K. Horedt, secțiunea G (Vlassa) și caseta lui I. Paul. La Zorlențu Mare, centrul stațiunii se afla foarte probabil pe o înălțime, unde a fost descoperit un complex mare chiar în prima campanie, care nu a fost însă cercetat complex. Zona aceea a fost aproape goală, cu excepția complexului menționat, așa încât putea servi drept centru. Săpăturile din imediata vecinătate au arătat existența unor complexe lângă care s- a descoperit un mic sanctuar și un atelier din etapele timpurii (Fig. IIIa.17a).

Odată cu CBA apar primele așezări sub formă de tell, Tărtăria (Fig. IIIa.18-19), Zorlenț. În ultima vreme se face o mare teorie asupra tell – urilor (cu o bibliografie mai vastă la: Gogâltan 2002; 2003; 2004; 2005), deși lucrurile ni se par mai simple. Pentru formarea unui tell sunt câteva cerințe de bază: limitarea stațiunii la un anume spațiu; prezența unui dinamism cultural (stațiune principală); existența unor locuințe cu arhitectură din lemn, lut și piatră; refacerea locuințelor pe același spațiu; locuințele impun aducerea de materiale de

https://biblioteca-digitala.ro

construcții, pentru neolitic lut și lemn, uneori piatră; și nu în ultimul rând continuitatea. Primele tell-uri neolitice sunt în grupul Veluška Porodin și mai numeroase în Bulgaria.

Toate acestea presupun o gândire pentru alegerea locului, voința de a construi, cunoașterea și stăpânirea unor tehnologii, organizare colectivă comunitară (socială, religioasă, „militară") cu numeroase reguli pentru folosirea spațiului, veghea, apărarea, aprovizionarea. Limitarea spațiului este condiționată de forma de teren (insulă, ostrov, popină) sau de un sistem de fortificație.

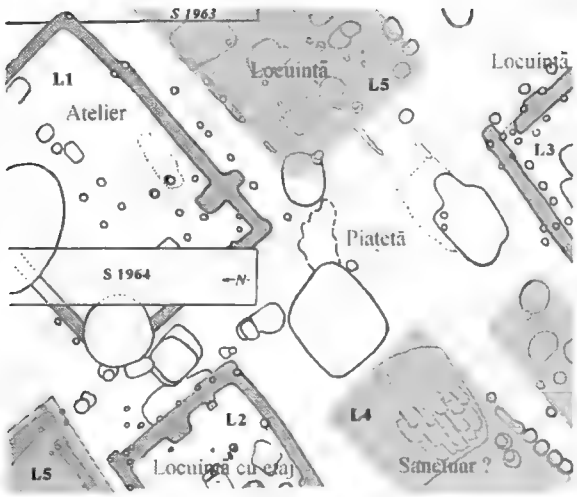

Fig. IIIa.17a. Zorlențu Mare, nivel 6a, Vinča B1

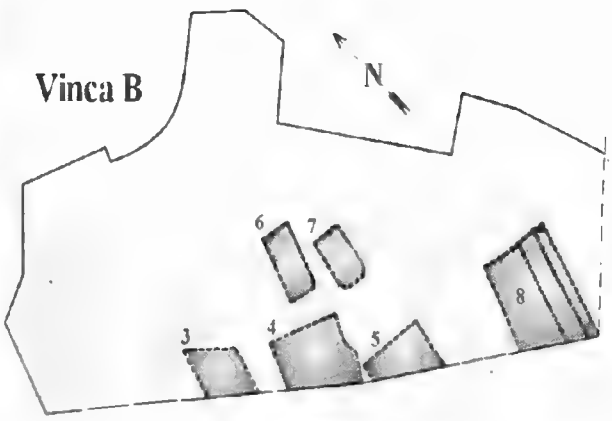

Fig. IIIa.17b. Vinča - Belo Brdo, Vinča B

Cum în sudul Europei centrale au fost constatate numeroase procese de migrațiune și difuziune din Orientul Apropiat, unde apar orașe încă din neoliticul preceramic (PPN, vezi capitol I), ni se pare firesc ca aceste lucruri să se petreacă și în zonele noastre. Dacă încă nu vorbim de orașe pentru zonele noastre, noțiunea medievală de **„târg"** este acoperită prin toate caracteristicile, mai puțin cea referitoare la subordonarea domniei. Definiția pe care am da-o tell - ului ar fi construcție „orășenească" cu funcții economice, meșteșugărești și am adăuga pentru cele neolitice, centru religios.

De multe ori în centru sau în anumite zone, între locuințe, rămâne o mică piațetă, ca la Vinča (Fig. IIIa.12, 17b, între Loc. 4, 5, 7). La Zorlențu Mare (Fig. IIIa.17a) în jurul piațetei, se află un atelier de ars ceramică, două - trei clădiri și o construcție, poate sanctuar, deoarece pe unul din pereți a fost lipit capul unei statui monumentale (înalt de cca. 16 cm). Asemenea situații sunt la Parța în zona sanctuarelor în toate nivelele de locuire, în primele faze erau sanctuare, în ultimele doar altare. Uneori sunt piațete și în zone secundare sau în vecinătatea porților (Lazarovici Gh. et alii 2001, 241 și urm.).

Amplasarea așezărilor

Există numeroase studii despre locul și amplasamentul siturilor vinčiene. Cele mai importante sunt ale lui John Chapmann (Chapman 1981). Aceste stațiuni prin toate caracteristicile lor dovedesc un mare sedentarism. J. Chapmann și B. Voytek (Kaiser, Voytek 1985) pomenesc 180 stațiuni săpate, din cele peste 670 stațiuni semnalate, deși numărul lor este mai mare. J. Nandriș și R. Tringham vorbesc de *„semi to full sedentarism"* (apud Kaiser, Voytek 1985, 330). Multe din așezări au forma unui tell, ceea ce presupune existența unui șanț de apărare.

https://biblioteca-digitala.ro

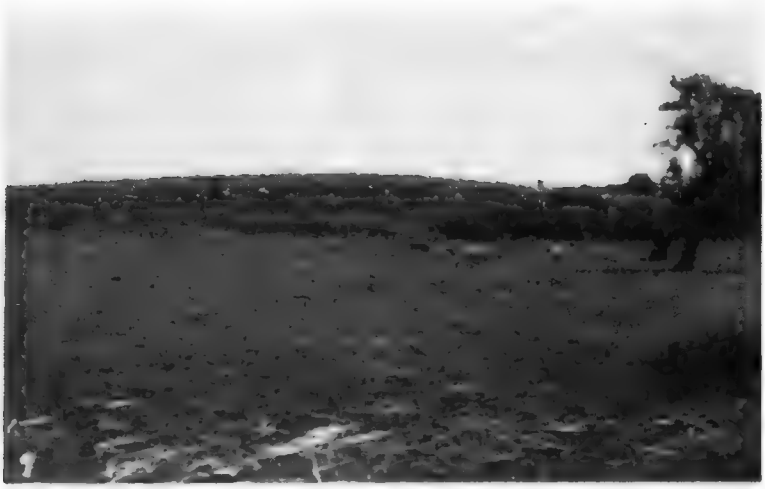

Fig. IIIa.18a.Tărtăria – Groapa Luncii, vedere spre sit, albia veche;

b) albia veche (marcarea noastră)

Fig. IIIa.18c. Tărtăria, coborârea din stațiune spre izvor

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIa.19. Tărtăria, localizare și drumul spre munții metaliferi

De-a lungul Mureșului, pe terasele înalte sunt așezări importante: Tărtăria de 3-5 ha, (Fig. IIIa.18-19) (Vlassa 1962; 1964; 1967, 409; 1976; 1976b; Milojčić VI.1965, 262), Tăulaș (Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986), Orăștie (Luca 1994a; 1996b; 1997; 2001), Miercurea Sibiului (Luca WEB arheologie.ulbsibiu.ro), Romosu (Luca 1995-1996) și altele, pe cursuri mici de râuri.

Fig. IIIa.20. Turdaș, vedere spre nord

Așezarea de la Turdaș (Roska 1941; 1942; Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim 1991a; Luca 1996b; 1996c) este din cele mai mari, având peste 12 hectare (Fig. IIIa.20). Așezările sunt situate și în vecinătatea unor izvoare. De exemplu, la Tărtăria, la marginea de vest sunt două pante, una coboară de pe margine din săpătura lui N. Vlassa și duce la izvor (Fig. IIIa.18c), iar la marginea de nord este o vâlcea accentuată de formarea tell – ului spre sud (Fig. IIIa.18b).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIa.21. Gornea și Liubcova amplasament și spațiul geografic învecinat

Atât așezarea de la Turdaș cât și cea de la Tărtăria, sunt amplsate în fața unor văi sau drumuri ce duc spre sursele de aur și cupru din Munții Apuseni (Fig. IIIa. 18-19), sau spre cele de silex de la Brad, Țebea etc. (Fig. IIIa.21), (Vlassa 1976, 125 -128).

În Banat siturile sunt amplasate pe cele mai variate forme de relief (Lazarovici Gh. 1977; 1979). Cele mai timpurii, de exemplu Gornea și Liubcova, sunt pe terasa mijlocie a Dunării, deasupra luncii, în zona neinundabilă. Gornea, Fig. IIIa.21, are peste trei ha la început, apoi se extinde la peste șapte ha, (Lazarovici Gh. 1977; 1979). Liubcova are peste patru ha (Comșa 1967, 17; 1969; Luca 1985a; 1991; 1998 și bibl.; Luca, Dragomir 1985). Ambele erau amplasate pe terasele Dunării, în centrul unor depresiuni din Clisura Dunării, în vreme ce în Banat așezările sunt pe mici cursuri de râu (Drașovean 1990). La Balta Sărată, Fig. IIIa. 45, în faza Vinča A3b sau A4, așezarea are sub două ha, în vremea fazei B are peste patru ha, fiind amplasată tot pe o terasă înaltă (Dumitrașcu 1969, 571; Lazarovici Gh., Petrescu 2000; 2002; 2003, fig. 4; 2005).

La Gornea (Fig. IIIa.22), Liubcova ca de altfel și la Opovo, în vecinătate există numeroase stațiuni neolitice și din alte perioade, ceea ce arată existența unor condiții geografice ce satisfac necesitățile diverselor ocupații (pescuit, terenuri agricole, dealuri și păduri pentru vânat).

În Banatul de vest, dintre așezările mari amintim pe cea de la Trnovačka de circa opt hectare (Jovanović 1965, 40), sau pe cea de la Kormadin de patru hectare şi jumătate (300 x 150 m), ultima cu o arhitectură deosebită și un sanctuar (Šeper 1952, 81; Jovanović, Glisić 1961; Jovanović 1991); sunt însă și telluri sub un hectar, tot în Banatul de vest la Novi Kneževac (Milleker 1939).

https://biblioteca-digitala.ro

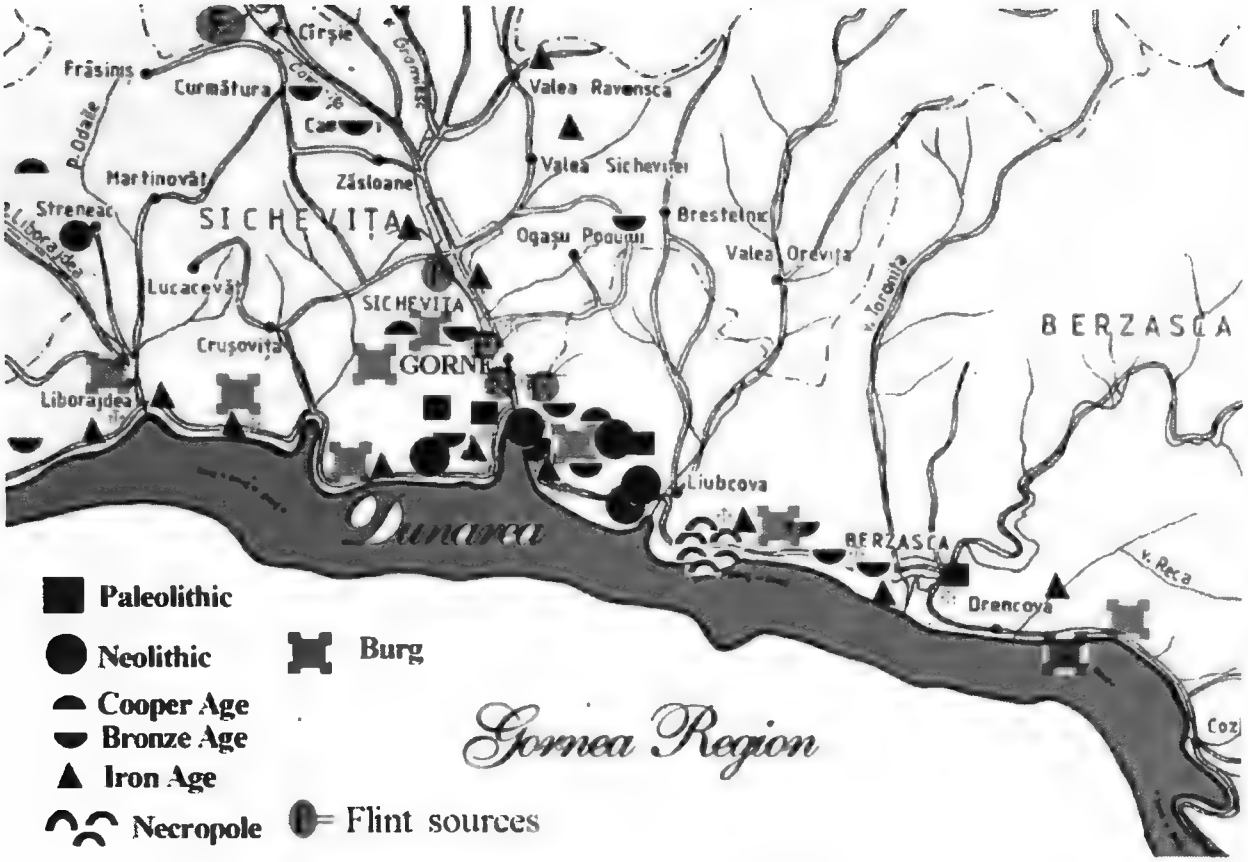

Fig. IIIa.22. Zona arheologică de la Gornea

Foarte puține așezări vinciene timpurii au beneficiat de săpături de mare amploare. La Gornea au fost cercetate peste 40 de complexe Vinča A și câteva complexe SC IIIB-IVA, contemporane cu cele vinciene. Intensitatea de locuire în toate vremurile este extrem de mare (Fig. IIIa.21).

Cercetările din Banatul de vest, realizate în cadrul unor proiecte jugoslavo-americane (Opovo), indică o intensă locuire a vechilor cursuri de râu, sau a unor cursuri de inundație.

Straturile vinciene au, în general, o grosime de doi-trei m, deși depunerile de la Vinča au peste zece metri. Suprafața unei așezări variază în funcție de dinamica evoluției. De exemplu la Opovo sunt așezări satelit (capitolul IVa), la fel la Zorlențu Mare. Aici situl are la început circa două hectare, dar în vremea procesului de retardare are aproape zece. La Liubcova suprafața este de circa două hectare, la Gornea, în prima fază, are trei hectare, iar apoi are peste șapte; la Trnovačka două hectare jumătate, dar sunt situri sub un hectar, așa cum am mai arătat (Novi Kneževac: Milleker 1939).

Cel mai adesea marile stațiuni sunt în locuri de trecere care controlau accesul într-o zonă mai largă, la trecători, fie la cursuri de apă, vaduri. Stațiunile de la Gornea și Liubcova (Fig. IIIa.21) sunt pe terase ce dominau Valea Dunării, dar și la gura unor râuri ce intrau în zona deluroasă în bazine cu o lungime de peste 15 km (Fig. IIIa.21-22). Ele se găsesc în centrul unor depresiuni foarte prielnice agriculturii, nu departe de fluviu pentru a permite pescuitul și culesul scoicilor (la Gornea în șanțul de apărare, Fig. IIIa.77), dar și în zone favorabile

https://biblioteca-digitala.ro

vânătorii. Aceste zone sunt locuite în toate timpurile și au fost descoperite numeroase fortificații de-a lungul vremurilor (Fig. IIIa.10). La Balta Sărată locuințele sunt pe șiruri cu un mic spațiu între ele, fiind două-trei etape de refaceri pe o fază de civilizație.

Fig. IIIa.23. Centrul Banatului, zona deluroasă cu stațiunile Zorlenț, Ohaba și Ruginosu

La Zorlențu Mare, Ohaba Mâdnic și Ruginosu așezările erau pe dealuri (Fig. IIIa.23), la cumpăna apelor dintre bazinul Timișului și Pogănișului, la peste 400 m altitudine, pe vârfuri de deal sau terase înalte, în zona unor poieni. De cele mai multe ori ele erau amplasate în zonele de la gura unor râuri spre Dunăre (Liubcova, Gornea, Starčevo) sau zone de trecere, ca la Opovo (unde era cea mai apropiată trecerea dintre Tisa și Dunăre : vezi Capitolul IVa), Botoș la vărsarea Bârzavei în Timiș, sau Aradac pe cursul Begheiului în Tisa. Uneori, sunt la capăt de vale (Milcoveni: Lazarovici Gh. 1979, cat. 53).

La Caransebeș - *Balta Sărată* (Fig. IIIa.45) și - *Balta Sărată Vest*, *-Valea Cenchii* (orizont Vinča C), așezările sunt plasate întotdeauna pe terasa înaltă a Timișului, în vecinătatea unor puternice izvoare, pe marginea unor brațe de inundație ce străjuiau accesul spre munte (Muntele Mic).

https://biblioteca-digitala.ro

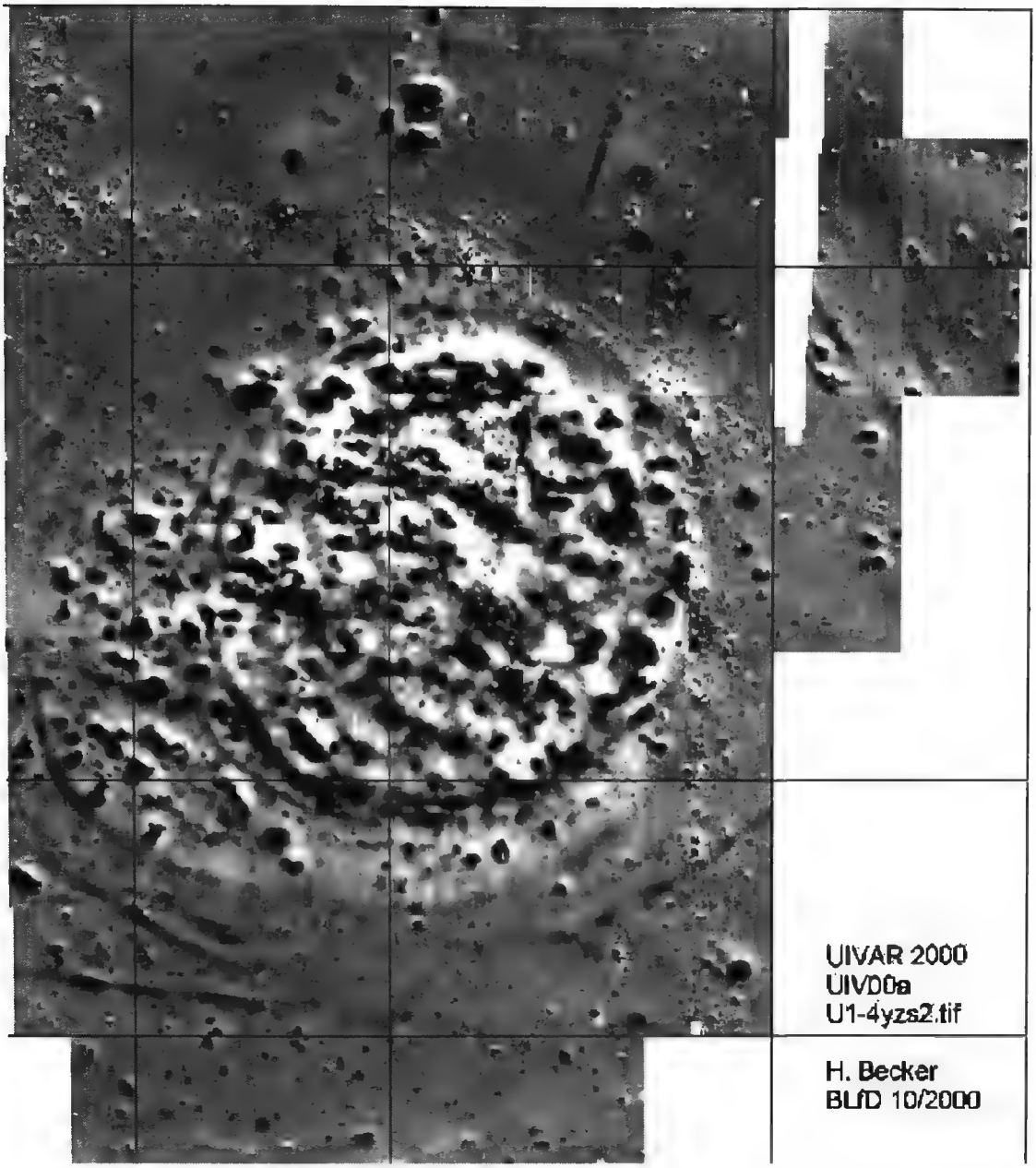

Fig. IIIa.24. Așezarea de la Uivar, după W. Schier – Fl. Drașovean

Stațiunile sunt amplasate, uneori, la gura unor bazine pe care se găseau surse de materie primă, cazul de la Gornea (Fig. IIIa.21-3.22), unde pe ambii versanți (*Ogașu lui Senti* și în *Valea Cameniței)* sunt surse de silex (expediții Lazarovici Gh., Boboș: Boboș - Radu 1991; M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, G. Trnka 2004). Aceste date sunt deosebit de importante pentru înțelegerea rolului, în cadrul schimburilor comerciale, pe care un sit arheologic sau altul l-au jucat de-a lungul vremurilor și influențele pe care le primesc în arhitectură.

Prospectările realizate în tellul de la la Uivar, de H. Becker (Fig. IIIa.25), de o precizie uimitoare (în caseta deschisă pentru o parte din palisadă, diferența la masurători a fost doar de cca. 50 cm) pe șantierul colegilor W. Schier, Fl. Drașovean s-au identificat structuri subterane deosebite constând din locuințe (modul lor de dispunere, dimensiuni) și sisteme de fortificație (din mai multe etape, formate din șanțuri și palisade).

https://biblioteca-digitala.ro

Fiind descoperiri pe mai multe nivele, interpretarea datelor a fost făcută după deschiderea supfrafețelor (www.zv.uni-wuerzburg.de/forschungsbericht/FOBE-akt și legăturile).

O asemenea imagine nu e necesar a fi comentată, dar reprezintă un instrument deosebit pentru arhitectură, pe baza căruia se poate aprecia densitatea și dispunerea locuințelor, distanța dintre ele, etapele de fortificare, evoluția sistemului de fortificare. Ea arată o altă perspectivă a arheologiei viitoare, a posibilităților de prospectare, analiză și datare.

La Zorlențu Mare și la Ruginosu ***procesul de retardare*** este marcat prin extinderea și răsfirarea stațiunilor prin locuințe disparate, în contrast cu așezările născute din noile migrații. În ceramică se constată procese de decădere a tehnologiei ceramicii, limitarea formelor la unele tipuri, sărăcia și decăderea ornamentației, aspecte care ne-au determinat de a socoti că în acele stațiuni au loc procese de involuție.

Locuințele

Evoluția sistemului arhitectural

În primele etape de locuire există bordeie (la Gornea, Liubcova, Vinča); la fel o dată cu primele migrații Vinča C, reapar bordeiele (Zorlențu Mare, nivel 3; Hodoni I), apoi se ridică construcții din lemn sau structuri de lemn cu pereții lipiți cu lut, acoperite cu paie sau stuf. În așezările principale evoluția sistemelor de construcție ține de natura și sistemul de fortificație. Prezența unor bordeie în primele faze trebuie privită ca o etapă tranzitorie, deoarece se ridică locuințe ușoare pe structuri de lemn, care de multe ori nu lasă urme. Trebuie precizat că bordeiele din fazele A2-A3 de la Gornea sunt la periferia stațiunii, în afara sistemului de fortificație. În etapele A1/A2, în centrul stațiunii există și locuințe de suprafață, cu o evoluată arhitectură în lemn și lut, dar în acele zone s-au făcut doar sondaje.

Deoarece cercetările privitoare la arhitectura culturii Vinča nu sunt uniforme pe parcursul evoluției, socotim mai important a studia câteva cazuri cu evoluție specifică determinată de ocupații, poziția sau dinamismul stațiunii.

Studii de caz

Deoarece între diferitele săpături mari sunt diferențe în ce privește tehnica de săpătură sau suprafețele cercetate, echipele tehnice, iar multe dintre ele sunt doar parțial publicate sau de loc, analizăm câteva studii de caz, unde am făcut observații directe, care prezintă unele detalii semnificative pentru problematica noastră.

O prezentare a evoluției pe fazele culturii Vinča, cum am mai arătat, pe de o parte este dificilă din cauza informației lacunare, iar pe de altă parte ar rupe logica evoluției din siturile mai bine cercetate. Pentru studiile de caz am ales Gornea pentru bordeie, Zorlențu Mare și Balta Sărată pentru locuințe, unde detaliile necesare argumentației nu au fost încă publicate sau nu sunt publicate sintetic, numeroase detalii de arhitectură fiind în documentația noastră și ele nu au făcut încă obiectul unor asemenea analize. Aceasta ne scutește de a trimite mereu la analogii, unde informația este uneori lacunară, disparată, greu accesibilă și ar îngreuna textul. Informațiile acelea vor fi concentrate în sintezele finale.

https://biblioteca-digitala.ro

Bordeiul. Studii de caz - Gornea

În stațiunea de Gornea au fost cercetate (și publicate) cele mai numeroase bordeie de la nivel Vinča A. În ultima campanie de săpătură s-au efectuat doar sondaje (pentru a opri cercetările, în vederea realizării monografiei) prilej cu care s-a constatat că centrul stațiunii se afla spre mijlocul terasei (la suprafață nu existau materiale) și că cercetările noastre s-au situat în cea mai mare parte în zona de sud, mai ales spre marginea de sud.

Acolo era o stratigrafie nederanjată de cca.1 m, așezarea se întindea mult spre nord, iar șanțurile de fortificare nu cuprindeau întreg teritoriul locuit (e posibil să fie și altele). Stopând cercetările am efectuat prospecțiuni cu rezistivitate, ocazie cu care am depistat șanțul de vest (Fig. IIIa.77a).

Sondajele de verificare au confirmat existența lui, dar lipsa timpului și rezultatele nu prea concludente din primele prospectări (din cauza câtorva ani secetoși) ne-au determinat să stopăm această prospectare. Cercetările de la Parța, prin amploarea lor, au mutat centrul de greutate și echipele de bază, astfel încât multe probleme (stratigrafia în zona centrală, arhitectura nivelului II din centru) au rămas încă nerezolvate.

Fig. IIIa.25. Gornea, bordeiele 1-6 și P1

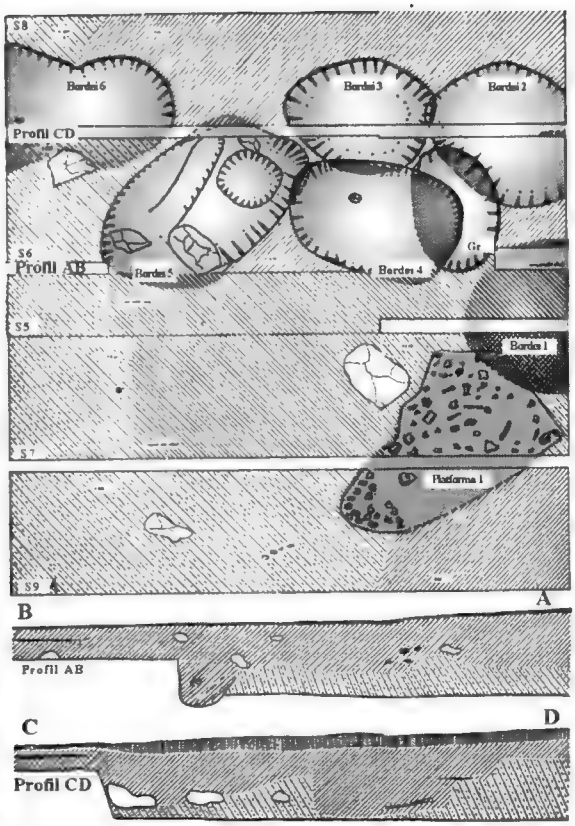

Fig. IIIa. 26. Gornea, bordeiele 1-6, planuri și profile

Tipurile de bordeie

O tipologie exactă poate fi realizată, dar credem că la Gornea nu are o bază reală, deoarece gruparea bordeielor este de multe ori familiară. Un spațiu este folosit de o familie, situație întâlnită în neoliticul timpuriu la Gura Baciului. După formă (Fig. IIIa.27, codurile F)

https://biblioteca-digitala.ro

sunt rotunde, ovale, patrulatere cu colțurile rotunjite. Uneori par să aibă o anexă, o magazie (cazul cu B6). În gruparea bordeielor rămâne uneori un spațiu central liber (cazul la B1-B6).

Profilul bordeielor

Profilul bordeielor diferă (Fig. IIIa.27, marcajele P...) uneori de la un perete la altul, în funcție de nevoile interne, de pantă sau intrare. Am constatat la bordeiele mai adânci de -70 cm care coboară până la -1,2 m, că peretele este sprijinit de un gard de nuiele sau pari, iar alteori se scobește în profil, pentru o poziție mai comodă, când se lucrează lângă perete. De multe ori podeaua bordeielor este înclinată, poate pentru colectarea apelor, iar unele trepte sunt pentru ieșire (Fig. IIIa.26, profil CD; Fig. IIIa.27, tipul P4).

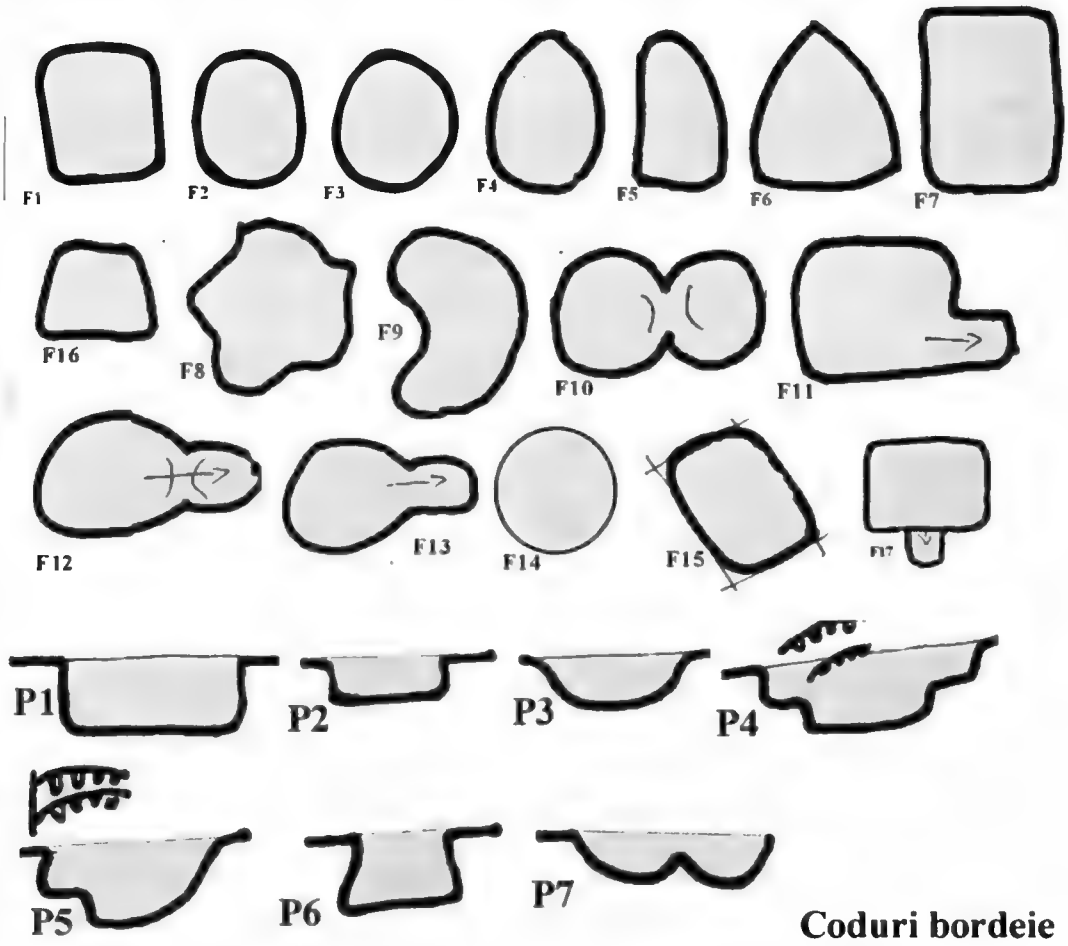

Fig. IIIa.27. Catalog de profile de bordei, coduri privind planul și profilul bordeielor

Bordeiele care se construiesc primele au o anume adâncime, apoi după o vreme de funcționare, apar găuri de animale care favorizează penetrarea apei. Din acest motiv, sau din nevoie de spațiu, bordeiul fie este abandonat fie se sapă altă încăpere. Vechiul fund este folosit ca gârlici sau antreu. Din păcate lipsa unor cercetări pe suprafețe mari nu a permis precizarea unor detalii arhitecturale privind aceste bordeie, vecinătatea lor și corelații. Semnificative sunt observațiile de la Miercurea Sibiului (Luca, WEB ULB Sibiu).

Dimensiunile bordeielor

Bordeiele de la Gornea aveau groapa adâncă de 70 – 110 cm, dimensiunile de 1,5 x 2 m până la 3 x 4,5 m (la cel mai timpuriu orizont, Vinča A_1, în $B21_b$: Lazarovici Gh. 1979, 51 și urm.).

https://biblioteca-digitala.ro

Gornea CS B21b	Vinca A1	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	16	40
Gornea CS B32b	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	15	37
Gornea CS B12	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	12	35
Zorlentu Mare B1973	Vinca B2	Mai jos	12	35
Zorlentu Mare B1 974	Vinca A3-B1	0	11,5	28
Zorlentu Mare B2 974	Vinca B1-B2	0	10,5	26
Gornea CS B4	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	9,5	24
Gornea CS B35	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	9	22,5
Gornea CS B24	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	8,75	22
Balta Sarata B4	Vinca A4	0	7,6	19
Gornea CS B3	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	7,5	18,7
Gornea CS B8	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	7,5	18,7
Gornea CS B9	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	7,5	18,7
Gornea CS B9	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	7,5	18,7
Balta Sarata B6	Vinca A4	inedit	7,5	18,7
Balta Sarata B27	Vinca A4	Lazaarovici Petrescu 2003, 169 şi urm. Fig. 28,	6	15
Balta Sarata B27	Vinca A4	Lazaarovici Petrescu 2003, 169 şi urm. Fig. 28,	6	15
Gornea CS B19	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	5,25	13
Gornea CS B21c	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	5,25	13
Gornea CS B11	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	5	12,5
Gornea CS B13	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	5	12,5
Gornea CS B14	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	5	12,5
Gornea CS B17	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	5	12,5
Gornea CS B22	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	5	12,5
Gornea CS B23	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	5	12,5
Gornea CS B29b	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	5	12,5
Balta Sarata B5	Vinca A4	0	5	12,5
Zorlentu Mare B1975	Vinča A3	Mai jos. Fig. 3.35	4,6	11,5
Gornea CS B6	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	4,5	11
Gornea CS B31	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	4,5	11
Gornea CS B29a	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	4,5	11
Gornea CS B1	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	3	8
Gornea CS B5	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	3	8
Gornea CS B21a	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	3	8
Gornea CS B28	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	3	8
Gornea CS B32a	Vinca A	Lazarovici Gh. 1977, 51-52	3	8
Stațiune, bordei	Cultura, faza	bibliografie	Su.c	Su.u

La Balta Sărată dimensiunile erau: **B4** 2,3 x 2,3 m; **B5** 2,5 x 2 m; **B6** 2,5 x 3 m (Lazarovici Gh. săp. 1976; 1979, cat. 3), **B27** 3 x 2 x 1,30 m (Fig. IIIa.33a-c), (Lazarovici Gh. Petrescu 2003, fig. 46, amplasare); iar la Zorlențu Mare în **1973,** 3 x 4 m; în **1974,** 3 x 3,5 m, și respectiv 3,3 x 3,5 m (Lazarovici Gh. 1979, 81).

Suprafața și habitatul în bordei

Groapa cercetată de la bordeie nu reprezintă adevărata lor suprafață. Ea este partea în care se poate umbla în picioare. Spațiile de gospodărit, de dormit sunt pe marginea acestei gropi. La un bordei de 2 x 3 m (în tabel alăturat, suprafața golită Su.c = 6m^2) suprafața reală (tabel, coloana suprafața utilă = Su.u) ajunge la 15-16 m^2, adică de peste 2,5 ori mai mare. În acest fel se ajunge ca groapa unui bordei de 16 m^2 (cel mai mare) să aibe o suprafală de până la 40 m^2. Media pe un bordei este de 12 m^2, dar cele mai numeroase sunt de 12,5 m^2, urmate de cele de 18-19 m^2, cum se poate observa din tabelul alăturat, medie care se

https://biblioteca-digitala.ro

regăsește astăzi în multe locuiri în vremea sezonului rece, deoarece în sezonul cald se folosește foarte mult exteriorul. Pământul scos din groapa bordeiului se clădește pe margini formand un „perete" lateral, lăsând un spațiu de cca. 70-75 cm lățime, a cărui înălțime ajunge apropiată de cea a gropii sau ceva mai mică. În acest fel, dacă groapa are 70 cm adâncime, se adaugă alți 60 cm ce reprezintă înălțimea peretelui lateral și apoi 70-90 cm ai acoperișului, încât se ajunge la 1,90/2,10 cm înălțime în centru și cca. 1,70 m pe marginea gropii. Aceste înălțimi permit o mișcare în picioare normală în bordei. Spațiul pentru dormit era la cca. 70 cm deasupra fundului, la care se adaugă încă 70 cm până la acoperiș, ceea ce conduce la dimensiunile interiorului unui cort. Față de cerințele actuale este puțin, dar dacă raportăm la locuințele obișnuite din evul mediu, sau la încăperile de iarnă din perioadele moderne de la sate, este un spațiu acceptabil, care nu pune nici probleme de încălzit, decât în perioadele foarte geroase.

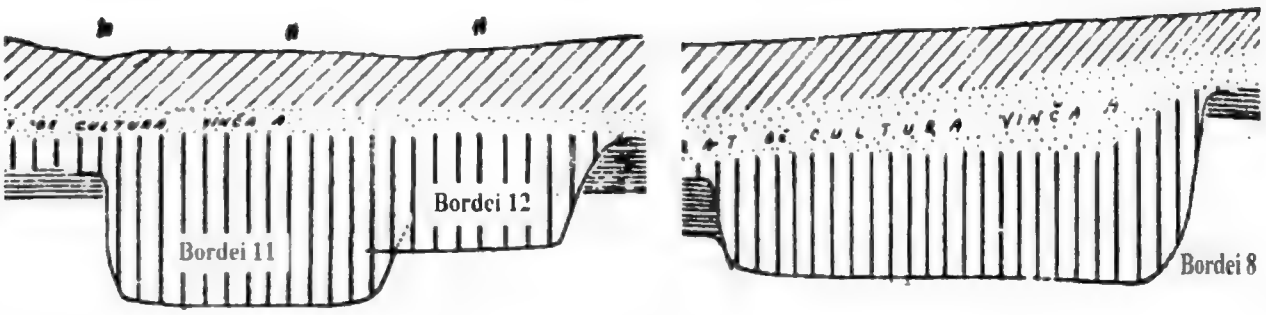

Fig. IIIa.28. a▲, b▼ Gornea, Vinča A, profile prin bordeie neolitice; c▲, d▼

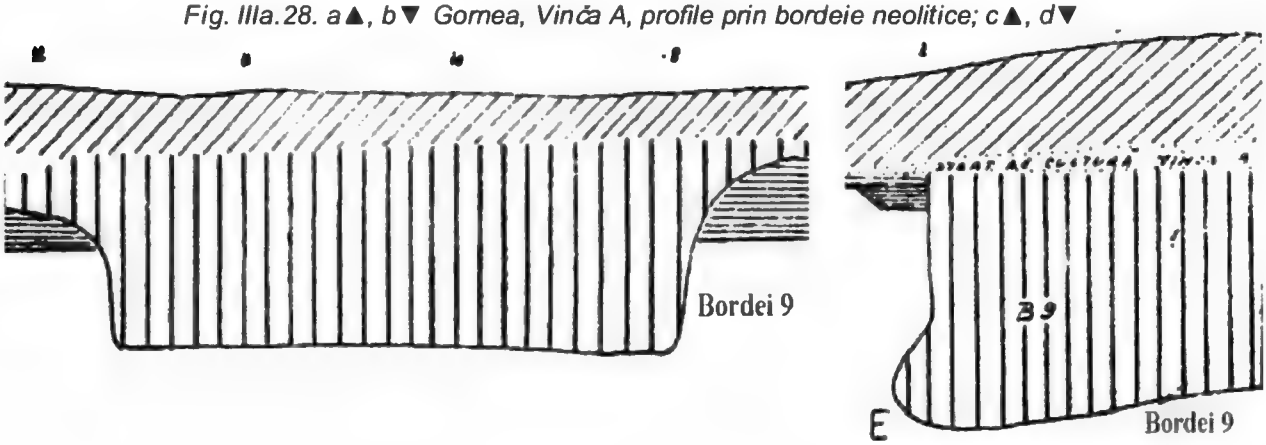

Foarte rar au fost descoperite vetre în bordeie; uneori resturi de vetre au fost identificate pe marginea bordeiului, care prin rupere naturală se distruge. Adesea găsim în cultura Vinča tăvi de lut sau funduri de vase mari, care permit arderea unui foc potolit, cu lemne uscate sau cu jar, potrivit pentru încălzit.

Elemente arhitectonice în bordeie

La unele bordeie, în două-trei cazuri au apărut fragmente de margini de lut arse. Ar putea fi fragmente de canat de ușă, dar pot să fi avut și orice altă întrebuințare, ca de exemplu la încălzirea așternutului, obicei practicat în evul mediu și perioada modernă. Cât privește forma bordeielor, nu este o regulă generală, deoarece în subsolul de la Gornea, pe terasă există bolovani mari (Fig. IIIa.29b). De cele mai multe ori o parte din acești bolovani au fost lăsați în interiorul bordeiului având, desigur, diferite întrebuințări gospodărești. Am zice chiar că în funcție de bolovan, se amenajează forma și orientarea bordeiului.

https://biblioteca-digitala.ro

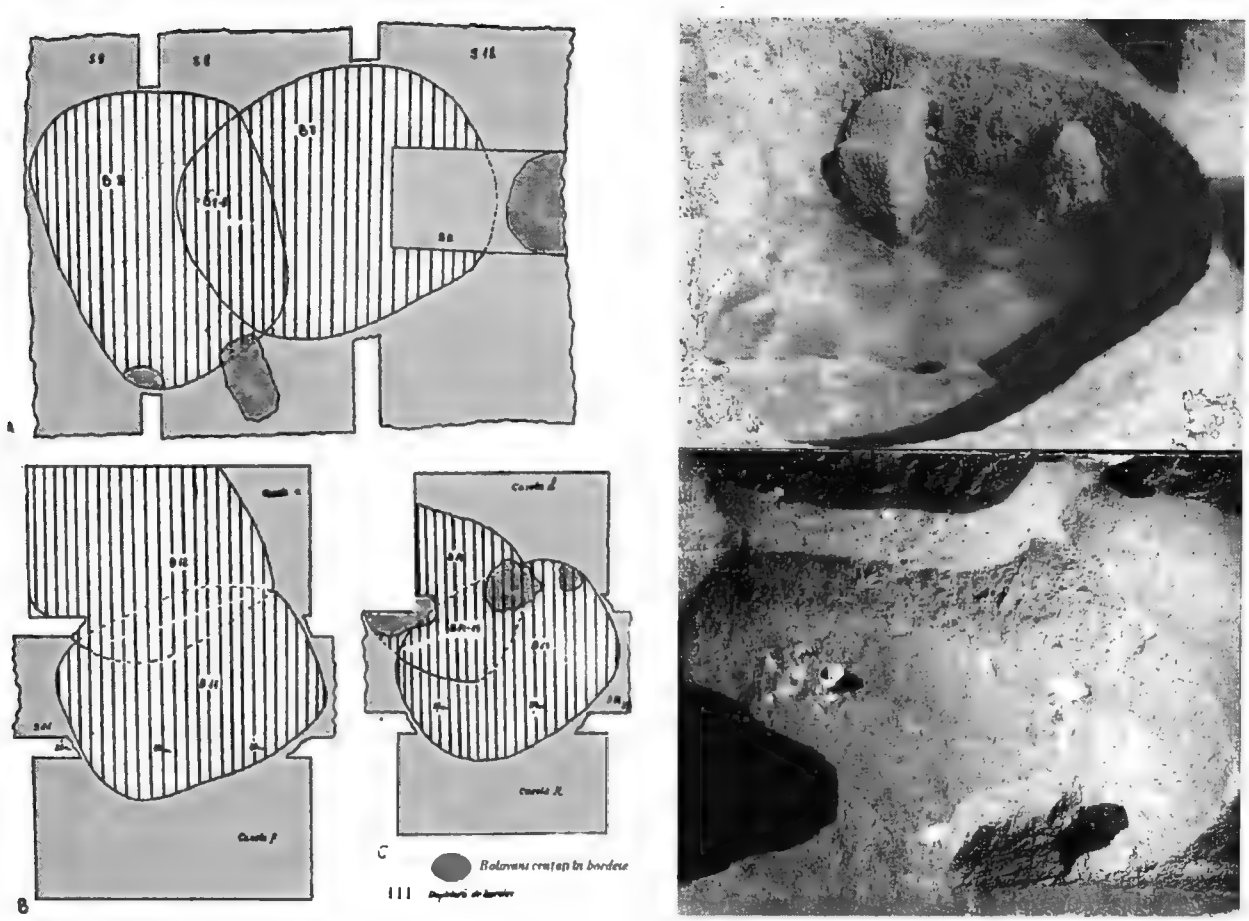

Fig. IIIa.29. Gornea: a) planuri de bordeie; b)bordeie cu bolovani cruțați în interior: sus B13-B14; jos B4

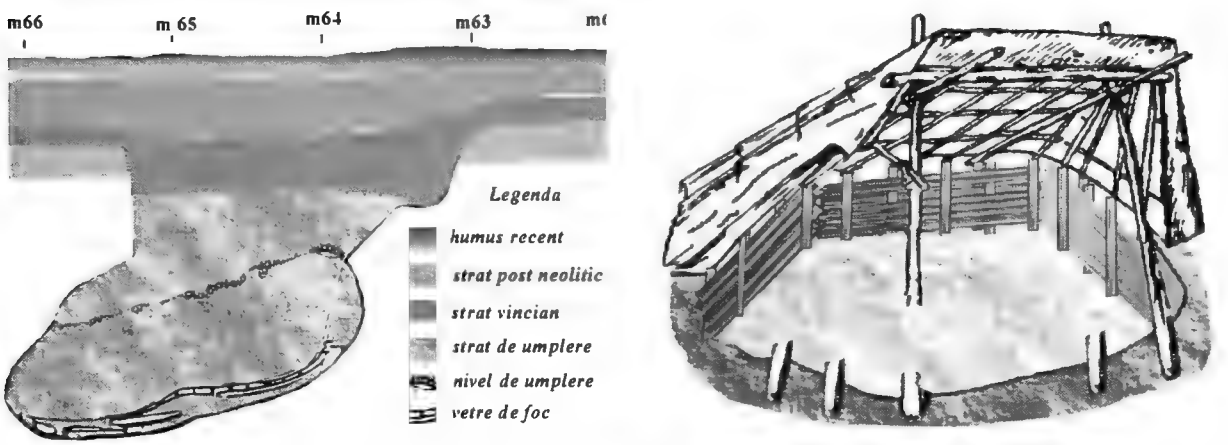

Fig. IIIa.30. Gornea: a) Vinča A_2 B 15, groapa de provizii și pentru lut; b) Vinča A_{2-3}, bordei căptușit, reconstituire

Acoperișul, cum am pomenit, este fixat în pământul din marginea bordeiului, de obicei nivelat, fiind greu de identificat elementele de construcție; uneori se păstrează o groapă în centru (ex. Parța, inf. Moga, Radu). Reconstituirea lor este dificilă nefiind elemente sigure. Unele gropi sau bordeie au folosiri secundare (gropi de lut, gropi de provizii, Fig. IIIa.30a, gropi menajere). La Gornea nu au fost descoperiți pari pentru acoperiș în centrul bordeiului, așa cum apar la Vinča (Vasić 1932, fig. 8-10; 1934, fig. 238). Bordeie cu planul dreptunghiular, oval sau rotund apar și la Vinča (Bogdanović 1981, 27) sau Banjica

https://biblioteca-digitala.ro

(Todorović, Cermanović 1961, niv. VII). Bordeiele mari sunt săpate în trepte (Vinča: Vasić 1932, fig. 8-10; 1934, fig. 238; Žarkovo: Garašanin M., Garšanin D. 1955, 109) dar, uneori, treptele provin de la ruperea marginilor bordeiului după abandonare.

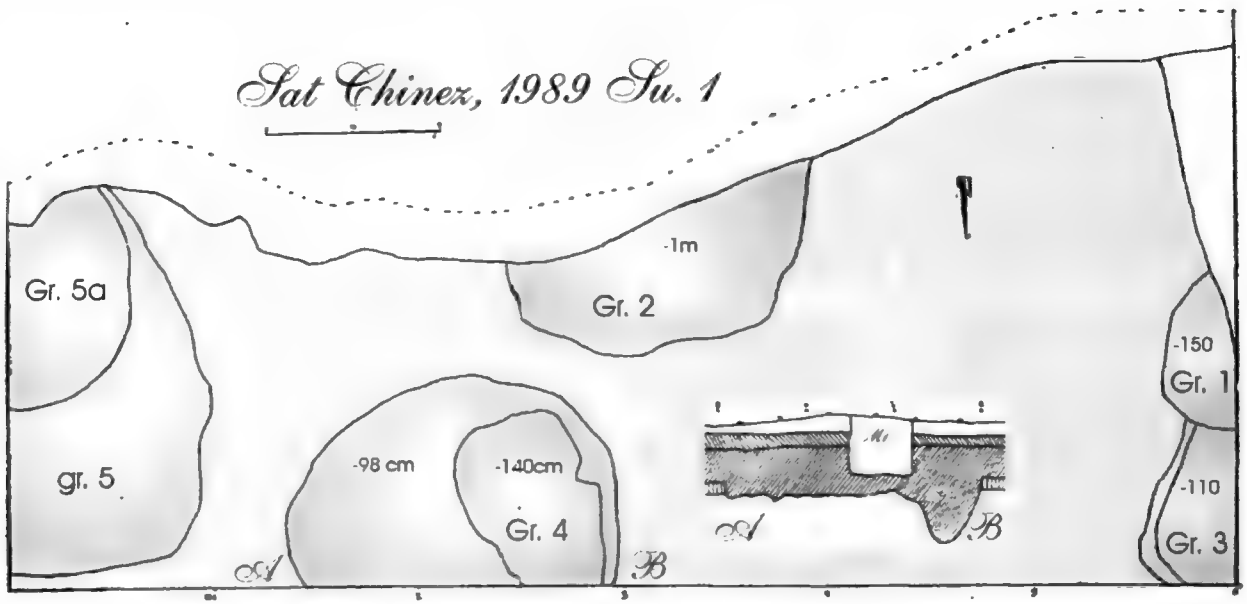

Fig. IIIa.31. Sat Chinez, planul bordeielor și gropilor, Vinča A2, Vinča C1 (G4), după Drașovean

Suprafața cercetată de Fl. Drașovean la Sat Chinez, în nord-vestul Banatului, ne-a oferit mai multe complexe vinčiene mai deosebite (Fig. IIIa.31):

- unul timpuriu (G5 sau bordeiul 5),(Drașovean 1993, 25-27, fig. 2, pl. II-V), cu materiale de fază Vinča A2, cu diametrul de circa 3,6 m;
- altul, o groapă (G5a) de etapă Vinča B2-C1 (Fig. IIIa.31), cu importuri Esztár târzii. Colegul Fl. Drașovean (Drașovean 1993, pl. I.9) ca și F. Horváth, le consideră timpurii, dar celelalte materiale, în special castroanele bitronconice (Drașovean 1993, pl. I/1-4), par a fi caracteristice orizontului Vinča B2.

Analizând clasificările și asocierile colegului Fl. Drașovean, avem o opinie diferită de acesta privind încadrarea complexului G5a, pe care îl considerăm că ține de migrația Foeni. Unele forme au analogii la Gornea cum a arătat colegul Fl. Drașovean (Drașovean 1993, 40-42), având corespondență în tipologia lui W. Schier (Schier 1995.1, strachina S031.1 cu variante la Vinča BB între -9 -8,10 m, dar alte variante S031.2 merg și între -6,90- 6,50 m, Vinča B2; sunt însă altele S033, S054.3, ce domină de la -6,4 la –6 m). Asemenea cupe apar la Zau de Câmpie între -2 -1,80 m, în cel mai târziu orizont Foeni de aici, după care se naște Petrești A. Din punctul de vedere al tehnicii, îl vedem mai apropiat de cele Vinča C, decât de Vinča A, deși sunt clare elemente Vinča A, cum am arătat mai sus (la fel castronul din pl. I.10 la Drașovean 1993).

O situație mai deosebită a fost descoperită la Gornea, unde inițial a fost un bordei, transformat apoi în groapă de lut și în cele din urmă în groapă de provizii, Fig.III.30. În groapa de provizii a existat o mică vatră de foc (diam. 20 cm), folosită un timp relativ scurt și amenajată special cu lut. În plus locul vetrei se mai schimbă, ceea ce arată o folosire îndelungată a ei. Rostul ei era de uscare și afumare a gropii, aceasta fiind potrivită pentru

https://biblioteca-digitala.ro

păstrarea proviziilor (cereale, afumături în grăsimi, produse lactate), fapt demonstrat de numeroase informații etnnografice și etno-arhologice.

Orientarea bordeielor

La Gornea, cele mai multe bordeie au axul lung orientat pe direcția NE-SV (la B4, B8, B15, B16, B21b, B22, B24, B27, B31, $B31_a$, B35), după care urmează cele N-S (B1, B2, B6, $B21_a$, B21c, B23, B26, B29) și doar câteva erau orientate NV (B5, B9, 1B0, B28, B30) (Lazarovici Gh. 1977, 51).

Tărtăria

Datele radiocarbon recente au confirmat datarea primului nivel de locuire vinčian la nivelul fazei Vinča A3 târziu - B1, în jur de 5300 -5100 CAL B.C. (Fig. IIIa.32), (Lazarovici Gh., Merlini 2005; Merlini 2004). De altfel, precizăm că după reanalizarea materialelor descoperite de N. Vlassa și K. Horedt, am constatat că materialele de nivel Vinča A3 sunt cu mult mai numeroase decât cele cunoscute anterior.

La Tărtăria, prin săpăturile lui K. Horedt și mai apoi ale lui N. Vlassa, au fost descoperite mai multe bordeie, din care doar unul a fost cercetat în întregime, B1. Materialele ceramice din B1 și B2 au fost grupate și publicate împreună de N. Vlassa. După cum se observă din Fig. IIIa.32a, între aceste complexe se situează „groapa rituală cu tăblițele" sau mormântul „Tărtăria Lady" (denumire dată de Marco Merlini, vezi mai jos).

Din aceste motive, oasele datate prin metoda C^{14}, nu știm din care bordei provin; de asemenea, în acest moment, nu putem preciza cu exactitate nici căruia din bordeie îi aparținea groapa sau mormântul menționat. B1 avea o suprafață de 16,5 m² (5,5 x 3 m), iar B 2 era lung de aproape 3 m, cu gârliciul spre vest. În ceea ce privește bordeiul cercetat de K. Horedt în 1942-1943, acesta pare să fie o intersecție de mai multe complexe, fapt sugerat și de umplerea sa; trebuie să precizăm că tehnica de săpare de la acea vreme nu era atât de riguroasă ca în zilele noastre.

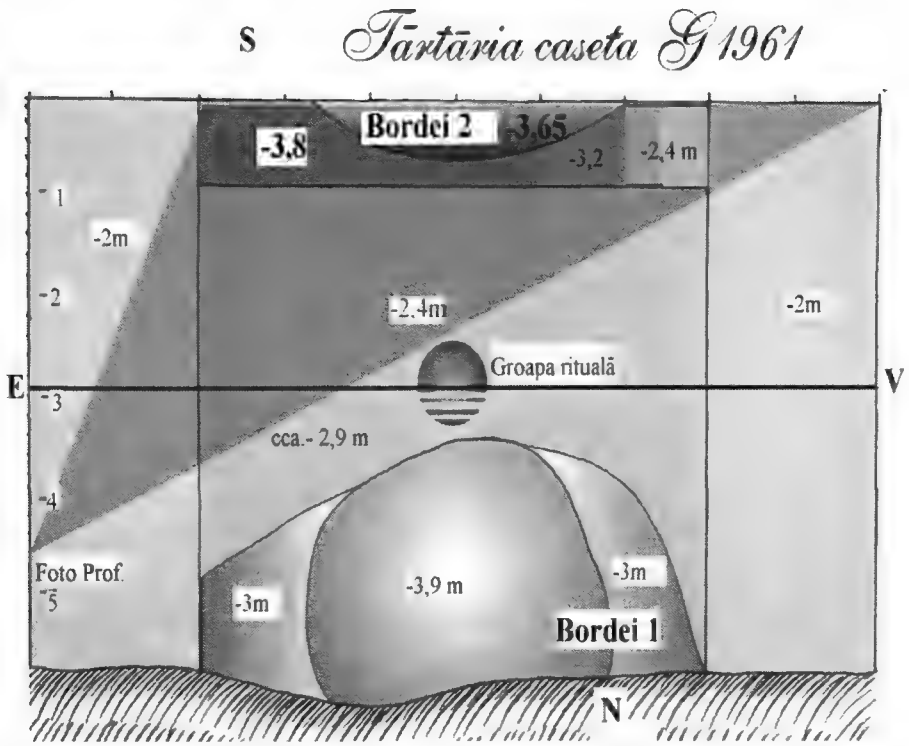

https://biblioteca-digitala.ro

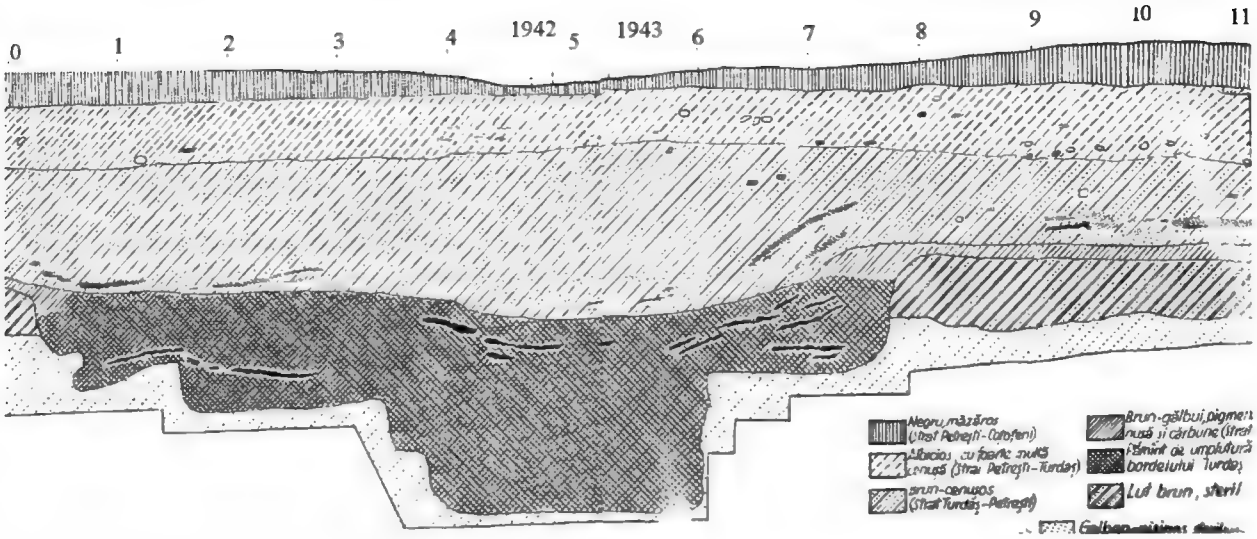

Fig. IIIa.32. Tărtăria: a) caseta G; b) profile și planuri de bordeie

Bordeiul 27 de la Balta Sărată

Pereții bordeiului erau drepți, la peretele de vest partea inferioară fiind ușor scobită (situație ce ușurează activitățile desfășurate lângă peretele gropii), ca la B9 de la Gornea. Fundul era drept, dar nu s-au găsit instalații interioare sau vetre de foc (o anumită parte a sa nu a fost cercetată: Lazarovici Gh., Petrescu 2003; WEB cimec.ro/scripts/arh/cronica/selloc.asp index 2172). Latura de SE avea panta înclinată, fiind poate vorba de un gârlici, situații greu de depistat. Bordeiul are o perioadă de astupare după care a fost folosit ca groapă pentru resturi menajere (oase, pietre, fragmente ceramice).

Pe axul lung au fost descoperite două gropi, care foarte probabil proveneau de la structura acoperișului (Fig. IIIa.33a-33b), la fel una în interior, pentru sprijinirea lui.

Semibordeiul

Nu avem prea numeroase cazuri de acest fel, deoarece este foarte dificilă determinarea lor. Nu este suficientă stabilirea adâncimea complexului, deoarece de multe ori adâncimea este cea la care a fost surprins în săpătură și nu cea de la care a fost construit complexul. În al doilea rând, semibordeiul presupune și existența unor pereți, cel mai adesea din împletitură de pari și nuiele (apar resturi).

Cum pereții pot fi din lemn, iar urma lor neidentificabilă (dacă sunt construiți pe tălpici de lemn) este greu de făcut o distincție clară. Avem totuși și câteva situații clare, la Zorlențu Mare și la Aradac, în Banatul de vest (Fig. IIIa.34a-34b).

La Aradac sunt locuințe semiadâncite, cu albieri în podea, care nu aveau pereți prea înalți (cca. 1,20 - 1,40 m). Marginile albierilor au fost folosite ca zone gospodărești sau ca spații de dormit. La Aradac, între locuințe semiadâncite, există spații goale și cuptoare sau vetre de foc, situate în afara complexelor (Fig. IIIa.34a). La Balta Sărată, în nivel Vinča A3, semibordeiul avea adâncimea la care a fost surprins -0,35 cm, la care se adaugă încă cca. 10 –15 cm (Fig. IIIa.33d). Modul de dispunere al locuințelor este similar cu cel de la Parța, nivel 7b (Lazarovici Gh. et alii 2001), din cultura Banatului, faza a II-a, ceea ce corespunde unei etape Vinča A3-B1.

https://biblioteca-digitala.ro

O altă variantă a acestei locuințe este cea de la Zorlențu Mare (Fig. IIII.34b), din nivel 3 (numerotarea veche IIIa), unde apar mai multe complexe de mici dimensiuni, cu cuptor sau vatră de foc în interior. Acest tip de locuință se apropie de colibă, cea mai simplă formă de locuit, având un caracter sezonier. Cuptorul sau vatra erau foarte bine amenajate, ceea ce presupune o construcție deosebită. Asemenea cuptoare permit arderea vaselor și chiar reducerea minereurilor, în fazele târzii ale culturii Vinča, poate în conexiune cu "șocul" Vinča C și începuturile metalurgiei cuprului. Dimensiunile nu sunt prea mari, 2,4 x 2,2 m, spațiul din jur era de încă cca. 70 cm, cea ce duce în final la dimensiuni de cca. 3 x 3,5 m. Unele din aceste semibordeie cu cuptoare bune, pot fi „ateliere" pentru prelucrarea aramei, știind că în cultura Vinča cuprul este prelucrat din cele mai vechi etape (Vlassa 1967, fig. 6; 1976, 118, fig. 6; Horedt 1968; Lazarovici Gh. 1979, 32, n. 142; 87, n. 127).

Fig. IIIa.33a-b. Balta Sărată, Vinča A3, B 27

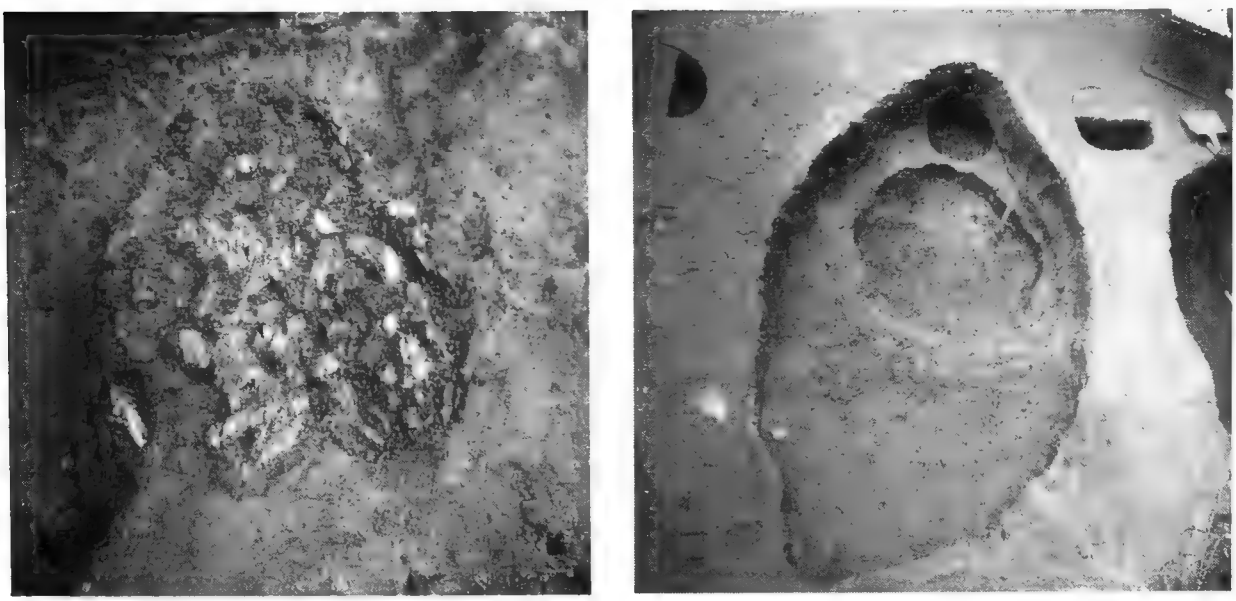

Fig. III.33. Balta Sărată, Vinča A3; c) B 27; d) semibordeiul 31

https://biblioteca-digitala.ro

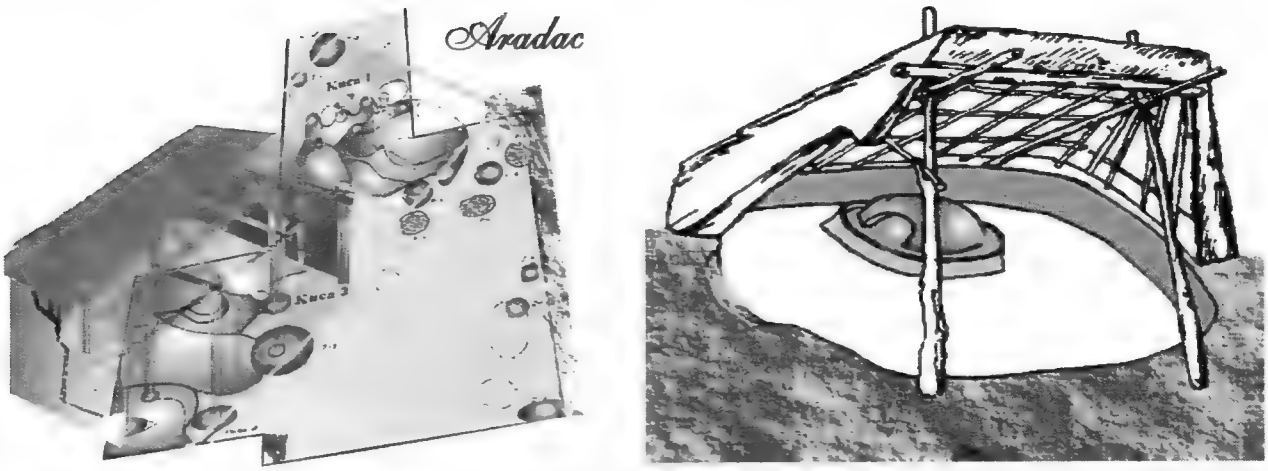

Fig. IIIa.34a. Aradac, locuințele 1 și 2; 34b. Zorlențu Mare, nivel 3, semibordei, Vinča B_2

Locuințele de suprafață

Zorlențu Mare. Nivelul 7, Vinča A3/B1 timpuriu (Fig. IIIa.35)

Acest nivel era la baza stratului de cultură, din care plecau bordeie și gropi mai vechi, strat care în partea de sud atingea peste 2 m adâncime, iar fundul unor complexe ajungea la 2,8 m. Aici s-a descoperit un bordei, o groapă cu craniu de taur sălbatec, încă patru-cinci gropi ce țineau de acest nivel, ca și altele de stâlpi, pornind de mai sus. Groapa cu craniu se găsea la marginea de nord a piațetei, în vreme ce la marginea de vest era zisul sanctuar, iar la marginea de est atelierul ceramic, Fig. IIIa.35. Deși nu avem dovezi directe, presupunem că depunerea capului de taur, se leagă de centrul stațiunii (deși nu aveam atunci o delimitare clară, noi am plasat suprafața cam unde credeam că e zona centrală, bazați pe cele două sondaje din 1963 și 1964), unde aveam cea mai consistentă stratigrafie.

Dintre descoperirile nivelului, amintim un bordei ușor oval (2,8 x 2,3 x 0,60 m), cu unele gropi interioare ce ajung la -0,85 m. Din cauza tasărilor, marginea bordeiului nu era foarte clară. În marginea de nord a bordeiului erau câteva gropi de stâlp de la o locuință cu etaj, din nivelul 5. Solul în care era săpat era un humus vechi.

Nivelul 6a, Vinča B1

În acest nivel (Fig. IIIa. 37a) începe adevărata arhitectură de la Zorlențu Mare, situație întâlnită de altfel și în alte părți (Balta Sărată, Parța, Tărtăria, ca să ne referim doar la cele cercetate de noi). Acestui nivel îi aparțin construcțiile L5 și L6. Acum începe organizarea așezării cu un centru, o piațetă și o serie de construcții deosebite.

https://biblioteca-digitala.ro

Sanctuarul

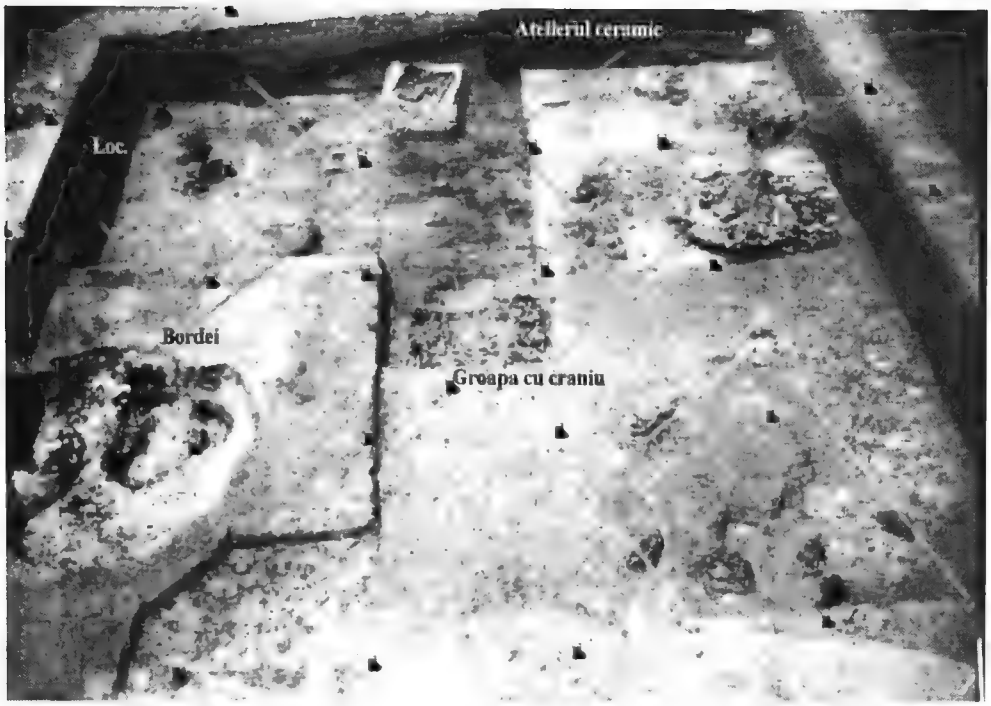

Fig. IIIa.35. Zorlențu Mare, nivel 7, Vinča B1, bordeie, resturi de locuințe, groapă de fundare

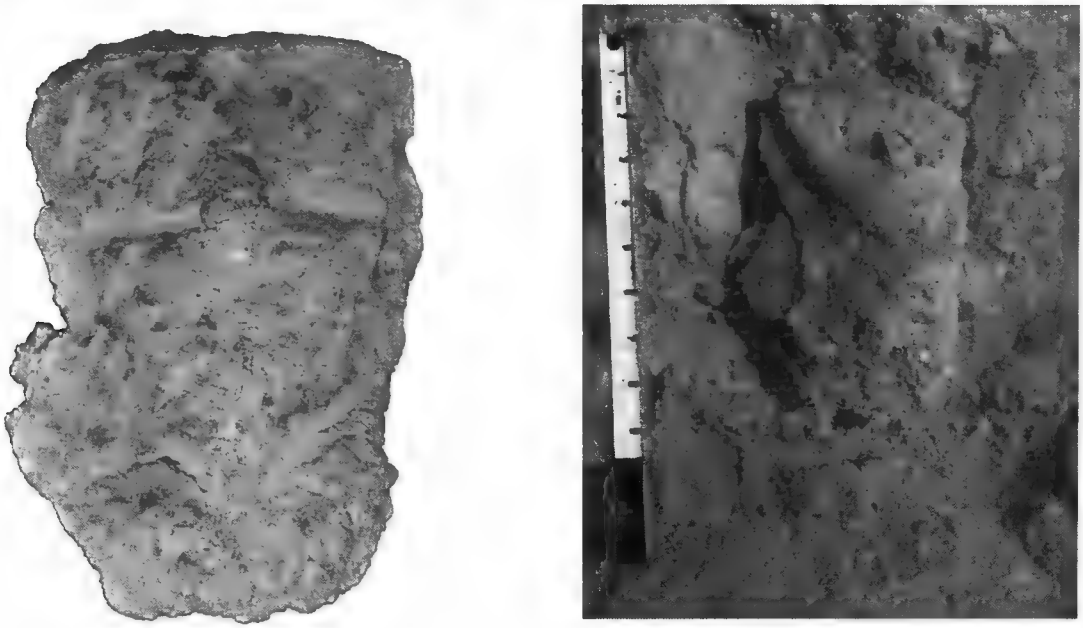

Fig. IIIa.36. Zorlențu Mare, cap de statuie monumentală

Una dintre construcții (L4) conținea un cap de statuie monumentală (Fig. IIIa.36,38), lipit undeva pe un perete sau pe o coloană, desprins de la locul său și căzut spre centru, între dărâmături, ceea ce ar indica existența unui sanctuar. Capul avea fața ca o mască triunghiulară, în care nasul era o mică proeminență, iar pe partea superioară a frunții erau incizii duble în „V", cu vârful în sus. Acest gen de ornament nu apare pe fruntea idolilor, ci doar pe gât sau pe spate.

https://biblioteca-digitala.ro

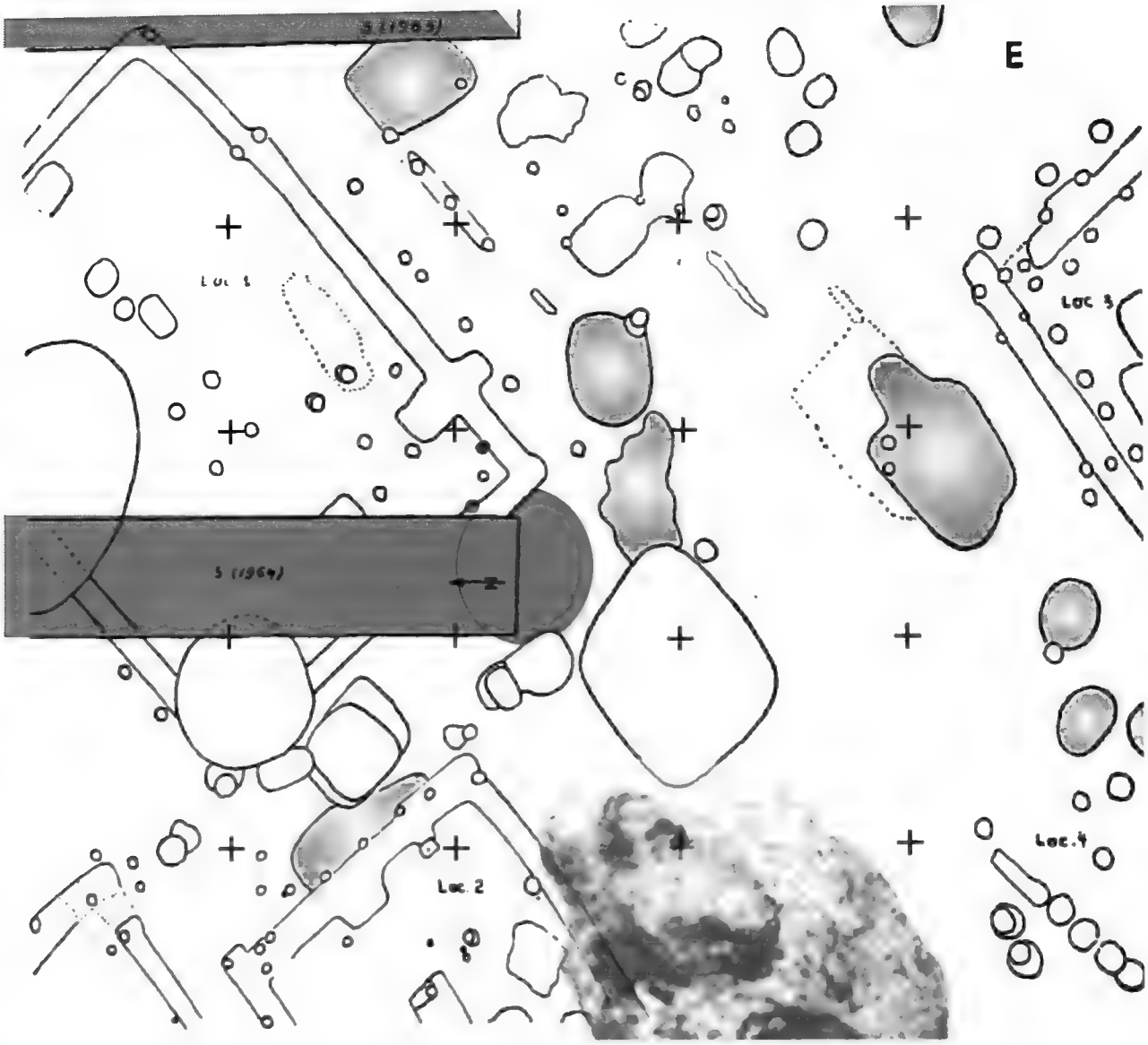

Fig. IIIa.37. Zorlențu Mare, nivel Vinča A3-B1, bordeie și gropi

Numerotarea locuințelor respectă ordinea în care au fost săpate. Cel mai vechi complex pare să fie un sanctuar (?), (Fig. IIIa.37, marcaj Loc. 4), ridicat peste și în vecinătatea unui bordei (Fig. IIIa.35, 37). Construcția avea pereții din stâlpi masivi înfipți unul lângă altul (peretele de sud), care ne amintește de L9a din nivel 7B de la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001, 102, fig. 78-79). În partea dinspre centru, avea o podea suspendată pe o structură de bârne foarte late și puternice, dar care au ars slab, nefiind bine păstrate, insesizabile chiar din cauza amestecului lipiturii (argilă amestecată cu pământ). Peretele de nord se pare că avea o structură similară, dar acesta suprapunea un bordei, iar delimitarea gropilor a fost dificilă.

https://biblioteca-digitala.ro

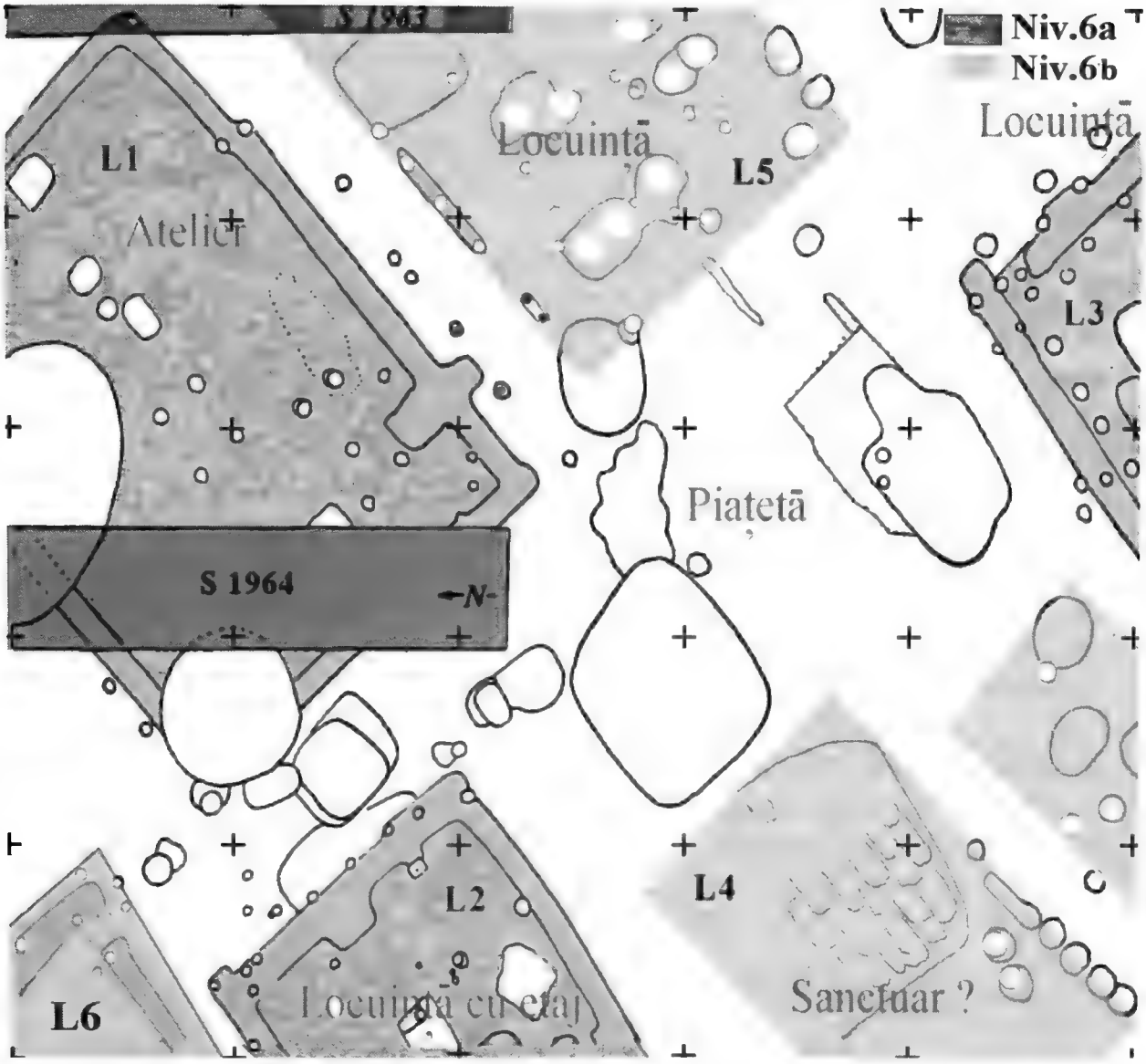

Fig. IIIa.38. Zorlențu Mare, nivelele 6a și 6b, Vinča B1

Doi stâlpi apropiați, în interiorul construcției, aflați la marginea de vest a platformei suspendate, ar putea ține de structura de bază a construcției, dar unul ar putea servi ca miez de coloană sau stâlp pentru susținerea capului monumental sus pomenit. Dar acestea sunt deja speculații, bazate pe observațiile de la Căscioarele. Din păcate, în timpul săpăturii, nu am putut identifica exact locul de proveniență al capului monumental de lut.

În suprafața cercetată, nici una dintre construcțiile din acest subnivel nu erau întregi. Unele au fost afectate de săpături mai vechi (L5 de S/1963). Sistemul de construcție și genul de fundație pentru perete de la L5 face trecerea spre nivelul următor (nivel 6b), iar pentru L6 situația este similară cu cele din nivel 6b.

În L5, tehnica de construcție a fundației, constă în săparea unor gropi mari pentru stâlpii de la structura de bază a construcției și un șanț pentru structura peretelui, în care se introduc parii. Șanțul nu a fost surprins peste tot, poate dintr-o scăpare a noastră, ori din cauza pământului negru. Mai există a treia posibilitate, ca doar peretele de nord, dinspre construcția învecinată, aflată la cca. 40-50 cm (L1: Fig. IIIa.37) să fi avut altă tehnică de construcție, din nuiele împletite și lipite cu lut.

https://biblioteca-digitala.ro

Asemenea situații, cu deosebiri în tehnica construirii pereților, apar frecvent în neoliticul dezvoltat. Am întâlnit aceste diferențe la Balta Sărată, la nivel BS II, în L26 (Lazarovici Gh., Petrescu 2003, fig. 30-30b, 33), precum și la Țaga (Lazarovici Gh. 2004 m.s.) în neoliticul târziu.

La Balta Sărată peretele cu fundație era ridicat în funcție de vânturile reci dominante și zonele de unde vine ploaia. Aglomerarea de chirpici nu a permis deosebirea dintre structura peretelui de la cele două construcții.

De altfel tehnica lor este apropiată, dar nu identică. Lângă peretele de sud nu se afla altă construcție, acolo nu am identificat urme masive de chirpici, așa încât astuparea crăpăturilor dintre bârne nu era deloc o problemă.

Acest gen de locuințe cu bârne și cu gropi mari, cu pereți din bârne puse orizontal - după felul de dispunere al stâlpilor și lipsa chirpiciului acesta ar fi tehnica de construcție – se întâlnește la Parța, în nivel 7a și 7b (Lazarovici Gh. et alii 2001, 90 și urm, la locuințele L24, L25, L26, L21, L21a, L137). Nu trebuie să ni se pară surprinzătoare aceste analogii cu construcțiile din cultura Banatului, tehnica fiind și acolo tot de origine vinčiană.

Trebuie precizat că între cele două nivele a avut loc un puternic incendiu, poate nu pe întreaga suprafață, ci doar la unele complexe.

Nivelul 6b, Vinča B1

Construcțiile din acest subnivel trebuie să fi fost inițial ridicate la același orizont, poate tot în 6a, doar etapele lor de funcționare par mai lungi sau tehnica de ridicare a pereților a necesitat mai mult chirpici sau durata de funcționare a fost mai lungă. Acestui subnivel îi aparțin locuințele L1, L2, L3, și L6.

La toate aceste locuințe toți pereții au un șanț de fundație, lat de cca. 15-25 cm, adânc de 15-40 cm, cu urme de stâlpi de la structura de bază și de pari în interior. Asemenea șanțuri pentru perete au apărut chiar în prima secțiune, dar locuința nu a fost cercetată exhaustiv.

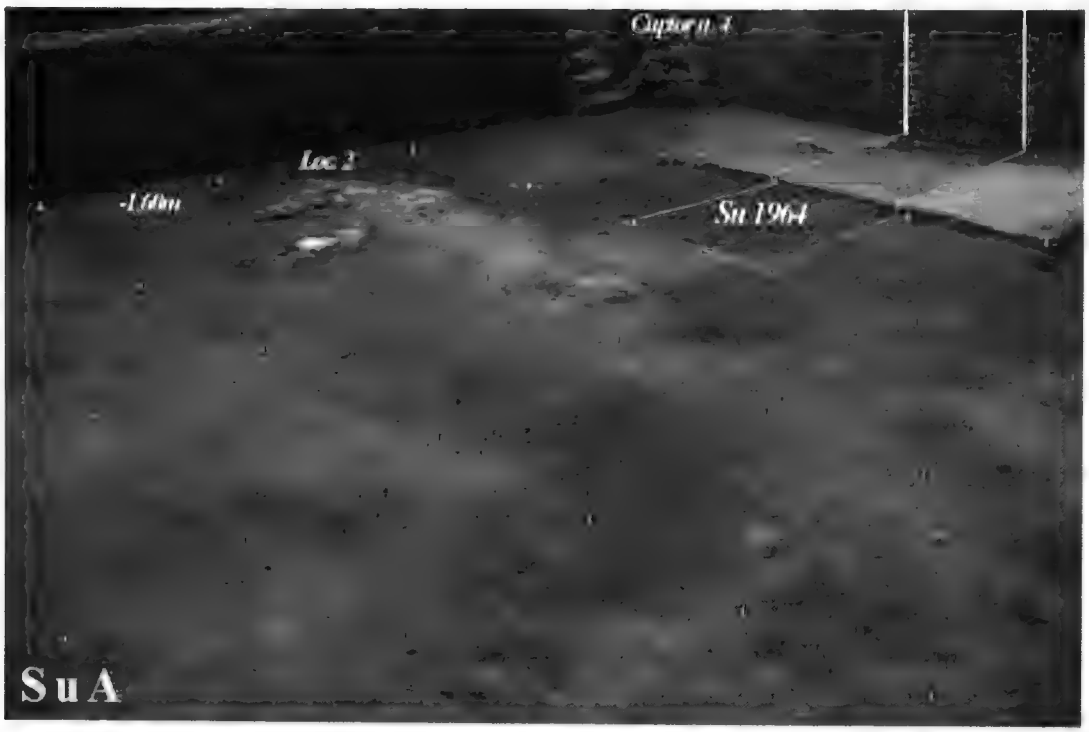

Fig. IIIa.39. Zorlențu Mare, subnivel 6b, dărâmături de la complexe

https://biblioteca-digitala.ro

Nivelul 5, Vinča B1/B2

Nivelul 5 (Fig. IIIa. 40) era un strat de cultură cu două nuanțe de culoare, în care a funcționat doar atelierul de ceramică. Lângă profilul de sud se pot observa resturile unor complexe din nivelul anterior (L1 – L3) precum și resturile unui cuptor din nivel 3, lângă scările de intrare (Fig. IIIa.39).

În strat s-a găsit multă ceramică fragmentară, o parte poate proveni de la resturile de ardere, altele țin de stratul de cultură. Ici, colo, se observau urmele unor gropi din nivelele superioare. Locuința 7 din nivel 4 a fost demontată.

Încadrarea acestui nivel în faza Vinča B2 este destul de dificilă, deoarece o mare parte din materialul arheologic din stratul de cultură, a fost amestecat din cauza gropilor care penetrau din nivelele 2 și 3. Așa cum precizam este vorba de o singură construcție L7, ce conținea material ars secundar.

În campaniile anterioare, materialul din acest nivel a fost cuprins în termenul Zorlenț II, dar era amestecat cu materiale din complexele nivelului 5, deoarece straturile fiind în pantă, eroziunea a făcut ca toate straturile să fie mai subțiri spre vest. Nivelul 4 are două subdiviziuni stratigrafice: 4a, constând din dărâmături de complexe și 4b ce reprezintă un strat de cultură, mai gros spre sud. Un nivel de cărbune separă spre nord nivelul 4 de nivelele 5.

La acest nivel funcționează tot un singur complex L7 (Fig. IIIa. 41a-b). Este vorba de o construcție de mari dimensiuni (cca. 4 x 6 m) cu o arhitectură deosebită, dar după incendiere și distrugere, pereții rămași probabil în picioare, au fost împinși în spațiul fostei locuințe, astfel că atunci când am descoperit-o consta doar dintr-un morman de chirpici.

Nivelul 4, Vinča B2

Fig. IIIa.40. Zorlențu Mare, adâncimea 1,5 -1,70 m, complexe din nivel 5-6

https://biblioteca-digitala.ro

După demontarea chirpiciului s-au observat mai multe gropi și în straturile de mai jos (5 și 6). Unele gropi, cele mai puțin adânci au fost pierdute, iar cele care s-au păstrat aveau peste 70 cm adâncime, ceea ce presupune o construcție foarte masivă.

Nivelul 3, Vinča B2-C (C1 la Schier).

Nivelul era un strat intermediar, fără construcții masive, doar cu câteva gropi care porneau de la acest nivel sau poate de mai sus, Fig.III.41. Una din gropi, cea mai mare (G1.3: de 1,8 x 1,5 x 0,55 m), după dimensiuni ar putea fi partea adâncită a unui semibordei.

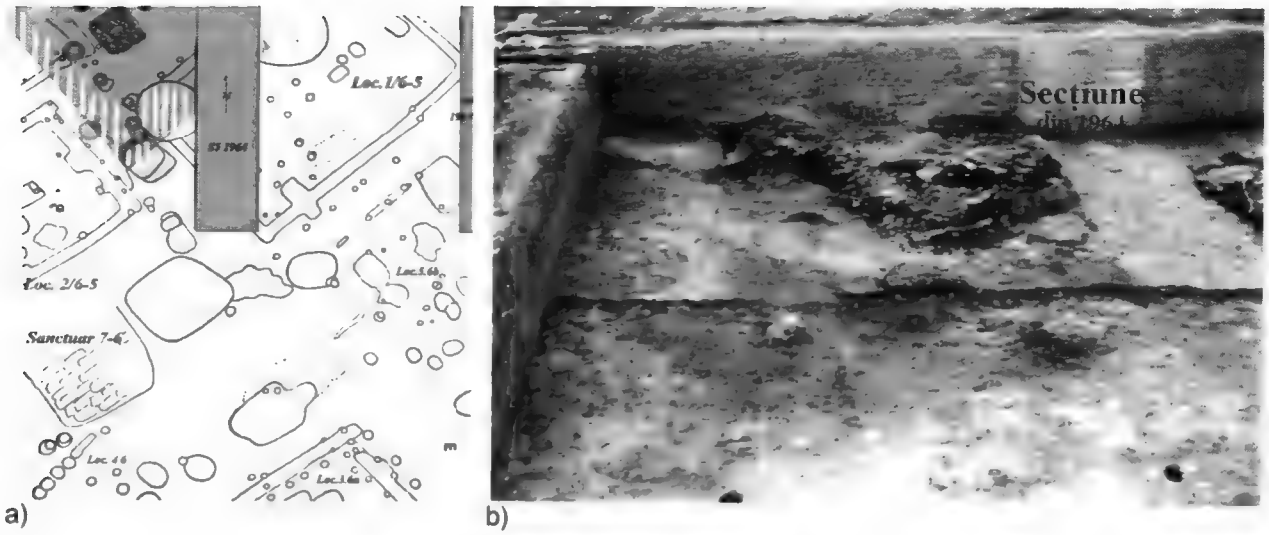

Fig. IIIa.41.▲ Zorlențu Mare, Vinča B2: a) nivel 4 plan, b) vedere spre N, locuința 7▲

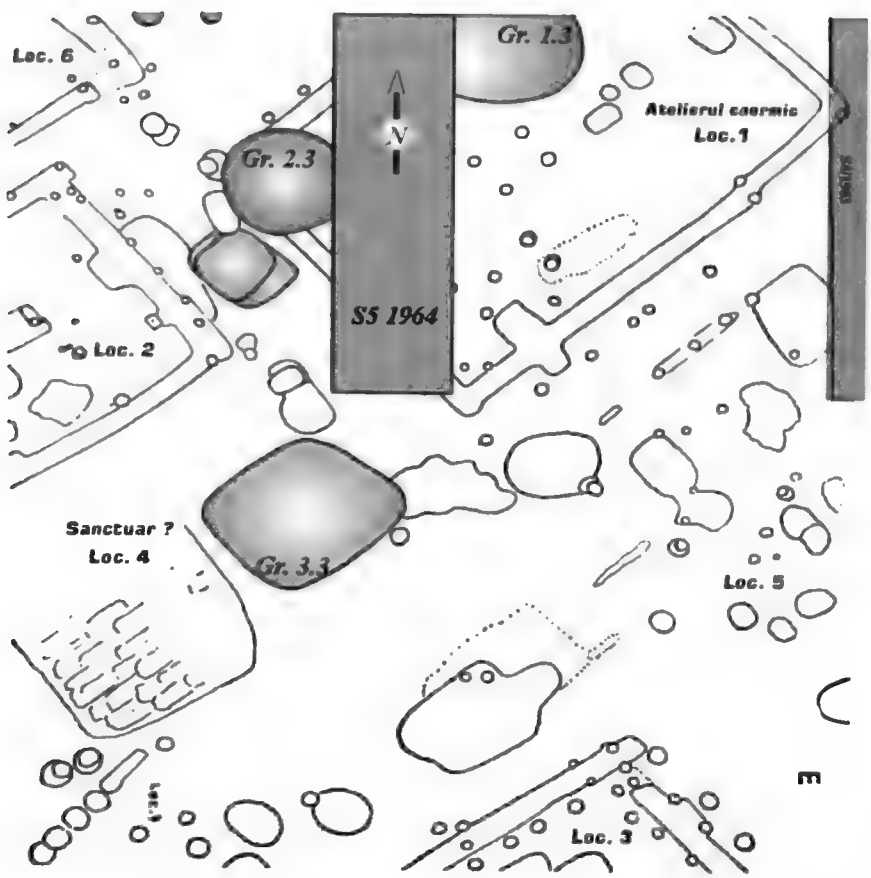

Fig. IIIa.42. Zorlențu Mare, Vinča B2-C

https://biblioteca-digitala.ro

Funcționalitatea altor două gropi (G2.3: de formă ovală, 1 x 1,2 x 0,40 m; G3.3: în formă de paralelogram cu marginile rotunjite, 1,8 x 1,6 m, adâncă de cca. 0,45 m.) este mai greu de stabilit.

Apariția gropilor la nivel Vinča C1 este o caracteristică a perioadei (situații similare la Hodoni). Toate gropile aveau marginile bine păstrate, ceea ce arată că au fost astupate după încetarea funcționalității.

De la acest nivel, sau poate mai de sus, porneau unele gropi foarte adânci, foarte probabil de la locuința 7 din nivelul 2.

Nivelul 2, Vinča C2

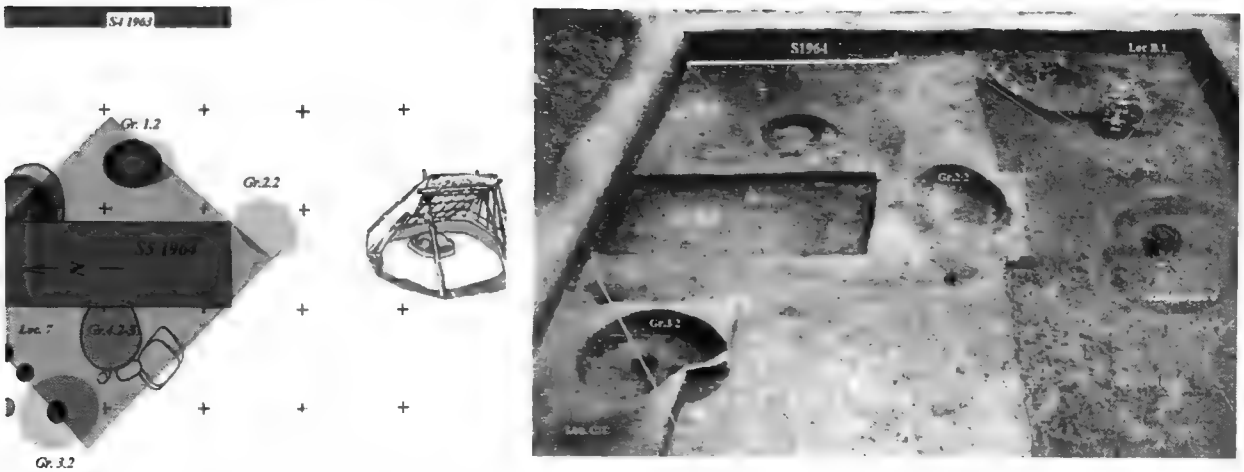

Fig. IIIa.43. Zorlențu Mare, Vinča C2, plan și vedere a nivelului 2

Nivelul 2 conținea două orizonturi de locuire. Unul cu locuințe de suprafață, cel mai recent (2b), și nivelul 2a, în care au fost săpate câteva gropi și semibordeie. Locuințele de suprafață aveau structuri de lemn, urme de gropi de stâlp și puțin chirpici, ceea ce arată că doar crăpăturile dintre bârne erau lipite.

Suprafața cercetată a fost prea mică pentru a se putea clarifica stratigrafia orizontală dintre cele două locuiri. Studiul profilului din secțiunile 1963, 1964 oferă mai multe date, dar nu dă răspunsuri clare, mai ales pentru poziția cronologică a complexelor din centru, unde s-au găsit doar straturi ușor pigmentate.

Aici a fost descoperit cel mai interesant semibordei. Din păcate nu avem imagini ale sale, dar sunt reconstituiri foarte bune (Fig.IIIa.43). Semibordeiul avea o groapă ovală cu laturile de 2,4 x 2,2 m, cu adâncimea de 0,35 - 0,45 cm (semibordeiul a fost prins puțin deasupra cuptorului), (Fig.IIIa.42).

În interior era un cuptor cu bolta distrusă (unele fragmente din boltă aveau doar 5-6 cm înălțime). Cuptorul avea o formă ovală și dimensiunile de cca. 55-65 cm. Vatra cuptorului era foarte bine realizată, bătută și bine arsă. De altfel la nivel Vinča C, cuptoarele sunt bine realizate, se acordă mare atenție formei. În această vreme sunt cuptoare cu o mică vatră în fața gurii.

Un astfel de cuptor s-a descoperit la Zorlenț, în profilul secțiunii (motiv pentru care nu a fost preparat).

https://biblioteca-digitala.ro

Nivelul 1, Vinča C3 retardare

Imediat sub stratul de arătură au apărut resturile a patru complexe (A, B, C, D), toate aglomerări de chirpici, pietre, ceramică și resturi de dinți de animale mari (solul acid a distrus oasele), (Fig. IIIa.43), de formă dreptunghiulară sau neregulată, în funcție de cum au ars ori s-au dărâmat pereții, la care se adaugă împrăștierile provocate de plug.

Nu au fost descoperite urme de vetre și nici alte instalații. Chirpiciul este amestecat cu pământ, așa încât structura pereților greu poate fi dedusă. Oricum, par structuri de bârne lipite cu lut și rar împletituri. Locuințele nu mai au șanțuri de fundație. După aspectul arhitecturii și ceramicii, ultimele două nivele de locuire sunt în proces de retardare.

Fig. IIIa.44. Zorlențu Mare, nivelul 1, Vinča C3, platforme cu ceramică și chirpici

Săpăturile de la Zorlențu Mare au adus noi date despre arhitectura și evoluția generală a arhitecturii și complexelor.

Distrugerea prin foc a așezării de la nivel Vinča B2 și începerea procesului de retardare B2C la noi, C1 la Schier, schimbarea arhitecturii, trebuie pusă în legătură cu „șocul" Vinča C, de care adesea am vorbit, fiind vorba de mai multe migrații care au afectat marile stațiuni vinčiene și structura lor economică și socială.

https://biblioteca-digitala.ro

Balta Sărată. Studiu de caz

Fig. IIIa.45. Balta Sărată, vedere panoramică a terasei superioare a Timișului

În fazele B ale culturii Vinča, în zona Banatului montan se dezvoltă stațiuni generate de cele de la Zorlențu Mare și Balta Sărată. La aceasta din urmă, cercetările au vizat în mod special arhitectura, ritualul de fundare și prelucrarea materialului prin baze de date, studiul ambientului, intensitatea de locuire a zonei arheologice. Locuirea este amplasată pe terasa înaltă a Timișului, deasupra unui curs vechi al râului, vreme în care Timișul curgea sub stațiune. La marginea terasei sunt numeroase izvoare (Fig. IIIa.45).

Așa cum arătam în paginile anterioare, locuirea Vinča A are 1-2 ha, cea din Vinča B se extinde, iar în Vinča C are loc o extindere și mai mare, dar din punctul de vedere al ceramicii și arhitecturii, mai toate locuirile sunt în proces de retardare, la fel ca și în alte stațiuni: Zorlențu Mare, Ruginosu, Caransebeș –Valea Cenchii, Balta Sărată sud ș. a.

Pentru o perioadă de 200 - 250 de ani, cam cât durează locuirile Vinča A-B (vezi Fig. IIIa.1) la Balta Sărată există o dinamică stratigrafică (Fig. IIIa.5) și arhitecturală. Stațiunile din zona Caransebeș gravitează în jurul a două situri mari, Balta Sărată și Zorlențu Mare (Fig. III.46).

Tot acum se înmulțește caracterul microlitic al uneltelor, dar apar și specializări în fabricarea tipurilor, ceea ce amintește de industriile tardenoisiene; asemenea caracteristici apar la Balta Sărată, Zorlenț, Ruginosu, Honorici, Homojdia, toate în zone deluroase și de mari păduri.

Acestea ne fac să ne gândim la o schimbare a economiei, dar lipsa oaselor (solul acid al pădurilor le distruge) nu ne permite verificarea acestei ipoteze.

Privind arhitectura în mod deosebit, insistăm asupra locuințelor din nivelele BS 2a – 3b, perioada de maximă dezvoltare a stațiunii. Îm urma recentelor sondaje am constat numeroase suprapuneri de locuințe, cu direcții diferite de orientate, cu ușoare diferențe de arhitectură.

https://biblioteca-digitala.ro

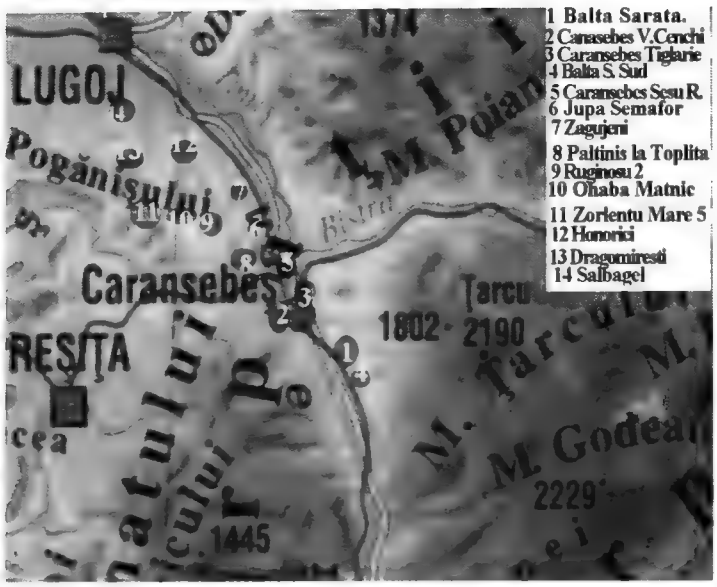

Fig. IIIa.46. Descoperiri vinčene din zona arheologică Caransebeș

Orientarea diferită, suprapunerile, arată o intensă activitate aritecturală, dar și o anume libertate în alegerea poziției și orientării, spre deosebire de stațiunea de la Parța, locuire sub formă de tell, înconjurată de șanț, unde dezvoltarea s-a făcut pe verticală, la Balta Sărată acestea se petrec pe orizontală. Numeroasele schimbări de arhitectură arată o mare inventitivitate dar și o libertate individuală în alegerea locului, orientării, dimensiunilor. La trei locuințele din primul orizont al locuințelor de suprafață peretele de vest avea fundație umplută cu argilă. Aceasta credem că are o explicație geografică, fiind determinată de vânturile și ploile dinspre nord-vest, dinspre depresiunea Caransebeșului spre culoarul Timiș – Cerna.

Balta Sărată, II locuințele dintre 1,05 - 0,70 m, nivel 2a-2b, Vinča B1

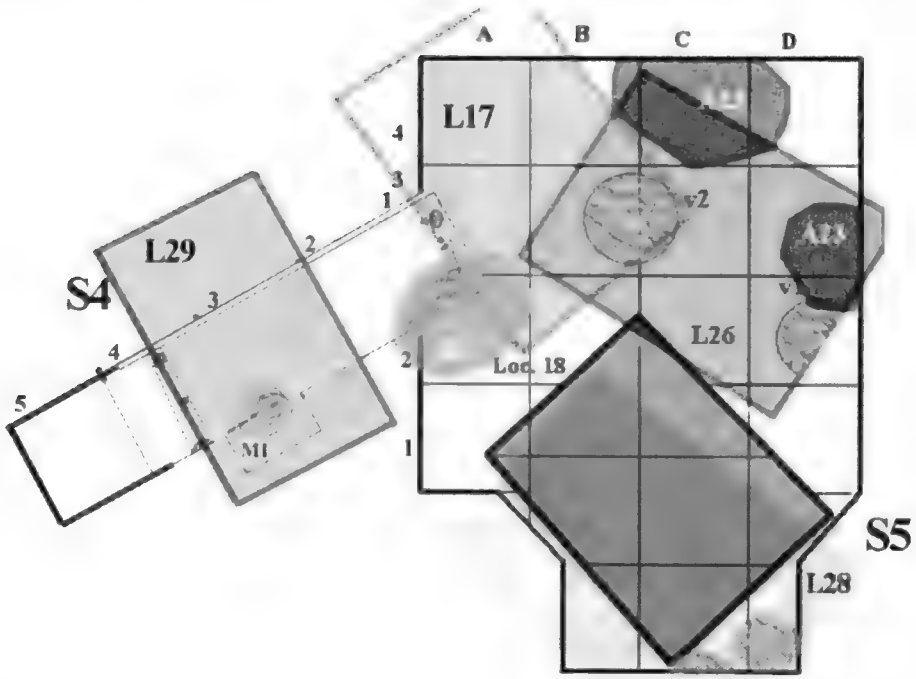

Fig. IIIa.47. Balta Sărată, planul săpăturilor 1999-2003 cu localizarea complexelor neolitice

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele de la acest nivel sunt grupate una în imediata vecinatate a celeilate. Spațiul dintre locuințe, asemenea situației de la Zorlenț și Parța, este de cca. 40 cm, iar în multe cazuri chiar mai mic. Complexele din acest nivel au aproape aceeași orientare. Ele au fost distruse, în mare parte prin foc, dar uneori pereți nearși rămân în picioare (cazul L 26, peretele de NV) care, la dezafectarea complexelor din nivel sunt împinși în interiorul fostului spațiu locuit. Situația nu este unică, s-a constatat și la Parța în cea mai mare parte a complexelor din nivelele 7c – 6 (Lazarovici Gh. et alii 2001 s.v.; vezi mai jos, capitolul referitor la cultura Banatului).

Dintre aceste complexe prezentăm câteva cazuri.

Construcția 26

Construcția (Fig. IIIa.47), orientată EV - NS, cu o mică deviere spre vest (nu știm dacă este locuință normală sau construcție de cult) avea trei etape de funcționare, fiecare conținând unele modificări. La ridicarea construcției în prima etapă, la peretele de vest se sapă un șanț de fundație (aceeași tehnică ca la Zorlențu Mare, nivelele 6), adânc de -0,40 - 0,55 m (a fost cercetat pe 4 m lungime), lat de 0,30 m (Fig. IIIa.48a). Peretele de vest avea o structură de bârne înfipte vertical, situate la o distanță 1,2 - 1,4 m. Deoarece nu s-au găsit urme de împletituri de nuiele, ci doar o mare masă de pământ galben nears, credem că peretele a avut o structură de bârne și pari (așezate vertical, oblic sau orizontal: situații constatate foarte clar la Parța, la mai multe complexe) pe care s-a aplicat o lipitură groasă de lut.

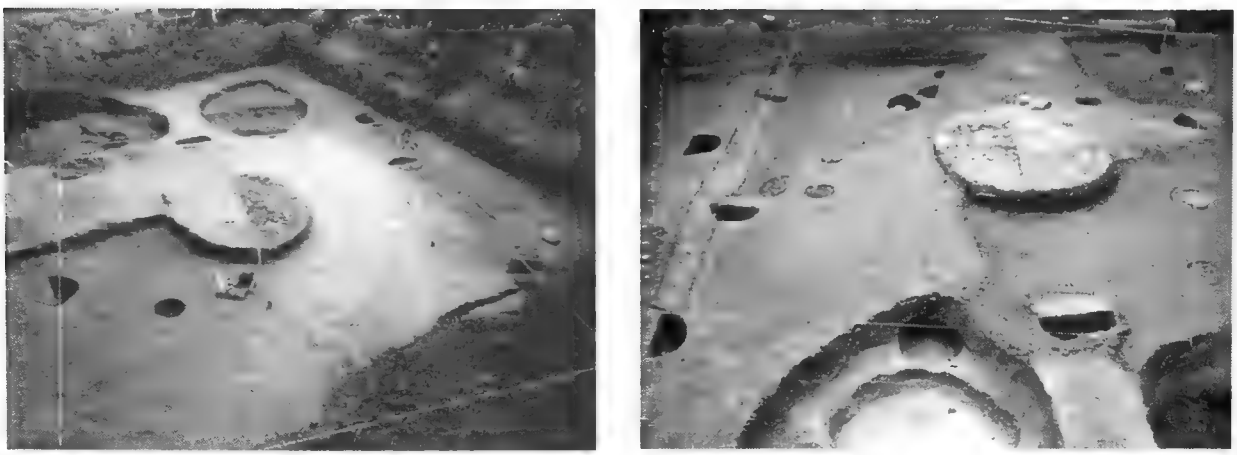

Fig. IIIa.48. Balta Sărată, L26; a) încăperea de S; b) vedere spre N

Peretele de sud are o altă tehnică de construcție, fiind format din trei stâlpi masivi, aflați la o distanță de cca. 2 -2,2 m unul de altul (Fig. IIIa.48b), dar este foarte posibil și necesar să fi existat și o altă structură de bârne sau pari, cel mai probabil puși orizontal. Peretele de E era format dintr-o structură de șase stâlpi masivi (dispuși ca mai sus), iar peretele de N era în afara săpăturii. Structura unui perete de interior, formată din stâlpi mai subțiri, înfipți vertical, la distanță de 30-40 cm unul de altul, presupune o structură cu împletitură de nuiele (Fig. IIIa.49a).

În etapa veche de funcționare se pare că era o singură încăpere mare. În zona centrală se afla un cuptor (cuptor 2) în formă de corn sau seceră, cu concavitatea spre nord (Fig. IIIa.49a). Cuptorul avea peste 1,8 m lungime (un colț al său intra sub profil), 35-40 cm lățime și era adânc de circa 30 cm (deoarece la momentul refacerii etapei mijlocii partea superioară

https://biblioteca-digitala.ro

a lui a fost rasă, părți din margini intrau în el). El a fost săpat în podeaua locuinței, în humusul de la baza stratului de cultură, marginile sale fiind lipite cu argilă (grosimea lipiturii fiind de cca. 2-3 cm). Arderea din cuptor înroșește peretele, care la interior era sclivisit, respectiv înegrește peretele pe încă 2 cm spre exteriorul cuptorului, ceea ce presupune o combustie de durată și cu lemne de calitate. În vecinătatea cuptorului spre sud se afla o groapă de stâlp interior de la structura de bază. După dimensiuni, cuptorul ar fi potrivit pentru incinerarea unei persoane, dar resturi umane nu s-au găsit.

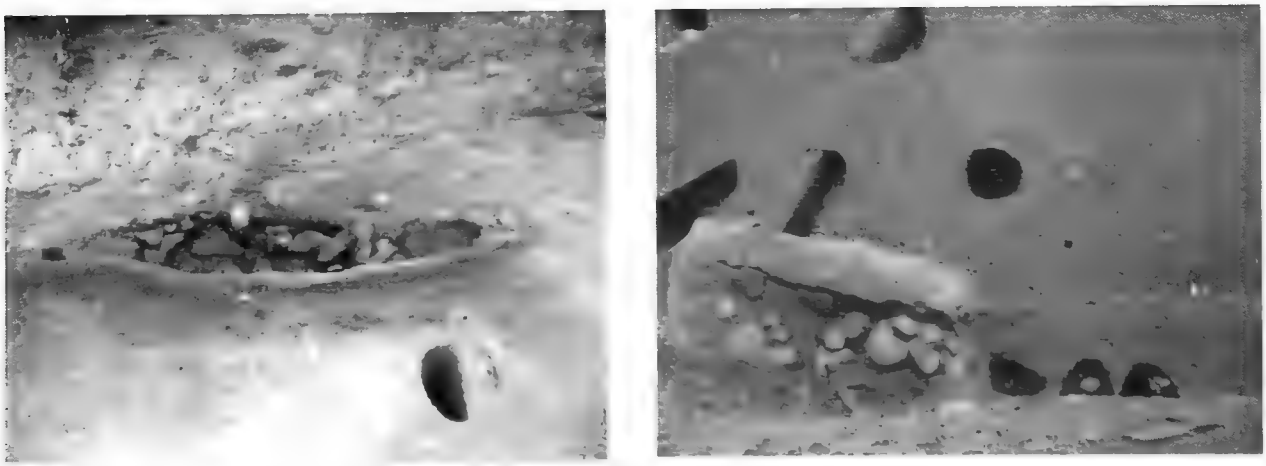

Fig. IIIa.49. Balta Sărată, L26, etapa I: a)cuptor 2; b)perete intermediar sub cuptorul 1, în formă de corn

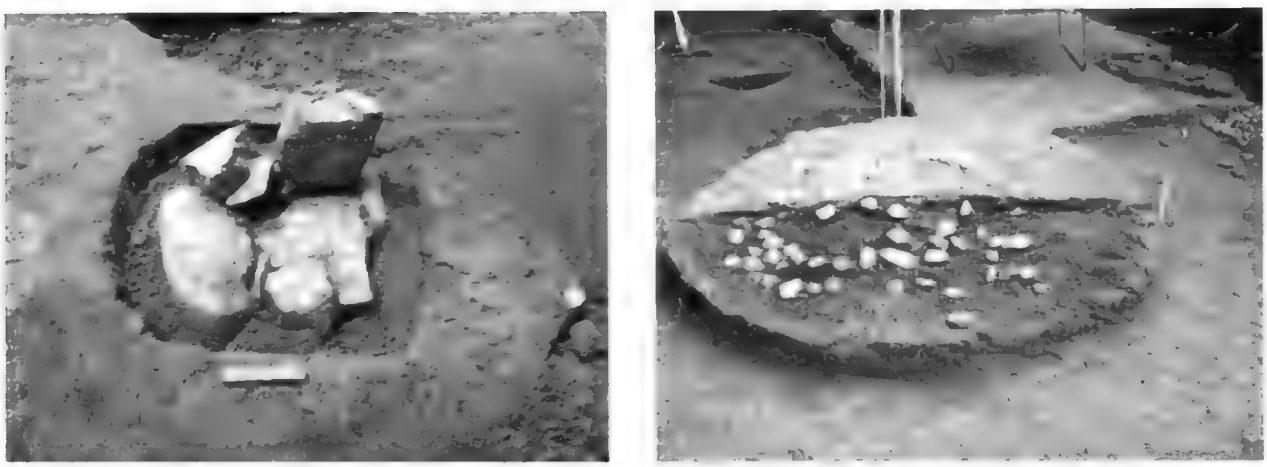

Fig. IIIa.49. Balta Sărată, L26: c) Gr. 32, pietre de râșniță; d) structura vetrei

În **etapa mijlocie de funcționare**, cuptorul este abandonat, peste gura lui urma podeaua acestei etape, groasă de 4-5 cm. Locuința este împărțită în două încăperi de un perete intermediar (Fig.III.49b), peste care mai apoi, în etapa a treia, se ridică un cuptor similar cu primul, dar cu concavitatea spre nord. În încăperea de S se construiește o vatră mare (Fig.III.48) care funcționează în ultimele două etape de locuire și două cuptoare în formă de corn, care aparțineau primei (Fig. IIIa.49a) și ultimei etape a locuinței (Fig. IIIa.49b).

La ridicarea etapei miljocii, în imediata vecinătate a vetrei se sapă o groapă (G32 în groapă nu erau urme de stâlp) în care se depun, ca ofrande de fundare șapte piese de piatră (două sparte intenționat) un lustruitor sau o râșniță pusă în picioare, vreo trei pietre fără urme de prelucrare, dar care umpleau groapa. Râșnița, care a fost pusă pe cant, după ce a fost parțial ruptă (pe 1/3 din lungime) poate fi întregită. Nu este singura groapă de fundare,

https://biblioteca-digitala.ro

asemenea gropi cu râșnițe la fundare sau la abandonare au fost găsite în L28 (susținea o coloana sau stâlp) și din L16 (Lazarovici Gh., Petrescu 2003; 2005).

Vatra avea o structură de pietre de râu, peste care s-a pus un strat gros de 2-4 cm, de argilă amestecată cu nisip, care a fost bătut (Fig. IIIa.49d). Pe una din laturi (perpendicular pe lățimea locuinței), spre peretele de est, a fost descoperită o groapă de par; ne așteptam să îi găsim corespondentul spre peretele de vest, dar acesta nu a fost găsit.

Fig. IIIa.50. Balta Sărată, L28, L26: a)▲ vedere spre S; b) ▼vedere spre N

Credem că groapa era pentru un par cu crăcană la partea de sus, sprijin pentru un proțap, care de cealaltă parte era ținut în mână și răsucit. În etapa târzie, încăperea nu mai era separată în două părți, peste vechiul perete despărțitor din etapa mijlocie a fost ridicat un alt cuptor, tot în formă de „corn" (lungime cca. 1,70 m, lat de 35-40 cm), lucrat în aceeași tehnică ca și primul, dar cu convexitatea spre nord (Fig. IIIa.49b).

Din cauza sărăciei materialului gospodăresc, a prezenței cuptoarelor în formă de corn, construcții a căror funcționalitate nu o cunoaștem, a vetrei mari și a depunerii de ofrande din

https://biblioteca-digitala.ro

groapa 32 (un lustruitor sau o râșniță pusă în picioare, vreo trei pietre), considerăm că această construcție avea un rol social sau cultic. Pe podeaua ultimului nivel s-au găsit fragmente ceramice sparte, fără a se găsi vase întregi sau întregibile. Construcția a fost abandonată, fără a fi incendiată, o parte a peretelui de vest s-a dișfrus în picioare sau a fost împins în interior în zona vetrei, peste ea găsindu-se o mare cantitate de lut nears, de la structura peretelui. Pereți împinși în interior au fost descoperiți și la Parța, dar toți au fost arși. Pereți nearși au fost descoperiți la Uivar, în zona unor locuințe (Schier, Drașovean et alii 2005).

Balta Sărată, Locuința 28

Locuința avea două încăperi una spre sud, alta spre nord (posibil doar o tindă), cercetările nu au fost extinse. Încăperea de nord a fost doar parțial preparată, pe o lățime de cca. 2,20 m, cât era până la colțul suprafeței 6. Podeaua, aflată la –1,20 m adâncime, era formată din lut galben amestecat cu humus bătut (grosimea ei fiind între 6-8 cm) și pe alocuri a fost refăcută de mai multe ori.

Unele din gropile identificate aparțineau nivelelor superioare. Deoarece și în această locuință au fost descoperite situații deosebite, legate de ofrande de fundare, nu excludem ca ea să fi fost tot legată de cult sau a aparținut unei persoane cu funcții socio-religioase (preotese, sfatul bătrânelor, sfatul conducătoarelor ?).

În partea de sud a locuinței, era un cuptor săpat cu cca.10 cm mai jos în podeaua casei, sub nivelul de călcare. Planul cuptorului era triunghiular cu laturile și colțurile arcuite. Cuptorul era lipit cu lut (grosimea stratului era de circa 1-1,2 cm), iar culoarea galben roșcată a lipiturii pereților și a vetrei, indică o folosință îndelungată. Nu putem aprecia cât de înaltă și care era forma părții superioare a cuptorului, acesta fiind distrus și nivelat la ridicarea locuinței 16. În cuptor au fost descoperite resturi de la un vas mare de provizii, cu urme de ardere secundară și mult cărbune.

„Coloana apei" (Fig. IIIa.51b-d)

Am definit sub acest termen resturile unei coloane de lut nears, aflată în colțul de est al locuinței 28 (Fig. IIIa.50b), în altă încăpere sau într-o tindă (nu s-a săpat în exterior fiind în afara săpăturii, dar resturile podelei continuau, de unde ideea de tindă sau altă încăpere). Coloana avea la bază o structură de pietre de râu, iar în mijlocul lor resturile unei picior de cupă. Coloana a fost înfiptă circa 10 cm în pământ. Înălțimea ei nu poate fi apreciată, fiind distrusă foarte probabil la abandonarea cosntrucției, sau la ridicarea locuinței 16.

O asemenea coloană a fost semnalată în Sanctuarul 1 de la Parța, din cultura Banatului, faza II (Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 165-170), alta este „coloana mică" din sanctuarul eneolitic de la Căscioarele (Dumitrescu Vl. 1974, 477, fig. 487/1: 1986, 69-72, fig.1; Monah 1997, 33), iar mai multe coloane au fost descoperite în sanctuarul neolitic de la Kormadin (*Praistorija Jugoslavenskih Zemalja* 1979, pl. LXXXVI/5; Jovanović 1991).

https://biblioteca-digitala.ro

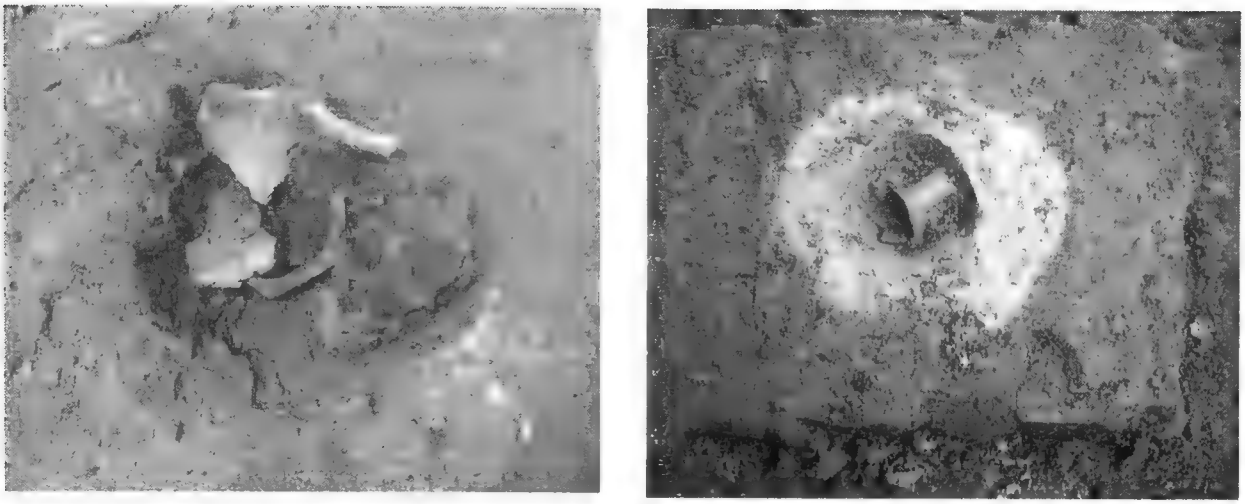

Fig. IIIa.51. Balta Sărată, L28: a) cuptorul; b) „coloana" apei

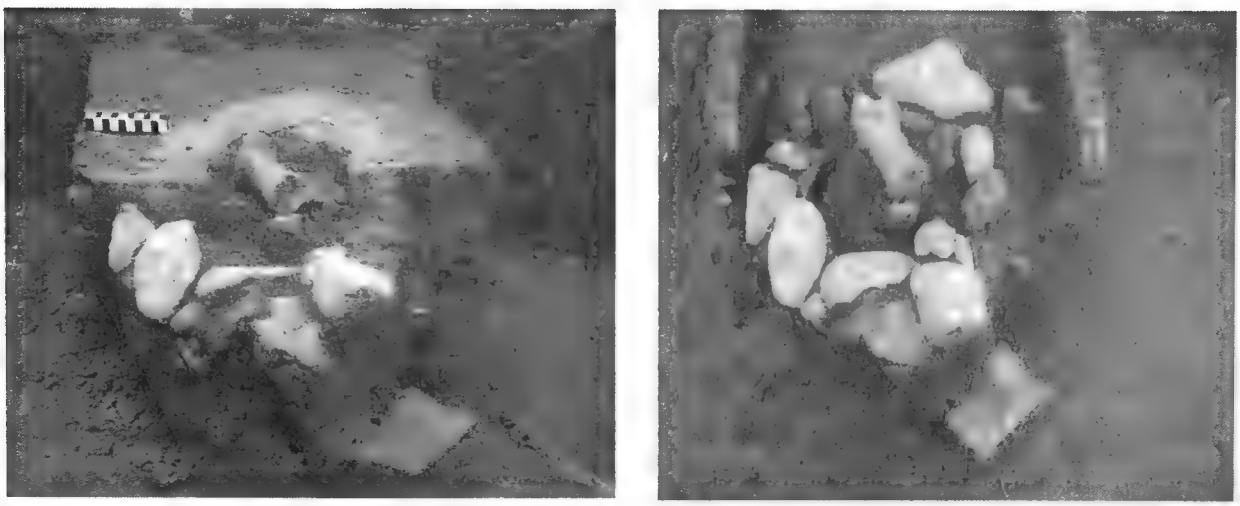

Fig. IIIa.51. Balta Sărată, L28: c) „coloana" apei, profil; d) baza „coloanei" apei

Coloana, asemenea arborelui cosmic, face legătura între Cer – Pământ, având diferite semnificații legate de fecunditate și fertilitate, acea *axis mundi* (Dumitrescu Vl. 1974, 477, fig. 487/1: Dumitrescu Vl. 1970b, 20, n. 14). În Creta ele reprezentau pe marele Zeu sau locul unde apare acesta (Matz 1969, 121; Gimbutas 1984, 80), semnul sacru (Frankfort 1939, XVIIIa-c, g); coloana este și reprezentarea phallus – ului (*Praistorija Jugoslavenskih Zemalja* 1979, pl. LXXXVI/5; Monah 1997, 34, n. 45).

Groapa de fundare din L28

În jumătea vestică a încăperii de sud, la circa 50 cm de coloană, lângă o groapă de stâlp (Fig. IIIa.49c), s-a descoperit o groapă de fundare, ce pornea de sub nivelul podelei (formată dintr-o lipitură de pământ galben ars, de culoare roșcată). In groapa de fundare s-au descoperit un lustruitor și alte patru pietre, ce se aflau la nivelul de călcare, sau ușor sub acesta. Lustruitorul, ca de altfel și la locuința 26 a fost așezat în picioare. Între pietre erau resturi de cărbune; arderea ar fi putut porni de la incendierea unui perete de lemn. Forma dreptungiulară a spațiului dintre pietre indică un stâlp sau coloană de formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 12 - 15 cm. Groapa putea susține o coloană.

https://biblioteca-digitala.ro

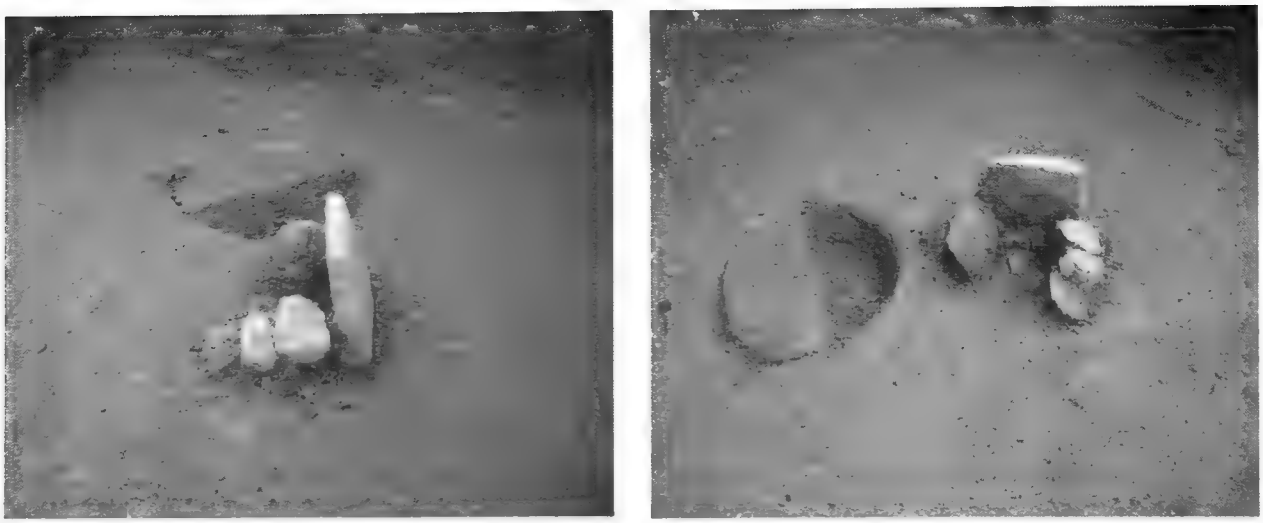

Fig. IIIa.52. Balta Sărată, Locuința 28, groapă de fundare

În mai toate marile complexe cercetate în această zonă (L16, L26, L28) au fost descoperite depuneri rituale de râșnițe, lustruitoare sau pietre de râșniță puse la ridicarea (L 16, L28) în timpul unor reparații (L26) sau la abandonarea caselor (L16; Lazarovici Gh., Petrescu 2000; 2002; 2003). De cele mai multe ori acestea erau în număr sacru, 7 sau 4 (4 de la cele patru elemente primordiale) sau combinația dintre ele 3 + 4. Aceste numere apar de obicei în sanctuare la Căscioarele (Dumitrescu Vl. 1970b, 21: Lazarovici Gh. et alii 2001, I.1, 246, 250, 286, 292; Dumitrescu H. 1968, 381-394: Gimbutas 1984, 71, 76, fig. 42,1: 1991, 260, fig. 7-57; Ordentlich 1973), la Parța (Lazarovici Gh. 2001a, 61; Lazarovici Gh. et alii 2001, I.1, 246, 286, 292), 7 vulturi la Çatal Hüyük (Lazarovici Gh. 2001a; 2001b și bibl.), în legătură cu pâinea sacră (Lazarovici Gh. 2003; pe un sigiliu de prescură, Lazarovici Gh., Cristea 1979, 439, fig. 3/9, 5/9), numerele din Cabala (Lévi, apud Ursulescu 2001a, 65), cele 7 cercuri planetare (Eliade 1981, 67: Lazarovici Gh. 2001a, 61), cei 7 mari zei, 7 judecători din Summer (Krammer 1962, 144: Eliade 1981, 67; Lazarovici Gh. 2001a, 61), serii de câte 7 statuete sau idoli (bătrâne, adulte sau tinere) în depunerile rituale de la Poduri, Isaiia (Monah D. 1982, 11, fig. 12; 1997, 35; Monah D. et alii 1983, 15; Alaiba 1987; Mantu, Dumitroaia 1997, 109, cat. 14a-d; Lazarovici Gh. et alii 2001), cele **7** terase ale ziguratului (Eliade 1991a, 34: Lazarovici Gh. 2001a, 61), cei **7** stâlpi, **7** coloane (Müller - Karpe II 1968, Kat. 285, Taf. 208/34) ș. a.

Balta Sărată, locuințele din nivel 2c (▼0,70 - 0,45), Vinča B1/B2. Locuința 18

(Lazarovici Gh. et alii 2003)

La ridicarea construcției se sapă gropi mari (diametrul de 30-50 cm și adâncimea de 0,45-0,60 m) pentru stâlpii din structura de bază (Fig. IIIa.53a-b), dar și gropi rituale (L18/G1, G2). Distanța dintre stâlpi era de 1,20 – 1,40 m. Stâlpii erau amplasați în centrul gropii, alteori spre margine. În unele cazuri, între doi stâlpi paraleli se ridica peretele din bârne de lemn puse orizontal, ca în nivelele 7 de la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001, I.2, pl. 25-28 ș. a.). Ca și la Parța, stâlpii mari din interior nu erau pe axele centrale, ci la 2/3 față de unul din capete, probabil pentru a lăsa un spațiu mai larg. În zona îngustă se aflau amenajările gospodărești (vatra) și depunerile rituale (râșnițele cu gura în jos, lustruitorul, vasul de

https://biblioteca-digitala.ro

provizii). În zona mai largă, pe peretele de nord spre colțul de nord-vest se afla la uscat, deasupra vetrei, o plasă de pescuit, iar mai spre centrul peretelui, era un război de țesut.

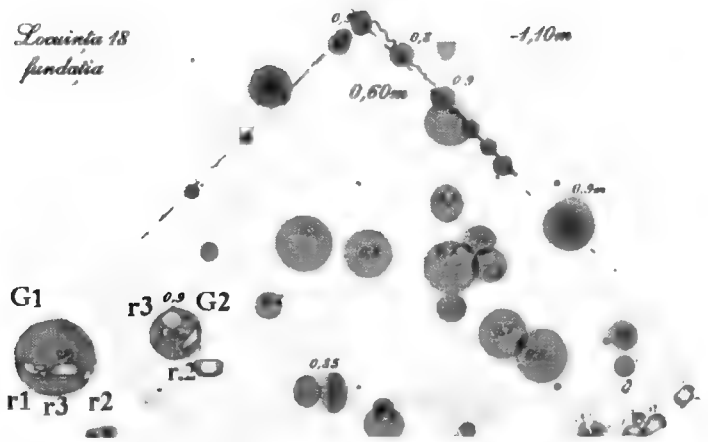

Fig. IIIa.53: a) Balta Sărată Locuința 18; gropi▲; b) gropi de fundare▼

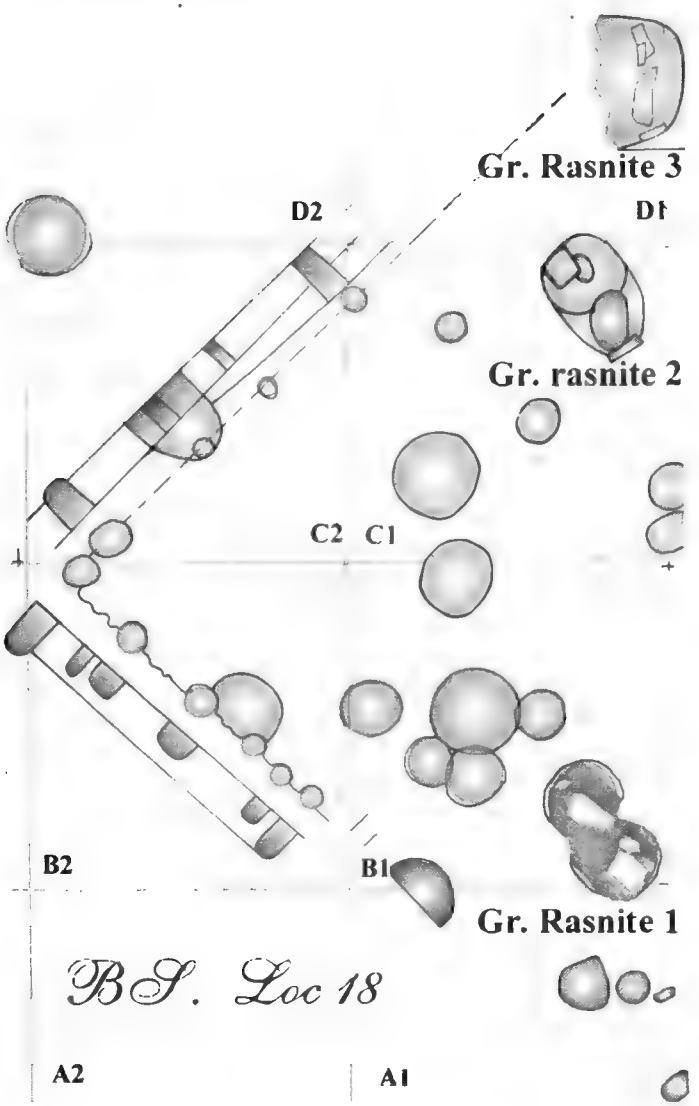

https://biblioteca-digitala.ro

Obiceiuri de fundare

Înainte de ridicarea construcției, după un strat de cultură de 15-18 cm, format după abandonarea locuirilor anterioare, se sapă câteva ***gropi, G1 și G2*** (adânci de cca. 18 cm), în care se pun mai multe râșnițe, lustruitoare și pietre de zdrobit. În ***groapa 1***, situată la colțul de SE al locuinței (Fig. IIIa.50a-b), se pun trei râșnițe și un zdrobitor.

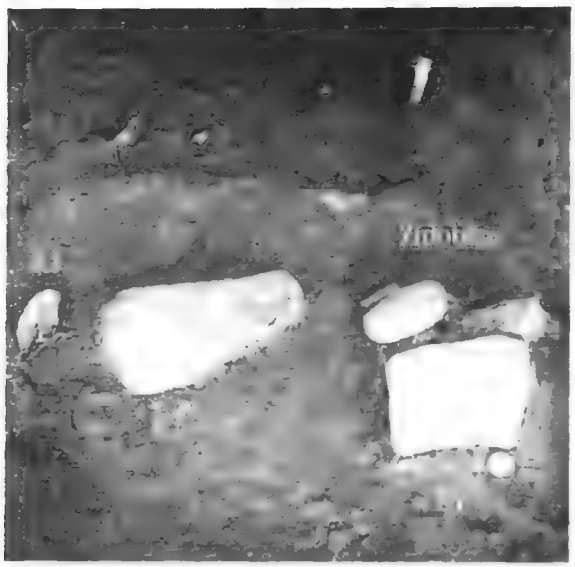

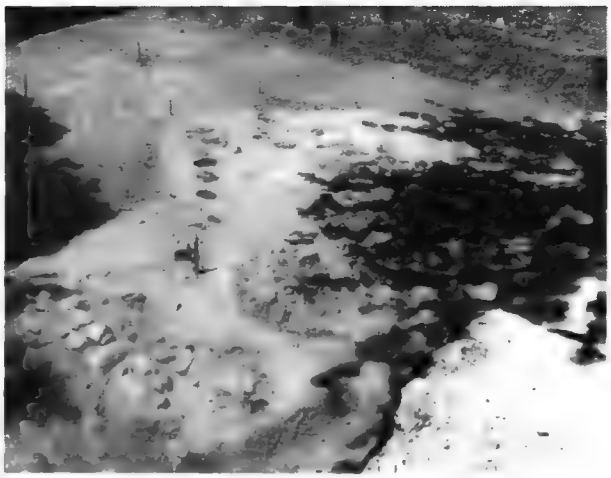

Fig. IIIa.54. Balta Sărată, L18: a) Gr.2, dreapta 2 zdrobitoare, 1 lustruitor, 1 râșniță; depuneri de râșnițe sub podea; b) groapa cupelor și peretele de S al L18

Fig. IIIa.54. Balta Sărată, L18: c) râșnițele și cupele, colțul de SV; d) gropi de la peretele de SV

La 60 cm spre interior, în ***groapa 2*** se pun două râșnițe și un lustruitor. În fiecare groapă o râșniță era cu fața în jos (cea pe care se zdrobesc grăunțele), iar lustruitorul era în dungă.

https://biblioteca-digitala.ro

În colțul diagonal, opus (cel de NE) au fost găsite alte trei râșnițe (două cu fața în jos: Fig. IIIa.51a), o greutate și un vas spart, aflate sub podea (formată dintr-un strat de pământ negru amestecat cu galben, nebătătorit).

Depuneri rituale în vremea funcționării. „Groapa cupelor"

În colțul de NE al L18, într-o albiere aflată în diagonală față de pereți, s-a găsit o groapă cu mai multe fragmente de cupe, Fig. IIIa.51b-c (6 au rămas în schițe și fotografii, dar în realitate puteau fi mai multe, deoarece nu am numărat picioarele de cupă scoase în timpul cercetării din această groapă). Ulterior ne-a frapat numărul mare de picioare de cupă, deoarece în locuință au apărut extrem de puține. Cupele nu au putut fi reconstituite, ceea ce arată că au fost sparte în altă parte și depuse aici, poate în urma unui banchet. Dacă ne gândim că în nivelul anterior am găsit o bază de coloană de lut cu un picior de cupă la mijloc, depunerea cupelor ni se pare semnificativă.

Fig. IIIa.55. Balta Sărată, jumătatea de S a L18, cu structurile de pari de la pereții de V, S și E

O situație asemănătoare a fost la Parța, în complexul numit „*Depozitul ceramic*„. C. Ghermann și Fr. Resch au publicat doar șase cupe întregibile, cu descrieri amănunțite, dar ei pomenesc circa 200 de fragmente de cupe, provenind de la trei tipuri (Germann, Resch 1981,19-22). Numărul mare de cupe, poate fi pus în legătură cu semnificația și funcționalitatea lor (fermentarea băuturilor și folosirea lor) la banchete, după care foarte probabil au avut loc spargeri rituale și îngroparea lor. Tot acolo, autorii citați menționează „*Zhalen - symbolic*" (simbolistica numerelor), termen pus în legătură cu alte obiecte, cu desenele de pe fundurile de vase. Apariția unor repetate asocieri de obiecte, într-un anume număr, ne determină să atragem atenția asupra acestui aspect (chiar dacă interpretarea lor ne scapă, vom reveni sau vor reveni alți colegi când va fi găsită o explicație). Numărul mare

https://biblioteca-digitala.ro

de cupe, cele câteva râșnite (cinci sunt în imagine, dar e posibil să fi fost mai multe, unele poate au fost scoase, nu s-au numărat atunci, la care se adaugă percutoare, zdrobitoare), unele vase sparte (jumătăți de vas) ne determină să considerăm depunerea ca fiind rituală. Mai trebuie să precizăm poziția oblică a gropii în care erau piesele, față de laturile locuinței. Nu este exclusă nici ipoteza ca groapa (lungă de 1,35 m, lată de 50 cm) să fi fost săpată doar pentru a scoate pământ (necesar la repararea pereților) și în ea s-au aruncat obiectele. Dar de cele mai multe ori astfel de descoperiri au o explicație logică, care uneori ne scapă.

Război de țesut

Pe latura de nord a L18, spre mijlocul încăperii au fost descoperite împreună greutățile unui război de țesut, dovadă a faptului că în timpul incendiului instalația era în funcțiune. Am sesizat o grupare de 6 bile conice +1 rotundă (cu gaura mai mare) (Fig. IIIa.53a). În total erau 26-28 de bile (dacă socotim alte două, împrăștiate la cca. 60-80 cm de aglomerare: Fig. IIIa.53b).

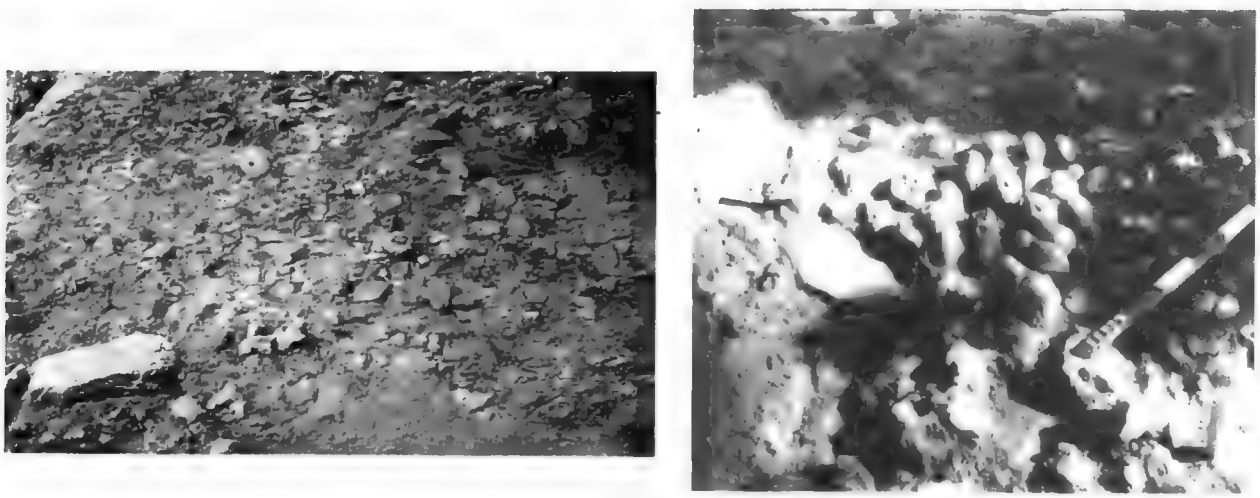

Fig. IIIa.56. Balta Sărată, L18: a) lustruitor, greutate de plasă, zdrobitor; b) greutăți de la război de țesut

Gruparea de 7 bile (la noi 6+1) este întâlnită în Sanctuarul 2 de la Parța și în alte sanctuare, precum la Sălacea (Lazarovici Gh. et alii 2001, 242; Ordentlich 1972; Chidioșan, Ordentlich 1985; *Locuința sătească 1989,* pl. 5). Peretele de vest era format dintr-un șir dublu de pari, ceea ce permitea realizarea unei structuri de împletituri de nuiele, ale cărui resturi se păstrau în profilul chirpiciului acelui colț, împins după incendiere spre interiorul încăperii.

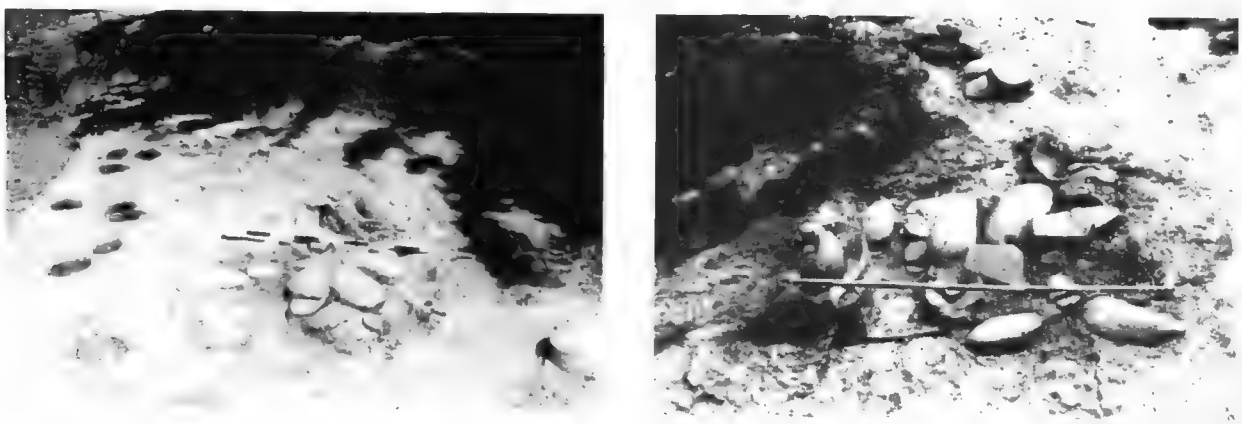

Fig. IIIa.57. Balta Sărată, L18: a) peretele de NV și depuneri de râșnițe; b) râșnițe cu fața în jos

https://biblioteca-digitala.ro

Abandonarea locuinței

Fig. IIIa.58. Balta Sărată, L18, reconstituire, cultura Vinča, faza B1

Așa cum s-a mai precizat, la abandonarea L18 probabil a avut loc un ritual. Acesta este sugerat de punerea a șase râșnițe cu fața în jos peste a șaptea, piesele acoperind spațiul din vecinătate. Apoi au mai fost sparte trei-patru vase, din care au fost puse doar unele părți (Fig. IIIa.53).

L18 a fost incendiată imediat, deoarece multe din lucruri au rămas la locul lor. Mai mult, de la plasa de pescuit aflată la uscat deasupra vetrei (din colțul de SV), au ars greutățile (acele zise „Pebbels Idols"). Pereții dinspre SV și NV, lipiți cu lut se pare că au ars în poziție verticală, iar în jurul lor erau chirpici; cei din zona colțului, au fost împinși peste râșnițe, vatră și vase. Structura lor a putut fi observată, fapt ce nu s-a putut constata la restul peretelui de vest (abandonat). În această zonă chirpicii s-au prăbușit lângă perete (atât înăuntru cât și în afară), iar alte structuri *in situ* nu au mai fost găsite.

În zona peretelui de est nu erau nici chirpici, nici urme de lut galben nears (cum e cazul la L26, acolo s-a găsit lutul de la peretele nears). Nu excludem posibilitatea ca peretele să fi fost doar din bârne, dar peretele avea fundație, element caracteristic și necesar la pereții cu lut și mai rar la cei din lemn.

Dărâmăturile pereților de vest și nord ai L18 aveau o lățime de 1,40 m. Pereții au ars în poziție verticală, și au fost împinși în interiorul locuinței. Asemenea situații erau și la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001). Printre bucățile de chirpici apar fragmente ceramice arse secundar, ceea ce arată că peretele a fost împins când încă ardea. O explicație ar fi ca

https://biblioteca-digitala.ro

incendiul și dărâmarea să fi fost intenționate, realizate într-un caz special pentru această construcție, ce ar putea reprezenta un ritual de distrugere. De altfel și la ridicarea construcției s-au observat ritualuri de fundare, așa încât nu este de exclus nici unul de distrugere, fapt sugerat și de alți cercetători pentru unele construcții de la Opovo.

În colțul de NV al L18 a mai apărut o vatră sau o casetă, lipită de perete. Asemenea „vetre" amplasate lângă colț, înguste de 40 cm, lungi de 60-70 cm, s-au constatat și la Parța în P126, iar un siloz cu resturi de cereale a apărut în P17-43 (Lazarovici Gh. et alii 2001, 160, fig. 122; 142, fig. 109). Adesea le-am socotit vetre, deoarece am găsit resturi de cenușă, dar ar fi putut fi vorba de cereale arse complet de la care a rămas doar cenușa; în toate cazurile incendiile (la Balta și la Parța) au fost puternice și de durată.

La publicarea raportului s-a considerat că posesoarea locuinței era una dintre cele șapte bătrâne ale comunității, iar celelalte șase râșnițe au fost puse de partenerele ei (Lazarovici Gh., Petrescu 2003, 156-159). Asemenea „sfaturi", „conclavuri" au fost considerate depunerile rituale din descoperirile de la Poduri (Monah D. 1997, 35; Mantu, Dumitroaia 1997, 109, cat. 14a-d, Lazarovici Gh. et alii 2001, 289), Isaiia (Ursulescu 2001, 53-54, fig. 3; 2001b), altele legate de cifra 7, în sanctuare sau ritualuri de cult (la Parța, Çatal Hűyűk ș. a.: Lazarovici Gh. 2001a; 2001b, Lazarovici Gh. et alii 2001, 292) indică legături cu lumea de dincolo, de unde se întorc doar eroii.

Din studiul celor două „conclavuri" și pe baza analogiilor din Cabala (interpretarea mistică a vechiului testament), N. Ursulescu considera cifra 7 ca reprezentând nefirescul, sacrul, divinitatea, una din ipostazele Mari Zeițe. În cazul nostru ar fi una dintre cele 7 bătrâne, 7 înțelepte, sau 7 „preotese", fiecare din ele cu un rol poate pentru una din zile, poate una din viitoarele 7 sfinte. Depunerea râșnițelor cu fața în jos, sugerează ideea nefolosirii, a încetării funcționării, a trecerii în eternitate, la divinitate. În basmele noastre populare este expresia „peste 7 mari și țări", ce se referă, poetic, la alte tărâmuri, la altă lume, la cea nefirească. Asemenea situați devin tot mai numeroase în literatura arheologică, chiar noi am descoperit râșnițe cu fața în jos la Ruginoasa în campania 2005 (Lazarovici C.-M. et alii 2006, fig. 17b, în locuința 4 și bordeiul 8).

Partea de mijloc a L18, la NE de stâlpii centrali, a fost suspendată cu circa 15-25 cm. În ultima etapă de funcționare podeaua este refăcută, nivelul acesta ținând de ultima etapă de locuire de la Balta Sărată, după care se ridică diferite alte tipuri de construcții.

Balta Sărată 3 (III) locuințe (▼ 0,45 – 0,25 m) în retardare, nivelele 3a / 3b.

În orizontul BS III (numit astfel în numerotarea de până în 1975, sau 3a, 3b în prezent), așezarea se află în proces de retardare. Într-o prima etapă, arhitectura se menține ca în cea anterioară, dar suferă arderi și distrugeri. Ca timp ea aparține fazei Vinča B2 (după W. Schier), când se mai găsesc locuințe cu podeaua suspendată pe bârne (în săpătura din 2004, inedit), în vreme ce în etapa 3b, sunt doar aglomerări de materiele, pietre, vase și mai rar chirpici. Practic, din punct de vedere al evoluției ceramicii, nu apare o etapă Vinča B2, ceramica și arhitectura până în etapa 3a își menține aspectul Vinča B1 (dar în vremea fazei B2), de unde și termenul folosit Vinča B1-B2 sau B1/B2 (Lazarovici Gh. 1979, 117 și urm).

https://biblioteca-digitala.ro

Ceramica neagră cu pliseuri fine și cu caneluri, străchinile cu umăr carenat sau cu muchii, ceramica roșie sau galbenă ca pielea și unele forme timpurii, specifice etapei B2 timpurii, nu mai apar (Milojčić 1949, 70 și urm.; Lazarovici Gh. 1979, 118-119), dar ele sunt prezente la Zorlențu Mare și în Transilvania, la Brănișca, Zlaști ș. a. (Lazarovici Gh. 1977b; 1979; 1981; 1987; 1994; Drașovean 1996; Drașovean, Rotea 1986; Drașovean, Luca 1990 ș. a.).

Asemenea complexe au fost descoperite și în 1973, dar suprafețele investigate erau mici, altele sunt în curs de cercetare în Su 6, locuința 25 (Lazarovici Gh., Petrescu (et alii) 2005).

Fig. IIIa.59. Balta Sărată, Locuința 25, perete dărâmat spre interior, râșnițe in situ

Locuința 25

Locuința 25 avea două încăperi una spre sud = A, alta spre nord = B și anexe. **Încăperea A** a fost cercetată în mai multe campanii. Pe latura de vest se afla un război de țesut, iar în centru o râșniță, mai multe pietre (lustruitoare ?) și un capac mare de vas, pe latura de sud. Intre cele două încăperi de afla un perete despărțitor și un canat de ușă păstrat pe o lungime de 55 cm.

În **încăperea B** cercetarea nu a fost încheiată, pereții căzuți nu au fost încă ridicați. Lângă peretele de est și peretele interior se aflau 7 greutăți conice, de la foaia unui război de țesut (vezi mai sus rolul și semnificația numărului 7). Podeaua mergea până la peretele intermediar, care despărțea construcția în două încăperi. Pereții arși, dărâmați (o parte în picioare) au fost mai târziu împinși în interiorul locuinței.

https://biblioteca-digitala.ro

Pereții (Fig. IIIa.60). Peretele de est (împins și el în interior) păstrat doar în zona peretelui intermediar, avea o structură de pari și pe alocuri sunt urme de stâlpi de la structura de bază (lățimea unui stâlp, de fapt o bârnă despicată, are cca. 14 cm). Cel mai bine s-a păstrat structura peretelui de vest, care a ars în poziție verticală și a fost împins în interior, adică spre est. Peretele era format din stâlpi groși de 10-15 cm, înfipți vertical. În spațiul dintre stâlpi se aflau pari așezați vertical. Aceeași structură se constată și la peretele de nord și acesta împins înăuntrul casei. Cel mai bine s-a păstrat structura peretelui imprimată în chirpici, la colțul de NV, unde se văd urmele de pari de la cei doi pereți. Lângă locuința 25 sunt alte două complexe sau doar anexe, situate una spre N (Fig.III.59) și alta spre E (Fig. IIIa.61).

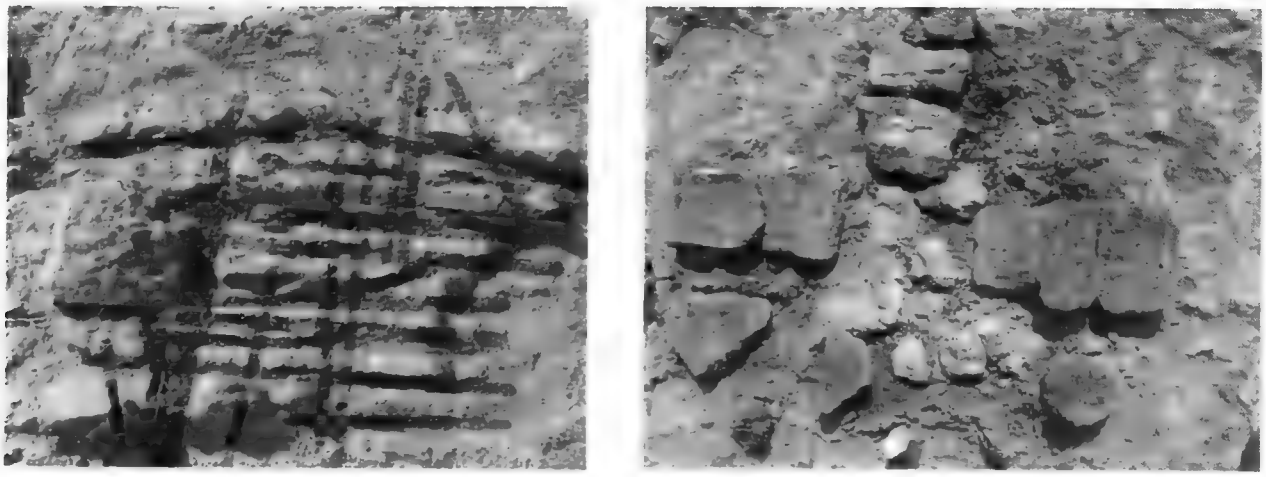

Fig. IIIa.60. Balta Sărată, L 25 structură de pereți

Anexa de nord. Deoarece complexul ieșea în afara săpăturii, iar cercetarea nu a depășit nivelul de călcare al celor două complexe, nu putem preciza dacă el ține de această locuință, sau este vorba de un alt complex.

Fig. IIIa.61. Balta Sărată, Su 6

https://biblioteca-digitala.ro

Distanțele mici, răspândirea unor obiecte, materialele comune ne îndreptățesc să o considerăm o anexă. O casetă de lut (cu dimensiunile de 80 x 60 cm pe zona cercetată) a fost montată pe o structură de lemn. În vecinătatea ei, spre sud, se aflau câteva greutăți rotunde, mari pentru plasa de pescuit, peste care s-a dărâmat un perete. În partea opusă greutăților, se aflau câteva fragmente de la vase mari, neîntregibile, unele de gătit, altele de provizii.

Anexa de est. În paralel cu latura de est se observă urmele unor pari, care credem că marchează o anexă a acestei construcții și nu alt complex, deoarece nu sunt urme de pereți (arși, sau nu) și nici materiale arheologice, Fig. IIIa.62.

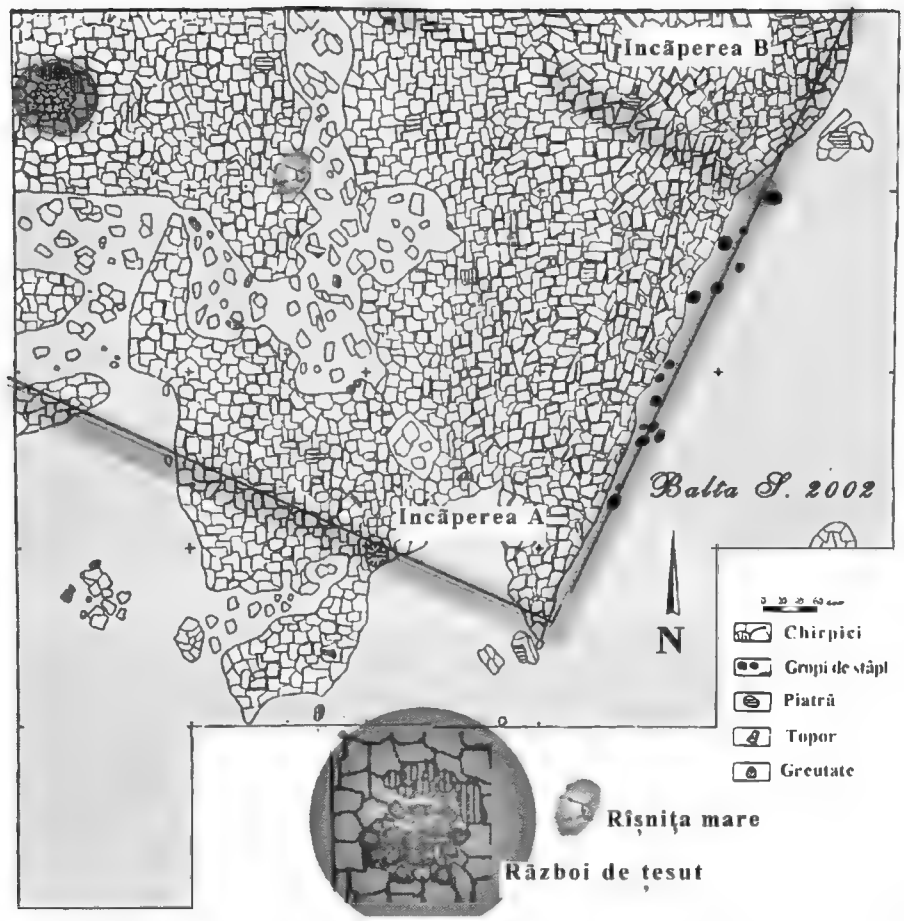

Fig. IIIa.62. Balta Sărată, plan cu complexe din nivel 3a (L25)

Materialele aflate în complex, dar mai ales deasupra acestuia, confirmă descoperirile din campania 1973, că în partea superioară a stratului de cultură (nivel BS III) predomină uneltele de obsidian. La o primă observație, pare suprinzător, căci după distrugerea acestor complexe mari urmează o perioadă de locuire cu colibe, iar în ceramică se constată un proces de retardare (forme, ornamente, tehnologie), în schimb se înmulțesc uneltele de obsidian. Acestea se petrec în vremea fazei Vinča B2 sau B2/C, după terminologia noastră mai veche (Lazarovici Gh. 1979 119-121). Acestea ar putea fi cauzate de „șocurile" Vinča C, de nașterea unor culturi, ceea ce ar duce la o scurtare a etapei Vinča B2 de la Vinča - *Belo Brdo* (după ▼ 6,4 m), fiind marcată în situl eponim de către W. Schier ca nivelul 5 sau Vinča C1

https://biblioteca-digitala.ro

(Schier 1995; Drașovean 1995). În mod special pentru Balta Sărată s-a introdus noțiunea de etapa Vinča B1/B2, deoarece evoluția continua neîntrerupt (Lazarovici Gh. 1979, 117-118), iar mai tîrziu urma "șocul" Vinča C.

Balta Sărată, resturi de locuințe, nivel 3b, Vinča C1 la Schier (B2/C, în retardare)

În acest nivel au fost descoperite numeroase resturi de locuințe, fără a se găsi urme de stâlpi, deoarece gropile străbat un strat de cultură de aceeași culoare.

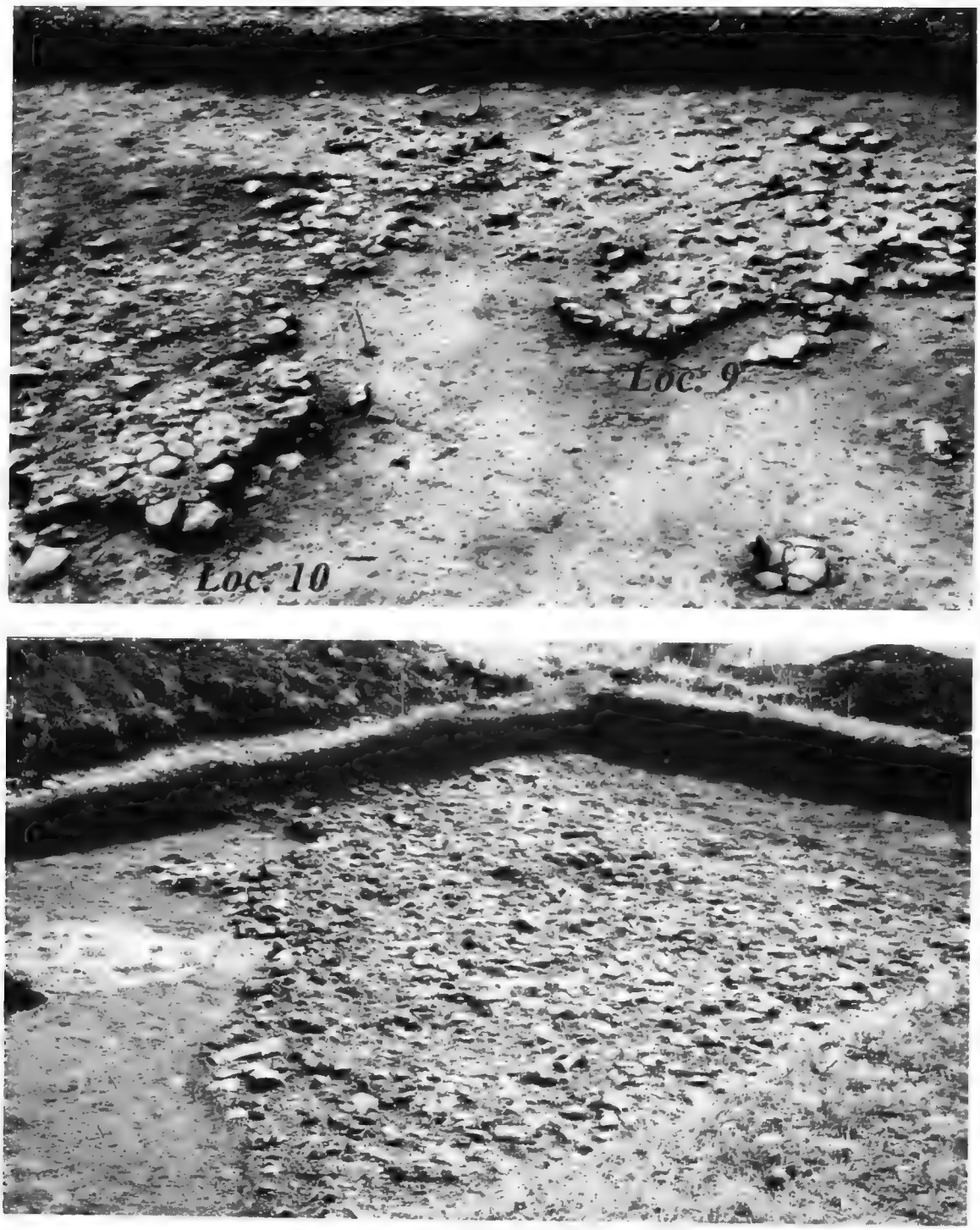

Fig. IIIa.63. Balta Sărată III, Locuințele 10 și 9

Cum solul acid distruge toate urmele organice, gropile de stâlp nu pot fi despistate.

https://biblioteca-digitala.ro

Urmele de gropi ar trebui să apară de la cca. 30 cm mai jos, dar le regăsim la 0,60 – 0,70 cm, iar atribuirea lor este dificilă doar pe baza adâncimii. În săpăturile din 1974, în nivelul BS III, au fost descoperite resturi de la două locuințe, ce se grupau la – 45 cm. Dimensiunile platformelor de chirpici, ceramică, pietre erau de la 2 x 3 la 3 x 4 m, fără vetre sau instalații de foc. Intre dărâmături sunt numeroase urme de pietre. Unele sunt râșnițe, altele însă erau folosite pentru fixarea acoperișurilor din trestie sau paie, altele, crăpate, au fost folosite la încălzirea apei.

Incheind cu studiile de caz pentru etapa veche a culturii Vinča, observăm că acolo unde au fost cercetări moderne, pe suprafețe mari, rezultatele sunt mai convingătoare. La Zorlențu Mare, în prima secțiune, a fost identificat pe cca. 1,5 m lățime urma unui șanț de fundație, doar atunci când acesta străbătea pământul galben (Lazarovici Gh. 1979, pl. IIE).

Din cele câteva studii de caz, observăm folosirea unor tehnici de construcție a locuințelor care se repetă, care au corespondențe în aria vinciană, dar și în grupele sau civilizațiile înrudite, de exemplu în cultura Banatului și Szakáhat.

Scurte concluzii privind arhitectura vinčiană

Numeroasele studii de caz nu acoperă generalizarea necesară unui studiu de sinteză, de aceea sunt necesare câteva scurte concluzii privind principalele probleme, deși asupra unora vom reveni spre final. Din aceste motive nu prezentăm acum toate analogiile unor situații similare.

Coliba

Noțiunea este răspântită în Balcani, definește o construcție ușoară, sezonieră, fără pereți laterali, acoperișul mergând până la pământ, peretele din față este prevăzut cu intrare, cel din fund era închis, uneori prevăzut cu o deschidere. În general erau de mici dimensiuni, cel mai adesea este vorba de construcții temporare. Aceste construcții au loc de vatră, dar de multe ori vatra este amenajată în afară. Mărimea lor este în funcție de numărul de persoane pe care îl adăpostește. Mai recent se folosește termenul de colibă pentru casa sezonieră de la deal sau munte, mai mică decât casa propriu-zisă. Uneori se găsesc resturi arheologice grupate într-un spațiu de până la 2 x 3 m, cu urme de vetre neamenajate.

Dimensiunile complexelor de la Gornea nu sunt prea mari. În lipsa elementelor de construcție (pari, podea) aprecierea s-a facut după răspândirea materialului aruncat în complex după abandonare, de aceea nu sunt numite locuințe ci ***platforme (P).*** Dimensiunile unor asemenea aglomerări descoperite la Gornea sunt, ***P2*** de 2,7 x 1,5 m și ***P3*** de 3 x 1,8 m. Dimensiunile a două complexe de la Ruginosu sunt 2,5 x 3 m pentru locuințele **L1** și **L2** (Lazarovici Gh.1979, 52). La Zorlențu Mare (Fig. IIIa.43), unul din complexele cercetate în anul 1962, **L1**/1962, avea 2,2 x 1,6 m, **L2** avea 2,5 x 2 m, iar ***P2*** avea 2,7 x 1,5 m (Lazarovici Gh. 1979, 81). Colibele cercetate din cultura Vinča nu au oferit suficiente date pentru a fi reconstituite, dar ele nu diferă de cele mezolitice sau neolitice timpurii, fiind o imitare a cortului, construcție de asemenea sezonieră folosite și de comunitățile nomade.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuința mică și mijlocie

Este o construcție ușoară cu pereții din bârne, dar și din împletituri de nuiele, urmele lor apărând sporadic. La Gornea, ***P1*** avea 3 x 5 m, iar ***P4*** era de 3 x 4 m. Acestea arată dimensiuni suficiente pentru a adăposti o familie. La Zorlenț (Fig. IIIa.43) **L1/**1961 avea 2,5 x 3,75 m, ***P3*** avea 3 x 3,5 m, ***P1b*** avea 4,5 x 3,5 m, iar ***P1a***, 3,5 x 3 m, în timp ce ***P4***/1973 era de 3 x 2 m.

Structuri de pereți

Locuințele aveau diferite structuri. Pereții aveau o structură formată din stâlpi groși de 20-30 cm, înfipți vertical, dispuși la o distanță de 30/40 până la 1,2 m; alteori pereții erau dotați cu un șanț spre partea de V.

Uneori sunt stâlpi în afara peretelui, ce sprijină o streașină mai largă (Fig. IIIa.60c), poate o coloană exterioară sau o grindă de la tindă, alteori sunt stâlpi dubli ce permiteau formarea unei structuri din bârne orizontale (Fig. IIIa.60g).

Șirurile de stâlpi, dispuși la cca. 20-40 cm, presupun o împletitură de nuiele peste care puteau fi fixați alți pari și structura rezultată era apoi lipită cu argilă. Locuința avea uneori podeaua lipită cu lut. La Zorlenț, un astfel de complex avea trei refaceri groase de 2-3 cm, iar ultima lipitură avea urme de la incendiul care a dus la distrugerea complexului. În vecinătatea colțului de sud-vest, lângă perete, se afla o vatră de foc și o zonă gospodărească (pentru râșnit, șlefuit topoare, vase de provizii și alte vase).

În diferitele campanii de săpături La Zorlenț Mare (Lazarovici Gh. 1979, 81) au fost descoperite locuințe de suprafață de mărime mijlocie, care se pare că au o singură încăpere, deși despărțituri ușoare puteau fi oricând ridicate sau demontate. Numai unele din aceste construcții se aflau în suprafața cercetată și au ambele dimensiuni. În unele părți ale săpăturii au apărut grupări de oase, ceramică, pietre, considerate complexe sau părți din ele. Locuința **1/1975** avea dimensiunile de 3,75 x 2,5 m, un alt complex, locuința **3/1973** era de 3,5 x 3 m, ***P*1a/1975** avea 4,5 x 3 m, iar sub ea a apărut o alta, **1b/1975.**

Calculând suprafața complexelor, se observă că aceasta variază de la un nivel la altul, de la o stațiune la alta. Suprafața unui bordei, ne referim la groapa în care se umbla, la Gornea era între 4,8 m^2 și 7,8 m^2 cu o medie de ***5,35 m^2***; la Zorlenț Mare, era între 10, 5 și 12 m^2, cu o medie ***de 11,3 m^2***; la Balta Sărată suprafața era între 5 m^2 și 6,25 m^2, cu o ***medie de 5,5 m^2.***

https://biblioteca-digitala.ro

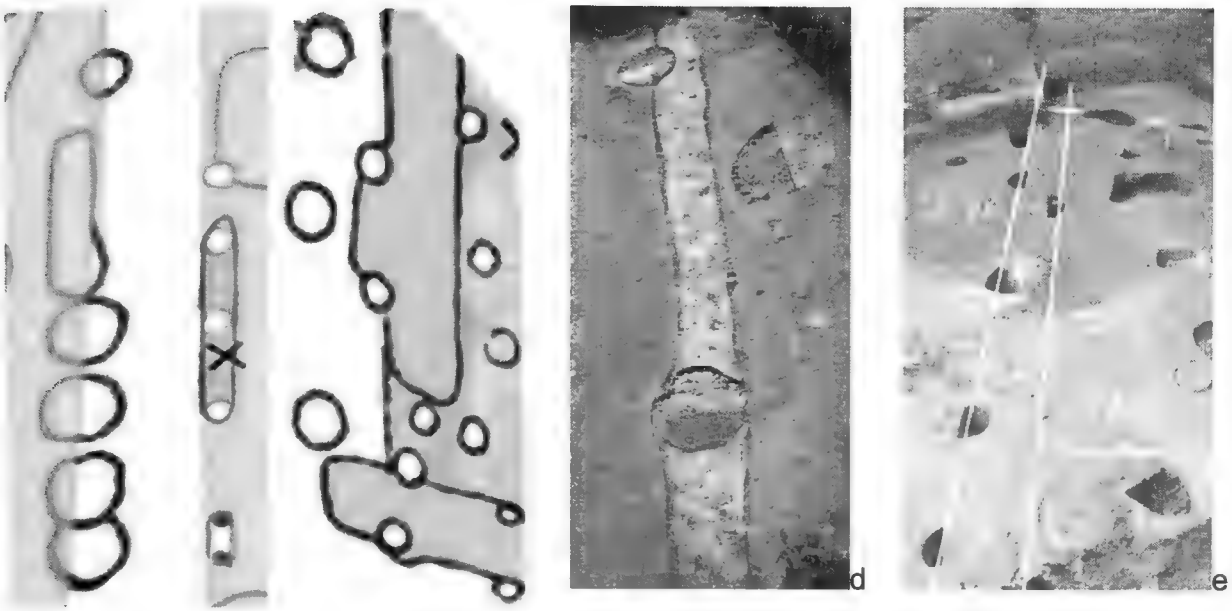

Fig. IIIa.64 a-c)▲ Zorlențu Mare, pereți din nivelul 6a; d) Balta Sărată L26 ▲ peretele de V; e) Idem L26▲ peretele de E, L28 peretele V

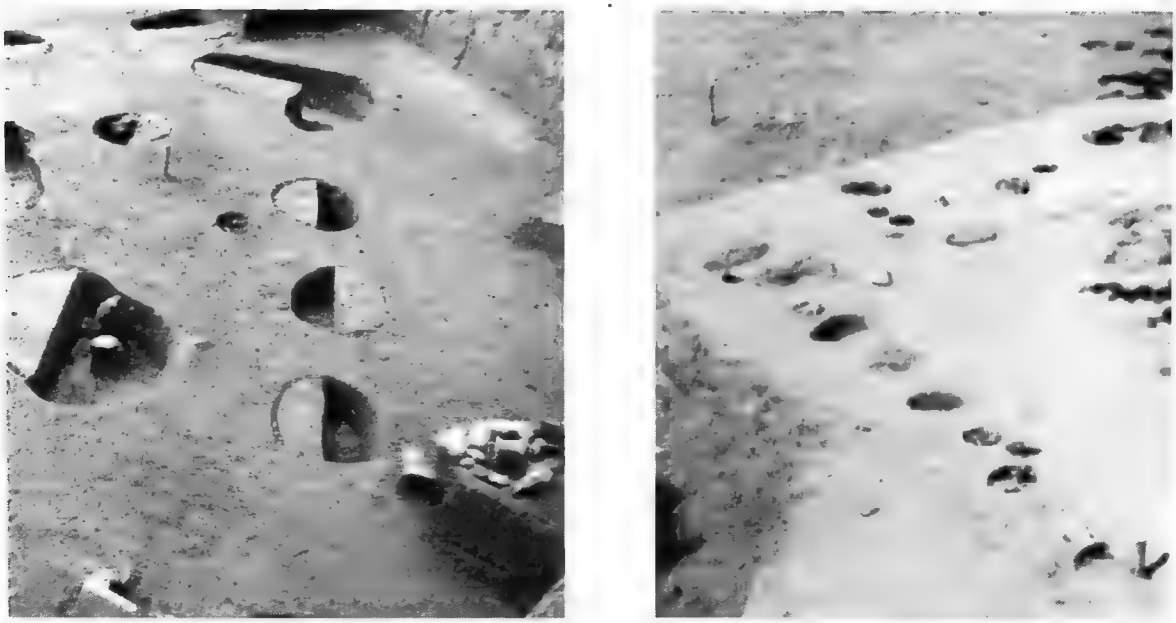

f) Balta Sărată, L28 peretele de N *g) Balta Sărată, L18 colțul de SV*

Dacă ne gândim că suprafața acoperită a unui bordei este dublă, trebuie să specificăm însă că doar 2/3 poate fi folosită pentru activități. În această situație, media bordeielor la Gornea are 7 m², la Balta Sărată 7,2 m², iar la Zorlenț 15 m².

S-au găsit foarte puține cazuri de podele suspendate. Două erau foarte clare, ambele provin de la Zorlențu Mare, din nivelele 6a și 6b (Fig. IIIa.38). Una din locuințe avea etaj, iar partea de podea de la parter era doar pe o treime pe partea dinspre pantă (**L2**), alta **L4**, presupusul sanctuar, cu piesa monumentală, avea doar jumătate din podea acoperită cu chirpici, nu știm dacă și în rest era suspendată sau nu. **L4** (Fig. IIIa.37-38) a fost afectată de mai multe gropi (două bordeie din nivel 4 și locuințe din nivel 5), iar în colțul NE și în partea superioară, de podeaua și dărâmăturile unei locuințe nearse din nivel 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Podelele suspendate

Fig. IIIa.65. Zorlențu Mare, locuința cu etaj (L2, niv. 6), profilul de N

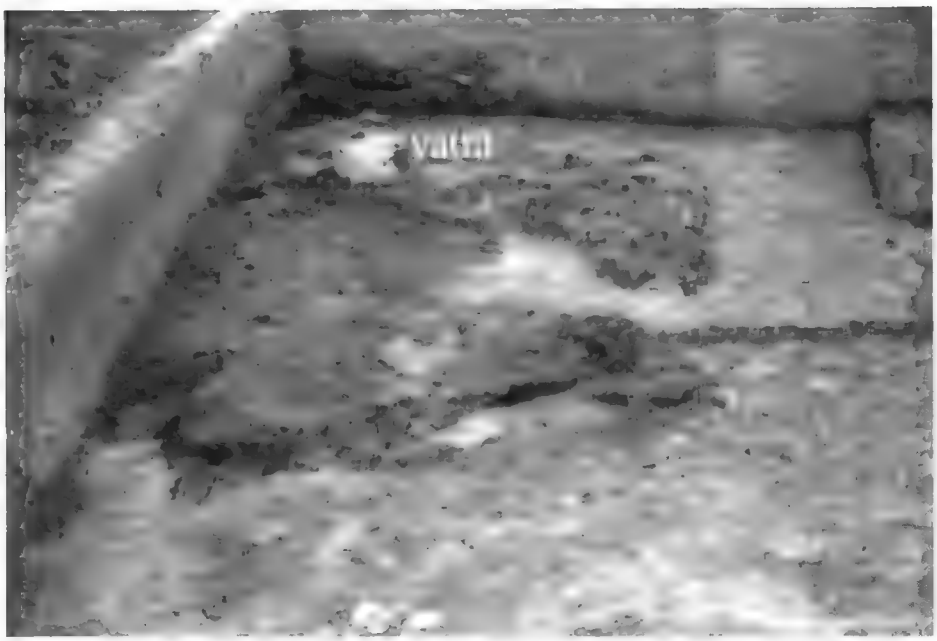

În partea din amonte, se poate observa prima podea, foarte bine păstrată, cu o parte căzută în pantă. Partea ei din spre vest era suspendată pe circa două treimi din lungime pentru a obține orizontala în încăpere. În partea din aval, se pot observa ambele podele. Peste acestea au fost urme arse și nearse de la pereți. Pe ambele podele au fost descoperite vase reconstituibile și puține obiecte.

https://biblioteca-digitala.ro

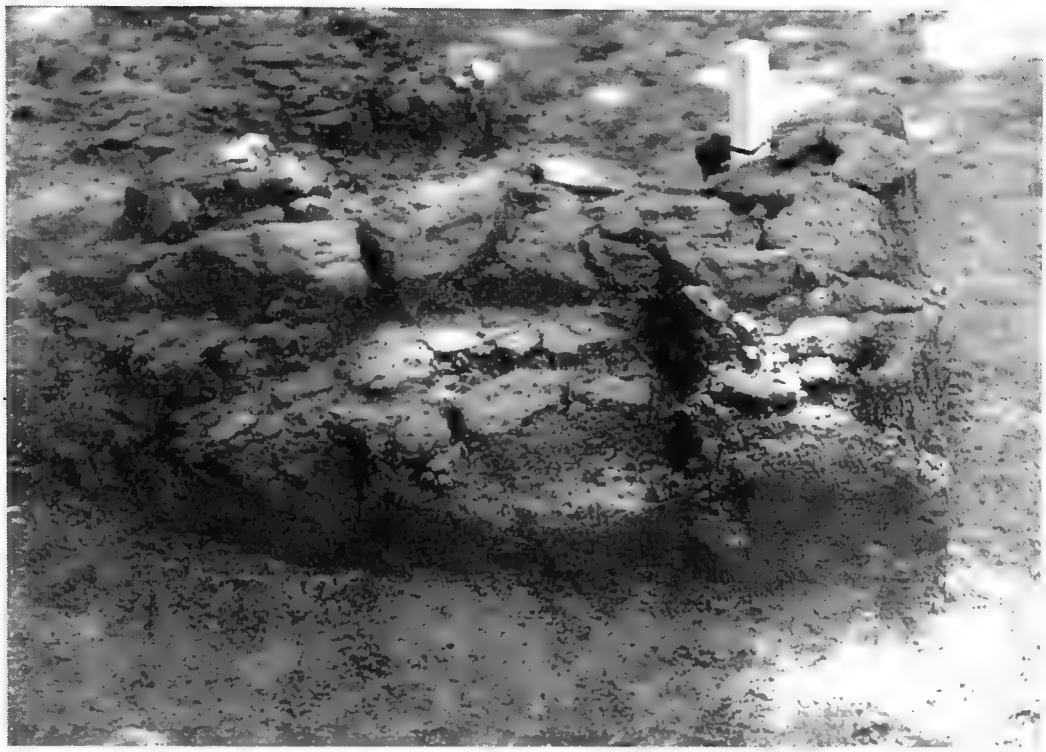

Fig. IIIa.66a. Balta Sărată, casetă pentru cereale

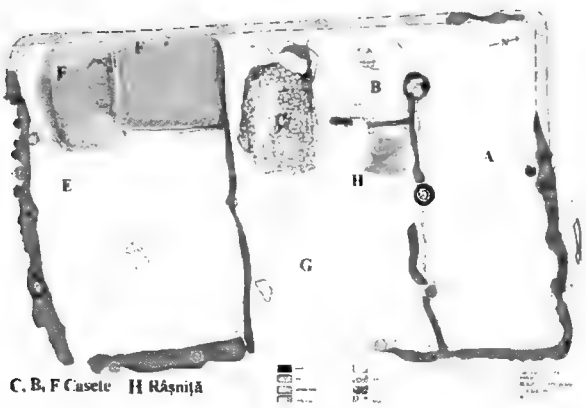

Fig. IIIa.66b. Banjica, Vinča B, complex de locuit, casete pentru cereale, după J. Todorović

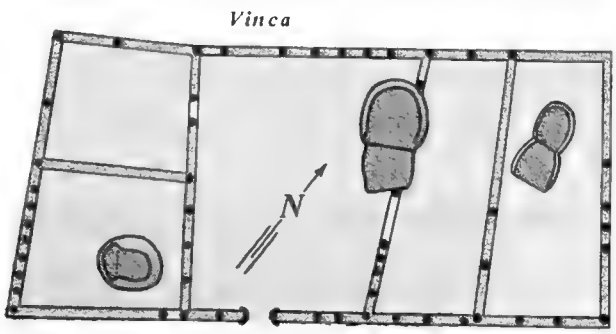

Fig. IIIa.66c. Vinča B, complex de locuințe, după Vasić

Prea puținele informații de care dispunem nu ne permit o reconstituire exactă, similară celei de la Parța. La parter, pe latura de sud a fost descoperită o vatră de la un cuptor, ce avea o parte din vatră în față. O parte din peretele de sud a căzut în afara construcției.

La Balta Sărată în **L18** podeaua suspendată era păstrată pe o anumită porțiune, iar peste ea era marginea unei casete, ambele distruse de plantarea recentă a unui măr (Fig. IIIa.66a).

Locuințele la Gornea au o suprafață medie de 13,5 m^2, la Zorlențu Mare media este 11 m^2 (suprafața complexelor fiind între 9,1 m^2 și 15,75 m^2), iar la Balta Sărată este de peste 15 m^2. Datele noastre se referă, mai ales la încăperi, deoarece suprafețele cercetate nu permit precizarea dacă este vorba de case cu mai multe încăperi, ele formând uneori „blocuri" de locuit sau o singură locuință.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuința mare sau cu mai multe încăperi

În cultura Vinča din Banat, datorită suprafețelor mici cercetate, nu s-au putut depista complexele mari. Doar intr-un singur caz, la Balta Sărată, în S6, la locuința 25 au fost sezizate două încăperi și una sau două anexe (Fig. IIIa.59-62). Atunci când apar locuințe foarte apropiate nu știm dacă ele au avut un singur acoperiș sau două, și dacă aparțin aceleeași construcții.

Spre exemplu în cultura Vinča, în Banatul de vest, la Opovo este o locuință cu mai multe încăperi ce are peste 27 m^2 (Capitol IVa). La Banjica, cartier al Belgradului, în timpul Vinča B1 - C sunt locuințe cu mai multe încăperi, cu pereți interiori și cu structura de bază masivă (Fig. IIIa.66b). La Vinča au fost descoperite construcții cu cinci compartimente, iar într-un caz cuptorul era chiar pe traseul unui perete (Fig. IIIa.66c).

Locuința 25, L16, L26 de la Balta Sărată, cu numeroasele elemente de ritual, legate de prelucrarea și păstrarea făinii, se leagă de descoperirile de la Banjica, Fig. IIIa.66c (Todorović 1977, 14). Blocurile de locuințe de la Vinča, formate dim mai multe încăperi, prevăzute cu cuptoare și vetre (Fig. IIIa.66c) arată marea varietatea arhitecturală pe care o stăpânesc purtătorii civilizației vinčiene. Asemenea complexe trebuie să fie și în zonele noastre, dar săpăturile pe suprafețe mici nu au permis decât uneori surprinderea unor detalii. Exemplul cel mai elocvent îl constituie Parța (vezi mai jos), unde se vede cât de evoluată era arhitectura vinčiană, căci, cultura Banatului și arhitectura sa, este vinčiană.

Locuințele mari, cu mai multe încăperi

Acestea apar odată cu „șocul" Vinča C1, în Serbia la Gomolava (Brukner 1965; 1976; 1979; 1980; 1986, fig. 11; 1988; Lichter 1993, kat. 37), în Banat la Parța - *tell 2* - (Ciobotaru 2000; Drașovean, Ciobotaru 2001), la Foeni, cultura Petrești, grup Foeni (Capitol V), la nivel Vinča C2 (Drașovean 1997) sau în Transilvania, în descoperirile de la Zau de Câmpie (mai jos Capitol IV). Principala caracteristică o reprezintă locuințele cu gropi de mari dimensiuni, stâlpi masivi înfipți adânc, dispuși în linii. Activitatea constructivă deosebită duce la formarea unor depuneri groase de peste 2-4 m (2 m la Parța și Foeni, 3 m la Gomolava, aproape 3 m la Zau, 4 m la Uivar sau Vinča). Fundațiile arată structuri deosebit de mari, cu mult lemn (depuneri de materiale carbonizate), uneori arse (Vinča, Gomolava, Uivar), alteori nu (Foeni, Uivar, Zau).

Cele mai mari complexe vinciene sunt pomenite la Žarkovo I, având dimensiunile de 10 x 6,5 m (Garašanin M. și Garašanin D. 1955, 125) și desigur cele de la Banjica și Vinča (Vasić 1932 – 1936; Todorović 1977 ș. a.).

https://biblioteca-digitala.ro

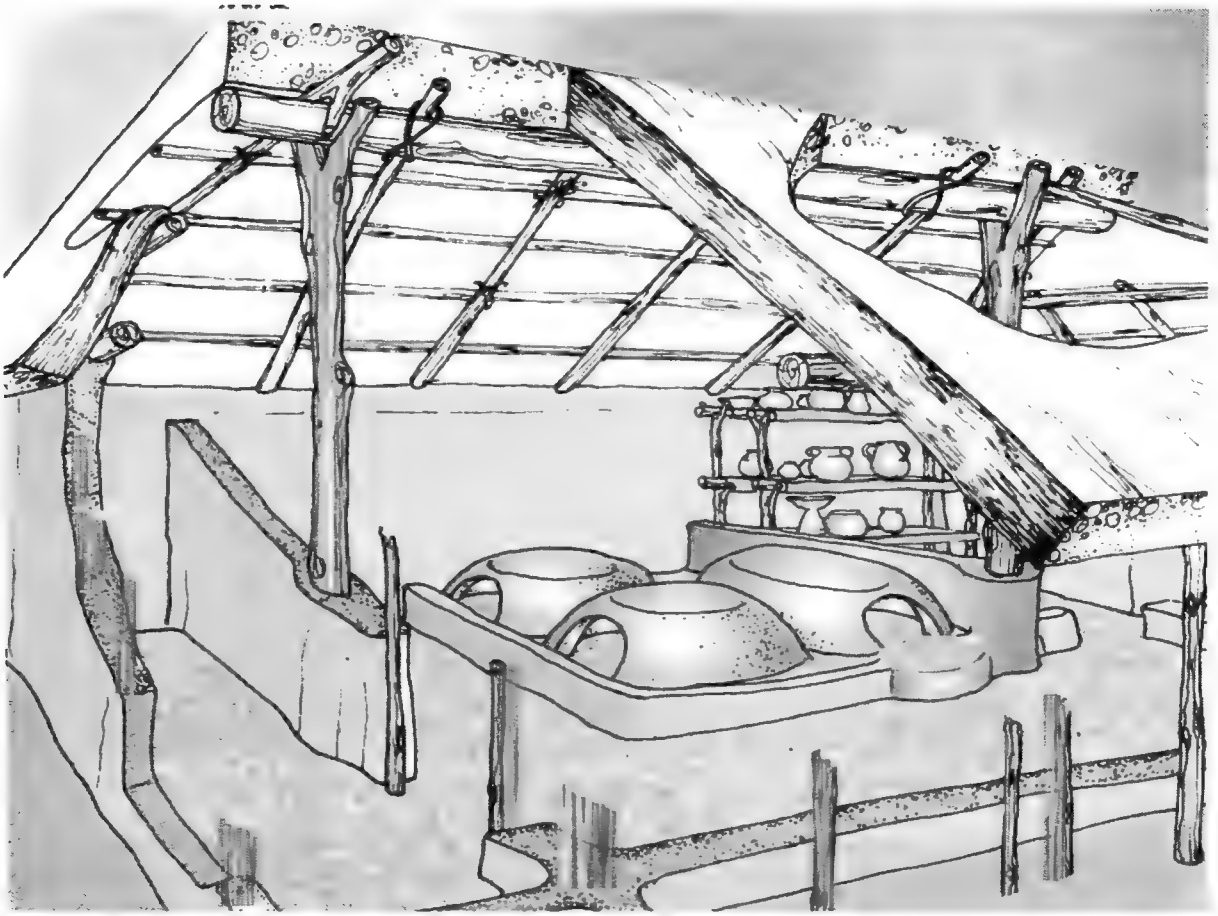

Fig. IIIa.67. Zorlențu Mare, atelier pentru ars ceramică

Atelierul ceramic

La Zorlențu Mare, în nivel 6b și 5 funcționează o construcție, având mai multe compartimentări interioare. Construcția se apropie de tipurile de case zise megaron, având spre vest o tindă foarte îngustă, zona în care se păstrau lemnele de ars ceramica. În una din încăperile mari au fost descoperite trei cuptoare grupate într-un bloc (Fig. IIIa.67). În unul din cuptoarele mari (cuptorul 1), au fost găsite două vase băgate unul în altul, situate sub marginea cuptorului, unde au rămas înțepenite, suferind mai multe arderi; cuptorul a avut chiar și o reparație a vetrei. Vasele erau confecționate sau uscate foarte probabil într-o altă încăpere. Două cuptoare erau identic orientate și aveau gura pe aceeași direcție, cel de al treilea fiind așezat perpendicular pe direcția celor două.

În acest fel, ele ocupau un spațiu minim, iar gura de alimentare era decalată cu 90 grade.

Bolta cuptoarelor era puternic distrusă, astfel încât nu ne-am putut da seama de locul gurii și nici de forma acesteia.

Două gropi din nivelele ulterioare și secțiunea din 1964 au afectat cuptorul 1. Vatra cuptorului 1 avea două reparații, iar cele ale cuptorului 2 și 3 aveau trei reparații.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIa.68. Zorlențu Mare, atelierul ceramic, cuptoarele a ▲, b▼

Cuptoarele de la Zorlenț sunt de tipul celor fără grătar. Vasele erau puse unul în altul, culcate, aranjarea fiind dinspre margini spre centru, între vase și deasupra lor se aflau lemnele pentru ars. Cupola lor pare să fi fost ca în imaginea de sus (Fig. IIIa.69).

https://biblioteca-digitala.ro

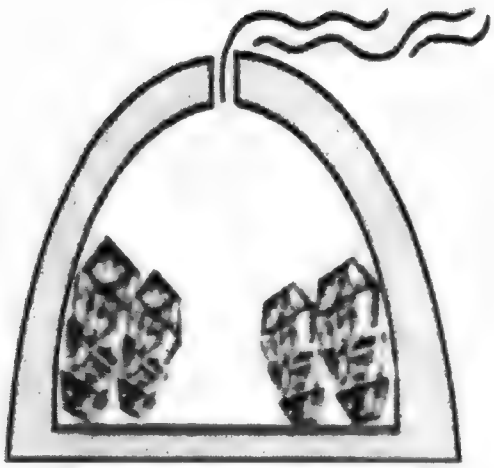

Fig. IIIa.69. Cuptor de ars ceramică, stânga la suprafață, dreapta cu cameră de ardere

De altfel la Gornea, Zorlenț, Balta Sărată sau Parța, nu au fost descoperite cuptoare cu grătar, iar separat nu au fost descoperite grătare de cuptor. Cuptoarele din nivelul 5, cu vatra foarte groasă, au fost dezafecate de construcțiile din nivelul 4. Modul de aranjare al vaselor putea fi cel din Fig. IIIa.69, întâlnit adesea în literatură.

Deosebit de importante sunt observațiile privind arhitectura neolitică târzie în urma cercetărilor moderne de la Uivar și Opovo, unde au fost studiate complexele, sistemul de pereți, anexele. Acestea, alături de cele de la Parța, constituie cele mai complexe cercetări privind arhitectura neolitică din Banat. În vecinătatea acestor complexe au fost descoperite numroase gropi cu funcționalități diferite (gropi de provizii, transformate ulterior în gropi menajere).

Amplasarea instalațiilor de foc (cuptoare sau vetre) în afara locuințelor, în imediata vecinătate a pereților, este întâlnită și în locuințele din faza timpurie a culturii Vinča la Aradac (Fig. IIIa.13: Staljo 1970, 80), dar sunt și numeroase cazuri în care cuptoarele sunt în interiorul locuinței, cazul Vinča - BB (Fig. IIIa. 66c), (Vasić 1932, I, 14, fig. 1; 1936, 148, fig. 239; Staljo 1984, 39, fig. 29-30), sau Zorlențu Mare. La Balta Sărată în fiecare etapă de refacere cuptorul sau vatra se aflau:

- lângă colțul de NV, la **L26**, în faza veche;
- în centru, în **L26**, în faza mijlocie;
- în colțul de NE, în **L26** cuptor, în faza recentă.

La Opovo, Zorlențu Mare, Rugionosu, Parța 5c și mai târziu, în cultura Tisa la Hodoni (vezi acolo și dispunerea locuințelor: Drașovean 1995, fig. 3, 5-6; Drașovean et alii 1996, fig. 4) sunt caracteristice locuințele cu pereți înguști, cu stâlpi de mici dimensiuni, cu mult lemn, cu structură de lut, cu podea suspendată lipită cu lut, care arzând lasă mase de chirpici bine arse ce permit refacerea structurii locuințelor.

Instalații interioare

Banchete, paturi.

În neo - eneolitic sunt menționate numeroase asemenea instalații (Lichter 1993, 67-70), dar în cercetările din așezările vinčiene nu au apărut prea multe. La Balta Sărată pare să fie un asemenea complex în cercetările din 2004, dar investigația nu este încheiată. Este vorba de o podea suspendată lungă de peste 1,20 m în săpătură, mai mare ceva sub mal, lată de cca. 0,80 m, aflată în vecinătatea unui perete. Ea ar putea marca un pat, cum este exemplul etnoarheologic de la Ruginosu, în coliba unui păstor (Fig. IIIa.70b).

https://biblioteca-digitala.ro

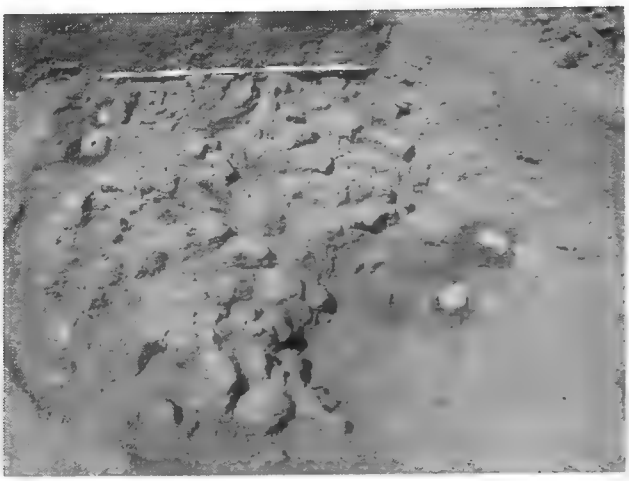

Fig. IIIa.70a. Balta Sărată, L 25

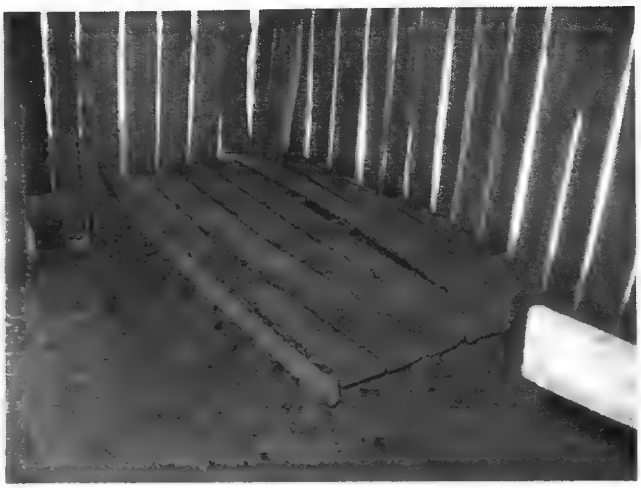

Fig. IIIa.70b. Ruginosu, colibă de păstor

Asemenea bănci sunt mai numeroase în neoliticul târziu, apărând la Țaga, în grupul Iclod (Lazarovici Gh. WEB, Țaga http://cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2004/cd/index.htm) dar și în machetele de sanctuare, servind pentru depozitarea vaselor (Popudnia 1 și 2, Šuškova), sau dormit (Larissa) etc. (Lazarovici C.-M. 2004, fig. 11-13, 20, 44).

Războaie de țesut

În mai toate stațiunile vinčiene au apărut greutăți de la războaie de țesut. Foarte puțini cercetători au urmărit numărul și dispunerea lor, scăpând astfel prețioase informații. La Balta Sărată am găsit în două cazuri grupe de câte 4 x 6 greutăți, plus 4 rotunde cu gaura mai largă, sau grupe de 4 x 7, sau doar un grup de 7 piese (Fig. IIIa.56b, 62). Credem că ele se leagă de vechi idei mitologice, dar pot avea și un rol practic, acela de a învăța și respecta unele reguli practice de țesut.

Greutăți de lut, așezate la uscat, deasupra unor cuptoare, au fost descoperite la Parța în numeroase Iconstrucții. În locuințe, de la fundare, la abandonare au fost sesizate elementele unor ritualuri agricole, legate de râșnitul cultic (vezi mai jos capitolul despre viața spirituală la cultura Vinča și la cultura Banatului).

Casete

De multe ori acestea trec drept altceva (ca vetre, cuptoare). Ele sunt lucrate însă dintr-un material amestecat cu materie organică (pleavă, paie) sunt arse intenționat și uneori ard și în timpul distrugerii complexului. Au dimensiuni mici de 30/40 x 50 cm. O asemenea casetă a fost descoperită la Balta Sărată, în L25, lângă peretele de vest, dar în exteriorul lui, ca și în L18, peste podeaua suspendată (Fig. III66a). În unele cazuri s-a observat că ele au fost construite pe o structură lemnoasă.

Plăci pe podea

La Balta Sărată, în L16, pe podeaua locuinței, au fost amenajate trei plăci de lut, late de cca. 40 x 55 cm (dimensiuni apropiate la toate trei). Ele aveau grosimea 2-3 cm. La o primă impresie

https://biblioteca-digitala.ro

păreau vetre de foc și au fost desigur și folosite pentru scurtă vreme în acest fel, dar lângă perete se afla o vatră de cuptor amenajată după toate regulile. Studiindu-le mai atent și apelând la analogii etnografice, constatatăm că pot avea și alte funcționalități (frământat aluat, lut, măcinat ș.a.). Una dintre ele era lângă un stâlp patrulater (Fig. IIIa.71a), de interior de la structura de bază, de unde îndoiala că au servit numai ca vetre. Ele erau dispuse pe o direcție, dar nu în linie.

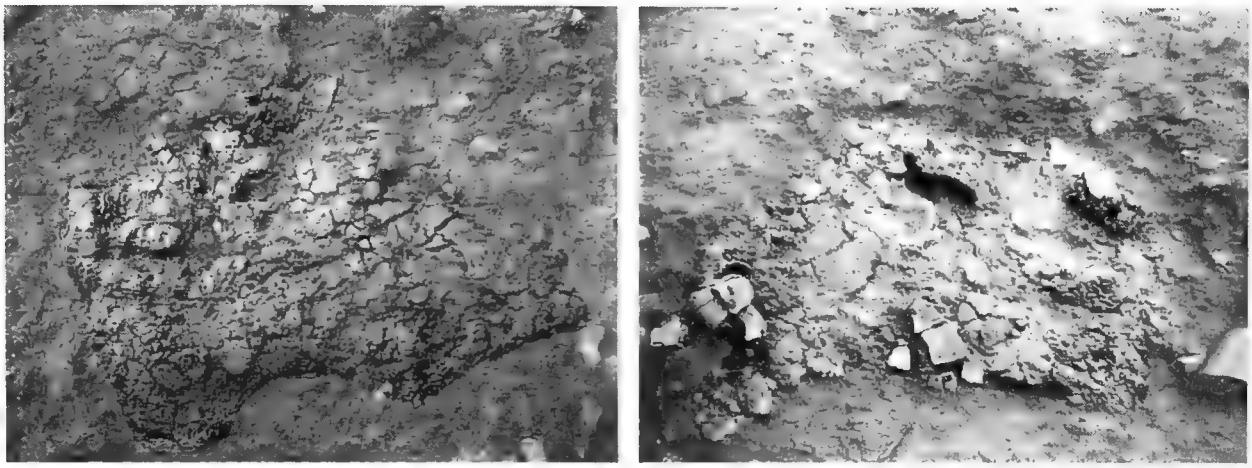

Fig. IIIa.71a. Balta Sărată L18, placa 1 de lut pe podea; b) L18, placa 2 de lut pe podea ▲

Cuptoarele

Tot la Balta Sărată, în Locuința 28, au fost constatate resturile unei podele din lut galben, parțial înroșit, străpunsă de numeroase gropi de cârtiță. Podeaua se afla la -1,20 m adâncime. Locuința avea două încăperi o încăperte și o tindă (săpăturile nu au putut fi extinse, dar este de presupus, deoarece și locuința 26 mai avea o încăpere în acea zonă). În caroul B2, în partea de sud a încăperii, a fost preparat un cuptor, cu marginile căptușite cu lut (marcat cu **G30**). În groapă apar resturi de vase mari (funduri), pământ amestecat cu cărbune și arsură. Groapa bordeiului a fost adâncită cu cca. 12-15 cm de la nivelul de călcare. Groapa avea un plan triunghiular, cu laturile și colțurile arcuite.

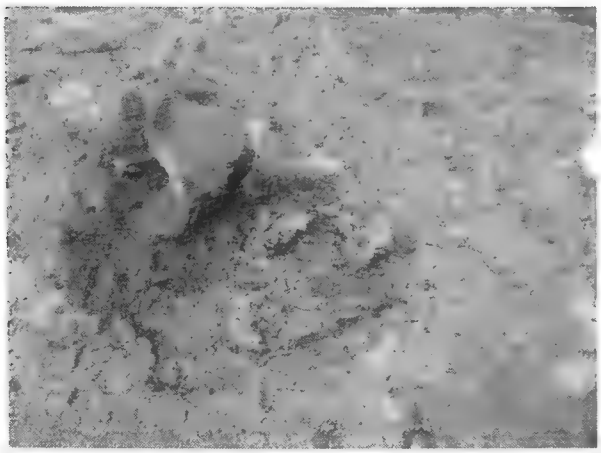

Fig. IIIa.72a. Balta Sărată, IIa L28 și cuptorul 30 cu arsură și vase de provizii sparte

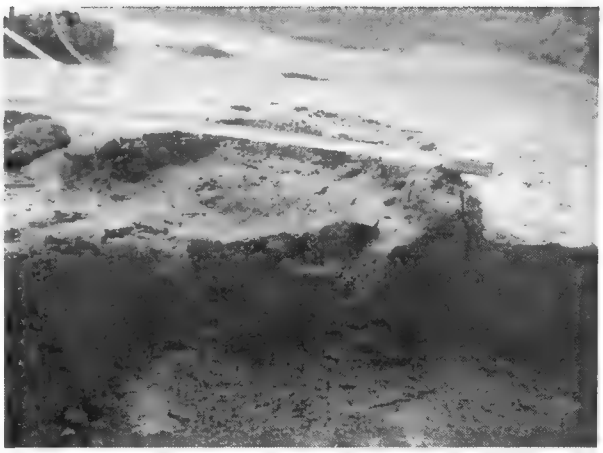

Fig. IIIa.72b. Balta Sărată IIa, L28 și cuptorul 30, vedere din profil

În încăperea de sud a ***locuinței 26***, era o vatră mare care a funcționat în ultimele două etape de locuire și două cuptoare în formă de corn, care țineau de prima și ultima etapă de locuire. În vecinătatea vetrei din etapa mijlocie de funcționare (Vinča B1), în ***cuptorul 32***, a fost depusă o râșniță în picioare, un lustruitor și trei pietre (una din pietre era spartă, formând

https://biblioteca-digitala.ro

7 obiecte). Gura gropii cuptorului era imediat sub nivelul de călcare al vetrei, la cca. 1 m de ea. După toate caracteristicile, considerăm că această construcție avea un rol social sau cultic.

Cuptoare înălțate, pe soclu. La Zorlențu Mare, în nivel 4, în profil a fost descoperit un cuptor în formă de potcoavă. Se pare că în în față avea o mică vatră, distrusă de groapa unei locuințe din nivel Vinča B2. Două asemenea cuptoare au fost descoperite în nivel 3, tot la Zorlențu Mare, unul sigur într-un bordei, celălalt în groapă sau tot în bordei, complexul fiind lângă profilul săpăturii (Fig. IIIa.34b). Asemenea cupotoare se cunosc la Parța (mai jos) și Kormadin.

Cuptoare în formă de „corn". În ***locuința 26*** de la Balta Sărată, în încăperea de sud, în imediata vecinătate a peretelui despărțitor, se aflau două cuptoare în ***formă de corn***, care țineau de prima și ultima etapă de locuire. Cele două cuptoare aveau lungimea de cca. 1,6 - 1,8 m și 0,4 / 0,5 m lățime la mijloc (doar 20 cm la capete); unul avea arcul de corn orientat spre nord (cel din faza veche, Fig. IIIa.73b), iar celalalt spre sud (cel din faza nouă, Fig.III.73a). Forma lor nu ne amintește de nimic, doar că ar intra foarte bine un om în poziție chircită, dacă ar urma să fie incinerat. Deoarece nu se cunosc morminte vinčiene, nu excludem o asemenea posibilitate. După forma lor, acestea au analogii cu cele similare descoperite la Zadubravlje, unde era însă păstrată şi partea superioară. Aici se consideră drept cuptoare pentru arderea ceramicii (Minichreiter 2006, Tab. III).

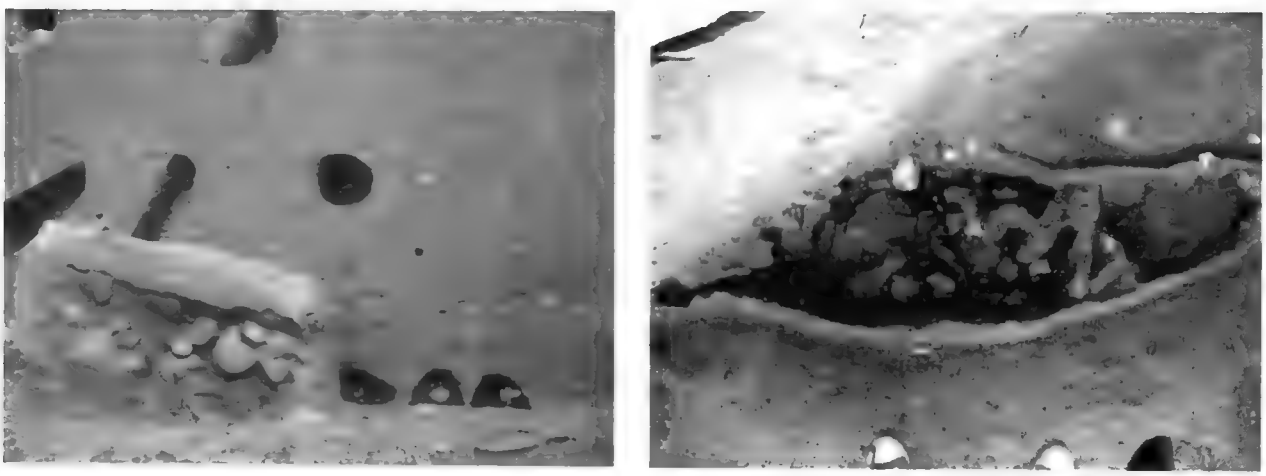

Fig. IIIa.73. Balta Sărată L 26: a) nivel 3, cuptorul 1; b) nivel 1, cuptorul 2 în formă de corn

Vetrele

În complexe și uneori în afara lor (la Aradac, Fig. IIIa.13, 34a) apar unele vetre amenajate în formă de potcoavă. De cele mai multe ori, acestea erau înălțate pe un soclu. Există numeroase vetre neamenajate sau cu un strat de lipitură, fără margini (gardină), la Balta Sărată, în B 28.

Vetre mari, cu diametru peste 1 m, sunt foarte rare. În locuința 26 de la Balta Sărată, într-o construcție deosebită, a fost descoperită o vatră de mari dimensiuni. În una din margini a fost descoperită o groapă pentru fixarea unui proțap, corespondentul ei, de cealaltă parte a gropii, nu a fost găsit. Asemenea vetre sunt potrivite pentru fript animale și sunt mai ales

https://biblioteca-digitala.ro

pentru exterior. Vatra avea o structură de pietre, arse puternic, dovadă a unei folosiri îndelungate.

Gropile

Gropile sunt foarte numeroase și au forme variate, rostul lor fiind greu de definit, multe din ele au avut o anume funcționalitate (gropi de lut sau de provizii) după care au fost folosite pentru resturi menajere. Forma lor este rotundă sau ovală. Dimensiunile lor diferă. La Zorlențu Mare, în nivel Vinča C2 (Fig. IIIa.42) apar câteva gropi și au următoarele dimensiuni: ***G1.2*** (2 = nivelul 2) 1 x 1m = 1,2 m^2; ***G2.2*** 1,6 x 1,2 m = 1,92 m^2; ***G3.2*** 1,8 x 1,4 = 2,52 m^2; ***G4.2-3*** 1,8 x 1,6 = 2,88 m^2. Nu am fi insistat atât asupra lor, dacă la Hodoni, în vremea fazei Vinča C, nu ar fi apărut un număr mare de asemenea gropi. Credem că situația nu este întâmplătoare, pot fi menajere dar pot aparține unor mari locuințe sau instalații cu structuri din lemn.

O groapă interesantă apare în secțiunea H a lui N. Vlassa de la Tărtăria, din 1961. După profil și amplasament ar fi tipică pentru un șanț de apărare. În plan este desenată însă ca o groapă de bordei; oricum desenul din profil nu concordă cu cel din plan. Ea pornește de la cca. -1,3 m adâncime, orizont la care apar materiale ale complexului CCTLNI, grupul Lumea Nouă (Lazarovici Gh. 1991, 100-101).

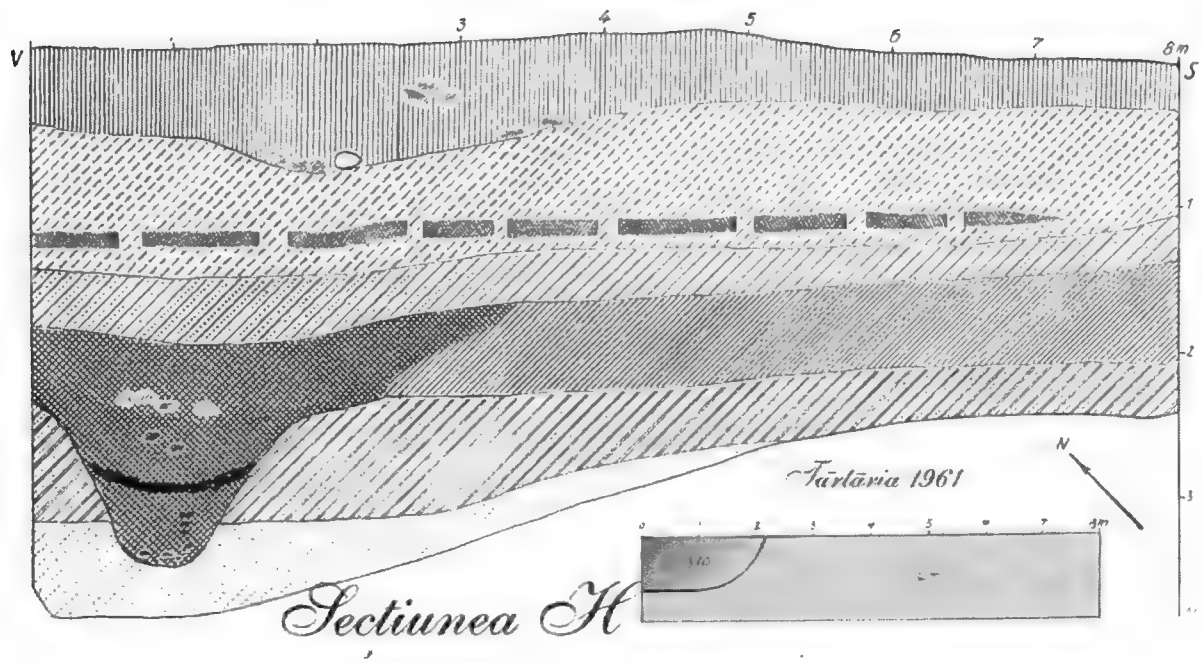

Fig. IIIa.74. Tărtăria, secțiunea H, groapă de șanț ?

Gropi rituale, gropi de ofrandă

Termenul nu este suficient definit, unii colegi înțeleg lucruri diferite (Nica 1981, 32, fără a le analiza în adâncime), de aceea suntem nevoiți a stărui asupra lor. Termenul de ofrandă se referă la daruri aduse divinității, se realizează de obicei pe altare, în sanctuare. Săparea unei gropi în pământ și oferirea unor lucruri, ne duce la ideea ofertelor către marea ***Zeiță Mamă,***

https://biblioteca-digitala.ro

Mama Pământ (Mater Gea). Folosirea râșnițelor denotă ocupații feminine, iar depunerea râșnițelor este legată de cultul ***Marii Mame, Mama Pământ***, din care cresc plantele.

Gropile rituale (ritualul presupune gestul sau mișcarea, cuvântul, obiectele ritualice), după cum am văzut mai sus, sunt de mai multe feluri: gropi de fundare a stațiunii, cum pare să fie cea de la Zorlențu Mare, nivel 7a, ***G1*** în secțiunea 1/1964 în care au fost depuse părțile frontale și coarnele unui bour sălbatec, cu deschiderea între coarne de peste 1,20 m (dimensiuni uriașe, foarte slab păstrate), (Fig. IIIa.75); gropi de fundare a unui complex; gropi în timpul funcționrii; gropi la distrugere sau abandonare. Asemenea situații au fost întâlnite la Parța în Sanctuarul 2 și la Iclod, în zona rituală din centrul stațiunii (vezi mai jos ***groapa 52***, Capitol IV). La Grădinile, în groapa 1 au fost depuse un craniu și cinci coarne de bouri, M. Nica considerând a fi resturile unui ospăț (Nica 1981, 32). Același lucru îl sugerează descoperirile a cinci schelete de tauri și unul de cerb de la Zau de Câmpie (mai jos, CCTLNIS) sau de la Țaga, unde s-au găsit mai multe maxilare de vite și poate unele de cerb (determinările nu au fost încheiate).

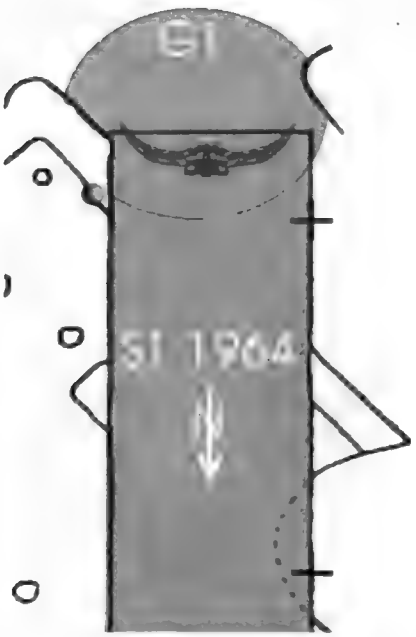

Fig. IIIa.75. Zorlențu Mare, groapă rituală cu craniu de bour

Gropile de fundare a unei locuințe, au menirea fie de a marca caracterul și a solicita bunăvoința, fie de a feri. Pentru solicitarea bunăvoinței, legate de fertilitate și fecunditate, este râșnița și zdrobitorul (vezi râșnitul cultic, Lazarovici Gh. 2003b).

Așa cum am subliniat mai sus, în numeroase complexe de la Balta Sărată au fost descoperite gropi de fundare a locuinței. Ele sunt sub podea, în vecinătatea colțului, lângă perete sau lângă vatră. Cel mai adesea sunt puse în ele râșnițe, zdrobitoare sau lustruitoare.

Asemenea depuneri de fundare au fost descoperite și la Iclod, unde într-o groapă, situată în centrul stațiunii, au fost găsite câteva obiecte de fundare (Lazarovici Gh. et alii 1995, 509-510, pl. II; fig. 4-7), sau la Parța, în mai multe situații (Lazarovici Gh. et alii 2001, 274 și urm). Depuneri de cranii de bou sau bour, în marginea sau în podeaua unei locuințe, au fost întâlnite și la Zau de Câmpie în CCTLNIS (vezi mai jos, Cap. IV). Tot legat de ritualuri de fundare sunt și unele depuneri de obiecte de la Hârșova (inf. amabile Mirel Popovici).

Depunerea râșnițelor avea loc, foarte probabil în cadrul unui ritual. Cum nu este un obicei prea frecvent întâlnit în stațiunile neolitice cercetate de noi, considerăm depunerea ca fiind legată de locatarii casei, de obiceiurile lor sau eventual de anumite funcții avute. Ne gândim la acestea, din cauza repetării numărului de ***7*** obiecte în această locuință, fiind posibil ca aici să fi locuit una din sfatul celor ***7*** bătrâne, ori ***7*** înțelepte (idee legată de depunerile rituale de la Poduri și Isaia: Monah D. 1982, 11-13; 1997, 35; Monah D. et alii 1983, 3-22;

https://biblioteca-digitala.ro

Ursulescu et alii 2001, 110-111; 2002a, 160-163). Observăm că, de cele mai multe ori râșnițele sunt cu gura în jos, iar lustruitoarele sunt în poziție normală sau în dungă (bibiliografie: http://cimec.ro/ Arheologie/cronicaCA2003/cd/index.htm).

Gropile de stâlp (Fig. IIIa.76a-b)

Nu analizăm toate tipurile, deși un studiu ar fi necesar pentru a cunoaște detalii de construcție, susținere etc. Gropile de stâlp sunt situate la distanță de 1,4 -1,8 m una de alta, pe traseul șanțului de fundație al unui perete de lut. Majoritatea lor sunt de fomă rotundă, foarte rar dreptunghiulare sau pătrate, cum apar la Balta Sărată; într-un caz, bârna era oblică (Fig. IIIa.76b).

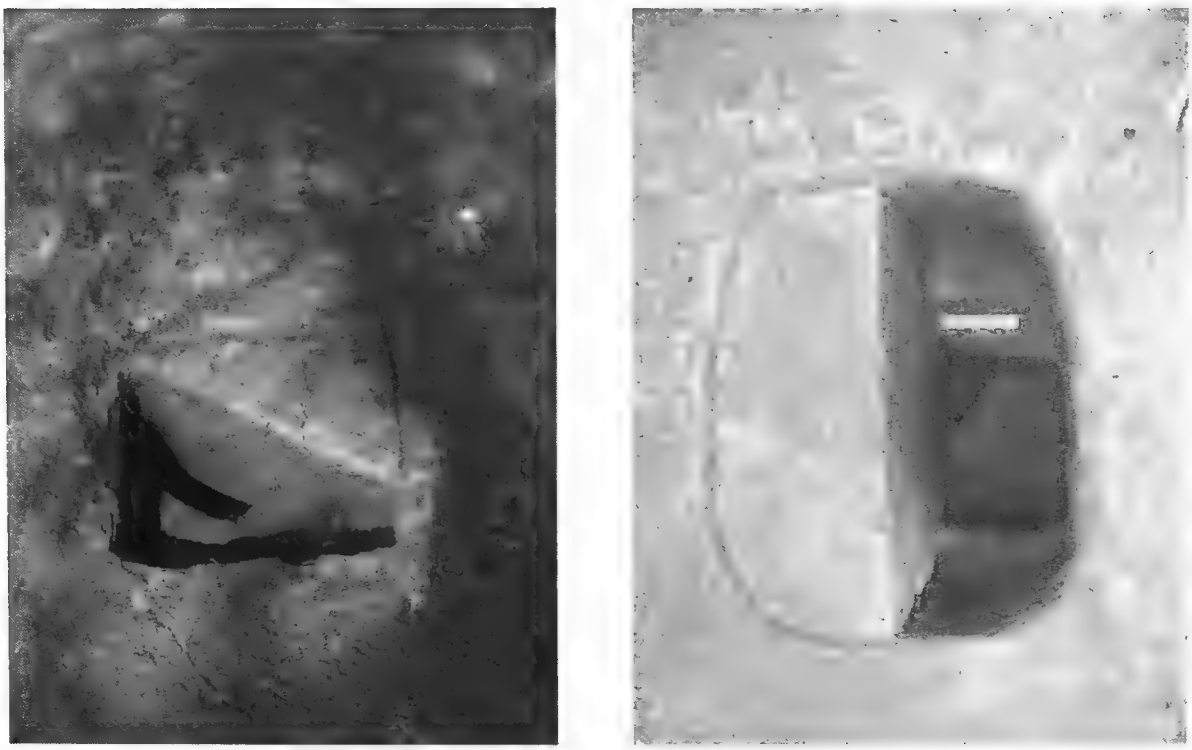

Fig. IIIa.76. Balta Sărată, gropi de stâlpi: a) Groapa 33a; b) Groapa 33b▲

Fortificațiile

Gornea

Sistemul de apărare constă dintr-un șanț cu fundul abiat, format din excavarea lutului pentru ceramică sau construcții, dar folosit și ca șanț de apărare, cu apă în el (marcat de prezența unor scoici), (Fig.IIIa.77). În fazele evoluate (Vinča A2/A3) șanțul este scos din uz, în umplutura lui intrând materiale Vinča A și Starčevo-Criș evoluate (SC IVA și sinteza Starčevo-Criș – Vinča A, zisă „Starčevo IV"). Asemenea șanț pare să fi fost și în fazele Starčevo-Criș de la Ostrovu Golu (ambele aveau fundul rotunjit), Cârcea ș.a. (Lazarovici Gh. 1977; 1990b; 1995). Șanțul de la Gornea nu este prea mare, de aceea trebuie să ni-l imaginăm cu o palisadă, foarte probabil urmat de altele, cum arată exemplul de la Uivar. Trebuiesc făcute prospectări.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIa.77: a) Gomea, șanțul de apărare, vedere spre NV;▲, b) Miercurea Sibiului, palisadă ▼(Luca 2006)

La **Liubcova**, tot în fazele A, este amintit un șanț de apărare, dar nu se dau detalii (Comșa 1969; Lazarovici Gh. 1990b, 95). La Miercurea Sibiului, în nivel Vinča A, a fost cercetată o palisadă (Luca et alii 2006, pl. 5; Luca 2006). Situațiile de la Uivar, aflate încă în curs de cercetare, sunt cele mai importante pentru civilizația vinčiană (vezi Vinča târzie).

Dezvolarea arhitecturii pe verticală, constatată în numeroase stațiuni vinciene, presupune existența unor sisteme de apărare bine dezvoltate. De altfel modelele din lumea sudică (Bulgaria, Todorova 1995; Grecia, Aslanis 1995), cu care regiunile dunărene au numerose legături, presupun existența unor sisteme de apărare. Exemplul de la Parța este elocvent în acest sens. Fortificații clare apar de la finele neoliticului timpuriu și civilizațiile contemporante (*Tagung Befestigte* 1990; Strahm 1995). Complexitatea și importanța studierii

https://biblioteca-digitala.ro

fortificațiilor din multiple puncte de vedere este reliefată într-o monumentală lucrare despre fortificațiile de tip ***Rondel*** (Daim, Neubauer 2005).

Arhitectura religioasă

Viața spirituală a comunităților vinčiene este dominată de numeroase descoperiri de obiecte de cult monumentale (statui, altare monumentale), locuri special amenajate în casă, cu o variatate tipologică foarte mare. Existența unor diferențieri între idolii femini, masculini sau zoomorfi, reprezintă argumente privind manifestările socio-religioase diferite, de la un grup cultural la altul.

Despre arhitectura religioasă a culturii Vinča s-a ocupat în mod deosebit B. Jovanović urmat de alți autori (Jovanović, Glisić 1961; Jovanović 1991 și bibl.; Vlassa 1976, 194 altar monumental; Lazarovici Gh. et alii 2001, I.1, 239, fig. 194, caseta 267).

Descoperirea unor sanctuare sau altare comunitare la Vrbjanska Čuka şi Madjari în Macedonia (Kitanovski et alii 1990, fig. 5-6; Sanev 1988, 9-10), la Parța (vezi mai jos) și la Kormadin, arată existența unei structuri religioase coerente. Cel mai bun exemplu privind existența unor altare comunitare este sanctuarul de la Kormadin, din nivel Vinča C (Jovanović, Glisić 1961; Jovanović 1991; Sandars 1968/1985, 203, fig. 179b). Fragmente de statui monumentale au apărut la Vinča (Expoziție Vinča 1984), Gomolava (inf. amabile B. Brukner), Priština ș. a. (Lazarovici Gh. 1998b).

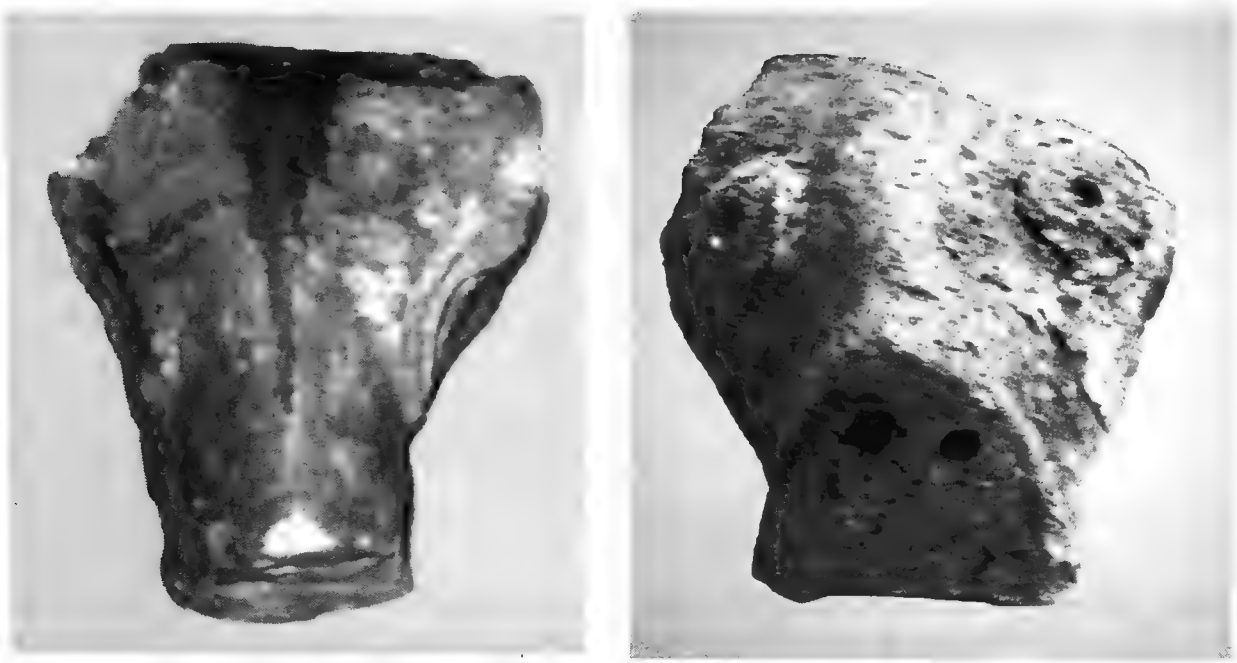

Fig. IIIa.78. Gomolava, bucranii monumentale, după B. Brukner

Megaronul de la Vinča

Cel mai vechi sanctuar vinčian este cel de la Vinča - Belo Brdo (Milojčić 1949a, 1949b; 1955, 154; 1958; 1959, 12; 1983, 6, 8 ș.a.). Este o clădire în formă de „megaron", cu vatră din a cărei prelungire pornesc **7** coloane spre ieșire. Din păcate acesta este foarte puțin comentat în literatură, nefiind informații mai largi. Locuințele de tip megaron au stârnit adesea

https://biblioteca-digitala.ro

discuții, unele sunt în zona centrală și au servit ca sanctuare sau temple (Aslanis 1990; 1995: exemplu la Dimini și Sesklo, Capitol I. p. 36-37). Este vorba de construcțiile dreptunghiulare cu tindă, unele din ele cu rol cultic. Pentru cele din Bulgaria sunt analizele lui St. Hiller (Hiller 1993).

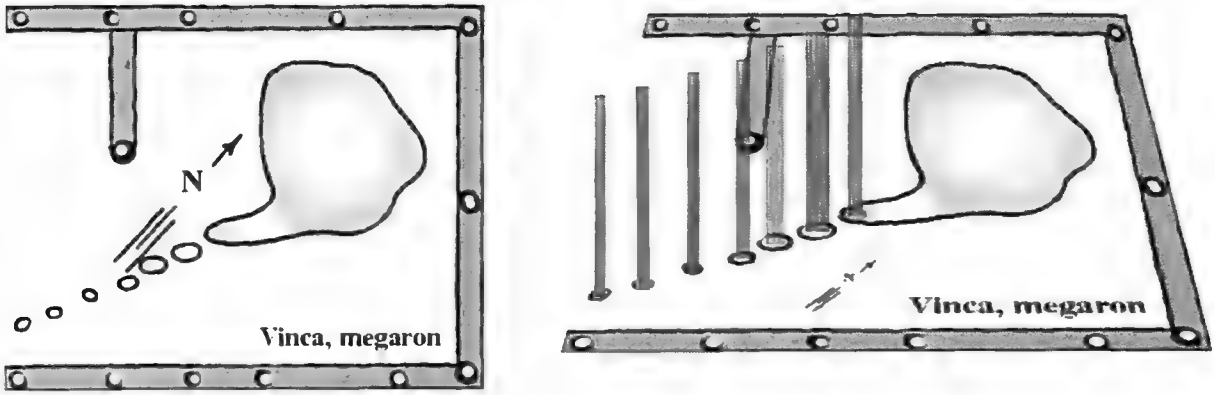

Fig. IIIa.79: a) Megaronul de la Vinča; b) reconstituirea noastră

Sanctuarul de la Kormadin

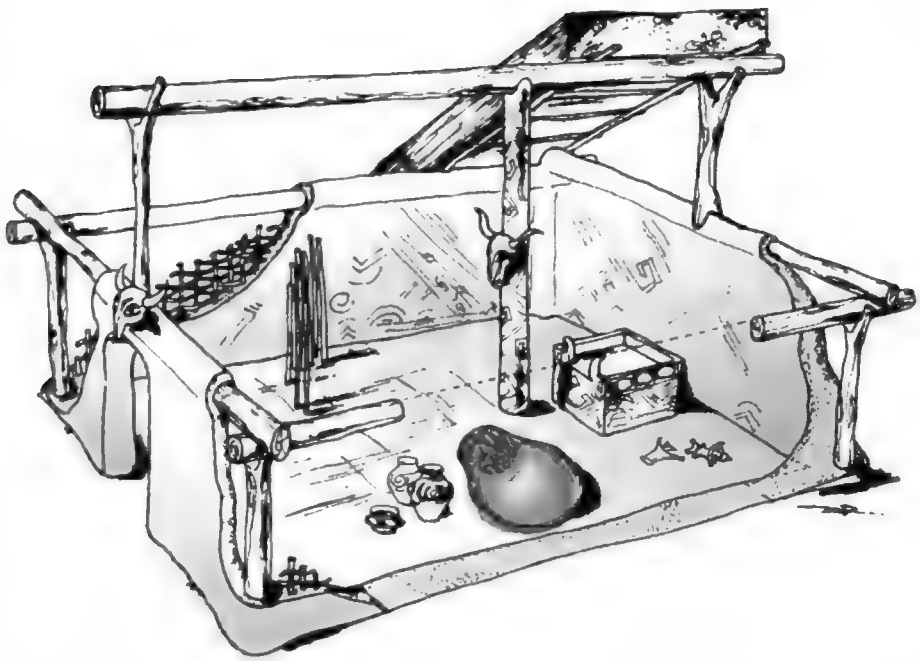

Fig. IIIa.80. Vinča B2/C, Kormadin, Sanctuar, după B. Jovanović

La Kormadin (la nivel Vinča C) a fost descoperit cel mai impresionant sanctuar neolitic din Serbia. Sanctuarul avea pe pereți sau pe stâlpii din interior, îmbrăcați în lut, decorații cu incizii meandrice, pictate cu alb, roșu sau galben, la fel pereții și o masă altar. Tot acolo se afla un cuptor cu vatră în față și o grupare de stâlpi, probabil **7** la număr, sugerând coloanele celor **7** ceruri. Tot acolo se mai aflau doi idoli de tip "thessalian", idoli cu cap mobil de dimensiuni mari. Pe masa altar se aduceau și se depuneu ofrande, erau arse ofrandele sau aveau loc sacrificii de sânge, cum de altfel se petrece în multe din sanctuare.

https://biblioteca-digitala.ro

Arhitectura sanctuarului de la Kormadin, din fazele evoluate ale culturii Vinča, indică legătura cu cultul bucraniului. Reconstituirile lui B. Jovanović (Jovanović 1991) permit cunoașterea interiorului unui sanctuar.

În interiorul acestuia au fost descoperite instalații întâlnite în mod curent și în locuințele de acolo. De regulă apare un cuptor cu vatră în față, în formă de potcoavă, casete pentru cereale (în acest caz sunt cele pentru "sfințit", foarte probabil cele pentru sămânță). Mai semnalăm în interior prezența a ***7-8*** stâlpi, puși într-o anume ordine, ce ar putea indica, așa cum am mai menționat coloanele cerului sau cele ***7*** planete. Orientarea stâlpilor pare similară cu cea din Megaronul de la Vinča.

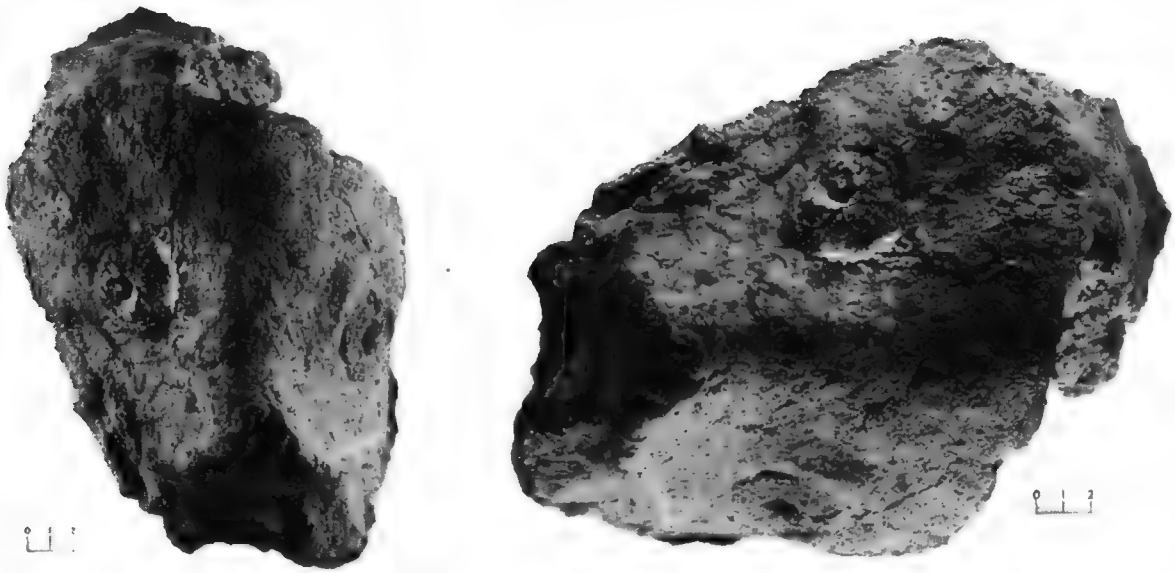

Fig. IIIa.81. Bucraniu, Sanctuarul de la Kormadin, după B. Jovanović

În interior au mai fost descoperite mai multe vase întregi, resturi de cranii de taur, fixate pe pereți, precum și fragmente de pereți incizați și pictați cu alb sau galben.

De altfel, statuile monumentale de **bucranii** de la Gomolava (Fig.III.81), (Brukner 1988, 33, 3/7-8; Lazarovici Gh. et alii 2001, I.1, fig. 250/1-2; 275-276, 297-298), Vinča (Garašanin M. 1958, 20; Garašanin D. 1968, fig. 28; Babović 1984, cat. 212; Staljo 1986, cat. 218; Lazarovici Gh. et alii 2001, I.1, 276, fig. 250/3), aproape identice cu cele de la Kormadin (Fig. IIIa.81), capetele de figurine monumentale de la Fafos, Predionica (Staljo 1979, cat. 264), Zorlențu Mare (mai sus în L4, Fig. IIIa.38, construcție ce avea o porțiune de podea suspendată sau o masă altar), indică prezența unor sanctuare, altare comunitare sau casnice. La Kormadin instalațiile de cult (casete decorate cu loc pentru ofrande, coloane, idoli monumentali, decorarea pereților cu simboluri sacre, incizii, pictură, incrustații), arată existența unei naologii, așa cum am precizat și pentru Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001). Un bucraniu de lut este amintit și la Dikili Tash într-o construcție din nivelul 2 (Treuil, Darcque 1998), atribuit de Séfériadès grupului Strymon/Struma, „facies neolitic mijlociu" al complexului vincian (Séfériadès 2005, 97).

Groapă de fundare. În Locuința 28 de la Balta Sărată, în vecinătatea coloanei, la cca. 0,5 m, în încăperea de S a fost semnalată o altă groapă de fundare, situată în jumătatea de V

https://biblioteca-digitala.ro

a încăperii, la cca. 1 m depărtare de coloană, lângă o groapă de stâlp de pe peretele de est. În ea erau un lustruitor și patru pietre, care se aflau imediat sub nivelul de călcare. Lustruitorul, ca și în locuința 26 a fost așezat în picioare.

Fig. IIIa.82. Balta Sărată, depunere rituală: picioare de cupă, râșnițe cu fața în jos și greutăți de la plasa de pescuit

În locuința 26, din același sit, în zona centrală, la cca. 50 cm de vatra din nivelul al doilea, a fost descoperită o groapă cu râșnițe, lustruitoare și zdrobitor.

Distrugere intenționată. Asemenea situații sunt extrem de rare. La Balta Sărată, în L18 au fost descoperite situații deosebite (râșnițe la ridicare, râșnițe la distrugere), cicluri de 4 x 7 greutăți (legate poate de ciclul lunar sau feminin). Intr-o margine a construcției, pe nivelul de călcare au fost descoperite unele vase sparte (depuse doar jumătăți de vase); șase râșnițe sunt puse cu fața în jos, lângă a șaptea (Fig.III.82). Locuința a fost incendiată, iar o parte a peretelui a fost împins peste gruparea sus pomenită. În restul locuinței pereții arși s-au împrăștiat și au fost îndepărtați atunci sau mai târziu.

Groapa rituală sau mormântul de la Tărtăria

Noi concluzii privind datarea, rolul și funcționalitatea gropii se impun astăzi. Acestea se datorează reanalizării recente a tuturor datelor despre stațiune, săpăturile mai vechi, amplasarea gropii rituale, a poziției ei stratigrafice și cronologice (Fig. IIIa.8, 14, 16, 32a-b, 83), a rezultatelor analizei antropologice a oaselor (observații patologice, malformații, posibile boli, starea de păstrare, urme de expunere la soare, etc.), a mai multor datări radiocarbon (asupra oaselor din groapa rituală și a unor complexe de la același orizont stratigrafic), a felului depunerilor și a stării obiectelor depuse (spargerea rituală a unor idoli sau obiecte, depunerea unor obiecte întregi) (Lazarovici Gh., Merlini 2005; Merlini 2004; 2005a).

Tăblițele și locul lor de descoperire au fost subiectul unor vaste discuții, sintetizate amănunțit de M. Merlini (2004; 2005a; 2006) și de noi, de aceea nu revenim cu detalii, aducem doar noi documente.

https://biblioteca-digitala.ro

Localizarea gropii rituale și a mormântului

In documentația lui N. Vlassa este planul cu localizarea a două bordeie, botezate de noi pentru o mai ușoară identificare bordeiul 1 și 2 (Fig. IIIa.32a-b).

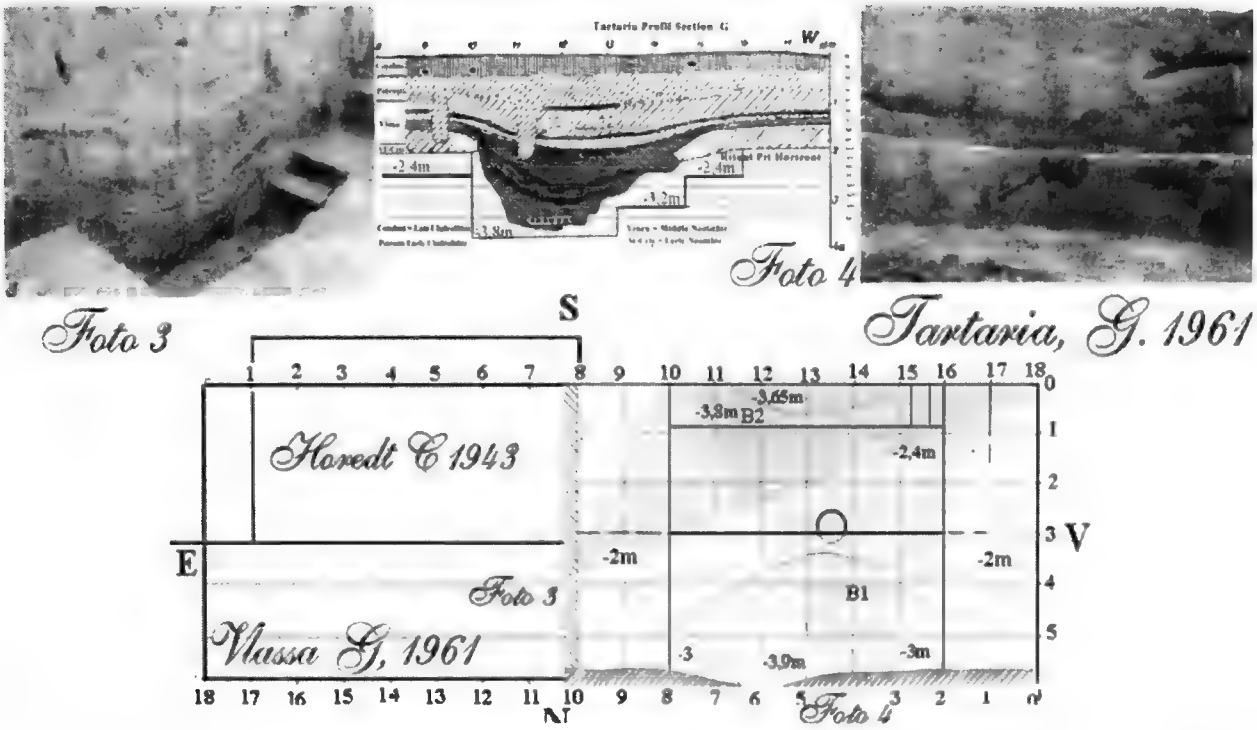

Fig. IIIa.83. Tărtăria, secțiunea G, planuri, profile, amplasament, reconstituiri

Jurnalele de la Tărtăria nu au fost identificate și nici filmul cu imaginile de acolo, N. Vlassa folosind în studiile sale copii și fotocopii ale imaginilor publicate. Noi am reconstituit unghiurile de filmare, indicând locul lor, Foto 3 pentru profilul fotografiei și Foto 4 pentru groapă și proiecția ei pe profil. Astfel profilul secțiunii G (Fig.III.32b) a fost fotografiat din două unghiuri: unul pentru a se vedea bordeiul 2 (Fig. IIIa.83, *Foto 3*) și altul pentru a se vedea proiecția gropii rituale pe profil (Fig. IIIa.85, *Foto 4*). Pe plan au fost trecute și posibilile unghiuri de fotografiere, studiind imaginile publicate de N. Vlassa. În acest fel am reușit să localizăm cu o eroare de 20-40 cm groapa rituală cu mormântul.

Recent Dr. Georgeta Miu, de la Centrul de Cercetări Biologice Iași a făcut determinările antropologice pentru descoperirile de la Tărtăria (Miu 2004; Lazarovici Gh., Miu 2004; Lazarovici Gh. et alii 2005).

O altă problemă importantă a fost reanalizarea pieselor depuse, a stării lor, a tehnicii în care au fost confecționate și multe alte detalii ale tuturor descoperirilor de la Tărtăria aflate la muzeul din Cluj, care vor fi cuprinse într-o lucrare sintetică și mai apoi monografică, așa cum necesită Tărtăria (Lazarovici Gh., Merlini m.s.).

Fără a lungi mai mult decât este necesar, trebuie să precizăm că este vorba de un mormânt mai deosebit, iar noile date antropologice, reanalizarea celor arheologice au impus revizuirea unor opinii privind **groapa rituală cu tăblițe** de la Tărtăria, condițiile de descoperire, starea, aspectul și conținutul materialului arheologic ce însoțea depunerile rituale.

https://biblioteca-digitala.ro

Caracterul gropii rituale, ritualul și detalii privind mormântul

1. Prima idee care se desprinde foarte clar din toate analizele indică **inventarul unui mormânt mai deosebit.** Spunem mai deosebit, deoarece este vorba de o depunere în groapă în poziții neanatomice a resturilor unui schelet, după o perioadă de descărnare (termenul ni se pare cel mai apropiat de sensul pe care îl dăm). Descarnarea în limba română, ca verb tranzitiv are sensul de a îndepărta țesutul conjunctiv subcutant, aderent la dermă (DEX și Dicționar enciclopedic). În arheologie este cunoscut ca ritual de înmormântare la unele populații (ameroidieni de exemplu, Merlini, Lazarovici Gh. 2006) în care corpul este învelit în țesături sau piele și pus pe tărgi sau în copaci, la uscat sau pradă păsărilor cerului, care efectuează procesul de descărnare. În țara noastră, procedeul a fost depistat și documentat la finele epocii cuprului și începutul epocii bronzului, în mai multe morminte tumulare din Munții Petrindului (Săndulești, Petrești de Sus: Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim 1987-1988; 1987-1988a; Lazarovici Gh., Meșter 1995: scheletele erau puse pe tărgi în caroul de SE al tumului, tumulul fiind probabil un mormânt familiar) și în Cheile Aiudului, în săpăturile lui N. Vlassa (Vlassa et alii 1985-1986; 1987). Acestea explică depunerea în poziție neanatomică a oaselor, lipsa unora, situațiile întâlnite și exemplele arheologice de mai sus.

2. **Punerea oaselor la descărnat,** adunarea lor, depunerea lor într-o groapă, alături de un inventar arheologic din cele mai deosebite, presupune existența unui ritual deosebit. Din groapă lipsesc capul, oasele labelor de la mâini și picioare. Sunt doar oasele mari, câteva coaste și vertebre (Lazarovici Gh., Miu 2004; Lazarovici Gh. et alii 2005). Unele oase au patină brună, ce rezultă din descarnarea lor sub dermă, epidermă. Altele, în special coastele și vertebrele, cele care rămân dezgolite cel mai rapid după îndepărtarea stomacului, organelor și măruntaielor, sunt expuse la soare și au culoare alburie, situații întâlnite la mormintele din Munții Petrindului de care sus pomeneam.

Din păcate din cultura Vinča se cunosc prea puține morminte și informații privind ritualurile funerare. Referirile la descoperiri vinčiene sunt vagi. Eugen Comșa pomenește la Parța morminte vinčiene (Comșa 1969a, 34; 1974, 121), dar care aparțin culturii Banatului, fiind în orizonturi contemporane cu cele vinčiene. Acolo și noi am descoperit alte morminte precum și oase umane separate (Lazarovici Gh. et alii 2001). Sunt și situații când apar doar oase umane disparate în stațiuni vinčiene sau înrudite, Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001, P. 17, 29-31, 88, 275), Gornea (Lazarovici Gh. 1977, 82; Lichter 2001, 391, Kat. 102). Oase umane disparate, ca urmare a unor ritualuri, apar în mai multe situații (Lazarovici C. M. et alii 2003 și bibl.; Lazăr, Soficaru 2005). De asemenea, oase umane sau înmormântări parțiale sunt pomenite în cultura Vinča, dar cimitir este amintit doar la Botoš (în Banatul de vest) și Gomolava (în Vojvodina); oase dizlocate sunt menționate la Vinča la -8,7 m și -4,5 m (Grbić 1933-1934, 48, fig. 14; Berciu D. 1940, 16; Garašanin M. 1958, 15, fig. 3; 1979, 159-160; Korošec 1950, 167 și urm.), la Turdaș și Orăștie (vezi neoliticul târziu). La Hârșova se apreciază că scheletul de copil găsit pe aliniamentul bârnelor unei constrcții este legat de un ritual de fundare (Popovici, Rialland 1996, 56). De altfel tot acolo sunt și imitații de mormânt, realizate din fragmente de vase (inf. amabilă M. Popovici)

https://biblioteca-digitala.ro

3. **Locul de îngropare al oaselor și inventarului**. Oase au fost depuse în groapă, undeva între bordeiul 1 și bordeiul 2, foarte probabil cel mai aproape de bordeiul 1. Locul și distanța, se poate aprecia doar din lipsa imaginii gropii în clișeul lui N. Vlassa, la fotografierea din unghi a profilului (Fig. IIIa.32a), ce presupune o distanță de 50-60 cm. Analizând unghiul format de fotografierea profilului și gropii, perpendicular pe profil (Fig. IIIa.32b) se poate aproxima cu cca. 20 cm eroare locul gropii. În această situație groapa cu schelet și inventar este mai aproape de bordeiul 1, dar din punctul de vedere al funcționării bordeiului 2, este posibil ca groapa să țină și de el (opinie susținută de noi la Ljubljana: Lazarovici Gh. 2004; Lazarovici Gh., Merlini 2005, fig. 8, 11). Datele C^{14} nu ne ajută prea mult la determinarea apartenenței gropii la unul din bordeie, deoarece N. Vlassa a adunat materialul pe nivele de hârleț și nu pe carouri și adâncimi. Nu știm cărui bordei aparțin oasele datate cu radiocarbon din nivelele 17-18. Este posibil ca oasele din ambele bordeie să fi fost puse împreună de către N. Vlassa.

Analizele antropologice

Bazându-se pe măsurătorile oaselor lungi, întregi sau fragmentare, pe structura oaselor Dr. Georgeta Miu consideră că este un schelet de femeie, păstrat parțial, cu un caracter gracil ale oaselor, ce ar pleda pentru un tip mediteranian (deși lipsește craniul și fața), în vârstă de 50 -55 ani, înaltă de cca. 147 cm (pe raportul radius, cubitus și tibie).

Detaliile patologice observate pe unele oase, caracterul degenerativ, spongios, o boală la femurul drept, foarte probabil avută din copilărie, a făcut ca subiectul să șchiopăteze, fapt ce a dus la deformarea unor vertebre de pe coloana vertebrală și înclinarea corpului spre dreapta. Procesul degenerativ al oaselor, spongios la unele (osteoporoză) s-a petrecut probabil în ultimii 10-15 ani de viață (G. Miu). Oasele umane nu au fost arse și nu aveau urme de ardere în afară de un miez de os mare, probabil de vită, care avea urme de ardere, ceea ce înlătură unele ipoteze ale lui N. Vlassa privind sacrificiul uman (Vlassa 1962; 1964; 1976).

Femurul drept, ca și unele coaste prezintă deformări determinate de o boală de oase, o tuberculoză osoasă, osteomelită sau o variantă de sifilis antic, avute în copilărie care au determinat șchiopătatul. O studiere a aspectului actual cu cazuri patologice clasice de boli de oase, ne-a fost oferită după expertiza piesei, de radiologul și internistul Dinu Oneț, de la Clinica de Neuro Chirurgie din Cluj. El consideră că deformările femurului, ca și a unor părți de vetrebre ar fi putut fi determinate de trei maladii: o osteoperiostită gomoasă, osteomelită sau o tuberculoză, dar nu excludea nici o formă veche de sifilis (Lazarovici Gh., Merlini 2005; Merlini 2004; 2005a; Merlini, Lazarovici Gh. 2006). Anumite malformații la cutia craniana și coloana vertebrală sunt cunoscute la mormintele de copii de la Hârșova (Popovici, Rialland 1996, 56).

Condițiile de descoperire

Lăsăm la o parte comentariile privind diferite opinii și mituri despre tăblițe, originea, descoperirea lor etc., sintetizate foarte bine și pe larg de Marco Merlini (2004; 2004b; 2005; 2005a; Merlini, Lazarovici Gh. 2006), născute în cercuri neprietenești și nu din obiectivitate, bazate pe lipsa de dialog și înțelegere. Amintim aici unele informații verbale ale lui N. Vlassa,

https://biblioteca-digitala.ro

comunicate de-a lungul timpului, privînd condițiile și data descoperirii gropii rituale, tăblițelor, inventarului și scheletului, locul și poziția gropii rituale. Cu difeite ocazii, în timpul a numeroase discuții între N. Vlasa și Gh. Lazarovici, cu prilejul organizării unei expoziții naționale despre plastica neolitică din România, dar și a unor vizite ale unor colegi străini, autorul descoperirilor a menționat unele fapte ce trebuiesc reținute, pentru a lămuri „miturile" pomenite mai sus. O dezbatere mai amplă a lor va face obiectul unei lucrări monografice referitoare la săpăturile lui N. Vlassa de la Tărtăria (Gh. Lazarovici, Marco Merlini).

Din povestirile în timp ale lui N. Vlassa, reținem următoarele:

- La finalul săpăturii din 1961 (în casetele G și H), în ultima zi de campanie, zi în care urma să vină mașina de la Cluj pentru a transporta oamenii și materialele, după terminarea desenului profilului casetei G și fotografierea lui, N. Vlassa a fost solicitat de A. László (pe atunci student în practică) la secțiunea H, unde au apărut probleme interesante.
- Înainte de fotografia finală, la îndreptarea profilelor N. Vlassa a lăsat pe unii muncitori să golească o groapă, ce apărea în profilul din marginea bordeiului 1 și să pună toate materialele în pachet.
- A lucrat până la încheiere și venirea mașinii cu A. László, la golirea unei gropi adânci, dar mai ales la desenarea și discutarea unei construcții, ce părea a avea o podea dreaptă, găurită ca un grătar (suprafața H, vezi cultura Petrești).
- Privind amplasarea gropii, întodeauna a spus că se găsea în spațiul dintre două bordeie. Planul prezentat mai sus (Fig. IIIa.83) nu a fost publicat de Vlassa și nici nu a plasat pe el groapa, socotind poate că datele erau suficient de clar exprimate.
- La Cluj, materialele au fost lăsate la laborator restauratorului Josif Korodi pentru a fi spălate și curățate, chimist de profesie, care a amenajat aici un laborator modern pentru acea vreme, la care au învățat mulți restauratori.
- La curățirea tăblițelor s-a observat că erau albe, considerându-se că sunt depuneri calcaroase și trebuie tratate cu acid clorhidric diluat, metodă folosită curent la acea dată în unele laboratoare mai specializate.
- În timpul tratării chimice s-a observat o degradare rapidă a suprafeței, ceea ce a impus stoparea decalcifierii, neutralizarea cu apă, uscarea în atmosferă vidată și impregnarea în etuva de vid. Pentru ca lacul să fie mai subțire și să pătrundă mai adânc în pori, era nevoie de o ridicare a temperaturii pentru fludizarea nitrolacului de impregnat. Temperatura nu putea fi prea ridicată, amestecul lacului fiind cu acetonă sau diluant, era pericol de explozie. Aceasta înlătură expresia de "reardere". Etuva de vid se comporta și ca un cuptor electric, de unde eroarea celor care ascultau cu reacredință descrierile lui N. Vlassa. Experiența noastră și cunoștințele de arheometrie ne face să credem că la acea vreme era cea mai bună metodă. Din cele de mai jos se vor observa și alte detalii legate de procesul de curățire, decalcifiere, impregnare.

Studiul geologic al tăblițelor

Tăblițele au fost studiate microscopic la Facultatea de Geologie, catedra de mineralogie din Cluj, de doamnele Lucrația Ghergari și Corina Ionescu. Studiul a fost doar microscopic deoarece urma stabilirea unei strategii de analize pe tăblițe combinate cu ceramică de un

https://biblioteca-digitala.ro

anume aspect, similar. Ambele colege sunt specializate pe analize de ceramică, în special preistorică (Ghergari et alii 1995, 219-232; 1999; Lazarovici Gh. et alii 2001a, ș. a.).

Studiind microscopic spărtura tăbliței rotunde și suprafața, inciziile și semnele din celelalte tablițe au ajuns la concluzia că, cantitatea de argilă din care sunt confecționate cele trei tăblițe este extrem de redusă, fiind necesar de căutat ce alt liant putea să întărească piesele. Acela ar putea fi lapte de var nestins, care amestecat cu nisip și puțină argilă întăresc foarte bine piesele. In timp carbonatul de calciu iese la suprafață sub formă alburie, poate chiar o ușoară cristalizare, sau a fost așa tot timpul, dând aspectul uneor depuneri calcaroase. Introducându-se în soluție de acid, liantul dispare, de unde apariția suprafeței zgrunțuroase a pieselor, lipsa "netezirii" sau a slipului în cazul ceramicii, modelarea pieselor fiind făcută în mână, neteziri care au lăsat urme. In același timp suprafața pieselor se dezintegrează, apărând unele mărunte fisuri, care au necesitat stoparea procesului de decalcefiere și impregnarea. In ultima perioadă, sub lacul de impregnare reîncepe să apară fondul alburiu al conținutului de calcar, proces ce se va accentua în timp.

Studiul stării obiectelor din inventarul gropii rituale

Altă problemă a fost reanalizarea stării pieselor, a caracterului lor, nu doar a tăbliței. Am observat că mai toate piesele depuse în groapa rituală sau groapa mormântului, cu excepția unui singur obiect (idolul mic sau phalusul mic) au fost sparte, păstrându-se anumite părți ale lor, în special capul.

Fiind vorba de o depenere rituală, înainte, fie după perioada de descărnare, în timpul ceremonialului de pregătire pentru descarnare, fie la îngropare, piesele au fost rupte și inventarul depus cu obiectele defunctei. Dat fiind caracterul pieselor, în special tăbliței, trebuie să ne imaginăm că este vorba de o preoteasă care a fost inițiată, tăbliței având pe ele "înscrise" prin imagini și semne sacre principalele „verbe", „cuvinte", gesturi legate de învățătura primită și folosirea ei. Unele piese sunt de purtat la gât, altele de ținut în mână, în special cele cu imagini, ce merg într-o anumită mână, în mâna stângă. Că este vorba de o „scriere sacră" nu sunt motive de îndoială. Miile de semne din culturile Starčevo – Criș, Vinča, Turdaș, Gradešnica și altele înrudite, aflate pe altărașe sau vase de cult, pintadere și alte tăblițe (peste o duzină) vorbesc de o „scriere dunăreană" aflată în stadiu incipient, nefinalizată (Winn 1981; Masson 1984; Haarmann 1995; Merlini 2004 ș.a.; simpozioanele de la Karlovo 2002; Lazarovici C.-M 2003; 2006a; Lazarovici Gh. 2003; 2004a; 2004b; Teodor, Lazarovici Gh. 2006 ș. a.).

Ruperea sau spargerea rituală

Spargerea rituală a unor obiecte, depunerea lor în gropi de fundație, la abandonare, în morminte sunt ritualuri adesea amintite de noi anterior și în câteva situații mai jos. Depunerea unor obiecte sparte în morminte am întâlnit-o în numeroase situații la Iclod, când vasele erau sparte în morminte, depuse sub mormînt sau pe mormânt (Iclod *Groapa 92/1994, Groapa 63*, vezi mai jos). Depunerea rituală a unor obiecte, schelete sau părți din schelete, în casa abandoată o cunoaștem încă din neoliticul timpuriu (vezi Capitol II).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIa.84. Ancoră

Fig. IIIa.85. Idol antropomorf

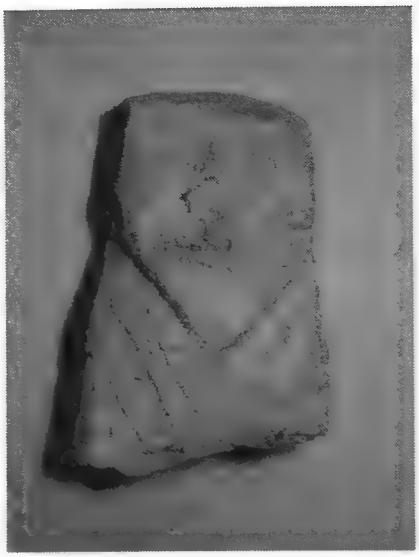

Fig. IIIa.86. Idol antropomorf

Figurinele depuse ca inventar ritual sunt sparte sau rupte, păstrându-se doar părți ale lor. Ruperea și îngroparea rituală a unor figurine o cunoaștem încă din neoliticul timpuriu, de la Donja Branjevina, *Zeița cu coșițe roșii* - „*Crvena Boghinia Kosice*" (Karmanski 2005) și de la Zăuan (cultura Starčevo-Criș, faza IV), unde Eva Lakó a sesizat o depunere rituală de idol cu partea inferioară ruptă, „Venus de Zăuan" (Lakó 1977).

Din cei șapte idoli de lut, șase idoli și o amuletă („ancora" probabil bucraniu, după M. Merlini în acest caz ar fi tot idol) au fost sparți pentru a nu mai fi folosiți, mai puțin idolul mic sau phalusul mic cum l-am botazat, deși pare mai de grabă reprezentarea unui copil. Brățara, semn distinctiv pentru podoabă dar și pentru a feri de rele, a fost ruptă pe jumătate. Cupa cu picior, lucrată în tehnica blacktoped, piesă caracteristică pentru fazele A ale culturii Vinča, după forma piciorului pare un Vinča A2-A3 (Lazarovici Gh. 1977, pl. XXXV/B15.5, 15; XLVII/10, 14, 19 ș. a.) a fost spartă (numai o parte din fragmente fiind păstrate). Pe aceasta N. Vlassa o atribuie tot inventarului gropii rituale (Vlassa 1962).

Dintre tăbliță doar cea mică dreptunghiulară are urme de ruptură, dar nu credem că a fost ruptă intenționat, s-a spart probabil la descoperire sau decalcifiere, toate părțile fiind recuperate. După spargere au fost păstrate de la idoli fețele și capul până la umeri. La idolul cilindric sau phallus-ul mare sunt rupte doar brațele. La idolul mic baza e ruptă (aceasta este restaurată așa că nu știm dacă era ruptuă sau ipsosul a fost pus pentru ca piesa să stea în picioare). Ruperea lor trebuie legată de încetarea rolului lor cultic și al efectelor sau legăturilor lor cu divinitatea pe care le sugerau sau cărora li se adresau.

Îngroparea scheletului, după o perioadă de descamare, s-a făcut în vecinătatea unuia din cele două bordeie (în studiul anterior ne referream doar la unul : Lazarovici Gh., Merlini 2005). Nu știm de care bordei poate fi legat inventarul, publicarea raportului lui Iuliu Paul, care a cercetat bordeiul din profil, ar putea aduce poate unele clarificări. Datarea unor oase din acest din urmă bordei ar permite poate precizarea unor legături între schelet și unul din bordeie. Oasele de animale, trimise spre datare (Gh. Lazarovici), aveau indicat doar nivelul de săpare, ceea ce corespunde cu adâncimea din bordeie, nu și cu apartenența.

Rolul tăbliței.

O dezbatere largă privind rolul, sensul și semnificația tăbliței, rolul lor în depunerea rituală, nu are contingență directă cu studiul nostru. Reținem doar existanța unor vaste

https://biblioteca-digitala.ro

discuții asupra lor, sintetizate recent de Marco Merlini (2004; 2005; 2005a; Merlini, Lazarovici Gh. 2006; Lazarovici Gh., Merlini 2005).

Credem că tăblițele sunt obiectele de ritual ale unei „preotese" și conțin elementele unei inițieri legate de ritualuri sacre. Purtarea lor ca pandantive, ținerea în mână, invocarea energiilor, ține de ritualuri cunoscute încă din zorile civilizației. Asemenea obiecte, legate de preoți, vrăjitori sau sfinți sunt extrem de numeroase (Hayden 2003). Datele de care dispunem demonstrează că aici ne aflăm într-un stadiu bine organizat. Prezența sanctuarelor în neoliticul dezvoltat (vezi mai sus și mai jos sanctuarele din Vinča, cultura Banatului ș. a.) ne determină să sugerăm că aparțin unei preotese ce avea și rol de vraci, chiar dacă unele ipoteze nu le putem demonstra în totalitate.

Depunerea alături de unul din bordeie, chiar dacă nu știm care, ține foarte probabil de complexul în care a trăit, mai ales că bordeiul 2 avea și vatră în interior, fiind spațiu de locuit, iar ce de-al doilea poate a servit ca locul „întâlnirilor rituale", ipoteze greu de demonstat după informațiile pe care le avem la această oră. Diferențele între datele C^{14} nu sunt semnificative, dacă ținem seama de eroarea de ± 65 de ani și la care adăugăm perioada de descarnare, poate 7 ani, poate mai mult.

Datele radiocarbon (Fig. IIIa.87)

Principalele argumente în reluarea discuțiilor despre Tărtăria, rolul și noile semnificații rezultă din noile analize. Am grupat mai sus o serie de date din neoliticul dezvoltat pentru culturile Banatului, complexul CCTLNIS, grupul Zau și cele de la Vinča – BB, de pe un spațiu învecinat (Fig.IIIa.1).

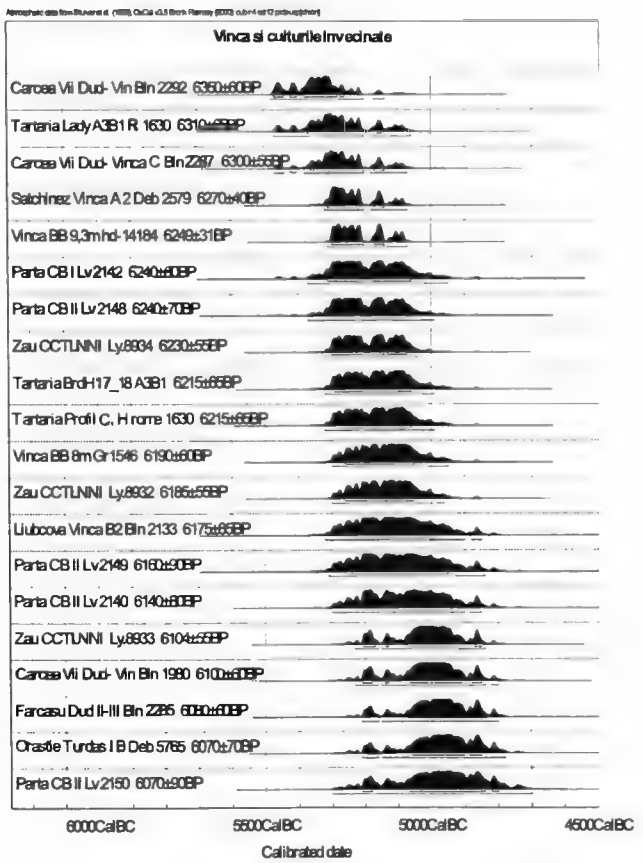

Fig. IIIa.87. Date C^{14} pentru finele neoliticului timpuriu și neoliticul dezvoltat

https://biblioteca-digitala.ro

Considerăm că materialele arheologice și datele radiocarbon privind pe *Lady of Tărtăria* sunt contemporane cu cele mai timpurii orizonturi de la Vinča - *Belo Brdo* și cu cele de la Sat

Fig. IIIa.88. Tăbliţele de la Tărtăria

Chinez, toate fiind la un orizont Vinča A2, după opinia noastră mai recentă. Datele C^{14} cele mai târzii sunt anterioare începutului fazei Vinča B1.

https://biblioteca-digitala.ro

Raritatea materialului arheologic de la Tărtăria, parțial selecționat, lipsa siguranței privind aparteneța acestuia la vreunul din complexe nu permite încă precizări analitice asupra ceramicii (pastă, amestec, netezire, culoare). Sperăm că publicarea materialelor din săpăturile lui I. Paul să aducă noi date și materiale care să permită elucidarea unor probleme.

Semnificația tăbliței de la Tărtăria. Arta, în general, după cum se știe este o formă a conștiinței sociale, care oglindește realitatea în imagini estetice. Exprimarea se face prin simbol, ideograme, pictograme. Cel mai important lot de obiecte privind transmiterea unor mesaje fie pe calea pictografică, fie pe cea mitografică sunt plăcuțele de piatră, os sau lut. Pe acestea sunt deja idei exprimate prin simboluri.

Acestea conțin mesaje scrise, semne, simboluri sacre, nume de divinități, iar în Orient situații sau contracte economice. Tăbliței de la Tărtăria au fost corelate cu tăbliței sumeriene din culturile Uruk – Djemdet Warka (Vlassa 1962; 1964; 1965; 1976, 31; Falkenstein 1965; Makkay 1969; 1990). În Balcani se cunosc peste 15 asemenea tăblițe (Lazarovici Gh. 2004a; 2004b), din neoliticul timpuriu până în neoliticul târziu.

Tăbliței de la Tărtăria au constituit subiectul a numeroase lucrări (Makkay 1990), studii de specialitate sau de informare (bibl. la: Makkay 1990; Merlini 2004; 2005a; Merlini, Lazarovici Gh. 2006). Opinii mai noi leagă aceste descoperiri de o „scriere dunăreană" (Merlini 2004a; 2005; Lazarovici Gh., Merlini 2005). Cea mai amplă analiză asupra „scrierilor dunărene" este cea a lui S. Winn (Winn 1990, Tărtăria 370, vezi pagina de WEB) precum și cea din numeroasele studii și lucrări ale lui H. Haarmann (1995). Noi am publicat câteva studii asupra unei structuri de baze de date, pentru a putea analiza asocieri, combinații, corelații sau posibile semnificații (Lazarovici Gh. 2003; 2004; 2004a; Lazarovici Gh., Merlini 2005; Lazarovici C.-M. 2003; 2006a). Tăbliței conțin însă semne aparte.

Nu trebuie negată legătura cu Orientul, aceasta s-a petrecut încă din zorile civilizației europeene. Ideile, miturile, semnele, simbolurile, arhitectura civilă, religioasă și militară circulă cu mai multă rapiditate decât grupurile umane. Greu sunt de stabilit legăturile dintre aceste spații. Nu trebuie negat nici rolul simbolisticii europeene asupra celor din Anatolia și Orientul Apropiat. Marea Marmara nu separă Europa de Asia, ci le unește.

Toate acestea lămuresc o serie de probleme, dar și ridică noi semne de întrebare, privind sacrul, „arhitectura" lui și rolul lui. În numeroase cazuri au fost descoperite obiecte de cult depuse lângă vetre, în gropi, la fundații, toate având semnificații legate de casă, vatră, foc, cămin.

Semnificația ritualului de îngropare

Știm foarte puțin despre ritualurile de îngropare ale unor părți umane. Din baza de date, mai ales pentru Ungaria și Romania, din 820 de morminte, peste 250 sunt păstrate în stare fragmentară. Din acestea, avem șapte-opt situații în care sunt îngropate doar cranii (Lazarovici C.-M. et alii 2003), alteori sunt fără cranii (Kopancs-Kovacstanya). Apar și câteva situații unde sunt sacrificii umane (Kalicz, Raczky 1981); îmnormântri în locuință, sunt semnalate la Gorzsa Kőkenydomb (Horváth 1992), la Hârșova (Popovici, Rialland 1996, 56), iar la Cernica o înmormântare sub vatră (Cantacuzino 1965; Cantacuzino, Morintz S. 1965). Toate acestea sunt legate de cultul casei, al vetrei, al strămoșului și alte ritualuri ce de multe ori ne scapă. Unele tradiții din neoliticul timpuriu continuă în această vreme.

https://biblioteca-digitala.ro

b) Cultura Banatului

Denumirea. Termenul de cultura Banatului este mai vechi, dar el definea, de fapt, descoperirile vinčiene. Inițial a fost folosit pentru descoperirile de la Ószentiván VIII (Lazarovici Gh. 1979), de fază Vinča A și a fost extins apoi asupra unor descoperiri Vinča de la Bicske (Petres 1954), de fapt de fază Vinča C sau a celor de la Cioka. Termenul a mai fost folosit într-o anumită etapă a cercetărilor pentru o sinteză Criș – Vinča – Tisa (Rusu 1971).

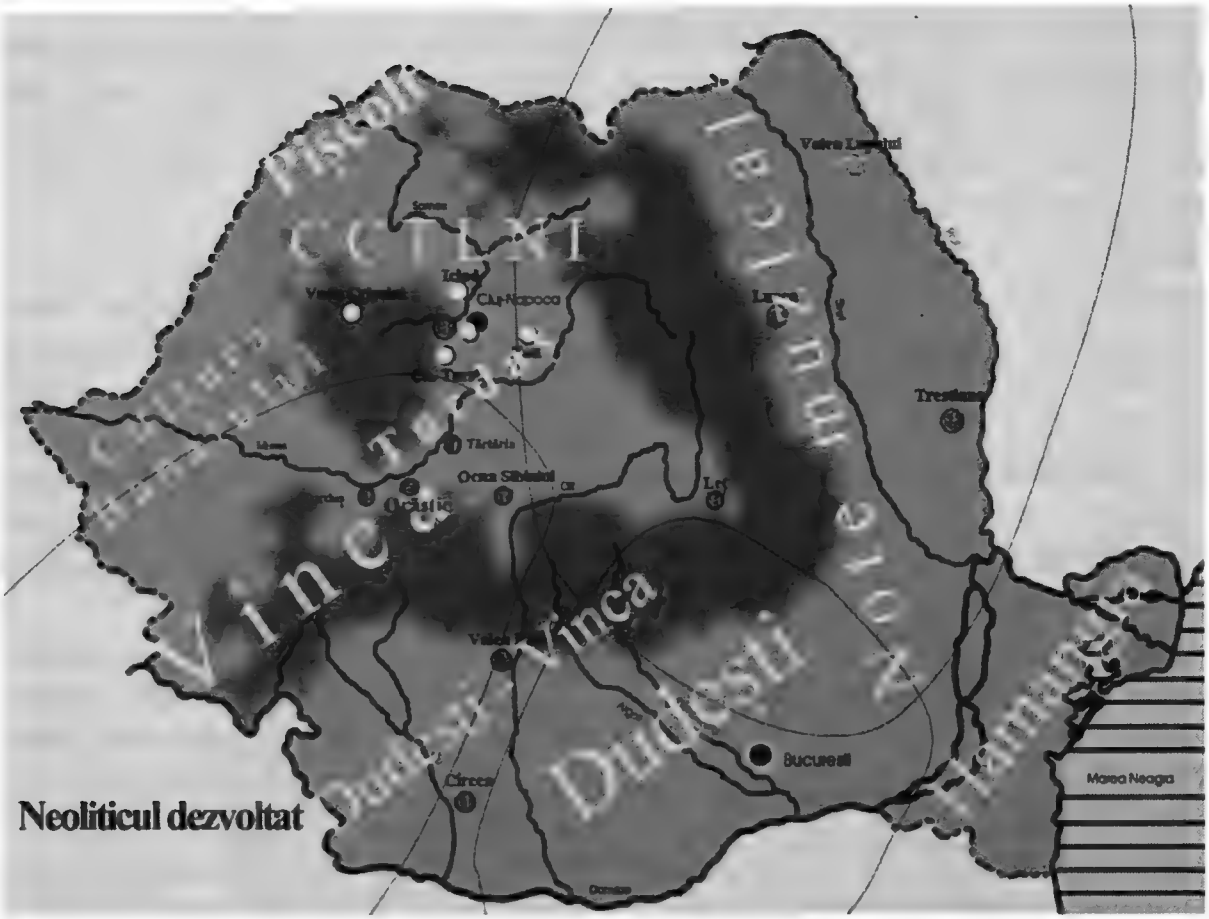

Fig. IIIb.1. Civilizațiile neoliticului dezvoltat și mijlociu din România

Originea

Este rezultatul unui proces de evoluție locală a comunităților Starčevo – Criș, peste care se așează comunități Vinča A (de fază A1-A2). Momentul de formare este determinat de difuziunea și migrația unor comunități Vinča A1 în vremea fazei Vinča A2/A3 – Starčevo – Criș IVA/IVB. Pentru momentul de formare, importante sunt cercetările din zona arheologică Parța (fig. IIIb.1), dar și celor datorate lui M. Moga (1958; 1962-1963; 1964; Moga, Radu 1977), O. Radu (Radu et alii 1974; Radu 1978), Fl. Drașovean de la Sat Chinez, Freidorf, Fratelia, Sânandrei, Bodrogu Nou ș. a. (Drașovean 1989; 1990: 1991; 1995; 1996; 1997; 2001; Luca 1985b; Schier 1995; 1996; 2005; Schier, Drașovean 2004-2005; Schier, Drașovean et alii 2004), (Fig. IIIb.2) sau cercetările de suprafață ale unor echipe din Timișoara conduse de Fl. Medeleț (Medeleț, Bugilan 1974; 1987; Medeleț 1997), Fr. E. Resch, A. Agotha, C. Germann și alții (Resch, Germann 1997; Resch 1991).

https://biblioteca-digitala.ro

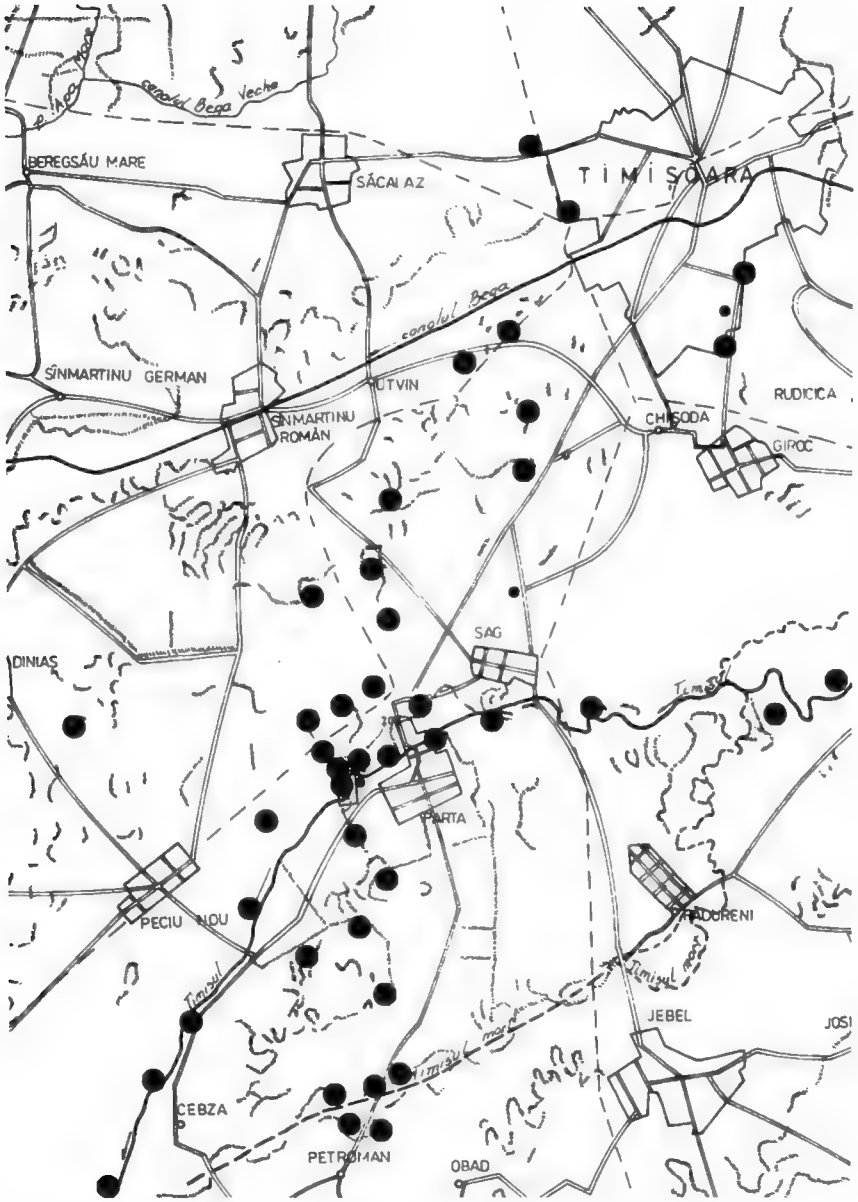

Fig. IIIb.2. Zona arheologică Parța, descoperiri neolitice și eneolitice

Procesul genetic nu a fost clar decât după dezvoltarea pe care o cunosc comunitățile vinčiene în a doua parte a etapei Vinča A3 (- 8 - 7 m la Vinča BB: Schier 1995). În acea vreme la Vinča BB se trece la o arhitectură deosebită, proces care se recunoaște și în fazele IC–IIA ale culturii Banatului.

În cadrul procesului genetic, o evoluție spre cultura Banatului se petrece și spre est de Timișoara, în zona păduroasă din zona Bazoș, la Bucovăț (Lazarovici Gh. 1979, 143 și urm.), dar cu o altă evoluție, influența fazei Vinča B este aici mai slabă. Spre nord, pe direcția Timișoara – Lipova, în așezarea de la Pișchia apar materiale ale culturii Banatului (Lazarovici Gh. 1979 s.v. Pișchia). In zonele de NV ale Banatului sunt mai multe așezări de fază Vinča A ce converg spre Szakalhát, dar la finele etapelor A, mai spre nord, la Békéscsaba are loc o scurtă evoluție spre cultura Banatului IC–Bucovăț Ic (Goldmann 1976; 1984; Goldmann, Goldmann-Szenásky 1991), pentru ca ulterior să evolueze spre Szakalhát. La Sat Chinez sunt clare elemente ale culturii Banatului I, în afara celor publicate de Fl. Drașovean care a

https://biblioteca-digitala.ro

avut amabilitatea de a ne permite să le desenăm. Ele nu schimbă ideea rolului lor asupra ceramicii liniare din Transdanubia (Drașovean 1993, 42).

Răspândirea

Este răspândită în nordul Banatului (Fig. IIIb.3) între Mureș, Timișul mort, Tisa și Dealurile Banatului, pe râurile Timiș și Bega / Beghei. Săpături și cercetări mai importante sunt la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001,1.1; 1.2), iar pentru grupe la Bucovăț (Lazarovici Gh. 1979) și Matejski Brod (Radišić 1971a; Brukner 1968; 1974; 1978). Alte descoperiri, nu mai puțin importante, sunt la Crno Bara (Radišić 1971a) (Fig.IIIb.7) și altele (Fig. IIIb.6). Spre sud limitele par a fi pe Timiș, dar lucrurile nu sunt prea clare, deoarece nu sunt cercetări la sud de Timișul Mort.

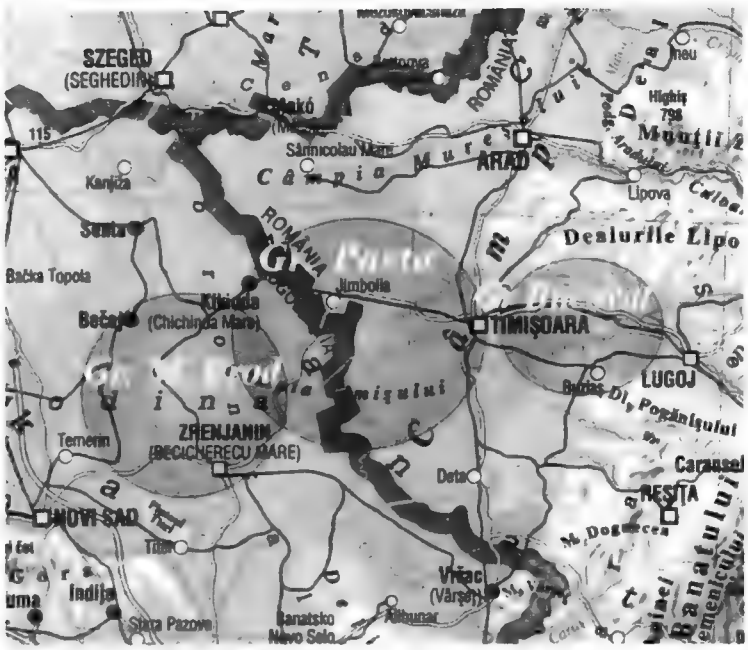

Fig. IIIb.3. Harta descoperirilor din cultura Banatului, grupele Bucovăț, Parța şi Matejski Brod

Cronologia și evoluția (Fig. IIIb.4-5)

Pentru stațiunea de la ***Parța, din faza I-a și a II-a a culturii Banatului*** s-au recoltat mai multe probe pentru datare radiocarbon, analizate la Louvain. Cele mai timpurii provin din nivel Parța 7a, PAR-52, Lv-2145, 6560 ± 160 BP. Cele mai târzii au fost obținute pe boabe de grâu ars, din locuința 41, *nivel 6a*, PAR-57, Lv-2150, 6070 ±90 BP. Nu toate datele sunt în concordanță cu stratigrafia. Privind locul de proveniență al probelor colectate și localizarea lor în complexe există un studiu analitic (Lazarovici Gh. et alii 2001; 2005).

Evoluția cunoaște trei faze mari: ***faza I-a*** de formare (cu trei etape IA, IB, IC); ***faza II-a*** de dezvoltare cu trei etape (IIA, IIB, IIC) și ***faza III-a*** de decădere, care evoluează o dată cu șocul Vinča C, cunoscând două etape: una IIIA, cu influențe Vinča C, alta în retardare, IIIB. ***Faza I-a*** reprezintă încă un grup eterogen, cu un număr diferit de atribute, de la o stațiune la alta. Din studiul acestor atribute (pastă, amestec, netezire, ardere) se poate constata implicarea a două componente care se pot diferenția, cultura Vinča A (prin toate

https://biblioteca-digitala.ro

caracteristicile) și Starčevo-Criș (la fel), dar acum apare un material care arată sinteza dintre cele două grupe (Lazarovici Gh. 1979, 142).

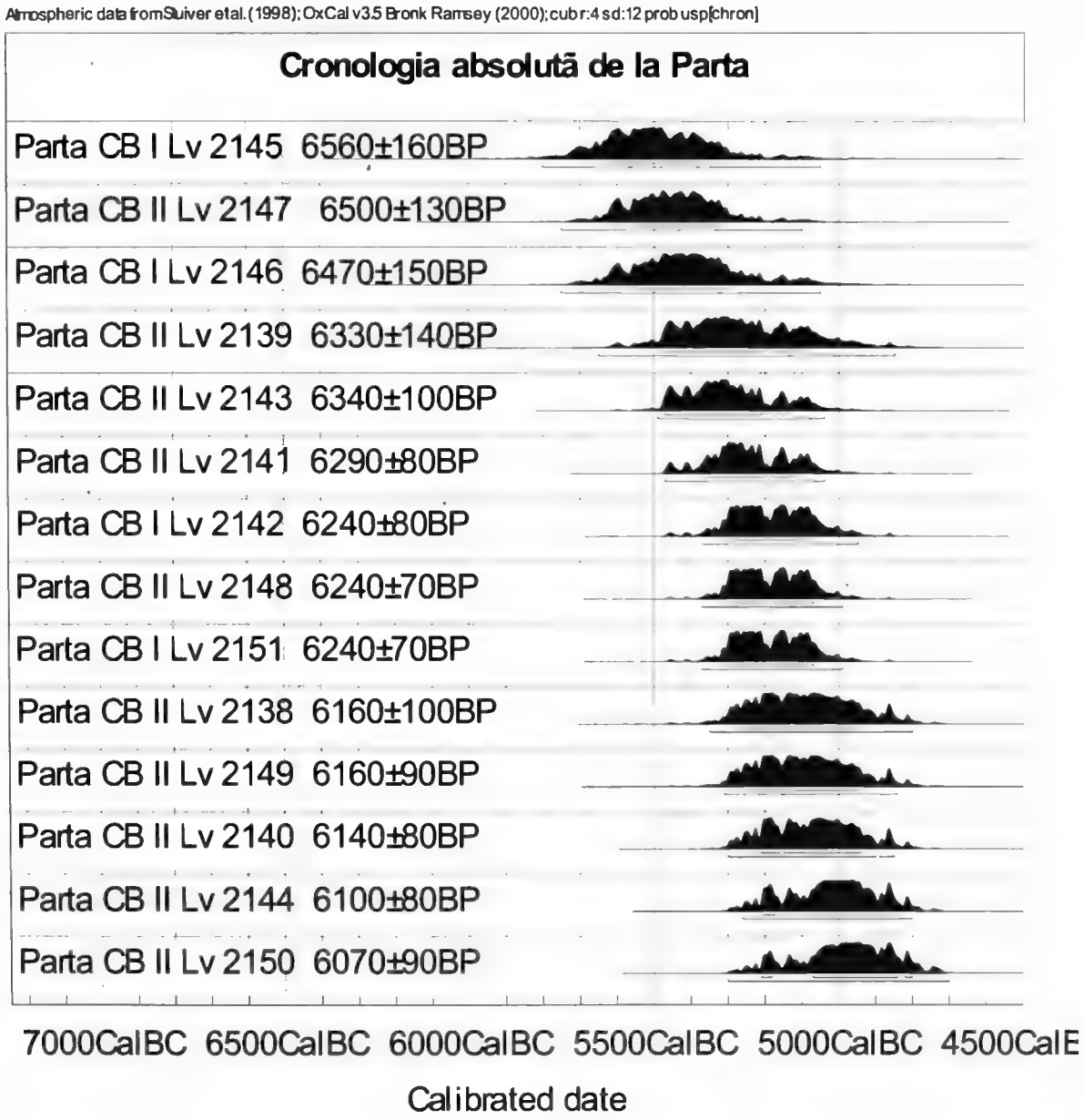

Fig. IIIb.4a. Datele C^{14} pentru așezarea de la Parța

Ceea ce pe vremuri era considerat ***grup Medina*** (*Ibidem,* apud Kalicz 1971; Kalicz, Makkay 1972, 93-95; Makkay 1978, 20-29) sunt de fapt elemente caracteristice ale culturii Banatului, ***faza I, în formare***. Procese similare au loc și în alte părți, având ca rezultat nașterea altor grupe (de exemplu Notenkopf în vest și Alflöd în estul și nordul Ungariei).

În etapele vechi elementele Starčevo-Criș sunt mai numeroase, la fel cele vinčiene, iar în etapele evoluate aproape dispar. Originea fazei a II-a este determinată de noi și puternice elemente Vinča A2 (sat Chinez) și Vinča A3 (Ószentivan VIII), acum formându-se Alföld timpuriu (grupele din sud), unde elementele Vinča A3 se mențin (Freidorf, săpăturile lui Draşovean Fl. 2001b: Luca 2005).

https://biblioteca-digitala.ro

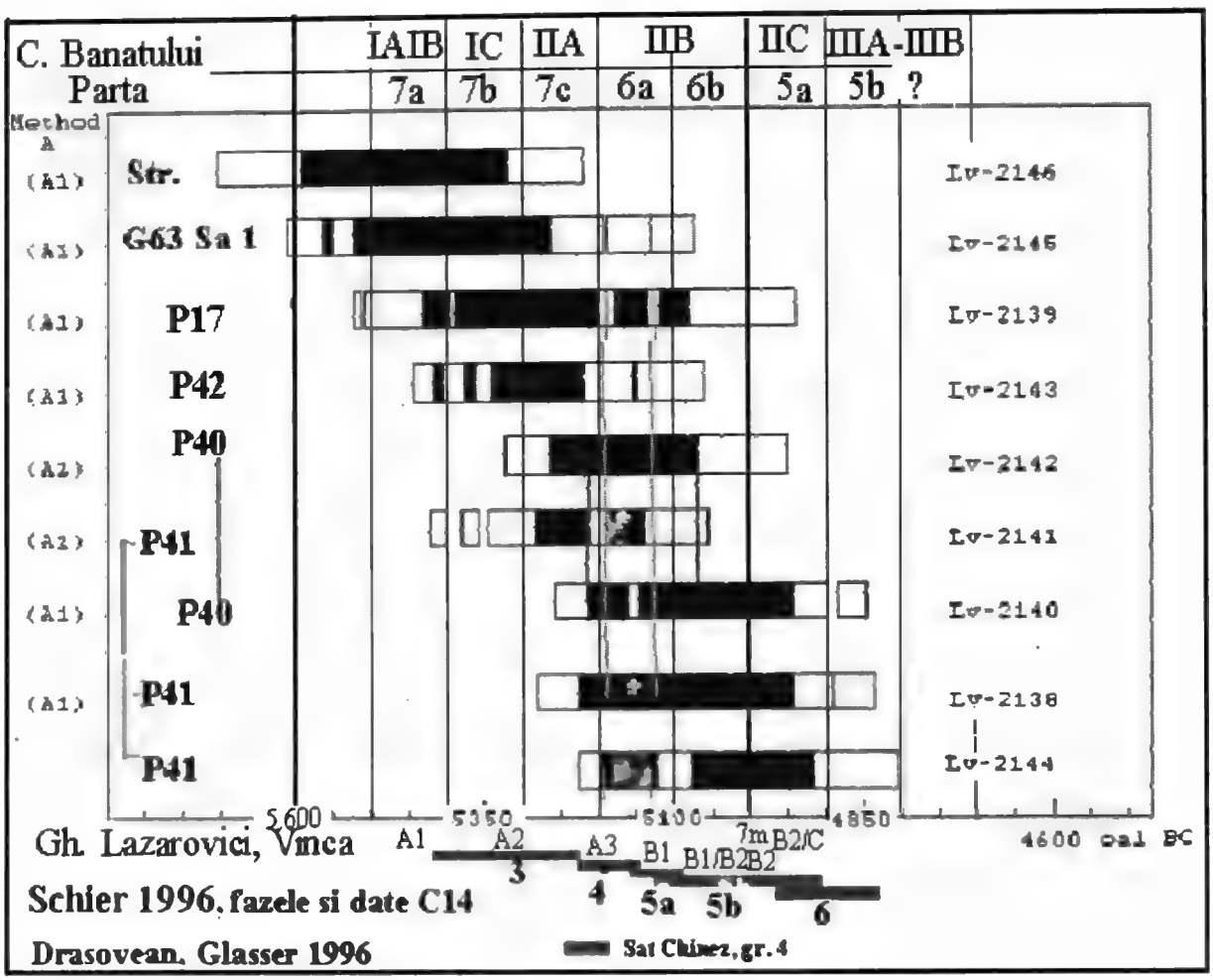

Fig. IIIb.4b. Cronologia absolută a așezării de la Parța în relație cu nivelele de la Vinča și cultura Banatului

Separarea pe cele trei faze este determinată pe de o parte de marile procese care se petrec în Banat, dar și în regiunea dunăreană, ce au ca rezultat o puternică dezvoltare, iar pe de altă parte de rolul jucat de Vinča B. ***Faza a II-a*** este provocată de dinamismul din ultima etapă Vinča A3 de la Vinča și prima parte a etapei Vinča B1. ***Faza a III-a*** reprezintă un proces de decădere, determinat de „șocul" Vinča C, de fapt mai multe migrații și difuziuni (Lazarovici Gh. 1979, 143 o parte sub numele de grupul Bucovăț; 1993a; Drașovean 1996a și bibl.).

În vremea culturii Banatului, în raport de influența civilizațiilor învecinate, Vinča la sud și est și Szakalhát la nord, există mai multe grupe etnoculturale: **Bucovăț**, grup local în nord-estul Banatului, între râurile Timiș și Beghei; **Parța** în centrul Banatului și **Matejski Brod** în vestul și NV Banatului (Fig.IIIb.3), (problemele dezbătute pe larg: Lazarovici Gh. 2006a).

La nord de acestea sunt descoperiri ale culturii Szakalhát. Din punct de vedere al arhitecturii, deosebirile nu sunt esențiale între aceste grupe, iar cercetările sunt vechi și lacunare. Relațiile cronologice și culturale rezultă și din datele C14, care confirmă sincronismul etapei CB (cultura Banatului) IC cu Vinča A2/A3 (Fig. IIIb. 4-5).

Datele C14 pentru unele situri din fazele târzii ale culturii Starčevo – Criș nu sunt însoțite și de o analiză pertinentă a stratigrafiei comparate și nici de una concretă obiectivă, a materialelor, care să asigure un plus de siguranță. Din aceste motive, în momentul de față atribuirile culturale le putem considera doar declarative.

https://biblioteca-digitala.ro

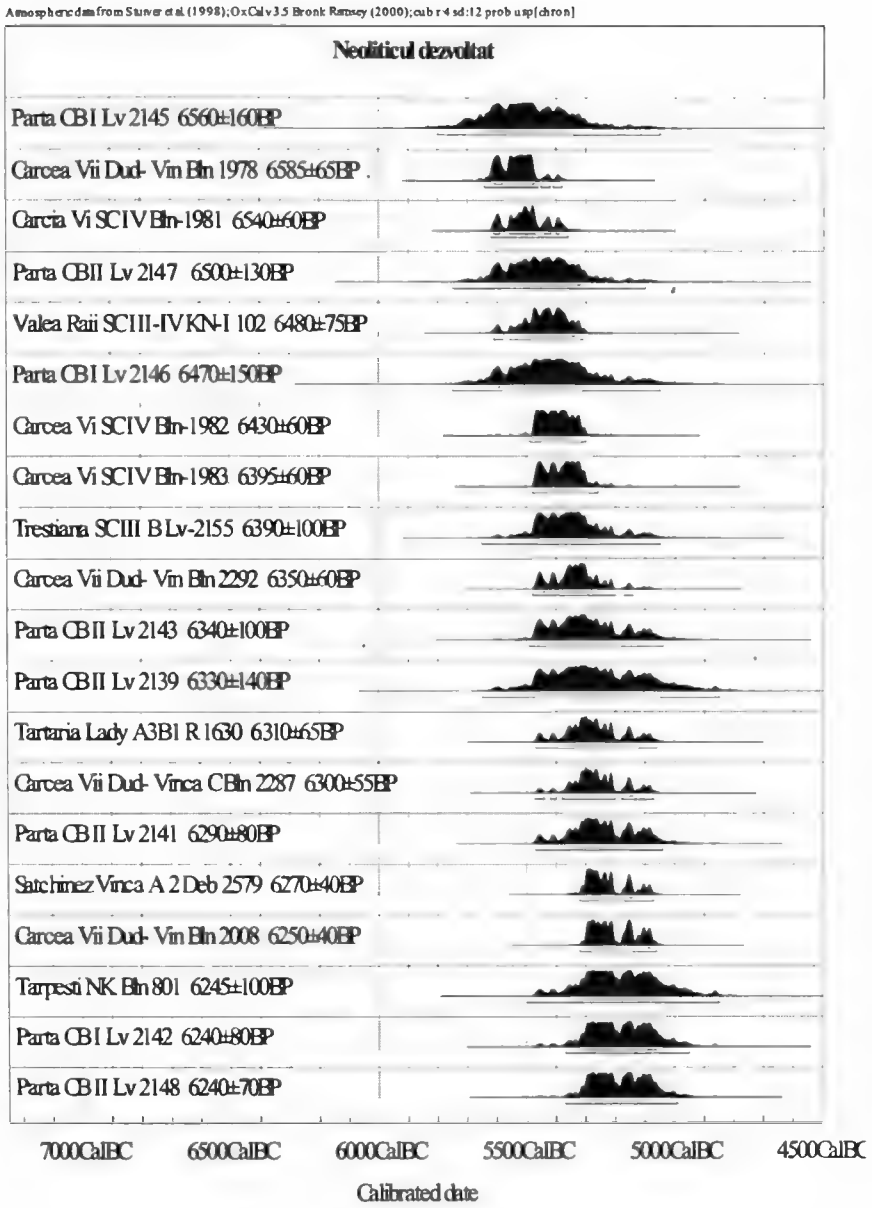

Fig. IIIb.5. Cronologia culturii Banatului și grupelor învecinate

Din păcate singura dată C^{14} ***pentru faza I*** a culturii Banatului, are o marjă de eroare de ±160, fiind inoperantă și mai mult orientativă. Începutul ei ar putea fi plasat la nivel de SC IIIB, care este datat după 5.600 CAL B.C., deci CB IA ar putea fi în jur de 5.500 CAL B.C. Pentru celelalte faze, situația se prezintă astfel: faza IB, pe la 5400 CAL B.C.; faza IC, corespunzătoare nivelului 7b de la Parța, în jur de 5.300 CAL B.C.; faza IIA, nivel 7c la Parța, în jur de 5.200 CAL B.C.; faza IIB, nivel 6a la Parța, în jur de 5.100 CAL B.C.; faza IIB, nivel 6b la Parța, în jur de 5000 CAL B.C.; faza IIC, nivel 5a la Parța, în jur de 4900 CAL B.C. (Lazarovici Gh. et alii 2005a; Lazarovici C.-M. 2006). La Gornea, în Vinča A2-A3, apar importuri ale culturii Banatului și „liniare" foarte probabil din nordul Banatului și de pe Tisa inferioară (de la sud de Crișuri), (Lazarovici Gh. 1981, tab. 1; 1983/1984). Pe baza săpăturilor de la Gornea, am văzut că Vinča A3 este într-un proces de retardare, dar la Tărtăria Vinča A este în evoluție, ca și la Miercurea Sibiului (ambele în Transilvania) sau în centrul Banatului, la Balta Sărată.

https://biblioteca-digitala.ro

Așezările

Cercetarea sitului de la Parța și a vecinătăților sale a contribuit la cunoașterea locuirilor din ultima treaptă a câmpiei înalte a Banatului. Suprafețele mari cercetate la Parța au permis formarea unei imagini de ansamblu privind alegerea locului pentru așezare, evoluția arhitecturii, dispunerea locuințelor, sistemul de fortificație, procesele de „urbanizare" și „dezurbanizare".

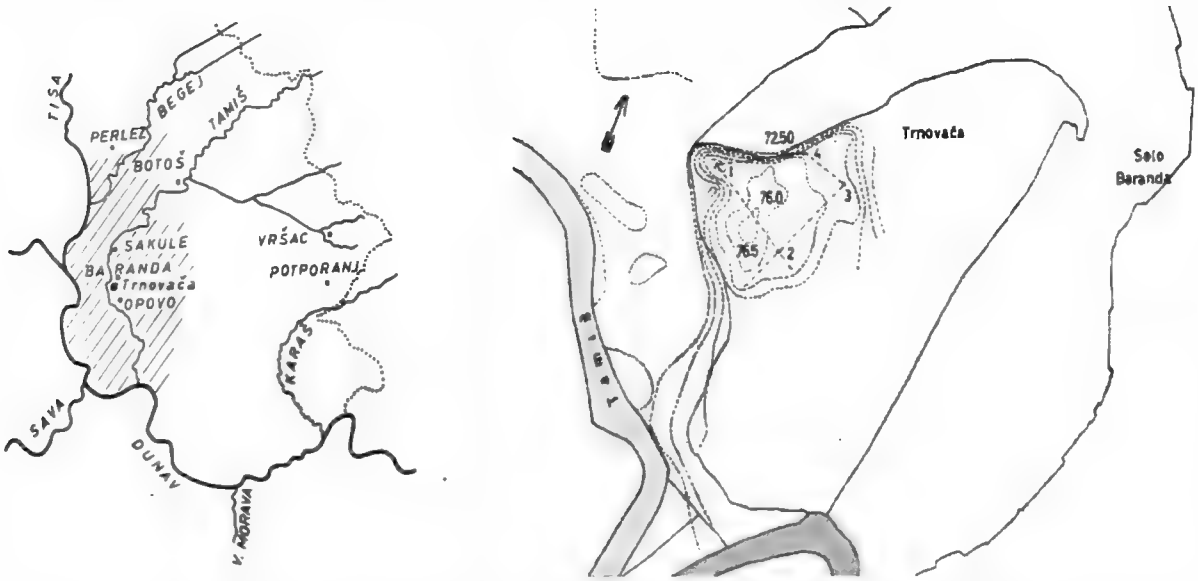

Fig. IIIb.6: a)▲ stațiuni vinčene pe cursul inferior al Timișului, b)▲ Trnovačka, loc de așezare Vinča A-B

Prospectările efectuate au permis completarea imaginii, dar din păcate nu în măsura și cu finețea celor de la Uivar.

Alegerea locului de așezare se petrece după o perioadă de căutări, deoarece în zonă sunt mai multe descoperiri de fază Vinča A, dar și ale culturii Banatului.

Banatul de vest și sud. Cele mai importante cercetări, pentru influența pe care o exercită în zonele de câmpie ale Banatului, sunt cele de la Vinča (Vasić 1932; 1932a; 1932b; 1936; Schier 1995) și Trnovačka (Jovanović 1965).

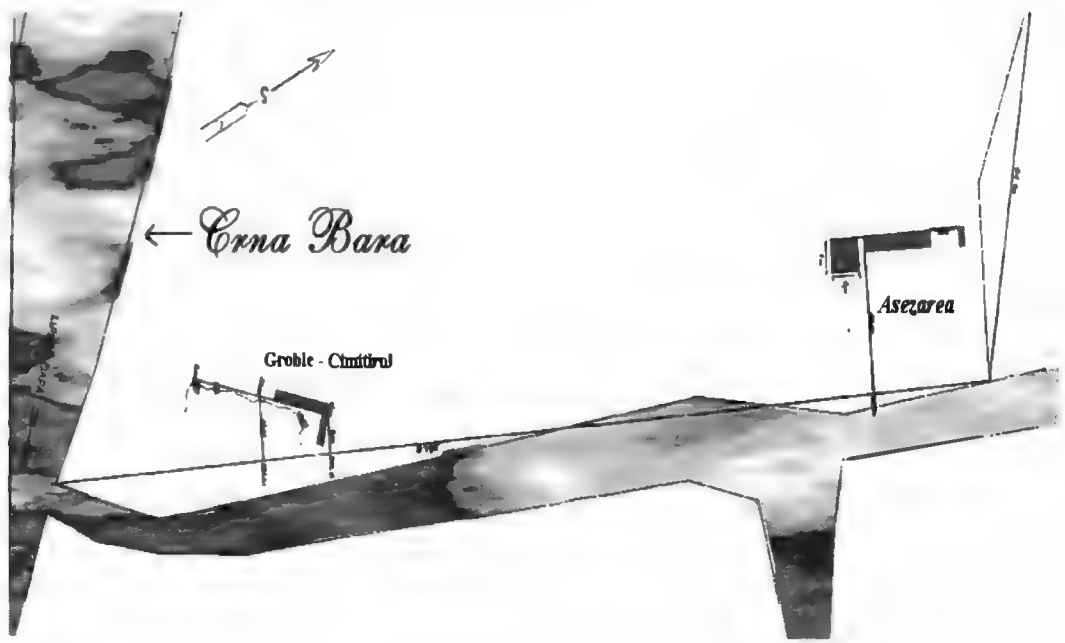

Fig. IIIb.7. Crna Bara, loc de așezare Vinča B, cultura Banatului ▲

https://biblioteca-digitala.ro

În cazul cercetărilor de la Trnovačka, din etapa Vinča A3 - B1, publicațiile sunt foarte vechi și conțin puține informații despre arhitectura etapei. Locul ales este un grind mai înălțat de 5-6 m, neinundabil, pe cursul inferior al Timișului, zonă extrem de importantă pentru legăturile cu stațiunile de la Vinča a comunităților de pe cursul mijlociu al Timișului (Fig. IIIb.7a). Un astfel de amplasament a fost preferat și la Parța, dar mai ales în stațiunile grupului Matejski Brod și Crna - Bara (Fig. IIIb.7c).

Majoritatea stațiunilor neolitice din perimetrul arheologic Parța sunt situate la altitudinea de 90-95 m în zone inundabile, pe cursuri inundabile, în coturile (Fig. IIIb.2) Timișului sau Begheiului, care în vremea marilor inundații formau cursuri comune, începând din zona Lugojului.

Fig. IIIb.8: Parța, obiectivele: 1) tell 1; 2) tell 2; 3) așezarea 5

Excepție face poate doar așezarea 5, care de altfel este o locuire sezonieră. Așezarea principală, tell 1, este într-un fost meandru de râu, poate chiar o insulă în vremea inundațiilor (Fig. IIIb.8). Grindul avea o formă rotundă, sistemul de fortificație era amplasat în interiorul buclei râului, de jur împrejurul grindului. Apa din șanturile de fortificare, care sunt paralele cu vechiul curs (mai jos Fig.IIIb. 8-9) provenea din cursul râului.

Tellul 2, un grind alungit, situat la vest, dincolo de o albie mai veche a Timișului, a fost locuit încă din vremea culturii Starčevo – Criș (faza III), în vremea fazei Vinča C și apoi a grupului Foeni. Fl. Drașovean a identificat și cercetat în zonă și alte stațiuni vinčiene sau cu nivele din cultura Banatului, la Fratelia, Freidorf, Sânandrei, Foeni - Gomila Lupului, ș. a.

https://biblioteca-digitala.ro

(Lazarovici Gh. et alii 1985; 2001, fig. 38; Drașovean 1989; 1990; 1991; 1994b; 1995; 1996a; 1997; Drașovean et alii 1996).

Fig. IIIb.9. Zona arheologică Parța din satelit; dungi negre late în arătură, cursuri de râu, lacuri; verde/gri deschis, zone mlăștinoase; verde/gri închis, păduri

Între cele două cursuri principale ale Timișului, între anii 1700 (când cursul principal era pe Timișul Mort) și 1900 (când a început sistemul de canalizare) existau numeroase bălți (Fig. IIIb.9, zona 8; Lazarovici Gh. et alii 1985, fig. 2), mari zone inundabile sau mlăștinoase (chiar la sud de stațiunea principală unde sunt sărături: cu verde în imagine). Meandrele Timișului au fost estompate de lucrările de îndiguire și nivelate de cele agricole.

La Timișul Mort (Fig. IIIb.9, zona 7; IIIb.10) se poate observa mai bine aspectul meandrelor și cursurile de legătură dintre brațe. Acestea ne ajută să înțelegem mai bine ambientul în care stațiunea de la Parța evoluează și ajunge centru spiritual, economic, socio-religios și metropolă a cilizației, o așezare protourbană, dacă ne gândim la sistemul defensiv și la toate cele mai înainte menționate.

Complexe din faza I-a a culturii Banatului

Stațiunile din faza I-a culturii Banatului au de cele mai multe ori un singur nivel de locuire, cu bordeie și mai rar colibe. Cum nu s-au făcut decât cercetări de suprafață și câteva sondaje, informațiile sunt sărăcăcioase.

https://biblioteca-digitala.ro

La Freidorf, Fl. Drașovean a cercetat und bordei pe marginea unui canal de desecare, cu materiale din faza I-a a culturii Banatului, în care mai sunt elemente Vinča A3 – Alföld, dar există și materiale comune celor două grupe.

La Fratelia există mai multe puncte. Nu s-au făcut cercetări sistematice, dar au fost culese numeroase materiale de pe marginile carierei de la Fabrica de Cărămidă, aflate în colecțiile A. Agotha, C. Germann, Fr. Resch, Klein; unele materiale au ajuns la Muzeul Banatului, altele la Cluj-Napoca. Din observațiile lui Fr. Resch, rezultă că era vorba de mai multe bordeie și gropi distruse de exploatările de la fosta Fabrică de cărămidă.

Tot la Fratrelia, acolo unde se desprinde drumul spre Parța a fost descoperită o așezare, tot din vremea fazei I a culturii Banatului (Fig. IIIb.9, nr. 12), tot cu bordeie și gropi (scurt sondaj Fl. Drașovean, în cadrul colectivului de la Parța) fără a fi dezvelite complexe întregi (Lazarovici Gh. et alii 1983).

De altfel și locuirea de la Bucovăț începe cu gropi și bordeie (vezi mai jos).

Locuirea de la Parța

Arhitectura, structura stațiunii de la Parța nu poate fi generalizată, fiind un sit deosebit, centru religios, economic, comercial și social-politic. Începuturile locuirii, din punct de vedere arhitectural, sunt modeste, dar tehnica deosebită a ceramicii, a uneltelor de piatră și os arată o comunitate dinamică, care stăpânește meșteșugurile cu multă măiestrie.

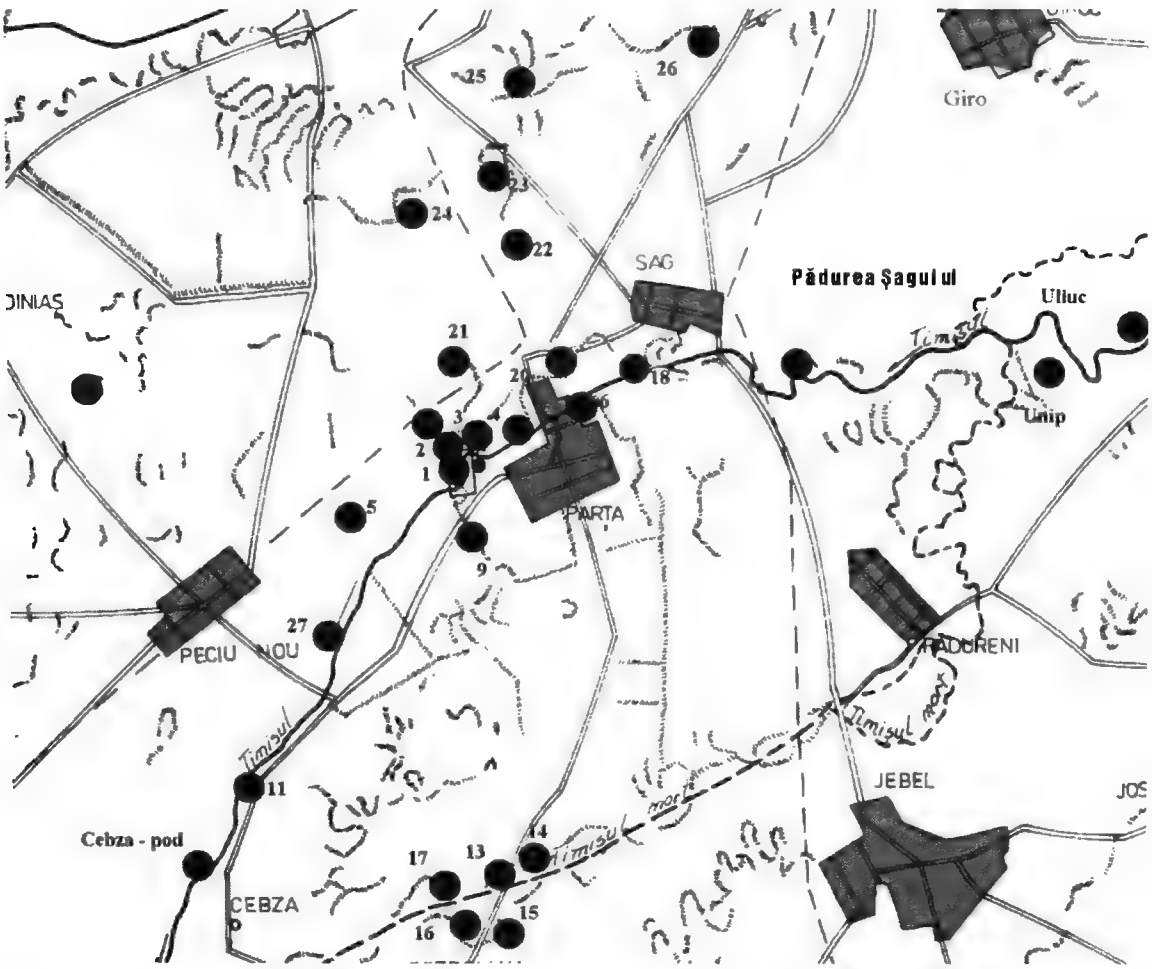

Fig. IIIb. 10. Marcarea obiectivelor arheologice de la Parța

https://biblioteca-digitala.ro

Spațiul în care se așează și pe care îl exploatează comunitățile neolitice de la Parța este dominat de mai multe cursuri vechi de râu, care după inundații lasă pește în acestea. De-a lungul vremurilor, zona arheologică Parța a fost intens locuită, dar de multe ori locuirile au avut mai ales un caracter sezonier. Fl. Drașovean a studiat, cartografiat și adunat materiale din multe stațiuni marcate în harta de mai jos, descoperite atât de el, cât și de Fl. Medeleț, Fr. Resch sau alții (Lazarovici Gh. et alii 1983; 2001, 16-38). O parte din materialele și complexele arheologice depistate au fost publicate, altele au rămas inedite, în documentații (Radu et alii 1974; Germann, Resch 1981; Germann 1986; Medeleț, Bugilan 1987; Lazarovici Gh. et alii 1983; 1985; 2001, 16 și urm., 78-84).

La Parța, chiar dacă este vorba de cultura Banatului, procesele etno-culturale urmează același curs ca în restul Banatului: locuire cu gropi, bordeie și colibe în vremea fazelor Vinča A, respectiv Cultura Banatului I, sisteme de fortificații, locuire în formă de tell la nivel Vinča B, contemporane cu cultura Banatului II și procese de „dezurbanizare" (denumire plastică), când așezările se răsfiră, dar are loc și o decădere a meșteșugului ceramicii. Arhitectura urmează același curs, deși datorită centrului socio-cultural de la Parța, are o evoluție aparte. Definițiile care se dau unui târg medieval sunt îndeplinite cu prisosință de tellul 1 de la Parța.

Arhitectura nivelului 7a

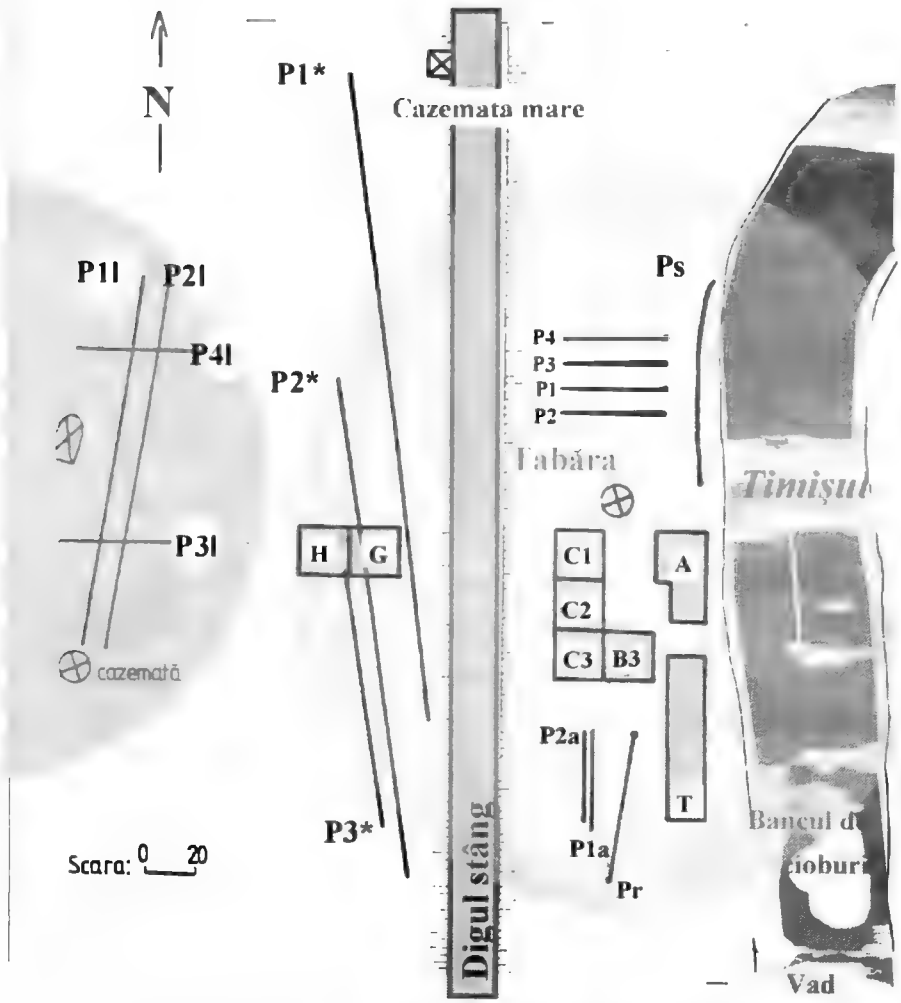

Fig. IIIb. 11. Parța, prospectarea din terenul de fotbal

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetările de la Parța nu au fost încheiate în suprafețele începute. Au fost reluate în vara anului 2005 (Lazarovici Gh. et alii 2005). În unele zone stratigrafia a fost distrusă, pentru a se lua pământ pentru dig. Totuși, din cauza straturilor groase de chirpici din nivelele 7a-6, unele complexe au scăpat, fiind ulterior acoperite de nisip și iarbă. Unde am găsit spații potrivite s-au făcut prospectări cu magnetometru cu protoni (Morariu et alii 2001, 42-52). Deși prin prospectări nu putem face distincție între complexele din primele două-trei nivele, rezultatele oferă o imagine despre aglomerarea subterană de complexe.

Prospectările au vizat zona de la vest de suprafețele cercetate, respectiv casetele C1-C3. Din aceste prospectări se poate lesne observa dispunerea locuințelor, existența unor spații goale sau a unor bordeie sau gropi, știindu-se comportamentul diferit față de penetrarea undelor electomagnetice.

Chiar dacă nu avem o imagine ideală (Fig.IIIb.12a-b), la prospectarea cu neutroni apare todeauna un minim și un maxim orientat spre nord, la complexele mari densitatea de locuire este similară cu cea din suprafețele cercetate (mai jos Fig. IIIb.13). Din prospectări se pot observa aglomerări mai intense de complexe, ce țin foarte probabil de nivelul 6 (unele au podele suspendate și etaj) și altele mai lungi, caracteristice pentru nivelul 7. Desigur, alături de complexe sunt și anexe, dărâmături, încât în realitate lucrurile nu sunt atât de clare.

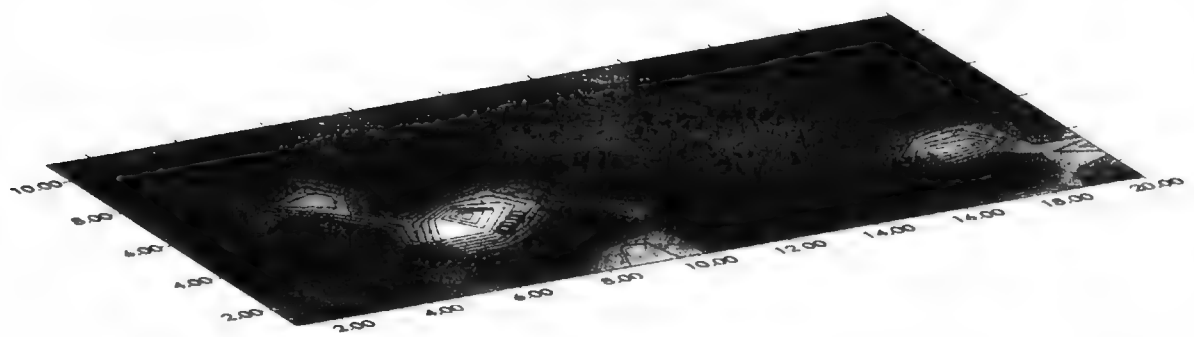

Fig. IIIb.12a. Parța, rezultatul prospectării de pe terenul de fotbal

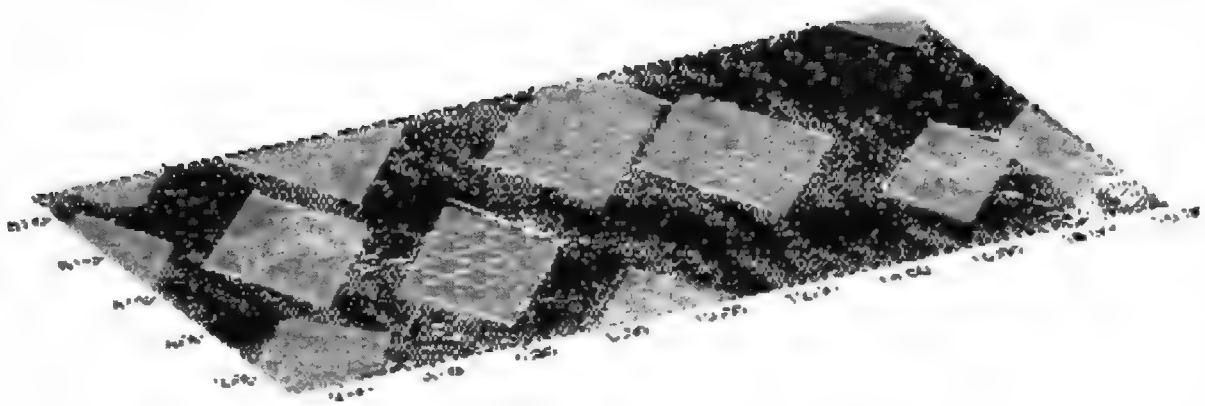

Fig. IIIb.12b. Parța, conturul aproximativ al complexelor

În ***nivelele 7a*** locuințele sunt grupate câte una-două, ilustrând probabil grupări familiale. Se mai observă că și unele gropi de bordeie sunt grupate sau se alătură unor complexe. Deoarece serierea complexelor în raport de materiale și stratigrafia orizontală nu este

https://biblioteca-digitala.ro

încheiată (urmează a fi publicate în următoarele volume despre Parța), nu ne putem pronunța în detaliu asupra raporturilor cronologice dintre complexe. Oricum multe din ele suprapuneau un subțire strat de cultură.

În centrul sitului se afla o locuință izolată, peste care ulterior se ridică Sanctuarul 1 și apoi Sanctuarul 2; este posibil ca această construcție să fi avut un rol similar. Unele gropi, probabil partea interioară a unor bordeie cu material bogat și frumos, marchează poate începutul locuirii (Lazarovici Gh.,et alii 1985, fig. 5; 2001, 85 și urm.).

Deși nu avem o certitudine, se pare că centrul așezării era tot în zona în care s-au ridicat mai apoi sanctuarele. În această primă perioadă funcționează atât bordeie cât și locuințe de suprafață. Unele complexe suprapun un strat subțire de cultură, altele sunt construite direct pe humusul antic, nefiind materiale dedesubtul lor (cazul colibei P136, de la marginea de nord: Lazarovici Gh. et alii 1985, fig. 4/a-d; 2001, 96).

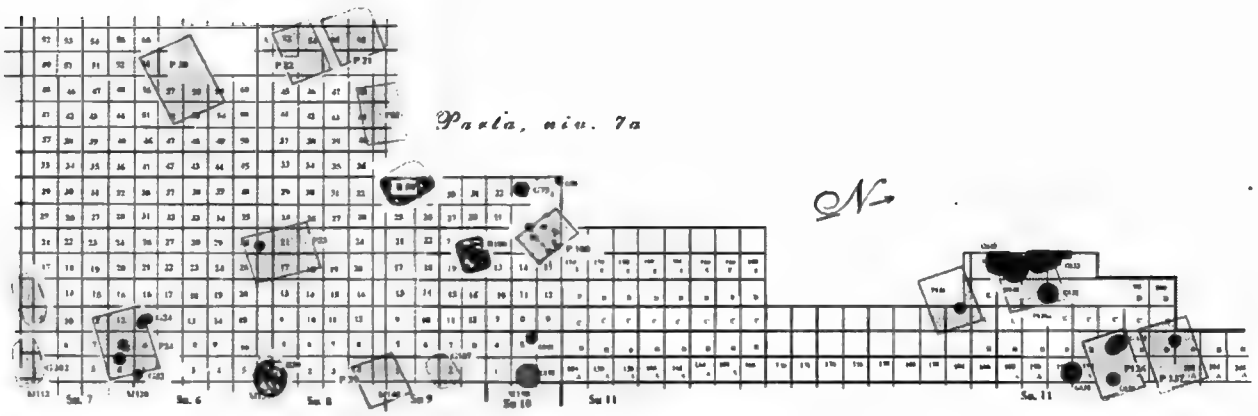

Fig. IIIb.13. Parța, nivelul 7a

Sub Sanctuarul 1 și respectiv 2, a fost descoperit un alt complex, P33, despre care nu sunt prea multe informații, fiind distrus de lucrările pentru sanctuare. Orientarea lui era NS, în vreme ce restul construcțiilor aveau orientarea E-V.

Locuințele

Bordeiele, tipologie, suprafața

Complexele de acest fel nu sunt prea numeroase și nici nu reflectă un mod stabil de locuire, astfel că nu se dezvoltă o arhitectură mai deosebită decât cea de la Gornea.

Bordeiele au o formă ovală (B 26 și B27), ovoidală (B30, tip F4), rotundă (bordei sau groapă: G82) sau dreptunghiulară (tip F7, tipologia mai sus la cultura Vinča, Fig. III.27), cu colțurile rotunjite, fiind orientate NE-SV. Dimensiunile sunt de 2,4 x 2,2 m sau de 4,8 x 3,1 m, totalizând o suprafață a gropii de 5,3 m^2 respectiv de 14,5 m^2. Suprafața acoperită ar putea fi ceva mai mare, nedepășind 7 m^2 la cel mic și 19,5 m^2 la cel mare (Lazarovici Gh. et alii 1985, fig. 5; 2001, 85, fig. 58-59, 61-62). Într-un sigur bordei se afla o vatră situată în față, pe partea dreaptă. În marginea de vest a B26 se afla un trofeu de taur, pus împreună cu cenușă și cărbune, foarte probabil resturile de la un banchet (depuneri de cenușă) sau ritual de fundare al bordeiului (Lazarovici Gh. et alii 2001, 86).

https://biblioteca-digitala.ro

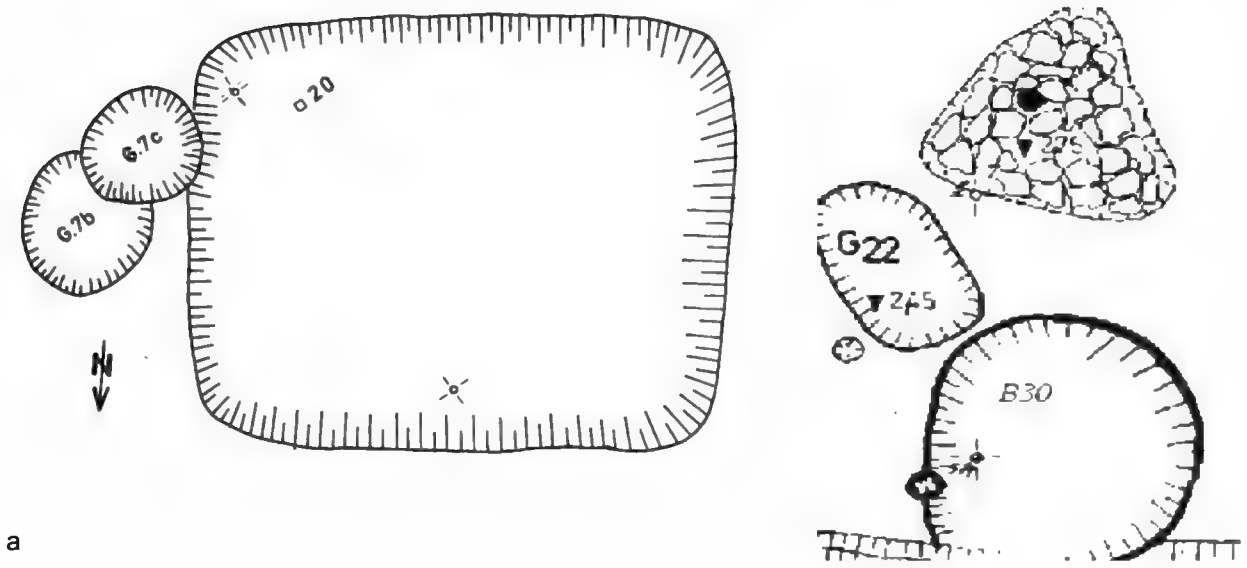

a b

Fig. IIIb.14. Parța, planuri de bordeie: a) bordei dreptunghiular, B 108; b) bordei oval

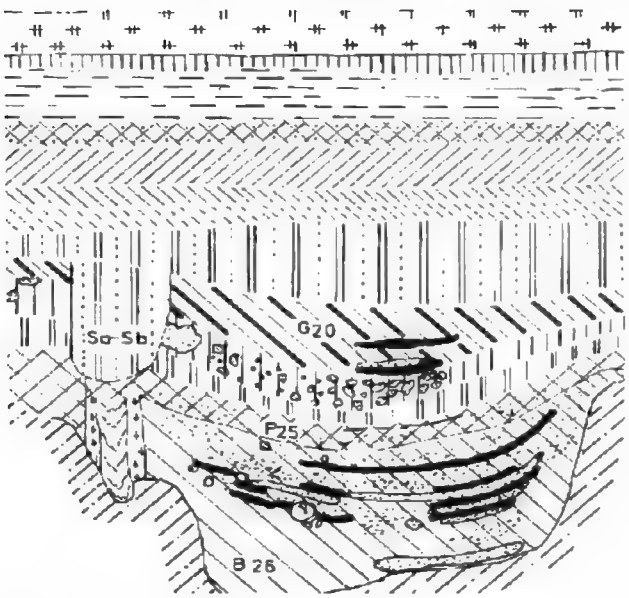

c) Parța, profil B26▲

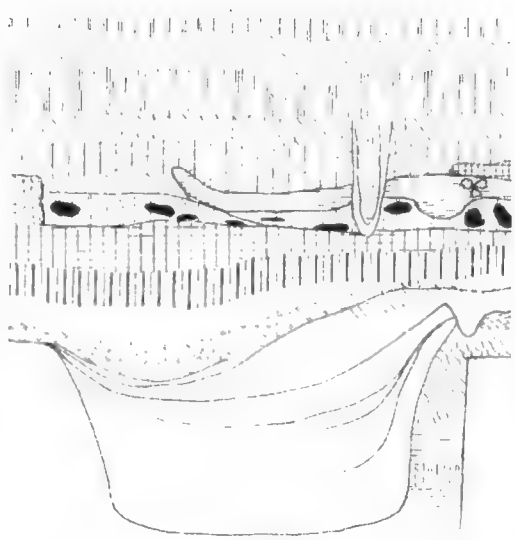

Bordeiul 82, profil

Bordeiele 26 și B82 sunt adânci, au fundul în trepte (profil tip P5), iar altele au profilul drept (tip P1), în vreme ce B108 era semibordei. Gropile sunt din nivelul anterior.

Cele două bordeie menționate de la Parța, B26 și B82, denotă o perioadă mai îndelungată de folosire. B26 conținea urme de vetre interioare alături de craniul de bou depus, fiind un complex mai special, aflat în zona centrală a stațiunii. B82 avea 4,8 x 2,8 m (Lazarovici Gh. et alii 1985, fig. 4). Între complexele de la Sat Chinez, unele în care s-au găsit materiale tipice culturii Banatului, ar putea aparține acestei culturi (Lazarovici Gh. 2006a).

Locuințele, suprafața lor

Unele locuințe erau grupate câte două, fapt evidențiat și de prospectări, dar și de planul de săpătură; nu se știe dacă formau o singură casă sau două. Ele aveau o formă dreptunghiulară (6 x 6 m și 3,2 x 2,4 m) și aveau o suprafață între 10,2 și 24 m^2 (P24), totalizând o suprafață medie de 18 m^2. Orientarea lor este foarte variabilă, cele mai multe

https://biblioteca-digitala.ro

aveau axul lung spre N – NE, iar deschiderea era spre sud. Unele funcționează doar în nivel 7a (L21, L 22, L 30, L 24, L 33) în vreme ce altele ajung, cu unele refaceri, în etapa 7b, poate 7c (L24a, L21a, L100) (Lazarovici Gh. et alii 1985, 20-21, fig. 6; 2001, 90-95 și figurile). Locuințele în această etapă sunt mici, cât suprafața activă a unui bordei (vezi mai sus Vinča, partea cu bordeie și suprafața lor).

Intrarea și tinda

Pentru bazele noastre de date am folosit o tipologie realizată în principal de Cosmin Suciu de la Sibiu, care a plasat diferitele variante posibile ale deschiderii, mai ales în cazul prezenței unei tinde, uneori element esențial la megaron, unde se folosește mai ales tipul B1, intrarea în încăpere fiind pe același ax. În câteva situații am găsit tinda sau un acoperiș deasupra intrării, doar pe o parte din lățimea deschiderii, tip B6 (L100 : Lazarovici Gh. et alii 2001, 95, fig. 72). Intrarea în locuințe nu e totdeauna clar sesizabilă, în multe situații are un prag, motiv pentru care pe plan nu apare evident. În câteva situații s-a constatat o tindă mărginită de un stâlp central și doi laterali (tipul D2 vezi mai jos (Fig. IIIb. 15). Cele mai frecvente sunt tipurile B3/A3 urmate de D2 şi C2); noi nu le raportăm la punctele cardinale, intrarea fiind determinată de complexele învecinate și de sistemul de străzi, iar mai târziu de orientarea „blocurilor" și a ulițelor. Uneori deschiderea este mutată în altă parte, dar la acea vreme arheologii nu au semnalat schimbarea. Adesea la Parța la același complex am constatat schimbarea intrării sau prezența a două intrări. De foarte multe ori, când sunt mai multe nivele de construcție, multe gropi ulterioare penetrează stratul, fără să le putem atribui cu siguranță vreunei etape.

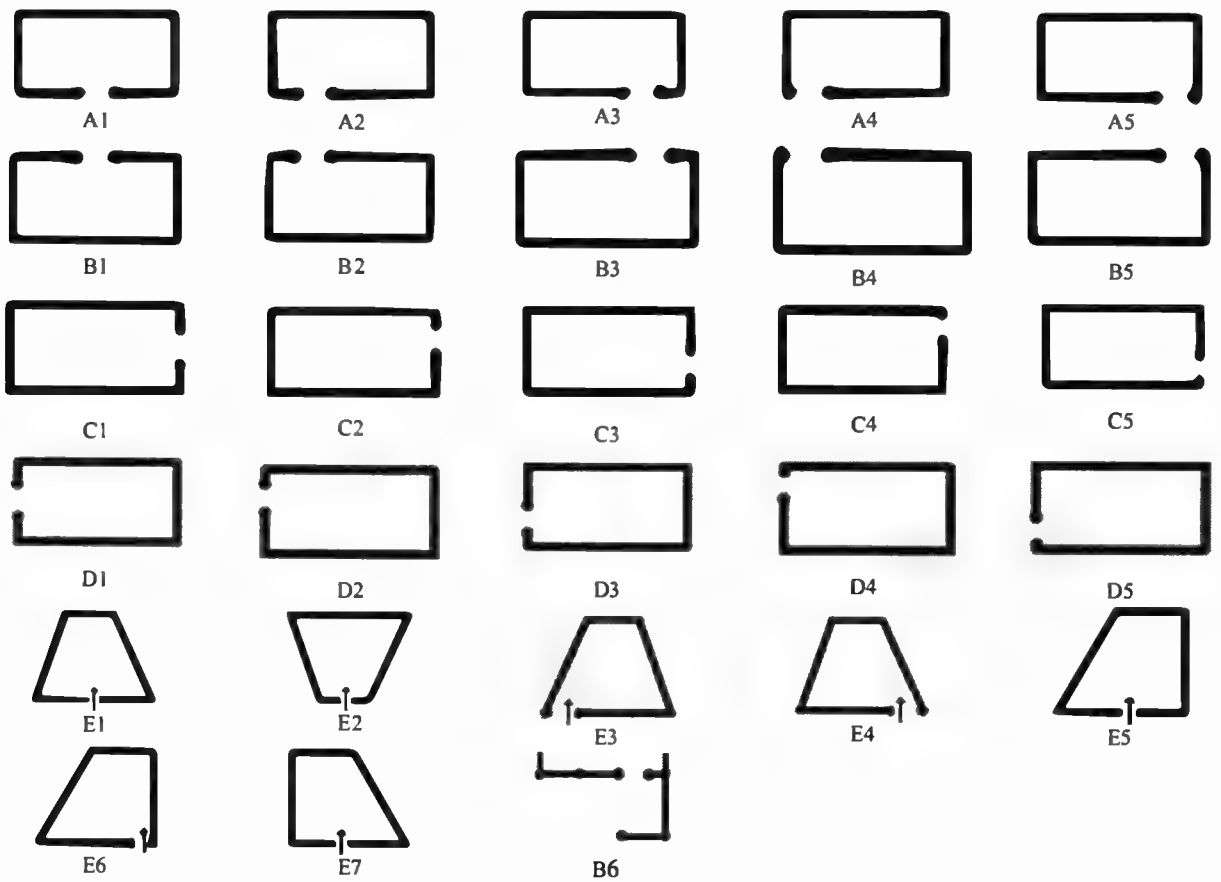

Fig. IIIb.15. Modele de tinde și intrări în casă

https://biblioteca-digitala.ro

Tipurile de locuințe

Cele mai frecvent întâlnite tipuri (Fig. IIIb. 16) pentru nivelul 7a sunt: A2 (**L24**), A3 (**L137**), A5 (în **L25**), B1 (în **L21**, **L33**), B2 (**L21a**, **L30**), B3 (în **L26**, **L136**). Unele din complexe, de exemplu locuința 100 (Lazarovici Gh. et alii 2001, 95, fig. 2) ar putea aparține tipului E1 (variantă mai alungită de trapez), care apare mai frecvent în nivelele următoare și la unele din locuințele cu etaj. Foarte puține dintre ele au podeaua amenajată (L 30; *Ibidem*, fig. 70). Tipurile sunt mai ales orientative pentru întreg neoliticul dezvoltat, dar cele mai multe situații le avem de la Parța, unde întâlnim și cele mai multe abateri, determinate de factori reali, constructivi sau de nevoile imediate.

Dintre elementele arhitectonice mai deosebite în orizontul 7a remarcăm prezența unor instalații de încălzit, vetre de foc sau cuptoare, care apar în fiecare complex. Amplasarea lor în complexe este diferită, dar de obicei se află în partea opusă ușii. Nu cunoaștem încă raționamentele acestor amplasări, constatându-se diferențe mari de la un complex la altul. Locul intrării, acolo unde am putut-o identifica, este destul de constant (în tipul B3).

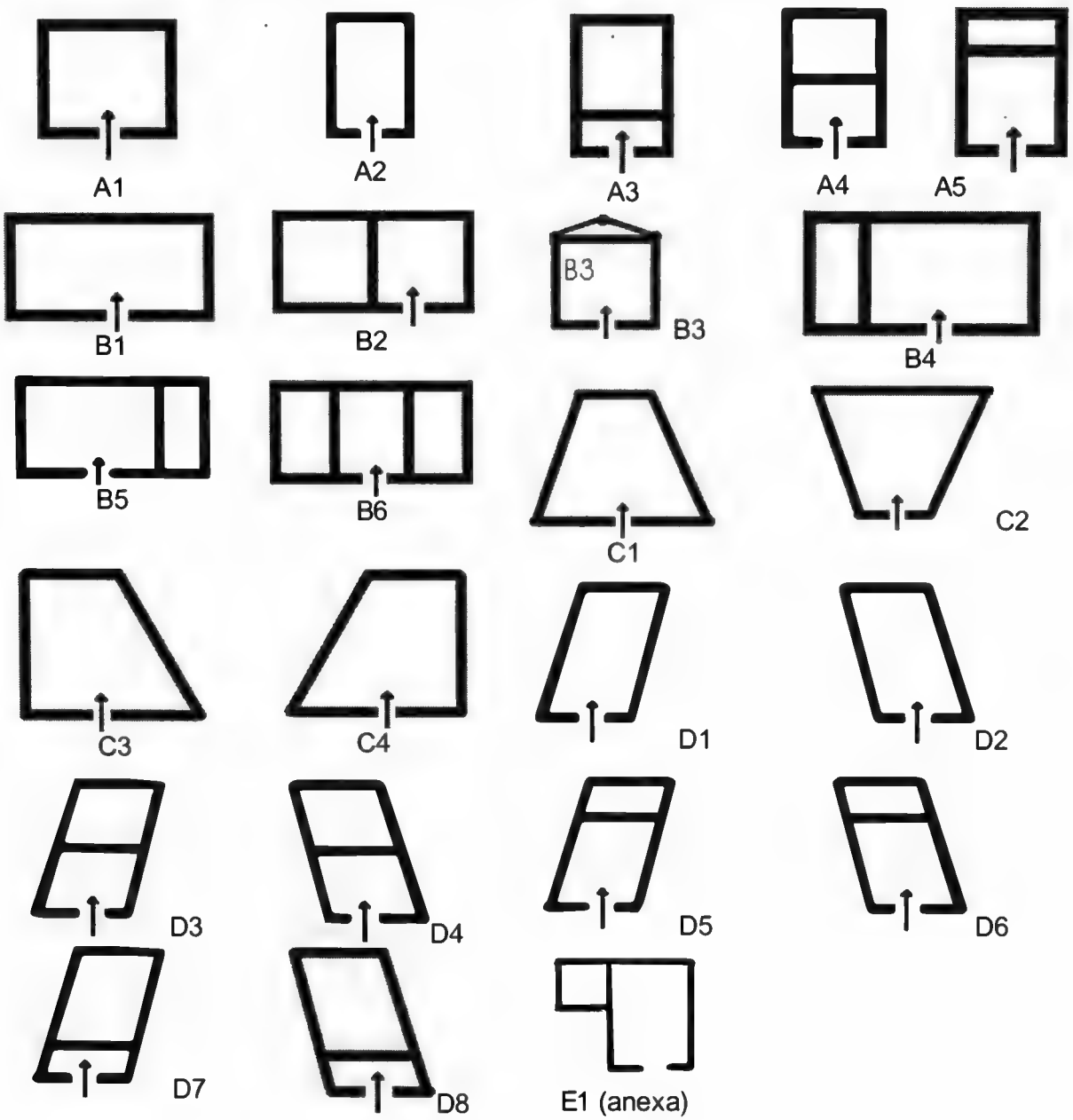

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb. 16. Tipologia planurilor de casă folosită în baza de date (după Cosmin Suciu)

Începând din această etapă, locuințele prezintă o varietate în realizarea fundației, a structurii fundației, a modului de amplasare a structurii de bază, a modului de fixare al stâlpilor pentru acoperiș. În baza de date avem înregistrate peste 700 de complexe, numărul lor fiind în continuă creștere, astfel încât este necesară și o tipologie detaliată. Din aceste motive, au fost realizate alte sisteme de coduri pentru situațiile în care se constată o anume simetrie. Sunt însă cazuri care se abat de la simetrie, determinate de materialul avut la dispoziție (lungimea, grosimea, cantitatea sau calitatea lemnelor ș. a.), dar și de priceperea și voința constructorului care rezolvă diferit problemele de structură. Desigur, asemenea situații nu le luăm în calcul și nu le dezbatem acum, poate mai târziu, importantă este însă crearea unui cadru de studiu.

Tipuri de structură și pereți

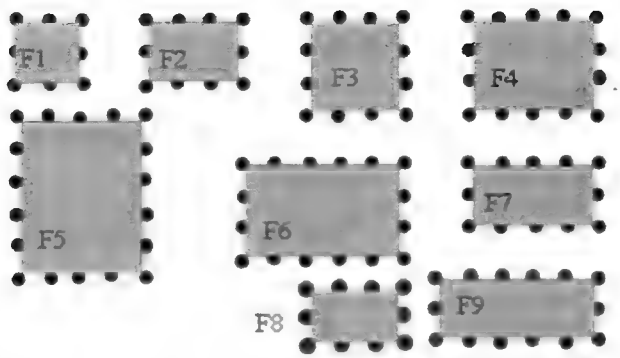

Fig. IIIb.17a. Coduri cu structurile stâlpilor de bază

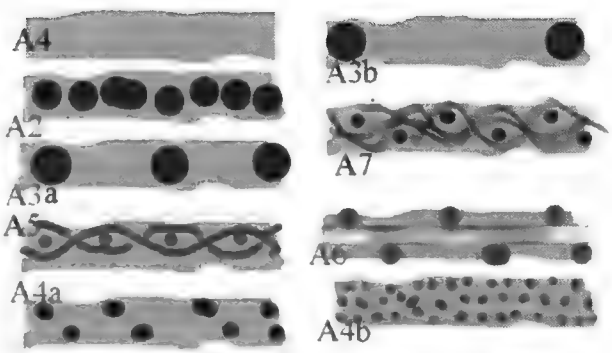

Fig. IIIb.17b. Coduri cu structuri de fundații

Există asemenea încercări, realizate cu mult succes de către Clemens Lichter în studiul său despre locuințele din sud-estul Europei (Lichter 1993). În exemplul alăturat (Fig. IIIb.17), prezentăm câteva dintre cele mai frecvente cazuri pentru structurile de fundații ale structurii de bază a construcției. Precizăm că în baza noastră de date am folosit și codurile lui Cl. Lichter pentru situațiile care s-au potrivit.

Pentru construcțiile cu șanț de fundație (Fig. IIIb.17b) cele mai frecvente sunt tipurile A3a și A3b, cu stâlpi masivi, combinate cu structura de acoperiș, tipul F1, adică grupe de nouă stâlpi, cu sau fără stâlpi interiori (de cele mai multe ori au asemena stâlpi, sau stâlpii nu au fost în groapă).

Tip de fundație (Fig. IIIb. 17a-b)

Începând de la acest orizont cronologic arhitectura de la Parța, ca de altfel și cea de la Vinča se diversifică, la fiecare două, trei construcții se modifică câte ceva.

Încep să fie săpate șanțuri de fundație, cum am văzut de altfel și la Zorlențu Mare (niv. 7-6) sau Vinča. Aceste descoperiri vor fi folosite mai apoi în mai toate așezările de tip tell la construirea locuințelor. Cunoștințele nu se vor pierde decât o dată cu schimbarea modului de viață sau a caracterului locurii. Locuirile în formă de tell fie că sunt din epoca brozului, eneolitic sau neolitic dezvoltat folosesc aceleași tehnologii, iar dacă le-au pierdut, le inventează din nou. Nu este cazul să descriem toate tipurile prezente, ele folosesc desene comune, din care un specialist poate citi planul unui complex. Trebuie să precizăm că asocierea unei gropi de stâlp lângă un perete cu fundație poate avea diferite semnificații:

https://biblioteca-digitala.ro

poate sprijini o streașină mai largă, pentru a adăposti lemne sau utilaje agricole de ploaie; poate sprijini o grindă care a cedat în timp; ori poate marca un stâlp sau coloană adăugate.

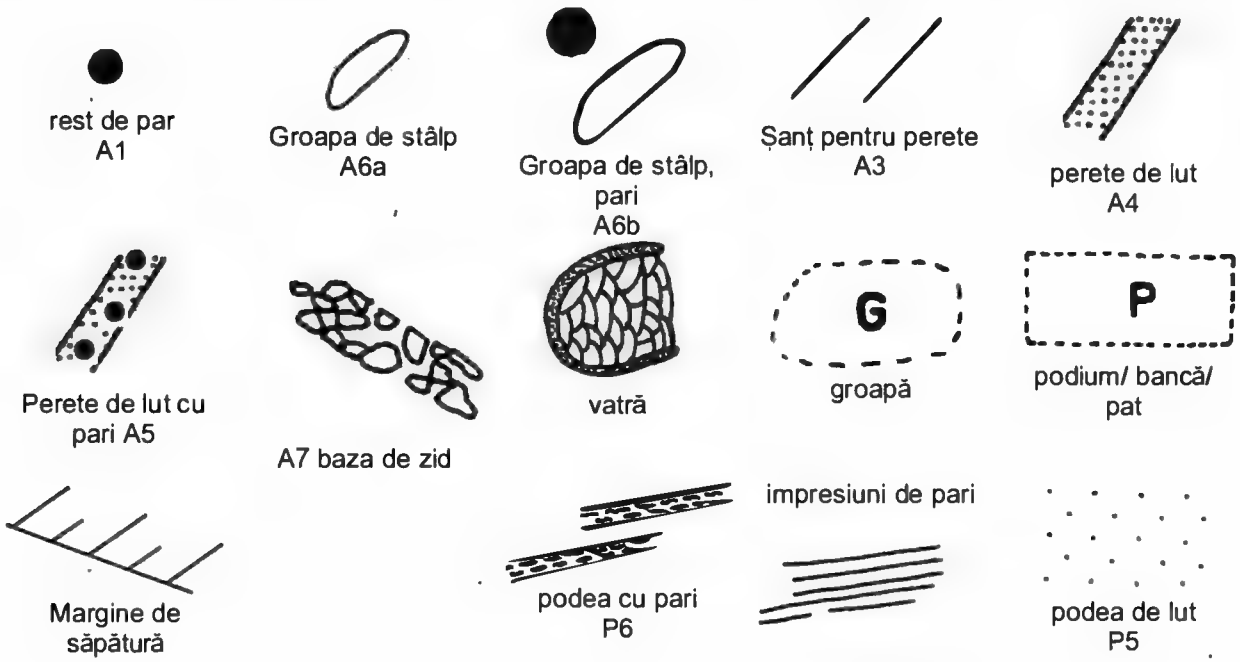

Fig. IIIb.18. Tipuri de coduri folosite de Cl. Lichter pentru locuințe

Structura de bază, interioară, pentru acoperiș

Pentru acoperiș se folosește atât structura pereților, cât și stâlpii interiori de susținere, mai ales la casele largi, sau la cele în care podul sau etajul sunt folosite pentru locuit sau păstratul unor provizii.

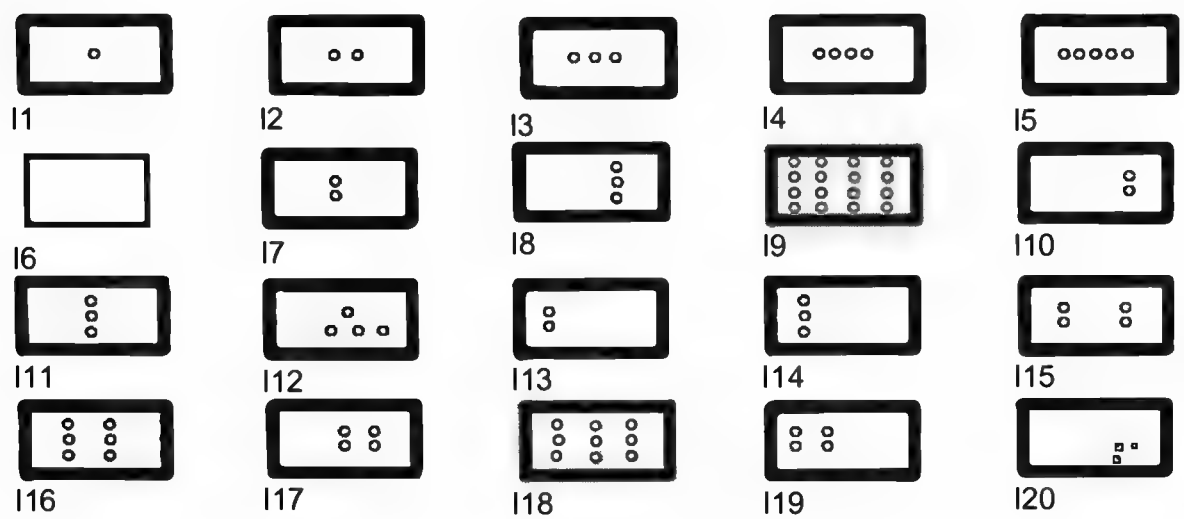

Fig. IIIb.19. Planuri de locuințe cu structuri de gropi în interior

În această vreme sunt folosite mai ales fundațiile de tip A2 și B1, dar și C2, sau D2. Locuințele cu un singur stâlp în interior apar mai rar (tip I1), dar nu lipsesc și sunt ilustrate de L24 (groapa 28: Lazarovici Gh. et alii 2001, 112, fig. 88); ulterior se adaugă alți pari. Acest stâlp este mai ales folosit pentru bârnele tavanului, uneori este chiar deplasat pentru a susține o asemenea bârnă în locul cel mai potrivit (Lazarovici Gh. et alii 2001, 115, fig. 91, la L17b din nivel 7c). Structurile cu doi pari interiori, pe lungimea construcției (tip I2) apar în mai

https://biblioteca-digitala.ro

multe complexe (L18; L33; L137; B 107: Lazarovici Gh. et alii 2001, 101 și urm., 119, fig. 95), în unele cazuri parii fiind dispuși pe lățime, tip I7 (L17c, L141, L17b : *Ibidem*).

Tipurile Ib, confundabile cu I 13 când nu se cunoaște locul precis al intrării, apar în complexele L4a și L4b (Lichter 1993, 130-131, kat. 80, pl. 54; Lazarovici Gh. 1972; 1987; 1991a; Rus, Lazarovici Gh. 1991; Lazarovici Gh. et alii 1985; 2001, fig. 79, 88). Tipul F1 apare în L18a, iar tipul F4 în L4b la partea cu etaj și în L18b; tipul F5 l-am întâlnit la L4a, iar tipul I6 în L4b (*Ibidem*).

Nu am dorit să impresionăm cu aceste variante, dar militām pentru necesitatea unei baze de date, bază cu care să operăm, în care să fie stocată o imensă documentație din diferite timpuri, în care nu tipul este important, ci funcționalitatea lui. Desigur putem da întreaga bibliografie pentru fiecare complex sau tip în parte din baza de date, dar nu dorim a îngreuna prea mult textul.

Studii de caz

După planurile locuințelor și evoluția lor rapidă, în arhitectura acestui nivel, se constată căutări de noi soluții și tehnici de construcție, prin trecerea de la colibe (L39, dar mai ales la L136), la locuințe cu stâlpi masivi, cu gropi de pari la structura de bază (L32, L100). Apar construcții ce au pereți cu fundație de lut (Fig.IIIb.17, tip A2, A3a, A5, A4a, A3b, A7, A6, A4b) sau cu pari din lemn înfipți vertical, dispuși la mică distanță sau chiar lipiți (Fig. IIIb,17b,tip A2), multe având în interior cuptoare sau vetre (L24, L22, L137). Toate arată dinamismul și inventivitatea de care a dat dovadă comunitatea de aici și mai ales cât de repede și cum au trecut la ridicarea locuințelor cu etaj.

Evoluția dinamică, vizibilă, a tehnicii de construcție, asociată cu un sistem de fortificație, început în nivel 7a și încheiat în 7b, după cum o dovedesc unele locuințe din zona de nord a stațiunii, formarea unui centru spiritual constând din sanctuare, altare, iar mai apoi o casă a tribului, presupune o viață socială și religioasă dezvoltată. Organizarea unui sistem de apărare, ridicarea unor construcții impunătoare, calitatea ceramicii și a uneltelor, ce presupune și existența unor ateliere de producție ceramică, indică toate trăsăturile unui târg, o evoluție protourbană.

Prezentăm în detaliu câteva din construcțiile acestui nivel, pentru a vedea diversitatea căutărilor.

Locuința 24 (Fig. IIIb.20, *nivel 7a - 7b*, c. 1,6, -1,95 m: Lazarovici Gh. et alii 1985, 19-21, fig. 6; 2001, **I.1**, fig. 65; **I.2, pl.** 60/3) era dreptunghiulară (4,5 x 5,25 m), avea un cuptor și o groapă pentru cenușă; a fost ridicată în nivelul 7b și avea două etape de reparații. Cuptorul era cu cca. 10 cm mai ridicat decât podeaua.

Locuința are o structură de gropi de stâlpi în interior, cu stâlpi centrali pentru acoperiș și cu șanț pentru bârnele orizontale ale pereților, ce porneau de la fundație. Pereții nu au același tip de structură. Unii erau din bârne puse orizotal, care au lăsat urme (peretele de nord și cel de vest). Pe peretele de nord a fost descoperită o groapă mai mare (G25), în care s-a găsit urma unui stâlp sau poate o coloană de lut a cărei funcționalitate e greu de precizat. Este posibil să fi aparținut unui altar mai vechi sau depus simbolic în peretele locuinței.

Pe latura de sud sunt mai multe gropi de stâlp, ce pot aparține unuia dintre complexele mai recente (L4, PLa, L9) sau altei structuri de perete.

https://biblioteca-digitala.ro

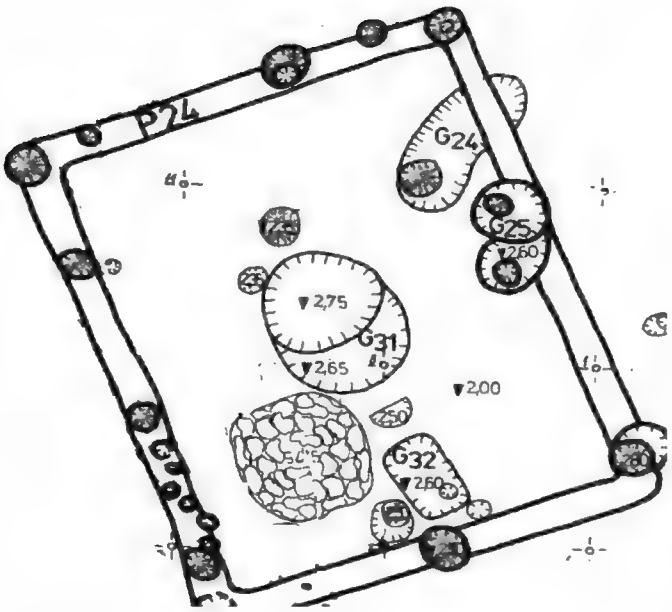

Fig. IIIb.20. Parța, CB IIA, Locuința 24, nivel 7b

În mijloc construcția avea un stâlp central, iar în vecinătatea lui o groapă pentru cenușa de la cuptor. În acest nivel și, mai ales în următorul, construcțiile de acest tip sunt cele mai frecvente. Acestea au uneori podeaua lipită cu lut sau lut amestecat cu pământ.

Din studiul amplasamentului găurilor de pari, observăm diferențieri de la un perete la altul (situație constată și la Balta Sărată). Șanțul de fundație de tip A3a și A3b (Fig. IIIb.17b) presupune și alt tip de structură de perete. În L24 am constatat că peretele de nord (în Fig. IIIb.19: zona gropilor G24 și G25) era construit din bârne lipite cu straturi subțiri de lipitură (doar crăpăturile sau spațiul dintre bârne). De altfel, acest tip de perete l-am întâlnit la un grajd din Apuseni, la o construcție din lemn și paie.

Credem că încă din nivel 7c începe ridicarea sistemului de fortificare, deoarece în stratul de cultură apar foarte multe așchii de lemn și uneori unelte de lemn (vârfuri, bețe ascuțite).

Un alt sistem de construcție, ce începe în acest nivel și se menține fără a fi folosit pe toate laturile unui complex, constă din săparea unui șanț în care sunt înfipți pari verticali, la distanță mică unul de altul (Fig. IIIb.17b tipul A3a). Acest sistem este întâlnit pe latura de nord a L9a, în imediata vecinătate a altei construcții. El apare la construcțiile de mari dimensiuni și a fost folosit și pe latura de sud a Sanctuarului 1. Acest tip nu permite realizarea unei structuri de nuiele, poate cel mult din scoarță de copac sau între pari mai groși au fost înfipți vertical alți pari mai subțiri, care nu au lăsat întodeauna urme vizibile (L9a, Fig. III.20).

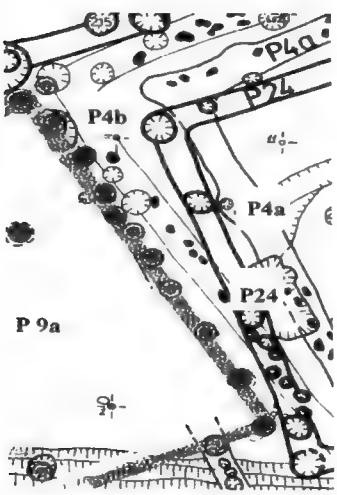

Fig. IIIb.21. Parța: a) tehnici de săpare a fundațiilor, niv. 7a, 7b; b) L4, L8, L9, B 26

https://biblioteca-digitala.ro

Începând cu etapa 7a, dar și în 7b, încep să fie folosite mai toate tipurile de fundații. Cel mai bine se poate observa dinamica construcțiilor pe un fericit caz întâlnit la variantele locuinței 4 și cele ale locuinței 9 (Fig. IIIb.21a-b). Acum apar și alte tipuri de șanțuri în locuința P4a și P4b, sau de stâlpi la structura pentru fundație (tipul F3). Pentru ultimul caz se folosesc două tehnici: stâlpi verticali, înfipți la mică distanță unul de altul (la P4b, latura de vest, Fig. IIIb.30a), fie la o distanță de cca. 20 cm, sau mai mare, care permiteau și o structură împletită (pe latura de sud la P4a și P4b).

Arhitectura nivelului 7b

Locuințele acestui nivel sunt grupate câte două (una din ele era mai mare) și uneori câte patru, cu scopul de a proteja o parte de pereți de vânturi sau călduri (Fig. IIIb.22). Aceste locuințe păstrează locul sau gruparea din faza anterioară, pe care o vor menține în următoarele etape, ceea ce pare o grupare pe familii și folosirea spațiului de aceeași familie vreme îndelungată (vezi Capitol II, SC, la Gura Baciului). Uneori, între locuințe sunt mici piațete, cum apăreau și la Zorlențu Mare sau Vinča (mai sus Capitol IIIa).

In nivelele 7b se ridică sistemul de fortificație, se amenajează un centru religios și social și are loc o sistematizare a stațiunii (Fig. IIIb.22). Notă aparte fac două construcții, nu prea clar delimitate, marcate ca 43a și P17a, având o altă orientare și un alt plan, neobișnuit (tipul G1, are mai multe vetre și nivele de refacere: Lazarovici Gh. et alii 2003, 115).

Acest tip rămâne în uz pe durata a două etape arhitecturale, pentru ca apoi să fie încorporat într-unul dintre blocurile de locuințe, din nivelul 7c-6. Multe din construcțiile acestei etape au vetre de foc sau cuptoare de bună calitate, mai toate distruse de refacerile ulterioare.

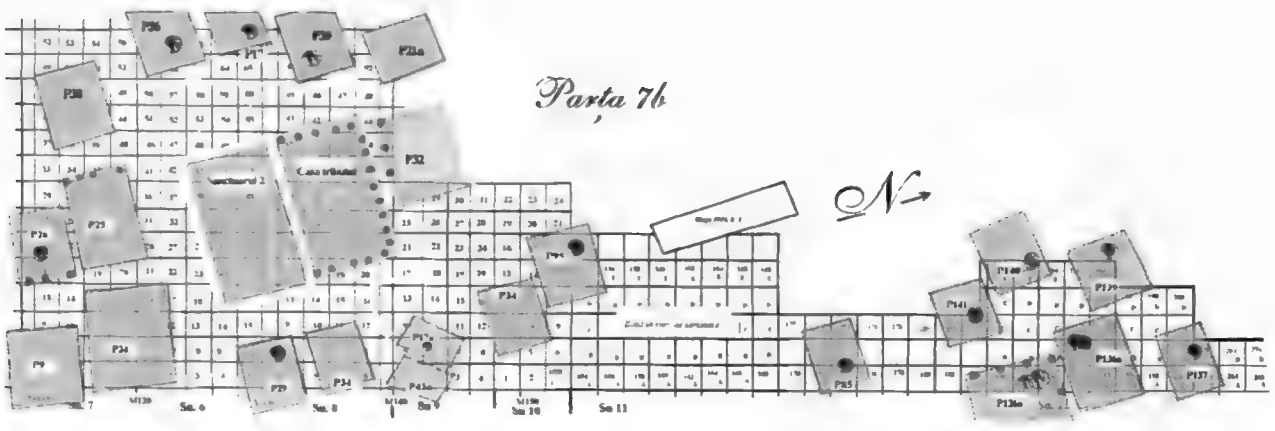

Fig. IIIb.22. Parța, planul orizontului 7b. Cultura Banatului IIb

În centrul stațiunii se ridică două construcții cu caracter socio-religios, una este Sanctuarul 1, cealaltă, numit de noi „***Casa tribului***" este o construcție cu caracter social, sau poate o casă pentru oaspeți. Analogia ne-o oferă observațiile făcute de Mikluho Macklai în Filipine, unde se afla o astfel de casă în vecinătatea unor construcții de cult. Sub o streașină lată sunt adăpostite diferite oase de animale sau om (nu și maxilare), statui (Mikluho Macklai 1959).

Asemenea streașină lată, dublată și susținută pe laturi de stâlpi masivi, am întâlnit la ***Casa tribului*** de la Parța (mai jos Fig. IIIb.168-174). Obiceiul este larg răspândit chiar dacă al doilea rând de stâlpi nu apare, deoarece streașina lată este susținută de grinzile laterale.

https://biblioteca-digitala.ro

Buambramă în satul Tengum-Mana 1872

Fig. IIIb.23. Noua Guinee, buambamră de la Tengum-Mana, după Mikluho Maklai

Orientarea locuințelor nu este unitară, sunt unele rămase din etapele anterioare. În ceea ce privește organizarea centrului stațiunii, se observă ridicarea Sanctuarului 1 și a unor construcții în vecinătate care lasă un spațiu mai larg, aparent par niște străzi din care se pornește în diferite părți ale stațiunii, acolo unde, foarte probabil se aflau zone gospodărești comune (pentru animalele mari, ținute la un moment dat în zona de sud a stațiunii, între ultima palisadă și primele case: Lazarovici Gh. et alii 2001).

Tipurile de locuințe

Folosind tipologia de mai sus (Fig. IIIb.16) constatăm următoarele tipuri: A3 (la L18a, tindă B6), A4 (în L9a, 9b), A5 (în, L24a), B2 (L18b). Așa cum am precizat, unele tipuri s-au păstrat din etapa anterioară, alte funcționează acum (**L26**, **L136**). **L21a L21 L24 L25 L33 L137).**

Unele din ele au o asemenea dezvoltare, încât trebuie analizate ca studiu de caz, deoarece generalizările nu permit explicarea funcționalității și descrierea lor exactă.

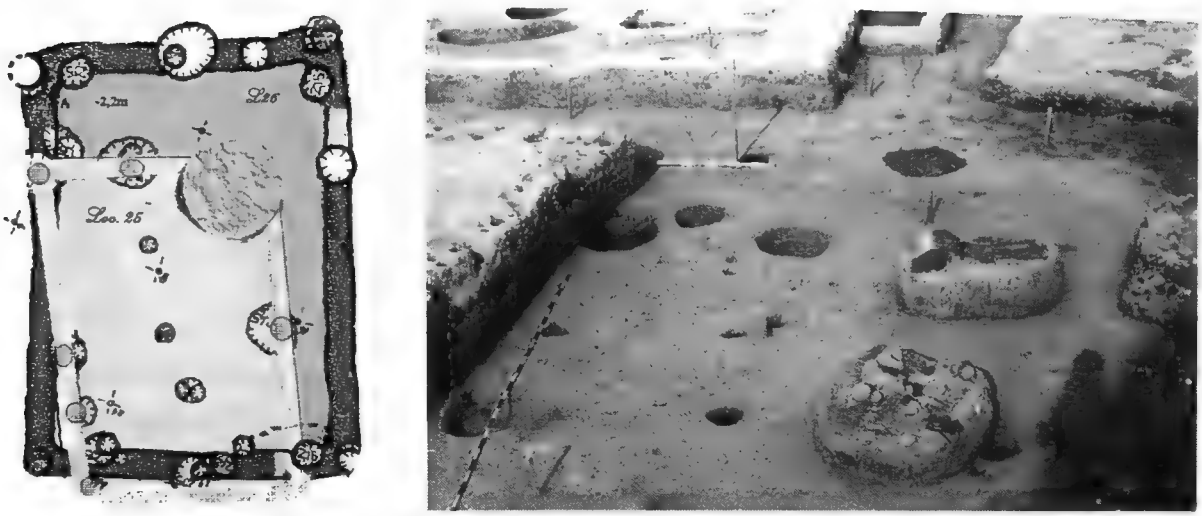

Fig. IIIb.24. Parța, locuințele 25 și 26, cu desființarea cuptorului din L25

https://biblioteca-digitala.ro

Locuința 25 (Fig. IIIb.24). Acum apar construcții de dimensiuni mai mari decât cele vechi (P26 suprapune o locuință mai veche, L25 din nivel 7a). Noile construcții, mai mari, au cuptor, podeaua era lipită cu lut, iar la unele cuptoare se sapă o groapă pentru cenușă. La unele din locuințele acestei etape se ridică câte o bancă, pe latura îngustă sau pe o parte a laturii lungi, folosită pentru depozitarea produselor sau ca loc de dormit, situată pe peretele de nord al construcției (Fig. IIIb.24). Acești pereți erau din bârne orizontale, lipite cu lut (constatare la L25). Cuptorul era spre peretele de sud, ca la L25 și L 24.

Făcând un studiu asupra suprafeței locuite pe acest nivel constatăm o creștere a acesteia. Cele peste 23 de construcții acoperă o suprafață de peste 600 m^2, deci o medie de 26 m^2, fiind cel mai înalt nivel atins de această comunitate pe o locuință. Mai toate locuințele acestui nivel aveau un cuptor (acolo unde nu a făst găsit a fost distrus de lucrări ulterioare). Din totalul spațiului construit, cel social – reigios (cca. 170 m^2) era de cca. 34%. Socotind întregul spațiul cercetat pentru acest nivel, care este de cca. 2000 m^2 , cel pentru locuit reprezintă cca. 31%, iar dacă adăugăm și cel socio-religios ajungem la cca. 38%. Desigur calculale sunt provizorii, deoarece nu s-a săpat în toate zonele, iar unele erau folosite doar pentru vite. Menționăm de asemenea că nu am luat în calcul nici spațiul fortificat, deși și acesta reprezintă o activitate socială. Din aceste calcule se desprinde ideea unei comunități puternice, bine dezvoltate, cu un înalt nivel de trai.

Despărțiri interioare. Cel mai adesea despărțirile interioare sunt adăugate ulterior, dar există și structuri inițiate de la început, masive. Din tipurile de mai sus, C3 și G3 au fost proiectate de la început. Unele din aceste gropi de interior au fost adăugate cu prilejul unor reparații.

Tip de acoperiș

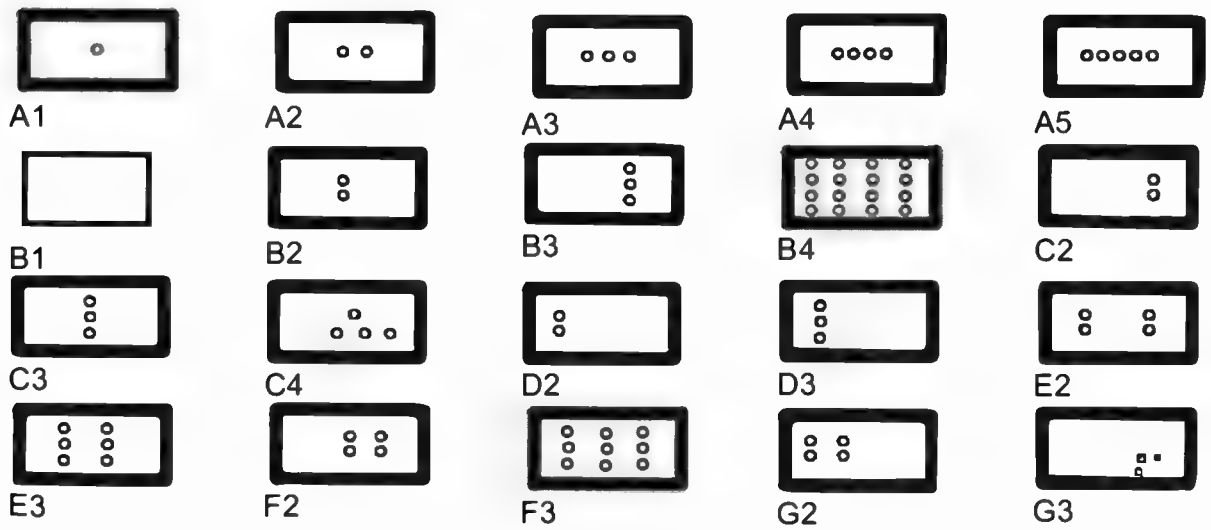

Fig. IIIb.25. Tipuri de fundații pentru acoperiș

Mai deosebită a fost situația din L24 (Fig. IIIb.20), în care s-au găsit urmele unui podium din lut ale cărui bârne arse au căzut pe podea, provocând arderi ale suprafeței acesteia.

Trebuie remarcat că la refacerile ulterioare cuptorul a fost desființat (la fel ca în L4a), sau a fost înlocuit cu funduri de la vase mari sau chiar tăvi, care serveau doar la încălzirile sezoniere, prepararea hranei având loc însă în altă parte.

https://biblioteca-digitala.ro

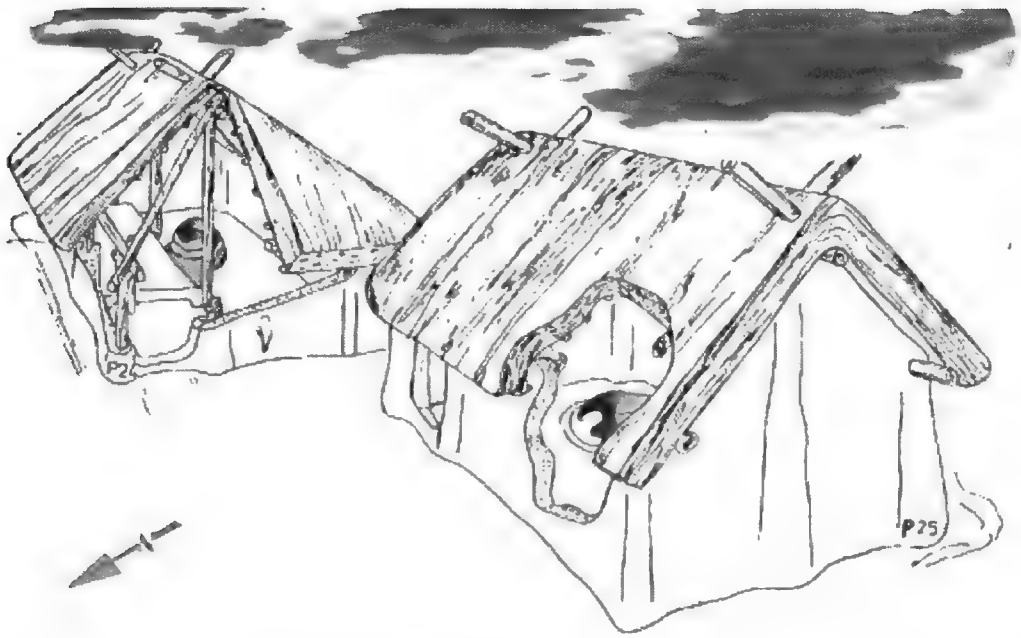

Fig. IIIb.26. Parța, reconstituirea L 24 și L 25

Locuința 4. Într-o etapă mai recentă, foarte probabil încă în 7b, sau în 7c, în zona centrală, peste o „stradă", pe latura de sud a Sanctuarului 1, se ridică o nouă constucție, L4a, aflată peste P24. Ridicarea acesteia este în legătură directă cu Sanctuarul 1.

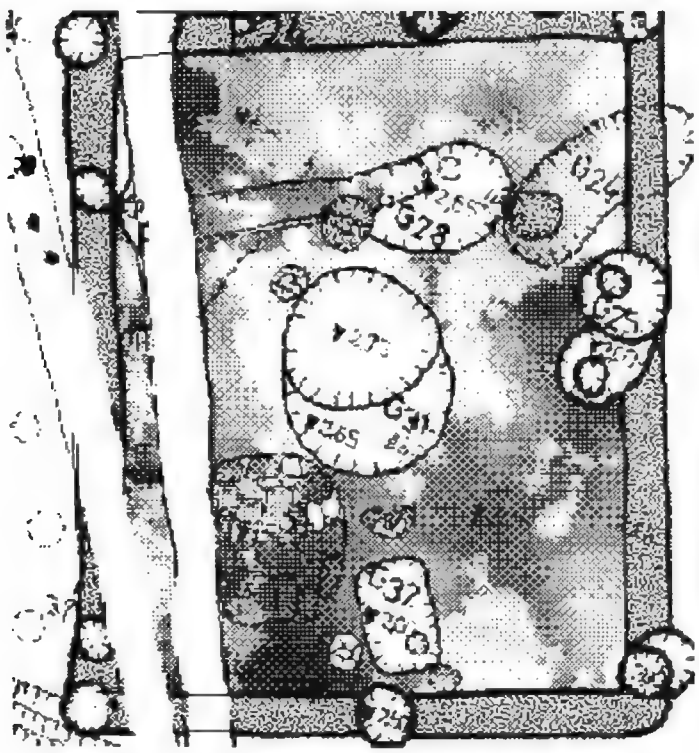

Fig. IIIb.27. Parța, locuința P4a cu vatra desființată în nivelele următoare

Construcția avea o vatră, poate inițial un cuptor cu groapă pentru cenușă, ceea ce ar încadra-o între construcțiile obișnuite. Dar aceasta avea un perete de lut, înalt de cca. 40 - 50 cm, pe care se construiește un podium. In colțul de nord-vest al acelui podium, peretele era decorat cu motive meandrice, încrustate cu alb. Acolo s-a găsit o mare cantitate de cenușă, așa cum ne-a apărut adesea în altare (Sanctuarul 1, altar A și C, Sanctuarul 2, altar A, altarul din P126).

Tinda. Tindă de tip B1 aveau locuința P4b și P4b1 (construcții de cult, poate de tip megaron), (Lazarovici Gh. et alii 2001, 113, fig. 89), tipul B6 l-am întâlnit la L 18 (*Ibidem,* 119), iar tinda tip B4 la P40 (*Ibidem,* 122, fig. 97, 99).

https://biblioteca-digitala.ro

Din punct de vedere arhitectonic, acesta este tipul obișnuit de complex care rămâne din etapa anterioară în funcție.

Arhitectura nivelului 7c-6

În aceste două etape spațiul de locuit este păstrat aproape identic (Fig. IIIb.28). Locuințele se refac pe același loc, dar au o arhitectură cu mult mai evoluată. Construcțiile sunt mai trainice, multe din ele se dezvoltă pe înălțime, având etaj, altele doar un fel de mansardă, iar altele doar podea inferioară, suspendată. Unele dintre ele au chiar două podele suspendate (P40 și P43).

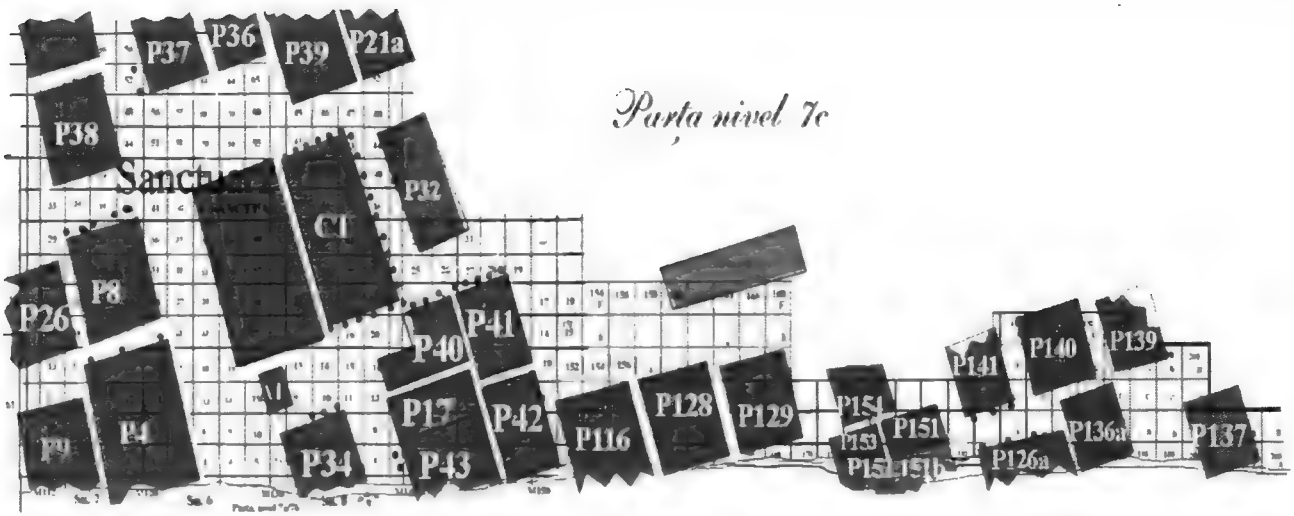

Fig. IIIb. 28. Parța, planul orizontului 7c-6, cultura Banatului IIb-IIc

În etapele anterioare erau câte două locuințe grupate paralel, pe linie sau pe lungime, uneori deplasate în unghi, pentru a feri o parte a construcției și a sparge vânturile (Fig. IIIb.26). Grupările de câte patru locuințe devin o regulă în organizarea stațiunii. Între ele se ridică alte complexe, rămânând libere unele mici piațete. Aceste piațete servesc unor intrări în locuințe, ca loc pentru activități gospodărești diurne. În aceste „blocuri" de locuințe cel puțin una-două au o cameră cu etaj și tot atâtea au podelele suspendate. Piațetele corespund unor alei care duc spre zona centrală (sanctuarul este exact pe axul NS al stațiunii, la metrul 125 din cei 250) unde se afla Sanctuarul 2 (axa statuii monumentale era la m. 124), și ***„Casa tribului"***.

Nivelul 6, cu unele refaceri suferă un incendiu total, marcat de o activitate războinică, care a pus capăt stațiunii. Numim activitate, deoarece în multe cuptoare se ard bile de praștie de dimensiuni foarte mari, nepotrivite pentru vânătoare (unele au rămas nearse). In Sanctuarul 2 au fost puse le „sfințit" bile de praștie, așezate în formă de piramidă.

Așezarea a fost distrusă sistematic, sanctuarele incendiate, statuile distruse, pereții dărâmați iar uneori chiar s-a sesizat un proces de nivelare.

Am tratat nivelul 7c împreună cu nivelul 6, deoarece unele construcții se refac pe același loc timp de 2-3 etape. O separare este posibilă, dar ea trebuie făcută o dată cu studiul întregului material arheologic descoperit. Publicarea materialelor din complexe s-a făcut fără comentarii sau analize, urmând ca în următoarele volume studiul să fie încheiat.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele

Tinda

Nu a putut fi sesizată în toate cazurile, dar chiar din cel mai vechi nivel unele construcții aveau tindă (nivel 7a, L100; Lazarovici Gh. et alii 2001, 85, plan, fig. 58, 72); unele mai apar în nivel 7b. In nivelul 7c-6, când se ridică primele „blocuri", tinda era încorporată în locuință, fiind partea de unde se făcea accesul spre etaj (P40, P41) sau spre unele din încăperi.

Fig. IIIb.29 ▼

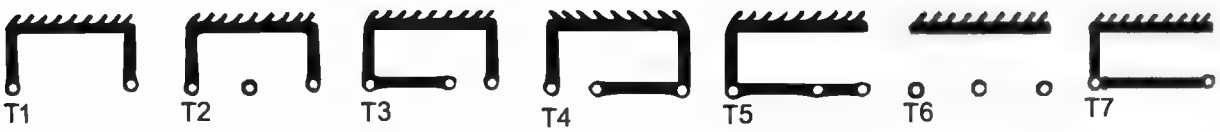

Spre exemplu, în nivelul 7b și 7c, la L17 tinda era semicirculară, la casa de tip G3, dar acesta este un caz aparte. De obicei tinda este dreptunghiulară, legată de locul intrării. În situația blocurilor compacte, tinda are multiple funcționalități: loc pentru amplasarea casetelor pentru cereale, a vetrelor de gătit (L40, L41) sau a cuptoarelor (L17/43, nivel 6). Tipurile de tindă diferă în raport de intrare: tipul T3 apare la L40, tipul T7 la L41, T6 apare la L141, L34, L37, asociată cu o streașină mai mare. Ideea de streașină a apărut cel mai clar la ***Casa tribului***, unde se constată pe trei dintre laturi. Și alte construcții au asemenea streșini late, determinate de prezența unui perete cu lut în partea inferioară (P40, P41) sau din alte motive, cum era la P8.

Studii de caz. Locuințele pe pari - palafitele

Nevoia acestui tip de construcții

La Parța în nivelul 6 au loc profunde transformări. Reparațiile, schimbările din interiorul locuințelor, gruparea acestora, modificarea lor, dar mai ales ridicarea unor etaje, a unor podele suspendate, mărirea spațiului de locuit, de depozitat (în special cereale, casete diferite pentru cereale, vase pentru cereale) sau pentru alte activități a făcut ca soluțiile arhitecturale să fie dintre cele mai variate. Au fost construite adevărate „blocuri" de locuit, cu cel puțin un etaj, iar uneori cu două podele suspendate (P40, P43). Construirea podelelor suspendate de la parter, lipsa unor pereți din lut la parter la unele construcții, trebuie să se fi născut din două nevoi: nevoia de spațiu (deoarece fortificația limita extinderea pe orizontală) și protecția față de inundații într-o zonă expusă la astfel de intemperii, așa cum am arătat în paginile anterioare (vechi cursuri ale Timișului, mica înclinare a zonei ce a determinat numeroase meandre, ochiuri de apă în coturi abandonate, lacuri, mlaștini: mai sus, Fig. IIIb.8-10).

Studiul extrem de detaliat al unor complexe de locuit, cu păstrarea foarte bună a unor elemente de arhitectură, cum era situația la blocurile P40-P43, ne-a permis să constatăm existența unor locuințe construite pe pari, pe piloni sau piloți.

https://biblioteca-digitala.ro

Unele locuințe au avut parterul suspendat pe piloni: P9, P4a, P18, P40, P41, P43, P151, poate și altele, cercetarea nu este încheiată la unele complexe; parterul era ridicat de la 0,40 cm la circa 0,75 cm. Înălțimea exactă este dificil de apreciat, deoarece doar într-un caz, în P9 sub podea a fost descoperit un vas de provzii înalt de circa 70 cm, zdrobit în picioare de podeaua care s-a lăsat. În nici unul din cazurile menționate dedesubtul podelelor nu au fost descoperite nivele de călcare, ci doar sporadic obiecte sparte pe jumătate și aruncate. Uneori s-au găsit resturi de oase, unele cu urme de rosături. În afară de P9, unde pereții locuinței aveau fundație, în toate celelalte cazuri constau doar din pari înfipți.

Construirea unor asemenea podele și pereți credem că a fost determinată de pericolul unor inundații, ori de o perioadă îndelungată de umiditate. Inundațiile la Parța și în câmpia joasă a Banatului sunt un fapt cunoscut. Topirea bruscă a zăpezilor în zona de munte și podiș a Banatului, asociată cu ploi abundente face ca în două zile apa să atingă cotele de inundație. Numeroase informații din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului XX din zonele respective (Medeleț 1994; citat adesea de noi: Lazarovici Gh. et alii 2001, 8 și urm.), propriile noastre experiențe din timpul săpăturilor, ne-au permis să ne dăm seama de rapiditatea cu care în câmpie o ploaie torențială sau o perioadă îndelungată de ploi crează neajunsuri (Fig. IIIb.30a). Analogiile etnografice demonstrează că pe marginea marilor râuri în multe situații oamenii își construiesc colibe pe piloți (Fig. IIIb.30), (Mikluho Macklai 1959, vol.2, 54, 100, ș. a., la papuași, la triburile woussiraur, în satul Nanka, pe râul Kraton ș. a.).

Comunitățile de la Parța au avut parte de asemenea situații pe care le-am constatat mai ales în șanțurile de apărare, refăcute de mai multe ori pe durata etapelor 7b, 7c și 6. Acestea au beneficiat de lungi perioade de inundații dar și de perioade de secetă, marcate în profilul și umplutura șanțurilor. La unele complexe, din nivel 6, la locuința 40, parterul era suspendat pe piloni (același temen este piloți, în Ardeal și Banat, dar preferăm piloni). La fel erau și pereții parterului, care nu aveau șanț de fundație și erau probabil construiți din împletituri sau bârne (urme de chirpici de la pereți nu am găsit). Deci **era vorba de construcții tip palafite**.

Fig. IIIb.30a. Parța, inundația din 1979-980

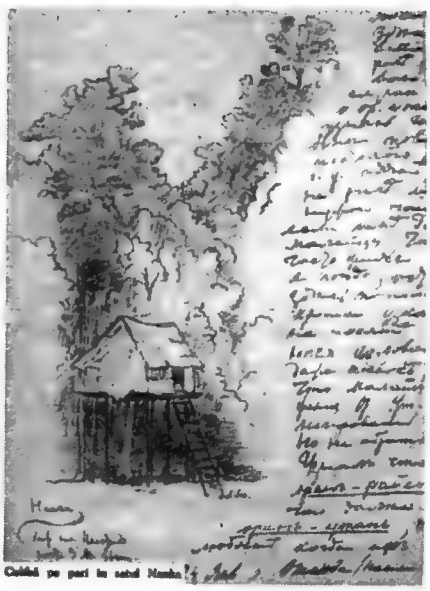

Fig. IIIb.30b. Nanka, Mikluho Maklai

https://biblioteca-digitala.ro

Problema palafitelor. Deși pare o problemă puțin deplasată, la nivelul 6a ne aflăm în vremea etapei II b a culturii Banatului, iar ultimele complexe din nivel 6 și distrugerea lor se leagă de nivelul IIc a culturii Banatului. Datele C14 pentru cultura Banatului II, din nivelele 6, locuințele P40-P43 erau 6160 ± 90 BP și 6070 ± 90 BP, între ele situându-se și cele de la Vinča BB (-6,40 m), faza B2, 6081 ± 68 BP, dar și cele de la Orăștie, nivel Turdaș IB (6070 ± 70 BP), ceea ce corespunde neoliticului târziu, în vremea a ceea ce noi numim „șocul" Vinča C. Datele sunt aceleași și pentru Turdaș (Luca 1991a, vezi și bibl. pe WEB ULB Sibiu; Lazarovici Gh. 2006; Lazarovici C.-M. 2006 și bibl. veche a problemei).

La Parța există numeroase construcții cu podeaua suspendată pe piloni (Lazarovici Gh. et alii 2001, 113, 121, 123-126, 131, 139, 142, 162, 151), iar la Turdaș avem cea mai clară reprezentare a unei palafite, pe un fragment ceramic, pe o pastă și cu o pictură care poate aparține nivelului Turdaș II. Este vorba de desenul pictat cu roșu închis spre negru al unei palafite. Asupra ei au atras atenția arheologii în urmă cu mai multe decenii (vezi mai jos neoliticul târziu), (Roska 1941, CXXIII-17; Nițu 1946 ș. a.). Piesa de la Turdaș aparține neoliticului târziu, ori după această vreme există câteva reprezentări de modele de casă, mai ales de sanctuare, în zonele de răsărit ale ariei cucuteniene.

Palafitele din Italia și Elveția. Tot în epoca cuprului, de jur împrejurul Alpilor, în zonele montane ale Italiei, Elveției, Sloveniei, Germaniei și în sud estul Franței, pe marginea unor lacuri sau râuri, apar locuințe palafite (*Pfahlbauten...Alpen* 1997; Schlichtherle, Wahlster 1986).

Diferențele nu sunt mari față de cele ale papuașilor, doar că aceste construcții din zona Alpilor sunt lucrate mai bine. De altfel și clima din Alpi, iernile aspre necesitau construcții trainice, ceea ce era și cazul pentru zonele bănățene.

Construcțiile pe piloni mai ofereau avantajul că în cazul viiturilor umezeala din timpul unei toamne lungi nu afectau umiditatea dintr-o asemenea locuință. Căutările locuitorilor de la Parța par să fi atins apogeul în nivelul 6.

Mai dorim să precizăm că nu în toate complexele și nici în toate zonele nu s-au întâlnit asemenea situații. Unele locuințe, ridicate în nivel 7c aveau șanț de fundație, de obicei cu pământ galben bătut, în care era introdusă structura pereților din pari, cu sau fără împletitură de nuiele.

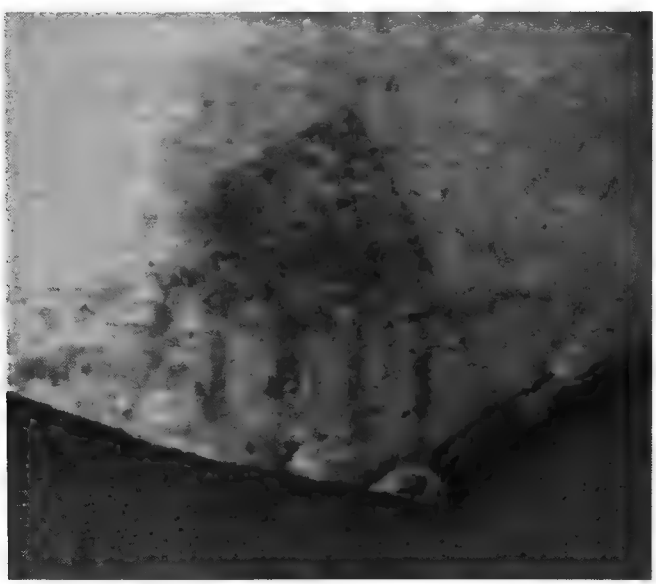

Fig. IIIb.31a. Turdaș, construție pe piloni; b) Machetă de sanctuar eneolitic pe piloni, cultura Cucuteni – Tripolie, colecția Platar, Ucraina

https://biblioteca-digitala.ro

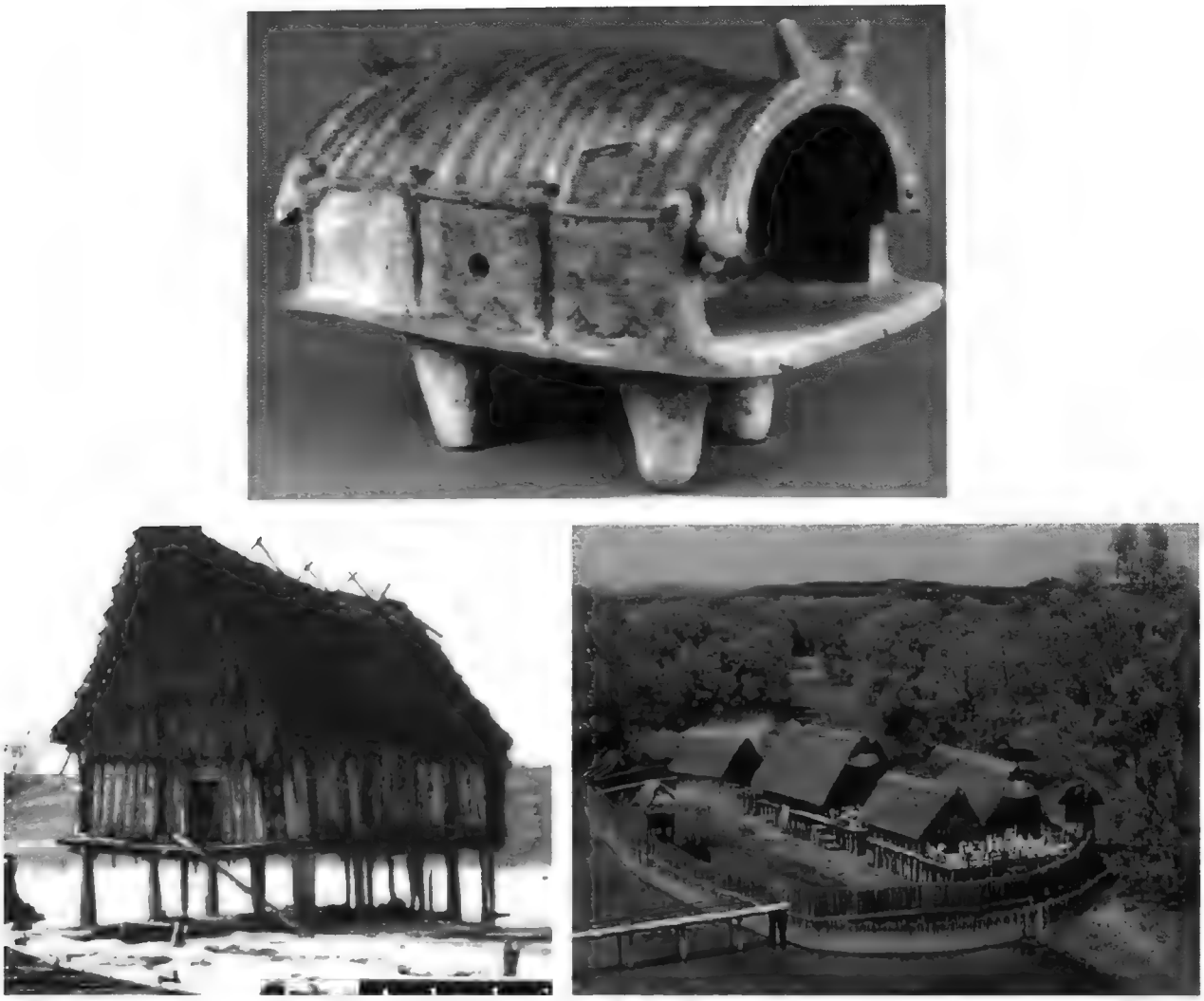

Fig. IIIb.32a. Elveția, locuințe pe piloni (după Pfahlbauten ... Alpen 1997)

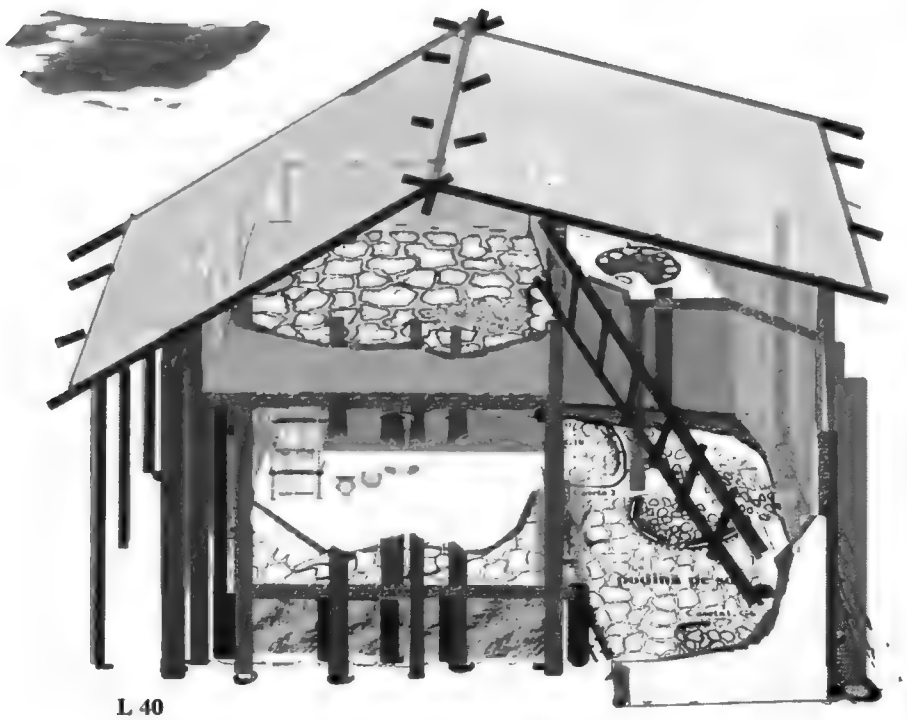

Fig. IIIb.32b. Parța, locuința P40, parterul și etajul construit pe piloni

https://biblioteca-digitala.ro

Exemplele de mai sus sunt deosebit de sugestive pentru înțelegerea modului de viață în asemenea construcții, avantajoase pentru perioadele când nivelul lacurilor alpine crește ca urmare a topirilor ghețarilor sau a unor ploi torențiale (la noi ploile torențiale de la munte asociate cu topirea zăpezilor). Pentru situația debitelor unor ape din Banat interesante sunt unele studii ale lui Fl. Medeleț (Medeleț 1994; citate adesea pentru zona Parța: Lazarovici Gh. et alii 2001, 8-14).

Multe locuințe sunt refăcute în același sistem sau în unul diferit. De exemplu locuința 40 este mai târziu construită decât P17/43 sau decât L41 și L42, iar în marginea sa de sud se adaugă apoi o altă construcție, P18.

Studii de caz. „Blocul" de locuințe, nivelele 7c- 6

Începând din nivel 7c, dar mai ales în nivelul 6, locuințele încep a fi grupate. Fie că ele sunt adăugate, refăcute, recondiționate, cert este că încă în faza anterioară, în nivel 7b se constată gruparea a două-trei locuințe cu acoperișuri separate, sau comune (Lazarovici Gh. et alii 2001, 107, fig. 84, 113, fig. 89). În L9 unii stâlpi erau lipiți de pereții L4, ceea ce arată că ele nu puteau funcționa decât cu un acoperiș comun. În nivel 7c, în una din etapele P4 funcționează o construcție cu un podium de lemn foarte bine lipit cu lut și o despărțitură spre fund, cu un perete decorat cu meandru (*Ibidem*, 252, fig. 209).

Un alt „bloc" de locuințe era situat pe malul râului și a fost parțial distrus. Ne-am dat seama de existența acestuia abia mai târziu, după prepararea ***Casei Cerbului.*** Toate celelalte „blocuri" de locuințe au avut câte o piesă monumentală: de exemplu P17-43 o numim ***Casa Lunii,*** deoarece aici a fost descoperită o „lună" monumentală similară celei de pe Sanctuarul 2; blocul P4, P9, ar putea fi numit ***Casa meandrului*** deoarece pe latura de apus a fost descoperit un perete decorat cu meandre încrustate cu galben și pictate cu roșu. Noi am reconstituit după modelul de pe altarul monumental o figură de invocare, dar reconstituirea este nesigură. Poate că aceste piese monumentale reprezintă un totem familiar (idee lansată de Marco Merlini, la studiul ***Casei Cerbului***, ceea ce ni se pare posibil). A mai fost un bloc de locuințe, pe care o numim ***Casa Cuptorului,*** deoarece avea un cuptor monumental. Acestea se adaugă altor nume proprii date de Joachim Miloja cum este ***Casa Mare*** și ***Coliba Scheletului*** (Miloja 1931; Lazarovici Gh. et alii 2001, 17, toate localizate de noi din nou). ***Casa Mare*** ar putea completa informațiile de la ***Casa Cerbului***, deoarece o parte din pământul aruncat pe mal spre vest, s-a mai păstrat în vremea săpăturii noastre. O localizare exactă însă nu se poate face.

„Blocul" L4, L9

Complexul a fost cercetat în campanii diferite (P4, ultimele orizoturi cu un an înainte). Numeroasele suprapuneri au necesitat prelucrări speciale, iar pentru unele suprafețe extinse informațiile pentru o reconstituire sunt lacunare (Lazarovici Gh. et alii 1985, 21; 2001, 113 și urm.). Încăperea de sud a acestui bloc (marcată anterior ca L9) are două etape de refacere, cea veche L9a (ridicată în nivelele 7c) și L9b, cea nouă (Fig. IIIb.33) (ridicată în etapa 6), ca de altfel și L4a (nivel 7a) și L4b (nivel 6: Lazarovici Gh. et alii 2001, 102 și urm., fig. 78-79, 84-85). Ambele locuințe, în fiecare etapă, aveau pereții paraleli, iar în etapa următoare planul era ușor deviat la ambele. Numărul mai mare de stâlpi din prima etapă de la L9a ar putea marca și unii stâlpi de la un acoperiș comun, pe care nu l-am gândit în momentul publicării monografiei despre Parța.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuința 9 avea podeaua suspendată în etapa 9b, poate și în 9a, în ambele fiind mai retrasă față de perete, amănunt pe care atunci nu l-am explicat (Fig. IIIb/33b). In plus L9 a avut patru-cinci perioade de refaceri ale podelei (Fig. IIIb/33a), în ultimele două-trei au fost amenajate pe ea casete patrulatere pentru cereale, fenomen sesizat și la L18/40.

Fig. IIIb.33. Parța, casa cu meandre incizate

Locuința 4 (Fig. IIIb.33c). Lucrurile sunt aproape identice la cele două complexe. Și aceasta avea podeaua suspendată mai retrasă (Lazarovici Gh. et alii 2001, 113 fig. 89), dar în faza veche (L4a) fundația era deviată, ca și la L9 (*Ibidem*, fig. 88). L4 poate fi considerată ca încăperea de nord a acestui „bloc" de locuințe.

Considerarea celor două complexe ca bloc de locuit explică multe din asemănările dintre L4, L9 și complexul L18-43, cu deosebirea că în etapa 7b alta era structura complexului P17.

Mai trebuie să facem o mică corectură la planul L9, pe care l-am considerat dreptunghiular. Studiind forma lui P4 și P4a care de fiecare dată avea forma unui paralelogram, constatăm că și colțul lui L9a era în formă de paralelogram, ceea ce se repetă și la P8 și altele (Lazarovici Gh. et alii, 2001, fig. 78, 80, 84, 87, mai ales 89).

https://biblioteca-digitala.ro

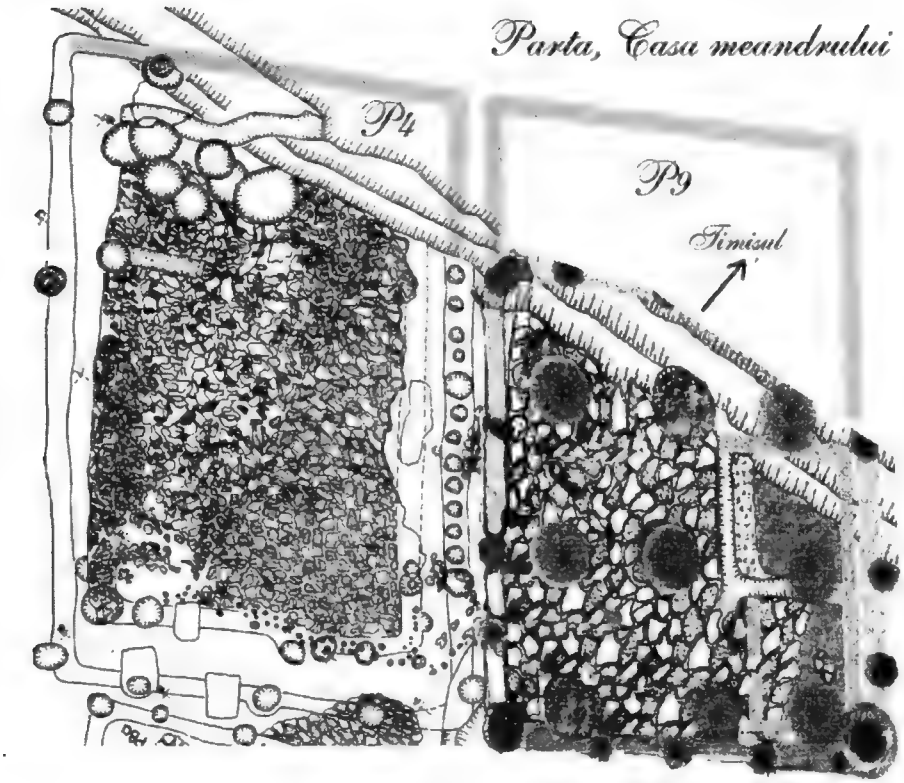

Fig. IIIb.34. Parța. Casa cu meandre incizate

La început nu am socotit aceste abateri ca o regulă, dar avem unele analogii foarte clare la Kormadin, semnalate de B. Jovanović (Jovanović, Glisić 1961, fig. 10, 25, 30). Tot acolo erau dovezi clare că unele construcții aveau podeaua suspendată *(Ibidem*, fig. 25, 28), deși la acea vreme nu se accepta o asemenea idee, chiar dacă din schița podelei de la L2 (cea cu cuptorul și groapa din fața lui) se poate observa o podea suspendată (*Ibidem,* fig. 22) și o albiere în fața cuptorului (*Ibidem*, fig. 28).

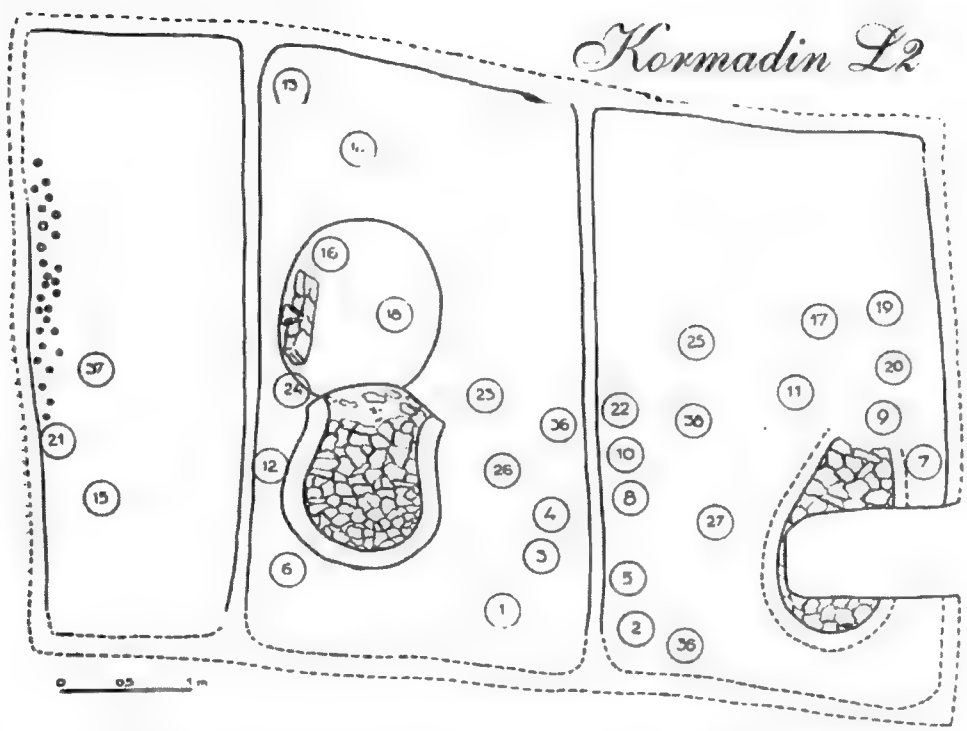

Fig. IIIb.35. Kormadin, locuință Vinča, plan în formă de paralelogram

https://biblioteca-digitala.ro

Construcția avea clar un șanț de fundație în care erau introduși stâlpii de la structura peretelui (*Ibidem,* fig. 30). Ceea ce se mai constată la Kormadin este că nu toate încăperile au un plan în formă de paralelogram (unele au și colțuri dreptunghiulare). Ar mai fi de observat libertatea pe care și-o iau constructorii antici, determinați de materiale, dar și de anumite concepții sau reguli care azi ne scapă.

În cazul L9 de la Parța, între podeaua suspendată și perete rămâne un spațiu al cărui rost nu îl înțelegem. În acel spațiu am sesizat resturile a trei coloane de lut prismatice (Fig.IIIb.35b) (Lazarovici Gh. et alii 2001, 113, fig. 89; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003, fig. 61).

În ultima etapă de funcționare, încăperea de nord, cea din imediata apropiere a Sanctuarului 2, avea o laviță pe peretele de nord și un podium pe peretele de vest, acela cu peretele decorat. Desigur reconstituirea desenului de noi este imaginară, ne-am luat după modelul din Sanctuarul 2, dar sunt fragmente mici, ce permit parțial reconstituirea (Fig. IIIb.36).

Peretele de nord, dinspre „stradă", avea o fundație din lut, fără prea multe urme de pari sau stâlpi, cu bârne orizontale care porneau deasupra nivelului solului (urmele lor au fost sesizate), sau poate este vorba de o altă tehnică de construcție a peretelui. Distanța dintre stâlpii de structură, este mult mai mare decât în alte situații (Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 89, I.2, pl. 82/3-4 și secțiunea prin podeaua lui P4b).

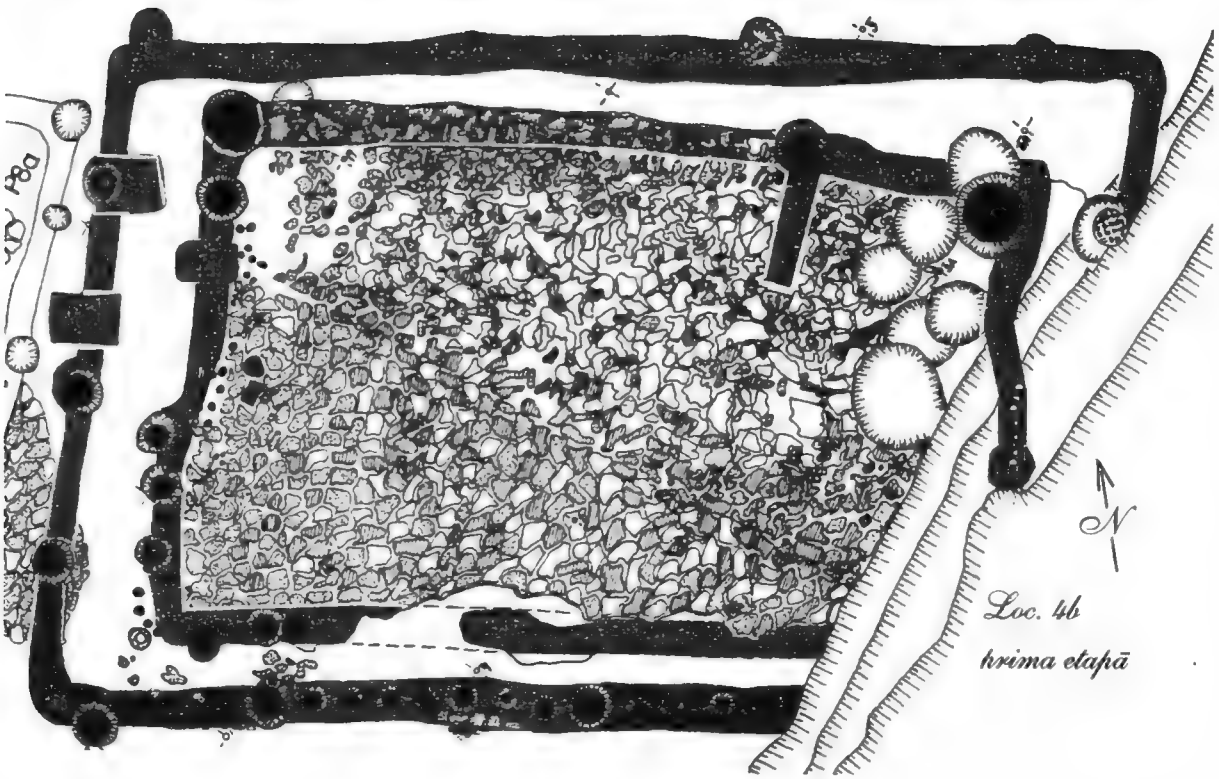

Fig. IIIb.36. Parța L4b, nivel 6

Pe podeaua suspendată s-au găsit puține obiecte (cca.14 piese), iar arderea acesteia s-a petrecut numai de jos, unele lipituri ale podelei erau practic nearse. Cum podeaua s-a păstrat destul de bine, socotim că nu a fost prea înaltă, dar a fost suficient loc dedesubt ca arderea să fie deosebit de puternică (Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 88; **I.2,** pl. 82/2-3;).

https://biblioteca-digitala.ro

„Blocul" L40-L43

Cel mai interesant complex a fost „blocul" de locuințe L40-43.Trei dintre case (L41-L43) aveau șanțuri de fundație, iar o alta (L40) era pe piloni. Trei încăperi aveau o tindă spre partea de est, iar la L43 tinda era în centru. Intrările sunt din cele patru direcții (Fig. IIIb.38, marcate cu săgeata A). Toate aveau stâlpi dubli sau dublați, fie în centru, fie pe margini sprijinind podeaua suspendată sau etajul la P42 și P43. Situații atât de bine păstrate nu am întâlnit în nici unul din complexele cercetate până acum de noi.

Locuința 40

La P40, deși erau două podele suspendate, stâlpii nu erau dublați, ceea ce arată că din construcție s-au ales stâlpi cu ramuri groase, care să permită structuri de susținere. Doar peretele de sud avea o linie de stâlpi dublată.

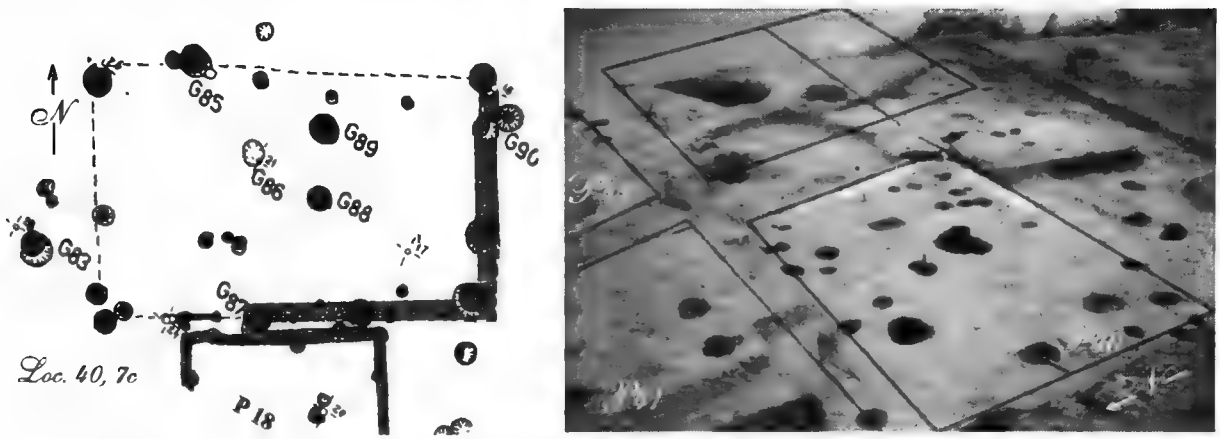

Fig. IIIb.37: a)▲ Parța, L 40, planul primei etape de locuire, nivel 7a; b) fundațiile P40-43 ▲

La -2,10 m șanțul de fundație s-a păstrat doar pe două din colțuri, cel de est spre L17, și pe jumătatea sudică, acolo unde se învecina cu o construcție mai recentă, din ultima etapă de refaceri, din nivel 6. Spațiul liber dintre ele, credem că lăsa posibilitatea aerisirii, dar aducea frig în vreme de iarnă. Pe latura de nord fundația era foarte puțin adâncă, la adâncimea de -1,90 m a dispărut, menținându-se doar la peretele de sud, est și la P18.

Locuința avea numeroase etape de refaceri și adăugiri, în tindă, la parter și la etaj. Structurile erau bine păstrate și numeroase obiecte descoperite la parter permit înțelegerea unor întrebuințări.

Parterul

În reconstituire s-a ținut cont de toate observațiile care au fost făcute în timpul săpăturilor. Trebuie să precizăm cât de importante au fost observațiile privind folosirea tindei la acest complex, ca de altfel și la P41. Intrarea, foarte îngustă era dinspre centru (***Casa Tribului***) spre tindă. În tindă se afla o vatră sau poate un cuptor cu vatră în față și două casete de cereale (C6 și C10). Între ele, într-o fază mai veche se afla un cuptor, abandonat la ridicarea altuia în tinda etajului, distrus la dărâmare.

Podeaua tindei consta dintr-o lipitură de lut groasă de 3-4 cm, pusă peste stratul anterior de cultură. Caseta de lângă intrare (C6) funcționează într-o etapă mai recentă, iar cea din spate, ale cărei margini se mai păstrau pe 12-15 cm înălțime, a fost amenajată în etapa recentă. Marginile nu au ars decât în vremea incendierii construcției. În interior, lângă

https://biblioteca-digitala.ro

peretele de nord se afla un război de țesut cu patru grupe de 6+1 fire, exact ca cel de la Balta Sărată. El se găsea pe colțul opus intrării, ca la P8. În zona centrală a locuinței au fost descoperite două margele mari (din cochilii de scoici fosile) și patru-cinci vase.

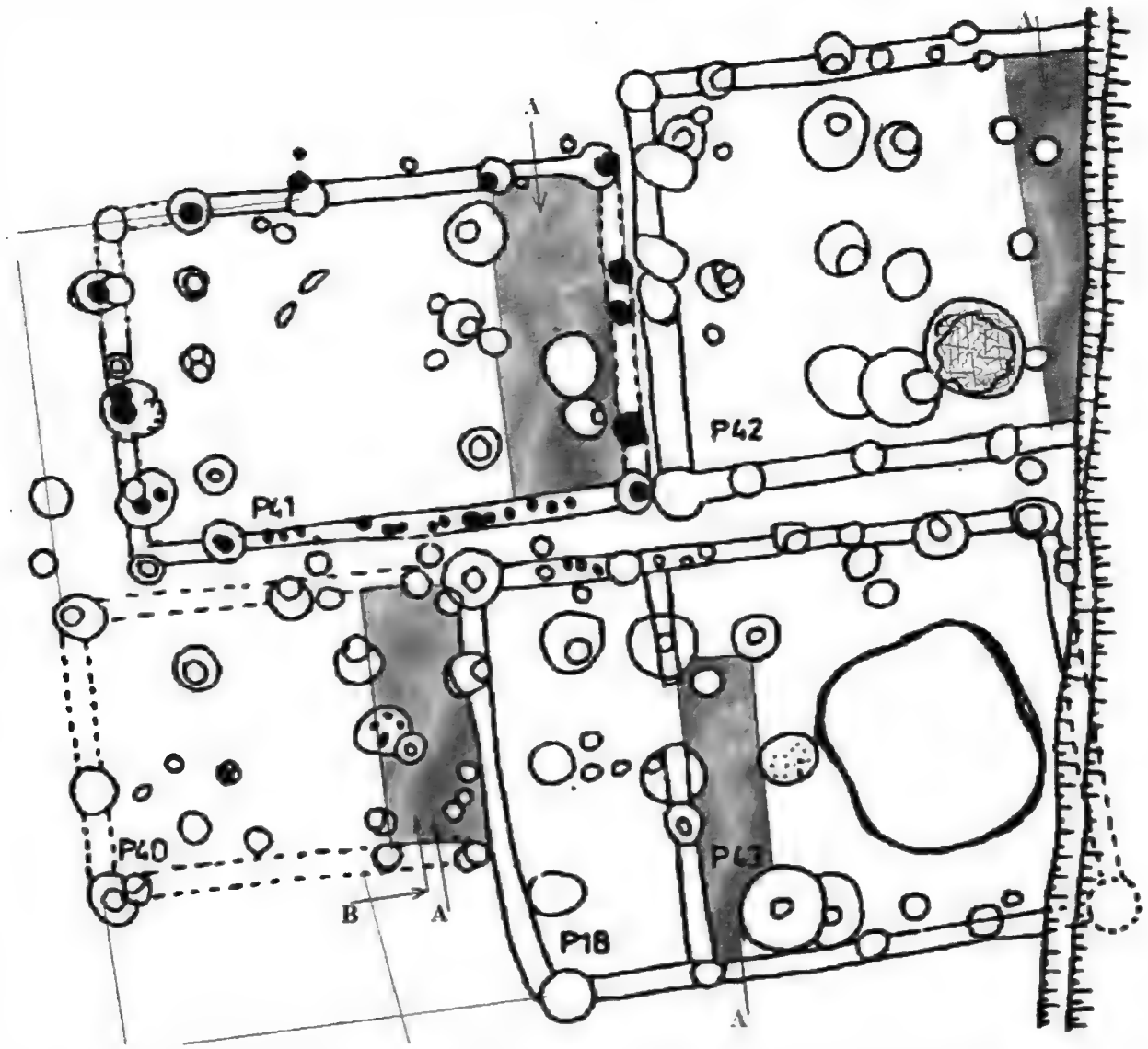

Fig. IIIb.38. Parța, bloc L40-43. Intrarea și tindele la cele patru construcții erau dinspre sud (marcate cu săgeți A și B când erau schimbări de direcție)

Etajul

Nu mai puțin important era etajul și structura sa, construit pe bârne masive despicate. Din loc în loc au fost introduși pari pentru a limita spațiile goale dintre două bârne. La etaj a fost descoperit un vas mare cu câte o reprezentare umană pe ambele părți (Fig. IIIb.40c), peste 50 de bile de praștie, greutăți conice și cilindrice pentru războiul de țesut și plasa de pescuit. Unele au rămas grupate, altele s-au împrăștiat la incendierea și dărâmarea etajului. La parter piesele nu au fost atât de împrăștiate. Pe latura de nord au mai fost descoperite un vas *in situ* și alte trei întregi, alături de unul fragmentar, precum și câteva fragmente de oase, iar pe latura de vest un fragment de tavă.

https://biblioteca-digitala.ro

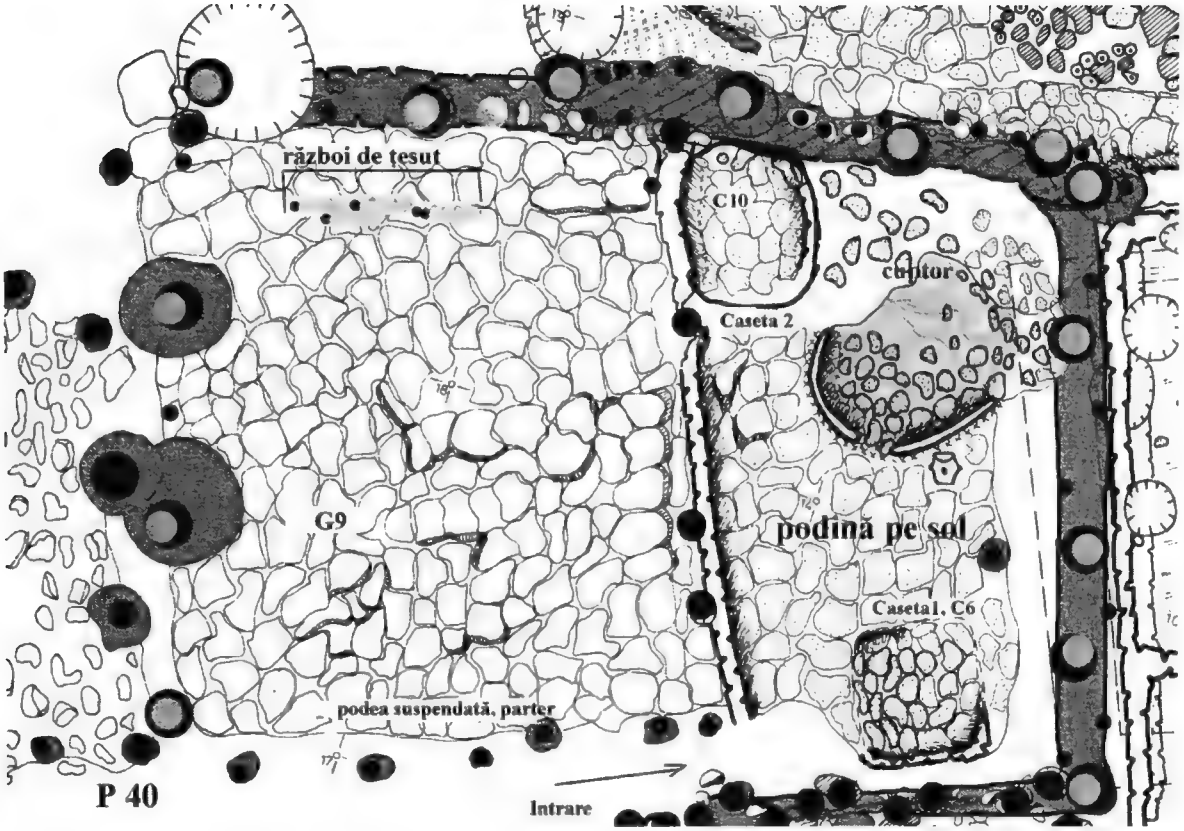

Fig. IIIb.39a. Parța, locuința 40, parterul▲

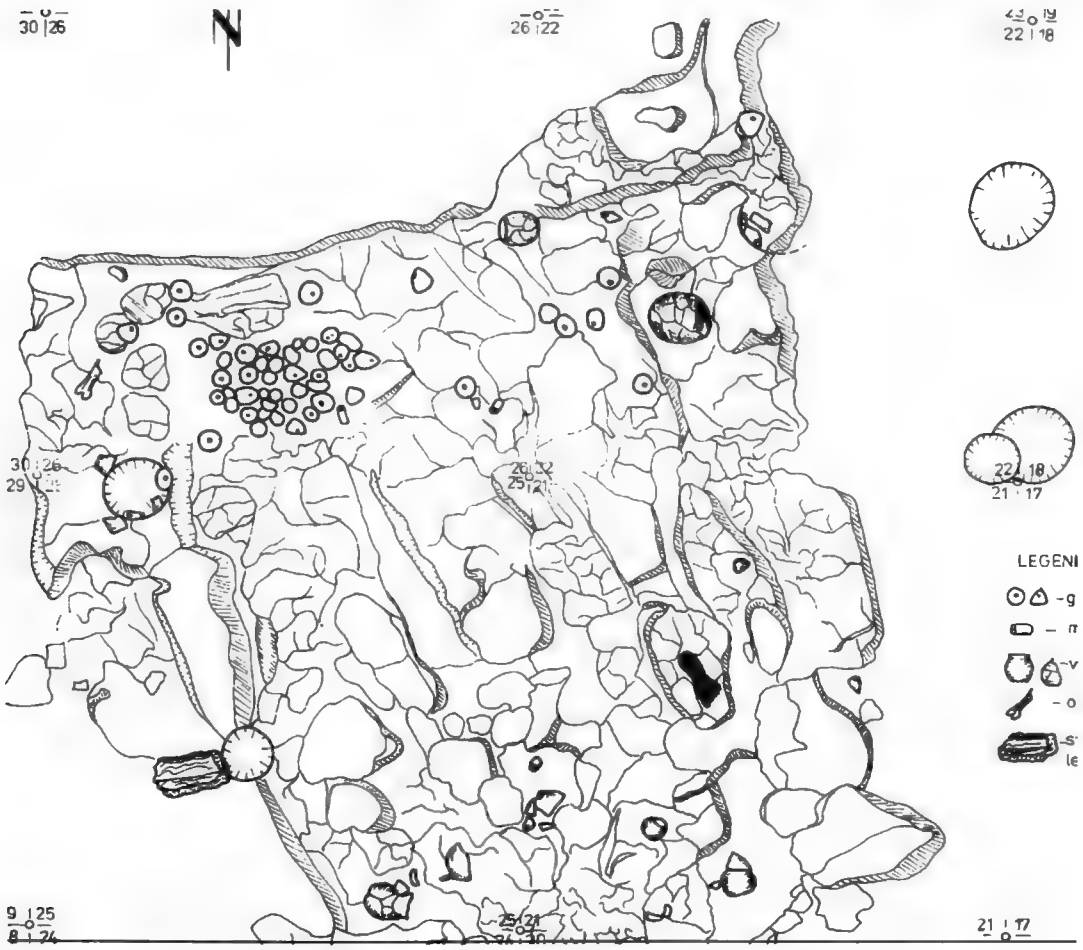

Fig. IIIb.39b. Parța, locuința 40, etaj, amprentă de picior de copil

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel de tăvi puteau servi foarte bine ca vetre de foc portative. Tot la etaj, deasupra tindei, se afla un cuptor ușor, cu boltă, distrus în mare parte la incendiere, care s-a prăbușit înaintea podelei. Podeaua avea patru-cinci lipituri.

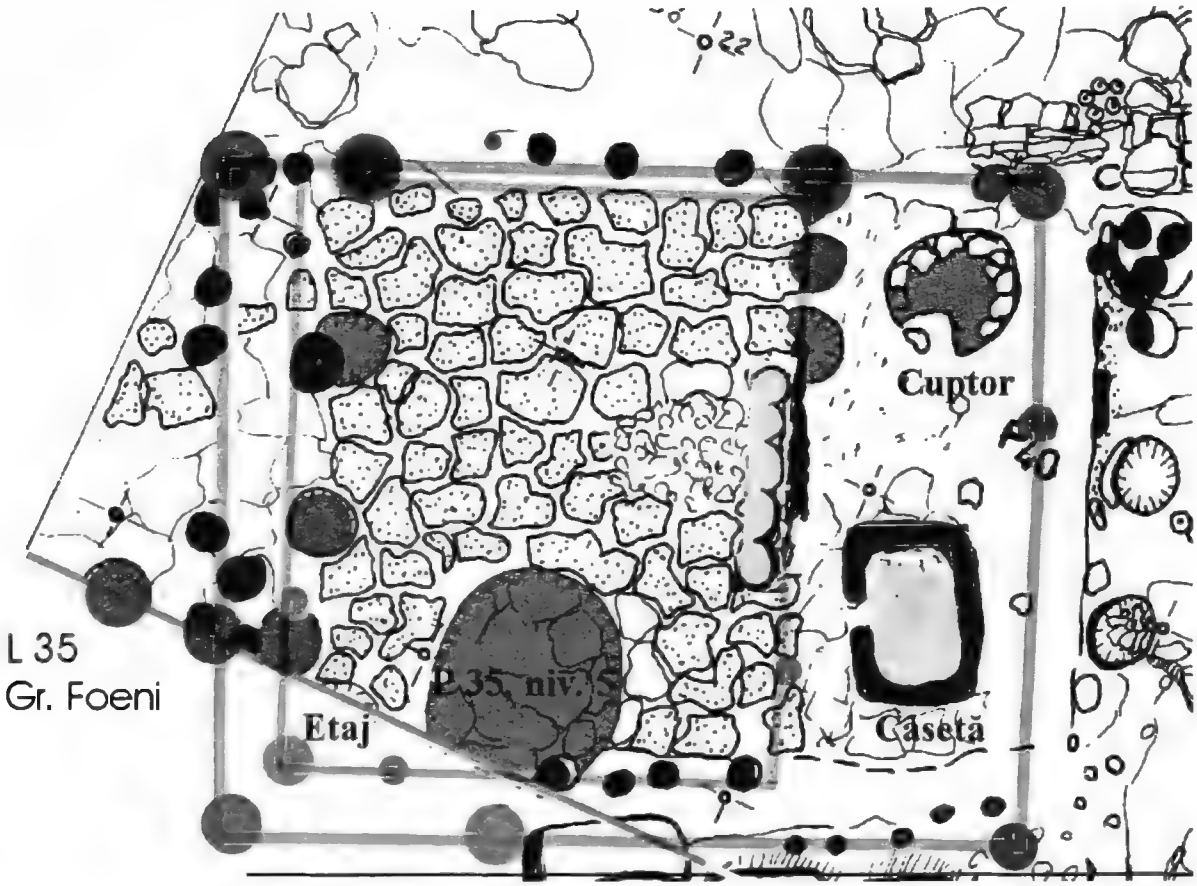

Fig. IIIb.40. Parța, L40 şi P35: a)▲ etajul; b)▼castron, c) vasul cu 2 siluete din L41 etaj ▼

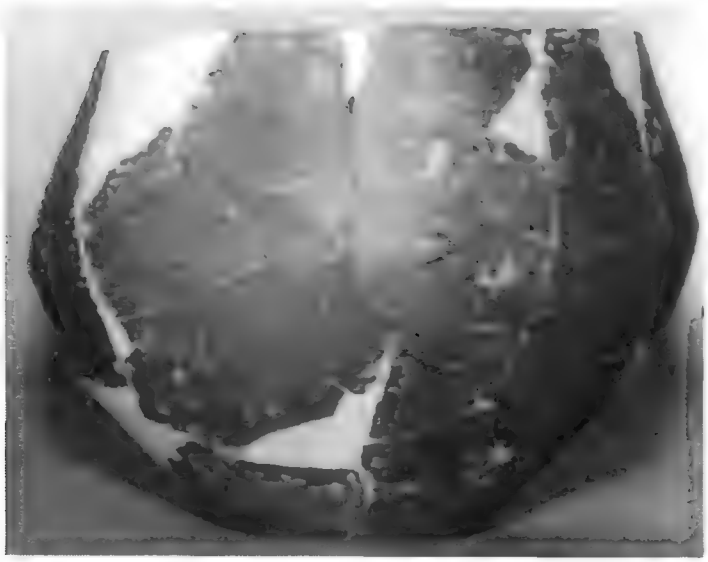

Pe podeaua locuinței, pe primul strat de lipitură s-a descoperit talpa unui picior de copil imprimată în lut. Zona a fost lipită din nou, iar după ardere, lipitura s-a desprins, rămânând urma piciorului. Această parte din podea a fost ridicată *in situ* și se află în expoziție. Marginea dispre tindă a etajului a fost decorată cu niște arcade la ultimele două straturi de lipitură,

https://biblioteca-digitala.ro

transportate și ele *in situ* împreună cu o parte din podeaua etajului la muzeul din Timișoara (Fig. IIIb.39b).

În zona P41 a fost descoperită **o lună in situ**. Nu se știe pe care parte a peretelui era lipită. Fiind cu fața în jos, bănuim că ținea de interiorul lui P41, dar ar fi putut aparține și peretelui de chirpici al etajului de la P40, unde s-a găsit și vasul cu cele două siluete umane. Tot la etaj a fost descoperită și o casetă mare de cereale foarte ditrusă. O parte a etajului a fost nivelată de construirea unei vetre și podele la multă vreme după incendiere, în vremea etapei a doua a nivelului 5. Vatra era peste dârâmături și peste o parte din podea.

Locuința P41 (Casa Fetiței)

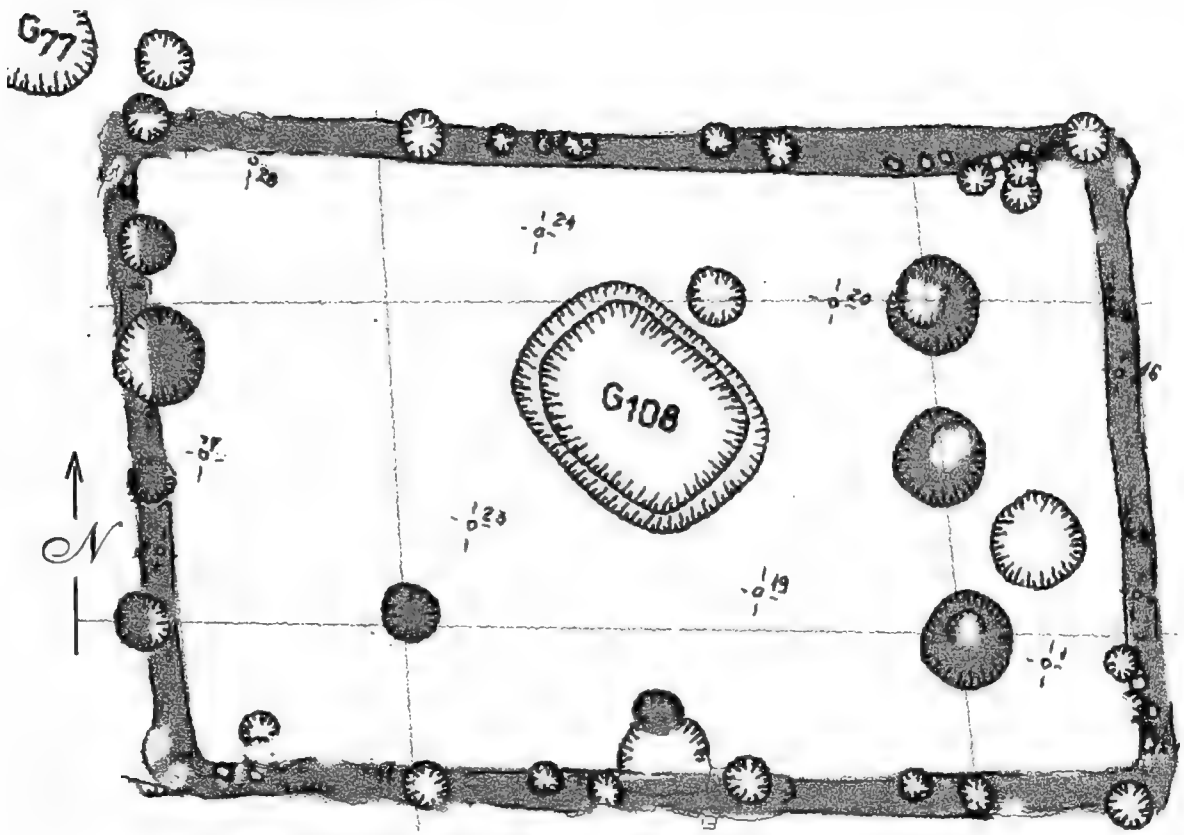

Fig. IIIb.41. Parța, locuința 41, fundația, nivel 7c

Este complexul cu podeaua cea mai bine păstrată. Ca și la alte complexe ale „blocului", pereții laterali ai primei etape de locuire nu sunt în unghi drept, planul are forma unui paralelogram, cu colțurile ascuțite spre NV, zona ploilor și vânturilor la Parța. Din structura de fundație lipsește groapa unui stâlp, ce pare a fi suplinită de un stâlp cu mult mai masiv pe latura de vest pe aceeași direcție.

Tot cândva în nivelul 7c sau 6 este abandonată structura de pereți cu șanț și se reface construcția pe același plan, având o structură de lemn mai bogată. Foarte probabil aceasta este prima etapă de unire sub același acoperiș a construcției cu locuința 40, iar intrarea era undeva dinspre vest, unde am găsit o tindă acoperită, ca la cele din nivel 7b sau 7c (Fig. IIIb.42).

https://biblioteca-digitala.ro

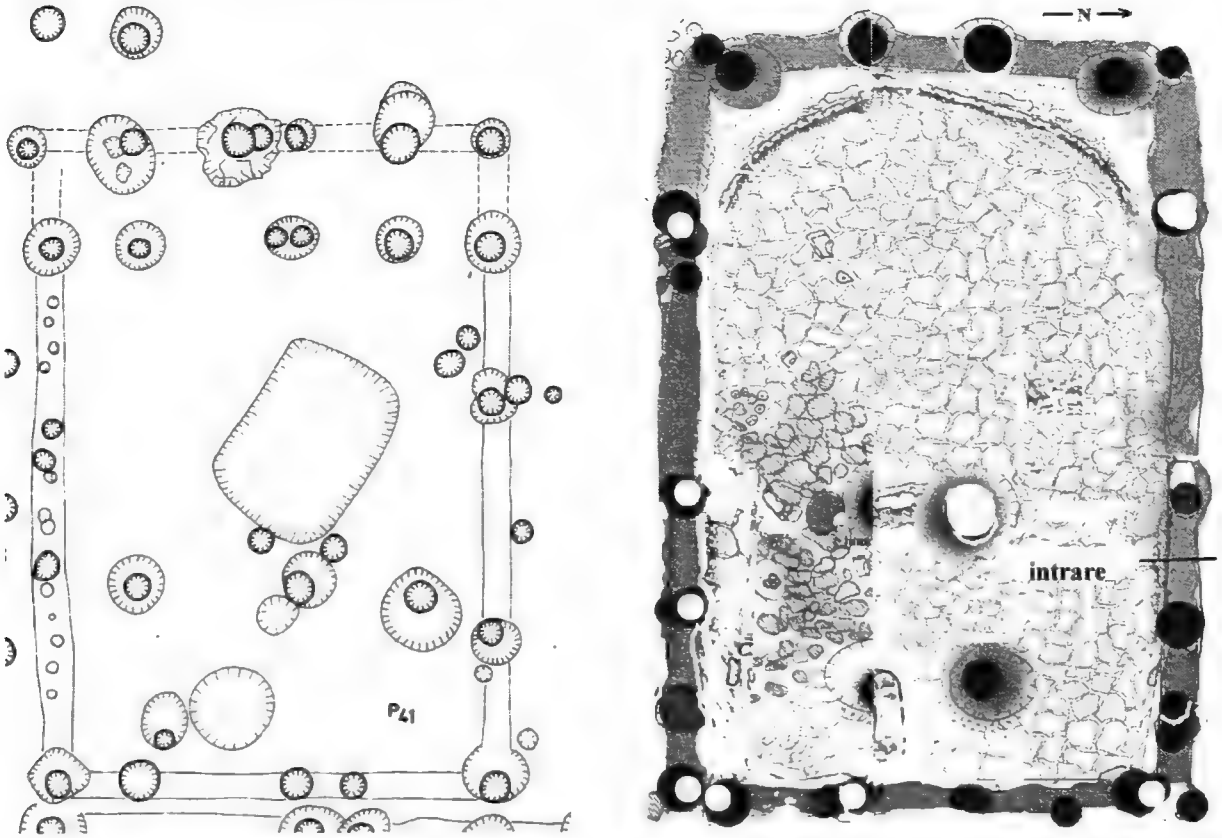

Fig. IIIb.42. Parța : a)▲ L 41, fundația, nivel 7c; b)▲ podeaua etajului, nivel 7c-6

Podeaua parterului era amenajată pe stratul de cultură constând dintr-un pământ negru amestecat cu galben, provenit probabil de la gropi sau de la foștii pereți. Aceasta este puternic arsă la incendiere și prăbușirea etajului. Capătul de vest al etajului era terminat în semicerc, marginea lipiturii podelei probabil urmărea un perete ușor, împletit. Pereții laterali, în special cel de nord, nu s-au păstrat prea bine, dar erau din împletituri cu nuiele. Mai evident era tot peretele de nord de la P42, cu o bună structură de nuiele. La parter, spre răsărit se afla o despărțitură, poate acolo era intrarea, la nord. Înspre peretele de sud, se aflau resturile unei casete de cereale nu prea mari, înaltă de cca. 17 cm.

Pe podeaua de la etaj, în dreptul stâlpilor centrali a fost descoperită ***luna mică*** de lut. La parter, unde se termina etajul, sub resturile acestuia, au fost descoperite resturile unui schelet de fetiță (surprinsă probabil de incendiu), foarte puternic ars. Se păstra doar amprenta oaselor arse imprimate în solul podelei. Fetița avea la gât un șirag de mărgele. Peste podea, în zonă s-a găsit mult praf de lemn.

Locuința 42

Este construcția cu cel mai bogat inventar ceramic de la Parța, din cele descoperite de noi. Se afla în partea de NE a blocului. Din păcate, partea sa de est a fost tăiată de râu, nu știm pe ce distanță. Planul său prezintă un număr mare de gropi de stâlpi, astfel că este posibil ca ea să fi fost una dintre construcțiile mari ale nivelului 7c (Fig. IIIb. 43-44). La parter, în partea de sud-est a construcției, funcționa o vatră mare de foc (diametrul peste 1,20 m), cu un număr de cinci-şase refaceri (unele mai superficiale). Grosimea vetrei e de peste 40 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

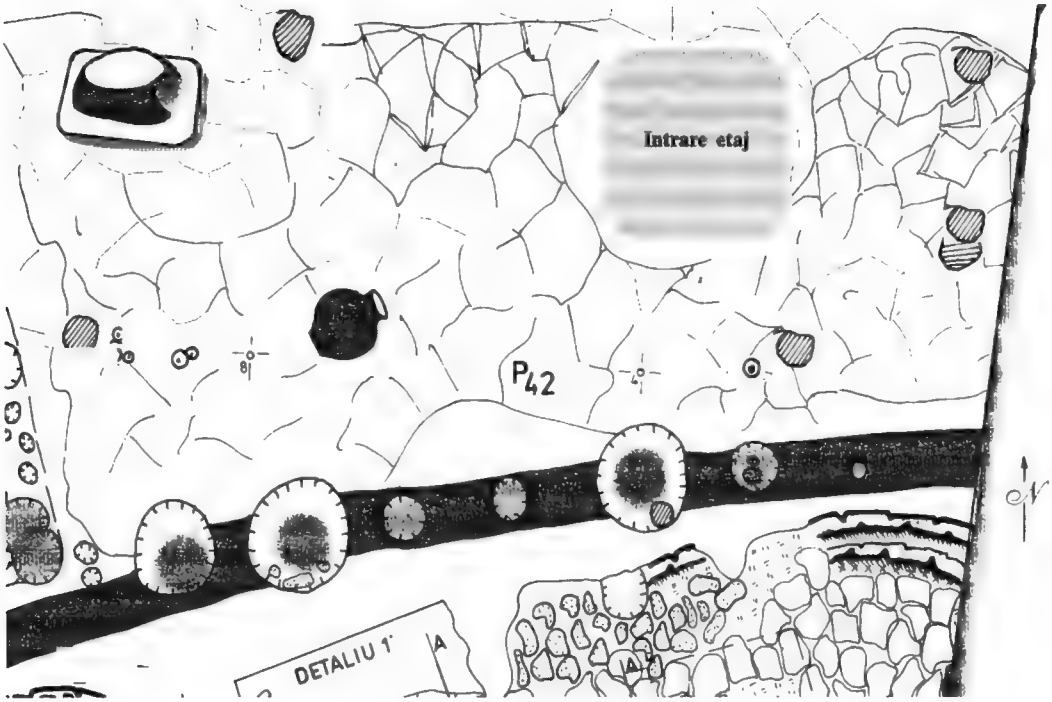

Fig. IIIb.43. Parța, locuința 42, etajul

La parter au fost descoperite bile de praștie grupate lângă colțul de SV. Încă o dată se confirmă ideea că războiul de țesut este amplasat în colțul opus intrării. Vatra (în imagine arhitectul a reconstituit-o ca și cuptor) se afla pe peretele din fața intrării.

Structura **etajului** era bine păstrată, iar podeaua avea patru-cinci etape de refaceri. La etaj, în colțul de NV, se afla un cuptor ușor cu boltă, cu o mică vatră în față. Vatra era groasă de 5-6 cm. În centrul încăperii, era o deschidere în podea. Pe podea, în partea opusă cuptorului au fost descoperite vase de diferite dimensiuni (multe întregi sau întregibile), marcând o zonă gospodărească.

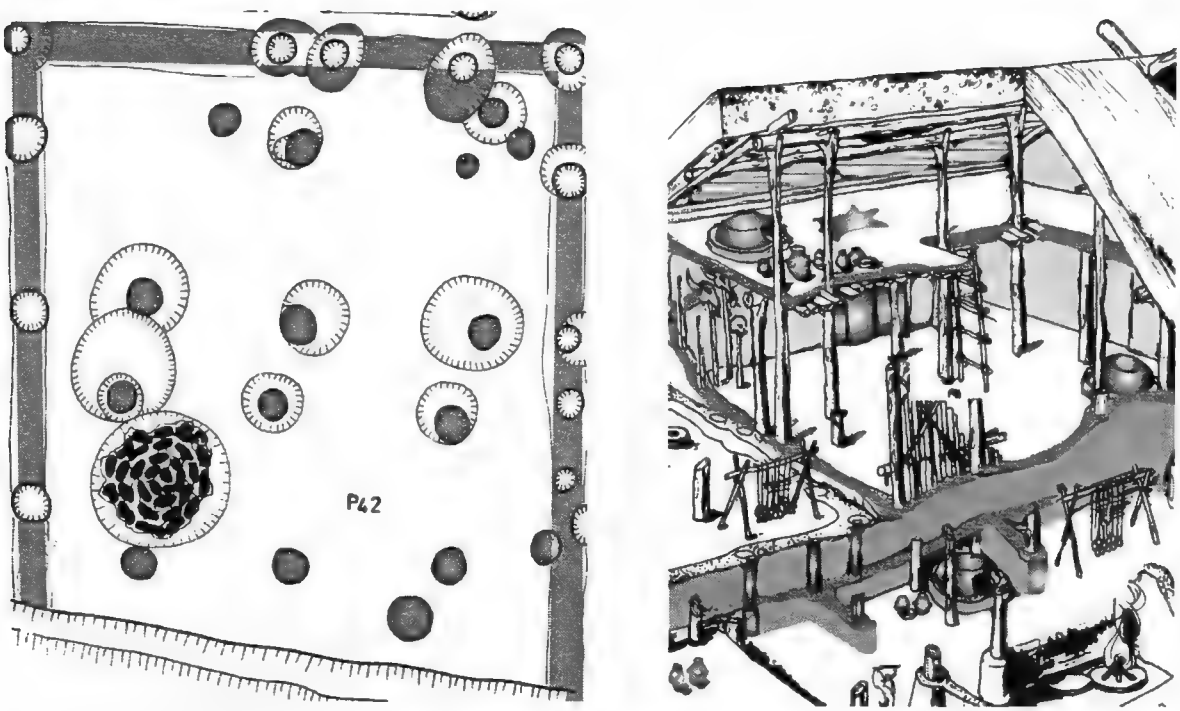

Fig. IIIb.44. Parța, Blocul Lunii, L 42: a)▲fundațiile locuinței, nivel 7c; b)▲ parter și etaj, reconstituire

https://biblioteca-digitala.ro

Locuința 16_43

Complexul a fost excavat în trei campanii de săpături. În prima etapă a fost declarat ca P16, o platformă de chirpici cu podeaua foarte bine amenajată, cu două-trei straturi de lipituri, de la reparații succesive. Construcția a ținut foarte probabil de podeaua parterului de la L43, apropiată ca dimensiuni de P41. Etajul nu era decât pe circa două treimi din suprafață, iar resturi de la o a doua podea nu au fost descoperite. Pe podea a fost găsit un fragment de lipitură de la tavan, cu urme de pari și bârne (Fig.IIIb.45a). La deschiderea unei alte casete, au fost descoperite noi elemente arhitectonice, dar suprafața deschisă era prea mică pentru a le înțelege rostul. La lărgirea suprafeței au apărut clar resturile unui etaj ce suprapuneau parterul. Pe podeaua etajului au apărut resturi de cranii de taur încastrate, altele libere. Bănuim că au fost lipite lângă stâlpi de susținere; în două din cele trei cazuri craniile erau lângă gropile unor asemenea stâlpi (Fig. IIIb.46b); podeaua era formată doar din dărâmături mărunte. Pe marginea podelei de la parter s-a găit o structură ușoară de stâlpi, de la peretele despărțitor spre curte (vest). Marginile podelei urcau spre un perete.

a

b

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.45. Parța: a) L43, parter (P16); b) etaj; c) detalii etaj (Bu, resturi de bucranii)

În curtea interioară dintre L43 și L17 (o încăpere mai veche), au fost observate resturile unui siloz, cu marginile lipite de peretele lui L17, cu structuri de nuiele.

Pe podeaua etajului nu s-au găsit obiecte, în schimb pe cea a parterului erau câteva, un bol tronconic (întreg, ce nu a fost zdrobit de etajul prăbușit), o bilă de piatră, ca și un percutor sau un sceptru, foarte ars și crăpat din cauza focului.

Imediat sub podea a fost descoperită o groapă, fără materiale. Parte din podea s-a lăsat în groapă, pe care am considerat-o drept o cămară sub podea, situație întâlnită atât la Uivar cât și la Păuleni (vezi, Capitol Cucuteni).

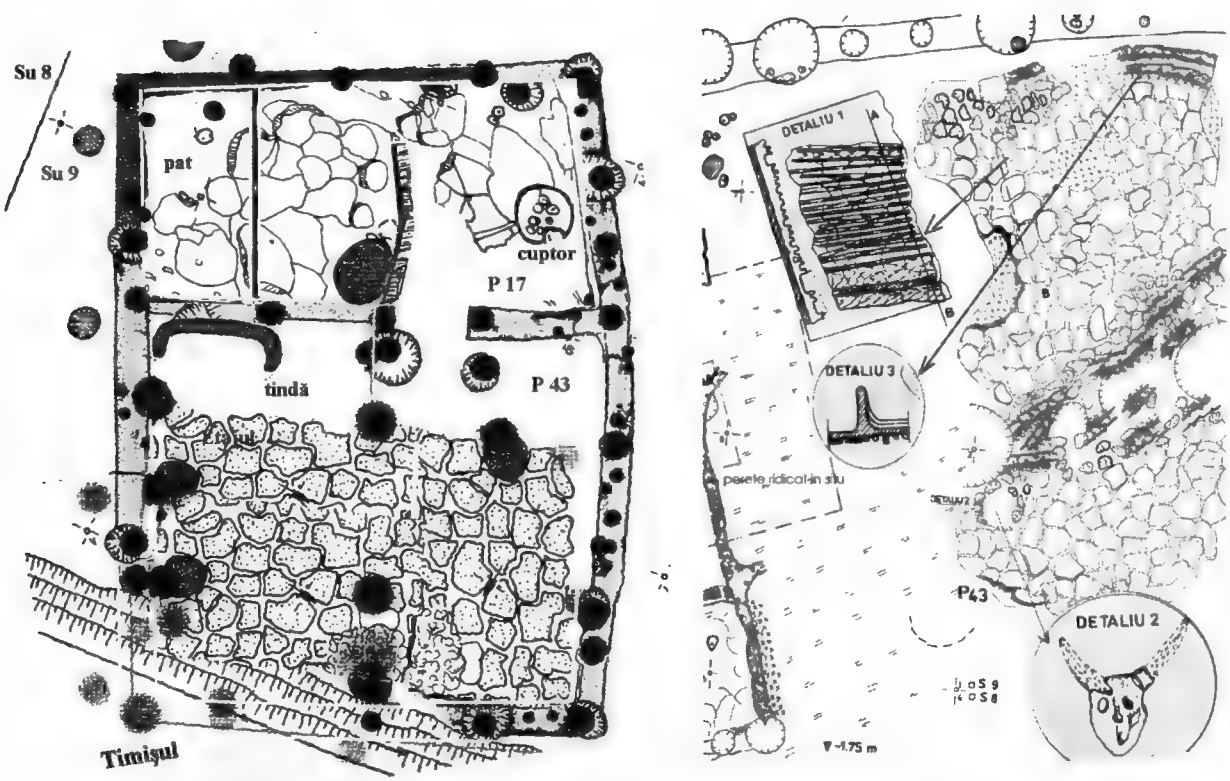

Fig. IIIb.46. Parța, L43: a) parterul și tinda; b) etajul și tinda, detalii

https://biblioteca-digitala.ro

Numeroasele structuri de lemn, ce aveau alte direcții și urmele unor podele mai vechi, ne-au determinat să considerăm că această construcție a fost ridicată în etape. Tinda era de fapt o curte interioară. Locuința 17 și-a păstrat aspectul și structura, având numeroase reparații mărunte și lipituri, tipic pentru o casă de bătrâni. Unele gropi interioare, masive, din tindă țin de structura acoperișului. O curbare a peretelui la L43 (Fig.IIIb.46a) era necesară pentru a permite apelor o scurgere. In marginea dinspre râu a etajului, se afla un fragment de idol bust, decorat cu incizii și încrustat cu alb, luat de viituri.

Locuința 17. Această construcție din cadrul blocului se ridică foarte timpuriu, la nivel 7b sau 7c. Numeroasele refaceri și profilele ne-au dat unele informații despre stratigrafie, iar trei din pereții acesteia, foarte bine păstrați (Fig. IIIb.48a) au fost ridicați *in situ* și transportați la Muzeul Banatului în expoziție (Fig. IIIb. 48b). Pereții erau realizați dintr-o structură slabă de pari și nuiele, care serveau doar pentru sprijinirea lutului, iar stâlpii de structură erau pe traseu, la capete sau în afara peretelui. Peretele are circa 10-13 cm grosime și uneori făcea o mică curbă pentru a ocoli o vatră (Fig. IIIb.47a).

Fig. IIIb.47. Parța, L17: a) vedere spre sud▲; b) vedere spre nord ▼

https://biblioteca-digitala.ro

În alt caz peretele interior era la fel se subțire ca cei laterali, dovadă că toți se găseau sub acoperișul care îi ferea de ploi, altfel nu ar fi putut sta în picioare.

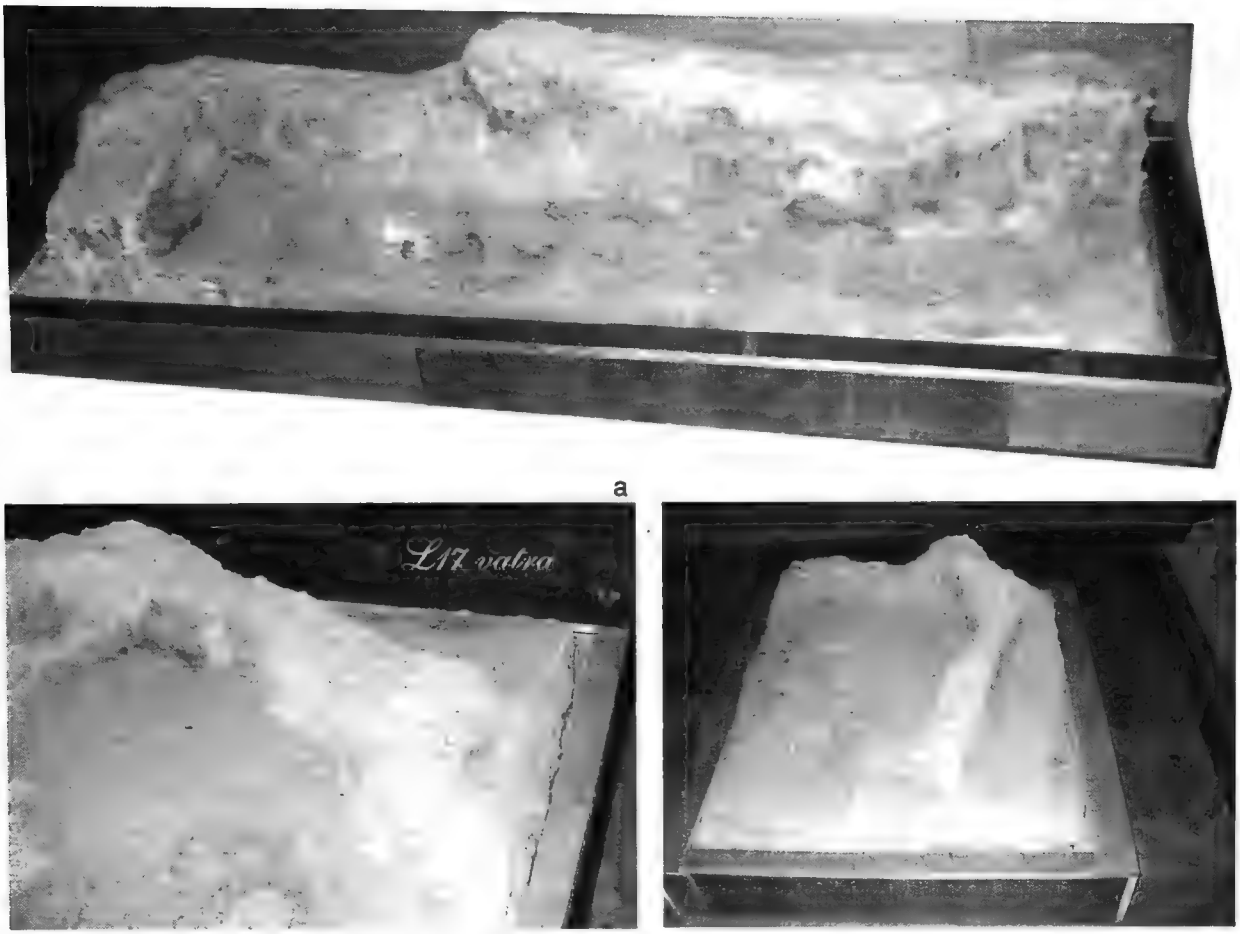

Fig. IIIb.48. Parța, pereții L17: a) de vest; b) ▲ vatra centrală; c) cuptorul din tindă▲; d) profil central prin vatră▼

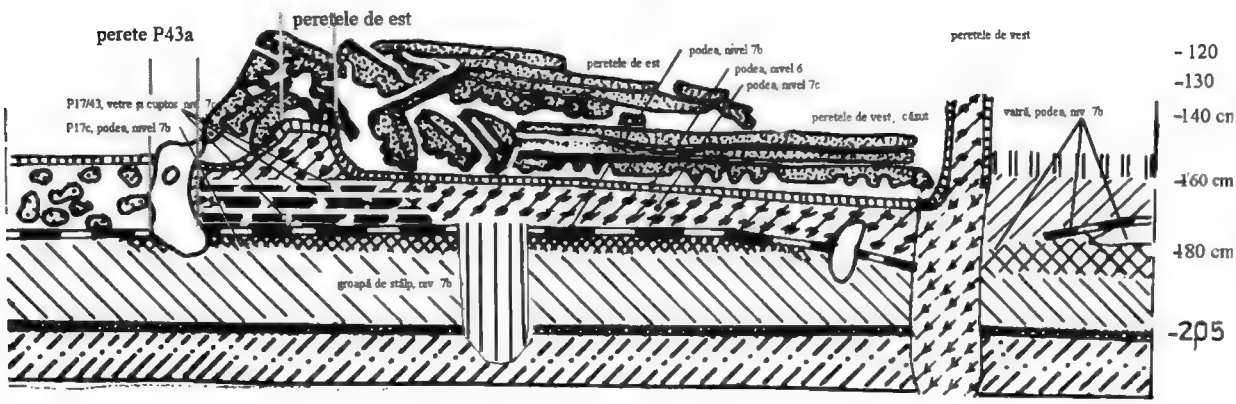

d

La peretele de est a fost studiată atât structura sa interioară, cât și felul în care acesta s-a rupt și a căzut în vremea arderii și distrugerii construcției. Întâi cade sau este împins în interior peretele de vest, apoi peste acesta este împins cel de est.

În capătul dinspre sud se afla un spațiu pentru dormit, mărginit de o mică bordură, foarte probabil pentru a împiedica căderea așternutului (piei sau țesături pentru acoperit). Din studiul vetrei, în plan se observau urmele unui fost cuptor cu vatră cu gardină în fața lui. Mai jos erau urmele unei vetre refăcute de trei ori.

https://biblioteca-digitala.ro

Cuptorul din tindă avea o mică vatră în față. Ultima lipitură a podelei încăperii de sud, acoperea bordura vetrei de la vechiul cuptor. Peretele era casetat, iar bârnele erau puse orizontal (Fig. IIIb.47d) fiind legate de stâlpi sau băgate în canal.

Unele răzuitoare pe vârf de lamă serveau tocmai la săparea unor astfel de canale în lemnul umed. Un model de casă țărănească cu perete de lemn casetat, lipit apoi cu lut, arată tocmai ca modelul nostru, mai puțin tencuiala, deoarece credem că atunci casele erau mereu muruite cu lut.

Fig. IIIb.49a. Model de casetare a peretelui, structură de perete între bârne sau bâma cu șanț

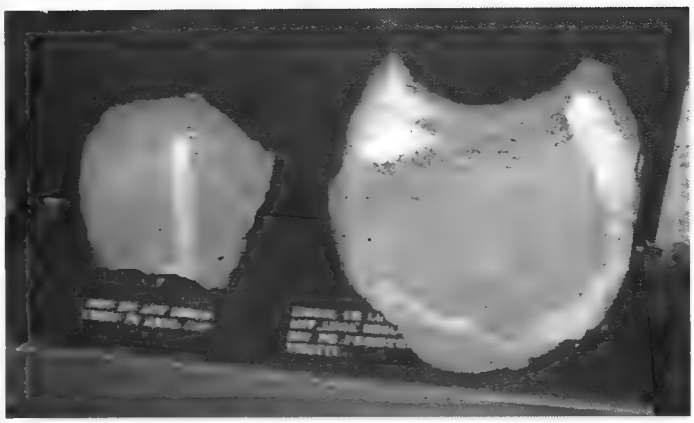

Fig. IIIb.49b. Parța, Luna Mică din blocul de locuințe P40-P43; Luna Mare din Sanctuarul 2

„Blocul" 151-154

A fost un complex de locuințe, parte situate pe malul râului, parte sub profilul secțiunii. Din aceste motive mai bine a fost cercetată doar o locuință cu două încăperi. Spre râu se afla o altă locuință sau încăpere cu perete comun lipit cu lut, cu aceeași structură de pari. Din aceasta a fost cercetată încăperea de nord, care avea un cuptor foarte bine conservat, cu o parte din boltă păstrată. Podeaua încăperii este foarte netedă și bine sclivisită cu lut. Pereții erau lipiți cu lut și arși puternic, păstrându-se pe alocuri pe 20 cm înălțime. Structurile pereților erau evidente, mai ales la stâlpii mici și pari; la stâlpii groși, peretele era spart ca urmare a incendiului și „exploziei" lutului în acele porțiuni.

Locuința avea şase vase, un lustruitor, un topor și un altăraș din lut nears, amestecat cu multă pleavă, copt în vremea incendiului. La toți stâlpii din imaginea reconstituită am păstrat poziția și grosimea parului. Podeaua era lăsată ușor spre centru, nu știm dacă sub ea era un alt complex, sau așa a fost concepută. Finisarea podelei a fost atât de perfectă, încât după o ploaie a putut fi ștearsă cu o cârpă.

Aceasta nu se deosebea cu mult față de cea mai bună podea de pământ cum mai apar ici, colo în zilele noastre, la țară.

https://biblioteca-digitala.ro

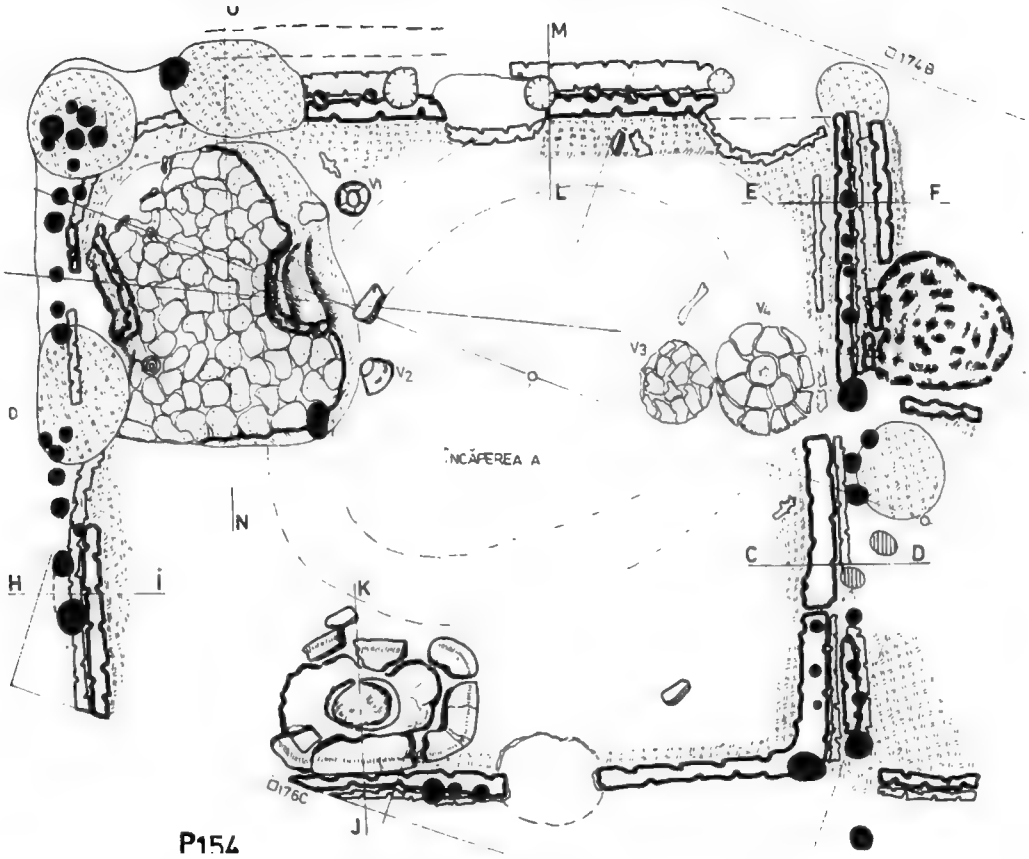

Fig. IIIb.50. Parța: a)▲ Locuința 154; b) reconstituire▼

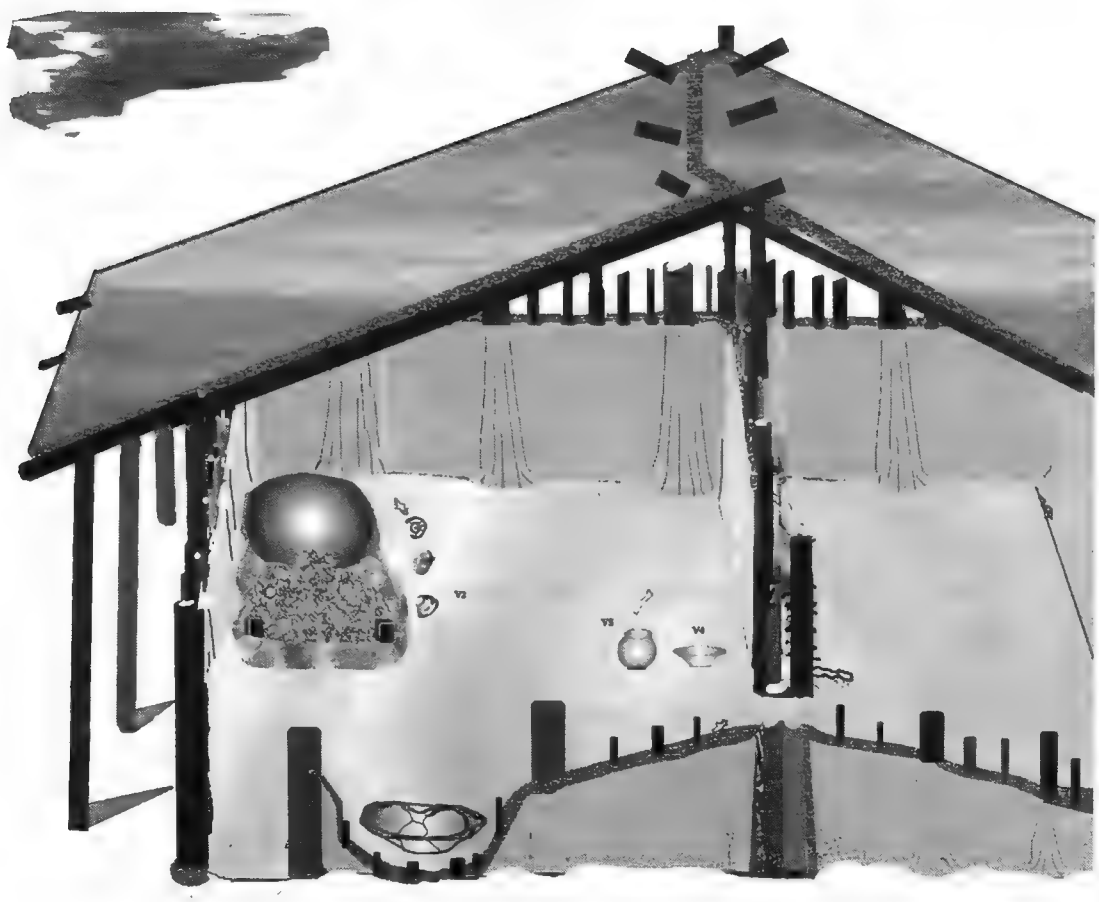

https://biblioteca-digitala.ro

„Blocul Casa Cerbului"

Cercetările la acest complex nu sunt încheiate, ele au fost întrerupte timp de peste 15 ani, iar noile investigații au adus noi date. Blocul avea patru încăperi, fiecare din ele afectate de diferite lucrări anterioare (1931, 1943), sau de viiturile râului în intervalul de timp scurs de la cercetările anterioare. Abia recent, observând asocierea complexelor, l-am considerat bloc de locuințe, renumind noile încăperi cu lietre de la A la D (Lazarovici Gh. et alii 2005). După tehnica de construcție folosită (stâlpi verticali înfipți unul lângă altul, ca la P9), mărimea încăperilor, dar și după adâncime (au fost scose foarte puține materiale ceramice), începutul construcției este la nivel 7c.

Încăperea A (P129)

Este o locuință cu etaj, cu podeaua suspendată la parter și la etaj, care a fost cercetată în urmă cu peste 10 ani. Pe podeaua parterului se afla o vatră de foc, iar spre capătul de vest al încăperii, era un perete cu structuri de nuiele. Podeaua era suspendată pe o structură de bârne mari (între 10-30 cm) despicate din trunchiuri de copaci, așezate transversal, pe lățimea locuinței și susținute de altele puse în lungul locuinței, la distanță de 80 cm. Spre încăperea de vest se afla o tindă, iar peretele de interior era lucrat din nuiele (rămas *in situ)*, păstrat pe o lățime de 55 cm (Lazarovici Gh. et alii 2005; 2006).

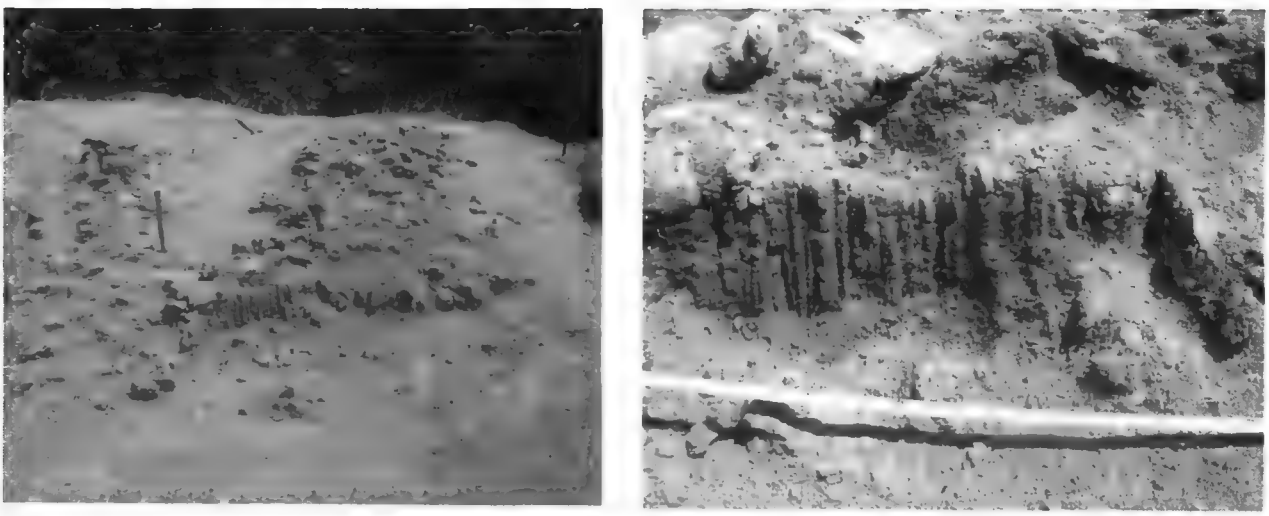

Fig. IIIb.51. Parța, Casa Cerbului, încăperea A, peretele despărțitor

Încăperea B (marcaj P 167; *nivel 7c;* c. 156-160 BC, de la –170 cm: Lazarovici Gh. et alii 2001, 146-148, vezi și detaliile, fig.110 -111) este cea în care a fost descoperit capul monumental de cerb (Lazarovici Gh. 2001, 147, fig. 111) și nu avea podea suspendată. Dimensiunile încăperii erau între 5-6 m lungime, cu o lățime între 4-5 m (cercetarea nu este încă încheiată). Podeaua avea mai multe straturi de lipituri. Capul de cerb a fost descoperit împreună cu câteva fragmente de pereți, ce erau deasupra sa, pe care fusese parțial lipit. Acești pereți aveau în structură o bârnă transversală. În vecinătatea capului au fost descoperite două găuri de pari, pe care atunci nu le-am luat în seamă. Măsurând distanța dintre pari, fragmentul de bârnă și capul de cerb, considerăm posibil ca acesta să fi fost fixat undeva pe peretele de vest al „blocului". În funcție de cum trebuia idolul privit, credem că intrarea era dinspre est sau nord, figura fiind asimetrică, permite o asemenea privire.

https://biblioteca-digitala.ro

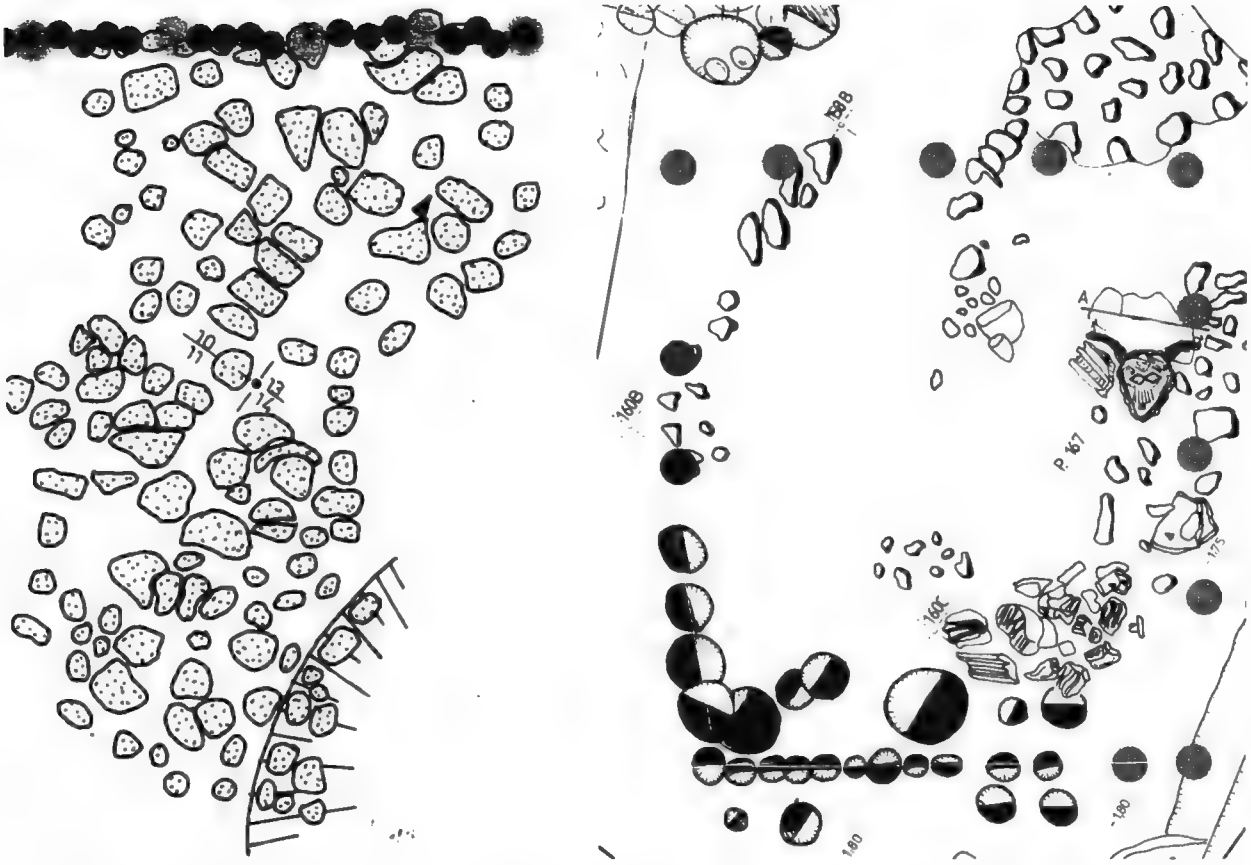

Fig. IIIb.52. Parța: a)▲ Casa Cerbului, structura podelei, încăperea A, chirpiciul etajului; b) ▲ structură de fundație, locul capului de cerb, încăperea B

Locuința se afla în marginea săpăturii lui M. Moga (Fig. IIIb.68), astfel că este posibil ca o parte din perete să se fi răsturnat în acea zonă, fragmentele de perete descoperite de noi fiind destul de puține (Fig. IIIb.52b). În săpătura sa din 1945 ce taie complexul, M. Moga a descoperit două piese deosebite: un idol bust aflat în expoziția de bază și vasul cu două guri, de cult, numit

„Bocitoarea" sau „omul care strigă", ce are pe gât simbolul „M" (Moga 1964; Miclea, Florescu 1980 s.v., „omul care strigă"; Lazarovici Gh. et alii 2001, 280 și urm.).

Fig. IIIb.53. Parța: a) Casa Cerbului, încăperea A, detaliu; b) vas de libații, cu semnul „M" pe gât

https://biblioteca-digitala.ro

Casa Cerbului, încăperea C. Partea de vest a locuinței a fost tăiată de secțiunea lui M. Moga din 1943/1945, resturile de la locuință păstrându-se doar pe 2-2,30 m lungime și 3,40 m lățime.

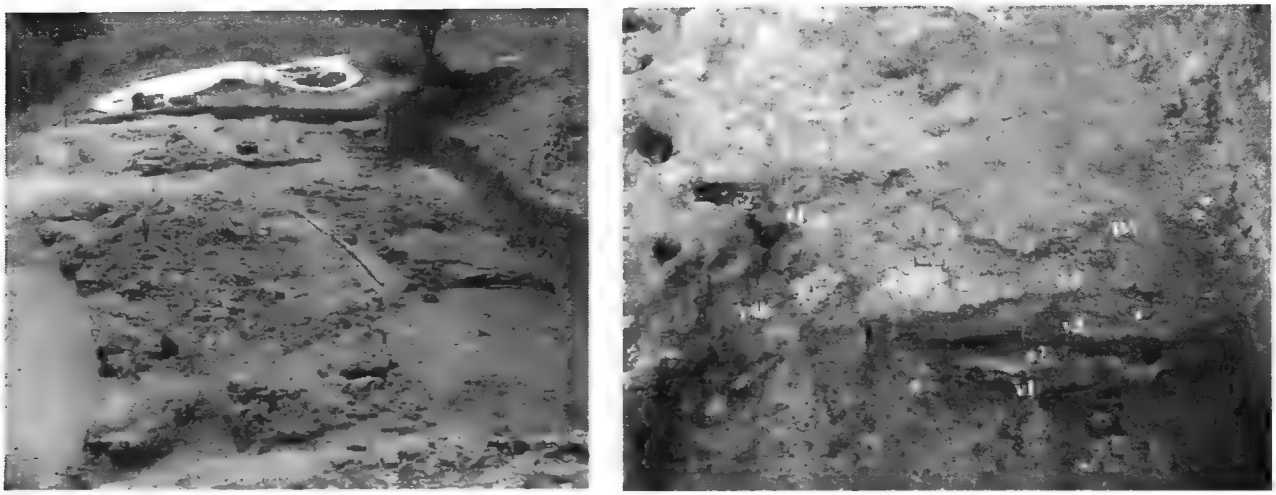

Fig. IIIb.54. Parța, Casa Cerbului: a) ▲încăperile C și D la 1,35 -1,45 m; b) vetre și cuptoare, încăperea C▲

Un perete despărțitor, dinspre încăperea D, avea lungimea de 3,40 m, urmând probabil o intrare. În partea centrală era un cuptor cu mai multe etape de refaceri și o vatră anterioară, urmată de alta, ulterioară cuptorului. Cuptorul era lângă peretele de est și avea o vatră în fața lui, cuptorul și vatra având forma literei „8". Asemenea cuptoare au fost des întâlnite în alte complexe la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 122, în P 136B, P 151, fig. 123), la Vinča (Staljo 1984, 39, fig. 29-30), sau în alte culturi contemporane (Todorova, Vaisov 1993, 163, fig. 134/135; Petrasch 1986, fig. 3-4), sau de la finele neoliticului timpuriu, la Moldova Veche (Lazarovici Gh. 1979, pl. IB; Rus, Lazarovici Gh. 1991, 92, fig. 9). Peretele despărțitor era dintr-o structură ușoară de pari, puși pe două rânduri în zigzag, la o distanță de cca. 20 cm unul de altul, ce permiteau construirea unui perete cu structură din nuiele împletite.

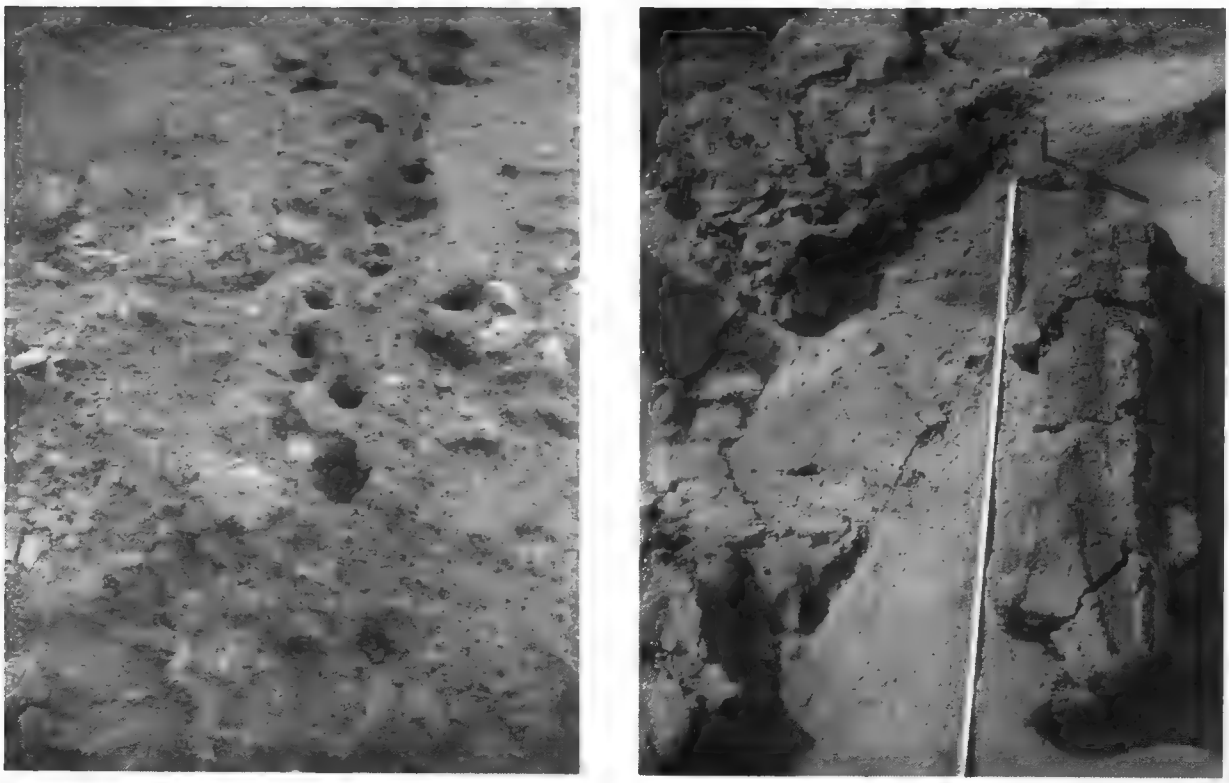

Fig. IIIb.55. Parța, Casa Cerbulu: a) încăperea C, zona centrală, peretele despărțitor; b) structură de etaj

https://biblioteca-digitala.ro

Încăperea D se afla în centrul săpăturii din 2005. Aceasta avea parter suspendat, etaj foarte masiv și resturi dintr-un pod lipit cu lut, folosit probabil ca magazie. Podeaua etajului, ca de altfel și cea a parterului (Fig. IIIb.55b) aveau o structură masivă din bârne puse pe lat sau în cant, pentru a rezista imensei greutăți, etajul având cinci straturi de lipituri și grosimea inițială peste 12 cm. Bârnele aveau dimensiuni considerabile, până la 35-40 cm (Fig. IIIb.56 jos). Între grosimea bârnelor erau diferențe de 5-7 cm, de aceea era nevoie ca lutul să fie gros, să nu crape la călcare. În partea de vest a fost descoperită o dechidere ovală, o fereastră ? (Fig. IIIb.56 sus), acoperită, închisă ulterior cu un strat de lut. Fragmentele de la lipitura podelei au grosimi de 25-35 cm, mai ales acolo unde au fost adăugate trei-cinci straturi de lipituri, cu grosimi de la 0,5 la 2 cm.

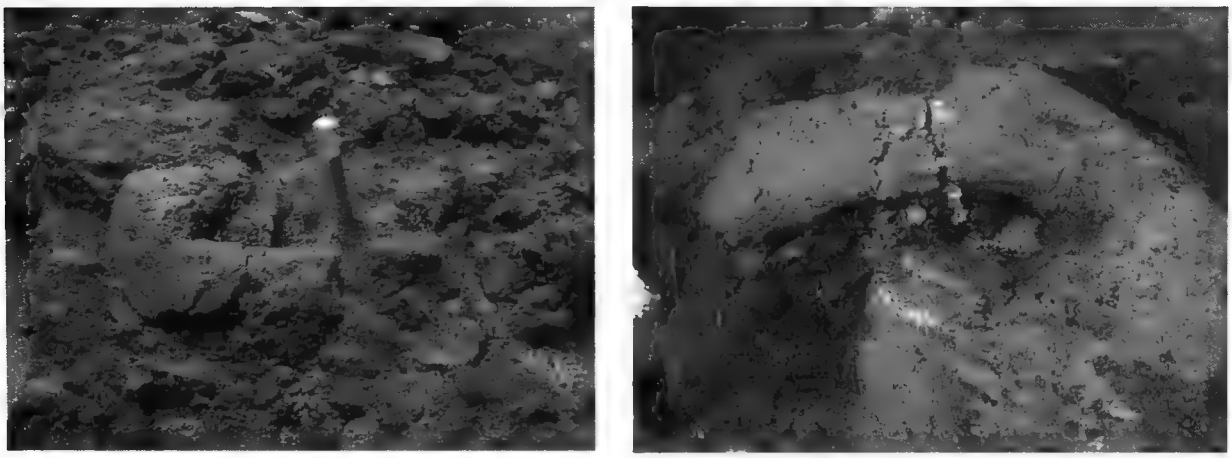

Fig. IIIb.56. Parța, Casa Cerbului, încăperea D, fereastră▲; structuri de grinzi ▼

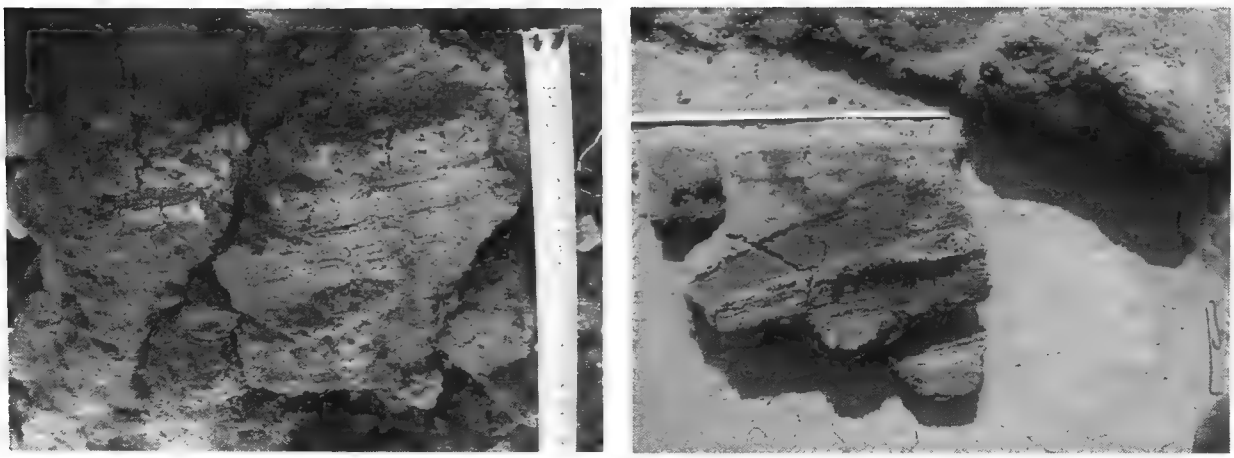

Partea inferioară a podelei nu avea lipituri. Când arde etajul, ard întâi structurile care îl țin, acesta „coboară" puțin pe stâlpi, iar arderea continuă. Deplasările la cădere nu sunt foarte mari, iar după aprecierile noastre nu cad de la mai mult de cca.1 m. De altfel, bucățile picate oblic sau vertical indică cel mai bine înălțimea la care s-a produs ruperea. Unele cad de la înălțimi mai mari, la acelea împrăștierea este mai puternică. Arderea cea mai puternică este de jos și este oxidantă. Atunci când sunt mai multe lipituri, partea superioară a podelei nu este arsă, ea se coace doar ca urmare a încălzirii chirpiciului. Uneori, arde și partea superioară, mai ales în zona de margine, sub pereții laterali. Peretele de nord de la încăperea

https://biblioteca-digitala.ro

B s-a păstrat cel mai bine, având și cea mai puternică structură de lemn. La peretele de vest se poate observa cum structura de bârne a fost așezată orizontal, paralel cu pământul. Unde structura era orizontală, peretele era mai puțin distrus, dar de unde începea structura verticală, pereții erau mai puternic distruși. Pe structura interioară a peretelui se văd urmele unor resturi de nuiele, precum și structura sa de pari, așezați la 2 - 6 cm distanță, ca și lutul gros aplicat pe pari, la care se adaugă reparațiile.

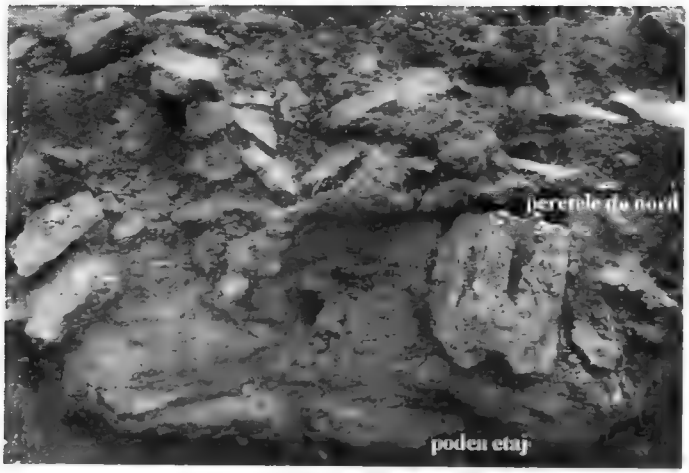

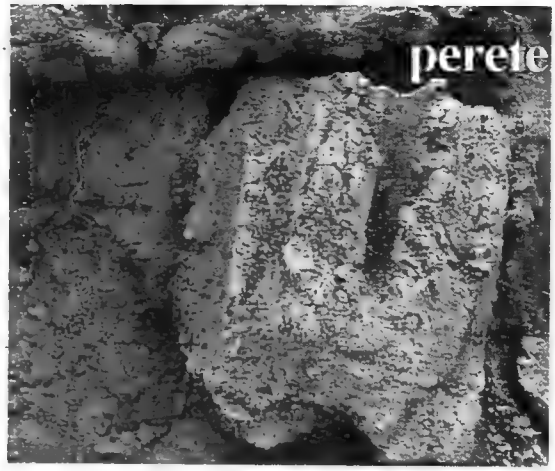

Fig. IIIb.57. Parța, Casa Cerbului, încăperea D, ▲peretele de N, detaliu ▲; podeaua etajului ▼

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.58. Parța, încăperea D, podeaua parterului și etajului, partea de S, vedere dinspre S

Arderea podelei s-a petrecut dinspre ambele părți; cea de jos a fost mai puternică, ▲cea de sus mai slabă și oxidată, de un roșu aprins, cu miezul negru, fiind un amestec organic și ardere incompletă (Fig. IIIb.57).

La parter încăperea era separată de un perete îngust din pari, lipit în partea de jos cu lut.

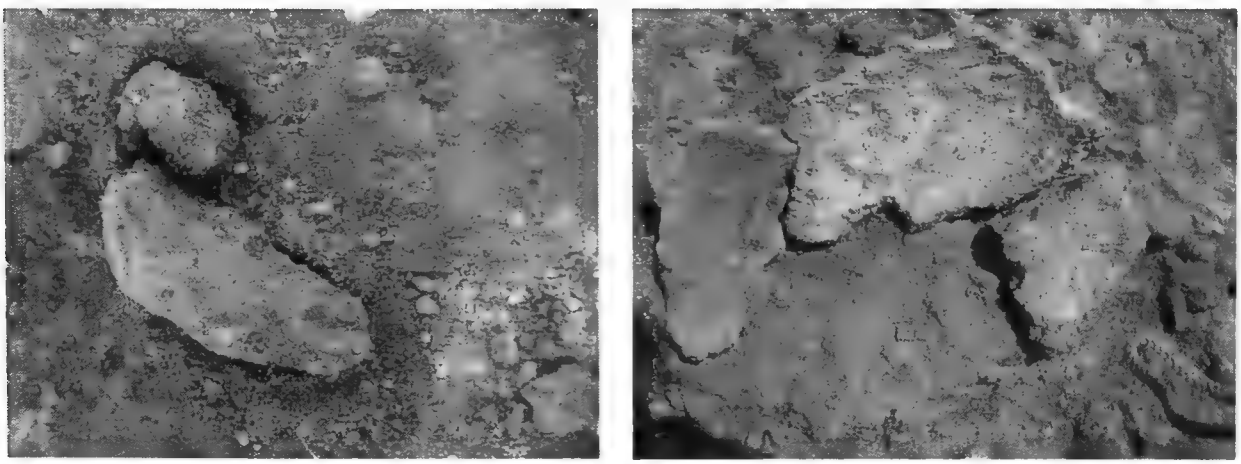

Fig. IIIb.59. Parța: a) fragment de tavă, încăperea D, pod; b) fragment de tavă, încăperea D, etaj

Cele mai multe vase au fost descoperite printre dărâmăturile etajului și la etaj, nu pe podeaua parterului. Pe podeaua etajului, aproape de marginea de est erau fragmente de vase și o bilă de praștie (din cele mari de „război") nearsă, doar puțin coaptă. La etaj au fost găsite câteva elementele arhitectonice, care par niște tăvi pentru făcut foc de încălzit în sezon rece sau pentru păstrat unele produse.

https://biblioteca-digitala.ro

Încăperea D, parterul. La parter, în capătul de vest al peretelui de nord, se afla o gaură în podea acoperită de un capac de lut, în care au fost descoperite mai multe bile mari de praștie, de luptă (Fig. IIIb.60b).

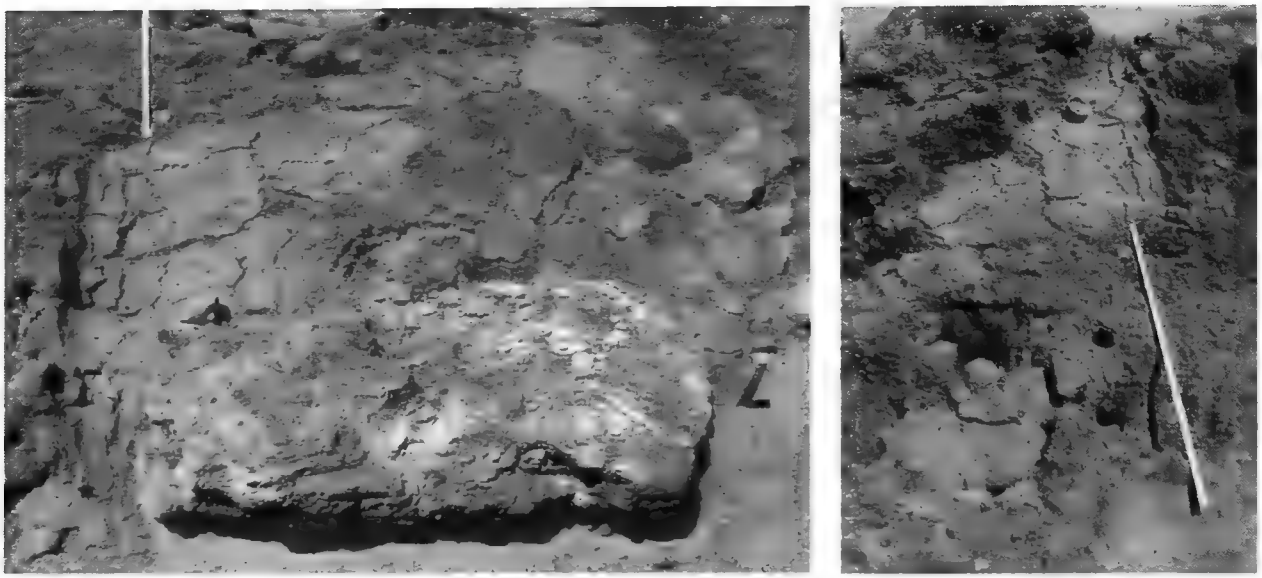

Fig. IIIb.60. Parța: a)▲ încăperea D, parterul, perete despărțitor; b) ocnă, capac, bile, găuri pentru scară▲

Fig. IIIb.61. Parța, încăperea D, parter și părți din etaj, vedere dinspre N

În marginea dinspre vest două găuri de pari (groși de cca. 8 cm), marchează locul unei scări ce permitea urcarea la etaj, probabil oblică, susținută poate de un stâlp din structura de bază, aflat la cca. 80 cm distanță. Situații similare au fost constatate la ***„Casa Tribului"*** și în L 42.

În imaginea alăturată se poate observa foarte bine prăbușirea podelei etajului, peretele despărțitor, masivitatea straturilor de lipitură de la parter și de la etaj. Deși cercetarea parterului nu este încheiată, se poate foarte bine observa cât de bine a fost realizată podeaua acestuia și cât de bine s-a păstrat și ars.

Privit din alt unghi, dinspre nord, observăm gaura de stâlp ce mergea până spre marginea platformei, margine ce avea o bordură înaltă de 7-8 cm ce făcea legătura cu peretele vertical, ce nu avea lipitură masivă de chirpici (Fig. IIIb.61-62).

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Fig. IIIb.62. Parța: a) planul încăperii D; b) reconstrucția etajului și zona scării

În imaginea de mai sus am încercat să reconstituim cum ar fi arătat urcarea la etaj pe scară, folosind toate elementele observate în timpul cercetării; deși poate nu este cea mai

https://biblioteca-digitala.ro

fidelă reconstituire, oferă posibilitatea de a vedea lucrurile în spațiu. Pe baza gropilor stâlpilor și a grosimii acestora, am reconstituit principalele elemente ale structurii. Gropile stâlpilor de la structura de bază au diametrul între 25-40 cm, ceea ce permitea introducerea unor adevărați copaci, necesari de altfel pentru susținerea acoperișului.

Cercetarea s-a oprit în acest stadiu, din cauza epuizării fondurilor, urmând a fi reluată cândva în viitor. La etaj au fost descoperite câteva vase mari de provizii, unele conținând urme de oase arse, sau oase numeroase de la diferite animale (Bindea 2005).

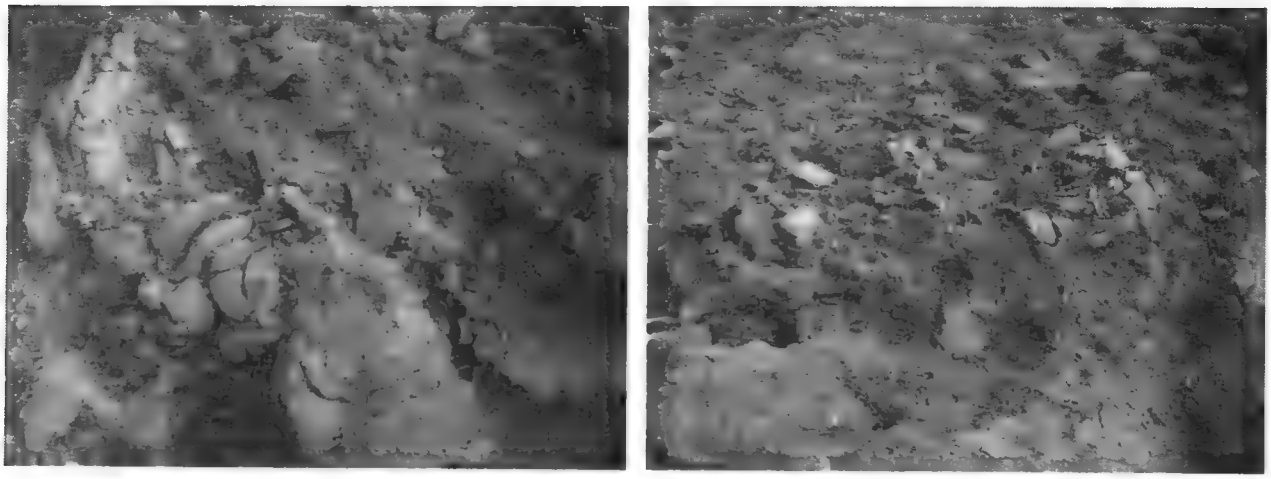

Fig. IIIb.63. Parța, încăperea D, vase pe podeaua etajului: a) partea de S; b) partea de N

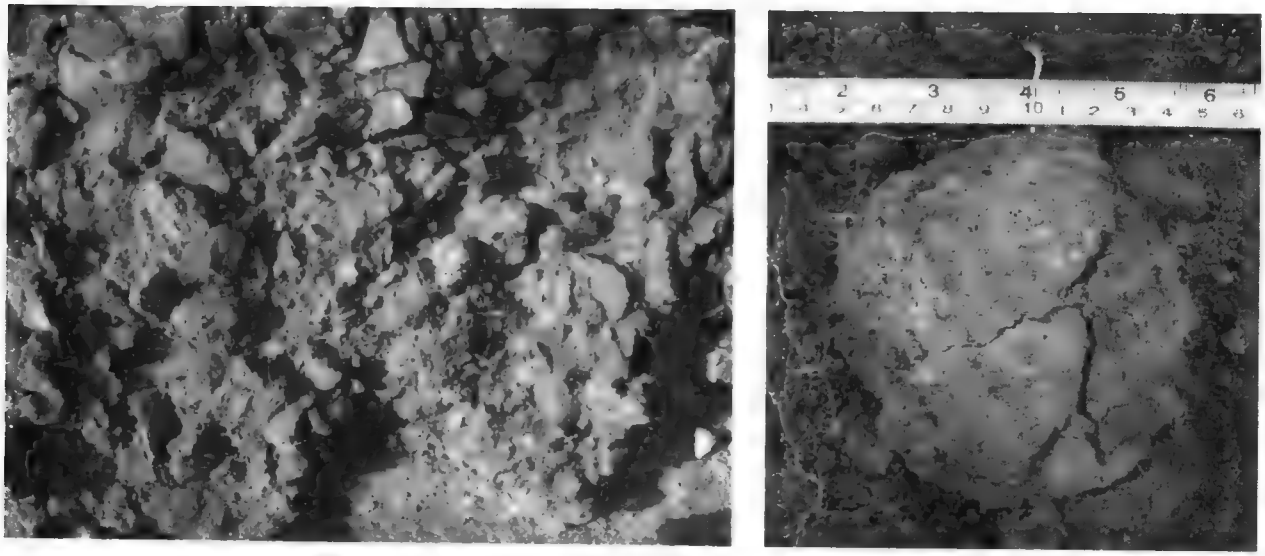

Fig. IIIb.64. Parța: a) Casa Cerbului, încăperea D, etaj, structură de pereți; b) bilă mare, nearsă

Pe podeaua parterului, lângă elementul arhitectonic menționat (ancadrament de fereastră sau casetă) au fost descoperite fragmente dintr-un vas mare de provizii. Fragmente din acest vas, sau din unul asemănător (fund mare de vas), au fost descoperite și deasupra sau printre dărâmăturile etajului.

https://biblioteca-digitala.ro

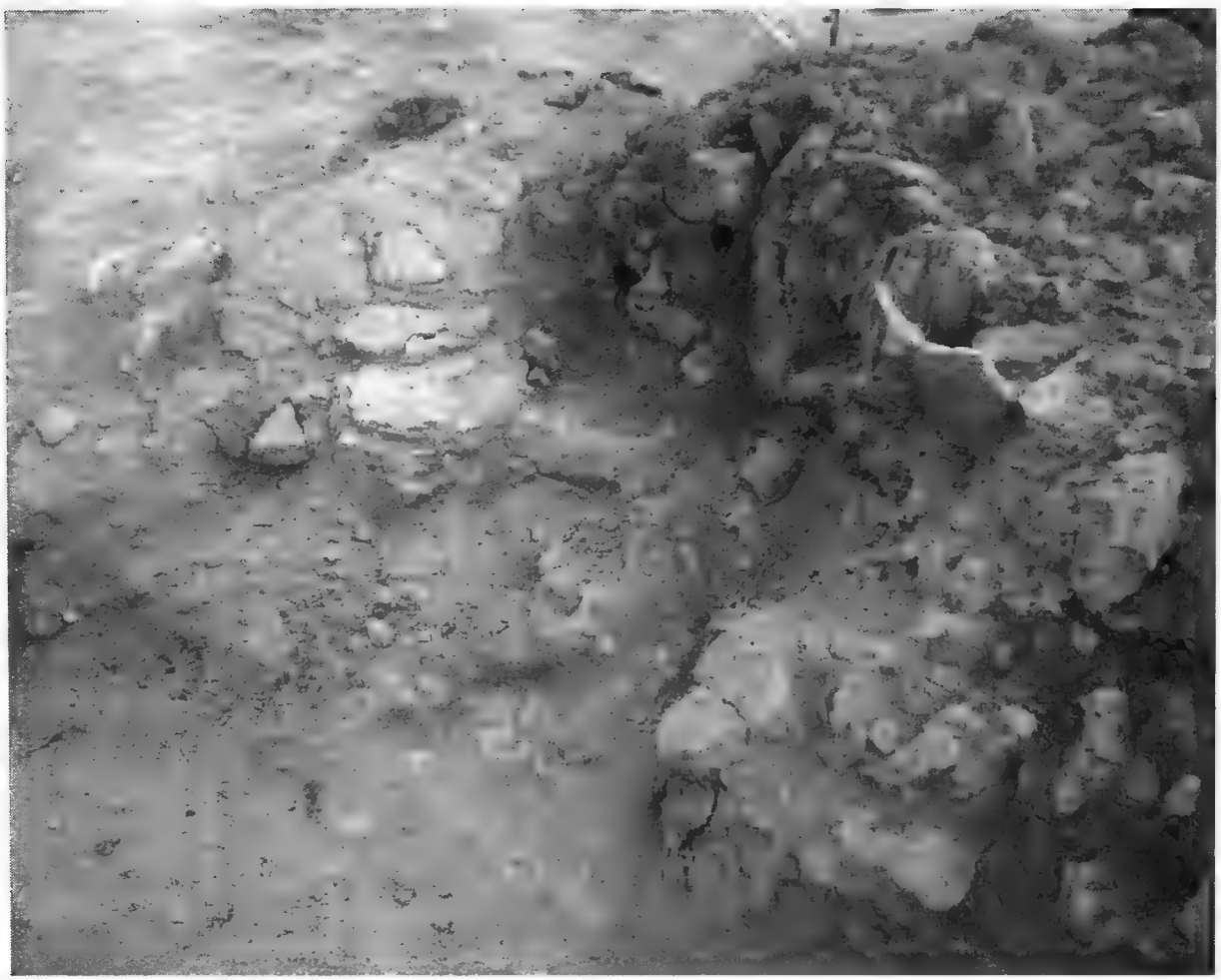

Fig. IIIb.65. Parța, Casa Cerbului, încăperea D, partea de S: etaj, vase de provizii și structură de perete căzută vertical

La mică distanță, sub dărâmăturile peretelui etajului (cu structuri de pari dispuse oblic, pe două direcții opuse), pe podeaua de la etaj, a fost descoperită o bilă mare de praștie, din seria celor de „război" (Fig. IIIb.64). Peretele din acea zonă nu a ars prea puternic, iar bila, care nu a fost arsă, dar era uscată la dărâmarea peretelui, a fost turtită. Prezența ei indică o stare conflictuală, sugerată și de numeroase alte bile aflate la „sfințit" în sanctuar, sau în curs de ardere în cuptoare. Fr. Resch și C. Germann amintesc de cuptoare în care erau bile mari de praștie la ars. Bile au fost găsite între dărâmături, unele s-au spart ca urmare a lovirii cu ele a unor altare (cazul altarului din P 126: Lazarovici Gh. et alii 2001, 288, fig. 262) sau construcții (P9).

Podeaua parterului avea și ea, în partea de sud patru-cinci lipituri (Fig. IIIb.65). În încăperea D, în partea de sud, la etaj, a fost descoperit fundul unui vas de provizii aflat lângă o structură de perete cu nuiele, căzută vertical. Sub chirpici, la circa 20 cm vest au fost găsite alte fragmente (Fig. IIIb.65).

La parter au fost descoperite foarte puține obiecte ceramice, printre care un bol cu patru poeminențe în loc de toarte. În vecinătate se afla o grupare de oase de animale situată pe podea; din cauza focului, oasele erau imprimate pe structura de pari și pe podea. Determinările paleozoologice, aflate în curs de finalizare, vor aduce noi detalii.

https://biblioteca-digitala.ro

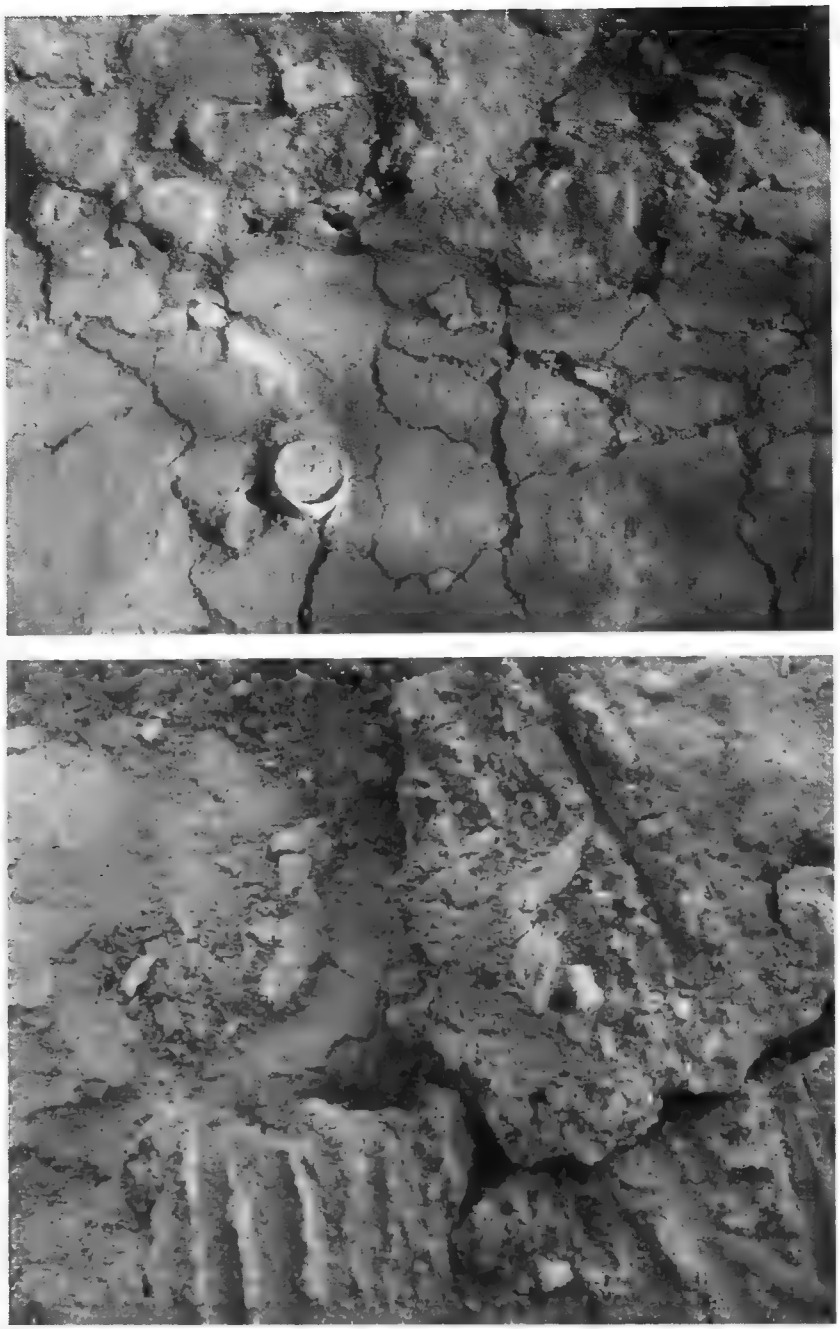

Fig. IIIb.66. Parța, încăperea D, nord: a) văscior in situ; b) oase pe podea

Depuneri sub podeaua parterului. Sub podeaua încăperii D, în vecinătatea unui stâlp de structură erau mai multe bile mari de praștie (din categoria celor de luptă), cu urme de ardere secundară, datorită arderii și prăbușirii podelei parterului. Deasupra lor nu au fost urme de podea, dar este posibil să fi fost o deschidere în podea, deoarece în vecinătatea lor au fost găsite fragmentele unui disc de lut rupt în trei bucăți, care acoperea deschiderea.

Cultul cerbului este foarte probabil o reminiscență a străvechilor tradiții paleolitice sau mezolitice. Încă în primele sanctuare din paleoliticul superior cerbul apare la intrare și în grotele periferice (Hayden 2003, 133, fig. 5.8). În neoliticul timpuriu capul de cerb este redat pe unele vase de provizii în cultura Starčevo – Criș din Ungaria de la Csepa, Szentes (Kutzian 1944, I.1; XVII/1). Prezența capului de cerb și coarnele încastrate sub masca de lut,

https://biblioteca-digitala.ro

pare a sugera totemul familiilor ce locuiau în aceste locuințe. În același timp se invoca forța cornului de cerb, ca în alte locuri acelea de taur (vezi problema bothros-urilor cu frunți și coarne). În alte „blocuri" de locuințe totemul era Luna (P40-43), sau taurul, reprezentat prin capul de taur (P126), sau bucraniu (P4, P8-P9).

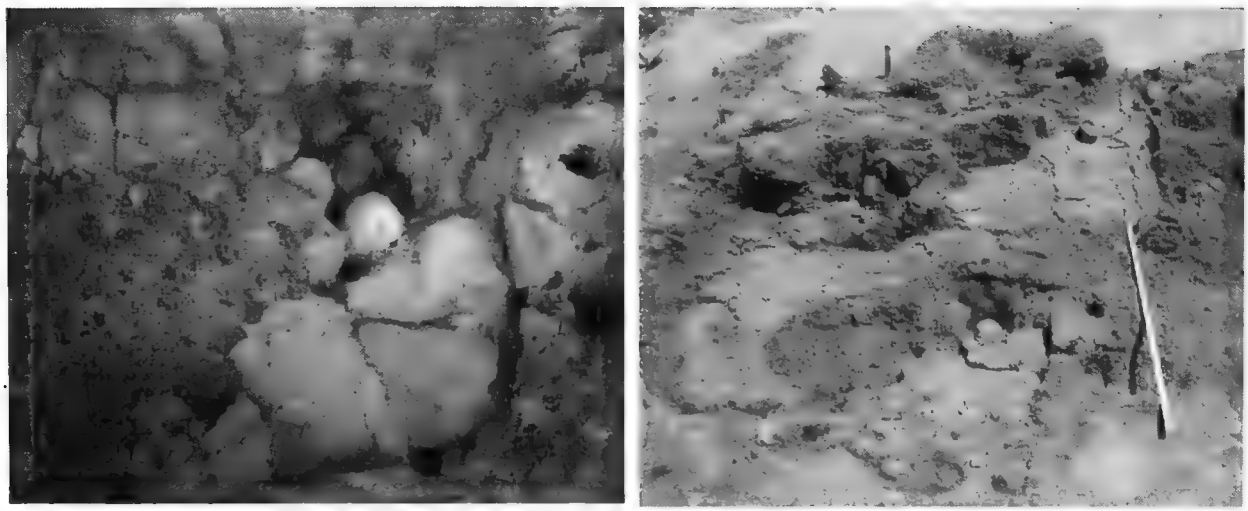

Fig. IIIb.67. Parța, Casa Cerbului, parter, încăperea D, partea de N, bile de praștie sub podea

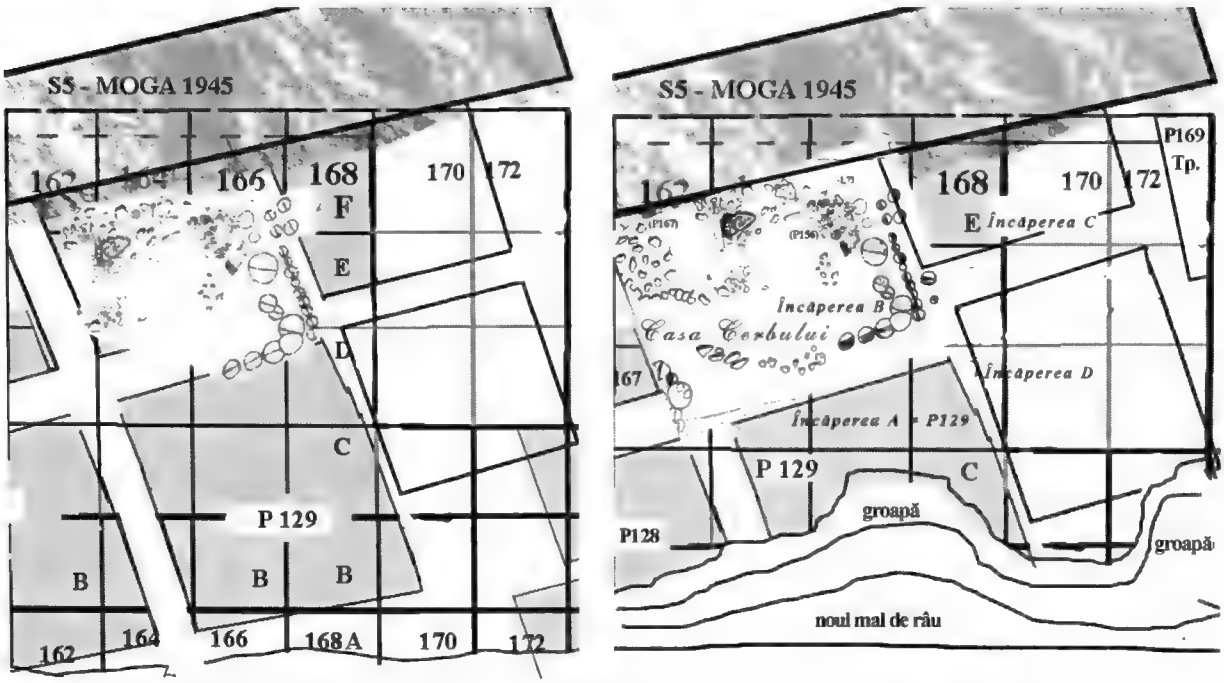

Fig. IIIb.68. Parța, zona Casa Cerbului: a) acum 13-14 ani și astăzi, zona tăiată de râu

https://biblioteca-digitala.ro

Blocul „Casa cuptorului”

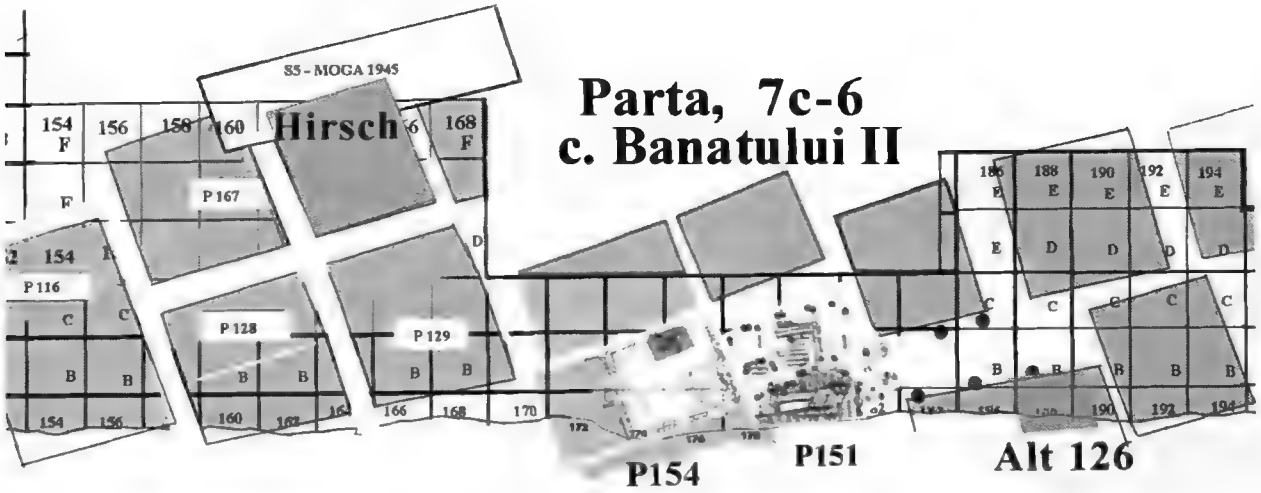

Fig. IIIb.69. Parța, blocul Casa Cuptorului (P154) și complexe de cult (albastru/gri închis)

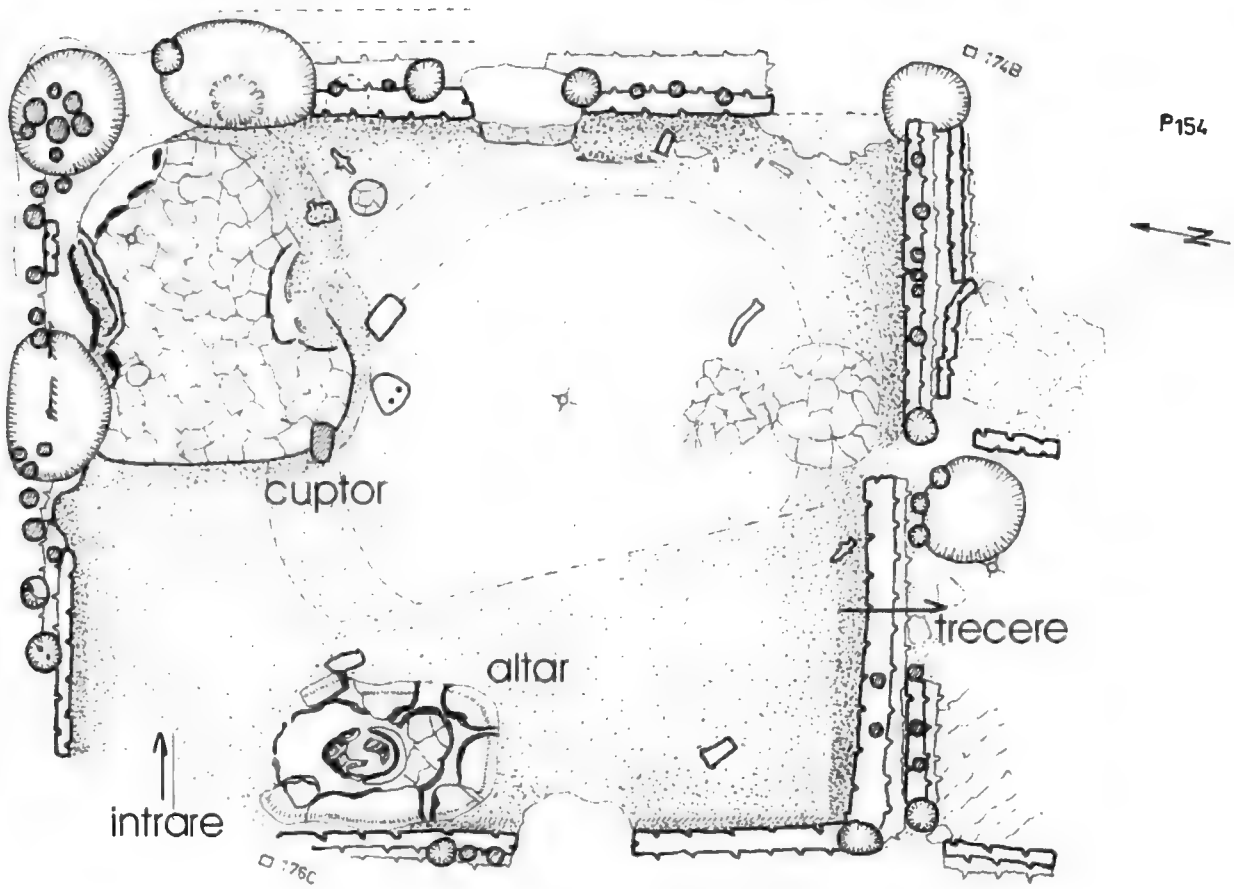

Fig. IIIb.70. Parța, Casa cuptorului, plan

Casa cuptorului făcea cu siguranță parte din complexele surprinse în marginea săpăturii lui J. Miloja, în partea din amonte, care se încheiau undeva în dreptul secțiunii 8 a noastre; pământul aruncat din secțiunea lui Miloja marca locul.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.71. Parța, reconstituirea încăperii cu cuptorul și altarul

„Blocul" era format din patru sau cinci încăperi și pentru prima dată a apărut clar o anexă sau o încăpere mai mică la P154. Cele dinspre vest nu au fost cercetate, iar cele dinspre est au fost pe jumătate distruse de Timiș.

Construcția este aproape patrulateră având dimensiunile de 3,5 x 3,5 m, cu o suprafață de 10,5 m², din care cca. 9 m² locuibili. În vecinătate este un alt complex, dar nu s-a constatat o trecere. Este foarte posibil să fie tot un prag mai înalt. Intrarea era fie dinspre nord, fie trecerea se făcea dinspre încăperea de sud (vecinătățile și nivelele inferioare nu au fost cercetate). Pragul mai înalt servea la a opri apa și animalele să pătrundă lesne în interior.

Locuința avea o structură de bază masivă, în interiorul căreia s-au ridicat pereții din structură de pari și împletitură de nuiele, lipită apoi cu lut. Parii, dispuși în linie, erau la o distanță de 15-20 cm. Peretele avea mai multe urme de refaceri și reparații. Peretele exterior avea o streașină mai largă și o structură de pari mari și bârne sau stâlpi. Uneori a fost dublat de lipitura altui perete. La această încăpere se poate observa foarte bine structura de dublare a pereților, acolo unde urma o altă încăpere de interior.

https://biblioteca-digitala.ro

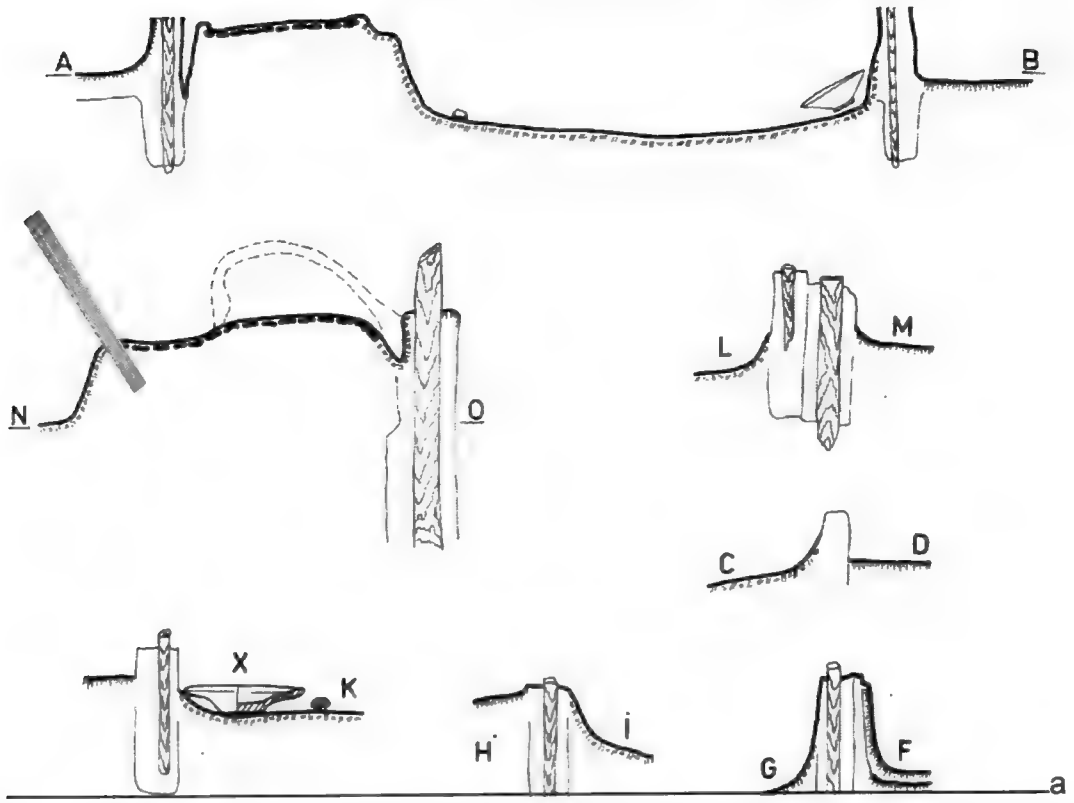

Fig. IIIb.72. Parța: a) profile prin diferite părți ale locuinței și poziția lor (c); b) casetă de cereale în L153

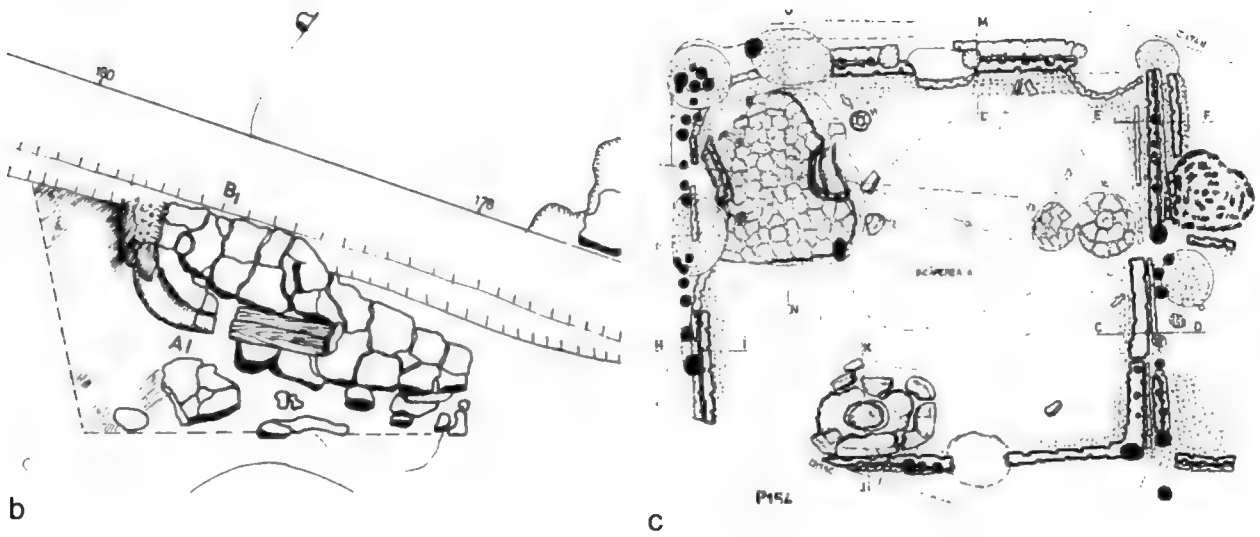

Podeaua, tasată la mijloc, era dintr-o structură perfectă de lut galben bătut și ars foarte probabil în vremea incendiului sau poate copt intenționat. Această coacere trebuia să se fi petrecut înainte de ridicarea construcției.

Cuptorul bine uscat și ars, era din cele cu vatra ridicată pe un soclu, înalt de circa 35 cm. Bolta era semisferică. În zona gurii avea un umăr mai larg. Prin finisare, cuptorul avea calitatea ceramicii grosiere, argila fiind amestecată cu nisip. Vatra cuptorului era bătută și bine arsă.

În marginile vetrei, cuptorul avea înfipte în structura lui doi pari de formă dreptunghiulară, cu muchiile frumos rotunjite (Fig. IIIb.72a, profil NO), ridicate la 45^0.

https://biblioteca-digitala.ro

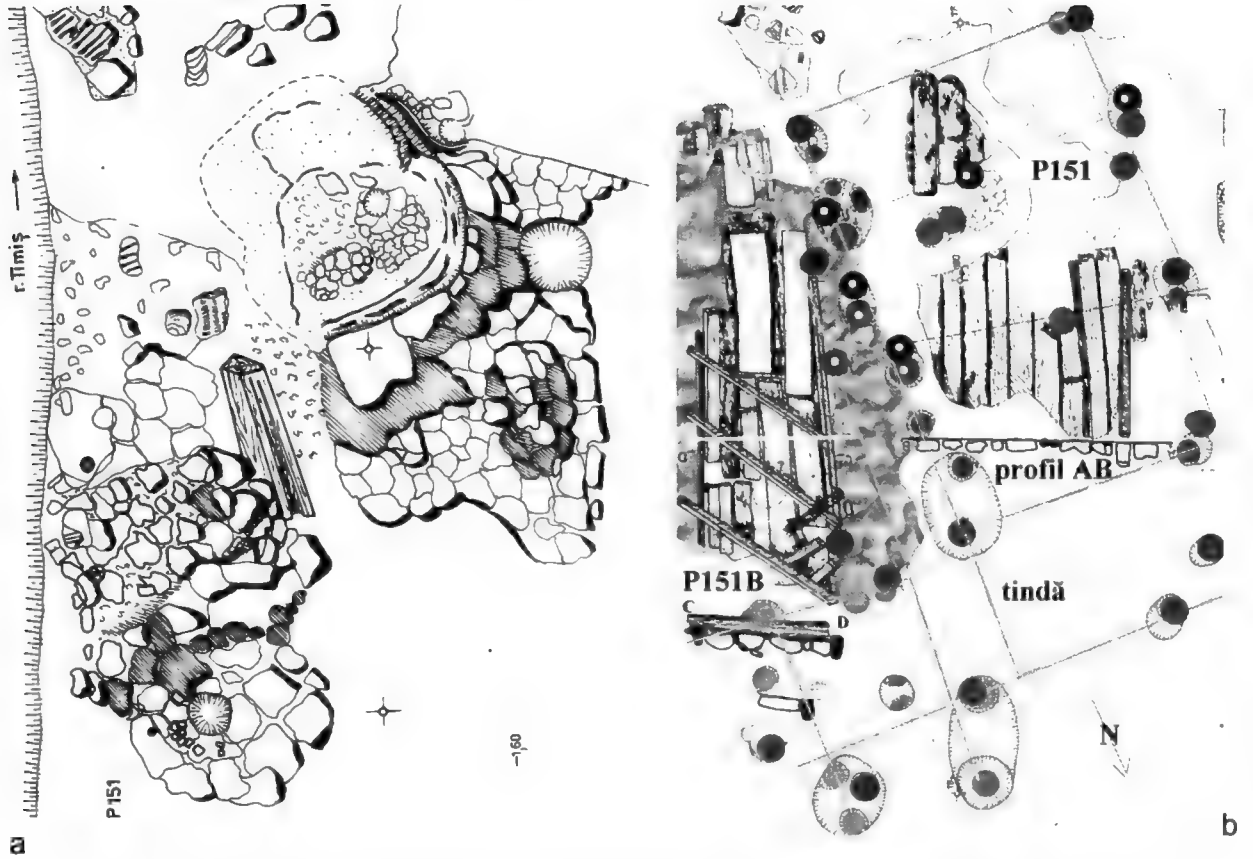

Fig. IIIb.73. Parța, Casa cuptoarului: a) cuptor pe podea suspendată; b) structura podelei

Nu știm la ce servea cuptorul, poate la uscatul hainelor sau a unor plante, deoarece în fața lui, în dreapta intrării se afla o tavă mare din lut nears, netransportabilă, amenajată pe un picior, sau poate un altăraș nears. Dacă era vorba de uscarea plantelor atunci avea rol funcțional. Adesea am întâlnit piese de cult nearse. Lipitura podelei urca pe pereți (Fig. IIIb.72).

Încăperea de nord. Spre nord a fost descoperită o altă încăpere cu un cuptor foarte mare, (cel mai mare de la Parța; a fost preparat de Stănică Pandrea), în greutate de câteva sute de kg. Cuptorul avea vatră în față, era orientat spre nord, iar la cealaltă încăpere era spre vest. El era deschis spre o tindă. În locul unde se închidea bolta, în centrul cuptorului era un loc pentru pus oala la fiert. Dacă se făcea focul în spatele oalei, cea mai mare parte a căldurii era dirijită spre oală, dar în același timp se încălzea și încăperea. Podeaua suspendată, avea patru rânduri de lipituri (Fig. IIIb.74) Nivelurile anterioare de locuire nu au fost cercetate.

Locuința avea o *podea* formată din pământ negru amestecat cu lut galben mai pietros, luat probabil din albia Timișului și curățat de concrețiunile calcaroase. Asemenea lut nu se află în stare naturală în perimetrul stațiunii. La confecționarea amestecului pentru podea s-a folosit și cenușă cu cărbune.

Stuiile de caz sus prezentate ne-au dat posibilitatea de a sublinia marea variatate, vastele cunoștințe de arhitectură empirică (învățată) și transmisă prin intermediul comunității.

https://biblioteca-digitala.ro

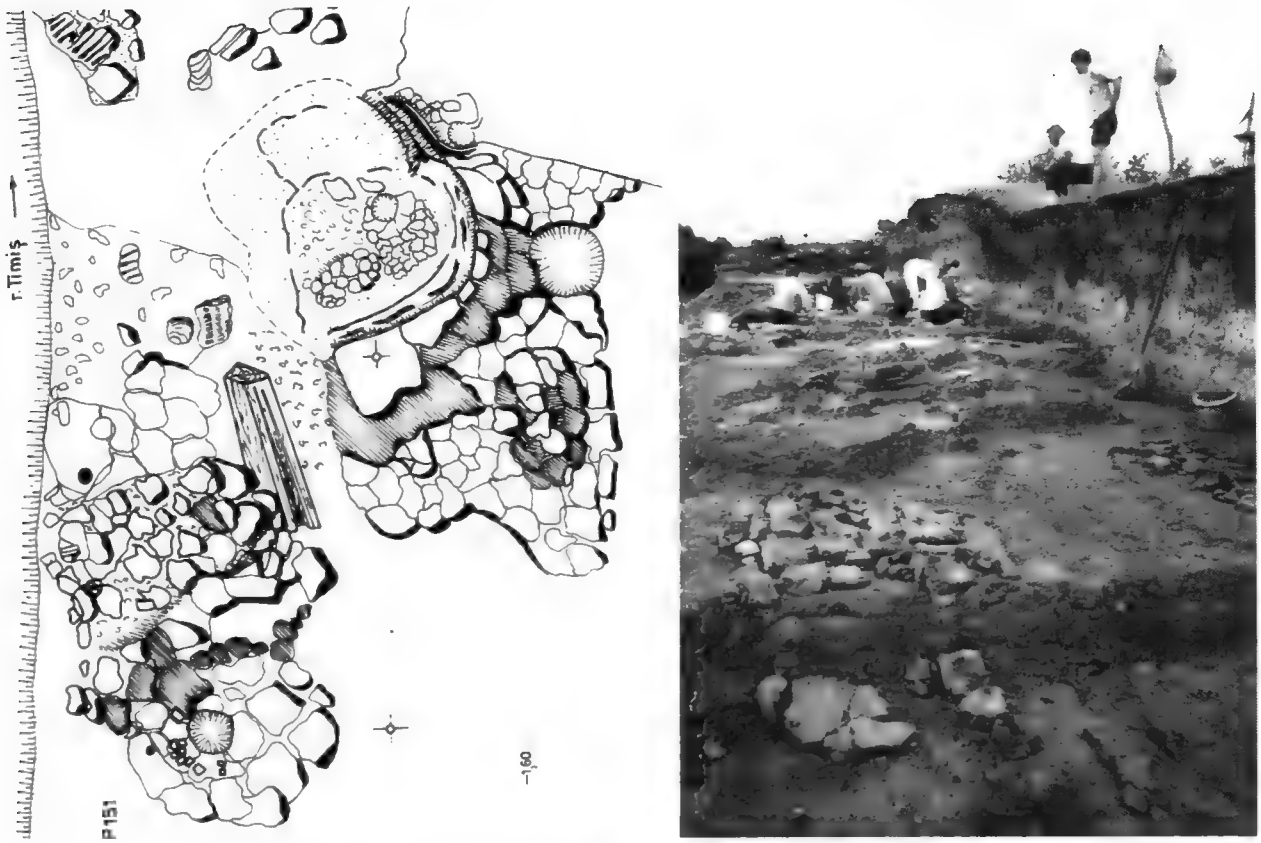

Fig. IIIb.74: Parța: ▲a) desen cu structura platformei și cuptorului L151; b) blocul Casa Cuptoarelor▲

„Învățarea" și dezvoltarea sistemului, se poate vedea de la un caz la altul. Incendierea întregii așezări, petrecută în nivel 6, numeroasele urme de lupte, distrugerea Sanctuarului 2, a statuii monumentale și ducerea unor părți din ea (de exemplu capul figurii Mamei), distrugerea altor sanctuare sau altare casnice, cu bile de luptă (P126), arată o stare războinică îndelungată, finalizată cu distrugerea stațiunii și o parte a sistemului de fortificație.

Stațiunea se reface după o altă arhitectură mai modestă, ce demonstrează cunoștințe deosebite de arhitectură, dar nu mai atinge perfecțiunea nivelului 6.

Apariția complexelor și a unor materiale ceramice Vinča C, precum și a altora din grupul Foeni peste dărâmăturile nivelului 6, ne arată când are loc dezastrul și de cine este cauzat: este vorba de ceea ce noi am numit „șocul Vinča C" (Lazarovici Gh.). Peste niveul 6 s-a constatat o locuire Vinča C și mai apoi alta a grupului Foeni (la acea vreme Parța era distrusă) situată la numai 100 m de la marginea de vest a așezării (în tellul 2). Descoperiri Vinča C există în zonă (Drașovean 1996 și bibl. veche; 1997; Schier, Drașovean et alii 2004). Dorim să precizăm că bilele de vânătoare sunt mai mici și nu rămân în stațiune. La Uivar acestea sunt mai mici ca cele folosite la Parța (Kuhn, Beigel 2005, 45 fig. 43).

https://biblioteca-digitala.ro

„Blocul Casa taurului"

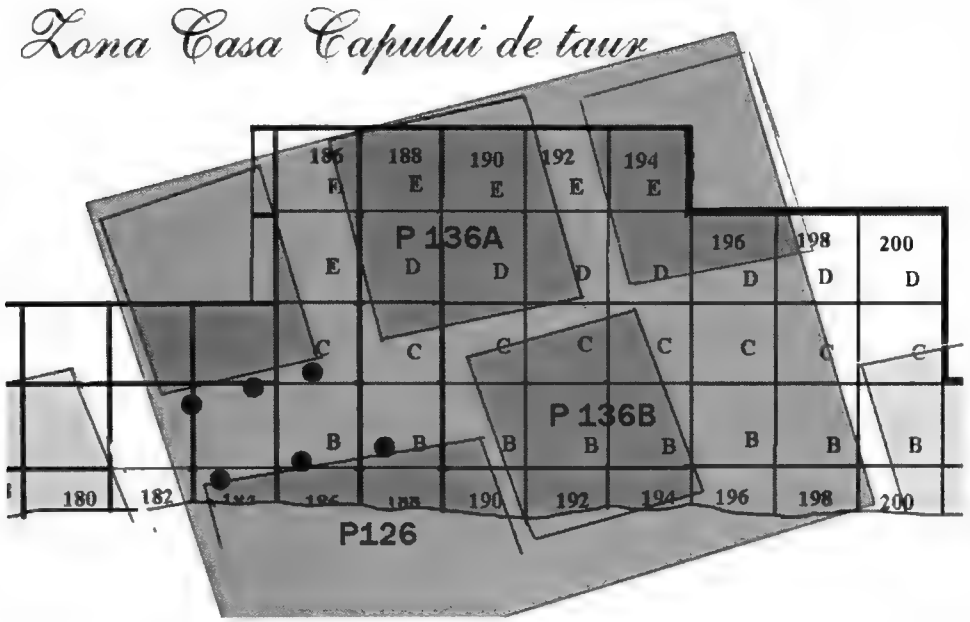

Fig. IIIb.75. Parța, amplasarea blocului de locuințe

Acesta reprezintă ultimul complex din seria marilor „blocuri" cercetate. Există mai multe complexe de acest tip, dar din unele a fost cercetată mai puțin de o cameră în întregime, așa încât nu merită un studiu de caz.

Unele încăperi sunt ridicate în etapa 7c (Lazarovici Gh. et alii 2001, 155-166). Că fac parte din același complex s-a putut observa la construcțiile din ultima fază. L126 și L 136B aveau perete comun, sub aceeași structură de acoperiș.

Locuința 126

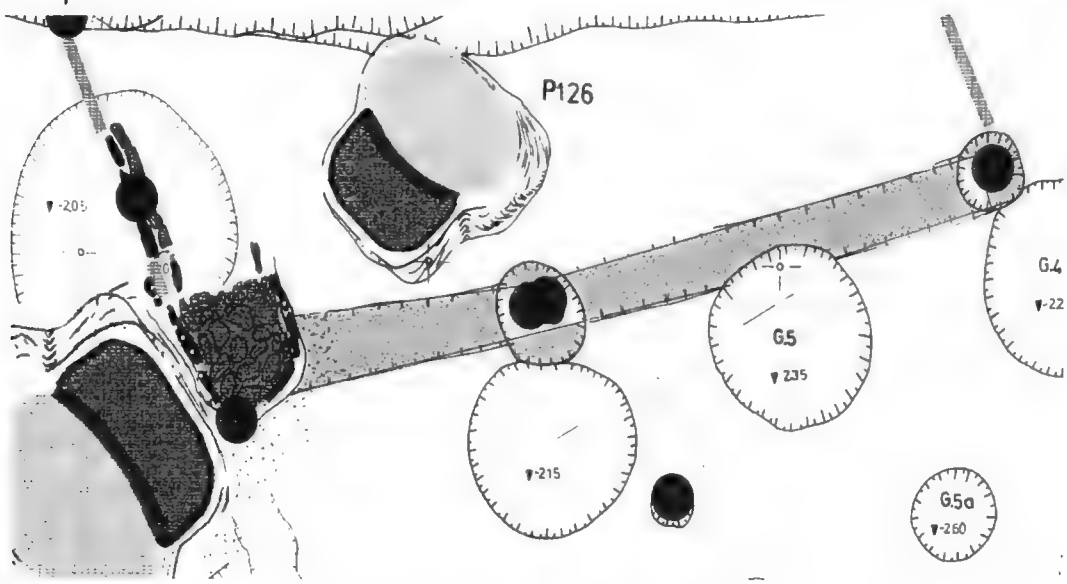

Fig. IIIb.76. Parța, „ blocul" capului de taur

Complexul a fost în cea mai mare parte distrus de râu, păstrându-se doar peretele de vest și colțul de NV. În etapa 7c, L126 avea perete comun cu P136 B, mai mult acolo se afla un cuptor alungit (cu urme de cenușă în el), lipit de peretele sclivisit cu argilă. Construcția este similară celor cu streașina lată și stâlpi mari în afara marginii peretelui. L126 avea un

https://biblioteca-digitala.ro

cuptor cu vatră în față (planul lor era în formă de „8"), cu cupolă semisferică. Cuptorul a fost refăcut o dată, iar mai apoi transformat în altar (vezi altarul 126, mai jos la viața spirituală).

Locuința 136 A încăperea de est (Fig. IIIb.76-77)

Funcționează doar în etapa 7c, în nivelul 6 este abandonată. Peretele avea șanț de fundație pentru pari (lut galben amestecat cu negru). În interior se afla un cuptor cu vatra foarte bună, puțin ridicată (cca. 10 cm), reparat de patru-cinci ori. El avea o cupolă semisferică, o puternică structură de pari pe care s-a aplicat o argilă de bună calitate. S-a observat o refacere a vetrei și a podelei, dar nu știm dacă a fost la nivel 7c sau 6.

Deasupra cuptorului au fost găsite bile rotunde și conice de la o plasă de pescuit, similare celor folosite la războiul de țesut. Și peretele de nord avea structură de argilă înfiptă până în fundație, adică împletitura peretelui pornea de sub nivelul podelei, refacerea podelei îngroapă o parte din lipituri, păstrate pe 2 m lungime. În jurul vetrei podeaua a fost arsă.

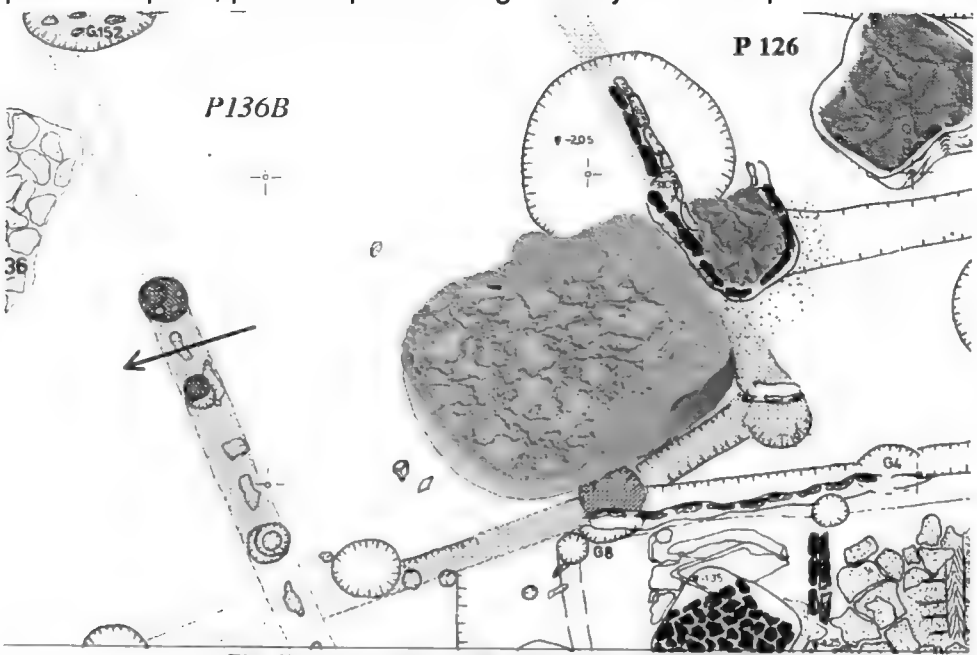

Fig. IIIb.77. Parța, încăperea de est (P136B)

Încăperea de vest (P136A) (Fig. IIIb.78)

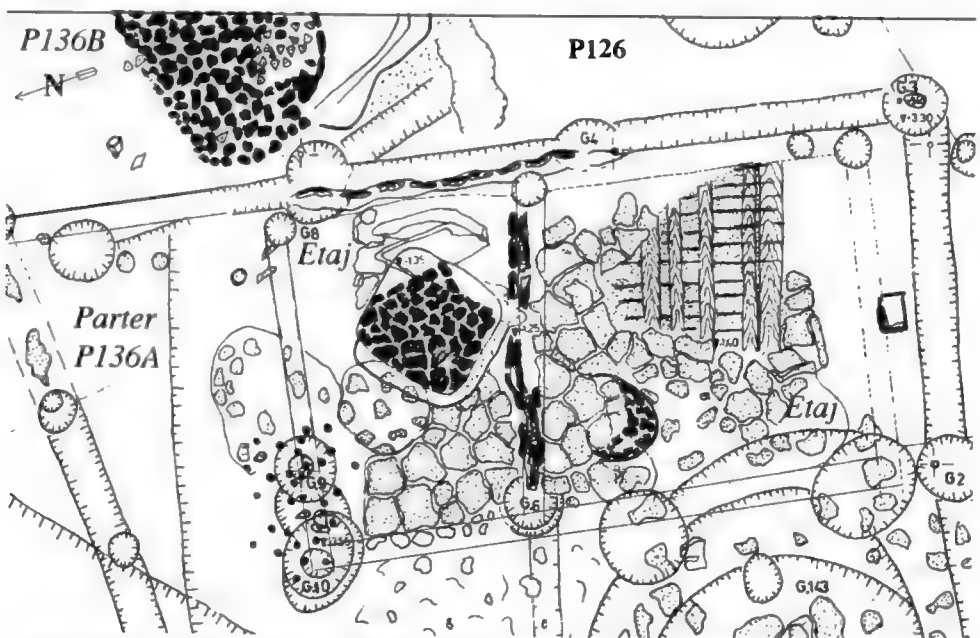

Fig. IIIb.78. Parța, locuința 136 B, încăperea de V, planul parterului și etajului

https://biblioteca-digitala.ro

Este construcția cea mai bine păstrată a complexului. Ea avea tinda și intrarea dinspre nord, unde era un spațiu gol între complexele nivelului 7c. Deranjări ulterioare spre nord și vest au făcut ca încăperea dinspre nord-vest să nu poată fi bine conturată. Spre vest era o altă tindă sau magazie, sub care a fost descoperită o podea arsă, iar sub ea un vas de provizii. Podeaua pare să fi fost la nivelul parterului, dar era suspendată și bine arsă pe dedesubt. Poate a servit pentru acoperirea unei mari gropi de provizii, dar în acest caz nu am găsit gârliciul sau poate că pornea de sub etaj, panta gropii fiind domoală în acea zonă. A rămas o porțiune spre vest, în afara săpăturii, necercetată.

Încăperea de NV (Fig. IIIb.75)

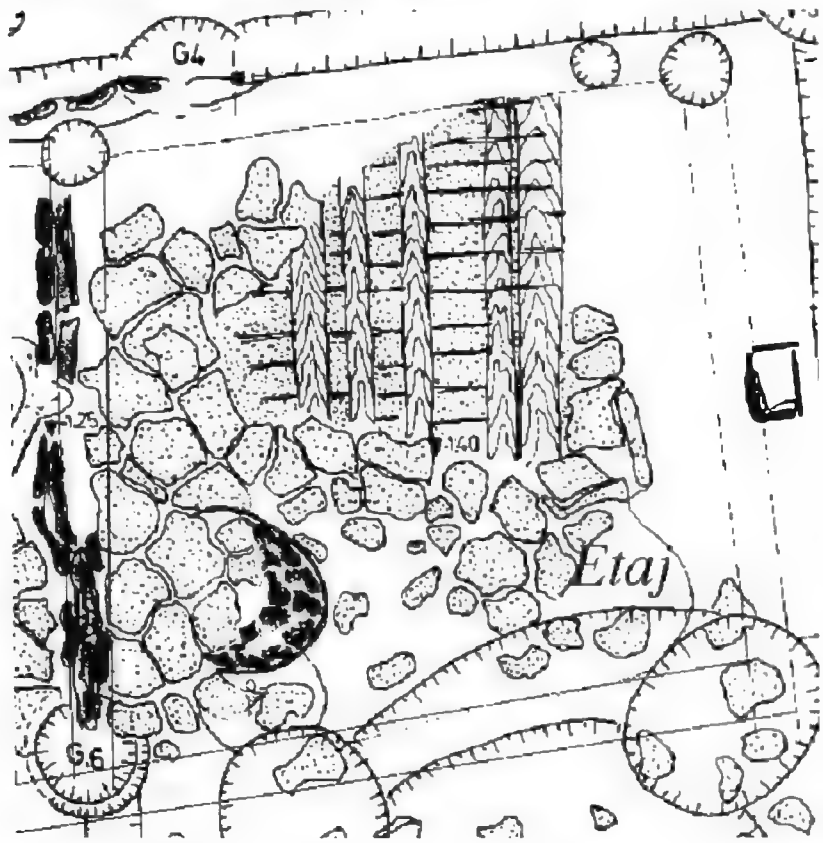

Fig. IIIb.79. Parța, locuința 136 B, încăperea de V

Se găsea numai parțial în săpătură. Aceasta avea o podină suspendată cu resturile unui cuptor distrus la incendierea construcției. După unele fragmente, cuptorul avea formă de paralelipiped, cunoscută la Vinča. Unele fragmente par a proveni de la o stelă de lut sau de la alt element arhitectonic. Situația este ca la blocul „Casa lunii".

Cert este că incendierea așezării, distrugerile provocate, numeroasele bile de praștie aflate la ars, la „sfințit" în sanctuar, sau între dărâmături, mai ales acolo unde au fost complexe de cult, denotă o activitate războinică în care cei de la Parța au pierdut bătălia.

Locuința 136 B (încăperea de vest), parterul și etajul

Construcția avea parter și etaj (Fig. IIIb.79-80); acesta acoperea două treimi din construcție, ca la P40, P41, doar că aici, tinda și intrarea la etaj erau dinspre nord.

La parter se afla o vatră de foc amenajată direct pe podea, iar mai spre sud resturile unei mici casete de cereale. Este foarte interesant că niciodată nu am găsit casete întregi de cereale în încăperi (peste 14 situații de acest fel), deși multe erau amenajate direct pe podea și ar fi trebuit să se păstreze.

La etaj încăperea a fost separată în două de un perete îngust amenajat pe podeaua etajului, de la care nu am găsit urme de structură. Tot acolo a fosat descoperită o placă de lut considerată stelă, dar care putea fi și de la perete. La etaj a fost descoperit un cuptor ușor, cu calotă, puternic distrus, dar se putea observa că vatra fusese amenajată pe un mic podium. Cuptorul era îndreptat cu deschiderea spre nord. Vase sparte, imposibil de reconstituit (spre deosebire de alte construcții), ne-au lăsat impresia de răscolire a dărâmaturilor în vechime.

https://biblioteca-digitala.ro

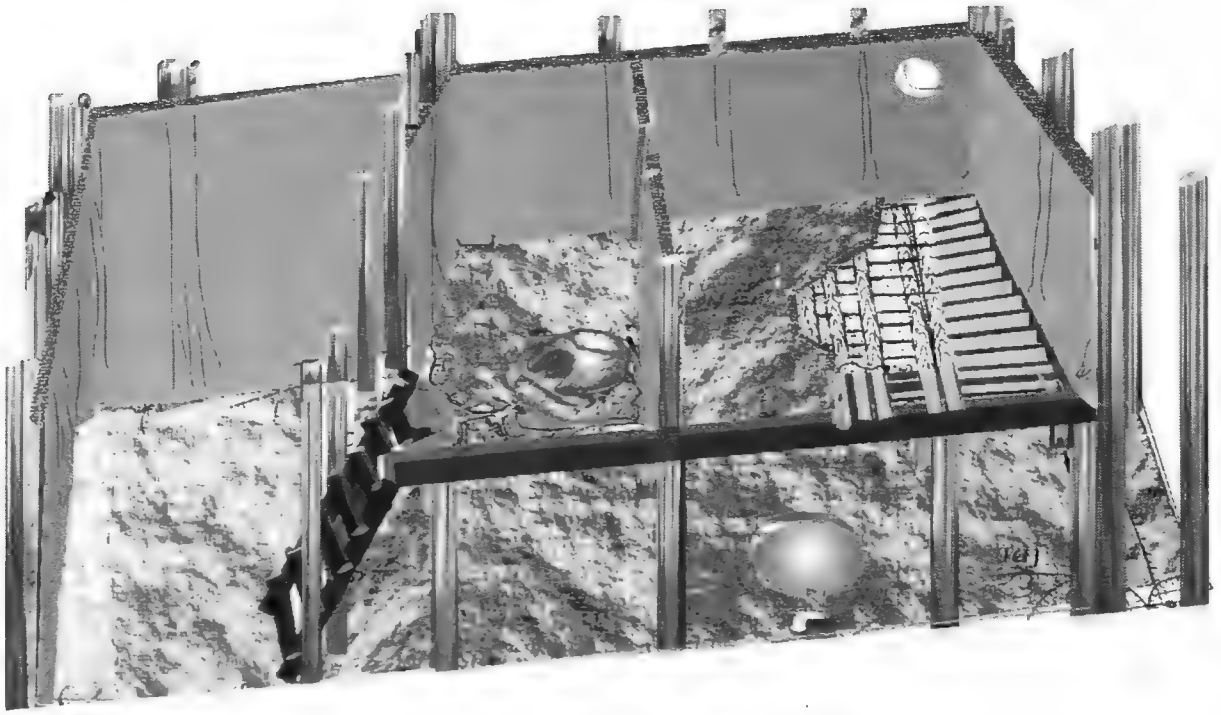

Fig. IIIb.80. Parța, locuința 136 B, reconstituire

Cea mai interesantă, deși suprafața cercetată era mai mică de 1,5 m^2 este pivnița aflată sub o podea suspendată. Dimensiunile erau prea mici pentru un etaj, iar groapa prea adâncă pentru una de provizii. Aceasta ne-a lăsat impresia că vasul găsit aici avea gura la nivelul podelei suspendate (laviță). Am mai găsit o situație apropiată la Păuleni, unde de la nivelul podelei pornea un vas de provizii, aflat într-o groapă ce cobora sub podeaua suspendată, dar acolo era vorba de podeaua locuinței, pe când aici este doar o bancă.

Urmele clare ale gropilor parilor din structura de bază a locuinței, dar mai ales impresiunile bârnelor de la etaj, au permis reconstituirea construcției și mai ales a dimensiunilor, orientării și poziției bârnelor.

Arhitectura nivelului 5 (Cultura Banatului IIC)

În nivelele următoare se constată o revenire a stațiunii, o refacere a locuințelor, sistemul de fortificație a fost foarte probabil renovat în parte, nu avem prea multe date despre el, dar șanțurile sunt încă în funcțiune. Multe din complexele incendiate, mai ales la locuințele cu etaj prezintă mici nivelări. Deasupra Sanctuarului 2 și ***Casei Tribului*** este așternut un strat de lut galben, pentru a proteja zona fostă sacră. Acolo rămâne un spațiu public gol, fără construcții. Mai târziu se sapă un puț de dimensiuni impresionante (diametru 1,5-1,65 m și 5,2 - 5,4 m adâncime), fără inventar deosebit.

Zona centrală

După incendierea și distrugerea sistematică a așezării, în locul vechiului sanctuar, în mijlocul fostei mese altar B-C, se sapă un puț. În vecinătatea lui spre sud se afla un altar (altarul de sud) (vezi mai jos viața spirituală).

https://biblioteca-digitala.ro

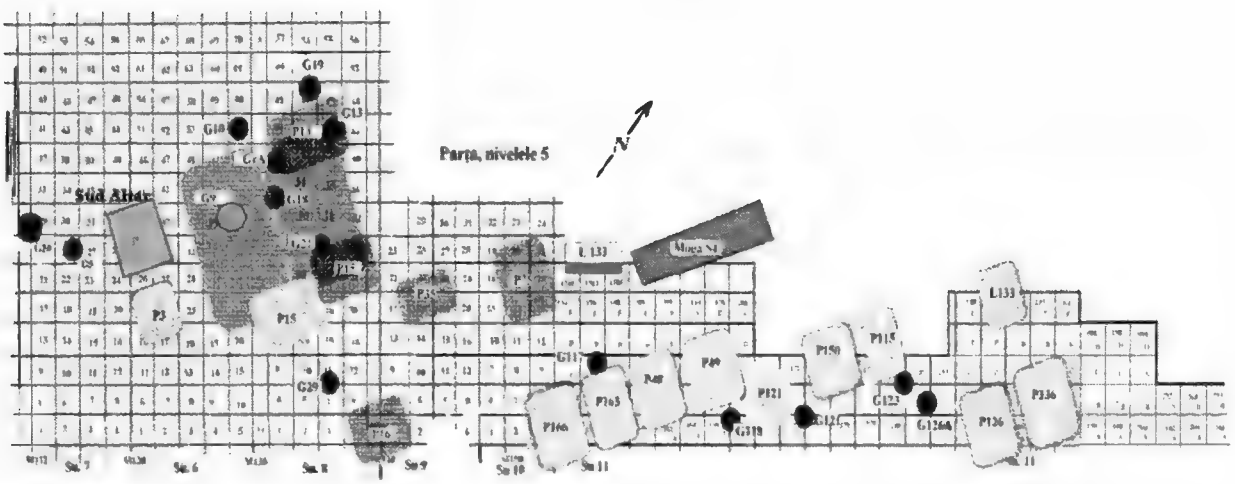

Fig. IIIb.81. Parța, planul orizontului 5a, cultura Banatului IIc

Puțul nu atingea nivelul de nisip al apei freatice, se oprea în lutul galben, dar la acea vreme cursul râului era mai sus. Toate acestea se petrec după „șocul" Vinča C. Imediat se construiesc locuințe de dimensiuni mai mici, dar sistemul de fortificație nu este abandonat, deoarece în prima etapă nu se construiesc locuințe peste acesta.

Etapa 5

Etapa 5 are două perioade: *5a*, una cu activitate încă intensă, cu o organizare a locuințelor pe străduțe. Tot acum se sapă unele gropi cu diametrul de la 0,70 la 1,4 m, multe în vecinătatea unor locuințe; *5b*, când sistemul de fortificare este abandonat definitiv, locuirea se risipește, șanțurile se astupă, se ridică locuințe mici peste umplutura șanțurilor, iar toate brațele de râu sunt locuite. Un mormânt este în afara sistemului de fortificație (Lazarovici Gh. et alii 2001, 171). Acum este o perioadă foarte probabil mai caldă și secetoasă, deoarece se construiesc două puțuri, cel mare din centru (G9) și un altul în marginea lui P166, din secțiunea 10 spre 11. Locuințele sunt așezate pe trei rânduri. Unele abateri de la regulă sunt din perioade mai târzii, din faza IIIb a culturii Banatului (exemplu P121, P163). În colțul din stânga sus al săpăturii, construcțiile nivelului 5 și 4 au fost distruse de lucrări de excavare pentru ridicarea digurilor râului Timiș (1890, 1931, 1953, 1964 ș. a.).

Fig. IIIb.82. Parța: ▲a), b)▼ locuința 14, resturile; c) fundația, d) vatra▼

https://biblioteca-digitala.ro

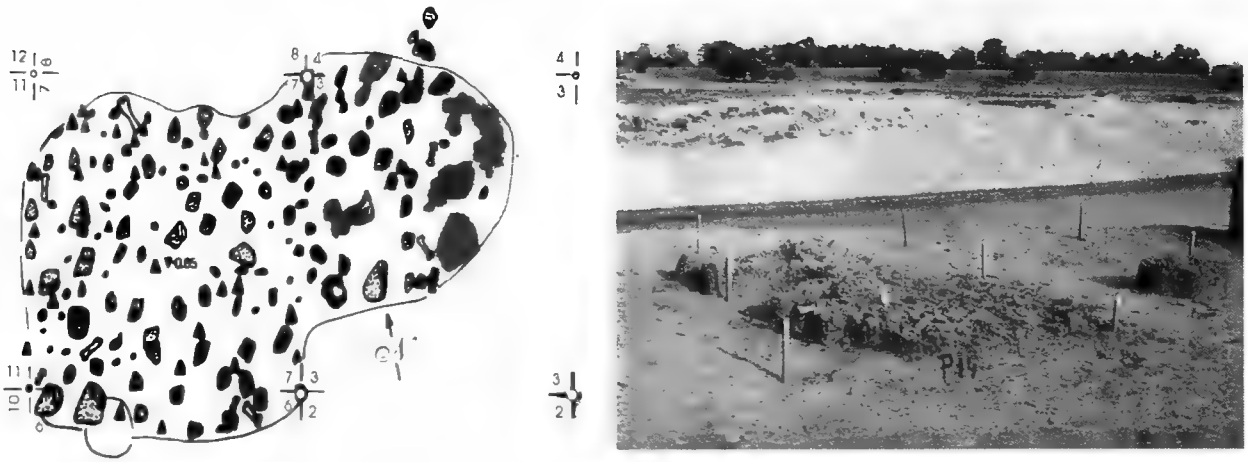

Unele construcții din nivelul 6 sunt refăcute pe același loc după regulile vechi, dar structura de chirpici este firavă, lor li se adaugă o vatră modestă, prost făcută. Una din aceste construcții este P15, realizată probabil din bârne, cu spațiile rămase libere lipite cu lut. Multe construcții din fazele anterioare continuă, dar se aduc modificări esențiale privind orientarea, direcția, tehnica, dar mai ales acoperișul (presupunem acest lucru după structura stâlpilor mari care nu erau în perimetrul pereților sau în vecinătatea lor). Majoritatea construcțiilor sunt modeste, dar apar și unele mai deosebite.

Locuința P14 este semnificativă pentru a demonstra sărăcia arhitecturii și modestia modului de viață de la Parța, în vremea decăderii sale. Construcția este din pari. Ei îi aparțin doar gropile mici, cele mari sunt de la L15, anterioară, cu mai multe etape de funcționare, utima din etapa 5a. De ea pare să aparțină o vatră aflată în afara construcției (Fig. IIIb.82d), (ca la unele situații din Vinča C de la Opovo, vezi mai jos).

Cantitatea mică de chirpici arată că aceste construcții erau în bună parte din lemn, structura de pari fiind evidentă. Îm perimetru rămân numeroase oase de animale, chirpici mărunt, fragmente ceramice, câteva pietre (Fig. IIIb.82a-b, d). Locuințele nu mai au podeaua amenajată cu lut.

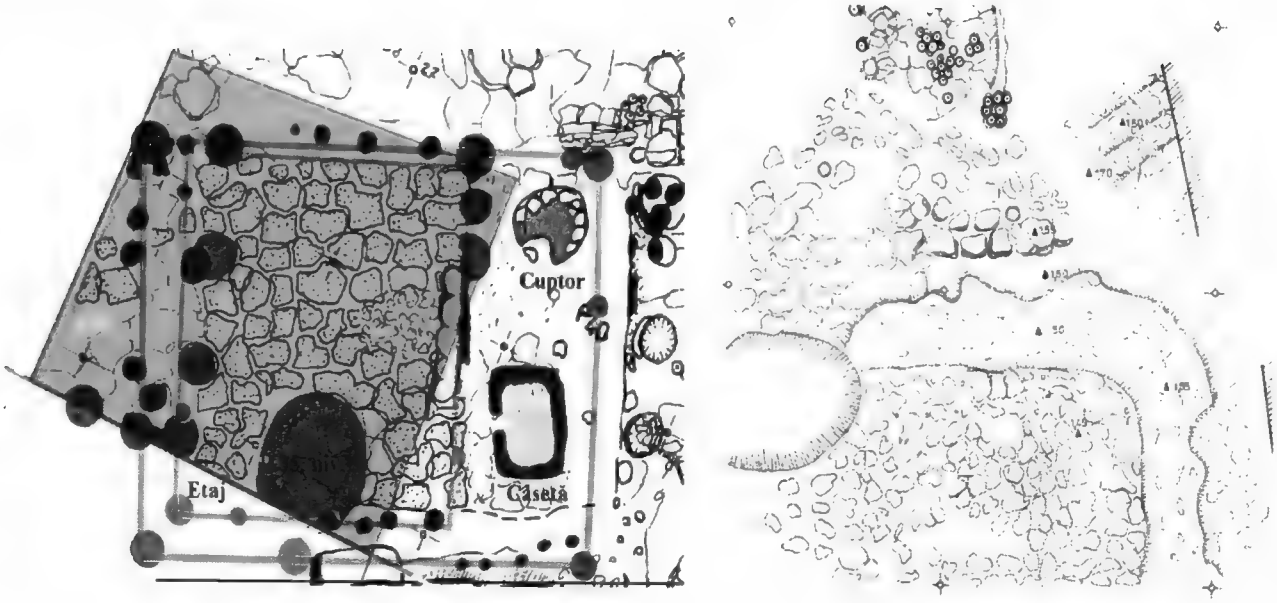

Fig. IIIb.83. Parța: a) locuință Foeni, P35, peste o locuință din nivel 6; b) urma șanțului în chirpici

https://biblioteca-digitala.ro

Faptul că s-a construit imediat peste dărâmăturile fostelor locuințe, nu a permis depistarea prea multor elemente arhitectonice pentru reconstituiri, dar totuși uneori apar câteva situații interesante. De exemplu, peste locuința L40 se construiește altă locuință. Chirpiciul este tăiat și se văd urmele unor șanțuri, deși gropi au fost sesizate doar la colțul de SV. Cu toate acestea nu putem da nici un fel de alte detalii. Atât la Foeni cât și la Parța – tellul 2, locuințele Foeni aveau o arhitectură masivă de lemn, cu gropi mari și adânci, diferită de ceea ce era aici anterior:

Deci este vorba tot de vechii locuitori, ce au doar ceramică Foeni, ceea ce confirmă prezența timpurie a elementelor Foeni la Parța, din faza IIC a culturii Banatului.

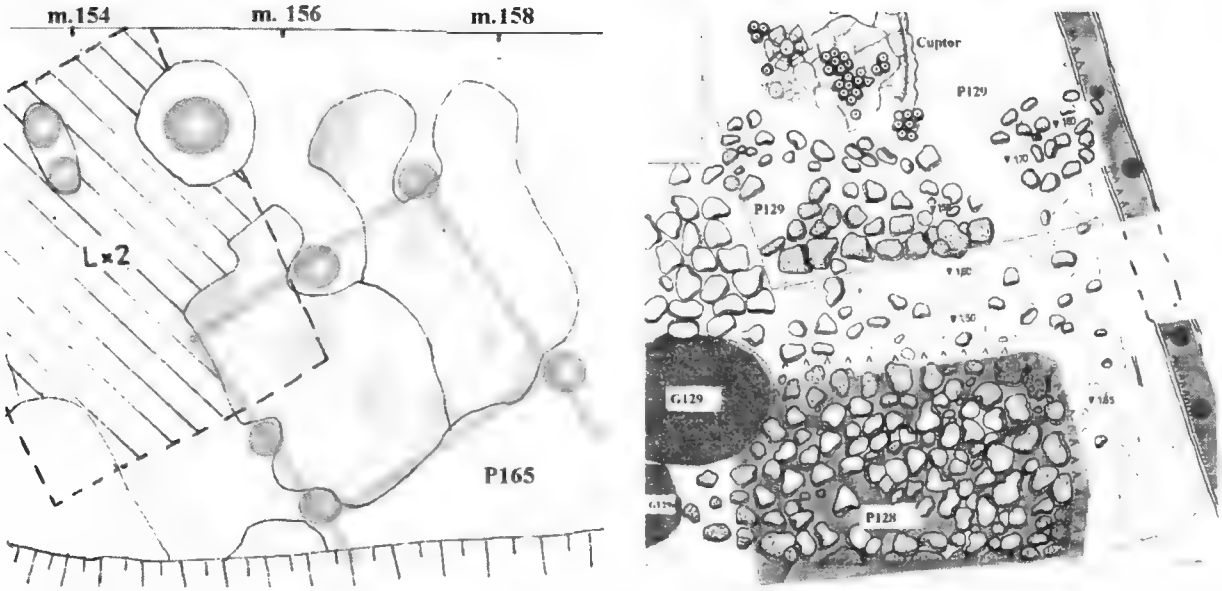

Fig. IIIb.84. Parța nivel 5b, locuințe: a) P165, structură de fundație; b) platforma de chirpici P128

Locuințele sunt modeste ca dimensiuni, cu o suprafață în jur de 8 -10 m^2. Uneori se pot vedea gropi de stâlpi, care nu sunt întotdeauna simetrice, dar la o construcție de lemn nici nu este necesară simetria, fiind posibile îmbinări de bârne la colțuri, astfel încât nu erau necesari stâlpi mari, dacă cei existenți erau în vecinătatea colțului și pe cel puțin două treimi de perete (Fig.IIIb.84a).

Fig. IIIb.85. Parța: a) locuința 89▲; b) platformele 12 (nivel 5a) și 13 (nivel 5b)

https://biblioteca-digitala.ro

Unele locuințe mai au podeaua suspendată pe pari, dar nu mai ating apogeul din nivel 6.

O situație aparte a fost la deschiderea unei mari suprafețe în zona „Casa Cerbului" unde peste dărâmăturile masive ale încăperii de est a fost descoperită podina unei locuințe (P170), doar că aceasta avea dimensiunile mai mari decît cea presupusă anterior și podeaua din lut bătut. De altfel nu este singura construcție cu podeaua din pământ bătut, altele fiind în nivelele 7c și 6. Gropile sale se aflau într-un strat gros de chirpici de peste 50 cm, așa că nu au putut fi identificate.

Fig. IIIb.86. Parța, locuința 170 (P150), podeaua și un bordei prefeudal

Construcția a fost afectată de ridicarea unui semibordei medieval, ce avea o casetă pentru cereale depusă cu ofrande la abandonarea casei, ritualuri cunoscute nu doar în neolitic. Pe podeaua sa a fost descoperit un topor de piatră și o fusaiolă. Un fund de vas mare de provizii se afla lângă colțul de NV al construcției.

Etapa 5b

În a doua etapă ***(5b)*** continuă materialele din cultura Banatului, faza a III-a, iar în unele complexe apar și câteva din grupul Foeni. Arhitectura nu diferă, doar că locuințele sunt tot mai modeste. Acum are loc o extindere a așezării, ce se mută de-a lungul unui braț al Timișului, spre nord, la cca 500-700 m, (așezarea 4), câteva complexe sunt lângă Pădurea Peciului, la 1 km spre vest, tot pe un braț secundar. O descentralizare a stațiunii apare și la Zorlențu Mare (mai sus) și la Ruginosu (mai jos).

Trebuie precizat că și la Zorlențu Mare s-a constatat că după „șocul" Vinča C încep din nou să fie folosite bordeiele și semibordeiele. Procesul de retardare continuă, complexele sunt tot mai modeste, la fel de mici, nedepășind 10 m. La început se poate observa că ele au aspectul unor colibe cu doar unul din pereți din împletitură de nuiele și lipit cu lut (P13, Fig. IIIb.85b). Trebuie să semnalăm acum și existența unui bordei (B23), a numeroase gropi, dar și a unor forme mai deosebite, este vorba de locuințe (gen cort, vezi mai jos tipul cort) cu structura rotundă, pentagonală sau neregulată.

https://biblioteca-digitala.ro

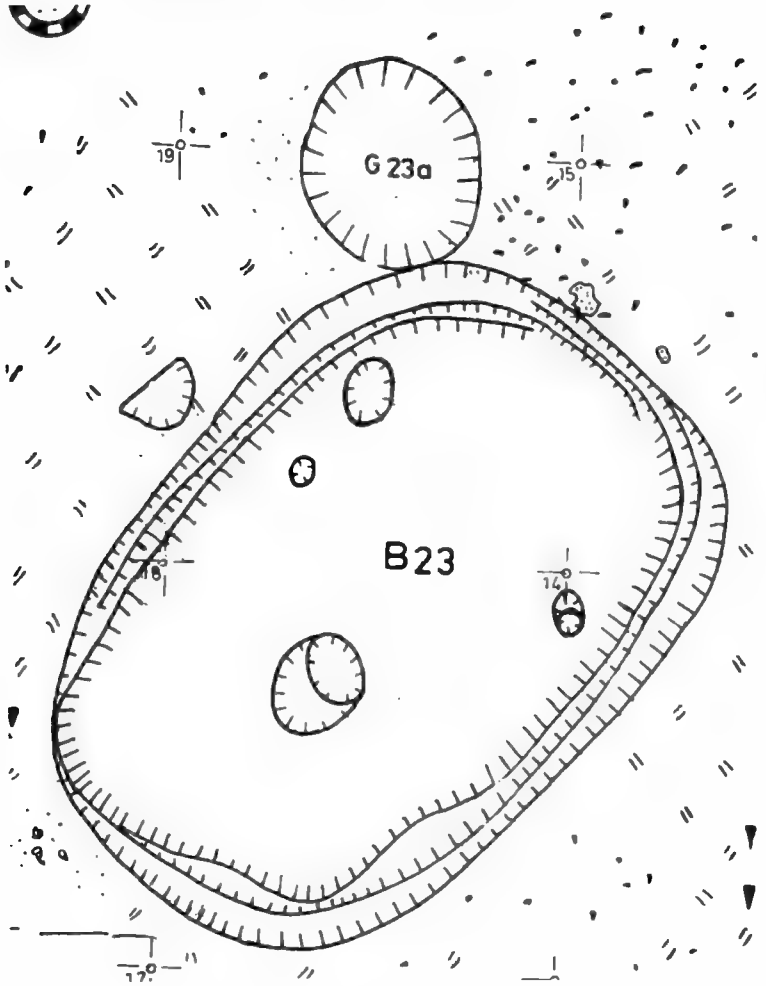

Fig. IIIb.87. Parța, bordei 23, nivel 5a

Bordeiul de formă ovală (3 x 2,2 m) avea în interior trei găuri de stâlp, iar una semicirculară era în afară gropii. Tot în afara gropii, dar sub acoperiș, este și o groapă de 0,9 x 0,8 m, adâncă de 50 cm, ce servea desigur pentru depozitarea unor produse. După panta mai lungă din colțul de sud, deducem că acolo era intrarea, gârliciul. În bordei au fost găsite mai multe vase și un frumos capac cu idol pe creștet, caracteristic pentru cultura Banatului III.

Prin dimensiunile lor mici, aceste complexe ne amintesc de descoperirile din etapa Vinča C de la Opovo (vezi mai jos Vinča târzie). Unele sunt chiar cu materiale Vinča C, în altele sunt amestecate materiale Vinča C și din cultura Banatului IIC-III. Unele conțin o platformă suspendată doar pe jumătate din încăpere, în zona unor paturi sau lavițe, situație întâlnită la Țaga și la Parța, în nivel Tiszapolgár (vezi mai jos). Este foarte dificil a se face o distincție culturală între complexe, din cauza amestecului mare de materiale, observat în ceramică. În unele complexe cu o mare cantitate de ceramică sunt elemente ale culturii Banatului (un complex ridicat cândva mai târziu, parțial peste Sanctuarul 2).

Principalele tipuri de locuințe ale culturii Banatului

Numeroasele studii de caz prezentate permit sintetizarea câtorva date privind arhitectura, funcționalitatea și folosirea unor complexe de locuit.

https://biblioteca-digitala.ro

Bordeiul

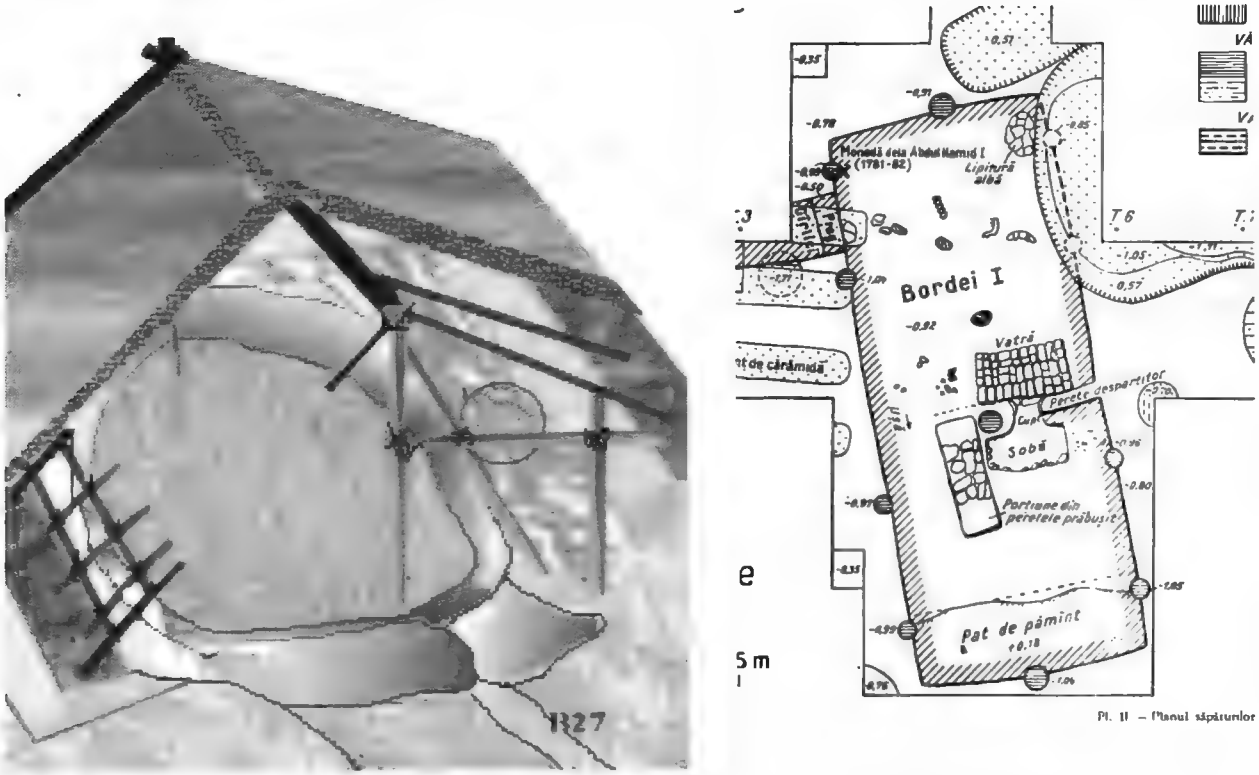

Fig. IIIb.88: a) Parța niv. 7a, B 27, cultura Banatului IIa; b) bordei medieval, Crușovu▲

Bordeiul este un tip de locuință sezonieră. Se construiește pentru sezonul rece și umed, poate fi folosit în alternativă cu coliba. El e folosit, de obicei, la începutul unei locuiri sau după catrastrofe (exemplu nivelele 5). În sezonul cald sau rece, oferă o temperatură constantă. La Crușovu a fost cercetat un bordei mare (Fig.IIIb.88b), a cărui structură este deosebit de sugestivă privind ogranizarea și viața într-o asemenea construcție.

Pentru funcționalitatea bordeielor, așa cum am arătat aproape la fiecare epocă în parte, trebuie reținut că între groapa centrală și valul de pământ scos la săpare și aranjat ca un pseudo-zid, rămâne de jur împrejur un spațiu gospodăresc și de dormit. Adesea se amenajează în centru, pe colț sau lângă perete, o vatră fixă, sau portabilă. Mai precizăm că se putea face focul în tăvi, tigăi sau funduri de la vase mari de provizii.

La Parța acest tip a fost întâlnit în trei situații (B26, B27, B29, B33 și la un bordei medieval). Construcțiile medievale de acest gen din stațiune diferă, având uneori peretele interior căptușit cu scânduri, pereții fiind mai drepți. Bordeie apar în perioadele de început ale locuirii de la Parța, dar există bordeie și în nivelele 5a și 5b, în fazele IIC - III ale culturii Banatului.

Coliba

Coliba este cea mai simplă formă de construcție. Se ridică rapid, se întreține și modifică ușor, dar era folosită doar în sezonul cald (aprilie-septembrie). Nu este potrivită pentru sezonul rece. Când folosința este de durată mai mare, de unu-două anotimpuri, are o vatră amenajată în interior (cazul P29 din imagine), sau neamenajată, amplasată direct pe pământ

https://biblioteca-digitala.ro

(cazul L136 și altele). Coliba are o structură simplă de pari și acoperișul în două ape. Intrarea este închisă sau nu, cu un sistem de împletituri ușoare sau piei de animale.

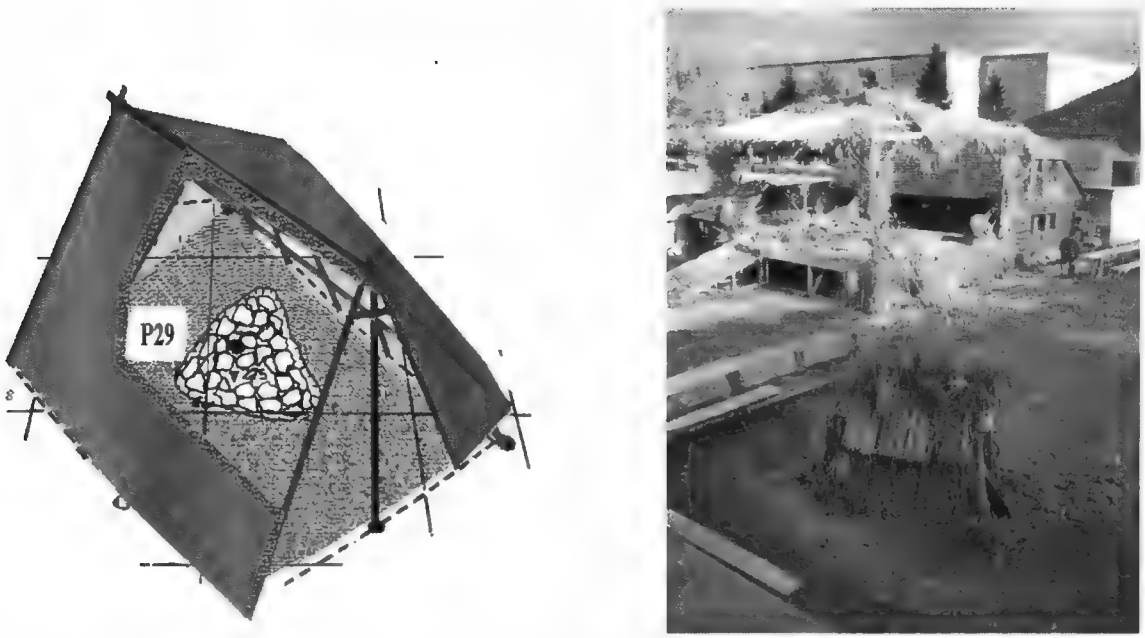

Fig. IIIb.89a: Parța niv. 7a, coliba, cultura Banatului IIa; b) model colibă, stuf, Muzeul Caransebeș

Acoperișul este cel mai adesea din stuf, paie sau crengi cu frunze. La locuința 136 incendiul a lăsat pe podea un strat de cărbune și cenușă de peste 1 cm grosime. La locuințele cercetate se păstrau resturile de la asemenea materiale (în special crengile și trestia, ca în cazul P136).

Peretele din partea opusă intrării și, adesea, jumătate din partea dinspre intrare au o împletitură de nuiele lipită cu lut (de obicei straturi subțiri de 2-4 cm, la P136 și P29 cu peretele de est), care arde și se împrăștie în vecinătate. Analogiile etnografice arată măiestria și funcționalitatea, iar imitațiile legătura sufletească care se stabilește între omul urban și străvechea casă. Forma colibelor nu este întodeauna regulată. Planul colibelor este oval, trapezoidal sau dreptunghiular, cu capătul opus intrării rotunjit sau ascuțit (P29), folosit, cel mai adesea ca loc pentru depozitarea produselor și a obiectelor. Podeaua este uneori lutuită (L136).

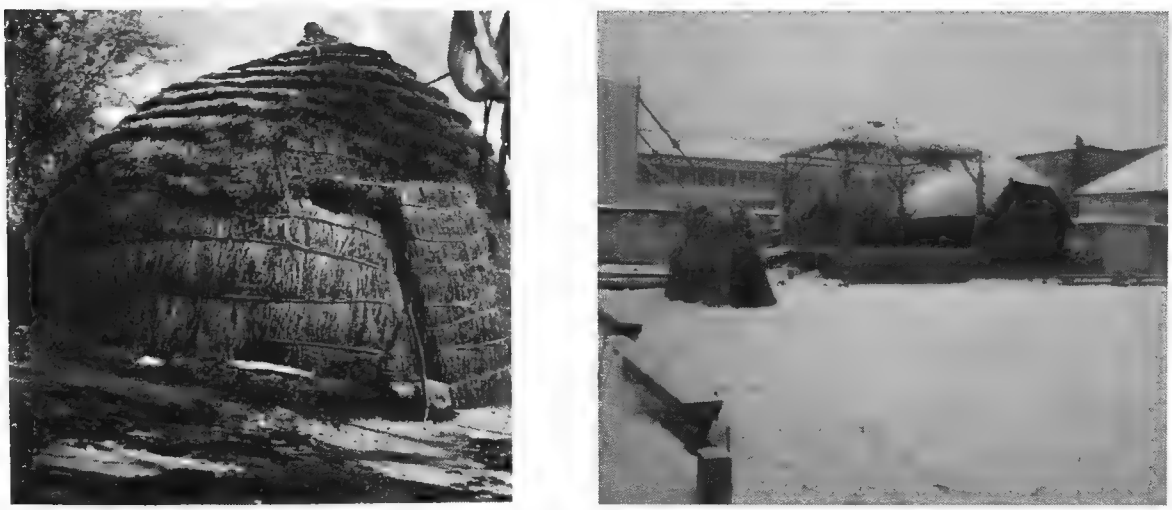

Fig. IIIb.90. Modele de colibe: a) de cioban vlah, Grecia; de amuzament și atmosferă, Caransebeș▲

https://biblioteca-digitala.ro

Reconstituirea uneia dintre colibe, L29 (Fig. IIIb.89) are la bază observațiile arheologice directe (chirpici, urmele de pari și vatră, resturile carbonizate, unele gropi de pari). Precizăm că ne-au lipsit analizele pe speciile de cărbune; resturile de la cărbune sunt deseori mărunte.

Coliba rotundă sau poligonală, cortul

Coliba - cort sau coliba cu antreu este mai rar întâlnită la Parța, unde s-a cercetat un sigur caz, locuința 54 (Fig. IIIb.91), situată în nivelul 5 sau 4, care din păcate avea partea de vest deranjată de lucrări recente (o tranșee militară și excavări pentru dig). Pe linia pereților s-au păstrat doar găurile parilor groși, nu și a celor subțiri. Podeaua acesteia nu a fost lipită, de aceea nu se poate preciza dacă planul este rotund sau poligonal, de altfel diferențele nu sunt foarte mari. Ceea ce ni se pare deosebit, este faptul că imită un model de cort cu antreu. Resturile de chirpici din vecinătate ar putea proveni de la unii pereți (antreu sau încăpere). Un model posibil de reconstituire este și cel de la Divostin (Bogdanović 1988, fig. 5/23), ce seamănă cu cel de la Parța (Fig. IIIb.91a). Asemenea construcții apar în nivelul Vinča C de la Vinča (Staljo 1984, fig. 24, 26), orizont cultural contemporan cu nivelul 5 de la Parța.

Unii dintre parii aflați pe linia peretelui au putrezit, sau au fost scoși, dar au lăsat urme clare. Alții însă, au fost puțin înfipți în pământ, iar la golire groapa nu mai avea decât adâncimea de 3 - 4 cm (pe planul din Fig. IIIb.91a sunt marcați cu nuanțe mai deschise). Reconstituirea este pe axul lung prin simetrie, traseul unui perete fiind deranjat de o tranșee militară recentă.

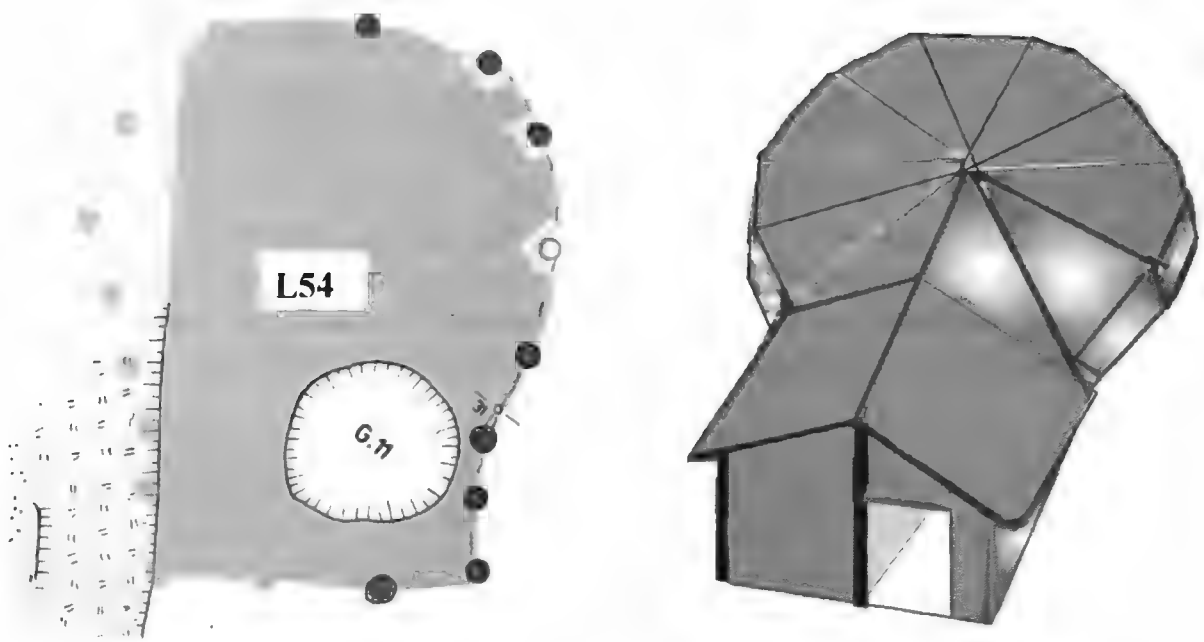

Fig. IIIb.91. Parța, coliba poligonală sau locuința cort, plan; b) reconstituire, etapa 5b

Semibordeiul

Semibordeiul se încadrează între cele două tipuri de locuințe de mai sus. Acesta diferă de bordei prin adâncimea mai mică (cca. 30 cm; vezi Vinča, Fig. IIIa.34b), (reconstituire Rus, Lazarovici 1991). Uneori, sunt semnalate doar vetre sau cuptoare în interior. În stațiunea de la Parța acest tip apare la complexul 108 și la o construcție medievală (ceva mai adâncă,

https://biblioteca-digitala.ro

având cuptoare în interior săpate în pereții de sud și de est). Adesea am găsit unele albieri cu ceramică pe fund, ce pot proveni de la asemenea complexe.

Locuința cu o singură încăpere (P24, P25, P26 ș. a.)

Aceasta este cea mai des întâlnită construcție, fiind și cea mai simplă (Fig. IIIb.56b). La Parța se acordă multă atenție amănuntelor în execuția acestor construcții. Au planul dreptunghiular, încadrându-se în proporțiile numărului de aur (Morariu 1990; pentru problemă vezi și alte comunicări la sesiunile de Etnoarheologie sau Arheometrie).

Cel mai adesea aceste locuințe au în interior, pe latura lungă, sau în capătul opus intrării, gropi de stâlpi sau resturi de laviță pentru dormit. Asemenea locuințe apar încă din neoliticul timpuriu în Thessalia, la Otzaki Magula, unde este și primul megaron (Milojčić 1960, 34-35, fig. 2-4), fiind construcții cu nișe, cu antreuri ș. a., unele socotite a fi lăcașe de cult.

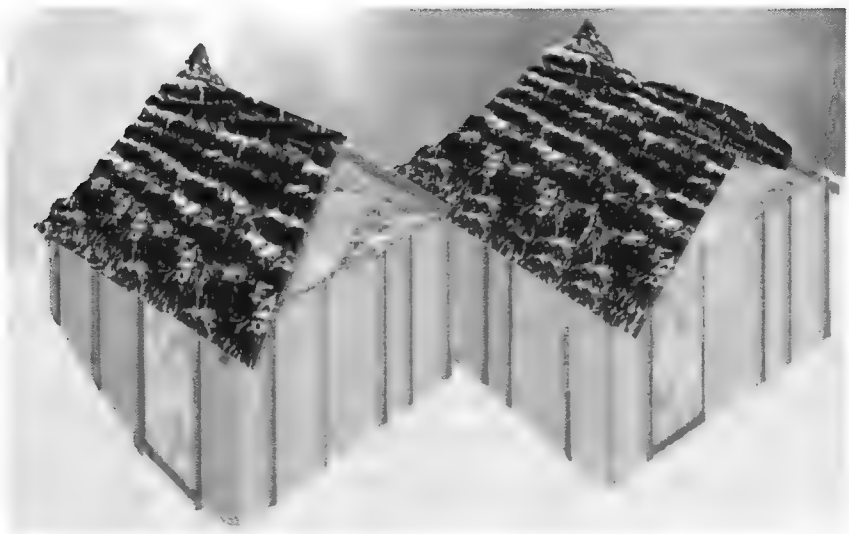

Fig. IIIb.92. Bucovăț, L2-L3, grupul Bucovăț, faza 1b

Construcții cu despărțituri, similare locuinței cu unul sau două șiruri de stâlpi în interior, sunt prezente în orizonturile Karanovo II (Hiller 1990, 201, fig. 4-5) și sunt frecvente în nivelurile târzii ale culturii Vinča: în Vinča C1 la Gomolava I (Brukner 1988, 35, fig. 1); la orizont Vinča D_2 în Bulgaria (Todorova 1990, 157, fig. 2-8), unde sunt cuptoare, casete și au o arhitectură deosebită. Acest tip de construcție este mai des întâlnit la Parța în nivelele 7a și 7b. O variantă a acestei locuințe avea pereții numai din bârne despicate, iar peretele de nord sau cel dinspre vânturile dominante, era lipit cu lut (P26, vezi și Lazarovici Gh. et alii 2001, 250-251, fig. 206-207, **I.2,** pl. 26/3).

Locuința cu tindă exterioară

O altă variantă a acestui tip de locuință (P34, P18) are în zona intrării o tindă, ***un umbrar*** (Fig. IIIb.93a-b), pentru a feri de soare, ploaie și vânt intrarea în locuință, fie pentru desfășurarea unor activități.

Acest tip de locuință are vatră în interior, foarte probabil și un prag, pentru a împiedica pătrunderea apelor, reptilelor sau a gândacilor. Pragul a fost, uneori, sesizat în timpul cercetărilor, fiind construit la fel ca pereții, dar cu o structură mai ușoară. Asemenea verande erau și la unele construcții cu podeaua suspendată, fiind sugerate de gropile de stâlpi, dar

https://biblioteca-digitala.ro

mai greu de demonstrat prin materialele păstrate. Ar fi posibil ca aceste verande să fie de fapt anexe gospodărești, dar nu s-au găsit vase de provizii, ori casete pentru cereale sau alte obiecte, care să certifice o asemenea utilizare. Uneori, apare o vatră exterioară complexului.

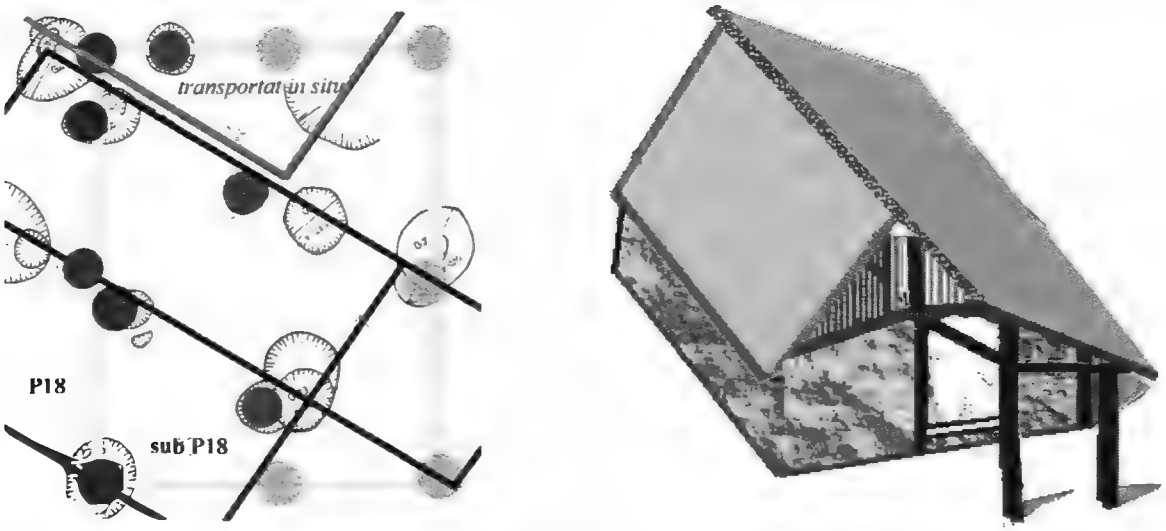

Fig. IIIb.93. Parța, nivel 7b, cultura Banatului IIa, plan și reconstituire, locuința cu tindă L18

Mai există o variantă a acestor locuințe, cea care are pereții cu șanț de fundație, tip ce apare în nivelul 7b la Parța, care se menține la mai toate construcțiile din nivel 6. Asemenea complexe apar și la Gomolava, Ia - Ib (blok II; Brukner 1980, fig. 11; 1988, 35, IV, nivel Ib).

Locuința cu o încăpere și separeu

Adesea acest separeu este pentru dormit, dar sunt și cazuri când unele ritualuri cultice sau alte activități sau situații necesită separare (naștere, moarte). La Parța (mai sus amin-team și Zorlenț) s-a constatat un asemenea separeu. Sugerăm un rol cultic acestui separeu în cazul locuinței P4a, deoarece se afla în imediata vecinătate a Sanctuarului 2, iar inven-tarul său era mai sărac decât în locuințele normale (Fig. IIIb.94), deși nu este un argument.

Fig. IIIb.94. Parța, nivel 7c, cultura Banatului IIb, plan și reconstituire, locuința cu separeu, L4a

https://biblioteca-digitala.ro

Pe peretele de vest din P4a se afla o banchetă sau laviță ridicată pe care s-au găsit urme de cenușă, fără a fi cuptor sau vatră. În vecinătatea acesteia, peretele era pictat cu roșu și decorat cu incizii încrustate cu alb. O altă banchetă, laviță, se afla pe peretele de nord. Se știe că de cele mai multe ori pictura în complexe arhitectonice apare în loțuri sacre, mai ales când este vorba de roșu și alb.

Intrarea se afla undeva în peretele de est, în zona distrusă de râu, în acel loc era cel mai mult spațiu gol și mai puține instalații. Pe peretele de nord nu a fost sesizată intrarea, iar cel de sud era aproape de alte construcții, nefiind loc pentru ușă. Cele mai timpurii locuințe de acest gen sunt cunoscute în neoliticul timpuriu din Macedonia, la Nea Nicomedeea (Aslanis 1992, 73, fig. 12). În descoperirile de la Öcsöd – *Köveshalom* din cultura Tisa, neoliticul târziu, sunt locuințe cu separeuri (Raczky 1992, 66, fig. 5, un fel de antreu); unele similare pot fi și la Parța.

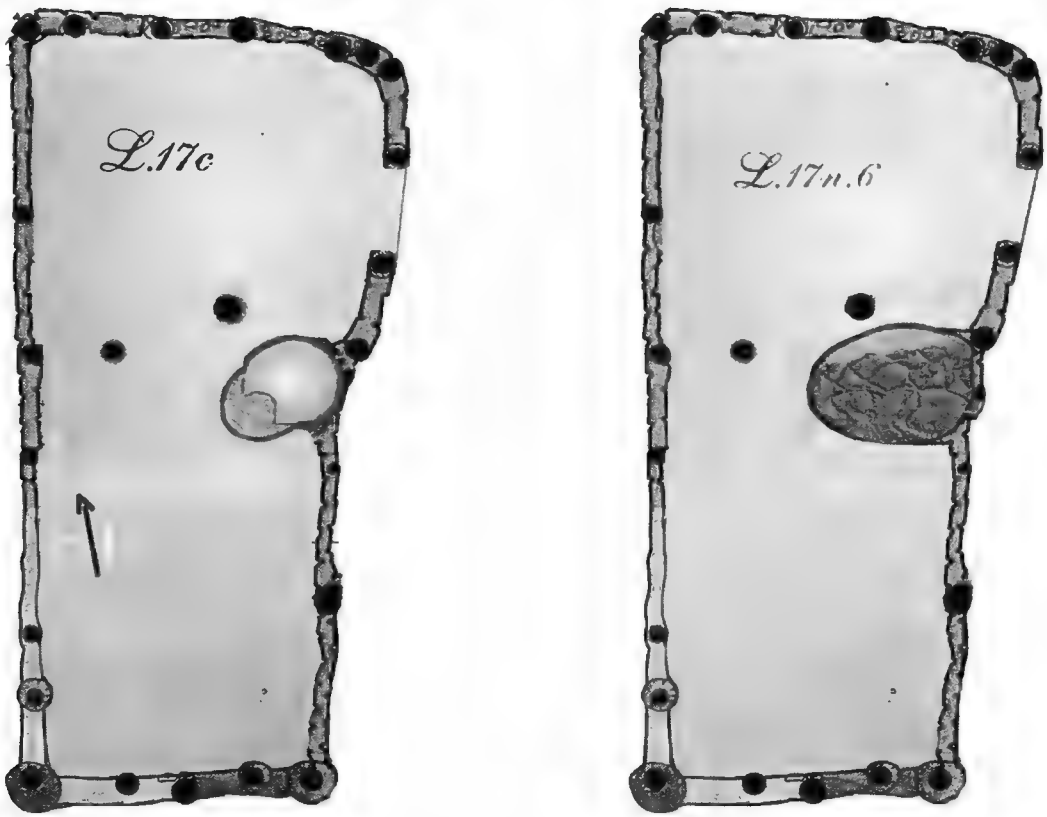

Fig. IIIb.95. Parța L17, cultura Banatului IIb: a) nivel 7c, b) nivel 6a

Locuința cu două încăperi

Aceasta urmează ca frecvență după locuința cu o încăpere și are câteva variante în raport de amenajarea interioară.

Studiu de caz. Locuința 17 (Fig. IIIb.95)

Locuința și-a păstrat forma și funcționalitatea pe parcursul etapelor 7c-6. Chiar în nivel 7b sunt urme de locuire, iar sub vatra ultimului nivel era o alta. Nu știm dacă prima construcție din nivel 7b avea aceeași formă, dar din nivel 7c și până la incendiere se păstrează planul de bază. Modificările au loc la intrare, vatră și la interior. Nu știm dacă spațiul de dormit a rămas

https://biblioteca-digitala.ro

același, numai în ultima perioadă avea o mică gardină (Fig. IIIb.96a). Sigur stâlpii centrali de lângă vatră nu au fost la fel. După gropile de stâlp din nivel 7c, credem că avea altă formă și orientare (Fig. IIIa.95), (plan modificat față de: Lazarovici et alii 2001, 115, fig. 91).

În ultima etapă (nivel 6b, apare doar la unele construcții) se constată modificări: apare o tindă unde se face un cuptor, se separă încăperea din zona vetrei; se modifică vatra pe locul fostului cuptor și se amenajează locul pentru pat.

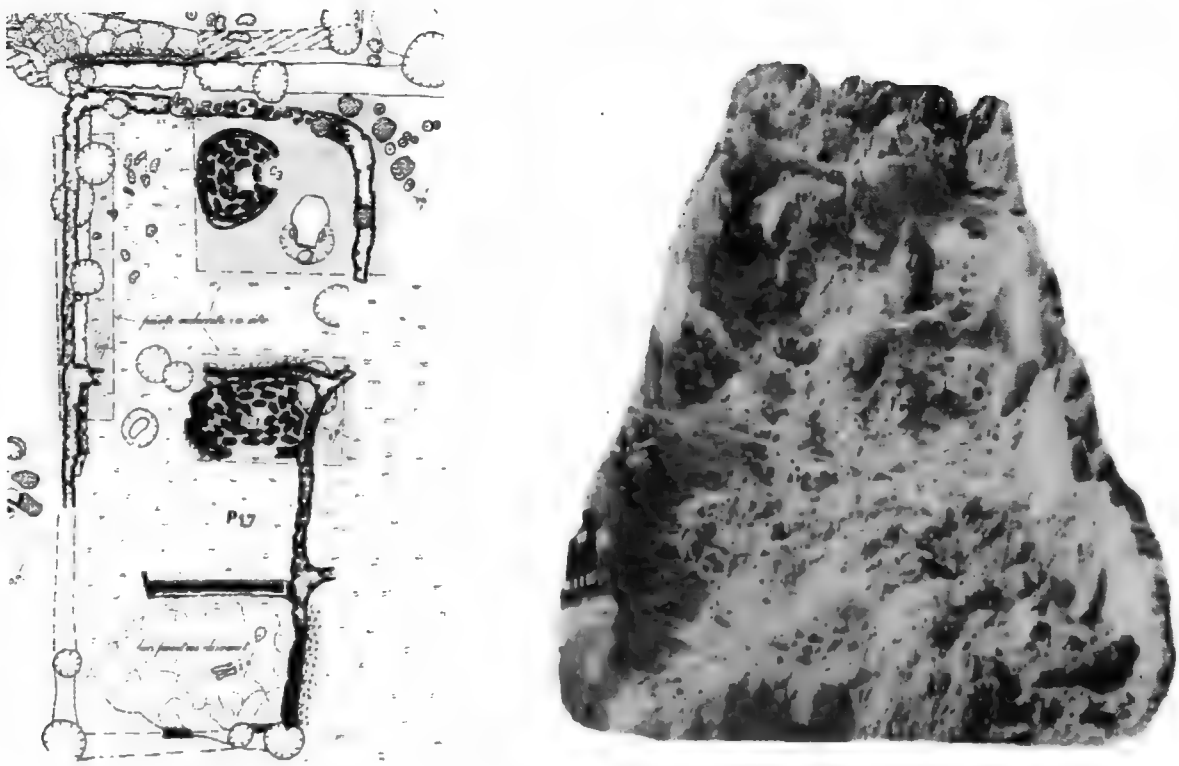

Fig. IIIb.96. Parța, L17: a) ▲nivel 6a, cultura Banatului IIb; b) dărâmături cu resturi de pereți ▲

O altă construcție, locuința 154 cu două încăperi, avea bine păstrată podeaua, peretele de est și peretele despărțitor.

Cea mai clară situație a fost în P136B, unde prima încăpere avea cuptor și podeaua foarte bine amenajată, cu două-trei straturi de lipituri arse (arderea s-a făcut foarte probabil în vremea incendiului), în vreme ce a doua încăpere avea doar o podină lipită. Împărțirea unei locuințe în încăperi apare în neoliticul timpuriu la Nea Nicomedeea (Aslanis 1992, 73, fig. 12).

Tindă apare și la construcțiile cu etaj (P40, P41, P43 ș.a., Fig. IIIb.36-40) de la Parța, la atelierul sau la alte locuințe de la Zorlențu Mare din cultura Vinča (Fig. IIIa.42), în aceeași vreme în Bulgaria la Ovčarovo - *Gorata* I-IV (Todorova 1976, 33-37; Todorova, Vaisov 1993, 152, fig. 15). Cele mai apropiate analogii pentru locuințele cu etaj sunt cele de la Herpály (Fig. IIIb.98), unde erau două vetre (Kalicz, Raczky 1992, fig. 7-8). Vetre cu gardină apar la Divostin (Fig. IIIb.101).

La Parța este posibil să fi fost mai multe asemenea tipuri de locuințe cu antreu în zona intrării, sau separeuri în partea opusă, dar fiind vorba de un tell detaliile se pierd atunci când sunt multe dărâmături. De multe ori separeurile au casete pentru păstrarea cerealelor, alteori împart zona gospodărească de cea pentru dormit. Construcții asemănătoare sunt la Divostin (Fig. IIIb.101), (Bogdanović 1988, fig. 5/27; Jovanović 1992-1995, fig. 2).

https://biblioteca-digitala.ro

În Balcani, cele mai timpurii construcții cu separarea încăperii principale de una mai îngustă, apar încă în neoliticul timpuriu la Nea Nicomedeea, în Macedonia (Todorova 1993, 151, fig. 14), la Slatina, lângă Sofia, în grupul Slatina (Nikolov V. 1992, fig. 21, 24, 32) din Bulgaria (Nikolov V. 1981; 1982; 1984; 1985; 1987; 1989, 30-33; 1990; 1992; 1992a; 1993), sau la Slatina-Kremikovć (Pavuk, Bakamska 1995), grup contemporan cu etapele IIB-IIIA ale culturii Starčevo-Criș (Lazarovici Gh. 1997-1998, tab. 6). Locuințe cu o încăpere mai mică apar și la Karanovo (loc. I.2, IV.1) în diferite orizonturi cronologice (Hiller, Nikolov 1997, fig. 4/2, 9).

Locuința cu etaj și podeaua suspendată

Reconstituirea acestui gen de locuințe a fost cel mai bine realizat în cazul „blocului" de locuințe P40-P43 (Fig. IIIb.37-44), imaginea fiind completată de celelalte studii de caz. Din acestea se observă opțiuni personale, familiare. Mai interesantă ni se pare prezența unor structuri de podele suspendate, păstrate foarte bine, ce dovedesc o mare măiestrie în dulgherit, o adevărată artă în arhitectura de la Parța, dacă comparăm cu alte situri neolitice. Toate podelele suspendate, cu excepția altarului de sud și a celui de est (ce par a se fi prăbușit după ce au ars și s-au răcit, ori au fost arse intenționat, deoarece sub ele nu sunt urme de incendiu) ard și se prăbușesc încet în timpul incendiului. Platformele suspendate ard în cea mai mare parte foarte puternic, mai ales în zona bârnelor (cel mai adesea în partea de jos).

Podinile se păstrează foarte bine și se văd urmele de la două - patru straturi de lipituri groase, în medie de 2 - 3 cm, dar sunt și părți mai subțiri. Doar în câteva situații, ca de exemplu altarul A din Sanctuarul 1, podeaua avea o structură din pari care nu arde, iar bârnele se carbonizează parțial și apoi putrezesc din lipsă de oxigen.

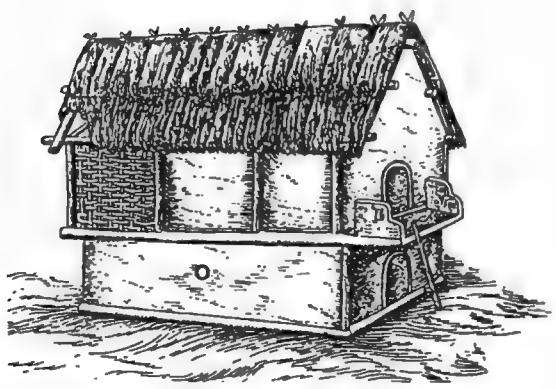

Fig. IIIb.97. Racovăț, c. Cucuteni

Zidurile-borduri ale casetelor și soclul idolilor, cu o structură masivă de lut, au ars doar la exterior pe 2 - 3 cm, ceea ce arată cât de puțin a pătruns arderea din exterior, în vreme ce în zona unor bârne arderea pătrunde adesea 10-12 cm, uneori trece de 15 cm, chirpiciul având atunci miezul cenușiu. La unele machete de locuințe cu etaj apar balcoane, dar la Parța nu am constatat astfel de amenajări, deși ele sunt evidente în cultura Cucuteni și în reconstituirea de la Racovăț (Fig. IIIb.97).

Locuința P136B, cea mai caracteristică din acest tip, avea la etaj două încăperi separate de un perete. Intrarea și urcarea la etaj se făcea dinspre nord, iar la sud se afla o altă locuință, situată în imediata vecinătate, care trebuia să aibă intrarea în peretele de apus. La parter a fost descoperită o vatră, ceea ce arată folosirea parterului pentru locuit, nu doar ca magazie. Spre vest avea o anexă deasupra unui bordei (pivniță ?), acolo fiind descoperit și un vas mare de provizii. Fragmentele unei casete din lut pentru cereale, găsite în poziție secundară, sugerează locul acestui "grânar", undeva, la parter sau etaj, fiind dezafectată în timpul incendierii construcției.

https://biblioteca-digitala.ro

Podeaua etajului era foarte bine păstrată, deoarece avea o structură transversală de bârne pe care erau puși parii în lungime, peste care s-a aplicat lipitura din lut. Ca și în alte situații, la etaj s-au observat urmele unor pari groși, dubli, meniți a întări structura etajului. Stâlpii mai adânci erau probabil mai înalți și serveau susținerii etajului și acoperișului. Pereții de la etaj aveau cel mai adesea structura compusă din fascii de nuiele (P41, P42, P22, P136A). Uneori pereții aveau adăugări de pari spre interior, puși poate mai târziu, meniți a susține etajul deteriorat din cauza greutății sau a lăsării unor stâlpi, caz în care parii lipiți de perete erau lutuiți, îngroșând și dând o mai mare consistență peretelui (P42).

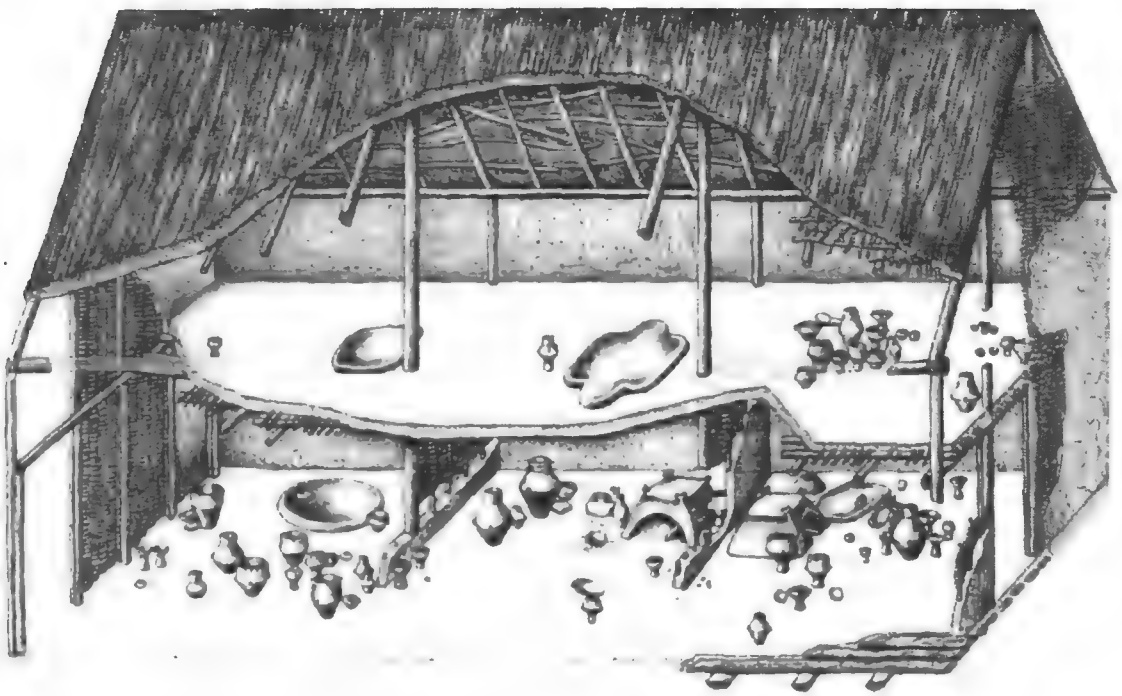

Fig. IIIb.98. Herpály, locuința cu etaj, reconstituire după Kalicz și Raczky

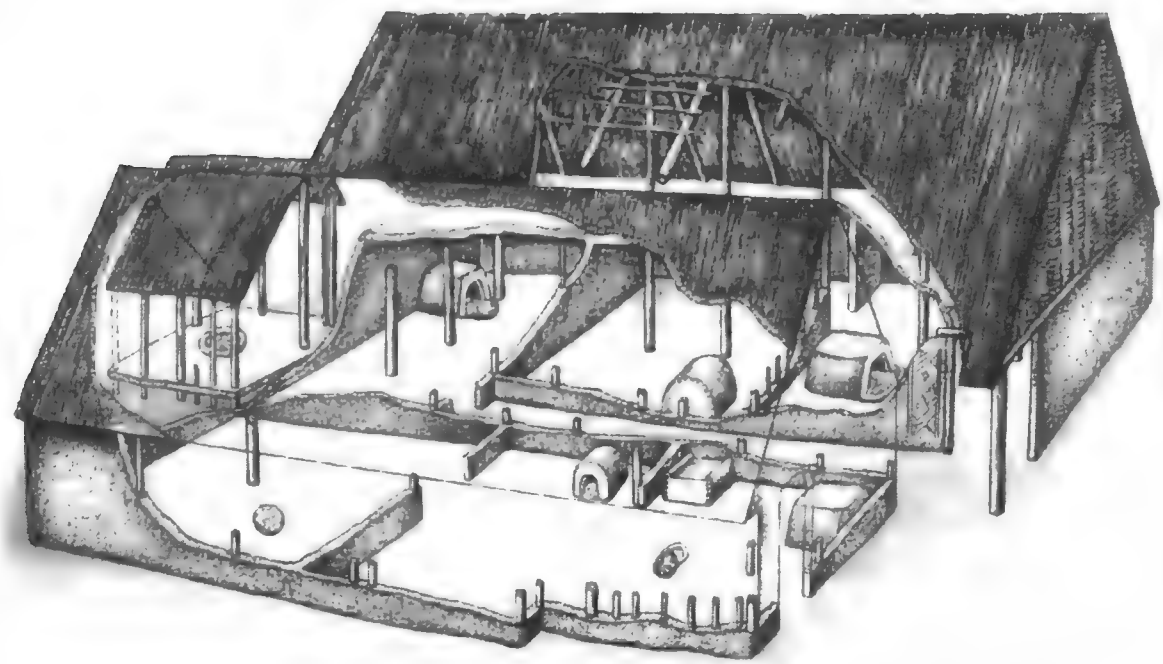

Fig. IIIb.99. Gorzsa, bloc de locuințe cu șase încăperi, reconstituire după Horváth

https://biblioteca-digitala.ro

Mulți din stâlpii de susținere ai podelei aveau capătul din pământ tăiat drept, foarte probabil pentru a nu se afunda (P8 și P20), (vezi L5A la Păuleni, mai jos). Structurile podelelor sunt dintre cele mai variate. Unele sunt din bârne late, alternând cu altele mai înguste, dar la fel de groase, sau chiar mai groase.

Analogii foarte apropiate celor de la Parța sunt la Herpály (Fig. IIIb.98), (Kalicz, Raczky 1987, 110, fig. 7). Deosebirea constă în modul de aranjare al camerelor și a formei cuptoarelor. Cuptoarele în formă de casă sunt o caracteristică a neoliticului târziu și eneoliticului (cultura Gumelnița și grupul Iclod), iar vetrele de la Herpály amintesc de cele eneolitice din cultura Cucuteni - Tripolie.

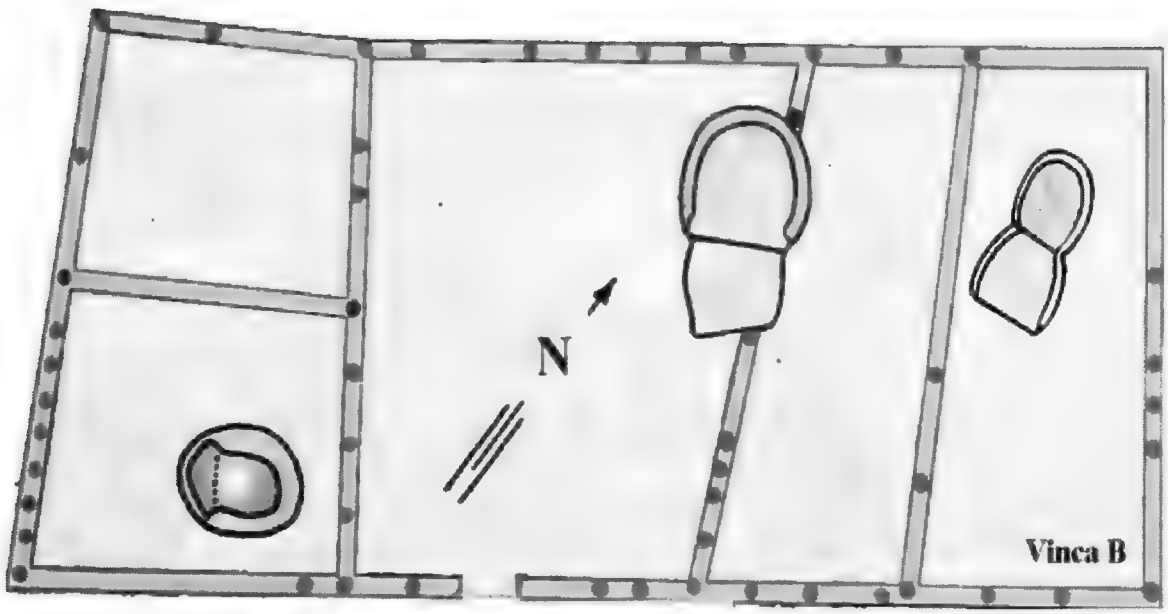

Fig. IIIb.100. Vinča „bloc" de locuințe cu cinci încăperi (după Vasić 1932, Staljo 1984)

Alte analogii foarte apropiate pentru tehnică, arhitectură și aranjare sunt cele de la Gorzsa, locuința 2 (Fig. IIIb.99). Acolo au fost descoperite blocuri de locuințe cu câte șase încăperi și anexe, cu intrări dintr-un coridor interior. La Vinča, în diferite campanii de săpături, au fost descoperite numeroase astfel de complexe. Dintre acestea amintim locuința „M" (Fig. IIIb.100), (Vasić 1932, 14, fig. 17; Staljo 1984, 39, fig. 29, nivel Vinča D), care are cinci încăperi, una centrală și câte două de fiecare parte. Prezența unui cuptor situat pe traseul peretelui central, presupune fie că peretele era mai vechi, fie că a fost dezafectat în momentul ridicării cuptorului.

Tipurile de cuptoare de la Parța se leagă mai ales de cele din neoliticul mijlociu de la Vinča (Fig. IIIb. 100), Kormadin (Jovanović' Glisić 1961, locuința 2) și Divostin (Fig. IIIb.101). Culturile Vinča și Banatului cunosc cea mai dezvoltată gamă de cuptoare și vetre, realizate cu multă grijă, variate ca formă și structură, cu posibilități de controlare și verificare a arderii. Cuptoarele serveau pentru treburile gospodărești, dar și la ars ceramica; în vecinătatea lor au

https://biblioteca-digitala.ro

fost descoperite de cele mai multe ori greutăți pentru plasa de pescuit, atârnate deasupra sau în vecinătate, la uscat.

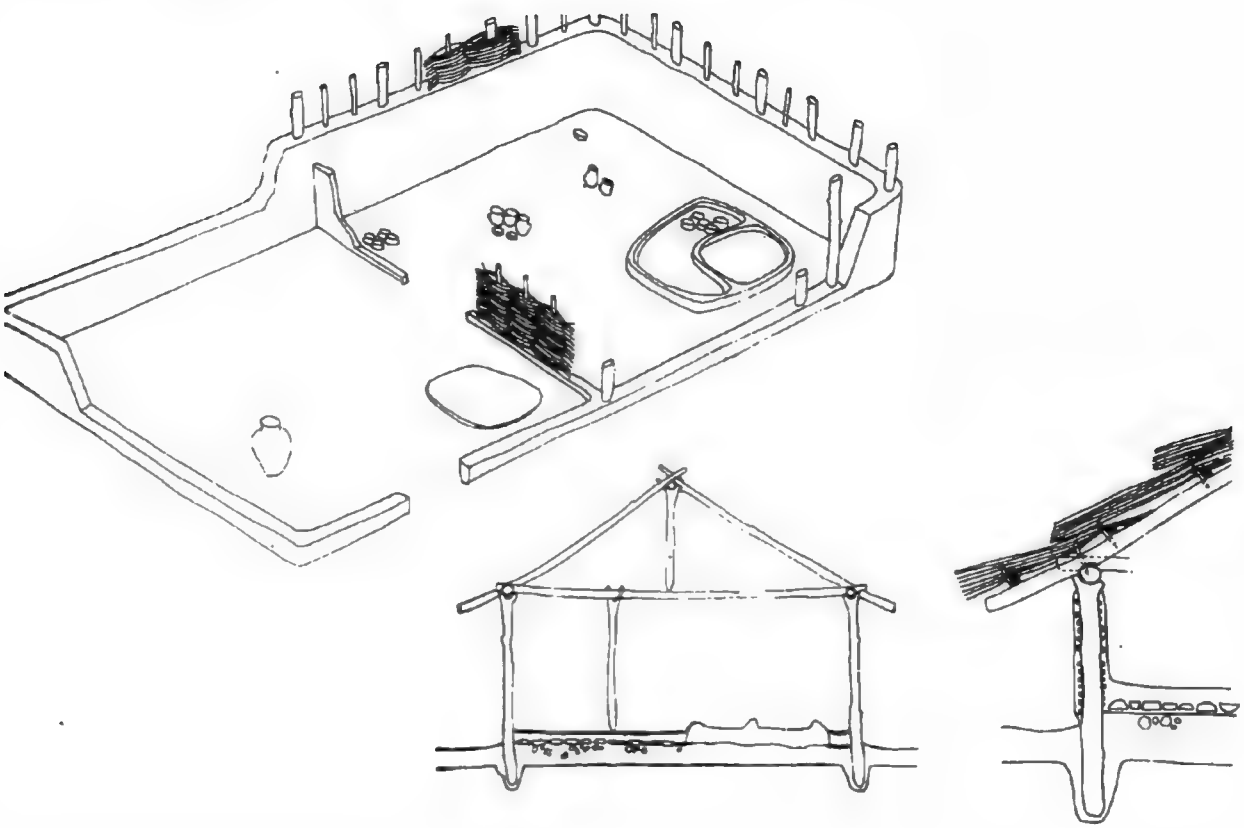

Fig. IIIb.101. Divostin, Vinča C, neolitic târziu, după McPherron, Srejović

Deosebit de sugestive pentru metoda de folosire a spațiului, de aranjarea interiorului sunt complexele descoperite de Fr. Horváth la Gorzsa. Pentru acces la unele încăperi sunt coridoare interioare, tot acolo se poate observa o vatră de foc la etaj, iar unele cuptoare aveau o mică vatră în față (Fig. IIIb.99). Inventivitatea omului neolitic a fost extrem de mare. Au fost plasate uneori cuptoare sau vetre între două încăperi, pentru încălzirea ambelor spații de locuit. De multe ori găsim cuptoare sau vetre în imediata vecinătate a unui perete. În cercetările etno-arheologice s-au întâlnit situații similare la stâne, unde erau puse pietre lângă perete, pentru a-l feri de incendiu, pietre care mai apoi erau refolosite în altă parte. Amenajările menționate au forme dintre cele mai variate. Ele iau naștere din nevoia de mai mult spațiu, cum locuințele nu se mai puteau dezvolta pe orizontală, a apărut necesitatea unui etaj, a locurilor pentru adăpostit provizii. Formele depind de spațiu și de străzile deja trasate. Nu se fac noi spații, ci se completează un minimum care deja exista.

https://biblioteca-digitala.ro

„Blocul” de locuințe

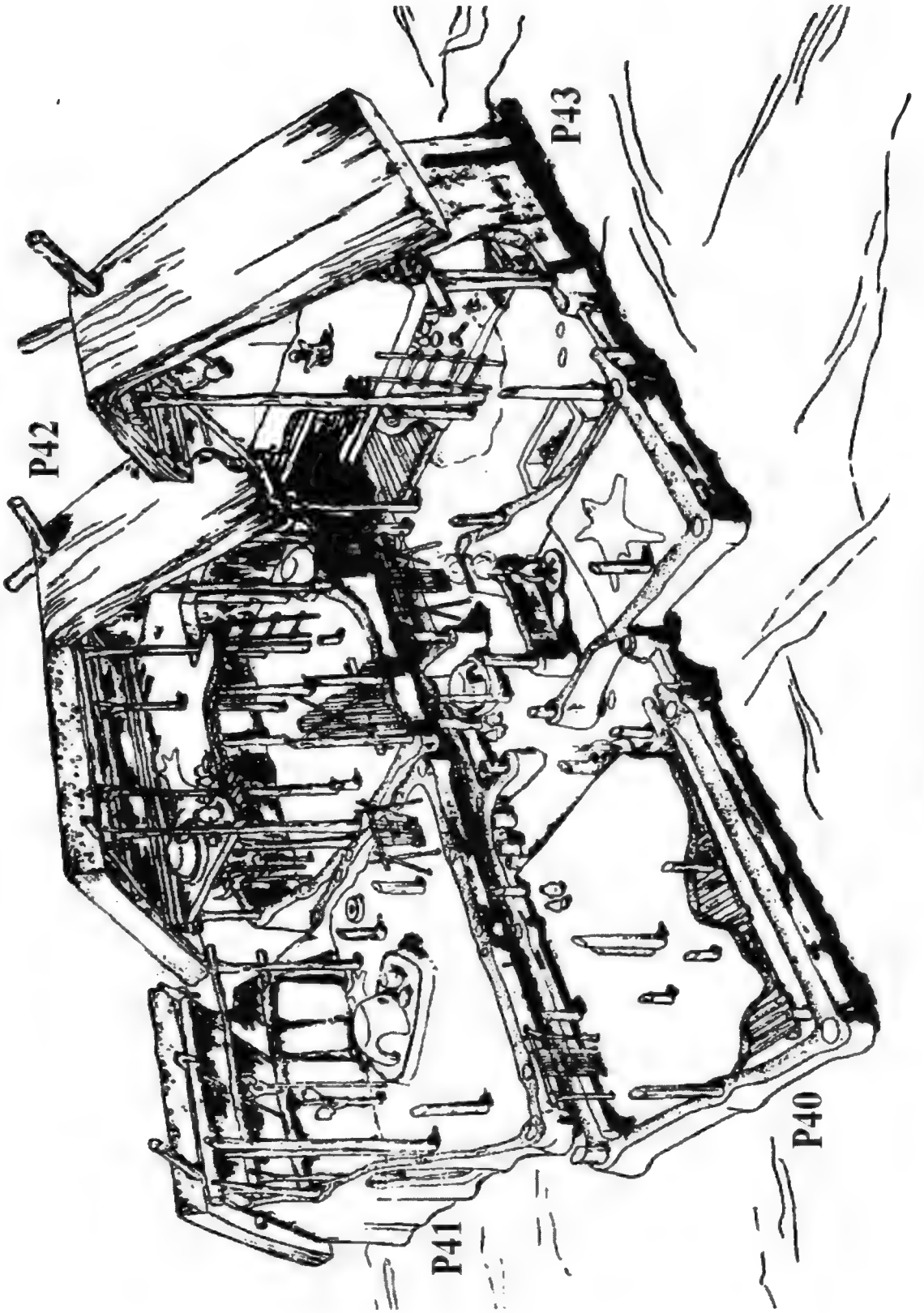

Fig. IIIb.102. Parța, Blocul P17-43

https://biblioteca-digitala.ro

Arhitectura interiorului

Arhitectura interiorului este de multe ori dificil de precizat din cauza informațiilor lapidare despre obiectele sau situațiile întâlnite. Oamenii au rezerve față de reconstituiri și interpretarea funcționalității, apelând extrem de rar la analogia etnografică. În studiile de caz am prezentat numeroase situații aparte care depindeau de numeroși factori (lumină, căldură, sezon, intrare, fereastră etc.).

Cuptoarele

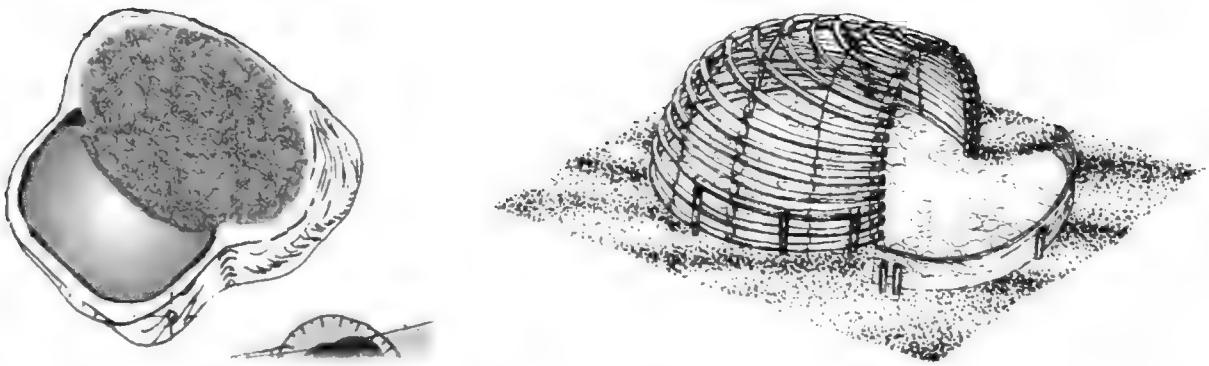

Fig. IIIb.103. Parța, cultura Banatului, cuptor și structură de cuptor P126

Cuptoarele de la Parța prezintă aproape toate variantele întâlnite la Vinča. În faza veche nu se cunoaște forma exactă a cupolei, mai toate cuptoarele au fost rase la nivelul vetrei, vatra fiind cel mai adesea păstrată. În unele cuptoare au fost descoperite bile de praștie la ars (Fig. IIIb.104).

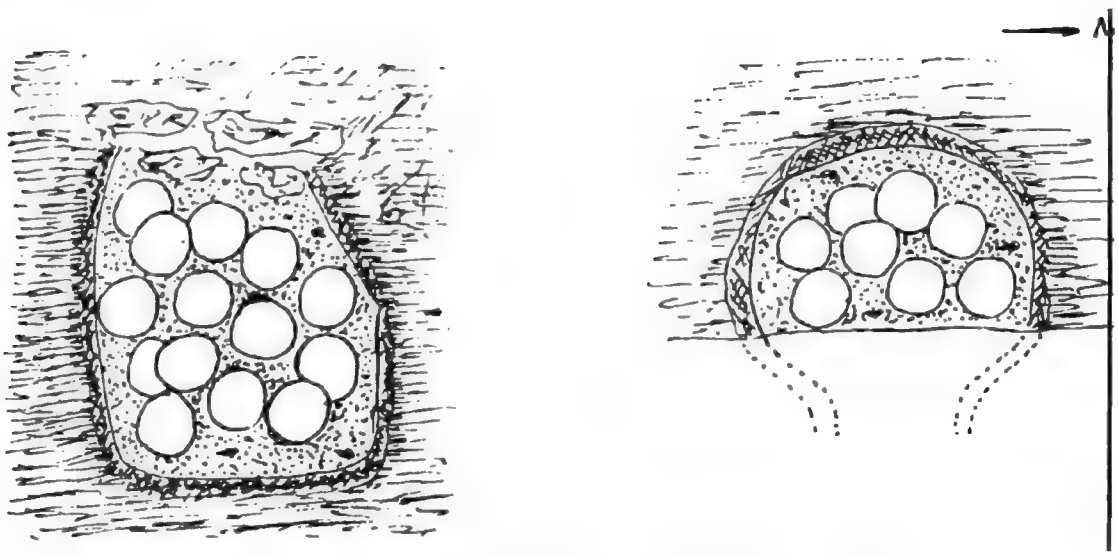

Fig. IIIb.104. Parța, diferite cuptoare, după Germann și Resch

Fr. Resch și Carol Germann au supravegheat anumite lucrări de refacere a digurilor și malului de la Parța, prilej cu care au semnalat numeroase cuptoare cu bile de praștie la ars (Fig. IIIb.104). Dacă ne gândim că am mai găsit asemenea bile la „sființit" în Sanctuarul 2 și multe bile sparte printre unele construcții, înțelegem preocupările și nevoile de apărare și atac (Germann, Resch 1997; Germann 1986; Lazarovici Gh. et alii 2001, 31-34 și altele, mai ales în presa germană din Timișoara).

https://biblioteca-digitala.ro

Tipul de cuptor cel mai frecvent întâlnit în nivelele 7a-7c nu avea vatră în față, deși acesta este cunoscută încă din vremea culturii Starčevo – Criș. În nivelul 7c/6 mai toate cuptoarele au vatră în față. Acest proces se petrece și la Zorlențu Mare, la nivel Vinča B2 contemporan cu fazele IIB-IIC ale culturii Banatului. Nu am descoperit elemente arhitectonice legate de cuptoare.

Războiul de țesut

Greutăți pentru războiul de țeusut apar în multe din construcțiile cercetate : L40 la parter și etaj, L41 și L42 la parter, pe peretele de sud, în L126, L136a; dar apar și ca greutăți depuse în gropi, cele mai multe gropi rituale (Lazarovici Gh. et alii 2001, Cap. I, cuptor 3, p. 33, fig. 12 și la respectivele construcții). Cel mai adesea acestea sunt plasate lângă unul dintre pereți, cel opus intrării (în L40, apar grupe de câte 7 bile, 6 conice și 1 rotundă). În sanctuarul 2 au apărut doar 7 greutăți, ceea ce marca o singură foaie și era legat de inițiere. În L8 o asemenea instalație a fost descoperită lângă peretele de sud.

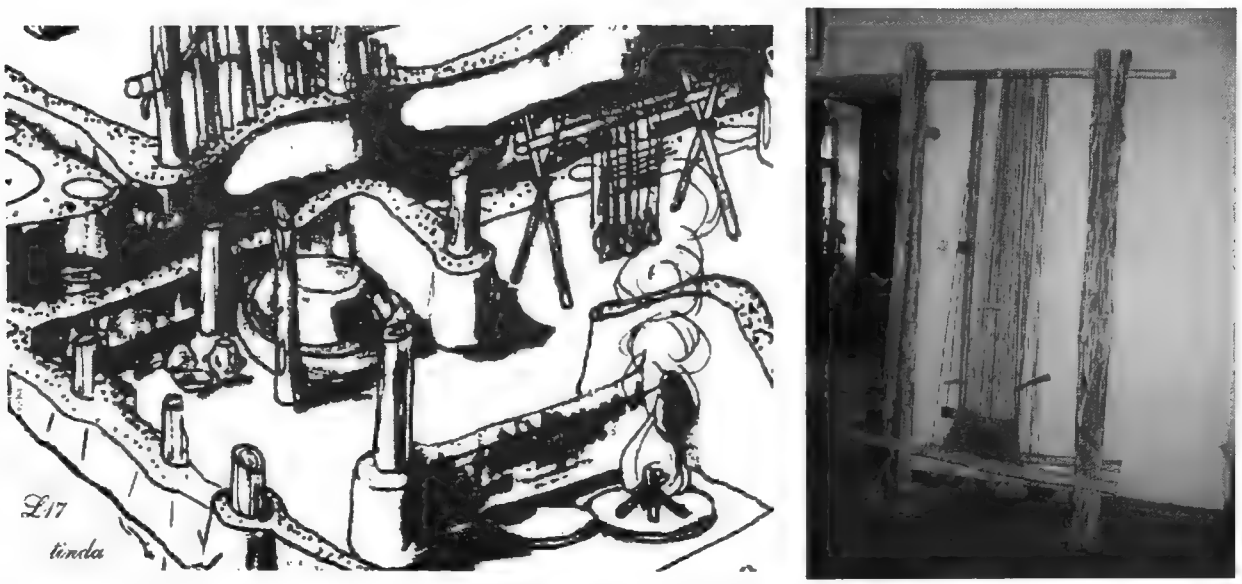

Fig. IIIb.105. Război de țesut, reconstituiri: a) Parța; b) Muzeul din Cluj-Napoca ▲

În L40 la parter a apărut o asemenea instalație grupată, iar la etaj era una împrăștiată. În săpăturile lui J. Miloja și M. Moga de la Parța au fost găsite asemenea instalații, transportate *in situ* la Muzeul Banatului. Instalații similare, și cu același număr de obiecte au apărut și la Balta Sărată. Bilele rotunde cu gaură îngustă sunt mai rare, deși ele marchează marginea unei foi sau a unui rând de ițe. O asemenea bilă din lut galben nears, a fost depusă în groapa 63, în Sanctuarul 1, alături de vase sparte ritual și fragmente de vase de lut nearse, ca ritual de abandonare (Lazarovici Gh. et alii 2001, 212-214; privind numărul 7 vezi mai sus capitol Vinča și mai jos la Sanctuarul 2).

Casetele pentru cereale

Construirea casetelor pentru cereale a fost una dintre cele mai importante preocupări la Parța în nivelul 6. Acestea apar în mai toate construcțiile mari cercetate în întregime. Forma lor era diferită: în etapele 7b, 7c casetele erau mai mici, de formă dreptunghiulară sau ovală

https://biblioteca-digitala.ro

(dimensiunile sunt între 30 x 40 cm și 40 x 70 cm, înălțimea gardinii 7-14 cm), fiind de cele mai multe ori plasate în tindă (P40, P41); în nivelurile 6 uneori sunt asociate câte două casete pe aceeași parte a peretelui, mai ales spre sud (L18, L9), fiind plasate cel mai des pe podeaua suspendată.

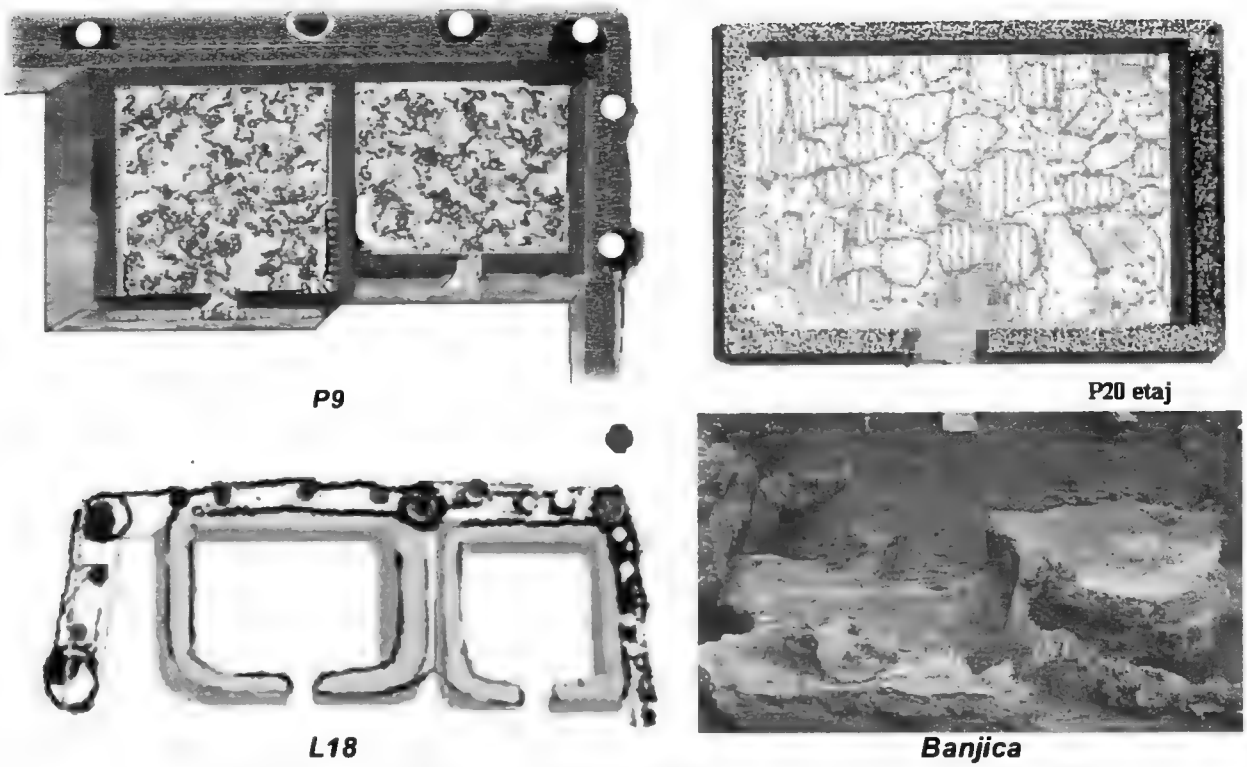

Fig. IIIb.106. Casete pentru cereale de la Parța (L9 sau P9, P20 etaj, L18) și Banjica ▲

Râșnițele

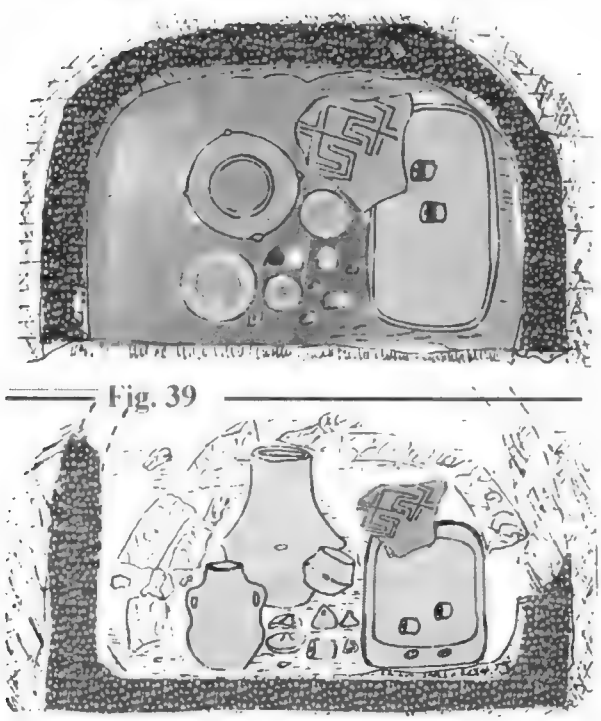

Fig. IIIb.107. Parța, depozitul ceramic

Comparativ cu Balta Sărată, la Parța nu s-a acordat prea mare atenție râșniței. Totuși cea mai importantă observație legată de rolul râșniței și râșnitul cultic este amplasarea râșniței pe peretele de vest al Sanctuarului 2, în afara lui. Montarea aici a râșniței în soclu semnifică loc de măcinat cultic, măcinișul fiind depus în cupă, ca ofrandă adusă divinităților care erau deasupra, adică Soarelui și Lunii (Lazarovici Gh. et alii 2001, 224 și urm., 268 și urm.; fig. 180-181 ș.a.; Lazarovici Gh. 2000; 2003). Râșnițe *in situ* s-au găsit în mai multe complexe, fără a avea un loc special amenajat, ca în alte părți, la Banjica de exemplu. În „Depozitul ceramic", un complex de cult, a fost depusă o râșniță împreună cu un zdrobitor (Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 12

https://biblioteca-digitala.ro

și bibl. problemei la Germann, Resch 1997). O râșniță și un lustruitor au fost descoperite în caseta altarului din P136. Așadar, la Parța se acordă atenție râșniței și râșnitului cultic, dar altfel decât la Balta Sărată.

Fig. IIIb.108. Siloz, Nosa Biserna Obala, Muz.Nat. Belgrad (prin amabilitatea lui A. Starović)

Bănci, pat, podium

Separararea funcționalității acestor categorii de amenajări nu este ușor de realizat, ele având multiple folosiri. La Parța, asemenea situații apar destul de rar în comparație cu numărul de complexe cercetate. În L17, un loc special pentru dormit era amenajat în capătul de sud al complexului (numai în ultima etapă de funcționare, vezi planurile, Fig. IIIb.96a), în partea opusă intrării. Bănci cu diferite folosiri apar în L24 și L4a (Fig. IIIb.26-27), dar tot așa sunt și în Sanctuarul 2 pentru punerea și oferirea unor produse. Bănci pentru vase de provizii apar în machetele de sanctuare sau sanctuarele culturii Cucuteni (vezi mai jos capitolul Cucuteni). Asemenea amenajări au fost probabil mai numeroase. Toate podelele suspendate sunt potrivite pentru dormit, în oricare parte a lor, mai puțin acolo unde erau instalații (război de țesut, casete pentru cereale).

Silozul împletit nivel 7c-6

În marginea de est a locuinței 17 au fost sesizate în ultimele două niveluri de locuire urmele unui siloz. Silozul avea o formă ovală și era format din pari cu o împletitură de nuiele, lipită apoi cu lut în interior. El a fost refăcut o dată cu refacerea locuinței; sub podeaua lipită au fost urmele altuia, de aceeași formă și dimensiuni, puțin deplasat spre nord. De pe fundul silozului, din ambele niveluri au fost recoltate semințe de grâu, din care au fost prelevate probe pentru datări cu radiocarbon.

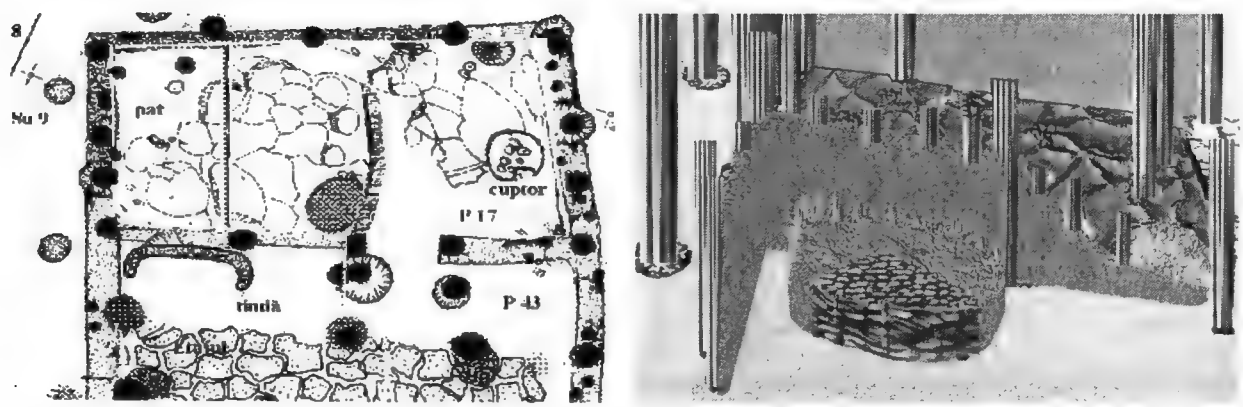

Fig. IIIb.109. Parța, L17/43 tip de siloz în nivelele 7c – 6

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.110: a) Siloz oval ▲ ca cel de la Parța P17; sau patrulater ▲, Muzeul etnografic Cluj-Napoca

Locul se afla într-o tindă, înglobată în nivelul 6 în complexul L43. Cel mai timpuriu siloz, după cunoștiințele noastre, este cel de la Nosa, Biserna Obala din săpăturile D. Garašanin (Fig. IIIb.108), dar acesta a fost restaurat ca un vas cu gura în jos (fosta gură este acoperită cu ipsos, iar fundul pare o gură deformată). Silozurile sau casetele pentru cereale sau făină, de la Muzeul Etnografic din Cluj (Fig. IIIb.110), sunt realizate din împletituri de nuiele lipite cu lut pe interior. Metoda mai este și astăzi folosită de țărani pentru păstrarea făinii sau cerealelor. Împletiturile sunt din nuiele sau coji de tei, lipite cu lut, având calități deosebite. Ele pot fi mutate dintr-un loc în altul.

Sisteme de constrcuție și materiale

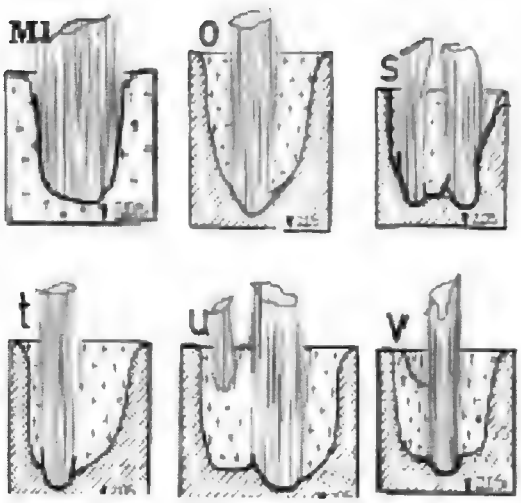

Fig. IIIb.111. Fundații cu șanț și stâlpi P8

Fundațiile (Fig. IIIb.111, 117d)

La Parța sunt cunoscute numeroase sisteme de fundație după cum am văzut mai sus. Cel mai vechi consta din înfigerea unor pari sau stâlpi, mai ales la colibe. Pe măsura evoluției sistemului de construcție, se realizează o structură de lemn care este încheiată, rigidizată, se construiesc cuptoare sau casete, uneori se ard podelele sau soclurile cuptoarelor, mai apoi se ridică acoperișul și pereții. În multe gropi s-au găsit urmele a unul sau doi pari ascuțiți, bonți sau retezați drept. De cele mai multe ori stâlpii erau puțin înfipți (Fig. IIIb.111). Gropile au adâncimi de la 0,40 la 1,20 m (intrarea de sud în Sanctuarul 1).

Din nivelul 7c sistemul se diversifică: se sapă șanțuri în care se înfig stâlpi apropiați sau dispuși la o distanță mică sau mai mare, apoi se realizează structura peretelui prin împletituri de pari, nuiele, fascii de nuiele, pari înfipți vertical, puși orizontal sau oblici. Asupra acestora am insistat în mod deosebit la blocurile de locuit ce au structuri mai complexe.

https://biblioteca-digitala.ro

Pereții

Varietatea de construcție este foarte mare. În general de folosește o structură casetată pentru rigidizare. În locuința 8 pereții (cel de sud) erau formați din casete oblice spre stânga sau spre dreapta (Fig. IIIb.110a). Stâlpii erau înfipți oblic în fundația șanțului, sistem întâlnit și la Sanctuarul 2 tot pe peretele de sud (Fig. IIIb.113).

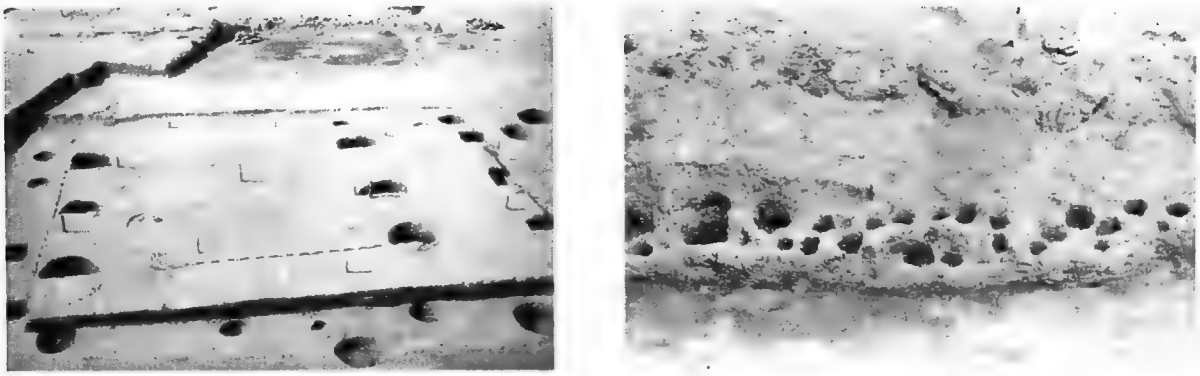

Fig. IIIb.112. Parța, structuri de bază și structuri de perete, L8

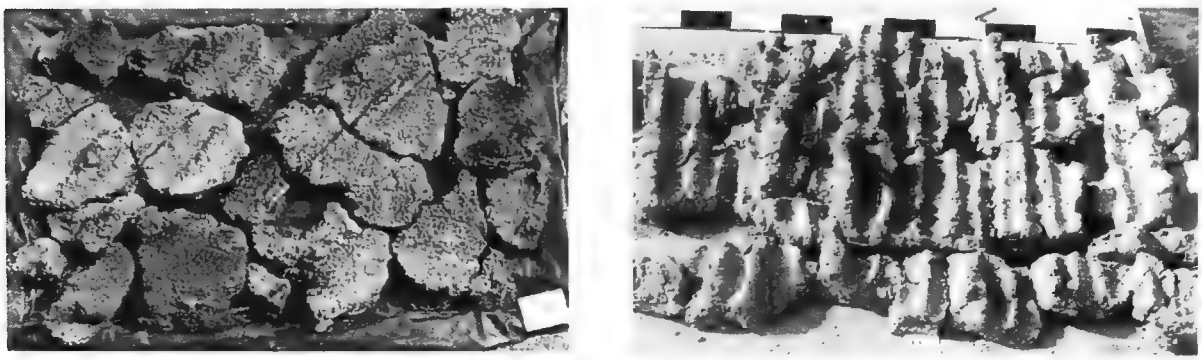

Fig. IIIb.113. Parța, structură de pereți: a) bârne și pari oblici (L8); b) pari verticali (Sanctuar, peretele cu Luna)

La Sanctuarul 1 erau bârne orizontale la bază, după care erau combinate cu cele verticale, iar în partea superioară din nou orizontale. Uneori în pereți sau în fundația lor erau introduse vase sau văscioare, foarte probabil cu rol de fundare, de protejare (Fig. 114a).

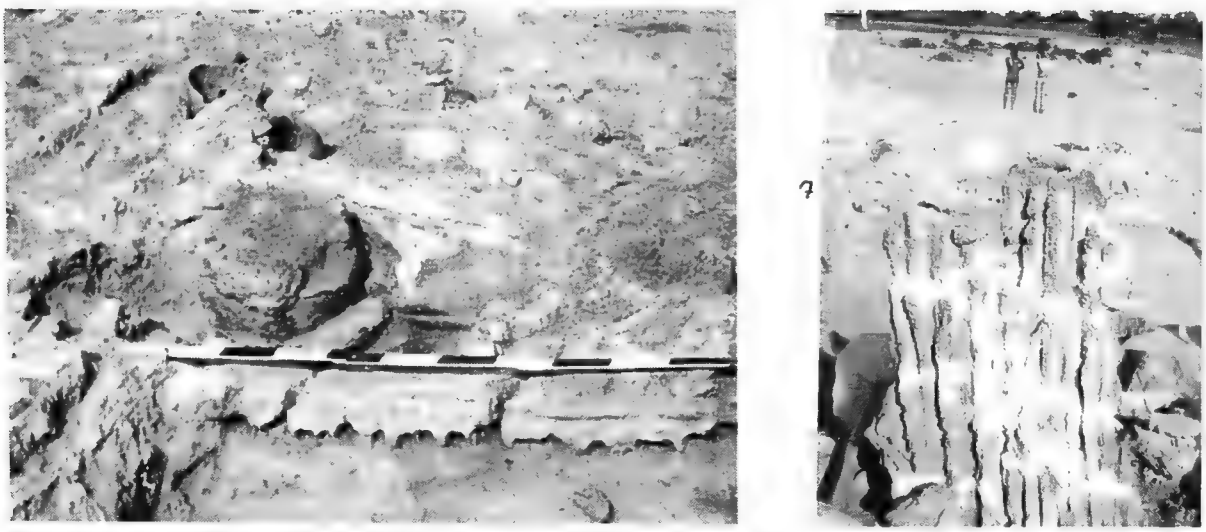

Fig. IIIb.114. Parța, Sanctuar 2, peretele cu Luna

https://biblioteca-digitala.ro

Parii, cu grosimi între 6-9 cm, erau de cele mai multe ori drepți, dar uneori apar și unii curbi. La peretele cu Luna au fost găsite nuielele cu care parii verticali erau legați unii de alții.

O variantă a acestui sistem are fundația peretelui adâncită cu cca. 40 cm, până la nivelul lutului galben, în care erau înfipți parii ce formau structura peretelui, sistem frecvent utilizat în nivelul 7c, dar mai ales în 6. În nivelul 6, uneori și în 7c sunt pereți din pari înfipți unul lângă altul la o distanță de 40-60 cm, alteori mai aproape. Uneori, pe câte un perete, parii sunt la o distanță de cca. 15-25 cm unul de altul. În nivelurile 7a și 5 sunt "fundații" ușoare din pari, ca în cazul colibei-cort.

Podelele

Podeaua locuinței începe să fie emenajată cu lut încă din nivel 7b. Rareori acestea sunt de bună calitate cu argilă sau concrețiuni calcaroase, din lutul din zonă. Se folosește pământul scos din gropi și cel rămas de la lipirea pereților.

În nivelul 7c apar primele podele suspendate, mai întâi la parter, apoi la parter și etaj sau numai la etaj. Apariția acestora ar putea fi legată, foarte probabil, de inundațiile ce afectau pereții și încăperile. Așa s-au născut locuințele cu fundație, mai apoi pragurile înalte și apoi podelele suspendate. Podelele suspendate erau o necesitate în zonele joase, cu locuiri permanente și de durată. Ele sunt cunoscute sub diferite forme la populațiile primitive.

Fig. IIIb.115. Locuințe pe pari la papuași, analogii etnografice

Dimensiunile și adâncimea stâlpilor variază de la o construcție la alta, de la un sistem la altul. În principal, aceste diferențe sunt determinate de mărimea construcției și grosimea stâlpilor, de greutatea ce trebuia susținută. Cei mai mulți stâlpi aveau diametrul de 18 - 35 cm, media fiind de cca. 20-22 cm. Bârnele și parii alternează.

Podelele suspendate

De multe ori s-au găsit structuri de la o rețea mai groasă pe care erau așezați parii. Uneori parii nu aveau lungimea sau grosimea potrivită, sunt puși unii mai scurți, ceea ce dovedește existența unei structuri în rețea, cum a fost cazul la podeaua din L43.

Adâncimea gropilor este de la 60 la 90 cm, dar uneori ajung și la 120 cm (cazul intrării de sud a Sanctuarului 1). Acest sistem predomină în nivelurile 7b-6, fiind mai frecvent în 7b-7c, atunci când se folosesc structurile de pereți cu stâlpi (tipurile F).

https://biblioteca-digitala.ro

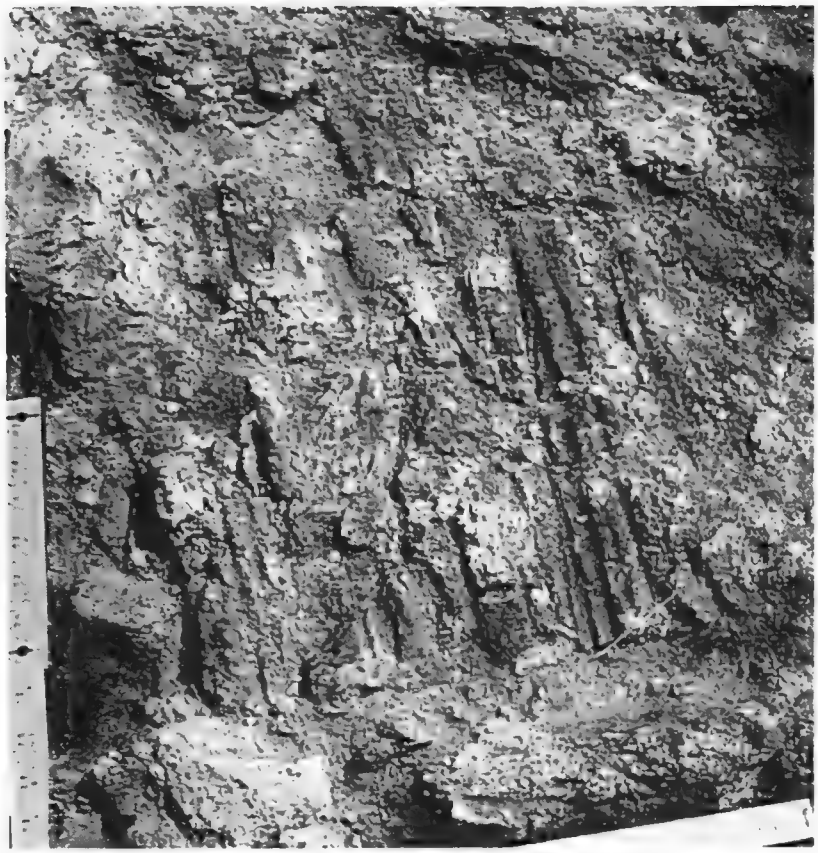

Fig. IIIb.116. Parța, altarul de S, podeaua suspendată

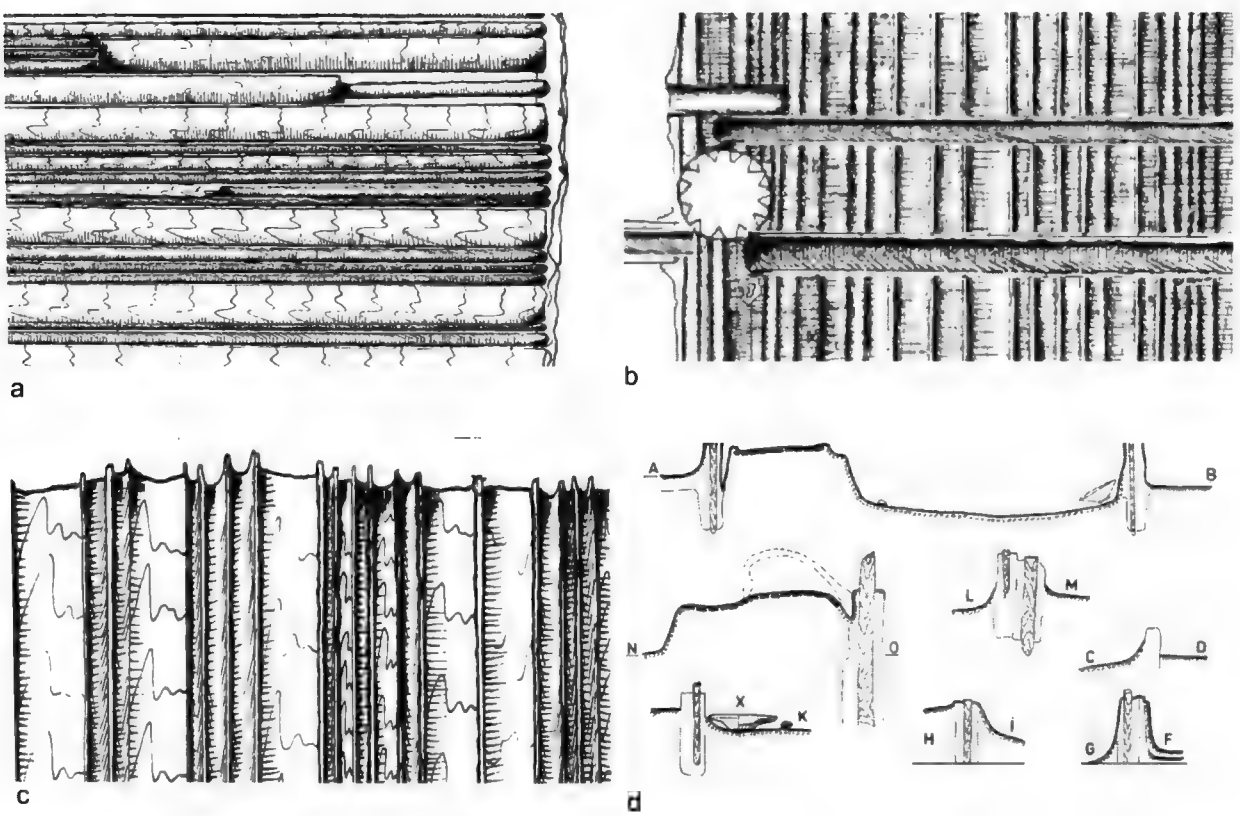

Fig. IIIb.117. Parța, structuri de podea și sisteme de pari și stâlpi

https://biblioteca-digitala.ro

În vremea cercetărilor de la Parța nu se punea problema demonstrării existenței unor locuințe cu podea suspendată, fiind cunoscute în cultura Petrești (Paul 1967; Dumitrescu VI. 1968). Varietatea de situații de la Parța este foarte mare, bârnele mai înalte sau groase erau situate la mijlocul încăperii, bârnele mai înguste erau lângă stâlpii ce traversau podeaua, sau erau în completarea bârnelor mari (P42, P43). În toată structura locuințelor se observă un sistem evoluat de arhitectură și cunoașterea temeinică a tehnicilor de tăiere, despicare, finisare, îmbinare.

Podele suspendate erau preferate la multe din complexele nivelurilor 7c-6 și uneori în nivelul 5. În vecinătatea unor stâlpi verticali se aflau bârne intermediare și transversale, cu scopul de a susține capetele parilor (P42). Există și podele cu bârne amenajate pe sol, cum sunt cele de la Divostin.

Arhitectura religioasă

Arhitectura religioasă de la Parța a fost favorizată de existența unui centru religios, economic și social puternic. Mărimea stațiunii, sistemele de fortificare pledează pentru ideea unui centru, a unei evoluți urbane, rămase la stadiul de târg, înțelegând prin aceasta ceea ce sugerează și numele.

Amplasarea sanctuarelor a fost în centrul stațiunii. Noi am axat cercetarea în raport de săpăturile mai vechi, dar și de la presupusul centru, măsurând din cele două albii de râu care înconjurau stațiunea (vezi mai sus imaginea din satelit). La acea vreme nu aveam cunoștință de existența sistemului de fortificare. Ulterior am constatat că măsurările noastre au fost foarte exacte, eroarea fiind sub un metru. Aceasta arată fie că amplasarea sanctuarului nu a fost întîmplătoare ci măsurată, sau e pură întâmplare. Suprafața deschisă a fost mai apoi extinsă, pentru delimitarea zonei religioase depistate în centrul stațiunii (construcțiile: Sanctuarul 1 și 2, L4, L8, altarul de sud, altarul de est), (Fig. III.118c).

Primul Sanctuar este ridicat la începutul etapei 7b (5.400 CAL BC), fiind cea mai impozantă construcție a acestei etape (Lazarovici Gh. et alii 2001, 204 și urm.; Lazarovici Gh., Lazarovici C.- M. 2003, 474, fig. 69-70). Anterior în acest spațiu au fost identificate resturile unei construcții al cărui rol funcțional nu poate fi precizat. Trebuie să menționăm că vatra acesteia a fost înglobată în spațiul util al Sanctuarului 1, în zona altarului C, fiind amenajată mai apoi o casetă. Când am precizat „înglobat" ne gândim la unele elemente arhitectonice care au fost aduse din altă parte, nu nou construite. Precizări mai exacte nu se pot face din cauză că o parte din caseta altarului C se afla sub soclul Sanctuarului 2. Dar și acea construcție se afla în centrul stațiunii.

În paralel cu Sanctuarul 1 se ridică atunci sau la scurtă vreme o altă clădire la fel de mare și de impozantă, numită mai apoi ***„Casa tribului"*** (inițial am numit-o barla), considerată o casă de întruniri, de oaspeți, de dezbateri a comunității.

https://biblioteca-digitala.ro

A, secțiunile anterioare

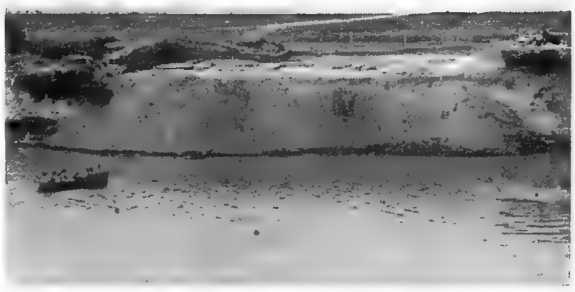

B, centrul stațiunii

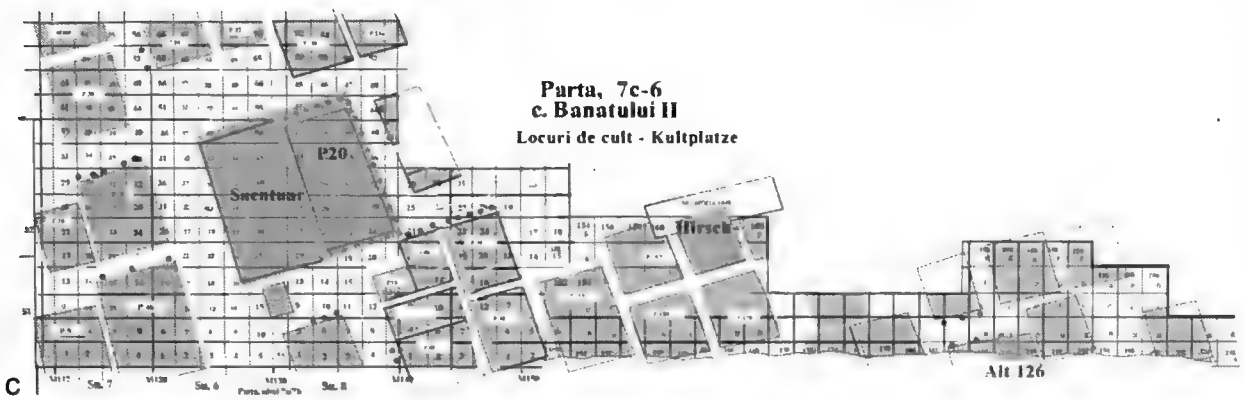

Fig. IIIb.118. Parța: a-c, imagini cu săpătura și planul complexelor de cult

După ridicarea aceastor două construcții, întreaga arhitectură este concepută în raport de acest centru social și religios. În vecinătate se mai ridică noi construcții, fiecare din acestea sunt deosebite (pe care le vom analiza mai jos), fie prin arhitectura lor, fie prin elementele cultice pe care le găsim în jur.

Sanctuarul 1

Fiind afectat parțial de Sanctuarul 2 nu putem clarifica și nu au rezultat informații despre toate etapele de refaceri sau detalii arhitecturale. O primă impresie a fost aceea că prima intrare ar fi fost dinspre răsărit, dar în acest caz trebuiau să funcționeze altarele A-C, iar groapa pentru ars cereale sau spice (marcaj 6) să nu fi existat, fiind construită mai apoi, o dată cu practicarea deschiderii spre sud (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1** fig.165-166; **I.2,** pl. 82-85, 90/1-3 și bibl.). Sanctuarul avea axul lung orientat E-V, cu dimensiunile de 12,6 m lungime x 7 m lățime. Detalii de săpătură am dat, nu e cazul a insista prea mult (Lazarovici Gh. et alii 2001, fundația de sud P1.2 8/5 marcaj a; 9/2b, 5b; fundația de nord 39/1-2, marcaj 4, 6).

https://biblioteca-digitala.ro

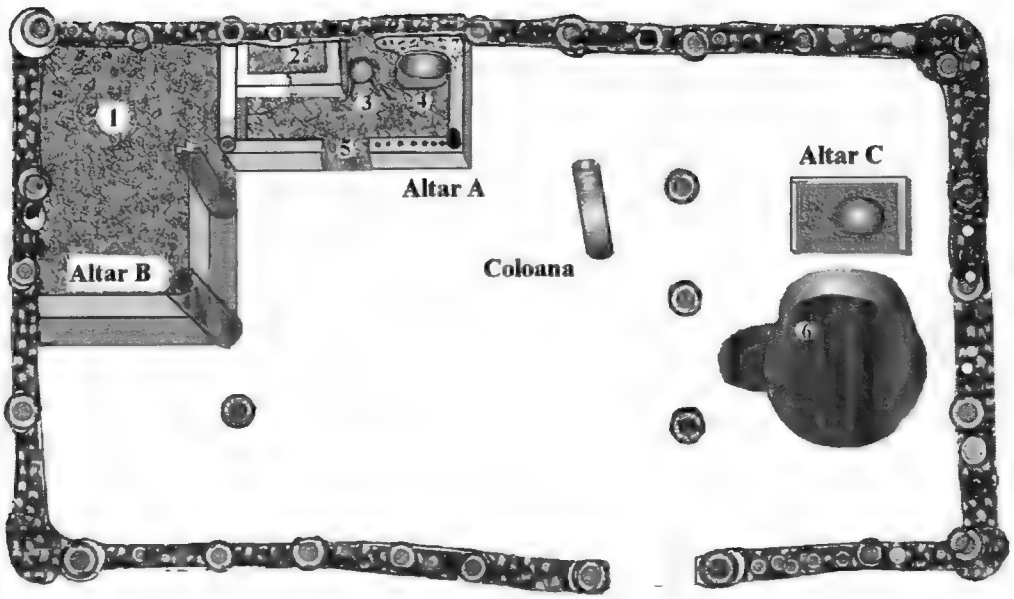

Fig. IIIb.119. Parța, Sanctuarul 1, nivel 7b, cultura Banatului IIa

Sanctuarul 1 avea trei altare A, B și C (Fig. IIIb.119). În **altarul A** în față era o vatră pentru ars ofrande (marcaj 3), un soclu (marcaj 4) similar ca dimensiuni și scop celui din Sanctuarul 2 de a ține un idol bust, ceva mai mare decât cel din Sanctuarul 2, tot altar A. După dimensiuni, ar fi posibil ca idolul – bust monumental ce străjuia intrarea în Sanctuarul 2 să fi fost inițial aici. Urma o casetă pentru depus ofrande (marcaj 2), o vatră portativă spartă în două, rămasă pe jumătate (marcaj 3) și un postament în spatele soclului (marcaj 7) și a idolului bust, unde era depusă cenușa rezultată din ardere.

În **altarul B** au fost găsite mai multe straturi de lipitură cu pietriș și câteva așchii tăioase (marcaj 1), loc unde consideram că arau aduse jerte de sânge (animale mici). În Altarul C în casetă și pe vatră erau arse păioase, iar resturile erau aruncate în groapă (marcaj 6). În groapă au fost descoperite numeroase fragmente ceramice din pastă fină, neagră, sparte, neîntregibile, legate de un anume ritual pentru arderea păioaselor și ceramicii fine.

Fig.IIIb.120. Parța, Sanctuar 1,vas

În fața intrării s-au aflat resturile unei coloane de lut nearse, distrusă la demontarea Sanctuarului 1 și ridicarea Sanctuarului 2. Resturi din ea nu s-au găsit, doar partea îngropată în pământ. În partea de est a intrării au fost descoperite resturile unui vas mare cu față umană (Fig.IIIb.120). Fața avea urme de pictură cu roșu, iar inciziile erau încrustate cu alb, în ***tehnica crusted***, tehnică folosită la multe obiecte de cult în cultura Vinča și Banatului. După dimensiuni, pare să fie un vas din cele în care se păstrează cerealele sau lichid sacru.

Generalități și observații

Amplele cercetări din centrul stațiunii de la Parța au permis reconsiderarea observațiilor privind viața religioasă, ogranizarea ei și existența unor reguli de arhitectură

https://biblioteca-digitala.ro

religioasă. Multe din piesele monumentale, altare, statui, idoli, coloane sunt părți ale arhitecturii religioase. Pe baza observațiilor de la Parța și a interpetării datelor se poate vorbi despre o naologie încă din neoliticul dezvoltat.

Amplasarea

Sanctuarul și ***Casa tribului*** sunt ridicate în centru într-un spațiu relativ gol, o dată cu alte două mari construcții (care din păcate au fost dezafectate și apoi reconstruite în vremea Sanctuarului 2, în nivel 7b, este vorba de locuințele P8a și P4a), unde anterior exista doar o parte dintr-o construcție, poate tot de cult, cum arătam mai sus. Lângă sanctuar se afla o vatră de veghe, de mari dimensiuni, construcția L8, ce avea un idol monumental (s-a păstrat doar un fragment de idol mai mare decât cele obișnuite). Este construcția de unde se putea supraveghea intrarea de vest în sanctuar. Din P4 se supraveghea intrarea de vest în sanctuar și aici a fost descoperit un altar legat de arderi rituale.

Pe baza șanțului de fundație, a gropilor de stâlpi și a elementelor arhitecturale bine păstrate sanctuarul a putut fi reconstituit grafic. Caseta și masa-altar A (Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 165-168; P.I.2, *pl. 82, 89/1, 91)* se afla în zona centrală a Sanctuarului 1 (Fig. IIIb.121), lipite de peretele nordic.

Lungimea altarului era de 3 m, lățimea de 1,6 m, înălțimea marginii sudice era de 55-60 cm.

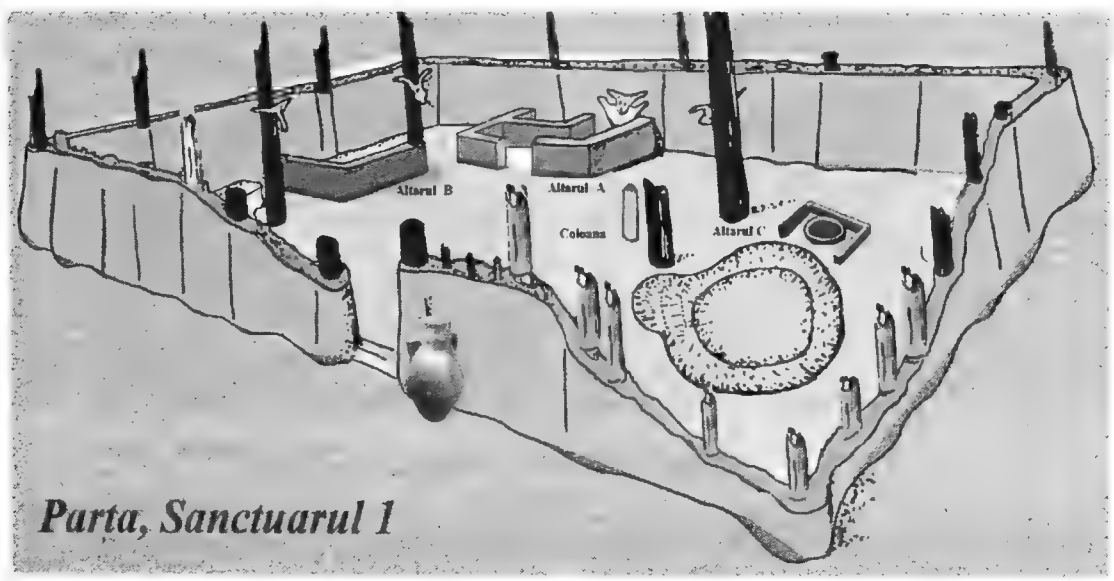

Fig. IIIb.121. Parța, Sanctuarul 1, reconstituire

Partea de nord și vest a casetei a fost distrusă la construirea Sanctuarului 2 (**P.I.2** gropi de stâlp 39.2 marcaj 6). În jumătatea de est a casetei se aflau resturile unei baze de soclu (**P.I.2** 39.2 marcaj 1), în spatele acestuia (soclul era parțial tăiat de peretele de nord al Sanctuarului 2) era un podium, lipit de peretele de nord al Sanctuarului 1, pentru depunerea cenușei arse (**P.I.2** 39.2 marcaj 5); pe soclu s-a găsit o mare cantitate de cenușă albă, densă. Între fragmentul dinspre vest al peretelui și podiumul pentru cenușă se afla o jumătate dintr-o vatră portabilă (vatra era folosită pentru arderea cenușei în Sanctuarul 1, avea aceeași structură ca cea din Sanctuarul 2, dar era mai mică). În acel spațiu s-au aflat trei găuri de la picioarele de lemn ale unui scăunel pe care se găsea vatra. Cenușa provenea de la arderea

https://biblioteca-digitala.ro

unor produse (semințe, carne) pe vatra portabilă, ce se afla chiar în centrul casetei. Soclul era tot pentru un idol-bust, ca și cel din Sanctuarul 2, din același altar (altarul A este folosit și în Sanctuarul 2 cu același scop, dar avea dimensiuni mai reduse).

Altarul A (Fig. IIIb.122)

Comentăm împreună cele două etape ale altarului A (A/1 este în Sanctuarul 1 și A/2 în Sanctuarul 2) deoarece el a funcționat cam în același fel în cele două etape, iar informațiile se completează reciproc. Accesul la altarul A (atât în Sanctuarul 1 cât și în 2) era dinspre sud. Deschiderea altarului A/1 a fost astupată în vremea Sanctuarului 2, cu un nou soclu pe care ședea o altă statuie-bust. În marginea soclului, spre nord, în altarul A/2 se afla o vatră suspendată (dimensiunile: 45 x 35 cm) cu marginile ușor ridicate (mai mare ceva ca cea din altarul A/1), pe care se ardeau cerealele și carnea aduse ca jertfă, iar cenușa (groasă de 4-6 cm) era depusă în spatele soclului. Aceleași situații se repetă în Sanctuarul 2 tot pe altarul A/2, ușor modificat (cenușa se depunea pe locul vechiului soclu, între peretele de nord al sanctuarului și marginea de sud a altarului A/1). În colțul de nord-vest al altarului se afla o casetă de lut, cu marginile înalte de cca. 30 cm, în care, desigur, erau depuse anumite produse ca ofrandă. Acest rol a fost preluat, dar mult mărit, în Sanctuarul 2, de mesele-altar B, C și D.

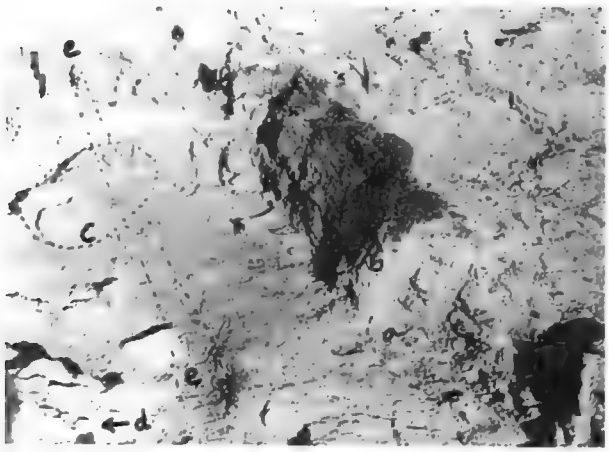

Fig. IIIb.122. Parța: a-c) Altar A, I-a fază; d) a II-a fază▼

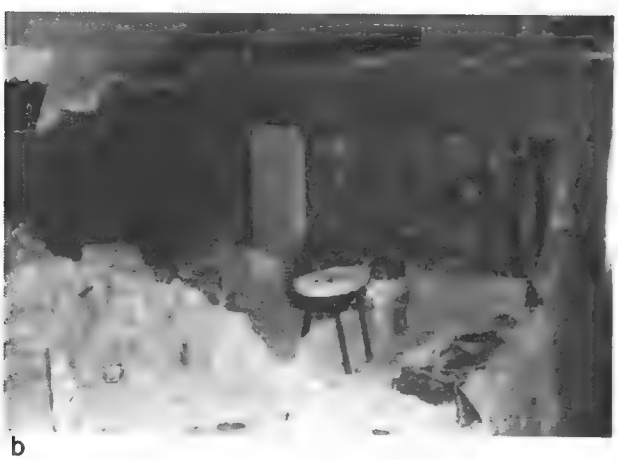

Caseta de vest sau masa-altar B. În partea de vest a sanctuarului, între rândul de stâlpi și peretele de vest, pe o lungime de 2,8 m, se afla baza unui zid din lut și nisip, "tencuit" cu

https://biblioteca-digitala.ro

argilă, înalt de cca. 0,50 - 0,60 m, în care s-au găsit aşchii mari, tăioase din silex, sparte după cât se pare la fața locului, în cadrul unui ritual. Podeaua are mai multe refaceri din lut galben, alternând cu pietriș bătătorit. Aceste straturi au fost "presărate" cu pietriș, credem noi, după unele jertfe de sânge (rostul aşchiilor mari era acela de sacrificare, folosite o singură dată). Analogii pentru asemenea sacrificii (*mactatio*) în sanctuare, sunt în macheta de sanctuar de la Vounas, din Ciclade (Fig. IIIb.123b).

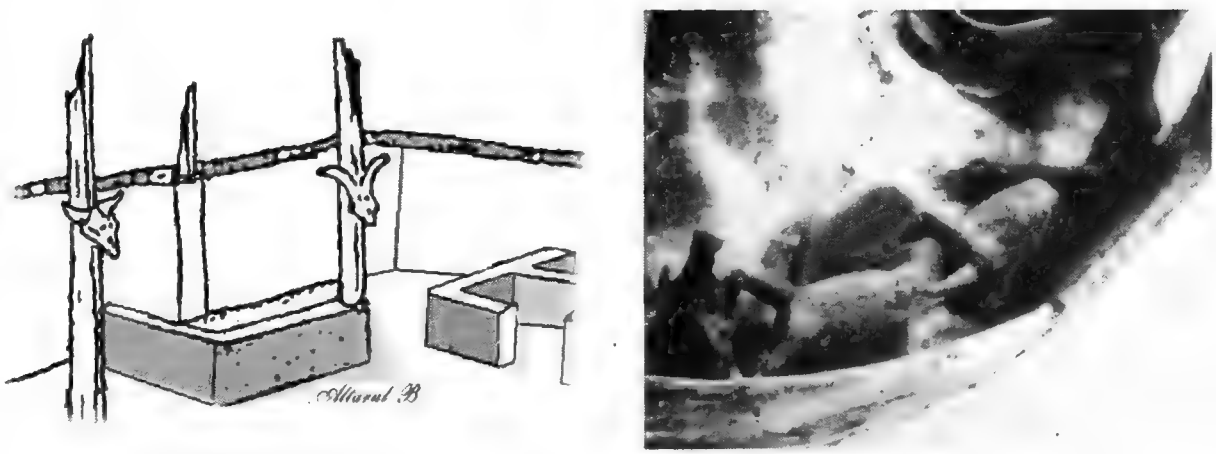

Fig. IIIb.123: a) Parța, reconstituire altar B; b) Vounas, animale la sacrificat

Coloana. Chiar în față intrării, la două treimi din lățime, au fost semnalate resturile unei coloane din pământ galben nears, înfiptă ușor în humus. Analogii pentru asemenea coloane sunt în sanctuarul de la Căscioarele (Dumitrescu Vl. 1970b, 21; 1974, 170-1171), întruchipând ideea stâlpului sacru, *axis mundi*, *columna universalis*, arborele cosmic (Eliade 1981, 20, 51). Ea a fost demontată în vremea Sanctuarului 2, peste ea lipindu-se un strat de pământ bătătorit negru cu pigment galben și urme de chirpici sfărâmat.

Altarul C (B22) este situat în partea de răsărit a Sanctuarului 1, fiind format dintr-o vatră pentru ars ofrande, inclusă într-o casetă de lut (a cărei înălțime nu se poate aprecia din cauză că a fost nivelată la ridicarea Sanctuarului 2) și dintr-o groapă (lungă de cca. 1,2 x 1,4 m, cu marginile destul de drepte, cu cca.15-20 straturi succesive de cenușă și cărbune).

Considerăm că groapa era pentru depunerea cenușii rezultată în urma ardeii spicelor și paielor (Lazarovici Gh. 2003b; Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 170; **I.2,** pl. 40/3-4; pl. 41/3). Straturi succesive de cenușă apăreau în G26 (două coarne mari și o frunte de taur) și în puțul VII (Lazarovici Gh. 1990-1991, 23, fig. 1), toate ca elemente ale unui ritual agrar, legat foarte probabil de culegerea recoltei (Fig. IIIb.125).

Arderea ofrandelor este un mijloc de a aduce prinos divinității prin acel *fumigatio*. Ea apare în numeroase situații, mai ales pe altărașe de cult, modele ale unor evenimente petrecute în sanctuare, unde preoteasa stă pe tron în vecinătatea altarului, cum este în unele sanctuare, ca la Sabatinovka (vezi capitol Cucuteni), fie pe altare (Fig. IIIb.124).

https://biblioteca-digitala.ro

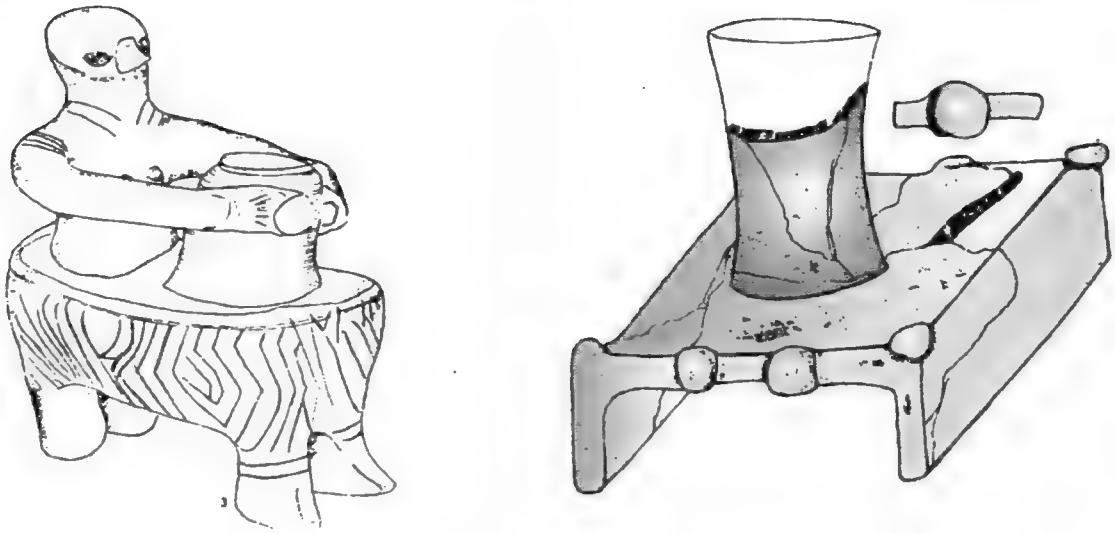

Fig. IIIb.124: a) Fafos;▲ b) Baciu – Strada Nouă;▲ altărașe de cult, legate de arderea rituală

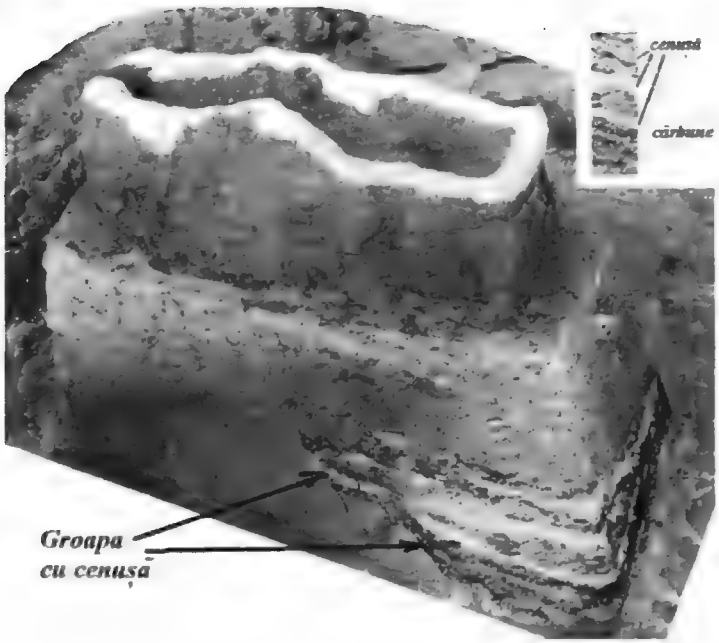

Fig. IIIb.125. Parța, altar C, groapa de cenușă sub altarul monumental, detaliu

De altfel la Parța cerealele erau arse și depuse într-un puț, de cealaltă parte a râului spre răsărit, unde am constatat și alte ritualuri (vezi mai jos *bothros*)

Intrarea în Sanctuarul 1 era mărginită de doi stâlpi masivi (adânci de peste 1,2 m, ridicați poate ca două coloane: Lazarovici Gh. et alii 2001, P1.2, pl. 17.5) lângă care, în exterior, spre răsărit se afla vasul mare, cu față umană, amintit anterior (pictat cu roșu și galben, ce avea inciziile încrustate cu alb: Fig.IIIb.120).

Groapa 63

Fiind descoperită sub dărâmăturile Altarului C din Sanctuarul 2, au fost lăsate unele fragmente de chirpici considerînd că ar fi fost de la fixarea stâlpilor de la structura de bază a Sanctuarului 2 (Fig. IIIb.126a). Ea se găsea la 30-40 cm sud de groapa centrală (Fig. IIIb.126b). Groapa a fost acoperită cu fragmente de chirpici, unele mari, altele mărunte (Fig. IIIb.126c-d). Ea a fost golită pe straturi de 5-10 cm, deoarece s-au observat mai multe straturi de depuneri, deși toate au fost depuse deodată, dar poate că aveau o anume logică. Din groapă au fost selectate probe de cărbune pentru datarea C^{14} (Lv 2145, în jur de 5.400 CAL B.C.), (Fig. IIIb.4a).

https://biblioteca-digitala.ro

a

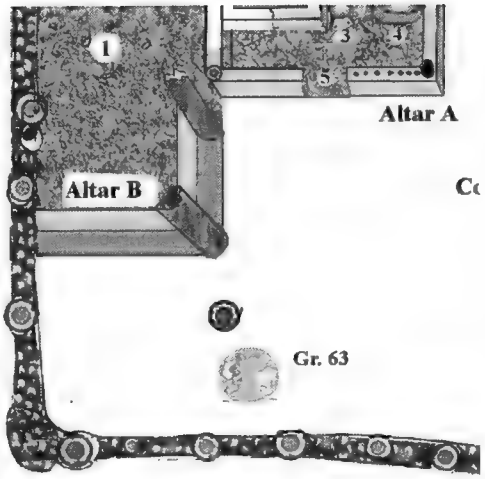

b

Fig. IIIb.126. Parța, Sanctuarul 1, Gr. 63, groapă de abandonare, localizare și detalii

c

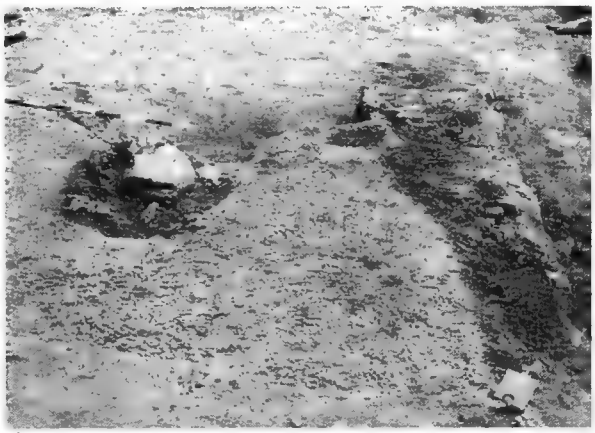

d

După scoaterea din uz a Sanctuarului 1, dezafectarea altarelor lui și a locurilor de jertfă, unele obiecte de cult au fost adunate și depuse într-o groapă, acoperită apoi cu straturi de lipitură (Lazarovici Gh. et alii 2001, 212-214, I.2, pl. 33).

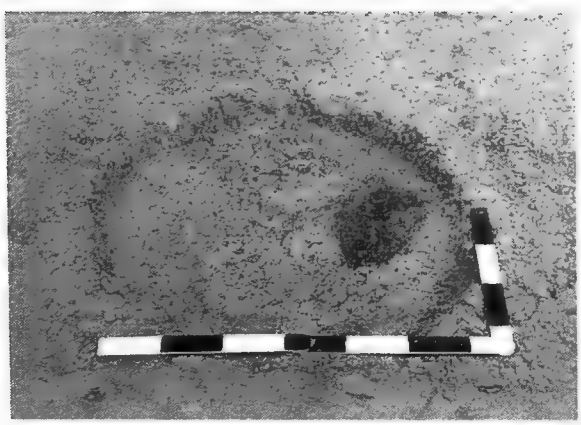

Fig. IIIb.127. Parța, Sanctuar 1, Gr.63, fundul gropii, -2,15 m

Materialele depuse în mai multe straturi, au fost grupate ca nivelele 1-5. Pe fundul gropii (***nivel 5***: într-o gropiță pe fund: Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 35/3-4) se afla o strachină, din pastă fină, spartă ritual (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 35, fig. 10a.3/2-3), (Fig. IIIb.126c) și tot acolo, sub fragmentul cu perforații, s-a găsit presărat ocru galben (Lazarovici Gh. et alii 2001, I.2, pl. 35/4). Ocrul în morminte are sens de foc, sânge, viață, lumină.

În ***nivelul 4*** (la -2,10 m; Fig. IIIb.128) au fost depuse un fragment de lut de formă ovală cu perforații, de forma unei pâini, un topor cu tăișul în sus și un sfert de străchină sau partea superioară a unei cupe (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 35/1-2). Piesa ar putea fi un închizător de fereastră. Toporul cu tăișul sus poate

https://biblioteca-digitala.ro

reprezenta o invocare a forțelor celeste sau poate pentru a feri de trăsnet, fiind un ritual pe care foarte rar l-am întâlnit (vezi mai jos grupul Iclod, mormântul 1 de la Țaga: Lazarovici Gh. et alii 2003, rap. Țaga WEB CIMEC).

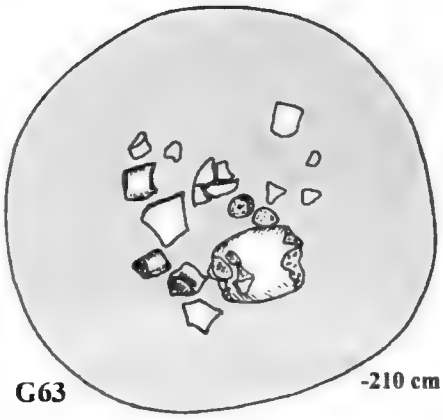

Fig. IIIb.128. Parța, Sanctuarul 1, Gr. 63, nivel 4

Nivelul al treilea (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** 34/2-4) avea pe fund fragmente de vase sparte, arse și nearse, o greutate de lut conică de la războiul de țesut și o alta plată, decorată pe diametru cu alveole; piesele sunt nearse, doar coapte.

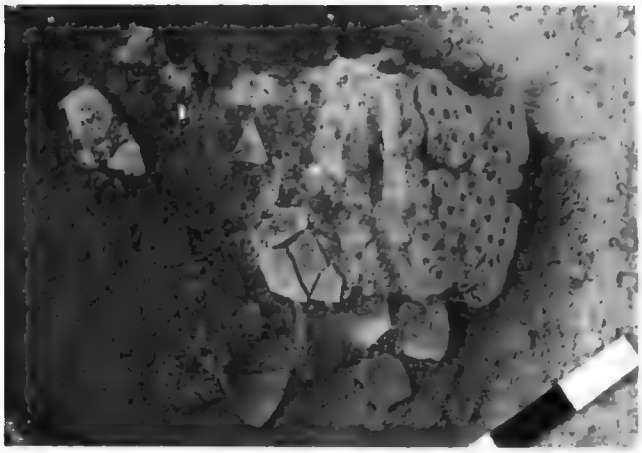

a

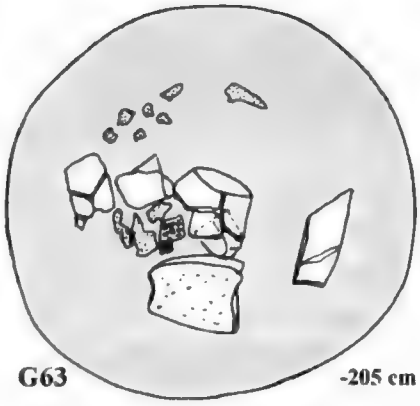

b

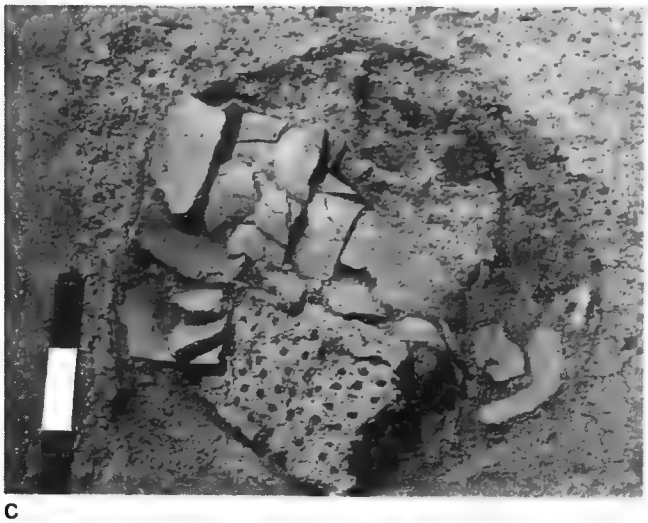

c

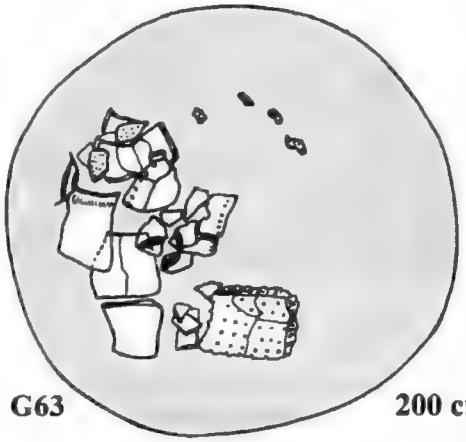

d

Fig. IIIb.129. Parța, Sanctuarul 1, Gr. 63: a, b) nivelul 3 (2,05 m); c, d) nivelul 2 (2 m)

https://biblioteca-digitala.ro

În nivelul ***al doilea*** au fost depuse fragmente de la numeroase vase sparte, un vas de provizii și un castron cu alveole pe buză, un fund de vas mare și alte funduri de la vase mai mici (Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 171-174, **I.2,** pl. 331/4).

Nivelul 1. Cel mai sus era vasul cu față umană și fragmentele unui vas mare de provizii. Vasul cu față umană se deosebește de cel din fața Sanctuarului 1 fiind mai mic, mai fin, mai bine lucrat, iar pictura s-a păstrat foarte bine. Tot acolo mai erau, un fragment de la un vas mare de provizii cu umăr și fragmente de la mai multe funduri de vase mari. Toate au fost depuse cu un singur prilej, între obiecte nu era pământ, doar ceea ce s-a strecurat de sus printre fragmente.

Groapa a fost săpată de la nivelul podelei Sanctuarului 1, puțin deasupra stratului de cultură, deasupra unor podine din Sanctuarul 1 și înainte de ridicarea Sanctuarului 2; groapa ar putea marca atât abandonarea cât și fundarea. Piesele sparte ar putea simboliza încetarea rolului lor cultic, acele vase nu mai pot aduce nici bine dar nici rău, nu mai pot fi folosite și nici profanate.

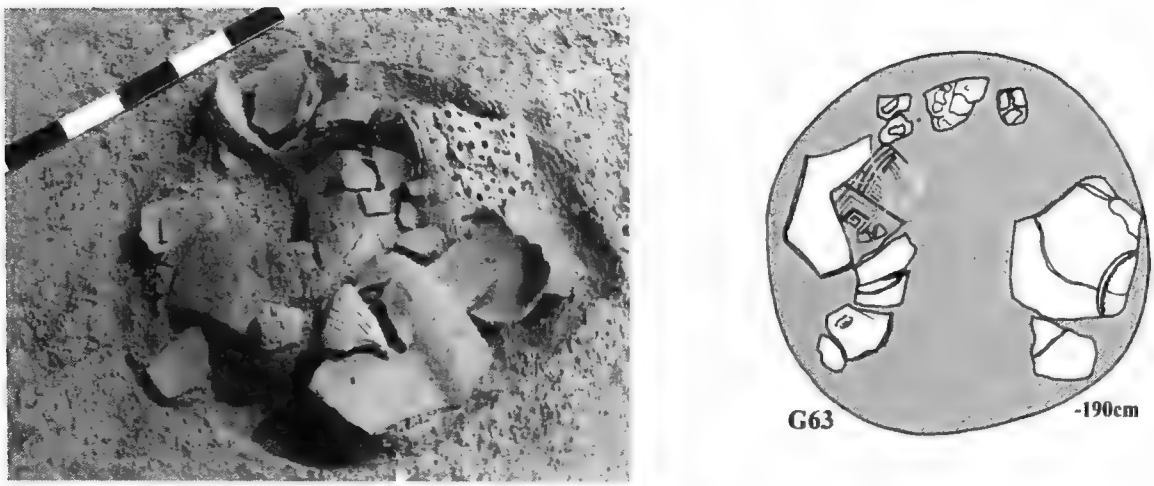

Fig. IIIb.130. Parța, Sanctuarul 1, Gr. 63

Piesele nearse ar putea marca un început, lucru nefolosit, pur, nativ, nears. Funcționalitatea lor, a tuturor pieselor se leagă de lumină, foc, sacru, moartea unui lucru și nașterea altuia (vezi mai sus la cultura Vinča, ritualuri de fundare și abandonare). Materialele osoase din gropi provenind de la animale sacrificate în temple sunt extrem de heteroclite și greu de interpretabil din punctul de vedere al sacrificiilor practicate (Bolomey 1988, 210).

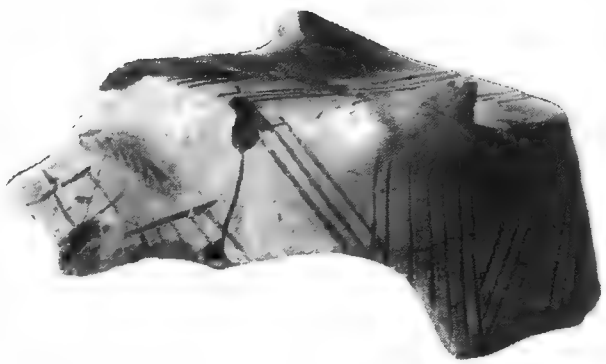

Fig. IIIb.131. Parța, capac de amforă sub altarul D

La Tărtăria, în groapa rituală au fost depuse de asemenea piese sparte, care să fie nefuncționale, fie că este vorba de idoli, brățară, fie o cupă. Nu putem să nu amintim un idol mare, piesă de altar casnic, Zeița cu Cosițe Roșii (*Crvena Cosice Boghinia*) de la Donja Branjevina (Lazarovici Gh. et alii 2001, 285 și analogiile de acolo pentru *bothros*-uri). De la vasul cu față umană (din pastă foarte fină și pictat cu roșu și galben) au fost depuse doar fragmentele cu

https://biblioteca-digitala.ro

fața; imediat sub ele erau alte câteva fragmente dintr-un vas din lut galben. Deoarece peste acele fragmente s-au depus alte obiecte, iar groapa era căpăcuită și se afla sub altarul C din Sanctuarul 2, apa nu a deformat fragmentele de vase și piesele nearse, lucru care s-ar petrece în mod normal. Mai amintim descoperirea unui capac de vas spart, aflat sub masa altar D a Sanctuarului 2, ars secundar, o dată cu incendierea sanctuarului, ce putea ține de oricare din sanctuare (Fig. IIIb.131).

Sanctuarul 2

Descoperire și datare

În suprafața marcată ca Su 6, inițial de 10 x 10 m, plasată în zona centrală a stațiunii și la nord de săpătura lui J. Miloja, la adâcimea de -1 m apărea sub un strat de lipitură galbenă, o piesă momumentală cu aspectul unei „coloane". Pe latura de nord a acesteia se observau unele incizii meandrice.

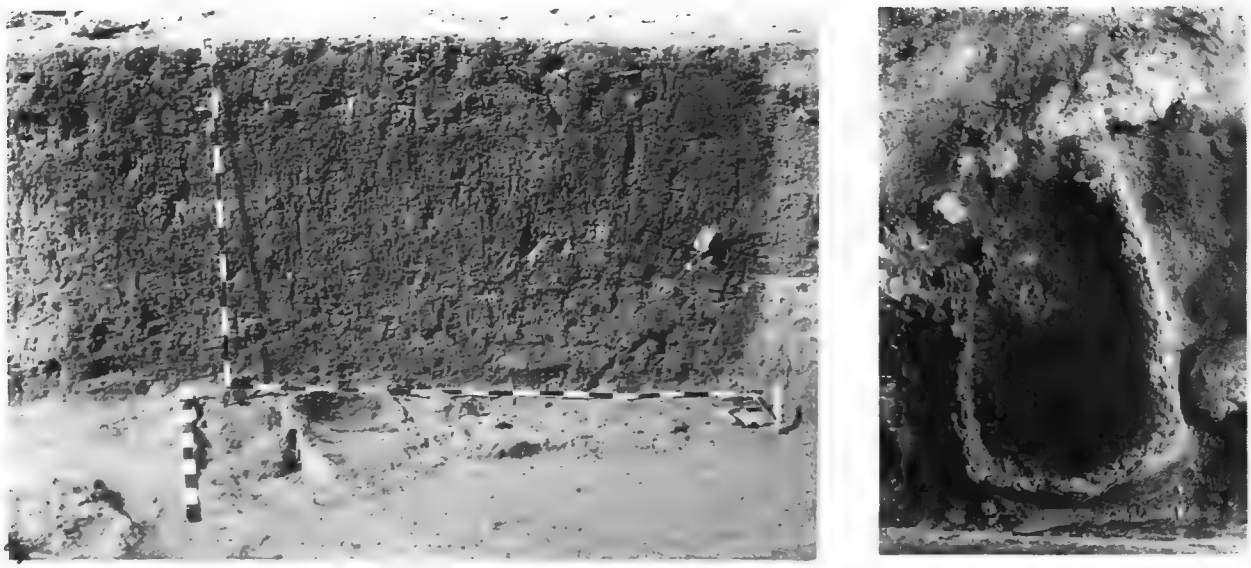

Fig. IIIb.132. Parța, momentul descoperirii soclului statuii monumentale

La nivelul piesei erau urmele unei lipituri cu pământ galben nears (Fig. IIIb. 132). Considerând că este vorba de o construcție monumentală am întrerupt lucrările, protejând piesa pentru campania următoare. Construcția a fost ridicată în nivel 7c, iar după datele C^{14} este cândva după 5350 CAL B.C. Datele pentru nivelul 7c sunt pe baza Loc. 17, în jur de 5.200 CAL B.C. (Lv 2139).

Amplasare, orientare, dimensiuni

Sanctuarul 2 se afla, așa cum am mai precizat, chiar în zona centrală a stațiunii. Axul acestuia era situat la metrul 124, din cei 250 m ai profilului stațiunii din marginea râului, adică practic la mijlocul stațiunii (Lazarovici Gh. et alii 2001, 214 și urm. fig. 175/196, **I.2,** pl. 2-3; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003, fig. 72-78). Sanctuarul, ridicat în nivel 7c, a funcționat și în nivelul 6, având peste 5 etape de reparații, atât în interior cât și la exterior, ca și altarele (Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 197 și urm.; **I.2,** pl. 83/85, 89, 90, 93; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003, fig. 79-80). El avea o formă dreptunghiulară, cu axul lung orientat E-V. Pe parcursul acestor etape de refaceri, reparații, anumite lucruri se schimbă, mai ales în amenajarea meselor – altar, a diversificării funcționalității lor.

https://biblioteca-digitala.ro

În campania următoare a fost extinsă suprafața de cercetare, deschizându-se secțiunea 8, suficient de mare pentru a cuprinde toată suprafața construcției și a clădirilor din jur. Dimensiunile construcției erau de 11,6 m lungime și 6 m lățime, fiind orientată EV. Anterior ne-am preocupat de prelucrarea materialelor de la Parța într-un referat de doctorat și am elaborat alte studii pentru precizarea rolului și importanței descoperirilor de la Parța și definirea culturii Banatului (Lazarovici Gh. 1972; 1973; 1974; 1975; 1976; 1977b; 1979 ș.a.).

Fig. IIIb.133. Parța, Sanctuarul 2, vedere generală a ruinelor

Înainte și după începerea săpăturilor, au fost câteva studii despre materiale, iar sarcina noastră a fost organizarea cercetării pe diferite domenii de activitate. Noi și colegii noștrii am scris numeroase studii despre Parța, din care selectăm aici doar bibliografia referitoare la unele probleme principale privind:

- **rolul și importanța** descoperirilor de la Parța (Moga 1962-1963; 1964; Lazarovici Gh. 1985a);
- **semnificația** și **descoperirile întâmplătoare** (Radu et alii 1974; Germann, Resch 1981; 1997; Gogâltan 2002);
- **rapoarte de săpături** (Lazarovici Gh. et alii 1985; 1994; 1995b; 2005a; 2005b; 2006b);
- **evoluția arhitecturii** (Lazarovici Gh., Kalmar 1986-1987; 1993b; Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim 1993b; Lazarovici Gh., Maxim 1995b; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003; 2005; Gogâltan 2002; 2003; 2004; 2005);
- **despre viața spirituală** (Lazarovici Gh. 1986a; 1989; 1998b; 1998c; 2003; 2003b; 2004a; 2004b; Lazarovici Gh. et alii 1991; 2000b; 2005a; 2006; Drașovean 2005; 2006; Lazarovici Gh., Merlini 2005; Merlini, Lazarovici Gh. 2006; Winn 1973; 1981; Monah 2001, 174, 185-186);

https://biblioteca-digitala.ro

- **evoluția culturii materiale** (Lazarovici Gh. 1971b; 1972; 1973; 1973b; 1974; 1975a; 1975b; 1976; 1976b; 1981; 1983-1984; 1987; 1990; 1991 voci; 1993a; 1998b; 2001; 2001a; 2001b; Chapman 1981; Drașovean 1991, voci; 1997; 2005);
- **ocupațiile și viața economică** (Bolomey, El Susi 1996; Bindea 2005), prospectări, analize, datări, (Dogaru, Gherghen 1981; Gherghen, Dogaru 1981; Morariu et alii 1996);
- **cronologie, stratigrafie, datare** (Lazarovici Gh. et alii 2001, 70 și urm.; Mantu 1998a; 1998b; 2000; Schier 1995; 1996);
- **filme virtuale** despre Parța (Lazarovici Gh., Suciu 2001; Suciu et alii 2006; Lazarovici Gh., Merlini 2006).
- **valorificarea** în lucrarea monografică, primele două volume, reprezintă doar începutul, alte două volume sunt în pregătire, privind evoluția ceramicii și datele statistice, uneltele, obiectele, analize, datări ș. a.;
- **alte studii** (Cultura Vinča în România... 1991; Drașovean 1996a; Maxim 1999; Luca 2005; ș. a.).
- pentru datele stratigrafice, sincronismele de cronologie relativă, apartenența culturală la cultura Banatului (vezi mai sus origine, răspândire, evoluție, cronologie).

Sanctuarul 2, ridicat în nivelul 7c, care funcționează și în nivelul 6, perioada de maximă evoluție și dezvoltare, aparține culturii Banatului, faza a II-a, nu culturii ***„Vinča A"*** sau civilizației *„vinčene"* cum repetă colegul D. Monah (Mohah 1997, 32; voci 2001, 185), deși putea citi atribuirea corectă și în volumul al cărui coautor este (Ursulescu voci 2001, 139).

Ofrande înainte de construirea statuii

După nivelarea urmelor de la Sanctuarul 1 și astuparea gropii cu cenușă din fața altarului C/1, au fost depuse câteva obiecte (fragmente ceramice, o greutate spartă, un topor spart, fragmente de oase și un fragment de corn), (Lazarovici Gh. et alii 2001, 228, I.2, pl. 41/2), peste care s-a pus un strat de argilă bătută. La arderea statuii stratul de argilă capătă consistența unei vetre. Cornul cu un frontal de berbec de o rară masivitate, are urme de ardere, produsă la arderea statuii (Bolomey 1988, 209).

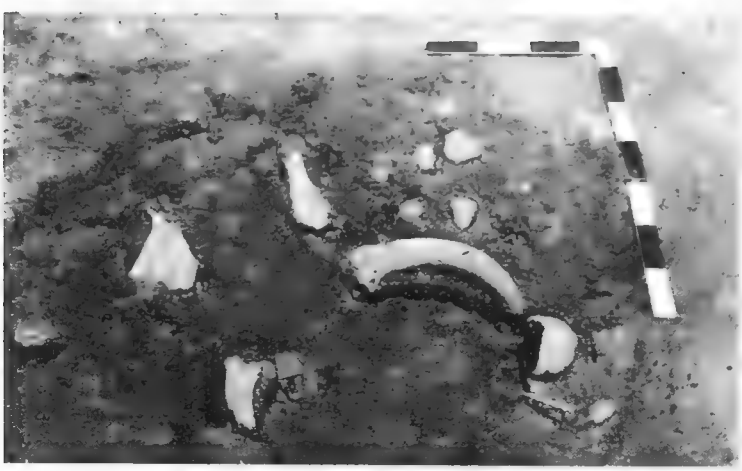

Fig. IIIb.134. Parța, depuneri de ofrande de fundare la ridicarea Sanctuarului 2

Parțial peste acestea și lângă ele a fost construit soclul statuii (Lazarovici Gh. et alii 2001, 8/3c, vedere dinspre est 8/2, 48/2, 53/2; vedere dinspre SE 8/5, 48/1; vedere dinspre vest 53/1, vedere dinspre nord 8/6, 9/6, 52/2-4; vedere dinspre NV 48/3 și dinspre sud 8/1,4; 10/2, 48/1-4) și mai apoi statuia monumentală. Piesele sparte, ca și la Sanctuarul 1, groapa 63 și de altfel în alte părți (vezi mai sus Tărtăria), indică faptul că ruperea, spargerea, îngroparea reprezintă moartea vechiului și un

https://biblioteca-digitala.ro

nou început. Vasul pus în cant îl întâlnim la o fundare de vatră la Suplacul de Barcău (inf. D. Ignat; și în săpăturile noastre: vezi mai jos capitolul referitor la neolitic târziu).

Planul Sanctuarului 2 și evoluția lui

Diferențele sesizate între etapele Sanctuarului 2 s-au constatat la mesele-altar B, C și D în faza recentă (Fig. IIIb.135-136). În principal, sunt următoarele deosebiri: 1) pe altarul C se afla un vas de provizii; 2) forma altarelor nu s-a schimbat esențial; 3) un soclu pentru idolul-bust se afla și în altă parte, iar pe masa altar C se înlocuiește vasul de provizii cu o casetă; 4) masa altar D se împarte în două (numim D ultima casetă dinspre nord). Posibil să fi fost și alte modificării, dar nu toate observațiile la părțile arhitectonice puteau fi sigur explicate. Unele modificări se datorează schimbării sau dezvoltării ritualurilor și liturgicii din sanctuar. De fapt poate că mai potrivit decât termenul de Sanctuar ar fi cel de ***templu***, dacă ne gândin la statuile monumentale și existența unor altare cu ritualuri legate de diferite divinități sau aspecte ale dinivitățiilor principale.

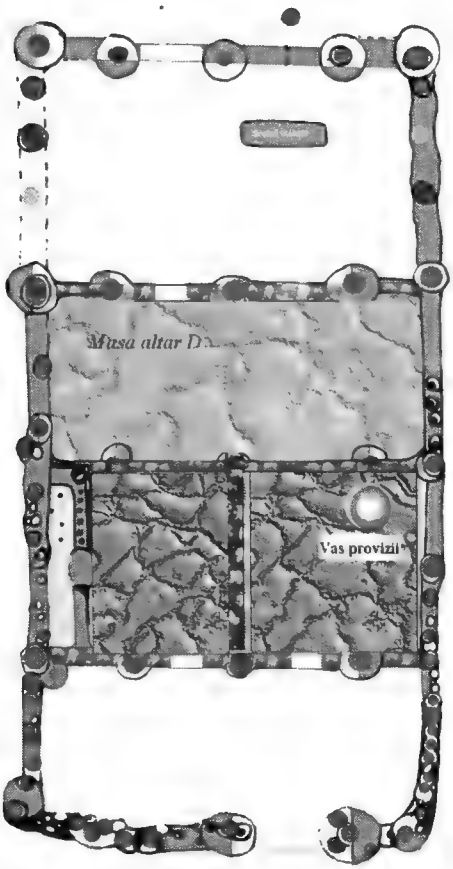

Fig. IIIb.135. Parța, Sanctuar 2, etapa mijlocie

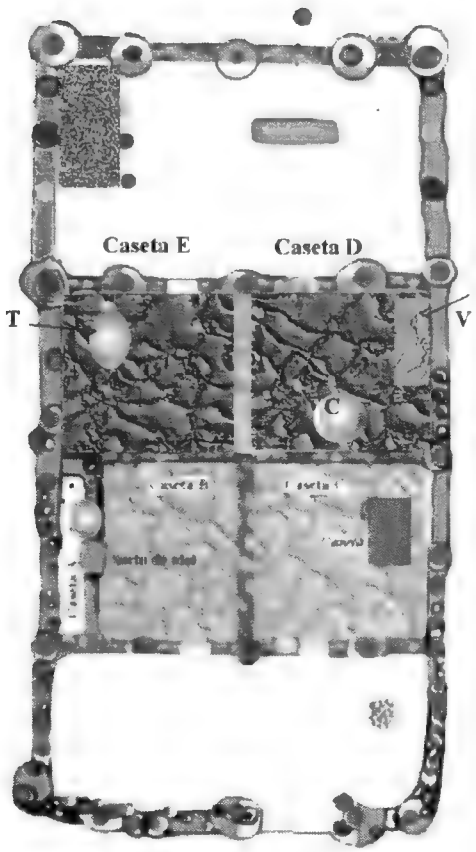

Fig. IIIb.136. Sanctuar 2, etapa recentă, masa=D C=cupa de sânge, V=vatra mare, E=masa, T=tavă

Văzut dinspre răsărit (Fig. IIIb.135), (Lazarovici Gh. et alii 2001, Pl.1 coperta 1: P1.2 coperta 1 și pl. II) sanctuarul avea două deschideri: una folosită și ca intrare, cu o nișă deasupra, în care era un idol-bust cu coarne. Idolul este monumental și a fost găsit cu o parte din elementele nișei, din păcate puternic distrusă, arsă insuficient (Fig. IIIb.135). Cealaltă deschidere era chiar în fața statuii monumentale, de forma unei ferestre mai mari, deschisă cu anumite prilejuri.

https://biblioteca-digitala.ro

Incăperea de răsărit

Statuia monumentală

Fig. IIIb.137. Parța, statuia monumentală: a) față; b) dos▼

În interiorul Sancturului 2, în încăperea de răsărit, la sud de intare se afla statuia monumentală. În dreaptă intrării era o măsuță pentru ofrande, în față un mare altar (împărțit ulterior în două), o cupă mare din lut nears pentru sânge, o vatră – tavă mare pentru arderea ofrandelor, iar în exterior o nișă deasupra intrării cu un idol-bust monumental.

https://biblioteca-digitala.ro

Statuia monumentală reconstituită cu tot cu soclu, avea înălțimea de cca. 1,75 – 1,90 m; soclul era de 1,35 x 0,70 x 0,55 m (Lazarovici Gh. et alii 2001, **P1.2** pl. 8/1-6; 9/6, 11/3; 47/1-3, 48/1-3, 49/3-4; 50/3-4; 52/1-4; 53/1-4 ș.a.); statuia dublă avea 1 x 1 x 0,20 m; tăvile au lățimea de 15 cm în părțile din față și spate și 25 cm pe lateral (*Ibidem,* 51/1-3) și erau decorate cu brâu alveolar pe margine.

Statuia era la 1,20 m de peretele de est și cca. 60 cm spre sud de axul lung orientat E-V. Statuia avea privirea prin nișa din fața ei orientată spre răsărit și era mărginită de două coloane.

Construcția statuii monumentale

Deoarece „sculptura monumentală" din lut este o premieră arhitectonică în neoliticul dezvoltat din România și până acum cea mai timpurie din Europa, este necesar să dăm mai multe detalii tehnice pentru a vedea inventivitatea constructorilor de la Parța în realizarea unor construcții monumerntale și în domeniul artei. Desigur, nu putem publica miile de fotografii făcute în stadiul de documentare, dar cele mai semnificative este necesar să fie prezentate.

Fig. IIIb.138. Parța: a) soclul statuii monumentale și umărul drept al statuii cu pântec

Soclul statuii a fost ridicat după umplerea unei gropi ce ținea de Sanctuarul 1, cu diametrul de cca. 1,6 m, adâncă de 0,50 m. Datorită faptului că la umplere mai bine de jumătate din groapă conținea straturi de cenușă și cărbune, în speciale din păioase, groapa se tasează. Am găsit soclul înclinat pre sud, partea de nord a blocului a fost peste altarul A din Sanctuarul 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.138. Parța, Sanctuar 2: b) soclul statuii monumentale și umărul drept al statuii cu pântec▼

Soclul a fost construit dintr-un bloc de argilă cu nisip în jurul unei structuri de cca. cinci-şase pari groși de 7-8 cm, la care a fost alipit miezul.

Datorită dimensiunilor foarte mari, statuia a fost realizată din vălătuci modelați probabil separat, uscați și montați pe soclu. Întâi a fost realizat un bloc din argilă amestecată cu nisip și pleavă, format din turte mari, finisate parțial (Lazarovici Gh. et alii 2001, 222-235, fig. 182, **I.2,** pl. 50/2-4), care au fost lipite cu lut și asigurate între ele cu o țesătură (Lazarovici Gh. et alii 2001, **1.2,** pl. 49/4), după care s-au lipit două straturi mai argiloase: cel interior era cu mai multă pleavă, fiind mai poros, iar cel din exterior avea mai multă argilă și nisip, fiind bine netezit (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 51/1; pl. 53/1) cu un instrument, sau fragment ceramic, care a lăsat uneori urme vizibile (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 49/2).

Umerii statuii s-au păstrat destul de bine, fiind lucrați din argilă cu nisip (*Ibidem*, P1.2, pl. 11/1-3, 49/3-4). Umărul statuii Mame (cea cu pântec, dreapta), (Fig. IIIb.139b) era format dintr-un bloc de argilă cu două straturi de lipitură, primul de la construire, al doilea de la reparație. Pe al doilea, pe partea laterală dreaptă se văd urmele unor linii verticale, vălurite, semnificând părul sau fumul.

Părul apare adesea pe spatele figurinelor, fumul în acest caz ar semnifica fumul ofrandelor arse pe tava laterală. Arderea am sezizat-o în mai toate altarele, mai puțin la cele pe care se aduceau jertfe de sânge.

Pe miezul statuii mamă, în partea interioară a acestuia, au fost sesizate două orificii cu margine de argilă. Aceasta arată că parii au fost lipiți cu argilă fină, foarte probabil pentru o mai bună aderență a nisipului amestecat cu argilă de la pari. Respectivele orificii au fost

https://biblioteca-digitala.ro

impregnate cu nitrolac (Răzvan Glăvan) încercându-se păstrarea lor, ceea ce nu a dat rezultate.

Amestecul foarte nisipos, coacerea miezului, stratul prea subțire de argilă nu a rezistat la demontare, deși s-au făcut impregnări interioare cu siringa. A fost ideea transportării soclului *in situ* în laborator, soluție neacceptată de noi, deoarece ar fi dus la distrugerea meselor altar și a ceea ce mai era sub altarul C din Sanctuarul 1; ulterior s-a dovedit că într-adevăr sub acesta mai existau elemente arhitectonice.

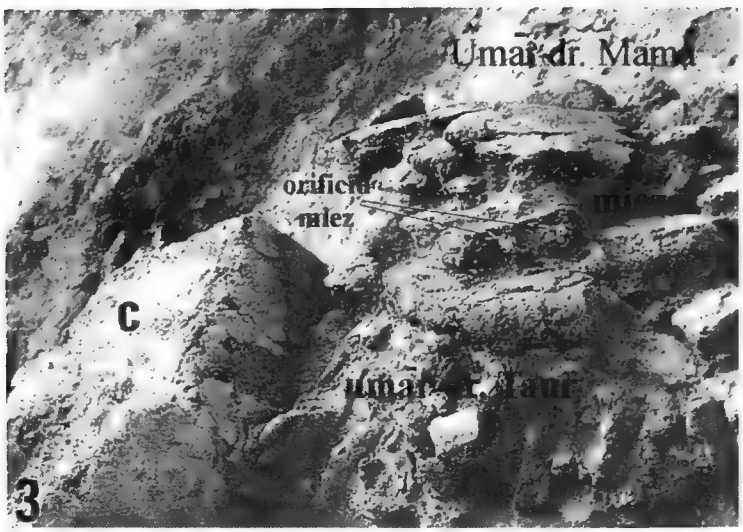

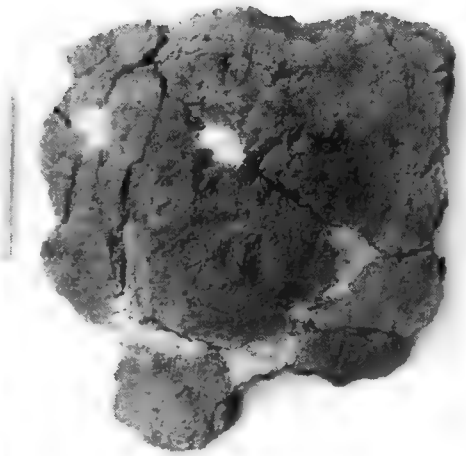

Fig. IIIb.139. Parța, statuia monumentală: a)▲detalii de la miez; b) pântecele de la statuia Mamă▲

Fig. IIIb.140. Parța, fața soclului statuii monumentale, urme de nuiele puse orizontal pentru structura de argilă

Statuia din partea stângă a blocului monumental a fost reconstituită de regulă cu cap feminin, dar nu există nici o dovadă în acest sens, iar părți din capul ei nu s-au păstrat.

Pe această statuie se afla prins un pântece din lut, sugerând graviditatea doar pentru figura din sânga, dinspre sud (Fig. IIIb.137, 143).

https://biblioteca-digitala.ro

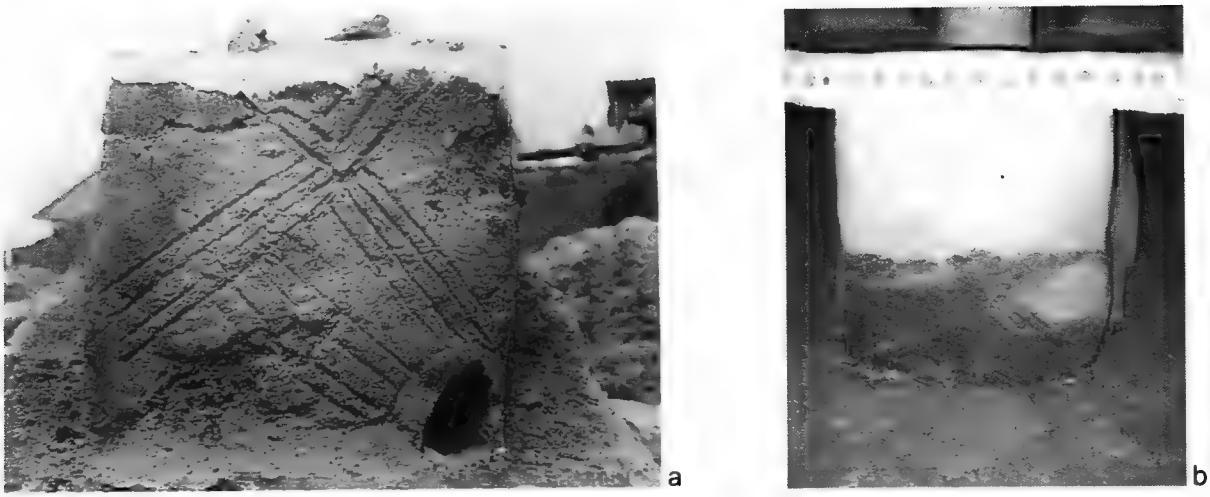

Fig. IIIb.141. Parța, soclu cu decorurile laterale: a-b▲ sud la Mama; c-d ▼ nord Taur

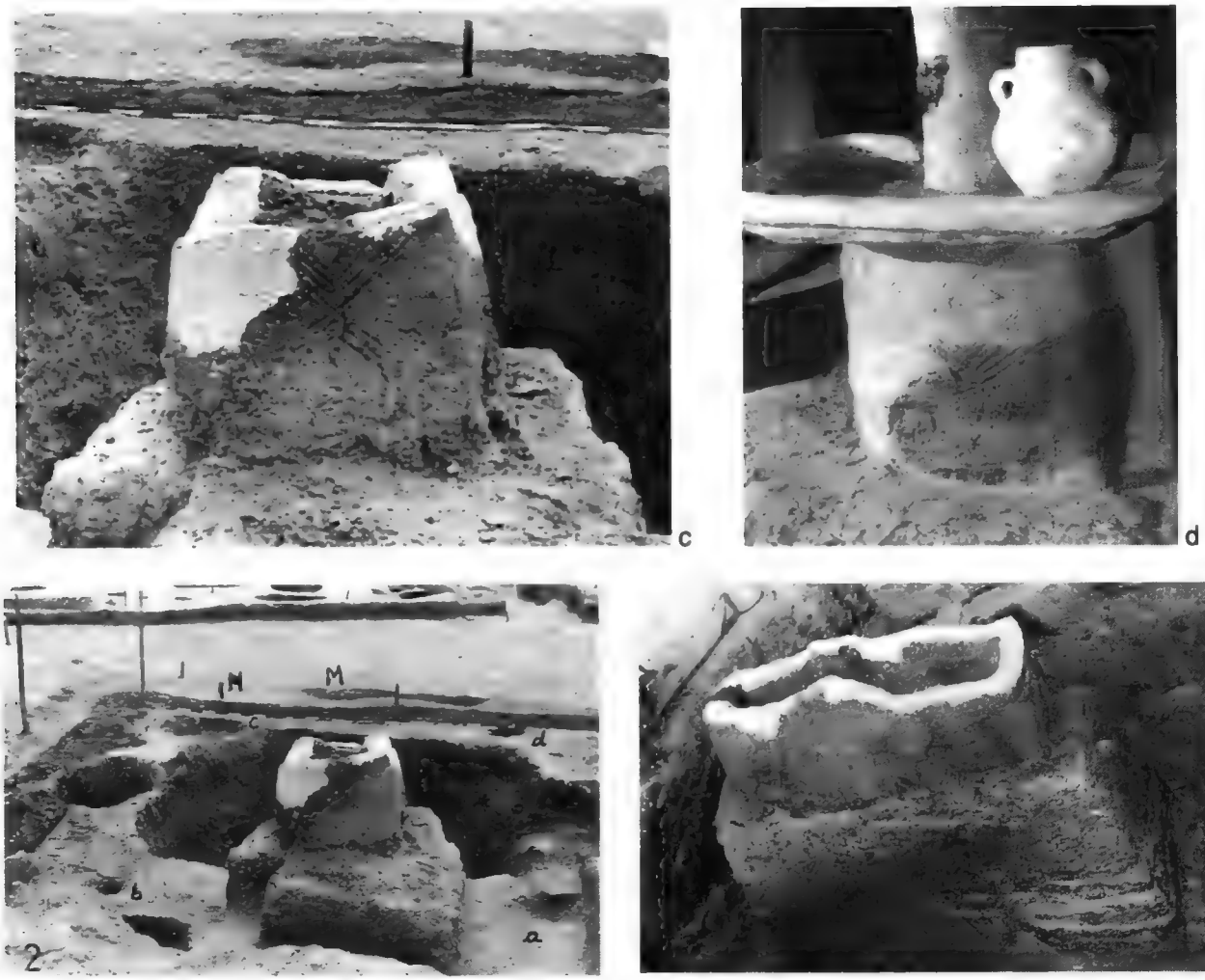

Spre deosebire de altarul de la Trușești, unde pântecele este reprezentat ca parte a ambelor personaje, la Parța doar cea din stânga avea pântece, fiind atribut al Marii Mame. Pântecele a fost adăugat la ultima reparație, dar nu știm dacă era încă de la început. Pe pântece se observau urmele unor lovituri (Fig. IIIb.139b), poate din momentul distrugerii statuii.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.142. Parța, ridicarea soclului statuii, în imagine S. Luca, Bain Spasoico, ș.a.

Deoarece ambele coloanele din fața statuii monumentale aveau cap de taur, este posibil ca și în cazul statuii monumentale, la Marea Mamă, să fi fost un cap de vacă, așa cum apare pe altarul de la Trușești (Petrescu-Dîmbovița 1963, 172-186; 1976: 1984; Petrescu-Dîmbovița, Rădulescu 1953; Gimbutas 1984, 77, fig. 45; Monah 1997, 38, 9/1; Lazarovici C.-M., 2004 și bibl.; detalii la c. Cucuteni). De aceea, în unele reconstituiri am dat ambele variante. Noi optăm pentru figura de Mamă (Fig.IIIb.153), după figurinele duble din cultura Vinča B1, de la Zorlenț (nivel II: Lazarovici Gh. 1973; 13/6: 1977, XX\D 9; Drașovean, Ciobotaru 2001, cat. 14).

Construcția soclului

Soclul era format dintr-un amestec de nisip cu lut, preparat umed, bătut, mărginit pe părțile din față și poate din spatele soclului, de nuiele puse orizontal pe care s-a aplicat argila.

Semnele de pe soclu și semnificația lor

Partea de sud a soclului, unde era statuia Mamă, avea un decor meandric în forma unei benzi în cruce. Decor similar era și pe latura de nord, doar că aici avea un meandru în plus (Fig.IIIb.141a-b). Noi interpretăm meandrul ca o figură umană (pentru figura umană vezi catalog Lazarovici Gh. 2004), iar meandrul în plus la statuia Mamă ar sugera ideea de naștere a fătului, mai ales că avem asemenea reprezentări în cultura Vinča B1, pe un idol de la Zorlențu Mare (Lazarovici Gh. 1979, XX/G6-7), dar și în alte cazuri (Lazarovici Gh. 2004a; 2004b, catalog, vezi tipurile A10 și B6).

Pe latura de nord, unde este statuia Taur, se afla o figură asemănătoare, dar fără meandrul dintre picioare.

https://biblioteca-digitala.ro

Tavă soclu

Pe marginile statuii, pe părțile laterale și puțin în față se aflau niște margini mai late, ca niște tăvi, pe care se puneau ofrandele aduse divinității Mama – Taur (Fig.IIIb.137a-b). Nu putem să nu remarcăm vasul cu lichid sacru din spatele statuii, aflat pe partea Taurului.

Desigur acesta era legat de cultul fecundității și fertilității, de sămânța Taurului și lichidul sacru produs de Taur, fecundat de lumina Lună – Soare (Lazarovici Gh. et alii 2001, 280 și urm., fig. 256), mai ales că era combinat cu un „calendar" solar credem noi (Lazarovici Gh. et alii 2000b).

Restaurarea și transportul soclului

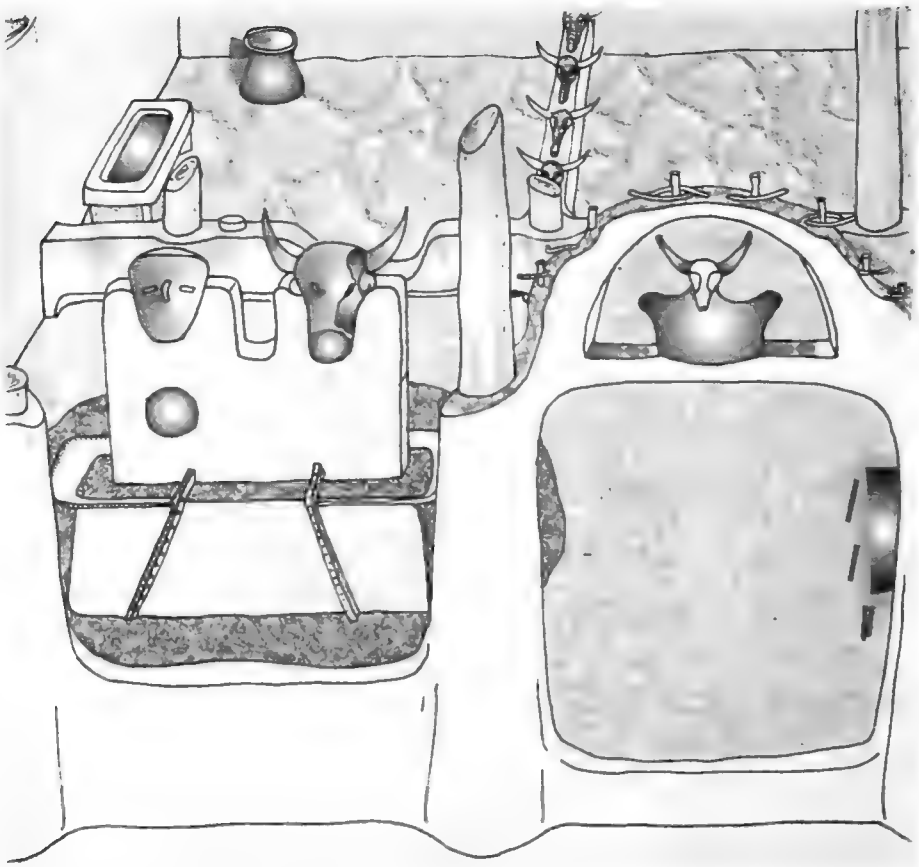

Fig. IIIb.143. Parța, Sanctuar 2, intrarea de est

Deoarece cercetarea a durat două campanii de săpături, a fost asigurată marginea soclului cu ipsos. Pentru transport, datorită dimensiunilor mari, în jurul soclului a fost săpat un șanț, soclul a fost introdus în rama lăzii, iar spațiul până la capac a fost umplut cu nisip și s-a pus capacul. Partea dedesubt a fost tăiată în V. Lada a fost răsturnată pe o parte și a fost tăiat pământul până la nivelul lăzii, apoi a fost pus fundul și a urmat transportul. Lucrarea a fost realizată de colectivul de cercetare, împreună cu restauratorii de la Muzeul Banatului din Timișoara (A. Fota, Ioan Davițoiu, R. Glăvan, Deda Bain Spasoico).

Intrarea de est și „vitrina" (Fig. IIIb. 144, 149, 151)

În partea de răsărit a Sanctuarului 2 au fost două deschideri. Una din ele, spre nord, permitea accesul în sanctuar și o alta spre vest, care avea un prag mai înalt, avea aspectul

https://biblioteca-digitala.ro

unei vitrine, probabil fiind astupată și deschisă cu ocazia anumitor evenimente liturgice (inițieri, aduceri de ofrande etc.).

Intrarea avea deasupra o nișă în care era un idol-bust, cea mai mare piesă din această categorie. Ea a fost găsită răsturnată împreună cu un fragment de canat al nișei (Fig. IIIb.143), aflat în vecinătatea sa.

Piesa nu a fost arsă (ca de altfel majoritatea celor de acest tip), ci doar s-a copt în timpul incendierii sanctuarului, fiind găsită sub dărâmăturile peretelui de nord al acestuia, împins spre interior. Pe fața ei de sus s-a lipit lut nears de la perete (Fig. IIIb.144a). Ea are un orificiu gros în care a fost introdus la confecționare un par, de fapt o creangă, ruptă de la nod, după cum se vede clar din impresiunile din partea inferioară a orificiului (Fig. IIIb.144c). Piesa era lovită, spartă, sub dărâmături. Una din lovituri a fost la parul din orificiu, alta în zona umărului, a treia dinspre fund și a mai primit alte două lovituri în corp, una foarte probabil cu o secure lată, alta cu un instrument ascuțit, probabil un corn (Fig. IIIb.144b).

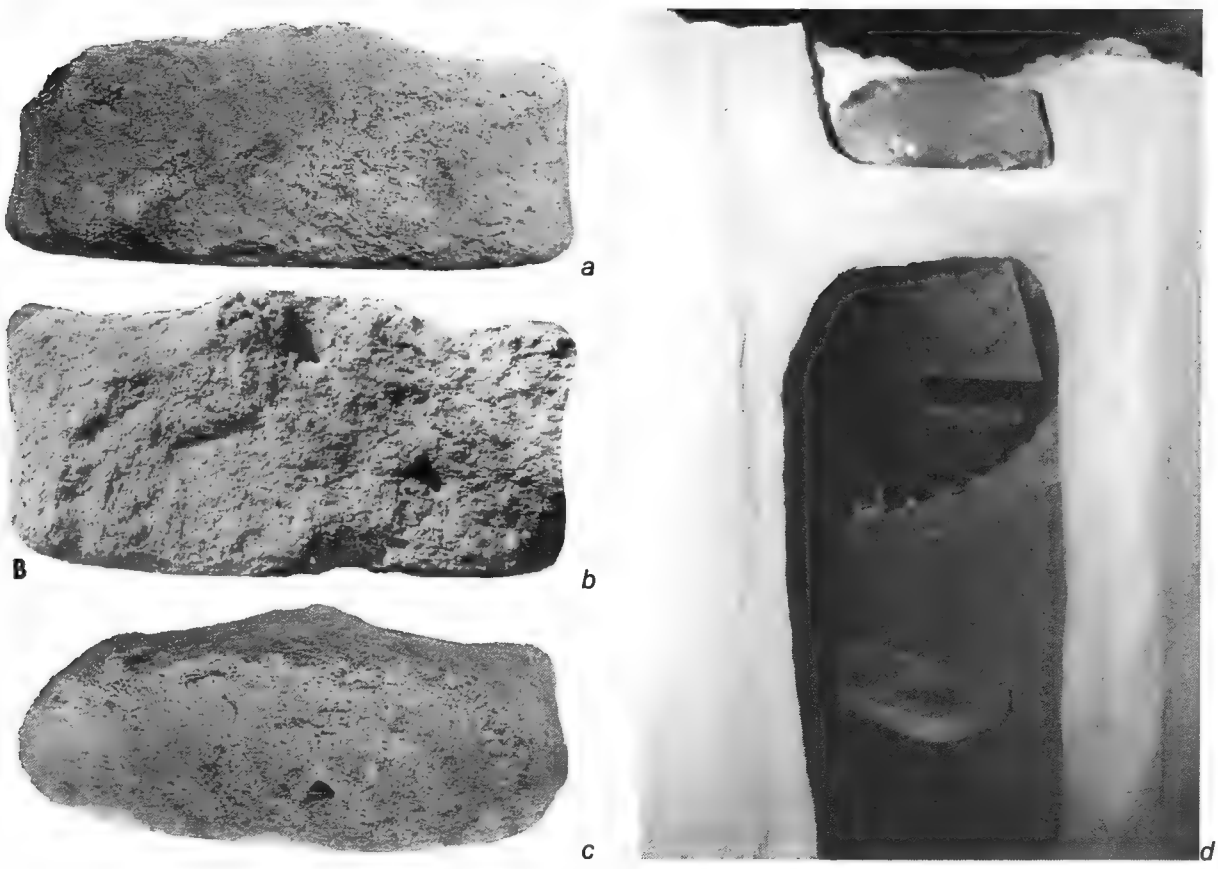

Fig. IIIb.144. Parța, idolul monumental de la intrarea de est în Sanctuarul 2

Multe din piesele găsite în sanctuar, mese altar, vase aflate sub dărâmături au suferit lovituri, dovadă urmele găsite. O parte din piese au fost luate și duse, de exemplu capul de la statuia mamă, craniile de taur sau alt tip de capete înfipte pe idolii bust. Alte piese au fost sparte și împrăștiate. Peretele de est a fost împins spre statuia monumentală după ce statuia a fost distrusă, alături de o parte din altare, mese, idoli. Deși erau sub pereți, părți din acele piese lipseau, încât ne imaginăm că au fost luate ca trofee de luptă.

https://biblioteca-digitala.ro

Interiorul intrării, peretele de est (Fig. IIIb. 145, 147, 151)

Partea interioară a intrării, în zona numitei „vitrine", era mărginită spre interior de două coloane de lut; dintre acestea, cea dinspre sud s-a păstrat mai bine. Peretele sau frontonul spre coama clădirii, avea deasupra intrării niște orificii, dar rupturile nu ne permit o reconstituire sigură a lor.

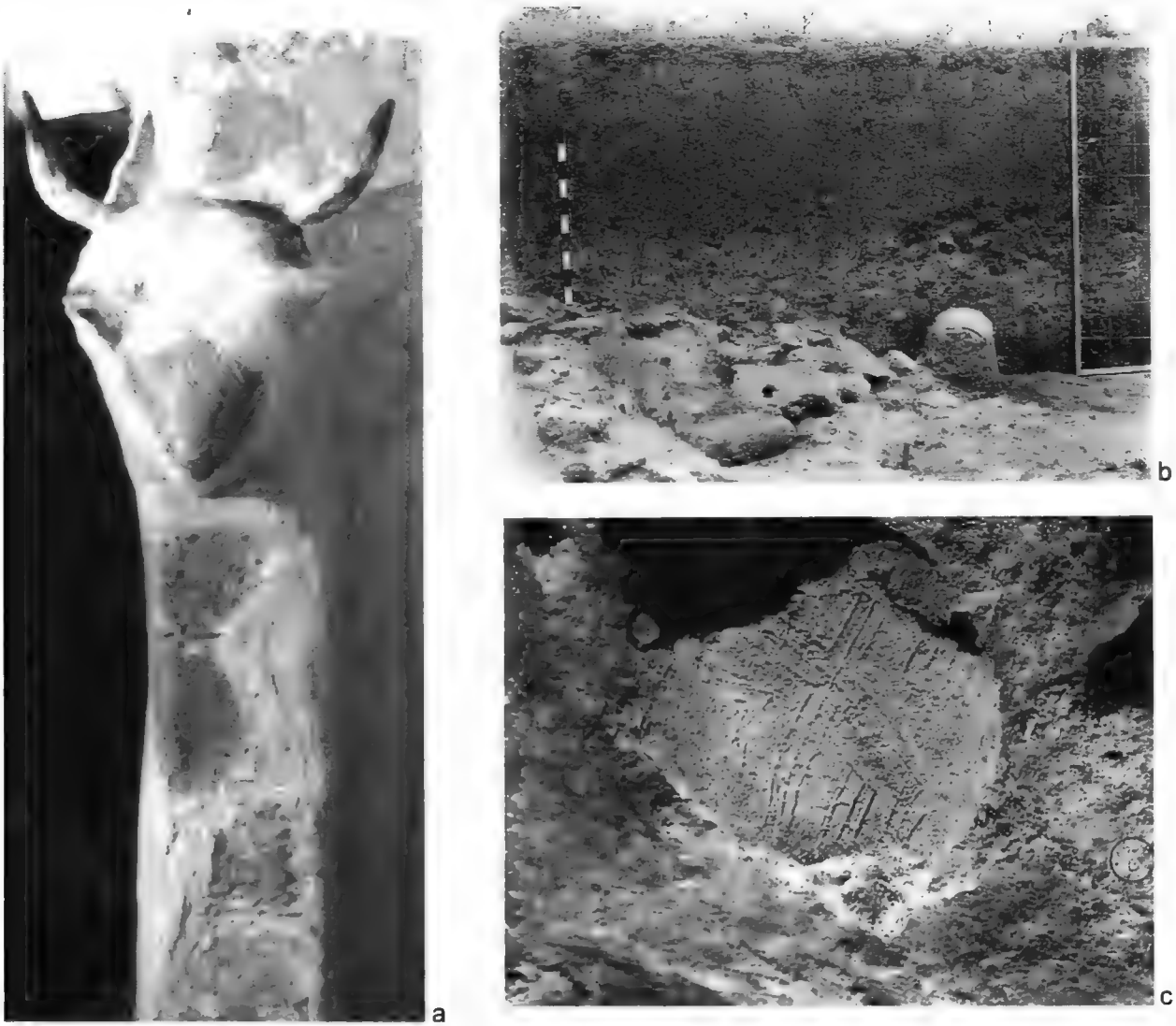

Fig. IIIb.145. Parța, Sanctuar 2: a) Coloana de S; b) dărâmăturile peretelui și frontonului; c) capul de taur

Capul de taur a fost găsit deasupra coloanei, dar întors cu fața în sus. El a suferit mai multe lovituri, de la el lipseau coarnele și alte câteva părți (Fig. IIIb.151). La cel de al doilea, care a fost și el lovit, s-au păstrat coarnele, fiind cu fața în jos. În vecinătatea capului de sud a fost descoperită o proeminență cu semne pe ea. La câțiva centimetri de al doilea cap, cel dinspre nord, a fost găsită o alta. Multă vreme nu am sesizat deosebirile dintre cele două. Cu prilejul filmărilor și discuțiilor avute cu Marco Merlini, în vara anului 2005, ne-am dat seama că există diferențe între cele două semisfere; cea din spre sud avea trei-patru incizii late.

https://biblioteca-digitala.ro

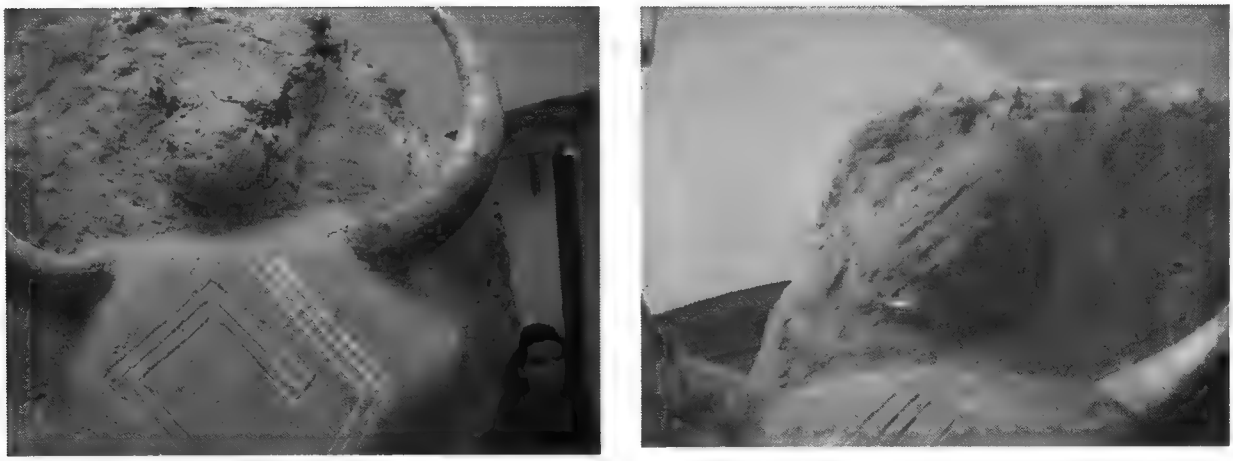

Fig. IIIb.146. Parța, capetele de coloană cu semisfere redând Soarele și Luna

S-ar putea ca cele două să reprezinte Soarele și Luna, divinizate la Parța, după cum se poate observa la peretele de vest (Fig. IIIb.157) și la „Blocul Lunii" (vezi mai sus, Fig. IIIb.49b). Capul de sud al coloanei, nu a fost montat, ci a fost păstrat împreună cu coarnele arse, pentru a putea fi studiat (Fig. IIIb.151).

Vatra tavă sud

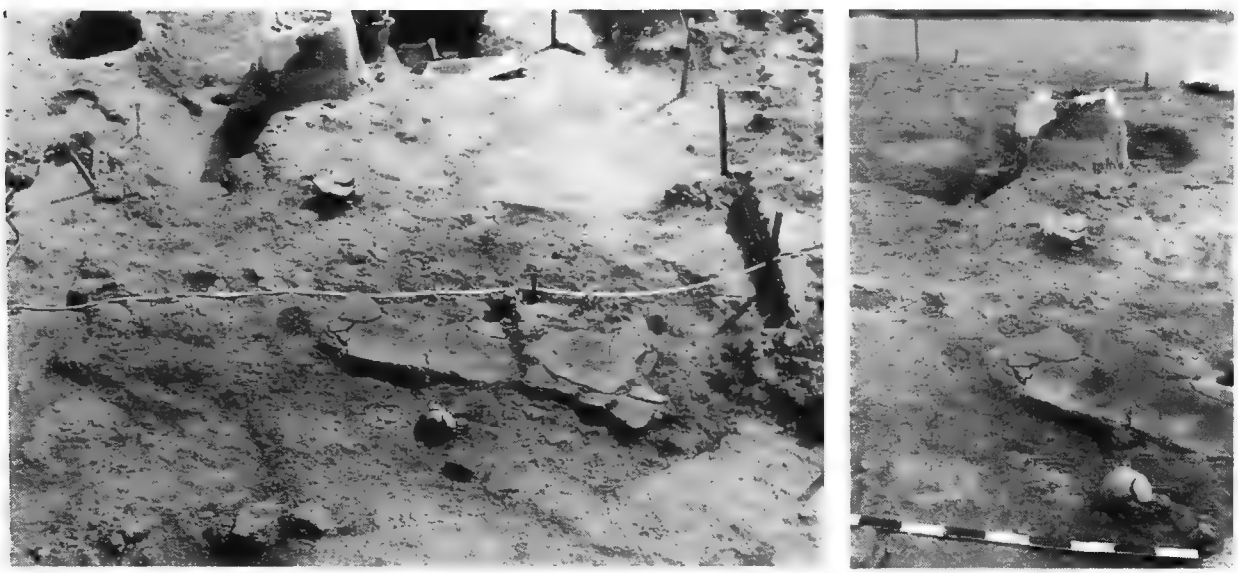

Fig. IIIb.147. Parța, imagini cu tava de N și urmele unor găuri de susținere în podeaua

Imediat lângă intrarea de sud, lipită de peretele de vest se afla o tavă de lut, cu urmele a două reparații. Ea era montată pe doi suporți din lemn înfipți în podea și avea probabil o structură de pari care o susținea, o altă parte putea fi înfiptă în perete (Fig. IIIb.148 c-e).

Considerăm că toate aceste detalii sunt importante din punct de vedere arhitectonic (Fig. IIIb.151), deoarece de cele mai multe ori, asemenea lucruri nu sunt descrise în literatura pe care am parcurs-o. Urmele de ardere ale statuii monumantale se apropiau până la această tavă. O numim tavă, deoarece avea în amestec pleavă, pentru a fi ușoară.

https://biblioteca-digitala.ro

Altarul D (Fig. IIIb.149-150)

Inițial a fost un singur altar pe toată lățimea încăperii, pe primele lipituri nu se observa nici un perete despărțitor.

c

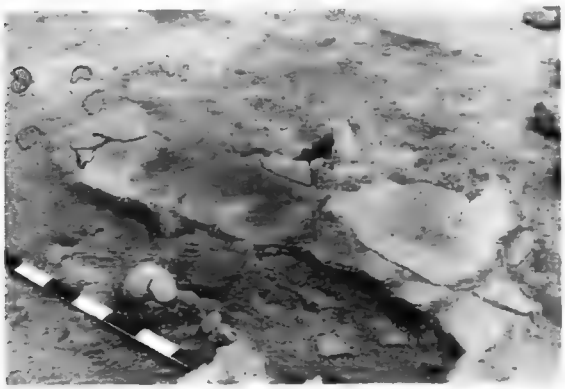

d

c

Fig. IIIb.148. Parța, Sanctuar 2, imagini cu tava de N și urmele unor găuri de susținere în podeaua

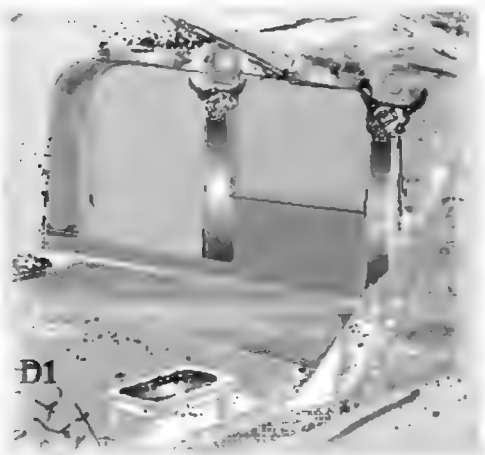

Fig. IIIb.149. Reconstituirea coloanelor, casetele D, E

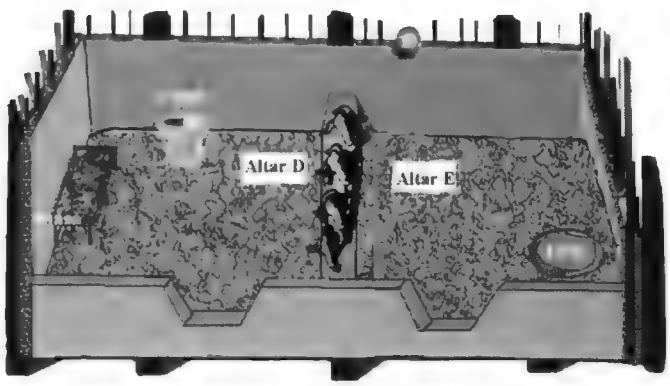

Sanctuar 2, casetele D, E

Ulterior a fost construit acesta și tot atunci a fost adăugată o vatră mare de foc, lucrată în cea mai bună tehnică, din lut amestecat cu nisip, care apoi a fost bătut. Tava avea o refacere. Ea era suspendată pe picioare, sub ea fiind câteva din fragmentele unui vas deformat de foc, un castron mare prins de dărîmăturile arzânde și deformat, precum și fragmente de la un alt vas, neîntregibil. Peretele despărțitor avea în partea superioară încastrate frunți și ove de oaie sau capră, puternic arse (Fig. IIIb.150); în reconstituirea noastră, ele seamănă mai mult a capete de taur decât de oaie sau berbec. Marginea peretelui era foarte zdrobită, iar unele părți arse până la vitrifiere.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.150. Parța, masa altar D: cupa de sânge, reconstituire în muzeu

Altarul reconstituit în muzeu este redus, nefiind spațiu pentru o reconstituire în mărime naturală.

Din aceste motive toate reconstituirile par mai înghesuite (Lazarovici Gh. et alii 2001, vol. I.1, fig. 187, 191; I.2, pl. 58/1, 4; 55/2), (Fig. IIIb.151).

Cupa de sânge

Cupa este una dintre piesele mari, lucrate din lut cu multă pleavă pusă direct pe podea, cu o structură de nuiele în interior. Piesa era nearsă. Și ea a fost distrusă iar părți din ea aruncate în altă parte.

Obiectele

În această încăpere au fost descoperite foarte puține obiecte.

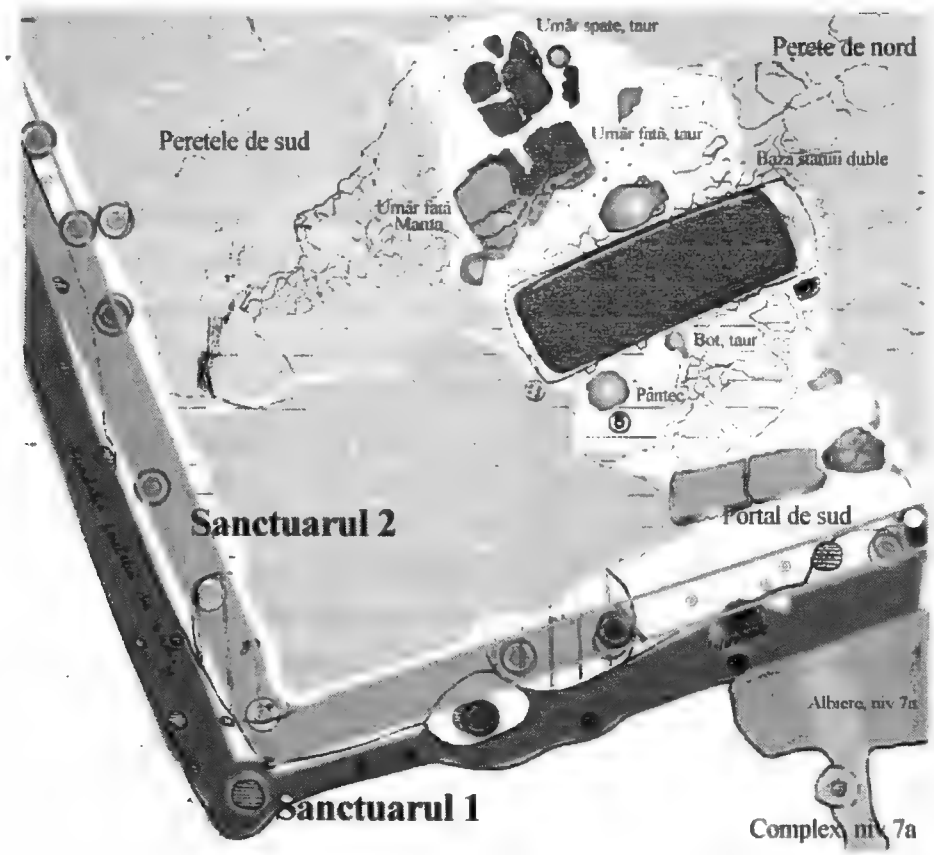

Fig. IIIb.151. Parța, Sanctuarul 2, detalii cu piesele fragmentare, încăperea de E

https://biblioteca-digitala.ro

Pe tava de nord era un văscior spart dar întregibil (Fig. IIIb.148b), fragmente de la un gât de amforă, câteva fragmente ceramice disparate, iar sub masa altar D a fost descoperit capacul de vas spart (care nu știm dacă ținea de masa altar D sau Sanctuarul 1), vasul deformat pe masa D și o tavă, ruptă și ea pe jumătate.

Spargerile, ruperile, împrăștierea o punem pe seama distrugerilor voite, foarte puține piese s-au putut întregi. Credem că descrierea distrugerii și funcționalitatea pieselor, locul lor, și multe alte detalii sunt deosebit de importante pentru reconstituirea interiorului. Tăvi, casete, podiumuri, cuptoare, apar adesea pe machetele de sanctuare (vezi mai jos cultura Cucuteni).

Fig. IIIb.152. Parța, Sanctuar 2, statuia monumentală și altarele D

Înainte de a încheia descrierea încăperii de răsărit, trebuie să mai precizăm că după restaurare statuia a apărut mai îngustă decât era în dărâmături, deoarece o parte din straturile nisipoase din interior nu au putut fi conservate. Pe partea de sud, care se află sub Marea Zeița Mamă, are în partea de jos, între picioare, cum spuneam, o bandă meandrică în plus.

Aceasta ar putea reprezenta un *fetus* sau un *phfallus*, simboluri ale fecundității. Statuia feminină avea lipit un pântec, simbol al graviditații (Höckmann 1987, fig. 8/8; Gimbutas 1991, 113, 10/2, 14/4; 224, 7/1-2) și implicit al fertilității. Înainte de ardere, statuia a fost bine uscată o perioada îndelungată de timp, probabil câteva săptămâni. Statuia a fost arsă la fața locului, în picioare, ceea ce presupune ridicarea ei înainte de construirea sanctuarului și, mai ales, a acoperișului. Arderea s-a făcut prin îngrămădirea și îmbrăcarea statuii cu o mare cantitate de materiale inflamabile, cu mare putere calorică. Acest fapt a cauzat și arderea podelei din jurul soclului, primind, astfel, consistența și aspectul unei vetre de foc (Fig. III.138). La distrugere soclul statuii a fost lovit sau tăiat, după cum se poate observa din primele imagini (Fig. IIIb. 132), la fel tăvile de ofrandă din vecinătatea lui, aflate până la 1,50 m distanță de soclu.

Din păcate spațiul afectat pentru reconstituirea sanctuarului a fost cu mult mai mic decât în realitate. În timpul lucrului s-a avut în vedere un alt spațiu mai mare, în care se puteau

https://biblioteca-digitala.ro

reconstitui pereții în picioare (au fost prelevate structuri de bârne, modele de îmbinare, podele de la mesele altar pentru a fi montate în picioare sau pe structuri cu sticlă dedesubt).

Nu am obținut tot ceea ce am fi dorit. Din aceste motive reconstituirea s-a facut fără acordul nostru complet (Gh. Lazarovici) (Fig. IIIb.154). Totuși a fost consultant dr. Fl. Medeleț, care a experimentat două variante, ultima fiind cea mai potrivită, rezultând o bună realizare redusă cu cca. 1/3, pentru a intra în sala avută la dispoziție. O remutare nu mai este posibilă deoarece structurile de pari au fost astupate, iar pereții nu mai pot fi montați în picioare ca să se vadă și structurile. Realizarea este a echipei de restauratori

Fig. IIIb.153. Parța, detalii cu statuile: a) variantă de cap redând partenera cu coarne; b) cap de femeie

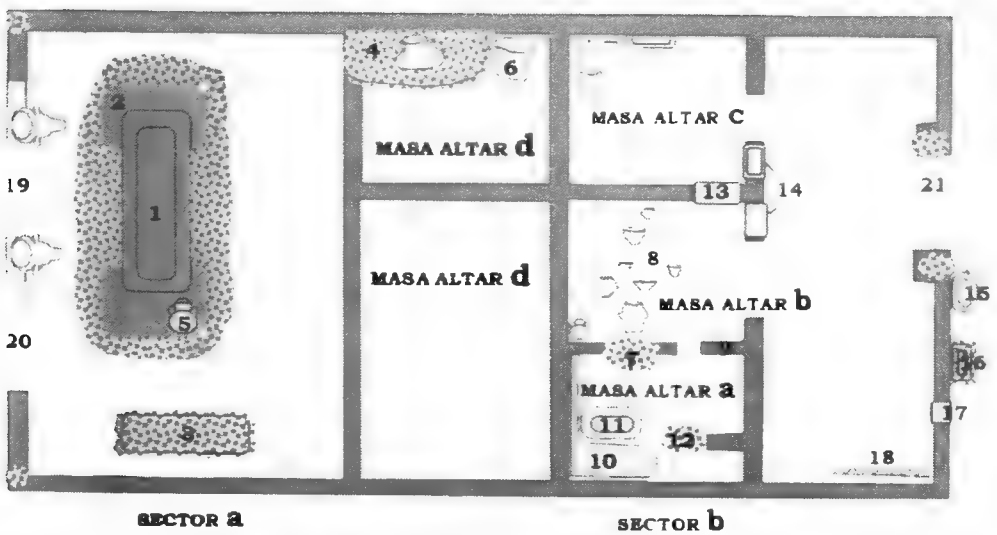

Fig. IIIb.154. Planul sanctuarului de la Parța, scara redusă pentru expoziție

https://biblioteca-digitala.ro

de atunci ai Muzeului Banatului, Adrian Fota, Ioan Davițoiu, Răzvan Găvan și Deda Bain Spasoico, conduși de Fl. Medeleț (Lazarovici Gh. et alii 2001, 3). Tuturor acestora li se cuvin laudele cele mai merituoase pentru munca depusă. Ar fi fost și alte soluții tehnice mai bune, dar nu au fost fonduri și condiții de lucru (situarea în câmp, pericol de inundații, lipsa curentului, pazei etc.), cum ar fi meritat o asemenea lucrare. A existat și o variantă de reconstituire pe loc, dar a fost abandonată din motivele mai înainte pomenite.

Încăperea de apus (Fig. IIIb.155-157) Partea de apus a Sanctuarului 2 a fost afectată de săparea ulterioră a unui puț, latura de vest de o groapă mai târzie și de câteva intervenții la ridicarea digurilor. Norocul a fost de partea noastră, căci grosimea foarte mare de chirpici nu era potrivită pentru a fi inclusă în structura digurilor, în acest fel o serie de construcții din nivelele 6, la sud de sanctuar, au scăpat (Fig. IIIb.156).

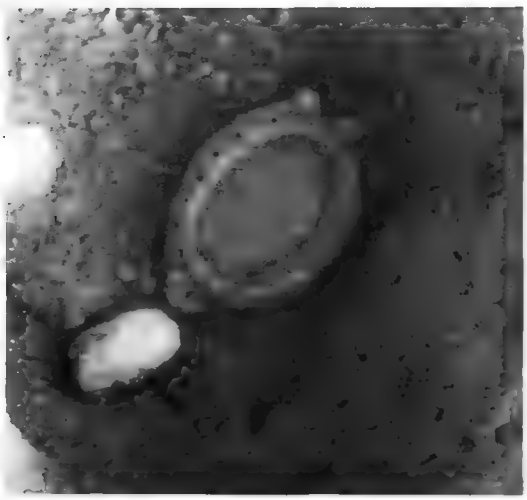

Fig. IIIb.155. Parța, depunere rituală

Intrarea era situată la sud de ax, deplasată suficient pentru a lăsa spațiu mai larg pentru montajul Soare – Lună, râșniță și cupă. În fundația stâlpului de sud al intrării, au fost descoperite chiar lângă gaura de stâlp, un vas zoomorf reprezentând un arici și un idol, tot zoomorf, redând stilizat un animal, probabil câine. Cele două piese ni se pare că sugerează un rol apotropaic, acela de a feri pătrunderea în sanctuar a unor spirite subpământene, necurate, câinele și ariciul fiind păzitorii. Încăperea avea dimensiunile de 5,5 x 5,6 m. Asemenea depuneri rituale în fundații au fost și la P8.

Intrarea de vest a Sanctuarului 2

Fig. IIIb.156. Parța, dărâmăturile Sanctuarului 2 privite dinspre V

https://biblioteca-digitala.ro

Masa-altar A (Fig. IIIb. 157)

Inițial au fost doar două mese-altar, una notată cu A, spre nord și alta mai mare, care apoi a fost împărțită în două (Lazarovici Gh. et alii 2001, 237, fig. 191-192, **I.2,** pl. 68/4) cu ocazia unor reparații, în altarele B și C. Pe masa C se afla un vas, apoi o casetă (Fig. IIIb. 159) pentru cereale. Suprafața unei despărțituri este de 6-7 m^2 (la fel ca cele din încăperea A).

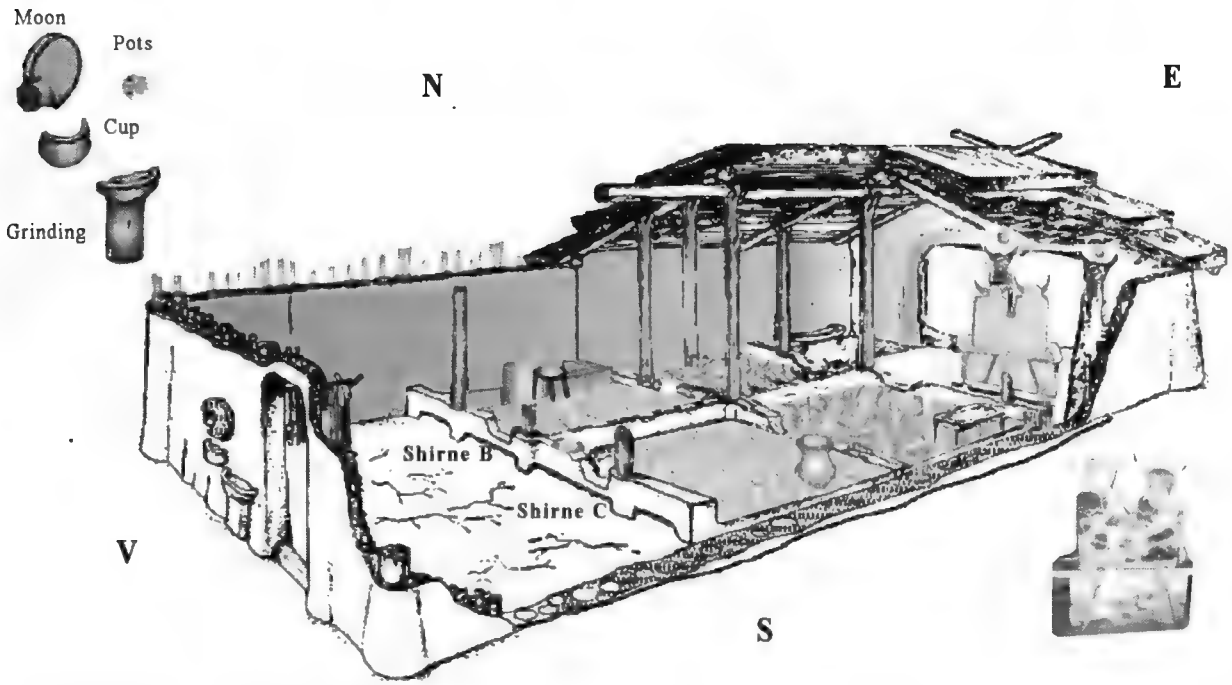

Fig. IIIb.157. Parța, reconstituire Sanctuar 2, c. Banatului: a)▲etapa timpurie, IIa; b) târzie, IIb ▼

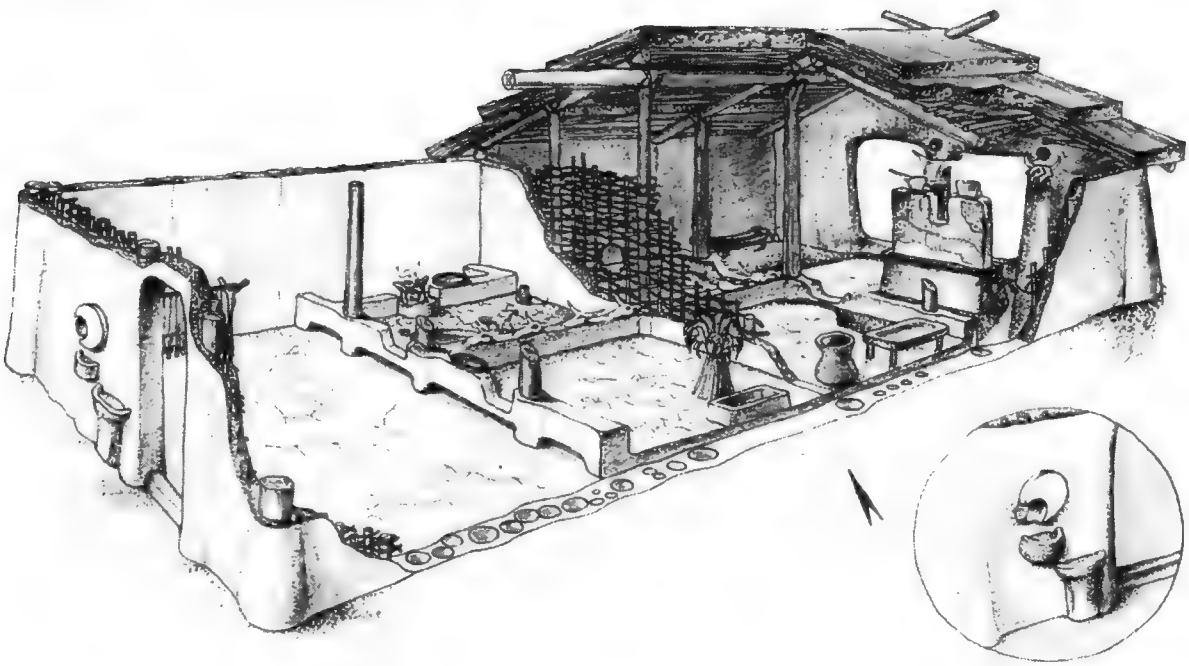

https://biblioteca-digitala.ro

Caseta A (masa-altar A) a fost menținută din faza Sanctuarului 1, având aceeași funcționalitate. Ea are dimensiunile de 3 x 0,70/1 m, deci o suprafață de cca. 3 m^2 (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 39/1, 3, 57/1, 64/2, 65-1, 66/1-4, 64/3; 67/1, 68), o parte rămânând între sanctuar și P20. Partea de nord-est servea ca loc pentru depunerea cenușii provenite de la vatra portabilă. Stratul de cenușă gros de 15-20 cm, avea la bază o jumătate de strachină din pastă fină și fragmente de la un castron (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl.; 66/2-3, marcaj 3).

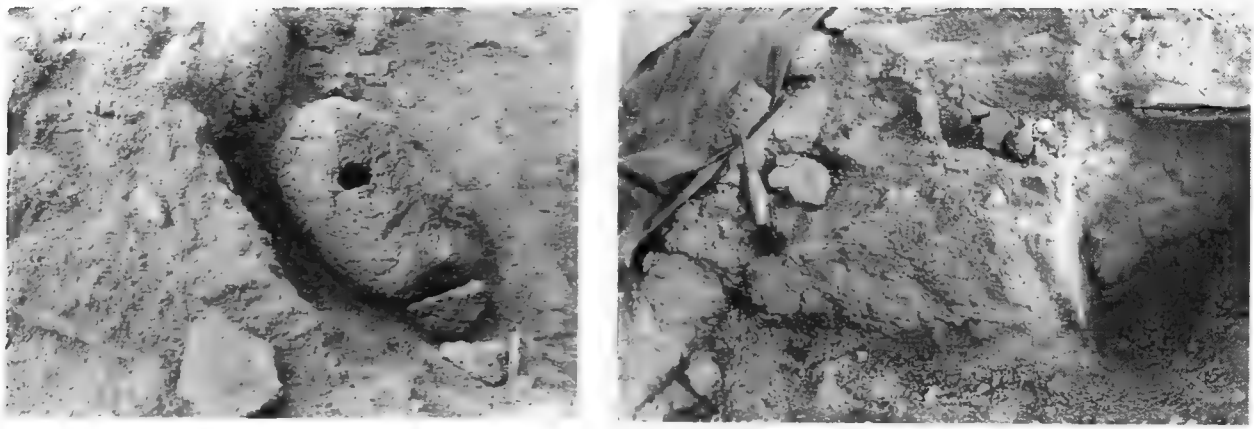

Fig. IIIb.158. Parța: a) idolul bust ; b) soclu golit pe interior; c-d) altarele A-B, variante liturgice

In altar a fost descoperit un ***idol-bust*** de mărime "naturală" situat în imediata vecinătate a vetrei portabile (Lazarovici Gh. et alii 2001**, I.2,** pl. 65/2-3). Idolul avea o formă ovală, cu dimensiunile de cca. L = 38 cm, l = 16, î = 13 cm, fiind decorat cu incizii în zig-zag. El a fost

https://biblioteca-digitala.ro

luat de pe soclu și aruncat, prilej cu care i s-a rupt un umăr. Soclul pe care se afla a fost distrus și golit de noi pe dinăuntru (Fig. IIIb.158).

Pe latura de sud a casetei Altarului B, a fost un spațiu identic ca mărime cu baza idolului bust, ceea ce permitea schimbarea locului, în funcție de ritualul liturgic (Fig. IIIb.158 d). Acolo am montat un bucraniu aflat în Timiș, la marginea săpăturii, pentru a sugera cum erau folosiți idolii bust.

Un șir dublu de alveole pe umerii idolului, credem că sugerau un șirag de mărgele. Bustul avea un orificiu cu diametrul de 2,5 cm prin care era introdus un cap sau craniu de taur, fiind fixat cu ajutorul unui băț (Fig. IIIb.158d), (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 65/4).

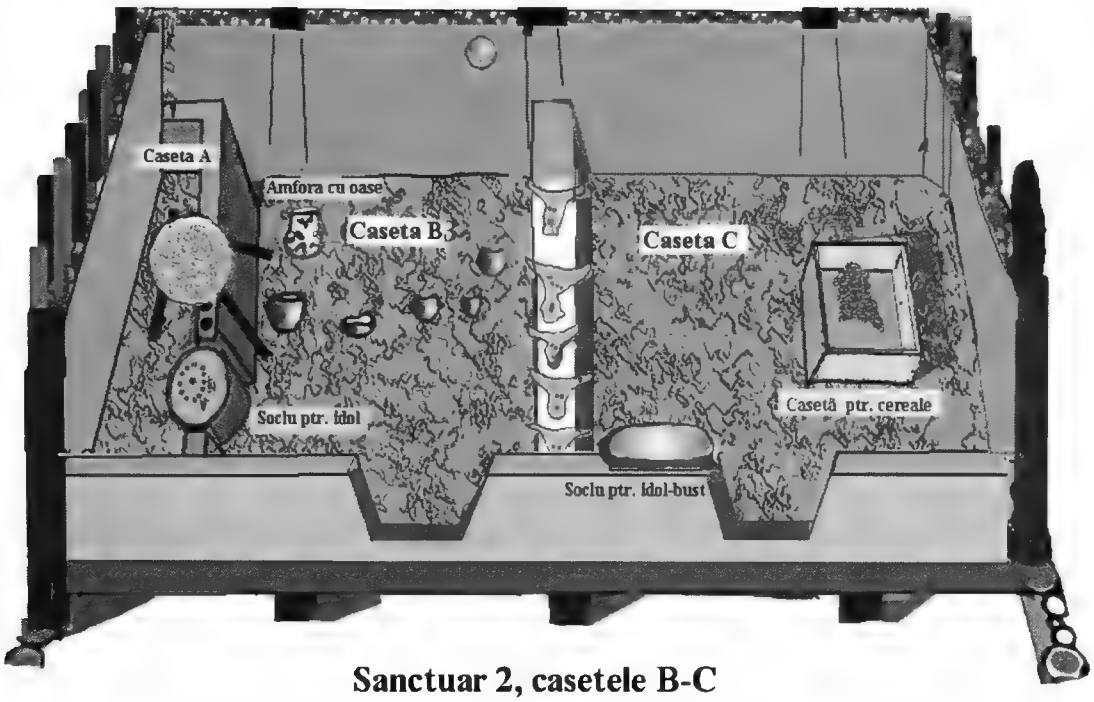

Sanctuar 2, casetele B-C

Fig. IIIb.159. Parța, altarele ▲a) B-C; b)▼vase în altarul B; c) amforă cu față umană▼

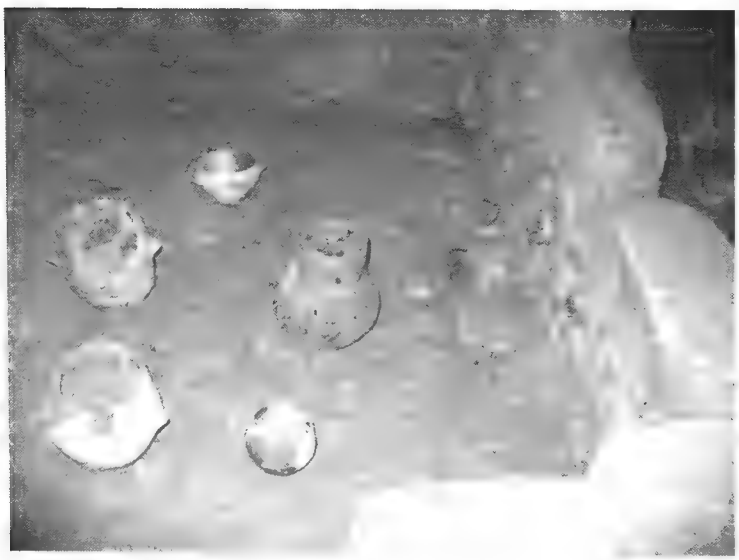

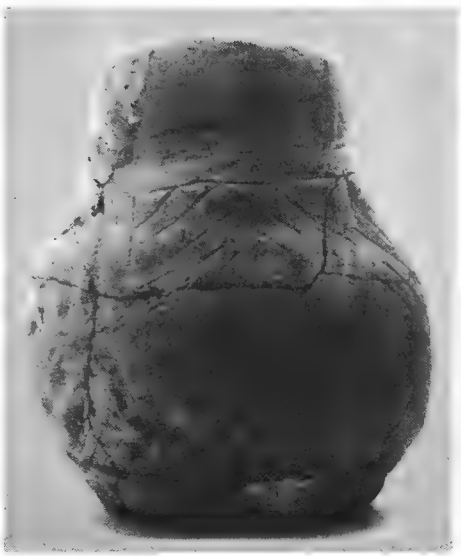

https://biblioteca-digitala.ro

Masa-altar B sau caseta B (Fig. IIIb.159)

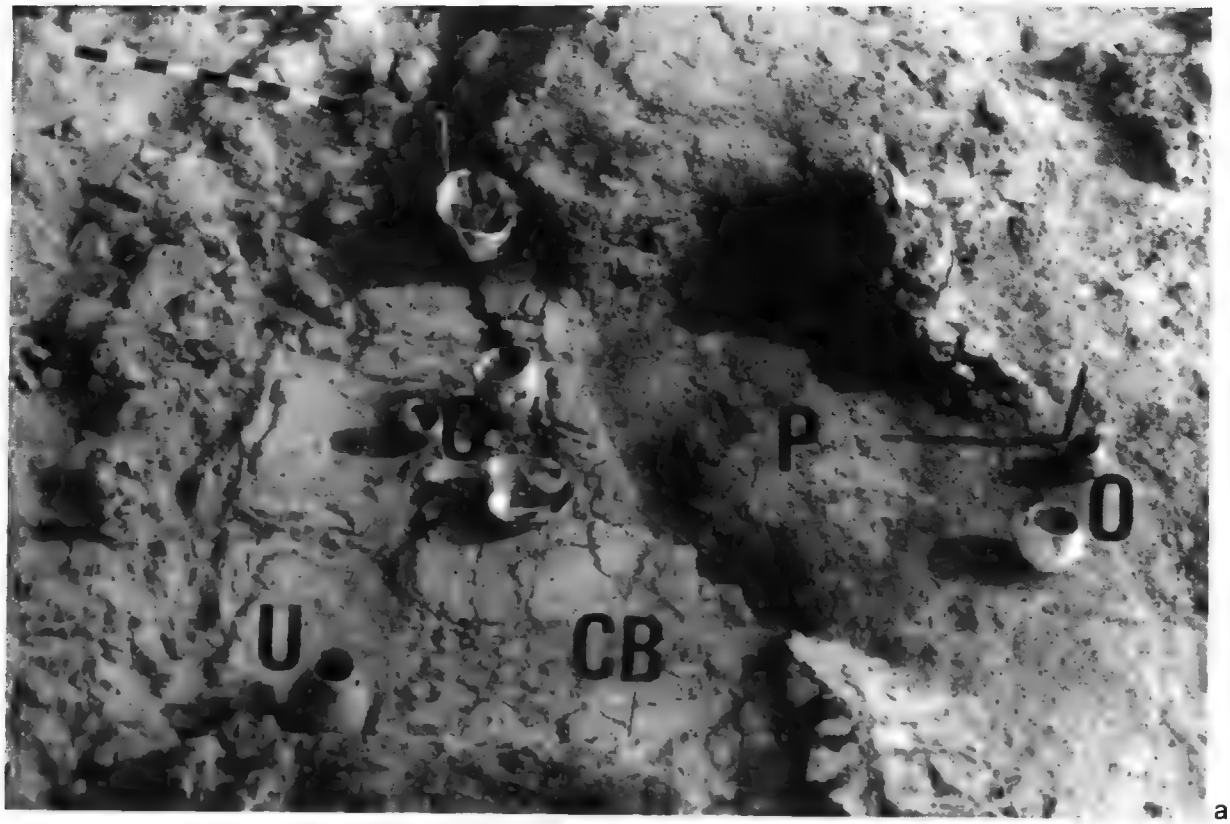

a

Fig. IIIb.160. Parța, Sanctuar 2: a)▲ Masa – altar B; b)▼ reconstituire

b

https://biblioteca-digitala.ro

Caseta a fost distrusă, parțial de un puț săpat într-o fază mai târzie, după ce sanctuarul a fost abandonat, dar înainte de locuirea Tiszapolgár (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 67-68), probabil din nivelul 5a. Altarul avea patru-cinci straturi de lipitură (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 67/1, 3-4). Pe casetă au fost descoperite mai multe vase de ofrandă. Dintre acestea cea mai interesantă piesă a fost o amforă cu față umană (Fig. IIIb.159c), pe fundul căreia au fost descoperite peste 20 de fragmente de oase, de la mâini sau picioare (de om ?). Oasele nu au fost determinate, fiind în prezent rătăcite la București, în fostele depozite ale Alexandrei Bolomey, împreună cu semințele și resturile de cărbune, flotate din zona altarului B.

Masa-altar C sau caseta C (Fig. IIIb.159, 161)

Aceasta conținea câteva elemente arhitectonice mai deosebite și anume o casetă pentru cereale (cele două variante de amplasament sunt la Fig. IIIb.157), având pe margine un cap de idol antropomorf cu mască triunghiulară. Caseta și idolul (mai ales fața) erau pictate cu roșu.

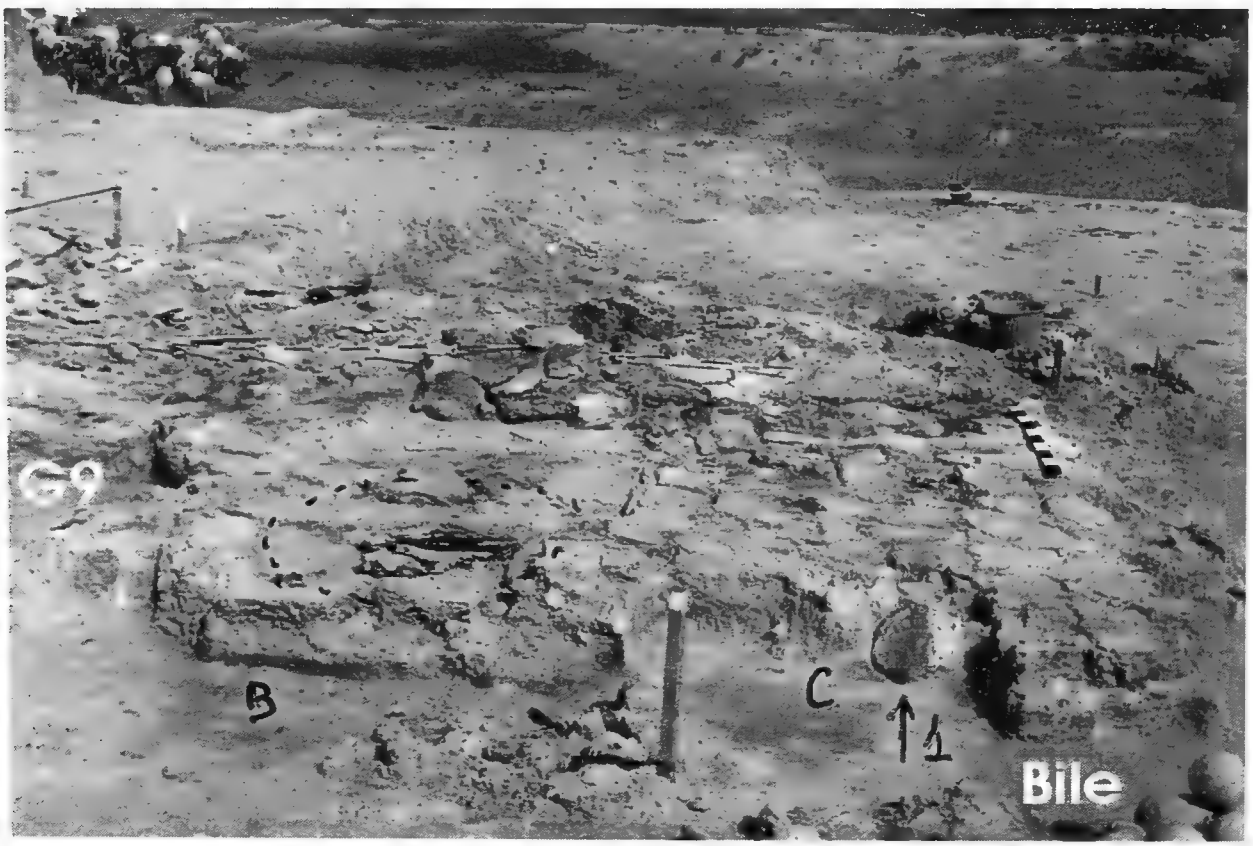

Fig. IIIb.161. Parța, Sanctuar 2, masa-altar C: B-C gropi de stâlp; 1, suport de idol bust

Războiul de țesut

Pe peretele de nord al sanctuarului, lângă colțul nord-vestic, au fost descoperite resturile unui război de țesut cu 7 greutăți conice din lut. În vecinătate erau câteva bile mici de praștie. Numărul 7 este un număr cu semnificații cultice, deoarece apare și pe ambele bănci din sanctuarul de la Sălacea, din cultura Otomani, unde au fost descoperite câte 7 greutăți conice (Ordentlich 1972; 1973; 1985; Lazarovici Gh. 2001). Ceea ce este deosebit de interesant este

https://biblioteca-digitala.ro

faptul că picioarele războiului au fost înfipte în pământ. Foarte probabil acestea au început să se miște și au fost rigidizate cu o bucată de lut care a ars în timpul incendiului.

Luna și Soarele

Pe latura de vest, în urma deplasării axei ușii spre sud, a rămas un spațiu pe care a fost montată o ***Lună*** de lut, lângă o perforație mare în perete, ***Soarele,*** ce lăsa să intre lumina în sanctuar la asfințiit. ***Luna*** a fost lipită de perete, iar la desele reparații a primit până la cinci straturi de lipituri (Fig. IIIb.163-164).

Fig. IIIb.162. Parța Sanctuar 2, război de țesut

Fig. IIIb.163. Soare, Lună, râșniță

Fig. IIIb.164. Parța, Sanctuar 2, peretele cu a)▲ Luna și b) orificiul (Soare)▲ (marcaj 2)

Sub Lună a fost amenajat pe un soclu adosat peretelui o râșniță (Fig. IIIb.163).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.165. Parța, Sanctuar 2: a) Luna și vase în perete; b) orificiu Soare

Imediat deasupra și puțin spre sud de ***Lună,*** în perete au fost introduse probabil la una din reparații două vase de lut. Vasele au fost sparte, unul era pus cu gura în sus, altul în dungă (Fig.IIIb.165a; 166b). După ce le-am restaurat, am observat că nu mai intrau în gaura din perete, deci au fost sparte intenționat. Părți din ele lipseau (Fig. IIIb.165a).

Gaura din perete, considerată de noi ***Soare*** (Fig. IIIb.163-164) prin lipirea ***Lunii*** exact la marginea găurii, se afla la cca. 1,35 m deasupra nivelului de călcare. Gaura a fost practicată încă de la construirea peretelui și era la cca. 30 cm deasupra șirului de bârne orizontale ale peretelui; în sus continuau bârne verticale. În structura peretelui am observat că bârnele avuseseră coajă și erau legate una de alta cu nuiele. În zona orificiului bârnele lipseau, dar

https://biblioteca-digitala.ro

nu am prins capete de ale lor. Partea de jos a peretelui avea lipituri de lut de 3 - 4 cm, în vreme ce în partea de sus și pe ***Lună*** acestea aveau 1-3 cm.

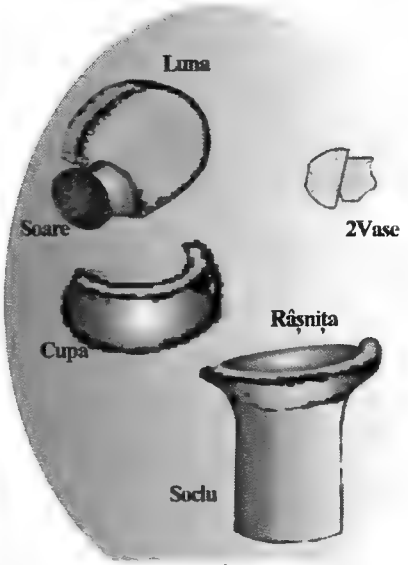

Fig. IIIb.166. Parța, Sanctuar 2: a) Luna, Soarele, lipituri în gaură; b) vase ofrandă în perete

Râșnița a fost spartă în cinci bucăți, iar soclul era puternic distrus. S-au păstrat doar câteva margini de la casetă. Soclul nu a ars, dearece peretele era foarte gros și doar lipiturile din interior erau arse. Alegoria Soare – Lună – râșniță ni se pare foarte semnificativă, fiind legată de aducerea ofrandelor divinităților Soare - Lună prin râșnit. De altfel despre râșnitul cultic, în sanctuare sau machete de sanctuare, râșnițe în sanctuare, pâinea cultică, modele de pâini din lut, este o bogată literatură adesea citată sau analizată de noi (Lazarovici Gh. et alii 2001, 224-225; Lazarovici Gh. 2003; Lazarovici C.-M. 2004).

Referitor la ofrande de cereale, spice, arderea paielor, arderea spicelor, îngroparea paielor arse în puțuri sau despuse în gropi în sanctuare (vezi Sanctuarul 1, mai sus) toate acestea se leagă de ofrande de arderi aduse prin *fumigatio.*

Încă din antichitatea greacă, în misterele de la Eleusis, spicul (la amero - indieni știuletele de porumb) este fiul născut din hierogamia Cer-Pământ, este reluat în Renaștere ca simbol al lui *Ceres* care apare reprezentat cu snop în mână (Chevalier, Gheerbrant 1995, s.v. ***știulete***). Desigur aceşti oameni le-au descoperit încă din neolitic, legat de altfel și de cultul râșniței cum am arătat și mai sus.

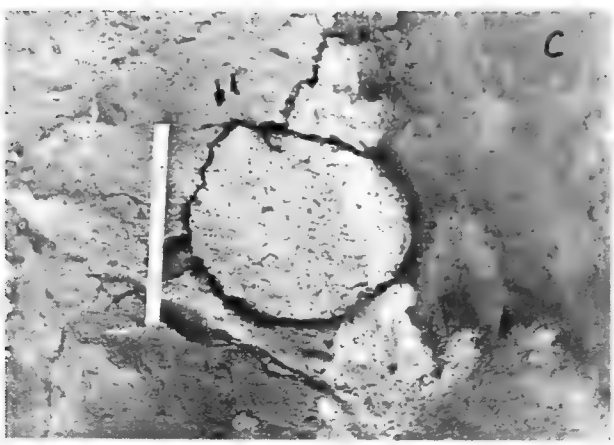

Fig. IIIb.167. Parța, Sanctuar 2: amprenta unui fund de vas de provizii pe masa altar C în vremea lipiturilor de la reparația doi și trei

https://biblioteca-digitala.ro

Deci prezența râșniței la intrarea în sanctuar asociază Mamei – Pământ, forța Soarelui în creștere și a Lunii la germinarea cerealelor, iar depunerea în vas sau casetă a spicelor, mereu pe aceeași masă-altar C în Sanctuarul închinat Marii Mame și asociatul ei Taurul la înmulțirea turmelor, arată existența unei liturgici a templelor, sanctuarelor casnice sau comunitare.

Construcții sociale, de cult din afara sanctuarelor

Casa Tribului sau *barlă (P20)*

Termenul de **barlă** (corect *barlă* nu borlă) este preluat de la Mikluho Maklai (1959), pentru **P20** *nivel 7c - 6* (Lazarovici Gh. et alii 2001, 149 și urm; fig. 111-114; **I.2,** pl. 60/1-2; 90/3**).** Dimensiunile acestei construcții sunt de 10 x 5 m și respectiv 11,6 x 6 m, calculat după stâlpii exteriori (*Ibidem,* **I.2,** pl. 107/4). Construcția se afla la cca. 0,70 m nord de Sanctuarul 2. Situată în centrul stațiunii, ridicată o dată cu Sanctuarul 2 (deși sunt urme de la o fază sau locuire mai veche), după arhitectură construcția este caracteristică nivelului 7c, dar ea funcționează până la distrugerea stațiunii, nivel 6. Și această a fost acoperită cu un strat de lut galben după distrugere, ca și Sanctuarul 2. Am considerat-o construcție publică, din cauza dimensiunilor mari și a lipsei unui inventar casnic, uzual. Nu a fost descoperită vatră de foc decât în prima etapă de funcționare și în ultima, la etaj. Construcția avea un șanț mare de fundație, săpat adânc și o structură de stâlpi masivi. În exterior și în interior au fost descoperiți stâlpi dubli, unii pentru o streașină mai lată, alții pentru structura etajului.

Fig. IIIb.168. Parța, fundațiile Casei Tribului și o vatră de foc

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.169. Parța, P20: a)▲ dărâmături de la etaj cu bile de praștie b)▼

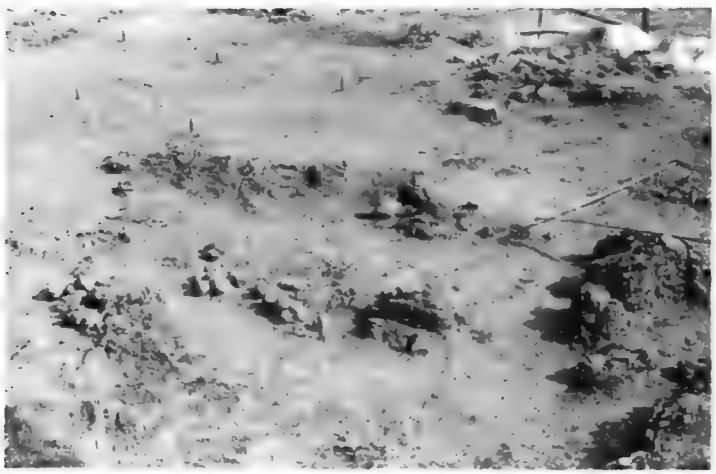

Construcția avea blocuri mari de lut, groase, cu dărâmături masive de chirpici cu multă pleavă, chirpiciul fiind ars slab, mai ales straturile de la exterior. La nivelul etajului au fost descoperite mai multe bile de praștie, unori grupate (Fig. IIIb.169b), o parte din ele nearse. Ele au fost descoperite o dată cu primele resturi de chirpici, dar se aflau pe tot cuprinsul construcției. Mai reținem puținul material ceramic și uneltele.

A fost studiat cu deosebită atenție sistemul de gropi și stâlpi ai construcției, de o echipă tehnică specializată, condusă de Fr. Resch și Z. Kalmar-Maxim. Astfel s-a constatat că stâlpii au fost întâi ascuțiți, apoi arși în foc după care erau înfipți în fundul gropii prin izbire. La unele găuri, alături de material brun provenit din putrezirea stâlpilor, s-au găsit și urme de cărbune pe conturul gropii, rezultat de la arderea stâlpilor, pentru a nu putrezi prea repede. În unele gropi s-a găsit și un par mai subțire (Fig. IIIb. 170, profilele s, u, v).

Dărâmăturile foarte groase ale acestei construcții (de cca. 50 cm), mai ales de la etaj, au apărut la nivelul de -135 cm. Delimitarea construcției era mai clară doar la -160 cm, când apar urmele de pereți prăbușiți. La parter au fost două gropi de stâlpi semicirculari, ce corespund într-o zonă unde lipsește chirpiciului de la podeaua etajului, fiind probabil o intrare iar stâlpii serveau la o scară interioară (Fig.IIIb.170a, marcaj **Sc**, de la scară).

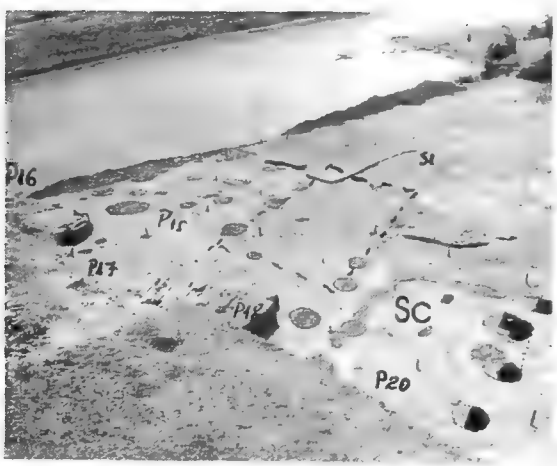

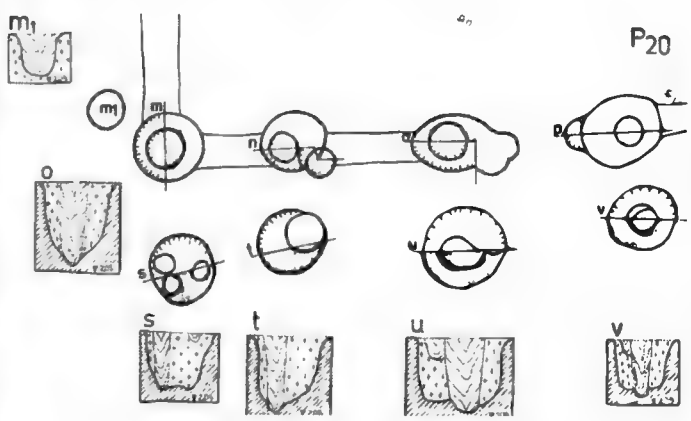

Fig. IIIb.170. Parța, Casa Tribului, structuri de fundații: a) partea de E; b) gropi de stâlp

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.171. Parța, P20, dărâmăturile etajului

Urmele unor pari de la structura pereților apare pe latura de est (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 28/1; 60/1-2; 74/2; 75/2-4). Pereții etajului aveau o structură de pari și nuiele grupate în fascii.

De la -135 -145 cm apar fragmente de pereți ce provin de la pereții laterali ai etajului, unele fragmente picând în picioare (Fig.IIIb.171). O grupare masivă de chirpici, din zona centrală, marchează podeaua acelui etaj (Fig. IIIb.171-172), (*Ibidem* **I.2,** pl. 74/2). După demontarea pereților și a podelei de la etaj, a fost găsită structura inferioară a podinii și câteva materiale arheologice (*Ibidem* **I.2,** pl. 74/2, 75/1). O grupare piramidală din bile de praștie se afla în vecinătatea peretelui de est al construcției, fiind găsită pe dărâmăturile etajului. Asemenea grupare a fost descoperită și în Sanctuarul 2, în încăpera de est. La etaj apare o mică vatră de foc în colțul de SV (*Ibidem* **I.2,** pl. 107/1-2), iar în centru și spre vest fragmente masive de chirpici.

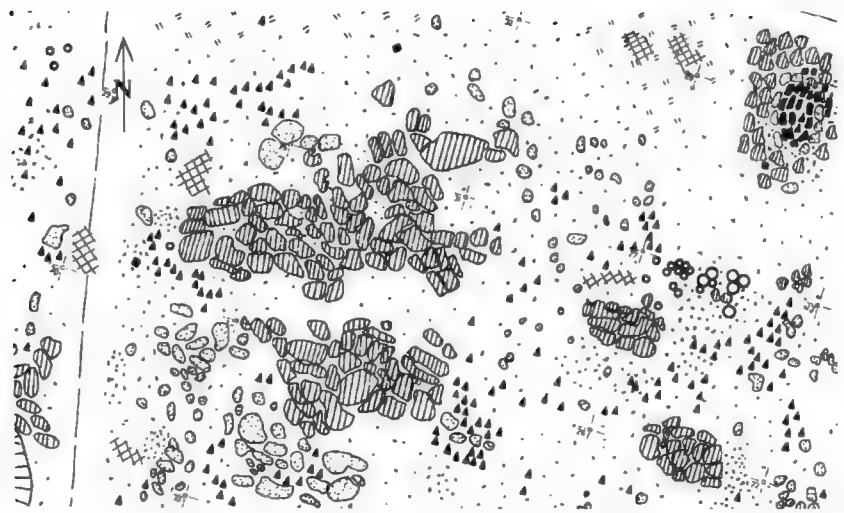

Fig. IIIb.172. Parța, P20, dărâmăturile etajului, gruparea de bile în stânga

Ruperea neregulată a pereților și prăbușirile masive, uneori în cant, arată o dărâmare și prăbușire a lor în timpul focului; unii pereți nu erau arși complet la prăbușire. La adâncimea de 1,6 m apar pe toate laturile resturile a peste 50 de stâlpi și pari situați pe traseul pereților (*Ibidem* **I.2,** pl. 76/1). Din studiul lor s-a observat că traseul pereților nu este întotdeauna simetric (*Ibidem* **I.2,** pl. 107/1-2) având forma nu a unui dreptunghi ci a unui paralelogram, formă constatată și la Casa Meandrului. În colțul de nord-vest erau resturile unei vetre de foc de la parter, neamenajate. Nu știm însă cărei etape aparține, primei construcții - căci 50 de stîlpi nu sunt necesari unei singure construcții – sau celei de a doua, celei cu etaj.

https://biblioteca-digitala.ro

Tot pe la -160 cm, au apărut, ici - colo fragmente de pereți în picioare. Pe latura de est, au fost sesizate gropi de pari și stâlpi în grosimea peretelui ars sau nears.

Construcția avea același plan (în formă de megaron) ca sanctuarele, P4 și P8, dar dimensiunile erau mai mari, iar arhitectura era deosebită. La ridicarea sau în vremea funcționării Sanctuarului 1 exista și o etapă a construcției P20. La demontarea Sanctuarului 1, sau la ridicarea Sanctuarului 2, mulți stâlpi mari au fost dublați de alții mai mici. Unii din stâlpii vechi se mai aflau în picioare atunci când se săpau noile gropi pentru stâlpi (evident pe latura de est : Fig. IIIb.170a). Foarte puțini stâlpi aveau chirpici în groapă (groapa f). Unii stâlpi au fost rigidizați cu bucăți de chirpici la fundație (h1, i1, e1) (Rus, Lazarovici Gh. 1991, fig. 10).

Circa două treimi din zona de vest a construcției era acoperită cu un etaj, iar podeaua amenajată deosebit, era lipită cu lut. Porțiuni din podeaua bine netezită s-au găsit la preparare. Pe o porțiune - aflată în zona centrală, judecând după zidurile masive de chirpici (marcaj d) - construcția avea și pereți laterali (de nord și vest), deoarece s-au găsit fragmente de pereți de lut cu impresiuni de nuiele puse vertical, grupate în fascii (asemenea structură a apărut la L42 și la ***Casa cerbului***). Pereții sunt destul de groși, cu multă pleavă în argilă, fiind arși slab, dar cu împletituri sau fascii de nuiele. Pereții aveau 3-4 straturi de lipituri provenind de la reparații ulterioare. Aceștia se prăbușesc peste podeaua de jos și printre dărâmaturile de la etaj (Lazarovici Gh. et alii 2001, ***I.2,*** pl.28/1; 60/1-2; 75/2-4, 77/3; 107/1-2). Pe aceeași podea, printre dărâmăturile de la etaj și parter s-au găsit bile de praștie din care unele nearse.

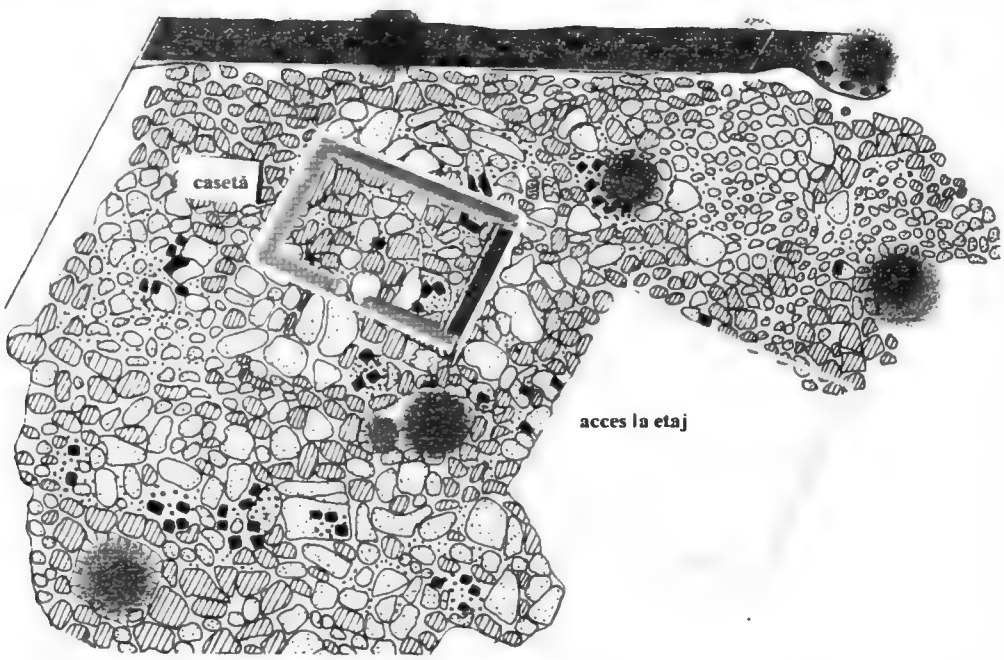

Fig. IIIb.173. Parța, Casa Tribului, P20, dărâmăturile etajului, casetă și acces la etaj

În jumătatea vestică a construcției, la etaj, a fost descoperită o grupare ordonată de chirpici, cu o bordură, ce părea o vatră sau o masă îngustă pentru ofrande, dar e posibil să fi fost și un loc pentru dormit.

Construcția avea o fundație din stâlpi masivi și un șanț în care au fost înfipți stâlpii intermediari. Pământul din șănțuleț a fost pus imediat după fixarea stâlpilor, deoarece are în amestec pământ galben și negru. Șănțulețul fundației peretelui era foarte vizibil, atât uscat cât

https://biblioteca-digitala.ro

mai ales umed, la nivelul fundației și deasupra lui (Lazarovici Gh. et alii 2001, pl. 28/1; 74/1-4; 76/1). Stâlpii interiori erau foarte masivi, având gropi mari și adânci. La acele gropi se putea observa atât groapa de săpare cât și groapa stâlpului putrezit sau urma de la arderea intenționată a vârfului cioplit pentru a nu putrezi.

La capetele de est și vest și la peretele de nord, pereții laterali ai construcției, stâlpii de susținere au fost dublați fie pentru stabilitate și rezistență, fie pentru a susține un acoperiș mai larg cu streașină pentru a feri pereții de ploi (Lazarovici Gh. et alii 2001, pl. 107/4). Pentru asemenea construcție sunt analogii etnografice la barlă, fie la sanctuare. Acest gen este specific nivelului 7c și 6 (vezi planurile mai sus). Acolo stâlpii erau însoțiți adesea de coloane sau statui sculptate (Rus, Lazarovici Gh. 1991, 96, fig. 10).

Pe *peretele de sud,* cel dinspre sanctuar, șănțulețul lipsea. Pe peretele de est pare să fi existat o intrare (Lazarovici Gh. et alii 2001, pl. 74/3). La fel pe latura de vest, deplasată spre colțul de SV, ca la Sanctuarul 2. În spatele aceluiași perete, în interior, se aflau două găuri de stâlpi mai subțiri care consideram că țin de o scară, deoarece în aceeași zonă lipseau depunerile podinii suspendate. Urme de bârne transversale arse s-au găsit și în jumătatea de est, dar acestea nu erau acoperite cu lut. Ar trebui să ne gândim că această construcție avea doar o parte din pereți și podea lipite cu lut, restul fiind numai din lemn. De-a lungul pereților mai erau câteva găuri de stâlpi care susțineau, foarte probabil, bârne mai largi sau elemente arhitectonice a cărui funcționalitate ne scapă, unii fiind mai târzii, pentru a asigura bârnele care cedau în timp. Sub construcție se afla o groapă mai veche, săpată din partea superioară a pământului galben, fără materiale arheologice. Credem că acesta a fost o groapă pentru extragerea lutului necesar pentru lipirea pereților primului sanctuar sau la ridicarea construcției. Groapa era umplută cu pământ galben amestecat cu negru.

Materialul arheologic în P20 consta din unelte și ceramică. Față de mărimea complexului obiectele sunt puține, la fel și ceramica. Dintre uneltele de piatră amintim un tăiș asimetric de topor dreptunghiular și un topor migdaliform. O sulă cu vârful rupt și o spatulă mare, întreagă au fost lucrate dintr-un perete de os lung. Mai amintim un văscior miniatural, fragmente de străchini tronconice, globulare, bitronconice și profilate. Există ceramică incizată și cu pliseuri, fie cu decor vinčian, fie meandric, specific culturii Banatului, pictată uneori cu alb sau roșu. De remarcat este calitatea bună a categoriilor ceramice.

Reconstrucția lui P20. Partea inferioară a acesteia consta dintr-un zid gros de lut, în jur de 25 cm, format dintr-un schelet de lemn nu prea masiv. Lutul urca din fundație cca. 20 cm pe alocuri, acolo unde a fost ars.

Structura construcției, a acoperișului și a zidurilor se bazează pe acest schelet masiv de lemn, bine reliefat în plan. În amprentele de pe chirpici, pe o porțiune a peretelui de nord, spre colțul de nord-est, poate fi observată structura interioară a peretelui, formată din pari orizontali așezați unul lângă altul, alternând cu pari mai groși, puși din loc în loc. Pari verticali, înfipți cu un capăt în fundație (observație sesizată și la P8) erau fixați de alți pari orizontali aflați la distanță de 25-30 cm unii de alții, așa cum reiese după urmele de impresiuni de pe chirpici. Legătura între pari era realizată cu nuiele. Uneori, în structura unui perete o asemenea „țesătură" sau împletitură intra de două ori. O asemenea țesătură nu depășea în lățime 2 - 2,5 m, fiind fixată între doi din stâlpii structurii de bază. Din loc în loc erau și pari mai groși, dar aceștia nu au lăsat urme atât de clare ca la P8, fundația aici fiind amestecată și cu pământ negru; la P8 era doar din lut galben.

https://biblioteca-digitala.ro

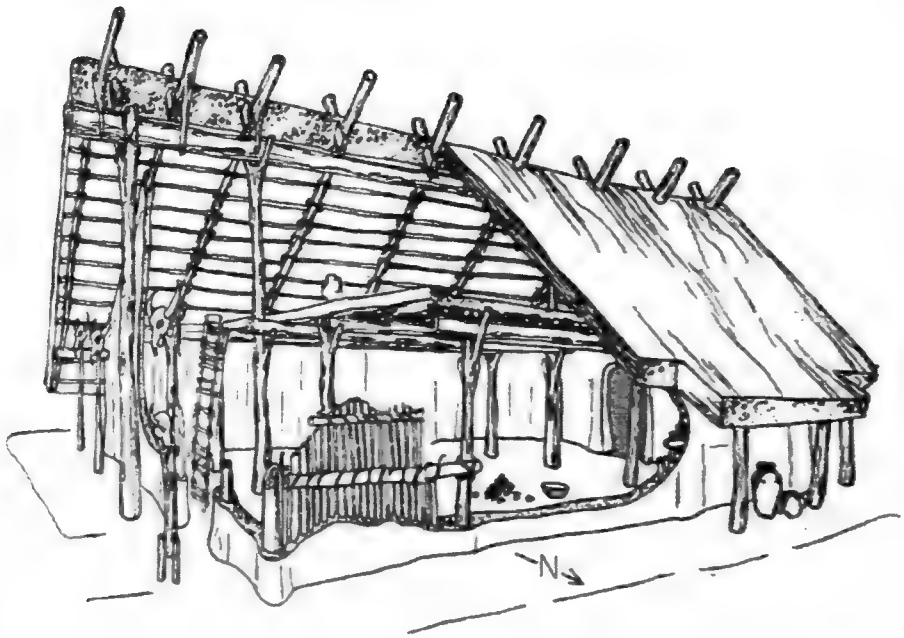

Fig. IIIb.174. Parța, barlă sau „Casa Tribului", P20, reconstituire

În stânga intrării de est, in interior, așa cum am mai spus se aflau două găuri de stâlp, care puteau servi pentru mărginirea unei deschideri și montarea unei scări pentru accesul la etaj. După dispunerea chirpiciului din partea de etaj, și după unele lipituri de la reparații, rezultă că această intrare se întindea doar între stâlpii centrali, în rest podina putea fi din lemn sau lipsea, ca la P8.

Locuința 8. Casă de preot ? sau a celor care serveau Sanctuarul 2

Aceasta este una dintre construcțiile mai deosebite, prin amplasarea sa în imediata vecinătate a Sanctuarului 2, mai ales a părții de vest, parte legată de ritualuri zilnice. Tot în această zonă, în parte peste ruinele ei se ridică, după distrugerea, nivelarea și căpăcuirea cu argilă a Sanactarului 2, un altar comunitar ***Altarul de sud.***

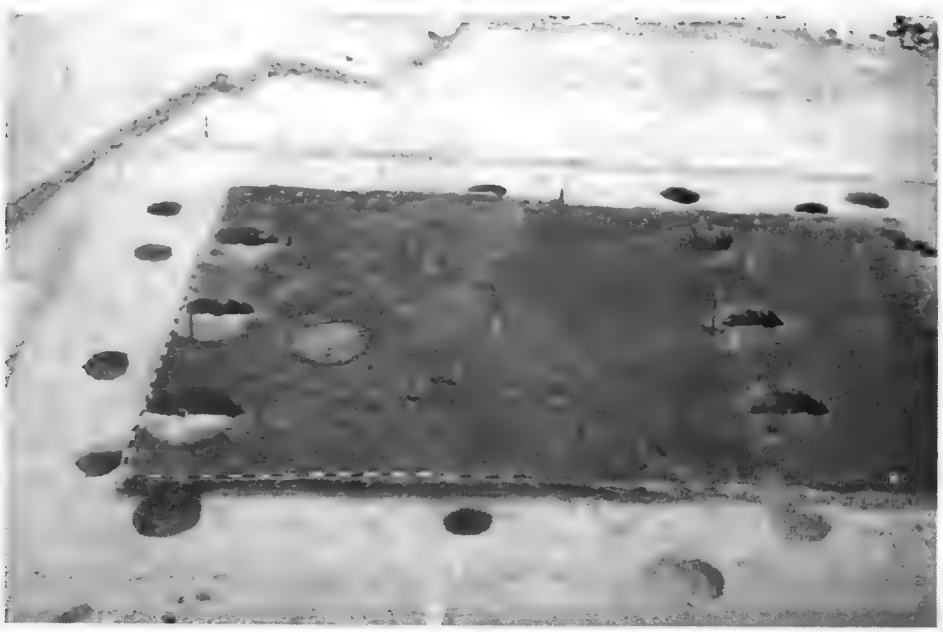

Fig. IIIb.175. Parța, P8, fundațiile structurii de bază din ambele faze, resturi de podea în stânga

https://biblioteca-digitala.ro

Construcția 8, P8, *nivel 7c-6* (etaj, Lazarovici Gh. et alii 2001, pl. *106, fig. 87),* intră în categoria construcțiilor cu o singură încăpere, cu caracter social (ca și P4 și P20), fiind situată în imediata vecinătate a Sanctuarului 2. Construcția a fost studiată amănunțit de către Z. Kalmar-Maxim și Fr. Resch. Aceste construcții sunt caracterizate prin puținătatea materialului arheologic. În aprecierea caracterul ei cultic, ne bazăm pe următoarele constatări: sărăcia inventarului ceramic, lipsa inventarului gospodăresc uzual, locul în zona centrală a stațiunii, prezența unui idol-bust în mărime naturală; piese și situații întâlnite la Parța de obicei în construcții de cult, fragment de vas cu față umană, idol mare fragmentar cu decor deosebit.

Clădirea se găsea în zona centrală, la sud de sanctuare, în fața intrării Sanctuarului 1, fiind despărțite de o stradă lată de cca. 4-5 m. Ea avea două faze de locuire. În ambele faze de funcționare ale Sanctuarelor 1 și 2, construcția funcționa și a fost refăcută (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,** 109-112; **I.2,** pl. 14/3; 52; 70/4; 71-73).

Construcția este ridicată în **nivelul 7c,** după același plan și pe același loc ca P8a. Lățimea construcției este de 4,75/5 m (interior), iar lungimea de 6,90/7,10 m (planul era în formă de paralelogram, ca și în alte câteva situații, vezi mai sus P20, P4 etc.).

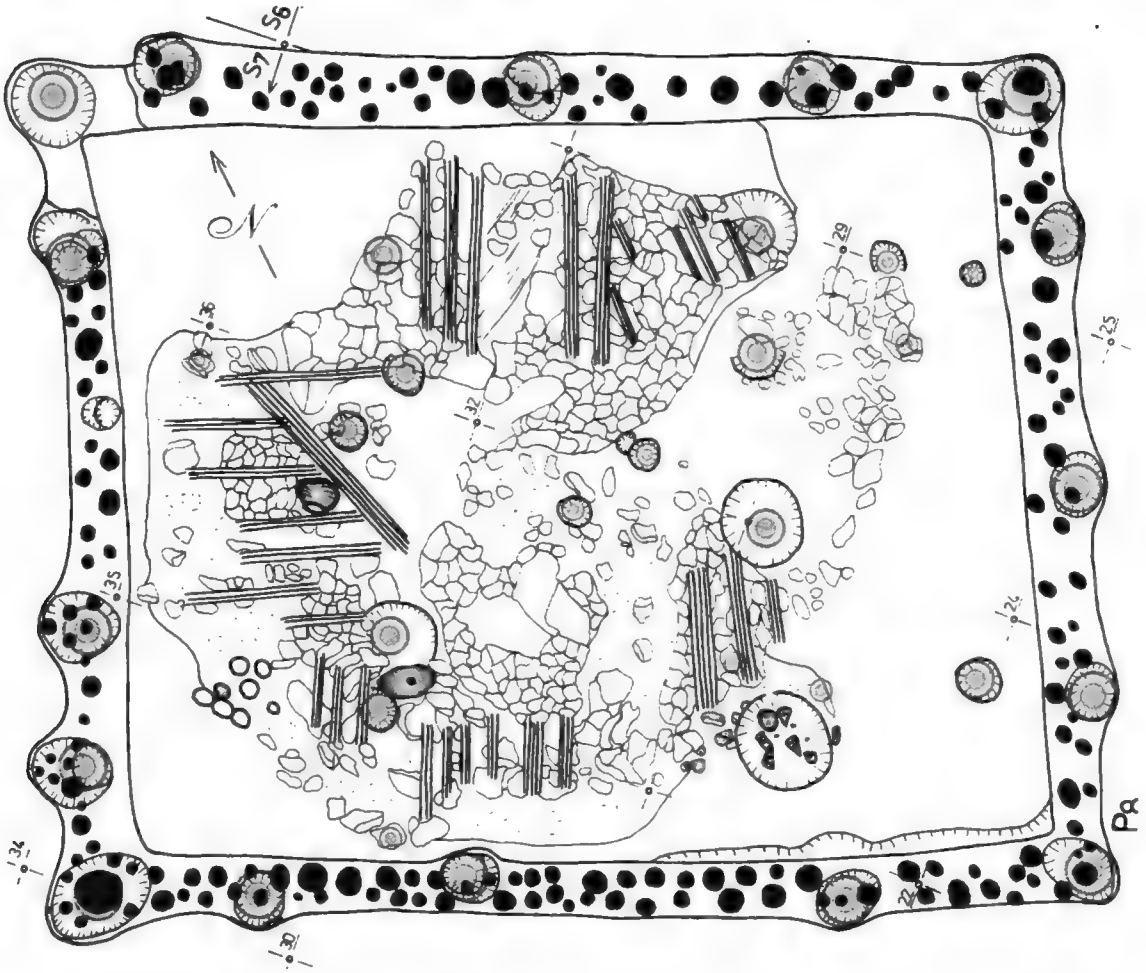

Fig. IIIb.176. Parța, P8, structura pereților din ultima fază și structuri de bârne de lemn carbonizate

Șanțul de fundație de pe partea de sud este pe același traseu cu cel din prima construcție, iar în colțul de sud-est cele două șanțuri nu se suprapun. În faza veche locuința (P8a) era mai îngustă (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 27/3-4, 72-73). Gropile de la

https://biblioteca-digitala.ro

structura de bază din cele două faze greu pot fi separate, deoarece se întretaie. Unele pete de lut galben amestecat cu negru provin de la podea (Fig. IIIb.175). Pământul folosit la podea, rămas de la săparea șanțurilor de fundație și de la gropile mari de structură, a fost împrăștiat și bătătorit. Există un număr mare de gropi mai mici care nu știm cărui orizont aparțin și ce rol au avut (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,** 109-112; **I.2,** pl. 27/3-4).

Pe durata **nivelului 6** clădirea este deosebită și din punctul de vedere al tehnicii de construcție, al planului și al etajului. Existența clară a unui etaj sau pod amenajat (Fig.IIIb.176), (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,** 109-112; **I.2,** pl. 71-74) a fost semnalată clar pentru prima oară la această construcție, în cea de-a doua fază de funcționare a ei. Urmele etajului erau vizibile prin resturile de cărbune de la bârnele de lemn, căzute pe podea. Etajul se întindea peste prima treime, cea de vest a construcției, în zona de deasupra intrării, aflată pe peretele de vest (Fig. IIIb.176).

Planul construcției constă dintr-un dreptunghi/paralelogram împărțit în trei zone, format din câte două rânduri de stâlpi, în interior. Intrarea era dinspre vest, unde se găsea o străduță lată de 1,5 - 2,5 m, cât era spațiul până la următoarea construcție sau la alt rând de construcții.

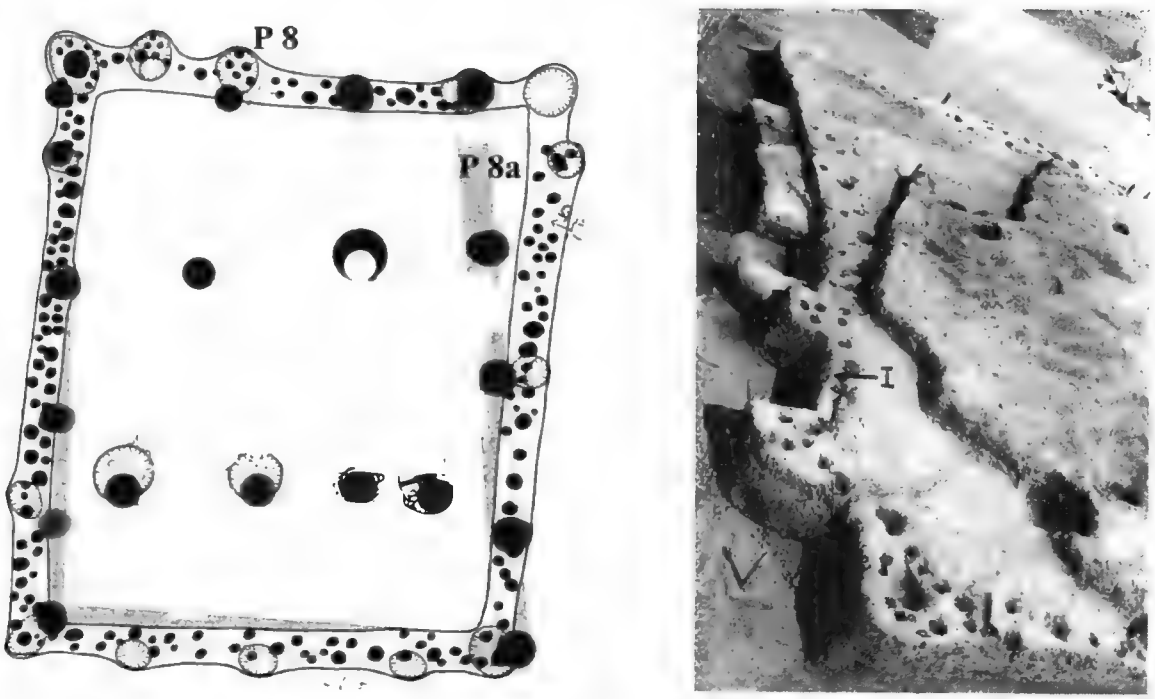

Fig. IIIb.177. Parța, P8: a) planul celor două faze; b) imagini cu podeaua celor două faze

Acoperișul era susținut de o structură de stâlpi mari, masivi, înfipți adânc în pământ, situați pe traseul pereților și în interior. Dispunerea lor este diferită de la un perete la altul. Stâlpii din faza veche erau aproape pe același loc, cu cei din faza nouă. ***Pereții*** erau formați dintr-o structură de stâlpi, bârne despicate și pari, montați într-un șanț lat de cca. 20-30 cm (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,**109-112 **I.2,** pl. 70/3; 73/2-3).

Stâlpii de bază, erau înfipți mai adânc și se aflau la cca. 1,8-2,5 m distanță unul de altul (Ibidem, **I.2,** pl. 72/3-4). Parii ascuțiți, puși pe trei rânduri erau înfipți la adâncimi diferite.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Fig. IIIb.178. Parța, P8, vedere spre N; a) dărâmături de pereți; b) alte fundații de la P8 și altarul 1 de S

Z. Maxim și Fr. Resch au făcut o analiză atentă a structurii pereților de la această construcție, foarte bine păstrați (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,** 109-112, **I.2,** pl. 71/3-4; 72/1-3).

Pe *peretele de sud,* stâlpii de structură se aflau la o distanță de cca. 1,90 - 2,50 m. În acest spațiu erau montate două-trei șiruri de pari (Ibidem 2001, **I.1,** 109-112; **I.2,** pl. 732-3). Într-o porțiune mai bine păstrată a fost studiată cu atenție ordinea parilor, rândurile de pari, felul cum erau așezați în perete. La unul din rândurile de pari dinspre interior, aceștia erau la distanțe de 15-30 cm, fiind legați cu vegetale răsucite sau fâșii de coji verzi. Un al doilea rând de pari în centru, nu a lăsat urme în masa de chirpici. Un al treilea rând, la exterior și uneori la interior, era format din pari înfipți cu un cap în șanț și dispuși oblic (gen "căpriori"); pe aceștia era aplicat lutul (***Ibidem***, pl. 27/4; 73/3). Parii sau stâlpii înfipți vertical sau oblic în șanț (în spațiile dintre șirurile mai largi), în șiruri formau și o structură de rezistență pentru

https://biblioteca-digitala.ro

perete. Parii erau prinși între ei cu nuiele, fibre sau coji, în unele porțiuni s-au păstrat impresiuni foarte clare de la asemenea legături. Lângă latura de nord au fost două rânduri de pari de la un perete (vezi ***Altarul 1 de sud***).

Fig. IIIb.179. Parța P8: a)▲ vedere spre V; b)▼detalii etaj, podea carbonizată, bile de praștie în piramidă

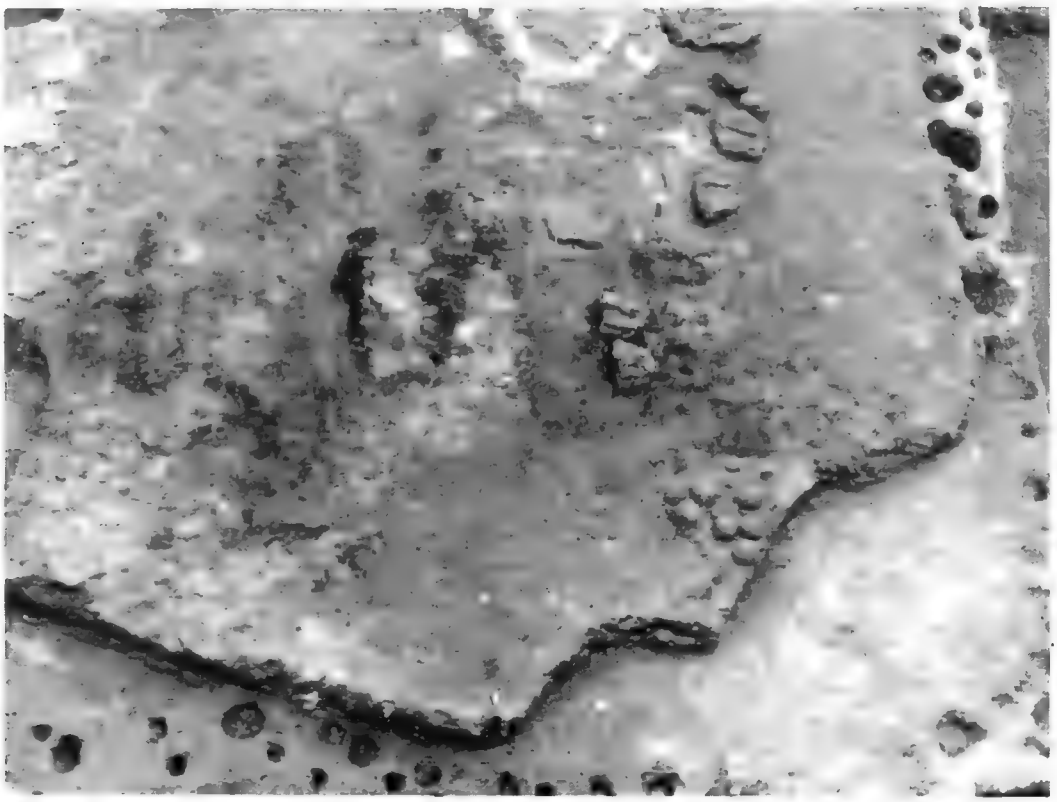

Peretele de vest. Peretele a fost mai slab ars și structura nu a putut fi reconstituită, iar zona a fost afectată de lucrările pentru dig. El avea un număr mai mare de pari și fascii de nuiele. În colțul de SV al construcției se găsea o grupare din bile de praștie, de mari dimensiuni. De altfel, bile de praștie se aflau, de multe ori, în vecinătatea unor intrări, ca în Sanctuarul 2. În jurul peretelui s-a găsit chirpici mărunt, dovadă că acesta, ca și cel de est,

https://biblioteca-digitala.ro

avea lipituri superficiale cu lut. În zona centrală, peretele de nord era bine păstrat, iar spre deosebire de alții avea mai multe straturi de lipitură din lut, fiind mai gros.

Pereții primei etape aveau aceeași structură, planul fiind ușor diferit (Fig. IIIb.177a planul; 178b, cel de est; 179a cel de sud).

Etajul avea o structură de bârne mari, despicate (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,** 109-112; **I.2,** pl.106). Câteva văscioare mici din pastă fină, au fost găsite pe cărbunele provenit din podeaua de lemn. Aici a fost descoperită o bârnă transversală, oblică (ce a lăsat o urmă în podea ca un canal) care avea lipitură de lut pe ea. Socotim că lipitura de pe bârnă, mai subțire ca structură, s-ar datora prăbușirii petrecute înaintea sau în timpul arderii. Bârnele așezate pe axul lung de la etaj cad împreună pe podea unde ard sau sunt carbonizate, dar rămân pe alocuri și unele arse incomplet. Ele aveau circa 20 - 25 cm lățime și erau dispuse la 18-20 cm distanță. Peste ele erau bârne transversale care asigurau rigiditatea podelei.

Dimensiunile etajului, după structura de pari, au fost de 2 x 3,2 m. Lățimea poate fi mai mare, dar, după bârne, se pare că se întinde numai în jumătatea de vest. O parte a acestei construcții a fost acoperită de altarul de sud, din nivelul 5a, ridicat după distrugerea construcției și sanctuarului. *Altarul 1 de sud* a distrus o mică parte din peretele de nord, spre colțul de nord-vest al acestei construcții. Structura lemnoasă a lui P8 era foarte masivă, cu lipituri groase, dărâmăturile chirpiciului aveau cca. 30-50 cm grosime.

Podeaua. Prea multe urme din prima etapă nu s-au constatat, deoarece podeaua nu a ars, spre deosebire de etapa a doua, de la care s-au păstrat în mai multe locuri urmele arderii podelei și crăpături mari ale ei. Spre peretele de nord podeaua avea aspect de vatră neamenajată (Fig.IIIb. 179b, stânga).

Tabel 180	*Capace*	*idoli*	*altele*
Față	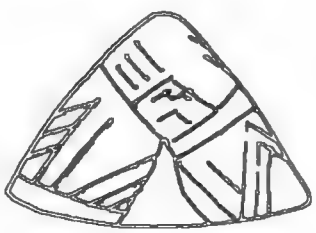	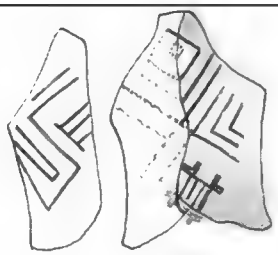	
Ochi	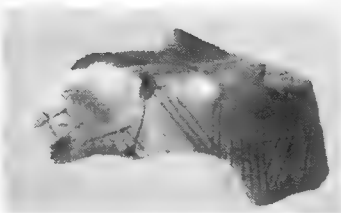	Parța	

https://biblioteca-digitala.ro

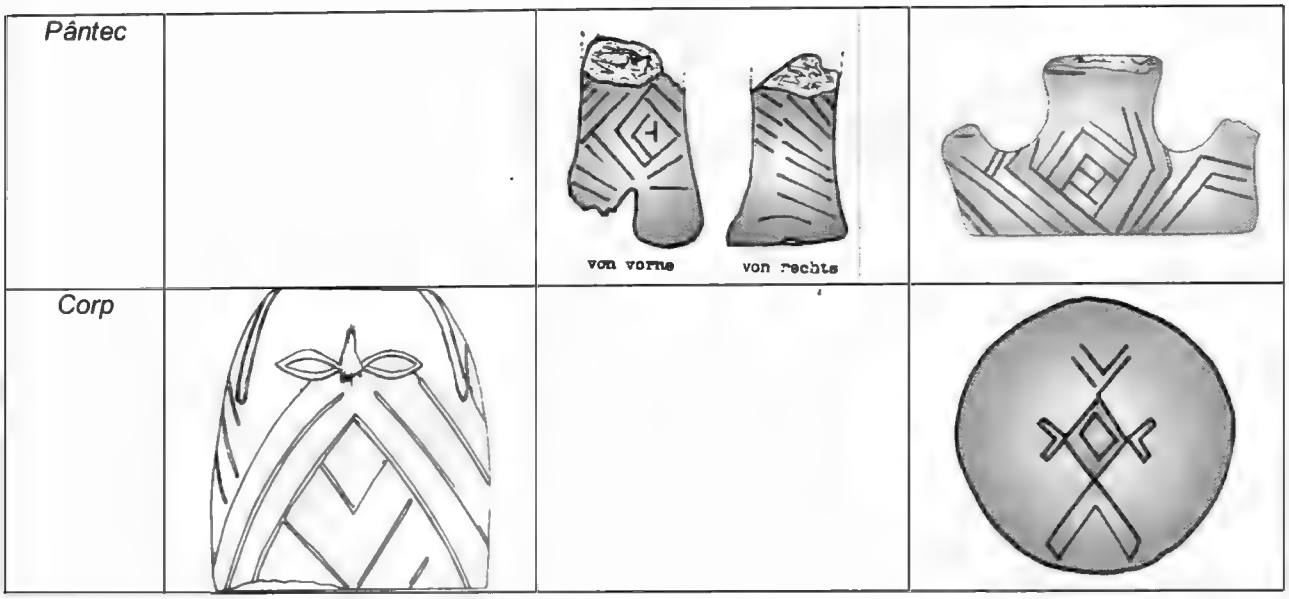

Construcția P8, cu planul în formă de paralelogram (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,** 109-112; **I.2,** pl. 73/1-2; 72/4), ca de altfel multe din construcțiile acestui nivel, avea dimensiunile de 7,20/7,3 x 6 m (5,6 m la interior). Între stâlpii de bază, situați la distanță de 1,5 - 1,8 m, structura pereților era diferită de la unul la altul, de la o zonă la alta.

Inventarul arheologic. În partea superioară a gropii 27 (G27), de lângă peretele de est, au fost descoperite două fragmente de sulă-ac, mai multe lame microlitice, fragmente de spatule, vârfuri de ace din oase rotunde sau late, precum și un tăiș de topor, depus în fundația zidului de vest. Cele din partea inferioară țineau de G27.

Lângă peretele de sud, în jumătatea lui de est, în interior a fost descoperit un război de țesut (c. 27, marcaj d). Greutățile erau grupate în colțul de sud-est printre dărâmăturile peretelui de sud și sub ele. Cele mai multe greutăți sunt conice, dar apar și câteva rotunde. Printre dărâmături, sub ele și la suprafață, în colțul de SV, au fost găsite mai multe bile de praștie de mari dimensiuni cum arătam mai sus (c.27, marcaj d). Greutăți pentru războiul de țesut apar destul de des în sanctuare și construcții alături de obiecte de cult, ca de exemplu în sanctuarul de la Sălacea (Ordentlich 1972, 73), în Sanctuarul 2 ș. a .

Sub dărâmăturile peretelui de sud și ale etajului de lemn a fost descoperit un idol-bust monumental, din lut slab ars, ca urmare a unei arderi secundare (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,** 109-112; **I.2,** pl. 89/2).

În colțul de vest, lângă intrare au apărut câteva bile de praștie grupate în piramidă, ca și în Sanctuarul 1 și în P20; cele mai de sus s-au răsturnat sau au fost ridicate de noi la un nivel anterior de săpare.

Între dărâmăturile *peretelui de nord* a fost descoperit un idol fragmentar de lut care după dimensiunile mari făcea parte dintr-un altar casnic. Pe piept avea un romb iar pe pântece avea marcat un alt romb terminat cu „V"-uri la colțuri. Acest model reprezintă în opinia noastră sugerarea unei stări de graviditate (Lazarovici Gh. 2004a; 2004b). De altfel în imaginile de mai sus câteva variante de romb redau idei apropiate: naștere, graviditate, naștere-lumină, lumină (după poziția pe care o ocupă pe corp : mai sus tabel 180).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.181. Parța, Altarul 2 de sud, nivel 5

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.182. Parța, Altarul 1 de sud, nivel 7b și P8 nivel 7c-6

Formele de vase reprezintă cele mai variate tipuri: tronconice, profilate, fragmente de cupă cu picior, vase de provizii. Mai deosebite sunt: o buză de vas de provizii cu decor meandric, provenind de la unul din vasele mari cu față umană și un vas sac cu toarte pe umăr.

Ofrande de fundare

În fundația *peretelui de est*, aproape de colțul de NE, s-au găsit două văscioare miniaturale și o jumătate de la un al treilea. Între cele două construcții nu s-a găsit o prea mare cantitate de lut ars și nears, ceea ce presupune că peretele nu era lipit cu lut.

Altarul 1 de sud, Sanctuarul 1

Altarul era lipit de peretele de nord, în exteriorul primei etape a lui P8, înspre Sanctuarul 1, foarte probabil într-o fază veche, când exista o intrare spre răsărit în Sanctuarul 1. Înainte de ridicarea altarului C se afla un altar exterior, o construcție ușoară din pari dubli și o vatră de foc. Probabil pe acea vatră la început se ardeau ofrandele de spice. Vatra de formă circulară, avea gardină și a fost pe jumătate distrusă, foarte probabil intenționat. Nu au fost găsite resturi de la alți pereți, în mare parte datorită faptului că săparea în campania precedentă a fost mai neglijentă.

Deoarece era și un al doilea altar în partea de sud, iar acesta era cel mai vechi, am renumerotat altarele de sud din vecinătatea sanctuarelor.

https://biblioteca-digitala.ro

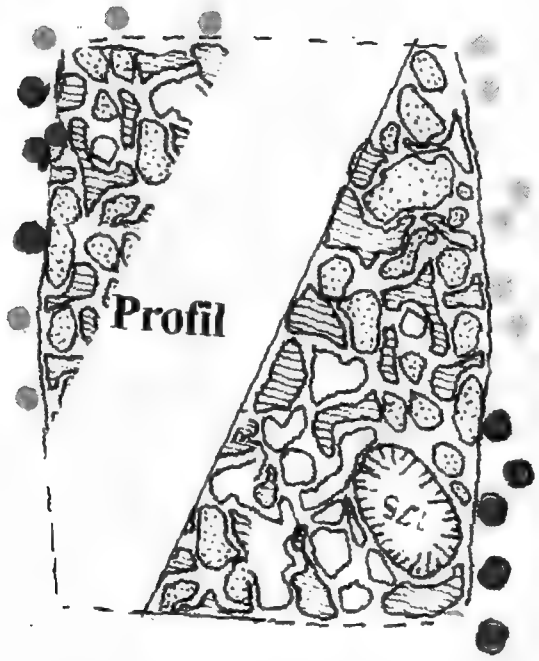

Fig. IIIb.183. Parța, Altarul de est (P6)

Altarul de est

Acesta funcționează pe durata etapei 6 și se afla în afara Sanctuarului 2, la cca. 1,20 m spre est. Aici a fost descoperită o platformă suspendată cu chirpici, care poate fi considerată drept masă-altar. Era o construcție lată de cca. 1,50 m cu axul lung de 1,80 - 2 m. Altarul se afla în dreptul intrării principale din fața statuii monumentale, aparținând ultimelor etape de funcționare ale Sanctuarului 2 (nivel 6a, 6b). Se pare că avea o formă ușor ovală, fiind însă puternic distrusă (o groapă mai târzie și lucrările noastre la profil în anii anteriori). Din aceste motive nu au fost reținute prea multe detalii. Altarul era folosit inițial sub cerul liber, apoi protejat de un acoperiș sau împrejmuire.

Altarul 2 de sud (numerotarea veche Altarul de sud; P3)

În afara Sanctuarelor 1 și 2 au fost descoperite mai multe complexe de cult. În afara Sanctuarului 2, legat de ceremonialurile ce se desfășurau aici, dar și de alte practici rituale, amintim și existența unor instalații de cult: Altarul 2 de est, în vremea Sanctuarului 1; Altarul 2 de sud după distrugerea Sanctuarului 2 și altarele casnice găsite în mai multe complexe, unele descrise deja (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,** 242, fig. 197-198).

Altarul 2 de sud (în primele numerotări apare ca P3) reprezintă o **masă-altar** (Fig.IIIb.182, vezi și mai sus la nivel 5a) construită după distrugerea, nivelarea și acoperirea Sanctuarului 2. Podeaua mesei-altar a fost suspendată. Ea cade peste un strat de lut galben care provine, poate și de la descompunerea și împrăștierea lutului nears de la pereții Sanctuarului 2 și ai lui P8. Această masă-altar constă dintr-o podină de lut, lungă de 2,75 - 3 m, cu una până la trei refaceri (Lazarovici Gh. et alii 2001, 242 fig. 148, **I.2,** pl. 69/1), construită pe pari, suspendată.

Ca dimensiuni se apropie de mesele-altar din Sanctuarul 2. Pe mijlocul mesei au fost descoperite urmele unui zid intermediar, gros de până la 10 cm, uneori mai lat, fără structură interioară din pari și nuiele (Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 148, **I.2**, pl. 69/2), montat de la început. Se pare că avea o formă ușor trapezoidală. Partea sa de vest a fost distrusă de excavațiile pentru dig, iar în partea de sud se afla o groapă, foarte probabil din nivel sau din vremea culturii Tiszapolgár.

Structura inferioară consta dintr-o împletitură de nuiele și pari orientați NS. Podeaua se prăbușește, iar urma nuielelor de pe chirpici rămâne imprimată în pământ.

https://biblioteca-digitala.ro

Adesea colegii susțin că aceste nuiele ar fi îngropate. Noi am găsit doar un caz, Altarul A, Sanctuar 1, dar și atunci arderea puternică a Sanctuarului 2 a făcut posibilă coacerea pământului și recunoașterea lor. Pământul de deasupra lor era brun sau negru.

Altarul casnic din P126, nivel 5

Altarele casnice sau obștești sunt importante locuri de cult. În acestea se aduceau fie jertfe sau erau depuse ofrande cu cazia unor ritualuri legate de viața spirituală familială. Dintre acestea avem un caz mai deosebit: altarul casnic din P126A (Fig. IIIb.184).

Altarul 126 a fost realizat prin transformarea unui cuptor, prin înlăturarea calotei, înfigerea unui stâlp paralelipipedic cu un cap de taur din lut, o adevărată coloană dedicată capului de Taur așa cum apare în fața Altarului monumental din Sanctuarul 2. Urmele coloanei se văd pe vatra din fața cuptorului (Fig. IIIb. 184a-b). Probabil acestui cap i s-au fixat două coarne, ca la cele din Sanctuarul 2.

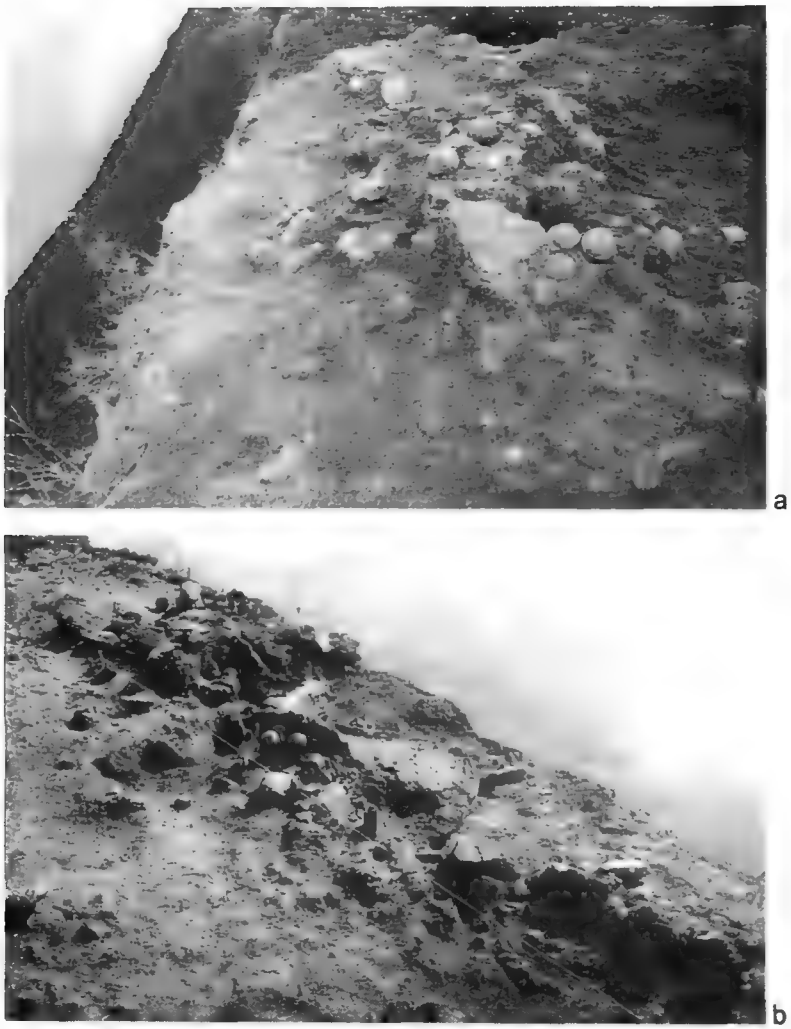

Fig. IIIb.184. Parța, altar casnic de cult, altar 126: a) dărâmăturile; b) nivelul podelei

Dintrė obiectele care au fost folosite în ritualul cultic din altar credem că sunt:

- trei vase între care și o cupă cu picior. Acestea au fost puse unul peste altul după ce în prealabil au fost sparte, simbolizând un anume ritual;
- un lustruitor de ascuțit sau confecționat unelte și un topor; rostul acestora trebuie pus în legătură, poate, cu ascuțirea unor arme (în acest caz topoarele), comunitatea fiind în stare de ***„război"***. Să nu uităm că în Sanctuarul 2 și în locuința P8 se aflau grămezi de bile de praștie puse în piramidă la *„sfințit"*, semnificație posibilă având în vedere prezența lor în două din construcțiile de cult cele mai mari;

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.185. Parța, P126, caseta cu vas spart în spate, cuptorul cu gaura de coloană

- un fragment de corn cu o bucată de craniu, piesă ce poate proveni de la capul de taur montat pe coloană.
- de la capul de taur s-a păstrat urechea din lut, o parte din frunte și unul din coarne (stângul).

https://biblioteca-digitala.ro

- un vas mare de provizii era în partea din spate (spre N) a altarului, parte mai ridicată la nivelul vetrei cuptorului, în vreme ce partea din față (spre E) era la nivelul podelei locuinței 126. Altarul și unele vase au fost distruse prin lovirea cu bile mari de praștie (15 fragmente erau printre dărâmături și alte 11-14, din care unele sparte) pe podeaua altarului.

Altarul menționat are toate trăsăturile unuia casnic, dar P126 se află și în imediata vecinătate a sistemului de fortificație, lângă o construcție considerată ca un posibil loc de veghe.

Distrugerea părții de răsărit a acestui altar de râul Timiș nu a permis observații legate de zona sa de acces și eventual existența altor obiecte. Credem că trebuie să fi imitat mesele altar din Sanctuarele 1 și 2.

Construcția 126 inițial pare să fi fost o locuință cu un cuptor cu vatră în față, cum apărea și în P154, P136 ș. a. Apoi cuptorul este abandonat, bolta îndepărtată, iar pe vatră se montează o coloană, un stâlp îmbrăcat cu lut, ce avea în partea superioară un cap de taur, de la care s-au păstrat doar câteva elemente (un fragment de corn cu o bucată de craniu, ca și resturi de craniu pe o bucată de lut), (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,** 287-289; fig. 262, **P.I.2**, fig. 29.2-4). După tipul de cuptor, construcția pare să aparțină nivelului 6 când asemenea cuptoare erau în funcție, sau poate ultimei părți a nivelului 6, când are loc distrugerea generală.

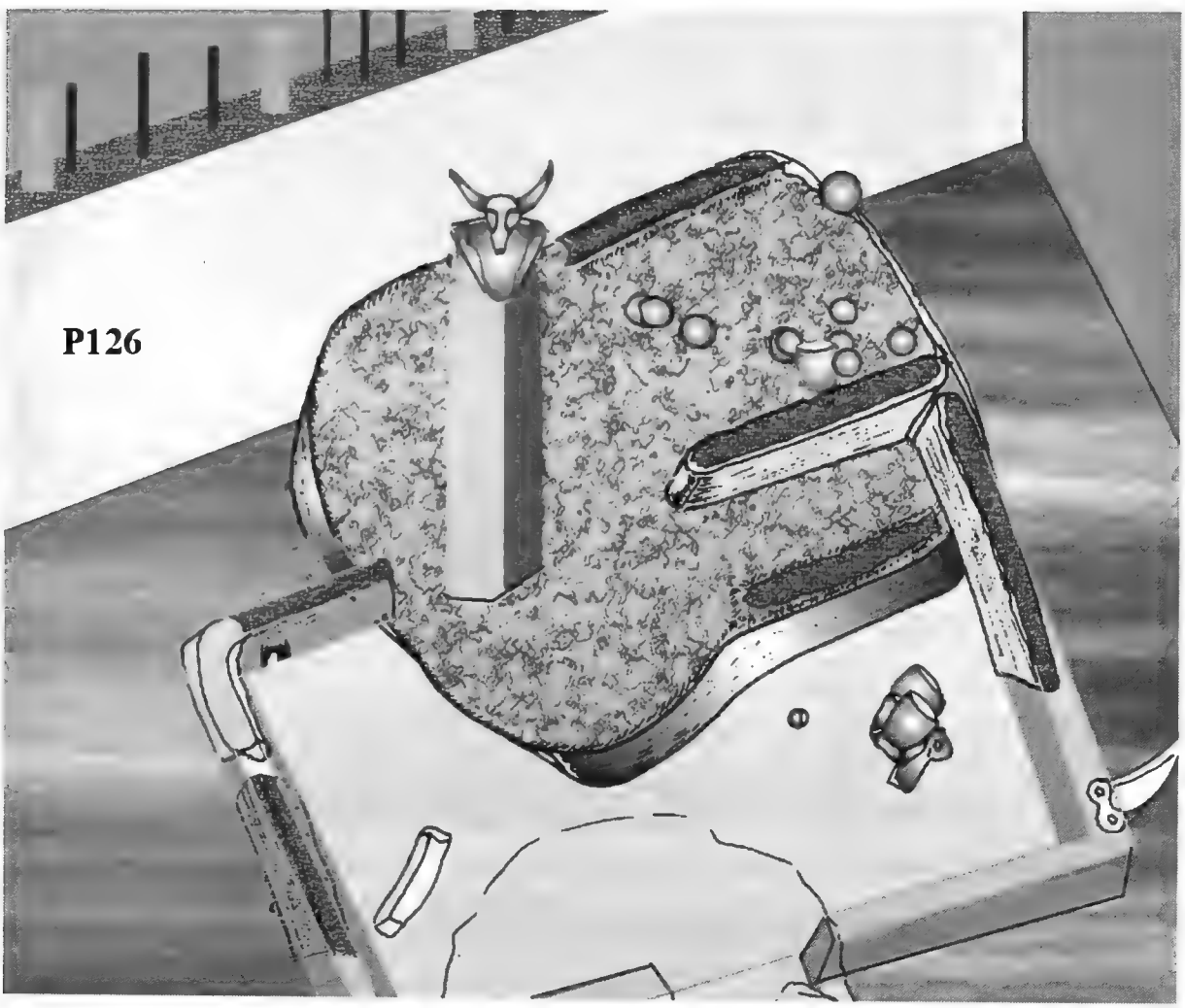

Fig. IIIb.186. Parța, altar casnic de cult, P126, reconstituire

https://biblioteca-digitala.ro

În marginile cuptorului, după ce s-au umplut spațiul până la nivelul lui, au fost aduse marginile unor casete smulse de undeva care s-au montat la nivelul cuptorului realizându-se o nouă casetă, un fel de masă altar, cum era în Sanctuarul 2. Aceasta a fost distrusă cu prilejul incendierii așezării, iar peste casete au fost aruncate bile mari de praștie (18 întregi, altele crăpate, sparte: Lazarovici Gh. et alii 2001, **P.I.2**, fig. 29.2,4), amintind de situația constatată la locuința 9.

Unele piese, lustruitorul de ascuțit sau confecționat topoare șlefuite sau vârfurile de os și un topor, trebuie puse poate în legătură cu ascuțirea unor arme (în acest caz topoarele), comunitatea fiind în stare de ***„război"***, așa cum am mai menționat.

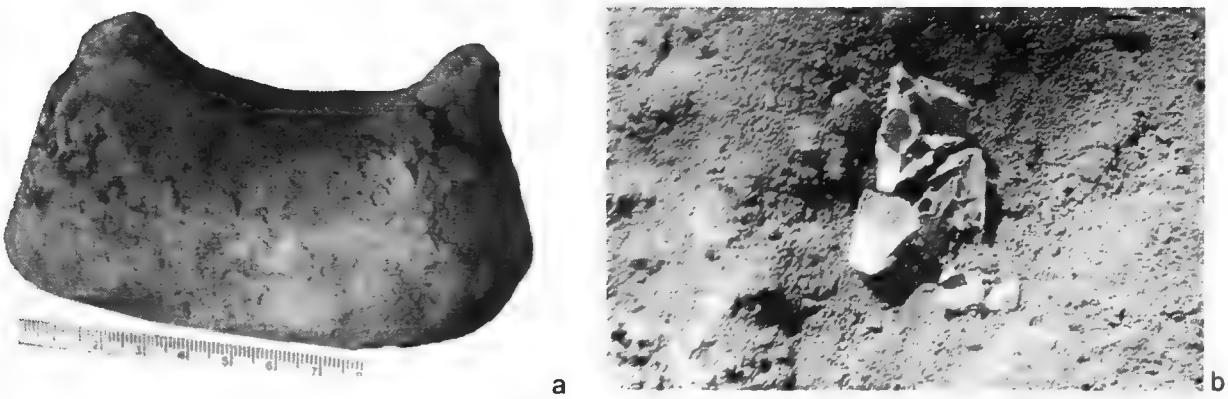

Fig. IIIb.187: Parța: a) bucraniu de lut; b-c) cranii de taur, P43 etaj

Bucraniile și coloanele

De cele mai multe ori bucraniul este legat de coloană, coloana, pomul vieții, fiind acel *axis mundi* ce marchează legătura dintre Cer – Pământ (Dumitrescu Vl. 1970b, 20, n. 14; 1974, 477, fig. 487/1; Monah D. 1997, 33).

https://biblioteca-digitala.ro

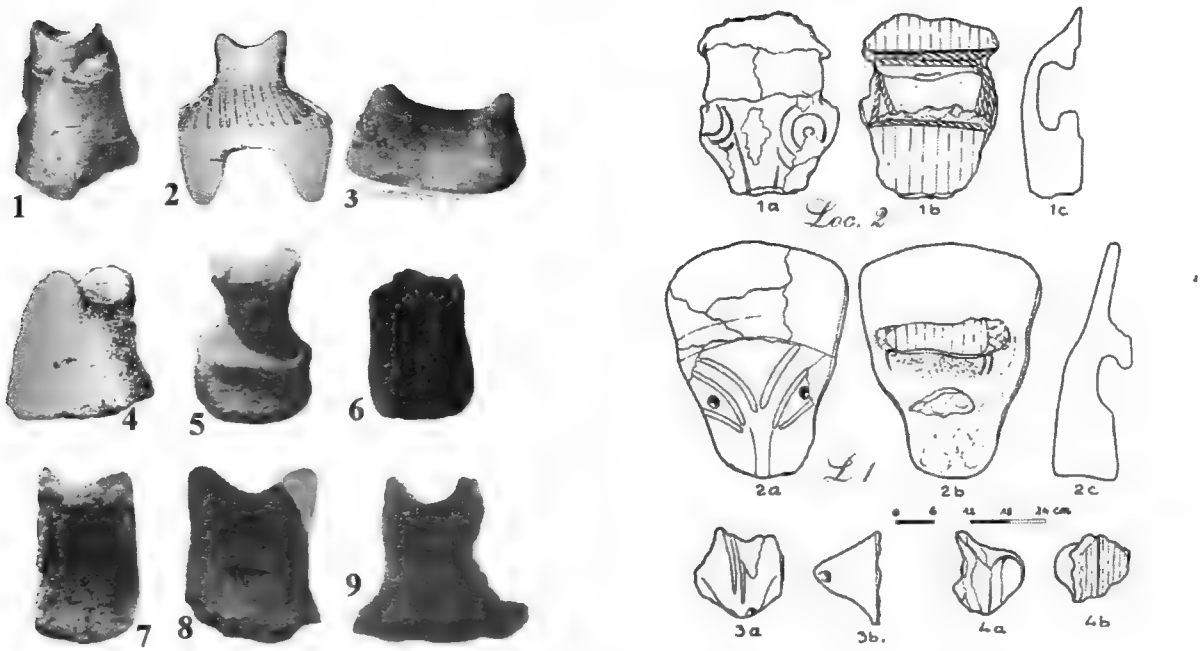

Fig. IIIb.188. Bucranii: a)1-9; b) Kormadin (după Jovanović, Glisić 1961)

Un fragment de bucraniu de lut a apărut între dărâmăturile Sanctuarului 2 și P20 (Casa Tribului). Piesa era în poziție secundară, nu știm unde era amplasată, dar sigur avea un postament și a fost refăcută o dată (are o lipitură). Două fragmente de cranii de bovine arse provin din zona statuii monumentale (Bolomey 1988, 209), care a ars puternic (800-1000°C).

Inițial am crezut că este vorba de un suport pentru cap (Fig. IIIb. 188a/3). Forma cea mai apropiată este de bucraniu, mai ales că la Stara Zagora - *Spitalul municipal*, într-o încăpere erau mai multe asemenea piese ridicate la cca. 35-40 cm deasupra solului. Acelea aveau forma unei coloane terminate ca bucranii (Georgiev 1972, 11, fig. 2), situație recent întâlnită și la Isaiia în sanctuarul din L7 (Ursulescu, Tencariu 2004, fig. 13; vezi și sanctuarele din cultura Cucuteni, Fig. VIe.87b) şi în alte părți (**Fig. IIIb.188**).

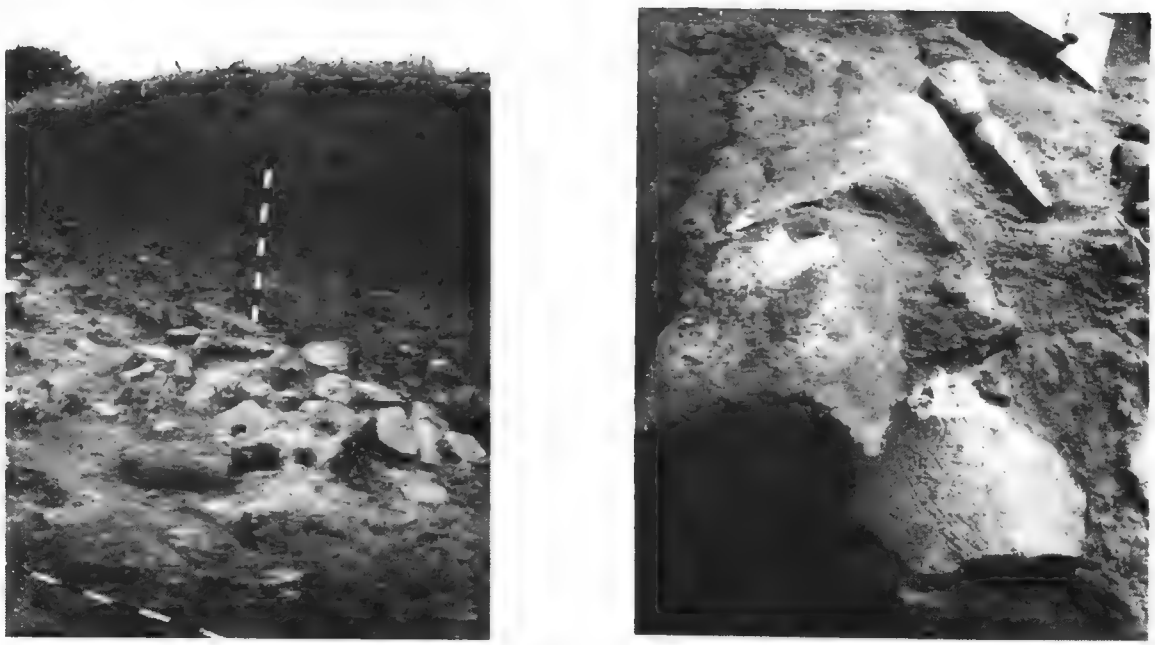

Fig. IIIb.189. Parța, Sanctuar 2, coloana de sud

https://biblioteca-digitala.ro

Bucranii din lut sunt cunoscute încă din neoliticul timpuriu, N. Kalicz și P. Raczky (1981) s-au ocupat de adunarea și interpretarea lor, aspect ce ne-a preocupat și pe noi în legătură cu cele de la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001, 278-280; Lazarovici Gh., Lazarovici M.-C. 2006a). Față de situațiile și bucraniile de la Parța, Kormadin, Gomolava, Vinča (vezi mai sus Kormadin), piesa la care ne-am referit (Fig. IIIb.188a/3) face notă aparte.

La Parța bucranii apar pe stâlpii de la structura etajului în P43, fiind lipite cu lut (Fig. IIIb. 187b-c), similare celor de la Kormadin (Fig. IIIb. 188b) din locuința 2 (Jovanović, Glisić 1961, kuča 1 și 2; Jovanović 1991, sanctuar), deși părțile de lut la noi nu s-au păstrat. Bucraniu pe coloană este la Parța în Sanctuarul 2, în fața statuii monumentale (mai sus Fig.IIIb.145, 146, 148e) și în P126, de la care, aşa cum am precizat, s-a păstrat doar un corn și urechea stângă a bucraniului taurului (Fig.IIIb.186).

Vatra de veghe

Fig. IIIb.190. Parța, vatra de veghe, loc public, la vest de sanctuar

În partea de vest, la cca. 3 - 4 m de intrarea în sanctuar, într-o mică piațetă în aer liber, se afla o vatră mare de foc rotundă, cu trei etape de refaceri (etapa 3 era îndepărtată în imagine), care socotim că servea celor care asigurau supravegherea și paza zonei sacre a așezării în timpul nopții și pentru menținerea focului (de veghe), (Lazarovici Gh. et alii 2001, **1.2,** fig. 28.4, 55.2; 95.6).

Ritualuri de cult, ritualuri de fundare

În marginea de vest a B26 se afla un trofeu de taur, depus împreună cu cenușă și cărbune. Depunerea este legată foarte probabil de un ritual de fundare la ridicarea bordeiului, fie reprezintă resturile de la un banchet, trofeul fiind depus împreună cu cenușa. Asemenea ritual de fundare am întâlnit în cultura Vinča, la Zorlențu Mare, unde a fost depus un trofeu de *boss primigenius.* Urmele unor banchete funerare și numeroase depuneri de trofee, s-au constatat și la Zau, la ridicarea unor construcții (vezi mai jos).

https://biblioteca-digitala.ro

Bothros-urile

Fig. IIIb.191. Parța, bothros 121, depunere rituală

Sunt gropi de diferite dimensiuni al cărui rost principal este îngroparea și aducerea de ofrande divinităților sub-pământene legate de cultul nașterii, cultul ***Mamei Primordiale*** pământ și apă, divinitate pe care o cunoaștem ca fiind încă din primele texte scrise de mitografii din Summer (Krammer 1962, 140).

Groapa 121, Fig. IIIb.191

Groapa 121 (*nivel 5b, Su11, c. 173B, a.– 85cm, cultura Banatului III - Tisa I)* avea un diametru de 1 m și era adâncă de 10 cm. Nivelul la care a fost săpată conținea un strat subțire de cultură afectat din loc în loc de complexe Tiszapolgár. Dintre obiecte remarcăm fragmentele de la patru-cinci vase și două coarne (de cerb și taur).

Groapa este un ***bothros***, fiind o depunere caracteristică de ofrandă. Fragmentul de corn de *Bos taurus (*posibil *Bos primigenius),* dar și cel de cerb ar putea fi legate de magia vânătorii. Deosebit de interesantă este depunerea obiectelor, din care unele cu decor.

Puțurile și puțurile rituale

În diferite zone ale stațiunii au fost descoperite câteva puțuri.

Puțul 1, Groapa 9, Fig. IIIb. 192a

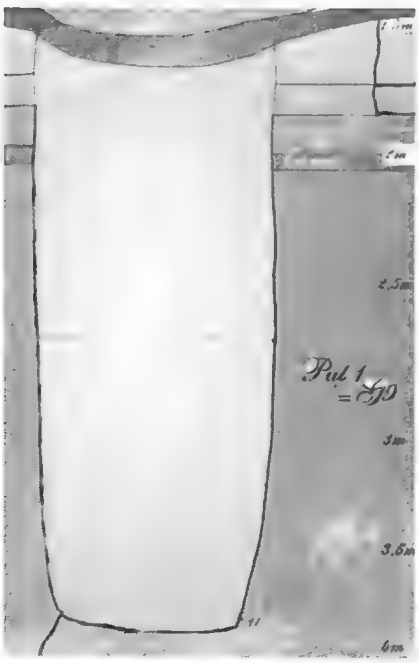

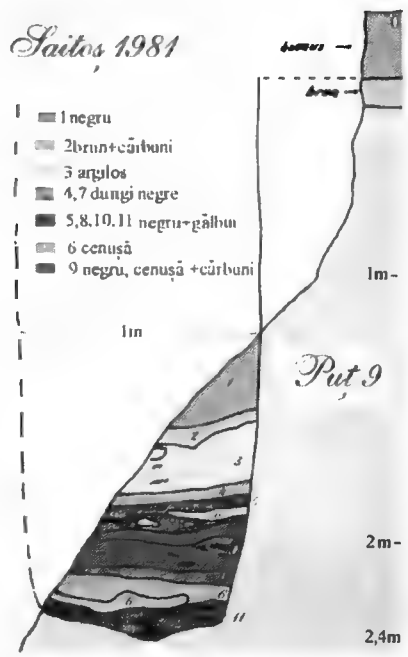

Fig. IIIb.192. Parța: a) Puțul 1 Groapa 9; b) Parța, Șaitoș - La Vaci , puțul 2

https://biblioteca-digitala.ro

În perimetrul Sanctuarelor 1 și 2, cândva după dărâmarea Sanctuarului 2, dar înainte de depunerile din vremea culturii Tiszapolgár, a fost săpat un puț (gr. 9). Acesta putea servi pentru apă, dar nu cobora până la nivelul nisipurilor. Dimensiunile puțului erau de 3,8 x 4 m și diametrul de 0,90-1,10 m, mai larg la gură și cu fundul albiat. Materialul arheologic din umplutura sa arată că este săpat în vremea fazei IIC a culturii Banatului, fără ca umplerea să ne permită formularea unei ipoteze mai clare privind funcționalitatea lui. Puțul era amplasat pe spațiul fostelor sanctuare, ceea ce le era cunoscut locuitorilor de la Parța. În vremea culturii Tiszapolgár acesta era astupat, dar procesul de tasare continuă în vremea acestei civilizații, ceea ce presupune o astupare voită. Credem că acesta era activ în vremea ***altarului de sud*** (mesei - altar P2) care se afla în imediata vecinătate și cu care funcționează în aceeași vreme. Mai sus am amintit Bordeiul 26 din nivel 7a, care avea cenușă și un trofeu de taur depus într-o mică gropiță în perimetrul bordeiului, puse în legătură cu un **ritual de fundare**.

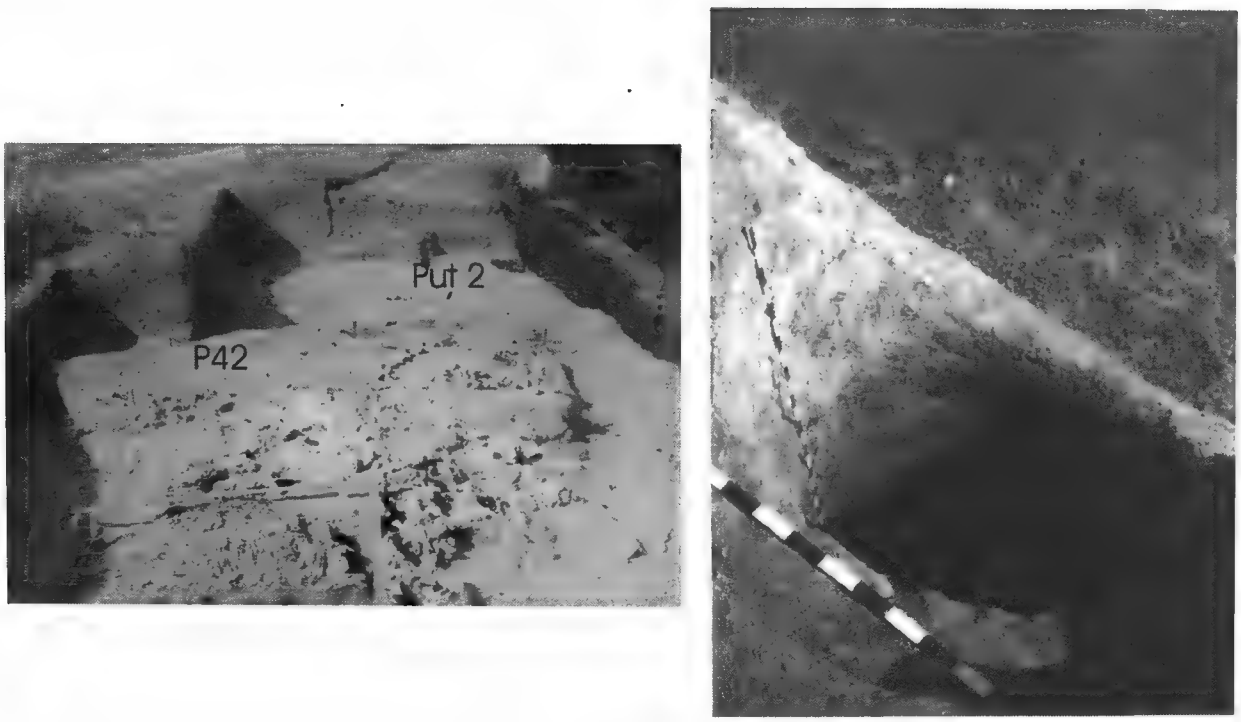

Fig. IIIb.193. Parța, puțul 2

Parța - *La vaci (Șaitoș), Fig. IIIb.192b*

În cotul râului Timiș, în amonte de stațiune, pe celălalt mal, la cca. 100 m, aproape de cotul următor, a fost descoperit un puț cu mai multe straturi de cenușă și cărbune, motiv pentru care a fost considerat un puț ritual, un *bothros* (Lazarovici Gh. 1990-1991, 23, fig. 1, 14, 34). Acesta se leagă de arderea și purificarea prin foc (procedeu întâlnit în altarul C, din Sanctuarul 1). În vecinătate era alt puț, mai larg și mai puțin adânc, în care a fost găsită chiar pe fund o bază de craniu uman. Desigur este vorba de o depunere rituală (cercetare, observații și coecturi ale lui Fr. Resch, față de volumul Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1,** 286-287).

https://biblioteca-digitala.ro

Puț de apă, Puțul 2. În vecinătatea complexelor P40-43, la marginea locuinței 117 a fost preparat un alt puț, lat la gură de 1,20 m, adânc de 1,80 m, la fund de 0,7 -0,8 m. Nivelul de la care a fost săpat puțul nu era prea clar, dar apreciem că era contemporan perioadei de funcționare a complexelor lângă care se afla (P42 și P 117), deci pe durata nivelelor Parța 7c-6. Acesta, credem că aveau menirea de a aduna apele pluviale, care prin decantare și purificare putea fi folosite ca apă potabilă (purificare cu pietre înroșite, procedeu folosit în Maramureș pentru dezinfectarea vaselor și purificarea lor). În el au fost descoperite puține materiale arheologice.

Locuința 117

În perimetrul acesteia, pe latura de est au fost descoperite trei complexe deosebit de interesante, puțul 2 (a cărui gură era la nivelul ultimei podele), depozitul ceramic și groapa de deșeuri (Fig. IIIb.196c)

Depozitul ceramic

Un alt complex din cele menționate, ce atrage atenția prin conținutul său și prin materialul descoperit, este „Depozitul ceramic", numit astfel deoarece fragmentele ceramice au fost depuse unele peste altele direct, fără pământ între ele. Aceasta situație lasă impresia că piesele au fost adunate de undeva dintr-un loc special și depuse apoi aici. Ele au fost publicate de C. Germann și Fr. Resch (1981; Radu et alii 1974; Lazarovici Gh. et alii 2001, 34-35).

Complexul (3 x 0,70 x 0,5 m) a fost semnalat la metrul 153 în primăvara anului 1970, după retragerea apelor. În vecinătatea sa a fost descoperită o lamă de silex de mari dimensiuni. Din punct de vedere stratigrafic, groapa aparține ultimei etape de funcționare a complexului P117 (vezi mai jos stratigrafia lui P117), ca de altfel și puțul 2.

O situație apropiată o reprezintă groapa 63 din Sanctuarul 1, al cărei conținut pare să reprezinte inventarul unui complex de cult, adunat din cine știe ce motive și depozitat în acea mică groapă temporar sau definitiv, cu rol votiv. Inventarul depozitului menționat ar putea ține chiar de Locuința 117.

Groapa 63 se întindea pe o bună parte din lățimea locuinței 117 (3 m x 0,7 x 0,5), a cărei platformă avea mai multe niveluri de refacere, situație rar întâlnită la complexele obișnuite. În „Depozitul ceramic" au fost descoperite cca. 650 de obiecte (Germann, Resch 1981): ceramică; un obiect microlitic din silex; două obiecte de piatră (râșniță și zdrobitor); trei unelte de os fragmentare (cârlig de undiță, spatulă, sulă de os); 9 obiecte de cult din care șase capace de vas, un idol și o aplicație antropomorfă; o bilă de praștie, o greutate pentru plasa de pescuit și 74 de resturi faunistice (printre care: o copită de la un animal mic, o mandibulă de câine, un maxilar de porc domestic, o mandibulă de oaie etc.; determinări făcute de Fr. Resch și C. Germann).

Pe de altă parte, acel complex nu avea pe niveluri de refaceri materiale ceramice, decât cu totul sporadic, probabil aflate în poziție secundară. Credem că depunerea obiectelor, care au servit ca inventar acestui complex a fost determinată de un rost votiv.

https://biblioteca-digitala.ro

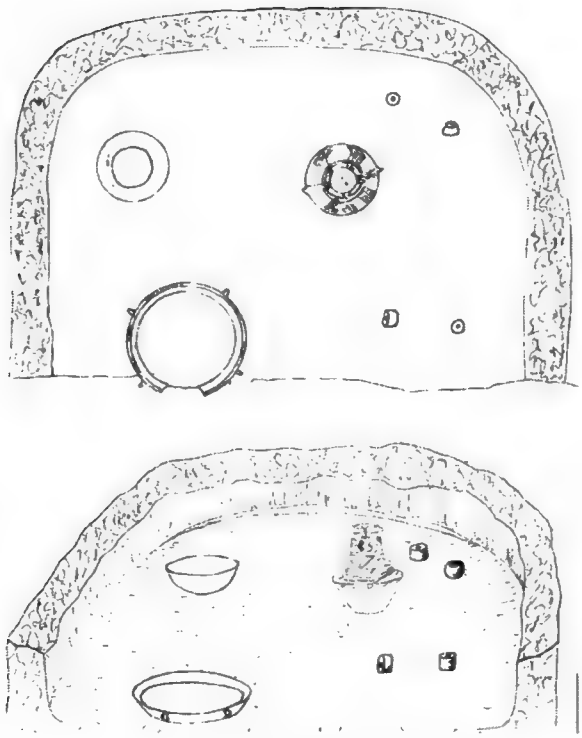

Fig. IIIb.194. Parța, groapa de deșeuri

Ceramica are elemente specifice culturii Banatului (IIB), dar există și un fragment ceramic de import, aparținând culturii Bükk (Germann, Resch 1981, 28, 12.4). În ceea ce privește repartiția categoriilor ceramice ea se prezintă astfel: ceramică fină 60%; 14% semifină; 26% uzuală. Predomină specia cenușie, cca. 60%, din care 30% este cea fină. Aceste proporții se apropie de cele de la adâncimile de -150 -160 cm (vezi Kalmar, Corbu 1990, 102, fig. 7). Același lucru îl indică datele stratigrafice (Germann, Resch 1981, 30).

Atrage atenția în mod deosebit amfora cu capac, de cea mai bună factură vinčiană după pastă, formă şi decor (Fig. IIIb.195). Decorul de pe capac continuă pe vas.

Ceea ce frapează la capac sunt ochii, care spre deosebire de cei vinčieni ce redau de obicei ochi apotropaici, cei specifici culturii Banatului au și diferite tipuri de incizii (Resch 1991, 186, 191 tabel, *Augen*).

Studiul lui Resch despre capacele de la Parța, în care prezintă peste 180 de exemplare descoperite în diferite perioade de timp, este semnificativ și reprezintă un model analitic de tratare a unei categorii de piese.

Fig. IIIb.195. Parța, amfora din „Depozitul ceramic"

„Groapa de deșeuri" a fost sesizată la m. 156, în primăvara anului 1970, după retragerea apelor. Aceasta se află în imediata vecinătate a complexului P124C, fiind chiar la limita de est a acestuia și tăind o parte din platformă. Groapa pornea de la -105 - 120 cm, iar

https://biblioteca-digitala.ro

deasupra ei se observa pământ aruncat din săpătura lui J. Miloja. Groapa prezenta în plan, la nivelul platformei (PLM.156. 2 marcaj G și linia întreruptă), urmele a două feluri de umplere, deosebirile fiind legate doar de densitate.

Dimensiunile ei nu au putut fi apreciate exact, ea fiind tăiată parțial de mal. Lățimea este de 1,2 - 1,4 m, iar adâncimea de 1,2 m. Groapa era patrulateră cu marginile rotunjite (PLM.156.2, marcaj G), iar în profilul ei, spre margine se observa o aglomerare a cioburilor (PLM.156.5). În groapă au fost descoperite fragmente ceramice aparținând culturii Szakálhát. Groapa se află în vecinătatea mai multor complexe ce dăinuie din nivelele 7a sau 7b până în 6. Complexele sunt completate cu noi încăperi sau etaje, dar una din locuințe păstrează arhitectura și dimensiunile, podelele fiind refăcute de cinci-şapte ori.

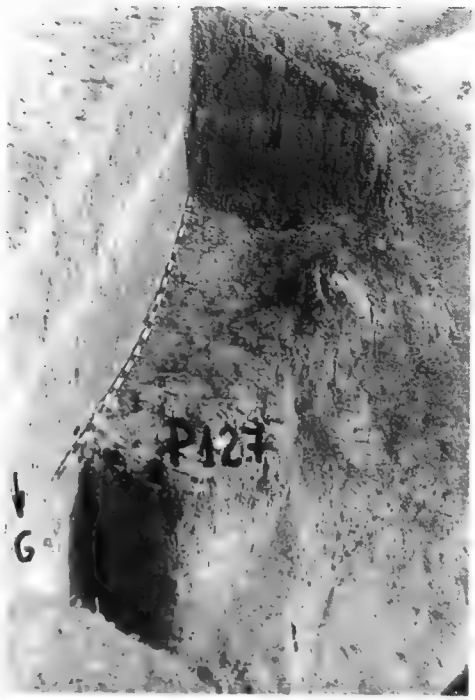

Fig. IIIb.196a-b. Parța, complex 117 (P126)▲;
b) groapa de la M. 156 (localizare în Fig. IIIb.196c jos) ►

Fig. IIIb.196c. Parța, zona P117, depozitul ceramic, groapa de deșeuri, puțul 2▼

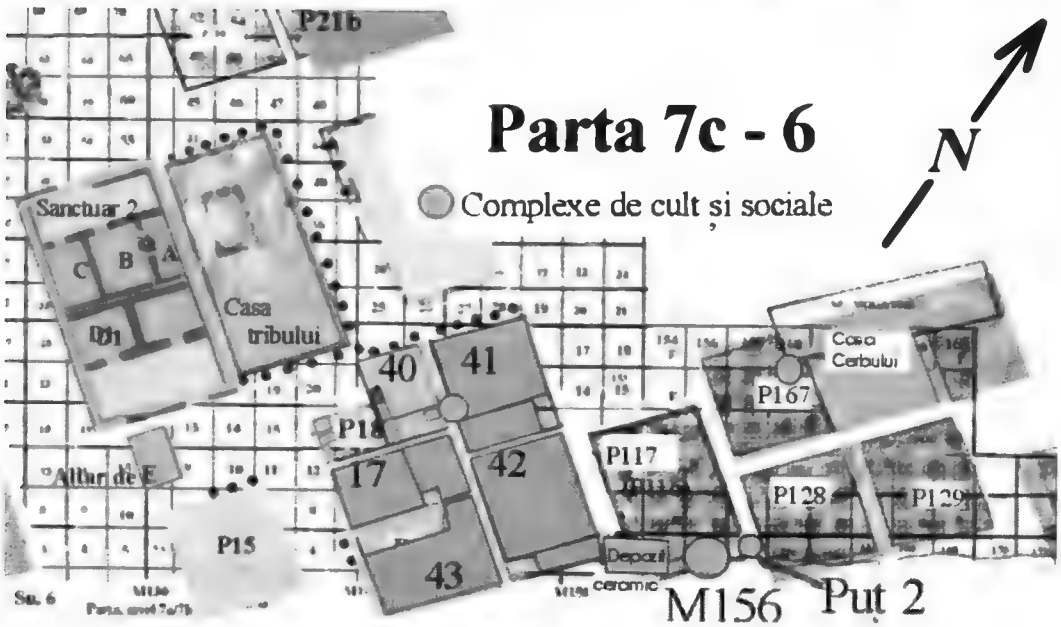

https://biblioteca-digitala.ro

Sceptrul

Un obiect deosebit, legat de cultul bucraniului, al capului de taur este cel descoperit la Parța de Milan Topolovcici, publicat ca sceptru de Fl. Drașovean (Drașovean, Topolovcici 1989).

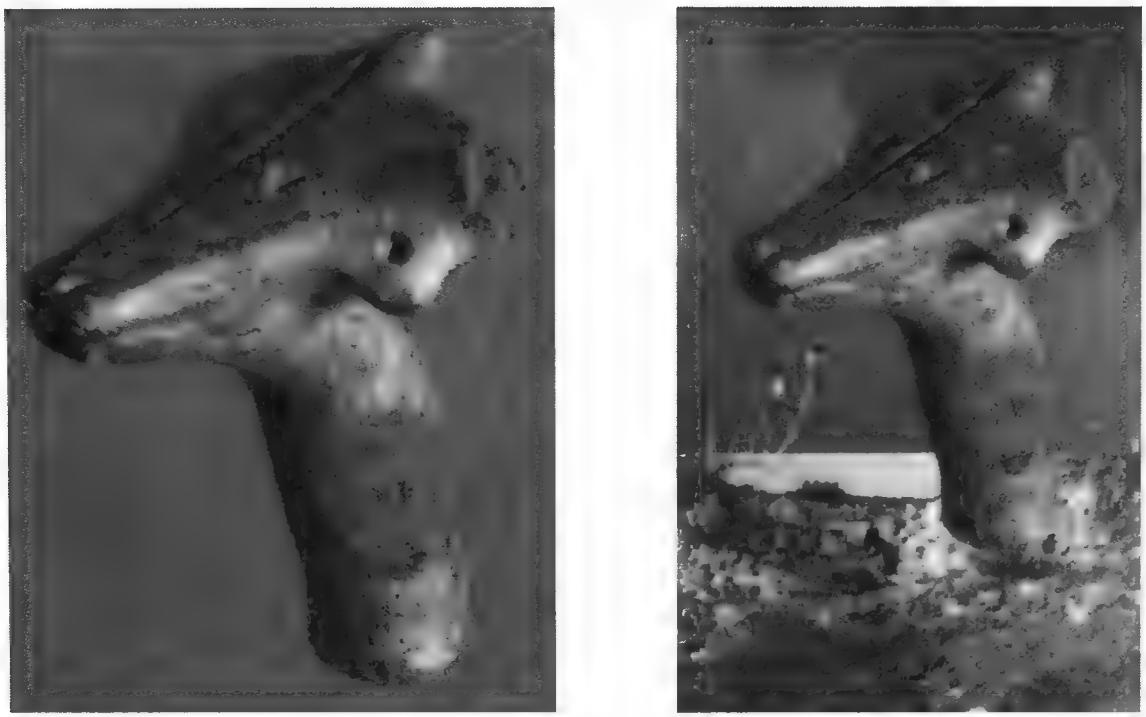

Fig. IIIb.197. Sceptrul bucraniu de la Parța

Din păcate nu se cunosc condițiile descoperirii, dar sceptrul de față reprezintă o piesă deosebită legată de ritualurile de cult, de simbolurile păstrate și purtate de părți ale „staff"-ului social-religios.

Analizând piesa Fl. Drașovean a conturat un orificiu pe care aceasta era fixată, sugerând astfel un model posibil și interesant. Aspectul de bucraniu al sceptrului se observă foarte clar și a fost subliniat și de Fl. Drașovean, chiar dacă din păcate coarnele sunt rupte. În această situație, o asemenea piesă reprezintă un **sceptru al unui preot sau preotese,** legat de ritualuri ale fertilității și fecundității practicate în sanctuare, dar și în numeroase complexe, în special în acele „blocuri".

Obiectele descoperite în gropi de cult (*bothros),* depunerile și oferirile pe altare sau în sanctuare arată obiceiul de a pune obiecte, părți de obiecte, materiale, vase ș. a., cele mai multe cu un caracter simbolic. Iconografia sau asocierea elementelor permite uneori, descifrarea unui asemenea rost sau a unora apropiate. Chiar dacă semnificația reală a iconografiei ne scapă, ea poate fi mai mult sau mai puțin intuită, având în vedere funcționalitatea ca simbol, stabilită cel mai adesea convențional, dar repetarea acestui simbolul devine un argument redundant (Rutkovski 1986, 13-14).

Toate acestea se leagă de vechi rituri agrare asociate cu misterul vieții vegetale. Depunerea unor obiecte de cult în gropi le ferește pe de o parte de profanare, pe de altă parte se leagă de ceea ce definea M. Eliade ca ***„misterul nașterii, morții și renașterii"*** identificate în ritmurile vegetației (Eliade 1981, 42).

https://biblioteca-digitala.ro

Fortificațiile

Cercetările de la Parța au arătat existența unui sistem de fortificație natural (coturi de râu), căruia i s-au adăugat un altul antropic, format din 4-5 palisade și 4 șanțuri ce funcționează concomitent pe latura de nord. Pe latura de sud a fost cercetată doar o palisadă (zona nu a mai putut fi în continuare cercetată, deși mai sunt 40-50 m pană la vechiul curs de râu).

Sistemul de fortificație de la Parța ni se părea a fi cel mai dezvoltat din regiunea nord – dunăreană, până la cercetările și prospectările de la Uivar (Schier, Drașovean et alii 2004; 2005, 41, fig. 36; Becker 2004) care arată dimensiunile unor astfel de lucrări și cât de departe de realitate este cercetarea noastră fără asemenea prospectări. Investigațiile de la Parța au mai relevat existența unui sistem de fortificații în eneolitic, în vremea culturii Tiszapolgár (Lazarovici Gh. 1990b, 96, 4/4; Lazarovici Gh. et alii 2001). La fel la Iclod, abia după 20 de ani de săpături au fost găsite alte șanțuri deși le bănuiam (vezi mai jos).

Fig. IIIb.198. Parța, prospecțiuni suprapuse peste imaginea aeriană

De altfel V. V. Morariu a făcut mai multe prospectări la Parța în zona sistemului de fortificare. Astfel, prospectarea peste șanțurile din zona de nord, pe malul Timișului, marcată ca **Pșanț** (Morariu et alii 2001, 48 și urm.; fig. 15 și 28) a surprins doar ultimul șanț, celelalte erau ecranate de un strat de nisip gros de 1 m. În alte profile, P1, P3-P4, din zona numită Tabăra arheologică prospectările aveau menirea să surprindă curbele șanțurilor. Unele fiind în lungul lor nu au dat semnale deosebite, profiluri de șanț apar în P1 la metrul 35, P2 la m.

https://biblioteca-digitala.ro

32-40, P4 la m. 40 (*Ibidem,* 48-49, fig. 23-24). Prospectări s-au făcut și la vest de dig, unde au fost profilele **P1***, **P2*** și **P3***. Profilul 1 a surprins marginea de nord a albiei, de la metrul 0 la 20 m, apoi are o serie de minime și maxime specifice unei zone „liniștite"; pe la m. 30-55, au fost surprinse mai multe anomalii, poate cei 25 m de fortificații cât și șanțurile, deși acolo erau în diagonală (ar fi fost mai bine să fie transversale) și nu știm concret care este situația (*Ibidem,* 50, fig. 25). Profilele **P2*** și **P3*** în zona de sud, între metrii 280-300 surprind alte anomalii în zone „liniștite" specifice celei de șanțuri (*Ibidem,* marcaj prin linia punctată 2 și linia subțire 3). In zona centrală sunt anomalii foarte puternice (de la 48.000 la 60.000 nT) între metrii 130-260, ceea ce corepunde zonelor de locuințe (*Ibidem,* fig. 25).

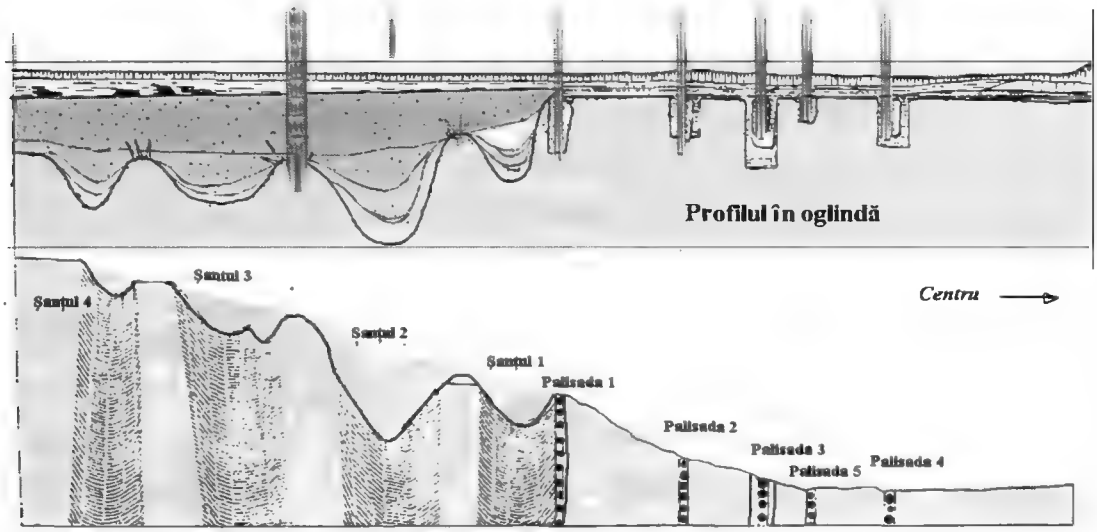

Fig. IIIb.199. Parța, sistemul de fortificații din marginea de N a stațiunii; jos planul, sus profilul

Fig. IIIb.200. Parța, Fr. Resch cercetând malul, zona L 136

Datorită metodelor de măsurare prin profile și a interpolării, imaginile nu sunt de mare acuratețe, dar confirmă traseele logice presupuse. La vest, în afara digului, prospectările au surprins în lung șanțurile, dar și vechile cursuri de râu. Lipsa unor săpături în acele zone nu au permis confirmări sau posibilități de interpretare.

Sistemul de fortificație neolitic de la Parța este complex, constând dintr-un sistem de palisade sau garduri și șanțuri. Întregul sistem, cercetat pe cca. 40 m, arată grandoarea lucrărilor de fortificare de la Parța.

Nu mai puțin importante sunt cele din epoca cuprului, din vremea culturii Tiszapolgár (vezi mai jos epoca cuprului).

https://biblioteca-digitala.ro

Palisadele

Au fost cercetate patru palisade și un sistem de sprijin la palisada 3, sau o palisadă din lemn.

După una din campaniile de săpături, Fr. Resch controlând malul râului, după viituri mari, pentru identificarea de complexe și materiale mai deosebite, a semnalat primele șanțuri, fotografiind cotul cu șanțuri. Aceste informații au stat la baza publicării studiului despre fortificațiile neolitice și cele referitoare la Parța (Lazarovici Gh. 1990a; mai ales 1990b, 97 fig. 4, unde groapa *Gruben* era de fapt șanțul al treilea, schița era după imaginea fotografiată; Lazarovici Gh. et alii 2001, I.2 fig. 101.1), (Fig. IIIb.203).

Palisada 1, de pe marginea șanțului 1, era formată dintr-un șanțuleț în care erau înfipți stâlpi și pari intermediari; la **palisada a 2-a** și a 3-a (probabil) șănțulețul este mai lat și conținea lut galben bătătorit, care continua și la suprafață, păstrându-se pe cca. 10 cm înălțime. La o îndelungată uscare a straturilor s-a observat că acestea erau ziduri de lut armat cu o structură de stâlpi și bârne; **palisada a 3-a** apare la metrul 210,90, având la metrul 209,50 un gard intermediar pentru un sistem de sprijin, un drum de rond în interior, sau, poate, sisteme de pază (turnuri, platforme de lemn); **palisada a 4-a** de la metrul 206,70 este formată din stâlpi verticali dispuși la distanță de cca. 50 - 60 cm unul de altul. Două gropi de stâlpi apropiate, a căror apartenență nu a putut fi precizată, se aflau la metrul 204, 40: ele ar fi putut aparține altei palisade sau unui sistem de acces la palisada a 4-a; în zonă nu erau alte complexe, existând un spațiu gol până la prima locuință de la metrul 200.

Palisadele de sud au fost descoperite la circa 25-30 m de marginea de sud a râului, la circa 3 m adâncime. În acea zonă marginea de sud a așezării cobora spre vechiul curs de râu (Fig. IIIb.198). Este singurul element cercetat de noi acolo pentru epoca neolitică. Pentru epoca cuprului era un șanț de palisadă mai ridicat cu 1 m.

a)

b)

Fig. IIIb.201. Parța: a) palisada de S și panta care urcă spre centrul stațiunii; b) detaliu. In spatele palisadei sunt două gropi de mari dimensiuni, ce pot ține de un foișor de supraveghere pe deasupra sistemului de fortificare; terenul fiind în pantă, era dificil de supravegheat zona din afara lui

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.202. Parța, cotul râului, imagine cu șanțurile înainte de săpare

Fig. IIIb.203. Parța, șanțurile 2-4

Depunerile recente de nisip aveau și aici peste 1 m adâncime, ceea ce arată existența unei pante naturale a solului, spre marginea veche a cursului de râu, la marginea tellului, ca și pe latura de nord, la șanțurile 1-4.

În această parte era un spațiu lung de cca. 30 m de la ultimul complex și până la primul sistem de fortificare, loc în care comunitatea neolitică își ținea animalele. Când s-a preparat fundul săpături am găsit numeroase gropi de copite de vite, la diferite adâncimi, pe o grosime de cca. 25 cm.

Palisada de aici consta din trunchiuri mari de copac înfipte unul lângă altul, ce mergeau pe direcția SV-NE.

Șanțurile

Șanțurile au centrul (fundul șanțului) la: metrul 216,5 - șanțul 1; metrul 220,65 - șanțul 2; metrul 227 - șanțul 3, iar șanțul 4 la metrul 231. Ultimul șanț avea marginea exterioară la metrul 235.

Primul șanț pornea imediat de la marginea ultimei palisade (1) și avea centrul la metrul 216,5; primul șanț avea adâncimea de 1,80 m și lărgimea la gură de 3,60 - 3,70 m. Șanțul avea profilul în „S" și era mai puțin adânc decât următorul.

Șanțul al doilea (Șanțul mare) avea adâncimea de aproape 3 m și deschiderea la gură de 4,5 m, iar centrul la metrul 220,65. Vârful dintre două șanțuri, în vremea noastră, nu se mai păstrează.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.204. Parța, sistem de gard între șanțul 3 și 4

Șanțurile aveau pereții drepți și fundul albiat, dovadă a folosirii îndelungate și a unor curățiri succesive. Șanțurile sunt săpate în pământul galben; escaladarea marginilor șanțului, pe vreme ploioasă sau cu picioarele ude sau umezite este foarte dificilă, mai ales la șanțurile 1 și 2. Mai mult, palisada 1 este chiar pe marginea șanțului 1, încât cel care este în șanț nu are nici o posibilitate de prindere pentru a ieși de aici. Semnalăm prezența unor bile de praștie, de mari dimensiuni, înfipte în icul dintre cele două șanțuri. Felul cum au fost descoperite ne permite să ne gândim că acestea au picat într-o vreme când șanțurile erau pline cu apă și s-au putut afunda în lutul moale, altfel, în mod normal, s-ar fi rostogolit spre fundul șanțului. În stratigrafia șanțului se constată etape de refaceri, precum și perioade în care apa din șanț a scăzut și a apărut o vegetație de baltă, sau un strat de humus.

Șanțul al treilea, cu profilul în formă de "U" sau "W", rotunjit de vremuri, avea gura largă de 5,5 m și adâncimea de 2,5 până la 3 m, cu centrul la metrul 227. Ar fi posibil ca șanțul să fi fost curățat și adâncit, fără a respecta întocmai vechiul traseu și din această cauză ar fi apărut și forma de "W".

Pe icul dintre cele două șanțuri la cca. 1,2 m erau găuri de stâlpi masivi ce permit montarea unui gard de bârne orizontale (vezi Fig.IIIb.204a-b, refacerea sistemului).

Materialele ceramice din umplutură aparțin culturii Banatului, astfel: chiar pe fund (la -3,75 m) sunt numai cele din etapa IIC - IIIA, deci din perioada ultimă de funcționare; la prima depunere de humus (la -3,50 m) sunt doar materiale din fazele IIB și IIC (bandă meandrică incizată, lată (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 42/5) și o cupă sau pahar, evoluată (Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.2,** pl. 42/15), ceea ce ar corespunde unei perioade de funcționare, de secare a apei din șanț și apariția unei vegetații.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.205. Parța, vedere de la Șaitoș (La Vaci) spre sistemul de fortificare

· **Șanțul al patrulea** avea 2,60 m adâncime și cca. 3 m la gură, fundul rotunjit cu centrul la metrul 231. Pe fundul șanțului (la -3,8 m) sunt numai materiale din fazele IIB și IIC.

În umplutură, mai sus (de la -3,6 la -3 m), sunt materiale amestecate din fazele IIB (mai puține), IIC (mai numeroase) și unele din IIIA. La -2,75 m apar primele materiale Vinča C și de influență Vinča C, etapă ce ține de ultima perioadă de funcționare. În toate șanțurile s-au găsit între cinci-şapte perioade mari de *depuneri*. În primele trei-patru perioade au loc mari scurgeri (în apă) de pe maluri înapoi în șanț. Pe toată grosimea acestor depuneri se găsesc scoici de râu, mai ales pe fundul șanțului, dar și pe margini. Prezența scoicilor nu este rezultatul consumării și aruncării lor, ci a vieţuirii lor, în unele perioade, în apa din șanțuri. De altfel, depunerile de pământ galben de pe fundul șanțului, sau de pe margini, sunt amestecate cu scoici și mâl și mai rar se găsesc resturi organice. La șanțuri se observă ***unele perioade de mari reparații*** când se schimbă panta, profilul sau unghiurile, lucru sesizabil mai ușor la șanțurile largi, ca în cazul șanțului 3.

Pe creasta dintre șanțuri se constată uneori, mai ales între șanțul 1 și 2, urme de țăruși (țăpușe) înfipți în cele mai variate direcții, legați între ei și înveliți, foarte probabil cu spini, formând, astfel, un gen de "arici" pentru a îngreuna trecerea atacatorilor peste șanțuri. Nu este exclusă nici posibilitatea ca asemenea spini și țăpușe să fi fost înfipți și pe fundul șanțurilor, făcându-le, astfel, aproape de netrecut.

Reconstituirea sistemului de fortificare

Aşa cum s-a precizat la publicarea monografiei despre Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001, 197, fig. 161 și urm.) sunt patru-cinci palisade. Asta deoarece un gard mai mic era între palisada 3-4. Am reconstituit și am pus stâlpi în gropile de pari în funcție de dimensiunile acestora, dar nu trebuie să uităm că la adâncime stâlpii erau mai subțiri (fiind ascuțiți și arși să nu putrezească) și înfipți unii lângă alții.

Abandonarea sistemului de fortificație are loc cândva în ultima perioadă de locuire neolitică de la Parța, probabil în vremea fazei IIIA a culturii Banatului, fapt care ar putea fi pus

https://biblioteca-digitala.ro

în legătură cu așezarea purtătorilor culturii Vinča, faza C, pe terasa vestică a Timișului (stațiune situată la numai cca. 200 m de așezarea 1, pe tell-ul 2) și chiar în unele complexe din tell-ul 1.

Sisteme asemănătoare, contemporane sunt în Bulgaria, în mai multe stațiuni (Ovčarovo, Poljanica ș. a.: Todorova 1973). Acolo sistemele sunt însă cu ziduri de lemn învelite în lut, ca în cazul palisadei 3 de la Parța. Apariția fortificațiilor denotă existența unor relații economico-sociale ce impuneau separarea pe triburi, centre religioase, economico-sociale.

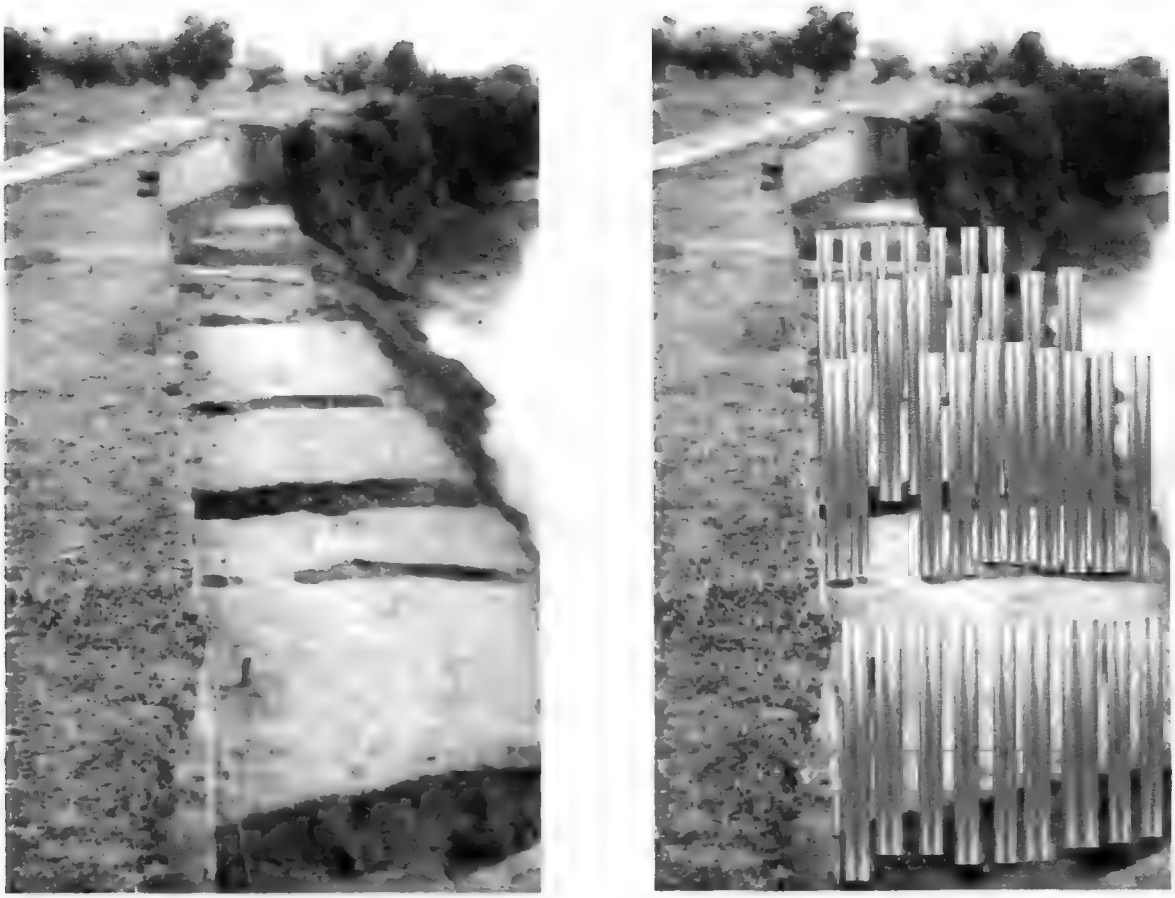

Fig. IIIb.206. Parța, palisadele: a)▲ vedere spre nord; b) reconstituire▲

Analogiile cu fortificația de la Iclod ne permit, într-o oarecare măsură, reconstituirea celei de la Parța. Șanțuri duble sunt cunoscute și în alte părți la Altheim, Bylany, Kunzing, Suceveni ș. a. (Müller-Karpe 1974, pl. 470B; Becker, Petrasch 1984, 32; Becker et alii 1985, 41; Pavlů 1984, 74-76, 78, 80; Petrasch 1986, 231, fig. 3). Palisade duble, triple sau mai multe, sunt cunoscute și în alte stațiuni (*Tagung Befestigte* 1990, 73, 75, 126, 198, 221-223, 376, 378, fig. 14/4), dar nicăieri la nord de Dunăre nu cunoaștem un sistem asemănător cu cel de la Parța.

La sud de Dunăre, în eneoliticul timpuriu din Bulgaria - ce corespunde etapei de sfârșit a neoliticului mijlociu și târziu de la noi, sau cu finele etapelor II ale neoliticului dezvoltat (etapa I fiind contemporană cu neoliticul timpuriu; etapele II fiind contemporane cu civilizații ale neoliticului mijlociu, iar etapele III cu neoliticul târziu), deci unor orizonturi contemporane cu cele de la Parța (nivelele 6) - există mai multe stațiuni neo-eneolitice fortificate la Ovčarovo, Târgovižte, Polianica, Nova Zagora (Todorova 1976, 34-37; 1988; Todorova, Vaisov 1993, 155 și urm. fig. 15).

https://biblioteca-digitala.ro

c) Grupele culturii Banatului

Pe teritoriul Banatului de vest (în Serbia) în zonele sale de centru și de nord, în mai multe stațiuni apar procese similare celor de la Parța. Pentru cele mai multe dintre acestea sunt cercetări vechi, cu informații lacunare. Multe zone sunt necercetate (exemplu Dealurile Lipovei). Mai bine cercetate sunt doar câteva stațiuni, precum Crno Bara-*Prkos* (Grbić 1933-1934; 1957; Garašanin M. 1950; 1959b; Garašanin M., Garašanin D. 1955b, 217, VIII/6-8; Brukner 1968, 71, 93, nr. 111; Radišić 1971a, cat. 10), Novi Bečej - *Matejski Brod*, ș. a. (Brukner 1968, 76 și urm.; Garašanin M. 1950). Toate acestea au la bază comunități Starčevo-Criș târzii și vinčiene de fază A sau B. Cele de fază A sunt legate de cultura Banatului I, iar cele de vreme Vinča B de cultura Banatului II.

Cel mai adesea manifestările sunt cuprinse eronat sub numele de *Tisa* sau „*Potiska kultura*" (Garašanin M. 1950; 1950a; Brukner 1968, 76 și urm.; 1974 s.v. *Potiska*), deși ele sunt mai timpurii decât cultura Tisa, conțin materiale vinčiene sau/și similare celor din cultura Banatului, considerate de unii a fi Szakálhát. Aceste materiale se detașează net de cele Szakálhát prin existența unei ceramici de tradiție Vinča B, a capacelor de vas similare celor din Vinča, dar mai ales din cultura Banatului și a ornamentelor canelate. Așezările sunt de tipul celor vinčiene, în faza veche apar bordeie și colibe, din vremea fazei Vinča B apar prezente așezările de tip tell, nefiind diferențe între cele vinčiene sau cele din cultura Banatului II.

Arhitectura grupului Matejski Brod

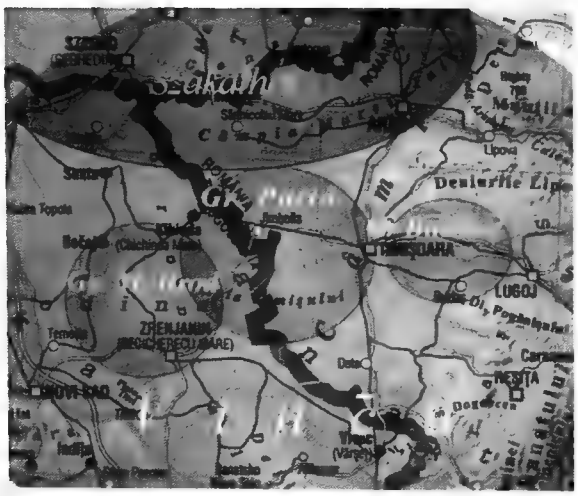

Fig. IIIc.1. Răspândirea grupelor culturii Vinča

Cea mai întinsă stațiune, cercetată doar prin săpături de salvare, este cea de la Matejski Brod – Novi Bečej, dar sunt puține informații publicate (Radišić 1964; 1971, fig. 1-2; 1971a). Termenul de ***grup Matejski Brod*** se impune, deși au fost puține cercetări sistematice și așa cum arătam s-au publicat puține materiale. Există și alte stațiuni, ca de exemplu Crno Bara – *Prkos* și altele, unde sunt doar fragmente ceramice izolate (Lazarovici Gh. 2006a). Evoluția ceramicii în proporție de 60% este identică cu cea de la Parța, restul sunt materiale al căror decor a fost atribuit mai de mult culturii Tisa (*Potiska* vezi mai sus și mai jos la Tisa) (Fig. IIIc.17a-b), iar mai recent culturii Szakálhát.

Deoarece arhitectura, tehnologia materialului se apropie cel mai mult de cultura Banatului și de Vinča, iar fazele vechi sunt identice celor din cultura Banatului îl considerăm un grup al culturii Banatului și nu direct al culturii Vinča, deoarece fondul Starčevo – Criș este

https://biblioteca-digitala.ro

mai puternic (amestec cu pleavă în pastă, vase globulare, numeroase castroane semisferice sau bitronconice diferite de cele Vinča B). Aceste descoperiri nu pot fi atribuite nici culturii Szakálhát, deoarece numeroasele elemente vinčiene nu mai apar în Szakálhát spre nord, la Battonya de exemplu (Goldmann 1984, există extrem de puține materiale vinčiene: fig. 44/2, dar sunt numeroase materiale Bucovăț și ale grupului Parța). Pot fi importuri Shakálhát deoarece asemenea importuri apar și la Parța și Zorlențu Mare (Lazarovici Gh. 1990 ș. a.), dar stațiunile nu aparțin culturii Szakálhát (Fig. IIIc.17a-b).

Așezările și locuințele

Așezările sunt sub formă de tell, cu depuneri de peste 1,5 m grosime, fiind alese grinduri neinundabile în coturile Tisei și afluenților ei din regiunea joasă a Banatului de centru – vest (Banatului jugoslav) la Novi Bečej sau Idjoš (Grbić 1957; Radišić 1964; 1971, fig. 1-2; 1971a), (Fig. IIIc.1). Deosebit de interesantă este tehnica de construire a locuințelor, amenajarea interiorului, dar mai ales prezența podelelor suspendate, care sunt identice cu cele de la Parța.

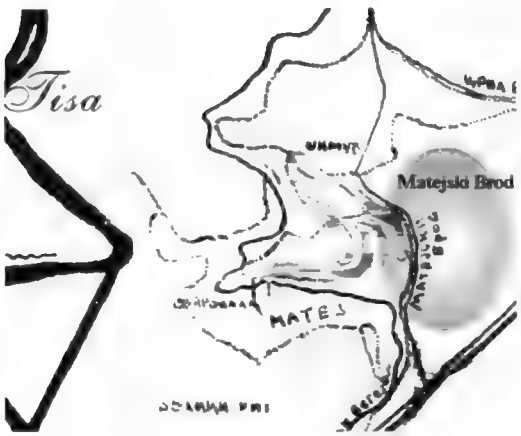

Fig. IIIc.2a. Stațiunea de la Matejski Brod

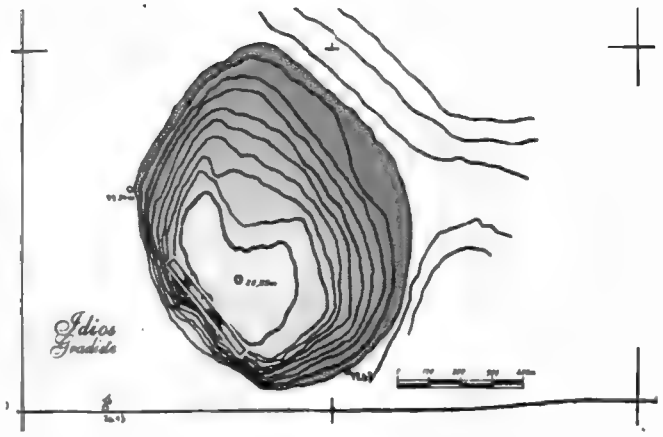

Fig. IIIc.2b. Idjoš - Gradište

Locuințele de la Jdioš au podeaua suspendată. Una din construcții avea peste 15 m lungime, o podeaua foarte bine păstrată, dar pereții erau extremi de subțiri, ca la Loc. 17, L42, „Casa Cerbului" încăperea de SE de la Pața, ceea ce arată că este vorba de pereți de etaj.

Ridicarea podelelor era necesară pe de o parte datorată viiturilor Tisei, ce provoca mari inundații, dar lăsa în vechile cursuri mari cantități de pește; stațiunea de la Idioș era la altitudinea de +73 m.

Forma locuințelor și modul de organizare este ușor diferit față de cel de la Parța. Aici locuințele sunt construite pe lungime, iar încăperile sunt organizate transversal (Fig.IIIc.4,5a-b) Și în cazul acestui tip de organizare era nevoie de o structură masivă de stâlpi, deși doar câteva găuri pot fi observate în chirpici (Fig. IIIc.4). Că podeaua este plasată pe bârne se poate lesne observa în cazul unui desen realizat de M. Grbić, pentru L VII de la Matejski Brod (de altfel un arheolog foarte precis, cu metode moderne de lucru pentru acea vreme). Locuințele sunt orientate NE-SV. Lungimea unei încăperi este de 10-11 m, iar lățimea de 5-7 m, ceea ce arată o arhitectură dezvoltată. Locuințele au pereți intermediari din lut cu ușoare

https://biblioteca-digitala.ro

structuri de pari, cu lipituri de ambele părți ale încăperii, peretele fiind fixat pe podeaua suspendată. La una dintre primele încăperi, după felul cum sunt rupturile din chirpici, bârnele par a fi puse pe lungime (Fig. IIIc.4).

Fig. IIIc.3. Zona Novi Bečej – Matejski Brod, zona carierelor cu stațiunea și vechi cursuri de râuri și ale Tisei

La încăperea de SV a L7 de la Matejski Brod, bârnele au o altă direcție, NE-SV. Pe podea se observă urmele unor casete, bănci sau vetre, precum și o serie de stâlpi interiori sau de la acoperiș.

La o altă locuință, cercetată în 1961, se observă o structură de bază cu bârne și o altă orientare a încăperilor interioare, marcate printr-un perete cu structuri de pari. Dacă unim găurile parilor de la structura acoperișului vedem că aceasta este deplasată cu 45° față de perete și direcția bârnelor după rupturile din podea. La această locuință structura constă din stâlpi interiori, aflați la o distanță de cca. 70-90 cm depărtare sau poate mai mult. Peretele se îngroașă în zona stâlpilor, ambele elemente dovedind existența unei structuri împletite din nuiele și pari.

La Idjoš s-a descoperit o altă locuință mare de 17 x 13 m. Podeaua era amenajată pe structură de bârne. Pe traseul pereților sunt urmele unor grinzi sau structuri verticale.

Pereții au urme de pilire pe marginea podelei. În anumite zone podeaua lipsește, dar se vede structura ei, în altele este deplasată de la locul ei, dovadă că era suspendată.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIc.4. Matejski Brod, Locuința 7

Fig. IIIc.5: a-b) Matejski Brod

https://biblioteca-digitala.ro

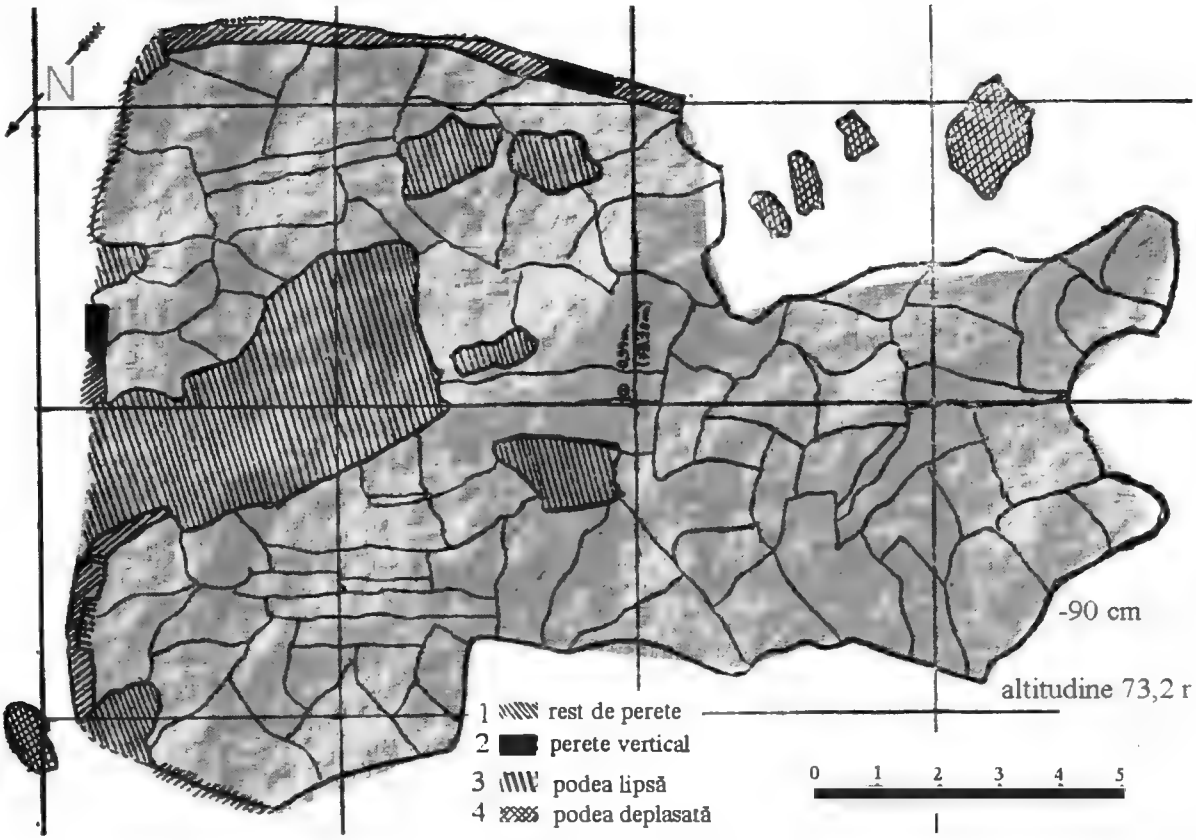

Fig. IIIc.5c. Idjoš

Grupul Bucovăț. Denumirea și originea

Grupul Bucovăț a fost definit ca un grup al culturii Banatului, la al cărui proces de formare stau elemente de origine Vinča A3 târzii (-9 -8 m la Vinča BB), care au o evoluție spre grupe liniare. Aceste comunități nu primesc influențele fazei Vinča B1, așa cum se petrec lucrurile la Parța, și nu ajung a fi liniare, de tip Szakálhát (AVK), (Fig. IIIc.17c), deoarece la baza lor stă cultura Vinča, nu Starčevo-Criș. Trebuie precizat că acolo unde la bază sunt elemente starčeviene, asociate sau influențate de cele vinčiene, se nasc grupe liniare. Pe un spațiu mai larg, la marginea ariei culturii Starčevo, acolo unde sunt comunități Vinča timpurii A1-A2, se nasc grupe liniare, iar unde este Vinča A3 și Policromie (în retardare) sau altele se nasc cele cu note muzicale. Acestea din urmă necesită un timp pentru evoluție și au o componentă liniară în formare (pentru Banat cazul descoperirilor de la Bodrogul Nou – *Cătră vale,* Luca 1985b).

Stațiunea de la Bucovăț a fost descoperită de către Fl. Medeleț, căruia i-au fost aduse materiale de către învățătorul din sat. Situl arheologic se află în izlazul satului, la cca. 150-200 m de sat, fiind un tell cu dimensiunile de 90 x 50 x 2m (Fig.IIIc.6). Localnicii numesc punctul ***Gruiu cu cremene*** sau ***Cremeniș,*** pentru faptul că de pe acesta, sau de pe marginile lui, bătrânii adunau cremene pentru amnare. Partea de răsărit a așezării a fost distrusă pe cca. 20 m de excavările de lut (lut necesar pentru nivelarea sau umplerea curților sau gropilor de apă din sat, fiind numeroase cursuri de râu mai vechi: Fig. IIIc.6-7). Au fost executate schițe cu detalii după vechile cursuri de râu din imediata vecinătate a stațiunii. S-a putut observa că aceasta era amplasată pe o "insulă" a unui vechi curs de râu, pobabil un

https://biblioteca-digitala.ro

braț de revărsare al Timișului, ce se află la sud de sat. Săpăturile au început în anul 1973 și au avut ca obiectiv îndreptarea malurilor unei cariere de pământ, pe o lungime de 10 m și o lățime de 2-2,5 m. În anul următor au fost extinse și s-au făcut patru sondaje în diferite puncte (Fig. IIIc.7).

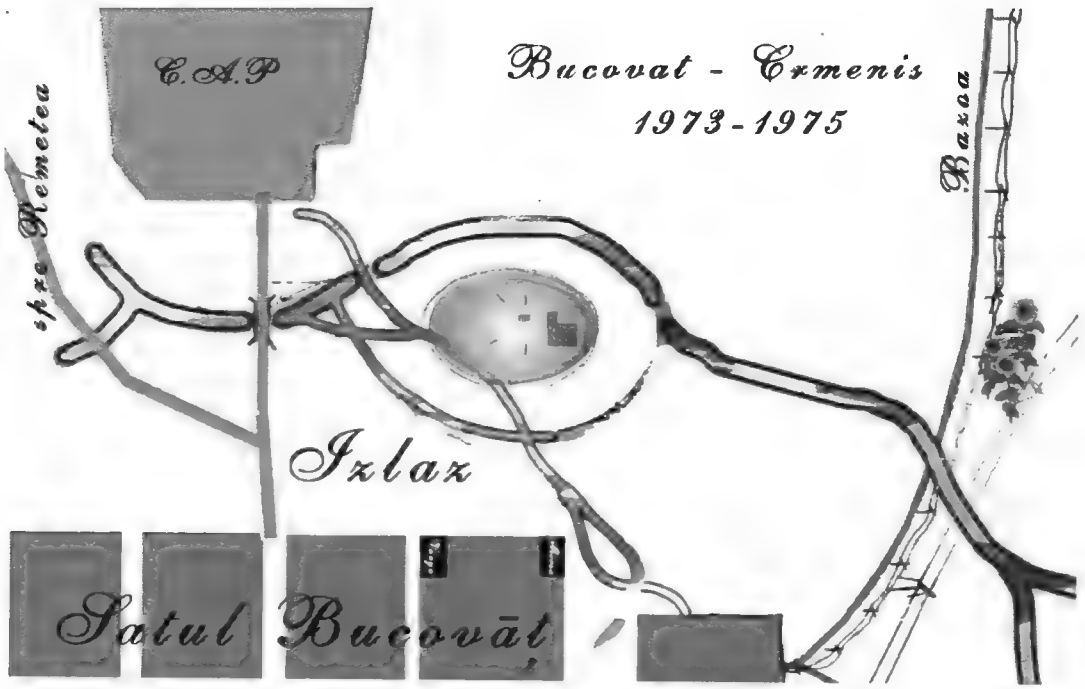

Fig. IIIc.6. Amplasarea stațiunii de la Bucovăț

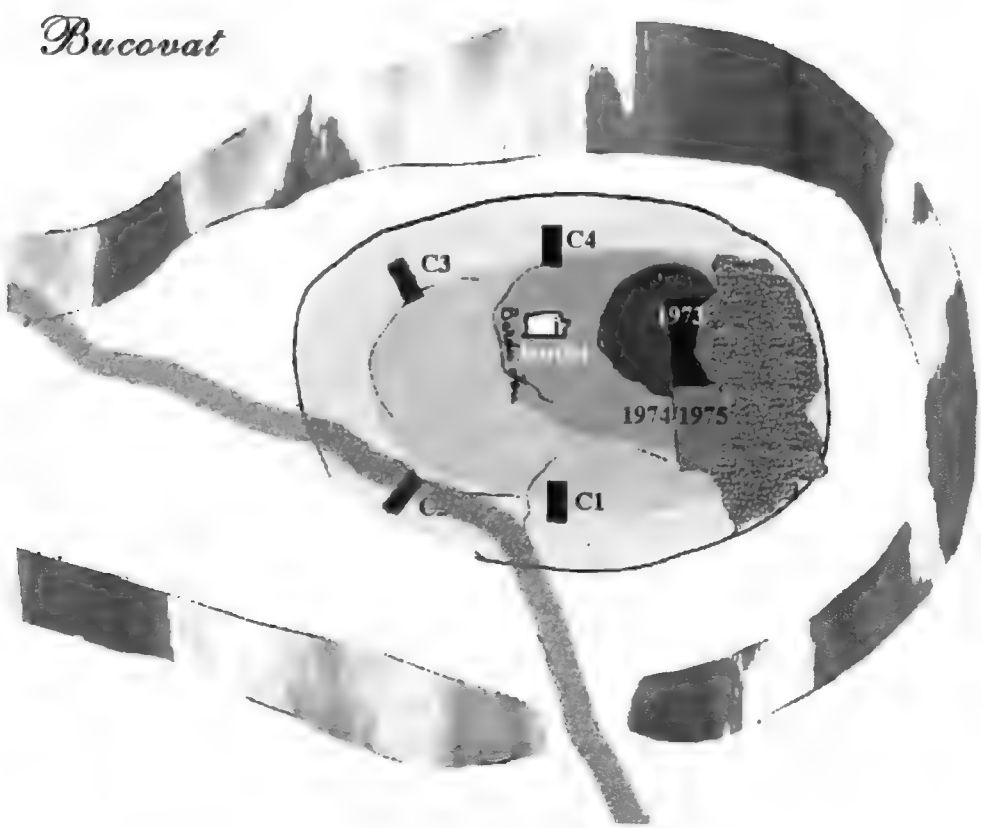

Fig. IIIc.7. Stațiunea de la Bucovăț - Cremeniș

https://biblioteca-digitala.ro

Cu acel prilej au fost descoperite unele complexe, lăsate pentru a fi investigate în campaniile următoare (Fig.IIIc.8-10). Cercetarea s-a oprit în marginea carierei, după cum se poate vedea în imagine, rămânând necercetate complexele din nivelul I.

În campania din 1974 s-a extins secțiunea cu 10 m spre sud și s-a coborât până la nivelul de călcare al unor locuințe. Cu acest prilej au fost depistate alte complexe, iar stratigrafia a fost completată cu noi informații, s-au făcut schițe topografice. În campania din 1975 cercetările s-au extins în zona carierei de lut și spre sat (sud) și au fost efectuate sondaje de verificare a stratigrafiei tellului. În acea campanie a fost cercetat și nivelul 1.

Fig. IIIc.8. Secțiunea 1 de la Bucovăț – Cremeniș, imagine la nivel Bucovăț II

Săpăturile

Despre săpături și complexe sunt publicate doar informații lacunare, necimentate. Extinzându-se cercetarea spre sud, spre sat s-a putut observa că depunerile nivelului I, în acestă zonă sunt mai groase, mai precis că nivelele II nu se extind dincolo de un zid mare, considerat adesea de noi ca perete de fortificație, după grosimea sa de 40-50 cm, fiind lucrat din lut, ars cândva la incendierea stațiunii, în nivel Ic-Id (Fig.IIIc.8).

Deoarece între dărâmăturile unor locuințe din nivelele Ib s-au găsit bile de praștie, incendiul a fost pus pe seama unui "război" intercomunitar. Peretele menționat ar face parte dintr-un sistem de palisade îmbrăcate în lut, fapt semnalat adesea în Bulgaria (Todorova 1986, 172, fig. 83), dar și la Parța, cum s-a putut vedea mai sus, la Palisada a 2-a. Două incendii violente, petrecute pe întreaga suprafață a stațiunii, după cât se pare din micile sonde stratigrafice, marchează evenimente socio–politice importante pentru evoluția stațiunii, reflectate și în evoluția ceramicii.

https://biblioteca-digitala.ro

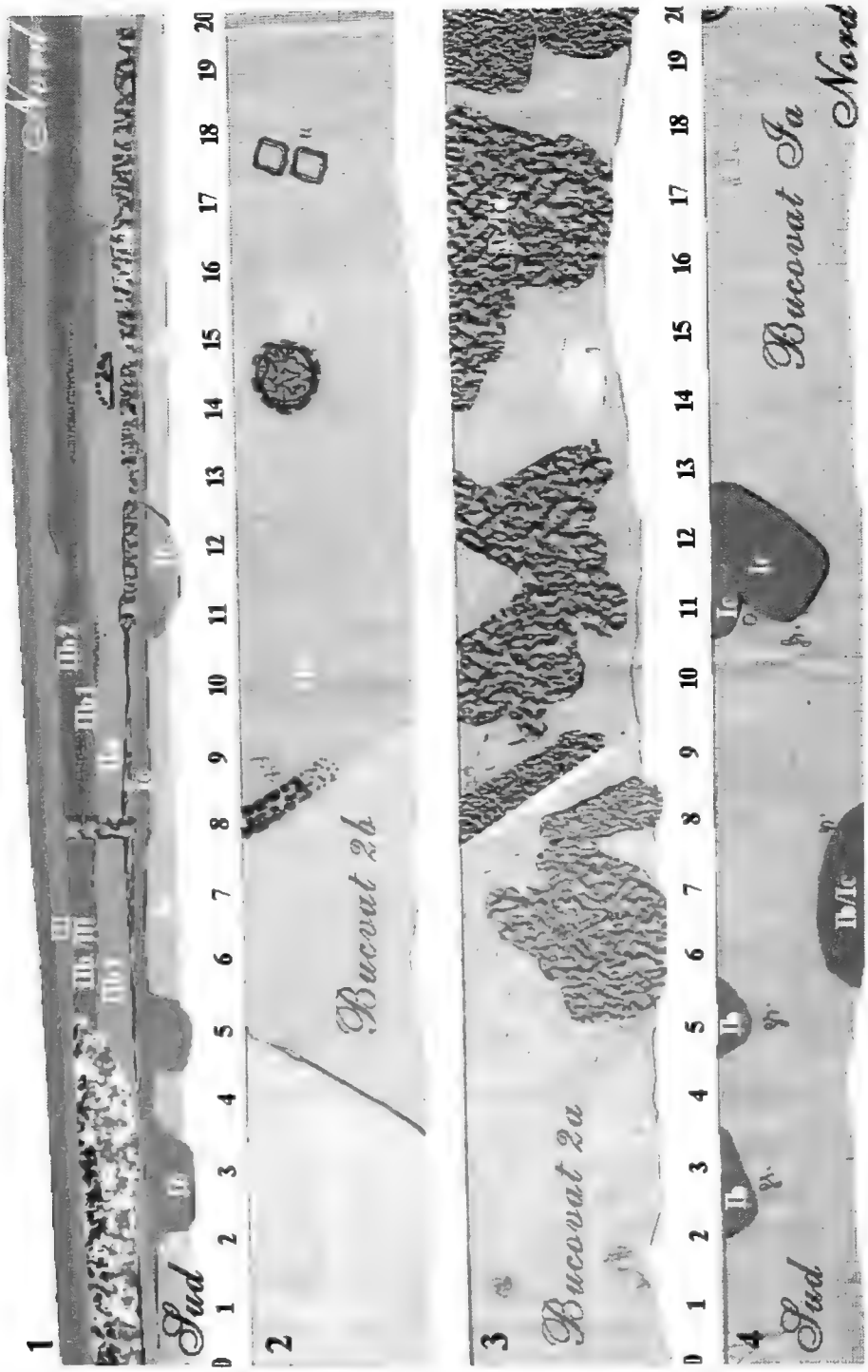

Fig. IIIc.9. Profiluri (1) și planuri de săpătură Bucovăț I-IIIa (2-4)

Prima incendiere, petrecută în nivel Bucovăț Ib, indică elementele unui "război" intercomunitar, marcat de distrugeri masive și de existența între dărâmăturile locuințelor a numeroase bile de praștie (mai jos, Fig. IIIc.15), fenomen sesizat și la Parța, mai ales în distrugerea generală petrecută la nivel 6 (vezi publicațiile Lazarovici Gh.- Drașovean – Maxim, în intervalul 1996-2001), doar că acest „război" nu a fost între cei de la Parța și cei de la Bucovăț; ultimii au folosit bile de praștie mai mici, diferite față de cele de la Parța. La scurtă vreme după acea distrugere a avut loc fortificarea unei părți din stațiune (nivel marcat de noi ca Bucovăț II), cu o palisadă îmbrăcată în lut sau mai degrabă un perete din lut ars intenționat (Fig. IIIc.10,15).

https://biblioteca-digitala.ro

Palisada avea o fundație care taie nivelele Bucovăț 1a, 1b și un strat 1c în interior și un alt strat 1d în exterior, care poate proveni de la amenajări sau marchează o locuire numai în exterior, nivel în care se păstrează încă caracteristicile etapei Bucovăț 1.

Bucovăț I

Stratigrafia

Descoperirile din primele două campanii de săpătură identifică trei straturi de cultură, marcate fie de complexe, fie de nuanțe de culoare și granulometria straturilor. Fiecare strat avea subnivele ce își găseau corespondență în dinamismul materialului, mai ales că s-au făcut și analize statistice pe materiale.

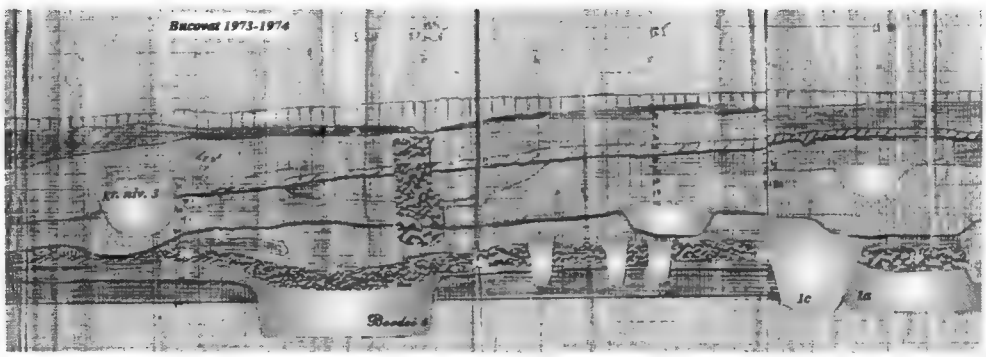

Fig. IIIc.10. Bucovăț 1973-1974, profilul de vest

Bucovăț Ia (Fig. IIIc.10-13)

Caracteristicile au fost definite încă din 1975 (Lazarovici Gh. 1975; 1976; 1979 ș. a.). Stratul **Bucovăț Ia** era format dintr-un humus amestecat cu brun de pădure, destul de acid (oase de animale nu s-au păstrat, doar dinții). Din diferite adâncimi ale acestuia porneau unele gropi, partea unor semibordeie, locuințe semiadâncite (Fig. IIIc.10-12). Dintre acestea B15 avea lungimea de peste 1,8 și lățimea de peste 1,2 m. Bordeiul 7, cu un nivel mai sus era oval, iar fundul său avea forma unui dreptunghi cu marginile rotunjite (1,5 x 2,5 m).

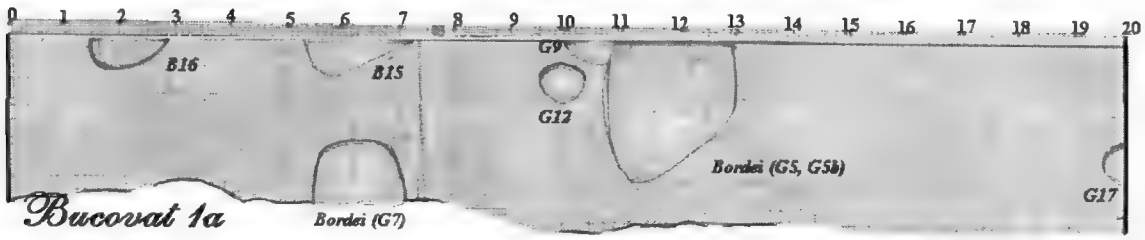

Fig. IIIc.11. Bucovăț, plan cu complexele nivelului Ia

Complexele

Din cel mai vechi orizont de locuire au fost preparate patru complexe, toate fiind afectate de lucrări neolitice sau recente (cariera de lut). În campania din 1975 au fost completate informațiile. Unele gropi de pari erau mai mari, datorită introducerii stâlpilor sau parilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Bordeiul 1 (Fig.IIIc.10,12) aflat sub profil avea lungimea de 2,4 m, ceva mai mare spre gură. Adâncimea lor nu trecea de 60 cm, dar la fiecare ar mai fi de adăugat încă cca. 15 cm la adâncime (diferența dintre nivelul de prindere și săpare).

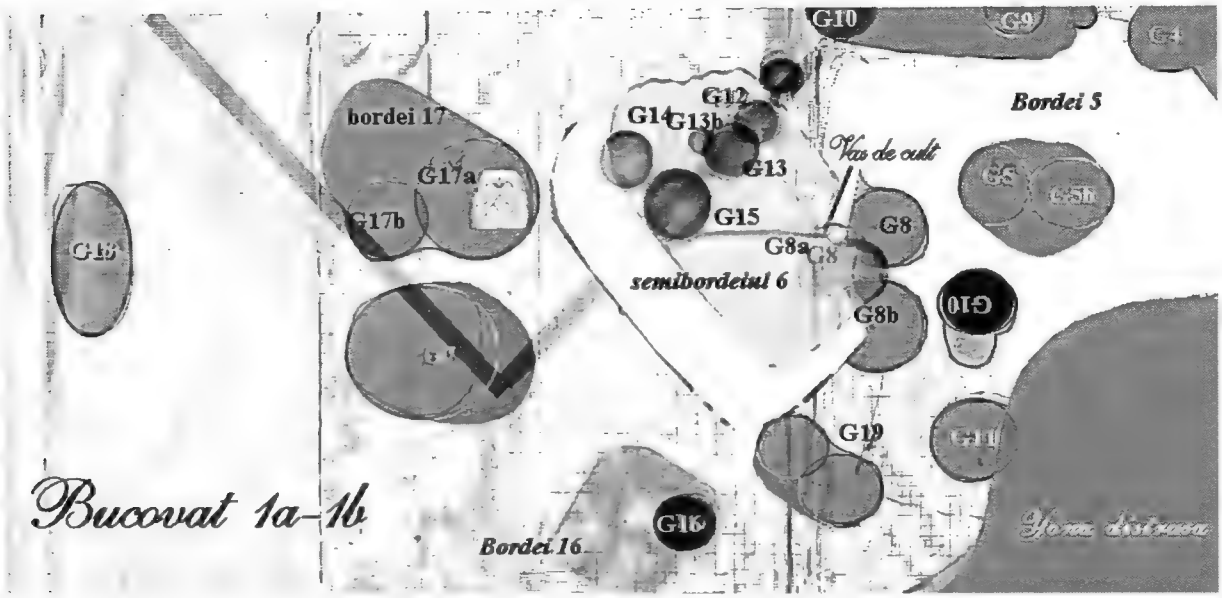

Fig. IIIc.12. Bucovăț Ia. Bordeie și gropi, unele din nivel Ib, poate Ic (-2,5 m adâncime)

Bordeiul 5. După demontarea resturilor de la L1 a fost găsită groapa altui bordei, B5, din nivel 1a. Groapa era suprapusă de alta, G8, în care a fost descoperit vasul cu față umană. Bordeiul a fost tăiat de mai multe gropi, din care unele țin de locuința 1 (G5b). Inițial a fost marcat ca G5 (avea peste 2,40 m lungime) și era tăiat ca și G5a (groapă ce pleacă din nivel 1b sau de la baza lui); pare a fi un bordei mare cu planul în formă de paralelogram (Fig. IIIc.11-13; în nivelul inferior colțul de nord-est pare mai estompat), formă sesizată și la altele (Groapa 5).

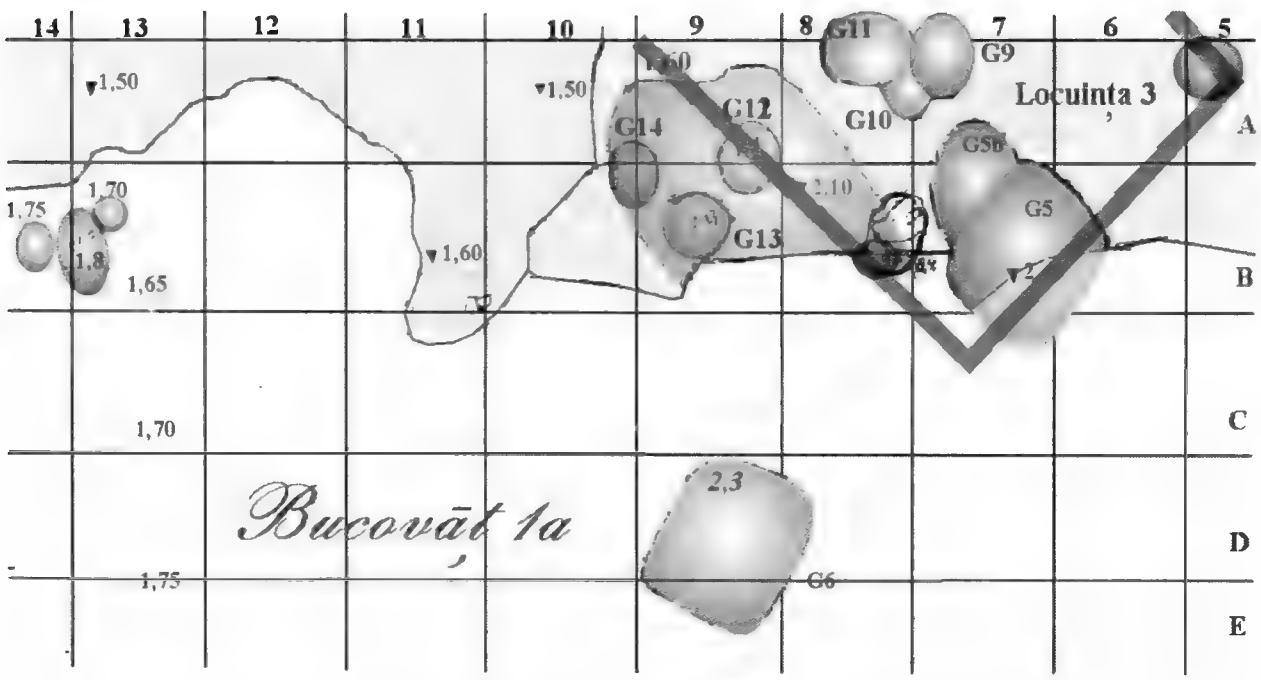

Fig. IIIc.13. Planul săpăturilor din 1973-1975, nivelul de la –2,3 m

https://biblioteca-digitala.ro

Dimensiunile acestor bordeie, deși doar unul a fost aproape în întregime cercetat erau: ***Bordeiul 7=G7*** avea 2,5 x 1,8 m; ***Bordeiul 15*** avea de la 1,8/2,4 m (mai sus, la gură avea 2,4 m) la 3,2 m lungime; iar ***Bordeiul 16*** cca. 2,5 x 2,2 m.

Groapa 16 de formă ovală, avea 1,5 x 1,4 m (partea cu groapă). Partea sa superioară a fost deranjată de gropi din nivel Bucovăț Ib. Constatăm că la acea vreme pânza apei freatice trebuie să fie fost mai jos, dar probabil că îndiguirile și colmatarea văilor de inundații au favorizat ridicarea apelor freatice.

Patru gropi din vecinătate (G4, G9, G8 și G10) ar putea ține de un sistem de pari, de la o structură de lemn, dar nu suntem siguri. Gropile 5 și 5b sunt mai târzii.

Nu toate gropile au aceeași adâncime sau diametru, de unde greutatea plasării la unele complexe. Unele se află pe traseul unor pereți de locuință, iar groapa de stâlp ține de structura de bază a complexului (Fig. IIIc.13)

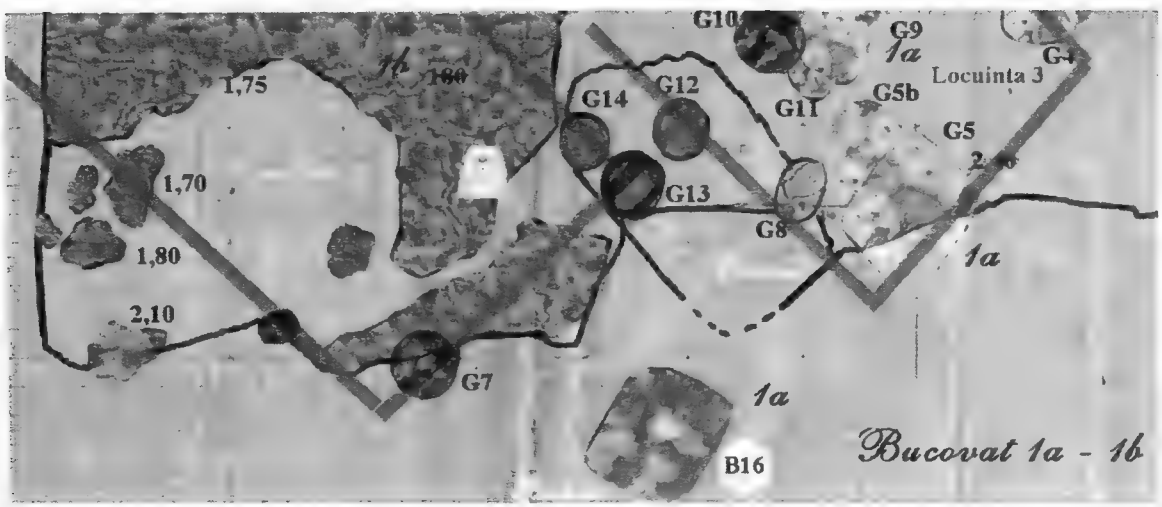

Fig. IIIc.14. Baza stratului Bucovăț I: bordeie Ia; Ib (gropi, semibordeie, locuință); Ic, fundații ce taie locuințele 1 și 2 la -2,1 m

Gropile au dimensiunile cuprinse între 0,25 și 0,45 m, ceea ce arată că serveau structurii de bază a complexelor (stâlpii acoperișului și pereților). Dintre cele mai mari erau G4, G11, G18-19. Cele mai mici avea diametrul de 20 cm, la G12, G13b, G16 ș. a.

Groapa 8 ține de un alt complex, este posibil să fi fost de la o locuință de suprafață L3, (Fig. IIIc.14). In acea groapă a fost descoperit vasul cu față urmană (numit "Janus", deoarece avea două fețe, situate la 180°). Groapa a fost săpată în marginea locuinței, cea ce arată că era posibil să țină de acest complex sau de un semibordei mai vechi. Cert este că îm ambele cazuri reprezintă o groapă de fundare, vasul fiind pus pentru a proteja, spre deosebire de locuința 3 unde capacul de vas a fost descoperit pe podea sub dărâmăturile pereților (Fig. IIIc.14).

Groapa 15 (Fig. IIIc.14). Inițial (1973) a fost considerată bordei, sau semibordei, dar la prelucrarea finală din anul următor, s-a dovedit a fi vorba de mai multe gropi și albieri ce se intersectau, sub ele fiind o altă albiere sau groapa unui bordei (lucrurile nu au fost prea clare, marcând activități umane anterioare gropilor). Este posibil să fi fost un semibordei, cum spuneam mai sus în a cărei margine se găsea vasul cu față umană (Fig. IIIc.19), vasul fiind spre marginea complexului, în umplutura lui. Fiind păstrat întreg s-a presupus că a fost depus într-o groapă mai mică (G8).

https://biblioteca-digitala.ro

Bordeiul 16 (Fig. IIIc.14) a apărut în campania din 1994 ca o mare pată de culori amestecate, negru, brun, cenușiu (marcată atunci G6 care era un alt complex). Dimensiunile erau de 2,4 x 1,7 m. La încheierea săpăturilor marginile păreau de 2 x 2,6 m, având o etapă cu umplere înceată. Colțurile acestuia erau rotunjite, demonstrând deci o distrugere puternică. Adâncimea nu era mai mare de 30-40 cm de la nivelul de la care s-a demarcat.

Bordeiul 17 (Fig. IIIc.12). Dimensiunile sale nu erau prea clare, avea cca. 2,5 x 3 m. El a fost tăiat de o groapă mai târzie (G17a) considerată a ține de Locuința 2, deoarece în podeaua locuinței, în poziție ușor adâncită se găsea un capac de vas cu față umană și o groapă de stâlp de la locuința G17b.

Bucovăț Ib (nivel 4/1973)

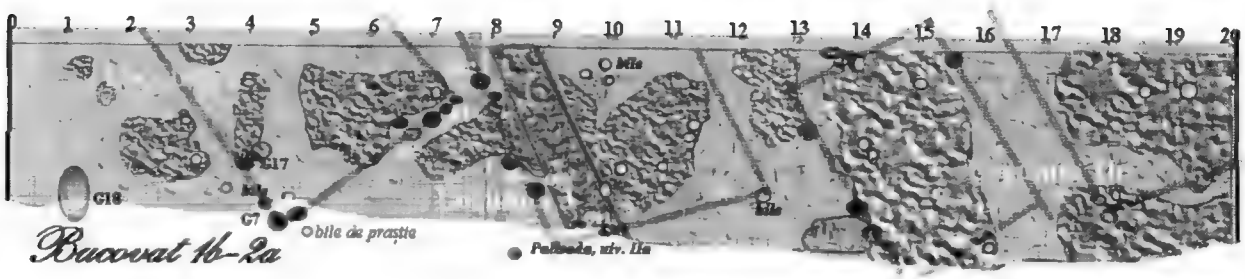

Fig. IIIc.15. Bucovăț, dărâmăturile locuințelor la nivel Bucovăț Ib, bile de praștie și fundația palisadei

Complexele. În nivelul **Ib** arhitectura stațiunii se schimbă. Practic, pe același spațiu se ridică noi construcții cu structură din stâlpi masivi și pereții lipiți cu lut. Modificarea arhitecturii se constată în aceeași vreme și la Parța, în cultura Banatului nivel 7b, dar și în alte civilizații (Policromia evoluată, cultura Szakálhát: Fig. IIIc.17c), toate influențate foarte probabil de evoluția arhitecturii culturii Vinča B1. La acest nivel au fost cercetate trei locuințe (L1b la nord, L2 la sud, L3 în centru), marcate în vremea cercetărilor ca platforme, neștiind întodeauna dacă sunt locuințe sau resturi de pereți.

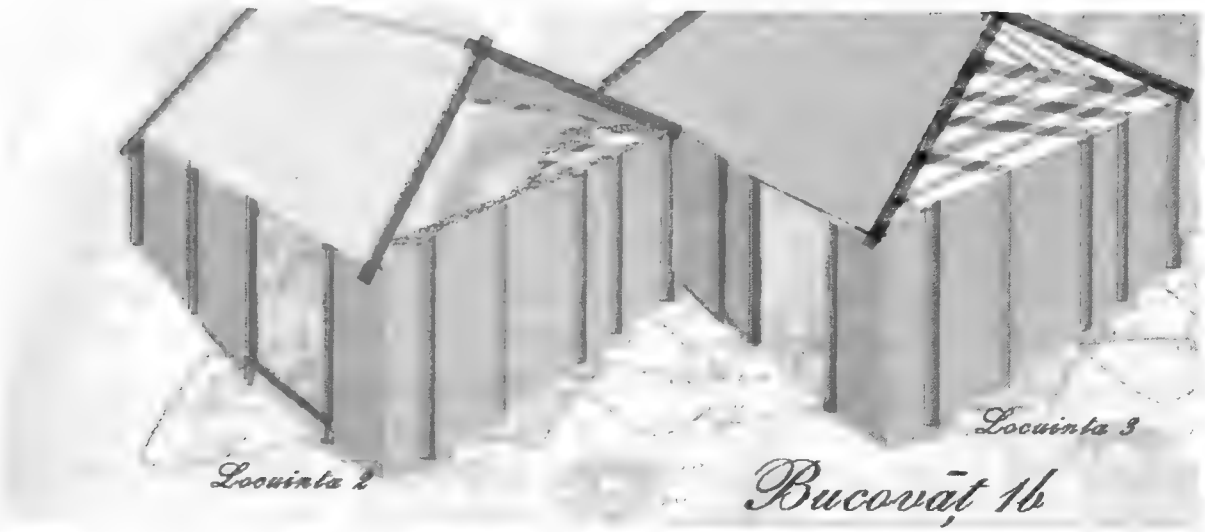

Fig. IIIc.16. Reconstituirea locuințelor 2 și 3 pe baza planului din Fig. IIIc.15

Locuința 1b. În colțul de nord al suprafeței cercetate au fost descoperite resturile unui mare complex ce suprapunea o groapă mai veche considerată bordei (mai sus B1). Zonele

https://biblioteca-digitala.ro

în care chirpiciul lipsește pare a fi zona șanțurilor sau pereților de la locuință, deoarece în acele zone în nivelele inferioare au fost descoperite gropi de stâlpi (Fig. IIIc.15-16).

Spre zona de nord au continuat exploatările de lut după săpăturile noastre din prima campanie, motiv pentru care după reluarea investigațiilor nu s-a putut continua cercetarea altor gropi din zona centrală și de sud. Au mai fost descoperite numeroase alte gropi care se situează pe linia zonelor în care lipsea chirpiciul. Acele gropi poate țineau de fundații pentru structurile de lemn ale locuințelor din bârne. Plasarea gropilor de pe două planuri de săpătură ne-a permis trasarea direcției locuințelor și stabilirea amplasării acestora.

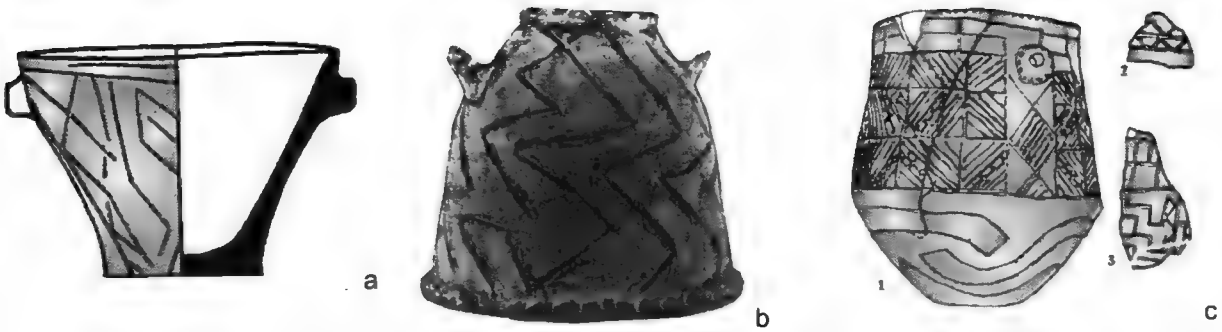

Fig. IIIc.17. Vase: a) Idjoš; b) Crno Bara, grup Matejski Brod; c)Vinča, cultura Szakálhát

În zona locuinței 1b e posibil să fi fost două complexe. Unul pe colț, putea fi și peretele de nord al locuinței 1b. Pereții locuinței 1b sunt împinși sau cad în interior (la acea dată nu am putut constata ca la Parța situațiile în care un perete era împins intenționat în interior sau exterior, la distrugere sau nivelare). Zona locuinței 3 a fost afectată parțial de șanțul palisadei de mai sus (nivel II), dar peretele de sud pare a se contura foarte bine. Locuința 2 pare bine delimitată, mai ales gropile de pe latura de sud.

Locuințele au axul lung orientat EV, iar spațiul dintre ele nu era prea mare. Modul de dispunere al locuințelor ne amintește de construcțiile din nivel 7b de la Parța, moment în care are loc o dezvoltare a arhitecturii, ceea ce indică, poate, o stabilitate mai generală în zonă. Distrugerile din nivel Ib-II indică aproape aceeași situație ca în nivelul 6 de la Parța.

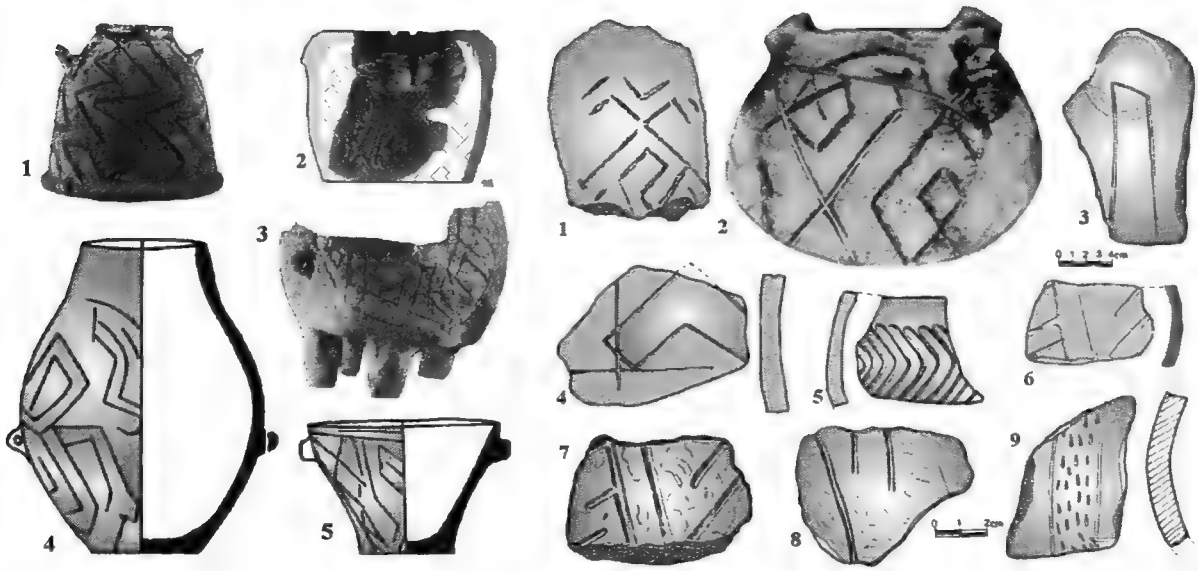

Fig. IIIc.18: a) Matejski Brod (Novi Bečej); b) Crno Bara

https://biblioteca-digitala.ro

Zisul Bordei 7 (=G7), (Fig. IIIc.12) era destul de mare, motiv pentru care la prima vedere l-am considerat bordei (unele materiale fiind marcate cu acest simbol). Ulterior s-a constatat că erau gropile stâlpului de colț de la locuința 2, din nivel IB.

Unele gropi (***G5, G11***) țineau de alte complexele de locuire, indicatori siguri pentru atribuirea lor nu avem în afară de amplasarea lor pe marginea unor complexe sau aglomerări de chirpici. Unele pot ține de locuința 1, din nivelul Bucovăț IIb, marcată de cele câteva vetre, altele țin, poate, de locuința 1b din nivel Bucovăț Ib.

Locuința 2 (Fig. IIIc.16). Datele din planurile de la -1,90 m au fost asociate cu cele de la -1,70 m, astfel conturându-se pe planul de mai jos situația pereților dărâmați și gropile de fundație. Observăm lipsa pereților în zona colțului, ceea ce ar indica o intrare. În raport de gropile de la locuința 3, considerăm că intrarea ar putea fi de aceeași parte spre nord-est, spre o posibilă trecere peste șanțul cu apă, ce presupunem că înconjura așezarea.

Locuința 3 (Fig. IIIc.15). Resturile locuinței, în afara stâlpilor de susținere, au fost distruse parțial de fundația palisadei din etapa IIa, palisadă ridicată la o oarecare perioadă de timp peste dărâmăturile locuinței 3. Resturile de chirpici și unele gropi de fundație dispuse după o simetrie apropiată locuinței 2 sunt semnificative. În locuință era un vas cu dublă reprezentare a feței umane. **Reconstituirea locuințelor 2-3** (Fig. IIIc.16). Modelul pentru reconstituire l-au constituit schițele Danei Rus pentru Parța (Rus, Lazarovici Gh. 1991; Lazarovici Gh. et alii 2001, Parța, nivel 7b, P24-P25).

Bucovăț Ic

Complexele. Zona de la Bucovăț rămâne o vreme nelocuită, depunându-se un strat (probabil în vremea etapei Ic-Id), peste care se ridică vetrele și probabil locuințele din vremea etapei IIa. În sondajele efectuate în diferite zone ale stațiunii au fost descoperite puține materiale ceramice, dar mult chirpici de bună calitate de la complexe mari (Fig. IIIc.7).

În suprafața cercetată nu au fost surprinse complexe de locuire. Unele gropi pornesc din acest nivel, ceea ce presupune construcții de lemn ușoare, fără lut, probabil de scurtă durată.

Fig. IIIc.19. Cultura Banatului, grupul Bucovăț, faza I

https://biblioteca-digitala.ro

Ceramica grupelor culturii Banatului (Fig. IIIc.17-18)

Înainte de a trece la etapa a II-a este necesar să precizăm câteva aspecte privind ceramica grupelor culturii, publicată de-a lungul timpului sub diferite nume. În fazele timpurii când grupele nu erau deplin formate, toate au aspectul etapei I-a a culturii Banatului. În ceea ce privește ceramica de la Bucovăț, se pot face câteva constatări referitoare la etapa I-a.

În ***etapa Ia*** predomină bolurile tronconice din pastă fină, semifină sau uzuală. Amfora are gâtul cundric, ușor bombat. Apar unele fragmente de capace de vas, cel mai adesea decorate cu incizii de tradiție liniară, dar forma este vinčiană; apar motivele din pliseuri și caneluri fine ordonate în stil textil, gen cultura Banatului. Acestea motivează încadrarea noastră în cultura Banatului și nu în grupele liniare din nordul Câmpiei Panonice (Fig. IIIc.18-19).

În ***etapa Ib*** formele de străchini și castroane sunt mai evoluate, mai zvelte, dar apare și oala cu buza răsfrântă din pastă neagră, fină, lustruită, de tradiție vinčiană. O apariție rară este un vas, probabil o amforă cu două rânduri de torți mici groase, folosit la transportul apei prin trecerea unor sfori sau împletituri prin toarte.

În ***faza Ic*** apare butonul perforat, caracteristic grupului Bucovăț, dar destul de rar în cultura Szakálhát (Goldmann 1984, fig. 1) asociat, ca și acolo cu o motivistică terminată cu "M". Specific etapelor Ic-Id este apariția unor incizii din triunghiuri, rețea, zig-zag, "V"-uri, linii apropiate etc., elemente care apar în ultima fază de evoluție a culturii Starčevo-Criș (ex. Sichevița: Maxim 1984; 1985-1986).

Alături de formele deschise (străchini, boluri) apar amfore din pastă fină cu torți pe gât. Caracteristic pentru această etapă este capacul de vas ce are pe frunte, deasupra sprâncenelor cu alveole, un „M" dublu (Fig. IIIc.20a).

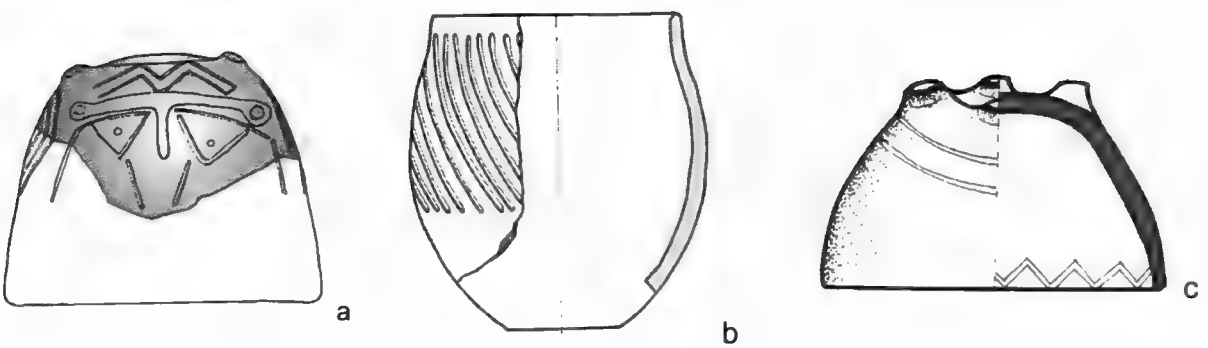

Fig. IIIc.20. Cultura Banatului, grupul Bucovăț, faza Ib-Ic

Ornamentele. Pe lângă ornamentele incizate, unele de tradiție liniară, caraceristice însă și etapelor Vinča A–Cultura Banatului I, la specia uzuală (faza Ia și Ib) mai apar proeminențe, proeminențe alveolate, șiruri duble de alveole sub buză (faza Ib) și tot la această categorie ceramică se înmulțesc ornamentele cu butoni, care vor fi specifici etapei Ic. Acum apar și brâuri alveolate dispuse pe umărul vasului.

Toate aceste lucruri apropie descoperirile de cultura Banatului, dar totodată constatăm lipsa elementelor specifice etapei Vinča A3-A3b și mai ales B1. In acest grup sunt mai multe elemente de tradiție liniară decât în cultura Banatului, aspectul Parța. Pe măsură ce ne îndreptăm spre vest și sud, elementele de tradiție liniară se estompează, mai ales în

https://biblioteca-digitala.ro

tehnologia ceramicii (dominând formele și tehnologia vinčiană), dar și în arhitectura locuințelor. Specifice grupului Bucovăț II sunt pliseurile vinčiene care capătă un aspect textil, iar cele incizate sunt terminate în „M", „W" sau apar alte combinații între ele (Fig. IIIc.21).

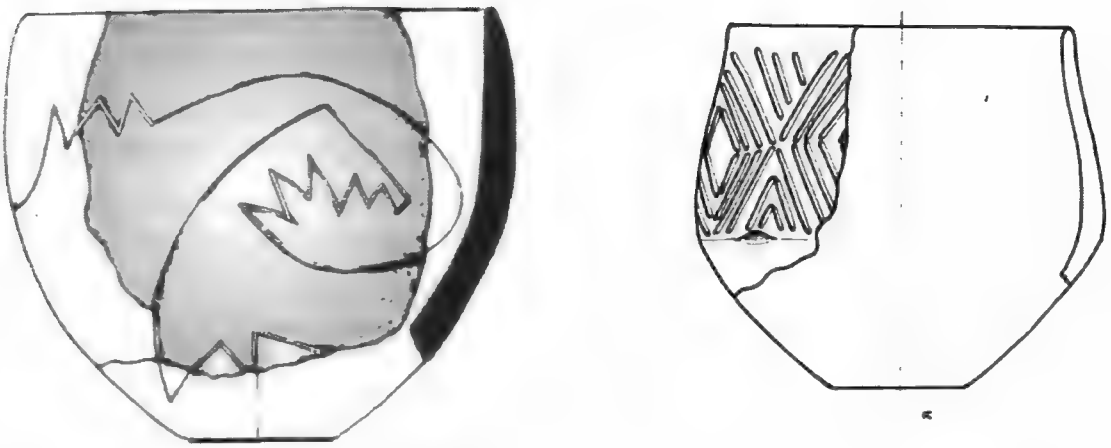

Fig. IIIc.21. Cultura Banatului, grupul Bucovăț, faza Ib-Ic

Bucovăț II

La nivel Bucovăț IIa, se constată fortificarea unei părți din stațiune după o perioadă de distrugere, nivelare și o locuire cu caracteristici ale etapei Bucovăț I (Bucovăț Ic și Id). Tot acum ceramica cunoaște o dezvoltare deosebită, se ridică cuptoare și vetre mai deosebite, unele cu clare influențe ale etapei Vinča B2. Toate acestea presupun și o arhitectură mai deosebită, din păcate nesurprinsă în spațiul cercetat din suprafața deschisă. În ceramică sunt elemente clare ale culturii Banatului dar și ale culturii Szakálhát (Fig. IIIc.17c).

Bucovăț IIa (***nivel 4/1973***) În acest nivel, după nivelarea complexelor din nivel Ib, s-a construit un cuptor cu vatră de foc în față, situat la cca. 6,5 m nord de palisada de lut ars. Nu știm cărui complex aparține (Fig. IIIc.22)

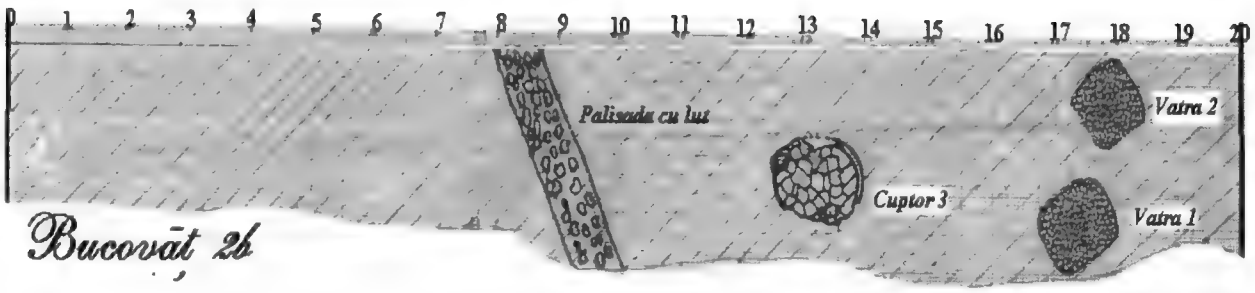

Fig. IIIc.22. Grupul Bucovăț, faza Ib-Ic Bucovăț II, complexe din 2a și 2b

Bucovăț IIb (***nivel 3/2973***)

În nivelul III au fost descoperite resturile a două vetre de foc cu podium (vatrele 2-3). Vetrele aveau un podium de cca. 15 cm înălțime, motiv pentru care credem că una aparținea probabil nivelului IIb (vatra 2), iar alta nivelului IIa (vratra 1), (Fig. IIIc.22). Este foarte posibil ca aceste gropi și vetre să aparțină unor locuințe de suprafață nedepistate, dar s-ar putea să țină și de o singură construcție, iar peretele să nu fie o fortificație ci o mare construcție cu mai

https://biblioteca-digitala.ro

multe vetre în ea (poate cum este ***Casa tribului*** la Parța, P20). Masivitatea peretelui ne îndeamnă însă a o considera fortificație.

Fortificația cu perete de lut (Fig. IIIc.7, 22)

În centrul așezării, la nivel Bucovăț IIa, în zona secțiunii și mai apoi a marii suprafețe cercetate, după o perioadă de evoluție locală destul de dinamică, unele construcții din nivel Ic au fost puternic distruse. Mai mult, între ruinele locuințelor, peste ruine, dar și pe nivelul de călcare s-au găsit numeroase bile mari de praștie, dar cum pomeneam mai sus, nu atât de mari ca cele de la Parța. A urmat o perioadă când locuirea continuă, ilustrată prin mai multe orizonturi ce corespund unor straturi de depuneri de diferite culori. Acestea conțineau materiale corespunzătoare unor orizonturi similare de la Parța. În alte puncte ale așezării, unde s-au făcut sondaje, au fost descoperite urme de locuințe cu materiale similare primelor nivele. Urmează apoi două straturi cu depuneri groase, din nivel Bucovăț IIa și IIb, cu o ceramică care atinge apogeul prin tehnica de prelucrare, dar și prin stilistica decorului.

În aceste nivele și legat de ele a fost descoperit un zid lucrat doar din lut bătut și ars, lat de 0,50-0,60 cm, păstrat pe 60-80 cm. Spre sat, spre sud straturile nivelului II se subțiază și se termină, la cca. 1-1,5 m depărtare de acest zid. Un corespondent al acestuia nu este. Este vorba de o construcție de dimensiuni foarte mari. După aspect pare perete de fortificare sau o clădire uriașă pentru acele vremuri. Spre nord, pe o lățime de peste 20 m nu a fost găsit un corespondent al acestui zid. Din aceste motive l-am socotit zid de apărare pentru nivelele II.

Deoarece la sud de acest perete straturile se subțiază, cele din nivelul II dispar, iar peste cele din nivelul Ic-Id vin cele din nivelul III, ne-am gândit că ar putea fi o albiere, un șanț, dar nu de apărare, deoarece are un profil rotunjit.

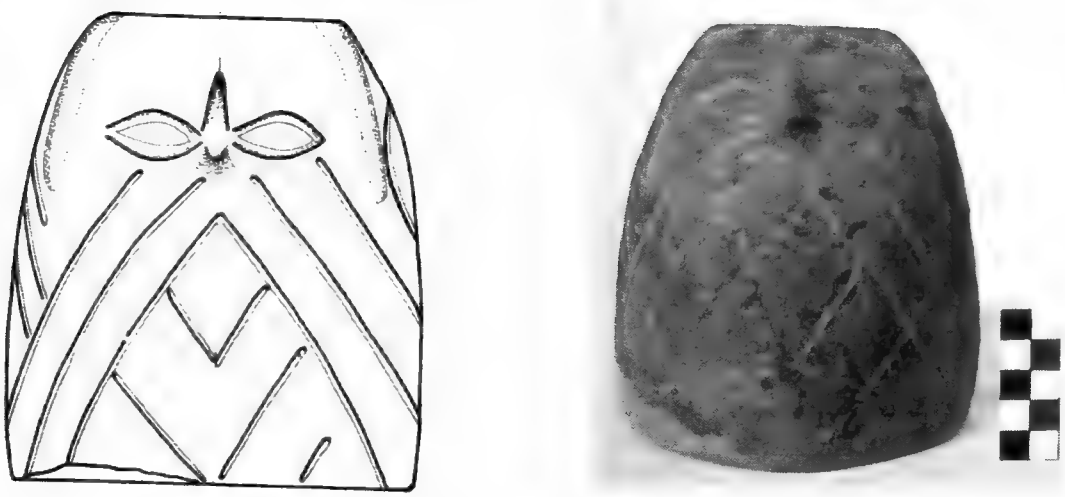

Fig. IIIc.23. Grupul Bucovăț, faza Ib-Ic

Bucovăț III. Nu s-au descoperit complexe din această vreme. Unele gropi și vetre deranjate sau resturi de vetre neamenajate par să indice o locuire cu colibe în prima etapă, iar în a doua etapă urmele de locuire sunt foarte slabe. Decăderea arhitecturală este confirmată de cea a ceramicii. Ca și la Parța după distrugerea fortificației locuirea decade din toate punctele de vedere. Comunitatea locuiește modest, ceramica evoluează spre Tiszapolgár dar se oprește la acest nivel; gropi Tiszapolgár străpung stratul Bucovăț III.

https://biblioteca-digitala.ro

d) Cultura Dudești - Vinča

Trebuie să precizăm de la început că apariția, originea, evoluția și legăturile aspectelor culturale nu sunt suficient de clar definite. Cultura Dudești din Muntenia și aspectul Dudești – Vinča din Oltenia de est, Fig. IIId.2b, la care ne referim aici, fac parte dintr-un complex balcanic mai larg (Hotnica, Poljanica, Ovčarovo, Samovodenie). Ele sunt însă variante locale ale complexului Vinčian. În Bulgaria centrală fondul este Karanovo II, în Bulgaria de vest Vinča A, iar la nord de Dunăre sunt comunități Starčevo-Criș de fază IIIB-IVA. Apariția acestora nu se datorează unei migrații sudice dinspre Bulgaria, deoarece s-ar fi născut o civilizație de tip Karanovo III, iar Dudești – Vinča și Dudești sunt doar înrudite cu celelalte grupe din complexul balcanic menționat. În Oltenia fondul Policrom cu cele două-trei etape ale sale a lăsat o amprentă specifică locală, de aceea acceptăm opinia colegului M. Nica de aspect Dudești – Vinča. De altfel există descoperiri de fază Vinča A în Oltenia, cum este Verbicioara dar sunt prea puține materiale bine publicate, mai mult declarații, fără o analiză profundă (Berciu D. 1960, 37 și urm.; Lazarovici Gh. 1981, 185-186). Acestea se răspândesc doar până la Jiu (Fig. IIId.2b).

Colegii bulgari nu au lămurit situația, folosind o terminologie locală, internă (Karanovo II - Karanovo III). Descoperirile Starčevo – Criș de fază III B – IV A din zonele de vest ale Olteniei au fost confundate cu cele Vinča A (Doina Galbenu 1975; 1977). La fel se petrece situația la sud de Dunăre. Evoluția Olteniei de vest pe durata fazei Vinča B1 nu a fost definită suficient de clar. Materialele arheologice de pe ambele maluri ale Oltului par a fi legate de Muntenia. M. Nica a publicat informații detaliate asupra materialelor de la Fărcașele (Nica 1976b), dar săpăturile sale nu au fost pe suprafețe mari, de unde puține informații cu privire la arhitectură, mai ales pentru fazele timpurii. Dacă fazele timpurii Dudești IA și IB, pot fi sincronizate cu Vinča A și Policromie (Nica 1976a, fig. 4), fazele târzii sunt la nivel Vinča B2/C (Nica 1976a, 81, fig. 8-12 pentru al său Dudești IIA). Periodizările colegului M. Nica nu sunt constante.

Originea și aria de răspândire. Cultura Dudești, considerată a avea origine anatoliană și fiind rezultatul unei migrații din această zonă, a cuprins Muntenia și partea orientală a Olteniei, învecinându-se spre est cu arealul Vinča, motiv pentru care în Oltenia (între Jiu și Olt) apare și un aspect mixt Dudești-Vinča (Comșa 1971a; 1976c, 72; Nica, Niță 1979). În Oltenia comunitățile Dudești au asimilat și o parte din cele târzii Starčevo-Criș și ale grupului Cârcea (Comșa 1971a, 195-249; Nica 1976a, 71-103; Nica, Niță, 1979, 16, fig. 10). Arealul aspectului *Dudești-Vinča* se întinde la nord și la sud de Dunăre, pe valea râurilor Teslui, Jiu și Deznățui la nord și pe valea râului Ogosta la sud (Nica 1976a, 71-72). Când se petrece acest contact și care sunt componentele sale a rămas o problemă în discuție, deoarece nu există o stratigrafie comparată nici pentru Oltenia și nici pentru Bulgaria. Lucrurile au fost mai mult declarate decât demonstrate. În concluziile referitoare la descoperirile de la Leu, M. Nica dădea următoarele corespondențe (Nica, Niță 1979, 64): Leu I – Dudești III – Vinča B1 – Karanovo III-IV; Leu II – Dudești IV – Vinča B2 – Karanovo IV; Leu III – Vădastra I – Vinča B2

https://biblioteca-digitala.ro

– Karanovo IV. Aceste corelații nu se susțin, Dudești III nu poate fi contemporan cu Vinča B1, nu s-au adus argumente, sunt doar declarații.

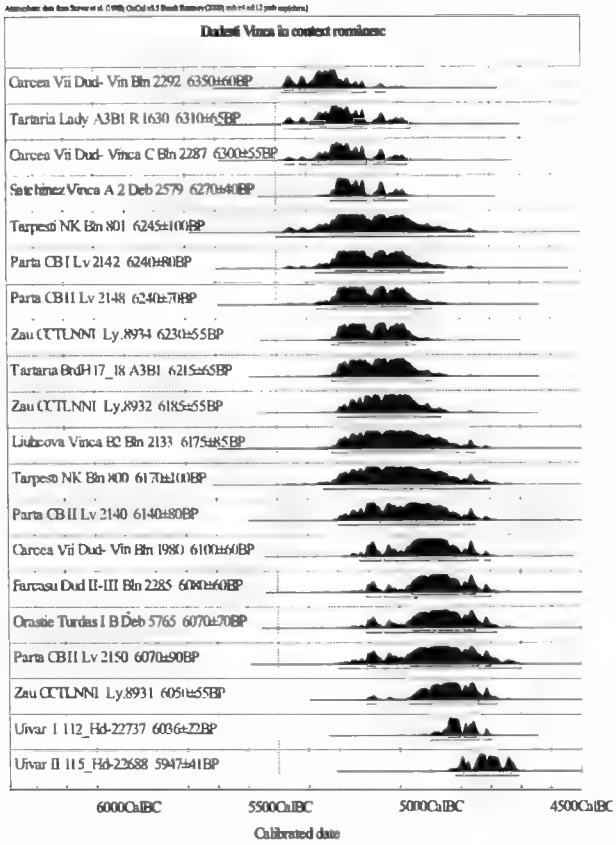

Fig. IIId.1a. Date radiocarbon, Oltenia, Banat și Transilvania

Pentru teritoriul de la est de Olt, E. Comșa a departajat cultura Dudești în trei faze evolutive, Malul Roșu, Fundeni și Cernica (Comșa 1993, 152), cu arii de răspândire destul de diferite. M. Nica nu a acceptat acest sistem. Dacă în prima fază aria de răspândire este atestată din vestul Olteniei și până la Dudești, în cea de a doua fază are loc o extindere spre nord-estul Munteniei (Comșa 1987, 36-37). În faza Cernica aceste comunități se întind spre vest până în sud-vestul Munteniei și sud-estul Olteniei, iar înspre est până la Vărăști-Grădiștea Ulmilor și Rasa. Limita sudică depășește Dunărea (Hotnica, Kadikioi, mai spre sud fenomenul este cuprins sub termenul Karanovo III), iar cea nordică se înscrie în linii mari până la poalele Subcarpaților (Neagu 2000, 55, pl. 1).

De la început se observă discordanțe între M. Neagu și M. Nica referitoare la sincronismele cu Karanovo. Ultima fază Dudești-Cernica, este interpretată și ca un facies cultural, bine reprezentat în centrul și sud-estul Câmpiei Române (Morintz S., Cantacuzino 1963, 30-41; Comșa 1971a; Neagu 2000, 54). Pentru Oltenia M. Nica folosește un sistem diferit: pentru descoperirile sale de pe Olt folosește o terminologie, iar pentru cele de pe Jiu alta.

Cronologia relativă și absolută

Deoarece situația nu este absolut de loc clară din punct de vedere stratigrafic și al atribuirii culturale a descoperirilor, încadrarea lor culturală și cronologică trebuie făcută în raport și de alte date, din alte zone, Fig. IIId.1b. Având în vedere acestea, am făcut o comparație a datelor pentru Oltenia în raport cu cele din Banat și Transilvania, vecinii vestici și legăturile cu grupele vinčiene. Cele mai timpurii ar fi la orizont Vinča A2-A3, dacă ne uităm la cele de la Sat Chinez și Tărtăria.

Contemporane acestora, în Oltenia de est ar fi descoperirile de la Fărcașele de Sus IA-IB. Care din complexele datate cu radiocarbon ale lui M. Nica țin de Policromie și care țin de cele Dudești este greu de precizat. Terminologia Dudești – Vinča B este folosită la Leu pentru faza Dudești III, pe când datele sunt sincrone cu Vinča A, după afirmațiile lui Marin Nica. Pare să fie o eroare de atribuire a lui M. Nica, preluată în studiile de cronologie absolută

https://biblioteca-digitala.ro

(Mantu 1995, 216, 266; 1998b; 1998c, 86, 97; 2000, 99; Laszló A. 1997, 260, nr. 87-90). După noi cele mai timpurii materiale aparțin Policromiei dezvoltate, sincronă cu Vinča A2.

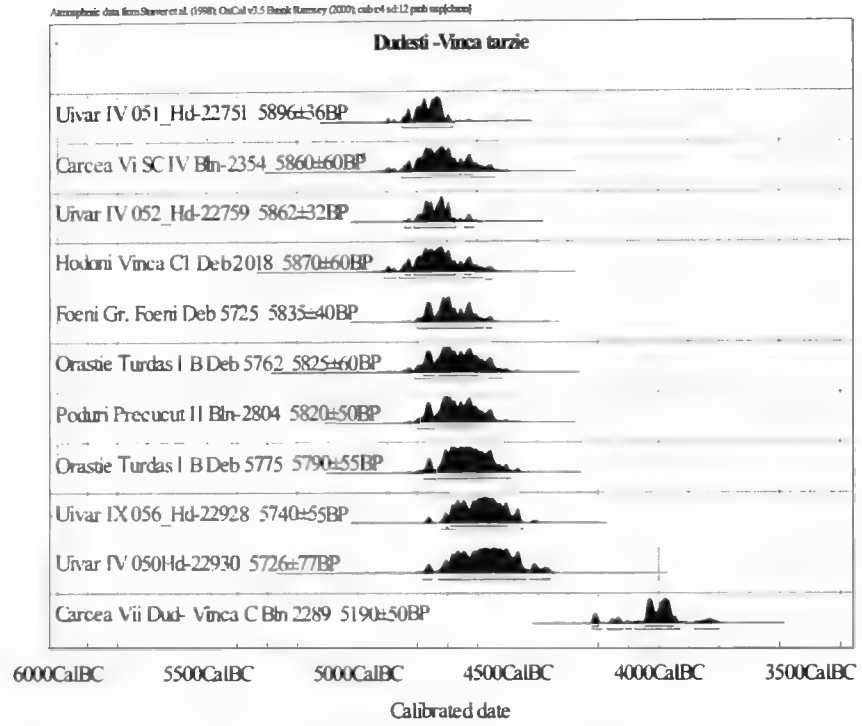

Fig. IIId.1b. Date radiocarbon, Oltenia, Banat și Transilvania (continuare)

Data de la Cârcea *Viaduct*, Dudești-Vinča C (Bln 2287) nu poate fi legată de Vinča C, este poate o eroare de interpretare sau clasificare, greu de știut; ea se situează la orizont Vinča A3. Cert este că la Cârcea și la Grădinile – *Islaz* și Fărcașul de Sus sunt complexe Dudești I sau poate Starčevo-Criș IV, care ar putea marca o migrație sudică de genul celei din grupul Veluška – Porodin II, cu ceramică canelată și forme specifice, unele preluate din orizontul Policrom târziu (Nica 1976a, 79, fig. 1; 2000, 154, fig. 10-11: considerate influențe Karanovo III), cunoscută și la Gradešnica (Nikolov B. 1976).

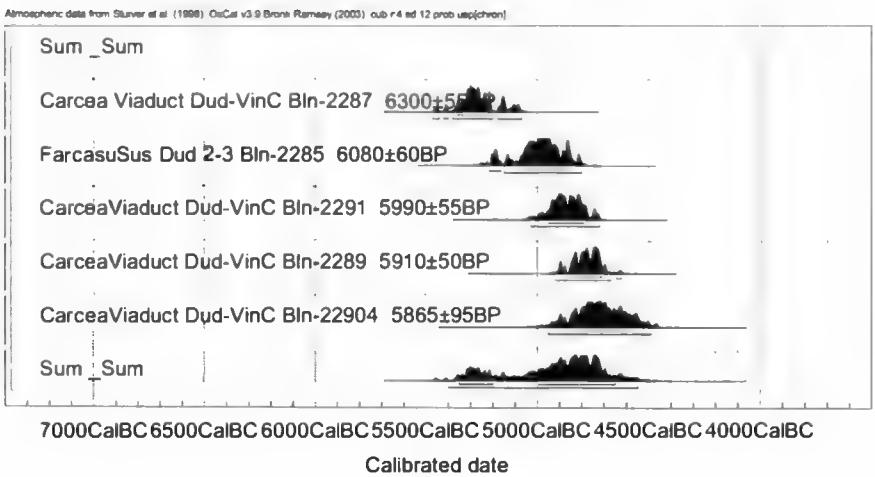

Fig. IIId.2 a)▲ Date radiocarbon Dudești – Vinča; cumulate se văd două etape;
b)▼ harta zonelor

https://biblioteca-digitala.ro

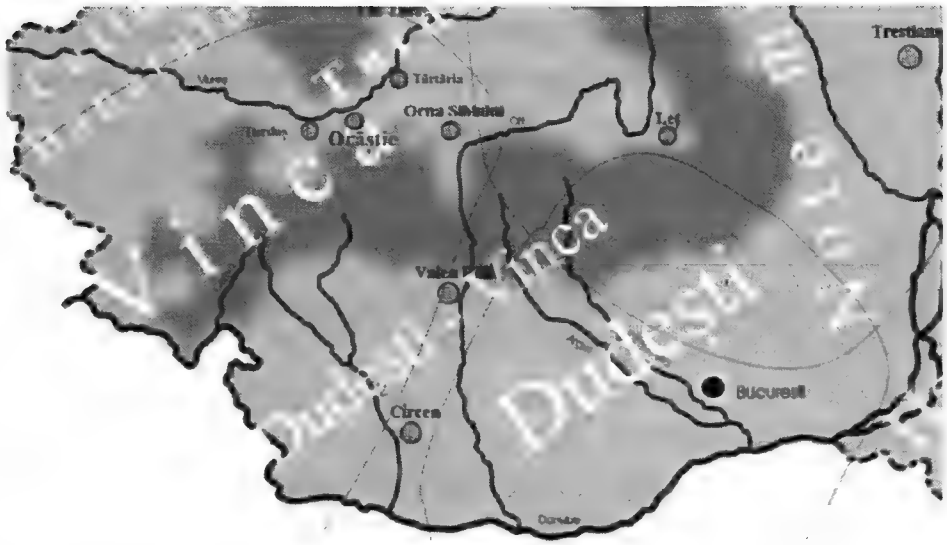

În zona pe care o ocupă cultura Dudești, ea suprapune o parte din arealul Starčevo-Criș, iar existența ei în Oltenia și la sud de Dunăre durează până la apariția culturii Vădastra. Avem o singură dată radiocarbon pentru faza II-III a culturii Dudești. Având în vedere sincronismele cu alte culturi, apreciem că faza timpurie a acestei culturi a evoluat probabil în intervalul 5.300- 4.900 CAL B.C., iar cea târzie între 4.900 – 4.700 CAL BC (tab. IIIc.1a-2a), (Mantu 2000, 88, tabel 2; Lazarovici C.-M. 2006). Faza a II-a de la Cârcea (BIn-1980) și Fărcașele de Sus (BIn-2285) este legată de Vinča B2, poate de începutul „șocurilor" Vinča C.

Evoluția culturii Hotnica în Bulgaria este apreciată a se fi derulat în intervalul 5.300 – 4.900 CAL B.C. (Görsdorf, Bojadžiev 1996, fig.1). Aspectul Dudești–Vinča, în partea de început evoluează cu contribuția ultimei faze Starčevo-Criș IVB, iar apoi se dezvoltă în paralel cu Dudești și Vădastra timpurie în sud. Pentru acest aspect există opt date radiocarbon, care îl plasează cu aproximație în intervalul 5.600 – 4.500 CAL BC (Mantu 2000, tabel 1, 99); probabil faza veche a evoluat în intervalul 5.600 – 4.800 CAL BC, iar cea recentă între 5.300- 4.500 CAL BC.

Deoarece nu sunt diferențe esențiale, iar informațiile despre Dudești și Dudești-Vinča sunt la fel de sărace, vom trata împreună aspectele arhitecturale.

Așezările

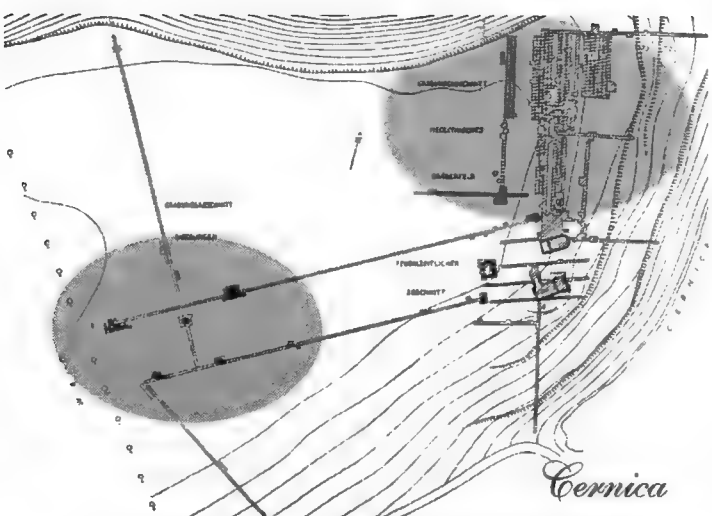

Fig. IIId.3. Așezarea de la Cernica, după Comșa

Majoritatea așezărilor dudeștene sunt amplasate pe marginea teraselor joase și în apropierea unor cursuri de apă (Dudești-Cernica: Cernica, Drăghiceanu, Ipotești, Hotnica, Kadikioi: Comșa 1971a; 1993, 153; Neagu 2000, 56). Nu au fost ocolite nici amplasamentele pe terasele mijlocii (Dudești-Cernica: Căscioarele - *D'aia parte* și - *Fântâna lui Brebu)* sau înalte (pe terasa Oltului, Ipotești - *La conac*, Radovanu), într-un singur caz

https://biblioteca-digitala.ro

s-a întâlnit o așezare pe o insulă, cea de la Vărăști – *Grădiștea Ulmilor* (Comșa 1974a, 10-11; 1993, 153; Neagu 2000, 56). Așezările Dudești - Vinča nu diferă ca amplasament. Le găsim situate mai ales pe marginea teraselor puțin ridicate, străjuite de pante line, dar și pe terasele înalte ale Jiului, la Padea și Belcin, sau ale râului Teslui la Lăcrița (Nica, Niță 1979, 31-32).

Analizele de polen din așezările de la Radovanu (de pe Argeș) și de la Fărcașu de Sus au demonstrat existența în cele două zone a unei flore specifice de silvo-stepă (Cârciumaru 1970, 7; Comșa 1971a; 1974a, 11; Nica 1992, 5).

Puținele date de care dispunem în legătură cu dimensiunile așezărilor Dudești arată că acestea aveau între 1.000 și 15.000 m², după cum urmează: Cernica 1.000 m², Căscioarele - *Fântâna lui Brebu*, 4000 m², Drăgănești Olt cca. 6.000 m² , Dudești 12.000 m², Căscioarele - *D'aia parte* 15.000 m² (Comșa 1956, 42; 1974a, 11; Nica 1992, 5; Neagu 2000, 56). Doar câteva din așezările cercetate conțin două nivele de locuire, ultimul fiind atribuit fazei Cernica sau faciesului cu acest nume la Radovanu, Drăghiceanu și Dudești (Neagu 2000, 53). Cele mai multe așezări ale acestei faze conțin puține materiale, aflate la mare distanță unele de altele și grupate în jurul complexelor descoperite, fie de locuire, fie a celor menajere (Comșa 1974a, 11).

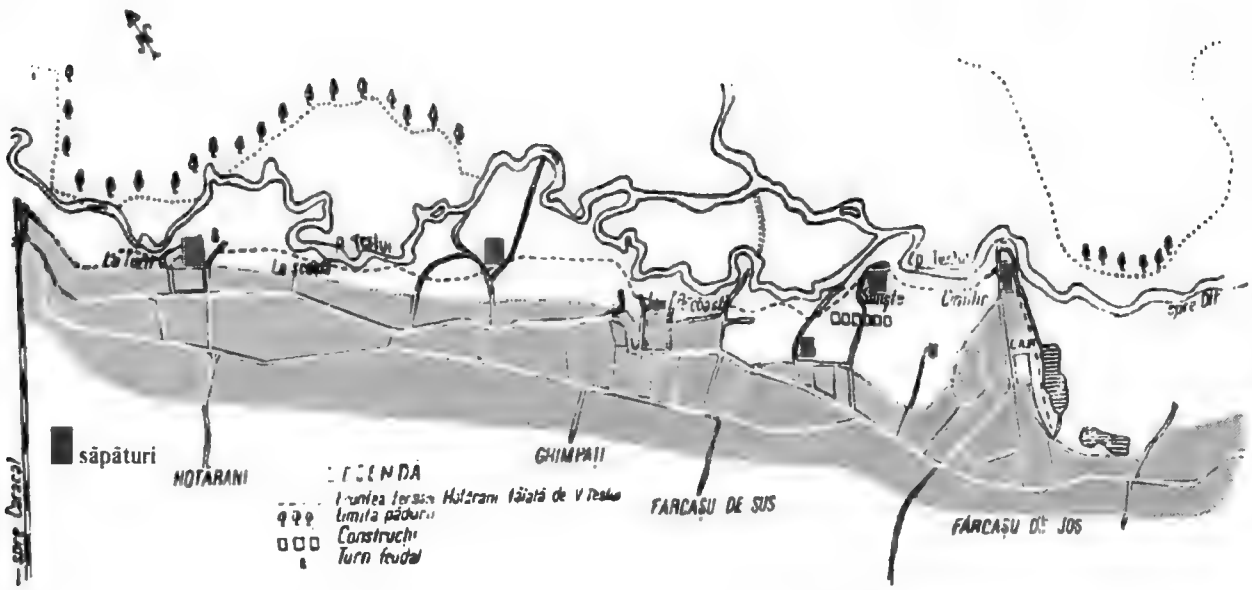

Fig. IIId.4. Așezările din comuna Fărcașele, după Nica

Cele mai multe informații cu privire la așezările și locuințele Dudești-Vinča provin din săpăturile întreprinse în siturile Leu, Padea, Fărcașele și Cârcea *Viaduct*, datorate lui M. Nica și colaboratorilor sau D. Galbenu (1977). La Cârcea - *Viaduct,* nivelul Dudești - Vinča pare să indice o locuire destul de dinamică, de la care au rămas mai multe gropi (pentru scos lut, altele reprezintă bordeie), 14 locuințe de suprafață, vetre exterioare, trei cuptoare de ars oale, un cuptor ritual (cu cinci indivizi incinerați) și vetre exterioare (Nica, Niță 1979, 32). Din păcate nu știm care era dispunerea acestor complexe în cadrul nivelului de aici.

În comuna Fărcașele (Fărcașele de Jos, Fărcașele de Sus) și Hotărani, așezările sunt situate pe terase ușor înălțate, mai ales în cot de râu (râul Teslui), (Fig. IIId.4). Săpăturile

https://biblioteca-digitala.ro

arheologice de la Leu - *La tei* au pus în evidență două niveluri cu mai multe subniveluri de locuire Dudești-Vinča, suprapuse de altele aparținând culturii Coțofeni (Nica, Niță 1979, 31-32).

Complexele de locuire

În nivelurile Dudești, ca și în cele Dudești-Vinča au fost descoperite atât locuințe adâncite, bordeie, cât și de suprafață. Sunt menționate și semibordeie, dar nu există informații privind construcția sau caracteristicile lor (Comșa 1993, 153).

Bordeiele

În așezarea Leu - *La tei,* primele două nivele conțineau patru bordeie și o locuință de suprafață, iar în ultimul nivel (III) s-au descoperit un bordei și două locuințe de suprafață (Nica, Niță 1979, 32). Complexele menționate erau parțial suprapuse (Fig.IIId.7). În nivelul târziu Dudești - Vinča din așezarea de la Padea - *Dealul Viei* s-au descoperit un bordei (Fig. IIId.9) și două locuințe de suprafață (Nica, Niță 1979, 39).

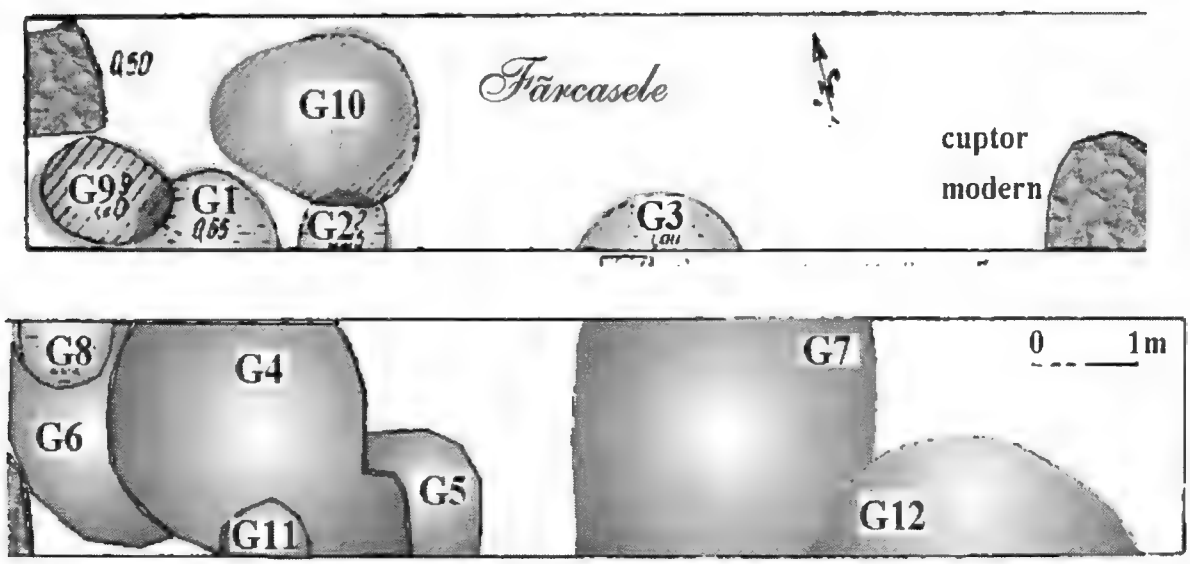

Fig. IIId.5. Fărcașele, după Nica

La est de Olt bordeiele din cultura Dudești aveau suprafața cuprinsă între 8,3 și 15,75 m² . Cele de formă ovală sunt dotate cu vetre fiind caracteristice mai ales pentru faza I *Malul Roșu* (Comșa 1976c, 73; 1993, 153). Un astfel de bordei a fost identificat și la Fărcașu de Sus (Fig. IIId.6b), (Nica 1976a, 73, fig. 1/3). Dimensiunile lui erau de 3 x 5,25 m, iar adâncimea între 0,60 – 1 m. Podeaua era amenajată din lut bătut și prezenta lângă pereți câte o gaură pentru amplasarea unor vase sau alte obiecte (Comșa 1976c, 73, fig. 1/ 4, 6). Acolo unde era intrarea pe latura de est sau de sud, podeaua era ușor ridicată (Comșa 1971a; 1976c, 73). Pentru ultima fază a culturii Dudești, cercetările întreprinse în așezarea de la Cernica au adus unele informații cu privire la arhitectura locuințelor. Aici s-au descoperit și cercetat cinci bordeie și o locuință de suprafață.

https://biblioteca-digitala.ro

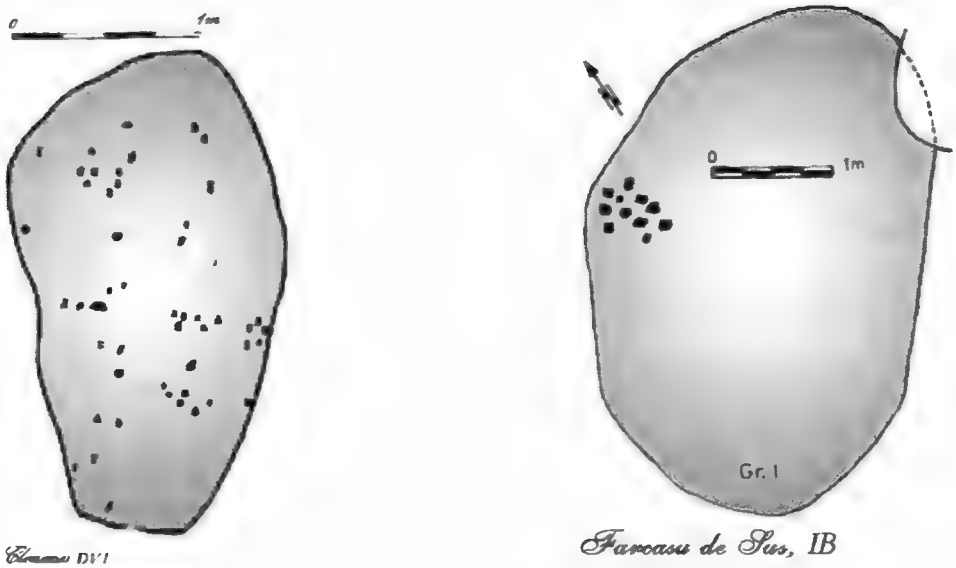

Fig. IIId.6. Bordeie: a) Cleanov; b) Fărcașu, Dudești – Vinča I

Bordeiele sunt ovale (B1 3,60 x 2 m) sau rectangulare cu colțurile rotunjite (B 2 și B 3 aveau 3,60 x 2, 60 m). Ca adâncime, ele erau situate la –0,70 - 0,80 m de la nivelul antic. În interiorul bordeielor sunt semnalate pe podea urme de foc de la vetre neamenajate (Morintz S., Cantacuzino 1963, 33; Comșa 1974a, 11; 2000, 57).

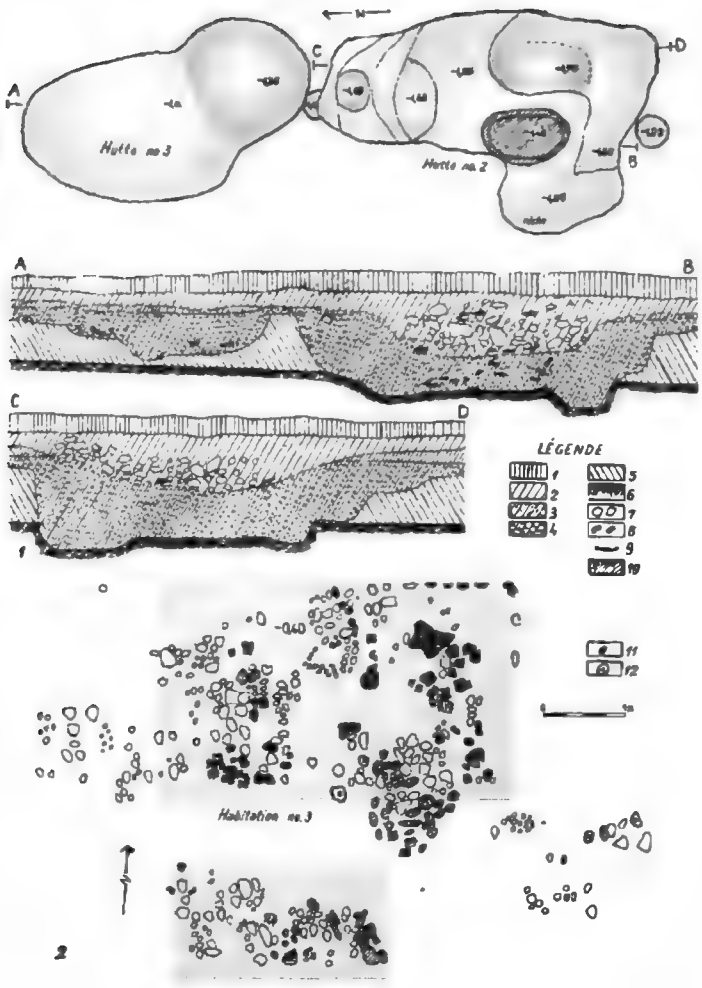

Fig. IIId.7. Leu, B2, B3 și L3, după Nica, Niță

O locuință adâncită, de tip bordei, a fost descoperită și în așezarea de la Drăghiceanu *Fundul Drăghiceanului* (Păunescu 1964, 298; Comșa 2000, 57). Bordeiul avea formă aproximativ ovală, cu un diametru de 3,30 x 2,52 m și era la –0,50 m față de nivelul solului vechi. Intrarea era pe latura de SSV. Ca amenajare interioară este amintită o vatră. Părți din pereții bordeiului aveau amprente de crengi (Păunescu 1964, 298; Comșa 2000, 57).

Pentru Dudești – Vinča, la Fărcașele au fost semnalate mai multe gropi și bordeie. Uneori în vecinătatea unei gropi se afla o vatră mare, Fig. IIId.5. După scara anexată vatra avea cca. 1 m, iar groapa (G9) 1,40 m. Dimensiunile gropilor se

https://biblioteca-digitala.ro

încadrează în limitele altor civilizații. Astfel groapa 10 avea 1,5 x 1 m, cele mai mari aveau 5 x 2,8 m, iar gârliciul era spre sud (G4). Groapa 7 era de 2,8 x 3 m (sau peste 3 m), (Nica, Niță 1979, 39).

Pentru etapa cea mai timpurie nu sunt detalii privind sistemul de construcție. Bordeiele au un plan oval sau ovoidal, ceea ce presupune o axă cu un stâlp longitudinal pe care se sprijineau parii acoperișului, celălalt capăt fiind înfipt în pământul scos, motiv pentru care astfel de urme nu apar. În bordeiele din fazele următoare, se observă găuri de stâlp înfipte în podeaua locuinței tot pe axul lung. Uneori prezența unor găuri de stâlp spre o parte mai ridicată ar putea marca stâlpii de la intrare (gârlici).

Bordeiele primelor două niveluri din așezarea Leu au formă aproximativ ovală, dar dimensiunile și adâncimea lor diferă. B2, Fig. IIId.7 (dreapta sus), (nivel I) avea 3,80 x 1,80 m și o adâncime de 1 m (Nica, Niță 1979, 32, fig. 1), în timp ce B4 (nivel II) era mai mare, de 6 x 5 m și se afla la -0,75 m față de nivelul antic (Nica, Niță 1979, 35, fig. 2). De formă ovală era și bordeiul descoperit la Padea care avea dimensiuni mai mari față de cele deja menționate, respectiv 7, 0,50 x 4, 75 m (Nica, Niță 1979, 39), (Fig. IIId.9)

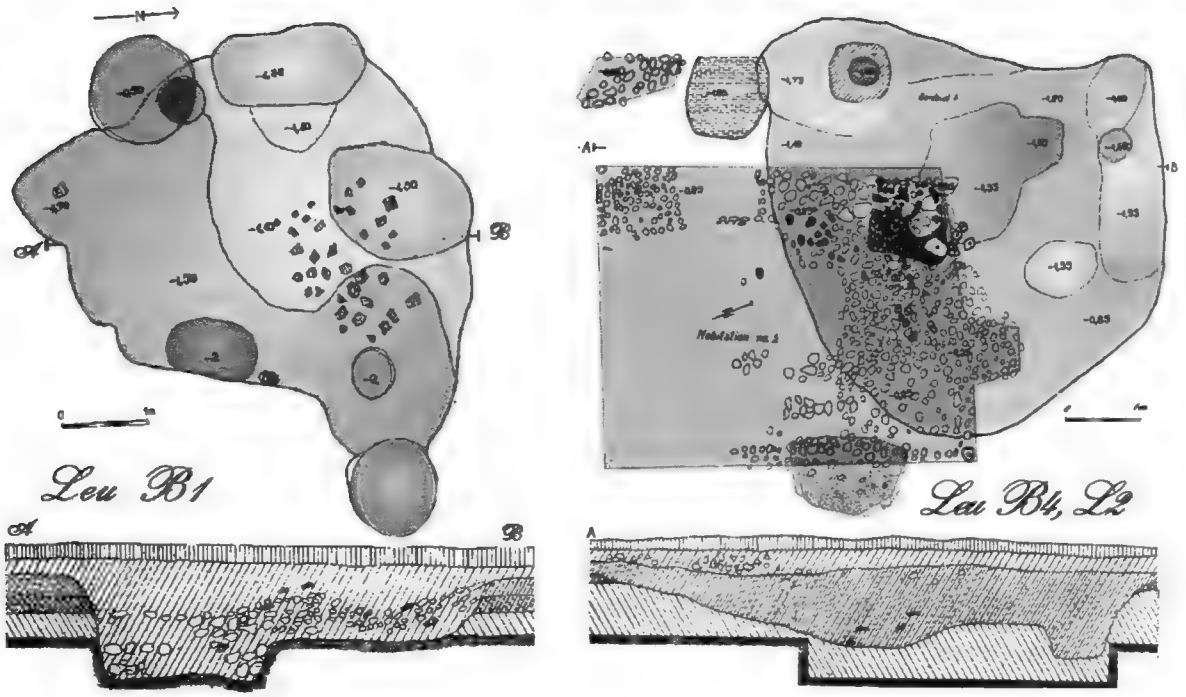

Fig. IIId.8. Leu, bordeiele 1, 4 și locuința 2, după Nica, Niță

Dintre bordeiele descoperite la Leu, mai multe date avem despre B2, Fig. IIId.7 (dreapta sus) care avea și unele particularități de construcție. Intrarea, aflată pe latura de nord, era marcată de trei trepte ce au fost practicate în lut când s-a săpat groapa bordeiului. Primele două trepte erau de 40-50 cm lățime și înalte de 30 cm, iar ultima treaptă conținea o cavitate în care s-a descoperit un fragment dintr-un idol (Nica, Niță 1979, 35), depunerea fiind legată foarte probabil de momentul fundării. Fundul bordeiului avea două cavități, trecerea dintre ele realizându-se cu ajutorul unei zone mai înălțate. Prima parte a bordeiului, aflată la - 1,50 m, avea o suprafață de cca. 1,35 x 1,20 m, iar cea de a doua, aflată la 1,70 m, era de cca. 2 x 1

https://biblioteca-digitala.ro

m (Nica, Niță 1979, 35). Bordeiul 2 conținea și două nișe: prima dintre ele situată în colțul de nord-est, de 1, 60 x 1 m, a adăpostit probabil diferite vase; cea de a doua nișă, în colțul de sud-est, a fost interpretată de M. Nica ca loc de dormit. În această zonă au fost descoperiți și doi idoli zoomorfi (Nica, Niță 1979, 35). M. Nica considera că acoperișul a avut două pante, fapt sugerat și de două gropi de pari, descoperite la nord și sud de bordei, cu analogii la Cleanov - *Fiera* (Fig. IIId.6a), (Nica, Niță 1979, 35).

Interesant era și B1 / nivel III de la Leu, Fig. IIId.8, care consta de fapt din trei părți: o limbă de pământ în formă de „S" (6 x 2 m, la adâncimea de 0,80 m), o banchetă de pământ - laviță și o nișă amenajată pe peretele de sud (Nica, Niță 1979, 35). Intrarea în bordei se făcea printr-o zonă în pantă, largă de 1,35 m și lungă de 1 m (Nica, Niță 1979, 35).

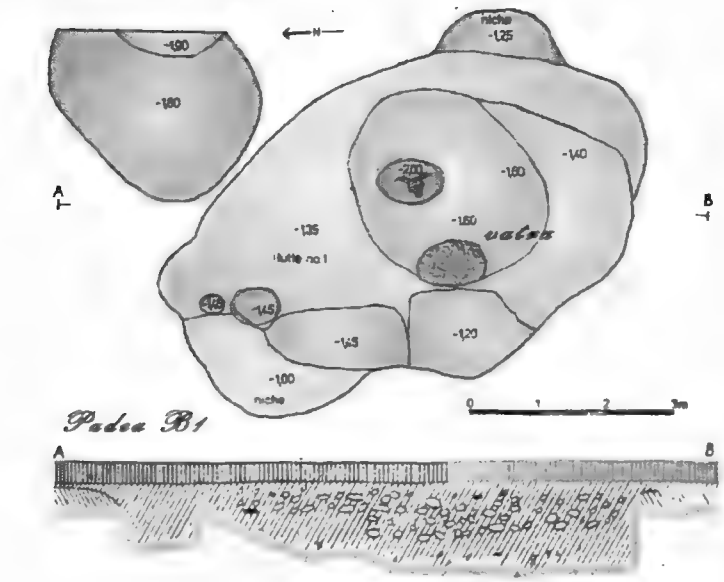

Fig. IIId.9. Padea, B1, după Nica, Niță

La Padea în bordeiul 1, Fig. IIId.9, aflat în afara așezării la mică distanță față de Jiu, câteva fragmente arse de chirpici de la pereți aveau un decor geometric curboliniar, realizat prin incizii largi (Nica, Niță 1979, 39). Acesta avea pe latura de sud șase nișe cu pereții drepți, iar la bază se rezervase un pat de lut. Fundul bordeiului era neted și avea dimensiunile de 3 x 2,50 m (Nica, Niță 1979, 39). O groapă de fundație (1 x 0,75 m) conținând un craniu de bou a fost descoperită în partea centrală a bordeiului, la – 2 m adâncime (Nica, Niță 1979, 39). Desigur craniul de bou este o depunere rituală legată de fundarea casei, cu analogii în multe din situațiile prezentate până acum. Depunerea rituală, decorul incizat cu spirale, prezența vetrei în interior ne face să ne gîndim la un posibil ***altar casnic***. Intrarea se afla pe latura de NE și era marcată prin trepte și găuri de pari (Nica, Niță 1979, 39). Câteva găuri de stâlp pe axul central al complexului arată că acoperișul era în două ape.

În ceea ce privește bordeiele din fazele evoluate (Dudești - Vinča IIB), de la Fărcașele de Sus, ele au plan dreptunghiular sau oval, Fig. IIId.10a-b (Nica, Niță 1979, 39). Numeroasele albieri reprezintă intervenții ulterioare etapei de construcție. Câteva gropi adânci de peste 2 m aparțin sistemelor de construcție. În nivelul IIIB, gropile de stâlp nu sunt clare. Distrugerea parțială a bordeiului nu ne permite să insistăm asupra funcționalității. Bordeiele din faza cea mai târzie (IVB) au planul oval sau rotund, Fig. IIId.11. Planurile publicate nu permit interpretarea albierilor de pe fund.

https://biblioteca-digitala.ro

Amenajări interioare în bordeie

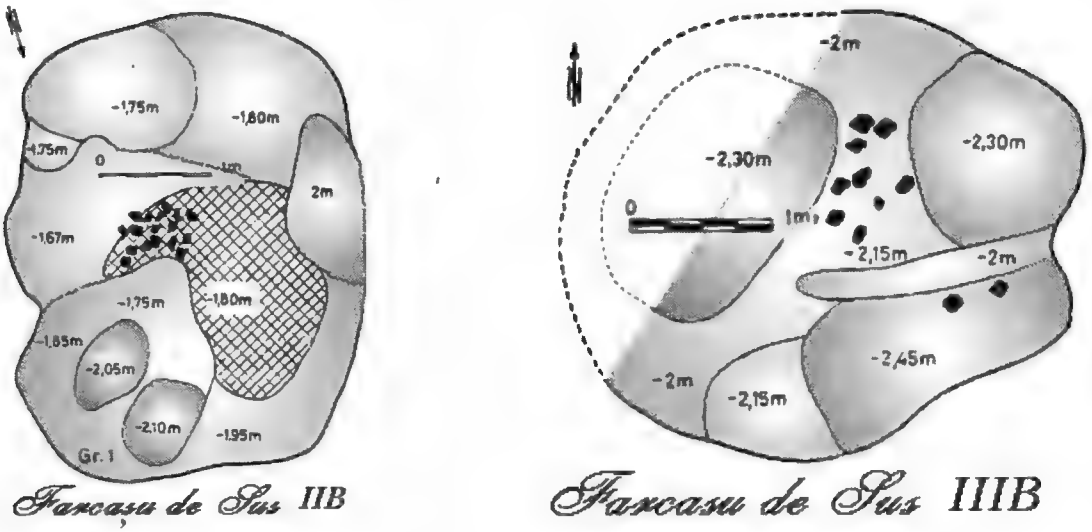

Fig. IIId.10. Fărcașu de Sus: a)▲ Dudești - Vinča IIB; b) IIIB▲, după Nica

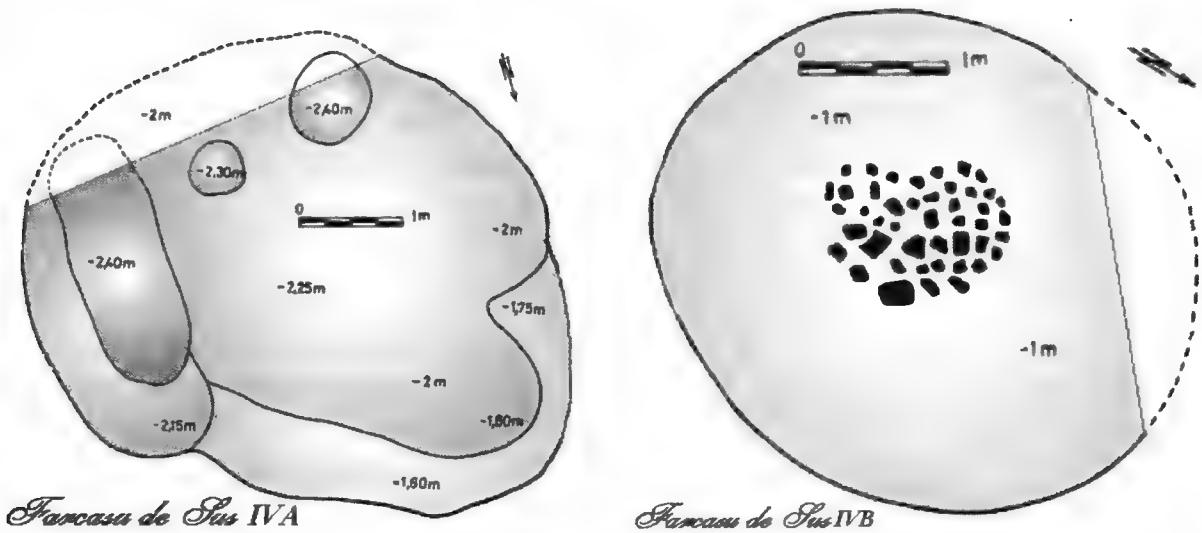

Fig. IIId.11. Bordeie de la Fărcașu de Sus, faza IVA- IVB, după Nica, Niță

În bordeiele de la est de Olt, din cultura Dudești, sunt semnalate doar vetre, unele din ele cu un diametru de până la 1 m și cu gardină. Erau amplasate de obicei în mici adâncituri practicate în podea, aflate în preajma intrării în bordei (Comșa 1976c, 73, fig. 1/ 7, 8).

În Dudești - Vinča, amenajările sunt mai diversificate, conținând atât vetre, banchete cât și polițe de lut, ce ilustrează interesul pentru optimizarea spațiului interior.

Locuințe de suprafață

Se disting două tipuri de locuințe, fără gropi de pari, cu podea de lut şi altele cu gropi de pari. Ultima categorie include atât locuințe cu podea simplă, dar și unele cu o podea pe platformă din trunchiuri de copaci acoperită de lut amestecat cu pleavă.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele fără gropi de pari, cu podea simplă de lut. O locuință Dudești de acest tip, de formă neregulată, Fig. IIId.13b, cu resturile răspândite pe o arie de cca. 20 m² este amintită la Fundeni (Dolinescu-Ferche 1964, 113; Comșa 2000, 56).

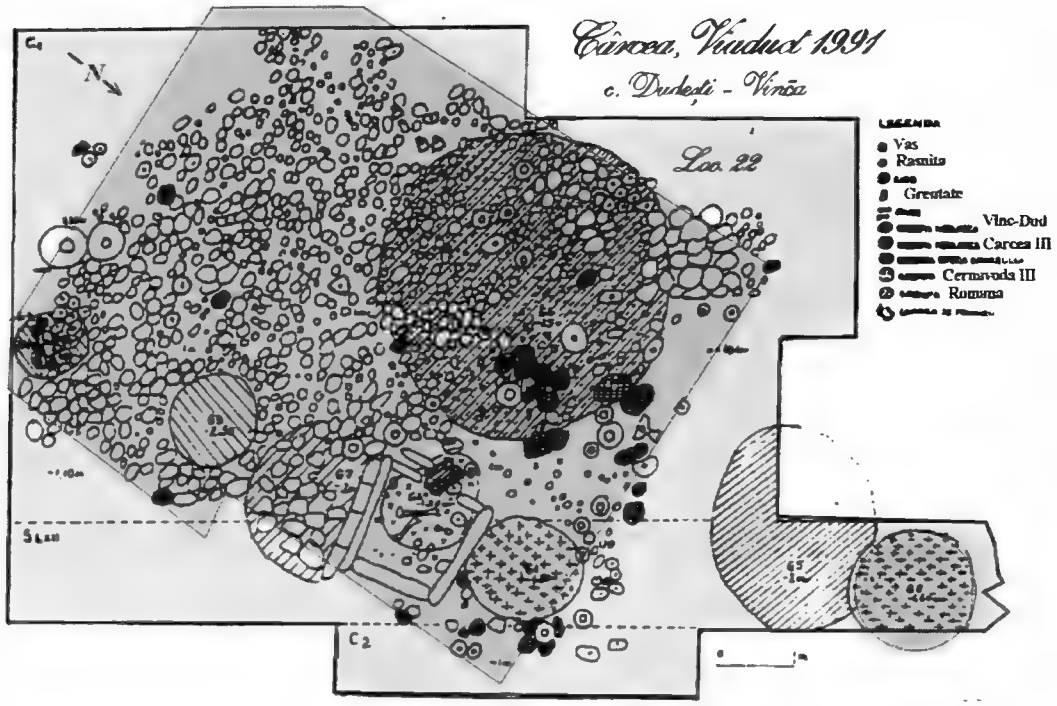

Fig. IIId.12. Cârcea – Viaduct, locuința 22, după Nica

Informații ceva mai numeroase avem pentru locuințele de același tip Dudești-Vinča, rectangulare, a căror dimensiuni diferă. Cele de la Leu, din nivelul III, aveau 4 x 2,80 m (L2) și 4,50 x 4,25 m (L3, aici Fig. IIIId.7, jos), în timp ce casa de la Padea era mai mare, 7,5 x 5 m, ca și L22 de la Cârcea *Viaduct* de 8 x 7 m, Fig. IIId.12 (Nica, Niță 1979, 35-41, fig. 2, 6). Probabil pereții erau construiți pe o structură de pari și nuiele, ulterior acoperită cu lut amestecat cu pleavă.

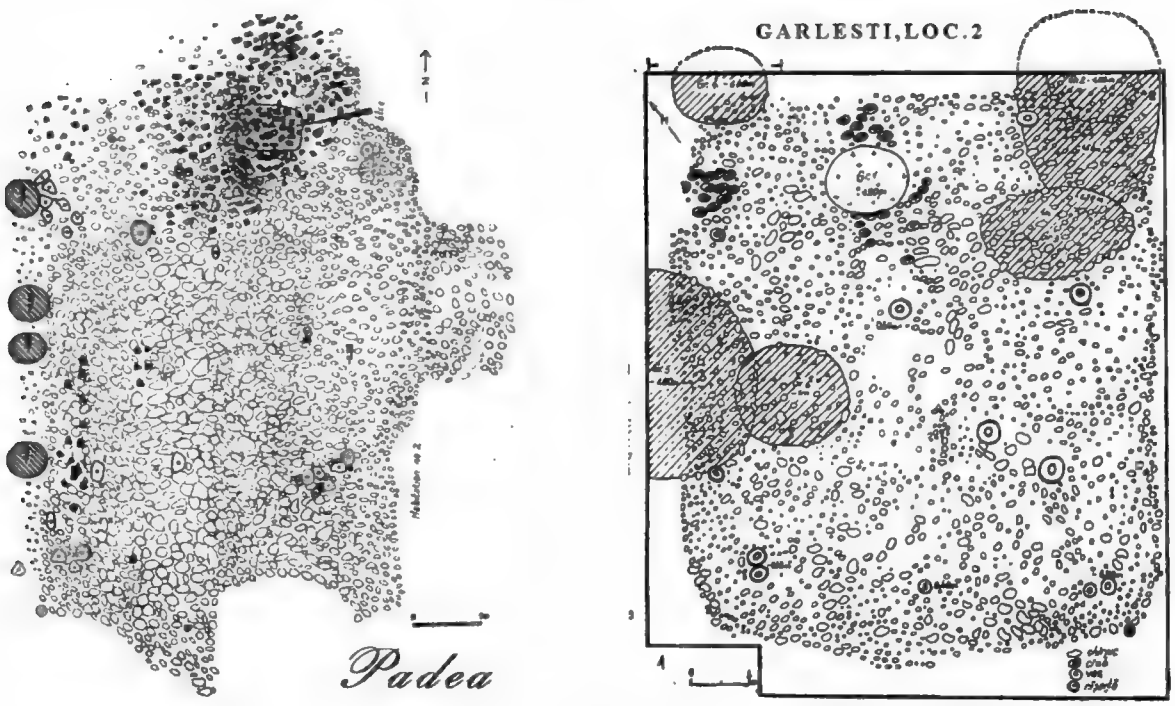

Fig. IIId.13. Locuințe: a)▲ Padea; b) Gârlești▲, după Nica, Niță

https://biblioteca-digitala.ro

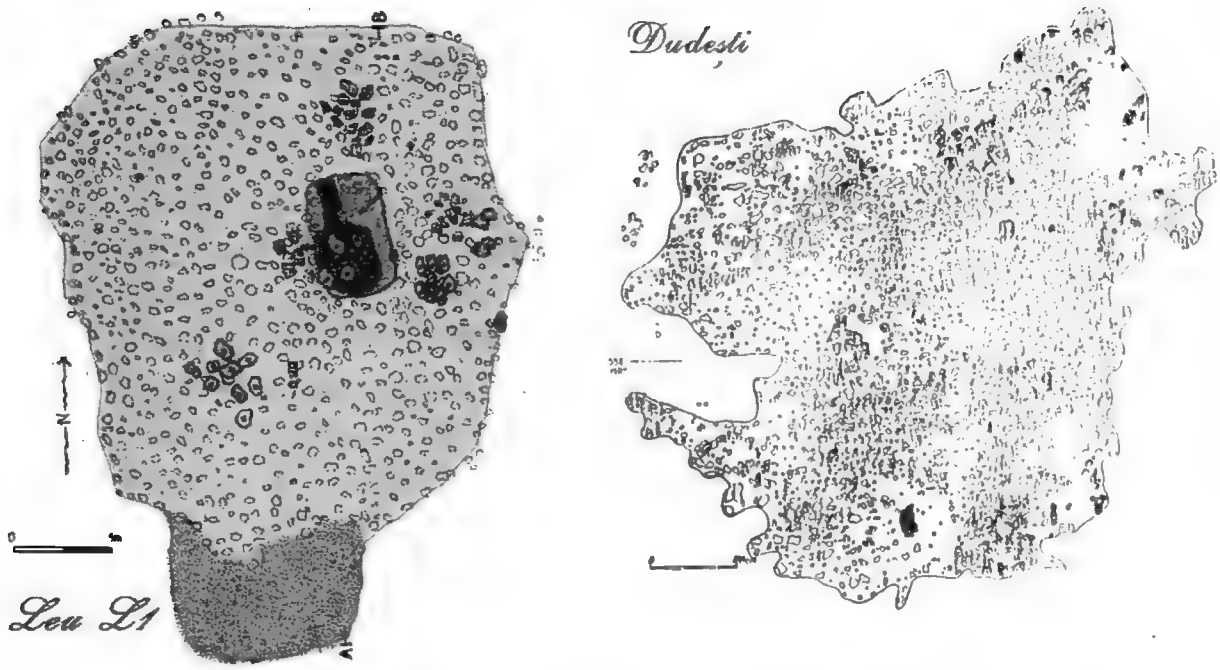

Fig. IIId.13: c)▲ Leu, L1, după Nica; d), Dudești, faza Fundeni▲, după Dolinescu-Ferche

O săpătură de salvare de la Gârlești jud. Dolj, a contribuit la descoperirea celei mai mari locuințe de acest tip de 10,20 x 8 m, Fig. IIId.13b (Nica 1994, 4, fig. 1/ 2). Rectangulară ca formă și cu colțurile rotunjite, locuința era orientată NNV- SSE. Resturile de la pereți, masive, arăta că aceștia avuseseră o structură de lemn solid, peste care se aplicase lut și pleavă. Podeaua era din lut bătut (Nica 1994, 4). Vasele erau concentrate pe latura de sud și de vest. Pe latura de est s-a descoperit o râșniță de mari dimensiuni, cu adâncituri circulare și un zdrobitor. Alte două râșnițe au fost descoperite lângă peretele de V. În locuință au fost descoperite 30 unelte de silex (Nica 1994, 4).

Locuințe cu gropi de pari. O singură locuință cu gropi de pari și probabil cu podea simplă este amintită la Padea. Ea avea pe latura de vest patru gropi de pari și probabil o anexă pe latura de est, Fig. IIId.13a (Nica, Niță 1979, 41).

Locuințele cu gropi de pari și platformă podea. Informațiile cu privire la acest tip de locuințe sunt din păcate foarte lacunare, motiv pentru care nu putem face o departajare mai clară între ele.

Astfel, pentru unele locuințe Dudești-Vinča se specifică că aveau atât gropi de pari, cât și platformă podea de lemn și lut. O astfel de locuință, L 22, a fost descoperită la Cârcea - *Viaduct*. M. Nica precizează că avea „o platformă de lut suspendată" (Nica, Niță 1979, 34). Locuința păstra gropile de la câte șapte pari pe laturile lungi și trei pe cele scurte, Fig. IIId. 14a (Nica, Niță 1979, 44, fig. 1). Era de formă rectangulară, cu dimensiunile de 7 x 3 m (Nica, Niță 1979, 24).

Alte locuințe Dudești din așezarea eponimă, sau Dudești-Vinča de la Gârlești jud. Dolj, aveau doar *platforme parțiale*. Într-o astfel de locuință trunchiurile de copac erau dispuse perpendicular pe axul lung, iar despre pereți se precizează că aveau o structură de rezistență din pari, între care s-au împletit nuiele (Comșa 2000, 56). Platforma altei locuințe tot de la Gârlești, parțial păstrată, avea 4,50 x 3,25 m (Nica 1994, 4).

https://biblioteca-digitala.ro

Amenajări interioare. Puținele informații arată că locuințele de suprafață aveau în interior vetre, locuri speciale pentru râșnit, războaie pentru țesut, poate și etajere din materiale perisabile.

La Cârcea *Viaduct,* M. Nica menționează în L22/1991 o „cămară de provizii", amenajată din calupuri de chirpici (Nica, Niță 1979, 34, fig. 1). Această locuință este cea mai deosebită, având în interior mai multe instalații (Nica 2000, 139, fig. 10/19). După dimensiunile ei, 8 x 2,8 m, M. Nica o consideră de influență liniară, deși după părerea noastră se încadrează între cele specifice culturii Vinča sau grupelor sale, de exemplu culturii Banatului în grupa Parța sau Matejski Brod, mai ales că și Dudești - Vinča este tot un grup al culturii Vinča. Ca observație pentru această locuință, menționăm că sunt diferențe în privința planului și numărului atribuit, sau poate a fost cercetată în două campanii de săpături.

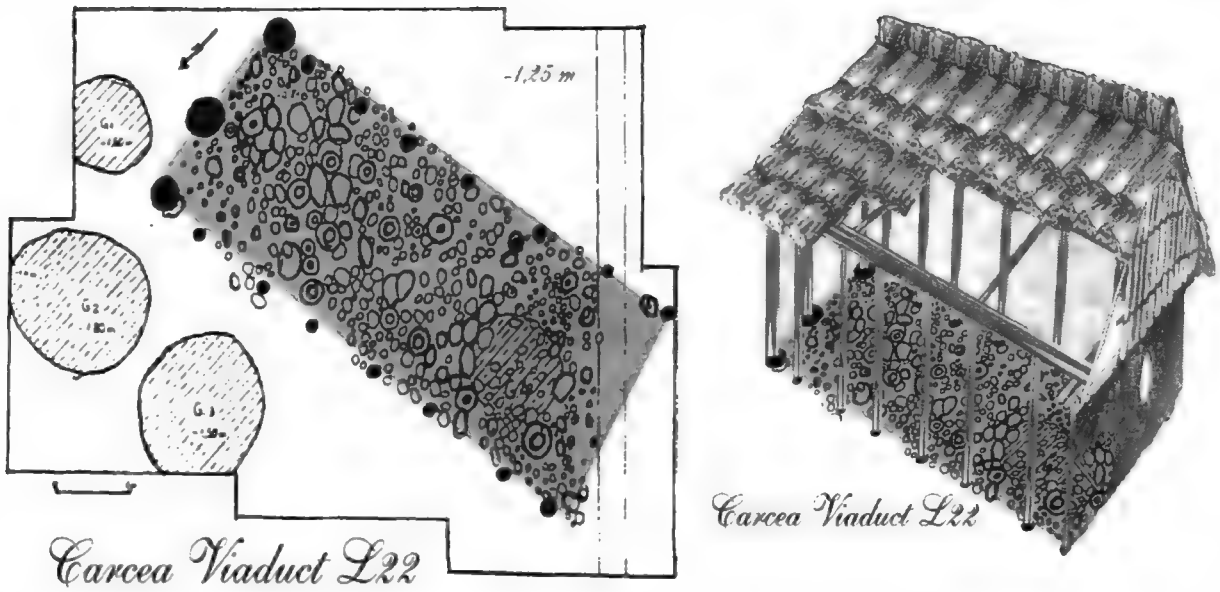

Fig. IIId.14. Cârcea-Viaduct a)▲ plan M. Nica; b) reconstituirea noastră▲

Amenajări interioare

Vetre

Bordeiul 2 (nivel I) de la Leu avea o vatră situată în dreapta nișei de pe latura de sud-est, pe o zonă mai ridicată, ce fusese la rândul ei cruțată la săparea gropii bordeiului. Această zonă, înaltă de cca. 30 cm, de 1,20 x 1 m, adăpostea vatra propriu-zisă, de formă aproximativ ovală (1 x 0,60 m) ce avea o gardină înaltă (12 cm) și destul de largă (10 cm), (Nica, Niță 1979, 35).

O vatră aproximativ rotundă cu diametrul de 80 cm, plasată în colțul de sud-vest avea bordeiul 4 din nivelul II al aceluiași sit, Fig. IIId.8 dreapt (Nica, Niță 1979, 35).

Vetrele rectangulare (cca. 1 x 0,80 m) amenajate direct pe sol sunt menționate în L 1 din nivelul II de la Leu, Fig. IIId.13 dreapta (Nica, Niță 1979, 35), sau în cavități puțin adânci, ca în cazul L2 de la Padea. Această ultimă vatră (0,70 x 1 m) era plasată în colțul de nord est al casei, Fig. IIId.13a (Nica, Niță 1979, 40-41, fig. 6).

https://biblioteca-digitala.ro

Lavițe

Bordeiul 1 / nivel III de la Leu conținea o laviță/ banchetă de pământ, ce a fost cruțată atunci când s-a săpat groapa acestuia. Lavița era dreaptă, de 2 x 1,30 m și a fost folosită probabil pentru dormit (Nica, Niță 1979, 35). Pe peretele de sud a fost amenajată o nișă de 1 x 0,80 m, folosită probabil pentru depozitarea vaselor (Nica, Niță 1979, 35).

O asemenea laviță pare a fi amenajată doar în ultima fază de funcționare (Fig. IIId.8), cum reiese mai clar din profil, în fazele inițiale aceasta nu era clar delimitată, iar în zona respectivă pare a fi situat gârliciul.

Locuri pentru râșnit

Sunt menționate în câteva din locuințele Dudești-Vinča. În colțul de vest al L1 nivelul II de la Leu, Fig. IIId.13 s-au descoperit *in situ* șase râșnițe. Alte zece fragmente sunt menționate ca făcând parte din inventarul aceleiași case (Nica, Niță 1979, 35, fig. 3), ceea ce ne determină să credem că aici a funcționat o „moară". Din inventarul acestei locuințe, alături de ceramică, mai făceau parte și două fragmente de altărașe (Nica, Niță 1979, 35), care ar putea fi legate de anumite practici rituale în legătură cu râșnitul.

O funcție asemănătoare ar putea fi atribuită și L 2, nivelul III, din aceeași așezare (Nica, Niță 1979, 35, fig. 2). În colțul de NV era vatra, Fig. IIId.8, iar între vatră și peretele de nord era spațiul special amenajat pentru râșnit, cu patru râșnițe și trei frecătoare de piatră. În colțul de SV al aceleiași case, s-au descoperit mai multe greutăți de lut ars, provenind de la un război de țesut vertical. De-a lungul peretelui de nord s-a presupus existența unei etajere pe care erau așezate numeroase vase, din cauza numărului mare de fragmente ceramice concentrate pe această latură (Nica, Niță 1979, 35, fig. 2).

Câteva situații interesante au apărut și în L 2 de la Padea, Fig. IIId.13a (Nica, Niță 1979, 40-41, fig.6), situată în zona centrală a așezării. Pietre de râșniță erau grupate în cele patru colțuri ale casei. Este de asemenea menționată și prezența unei râșnițe de mari dimensiuni, cu gaură la mijloc. Un război de țesut a funcționat probabil pe peretele de V, de-a lungul căruia au fost descoperite mai multe greutăți de lut ars (Nica, Niță 1979, 40-41).

Război de țesut

Un război de țesut a funcționat probabil și în L 3 de la Leu, undeva în zona peretelui de nord est (Nica, Niță 1979, fig. 1/ 2).

Cuptoare de ars ceramica (Fig. IIId.15-17)

Astfel de instalații s-au descoperit doar în două așezări Dudești –Vinča, la Leu și la Cârcea. Cuptorul descoperit la Cârcea *Viaduct* era de formă conică, înalt de cca. 35 cm și avea un diametru la gură de 45 cm, Fig. IIId.15. Fundul cuptorului era înclinat de la nord spre sud. Camera cuptorului era la –1,20 m față de nivelul antic (Nica 1986, 19).

În marginea așezării Leu - *La tei*, în apropiere de apă, în nivelul III a fost descoperit un cuptor de ars oale cu două camere, destul de bine păstrat, Fig. IIId.16-17 (Nica, Niță 1979, 35, fig. 4). Pereții cuptorului, păstrați pe cca. 50 cm, erau înclinați spre interior, alcătuind un trunchi de con. Cele două camere, ce comunică printr-un canal înalt de 25 cm, erau săpate

https://biblioteca-digitala.ro

până la adâncimea de 0,45 m (față de nivelul așezării). Ele aveau un diametru de circa 0,55 - 0,70 m (Nica, Niță 1979, 35).

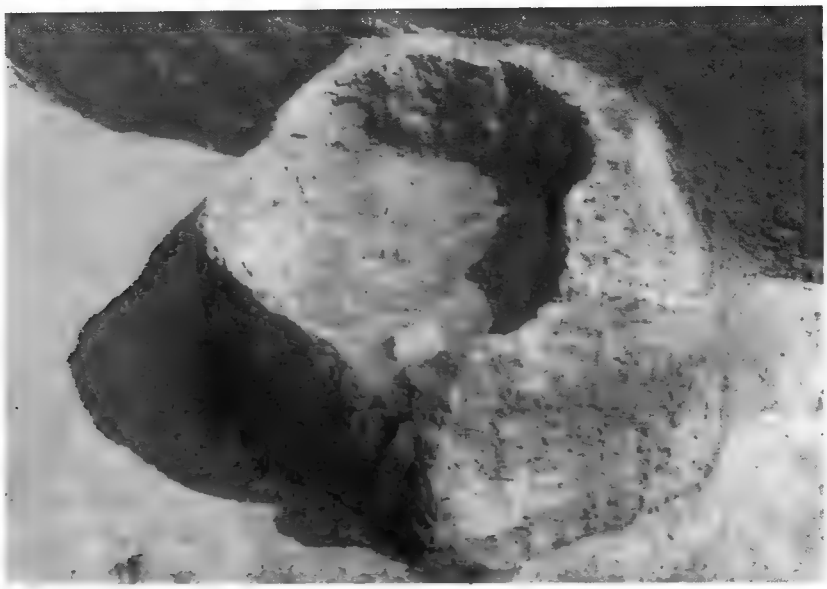

Fig. IIId.15. Cârcea, cuptor de ars ceramică, după Nica

Gura de foc a cuptorului, distrusă parțial, a avut conform aprecierilor autorilor săpăturilor, o lățime de 1 m și o înălțime de 0,25 m (Nica, Niță 1979, 35). Cuptorul avea și o groapă de acces, de formă ovală, de circa 2,60 x 2, 10 m, săpată la -1 m față de solul antic (Nica, Niță 1979, 35).

Pe fundul gropii de acces erau două albieri, una în fața vetrei (pentru cenușă) și cealaltă în partea stângă a cuptorului, adâncă de 1,50 m, ce ieșea din peretele de acces (Nica, Niță 1979, 35), folosită poate pentru depozitarea vaselor după ardere sau mai de grabă pentru depozitarea lemnelor uscate necesare arderii.

Datele și descrierile arhitectonice sunt mult prea sărace pentru a face reconstituiri viabile. Observăm la cuptoare prezența gurii de foc și a camerei de alimentare pentru lemne. Vatra cuptorului se sprijinea pe un stâlp central care împărțea camera de ardere în două părți. Pereții cuptorului au fost „cuptoriți" în marginea șanțului de apărare dintr-o fază mai veche, transformat apoi în șanț pentru lut (gropi de împrumut), situație întâlnită și la fortificația de la Iclod.

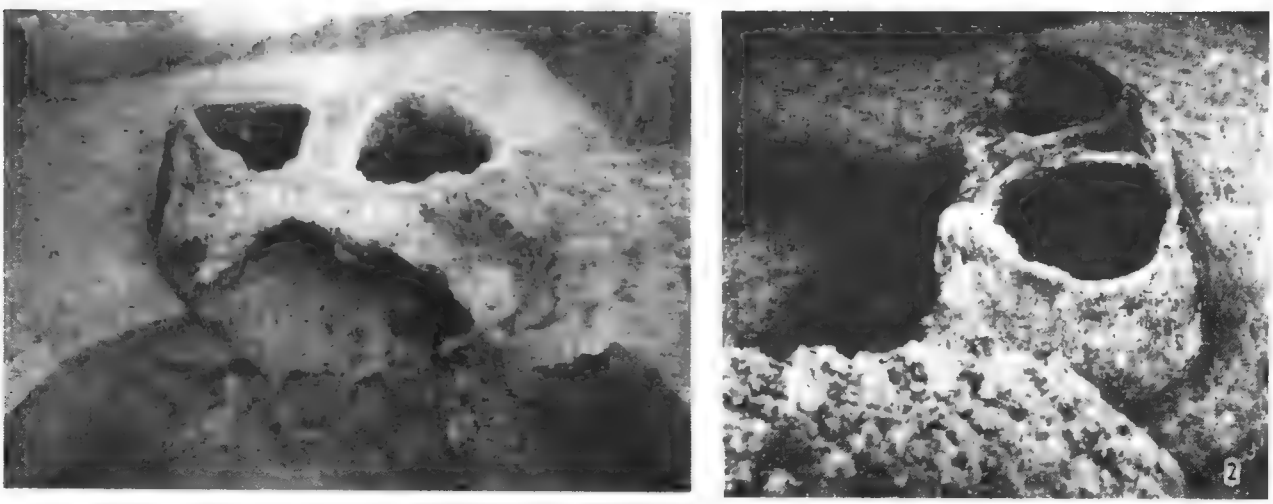

Fig. IIId.16. Leu – La tei, cuptor cu două camere de ardere, după Nica, Niță

https://biblioteca-digitala.ro

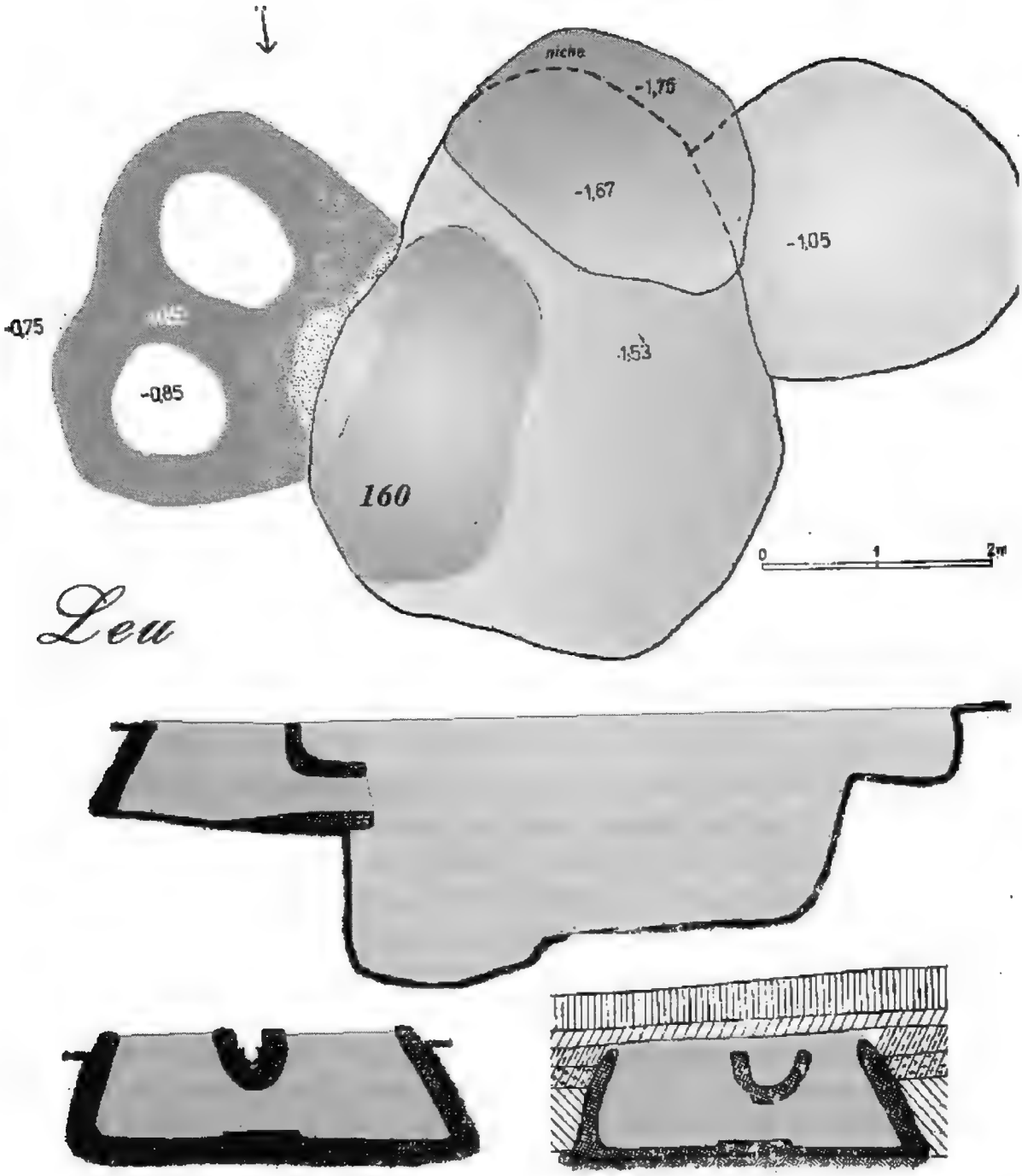

Fig. IIId.17. Leu – La tei, cuptor cu două camere, după Nica, Niță

https://biblioteca-digitala.ro

e) Complexul Cluj – Cheile Turzii – Lumea Nouă – Zau – Iclod – Suplac (CCTLNZIS) sau Cultura Zau ?

Denumirea

Multă vreme, ca urmare a unei confuzii generale create de termenul Turdaș – Vinča, născut din sistemul cronologic al lui M. Garašanin (vezi mai sus cultura Vinča) și acceptat fără critică de o parte a arheologilor români, în timpul dezvoltări cercetărilor pentru orizonturile cu ceramică pictată și materiale vinčiene s-au folosit o serie de termeni (Roska 1941, harta VII; 1943) care nu acopereau realitățile stratigrafice sau culturale și nu însemnau același lucru. Termenii folosiți erau ceramica pictată vest transilvăneană, Tisa II, Turdaș – Vinča, Vinča – Turdaș; Petrești, Petrești – Turdaș, cultura Lumea Nouă – Cheile Turzii, apectul Tăulaș, complexul Lumea Nouă (Berciu D., grupul Lumea Nouă, grupul Turdaș, aspectul Turdaș, ș. a.). Uneori se afirma că materialele aparțineau culturii Criș, alteori că ele ar reprezenta o fază timpurie a culturii Petrești (diferite opinii citează I. Paul 1968, 42, 45-46; 1981, 209; Dumitrecu Vl. 1968a, 10; Vlassa 1976, 132; noi date despre grupul Foeni și rolul lui în Transilvania la Mihai Gligor 2006 m.s.).

O analiză a acestor termeni s-a făcut în timp (Lazarovici Gh. 1977b; 1981; 1987a), definindu-se un complex cultural cu ceramică pictată format din mai multe grupe, Cluj - Cheile Turzii - Lumea Nouă – Iclod - Zau – Suplac, prescurtat CCTLNI sau CCTLNZIS, în ultima prescurtare am inclus Zau și Suplac (Lazarovici Gh. 1986; 1987a; 2000; Lazarovici Gh. et alii 1991: voci în *Cultura Vinča în România..*; Lazarovici Gh. et alii 2000a; Maxim 1999).

Aceste termen complicat este poate încă necesar, din cauza stării actuale a cercetărilor arheologice, a datelor stratigrafice și cronologice, a materialelor și a publicării lor. Lipsa unor date stratigrafice clare și a publicării materialelor pe complexe, numărul mic de studii analitice și statistice (Lazarovici Gh. et alii 1995) face ca problema originii să fie incertă, iar momentul apariției, elementele și cumplexele din prima fază să fie doar sporadic cunoscute.

O singură stațiune oferă prin stratigrafia ei cele mai multe informații cuprinse în termenii de mai sus. Este vorba de **Zau**, dar nici aceasta nu acoperă cu materialele sale datele stratigrafice (atât cât a fost până acum cercetat din stațiune) sau toate fenomenele care se manifestă în spațiul din centrul și vestul Transilvaniei. S-a sperat în posibilitatea unor săpături mari la Cluj și a unor sondaje noi în Cheile Turzii în diferite peșteri. Cum acestea nu s-au realizat suntem nevoiți a menține grupele. Termenul de **cultura Zau** ar acoperi perioada de maximă dezvoltare a acestei civilizații și ar oferi niște jaloane de stratigrafie, de cronologie, date statistice, dar nu acoperă întreaga evoluție, mai ales în privința genezei nu explică întreg procesul, iar datele C^{14} nu le confirmă pe cele de stratigrafie comparată. Fiind situată la marginea de est a arealului cultural Vinča, mai demult credeam că nu acoperă și realitățile din vest. Raportat la descoperirile învecinate, dar și la apariția unor materiale asemănătoare în vest, la Pericei, Suplac I, nu putem da un răspuns ferm nici după analiza grupelor pe care mai jos le precizăm (Ignat 2000). Termenul de grupe ar putea avea sens cronologic, de exemplu Lumea Nouă, dar multe cercetări sunt inedite.

https://biblioteca-digitala.ro

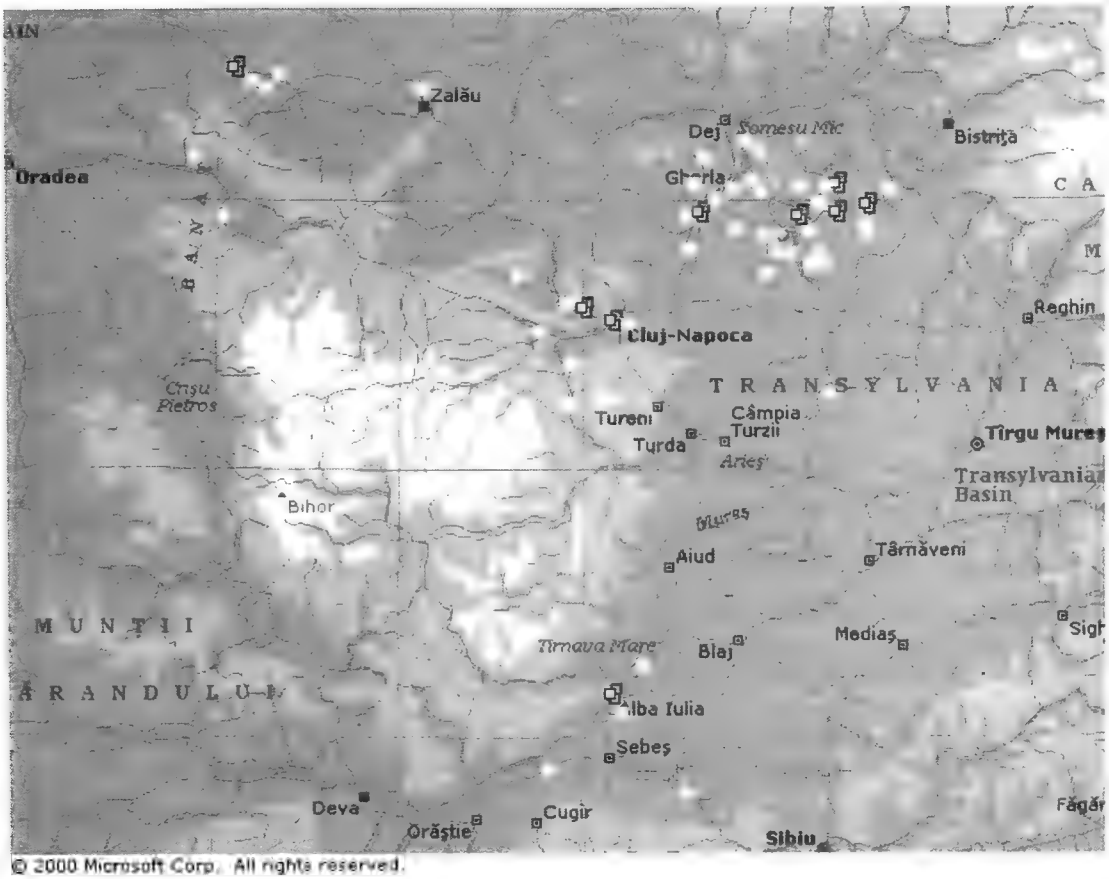

Fig. IIIe.1. Harta descoperirilor CCTLNZIS I-III

Mai există un motiv care ne determină să propunem termenul de ***cultura Zau*** pentru fenomenele pe care le prezentăm mai jos. Este vorba de existența unor materiale de ***tip Turdaș*** (ceramică incizată) încă din nivelele inferioare de la Zau care se mențin până la apariția grupului Foeni, când capătă un alt aspect. Intre cele din nivelul inferior și cel superior se poate constata o evoluție. Multă vreme credeam că elementele Turdaș coboară datarea spre Vinča B_2 a tuturor materialelor de la Zau. Datele C^{14} de la Zau (Maxim 1999, 133) ne impiedicau să acceptăm o asemenea datare. Între timp, Sabin A. Luca a descoperit mai multe orizonturi Vinča (Miercurea Sibiului, inf. S. Luca, vas de import pictat cu bitum caracteristic descoperirilor din Crișana) și Turdaș la Turdaș, Orăștie (ambele în orizontul timpuriu, ceramică Turdaș pictată cu bitum), Peștera Cauce (pictură cu bitum: Luca et alii 2004), acoperite de orizonturi Turdaș – Foeni, analizate recent prin publicarea celor din Peștera Cauce (Luca et alii 2004, 104-105). Aceste orizonturi confirmă opiniile lui Fl. Drașovean privind ***migrația Foeni*** (termenul nostru). Ceea ce nu am putut explica este prezența materialelor Tudaș din Banat, la orizont Vinča B2/C (Gh. Lazarovici), C1 la Schier. Prin prelucrarea descoperirilor de la Vršac – *At* (Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean) se constată anterioritatea orizontului Vinča C cu materiale Turdaș față de cele Foeni, dar și o perioadă scurtă de timp între ele. Datele C^{14} de la Zau ar arăta o evoluție mai îndelungată. De altfel, Fl. Drașovean a demonstrat momentul apariției materialelor Foeni în Banat (Drașovean 1997), iar S. Luca în bazinul Mureșului (Luca 2005, 108). Există ceramică decorată în stil Turdaș mai veche și contemporană cu cea Foeni, deci anterioritatea Turdaș - Foeni este clară, dar există

https://biblioteca-digitala.ro

și orizonturi sau complexe Foeni fără materiale Turdaș, ca și ceramică decorată în stil Turdaș și post Foeni, sau asociată cu un Foeni evoluat.

Stăruim aici asupra ***migrației Foeni,*** deoarece în Banat, parte în Transilvania și în alte zone este de presupus. În zona Timiș – Cerna ar fi descoperiri de tip Foeni la Sadova – *Podul Ilove*i. În bazinul Crișurilor există o migrație Foeni (acel Buckelkeramik). În Transilvania, la Zau, acest grup modifică caracteristicile fazei târzii ale grupului Zau, după care ia naștere cultura Petrești. Atunci când s-a definit „șocul" Vinča C în Banat s-au amintit materiale Turdaș târzii, dar și Vinča C1 – Petrești la Cornești - Ferma Reiter (Lazarovici Gh. 1994, 98, fig. 23-24 și altele), dar multe din ele aparțineau grupului Foeni, cum a demonstrat-o Fl. Drașovean.

Din punct de vedere al ceramicii pictate, complexul pare unitar, dar analizat în parte observăm deosebiri evidente, fiecare zonă geografică conține alte elemente de bază: la Lumea Nouă în săpăturile vechi predomina ceramica vinčiană, ca și la Tărtăria II. Din păcate sunt prea puține materiale publicate, iar publicarea lor nu s-a făcut pe nivele de săpătură sau complexe.

În principalele stațiuni situația se prezintă astfel:

- la Cluj există ceramică pictată, ușor diferită față de cea de la Lumea Nouă și Zau, dar sunt elemente turdășene și există mai multe elemente Iclod;
- la Pericei nu au fost publicate materiale timpurii, dar este singura stațiune unde materialele sunt publicate pe complexe (Băcueț-Crișan et alii 2001);
- la Zau există foarte multe materiale, dar cele mai timpurii provin din sondaje; apar motive incizate, tipic turdășene, în proporție de 2-3% în fiecare nivel;
- la Cheile Turzii nu există nici elemente turdășene, nici vinčiene. Din păcate în săpăturile vechi de la Cheile Turzii - *Peștera Ungurească* s-a constatat un mare amestec de materiale; erau doar două carouri de 2 x 2 m nederanjate pe o grosime de 15 – 18 cm, cu puține materiale. În săpăturile noi, o bună parte din strat a fost deranjat de un atelier din epoca cuprului (Bodrogkeresztúr – Toarte pastilate, indice Petreștii de Jos: Lazarovici Gh. et alii 2004a; 2006) și doar o mică suprafață pare nederanjată, ce urmează a fi cercetată.

Răspândirea

Spațiul cuprinde Transilvania și estul Crișanei, în mod special Câmpia Transilvaniei, Fig. IIIe.1. Sunt diferențe semnificative între etapele timpurii și cele târzii, grupul Iclod și sinteza Iclod – Petrești a largit mult harta descoperirilor în zona Iclod – Țaga (descoperiri datorate colectivului de cercetare de la Țaga și Iclod). Există alte numeroase puncte, dar multe din ele nu au fost verificate. Totuși se poate vedea în sud grupul Lumea Nouă, în centru grupul Zau și Cheile Turzii – Cluj, iar în Câmpia Transilvaniei o câmpie înaltă, vălurită, plină de lacuri și heleștee, grupul Iclod și sinteza Iclod – Petrești.

https://biblioteca-digitala.ro

Originea și evoluția

Este un complex neolitic cu ceramică pictată, situat în întreg arcul carpatic transilvănean (câmpia, podișul, dealurile și munții Transilvaniei).

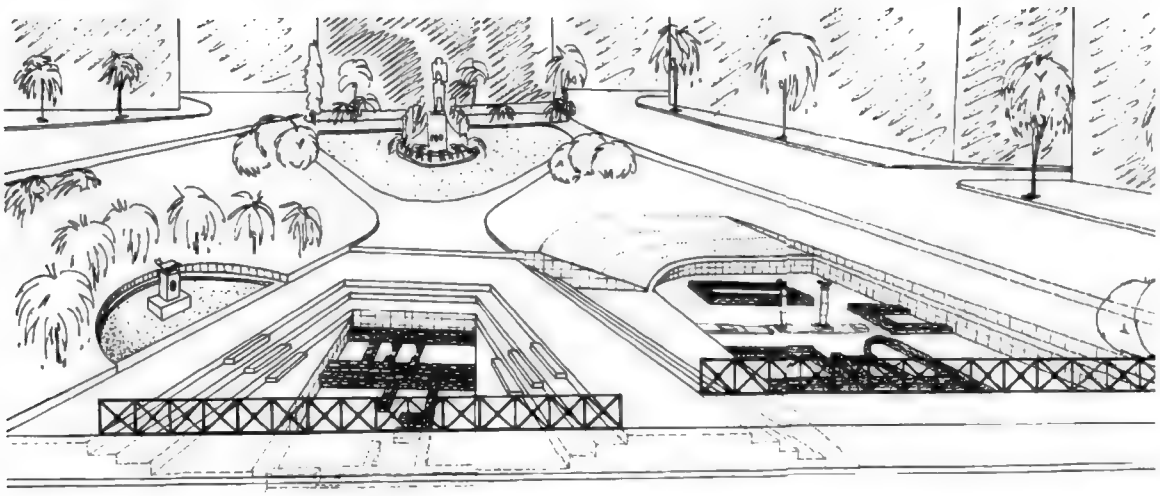

Fig. IIIe.2. Proiectul parcului arheologic pentru centrul Clujului, în spate statuia lui Matei Corvin

La bază are evoluția comunităților neoliticului timpuriu, orizonturile cu pictură policromă, dar și o evoluție locală influențată de fazele B ale culturii Vinča, în zonele centrale și de sud. Deoarece date mai bogate privind arhitectura provin de la Zau vom analiza acestea ca studii de caz, în timp ce pentru celelalte grupe vom prezenta doar scurte informații, preluate din publicațiile existente.

Majoritatea descoperirilor sunt rezultatul unor cercetări întâmplătoare. Singura șansă de a săpa în centrul Clujului o suprafață mare, după ce a fost luată hotărârea că vestigiile romane nu se păstrează ca parc arheologic, a fost irosită de neînțelegerea problemei de către ministrul culturii de atunci (M. Muscă) și a celor din Comisia Arheologică, care nu au avut răbdarea și înțelegerea de a permite o săpătură sistematică atât de importantă, înainte de astuparea zonei.

Nu e cazul să pomenim și alți vinovați, deși aceia erau specialiști, numele lor și situația săpăturilor din Cluj-Napoca au fost publicate pentru posteritate (Tripon 2005). Trebuie să citățm o vorbă a lui Lászlo Tökes, dar cu alt obiectiv *„... trebuie să luptăm pentru păstrarea acestor valori pe locul originar... Statuia lui Mathias Rex este piatra de încercare a democrației din România"* (Tripon 2005, 51). Niciodată nu s-a pus problema mutării statuii, a fost o minciună gogonată... era un pretext **contra săpăturilor**, dar cizma politicului (de care nu este străin nici actualul primar al Clujului, E. Boc) a decis astuparea vestigiilor și valorilor neolitice, romane originale, iar *„democrația din România"*, cum se intitula atunci, a trecut peste aceste valori și a cedat, arătând interesul șl respectul pe care îl are pentru vestigiile trecutului. Într-un parc arheologic, care ar fi arătat ca în Fig. IIIe.2, și-ar fi găsit locul și cei patru metri de arhitectură neolitică, care demonstrau existența unei puternice locuiri neolitice, cu complexe deosebite.

Civilizația CCTLNZIS cunoaște trei etape de evoluție, cu mai multe grupe și aspecte, chiar dacă unele grupe pot fi decelate cronologic, iar altele doar cultural.

https://biblioteca-digitala.ro

Faza I-a

Lucrurile sunt greu de înțeles fără câteva ilustrații, mai ales că majoritatea materialelor sunt inedite sau puțin publicate, așteptând săpături de verificare, cum au fost cele din Cheile Turzii.

Etapa de formare este contemporană cu Vinča A3/B1 și parțial cu SC. IV. Materialele vinčiene reprezintă 60-80% din total, mai ales în sud în grupul Lumea Nouă, sector A (Berciu D., Berciu I. 1958); în sector B nu știm care este exact situația, nu am văzut materialele din săpături, dar din publicații este sigură prezența elementelor Vinča C și Foeni (Gligor 2006). La Vlaha, în urma unor descoperiri întâmplătoare au fost identificate două stațiuni, una timpurie probabil din faza I (un vas cu angobă albă) și alta cu materiale Iclod – Petrești.

La Limba se pare că materialele CCTLNZIS apar doar la nivel Vinča B, ceramica și informațiile publicate sunt din păcate prea puține (= Dumbrava, încorporat mun. Alba Iulia: Paul et alii 1999; 2000; 2001; 2002; 2004 ș. a.).

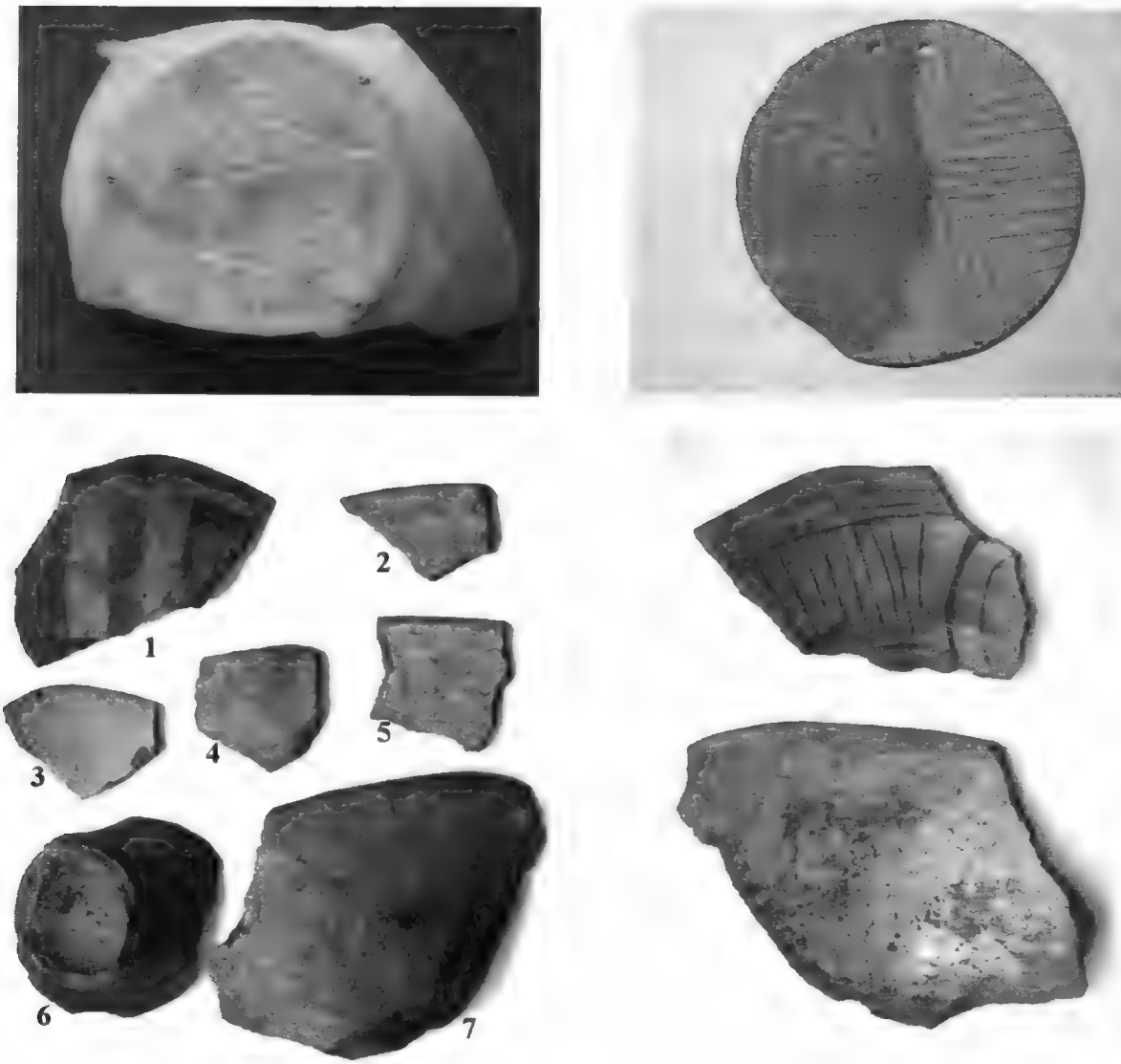

Fig. IIIe.3. Cluj - Piața Unirii, grupul Cluj - Iclod I

Se afirmă că este un Vinča A3, care ar putea juca rol genetic. Cele mai timpurii materiale sunt cele de la Limba – *Bordane*, zonă cu mai multe puncte, care ar fi putut juca un rol genetic, unde apar materiale din Policromie și forme specifice fazei SC IIIB.

https://biblioteca-digitala.ro

In nord sunt doar câteva materiale la Gura Baciului IV și Cluj - *Stăvilar* (Lazarovici Gh. 1983a, 14; *RepCj* 1992, 118-154; Maxim 1999, 293), care evoluează spre CCTLNZIS (prin pasta cenușie cu pleavă, angoba albă și vasele lobate, globulare), fără a putea preciza exact momentul. Ar fi de presupus o participare a Policromiei, dar lipsa barbotinei din primele etape arată că aceasta nu se petrece în stațiunile cunoscute. Cheia problemei ar putea fi tot în sud, în zona Mureșului mijlociu. Din acea etapă timpurie acum credem că face parte fragmentul pictat de la Zăuan - *Dâmbul Cimitirului* decorat cu benzi subțiri în arcade (Lazarovici Gh., Lakó 1981, 26; Băcueț-Crișan et alii 2001, 50; Maxim 1999, pl. VII).

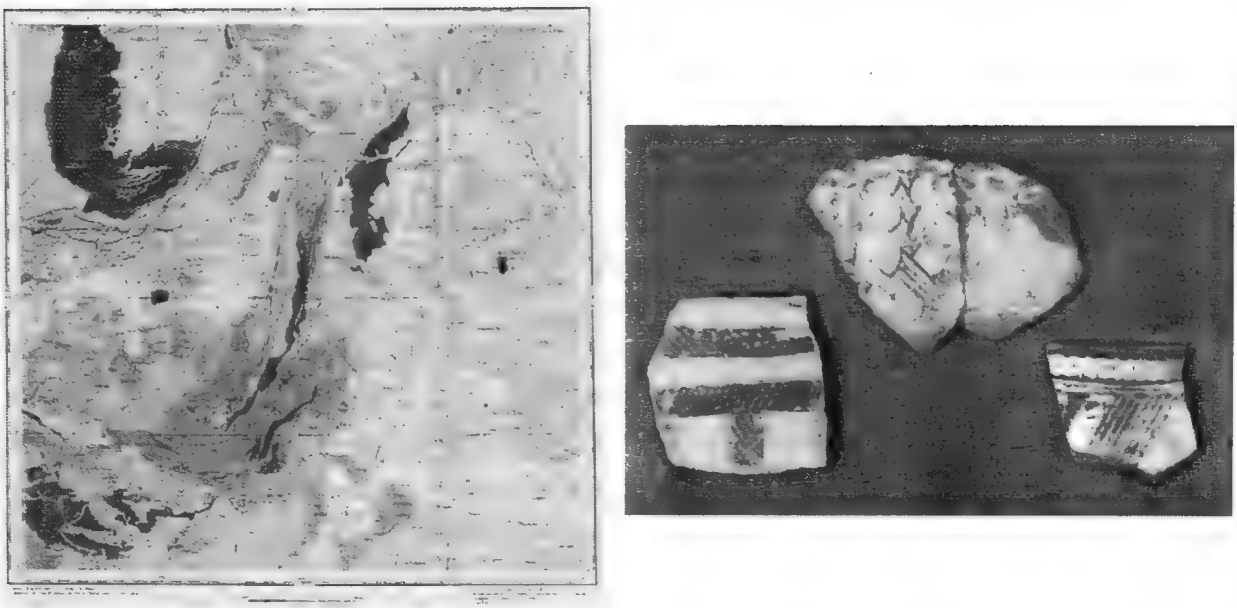

Fig. IIIe.4. ▲ a) Mediul geologic, CCTLNZIS; ▲b) Cheile Turzii, Peștera Ungurească

Dintre cele mai valoroase descoperiri de la Cluj, semnalate de N. Vlassa este un fund de vas ce are redat prin canelură un model de barcă cu pânze și vâsle, poate cea mai timpurie redare a mitului ***Arca lui Noe***, găsit la 5 m adâncime, în nivelele I, Fig. IIIe.3. Tot de acolo, poate de ceva mai sus, provine și o tăbliță, o plachetă cu semne solare Fig. IIIe.3 (Vlassa 1970; 1971; 1971a) și o frumoasă ceramică pictată. Materialele din primul nivel publicat de N. Vlassa (Fig. IIIe.3) nu reprezintă etapa I-a, ele fac parte din etapa a II-a.

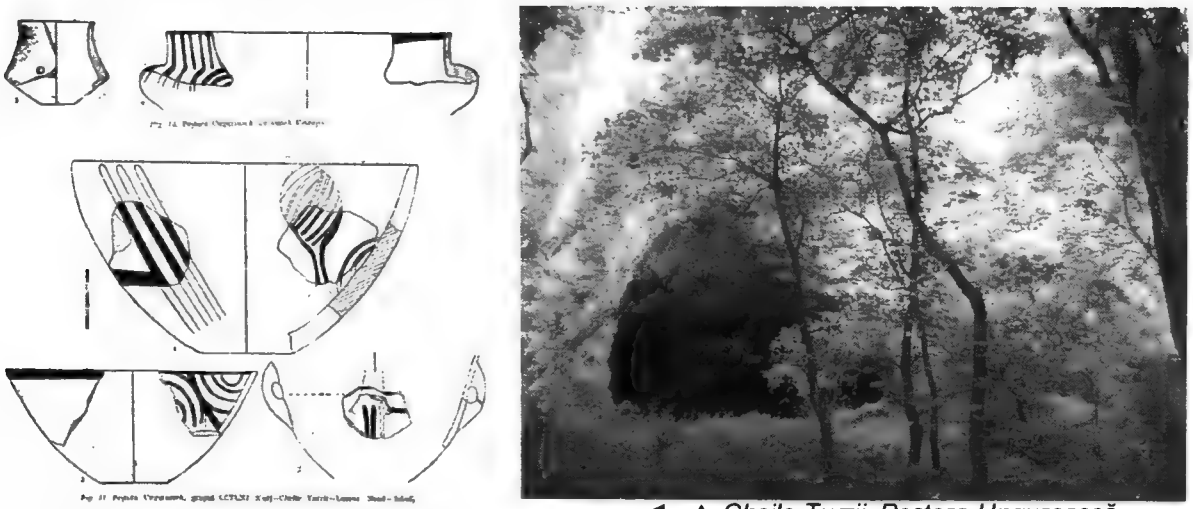

◄ , ▲ *Cheile Turzii, Peștera Ungurească*

Fig. IIIe.5. CCTLNZIS, faza II, grupul Cheile Turzii

https://biblioteca-digitala.ro

Materialele din Cheile Turzii, cel puțin cele din săpăturile noastre unde avem puține materiale neamestecate, pot fi sincronizate cu cele de la Lumea Nouă. Nu avem însă dovada unei etape timpurii. La Tărtăria materialele CCTLNZIS sunt în proporție restrânsă, poate importuri, în jur de 2-3% din ceea ce s-a publicat. Ele nu apar în orizontul Vinča A, dar sunt prezente în nivelul al doilea, în cel Vinča B1.

Prezența unor descoperiri Pișcolt II, anterioare nivelului Suplac I în zona cercetărilor noastre, atestă prezența acestor comunități aici în cursul fazei dezvoltate, Zau II.

Deci, pentru momentul de formare avem elementele din care iau naștere, dar nu și date stratigrafice sigure, iar cele C14 sunt insuficiente.

Faza a II-a

Faza a II a este cunoscută în întreg arealul (Fig. IIIe.1), la Cheile Turzii (Fig. IIIe.4b, 5) (*RepCj* 1992, 101-105, Paul 1992, 139; Lazarovici Gh. 1987a; Lazarovici Gh. et alii 1995; Maxim 1999, cat. 241), Zau de Câmpie (Lazarovici Gh. 1991; 2000), Vadu Crișului (vest, Roska 1942, 237; *RepBh* 1974, 81-82; Ignat 1979; 2000; Iercoșan 1997, 54; Maxim 1999, cat. 1081), Pericei (în NV, Lakó 1981, 61; 1986, 50; Iercoșan 1997, 39; Maxim 1999, cat. 731; Băcuieț-Crișan et alii 2001 ș. a.), Limba (Paul 1992, 140; Paul, Ciută 1998, 41-42; *RepAb* 1995, 92-93; Paul et alii 2004) și altele. În această vreme evoluează și se separă unele grupuri culturale.

Grupul Cluj – Pericei – Suplac - Iclod (Fig. IIIe.3)

Reprezintă un grup cu ceramică pictată și incizată, diferit de cel de la Lumea Nouă, unde lipsesc materialele vinčiene (Lazarovici Gh., Lakó 1981, 40, n. 95-95 bibl.; Lazarovici Gh., Kalmar 1982; 1986, 39 sqq; Lazarovici Gh. 1986; 1991). Se deosebește și de ceramica de la Zau, unde apare o pictură timpurie, care lipsește la Cluj, dar materialele de la Cluj par mai apropiate de cele de la Iclod. Pentru descoperirile timpurii sunt puține materiale cu date stratigrafice clare. Evoluția descoperirilor de la Cluj spre grupul Iclod este evidentă la Cluj (- *Piața Victoriei, - Șt. Cel Mare - Bd. Eroilor* ș. a.; Maxim 1999, IX/1,4-10) și la Iclod I. Trebuie să precizăm că și la Zau este aceeași situație, dar evoluția este întreruptă de migrația Foeni, în stațiune constatându-se evoluția spre Petrești, iar la cca. 2 km rezultatul evoluției este o stațiune a grupului Iclod.

La Cluj - *Monumentul Memorandiștilor* au fost descoperite cca. 2200 fragmente ceramice, reprezentând 23,4% din materialul acestui grup cultural aflat în baza noastră de date, dar sunt necesare noi observații stratigrafice. Analiza materialului faunistic indică un mod de viață sedentar; bovinele reprezintă 58%, suinele 17%, iar dacă adăugăm oaia și câinele obținem 80% (Bindea 2005, cap. IV, tabel 8, fig. 13).

Credem necesară și introducerea noțiunii Pericei - Suplac. Inițial materialele au fost considerate a fi Suplac I, dar deoarece drumul spre Cluj – Cheile Turzii este marcat de descoperirile de la Pericei, este necesară și menționarea lor. Pe de altă parte migrația Vinča C1 (B2/C la noi, vezi mai sus Vinča) ce dă naștere fazei a II a CCTLNZIS nu este semnalată în Crișana, iar colegii maghiari nu au fost interesați a defini anumite fenomene legate de orizontul Vinča C (exemplu cu Bicske, în afară de Eva Peters 1954; ceilalți le-au legat de

https://biblioteca-digitala.ro

fenomenele Lengyel care sunt ceva mai târzii). Alte descoperiri sunt Giurtelec, Peștiș, Vadu Crișului, peștera Devenț (Paul 1969, 300; Maxim 1999 cat. 465; 739; 1081 și bibl. veche), Suplacu de Barcău I (Ignat 1998 și bibl.; Maxim 1999, pl. XVIII) și altele mult spre nord pe Tisa superioară. Descoperirile de la Zau se leagă de nivelele IIC – III de la Suplac și prin plastică (Ignat 1973; 1977; 1979; 1998; 2000, pl. XI-XIII; iar recent Băcueț-Crișan 2004; 2004a: 2005; 2005a ș.a.). Ceramica pictată de la Cluj – *M. Memorandiștilor* din nivelul locuinței, are analogii la Zau în nivelurile IIC și în motivele turdășene de aici, înainte de apariția elementelor Foeni și Vinča C1.

Ceramica neagră și cea incizată au tradiții Vinča B2 și turdășene timpurii. Asemenea ceramică pictată apare și la Orăștie, Peștera Cauce și Turdaș, în nivelurile inferioare (Luca et alii 2003, fig. 25-26). Motivele pictate de la Zau apar la Cluj aproape în toate punctele în mai toate nivelurile, doar câteva lipsesc (vezi Maxim 1999, pl. XIV). Acest grup nu a avut o durată prea mare de timp, dar a cunoscut evoluții dinamice în timp și spațiu. Uneori credeam că este o extindere a grupului Iclod I, dar sunt fenomenele din care se naște și acest grup.

Cluj – Monumentul Memorandiștilor. Date statistice

Baza noastră de date pentru complexul CCȚLNI conține peste 9300 de fragmente ceramice, iar 2192 din acestea provin de la Cluj - *M. Memorandiștilor*, dintr-o suprafață de 10 x 10 m. Numărul mare de materiale arată existența a cel puțin trei nivele de locuire în acea parte, deși la cca. 30 m spre vest situația era diferită, acolo fiind patru nivele (al patrulea este Iclod). Arhitectura de aici nu a putut fi studiată din cauza lipsei unor săpături sistematice. Descoperirile sunt la adâncime mare, între -4 și -5,2/6,2 m, motiv pentru care sporadic s-a ajuns la complexe și doar în gropile de grinzi betonate de cel mult 1,5 x 1,5 m. Toate sondajele de salvare au dat multe materiale ceramice, dar suprafețele cercetate au fost mici, iar informațiile extrem de disparate (Lazarovici Gh. et alii 1984). Cu toate acestea, cercetările de aici au oferit și cele mai multe observații stratigrafice privind complexele arheologice. Au fost sesizate trei mari orizonturi de locuire.

Fig. IIIe.6a-b. Cluj - Monumentul Memorandiștilor, ceramica de la - 5 m

https://biblioteca-digitala.ro

Primul orizont era la baza stratului de cultură și consta din gropi de bordeie, adâncite în solul galben pietros, aflate între - 5,4-5,6 m și - 6,2-6,4 m. Din păcate, complexele fiind în colțul săpăturii nu am putut stabili dimensiunile exacte ale acestora. Urma un alt orizont de locuințe CCTLNZIS și apoi un strat de cultură fără complexe în suprafața cercetată. În orizontul al doilea a fost cercetat colțul unei locuințe cu peretele păstrat pe 40 cm înălțime, în care au apărut urmele unor stâlpi de la structura de bază (parte ridicată de Z. Maxim *in situ* și aflată la MNIT). Șanțul de fundație al pereților ajungea la 50 – 60 cm adâncime; în Fig. IIIe.7c-d se poate vedea structura și adâncimea parilor. Pereții din bârne erau acoperiți cu lut lipit, dar impresiunile nu s-au păstrat prea bine (lutul fiind amestecat cu pământ, la ardere nu rămâne o structură foarte clară).

a

b

Fig. IIIe.7.Cluj - M. Memorandiștilor: a)▲fundație de perete și I nivel de călcare; b) structură de perete▲; c-d) perete▼

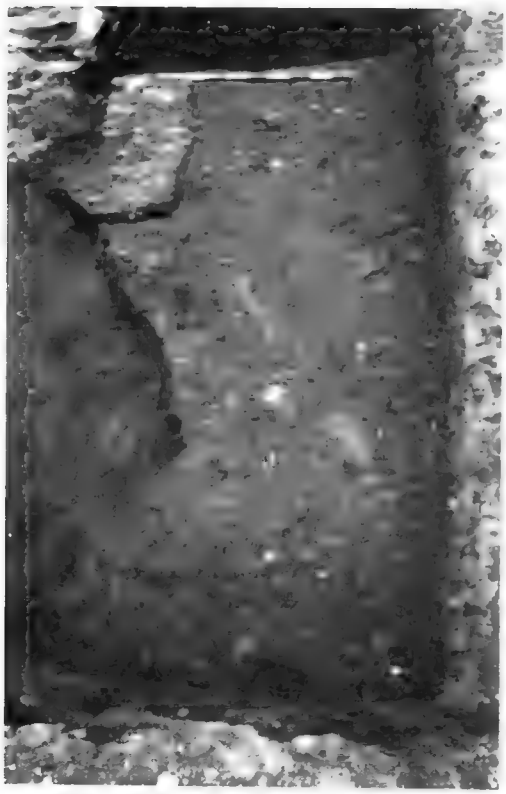

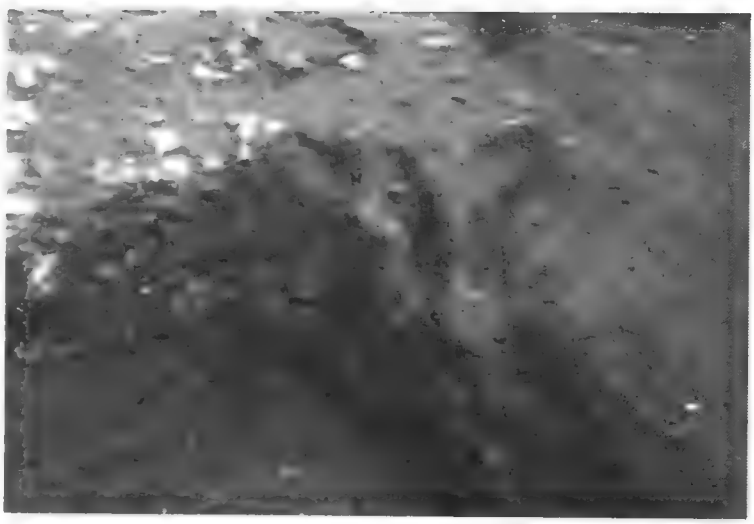

Din celelalte săpături de salvare nu se cunosc alte informații, s-au cules practic doar materialele.

Ceramica incizată, din orizonturile publicate de N. Vlassa din Cluj *Piața Libertății* I, dintr-un strat gros de 70 cm (astăzi *Piața Unirii*) (Vlassa 1976, 128, 161; Vlassa, Daicoviciu 1974,

https://biblioteca-digitala.ro

13-14), prin formele de vase patrulatere, prin decorul în tehnica « crusted » se poate lega de descoperirile de tip Stakálhát (târziu), dar mai mult de descoperirile de tip Turdaș, deoarece la Cluj- pe *Bd. Revoluției* (fost *Lenin*) există ceramică de factură Turdaș asociată cu ceramica pictată (Lazarovici Gh. 1983a, 14; *RepCj* 1992, 118-154; Maxim 1999, cat. nr. 293). În săpăturile din *Piața Unirii* (Gh. Lazarovici), aflate la cca. 50 m vest, pe o casetă de 3 x 5 m stratigrafia este similară (s-au descoperit aici mai multe materiale din nivelul superior, aflate probabil în vecinătatea unui complex). Al doilea nivel din Piața Unirii, gros de 30 cm, N. Vlassa îl leagă de cultura Herpály (Vlassa 1976, 161; Vlassa, Daicoviciu 1974, 14 ; pentru descoperirile din Piața *Ștefan cel Mare* vezi mai jos grupul Iclod).

În *Piața Unirii* nu s-a putut continua săpătura în adâncime deoarece în acel an apa freatică era cu 2 m mai ridicată. Ceramica descoperită de noi la -5,4 m aparține nivelelor III de la Zau, apărând și materiale de tip Foeni (Fig. IIIe.9a/1, 5), dar și CCTLNZIS III (Fig .IIIe.9a/ 2-3, 6, 8). În orizontul superior există marfă Turdaș târzie (Fig. IIIe.9b/1-12).

Din datele de care dispunem până acum putem preciza că așezarea de la Cluj reprezintă cea mai mare stațiune neolitică din Transilvania, cu o lungime de 1 km și o lățime între 400 – 700 m, deci cu o suprafață de cca. 30-70 ha, cu un strat gros de depuneri între 1 - 3,5 m.

Tab. IIIe.8 Suma	Baza CCTLN I	9347 total
Procent	8.709	
550	81	81
540	13	13
520	179	179
510		294
500	456	456
490	334	334
480	105	105
475	113	113
470	82	82
465	38	38
460	206	206
455	148	148
450	64	64
440	32	32
430	82	82

La Pericei există două orizonturi de complexe neolitice cu bordeie și locuințe (acestea mai târzii). Arheologii care au cercetat așezarea au considerat la început că materialul arheologic de aici are analogii în descoperirile de la Suplacu de Barcău. Noi credem că materialele de la Pericei nu aparțin grupului Suplac I, ci acestui grup Cluj-Pericei-Suplac-Iclod, din care se nasc grupele Suplac și Iclod din neoliticul târziu. Participarea grupului cu ceramică pictată de la Cheile Turzii (100% pictură) și de la Zau (97% pictată, inciziile sunt sub 3%) este evidentă.

La Suplac – *Corău* III (= Port), anterior descoperirilor de tip Lumea Nouă sunt cele de tip Pișcolt (cercetări Gh. Lazarovici ; Matei et alii 2002; Băcueț-Crișan 2004; 2004a; 2005).

În zona pe care am cercetat-o la Suplac în sectorul învecinat (Gh. Lazarovici), s-au descoperit două locuințe de suprafață, două platforme de pietre, ce țin de neoliticul târziu (vezi mai jos Suplac), un bordei, parțial prins în săpătură, mai multe gropi și probabil un șanț de apărare (rămas neprelucrat, săpăturile fiind sistate de conducerea MNIT). S-au găsit șanțuri de fundație în vecinătatea unei locuințe Suplac III, dar nu știm dacă sunt din această vreme sau din neolitic târziu. În acest orizont, în nivel II (nivel I – Pișcolt) sunt pomenite câteva locuințe pe tălpici, un mormânt și ceramică pictată. Foarte probabil descoperirile de la Pericei arată drumul dinspre zona Clujului sau Cheile Turzii – Hășdate – Huedin – Zalău – Zăuan – Pericei – Suplac, fie cel de la Cluj – Sutor – Zalău și mai departe prin Pericei spre Suplac. Înaintea cercetărilor mai noi de la Suplac, consideram (Gh. Lazarovici) componenta CCTLNI ca venind dinspre Oradea, de pe valea Crișului Repede.

https://biblioteca-digitala.ro

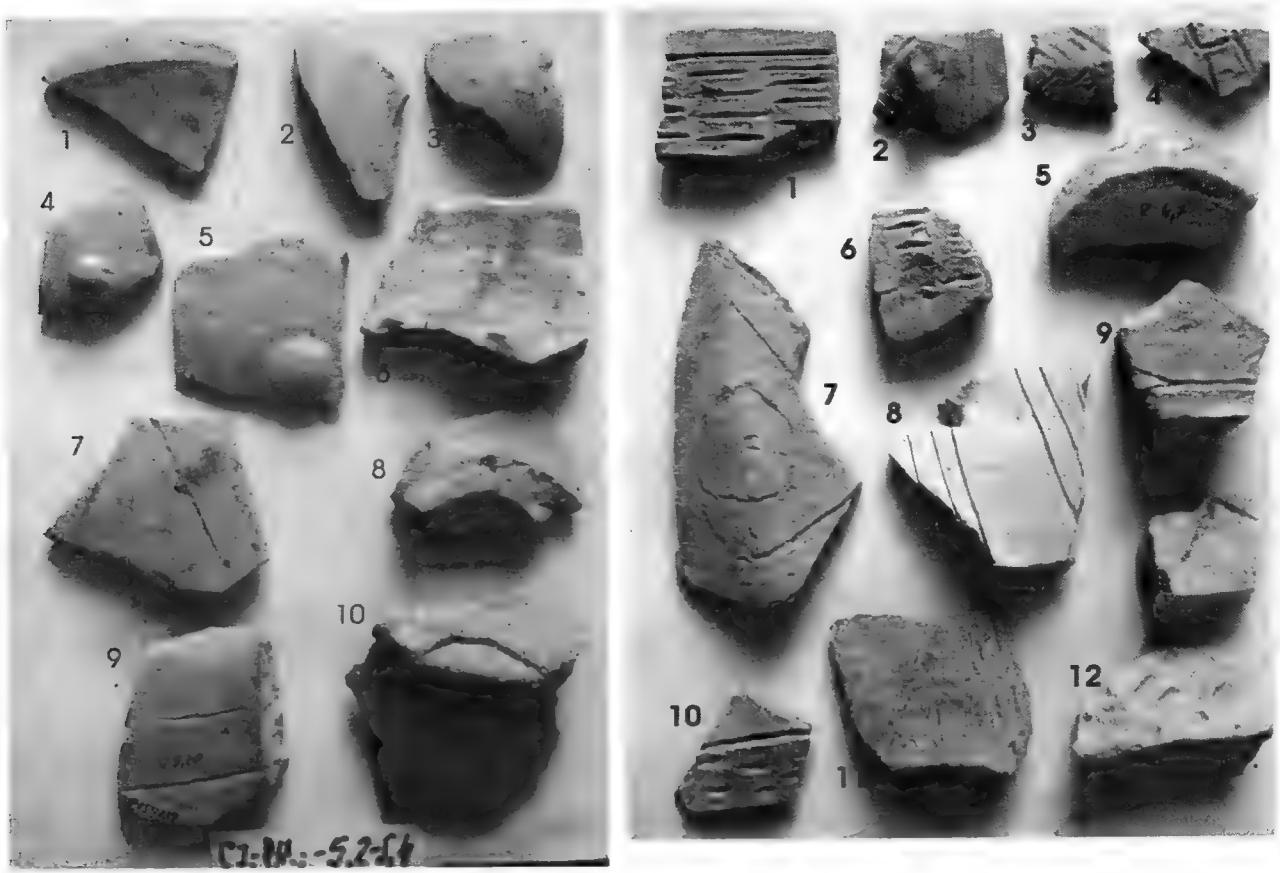

Fig. IIIe.9. Cluj – Piața Unirii: a) ▲ ceramică pictată; b) ceramică încizată de tip Turdaș▲

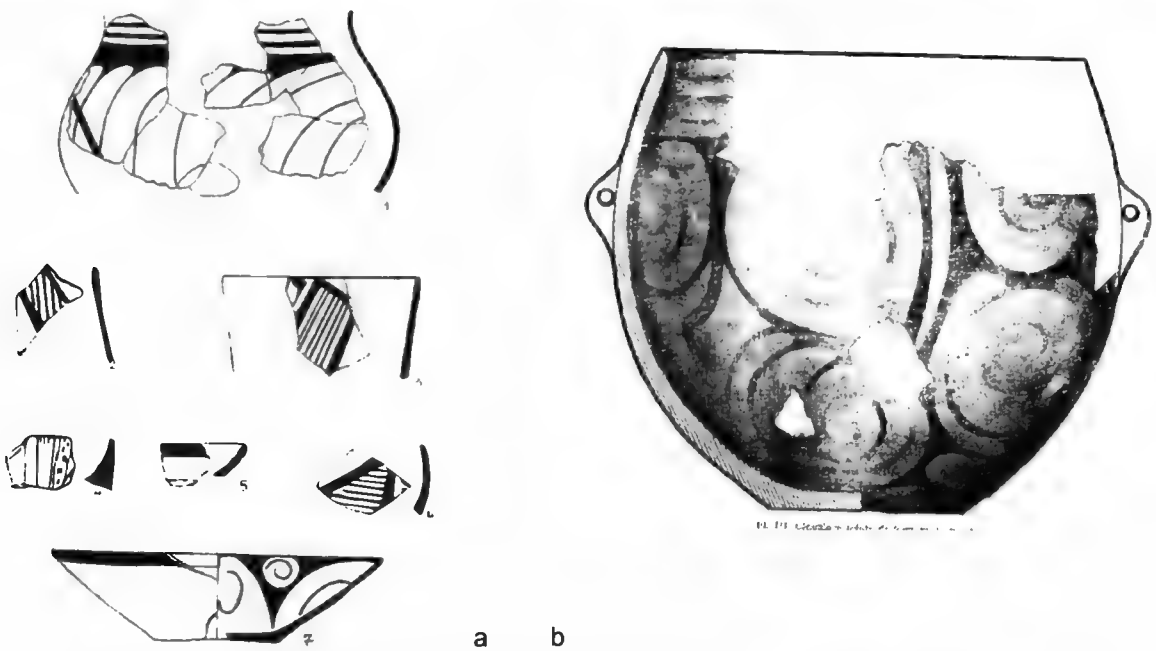

a b

Fig. IIIe.10. CCTLNZIS, grupul Cluj – Pericei: a) Locuința 3; b) Suplac I, după D. Ignat

Drumul peste culmea Meseșului și chiar din Huedin este posibil și descoperirile sunt numeroase (Fig.IIIe.1). Motivele apar în Cluj, în nivelul I al lui N. Vlassa (Băcueț-Crișan et alii 2001 ș. a.). Pe baza picturii, a formelor, a lipsei motivelor din nivelele IIA de la Zau, ele aparțin etapei mijlocii și târzii IIB și IIC de la Zau. Desigur, acolo pot fi și materiale mai timpurii. Sincronismele cu nivelul I al lui N. Vlassa din Cluj - *Piața Libertății (=Unirii*) indică tot etapa mijlocie și târzie (aceasta mai bine reliefată după ornamentele existente). Cercetările în

https://biblioteca-digitala.ro

zona de munte sunt aproape inexistente, cel mai adesea fiind doar descoperiri întâmplătoare, din aceste motive nu sunt legături între zone.

Fig. IIIe.11. Stațiuni neolitice în zonă, 1a, 1b, 4-7, CheileTurzii; surse de silex = 2 și sare = 3

Grupul Cheile Turzii (Fig. IIIc.4, 8-9)

Noțiunea de **grupul Cheile Turzii** a fost lansată în 1991 (Lazarovici Gh. 1977b; 1991, 109-110; Lazarovici Gh. et alii 1995, 546-552). Termenul era subînțeles la N. Vlassa (1970, 3, 11-13, 14 și bibl.; 1976, 161-172). În săpăturile autorului menționat au apărut numeroase materiale arheologice, care nu au fost publicate, dar există o bună ilustrație color a lor; din păcate nu se cunosc exact peșterile și nivelurile în care au fost descoperite. Locuirile din Cheile Turzii fiind în peșteri, nu avem prea multe informații despre modul de viață. Din experiența îndelungată în cercetarea zonei, putem afirma că în majoritatea peșterilor nu era posibil un mod de viață neolitic stabil pe tot parcursul anului, cu familii și copii. Este foarte posibil să fi existat doar un mod de viață sezonier, legat de pescuit și cules în timpul primăverii - verii. Pentru unele peșteri sunt pomenite doar vetre de foc și informații cu caracter general despre materialele ceramice (le-am studiat, dar nu au fost publicate), necesitând verificări stratigrafice. Cele mai multe vetre de foc nu au fost amenajate. Așa-zisul „bordei" (Lazarovici Gh. et alii 1995, 543-544, fig. 3.1) s-a dovedit ulterior a fi o săpătură arheologică. Din cercetările lui N. Vlassa rezultă că sunt multe etape stilistice și culturale, în majoritatea cazurilor predomină ceramica pictată, iar cea excizată apare sporadic, nefiind

https://biblioteca-digitala.ro

caracteristică. Pe parcursul unui secol au fost numeroase cercetări în diferite peșteri, din păcate cele mai multe soldate doar cu simple referiri, altele fiind inedite. Cele mai importante sunt cele ale lui N. Vlassa, dar asemenea investigații a făcut și D. Berciu (Paul 1969a, 325).

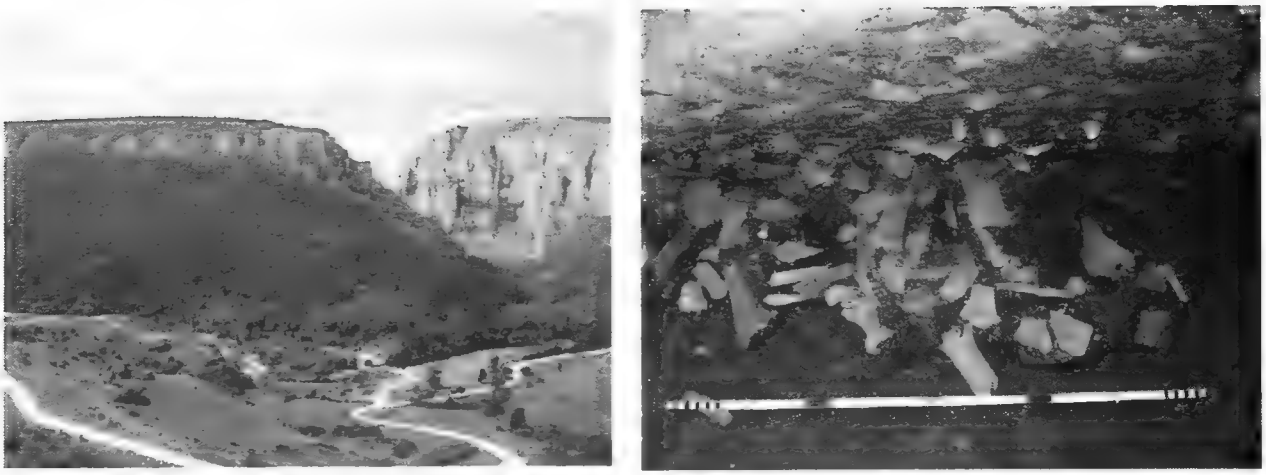

Fig. IIIe.12. Cheile Turzii: a) ▲coborârea spre Chei;
b▲ săpătura lui V. Fenești, Milea, oase pe fundul săpăturii

I. Paul sincronizează descoperirile din Cheile Turzii cu nivelul IIa de la Lumea Nouă (Paul 1981, 203). În Peștera Binder nu apar materiale de tip Turdaș (Vlassa, Daicoviciu 1974; Roman 1969, 18). Condițiile din peșteri sunt excelelente doar pentru sezonul cald, de aceea credem că este vorba doar de locuiri sezoniere sau specializate în olărit sau prelucrat aur (Peștera Ungurească, în nivelele cu Toarte pastilate).

În vreme de iarnă locuitorii din Peștera Ungurească probabil se retrăgeau la capătul dinspre Petrești a Cheilor, unde este o întinsă stațiune, din păcate necercetată. La un colț de grajd au fost despistate platforme de chirpici groase de 20-30 cm, ceea ce arată o arhitectură caracteristică neoliticului mijlociu.

Zona Cheilor Turzii a fost foarte intens locuită. N. Vlassa a continuat cartarea începută de Nyaradi și a localizat peste 42 peșteri, grote și adăposturi sub stâncă. Noi am continuat cercetările în zona Cheilor Turzii și pe versanți, în hotarul comunei Petrești, Săndulești, Cheia și Tureni, ocazii cu care am marcat noi descoperiri arheologice și etno-arheologice, surse de silex, argilă etc. (mănăstiri, tumuli, morminte megalitice, ș. a.) ajungând la 75-80 puncte (Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim 1987-1988; 1987-1988a).

Avem în proiect studiul unei alte peșteri apropiate de *Peștera Ungurească,* este vorba de *Peștera lui Binder* unde stratigrafia pare identică sau apropiată și nu a fost deranjată (materiale din săpăturile din 1963 ale lui D. Berciu şi I. Al. Aldea).

https://biblioteca-digitala.ro

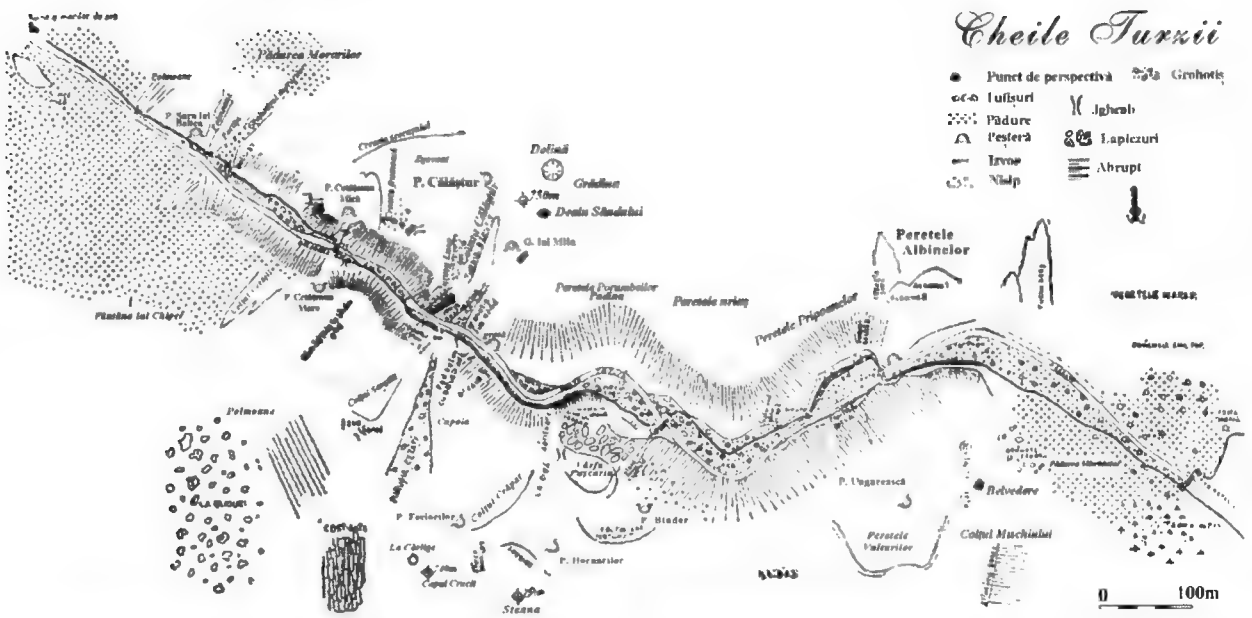

Fig. IIIe.13. a)▲ Planul Cheilor cu peșterile; b) stratigrafia neo-eneolitică din P. Ungurească▼

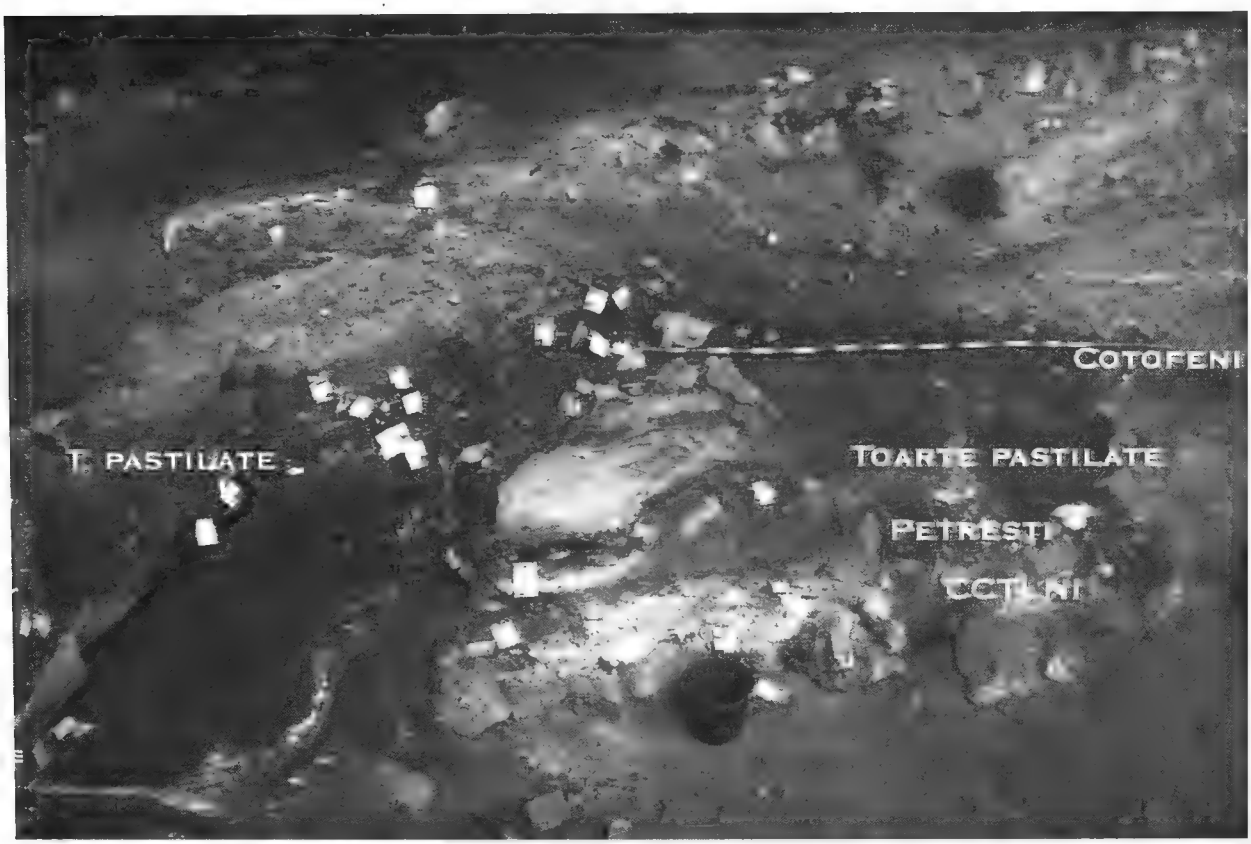

Peștera Ungurească. Stratul neolitic în centrul peșterii are cca. 40 cm grosime, iar spre margini atunci când nu este deranjat, doar 15-20 cm. Un atelier pentru confecționat bijuterii de aur a distrus straturile neo-eneolitice, Fig. IIIe.13 stânga (Lazarovici Gh. et alii 2004a; 2006). Materialul ceramic al acestui complex cultural din peșteră constă din 814 fragmente, ce reprezintă 8,7 % din totalul de 9.300 fragmente din baza noastră de date.

https://biblioteca-digitala.ro

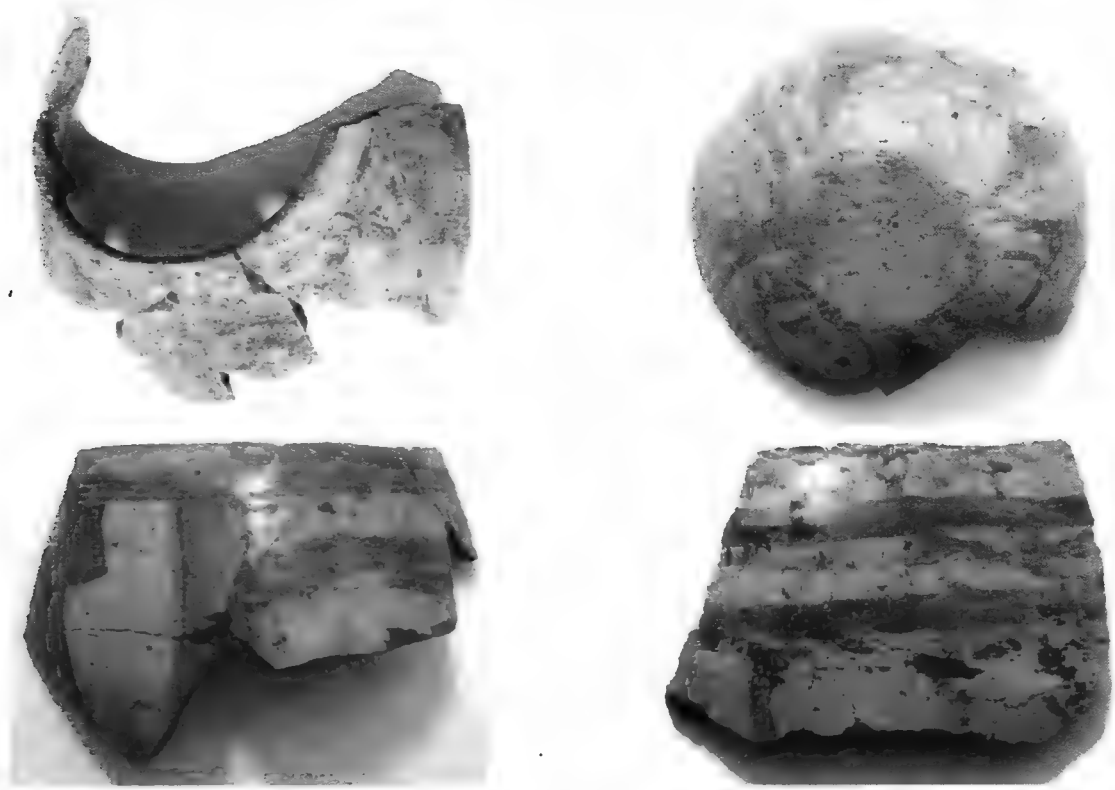

Fig. IIIe.14. Cheile Turzii, Peștera lui Binder, Muzeul din Alba

Grosimea stratului de cultură neolitic mijlociu este de cca. 30-35 cm, deși pe alocuri în funcție de patul peșterii variază de la un carou la altul. Pentru complexul cultural în discuție au fost identificate două orizonturi de cultură, unul mai târziu cu ceramică mai mult nisipoasă (marcaj verde) și altul cu pleavă și angobă albă (marcaj roșu), ce apar în amestec în poziții secundare (marcaj galben), tabel IIIe.16.

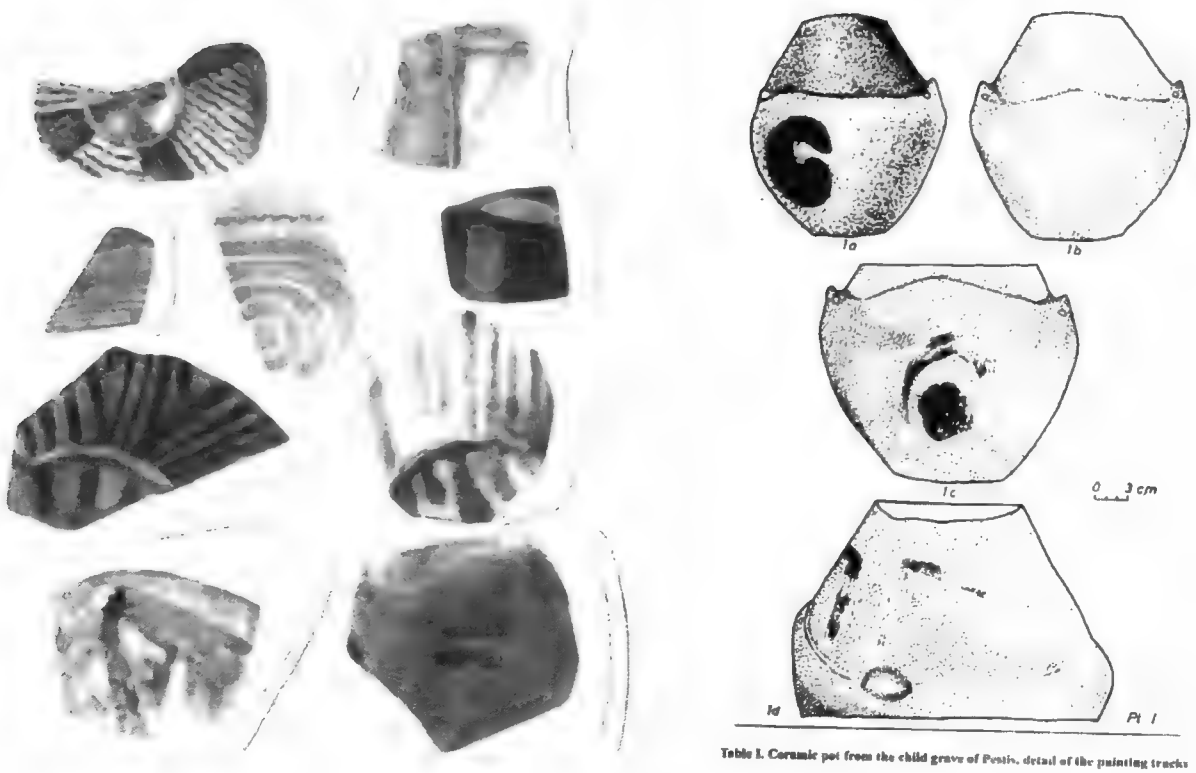

Fig. IIIe.15. CCTLNZIS ▲ a) Vadul Crișului; b) Pestiș ▲

https://biblioteca-digitala.ro

La Vadu Crișului și în zona castrului din Piatra Craiului sunt mai multe peșteri cu descoperiri ale grupului Cheile Turzii. În toate aceste locuri nu au fost semnalate ornamente incizate și nici materiale vinčiene sau turdășene. Formele de vase sunt diferite, cum sunt cele de la Peștiș. La Vadul Crișului formele sunt identice cu cele ale complexului CCTLNZIS.

De altfel, asemenea importuri apar în sudul Câmpiei Transilvaniei, în mediu vinčian la Miercurea Sibiului (inf. S. Luca). Acestea sunt rezultatul unor schimburi culturale, sare contra bitum, drumurile spre sursele de bitum din Crișana sunt fie Cheile Turzii – Huedin – Aleșd – Derna -Tătăruș după afirmațiile lui N. Vlassa (1971, 12; 1976, 169), fie prin Cluj – Meseș – Pericei – Suplac, unde se exploatează și acum șisturi, asfalturi, bitumuri, de fapt lignit îmbibat cu 4-6% bitum.

Tabel IIIe.16. Cheile Turzii Peștera Ungurească raportat la baza de date CCTLNZIS

Suma	814 buc.
0-30	25
-40	82
-50	261
-60	161
-70	130
-80	106
-90	49

Ceramica din peșteri, de calitate deosebită, bine păstrată, cu o motivistică deosebită, este în cantitate mare în comparație cu cea uzuală, semifină (de folosință cotidiană), fapt ce ne determină o dată în plus să subliniem utilizarea peșterilor pentru activități specializate, ateliere de ceramică, sau de prelucrarea aurului sau cuprului, cum am sezizat la Cheile Turzii în Peștera Ungurească. Spre o interpretare asemănătoare tinde și S. A. Luca pentru locuirile din Peștera Cauce și altele din zona Munților Poiana Ruscă, unele legate de exploatarea silexului (Luca et alii 2004, 24-42, 147-180) și probabil învățarea unor tehnologii de prelucare, altele legate de viața spirituală (Luca et alii 2005), situație întâlnită și în alte areale culturale (Ucelli Gnesutta 1998). În acele peșteri sunt numeroase materiale pictate încă din neoliticul timpuriu (Luca et alii 2004, 24 și urm. și o bogată bibliografie). Din păcate știm prea puțin despre locuirea în peșteri și despre activitățile celor care au locuit aici. Simplele analize osteologice nu rezolvă problema, ci doar o pun. În peșterile mari sunt multiple posibilități de cercetare, dar de cele mai multe ori acestea au fost făcute de amatori.

Grupul Lumea Nouă

Este un grup cultural aparținând culturii Vinča și celei cu ceramică pictată care a dat numele complexului cultural. În spațiul din Cartierul Lumea Nouă, ce cuprinde mai multe puncte sau stațiuni din diferite epoci, din săpăturile lui Dumitru și Ion Berciu (1944-1947, 1961-1963) și ale altora (Al. Aldea 1967; I. Paul 1976, 1995-1996, apoi din 2004 ș. a.; Gligor M. 2006), se distingeau două zone: una unde predomină ceramica vinčiană (peste 80 % Vinča B1, B1/B2), alături de ceramica pictată pe fond alb cu diferite motive; o altă zonă, sector I, unde apar materiale Vinča C1, ca și altele specifice grupului Turdaș și culturii Petrești (Berciu I., Berciu D. 1958; Berciu I. 1968; Gligor 2006).

În săpăturile noi de la Lumea Nouă, în diferite zone au fost depistate numeroase complexe aflate la marginea stațiunii, atât a celei vinčiene, cât și a celei Petrești; autorii consideră că inițial au fost gropi de lut, utilizate apoi ca gropi pentru resturi menajere. Concluziile lui Ion și Dumitru Berciu rămân deocamdată cele mai exacte, dar sărace în informații privind complexele și nivelele în care apar (Berciu I. 1968, 55-56). Ion Berciu

https://biblioteca-digitala.ro

consideră că erau două orizonturi de bordeie, locuințele de suprafață apar doar la trecerea spre cultura Petrești (nivelul III al său), iar în nivelul IV se încheie evoluția grupului Lumea Nouă și apare cultura Petrești. Autorul menționează două sectoare, I și II. Lumea Nouă I este localizat pe botul de terasă dinspre sud, unde este un strat de 1,3 m cu cinci niveluri (Berciu I.1968, 53, 55; săpături în 1944-1945, 1947, 1961). D. Berciu imparte stratigrafia în trei etape I-III. Iuliu Paul, pe baza observațiilor lui I. Berciu, împarte etapa I-a în Ia și Ib. Nivelele cu bordeiele le leagă de Vinča – Turdaș; nivelele IIA-IIB de Lumea Nouă și III de Petrești (Paul 1965; 1981, 203). I. Paul revine apoi și afirmă că în Ib există pictură Lumea Nouă cu ceramică roșie și brună, pe care o sincronizează pe baza ceramicii vinčiene cu Vinča B1/B2 (Paul 1981, 208). Sunt și alte sincronisme cu Sátoralyauihely Tisa, Bükk, Lengyel, Oborin, Michalove Hrádok ș. a., unele contestate atunci, altele țin deja de istoricul cercetărilor (Paul 1965, 20).

Fig. IIIe.17. Tărtăria nivel IIa și IIb, materiale CCTLNZIS

Cercetările noi de la Lumea Nouă, efectuate sub îndrumarea lui Iuliu Paul au dus la descoperirea a noi zone, unele cu descoperiri Petrești clasice, altele cu descoperiri Petrești timpurii (grup Foeni: Gligor 2006). Dar din toate aceste cercetări nu sunt nici un fel de informații clare despre complexe, dimensiunile lor, orientare, încadrare culturală. De grupul Lumea Nouă (opiniile noastre privind grupul, Lazarovici Gh. 1977e, 224; 1986, 18) se pare că se leagă și descoperirile de la Limba, unde sunt trei puncte *Vărarea, Bordane* și *Șesul Orzii*. Este posibil ca ele să aparțină aceleeași așezări cu o stratigrafie orizontală. La *Șesul Orzii*

https://biblioteca-digitala.ro

(nivelul Vinča B) apare ceramică pictată. Fiind săpături de salvare, autorii nu au avut răgazul a studia și publica rapoarte detaliate, așa încât informațiile privind încadrarea culturală rezultate din noile cercetări sunt vagi.

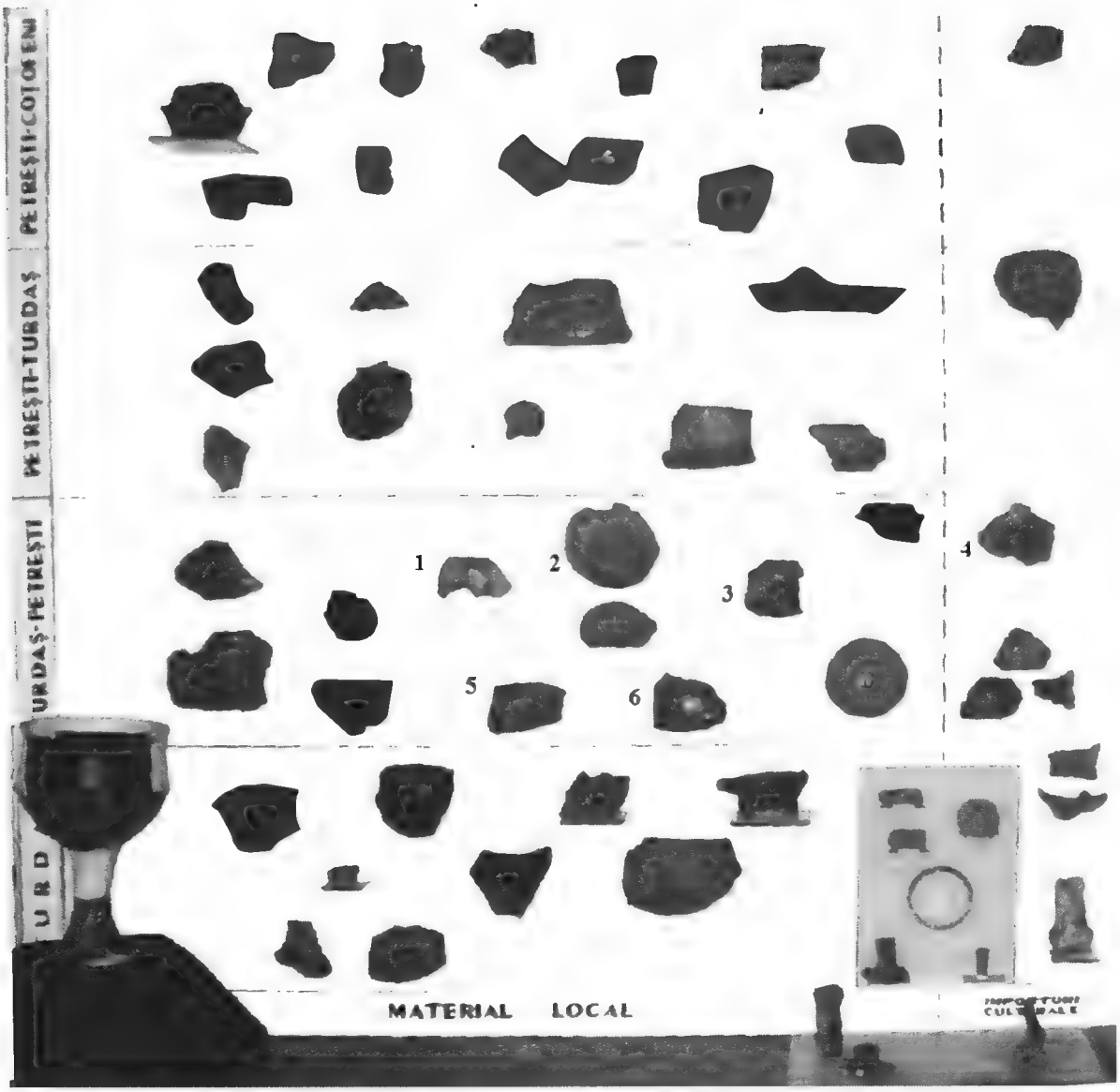

Fig. IIIe.18. Orizontul Vinča – Lumea Nouă de la Tărtăria (MNIT)

La Tărtăria, în săpăturile lui K. Horedt erau fragmente ceramice cu angobă albă (caseta C și D), ca și în cele ale lui N. Vlassa (1962; 1964; 1976, 128; Paul 1969), iar în săpăturile lui Iuliu Paul a apărut ceramică pictată. Există un procent de ceramică pictată, probabil alături de alte categorii, dar nu sunt studii analitice pentru precizări mai fine. Acestea sunt contemporane cu etapele IIB-IIC de la Zau, fiind anterioare orizontului Petrești – Turdaș, deci la nivel Vinča B2.

În una din secțiunile de la Limba au fost descoperite și publicate trei fragmente ceramice pictate atribuite complexului CCTLNZIS (sondaje 1944, 1947, Berciu D., Berciu I. 1958; D. Berciu 1961, 23-24, 27; Paul et alii 1999; 2000; 2001; 2002; 2003) care își găsesc corespondent în nivelul inferior de la Zau, doar că acolo componenta principală nu era grupul Turdaș, ci cultura Vinča.

https://biblioteca-digitala.ro

Tab.III e.19	Grosiera	Semifina	Fina	Suma	Procent
03;INF	24	15		39	3
01;MIJ	193	109	6	308	24.8
01;INF	144	91	6	241	19.4
04;INF	132	92	23	247	19.9
04;MIJ	131	103	44	278	22.4
04;SUP	39	49	42	130	10.4
Suma	663	459	121	1243	
Procent	53.3	36.9	9.7		100

Extrăgând din baza de date (Lazarovici Gh., Maxim 1996) materialele pe categoriile ceramice (care reflectă rolul funcțional al ceramicii) din săpătura lui Marton Roska de la Turdaș (1910) și făcând un studiu pe nivelele inferioare din diferitele secțiuni ale acestuia, obținem tabelul alăturat. Din serierea lui aproape uniformă, cu variații doar pentru secțiunea 1, unde nivelul inferior și mijlociu au aceeași structură (probabil materialele aparțin aceleiași faze) vedem că în secțiunea 4 stratigrafia este liniară, materialul resprezentând cca. 40% din ceea ce am selectat (1243 fragmente ceramice). Din cercetările lui Sabin Luca de la Turdaș știm că nivelele mijlocii conțin materiale Foeni și Turdaș, iar cele superioare Petrești. La Turdaș nu este ceramică pictată, decât cea de tip Tăualaș (sau Tăulaș: Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986, pl. I-II), prezentă în partea inferioară a nivelului II în săpăturile lui S. A. Luca (Luca 2001, 70, în locuința 1/1992 și B4/1995, pl. 25/1, 28/4-5), specie care apare și la Cauce (Luca et alii 2004, pl. 31÷34). Aceste categorii nu le avem decât în mediu Turdaș și Tisa I, nu și în cele de tip CCTLNZIS. Aceasta ne permite să considerăm că originea complexului cu ceramică pictată nu derivă din migrația care a dat naștere grupului Turdaș, dar grupul Turdaș a contribuit la geneza etapelor II. Dacă vor fi săpate bine și publicate corect datele de la Lumea Nouă și Limba am putea avea un răspuns clar privind prima etapă a complexului CCTLNZIS. Pe baza celor două stațiuni avem dovada anteriorității grupului cu ceramică pictată față de cel de tip Turdaș.

Din tabelul de mai jos (deși datele sunt din urmă cu zece ani) se poate observa seria mai lungă pe care o oferă Zau. În serie Lumea Nouă apare mai timpurie, dar deoarece sunt puține materiale publicate, avem rezerve. Unele elemente comune cu Vadu Crișului le corelează, dar oricum Vadul Crișului ni se pare mai timpurie, dar conține și un amestec cu elemente mai târzii. Descoperirile de la Peștiș sunt slab corelate, au și elemente mai târzii (Ignat 2000, incizii tab. 21, p. 19). Între Zau și Lumea Nouă nu sunt corelații directe, iar lipsa lor reflectă și modul de publicare al materialelor.

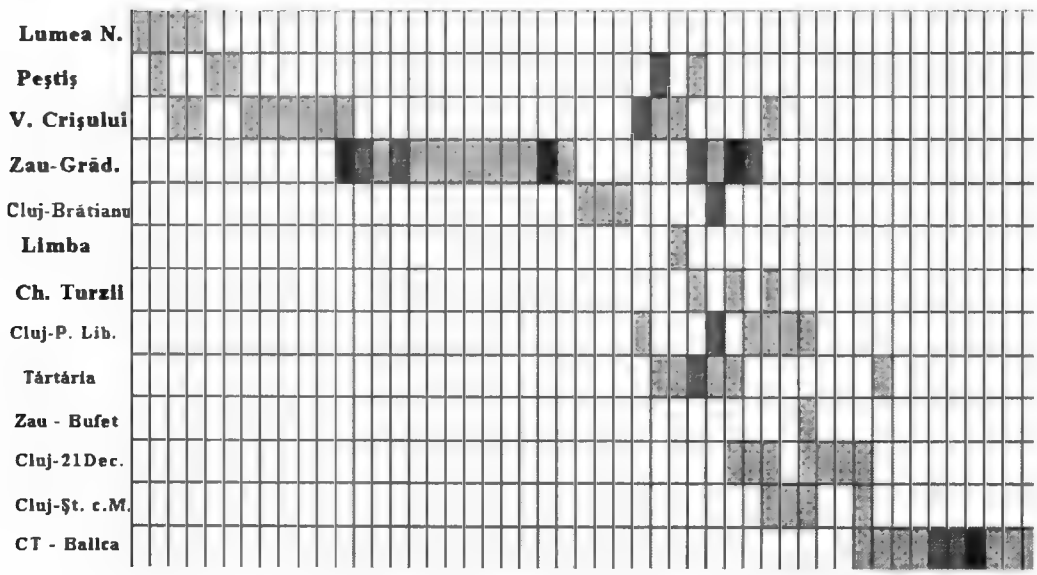

Fig. IIIe.20. Sincronisme între diferite stațiuni CCTLNZIS, pe baza ornamentelor

https://biblioteca-digitala.ro

Ne interesează acestea deoarece prezența constantă a unor fragmente cu ornamente Turdaș în toate nivelurile de la Zau ar împinge înapoi datarea grupului Turdaș, în vremea fazei Vinča B1, ceea ce nu este confirmat de datele stratigrafice de la Lumea Nouă.

Mai mult, nu este vorba doar de ornamente, dar și factura ceramicii turdășene este diferită de a celorlalte. Lipsa materialelor de factură Vinča B1 la Zau, cu care este contemporană în alte părți (Tărtăria, Limba, Lumea Nouă sector A) ne face să privim cu rezervă începutul stațiunii de la Zau și să menținem vechea terminologie mai complicată CCTLNZIS. Datele de la Zau arată doar o contemporaneitate cu Vinča B2, poate mai mult cu Vinča B2/C, sau C1 la Schier. Acestea se corelează cu cele de la Uivar și Orăștie, deci cu Vinča C1 (Schier, Drașovean et alii 2004). Unele materiale de la Limba sunt de fază B1, altele de B2/C (se ridică un semn de întrebare cu privire la relația dintre cele mai timpurii materiale turdășene din Banat de la Vršac – *At*, unde sunt materiale Vinča C1 (după Schier; B2/C, Gh. Lazarovici; B2 la Milojčić), dar și Vinča B2 (la Milojčić), considerate de noi mai târzii. Studiind din nou descoperirile de la Vinča dintre -6 și -7 m, am constat că la Vršac – At există sigur materiale de fază Vinča B2 (la Milojčić). Cu prilejul publicării monografiei despre Vršac – At (Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean) urmează să se studieeze acestea și relațiile cu grupul Foeni, care migrează mai târziu.

In tabelul de mai sus observăm că *faza a III-a* este în neoliticul târziu, are mai multe etape, în grupe sunt aspecte și evoluții diferite, fiecare cu specificul ei. La Zau sub influențe ale grupului Foeni (este un orizont cu cca. două nivele de locuințe), ceramica pictată are mai mult nisip în pastă, evoluând spre Petrești și grupul Iclod. Comunitățile Lumea Nouă - Iclod se mută în punctul *La Bufet*, la cca. 1 km spre est. În centrul stațiunii, după o scurtă perioadă în care ceramica are nisip în pastă se constată evoluția spre Petrești A (Lazăr 1995, 283-284; Maxim 1999, cat. 1145; Lazarovici Gh. 2000). La Cluj și Iclod se formează un grup aparte pe baze turdășene târzii (Roska 1942, 133; Lazarovici Gh. 1983a, 14; 1991, s.v. Cluj; *RepCj* 1992, 118-154; Maxim 1999 cat. 293), în nord-vest spre Suplac și în vest la Vadu Crișului sunt elemente ale grupului Cluj, dar și elemente Tisa, Herpály (Ignat 1998; 2000). Descoperirile de la Pericei se aseamănă cu cele de la Cluj și de la Zalău – *Valea Miții* (acestea aflate în proces de retardare; nepublicate), (Lakó 1981, 77-79; 1986, 51; Lazarovici Gh. 1984, 89; 1986, 15; Maxim 1999, cat. 1142). La Zăuan - *Dâmbul Cimitirului* există un orizont timpuriu legat de etapa I-a (Lazarovici Gh. 1983a, 18; 1985a, 69-79; Maxim 1999, cat. 1148; pl. VII).

Pe baza ceramicii prelucrate statistic, materialele de la Zau reprezintă 67% din cele aflate în baza noastră de date, iar cele din Peștera Ungurească din Cheile Turzii doar 8,7%.

Fig. III e.21	ZAU	3352 CT PU	CJ-Memor	Suma	Procent
CCTLNZIS, Suma	6341	814	2192	9347	100%
Procent	67.84	8.709	23.451		100

Precizările de sus erau necesare deoarece în cea mai mare parte materialele ceramice nu au fost publicate sau se folosesc terminologii care nu au fost explicate.

În concluzie, originea grupului rămâne deocamdată discutabilă deoarece există puține materiale din complexe. Evoluția etapei IIA este determinată de migrația Turdaș, deci ține de

https://biblioteca-digitala.ro

neoloticul tîrziu, dar sunt și materiale din neoliticul dezvoltat. Începutul ar fi geneza, etapa IA; etapa IB ar fi la Lumea Nouă, Tărtăria ș. a.; etapa IIA ar fi în neoliticul târziu paralel cu o parte din Vinča B2 (B2/C, Gh. Lazarovici; C1 la Schier); etapa IIB poate fi determinată de migrația Vinča C1; în etapa IIC apar deja elementele migrației Foeni, care determină aspectele CCTLNZIS III ce încheie evoluția în spațiul sudic și central – estic, zonă în care se formează cultura Petrești; în zona de nord se formează grupul Iclod, iar în zona de vest grupul Suplac. Acestea din urmă le tratăm la neoliticul tîrziu, ca și grupul Turdaș, geneza lui în Transilvania nefiind legată de fondul Vinča B.

Așezări și fortificații

Informațiile privind arhitectura acestui complex cultural sunt foarte sărace datorită metodelor de săpare în secțiuni de 1 sau 2 m lățime, ce nu permit delimitarea exactă a unui complex și nici identificarea elementelor arhitecturale. De altfel nici săpăturile nu au fost de mare tehnicitate, cu excepția celor de la Porț – Corău III ale colegilor de la Zalău și a celor de la Zau, Iclod și Țaga (Gh. Lazarovici). Sunt zeci de rapoarte în care nu sunt date dimensiunile elementare ale unui complex, lungime, lățime, adâncime (la bordeie, semibordeie sau gropi, nu este scăparea noastră).

Nu există nici studii privind așezările acestei perioade din centrul, vestul Transilvaniei și din Munții Apuseni, iar referirile sunt sporadice.

La Lumea Nouă așezarea este situată pe o terasă mare ce străjuiește drumul spre Apuseni și domină Valea Mureșului.

Fig. IIIe.22. Stațiunea de la Lumea Nouă, localizare

https://biblioteca-digitala.ro

Nu se cunosc dimensiunile ei exacte, mereu apar noi descoperiri, dar apreciem că așezarea are peste 10 ha. Cercetările noi de la Lumea Nouă, efectuate sub îndrumarea lui Iuliu Paul au dus la descoperirea a noi zone, unele cu descoperiri Petrești clasice, altele cu descoperiri Petrești timpurii (grup Foeni: Gligor 2006). Cea de la Limba a fost distrusă de Mureș. La Cheile Turzii, în amonte de Chei, la marginea satului Petrești, pe un promontoriu care se ridică cu cca. 80 m deasupra văii, pe panta de sud-sud est a acestuia, sunt urmele unei așezări întinse pe circa 3 ha, aceasta făcând parte din așezările mici ale acestui complex; cele mijlocii au 7-10 ha, iar cele mari peste 30 ha. Nu s-au descoperit însă materiale decât din faza târzie, de trecere spre grupul Iclod, Iclod I, sau Iclod – Petrești, cum apar în zonă; nu există săpături, ci doar lucrări edilitare nesupravegheate.

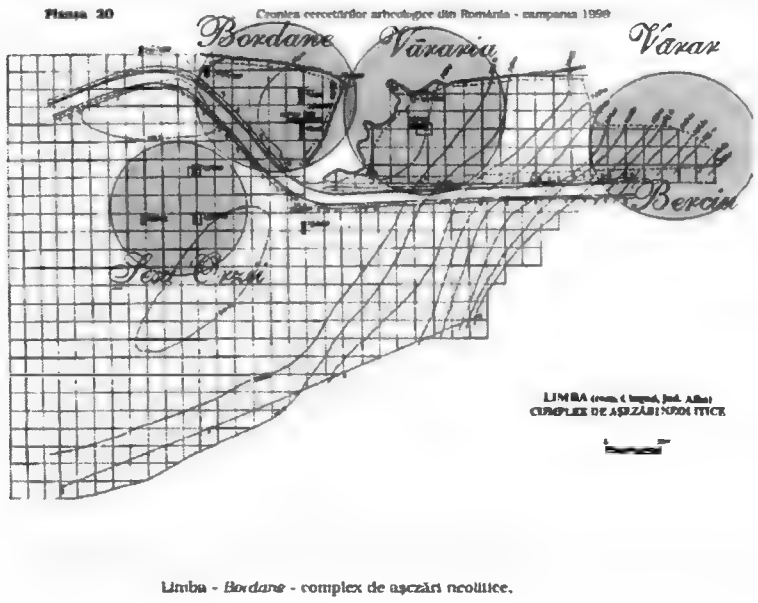

Limba - *Bordane* - complex de așezări neolitice.

Fig. IIIe.23. Limba-Bordane, după Paul et alii: a) plan▲; b) Vărar, materiale▼

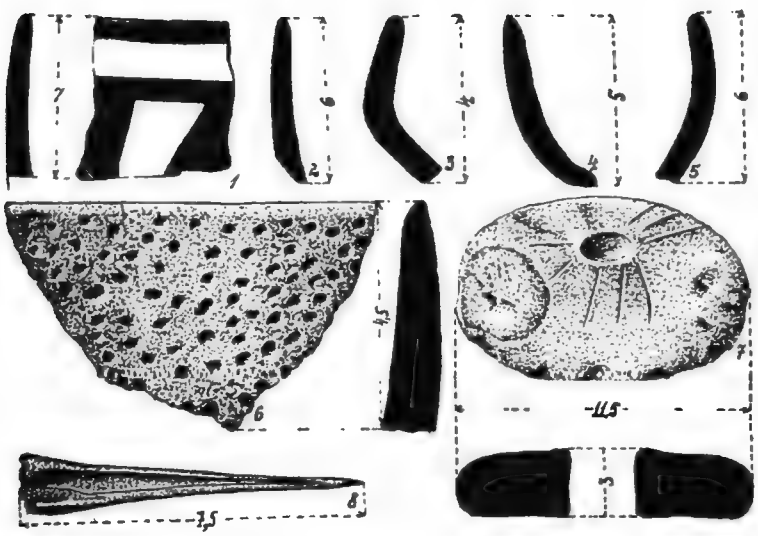

Așezarea de la Pericei, deși nu sunt publicate date clare, are o suprafață de peste 3 ha, iar cea de la Zăuan este mai mică, poate sub 1 ha, nu s-au făcut sondaje. Cea de Suplac I pare a avea între 3 și 10 ha. Așezările sunt pe terasa a doua. Suplac Corău II este în lunca inundabilă a Barcăului.

Orizontul CCTLNZIS de la Suplacul de Barcău - *Corău III* (= Porț) era fortificat cu un șanț și o palisadă. Din păcate cercetările noastre (Gh. Lazarovici) nu au mai fost finanțate și am fost nevoiți a întrerupe săpăturile fără a încheia investigațiile la sistemul de fortificare. O locuință din orizont Suplac III suprapunea palisada și șanțul. Șanțul avea o deschidere la gură de 2,5 m. Anterior locuirii CCTLNZIS în perimetrul cercetat de noi am descoperit un orizont Pișcolt și urme sporadice de locuire Starčevo-Criș IV. Locuirea Pișcolt era sporadică, deși în perimetrul colegilor de la Zalău s-au găsit bordeie și morminte din această vreme.

https://biblioteca-digitala.ro

Stațiunea din neoliticul mijlociu de la Limba credem că are cca. 4-7 hectare; informațiile nu sunt tocmai clare, iar pe planurile topografice existente nu pot fi identificate secțiunile și trasate marginile diferitelor culturi sau etape, Fig.IIIe.23. Probabil publicațiile viitoare vor aduce noi date cu privire la întinderea așezării. Stațiunea se află în apropiere de cursul Mureșului care rupe din maluri și a distrus deja o parte din așezare. Ceramica pictată (Fig. III e.23.1*)* are analogii la Tărtăria. Cea prezentată de M. Ciută și I. Paul are analogii la Zau (Fig. IIIe.40). *D*eoarece la Suplac, în zona cercetată de D. Ignat sunt mai multe complexe din nivel Suplac I este posibil să fie vorba de un întreg sistem de fortificații. De altfel colegii de la Zalău au găsit și ei un sistem de fortificare rămas inedit (Matei et alii 2002). Nu știm care este situația la Suplac deoarece o lentilă de lut, groasă de 25 cm, a separat nivelul Suplac III de I, iar mai în adâncime urmau descoperiri de tip Pișcolt. De altfel, într-o zonă învecinată la circa 20 m est, în perimetrul unde săpau colegii de la Zalău, groapa unui mormânt Suplac suprapunea complexe CCTLNZIS și un bordei Pișcolt.

Așezarea de la Pericei are două orizonturi de locuire (B3 suprapune B4), cu bordeie sau semibordeie, dar sunt și locuințe de suprafață (inf. amabile Sanda Băcueț-Crișan). Stratul de cultură este foarte sărac, dovadă că cele mai multe gropi au puține materiale arheologice în conținut.

La Zau de Câmpie se află o a doua mare stațiune de circa 24 ha (600 x 400 m), cu un strat de cultură cu depuneri neolitice gros de peste 2 m. Așezarea este situată pe cursul unui râu pe care se află actualmente o salbă de lacuri. În vecinătatea sitului principal gravitează alte trei așezări cu unul sau două straturi de cultură fiecare, toate de peste 1 ha.

Locuințele și gropile

În multe stațiuni locuirea începe cu bordeie sau gropi, ca de altfel și în Banat, la Hodoni sau Zorlenț, după ce anterior erau complexe mari cu arhitectură deosebită (vezi capitol Vinča).

Prin bunăvoința colegilor avem și câteva date metrice despre complexele de locuire de la Pericei. Bordeiul 1 (B1) de formă neregulată, avea fundul realizat în trepte (autorii dau trei dimensiuni pentru adâncimea fundului 0,5 m, 0,6 m și 0,8 m; maximum ar fi cca. 30-60 cm, ceea ce ar corepunde unui semibordei cu două gropi de stâlp în interior, adâncite cu 20 cm de la podea); L1 a fost surprinsă pe toată lungimea de 3,70 m, iar lățimea cunoscută este 2 m; B2, de formă oval alungită a fost surprins doar parțial, adâncime 0,45 m; L2 = 2,80 X 1 m; B3, de formă neregulată, surprins parțial, adâncime de 0,46 m; L3 = 1,70 X 2 m; B4, probabil de formă rectangulară era suprapus parțial de B3 și a fost surprins doar parțial în secțiune. Avea o adâncime de -0,2-0,25 m. L4 avea 1,60 X 1,76 m (Băcueț-Crișan et alii 2001; Băcueț-Crișan S. 2004; 2004a: 2005; 2005a).

https://biblioteca-digitala.ro

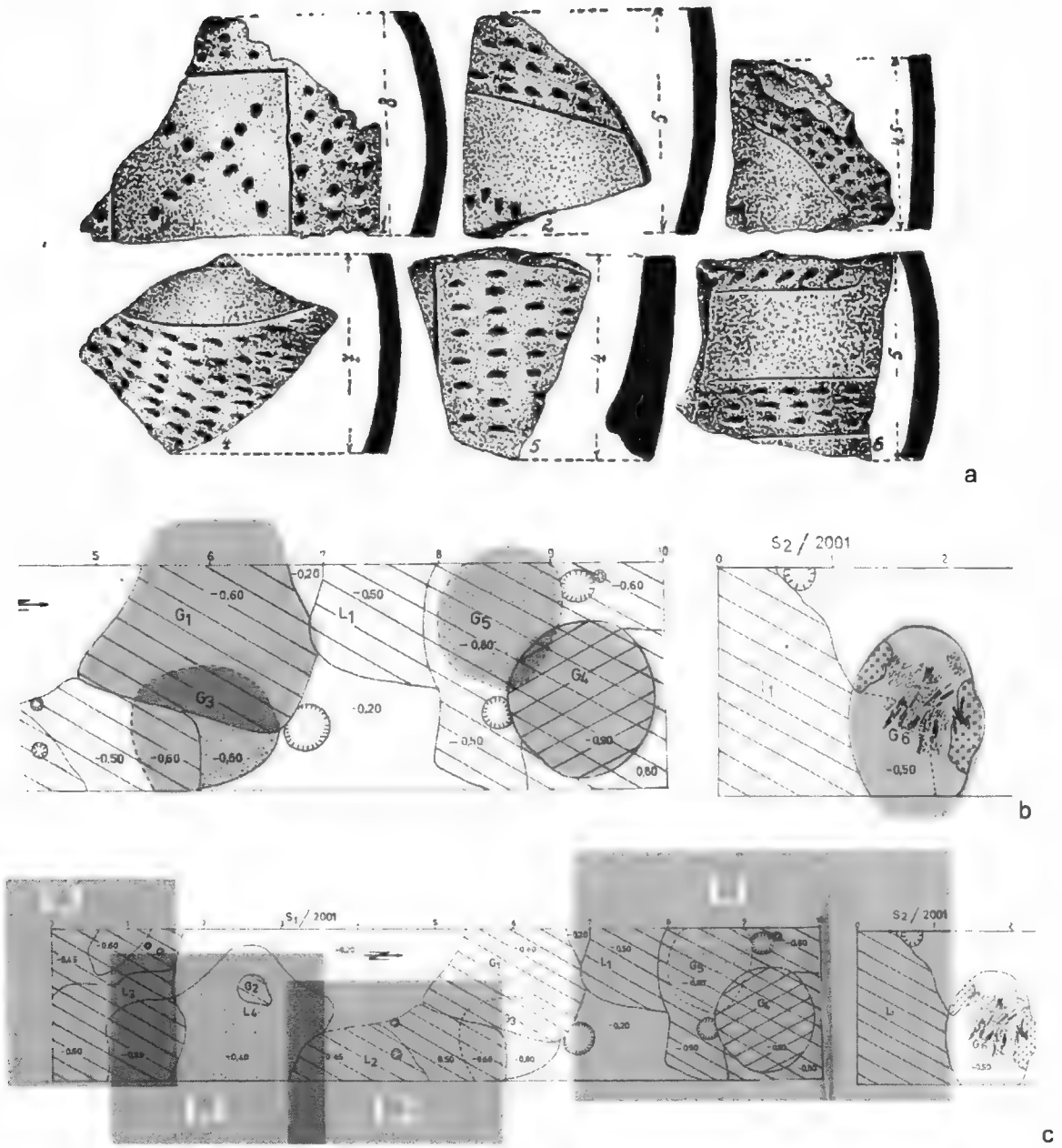

Fig. IIIe.24. CCTLNZIS, a) Limba; b-c) complexe de la Pericei, după Sanda Băcueț-Crișan

Așezarea de la Pericei este amplasată pe un teren în pantă, motiv pentru care lucrările agricole au distrus partea superioară a stratului de cultură, mai toate complexele fiind surprinse de la - 0,20 cm adâncime. Din aceste motive bordeiele nu sunt prea adânci. Colegii considerau că materialul neolitic, în special ceramica pictată descoperită în complexe, își găsește analogii între materialele nivelului I de la Suplacu de Barcău – *Corău III* și *I*. Astfel această așezare ar putea să aparțină grupului cultural Suplacu de Barcău sau unui grup înrudit cu acesta (Băcueț-Crișan et alii 2001); opinia noastră am exprimat-o mai sus.

Gropile de formă ovală G1, G5, G6 și G7 s-au conturat la adâncimea de -0,2 m, adâncindu-se în sterilul arheologic cu 0,2/0,3 m. Ele conțineau foarte puțin material arheologic (două-trei fragmente ceramice foarte mici). Unele sunt puțin adânci, de 0,20 – 0,30 m (G2, G6, G7, G8, G9), iar altele au până la 40 cm (G1, G4). După formă, sunt ovale (G2, G3, G4, G7) și oval-alungite (G1, G8, G9). Din păcate nu se dau alte descrieri,

https://biblioteca-digitala.ro

dimensiuni sau diametru, așa că nu putem ști funcționalitatea lor. G14 conținea foarte puține materiale ceramice neolitice și o râșniță.

Complexele de la Lumea Nouă

I. Berciu a semnalat prezența unor bordeie la Lumea Nouă în primele două orizonturi, în secțiunile I-III/1961 (Berciu I. 1968, 55-56), iar locuințe apar în perioada de trecere la cultura Petrești.

I. Paul făcea unele referiri la evoluția etapei a II-a pe care o subîmparte în trei etape IIa-IIc. În ceea ce privește originea, autorul menționat acceptă legătura cu complexul cultural mai larg vinčian (Paul 1981, 208-209), dar în nivelele IIa și IIb el pomenește ornamente din benzi punctate și pictură din puncte în benzi; în nivelul IIa apar importuri Precucuteni. În nivelul IIb sunt benzi în arcade, motive roșii pe fond de angobă albă sau alb-gălbuie, iar în nivelul IIc pomenește o ceramică fină, neornamentată care se menține apoi în cultura Petrești. Credem că este vorba de ceramica grupului Foeni.

Săpăturile noi (Gligor 2006) au adus informații importante despre complexele de locuit, deși lipsesc date tehnice și rapoarte de săpătură privind dimensiunile și forma complexelor, sau încadrarea lor culturală mai precisă. Autorii enumeră unele complexe care au aparținut epocii neolitice (G1, C2, G4 și G19 – 20), altele se leagă de cultura Petrești. Complexul adâncit C2 a oferit un bogat material Vinča și Petrești, ca și fragmente de pereți din chirpici.

Groapa 4, de formă rotundă, în umplutură cu o vatră fragmentară și material ceramic extrem de fragmentar, considerată groapă menajeră, după jaloanele din imagini are dimensiunile de 1,8 -2 m și adâncimea de circa 40 cm.

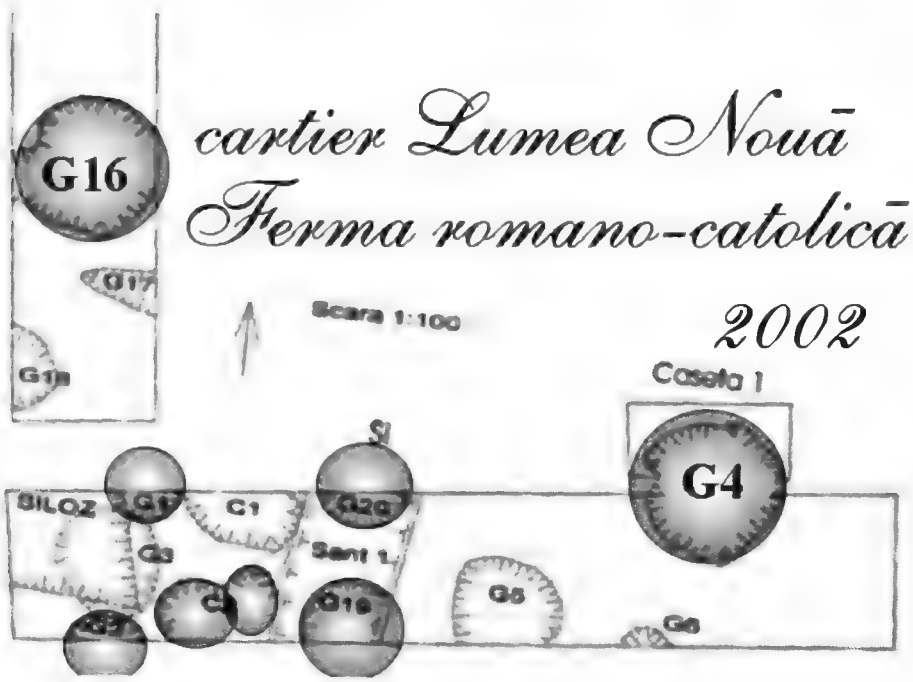

https://biblioteca-digitala.ro

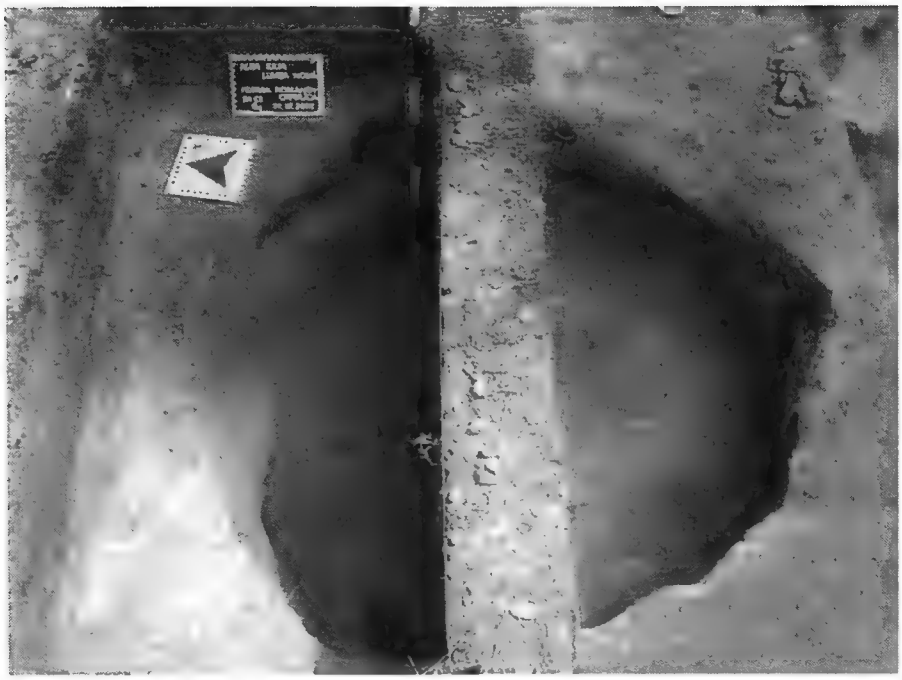

Fig. IIIe.25. Complexe de la Lumea Nouă, după Paul et alii

Groapa 16 a fost interpretată ca groapă menajeră sau posibil bordei, datorită fragmentelor de chirpici ars (surprinse în special în părțile marginale) și materialul ceramic și osteologic destul de bogat. După scara publicată sunt două categorii de gropi, unele mici între 0,9 - 1,4 m (G1, G2, G19, G20) și probabil partea centrală a unor bordeie cu diametrul de cca. 2 m. Sunt și întretăieri de gropi, cazul C2 unde sunt amestecate materiale Vinča și Petrești (Paul et alii 2001, fig. 18; Gligor 2006). Este e o săpătură curată, dar din păcate, fără detalii tehnice. La Limba sunt pomenite zece bordeie, unul la Berciu și nouă la Paul și șase locuințe. Deoarece datele publicate sunt insuficiente și disparate, nu se pot trage nici un fel de concluzii. Judecând după monumentalitatea stațiunii neolitice din zona centrală de la Cluj-Napoca (rămasă necercetată și prin grija Comisiei Arheologice) locuirile acestui complex cultural sunt dinamice, am putea spune chiar că multe din complexele de locuire rivalizează ca monumentalitate cu cele de la Parța sau Vinča; rămâne generațiilor viitoarea cercetarea arhitecturii.

Descoperirile de la Zau de Câmpie. Studii de caz

Pentru Zau de Câmpie au fost publicate doar câteva scurte rapoarte din săpăturile lui Valer Lazăr (Lazăr 1995; 1998; Bindea 2005, cap. IV, CCTLNI s. v. Zau), iar din cercetările noastre sunt observații stratigrafice fără ample comentarii și fără analogii, deoarece am așteptat cercetările din Cheile Turzii pentru a lămuri corelațiile (Lazarovici Gh. 2000; Lazarovici Gh. et alii 2004a; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003). Datele statistice de care dispunem ne permit unele concluzii care pot să anticipeze studiul monografic. Suprafața cercetată de noi aici a fost de 10 x 8 x 3,60/4 m.

https://biblioteca-digitala.ro

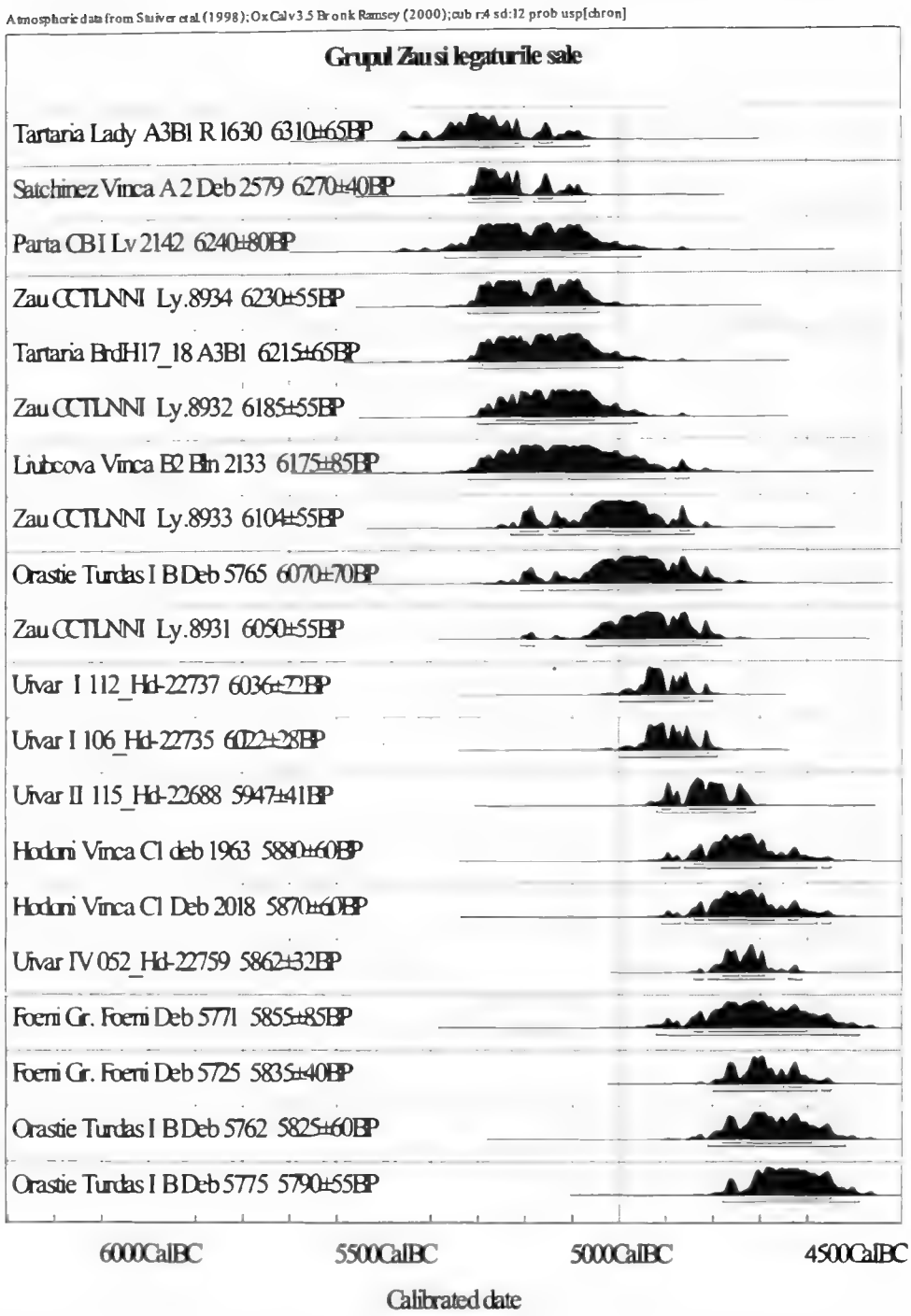

Fig. IIIe.26. Zaul de Câmpie, datele C14 în context zonal

Așezarea reprezintă o locuire sub formă de tell. Deși nu am identificat un sistem de fortificare, după intensitatea de locuire și refacerea locuințelor pe același loc bănuim că el există. Observațiile stratigrafice au fost foarte clare, deoarece numeroasele complexe, în special podine de locuințe, au permis separări. Există și un amestec determinat de numeroasele gropi, dar el a fost separat pe complexele respective.

https://biblioteca-digitala.ro

Stratigrafia

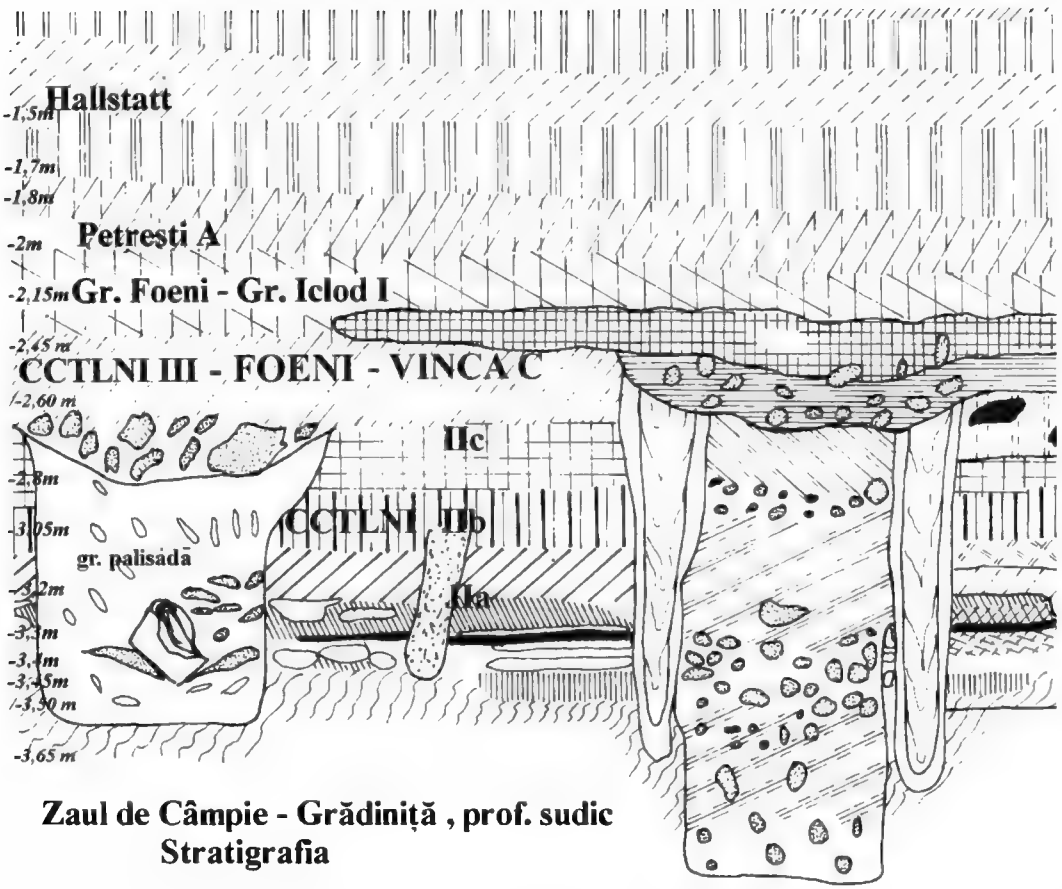

Fig. IIIe.27. Zau de Câmpie, profil stratigrafic

Succesiunea straturilor, culturală, cronologică și adâncimile se pot observa pe profil (Fig. IIIe.27). Stratigrafia este asigurată de un număr impresionant de locuițe, cu platforme de lut groase de 10- 35 cm. Amestecul nu era prea mare, deoarece majoritatea gropilor au fost sesizate, ele tăind podelele de locuințe. Din nivelele inferioare și mijlocii au fost prevalate câteva probe pentru datare C14 (Maxim 1999, 129 și urm.).

Cronologia absolută

În tabelul din Fig. IIIe.26 datele C14 de la Zau sunt raportate la cele vinčienie, turdășene și grupele înrudite din Banat și Oltenia, respectiv ceramica liniară cu note muzicale.

Probele de la Zau provin din nivelele: **Ia, locuința 11, Ly-8934**, sincrone cu Vinča B2/C1; **I/II, groapa 32, Ly-8932,** contemporan cu Vinča C1; **II, groapa 8 din locuința 8A, Ly-8931**, corespunde cu Vinča C1; și din **locuința 8A, Ly-8933,** din vremea fazei Vinča C1 (Maxim 1999, 133; Lazarovici C-M. 2006, fig. 5). Ele se întind pe durata ultimei părți a etapei Vinča B2, ceea ce confirmă datele de la Lumea Nouă și Limba. Pentru cea mai timpurie dată de la Zau se pot observa două curbe în statistica probelor, una care probează pentru legături cu etape timpurii, alta pentru cele târzii.

https://biblioteca-digitala.ro

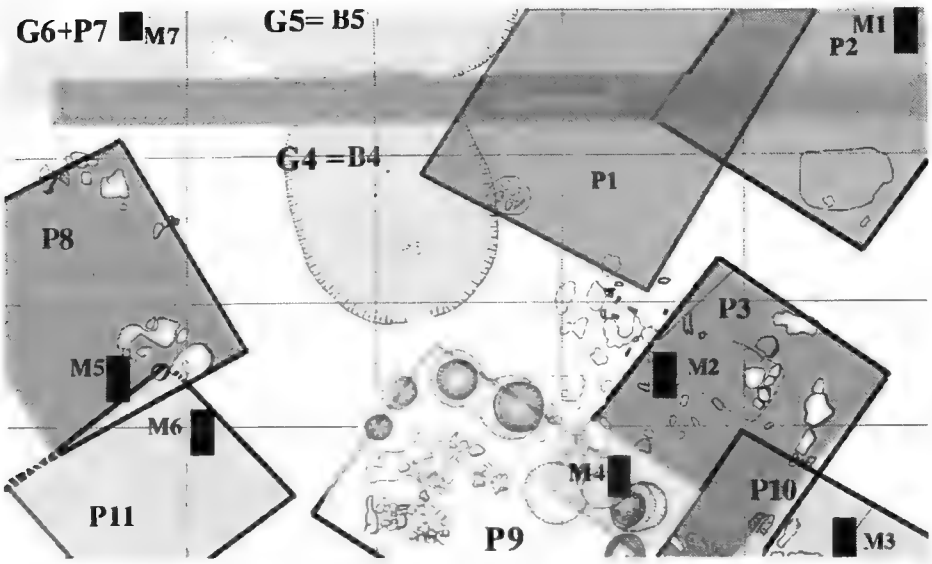

Fig. IIIe.28. Zau de Câmpie, CCTLNZIS- grupul Zau, complexele din niv. II-III și grup Foeni

Aceasta este o situație adesea întâlnită, când datele C14 au o accentuată curbă orizontală (comunicare H. Quitta, Xanti 1980), observabilă și în datele de la Vinča. Oricum ar fi însă, ele sunt mai timpurii decât cele de la Turdaș; la Turdaș nu s-a săpat în zonele unde sunt materialele cele mai vechi (opiniile noastre, pe baza săpăturilor lui M. Roska: Lazarovici Gh., Maxim 1996). De altfel și la analiza datelor de la Vinča *BB* se poate observa o asemenea curbă ce tinde spre orizontală, indiferent de datele stratigrafice (Schier 1995, 149).

În suprafața mai mare cercetată la Zau de Câmpie (Fig.IIIe.28) s-a surprins o stratigrafie de peste 4 m, din care 2 m de depuneri neo-eneolitice, ceea ce dovedește o intensă activitate arhitectonică, dinamică, fiind descoperite numerose complexe suprapuse.

Unele complexe, locuințele 1 și 2, mormîntul 1 (M1) au fost parțial afectate de unul din sondajele lui Valer Lazăr (1998). Nu am separat complexele pe etape de locuire, deoarece sunt opt etape constructive. Orientarea locuințelor este diferită de la o etapă la alta. Numerotarea este în ordinea descoperirii.

Fig. IIIe.29. Zau de Câmpie, nivelul IIC, gropi și fundații de pereți - 2,80 m

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele din ***etapa Zau IIA*** aveau dimensiunile: L11 = 2 x 2,2 m; L10 = cca. 3 x 2 m; L9 = 3,5 x 2,5 m; L8a deranjat; în ***etapa Zau IIB,*** L8 = 3 x 2 m, dar în zonă era un complex mai vechi; L7 complet deranjat de gropile 5 și 6; din ***etapa Zau IIC,*** L3 = 3,5 x 2,4 m și L2 = cca. 3,5 x 4 m; L1 este cea mai de sus, din ***etapa Zau III*** ,cu dimensiunile de cca. 4 x 3,5 m.

Nici una dintre locuințe nu a fost arsă. S-au găsit urme de chirpici sau pământ ars mai ales în gropi, dar nu dărâmături de la pereți. Locuințele aveau o structură masivă de stâlpi cu groapă adâncă; după aspectul conic al gropii am dedus că stâlpii au fost parțial înfipți în pământ. Podeaua era din pământ galben nisipos, amestecat cu lut și cu pământ negru. La locuințele din fazele vechi podeaua era mai subțire și mai bine lucrată. Podelele aveau urme de refaceri, mai ales cele vechi, arse. Pereții aveau un șanț de fundație adânc de cca. 50-60 cm, ceea ce explică posibilitatea înfigerii stâlpilor de la structura de bază la o distanță de peste 1 m (Fig. IIIe.29). La locuința P1, sub podea au fost depuse ca ofrandă de fundare, picioarele unei căprioare.

Fig. IIIe.30. Zau de Câmpie, nivel IIB-IIC, adâncimea de – 3,05 m

Unele locuințe au funcționat ca ateliere de confecționare a ceramicii, deoarece lângă unul din pereți și uneori în podeaua lor s-au găsit gropi în care erau urmele unui sac de piele de bou sau o căptușeală de lemn, constatate pe tot conturul gropii, în care se păstra lutul. Pe fund erau unul sau două straturi de lut pentru pictat sau pentru modelarea ceramicii foarte fine, negre (s-a făcut un experiment cu acest lut, Gh. Lazarovici, Z. Kalmar/Maxim). Suntem tentați să considerăm că P11 era un cuptor de ars oale într-un atelier ceramic, dar avem rezerve din cauză că era situat prea aproape de un complex de locuit. În vecinătatea locuințelor erau urme de pământ galben nisipos asemănător celui din podele, nears, ce ar fi putut proveni de la pereți nearși.

Unele locuințe (P11A) din nivelul Zau IIA aveau în loc de șanț de fundație gropi dreptunghiulare, similare celor în trepte descoperite în nivel Vinča B1 și C1 la Gomolava și la

https://biblioteca-digitala.ro

Parța - tell 2 (vezi mai jos planul cu palisada). La alte locuințe au fost găsite chiar gropi în trepte.

Cea mai veche și mai mică locuință, L11 avea podeaua din argilă bătută, de aspectul unei vetre de foc, cu două refaceri și a fost arsă intenționat înainte de construirea pereților; arderea fiind puternică și de durată, o vreme am considerat-o drept cuptor. Dimensiunile foarte mari fac puțin probabil un asemenea cuptor de 2 x 2,2 m, mai ales că nu s-au găsit urme de pereți.

Aproape în fiecare locuință din partea de apus a fost descoperit un schelet de copil mic sau sugar (gropi în podea s-au observat la M5 și M6). Nu credem că este vorba de un ritual de fundare, sau de jertfire, ci poate un obicei de înmormântare pentru copii foarte mici, dar nu excludem nici primele două variante, având în vedere puținele informații pe care le avem despre acele vremuri.

Considerăm că au decedat probabil înainte de inițiere și aparțineu familiei, iar nu comunității care trebuie sa fi avut mormintele în altă parte, cum este cazul la Iclod (vezi mai jos). Pentru sugari sau avortați nu am găsit groapa de săpare, probabil prea mică pentru a se observa în podeaua de pământ galben amestecată cu negru.

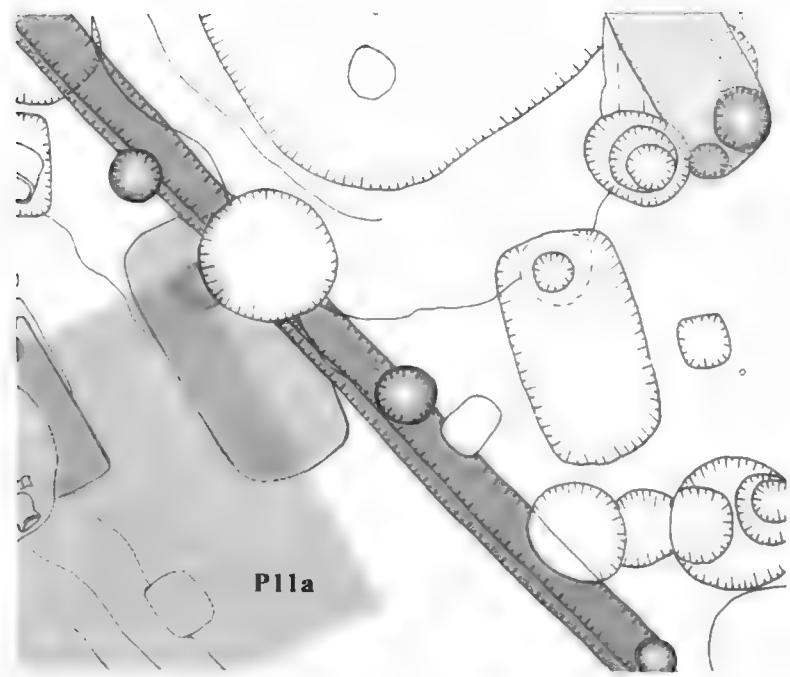

Fig. IIIe.31. Zau, Loc. 11a - 3,20 m și fundația palisadei din nivel IIB

Din păcate nu am suprins nici un complex întreg în suprafața cercetată, iar suprafața nu a putut fi extinsă.

Palisada

Pe diagonala secțiunii, pe direcția E-V, a apărut un sanț, probabil de palisadă, după dimensiuni, urmele de stâlpi și aspect. La acest nivel au fost surprinse unele gropi dreptunghiulare cu colțurile rotunjite, de mari dimensiuni, cu o gaură de stâlp la unul din capete. Palisada taie la rîndul ei gropile lunguiețe ale locuinței 11A. Acest tip de gropi, cum am mai arătat este identic cu cele din tellul 2 de la Parța din nivel Vinča C sau cu cele de la Foeni. În suprafață, la adâncimea de 3,2 m, în următorul nivel de locuire sunt mai multe gropi de la alte construcții, mai târzii, multe tăind palisada. Deocamdată nu putem preciza cu exactitate când a fost construită palisada, dar sigur este abandonată în nivelul III, deoarece peste ea am găsit groapa cu schelete de tauri. Una din gropile mari ar putea să îi aparțină, noi am surprins doar fundul ei și nu gura, așa că nu putem preciza cărui complex și orizont îi aparține exact.

Activitatea constructivă este foarte dinamică, deși durata de funcționare a unui orizont de locuințe nu este prea mare, întregul sit neavând mai mult de 150-200 de ani, deși stratigrafia

https://biblioteca-digitala.ro

depășește 2 m. De altfel, o asemenea activitate constructivă dinamică este caracteristică vremii, ea se întâlnește în așezările Vinča C de la Gomolava (straturile ajung la 3-4 m), la Parța, tellul 2 sau Uivar, toate de fază Vinča C; stratul de cultură la Cluj are 2-3 m și tot același gen de locuințe ca la Zau.

Locuințele

Pe un nivel de călcare locuințele sunt situate la cca. 5-6 m distanță una de alta. În fazele mai recente podeaua nu mai este la fel de bine amenajată ca în primele două etape de locuire, fiind din lut amestecat cu pământ negru.

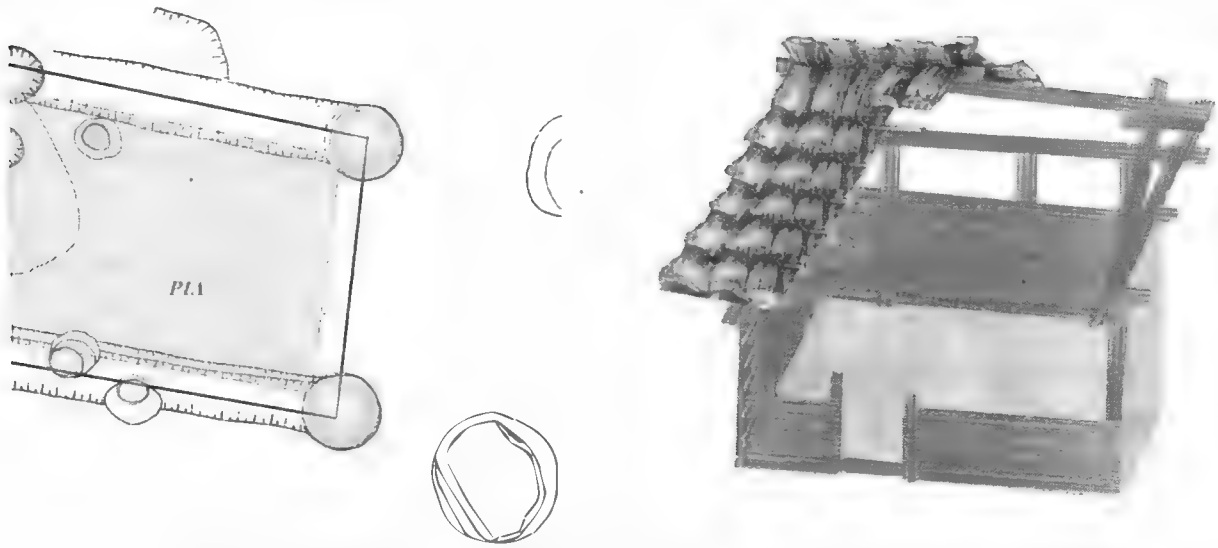

Fig. IIIe.32. Zau, planul și reconstituirea locuinței 1A, Zau nivel III, Foeni - Petrești

Locuința 1, reconstituită mai sus, avea două etape de locuire, fiind refăcută pe același spațiu. Podeaua primei locuințe era mai subțire și mai deschisă la culoare.

Am urmărit cantitatea de fragmente ceramice descoperite în cele două nivele deoarece acest complex marchează trecerea de la materialele Foeni la cele Petrești A. Au fost descoperite circa 170 fragmente; 50% din acestea provin de la -1,85 m, vreme în care și în strat sunt materiale caracteristice etapei Petrești A.

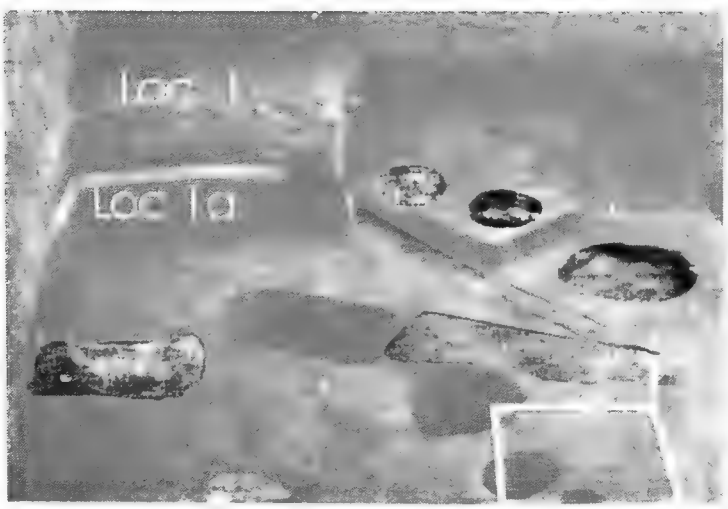

Fig. IIIe.33. Zau, podeaua locuinței 1, palisada și câteva gropi

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. III e.34 Zau	Fină	Grosieră	Semifină	Suma	Procent
Suma	35	71	63	169	
Procent	20.7	42	37,3		100
185	21	27	38	86	50.8
190		7	8	18	10
200	10	16	14	40	23.7
205	4	17	3	24	14.3

În nivelul inferior sunt încă forme caracteristice grupului Foeni, dar predomină ceramica brună, cărămizie și brună, cu flecuri. Mai există și ceramică CCTLNZIS III, dar aceasta reprezintă doar 6,5% (pastă amestecată cu nisip la toate categoriile). Tehnica de netezire, arderea, formele și pictura o deosebesc, dar elementele de bază care se transmit sunt cele Foeni și nu cele de tip CCTLNZIS. Opiniile colegului Fl. Drașovean privind geneza culturii Petrești din grupul Foeni este clară în mai tot arealul petreștean.

In arhitectura de la Zau se constată două modele de construcție. In cel mai timpuriu orizont se folosesc gropi alungite, săpate în trepte, Fig.IIIe.30, ca cele de la Gomolava, Uivar sau din grupul Foeni de la Foeni, Parța – tell 2 (mai sus); foarte probabil este vorba de arhitectura care vine o dată cu cele mai timpurii migrații Vinča C.

Fig. IIIe:35 Zau	;190	;200	A5;215	B4;205	C4;205	C5;185	C5;190	C5;200	C5;205	Suma	Procent
Suma	13	22	1	12	3	86	5	18	9	169	
Procent	7.7	13	0.6	7.1	1.7	50.9	3	10.6	5.3		100
H brun deschis	1	5		2		12	2	6	1	29	17.1
B caramiziu	3	2			1	14	1			21	12.4
Q brun cu flecuri	6	2		2		7	1	1	1	20	11.8
E brun inchis			1	4		9		3		17	10
R caramiziu flac	2	3				10	1	1		17	10
N cenusiul albicios						11				11	6.5
Restul pînă la 100% sub 5% nu au mai fost incluse în tabel.											

Săparea ***gropilor în trepte*** era necesară deoarece adâncimea foarte mare a acestora (1,20 – 1,4 m) necesita o astfel de amenajare.

Al doilea model este cel cu gropi circulare (Fig. IIIc.29, 31) și acestea de mari dimensiuni, ceea ce presupune o arhitectură evoluată în lemn. Acest tip a fost reconstituit de noi după planul cercetat (Fig. IIIe.32).

Pereții erau din bârne de mari dimensiuni, crăpăturile erau lipite cu pământ, nu cu argilă, astfel locuințele nu au ars și doar sporadic sunt urme de chirpici. Din aceste motive structura unui perete este dificil de reconstituit.

Bordeiul 5

Bordeiul sau Groapa 5 avea dimensiunile de 2,8/3 x cca. 2,2 m, iar adîncimea de 0,40-0,65 cm. Bordeiul descoperit în suprafața cercetată de noi (Gh. Lazarovici ; au mai fost și altele amintite de V. Lazăr, dar fără detalii) avea în centrul său o vatră neamenajată, cu două etape de funcționare. Vatra era mai ridicată cu circa 15 cm față de fundul bordeiului. În bordei

https://biblioteca-digitala.ro

și într-o groapă învecinată, probabil a doua încăpere, s-au găsit numeroase materiale de os și corn, ca și deșeuri. După materialul osteologic descoperit (dar mai ales după numeroasele fragmente de corn) presupunem că bordeiul a aparținut unui vânător sau unui meșter specializat în prelucrarea coarnelor de cerb. În partea superioară a acestui bordei și a gropii învecinate, G6, au fost descoperite alte numeroase oase și coarne. Le-am pus și pe acestea tot în legătură cu banchetul și cu oasele de la cei șase tauri și un cerb (Fig. IIIe.36-37).

Alte gropi

Fig. IIIe.36. Zau, profil bordeiul 5

Unele gropi de mărimea unui bordei, precum G5 și G6 (cca. 3 x 2,2 m) aveau în interior urme de vatră sau cenușă. B4. (G), de 2,8 x 2,2 m, nu avea vatră, dar conținea credem noi depuneri rituale (vezi mai jos).

Câteva gropi de mari dimensiuni, ce pornesc uneori de la baza stratului, alteori de mai sus, cu materiale timpurii, sunt extrem de interesante, chiar dacă nu am găsit explicații pentru funcționalitatea lor. Ele sunt late de peste 1 m și par mărginite de stâlpi sau pari de la construcție. Ar putea fi vorba de o palisadă cu două rânduri de pari, ce a avut între ele pământ bătut, cum sunt cele din epoca timpurie a bronzului, dar nu intrau în secțiune, fiind suprinse doar în profil.

La adâncimea de 2,70 m a fost surprins fundul unei groapi ovale, adâncă de maxim 40 cm.

Viața spirituală și ritualuri

La Suplacul de Barcău - *Corău* I și III (=Porț) apare alături de inhumare și incinerarea (Ignat 1977, 16; Băcueț-Crișan 2004; 2004a; 2005). Aceasta nu presupune doar îngroparea în groapă sau vas, ci și locul de ardere. D. Ignat și ulterior noi am sesizat în săpături complexe cu podeaua din pietre. Au mai fost descoperite unele gropi arse a căror funcționalitate nu este clară (vezi mai jos Grupul Iclod – Suplac). Este posibil ca acestea să fie locuri unde erau arși morții, iar cenușa și oasele au fost ulterior adunate și îngropate.

https://biblioteca-digitala.ro

Ritualuri de fundare pentru sit și locuință

Groapa 4 de la Zau conținea o depunere neobișnuită pentru epoca neolitică, semnificând resturile unui banchet de fundare a unui sit (Fig. IIIe.37). Este vorba de orizontul de locuire Foeni, al culturii Petrești de la Zau. În groapă au fost depuse aproape cinci-șase schelete de vite și un schelet de cerb. Șira spinării și o parte din coaste, de la greabăn la dorsale și uneori picioarele din spate de la patru din schelete au fost descoperite în poziție anatomică, ceea ce presupune depunerea lor după descarnare. Urmele de ardere de pe unele oase, marea cantitate de cenușă, resturi de la alte oase depuse cu cenușă și cărbune, arată că este vorba de resturile unui banchet de fundare, un adevărat ritual, fiind vorba de sacrificarea și depunerea, în aceeași vreme, a celor patru-șase resturi de schelete (Fig. IIIe.37). Socotim banchet, deoarece de obicei nu se sacrifică atâtea animale deodată. În groapă s-au găsit și alte resturi. Groapa nu avea mai mult de 40-50 cm adâncime, iar oasele au fost puse unele peste altele, fără resturi de pământ între ele, în afară de cenușa și cărbunele adunate și depuse o dată cu acestea. Resturile de la banchet difereau de cele din bordeiul 5, care avea straturi subțiri de cenușă, ce proveneau de la o vatră situată spre centrul bordeiului.

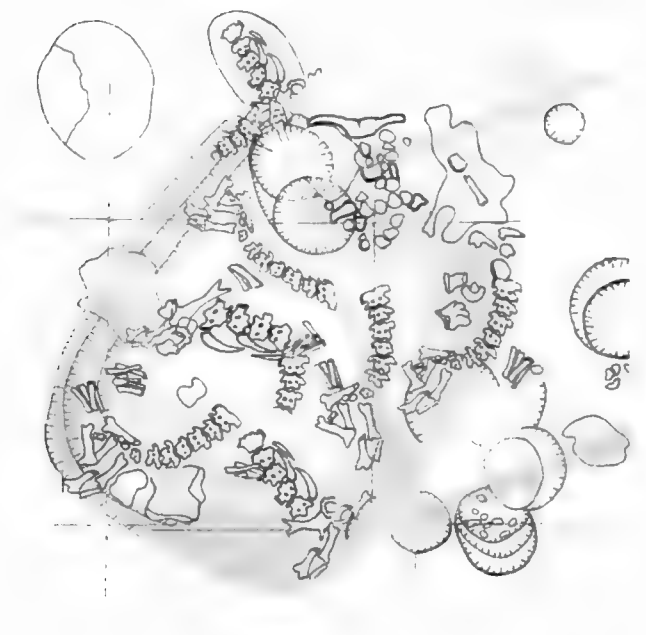

Fig. IIIe.37. Zau, Groapa 4, cu cele 7 schelete depuse

Depuneri de schelete de animale întregi s-au descoperit și în Cheile Turenilor, capetele fiind îngropate separat, în altă groapă (Bindea 2005, Capitol IV, tabel 7b). La Zau s-au constatat cele mai numeroase ritualuri de fundare. Au fost descoperite în special cranii de taur sălbatec (o groapă sub podeaua locuinței 8), picioare de căprioară (sub P1) și un alt craniu în afară la circa un metru, aparținând poate etapei mai vechi sau a fost îngropat cu alt prilej.

În stratul de cultură de la Zau de Câmpie erau foarte numeroase fragmente ceramice sparte (ceramica pictată depășește 60%, dacă nu mai mult) și foarte puține vase întregi.

În imediata vecinătate a locuințelor au fost descoperite gropi cu lut pentru modelarea ceramicii fine, negre, același lut fiind folosit la pictare pentru obținerea culorilor roșii. Gropile aveau urmele a două-trei nivele de lut fin, decantat, de culoare cenușiu închis.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIe.38. Zau, niv. IIA, bucraniu și schelet de fetiță

Așa cum am menționat, unele gropi erau special amenajate, căptușite cu coji de tei sau lutul se afla într-un sac de piele de vită, pe peretele gropii fiind un strat subțire (2-3 mm) de materiale organice brune (coajă sau piele). Acestea arată interesul deosebit pentru modelarea ceramicii, pregătirea din timp a materialului de modelat și pictat, astfel că este posibil să fi existat și cuptoare de ars ceramica în apropiere.

Mormintele

Despre arhitectura religioasă știm foarte puțin, există puține informații, cele mai multe disparate. Că mortul era considerat membru al familiei sau al comunității, avem numeroase exemple din neoliticul timpuriu, când decedatul era îngropat în vecinătatea casei, cei mai mulți autori legau acest aspect de cultul morților și strămoșilor (vezi neoliticul timpuriu; Lazarovici Gh., Maxim 1995, 176 sqq; 395 sqq.).

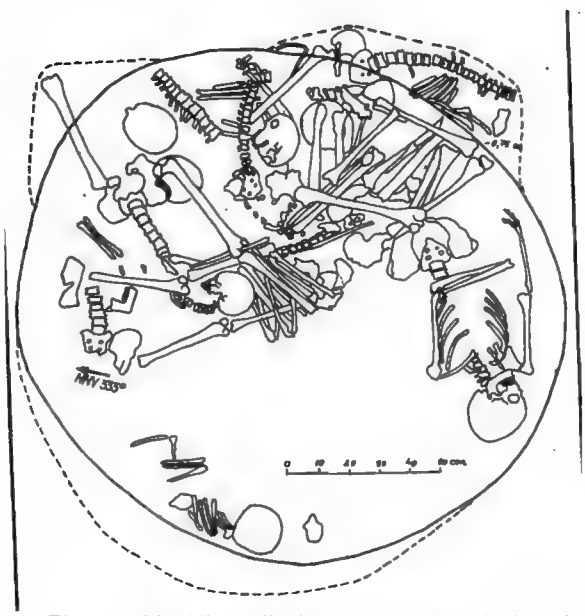

Fig. IIIe.39. Alba Iulia-Lumea Nouă, schelete în ossuarium , după Paul et alii

Îngroparea unor copii mici sau sugari în podeaua locuinței ar putea fi pusă și în legătură cu sacrificii, mai ales din cauza prezenței în fiecare casă a unei asemenea situații. Mai avem și alte argumente pentru asemenea practici, sintetizate de noi în legătură cu unele descoperiri Cucuteni (Lazarovici C. -M. et alii 2003).

La Lumea Nouă în 1968 a fost descoperit un mormânt chircit (Berciu I.1968, 58), iar la Alba Iulia a fost descoperită o groapă cu numeroase fragmente osteologice umane, provenind de la zeci de indivizii, dispuse pe mai multe nivele (informații amabile I. Paul).

Cele mai multe nu sunt în poziții anatomice. Este vorba deci de osuarii, așa cum au fost sezizate și la Vinča *BB, ossuarium* sau *kosturnica,* uneori legate de construcții (Garašanin M. 1958, fig. 3; 1979, 159). Unele sunt puse în legătură cu urme de canibalism

https://biblioteca-digitala.ro

sau cultul craniului, asemenea situații fiind semnalate în civilizațiile liniare (Schlette 1976, 45, n. 16).

Incinerarea, așa cum am mai arătat, este semnalată în această civilizație chiar dacă acele morminte sunt din neoliticul târziu (vezi mai jos grupul Suplac). Nu este exclus ca după incinerare, o parte din oase să fi fost îngropate în urnă sau în groapă, iar altele au fost turnate în apa unui râu sau vărsate în vânt, de pe stâncă sau la un sanctuar natural, caz în care dovezile sunt și mai sărace.

Incinerarea este cunoscută și în cultura Vinča, la Potporanj și la Vinča BB (Milleker 1939, 118; combate Korošec 1950, 167-169; privind modalități și locuri de incinerare vezi mai jos grupul Suplac). În neoliticul târziu incinerarea este frecvent întâlnită la Suplac, Panic, Tășad, Aszod ș. a. (Ignat 1985; 1998, 56 și urm.).

Fig. IIIe.40. Zau de Câmpie, faza IIA

Unele situații sunt determinate de anumite ritualuri, care de cele mai multe ori ne scapă, fiind diferențe între diverși membrii ai comunității. De multe ori ultimul membru al unei familii era îngropat în locuință, iar în ea sunt aruncate resturi menajere pentru a nu fi vizitată sau locuită.

Ceramica pictată de la Zau (Fig.IIIe.40) are legături cu grupul Lumea Nouă, dar oferă date și privind evoluția grupelor mai târzii. Termenul de ***cultura Zau***, cum am precizat nu acoperă datele pentru întreaga perioadă de evoluție. După cât se pare, din cercetările de la Alba Iulia și Tărtăria, ar fi descoperiri mai vechi cu ceramică pictată la nivel Vinča B, în vreme ce la Zau acestea încep și sunt contemporane cu materiale de tip Turdaș, ceea ce indică un orizont mai târziu. Chiar dacă datele C^{14} ar oferi posibilitatea unei datări mai timpurii, nu trebuie abuzat de acestea, ele nefiind confirmate de stratigrafia verticală și orizontală de aici sau și din alte stațiuni.

Cercetările viitoare, publicarea datelor și materialelor de la Lumea Nouă și Tărtăria ar oferi, poate, răspunsuri mai exacte.

https://biblioteca-digitala.ro

f) Grupul Pișcolt

Denumirea

Fenomenele etno-culturale prin care definim acest grup cultural au purtat de-a lungul timpului, la noi și în zonele învecinate, diferite denumiri care nu acopereau decât în parte și pentru scurte perioade de timp realitățile. Sub acestea au fost cuprinse descoperirile de tip Ciumești, Berea-Ciumești, Săcuieni lotul A, Săcuinei lotul B, Săcuieni lotul C, Tiza II, iar în zonele învecinate Szatmár I, Szatmár II, Esztár, Satoraljaújhely, Velk'e Raškovce, Kopušani, Kopčani, Bükk pictat, Domica, Sonkad, Gemer, Djakovo, la care se adaugă în continuare altele, ca să ne limităm doar la descoperirile cu ceramica pictată și incizată (Comșa 1960 223; Comșa, Nánánsi 1972; Ignat 1974, 124, pl. VIII; 1977, 14; 1981, 42; Kutzián 1966, 260; Kalicz 1959, 18; 1965, 33; 1980, 122; Korek 1972, 15-18; 1977, 48-51; Kalicz, Makkay 1972, 78; 1977; Lichardus 1964; 1967; 1968, 25; 1972, 99, 107-108, 117, 120-121; 1974; Mathe 1979; Pavúk 1980, 73-76; Păunescu 1963; Quitta 1960; Raczky 1982, 98; Šiška 1976, 115; 1993; Trogmayer 1972; 1972a; Tompa 1920, 103; Vlassa 1959, 242; Vizdal 1973 ș. a.). Prezentarea bibliografiei de mai sus are menirea de a arăta greutatea operării cu materiale neperiodizate, aflate la hotarul mai multor țări și regiuni. Grupul cultural la care ne referim este parte a unui complex mai larg.

Originea și evoluția

Originea acestui grup cultural este rezultatul evoluției locale a comunităților Starčevo – Criș rupte de evoluția generală, cu slabe dar prezente influențe ale Chalcoliticului Balcano-Anatolian (Vinča și Polichromie). În măsura în care ne îndepărtăm, în zona de câmpie și spre sud elementele ceramicii incizate sunt mai numeroase. Problema este asemănătoare grupului CCTLNZIS, doar că în aceste zone înfluența Policromiei este mai puternică, observându-se în pictură, în tehnologie și în motive. Colegii maghiari, în special J. Makkay (Makkay 1990a; 1992; 1992a; Makkay J., Iercoșan 1995), văd formarea grupului prin intermediul Transilvaniei, prim grupul Mehtelék, dar noi credem că el vine și dinspre sud, prin Crișana.

Într-un studiu analitic realizat împreună cu Ioan Némety (Lazarovici Gh., Némety 1983), pe baza descoperirilor sale de la Pișcolt și din zonă (Lazarovici Gh. 1986; Ciarnău, Lazarovici Gh. 1989) s-a putut demonstra existența a trei faze de evoluție și legăturile lor cronologice și culturale, dar mai ales definirea etapelor timpurii și geneza. Lipsa unor date C14 nu ne permit a adânci discuțiile, deși între timp noi materiale, săpături și descoperiri au fost făcute.

Răspândirea

Aria de răspândire a acestui grup cuprinde nordul Crișanei, până în estul Țării Oașului.

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetările din ultima vreme, mai ales cele de salvare (datorate lucrărilor la autostradă, altor drumuri naționale și județene, sau unor proiecte economico-industriale), au dus la noi descoperiri, dar numai o parte din acestea au fost cuprinse în harta noastră, Fig.IIIf.1.

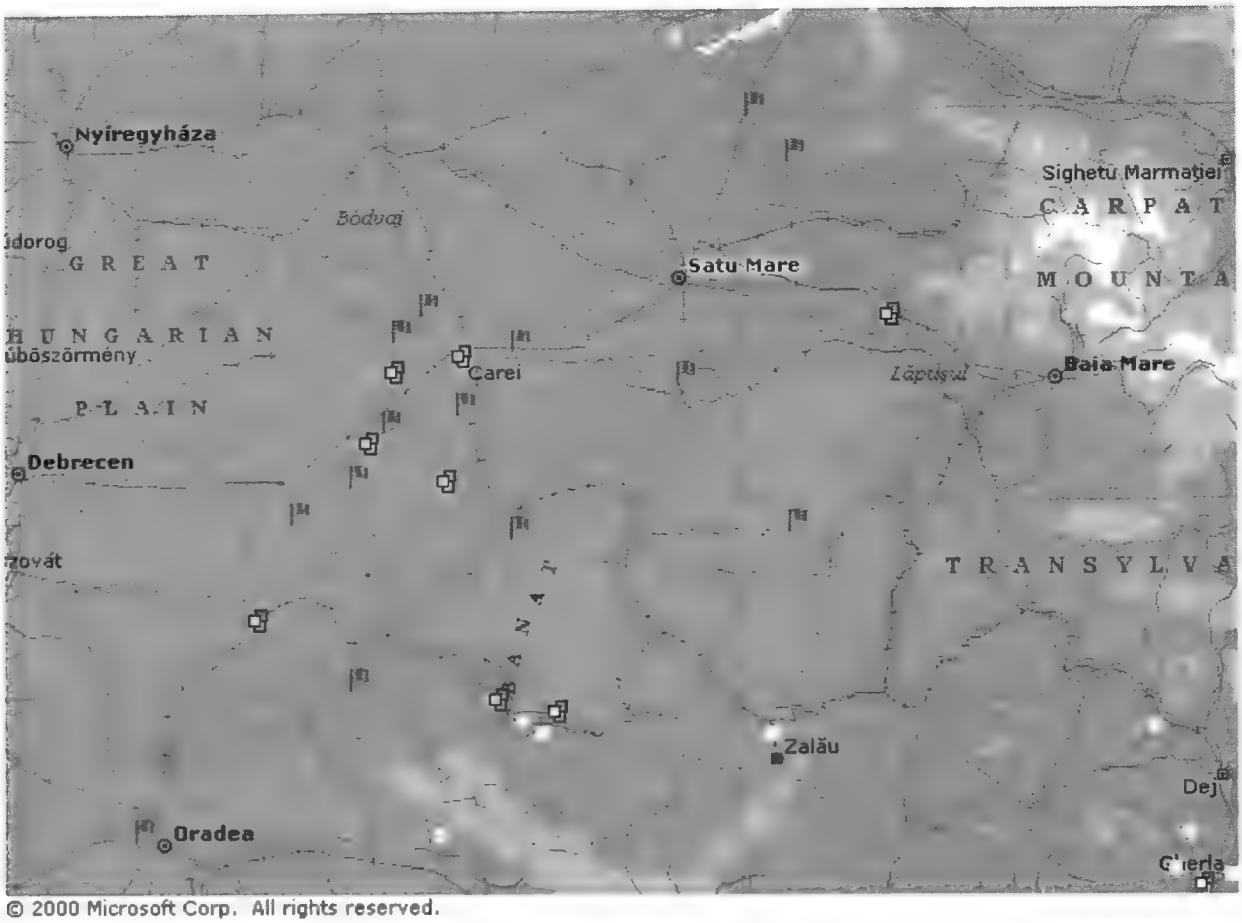

Fig. IIIf.1. Descoperiri Pișcolt (steag gri/verde) și CCTLNZIS (alb/galben)

După cum se poate observa, aceste comunități preferă zona de est a dealurilor, doar în câteva cazuri intersectându-se cu descoperirile CCTLNZIS. Pe măsură ce se îndepărtează de zona deluroasă și de sursele de bitum, se reduc materialele pictate și se înmulțesc cele incizate de tip Alföld.

Cronologia relativă

Cum precizam, referitor la acest grup nu sunt date C14 recente pentru zonele noastre și nici pentru descoperirile colegilor maghiari. Începutul etapei I-a este încă în vremea neoliticului timpuriu SC IVB, când se mai mențin elementele de policromie. Am pus în tabelul de mai jos datele din vecinătatea descoperirilor de la nord, de la Mehtelék și Endröd, care sunt între 5.600 – 5.400 B.C. Acestea reprezintă orizonturile anterioare formării acestui grup cultural. După această dată, mai precis pe la 5300 B.C. ar putea fi materialele din etapa I-a (datele C14 din Ungaria după Glässer 1991, 59).

https://biblioteca-digitala.ro

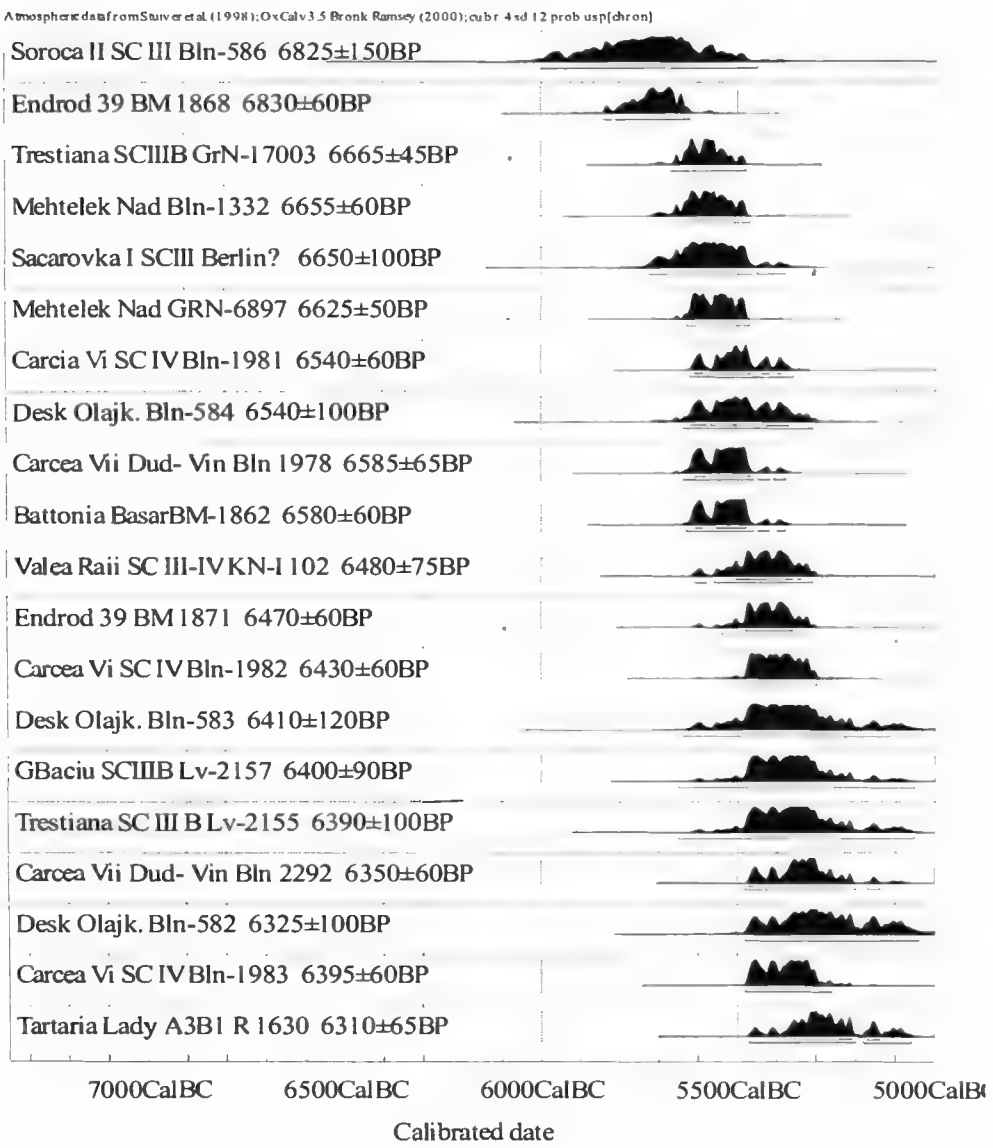

Fig. IIIf.2. Date C14 pentru finalul neoliticului timpuriu în zonele învecinate grupului Pișcolt

Din punct de vedere stratigrafic descoperirile Pișcolt le suprapun pe cele Starčevo-Criș IVA, poate IVB la Suplacu de Barcău (suprafața cercetată de noi cu asemenea descoperiri era prea mică). La Zăuan – *Dâmbul cimitirului*, în orizont Starčevo – Criș IIIB – IVA nu au apărut importuri ale grupului Pișcolt. Materiale Pișcolt sunt la nord de stațiune, dar fără observații stratigrafice.

Materiale ceramice pictate, înrudite cu faza timpurie I, apar la Endröd - *Őregszőlők XI, groapa 1* asociate cu materiale Alföld timpurii (Makkay 1992, pl. XIV10, 12, 15/12, 16; 16/2, 7), ceea ce presupune un orizont post SC IVA, așa cum indică și datele de mai sus.

Limita de jos a datării grupului Pișcolt este dată de descoperirile care suprapun la Suplacu de Barcău pe cele zise Suplac I sau CCTLNZIS de fază IIB, poate IIC (sunt puține materiale publicate), ceea ce corespunde orizontului Vinča C.

De altfel în Banat, la Sat Chinez o groapă mai târzie are o ceramică de tip Esztár târzie asociată credem noi cu materiale Foeni, deși colegul Fl. Drașovean consideră că ar fi mai timpurii (vezi mai sus cultura Vinča și mai jos grupul Foeni).

https://biblioteca-digitala.ro

Așezările

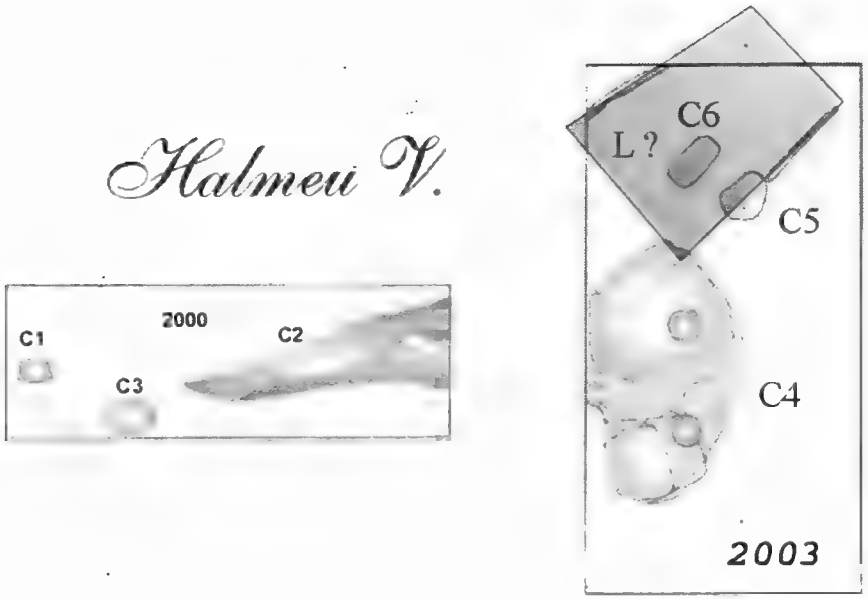

Fig. IIIf.3. Halmeu - Vamă, complexe Pișcolt, după Marta et alii

Despre forma și felul așezărilor avem prea puține date. Sunt preferate grindurile neinundabile dintr-o zonă mlăștinoasă a câmpiei Erului, a Barcăului – Beretăului și margini de mlaștini (Ecsedea) sau terase înalte. Din săpăturile de la Halmeu avem unele imagini care reflecă densitatea complexelor de locuire și unele semnificații. Așezarea de la Pișcolt este situată pe un grind înalt cu cca. 4 m față de restul zonei. Depunerile arheologice sunt de peste 3 m, deși nu sunt foarte dense, locuirea fiind mai ales extensivă. Materialele nu au fost publicate, dar ceea ce s-a putut vedea din profilul stratigrafic deschis este că straturile au peste 2 m grosime. Deși grosimea este mare, densitatea de locuire este mică. Pe tell rămâne impresia că într-o etapă sunt patru-cinci locuințe, care își schimbă locul.

Deoarece este o mare cantitate de nisip între straturi credem că în acea vreme erau vânturi puternice și un climat uscat, fapt care a determinat preferința pentru locuirea în bordeie. Bordeiele sunt foarte adânci, favorabile unei locuiri îndelungate și cu perioade reci. De altfel multe din așezări sunt în locuri astăzi inundabile, ceea ce ar confirma un climat mai uscat. Sistemul de locuire nu este caracteristic unora de tip tell. În ele se observă tradiții ale neoliticului timpuriu. Nu par să existe influența directe din arhitectura culturii Vinča sau a Policromiei.

Locuințele

Din săpăturile, mai ales de salvare ale lui I. Némety (Lazarovici Gh., Némety 1983) sunt cele mai multe informații privind complexele de locuit ale acestei civilizații. Importante observații sunt în vecinătate în Transcarpatia, în Ungaria, ce au fost publicate în lucrări de sinteză (Kalicz, Makkay 1977).

În săpăturile nu foarte recente de la Pișcolt – *Cărămidărie,* în profile se observau urmele unor pereți de locuințe, arsuri și fragmente de vetre. Publicarea rezultatelor și poate o

https://biblioteca-digitala.ro

ilustrație mai completă vor aduce informații mai largi despre locuințe, despre stratigrafie, acolo fiind vizibile cel puțin două-trei ozitonturi de locuire, nu doar o stratigrafie orizontală.

Săpăturile limitate (secțiunea lui I. Némety avea cca. 3 m x 30 sau 40 m, pe lărgime nedepășind 3 m) nu au permis prea multe observații, deși de aici provin cele mai multe informații.

Bordeiele

Săpăturile de la Pișcolt, care au dat numele grupului, datorate lui Ioan Némety, au dus la descoperirea celor mai multe bordeie.

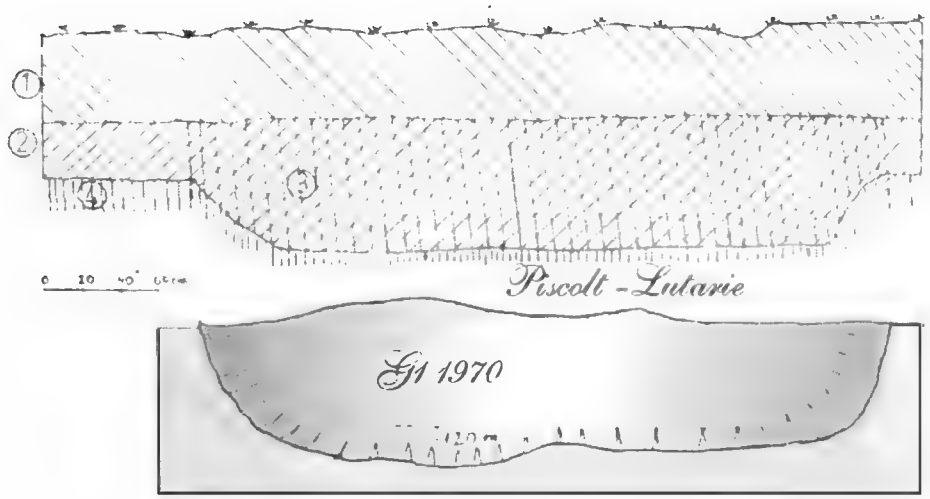

Fig. IIIf.4. Pișcolt-Lutărie, bordeie: a)▲ bordei 1/1970; b)▼ bordei II/1971

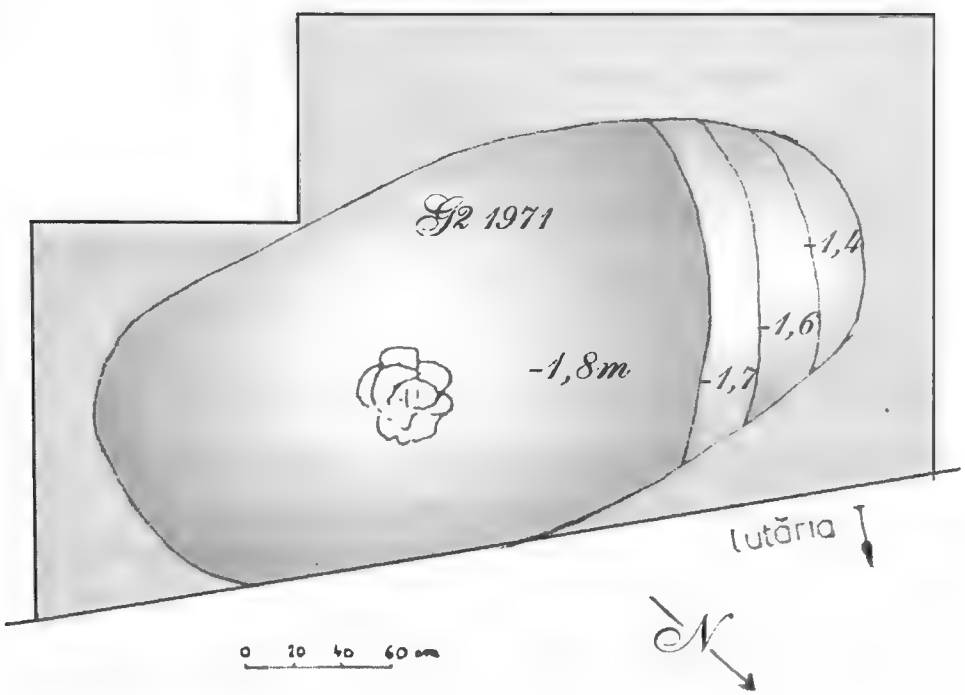

https://biblioteca-digitala.ro

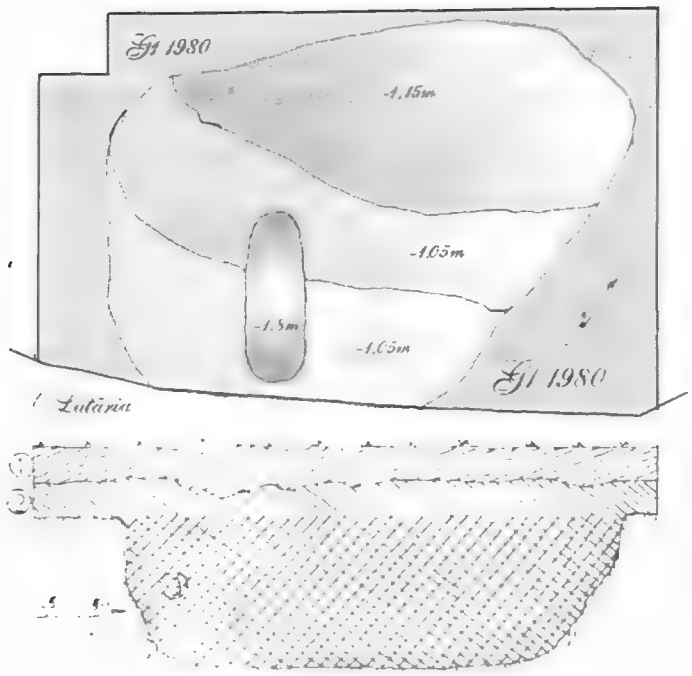

Fig. IIIf.5. Pișcolt – Lutărie: a) bordei 1/1980▲; b) Cărămidărie G2/1980▼

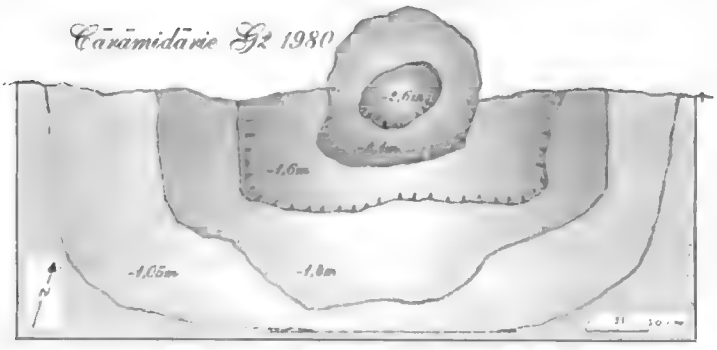

Cu prilejul vizitei noastre (Gh. Lazarovici) am identificat trei puncte: ***SMA,*** aflat la cca. 600 m de movilă, ***Lutărie*** pe marginea mai înaltă, dar și spre SMA, cu aspect de tell, din care oamenii scot mereu lut pentru diferite lucrări. În vecinătatea grindului se afla o ***Cărămidărie*** (folosită pentru extragerea lutului necesar modelării cărămizilor), unde mereu apar materiale ceramice.

Credem că este vorba de o așezare mare de peste 10 ha, iar pe grind și la cărămidărie locuințele sunt la distanță mare unele de altele (cca. 15-30 m cum apare în profilul învechit al săpăturilor).

Din profilele gropilor publicate, în special la complexele din sondajele de salvare (Lazarovici Gh., Némety 1983, fig. 3-6), complexele apar la adâncimea de – 40 – 60 cm.

Cele mai vechi complexe (Fig. IIIf.5a) din ***faza timpurie*** sau ***Pișcolt I,*** sunt ***bordeiul I/1980*** și G5/1976 (Lazarovici Gh., Némety 1983, fig. 4B-4C, 10). Acestea sunt de dimesiuni mai mici, de 2,2 x 2 m, adânci de 0,70 m, reprezentând doar partea centrală a unor bordeie.

Bordeiul menționat are în centru o groapă lunguiață de stâlp cu dimensiunile de 0,95 x 0,75 x 0,25 m, asemănătoare cu gropile în trepte din Vinča C și CCTNZIS (vezi mai sus).

În complexele menționate au fost descoperite fragmente ceramice pictate cu benzi late, între ele fiind o pictură din linii ondulate, asociate cu ceramică incizată de tip Alföld timpurie. Pictura amintește de cea a neoliticului timpuriu, de Policromia târzie de la Cârcea, fiind și castroane cu incizie sub buză sau *„lippenrand"*, elemente târzii de tradiție Starčevo – Criș. Amestecul cu mâl, cioburi pisate, pleavă, caracteristice pentru nivelul Zăuan II (vezi Lazarovici, Lakó 1981) apare și în ***grupul Sonkad*** ș. a., ca și alte elemente, cum sunt alveolele și pictura din benzi late sau spiralele late pictate.

În ***faza mijlocie***, la Pișcolt punctul *Lutărie* (Lazarovici Gh., Némety 1983, fig. 12, 14-16) complexele sunt de dimensiuni mai mari și mai puțin adânci. Astfel ***bordeiul II/1971,*** Fig. IIIf.4b, (3,2 x cca. 1,6/1,8 x 0,5 m) are treptele și intrarea dinspre vest.

https://biblioteca-digitala.ro

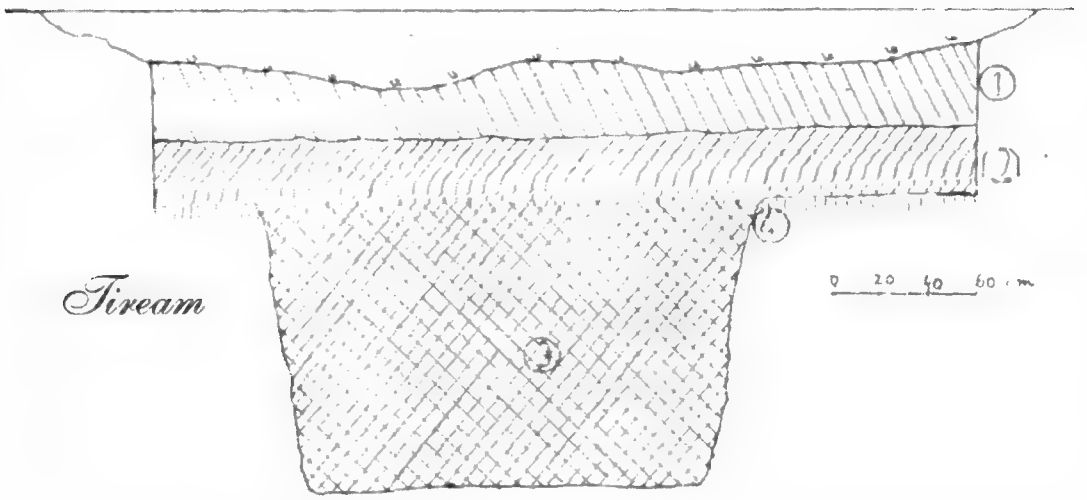

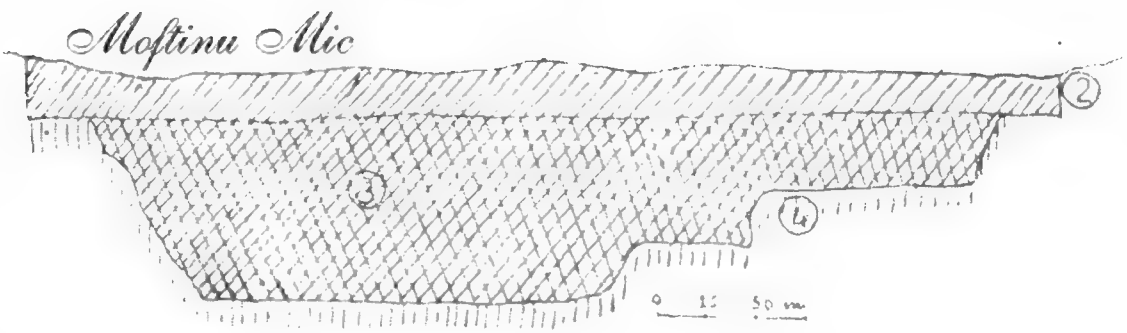

Fig. IIIf.6: a) Tiream ▲; b) Moftinu Mic, gr. 6▼

Bordeiul 1/1970 avea 3,4 x cca. 1,8/2 m x 0,75 m adâncime de la nivelul lui de săpare, Fig. IIIf.4a. ***Bordeiul II/1980***, din punctul *Cărămidărie*, Fig. IIIf.5b, avea dimensiunile de 5 x 4 x 1,2 m, fiind cel mai mare și mai adânc complex; el prezenta trepte pe toate marginile, iar în zona centrală avea foarte probabil o groapă de stâlp central. Tot la Pișcolt, la Lutăria de la SMA, bordeiul 2/1980 (Lazarovici Gh., Némety 1983, fig. 3B) avea dimensiunile de 3,2 x 2,25 x 0,65 m și profilul în trepte.

Tiream. Groapa de la Tiream, de mici dimensiuni, 2 x 1,2 m adâncime, ar putea fi și partea centrală a unui bordei, Fig.IIIf.6a. Materialele pictate de la Tiream sunt de cea mai bună calitate și tipice pentru mijlocul etapei a II-a, după care pictura începe să decadă (Lazarovici Gh., Némety 1983, fig. 6c).

Moftinu Mic. Dintre complexele de la Moftinu Mic, bordeiul 6, Fig. IIIf.6b, este tipic pentru o astfel de construcție în trepte, acestea marcând intrarea în complex. Bordeiul este din seria celor mari, având peste 3,5 m lungime (lățimea nu este precizată: Lazarovici Gh., Némety 1983, fig. 6c).

La Baba Novac, (com. Ardud), complexul 1 reprezintă o groapă săpată parțial, cu dimensiunile de 2,70 x 3,50 m și adâncimea maximă de 1,30 m (Astaloș, Gindele 2003), pe care suntem tentați să o atibuim unui bordei de mari dimensiuni.

Halmeu – Vamă, studiu de caz

Complexul C4 alungit, de formă neregulată, surprins parțial (7 x 4 m, adâncimea maximă 1,56 m) continua probabil și în zona îngrădită a magazinului *Duty Free Shop* și presupunem

https://biblioteca-digitala.ro

că ar fi vorba de C2 (marcaj neclar !), decopertat parțial în 2000 cu ocazia săpăturii de salvare (Astaloș, Marta 2001; Marta et alii 2002, 151). Complexul se încadrează în grupul cultural Pișcolt, faza II. După formă pare a fi un bordei în care se găseau două-trei gropi de stâlp. Punerea în legătură cu complexul cercetat în 2000, face inexplicabilă această figură.

Locuințele cu șanțuri de fundație

Pentru prima oară sunt semnalate locuințe de suprafață la Halmeu – *Vamă,* ce aveau șanțuri de fundație adânci de 10 - 15 cm (L?), situate la o distanță de cca. 4 m una de alta, ceea ce ar corespunde lățimii unui complex, lungimea fiind sub 8 m (Fig. IIIf.3). Două gropi ar putea proveni de la stâlpii de structură sau din zona intrării, autorii săpăturii punându-le în legătură cu locuința. Posibil ca cealaltă parte a șanțului să fie în marginea unei gropi mari, adânci.

Gropile

Tot la Halmeu – *Vamă*, în 2000, iar mai apoi în 2003 au fost descoperite mai multe gropi rotunde, late de 1-1,2 m, ca și două gropi ovale de cca. 1,5 m lungime. Acestea din urmă ne amintesc de cele în trepte de la locuințele din cultura Vinča, nivel Vinča C (Gomolava), Foeni (Foeni) și Zau (vezi mai sus).

Trei gropi menajere, despre care nu se dau alte informații privind forma sau dimensiunile, sunt pomenite la Moftinu Mic - *Pescărie* (Némety et alii 2000).

La Urziceni – *Vamă* sunt amintite trei complexe: unul pare a fi groapa centrală a unui bordei (C2) de formă ovală (2,5 x 1,5 m), cu puțin material ceramic; referitor la celelalte două complexe, unul era de formă neregulată, iar celălalt a fost surprins doar parțial (Gindele et alii 2003). Acolo sunt amintite alte gropi: C3 de formă ovală (2 x 1 m); C4 de formă dreptungiulară (2,3 x 1,2 m); C5 preparat parțial; C6 reprezintă șanțul modern de drenare a apei, în umplutura căruia a fost descoperit M6 („*In umplutura unui șanț modern*" nu poate fi un mormânt neolitic căci șanțul l-ar fi tăiat, iar umplutura e modernă, poate un șanț neolitic ?); C7 reprezintă un complex neolitic de formă neregulată, suprapus parțial de M 7; G2 este un complex neolitic suprapus parțial de M2. Complexul a fost tăiat în proporție de 50% de actualul canal de pe marginea drumului. Materialele ceramice aparțin etapei Pișcolt II. Deoarece nu sunt alte informații privind forma, sau umplerea lor, unele din complexele menționate ar putea reprezenta partea centrală a unor bordeie (cele cu dimensiuni de peste 2 x 2 m), altele pot fi gropi cu diferite funcționalități (greu de reconstituit, din lipsa informațiilor cu privire la umplerea lor).

Șanțuri de apărare?

La Halmeu – *Vamă* o groapă mai alungită (C2), preparată în 2000, lungă de 12 m și lată de 1-3 m lasă impresia unui șanț de apărare, dar nu continuă în caseta săpată în 2000. În 2003 pare a continua pe aceeași direcție (dacă se unesc, atunci sunt mai greu de explicat). Poate fi cel mult o groapă de lut, folosită mai apoi pentru resturi menajere.

Despre morminte sunt puține detalii privind caracterul depunerii, așa încât nu putem aborda elemente de arhitectură funerară.

https://biblioteca-digitala.ro

g) Cultura Hamangia

Originea și aria de răspândire. Apariția culturii Hamangia în Dobrogea este legată de migrarea unei populații de origine sudică, probabil anatoliană (Berciu D. 1961; 1966; Dumitrescu Vl. et alii 1983; Dumitrescu Vl., Vulpe Al. 1988; Hașotti 1997, 17-19). Calea de pătrundere a fost de-a lungul litoralului Mării Negre, cuprinzând treptat zona dintre Dunăre și mare. Aria ei de răspândire pare relativ redusă comparativ cu alte culturi contemporane ei. A cuprins aproape toată Dobrogea românească, o mică parte din sud-estul Munteniei și o parte din nord-estul Bulgariei (Hașotti 1997, 18-19). Pe baza cercetărilor și a analizei materialului arheologic, P. Hașotti consideră că cea mai nordică așezare este cea de la „Popina", din nordul lacului Razelm (Comșa 1971, 16; Hașotti 1997,18), iar cele mai sudice sunt cele din Bulgaria de la Șabla, Cerna, Durankulak (Dimov 1992, 20-34; *Istoria na Dobrudja*, 1984, 37; Hașotti 1997,18).

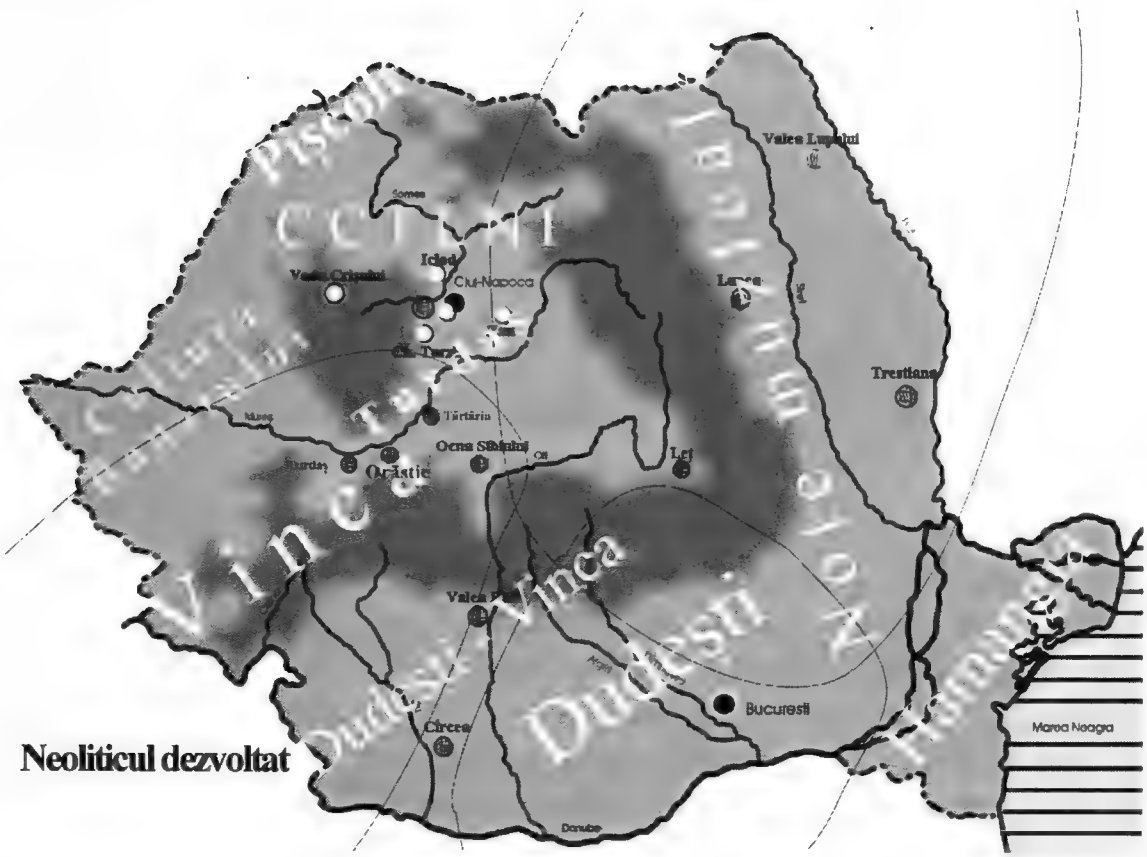

Fig. IIIg.1. Harta de răspândire a neoliticului mijlociu

Periodizarea. Majoritatea arheologilor acceptă că această cultură are trei faze principale de evoluție, Medgidia, Golovița (cu două etape) și Ceamurlia de Jos (cu trei etape), (Hașotti 1997, 19-22, fig. 148; Petrescu-Dîmbovița 2001, 151).

Cronologia relativă și absolută. Cele mai recente observații cu privire la cronologia relativă și sincronismele acestei culturi se datorează lui P. Hașotti. Acesta consideră că, Hamangia I a fost sincronă cu Dudești-Vinča A2/A3, cultura ceramicii liniare și Karanovo III, Dudești I; Hamangia IIa-b, cu Boian I-II, ultima parte a culturii ceramicii liniare și Precucuteni I

https://biblioteca-digitala.ro

de început, Karanovo III; Hamangia IIIa, b, c, cu Boian III-IV, Precucuteni I-III și Karanovo V/Marica (Hașotti 1993, 355; 1997, fig.148). Pentru cultura Hamangia există două date radiocarbon, care provin din faza Hamangia III. Pe baza datelor prezentate presupunem că Hamangia a evoluat probabil în intervalul 5 200 – 4 720 B.C. (Mantu 2000, tabel 2).

Așezările

Cercetările întreprinse până acum duc la concluzia că așezările acestei culturi erau de tip deschis, fără urme de fortificație.

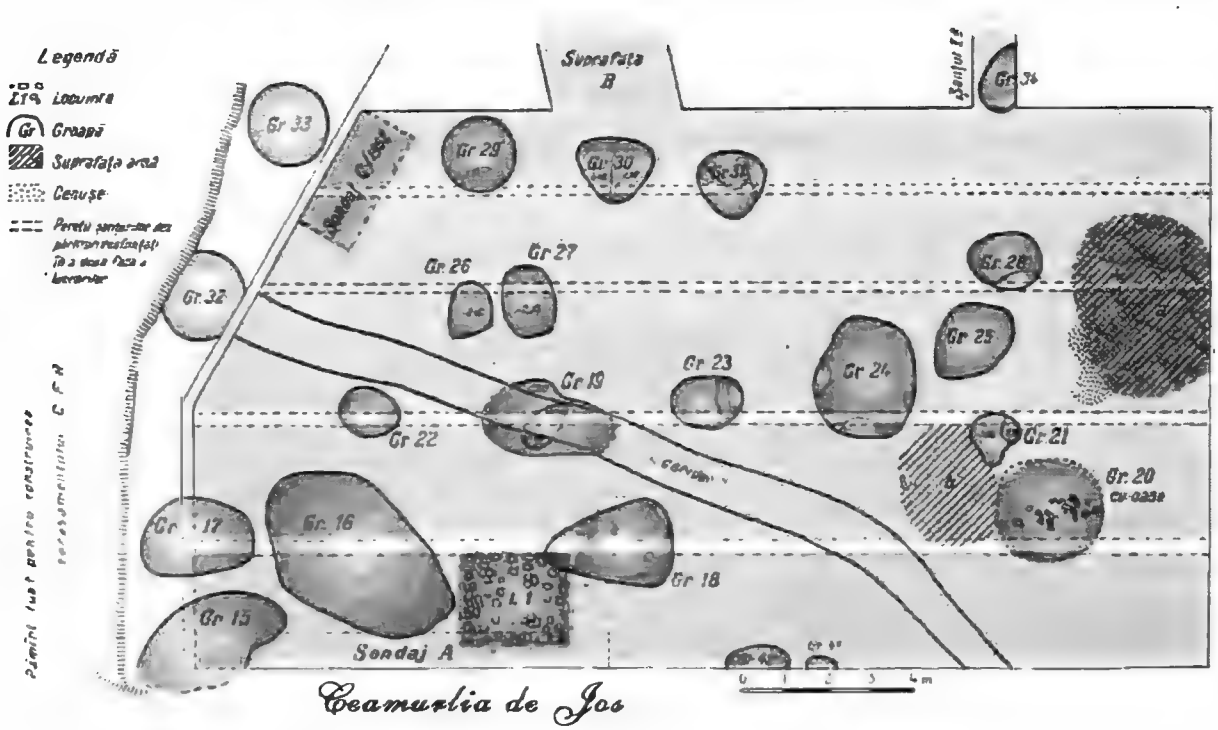

Fig. IIIg.2. Ceamurlia de Jos, parte din suprafața A, după D. Berciu

Ele sunt situate mai ales pe terase, pe pantele line ale unor coline, pe malurile lacurilor aflate de-a lungul litoralului Mării Negre (Techirghiol, Limanu, Golovița-Baia), pe terasele joase ale râurilor (Ceamurlia de Jos, Dereaua Ceamurliei, Tariverde) și ale Dunării, ca și pe cele mijlocii ale acesteia din urmă (Cernavoda). Au fost preferate zonele din preajma unor râuri și izvoare cu apă potabilă (Berciu D. 1966, 58; Hașotti 1997, 23; Boyadžiev et alii 1993, 73). Locuirile în peșteri (Gura Dobrogei, Cheia, La Adam), (Berciu D. 1966, 59; Harțuche 1976, 14-16; Hașotti 1997, 23) par să fi fost sporadice.

Datele cu privire la dimensiunile așezărilor sunt din păcate sporadice, perieghezele, sondajele sau cercetările sistematice (din păcate de mică amploare: Techirghiol, 130 m²; Medgidia Cocoașă, 250 m²; Medgidia Satu Nou, 500 m²; o suprafață mai mare a fost cercetată la Durankulak, 2500 m²), nu au contribuit suficient la elucidarea acestui aspect. Cea mai mare așezare, de circa 7 ha, pare să fie cea de la Târgșor *Urs* (Hamangia IIIa), din care s-au cercetat doar 700 m²; așezarea de la Medgidia *Cocoașa* este apreciată a avea circa 4 ha; cea de la Techirghiol avea cca. 100 x 80 m (Comșa et alii 1962, 166). Alte două așezări de dimensiuni mari, dar fără a se specifica întinderea lor, sunt Ceamurlia de Jos (aceeași fază) și Baia Golovița (Hamangia IIa), (Hașotti 1997, 25-28).

https://biblioteca-digitala.ro

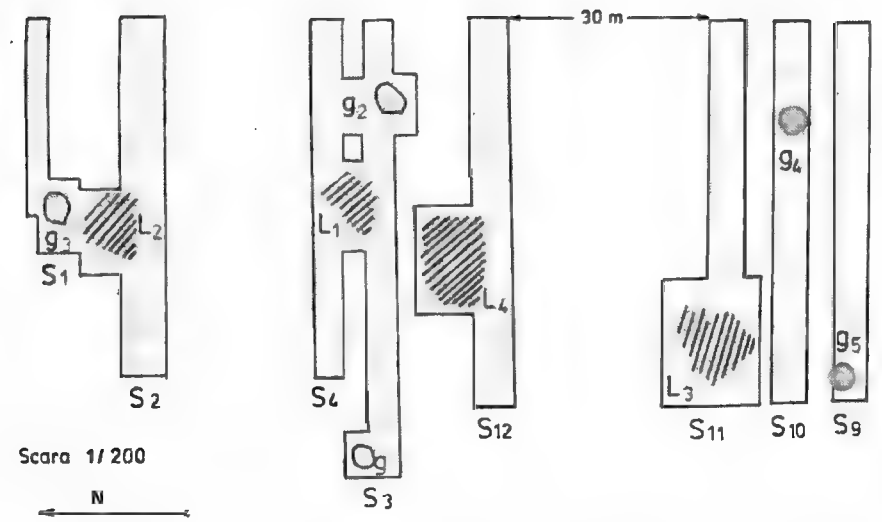

Fig. IIIg.3. Planul săpăturilor de la Târgșor-Urs, după Hașotti

De-a lungul întregii evoluții a acestei culturi, așezările par să aibă mai mult un caracter risipit. Ele conțin doar un nivel de locuire (Boyadžiev et alii 1993, 73), uneori discontinuu, ceva mai substanțial în jurul complexelor, ce poate fi atribuit unei faze și mai rar ilustrează mai multe etape ale aceleiași faze, sau etape din faze diferite (Hașotti 1997, 23). Așezările din ultimele două faze sunt mai numeroase și ele atestă o locuire mai intensă (Hașotti 1997, 28).

Comentarii asupra planurilor. Din păcate nu există o stratigrafie orizontală riguroasă a complexelor, motiv pentru care este greu de apreciat evoluția unei așezări, dezvoltarea ei. Privind planul de la Târgușor (Fig.IIIg.3) observăm că în vecinătatea locuințelor, la distanță mai mică sau mai mare se află câte o construcție mai mică și câte o groapă. Forma rotundă a gropilor descoperite indică mai de grabă gropi de provizii.

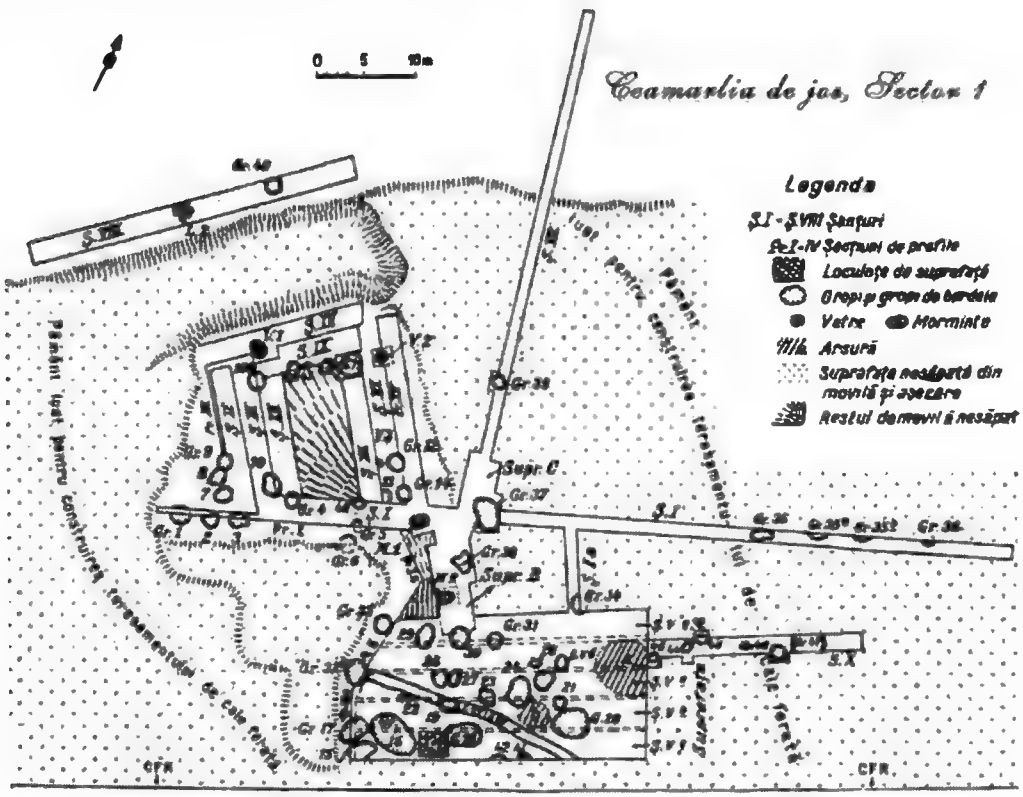

Fig. IIIg.4. Planul cercetărilor de la Ceamurlia de Jos, suprafața A, după D. Berciu

https://biblioteca-digitala.ro

Aglomerarea mare de gropi de la Ceamurlia – *Sector 1* arată neîndoielnic existența mai multor etape de locuire.

Locuințele

Din păcate, caracterul risipit al așezărilor, ca și săpăturile reduse ca întindere oferă puține informații cu privire la arhitectura și modul de organizare al așezărilor. P. Hașotti consideră că locuințele Hamangia nu erau dispuse după un plan anume, iar densitatea lor redusă exclude „amplasarea lor sistematică în așezări" (Hașotti 1997, 23, 25). Această caracteristică credem că este specifică doar pentru teritoriul românesc, destul de puțin cercetat.

Numărul construcțiilor de locuit în cadrul așezărilor pare a fi destul de mic. În prima fază sunt atestate doar locuințele adâncite de tip bordei, a căror existență este menționată până la sfârșitul acestei culturi. Unii autori menționează și existența semibordeielor (Berciu D. 1966a, 138, 143; Boyadžiev et alii 1993, 73). Locuințe de suprafață ușoare, de tip colibă sunt menționate în faza a doua, iar în ultima apar și locuințele propriu-zise de suprafață (Hașotti 1997, 25-28). Alături de locuințe și gropi menajere, în unele așezări au fost identificate și vetre în aer liber, sau construcții cu caracter special. Locuințele de suprafață din așezarea Hamangia III de la Durankulak *Ostrov* demonstrează existența unor comunități puternice, ce au dezvoltat o arhitectura aproape inedită, adaptată zonei și folosind cu abilitate condițiile de mediu (Todorova 1988a, 65, fig. 1; Boyadžiev 2004, 9).

Bordeiul

În teritoriul românesc, prima fază nu este ilustrată de locuințe de acest tip, ci doar de gropi. Informațiile cu privire la bordeie provin din cercetările de la Durankulak, dar ele nu sunt foarte clare. Aici au fost identificate două bordeie; dacă judecăm după dimensiuni, locuințele respective ofereau un oarecare confort.

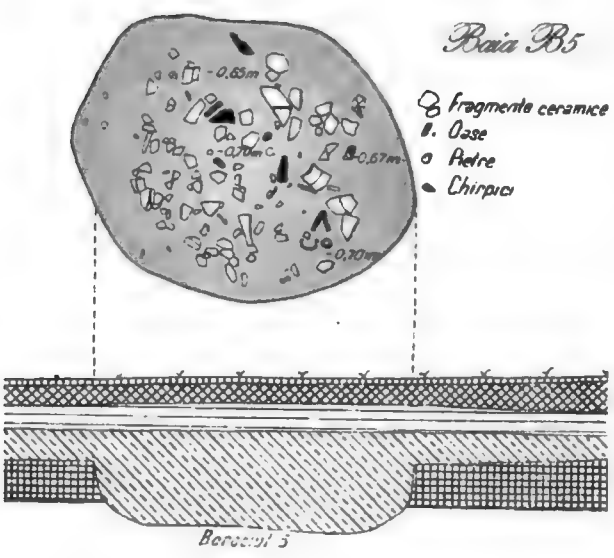

Fig. IIIg.5a. Baia, B5, după D. Berciu

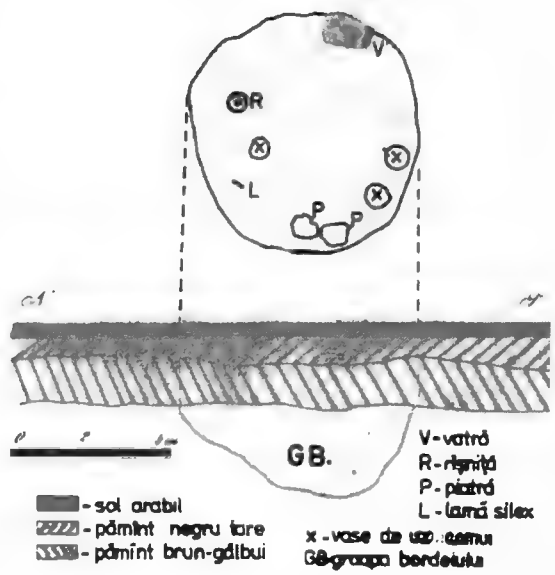

Fig. IIIg.5b. Medgidia, B2, după Hașotti

https://biblioteca-digitala.ro

Primul bordei, de 14 x 7 m, avea plafonul susținut de un șir de pari (Hașotti 1997, 24; Dimov 1992, 20-34). Cel de al doilea, de formă ovală, avea 7,80 x 5,40 m și o adâncime de 0, 50 – 0, 90 m. Și în acest caz acoperișul era susținut de pari, dispuși în trei - patru șiruri. Bordeiul era compartimentat în trei încăperi, despărțite prin ziduri de lut bătut, iar intrarea, de mici dimensiuni, se afla pe latura de nord. Încăperea din mijloc avea o vatră, iar cea de pe latura de sud conținea o laviță (Dimov 1992, 20-34; Hașotti 1997, 24).

Unele dintre gropile gospodărești de la Ceamurlia de Jos (Gr. 30, din Fig.IIIg.6) după dimensiunile lor mai mari (1,7 x 1,9 m) par să aparțină unor bordeie, știind că marginile bordeiului sunt la distanță de marginea gropii, unde se află spații de gătit, gospodărești, sau de dormit. Dacă am adăuga numai 0,7 m de fiecare parte locuința ar avea 2,5 x 3,3 m. De altfel, profilarea peretelui permite a se sta în picioare comod pe marginea gropii, iar treapta din interiorul aceleiași gropi pledează tot pentru folosirea ei ca locuință. Unele dintre gropi au fost săpate pentru scoaterea lutului (cazul G28, Fig. IIIg.6).

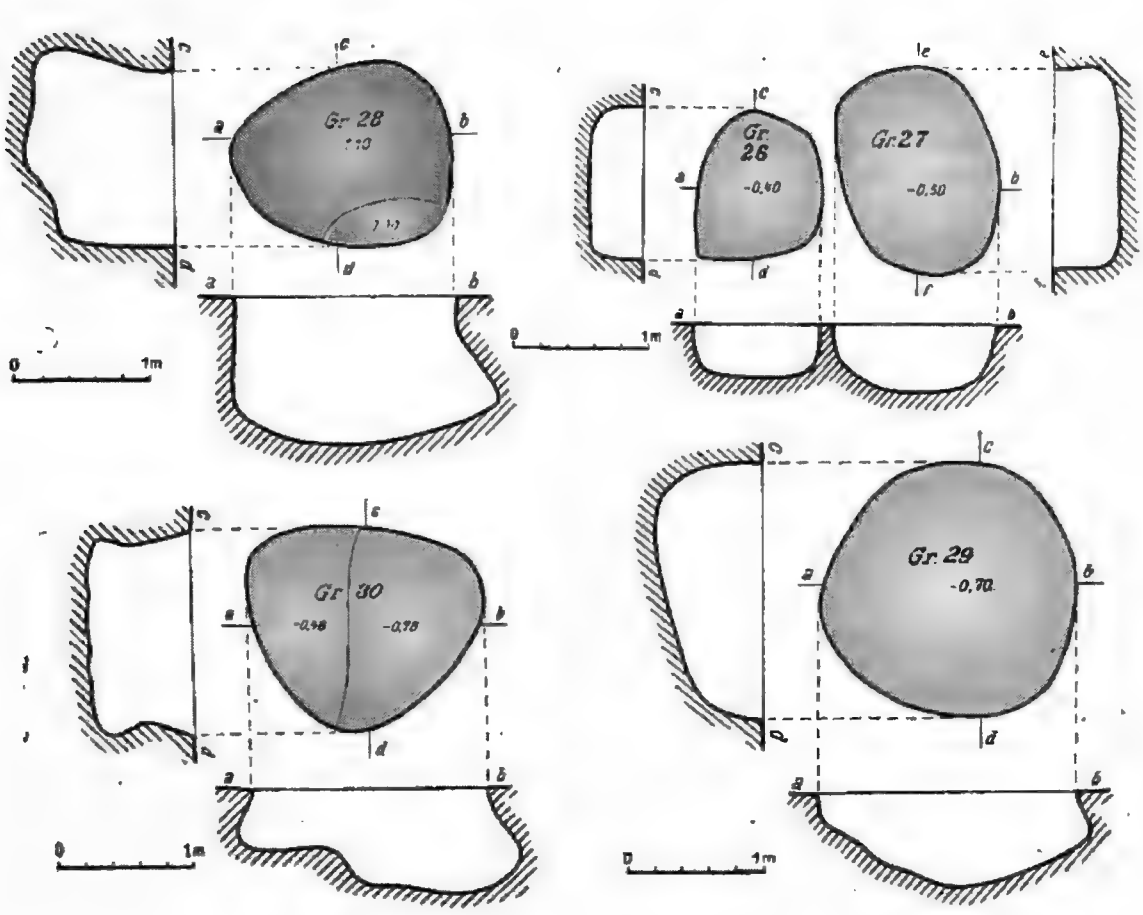

Fig. IIIg.6. Ceamurlia de Jos, diferite gropi, după D. Berciu

In faza Golovița (cinci bordeie la Medgidia Satu Nou; șase la Baia-Golovița), bordeiele sunt de formă aproximativ rotundă (Comșa 1998, 15-16), diametrul lor se situează între 2, 40 – 4, 80 m, iar adâncimea atinge –1,10 m. Unele bordeie aveau marginile rotunjite la capete, iar fundul era plat, sau ușor albiat, bine bătătorit, dar fără urme de lipitură. Intrarea era situată pe latura de sud, est, sau de vest și consta din una-trei trepte cruțate în lut. Uneori pereții erau cuptoriți (Hașotti 1987, 19-20; 1997, 24; Comșa 1998, 15-16). In ceea ce privește

https://biblioteca-digitala.ro

bordeiele din faza Hamangia III, se întâlnesc atât cele de formă rotundă, cât și cele ovale (Berciu D. 1966a, 138).

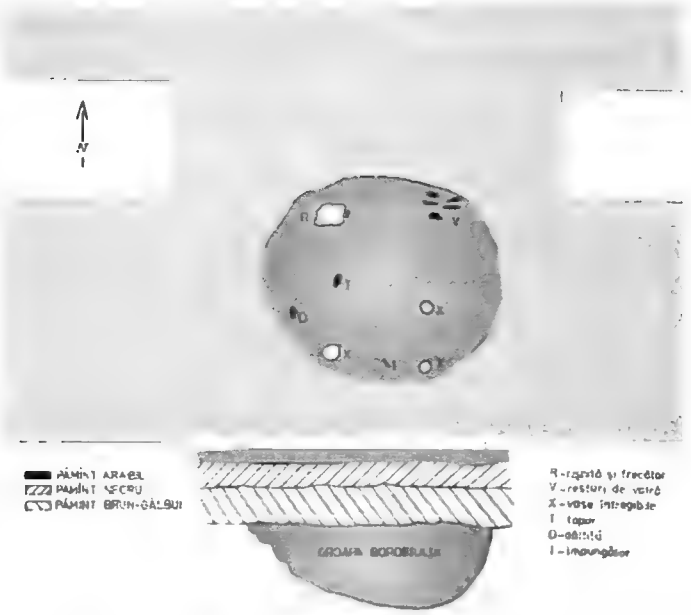

Fig. IIIg.7a. Medgidia-Satu Nou, B3,după Hașotti; b) Târgșor-Urs, L 2, după Hașotti

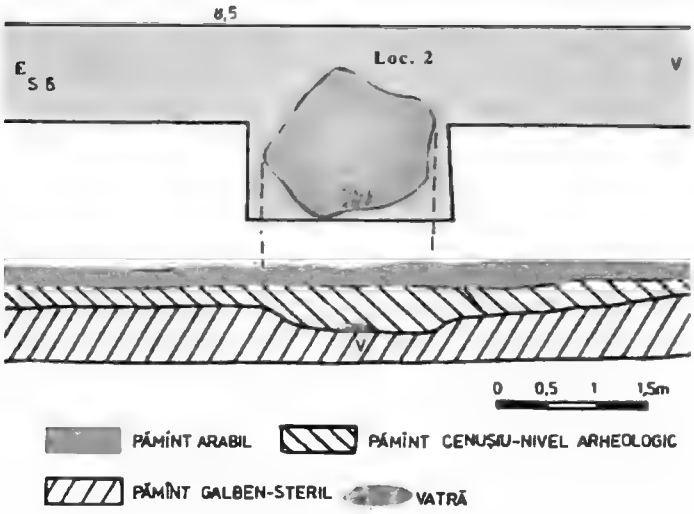

Amenajări interioare in bordeie

Sunt menționate în primul rând vetrele, de formă aproximativ rotundă, ușor ridicate față de nivelul încăperilor, realizate din lut și nisip. Dispunerea lor diferă, ele erau situate în zona de nord, nord-vest, sud-est și mai rar centrală a bordeielor (Berciu D. 1966a, 236; Hașotti 1987, 19-20; 1997, 24; Comșa 1998,16).

La Medgidia Satu Nou, pe fundul B2 sunt menționate și două lespezi de piatră destul de mari (Hașotti 1987, 19), care ar fi putut fi folosite pentru diferite activități gospodărești.

Unele bordeie de la Ceamurlia de Jos aveau amenajări de tip laviță (B/gr. 3 și B/gr.12) sau poliță (B12), realizate prin cruțarea lutului la săparea bordeiului (Berciu D. 1966a, 139, 141).

Semibordeiele

La Ceamurlia de Jos (Hamangia III) s-au identificat două locuințe de tip semibordei, a căror adâncime era de circa 0,25 - 0,30 m. Ambele aveau formă ovală. Semibordeiul mai mare avea 3,25 x 3,20 m (gr. 16), iar cel mai mic 2,65 x 1,85 m. Mai multe informații le-a oferit semibordeiul /gr.16. Era orientat nord vest-sud est. Fundul era aproape drept, cu o ușoară albiere, iar pereții erau oblici spre exterior. Gropi de la parii care susțineau acoperișul, cu diametrul de 0,03 - 0,05 m, au fost identificați în jurul gropii. Parii au fost înfipți oblic în pământ. Nu s-au constatat amenajări interioare (Berciu D. 1966a, 143, fig. 69).

Gropile pentru lut și gropile menajere

O separare a celor două tipuri de gropi este dificilă, din cauza multiplelor funcționalități ale acestora. Cele care au însă o scobitură adâncă sub mal erau folosite pentru extragerea lutului, la activități de colectare a apei și mai apoi au fost umplute cu resturi menajere.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele de suprafață

Colibele. Astfel de construcții, de dimensiuni modeste, sunt atestate în nivelul superior al așezării de la Baia Golovița, Fig. IIIg.9. Resturile, sub formă de aglomerări de lipitură arsă nu păstrează urme de pari. Forma lor se presupune că era dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite (Berciu D. 1966a, 239-240; Hașotti 1997, 26; Comșa 1998, 16). Unele din ele aveau în interior și vetre.

Informații mai sigure avem pentru o colibă de la Ceamurlia de Jos (L2), de formă dreptunghiulară (1,60 x 1,40 m), cu colțurile rotunjite (Berciu D. 1966a, 157). S-au identificat urmele a 12 pari, cu diametrul de 0,04 - 0,06 m, ce marcau în teren conturul construcției. În interiorul locuinței s-a mai identificat o groapă de par. Intrarea se afla pe latura de sud-est. Podeaua consta din pământ bătut. Peste ea s-au găsit numeroase fragmente de chirpici de la pereți (din lut amestecat cu paie și pleavă), cu impresiuni de „pari, crăci și trestie" (Berciu D. 1966a, 157). Unele fragmente erau arse și erau grupate pe latura de vest a construcției. Locuința nu conținea amenajări interioare. Printre resturile descoperite, în partea nord centrală s-a găsit și o piatră de râșniță întreagă, alături de alta fragmentară (Berciu D. 1966a, 157-158, fig. 73-74).

Locuințele de suprafață propriu-zise au fost întâlnite în așezările Ceamurlia de Jos și Târgșor *Urs*, Fig. IIIg.3, 10, atribuite fazei Hamangia III.

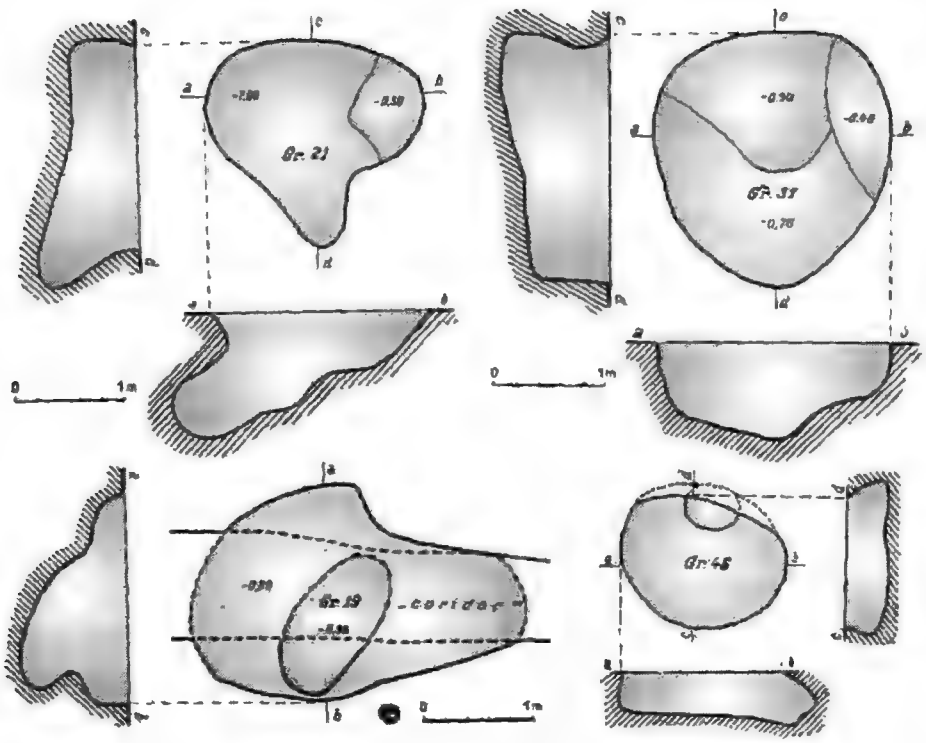

Fig. IIIg.8. Ceamurlia de Jos, gropi gospodărești și bordeie din Suprafața A (după D. Berciu)

La Ceamurlia de Jos, au fost cercetate trei astfel de locuințe. L1 avea formă aproximativ rectangulară, de 3 x 2,30 m, Fig. IIIg.2. Fragmente de chirpici arși, provenind de la pereți, cu impresiuni de ramuri, nuiele și trestii marcau conturul locuinței. În unele cazuri, impresiunile de lemn despicat aveau un diametru de 10-12 cm. Chirpiciul avea în compoziție pleavă, paie

https://biblioteca-digitala.ro

și trestii sfărâmate (Berciu D. 1966a, 156-157, fig. 69). În interior, alături de alte materiale s-au descoperit resturi de râșnițe. Pentru aceeași așezare sunt menționate și alte locuințe, de circa 10-15 m², cu pereți relativ subțiri. Chirpiciul ars de la aceștia păstrează impresiuni de lemne subțiri și nuiele (Hașotti 1997, 25-26). La Techirghiol, resturile din pereții unei locuințe de suprafață distruse aveau porțiuni cu fățuială de culoare albă sau gălbuie (Comșa et alii 1962, 166).

Locuințele de suprafață de la Târgșor atestă amenajări anterioare construcției lor. De exemplu L5, Fig. IIIg.10, de circa 9,5 x 4,5 m, de formă aproape rectangulară, a fost construită după ce pământul a fost ars pe o suprafață destul de mare, grosimea arsurii fiind de 0,05 - 0,10 m. Patru gropi de pari, cu diametrul de cca. 0,50 m par să puncteze conturul locuinței (Hașotti 1997, 25, fig. 11).

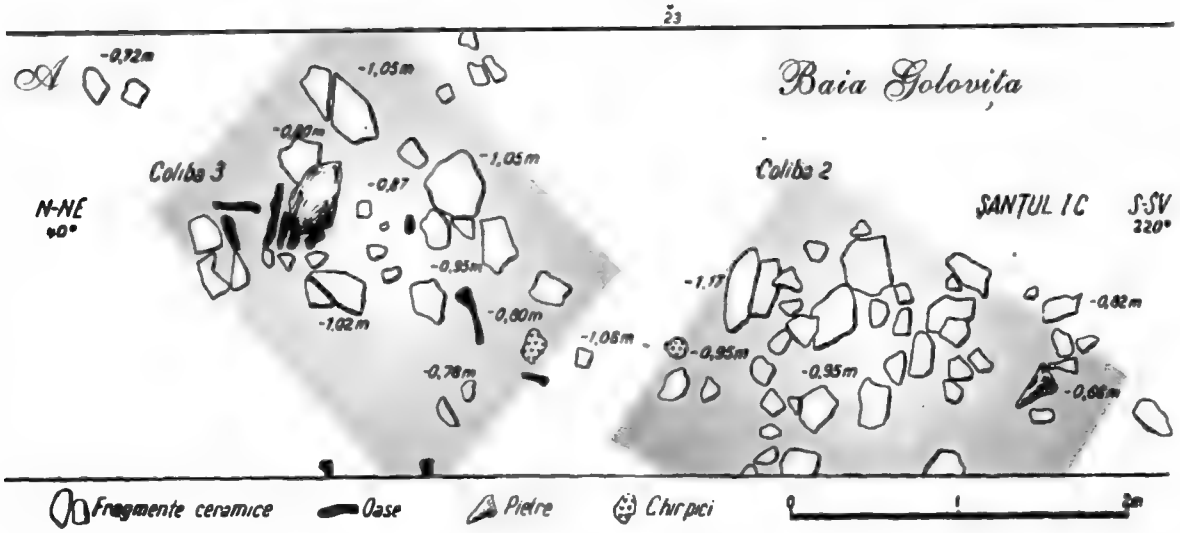

Fig. IIIg.9. Baia Golovița, planul colibelor 1 și 2, după D. Berciu

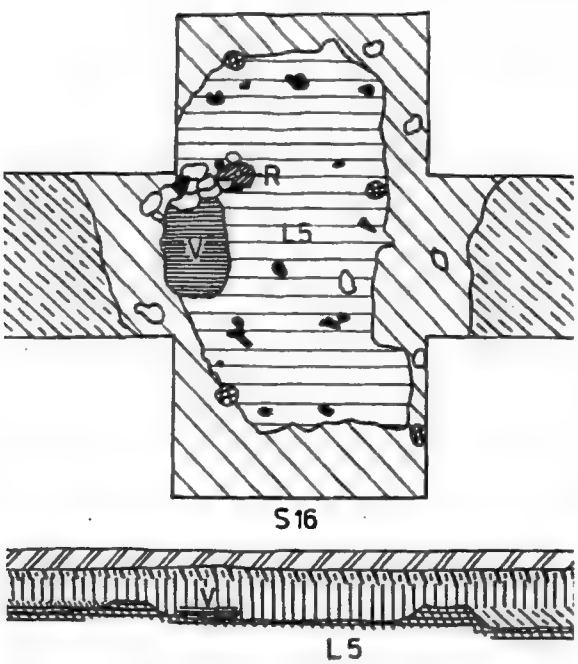

Fig. IIIg.10. Târgșor-Urs, L5, plan și profil, după Hașotti

L9 a fost ridicată deasupra unei zone cu pământ special bătătorit înainte de construcție.

La ambele case, pereții au fost ulterior încastrați. Aceste amenajări anterioare au fost interpretate a avea drept scop creșterea rezistenței acestora, o mai bună izolare termică și diminuarea umidității (Hașotti 1997, 25). Deși nu se fac referiri la arhitectura și amenajările interioare, în L5 se observă pe latura nordică, centrală, o vatră de formă rectangulară, de cca. 2,30 x 1,60 m, lângă care este plasată o râșniță și un frecător (Hașotti 1997, 25, fig. 11).

Alte amenajări în așezările Hamangia. O singură vatră în aer liber, cu groapă alături este menționată în așezarea de la Ceamurlia de Jos, pe latura nordică a așezării. Vatra, de

https://biblioteca-digitala.ro

formă circulară, cu un singur nivel din lut și nisip fin, avea diametrul de 1,10 x 1,35 m. Groapa (1 x 0,30 m) era plasată pe latura ei de vest, cu o adâncime de 0,25 - 0,30 m (Berciu D. 1966a, 158, fig. 60).

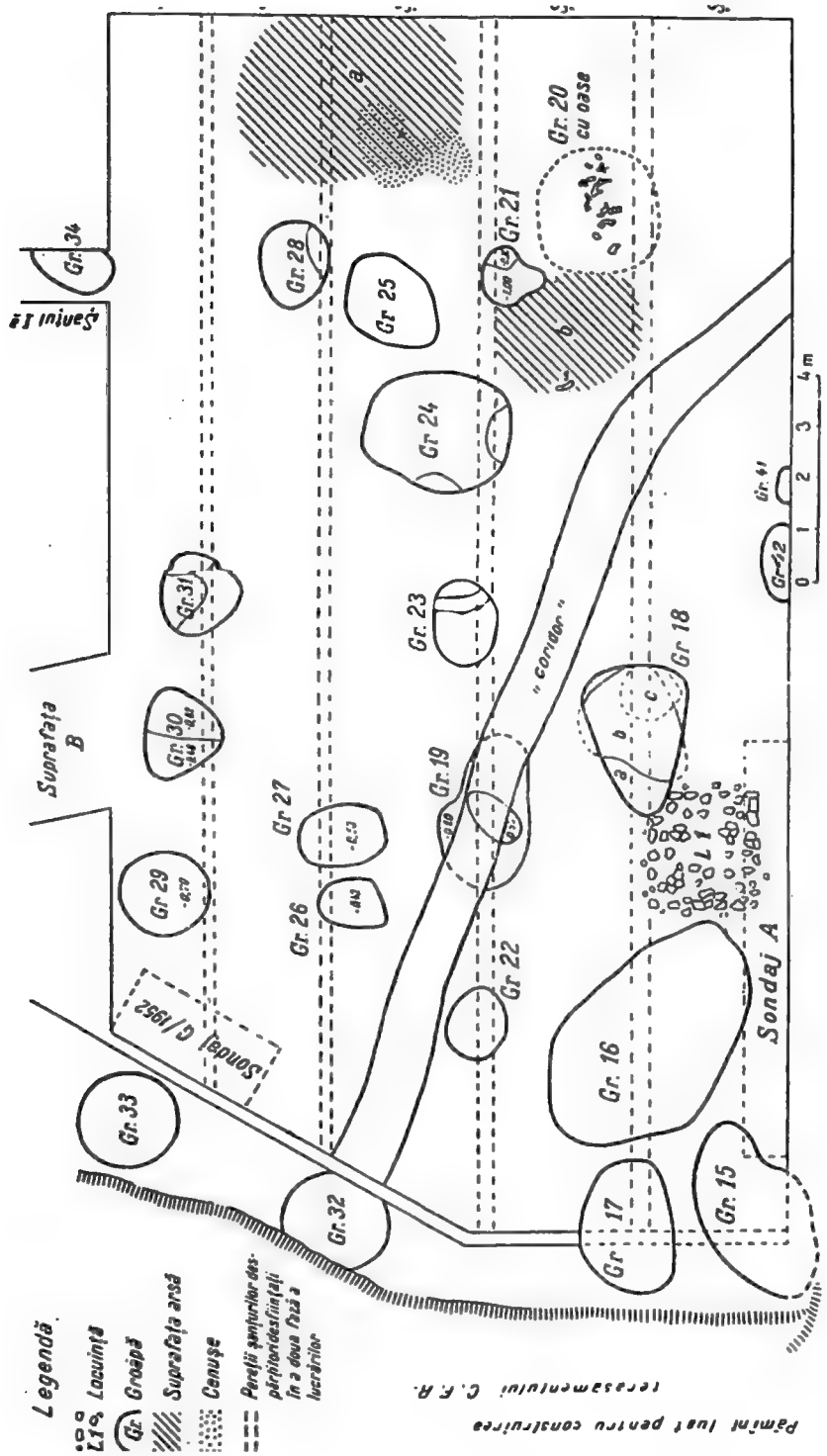

Fig. IIIg.11. Ceamurlia de Jos, suprafața A, detaliu, după D. Berciu; Hașotti

Construcții cu caracter de cult. Informațiile cu privire la astfel de construcții sunt destul de sumare. Într-o construcție lucrată cu îngrijire de la Baia Golovița, în L1/1960, de circa 30 m², pe latura de sud-vest, s-au găsit patru idoli grupați, cu fața în sus, alături de o mare cantitate

https://biblioteca-digitala.ro

de ceramică. Acest complex, interpretat drept construcție de cult (Berciu D. 1966a, 240) ar putea fi legat de sanctuarele casnice care existau deja în alte culturi contemporane.

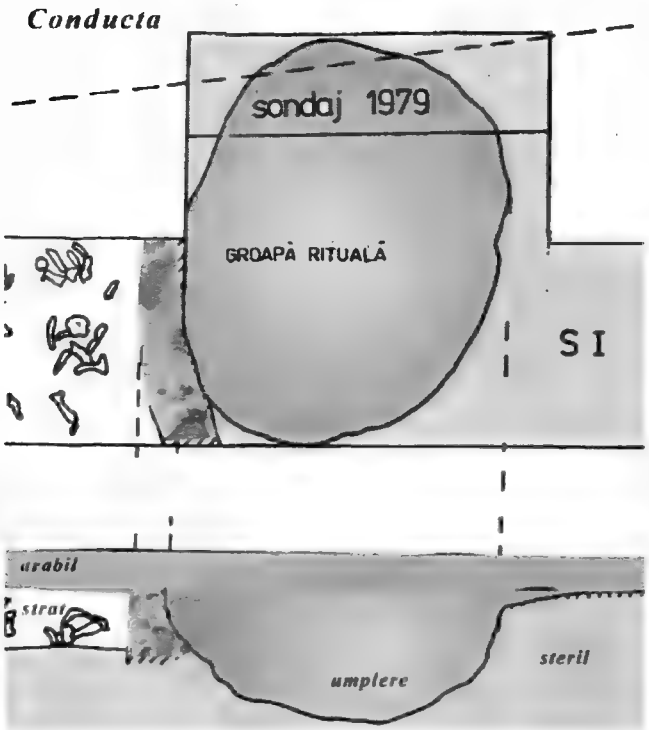

Fig. IIIg.12. Medgidia Cocoașă, groapă rituală, plan și profil, după Hașotti

În alte câteva așezări, precum Medgidia Cocoașă, Baia Golovița, Ceamurlia de Jos și Limanu sunt menționate gropi rituale. Cea mai interesantă pare a fi situația de la Ceamurlia de Jos, Fig. IIIg.2, 11, unde ne aflăm fără îndoială în fața unui complex de cult. Spre limita de est a așezării au fost descoperite două gropi rituale (gr. 20 și 21) și două zone puternic arse, acoperite cu cenușă, cărbuni și resturi de oase de animale, ce pot fi interpretate drept „vetre" pentru ars ofrandele ce erau apoi introduse în groapă, sau pentru pregătirea unor banchete pentru întreaga comunitate, așa cum a susținut D. Berciu (Berciu D. 1966, 147). Distanța dintre cele două zone arse, de formă aproape circulară, **a** (diametru de cca. 5 m) și **b** (diametru de 2,5 m) este de circa 3 m. Cele două gropi rituale, 20 și 21, ce conțineau o mare cantitate de oase de animale (unele arse puternic), de pește, cenușă și cărbune erau în apropierea zonei **b** (Berciu D. 1966a, 147-148, fig. 60, 69).

Apartenența descoperirilor menționate la un complex de cult unic ni se pare mai veridică în acest caz, decât ipoteza unor suprafețe amenajate în vederea construirii unor case (Hașotti 1997, 25). La același complex de cult am acroșa și acel *„Coridor"/Șanț de împrejmuire,* aflat la mică distanță de gropile 20 - 21 și vetrele **a** și **b**. Șanțul de 0,50 - 0,60 m lățime, surprins pe o lungime de cca. 20 m (adâncimea maximă de 1 m, cu profil de trapez răsturnat), cu pereții fățuiți până la jumătate, cu lut de culoare mai deschisă (iar în rest simpli, oblici), conținea în anumite zone puternice urme de arsură *in situ* (Berciu D. 1966a, 158, fig. 60, 69). Interpretarea propusă acestui complex (coridor de legătură între locuințe, loc de preparare a festinului intertribal) nu este încă acceptată de toți arheologii (Hașotti 1997, 26), dar s-ar putea avea în vedere și folosirea lui drept șanț de îngrădire a unei zone sacre a așezării, sau loc de ars ofrande în anumite împrejurări cu caracter religios, într-o anumită etapă a vieții satului de aici.

Gropi cu caracter ritual sunt menționate la Medgidia Cocoașă, Fig. IIIg.12 (Hașotti 1997, 25) și la Limanu (Galbenu 1970a, 77; Hașotti 1997, 23).

Extrem de interesantă ni se pare a fi și așezarea Hamangia III de la Durankulak *Ostrov,* Fig.IIIg.13 din Bulgaria, în care construcțiile descoperite erau rectangulare sau trapezoidale și în majoritatea cazurilor aveau o arhitectură consistentă de piatră (Todorova 1988a, 65, fig.

https://biblioteca-digitala.ro

1), întâlnindu-se mai multe modalități de realizare a lor, determinate de amplasarea locuirii și de condițiile oferite de mediu (Boyadžiev 2004, 10). Casele erau de mari dimensiuni, 13-15 m lungime și 6-8 m lățime și sunt menționate chiar unele de 20-25 m lungime (Boyadžiev 2004, 5-6, fig. 7).

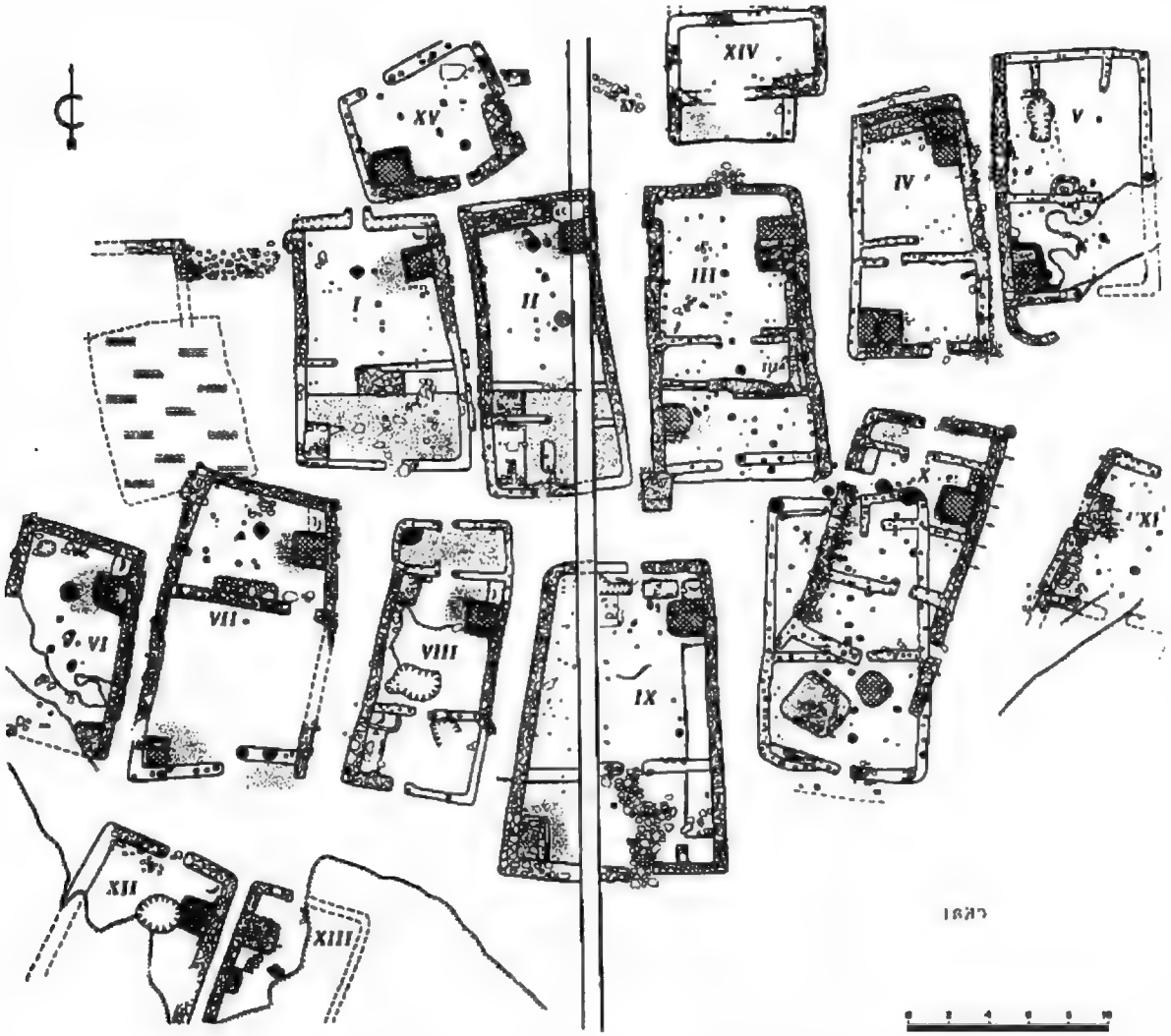

Fig. IIIg.13. Așezarea Hamangia III de la Durankulak Ostrov, după Boyadžiev

Majoritatea caselor au avut o perioadă îndelungată de folosire și erau prevăzute cu două-trei încăperi. Ca amenajări interioare sunt menționate vetrele, de formă rectangulară, și râșnițele. Unele case aveau și anexe. L5 și L8 din nivelul VII au avut etaj și s-au putut determina chiar reparațiile necesitate de alunecările de teren de pe latura de E, sau de cutremure (Boyadžiev 2004, 9).

Între locuințele cercetate atrage atenția L5, interpretată drept sanctuar sau casă a tribului, ce avea 22 x 9, 50 m. Construcția avea fundație de piatră și un zid solid, interior, tot cu fundație, o împărțea în două. Pereții nivelului superior au fost realizați din pari, între care s-au împletit nuiele subțiri, iar în final pereții au fost acoperiți cu un strat de lut gros (Todorova 1988a; Boyadžiev 2004, 9). La 40-60 cm distanță de zidurile exterioare de piatră s-au descoperit alte ziduri din același material, care probabil sunt legate de necesitatea ulterioară de consolidare a clădirii (Boyadžiev 2004, 6-8).

https://biblioteca-digitala.ro

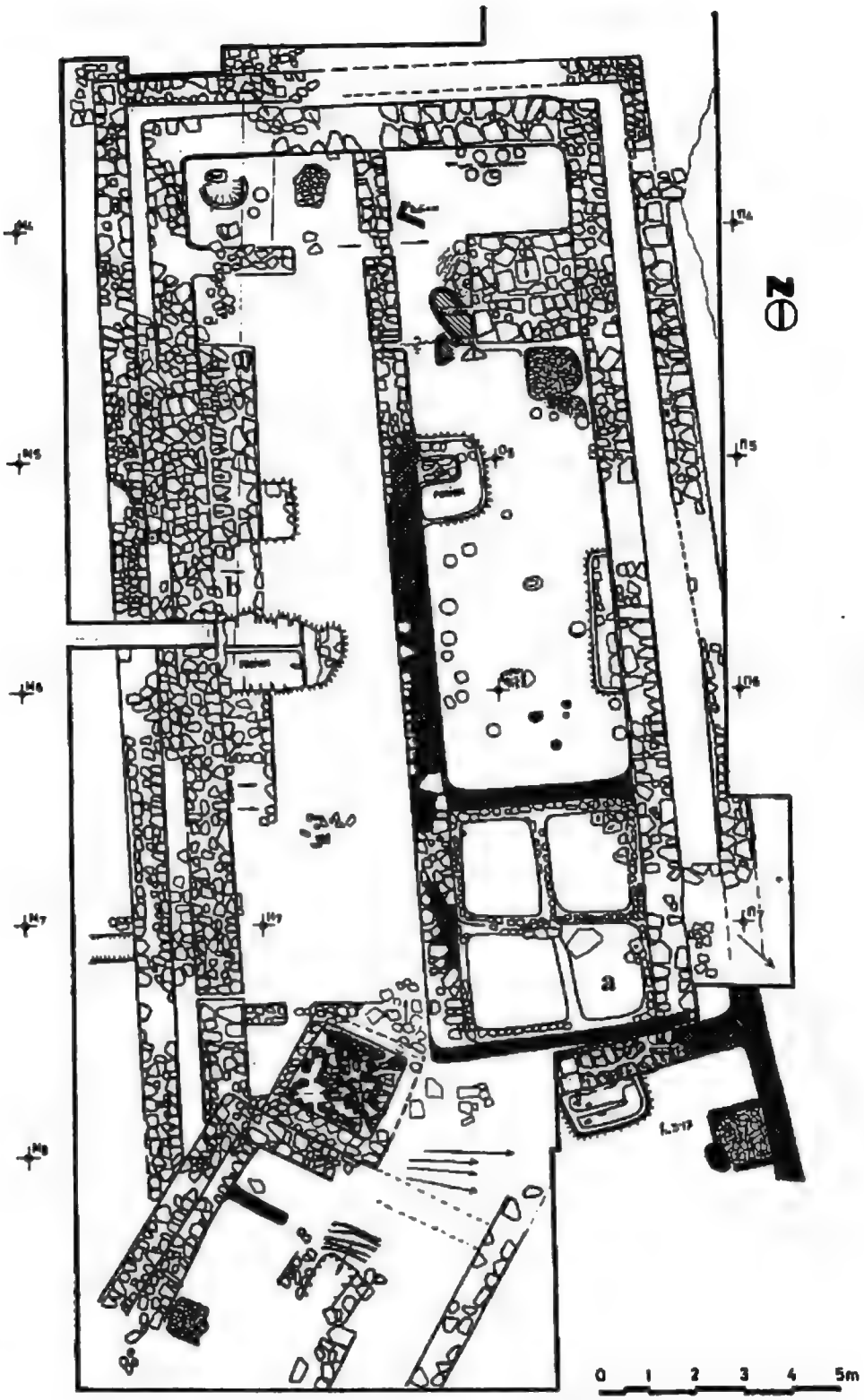

Fig. IIIg.14. Durankulak-Ostrov L5, după Boyadžiev

Construcția menționată avea decorații în relief și ornamentații pictate (Boyadžiev 2004, 9).

J. Boyadžiev menționează că o arhitectură asemănătoare a mai fost descoperită în Bulgaria în așezările de la Sedlare (Karanovo VI) și Galatin (Krivodol-Sălcuța: Boyadžiev 2004, 10 și bibliografia).

https://biblioteca-digitala.ro

h. Cultura ceramicii liniare cu note muzicale

Arealul culturii ceramicii liniare cu note muzicale (termen german Notenkopf) pe teritoriul României este periferic comparativ cu restul Europei. Se consideră că această cultură a pătruns mai întâi în Moldova dinspre Polonia și Ucraina subcarpatică (unde s-a presupus chiar că ar exista un alt centru de formare al ei), mergând în est spre Nistru și Bugul de Sud (Nestor 1951; Ursulescu 1991, 193; Marinescu-Bîlcu 1993, 193). Din Moldova această cultură s-a îndreptat spre Transilvania și Muntenia (Ursulescu 1991, 193; Marinescu-Bîlcu 1993, 193). În recentele descoperiri din Transilvania, în parte nepublicate de la Gligorești materialele liniare apar asociate cu cultura Bükk, fiind dintre cele mai târzii. Grupele de comunități liniar ceramice aparțin variantei vestice a acestei culturi, iar din punct de vedere cronologic se încadrează ultimelor etape de evoluție ale acesteia, în care apare o ceramică cu decor de linii înguste, incizate, întretăiate de mici alveole ("note muzicale") (Comșa 1963; Lazarovici Gh. 1983/1984; Kalicz, Makkay 1977).

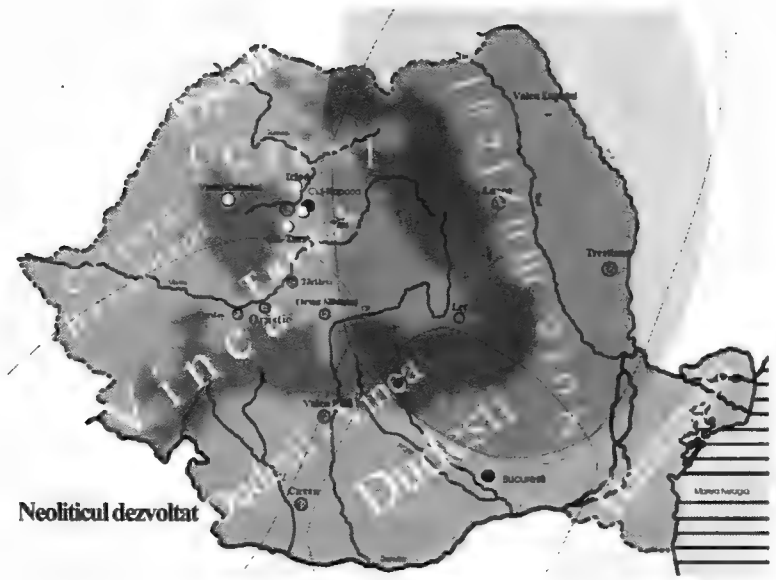

Fig. IIIh.1. Aria de răspândire

Există mai multe opinii cu privire la evoluția culturii ceramicii liniare în România și respectiv Moldova (Marinescu-Bîlcu 1971, 34-35; 1993, 193; Comșa 1972a, 177-178; Ursulescu 1991, 205-206). Din punct de vedere cronologic este de presupus o coexistență pe anumite intervale de timp cu ultima etapă a culturii Starčevo-Criș, care o premerge și respectiv Precucuteni, care îi urmează (Mantu 2000, 77). Există două date radiocarbon pentru așezarea de la Târpești, BIn-2285, 6245±100 B.P. și BIn-800, 6170 ± 100 B.P., pe baza cărora se poate presupune că această cultură a evoluat în Moldova în intervalul 5300-5100 B.C. Această ipoteză este în acord și cu estimarea evoluției fazelor II/III pentru Austria, între circa 5220-4810 CAL B.C. (Lenneis, Stadler 1995, fig. 7-8), faza cu note muzicale presupunându-se că a evoluat între 5280-4750 CAL B.C. (Lenneis et alii 1995, 27). Reamintim că pentru Ungaria, datele pentru perioada târzie se încadrează între 5300/5200-5000 CAL B. C. (Baldia 2005).

Problemele legate de cultura ceramicii liniare au făcut obiectul câtorva studii, dar până acum nu există o lucrare de sinteză care să prezinte toate aspectele și problemele cele mai importante, legate de cercetarea acestei culturi pentru România (Ursulescu 1991). Pentru Basarabia, relativ recent O. Larina a publicat un studiu amplu referitor la cultura ceramicii liniare (Larina 1999).

https://biblioteca-digitala.ro

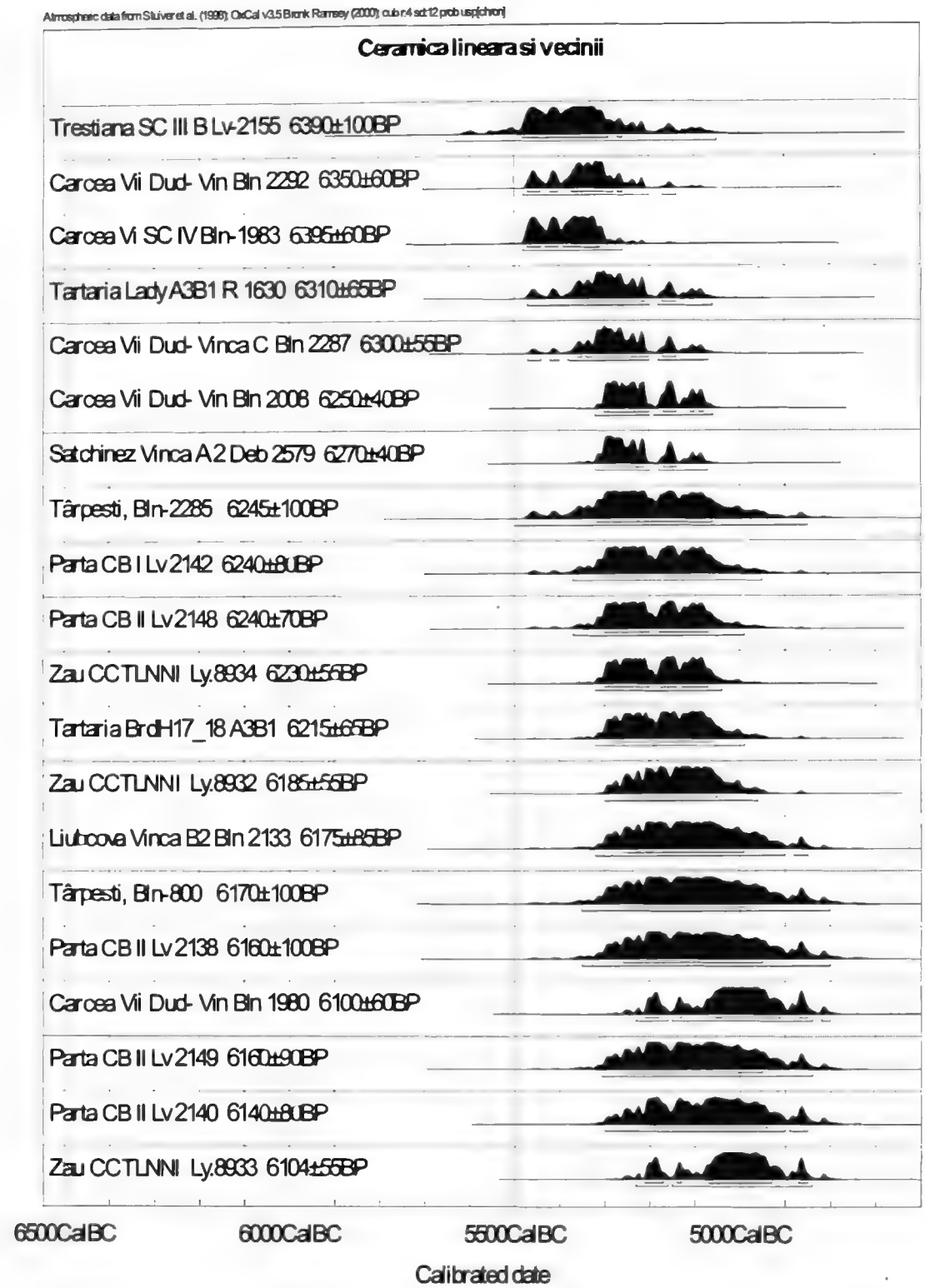

Fig. IIIh.2a. Datele C14 de la Târpești în contexte culturale contemporane

Cercetările arheologice sistematice asupra obiectivelor acestei culturi au în continuare mai mult un caracter sporadic, fapt pentru care multe probleme nu și-au găsit încă explicația cea mai adecvată.

https://biblioteca-digitala.ro

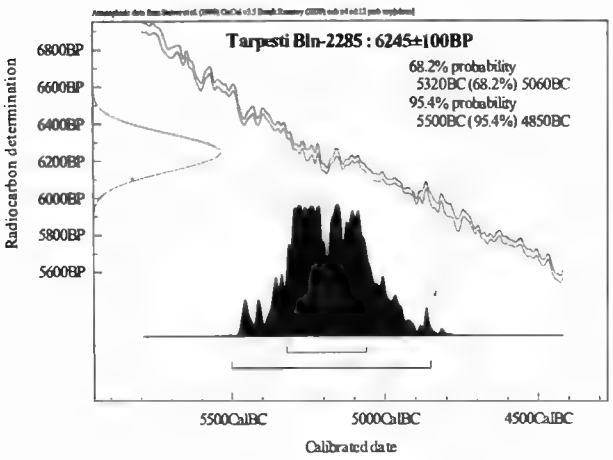

Fig. IIIh.2b. Datele C14 de la Târpești

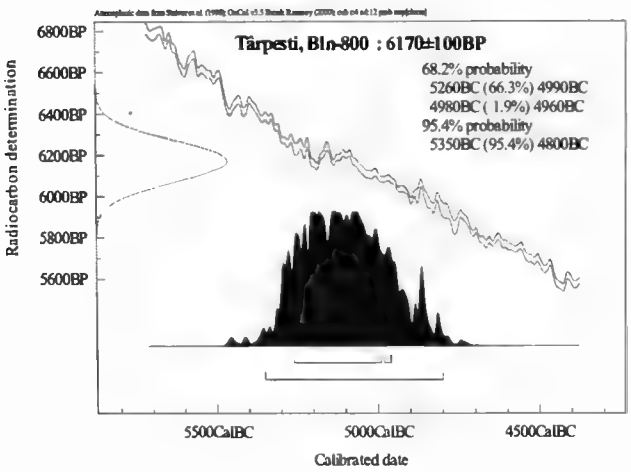

Așezările

Așezările liniar ceramice sunt situate atât pe văi adânci, cât și pe terasele (mai ales joase) ale unor afluenți ai marilor râuri, în special cu soluri de pădure, care ofereau condiții prielnice practicării agriculturii. Concentrarea unor grupuri de așezări ar putea fi legată mai ales de calitățile agricole oferite de pământul din zona respectivă. Au fost preferate amplasamentele orientate mai ales spre sud și mai rar altele cu o orientare deosebită, care ofereau totodată ca și în cazul așezărilor Starčevo-Criș și o adăpostire naturală (Ursulescu 1991, 207; Larina 1994a, 52). Unele din stațiunile din Transilvania sunt amplasate în zone de exploatare a sării (Gligorești cu zona de la Uioara), iar altele sunt legate de vânătoarea turmelor de cerbi, ca de exemplu la Cipău (*Cervus elaphus*: Vlassa 1976, 11: Bindea 2005, cap. 4), specie ce apare și la Zau (cea mai numeroasă din speciile sălbatice) unde sunt și depuneri rituale (vezi mai sus CCTLNZIS).

Analizele palinologice plasează evoluția acestor așezări în timpul unui climat ceva mai rece, într-o secvență din faza de vegetație a molidului, stejărișului și a alunului, cu evoluție în cea mai mare parte a Borealului și Atlanticului și demonstrează sporirea speciilor de *Cerealia* (Marinescu-Bîlcu et alii 1985, 645). Analizele de polen efectuate pentru așezarea Florești I, au arătat o scădere bruscă a polenului de copaci în timpul acestei culturi în jurul așezării, datorată extinderii câmpurilor agricole, prin tăiere și ardere (Larina 1999, 91), deși densitatea de locuire nu este prea mare.

Între Carpați și Prut se cunosc 47 așezări de acest tip, între Prut și Nistru sunt menționate alte 69 (Ursulescu 1984-1985, 98; Larina 1994a, 52; 1999, 29), iar în Volinia, Ucraina, alte 59 așezări (Larina 1999, 29) ceea ce este puțin în comparație cu alte culturi (Cucuteni).

În Basarabia, cele mai multe așezări liniar ceramice au fost descoperite în zona centrală a acesteia, între Prut și Nistru; izolat așezări mai apar pe cursul superior al Nistrului, Prutului și pe Răut. Din punct de vedere al vegetației aceste grupe sunt amplasate în zona de silvostepă. O altă grupă sudică, apare pe râul Botna (în zona de stepă), iar cele mai sudice, sporadice au fost identificate dincolo de Nistru și Bug (Larina 1999, 29).

https://biblioteca-digitala.ro

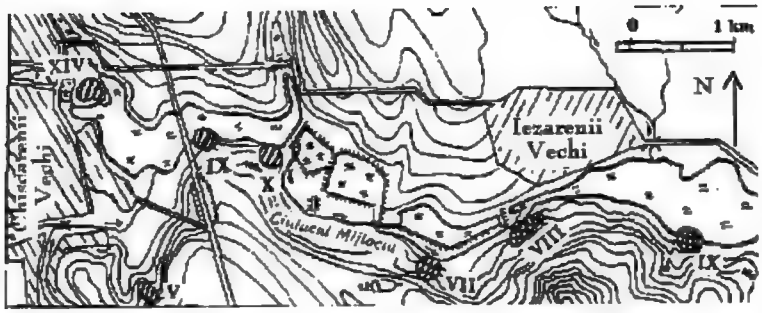

Fig. IIIh.3a. Așezările Chișcăreni V, IX, X, XIV și Iezărenii Vechi VII-IX, amplasate pe cursul râului Ciulucul Mijlociu, după Larina

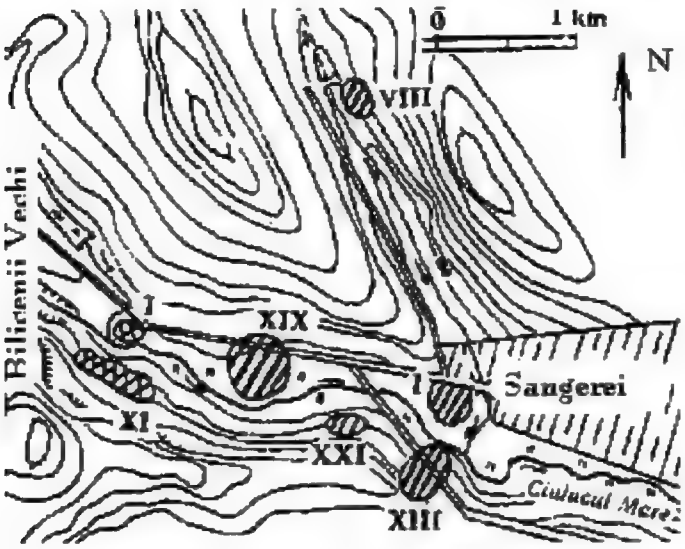

Fig. IIIh.3b. Așezările Sângerei I, VII, XIII, XXI și Bilicenii Vechi I, XI amplasate pe cursul râului Ciulucul Mare, după Larina

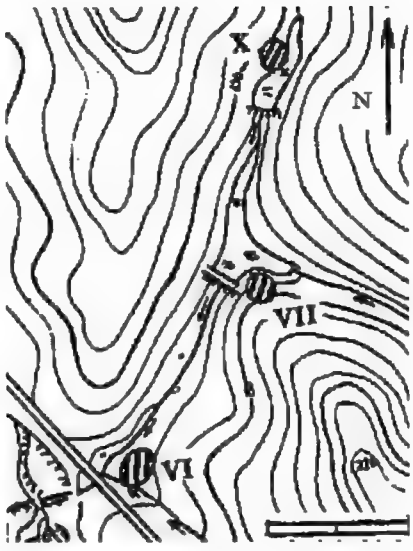

Fig. IIIh.3c. Așezările Gura Camencii VI,VII, X, după Larina

Din punct de vedere al repartiției geografice, așezările sunt astfel amplasate: stepa Bălților, 6; podișul nistrian, 7; platoul Ciuluc-Soloneț 23; podișul Codrilor, 15; depresiunea Prutului mijlociu, 3 (Larina 1999, 29). Cele mai multe așezări au fost amplasate pe promontorii, înconjurate pe trei laturi de apă (la confluența a două ape), sau pe terasele unor râuri mici și mijlocii, afluenți ai Nistrului (Larina 1999, 29). Ca altitudine, cele mai multe sunt situate la 40-100 m (cu 2-5 m mai sus de cursul apei) puține fiind la 80-100 m (6-20 m mai sus de cursul apelor: Larina 1999, 29).

Unele așezări, situate pe Ciulucul Mare (Fig. IIIh.3b), Ciulucul Mijlociu (Fig. IIIh.3a) sau pe Răut par să fie grupate în „cuiburi", situație întâlnită și în alte părți ale Europei, pe Elba și în Volinia, Ucraina. Astfel, pe Ciulucul Mijlociu, pe o întindere de 14 km, la o distanță de 0,2-1,5 km una de alta au fost identificate opt așezări (Fig. IIIh.3a; Larina 1999, 29). O situație asemănătoare s-a constatat și lângă Florești, unde pe 18 km au fost identificate șapte așezări (Larina 1999, 29-30).

Numărul mare de așezări într-o anumită zonă poate fi pus în legătură nu numai cu existența solului de bună calitate pentru agricultură și creșterea vitelor, ci și a unor importante surse de materie primă, necesare confecționării uneltelor. Astfel s-ar explica prezența mare a așezărilor în zona râului Răut (Larina 1999, 80), în apropierea căruia chiar și astăzi apar la suprafață noduli mari de silicolit (expediții G. Trnka, C.-M. și Gh. Lazarovici 2005). La Florești I și la Țâra II s-au descoperit numeroase deșeuri, care demonstrează că prelucrarea uneltelor se făcea pe loc.

https://biblioteca-digitala.ro

Durata și tipurile așezărilor

Există ideea că în general așezările culturii ceramicii liniare ilustrează o durată de locuire mai scurtă, comparativ cu cea anterioară, Starčevo-Criș. Spre deosebire de restul Europei centrale, în zona prezentată așezările sunt într-adevăr de dimensiuni mai mici, fiind cuprinse între 1500 m² și 45.000 m² (Florești I, 1-1.500/ 2000 m²: Larina 1994, 43; 1999, 29; Mihoveni 4.000 m²: Ursulescu 1984-1985, 98; Traian – *Dealul Fântânilor*, 15.000 m²: H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu 1959, pl. I; Ursulescu 1984-1985, 98; Târpești, 4500 m²: Marinescu-Bîlcu 1981, fig. 3; Glăvănești Vechi, 17.500 m²: Nestor et alii 1951, 52, p. I; Ursulescu 1984-1985, 98; Perieni, circa 20.000 m²: Petrescu-Dîmbovița 1957, 66; Iezărenii Vechi, 40.000 m² și Dănceni I, 45.000 m²: Larina 1999, 31). Stratul de cultură este în general subțire și până acum nu au fost întâlnite cazuri de suprapunere a nivelurilor de locuire liniar ceramice.

Pentru Basarabia, O. Larina crede că nu toate așezările acestei culturi au fost locuite simultan (Larina 1999, 31).

Organizarea așezărilor

Pentru Moldova dintre Carpați și Prut, așezările cercetate nu sunt foarte bogate și au oferit în general puține informații privind organizarea lor internă. Precaritatea informațiilor credem că trebuie legată direct și de amploarea cercetărilor și de maniera de săpătură, cu secțiuni mici, care nu oferă o imagine de ansamlu asupra complexelor descoperite. În spațiul amintit, cercetări mai extinse s-au făcut la Târpești, unde s-au identificat nouă complexe Fig.IIIh.8. (opt dintre ele gropi ovale cu diametrul de 1,50-3 m sau rotunde, cu diametrul de 1-2,50 m; al nouălea complex este considerat bordei: Marinescu-Bîlcu 1981, 8, fig. 3, 15). Lucrurile par a fi diferite în spațiul dintre Prut și Nistru. Aici sunt menționate așezări cu un număr relativ mare de „locuințe", cu anexe, dispuse „planimetric". Opinia noastră este că gropile pe care O. Larina le consideră „locuințe" sau „bordeie" sunt de fapt gropile de lut ce mărginesc de cele mai multe ori marile locuințe din care se scotea lutul necesar pentru pereți sau alte nevoi gospodărești.

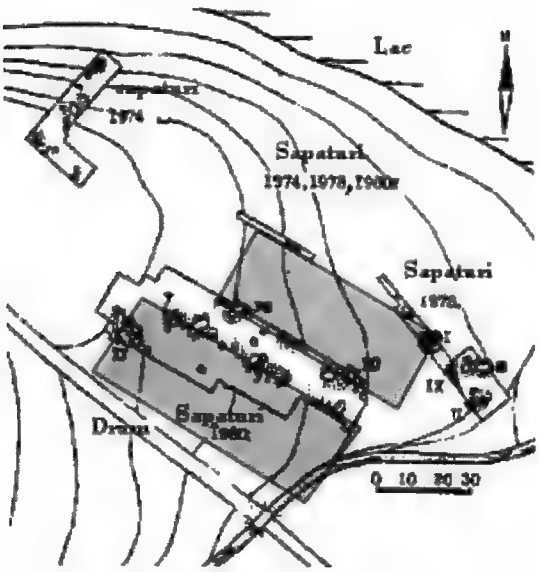

Fig. IIIh.4a. Dănceni I, complexele, după Larina; hașur, propunerea noastră

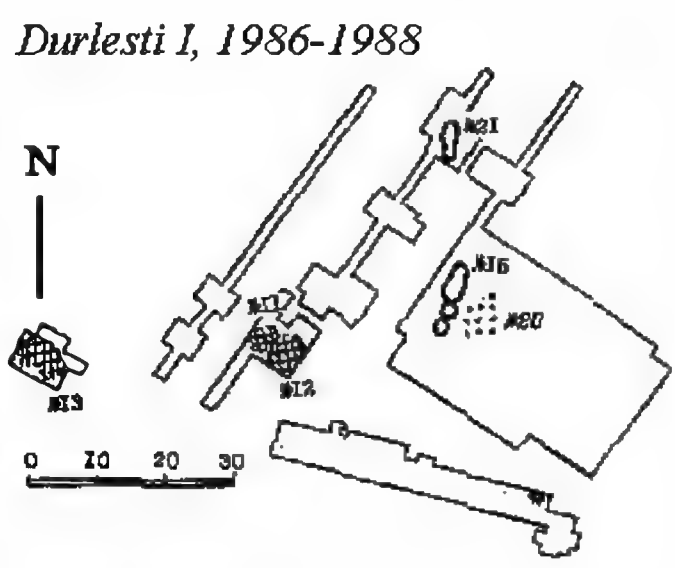

Fig. IIIh.4b. Durlești I, 1986-1988, după Larina

https://biblioteca-digitala.ro

La Dănceni I de exemplu, gropile („locuințele") erau dispuse în linie, ele mărginind adevăratele locuințe (Fig. IIIh.4a). În acest caz, locuințele ar depăși ca dimensiuni unele din Austria, dar s-ar încadra în dimensiunile altora din Germania (Stäuble 2005, 181-183, Cladders, Stäuble 2003).

Dacă le considerăm gropi de lut pe marginea locuințelor, atunci am putea avea niște locuințe mari de cca. 20 m. De regulă în Austria o asemenea locuință are cca. 20 m (Lenneis et alii 2001, fig. 10 și urm.; fig. 72 și urm.; Stäuble 2005, 210-213). Noi am „trasat" în Fig. IIIh.4a, 5b un posibil scenariu de orientare a complexelor de la Dănceni I, dar el poate fi și altfel, săpătura fiind orientată după o presupusă linie. Urmărind axa lungă a gropilor, atunci orientarea ar fi altfel (Fig. IIIh.4b). Considerăm că în acest caz autoarea săpăturilor ar trebui să reanalizeze complexele, pe baza datelor existente în toată Europa.

La Florești „complexele" ar fi pe rânduri drepte (Fig. IIIh.6a-b), pe direcția NE sau SV, la circa 6-8 m una de alta după O. Larina (Larina 1994, 43; 1993, 43), iar la Țarskoe „locuințele" ar fi grupate pe șiruri (Passek, Černyš 1963, 31).

În interiorul așezărilor au fost identificate pe lângă construcții de locuit, vetre în aer liber și unele gropi. Vetrele considerate a fi în aer liber pot fi în interiorul marilor locuințe, poate și în exterior, ca în cultura Vinča la Aradac unde apar asemenea situații (vezi mai sus). După noi o locuință avea între 25 – 35 m lungime și 10-15 m lățime. Analizând complexele descoperite în Basarabia, O. Larina consideră că, „construcțiile" de locuit, împreună cu cele adiacente (cu rol gospodăresc) ocupau circa 60-100 m², iar curtea fiecărei familii (cu tot cu grădină) alți 300-400 m², în total circa 400-500 m² (Larina 1999, 44). Datele acestea trebuiesc privite cu rezerve deoarece locuințele sunt mai mari, iar gropile de lut au fost considerate „locuințe". De altfel opinia aceasta a exprimat-o recent pentru descoperirile de la Florești și Eva Lenneis (Fig. IIIh.6b).

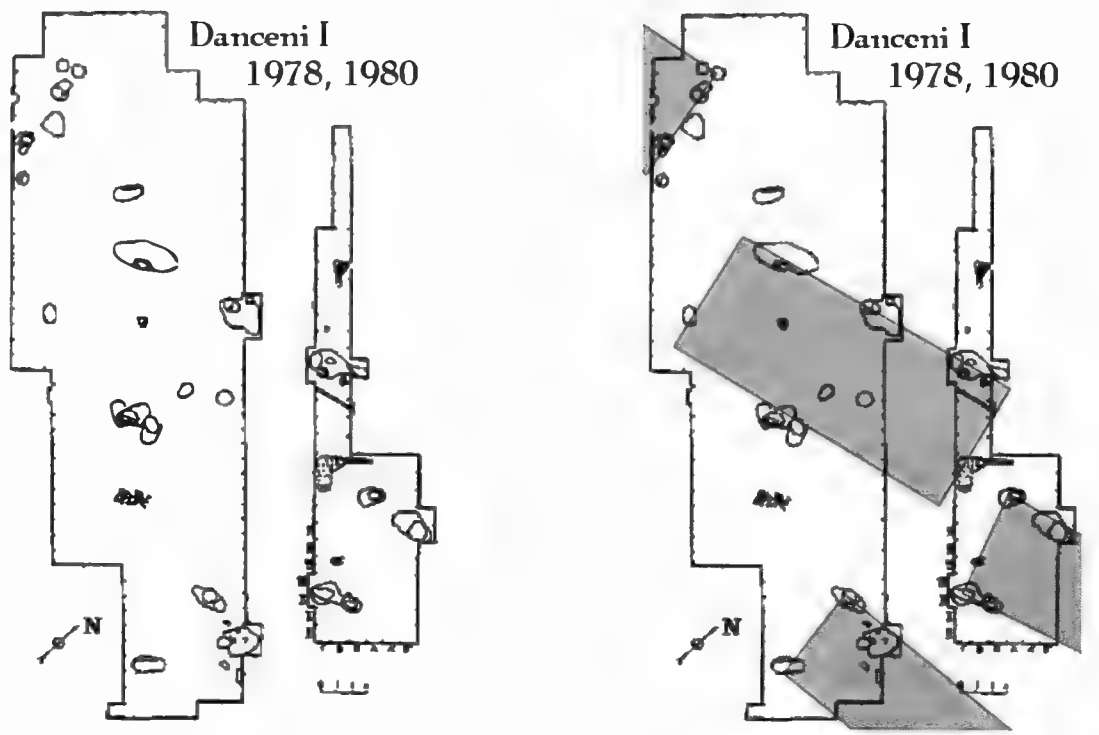

Fig. IIIh.5a. Dănceni I, ▲săpăturile din anii 1978, 1980, după Larina; b) propunerea noastră▲

Un alt mod de a privi complexele l-am redat mai sus. Dacă ar fi să privim descoperirile de la Neckenmarkt am vedea că gropile semnalate de O. Larina sunt identice ca formă,

https://biblioteca-digitala.ro

lungime, orientare sau profil (Lenneis et alii 2001, 74, 76, 80, 82, 85 ș.a.). Uneori și la Neckenmarkt sunt cuptoare în asemenea gropi (*Ibidem,* fig. 89-92).

Locuințele

Discuțiile privind „locuințele adâncite" sunt fără sens. Ceea ce Silvia Marinescu-Bîlcu interpretează a fi o locuință adâncită, „pit-dwelling" (Fig. IIIh.7) nu are sens, deoarece nicăieri în cultura Starčevo – Criș, în Vinča sau în cultura Banatului nu au fost descoperite asemenea „bordeie" cu margini înroșite sau arse. Complexul menționat ar putea marca marginile unor gropi de stâlpi arși. Este adevărat că apar cuptoare în gropi în stațiunea de la Neckenmarkt, dar doar câte unul, acestea fiind în afara locuințelor (Lenneis et alii 2001, 74, 76, 80, 82, 85 ș. a.).

Ideea că în cultura ceramicii cu note muzicale din Moldova ar predomina locuințele semibordei, adoptate probabil de la comunitățile anterioare, Starčevo-Criș este falsă, deoarece gropile de lut au fost interpretare drept „complexe" de locuit, arheologii au fost păcăliți de prezența vetrelor sau cuptoarelor (Larina 1994, 56; Ursulescu 2001, 146), în condițiile în care cercetările au fost de mică amploare.

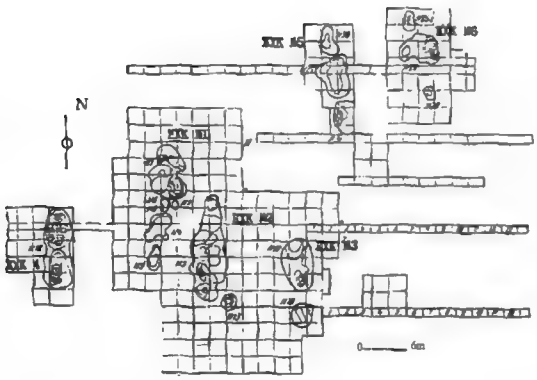

Fig. IIIh.6a: Florești I, după Passek și Larina

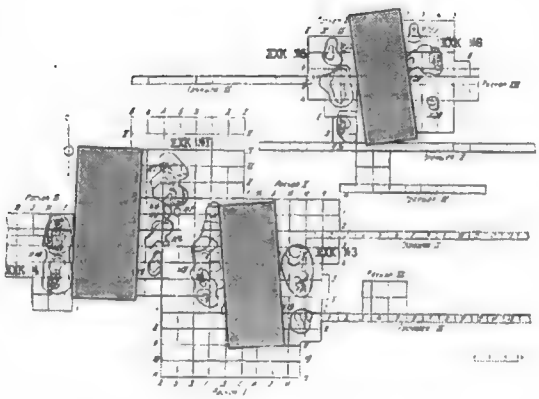

Fig. IIIh.6b. Florești I, după Lenneis 2005

Gropi de lut = „Locuințele adâncite" (după O. Larina)

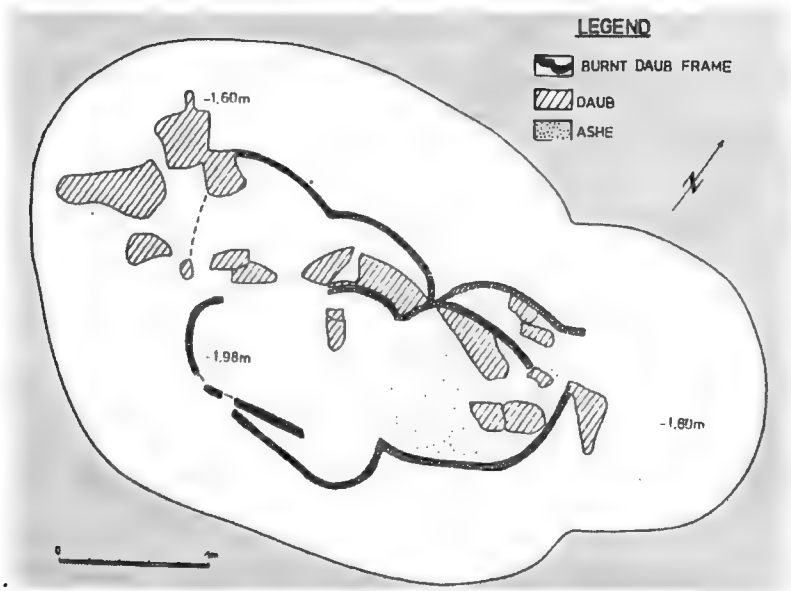

Fig. IIIh.7. Târpești, locuință adâncită, după Marinescu-Bîlcu

https://biblioteca-digitala.ro

Zisele „semibordeie" și „bordeie", de fapt gropi, au mai ales formă ovală, oval alungită, neregulată și mai rar rectangulară. Acest gen de gropi se pot observa și la alte locuințe din grupele Notenkopf din Austria la Neckenmarkt, Fig. IIIh. 9, sau în alte așezări liniare (Stäuble 2005, taf. 61-62,74, 91).

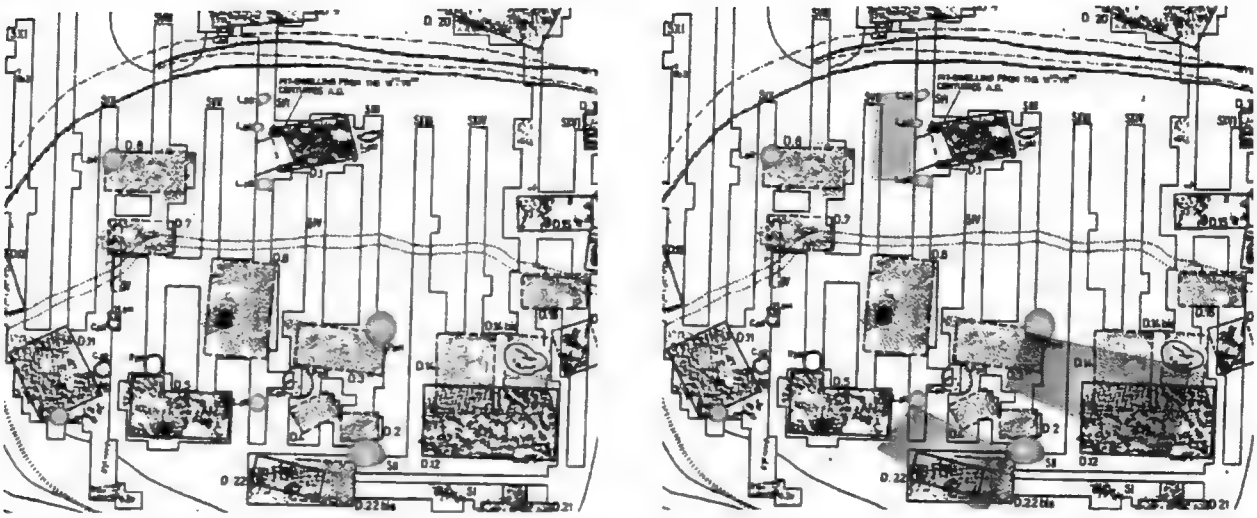

Fig. IIIh.8. Târpești, dispunerea complexelor liniare (cu gri), după Marinescu-Bîlcu; posibile locuințe, reconstituirea noastră

Din desenul din Fig.IIIh.7 nu rezultă că este sigur vatră. Așa cum am menționat, marginile arse pot proveni de la stâlpi arși în picioare, dar asemenea vetre sunt și în gropi în Austria. Chirpiciul și cenușa este firesc să apară în gropile care rămân pe marginea marilor locuințe, ele fiind folosite ca gropi menajere, după dezafectarea locuițelor mari și refolosirea stâlpilor buni.

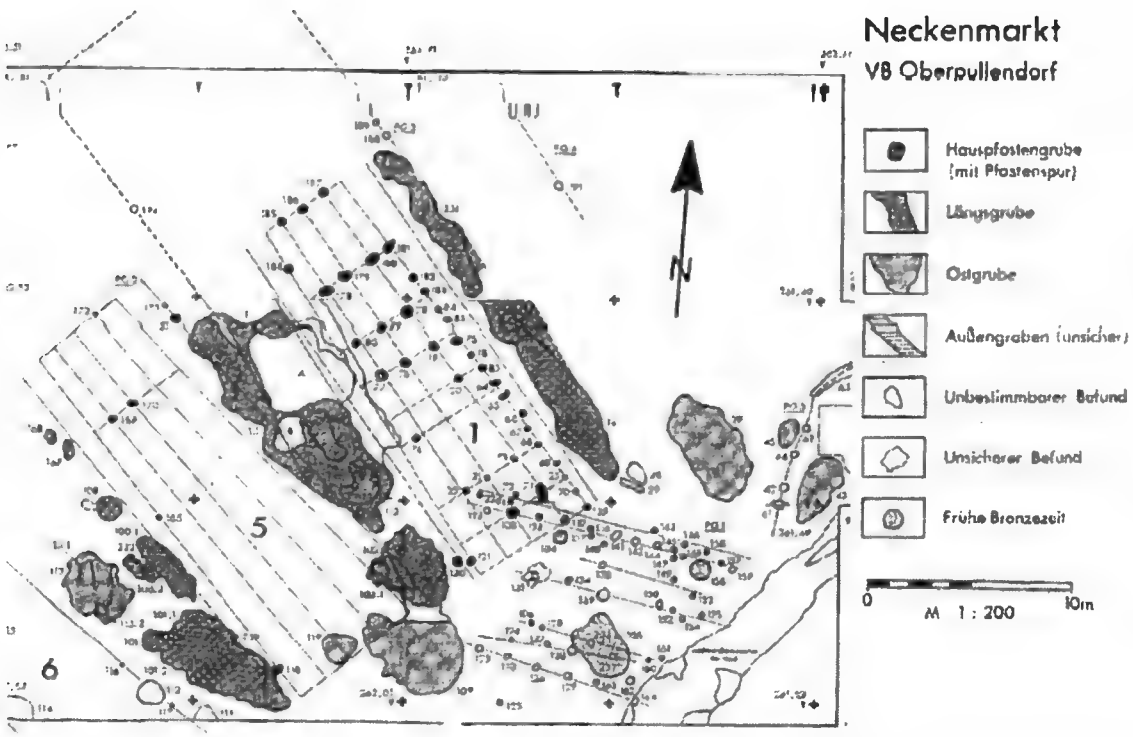

Fig. IIIh.9. Neckenmarkt (1984-85), L1 și L5, după E. Lenneis

https://biblioteca-digitala.ro

Trebuie să ne imaginăm că aceste locuințe mari au și streașini pe măsură; unele din ele pot adăposti, în vreme de vară cuptoare sau vetre sezoniere.

La Târpești (Marinescu-Bîlcu 1981, 8 fig. 15) se menționează că groapa „bordeiului" avea circa 5 x 3 m, în zona de mijloc s-au descoperit resturi dintr-o vatră, iar pe laturile de E și V resturi de chirpici și cenușă, Fig.IIIh.7.

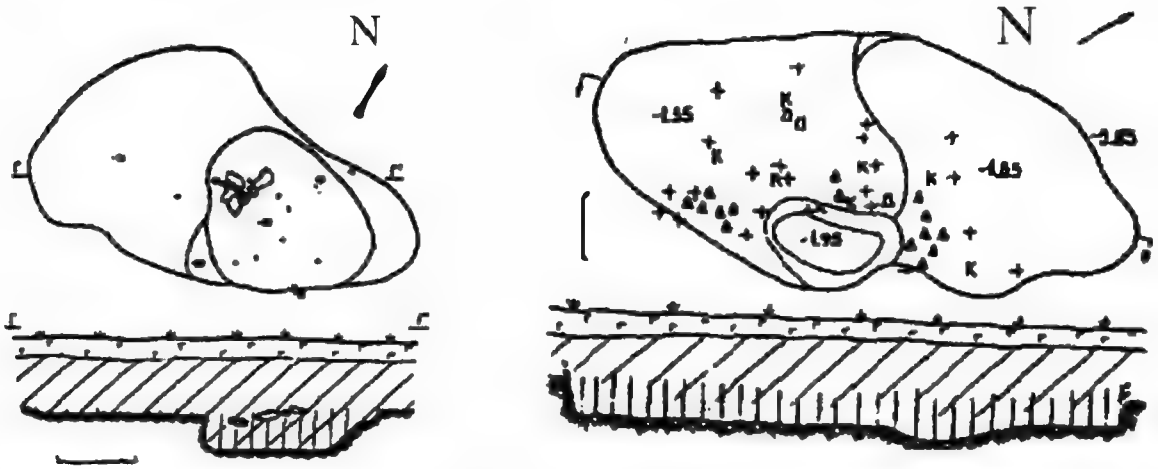

Fig. IIIh.10. Dănceni I, gropi (bordeie după Larina)

Gropi unite printr-un **contur comun**. La Florești, pe Răut, Fig. IIIh. 6a, 11b, 13a, în unele cazuri s-a observat că mai multe gropi comunică, formând un fel de alveolare lungă, care a fost asemănată cu tipul clasic central european (Černyš 1965, 264; Larina 1994, 56). O situație similară s-a constatat și la Dănceni I (Fig. III.4a, 5a, 10a,11a), ca și la Durlești I (Fig. IIIh.4b,12a). Suprafața unora din aceste gropi este de 45 m² (L3 la Florești), 40 m² (L77 la Dănceni), iar altele sunt mai mici de 15-16 m² (Larina 1999, 36, fig. 24-25). Gropile cele mai adânci erau situate în partea de sud est a acestor construcții; unele din ele aveau în interior cenușă, oase arse, indicând locul folosit pentru foc.

Șiruri de gropi. O. Larina amintește șiruri de gropi care nu comunică între ele. În acest caz ar trebui regândită forma și funcționalitatea lor. Să ne imaginăm că ar fi un șir de stâlpi de mari dimensiuni de la un perete de locuință lungă de 20 m și lată de 6-7 m, care au fost scoși prin clătinare. In acest caz groapa ia forma celor din imaginea de mai jos.

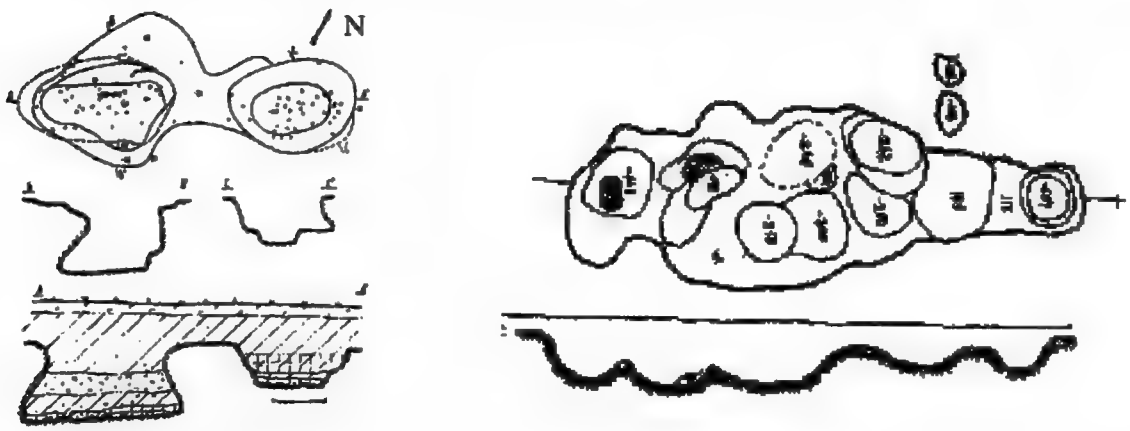

Fig. IIIh.11. Șiruri de gropi: a) Dănceni I; b) Florești I, după Larina

https://biblioteca-digitala.ro

În așezările Durlești I (Fig. IIIh.12a), Florești I (Fig. IIIh.13a) și Dănceni I (Fig. IIIh.4a) au fost identificate pe aceeași linie mai multe gropi, care au fost considerate „complex de locuire", chiar dacă ele nu sunt unite într-un contur comun. Ele pot fi, tot așa de bine, gropi de stâlpi dubli sau gropi de lut, nu neapărat complexe.

Pentru unele descoperiri de acest fel de la Dănceni I, O. Larina consideră că ele ar fi putut avea chiar un acoperiș comun (Larina 1999, 41-42). Desigur ar putea fi streașina mai lată a unei locuințe, gropile ar putea proveni de la stâlpi de sprijin pentru grinzi putrezite sau multe altele.

Să analizăm critic câteva din zisele complexe:

- **Bordeiul de tip 1**, de la Durlești (Fig. IIIh.12a), reprezintă o formă neobișnuită de bordei în alte culturi, partea îngustă ar putea fi acceptată ca gârlici, dar atribuirea ca bordei este nesigură;
- **Bordei cu cuptor, Dănceni I (**Fig.IIIh.12b) după formă ar putea fi bordei, cuptorul a fost săpat în marginea bordeiului, pare tipul cuptorit, este în partea opusă intrării, groapa ce coboară la -227 cm ar putea ține de structura acoperișului, dar asemenea gropi cu cuptor apar și la Neckenmarkt (Lenneis et alii 2001, fig. 92, 94);
- **Bordeiele de tip 2,** după O. Larina, de la Florești I și Durlești I, Fig.IIIh.13a-b, reprezintă gropi similare celor de la Necknmarkt (Lenneis et alii 2001, fig. 81, 85; Lenneis 2005), așa cum se observă și în Fig.IIIh.9; gropi similare apar și în alte așezări (Stäuble 2005, taf. 38, 49-50).

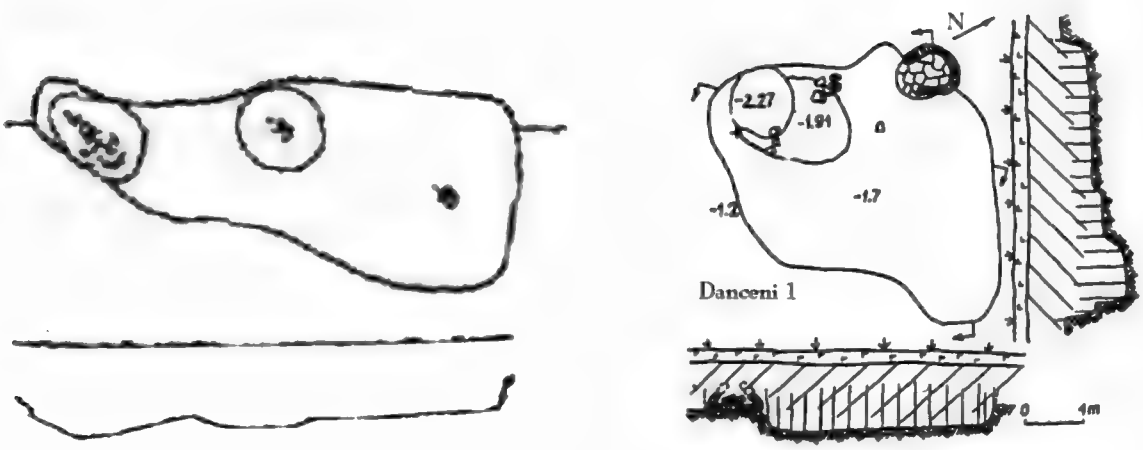

Fig. IIIh.12. Bordeie după Larina: a) Durlești I, bordei tip 1; b) Dănceni I, bordei cu cuptor

- Bordeiul cu vatră de la Dănceni I după O. Larina (1999, 36, fig. 28), aici Fig.IIIh.14, pare groapa centrală a unui bordei cu vatră, în marginile vetrei fiind două adâncituri; forma este neobișnuită, depinde de spațiul în care se afla în context mai larg; dacă intuim bine, era în interiorul construcției mari;
- Complexul IV de la Dănceni I consta dintr-o locuință adâncită, de 6,5 m², cu o vatră cuptor și alte șase gropi. În apropiere de gropi, s-a descoperit o râșniță (57 x 30 x 12 cm). O. Larina presupune că acest complex era utilizat pentru uscarea, depozitarea și râșnirea cerealelor (Larina 1999, 42).
- Complexul V tot de la Dănceni I, consta din L77 (40 m²) și o construcție adiacentă, situată la 5-6 m nord vest, N75. În interiorul acesteia s-a descoperit o râșniță cu frecător și un vas înalt de 22 cm, cu diametrul de 20 cm, cu un volum de 20 l, ce se presupune că era folosit pentru păstrarea cerealelor (Larina 1999, 42).

https://biblioteca-digitala.ro

Înainte de a prezenta ultimul tip de locuință adâncită, trebuie să amintim faptul că Eva Lenneis se îndoiește de existența unor astfel de construcții în cultura ceramicii liniare din Moldova (Lenneis 2005, 55-59). Cercetătoarea vieneză leagă lipsa urmelor de pari de la locuințele lungi tipice, de degradarea ulterioară a terenurilor, de afectarea ruinelor de către construcțiile ulterioare și nu în ultimul rând de maniera de cercetare, pe mici suprafețe.

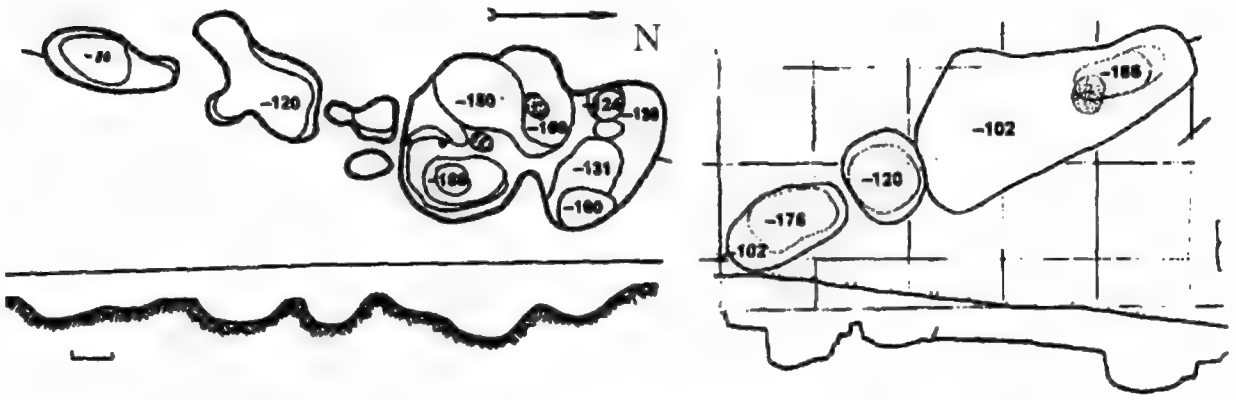

Fig. IIIh.13. Bordei „tip 2" după Larina: a) Florești I; b) Durlești I

Pentru a-și susține punctul de vedere, autoarea prezintă o reconstrucție a locuințelor liniare de la Florești I, Fig. IIIh.6 pe care o compară cu situația din așezările de la Neckenmarkt, Fig. IIIh.9 și respectiv Mold Basse, unde de asemenea gropile de stâlpi s-au păstrat în mică măsură, dar cercetările s-au făcut pe suprafețe foarte mari, ceea ce a oferit o altă perspectivă asupra locuirii (Lenneis 2005, fig. 4-6). Situații similare apar și în Germania, puse în evidență de săpăturile de salvare (Stäuble 2002; 2005; Cladders, Stäuble 2003; Nebelsick et alii 2004).

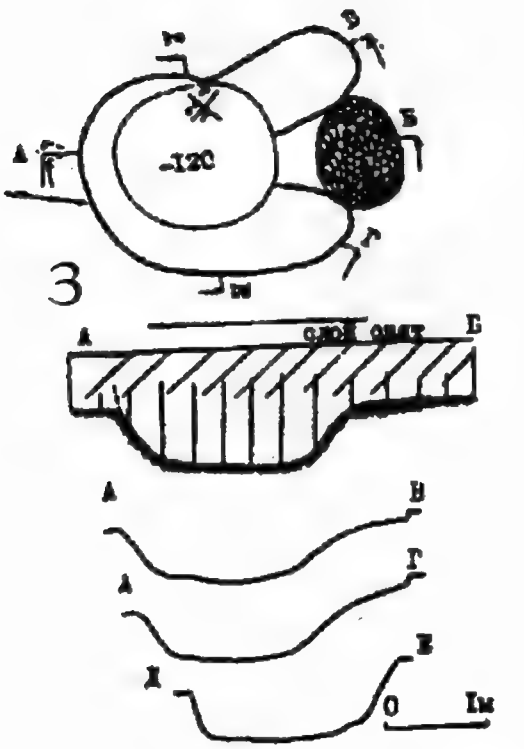

Fig. IIIh.14. Dănceni I, complex I, „bordei" cu vatră, după Larina

Suntem de acord cu cea mai mare parte a argumentelor prezentate de Eva Lenneis, dar documentarea pe care am întreprins-o pentru realizarea lucrării de față, ne determină să admitem prezența pentru cele mai multe culturi a mai multor maniere de construcție a locuințelor. Deci, implicit considerăm că ar putea exista și locuințe adâncite, legate de tradiția Starčevo-Criș. Prezența acestui gen de locuințe s-ar datora după unii autori și poziției periferice a arealului geografic în discuție (Nestor et alii 1951, 21; Ursulescu 1984-1985, 98; 1998, 13).

De altfel, complexe de locuire în gropi, uneori cu urme de vetre în interior s-au constatat și în grupul Szatmár (interpretate drept locuințe provizorii sau cu funcție economică: Kalicz 1993, 294), iar în Slovacia orientală, în grupul Bükk sunt atestate locuințe adâncite, cu pereți din structuri de pari (Šiška 1993,

https://biblioteca-digitala.ro

348). Mai mult, locuințele culturii ceramicii liniare din Transdanubia similare celor din Europa occidentală, conțin în interior, ca o caracteristică locală, gropi de diferite forme, ce nu comunică între ele (Kalicz 1993, 299).

Nu este mai puțin adevărat că unele gropi circulare cu secțiune triunghiulară, au fost folosite ca silozuri în unele așezări din grupul Želiezovce, în Slovacia de vest (Pavuk 1993, 364). O funcționalitate identică a fost atribuită și unor gropi (ce conțineau în interior gropi mai mici, unele poate de la parii acoperișului) aflate în preajma unor locuințe liniar ceramice din Belgia, provincia Brabant; tot aici pentru alte gropi s-a presupus că au putut folosi drept cuptoare (Lodewijckx 1990, 107, fig. 4-5).

Menționarea acestor situații atrage încă o dată atenția asupra sistemului de săpare (în nici un caz pe viitor cu secțiuni și suprafețe mici!!!) și a interpretării corecte a complexelor descoperite. Ca sa fim foarte corecți, amintim faptul că majoritatea lucrărilor menționate aici au o oarecare vechime, singurele mai noi și cu o altă viziune asupra complexelor sunt cele datorate E. Lenneis, care pe baza cercetărilor de mare anvergură, are o altă percepție și credem noi și cea mai corectă.

Locuințe adâncite. rectangulare cu pari. O singură construcție adâncită de acest tip, Locuința 2 este amintită la Mihoveni. Pereții erau săpați cu o înclinare ușoară spre interior; urmele parilor de la aceștia, cu un diametru de 5 cm au apărut de-a lungul pereților. Podina era realizată din lut bătut, iar în partea de nord existau urme certe că focul fusese făcut direct pe podea, ca la Tarskoe (Ursulescu 1998,14; 2000, 221-236).

Dimensiunile „semibordeielor" se încadrează între 10 și 45 m² (Marinescu-Bîlcu 1981, 8; Larina 1994, 52; 1999, 29-49; Ursulescu 2000, 268); cele mai multe sunt de formă ovală.

In ceea ce privește modul de construcție al acestor complexe, el coincide în mică măsură cu cel descris pentru locuințele de același tip din arealul Starčevo-Criș. Pentru partea exterioară a acestor construcții, se menționează întotdeauna în descoperiri resturi de chirpici subțiri. Se presupune că pereții erau construiți mai ales dintr-o structură lemnoasă, peste care se aplica o lipitură subțire de lut (Larina 1994, 52).

Amenajări exterioare

In mai multe cazuri, în interiorul acestor semibordeie sunt menționate, trepte, gropi, cuptoare și vetre. Din păcate, cei mai mulți autori au acordat un spațiu infim acestor amenajări, încât nu putem prezenta prea multe date cu privire la acest aspect.

Unele vetre erau amenajate pe un strat de pietre (Larina 1999, 40). Atrage atenția cuptorul din complexul 86, de la Dănceni I, Fig. IIIh.12b, construit pe o suprafață în formă de potcoavă, de 1,61 x 0, 90 m; bolta și pereții erau lipiți cu un strat de argilă, gros de 10-15 cm; cuptorul era înalt de 45 cm și avea gura îndreptată spre interiorul construcției; pereții erau ușor înclinați spre interior (Larina 1999, 37, fig. 26).

Asemenea cuptoare sunt cunoscute în stațiuni liniare timpurii cum este cea de la Neckenmarkt (Lenneis et alii 2001, 384, fig. 95), cuptorul de aici era de asemenea construit într-o groapă aflată între două locuințe. Dar asemenea cuptor poate funcționa și în bordei cum este cazul în cultura Starčevo-Criș, la Moldova Veche (mai sus, Fig. II.37).

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele de suprafață

După cercetările reduse cu privire la această cultură și după problemele pe care le ridică multe din complexele descoperite (bordeie, semibordeie) trebuie să privim critic și presupunerile privind raporturile dintre locuințele adâncite (presupuse preponderente) și cele de suprafață (ultimele ar reprezenta în Basarabia doar circa 5%: Larina 1994, 53). Sunt menționate colibe și locuințe de suprafață prorpriu-zise.

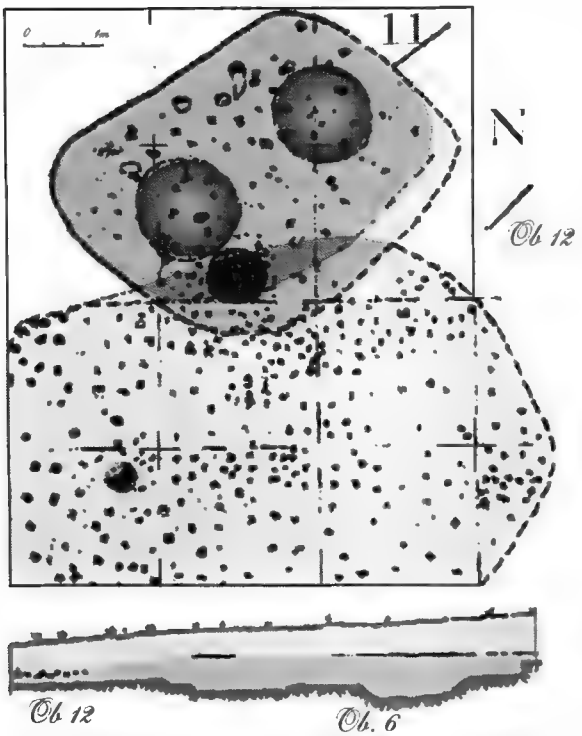

Fig. IIIh.15. Locuințe de suprafață; a). Durlești I, b) Dănceni I, după Larina

Pentru *colibele* de la Glăvănești Vechi, Traian *Dealul Fântânilor*, Isaiia și Mihoveni, nu s-a publicat nici un plan. Cea de la Glăvănești Vechi era construită din pari și împletitură de nuiele și acoperită cu lut și pleavă (Nestor et alii 1951, 53-55; Comșa 1969, 228; Marinescu-Bîlcu 1981, 12). Coliba de la Traian *Dealul Fântânilor*, ovală de 72 m² (12 x 6 m) se apreciază că a fost construită din materiale ușoare (Marinescu-Bîlcu 1981, 12), cea de la Isaiia (L4) era mai mică doar 9, 45 m² (3,5 x 2,7 m; deranjată de o groapă Precucuteni: Ursulescu et alii 2002a, 161), iar cea de la Mihoveni era și mai mică, 8-9 m ² (L1), dar avea în partea de N o vatră (Ursulescu 2000, 222).

Locuințele de suprafață propriu-zise sunt de formă dreptunghiulară, cu dimensiuni variabile și se presupune că aveau o structură de rezistență din pari și nuiele (Larina 1994).

Încercând să sintetizăm datele existente, considerăm că se detașează următoarele variante:

1) Locuințe de formă aproximativ dreptunghiulară (după răspândirea materialelor), cu marginile ușor rotunjite. La Durlești I, în Basarabia au apărut astfel de locuințe (Larina 1999, 39, fig. 29/1). După desenul publicat (Fig. IIIh.15a) pare a fi vorba de fapt de două locuințe, ce se suprapun parțial, una din ele având în interior două gropi sau, poate este o construcție și o anexă.

https://biblioteca-digitala.ro

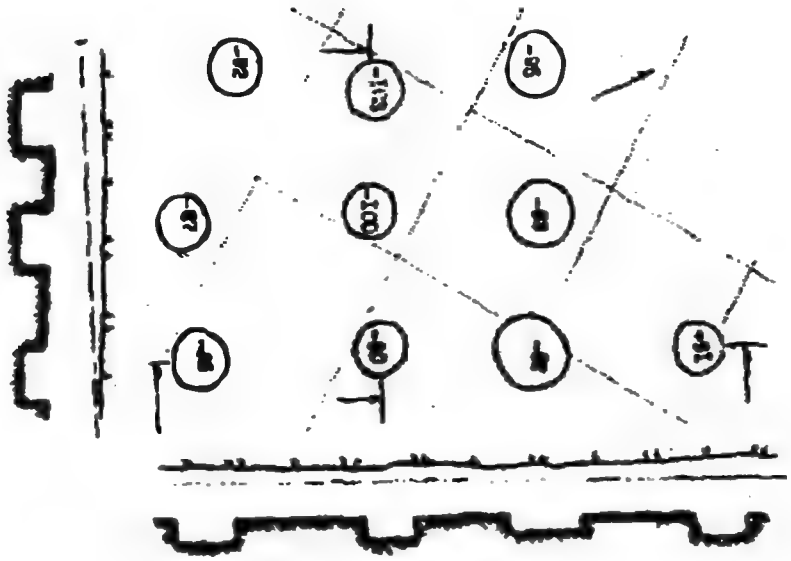

Fig. IIIh.16a. Durlești I, locuință de suprafață cu gropi de pari, după Larina

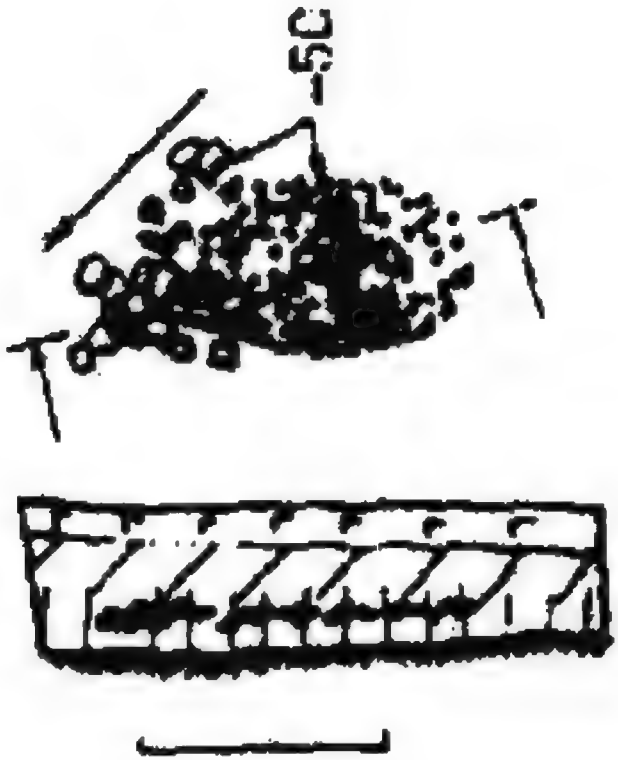

Fig. IIIh.16b. Dănceni I, complex cu podea de lut ars, după Larina

2) Locuințe de formă aproximativ dreptunghiulară, cu marginile ușor rotunjite și cu patru gropi de pari. Până acum este menționată o singură locuință de acest tip, la Rogojeni II (Fig. IIIh. 17b) cu o suprafață de 14 x 8 m (112 m²), (Larina 1999, 39, fig. 22, după Macarovici 1974, 41).

3) Locuințe de formă aproximativ dreptunghiulară, cu podea din bucăți mari de argilă arsă. L 69 de la Dănceni I se încadrează în această categorie (Fig.IIIh.15b), cu o suprafață de 8,42 m² (5,15 x 1,6 m). În interior au fost descoperite două vase mari ce aveau un volum de peste 20 l, în care s-ar fi putut păstra cerealele (Larina 1999, 1999, 39, fig. 29/3).

https://biblioteca-digitala.ro

4) Locuințe lungi cu șiruri de pari, tipice acestei culturi, specifice arealului central european: a fost parțial cercetată o singură locuință de acest tip la Durlești I (Fig. IIIh.16a), L 20, de 21,3 m² (4,24 x 5,22 m), orientată sud-est – sud-vest. Cele 10 gropi de pari aveau un diametru între 50-75 cm, fiind dispuse la o distanță de 1-1,75 m una de alta (Larina 1999, 39, fig. 29/2).

Așa cum am arătat mai sus ar putea să fi fost mai multe locuințe de acest tip, dar condițiile obiective sau subiective au împiedicat identificarea unui număr mai mare de complexe de acest tip. Ca analogii pentru această construcție, pe care o interpretează drept hambar, O. Larina indică descoperirile de la Köln-Lindenthal (Larina 1999, 39), în timp ce Eva Lenneis consideră că ea reflectă tipul clasic liniar ceramic (Lenneis 2005, 59; vezi și Lenneis, Lüning 2001, fig. 20-29, 70, 72, 74, 76-77, 120, locuința H4, parțial H2-H3 ș. a. de la Strögen).

Amenajări interioare în locuințe. Date în legătură cu amenajarea interiorului sunt relativ puține pentru categoriile de locuințe menționate și ele ilustrează mai cu seamă sistemul de încălzire și pentru gătit atunci când este vorba de gropi sau vetre exterioare.

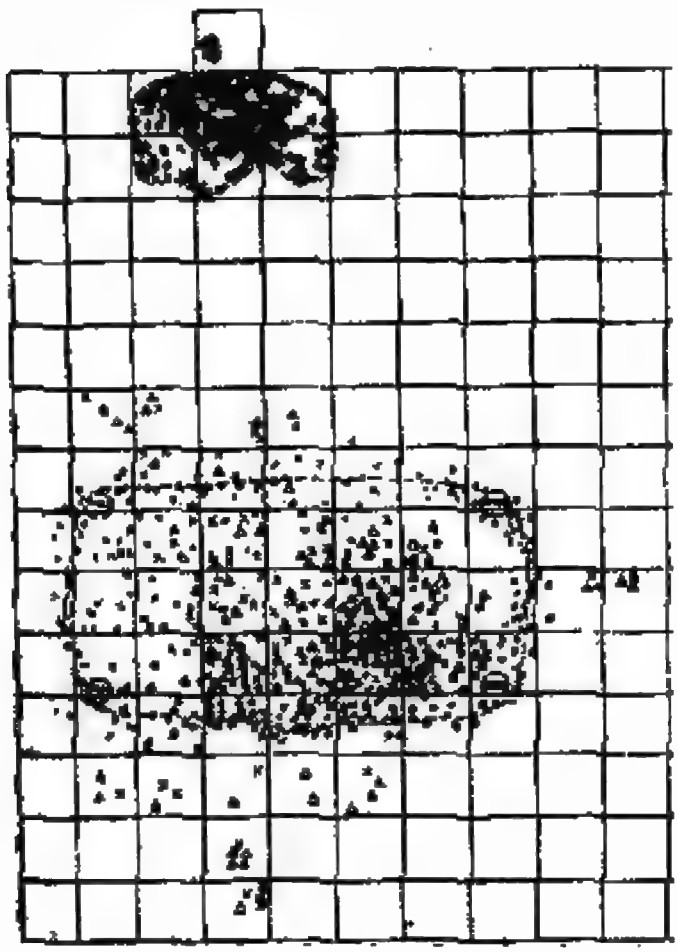

Fig. IIIh.17. Rogojeni II, locuință de suprafață cu gropi de stâlpi în cele 4 colțuri, după Larina

Se întâlnesc atât ***vetre*** dispuse în centrul gropilor, cât și în colțuri, mai ales în cel de sud sau sud-est. Ele erau construite direct pe pământ sau uneori se prezintă sub forma unei alveolări, constând din pietre de gresie și ceramică (Ursulescu 2000, 222). La Nezvisko sunt menționate două platforme din lut ars, una lângă vatra situată în mijlocul încăperii, iar cea de a doua, mai mare, de 2,20 x 2,20 m, a fost folosită pentru măcinarea boabelor (Černyš

1965, 264: apud Marinescu-Bîlcu 1981, 13). Apariția acestor plat-forme, în cazul în care complexele chiar aparțin culturii ceramicii liniare, S. Marinescu-Bîlcu o leagă de posibile influențe Precucuteni I (Marinescu-Bîlcu 1981, 13).

Ateliere

Ateliere de prelucrare a uneltelor din piatră șlefuită au fost descoperite la Glăvănești Vechi și Mihoveni (Ursules-cu 2000, 267) și - deși nu sunt menționate ca atare, ateliere de prelucrare a silexului - au existat la Țâra II și Florești I, pe Răut.

https://biblioteca-digitala.ro

Amenajări exterioare. Ca urmare a cercetărilor mai ample din Basarabia, în unele așezări, în spațiile dintre locuințe, au fost descoperite vetre în aer liber, folosite probabil în anotimpul călduros, plasate în gropi de formă ovală, ca și construcții gospodărești semiadâncite, un fel de "hambare", utilizate pentru depozitarea unor produse (Larina 1994a, 53). Alături de locuințele de suprafață cu podea de lut ars, menționăm și existența unor complexe de mici dimensiuni, cu astfel de podea, fără substrucție lemnoasă. Astfel de construcții, Fig. IIIh.16b, au fost descoperite la Dănceni I, unele având 1, 09 x 0,90 m sau 0,50 x 0,70 m (Larina 1999, 39, fig. 29/4).

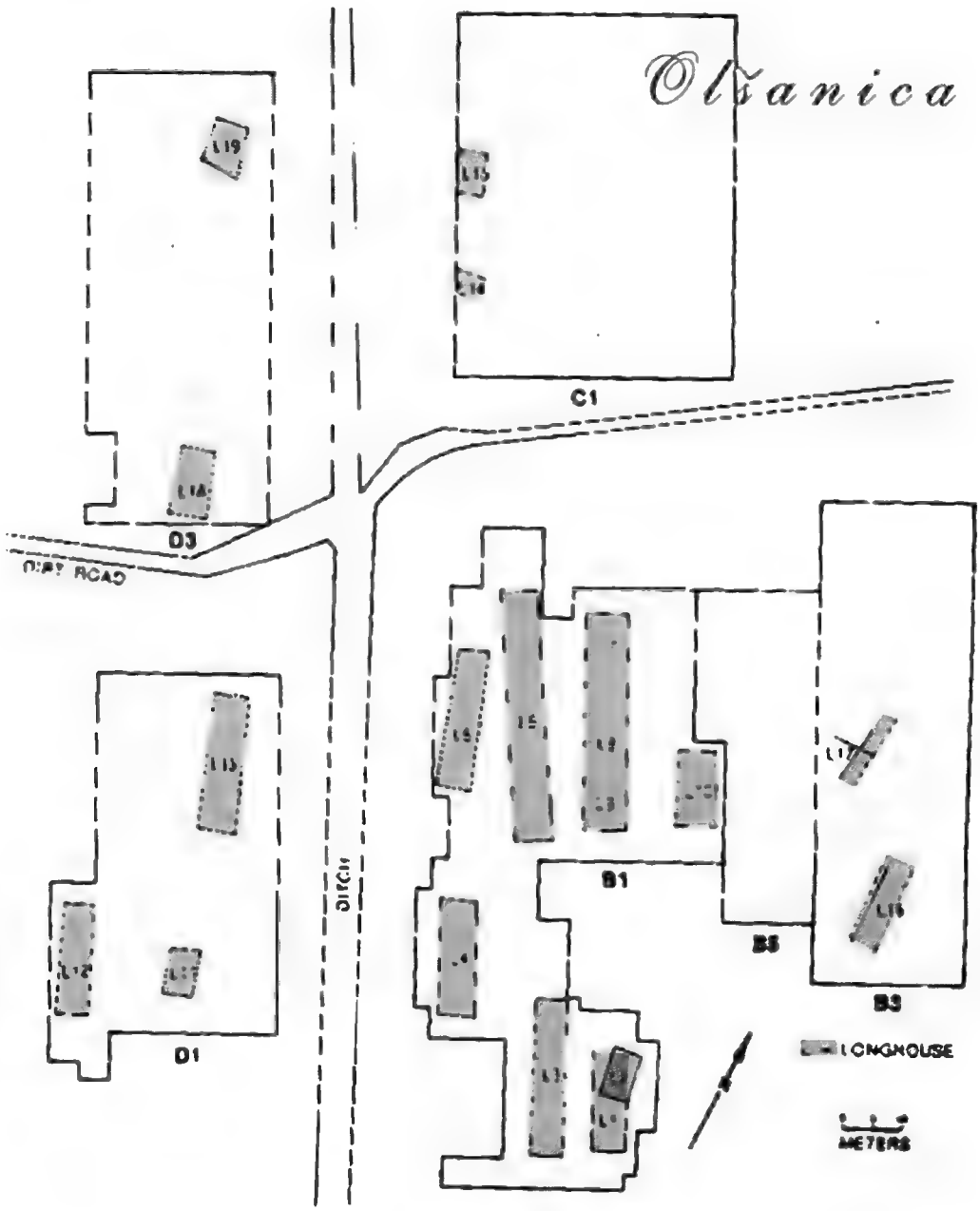

Fig. IIIh.18. Planuri de locuințe de la Olšanica, după Milisauskas

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL IV. ARHITECTURA NEOLITICULUI TÂRZIU

a) Vinča târzie

Noțiunea de Vinča târzie, separarea de Vinča timpurie, era necesară deoarece schimbările care se petrec acum conduc spre noi civilizații, a căror evoluție ulterioară ajunge în epoca eneolitică, iar unele faze ale acelor civiizații în epoca mijlocie a cuprului. Nu putem rupe Vinča târzie de aceste fenomene, chiar dacă o separăm de cea timpurie, deoarece ea însăși ajunge să folosească și să producă cuprul. Pe de altă parte, procesele de migrație sunt numeroase, vin din spații diferite, multora nu le cunoaștem originea directă, doar le sesizăm sau le intuim, fără a le putea demonstra pe toate acum.

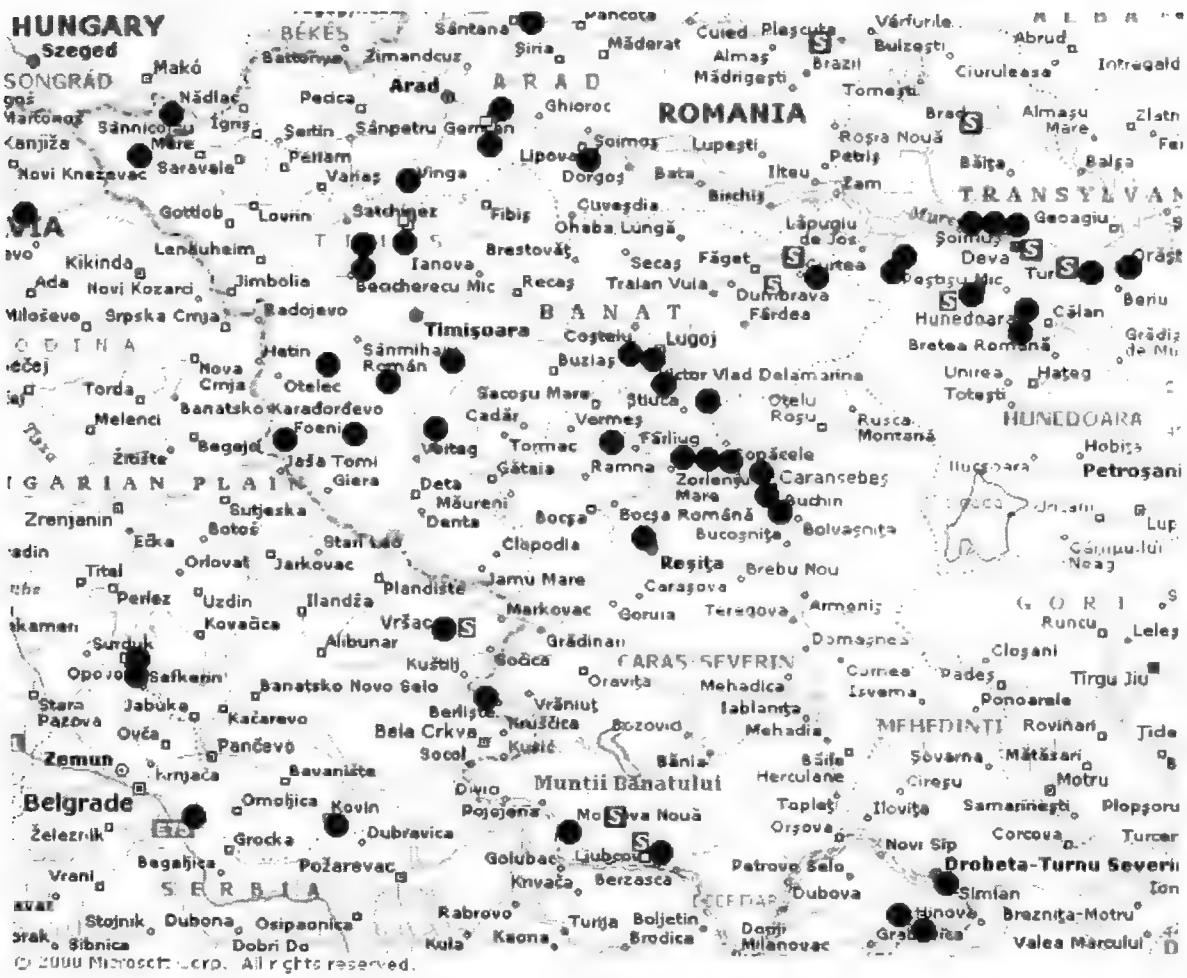

Fig. IVa.1. Harta descoperirilor Vinča târzii (C și D) și surse de silex

https://biblioteca-digitala.ro

Schimbările care se petrec au fost definite mai de mult prin termenul de „șocul" Vinča C, marcând trei grupe de elemente diferite (Lazarovici Gh. 1994).

Pentru teritoriul românesc, sunt extrem de ilustrative cercetările lui Fl. Drașovean de la Foeni (1997), Hodoni (Drașovean et alii 1996; Drașovean 1991 s.v.; 1996; 1996a; 1996b) sau cele de la Uivar realizate împreună cu W. Schier (Schier, Drașovean (et alii) 2004; 2005); un loc deosebit de important îl ocupă reanalizarea vechilor materiale de la Vinča, datorate colegului german menționat (Schier 1995; 1996; 2005).

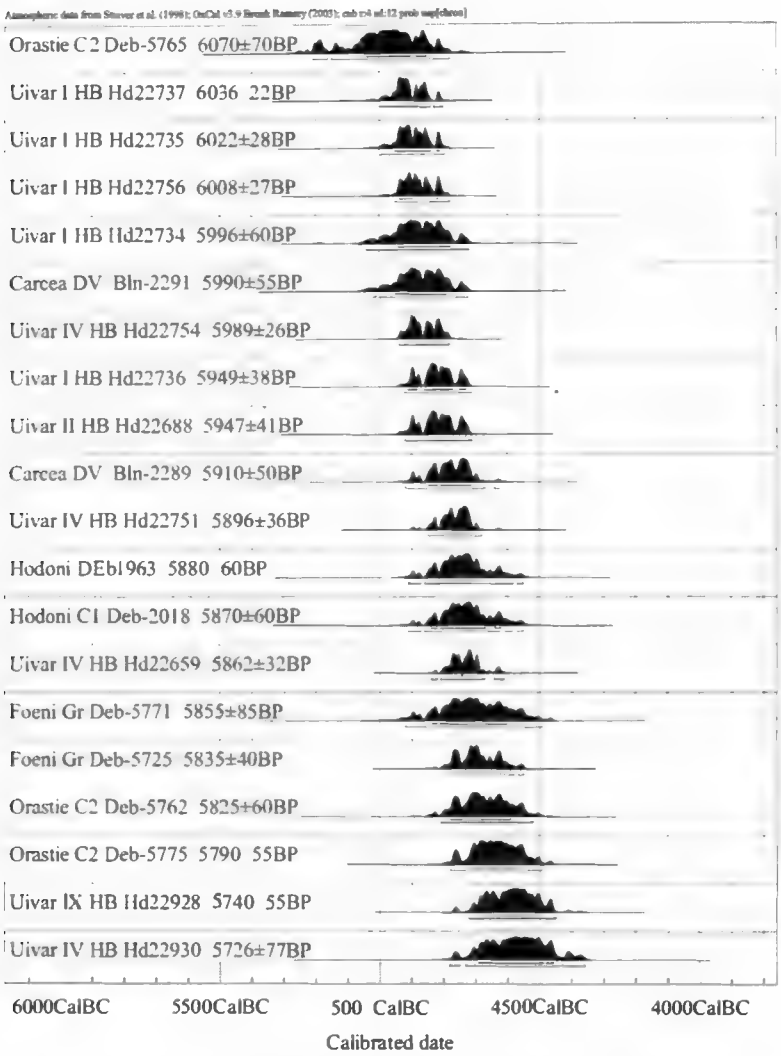

Fig. IVa.2. Date C14, stațiuni Vinča C și de vreme Vinča C

În aceeași măsură trebuie amintite rezultatele deosebite privind schimbările determinate de exploatarea și metalurgia cuprului ale lui B. Jovanović pentru Rudna Glava (1971; 1979; 1982; 1995; 1996 și bibl. problemei la acesta), a cercetărilor de la Gomolava (Brukner 1986-1987; 1988; 1990; 2001-2003; Brukner, Petrović 1977 ș. a.) și Opovo (Tringham et alii 1992). Pentru România, alături de cercetările deja menționate, le reamintim și pe cele ale lui Sabin Luca de la Turdaș (Luca 1993; 1996a; 1996b; 2001) și Orăștie (Luca 1994a; 1996; 1997; 2001) sau de la Zau de Câmpie (vezi mai sus CCTLNZIS), Iclod și Țaga (vezi mai jos grupul Iclod). Toate acestea au schimbat opinii mai vechi sau au adus date noi cu privire la terminologia și geneza unor civilizații și epoci.

Prezentarea noilor descoperiri și contribuția lor la arhitectura acestei perioade este extrem de importantă. Pe de o parte ele oferă noi date despre organizarea social-economică și religioasă. Cea mai importantă serie de date C14 provine de la Uivar (Fig. IVa.2), (Schier, Drașovean 2004, 201-204). Din cele 12 probe, 11 sunt din perioada care ne interesează. Datele calibrate, calibrările secvențiale folosite de autori, au demonstrat contemporaneitatea dintre sistemul de fortificare care era în uz la data funcționării complexelor cercetate.

https://biblioteca-digitala.ro

Celelalte stațiuni mai importante sunt prezentate mai jos ca studii de caz, cercetarea nepermițând prea multe generalizări, din cauza varietății de situații.

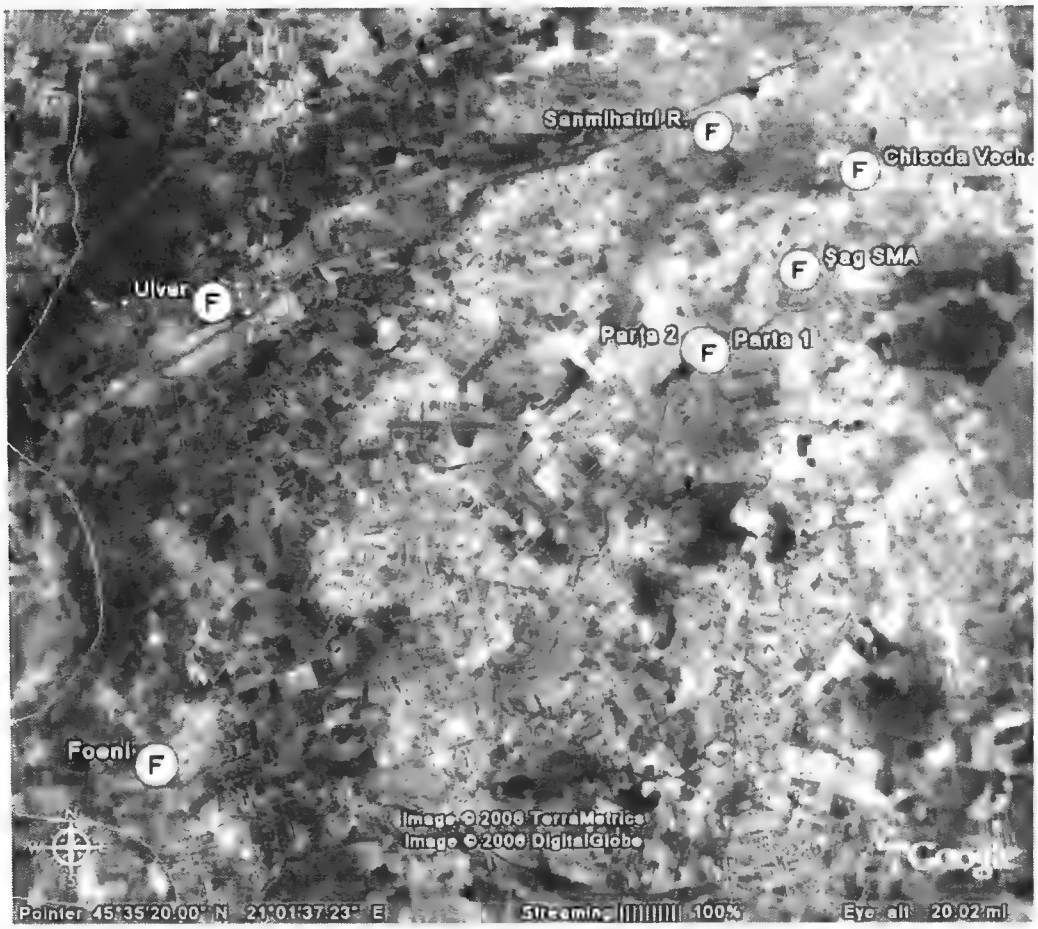

Fig. IVa.3. Câmpia Banatului cu zone mlăștinoase și siturile grupului Foeni

Stațiunile erau amplasate în zone neinundabile pe marginea unor bălți (Fig.IVa.3), dar și a unor mici păduri din zona de câmpie (ambele aici având nuanță mai închisă).

Studiul analitic al materialului arheologic, prospectările efectuate, studiul importurilor ceramice din diferite grupe etno-culturale Turdaș, Tisa, Foeni, cultura Banatului III din zonă (vezi capitolele IVb, IVc, IVd) confirmă rezultatele cercetărilor anterioare, aducând noi precizări. În Oltenia și în sud, problematic rămâne aspectul cel mai timpuriu al culturii Sălcuța, deoarece Sălcuța I și IIa au multe similitudini cu grupul Foeni, iar geneza și momentul nașterii acestei culturi nu a fost suficient de bine precizat. La rândul lor, corelațiile cu Gumelnița A1 nu sunt de natură să lămurească lucrurile, ci mai mult le încurcă. Un aspect înrudit grupului Foeni ar trebui să existe în tot vestul Bulgariei, spre sud fiind suficiente orizonturi din care s-ar desprinde sau cu care s-ar înrudi.

Studii de caz

Deoarece neoliticul târziu a fost cercetat inegal și parte din rezultate sunt încă în lucru (Parța tell 2), considerăm că este mai potrivită prezentarea doar a câtorva cazuri importante (mai intens cercetate și publicate) pentru înțelegerea evoluției neoliticului târziu și nașterea eneoliticului.

https://biblioteca-digitala.ro

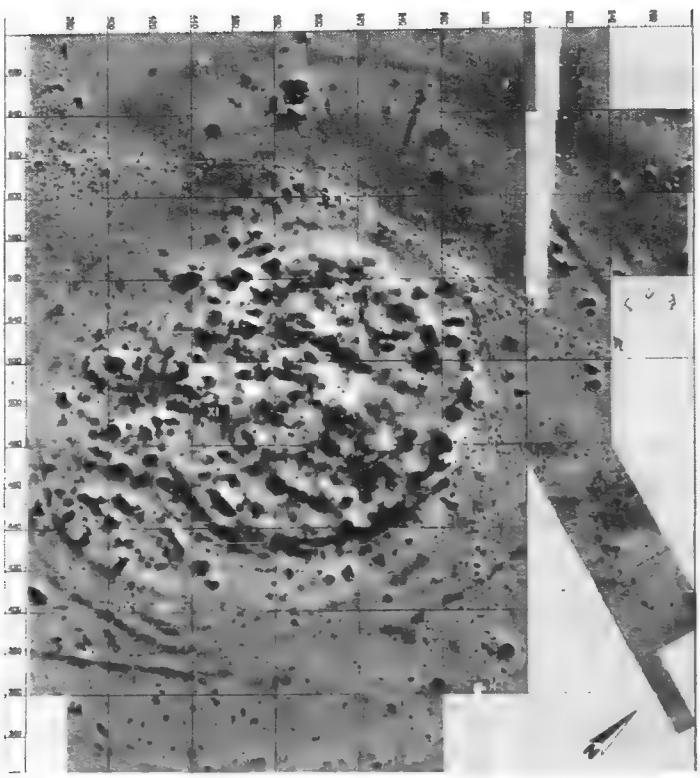

Fig. IVa.4. Prospectările de la Uivar, magnetograma, după Becker, Schier 2004

Uivar

Săpăturile de la Uivar, rezultatul colaborării dintre Universitatea din Würtzburg și Muzeul Banatului Timișoara, au condus la descoperirea celui mai mare și complex sistem de fortificare din România și printre cele mai importante din Europa. După Parța, acestea sunt cele mai mari săpături neolitice din Banat, totalizând aproximativ 1300 m^2. Recent, echipele de la Muzeul Banatului au săpat suprafețe cu mult mai mari din diferite perioade, care ne ajută să înțelegem și confirmă arhitectura unora din descoperirile neolitice (Dumbrăvița: Drașovean, Benea et alii 2004).

Așezarea de la Uivar este situată în zona inundabilă a râurilor Timiș – Bega, zona fiind locuită în diferite perioade la Uivar, Cenei, Pustiniș, Otelek (Schier, Drașovean 2004, 147 și urm.). De-a lungul vremurilor zona a fost inundabilă (exemplu, inundațiile din zona Foeni), iar așezările sunt plasate pe grinduri sau zone mai înalte, după cum se poate lesne observa din imaginile de mai jos.

La Uivar au fost executate cercetări complexe pe o suprafață de peste 11 ha, incluzând fotografii aeriene, prospectări geomagnetice cu magnetometru cu cesium de o mare exactitate și precizie (magnetogramă, Fig. IVa.2: Becker 2004, cap. 2.2), verificarea datelor prin prospectări cu sonda, sondaje (peste 8 sonde și 3 suprafețe, totalizând 1300 m^2: Schier, Drașovean 2004, cap. 2.1), care au pus în evidență faptul că așezarea avea mai multe incinte. În zona centrală, depunerile au o grosime de peste 4 m (4,2 m: Schier, Drașovean 2004, 150).

Sistemele de fortificație

După cum se poate vedea din prospectarea lui H. Becker (Becker 2004, 154) așezarea pare a avea două incinte de locuit cu complexe, în special locuințe; alte trei sisteme de apărare închid sau protejează spații economice. În afara celor circa șapte șanțuri (circulare, poligonale; unele în anumite zone devin tangente sau se unesc), H. Becker (Becker 2004, 152) semnalează și alte anomalii magnetice, a căror semnificație este greu de precizat exact (din cauza suprapunerilor de complexe din tell). Unele au formă rotundă și ar putea proveni de la gropi, în altele sunt complexe suprapuse cu diametre de 2 x 3,5 m sau de 4 x 6,5 m, iar în altele se observă unele piațete. Locuințele sunt grupate radial sau pe străzi, pe grupe

https://biblioteca-digitala.ro

locale circulare ș. a. Nu e cazul să facem speculații, dar imaginile realizate prin analiza lui H. Becker sunt extrem de sugestive.

În zona cetrală este semnalată o grupare dreptunghiular – ovală, de 10 x 7 m, orientată NV-SE, considerată casă (Ibidem, fig. 4). La marginea tellului sunt complexe de 12 x 4,5 m. Sunt și alte anomalii considerate gropi sau bordeie.

Din prospectări apar evidente traseele unor șanțuri de apărare, aproape toate sondate. Suprafața IV a cercetat zona porții și șanțurile 1 și 2 (numerotarea noastră) care închide o primă incintă.

În secțiunea VII este suprins șanțul 3, în S VII șanțul 4, în S VIII șanțul 5, în S IX șanțul 6 și în S X șanțul 7. Lucrurile nu sunt atât de simple cum le-am rezumat noi, deoarece unele trasee se întretaie, altele sunt din alte etape, mai sunt refaceri etc.

Referitor la situațiile constatate, unele detalii ale sistemelor de fortificare de la Uivar au fost clarificate prin săpături, altele urmează a mai fi verificate.

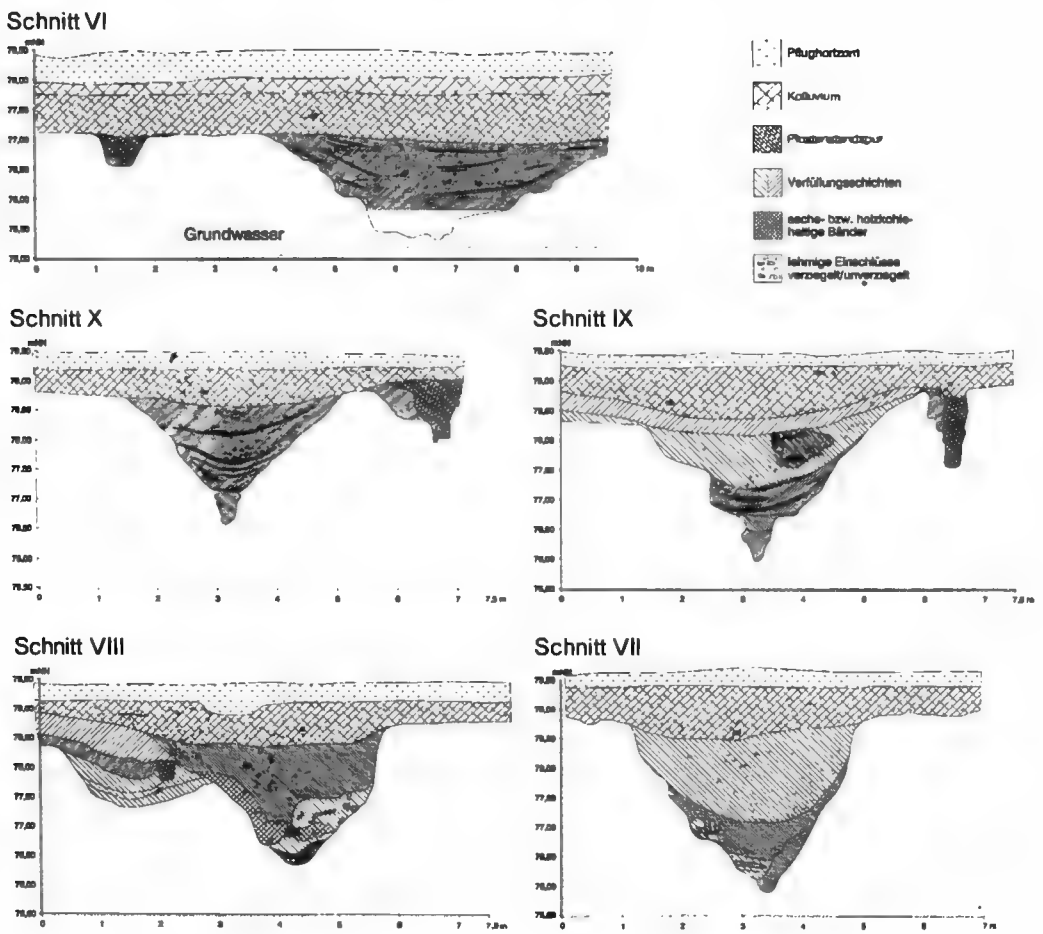

Fig. IVa.5. Profile prin șanțurile de la Uivar (după Schier, Drașovean 2004)

Ceea ce se observă din studiul profilurilor este existența unor refaceri, prezența unor palisade și acelea cu refaceri, situate în imediata vecinătate a șanțurilor sau chiar în marginea lor, cum de altfel apar și la Parța (vezi mai sus), unde la marginea ultimului șanț este o palisadă. Șanțurile sunt foarte adânci, abrupte, similare celor de la Parța, ba chiar mai mari. În cazul secțiunii VIII se poate constata o refacere a șanțului, observabilă și în prospectarea magnetometrică.

https://biblioteca-digitala.ro

Profile de șanțuri. Șanțurile, pentru a fi mai greu de străbătut sunt terminate în partea de jos în formă de pâlnie, ceeaa ce le face greu accesibile când sunt uscate și de netrecut când erau ploi. În profilul lor se observă etape de curățire când era apă în ele. Asemenea profile de șanț au fost descoperite și la Iclod (desigur aici, la Iclod sunt modele ceva mai modeste ale unor asemenea situații). Uneori, la fel ca la Iclod, palisada se găsea la o anumită distanță de șanț (ex. în secțiunea 6).

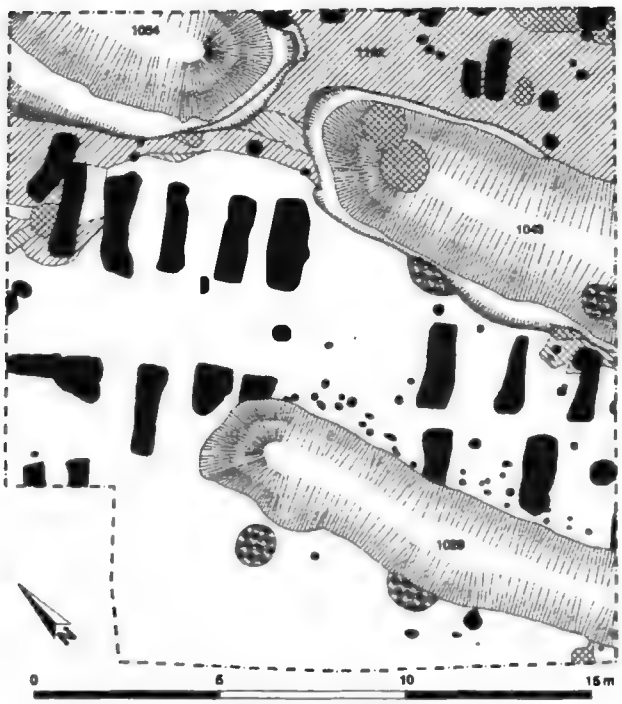

Fig. IVa.6. Uivar, planul sistemului de fortificare la poarta de est, incinta 1, după Schier, Drașovean

Intrarea. In partea de vest se afla o intrare în sistemul de fortificare. Aceasta apare destul de evidentă și din magnetogramă. Săpătura a dovedit existența unui sistem redutabil de fortificare și control al intrării.

Structura gropilor de stâlp cu mari șanțuri și contrastâlpi de susținere a fost foarte bine identificată și demonstrată. De altfel acesta trebuie să fi fost și sistemul unor tipuri de locuințe constatate la Foeni, Parța – *tell 2,* Gomolava (Brukner 1980; 1990 ș. a.), precum și în Transilvania la Zau de Câmpie, în orizont CCTLNZIS târziu - Turdaș și în nivel Foeni tot de acolo (Gh. și M. Lazarovici 2003, fig. 87). La construirea șanțului al doilea au fost tăiate unele gropi lunguiețe mai vechi, care probabil proveneau de la o palisadă.

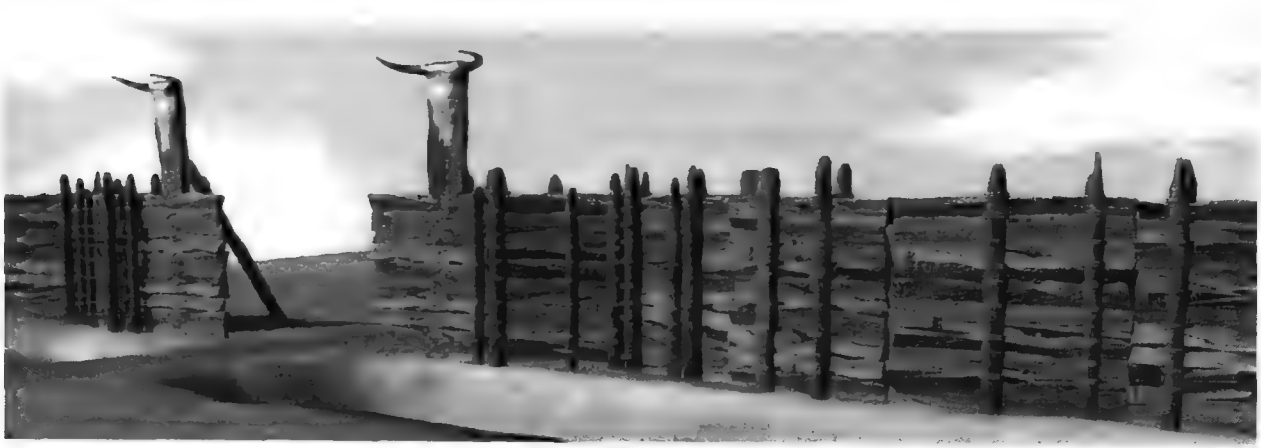

Fig. IVa.7a. Uivar, reconstituirea palisadei de la șanțul 2, după Schier, Drașovean

Incinta I este înconjurată de șanțurile 1-2 și palisadele lor. Cercetarea din zona porții de vest corespunde unei intrări străjuită de un complex sistem de apărare.

Este vorba de o poartă nu mai largă de 2 m, dar cu un extraordinar sistem de fortificare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVa.7b. Uivar, șanțul 2, după Schier, Drașovean

Chiar în marginea șanțului urma gardul de lemn (palisada) cu un sistem de protejare pentru a nu fi distrus prin lovire. Palisada avea stâlpi dubli cu rostul de a fixa mai bine și sigur gardul de stâlpi din bârne dispuse orizontal (Fig. IVa.7a).

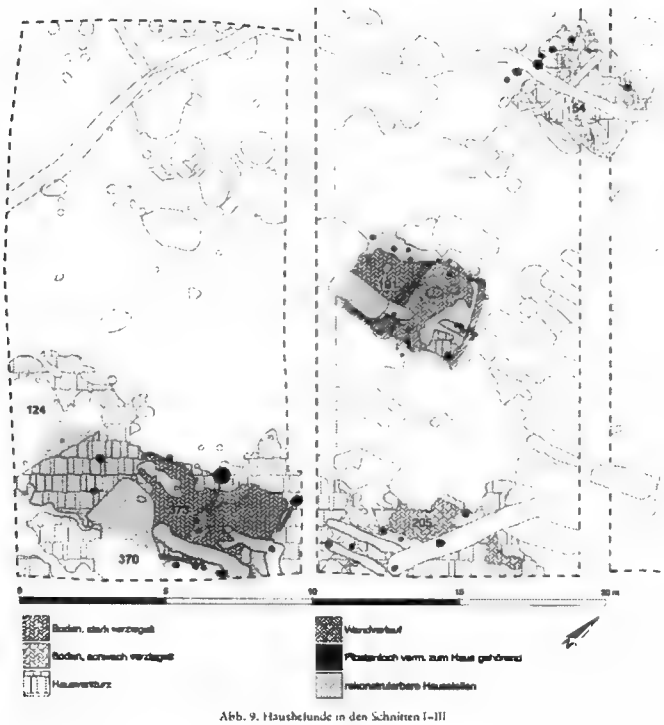

Abb. 9. Hausbefunde in den Schnitten I–III

Fig. IVa.8. Uivar, planul secțiunilor I-III cu complexele 373, 205, 191, 54 și altele (după Schier, Drașovean)

Desiur, unele din ideile de mai jos sunt speculații, dar imaginile arată foarte clar prezența a două incinte, în zona centrală a tellului.

https://biblioteca-digitala.ro

Incinta 2a, 2b șanțurile 3-4. Un număr de locuițe sunt înconjurate de șanțurile 3-4, mai ales spre partea de sud și vest până în apropiere de poarta de vest, unde pe o porțiune lipsesc, pentru ca mai spre NV, să continuie.

Incinta 3, cu șanțurile 5-7 pare să cuprindă doar zone gospodărești (grădini, ocoale pentru animale ?). Studierea unui asemenea plan ne permite să reflectăm atunci când nu avem asemenea posibilități de prospectare asupra necesității unor sondaje extinse în exteriorul stațiunilor. Sondajele viitoare ne vor oferi noi posibilități de reflecție asupra întinderii, structurii, dar mai ales a funcționalității unor descoperiri exterioare.

Locuințele

Cercetările moderne, dar mai ales profilele și planurile fotogrametrice au adus un plus de documentare necesar studiului asupra elementelor de arhitectură. Arhitectura locuințelor aduce noi date referitoare la tehnicile de construcție sau a funcționalității unor părți sau elemente ale acestora.

Distanța dintre locuințe este de circa 4-6 m, iar ele par a fi așezate pe rânduri (Fig. IVa.8).

Locuința 373 din secțiunea I, prin detaliile descoperite (Schier, Drașovean 2004, fig. 11), a permis reconstituirea unui mare complex cu patru încăperi, dintre care una la etaj.

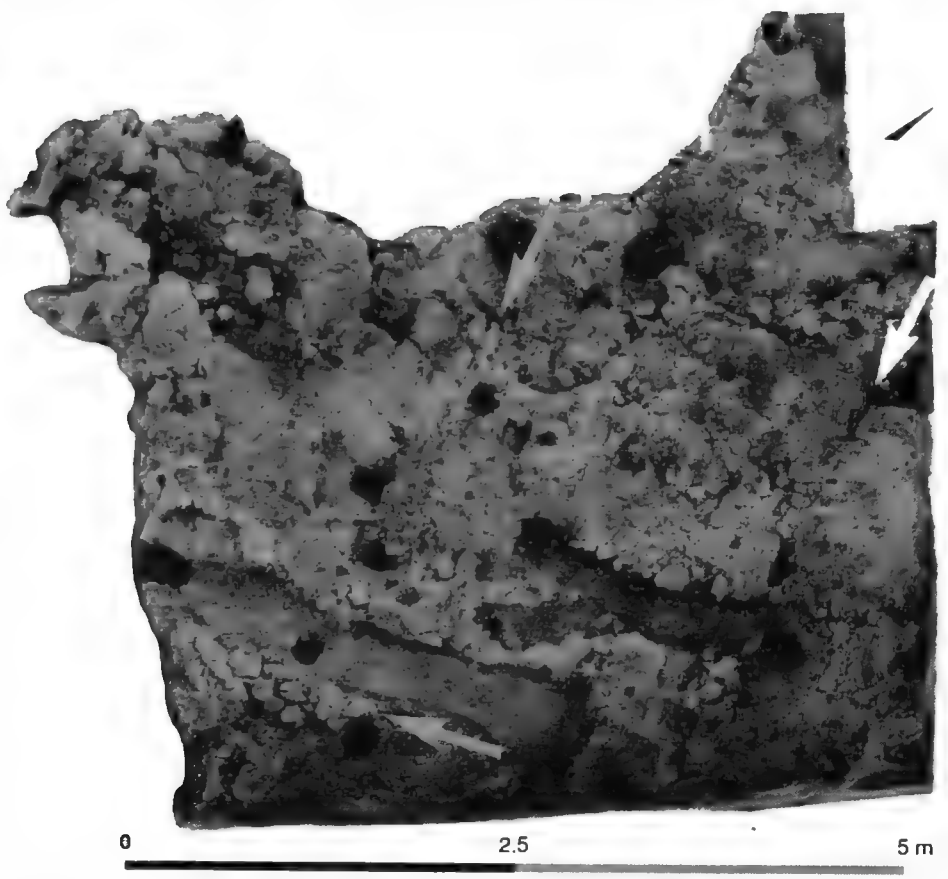

Fig. IVa.9. Uivar, fotografie cu podelele și structurile arhitectonice ale locuinței 373, după Schier, Drașovean

Pe planul fotografic, cu imagini foarte bine și clar reliefate, se pot observa urmele stâlpilor de la intrări, a celor de la structura de bază de dimensiuni mai mari și alte detalii.

https://biblioteca-digitala.ro

Singura observație cu care nu suntem de acord, născută din experiența de la Parța, și din studiul unei podele de la Scânteia (amenajată din lut și pleavă deasupra unei structuri de lemne) este că în reconstituirea podelei de la primele două încăperi (poate și a treia) bârnele nu erau direct așezate pe pământ, ci pe o structură lemnoasă ușor ridicată. Facem această observație deoarece bârnele așezate direct pe pământ nu pot arde, dacă stau direct pe pământ putrezesc mai repede, iar arderea fără lemn uscat nu se mai petrece. Dar acestea sunt mai ales întrebări pentru cei care sapă sau reconstituie complexe sau elemente de arhitectură. Un asemenea caz îl reprezintă Altarul A din Sanctuarul 1 de la Parța, care avea structura din nuiele și pari, care nu a ars niciodată complet ci doar s-a copt. Structurile de nuiele au putut fi observate la demontarea și strămutarea în Muzeul Banatului; ele nu erau arse oxidant pe nici o porțiune, deși deasupra a fost cel puțin un incendiu foarte mare, la Sanctuarul 2.

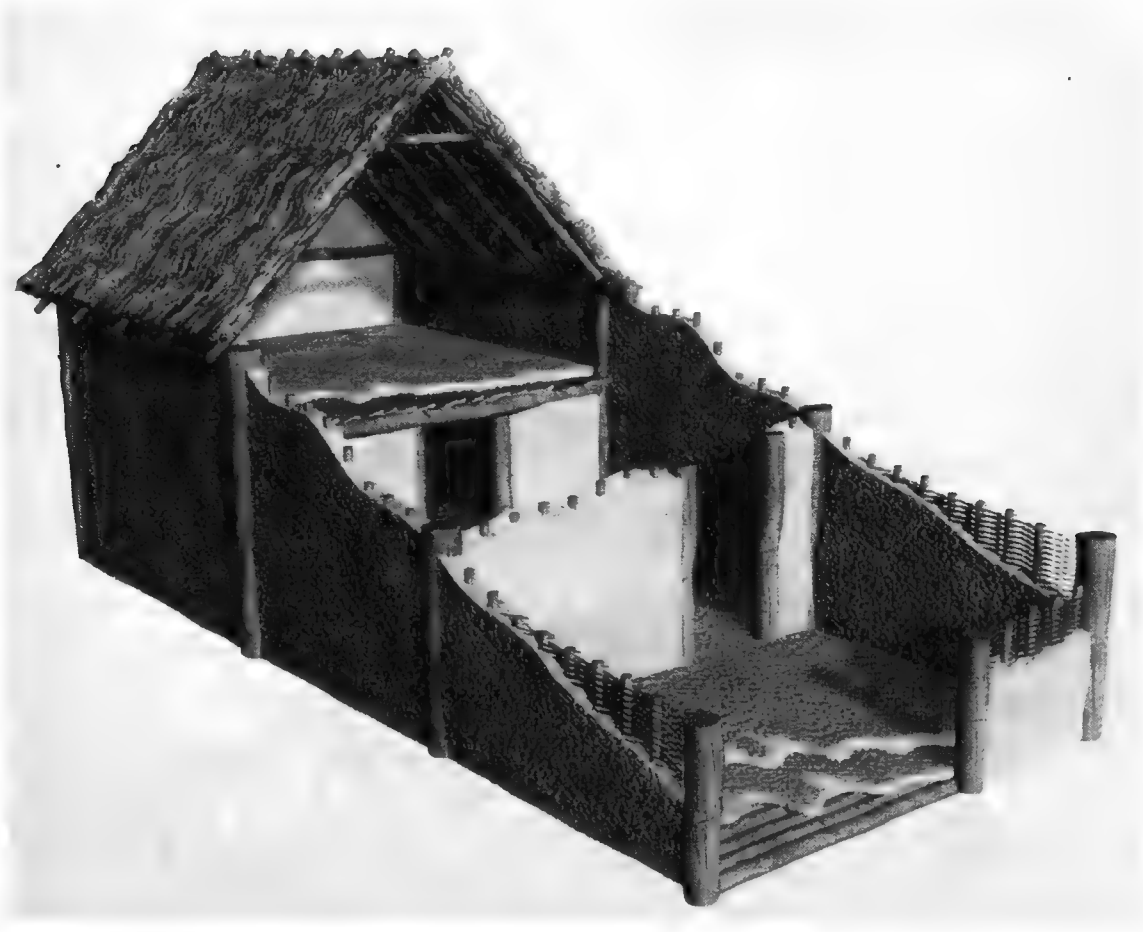

Fig. IVa.10. Uivar, reconstituirea virtuală a locuinței 373, după Schier, Drașovean

Tot în legătură cu acest complex de la Uivar, ca o ofrandă de fundare, pe traseul unui perete credem, a fost depusă o mască cu față umană, foarte slab arsă, Fig. IVa.11 (autorii nu au insistat deocamdată prea mult asupra piesei și condițiilor de descoperire, deoarece piesa este încă în curs de restaurare). Ritualuri de fundare au fost interpretate și alte descoperiri din fundația unor locuințe (Schier 2006, 329; 2006a, 22) Asemenea ritualuri apar din ce în ce mai des, atât în cultura Vinča, dar mai ales în cultura Banatului, ele demonstrând existența unei mitologii legate de ridicarea unei construcții sau a anumitor construcții.

https://biblioteca-digitala.ro

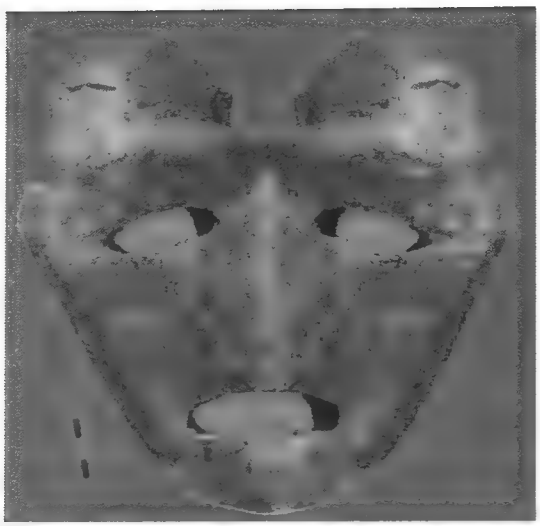

Fig. IVa.11. Masca de la Uivar, după Schier, Drașovean, completarea noastră

Locuința 191. Unul din autorii lucrării de față (Gh. Lazarovici) chiar a lucrat la prepararea locuinței 191 alături de colegii de la Würzburg și Muzeul Banatului. A fost o experiență interesantă deoarece structura pereților era din lut nisipos amestecat cu pământ (amestec de humus), (nu doar din argilă ca la Parța). Această compoziție determină ca de cele mai multe ori pereții să nu ardă complet, ci numai anumite părți sau incendiul nu afectează structura pereților (ei cad din picioare rămânând urme de pământ galben amestecat cu negru, nisipos). Prin bunăvoința colegului Fl. Drașovean avem desenul și am încercat o reconstituire virtuală, Fig. IVa.12.

Interesant la acest complex era existența la un moment dat a unei gropi în podea, acoperită cu capac din lemn. În momentul abandonării construcției, groapa nu mai era în uz. Adesea în podeaua locuințelor au fost semnalate gropi (Lichter 1993), unele erau pentru cenușă, ceea ce nu era cazul cu aceasta. O considerăm de provizii, unde capacul avea rostul de a proteja, iar produsele din ea stăteau la rece. Astfel de gropi pentru păstrarea apei, chiar cu un vas în interior apar la Păuleni (campania 2004). O partea a locuinței 191 avea podeaua suspendată, dar din păcate acea parte a fost parțial distrusă (de o groapă medievală și un alt deranjament recent: Schier, Drașovean 2004, 163-164, fig. 9).

Fig. IVa.12. Uivar. Reconstituirea virtuală a locuinței 191

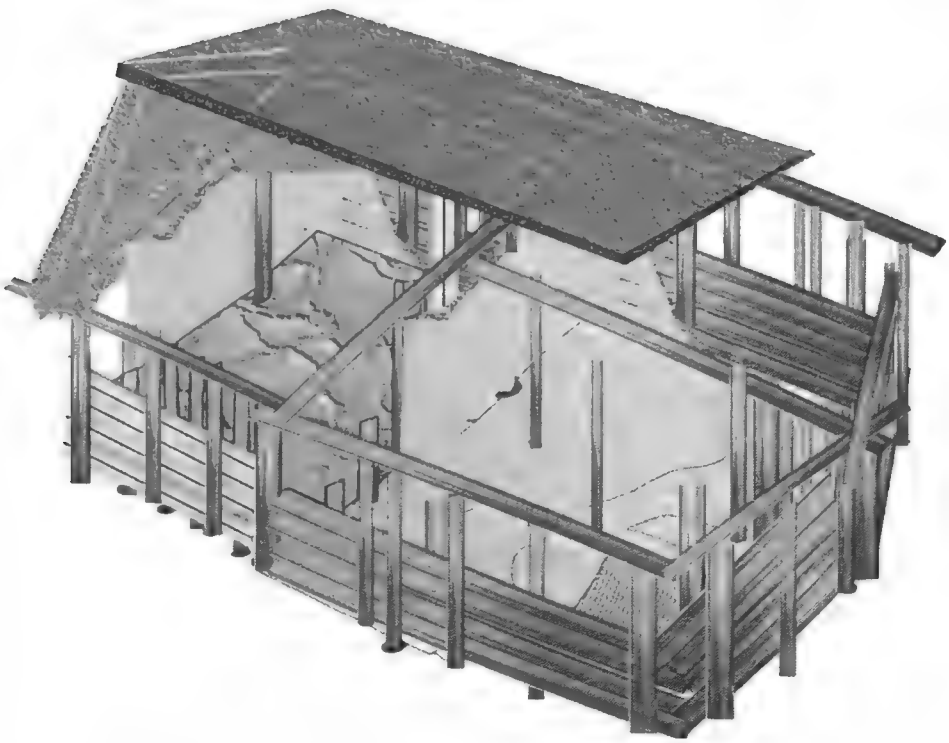

https://biblioteca-digitala.ro

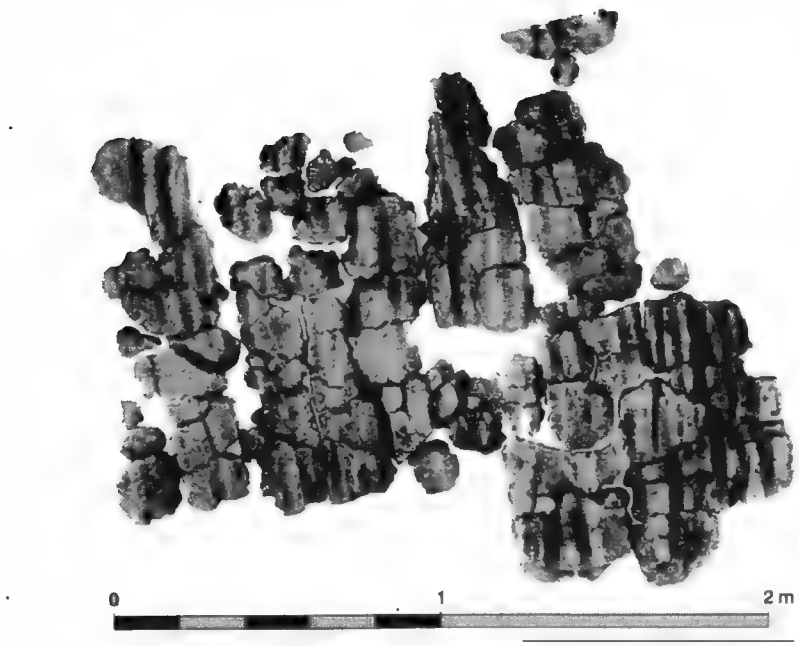

Fig. IVa.13. Uivar structura podelei suspendate din L 205, după Schier, Drașovean

Locuința 205. Cumplexul, aflat în marginea secțiunii, avea podeaua suspendată care a fost demontată și întoarsă, reconstituindu-se structura (Schier, Drașovean 2004, fig. 9-10). Sub acest complex au fost descoperite obiecte parțial sparte, parte folosibile, unele din lut nears coapte la incendierea complexului și altele. Acestea arată că podeaua era suspendată și sub ea se adăposteau anumite lucruri (ca și L9 la Parța).

Un calcul făcut de colegii de la Uivar arată că volumul de muncă al lucrărilor la un tell de asemenea dimensiuni, se ridică la cca. 60.000 m^3 pământ (Schier, Drașovean 2004, 163).

O scurtă analiză, făcută de colegii W. Schier și Fl. Drașovean asupra unui lot tipic de materiale de la Uivar (din cele peste 75.000 de fragmente vinčiene care reprezintă peste 66% din totalul ceramicii), prin comparare cu cele de la Vinča sau Hodoni (Schier, Drașovean 2004, 171 și urm.) indică datarea complexelor la nivelul fazei Vinča C1 – C2 după Schier, corespunzând cu cele de la Vinča BB dintre - 6,4 - 5,5 m.

Zona Parța

Parța, așezările 2-5. După distrugerea așezării principale, petrecută foarte probabil o dată cu venirea purtătorilor fazei Vinča C, dincolo de râu, în locul marcat ca Ob. 2 sau tell 4 se așează o comunitate vinčiană, de fază C, fără a fi din cel mai timpuriu orizont, deoarece lipsesc elementele întâlnite la Vršac – *At*, elemente care dau naștere sau contribuie la formarea grupului Turdaș, ca grup separat de evoluția vinčiană din Transilvania. Aceste elemente nu sunt disparate, drumul lor poate fi urmărit în Banat la Zorlențu Mare, Sălbăgel și Homojdia, asociat cu plastică și ceramică Vinča C (Lazarovici Gh. 1991, 78-80 și fig.; 1994).

https://biblioteca-digitala.ro

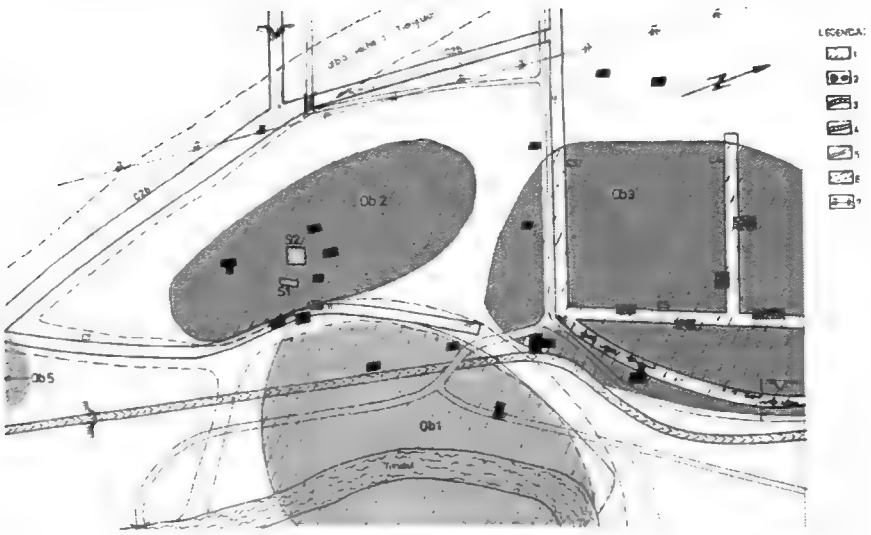

Fig. IVa.14. Parța, așezările 1-5, proces de „dezurbanizare"

Este vorba de prezența unor elemente cum sunt vasele patrulatere decorate cu incizii și cu pictură neagră sau roșie, precum și o pictură neagră din linii late, elemente care schimbă evoluția culturii Vinča din Transilvania de sud (unde elementele vinčiene erau asociate cu materiale pictate de tip Lumea Nouă, care dau naștere etapelor II ale complexului CCTLNZIS).

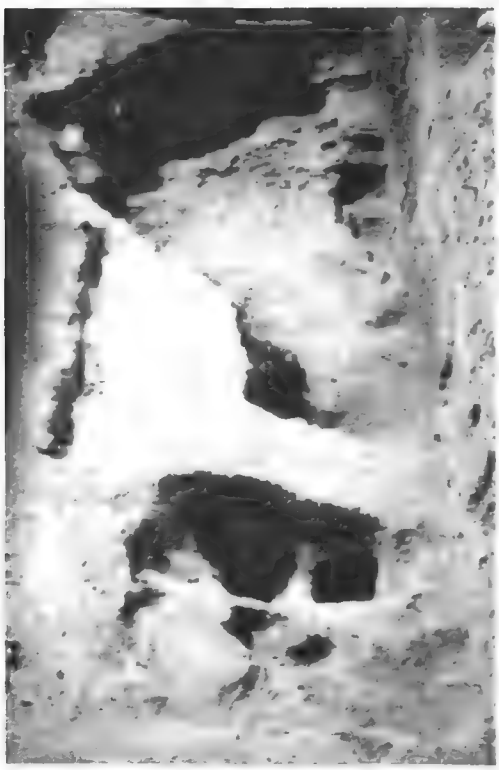

Fig. IVa.15. Parța - tell 2, nivel Vinča C

Tot aceste elemente determină o evoluție spre grupul Tăulaș (Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986; la fel în Peștera Cauce, Luca e talii 2004), iar spre nord duce la formarea fazei Tisa I, care la rândul ei cunoaște vasele patrulatere și pictura cu negru (Korek 1989, pl. 3/4, 7/9, 8/6-7, 15/9, 18/7-8), în genul celei Tăulaș – Cauce, dar care apare și spre nord-est în grupele CCTLNZIS.

Probabil aceste comunități au distrus așezarea din nivelul 6 de la Parța, deoarece ridicarea tellului 2 coincide cu apariția unei noi arhitecturi, cu prezența unor locuințe Vinča C în nivelul 5, iar cultura Banatului intră în proces de involuție, mai ales din punctul de vedere al arhitecturii, dar și al ceramicii, pentru ca în nivel 5b, nivel cu mai puține construcții cercetate, să se petreacă procesul de „dezurbanizare", de extindere a locuirii.

În așezarea 3, pe canalele 4-6 au fost descoperite mai multe complexe de fază Vinča C (materiale descoperite împreună și separat în așezarea principală în nivele 5, după distrugerea petrecută la nivel Vinča C2), care arată o conviețuire Vinča C2 cu cultura Banatului IIIa; iar în etapa IIIB se încheie procesul de evoluție al culturii Banatului. Cândva, în nivel III (greu de precizat dacă este de fază IIIA sau IIIB) peste locuițele dărâmate din nivelul 6 se ridică colibe sau locuințe mai mici, în care au fost găsite materiale Foeni.

https://biblioteca-digitala.ro

În tellul 2 de la Parța, în săpăturile colegilor Fl. Drașovean și D. Ciobotaru (Drașovean 1995; Drașovean, Ciobotaru 2001), a apărut la baza tellului, peste un nivel Starčevo-Criș, un nivel Vinča C, gros de aproape 1 m, cu mai multe orizonturi de locuire, cu o arhitectură deosebită, peste care urma un strat Petrești - grup Foeni.

Arhitectura din ambele nivele de locuire este deosebită de cea de la Parța din tellul 1 și de cea folosită anterior în Banat și în aria culturii Vinča sau a culturii Banatului.

Este vorba de locuințe cu gropi de stâlpi ovale sau dreptunghiulare, foarte mari și adânci, uneori realizate în trepte. Acest tip nu apare doar la Parța, ci însoțește și cele mai timpurii descoperiri CCTLNZIS din Transilvania asociate cu materiale turdășene, cum este cazul la Zau de Câmpie. Același tip de locuință apare în așezarea de la Foeni și Gomolava (Fig. IVa.24), precum și la Opovo. Foarte probabil că este mai răspândit, dar el poate fi sesizat doar în cazul săpăturilor mari (peste 10 x 10 m), în caz contrar apar ici colo gropi (Parța, tell 2, G1 diam. 0,90 x 0,35 m, cu placă și statuetă feminină ruptă), al căror rost scapă de cele mai multe ori.

O groapă de fundație, de formă patrulateră, vinčiană, intra parțial în profilul secțiunii; în caroul 11, era o altă groapă vinčiană dreptunghiulară (lățimea de 0,2 m și lungimea de 1,2 m x 0,40 m orientată N-S); ambele țin de sistemul de fundație al unui complex vinčian târziu, aflat în afara secțiunii (Fig. IVa.15).

Fig. IVa.16. Parța, tell 2, nivel Vinča C1, bordeie și gropi de stâlpi

În zona carourilor 2-4, 7-9 era un bordei (B1/2001) patrulater (2,9 x 3,3 m), care poseda pe latura nordică un prici cruțat în lut. Bordeiul avea o încăpere spre vest de formă circulară (d. 1,6 m; adâncimea maximă -1,45 m). Din acest bordei a fost recuperată o cantitate foarte mare de material arheologic. Un alt bordei (B2/2009) patrulater (în profilul de S-V în c. 9-10, 14-15, 20) avea pereții drepți (cu o latură de 2,4 m; adâncimea 0,9 m: Fig. IVa.16).

Nivele cu gropi. Tell 1. La Parța în nivelele 5 apar mai multe gropi, dar din păcate materialul din acestea nu a fost studiat comparativ, așa încât deocamdată o periodizare mai

https://biblioteca-digitala.ro

fină nu poate fi realizată. Ceea ce pare curios este asocierea unui grup de câte două asemenea gropi. Ele sunt în vecinătatea unor locuințe mai mici, dar de multe ori apar și separat. Facem aceste precizări deoarece în cercetările viitoare trebuie urmărit dacă aceste gropi nu țin de un anume sistem arhitectonic care acum ne scapă. Situții similare, cu grupe de câte două gropi apar și la Opovo (Fig.IVa.23)

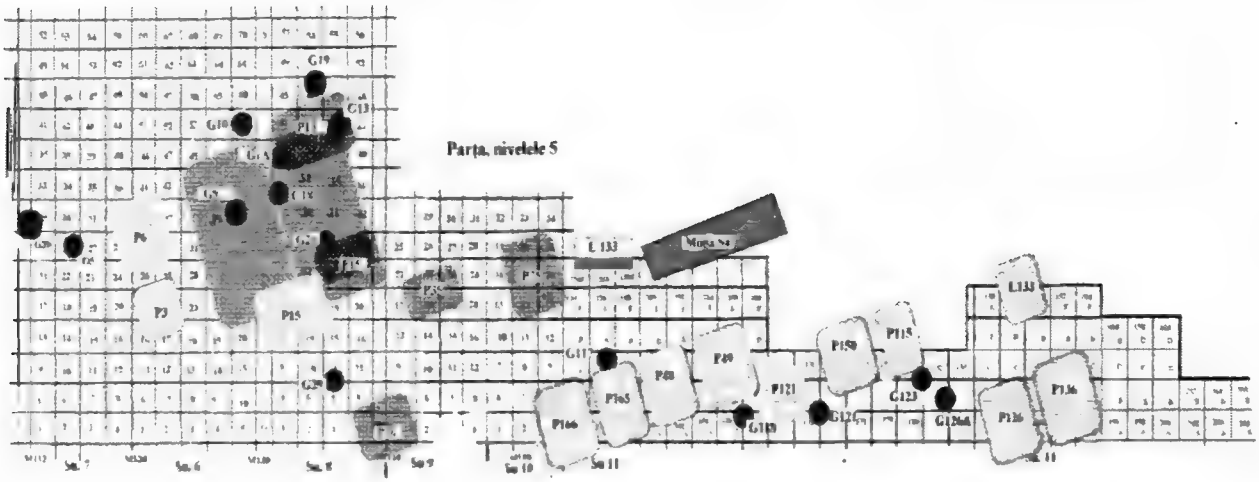

Fig. IVa.17. Parța nivelele 4, gropi și complexe

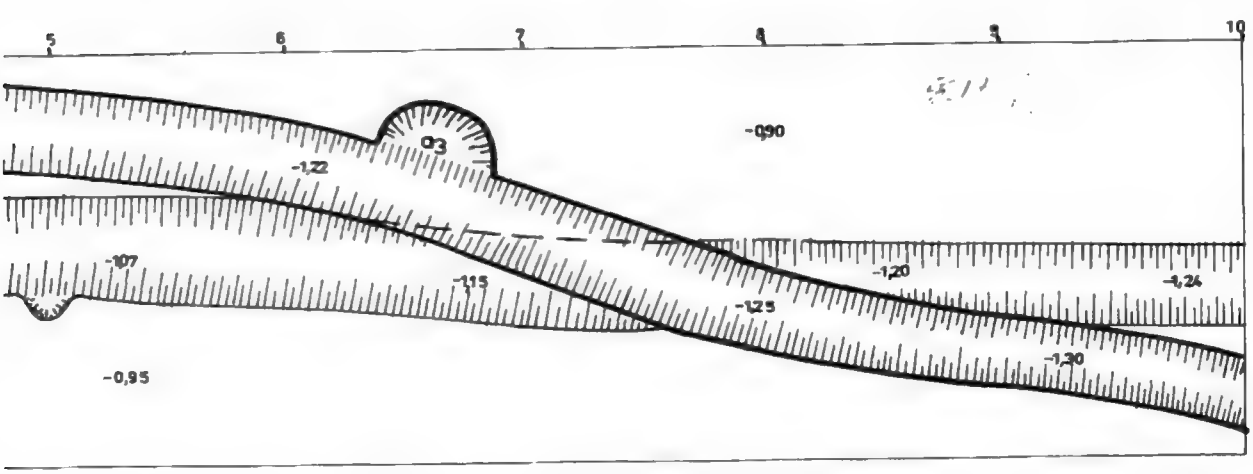

Fig. IVa.18. Parța, așezarea 5, secțiunea 1 cu urmele a două șanțuri

Unele din aceste gropi (G131) conțineau materiale arheologice depuse foarte probabil cu scop cultic, altele însă au utilizări care ne scapă. Am prezentat aceste situații deoarece ele apar și la Zorlențu Mare în nivele Vinča B2C, aflate tot în proces de retardare, ca și la Hodoni.

Parța, așezarea 5

La Parța în așezarea 5 apar complexe cu materiale din faza IIIc a culturii Banatului alături de elemente Vinča C, tot în retardare. Aici s-au găsit și două șanțuri care se suprapun. Nu știm sigur dacă pot fi incluse în sistemul de apărare, sau dacă erau folosite pentru drenarea

https://biblioteca-digitala.ro

apelor, dar deoarece au din loc în loc gropi mai adânci, ne-am gândit că ar putea fi vorba de foste palisade.

Fig. IVa.19a. Elsarm, șanț germanic, mărginit de gard, folosit pentru adunarea sării (?)

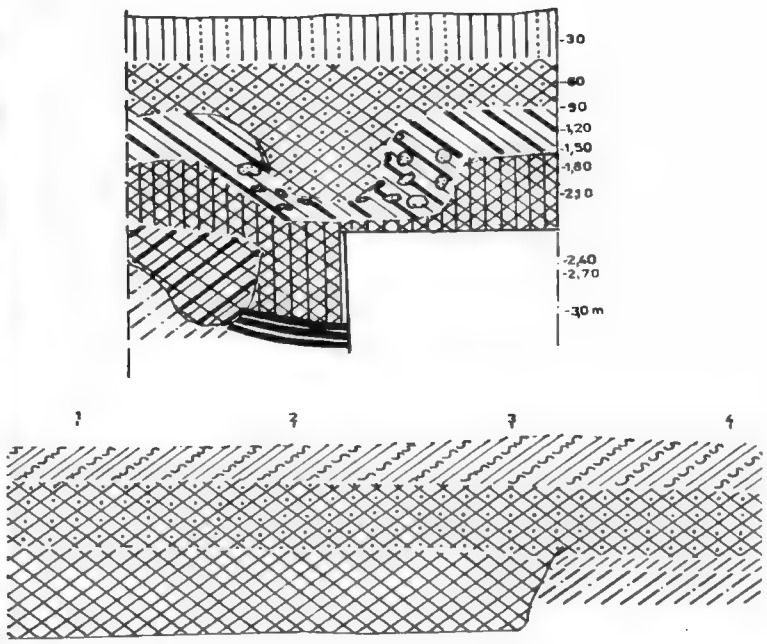

Fig. IVa.19b. Parța 5, profilul celor două șanțuri

Astfel de șanțuri pot avea funcționalități multiple. Un astfel de exemplu este cel oferit de descoperirile de la Elsarm (Austria), unde într-un sit al germanilor timpurii apar canale mărginite de pari pentru uscarea sării. Zona de la Parța fiind mlăștinoasă, construcțiile menționate puteau fi șanțuri de drenaj; curioase era suprapunerile de șanțuri și gropile aflate din loc în loc.

Hodoni

Cercetările întreprinse de către Fl. Drașovean au arătat existența unei etape foarte timpurii Vinča C. Multe din materialele Vinča C apar în gropi (Drașovean 1996; Drașovean et alii 1996), situație care se repetă la Zorlenț, Parța și Hodoni.

Peste orizontul cu gropi apar unele complexe în care sunt materiale Vinča C, dar și Tisa I (mai bine zis dau naștere unor materiale Tisa I, pentru că cele Tisa I aparțin etapei clasice sau evoluate). De altfel, asemenea materiale apar la Cenad și Beșenova și le-am pus (Gh. Lazarovici) în legătură cu o variantă sudică a culturii Tisa I. Ele ar putea marca tocmai nașterea culturii Tisa cu contribuția acelor elemente sesizate la Vršac - *At.*

Dacă am trage niște linii între gropi, ele ar indica forma marilor locuințe ce apar la nivel Vinča C la Gomolava (Fig. IVa.24), Parța tell 2 (Fig. IVa.16), Foeni (mai jos), Zau (mai sus, capitolul CCTLNZIS) și poate altele.

https://biblioteca-digitala.ro

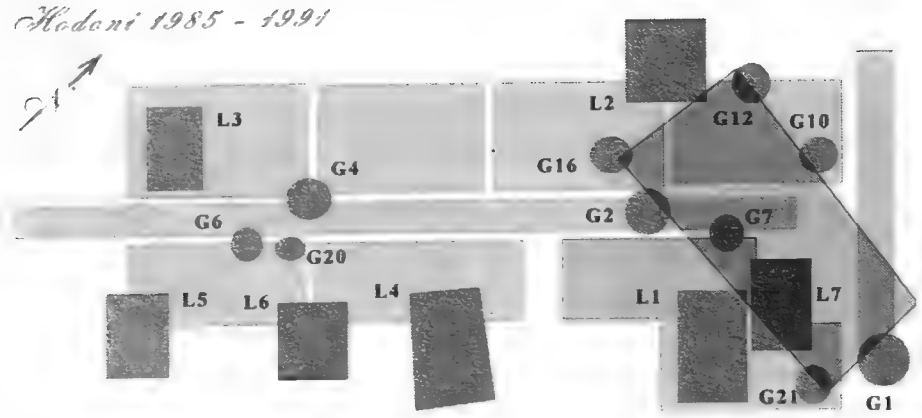

Fig. IVa.20. Hodoni: a) complexe Tisa I, complexe și gropi Vinča C; b) podea suspendată▼

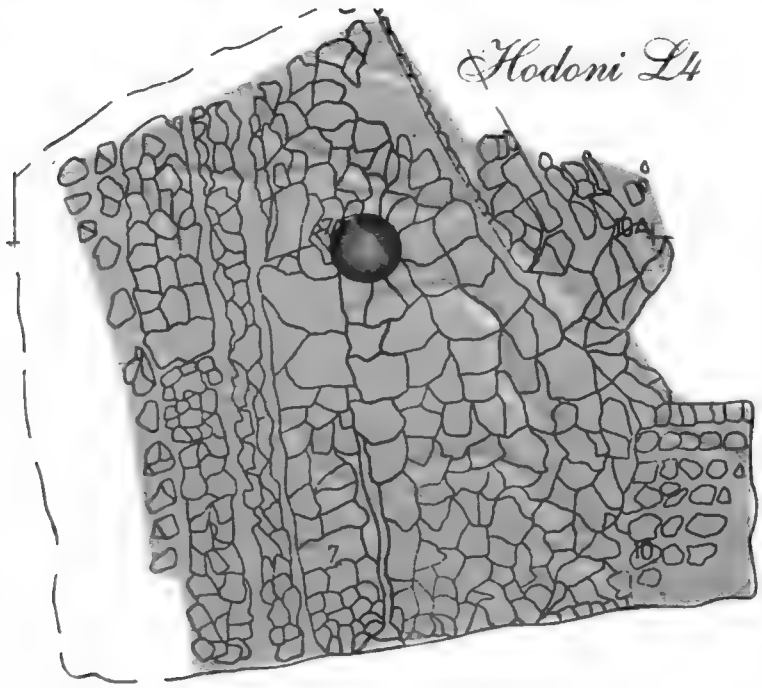

Opovo

Cercetările de la Opovo (SV Banatului) sunt deosebit de importante, mai ales prin publicarea mai multor planuri de complexe, dar și prin ilustrarea evoluției procesului de „dezurbanizare" (cum l-am numit noi), prin care așezările în formă de tell sunt abandonate, trecându-se la alt mod de viață; interesant este că în aceleași areal cultural sunt așezări puternic fortificate, ca cea de la Uivar.

Procesele de la Opovo se petrec și la Parța, Zorlențu Mare și Ruginosu. Deși o parte din complexele de la Opovo indică un proces de retardare, calitatea ceramicii arată însă și descoperiri de bună factură. Din păcate s-a publicat insuficient material arheologic, iar multe din datele și concluziile metodelor statistice extrem de elaborate folosite cu acest prilej, nu sunt foarte clar conturate.

https://biblioteca-digitala.ro

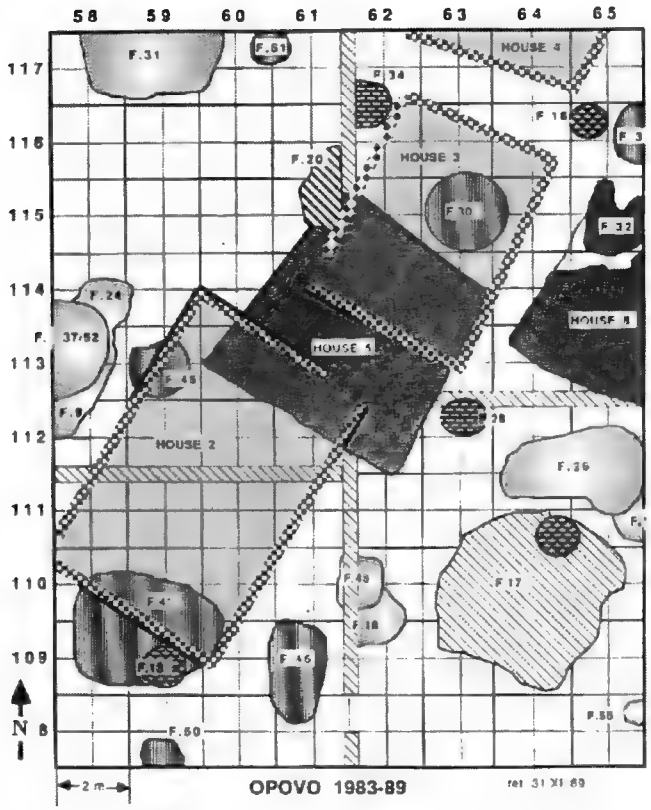

Fig. IVa.21a. Opovo 2, orizont cu suprapuneri de complexe după Tringham, Brukner

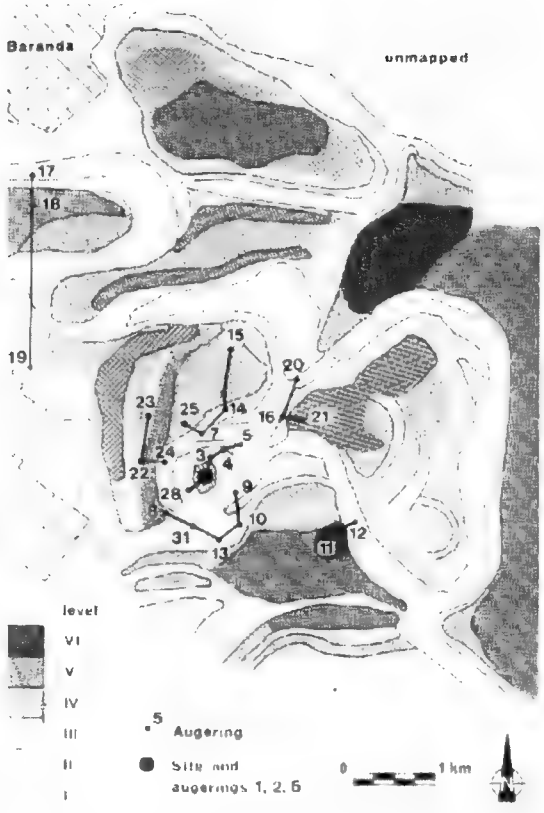

Fig. IVa.21b. Așezarea de la Opovo, după Tringham, Brukner

La Vinča în această vreme este o arhitectură foarte evoluată (Staljo 1984, 36-39), la fel în alte stațiuni cum sunt cele de la Divostin (McPheron, Srejović 1971, 4-7, 18-19). În cadrul proiectelor de la Opovo (Fig. IVa.21, Vinča C), Gornea (Vinča A, Fig. IIIa.21-22), au fost studiate vecinătățile stațiunii, s-au făcut analize pedologice privind întinderea zonei arheologice, stratigrafia pedologică comparată, densitatea de locuire, studiul cursurilor secundare sau de inundații ale marilor râuri și altele.

Alteori a fost studiată mutarea vetrei unui sit arheologic (Opovo) și succesiunea sau direcțiile de evoluție, distanța dintre complexe și anexele lor (Fig. IVa.21a), date deosebit de importante pentru înțelegerea geo - morfologică a vecinătăților sitului arheologic, dar și dinamica lui, factori importanți pentru înțelegerea dinamicii arhitecturii neolitice.

La Opovo cel mai bine păstrat este primul orizont de locuire (Fig. IVa.21a), locuințele având pereții cu șanț de fundație, intrarea fiind de aceeași parte. Vatra cuptorului era în afară, în imediata vecinătate, nu departe de intrare (locuința 2 are vatra F28, locuința 3 cu F34). Locuințele erau mari sau mijlocii (**L2** de 8 x 6 m, **L3** de 6 x 4m, **L4** ? x 4, **L5** 6 x 4,4m, **L6** 5 x 2 m).

https://biblioteca-digitala.ro

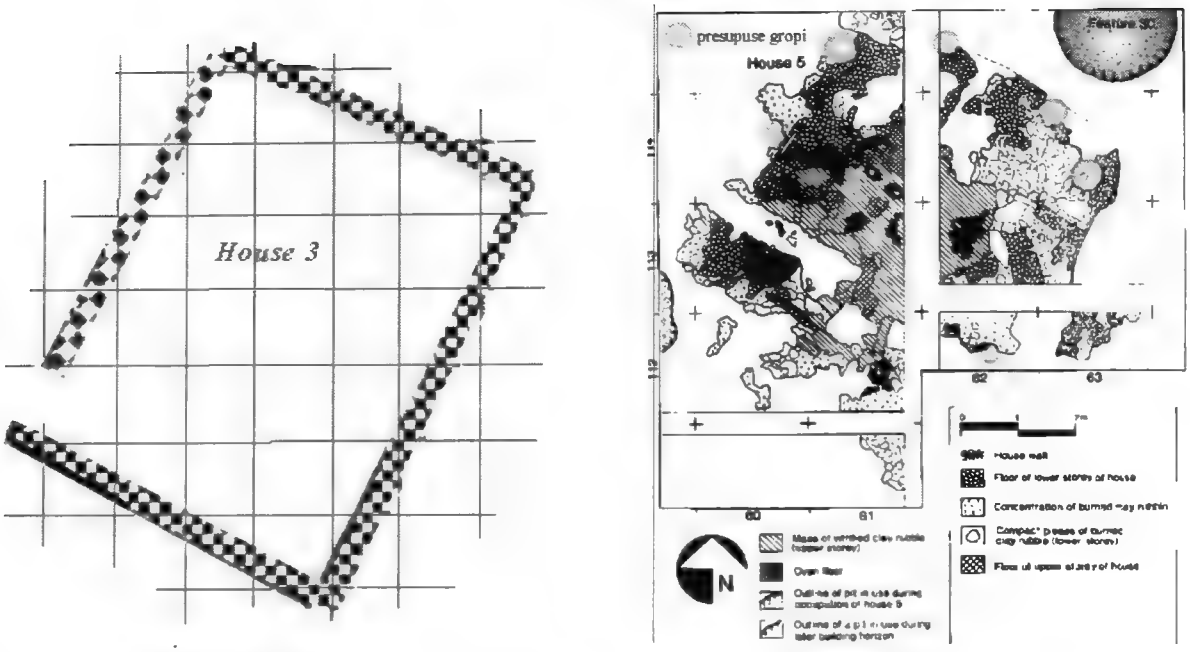

Fig. IVa.22. Opovo: a) complex Vinča C; b) Locuința 5, după Tringham, Brukner

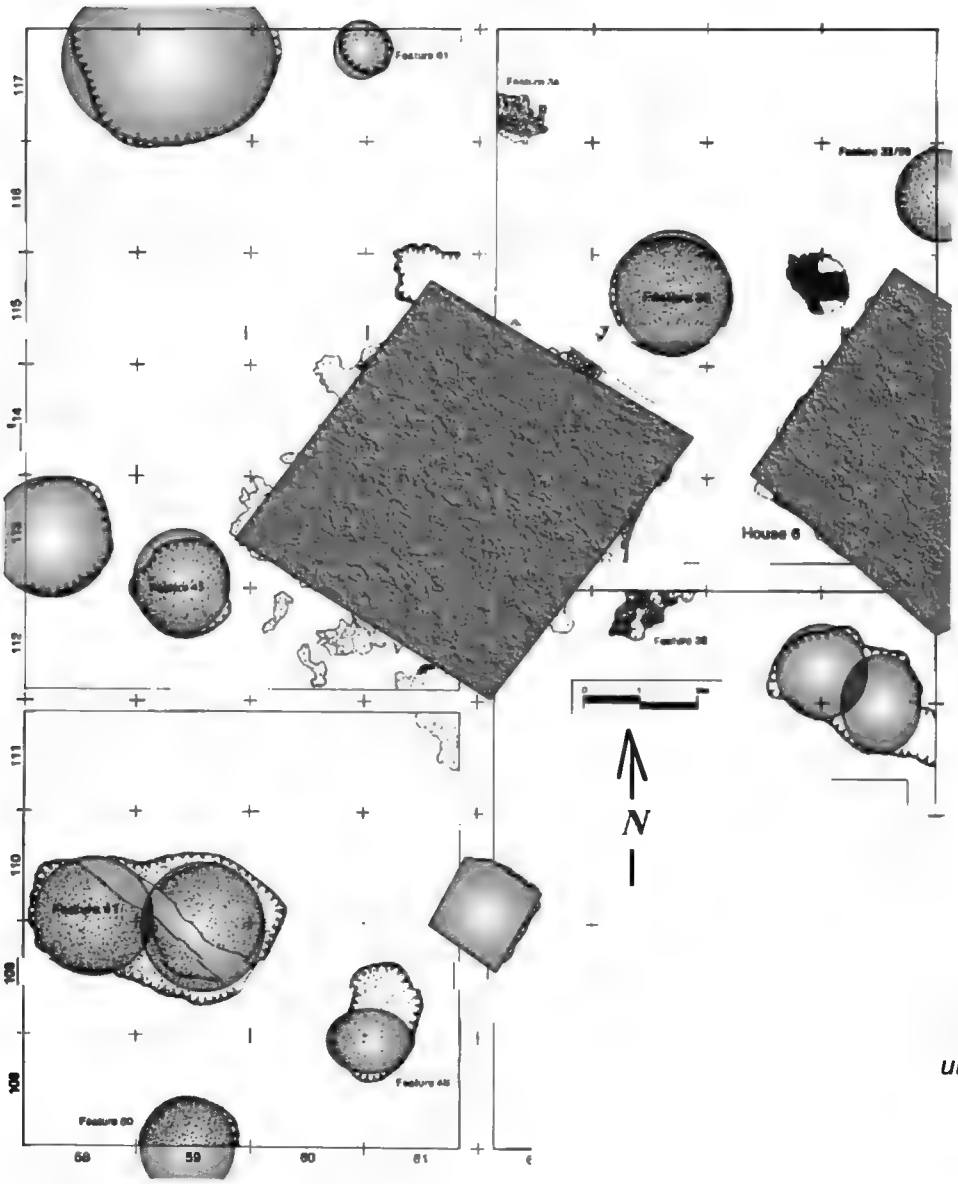

Fig. IVa.23. Opovo, planul unor complexe și gropi duble sau lunguiețe, după Tringham, Brukner

https://biblioteca-digitala.ro

Arhitectura de la Opovo (Brukner 1990, 82, fig. 2) este deosebită față de cea de la Gomolava, dar sunt și locuințe cu gropi foarte mari, duble pentru stâlpii de fundație (Fig. IVa.23 compară cu Fig. IVa. 24), (Brukner 1990, 81, fig. 1 L2/1977) ca și în cultura Petrești – grup Foeni, la Hodoni, Parța tell 2 sau la Zau de Câmpie, toate legate de migrația post Vinča C1 la Schier.

Arhitectura orizontului 2 de la Opovo reflectă cel mai bine structura arhitecturală a locuințelor. În nivelul 2 sunt puține complexe și mai multe gropi, ca la Hodoni (capitol IV; Brukner 1978, fig. 1-3; 1986-1987, fig. 1.1). Analogii pentru unele din locuințele de la Opovo și Zorlenț, nivelele evoluate, sunt în descoperirile de la Divostin, de fază Vinča C, unde șapte complexe au fost cercetate complet și alte zece imcomplet (Mcpheron, Srejović 1971, 4-7, 18-19).

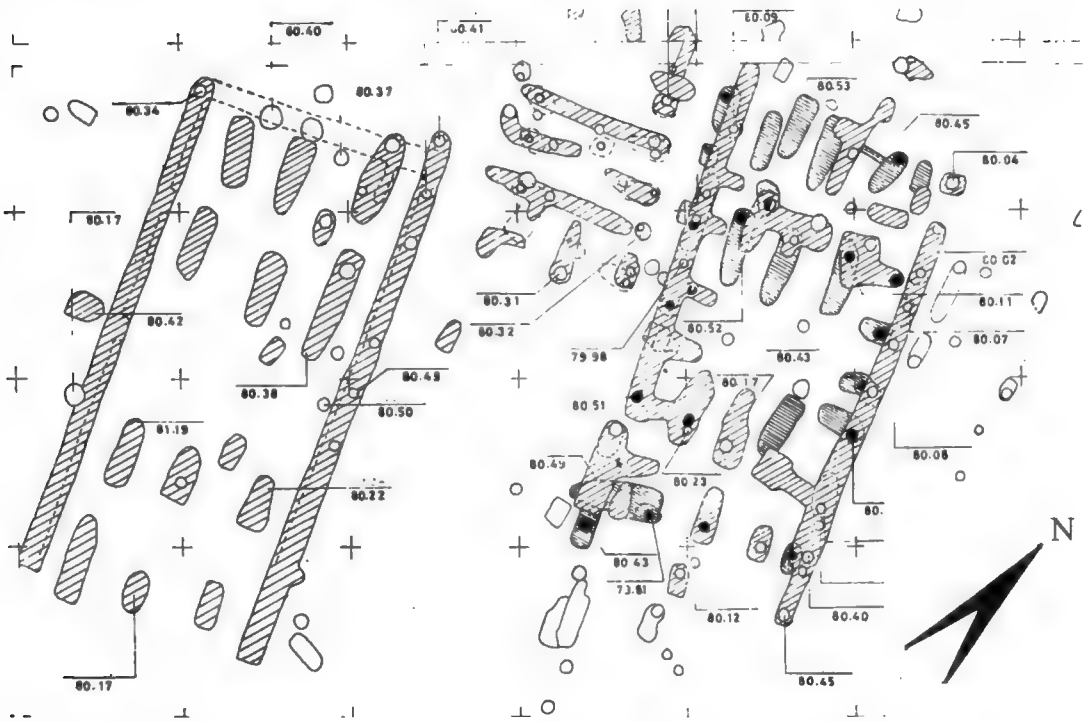

Fig. IVa.24. Gomolava, locuințe cu gropi lungi pentru stâlpi, în trepte, după Brukner

Unele din complexele de la Opovo, precum locuința 5 (Fig. IVa.22b) au o arhitectură similară cu unele din complexele de la Uivar sau de la Parța nivel 5a, cu care sunt contemporane. Cele de la Parța numai rareori au podeaua lipită, în vreme ce la Uivar este frecvent folosită aceasta tehnică. Dimensiunile unei astfel de case sunt de 5,6 x 5,6 m și uneori par a avea o tindă de 1,4 x 2 m .

Vršac – At

La Vršac – At au fost cercetări pe suprafețe mici, mai mult săpături de salvare. Acolo apar atât gropi și bordeie dar și unele structuri de locuințe. Ceea ce este extrem de important este faptul că datele stratigrafice arată existența unor materiale caracteristice pentru etapele Vinča C1 (nivel unde sunt cele mai bune analogii cu descoperirile de tip Turdaș, nivel C1 după cronologia lui Schier 1995). Deasupra lor sunt cele de etapă C2 și C3, în care apar materiale de tip Foeni. Relația Vinča C2-C3 – Foeni nu este clar definită, deși prezența unor

https://biblioteca-digitala.ro

materiale Vinča C2/D1 sau de vreme D la Foeni ni se pare evidentă, rămâne de demonstrat dacă grupul Foeni are o periodizare internă.

Fig. IVa.25. Vršac – At, ceramică și idoli din nivel Vinča C1, legături cu Turdaș

De altfel W. Schier și Fl. Drașovean la Uivar în orizonturile cercetate, contemporane cu Vinča C1 – C2 timpuriu nu găsesc importuri Foeni I ci doar Turdaș, Tisa I și Bucovăț (Schier, Drașovean 2004, 174, 178, fig. 20), cele de tip Foeni fiind deocamdată descoperite doar în poziții secundare (*Ibidem*, fig. 20/3), deși din punct de vedere cronologic (mai ales după datele C14) unele descoperiri sunt contemporane.

La Vršac – At au fost descoperite gropi, care după dimensiuni sunt gropi de bordeie și câteva locuințe de suprafață nedezvelite, așa încât nu avem nici un fel de informații despre complexe. La publicarea monografiei vom reveni asupra problemelor. Sigur este că una din gropi aparține grupului Foeni, de altfel bordeie cu materiale Foeni au apărut și la Lumea Nouă. La Zau apar atât bordeie cât și locuințe de suprafață (vezi mai sus grupul Zau).

Rolul grupului Foeni și legăturile cu Vinča C

Poziția cronologică a descoperirilor grupului Foeni este deosebit de importantă pentru Vinča târzie. În primul rând a permis o delimitare clară a descoperirilor Vinča C1 la Schier,

https://biblioteca-digitala.ro

B2/C (fără retardare, Gh. Lazarovici) de cele C1 la Milojčić. Și la Vinča sunt descoperiri de tip Foeni, dar nu au fost publicate (informații Draga Garašanin; piesele erau identice cu cele descoperite la Parța). Descoperirile de tip Foeni de la Parța tell 2 acoperă circa 1 m.

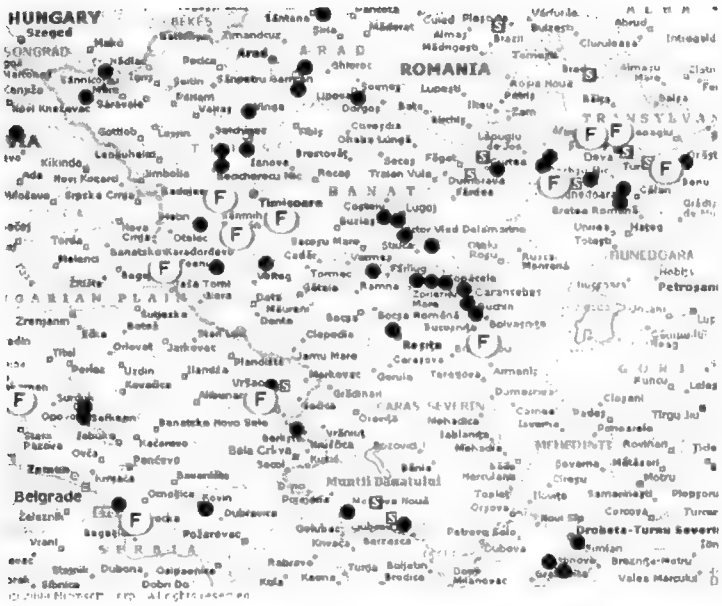

Fig. IVa.26. Descoperiri Foeni în Banat și Serbia▲; în Transilvania▼

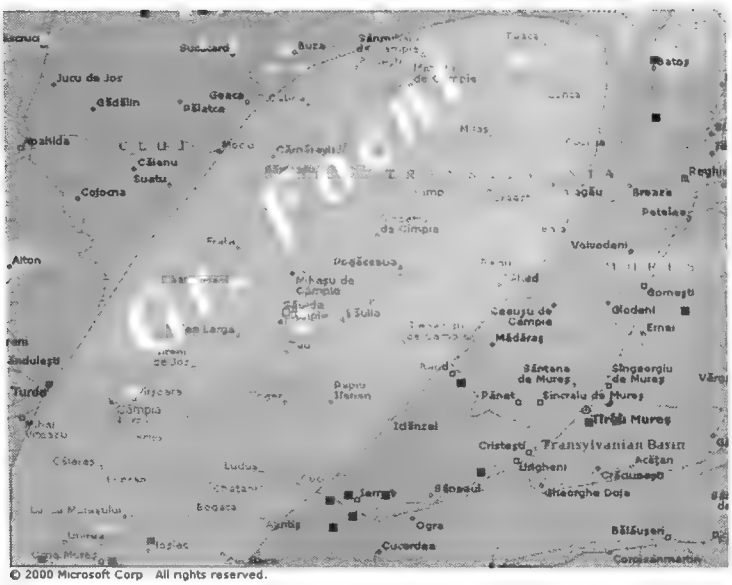

Credem că Foeni marchează a doua migrație din „șocul" Vinča C (Lazarovici Gh. 1994).

Ceretările de la Foeni, făcute cu multă migală și pe suprafețe mari au oferit date relevante pentru cunoașterea evoluției neoliticului târziu din Banat și Transilvania, fiind extrem de importante pentru încheierea evoluției neoliticului târziu și începutul eneoliticului.

Migrația Foeni a fost cea care a determinat:

- încheierea evoluției comunităților culturii Banatului;
- dă naștere culturii Petrești în Transilvania;
- încheierea evoluției complexului CCTLNZIS, după o scurtă perioadă de conviețuire ;
- contribuie la formarea grupului Iclod, de fapt la definitivarea desprinderii din CCTLNZIS, alături de grupul Turdaș.

In centrul și nordul Banatului, descoperiri Vinča C2 la Milojčić, sunt la Boriaș și Comlăuș (sat înglobat orașului Sântana; cea mai nordică stațiune Vinča C). Ceea ce nu știm este relația acestora cu grupul Foeni.

Și în Transilvania sunt materiale Vinča C la Turdaș (pliseuri spiraliere, caneluri specifice cu ceramică cenușie, buze de la amforete cu umăr marcat ș. a.; tot acolo apar și altele similare celor de la Vršac – At : Roska 1941, nivel inferior CXLIX/8, 11, 17, 25; XCIII/1, 4, 12: XCIV/6; în special CIX/3, 6, 10, CX/8; CXIII/2-9) și la Lumea Nouă, sector Ferma Romano-Catolică (punctul II la D. Berciu).

Un alt element comun descoperirilor transilvane și din sudul Crișanei, ce merg în cultura Tisa veche (Korek 1989, pl. 3/4, 7/9, 8/6-7, 11/11, 18/7-8) și în grupul Suplac I (Ignat 1998, fig. 69-79) este pictura cu benzi late negre în „X", „S" zig-zag, ș. a., motive tipice aspectului Tăulaș – Cauce (Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986; Luca et alii 2004) al grupului

https://biblioteca-digitala.ro

Turdaș (Roska 1941, CXXIII/6; Luca 1997,VIII.4, XIX/4, XXX/6; 2001, 25/1, 28/4-532/5 ș. a.) și nu doar grupului Cluj - Pericei.

O anume perioadă de timp Turdaș și Foeni sunt contemporane, tot așa cum grupul Foeni conviețuiește cu cultura Vinča C. Din punctul de vedere al arhitecturii, complexele de tip Foeni se leagă de descoperirile timpurii de la Gomolava (posibile importuri Foeni, vezi mai jos Grupul Foeni), dar și de cele Vinča C1 de la Parța tell 2, din acele locuințe mari cu gropi în trepte, fiind poate aceeași populație care a dat naștere culturii Turdaș, Tisa, cea care schimbă toate aspectele culturii Lumea Nouă, dă naștere grupului Iclod I și stă la baza originii culturii Petrești și a eneoliticului din Transilvania.

Deși nu avem argumente cronologice, corelațiile dintre Foeni dezvoltat și Vinča D1 ne determină a pune întreaga evoluție a grupului Foeni pe durata perioadei Vinča C2 la Vl. Milojčić, C3 la W. Schier, deoarece acolo unde sunt descoperiri Foeni nu apar cele de tip Pločnik I – respectiv C2/C3, cum arătam mai sus. Precizăm nevoia de a menține cronologia lui Vl, Milojčić până la apariția lucrării lui W. Schier. Datarea începutului descoperirilor de la Foeni ar fi după un C2 timpuriu, durata, dăinuirea merge până în D1, vreme când se impune epoca cuprului. De altfel ne bucurăm că W. Schier și Fl. Drașovean vorbesc de la început, foarte clar, de un Kupferzeit, datat între 4950-4500 B.C. (Schier, Drașovean 2004, 146).

Gomolava

Pentru Vinča C, în afara noilor descoperiri de la Vinča BB, sunt cele mai importante privind cronologia, dar mai ales arhitectura neo-eneolitică. Din păcate moartea prematură a acad. Bogdan Brukner face ca valorificarea importantelor descoperiri să fie mult amânată.

Fig. IVa.27. Gomolava, după Tasić

Succesiunea arhitecturii de la Gomolava, alături de cea de la Vinča și Opovo permit cunoașterea evoluției neoliticului târziu și a începutului eneoliticului. O serie de studii bine

https://biblioteca-digitala.ro

publicate privind arhitectura de la Gomolava ne scutește de analize detaliate, de aceea prezentăm succint câteva modele la care am mai făcut referințe pe parcursul lucrării noastre. Datele C14 de la Gomolava (Gläser 1996, 195, 205, fig. 7; C.-M. Lazarovici 2006) arată că au cea mai bună medie între 5.000 – 4.500/4.400 CAL BC.

Cel mai vechi orizont, Gomolava Ia, era considerat de B. Brukner ca fiind Vinča B2 (unele benzi incizate au analogii la -6,6 m la Vinča, ceea ce corespunde fazei B2, cu primele complexe din gropi de bordeie, gropi și câteva morminte: Brukner 1980, fig. 1-6; plan 4).

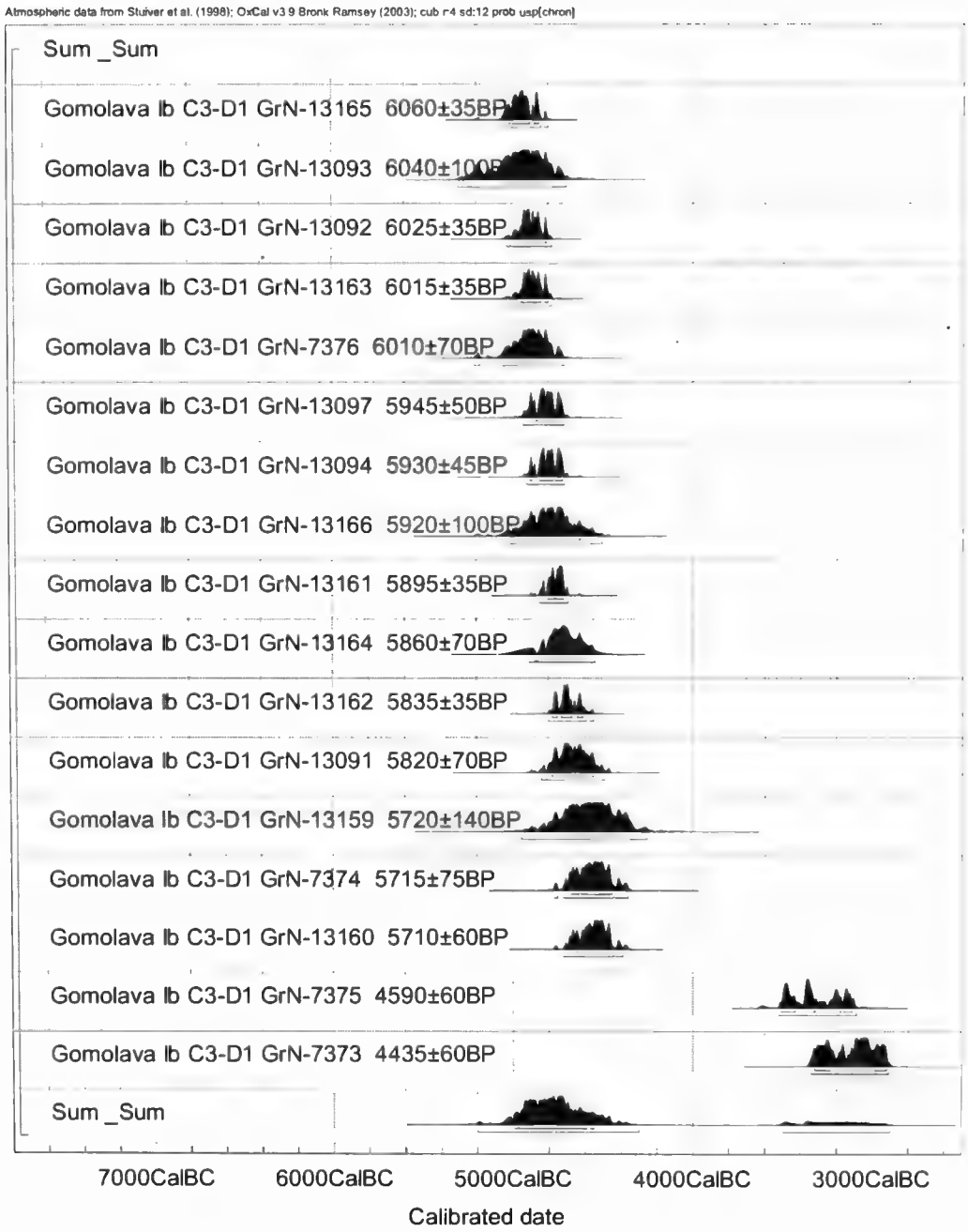

Fig. IVa.28. Datele C14 de la Gomolava Ib (Vinča C3-D1) după C.-M. Lazarovici 2006

Unele complexe erau afectate de gropi din nivelul Gomolava Ib (Brukner 1980, 12, fig. 1, pl. 5-6). Prezența gropilor ne amintește de situațiile de la Hodoni, Parța tell 2 și Zorlențu Mare, unde primele complexe din nivel Vinča C sunt cu gropi.

https://biblioteca-digitala.ro

Nivelul Gomolava Ia-Ib este cel cu marile complexe de locuit (unele încep în Ia) cu o arhitectură deosebită, cu locuințe de mari dimensiuni cu gropi dreptunghiulare (unele în trepte: Brukner 1980, fig. 1, 9, 11 ș. a.). De acest tip sunt două grupe de locuințe, unele mai mici (3,5 x 2,25 m, măsurat la mijlocul gropilor) altele mai mari (patru complexe de 7 x 3 m și alte două complexe de 9 x 4 m în blocurile I, IV-V).

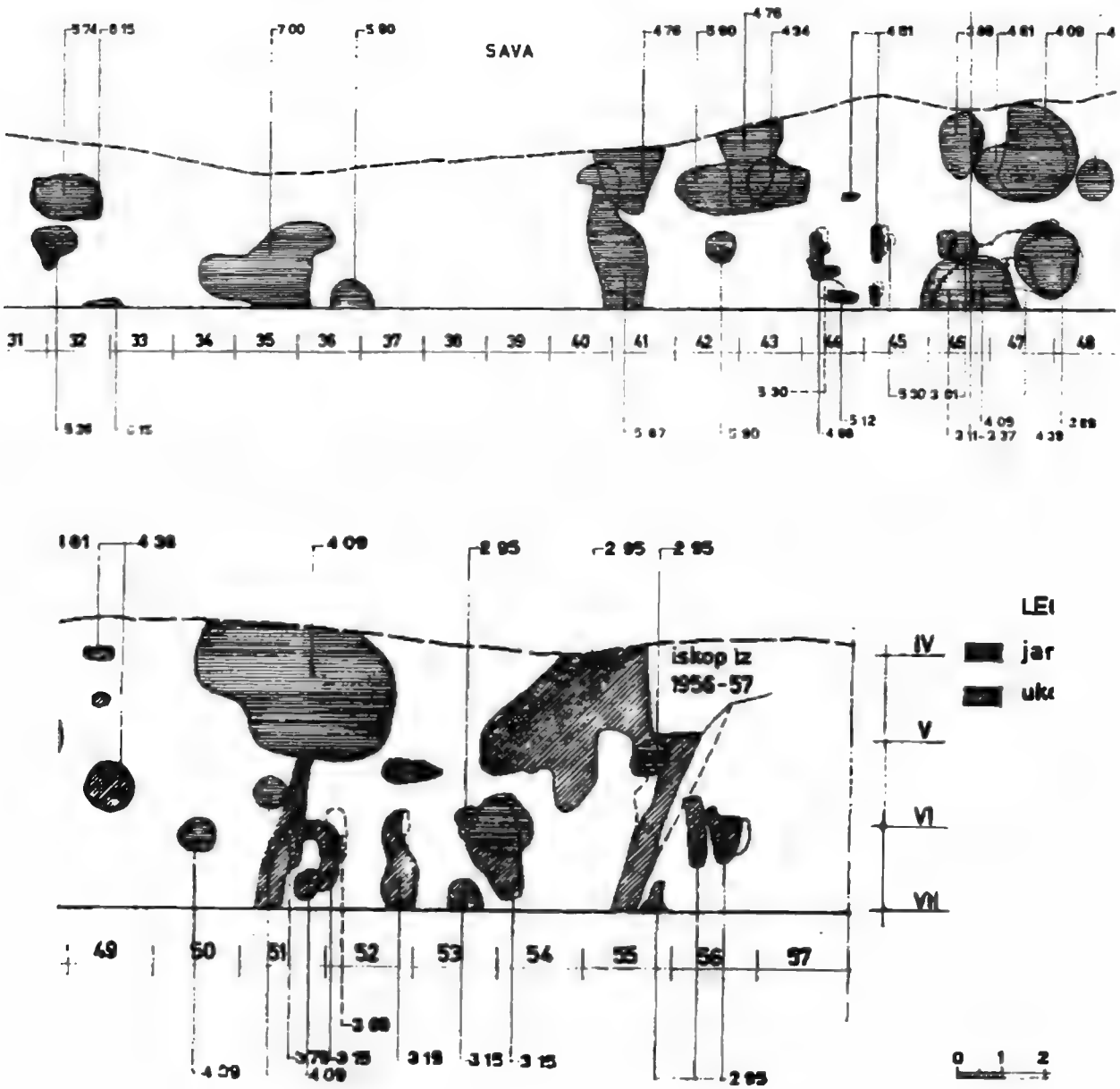

Fig. IVa.29. Gomolava Ia, nivel cu bordeie și gropi (după Brukner 1980)

La toate aceste locuințe observăm o grupare: uneori o locuință mare are una mai mică în vecinătate, alteori în continuarea locuinței mari este una mai mică. Practic este vorba de o îndesire a locuințelor.

Locuințele aveau șanț de fundație adânc, cu gropi dreptunghiulare pentru stâlpii din interior; uneori stâlpii de pe traseul șanțului sunt dublați, situație întâlnită la Parța la locuințele cu etaj. Un rând de gropi mai mici (Fig. IVa.29 stânga) ar putea fi adăugate ulterior.

https://biblioteca-digitala.ro

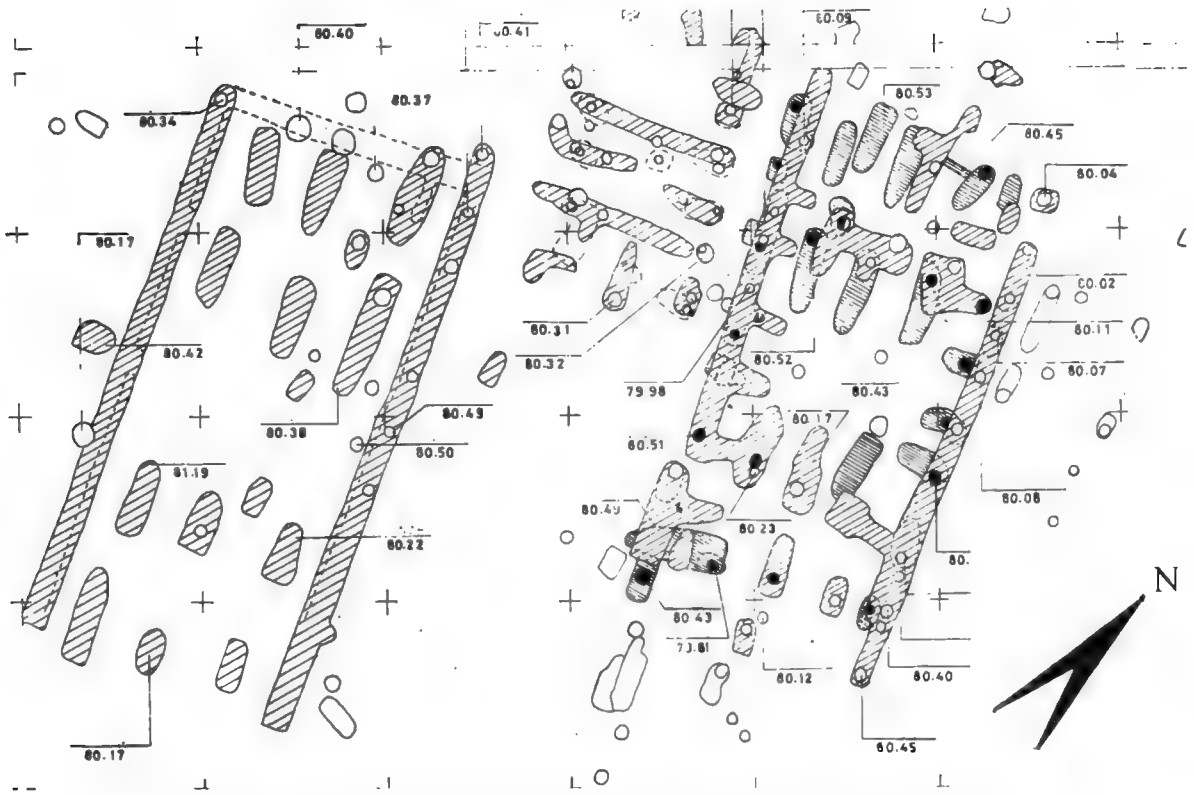

Fig. IVa.30: a▲ Gomolava, planuri de locuințe, Bloc I (Brukner 1980, pl. 11); b) Gh. și M. Lazarovici 2003▼

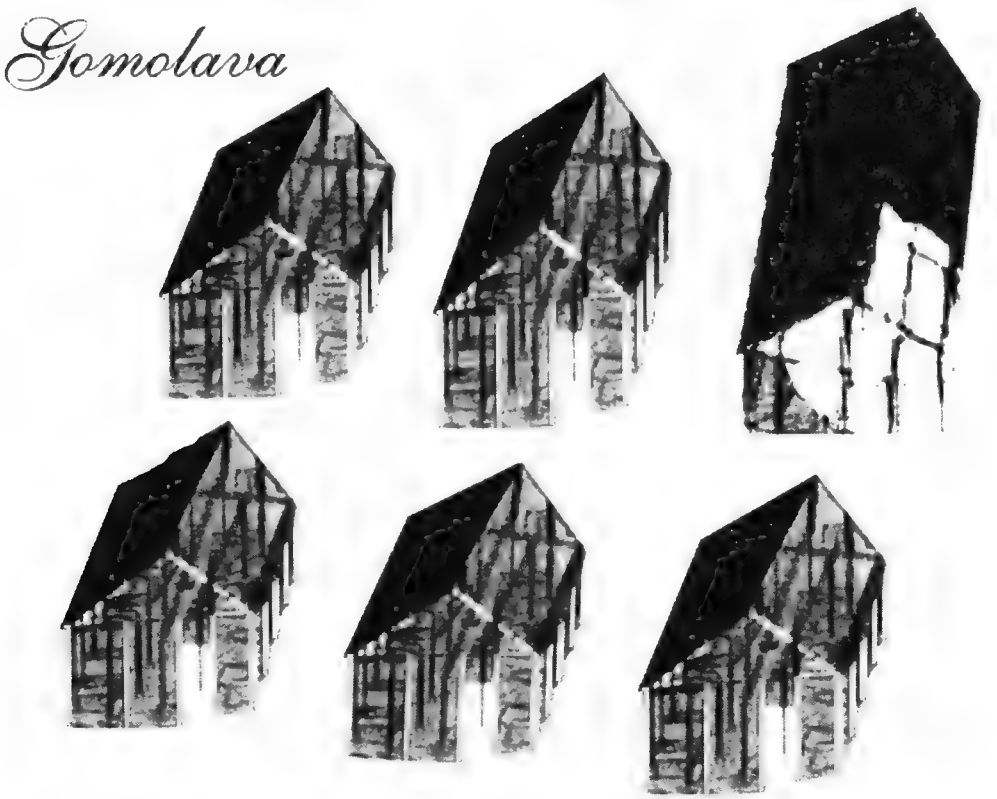

Deoarece în nivelul Ib târziu sunt semnalate unele platforme de chirpici (Brukner 1980, fig. 12) doar pe un anumit spațiu din perimetrul vechilor locuințe, unele ar putea proveni de la etajele acestor complexe, o asemenea structură de stâlpi, fiind capabilă să susțină asemenea construcții.

https://biblioteca-digitala.ro

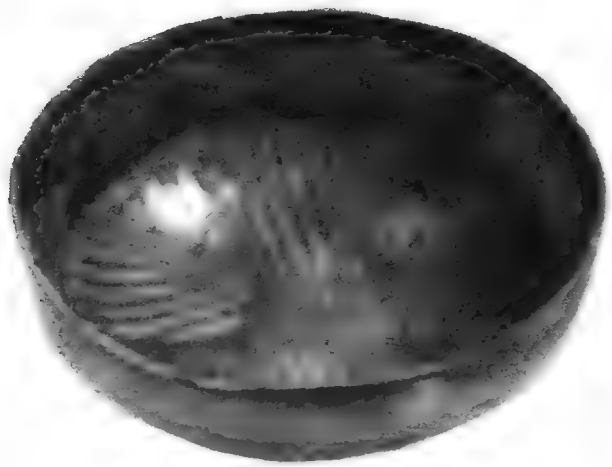

Fig. IVa.31. Vas Foeni, Gomolava

Locuințele au foarte bune analogii cu descoperirile de la Foeni, de altfel credem că sunt și unele vase comune sau importuri cum este cel de sus. De altfel locuințele din nivelul Ib târziu se leagă de cele de la Parța din nivel 5 și de cele de la Opovo.

Chișoda

În săpăturile Ortansei Radu de la Chișoda, o stațiune de fază Vinča B2/C (Radu 1978) au apărut unele complexe dar și niște șanțuri. Din păcate nu era foarte clar orizontul de la care porneau. In nivelul mijlociu s-au descoperit fragmente ceramice de tip Foeni, fie ca importuri, fie complexe. Cercetările ar trebui reluate. De alfel, după incendiul provocat poate de purtătorii culturii Foeni sau Tisa I, are loc un proces de retardare.

Arhitectura stațiunii e greu de definit doar după sondajul lung de verificare.

Liubcova

În Clisura Dunării, pe malul românesc cea mai importantă stațiune vinčiană cercetată pentru neoliticul tîrziu este cea de la Libcova, urmată de alte descoperiri izolate (Moldova Veche: Lazarovici Gh. 1979, 202, 269, s.v.; Milleker a descoperit astfel de fragmente ceramice în Muzeul Vršac), iar pe cel sârbesc Korbovo. Descoperiri vinčiene târzii au fost semnalate și la Ostrovu Corbului (cercetări mai vechi, Berciu D. 1953, 591 și urm. Lazarovici Gh. 1987, fig. 1-3), dar există foarte puține informații privind arhitectura.

Datele de la Liubcova aprțin orizontului Vinča A1-C2. Din aceste motive nu am separat descoperirile pe orizonturi culturale.

Eugen Comșa a făcut aici niște sondaje, iar apoi Sabin Adrian Luca a realizat o ridicare topografică și a trasat o secțiune magistrală cu intenția de a extinde ulterior cercetările, rămase din păcate în acel stadiu, dar publicate printr-o lucrare monografică (Luca 1998).

S. A. Luca amintește cinci orizonturi de locuire din nivel Starčevo-Criș II până în Vinča C2 (Luca 1985a; 1985b; 1987a; 1990; 1991; 1991a, voci; 1993b; 1998, 14-16; 2002; 2004 și bil.; 2005).

https://biblioteca-digitala.ro

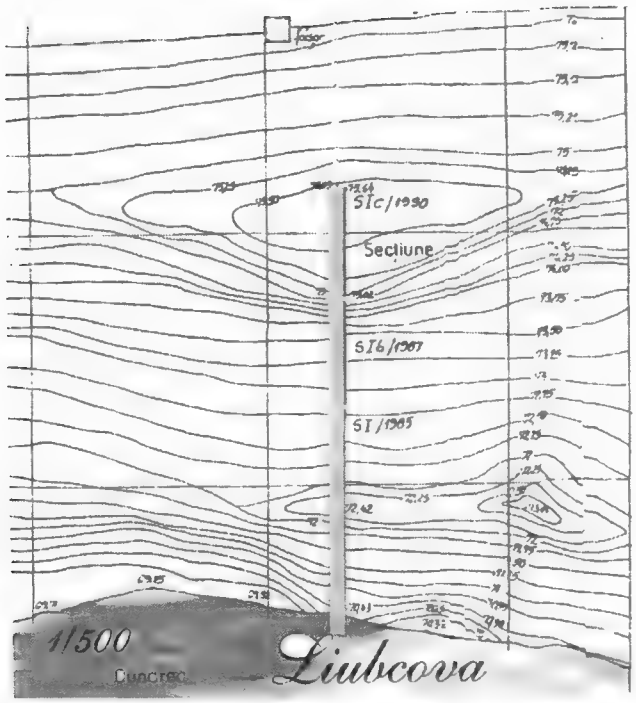

Fig. IVa.32. Liubcova, plan topografic, după Luca

În nivelele Vinča A și Vinča C au fost descoperite bordeie și gropi. În nivelul IV C (Vinča A) sunt pomenite șapte bordeie (B1, B6, B13, B15, B18) și trei locuințe de suprafață (L6a, L12a, L18a). Coroborând datele din cercetările lui E. Comșa (1966, 1967; 1969; 1969a) și ale lui S. A. Luca, la nivel Vinča C par să fie resturi de locuințe și colibe.

Complexele de locuit. Secțiunea fiind de 1 m lățime nu se pot aprecia dimensiunile exacte ale complexelor. Din studiul profilului, unele gropi pot fi legate de șanțurile de apărare (Fig. IVa.33) pomenite de E. Comșa (1967: 1969; 1969a; 1987, 33; Lazarovici Gh. 1990b, 95). Menționăm că bordeie sunt și în nivel Vinča A (nivel IV cu trei subfaze) și în Vinča C (nivel I și II). Unele bordeie au lățimea de 4-5 m, altele de 2-3 m, dar nu știm dacă nu cumva au fost prinse pe lățime, adâncimea lor fiind de la 60 la - 90 cm.

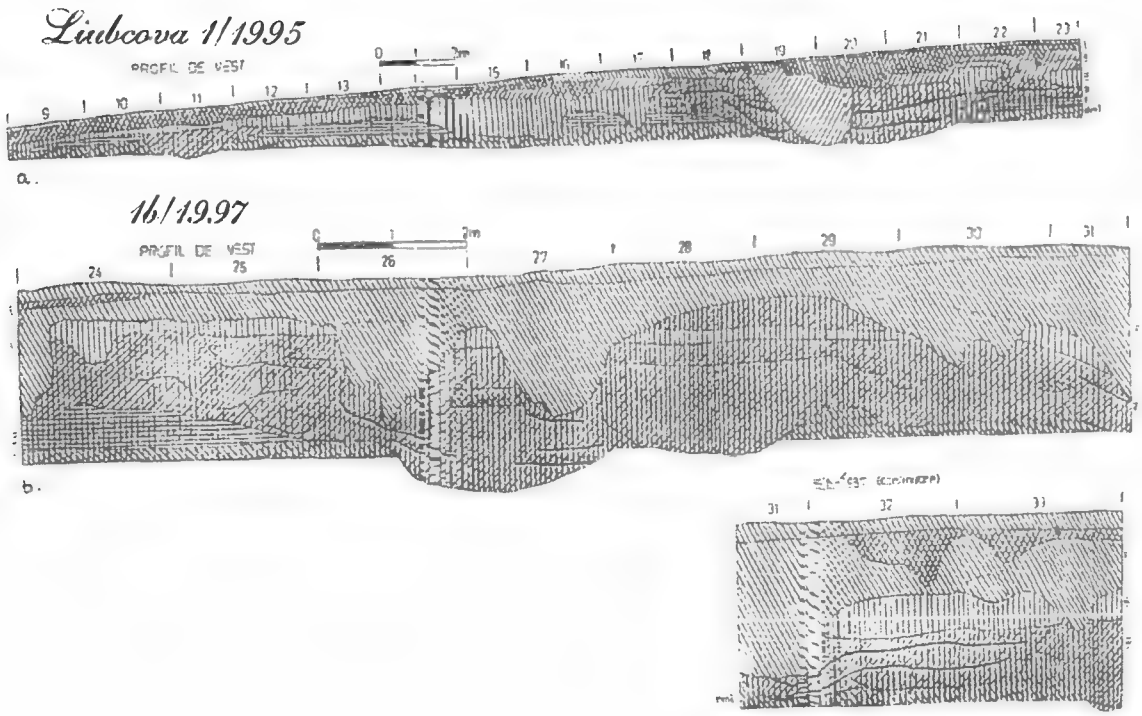

Fig. IVa.33. Liubcova, Orniță, profile, secțiunea magistrală, după Luca

Tot la o privire generală, la nivel Vinča C observăm unele gropi adânci de peste 1 m ce ne amintesc gropile de la Hodoni, Parța nivel 5, Parța - tell 2, Zorlențu Mare nivel 3-2 sau de la Gomolava ș. a. La multe din aceste gropi se văd vârfurile unor stâlpi de mari dimensiuni.

https://biblioteca-digitala.ro

Acestea confirmă încă o dată arhitectura fazei Vinča C1 de la Gomolava (Fig. IVa. 27, 29) sau de la Foeni (vezi cultura Petrești, grup Foeni), (Lazarovici Gh. și M. 2003, fig. 118-119). Locuințele din nivel III au șanțuri de fundație și resturi de chirpici de la pereți (L11 și L17), iar uneori sunt ușor adâncite (L2: poate fi vorba de o nivelare a pantei).

La o locuință din nivel Vinča A3/B1 au fost aplicate „coloane" de lut pe exterior (Luca 1990, 34; 1998, 20). La Gornea, în nivel Vinča A am găsit asemenea piese, pe care le considerăm ancadramente de ușă sau fereastră. Ulterior ele au fost descoperite și la nivel Vinča B1-B2/C la Parța, în cultura Banatului, în nivelele 7c-6 (P4, vezi mai sus).

Sanctuare și altare casnice

Deși nu avem prea multe informații (dimensiunile mici ale secțiunilor, de numai 1 m, ce nu permit observații stratigrafice), totuși unele piese monumentale, ca și prezența unor idoli cu totul deosebiți legați de cultul lichidului sacru, ne arată că atât la nivel Vinča A cât și la nivel Vinča C, Liubcova a fost și un centru socio-religios.

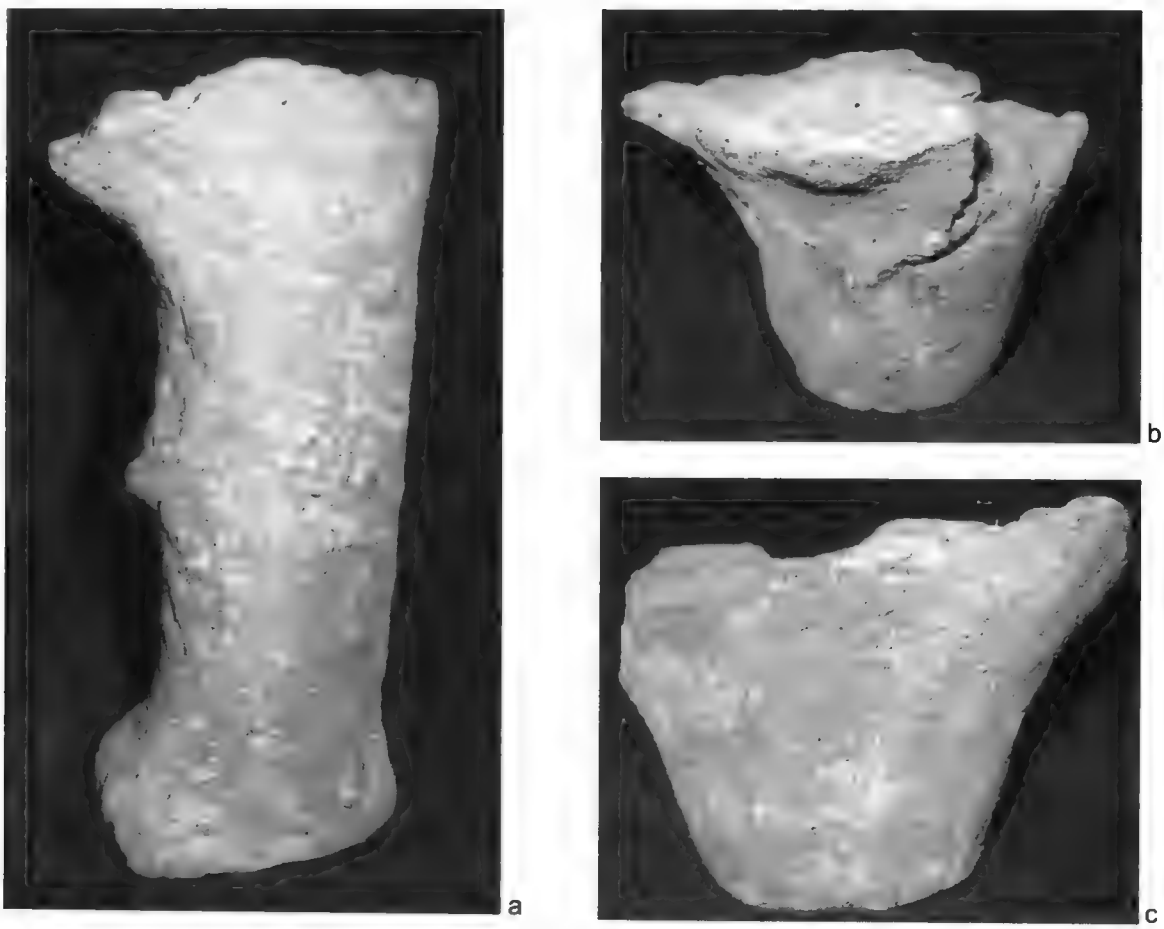

Fig. IVa.34. Liubcova, piese ale unui altar casnic, nivel Vinča A3-B1

În unul din complexe au fost descoperite trei piese monumentale, un picior de statuetă de peste 30 cm, ca și alte două picioare (circa 50 cm) de la altare casnice, în locuințe sau în casele preoteselor. Când spunem acestea ne gîndim la ritualurile semnalate în unele construcții de la Balta Sărată (vezi mai sus) legate de ritualuri la ridicarea sau abandonarea anumitor construcții.

https://biblioteca-digitala.ro

Cea mai interesantă piesă, legată de primirea lichidului sacru, de atitudinea „preotesei", îmbrăcămintea rituală, masca rituală, vasul ritual pentru lichid (askos-ul) este statueta de la Liubcova (Luca, Dragomir 1987; Luca 1990; 1990a; 1991, 215; 1993b; ș.a.).

Materialele descoperite în acest sit demonstrează că aici era vorba de un adevărat cult al lichidului sacru, în special primirea și păstrarea lui. Ne referim și la cea de a doua statuetă, care ține tot pe piept cu mâna stângă un vas askos (toarta este spre stânga). Și această piesă face parte din descoperirile întâmplătoare ca și o alta zoomorfă, total deosebită, ce are pe picioarele din față sâni de femeie și incizii pe corp.

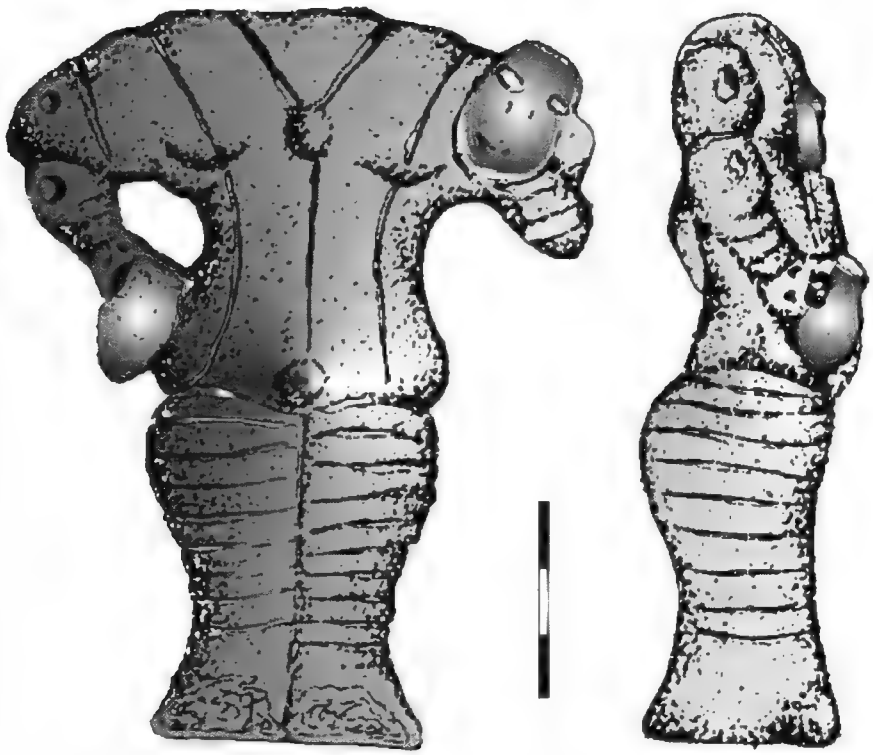

Fig. IVa.35. Liubcova, statueta 1, Vinča C, primirea lichidului sacru, luarea măștii

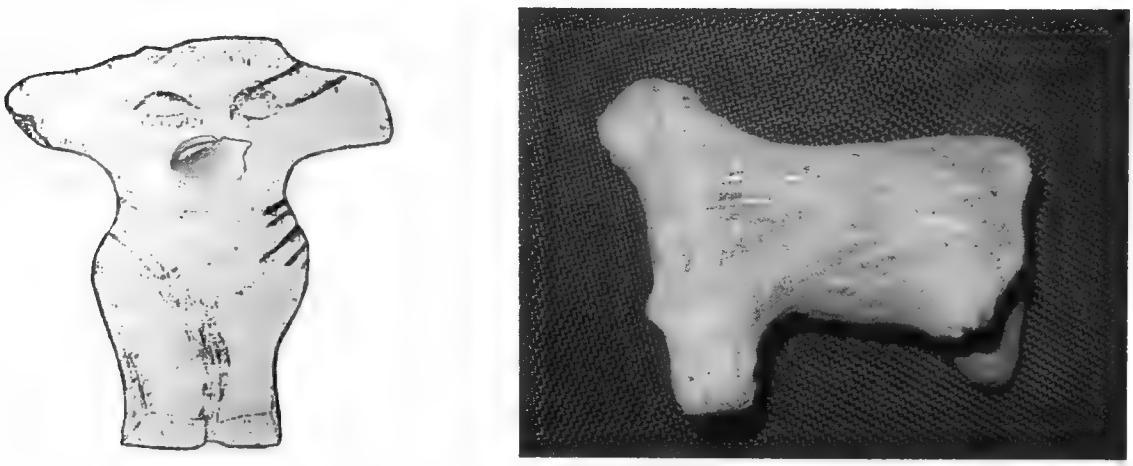

Fig. IVa.36. Liubcova: a) statueta 2; b) statuetă zoomorfă

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVa.37. Altar Kachti

Analogiile privind primirea „lichidului sacru" arată că este vorba despre spermă, sămânța divină, sămânța de la ***Zeii Taur, Berbec și Țap***. Acestea se leagă de fecunditatea și fertilitatea turmelor, de rolul și ritualurile „preotesei". Descoperirile de la Liubcova sunt expresive, deoarece una din statuiete arată pentru prima oară că preoteasa când se înfățișează în fața divinității își dă jos marca pentru a primi lichidul sacru. Exemplul din altarul de la Kachti, din civilizația cicladică unde preotul cu mască pe față primește în amforă sperma sacră de la cele trei divinități masculine cu phalloi în erecție de pe altar, arată clar că este vorba de generalizarea ideii de sămânță sacră și nu sămânța unui anumit animal. Mai sunt descoperiri cu caracter de cult nepublicate, de la Leu și Padea, teza Doinei Galbenu fiind inedită, iar rezumatul neprofesional redactat, așa încât nu se poate opera cu el. Acolo sunt amintite niște complexe interesante, despre care nu sunt prea multe detalii.

Sistemul de fortificație

Sisteme de fortificație trebuie să fi fost în fiecare stațiune neolitică principală. Cele secundare sau sezoiniere, nu aveau desigur nevoie, acestea fiind la mai puțin de 3-5 km de stațiunile principale, reprezentând desigur așezări satelit ale acestora. Am văzut cu prilejul studiilor de caz de la Uivar ce amploare și dezvoltare cunosc acestea. În mai toate civilizațiile din această vreme din Europa centrală de est și de vest, în sud-estul Europei și Balcani apar sisteme de fortificare. Tot acum apar unele fortificații cu rol cultic sau social (*Tagung Befestigte* 1990).

Rast. Studiu de caz

Stațiunea de la Rast este extrem de importantă, deoarece este și singura săpătură într-o așezare vinčiană din sudul țării, publicată exemplar. Despre toate celelalte descoperiri informațiile sunt confuze, sunt folosite noțiuni fără conținut clar, precis, sunt prezentate materiale fără o clară stratigrafie comparată.

Stațiunea de la Rast din sudul Olteniei se datează în faza Vinča C2 după periodizarea lui W. Schier, Vinča C1 după a lui Vl. Milojčić (Dumitrescu Vl. 1980; Chapman 1981). Acestea nu sunt singurele descoperiri Vinča C din Oltenia, dacă avem în vedere și cercetările mai vechi de la Ostrovu Corbului (Lazarovici Gh. 1987; 1994). Datele referitoare la complexe sunt destul de vagi, dar sunt situații de amplasament și profile destul de sugestive.

https://biblioteca-digitala.ro

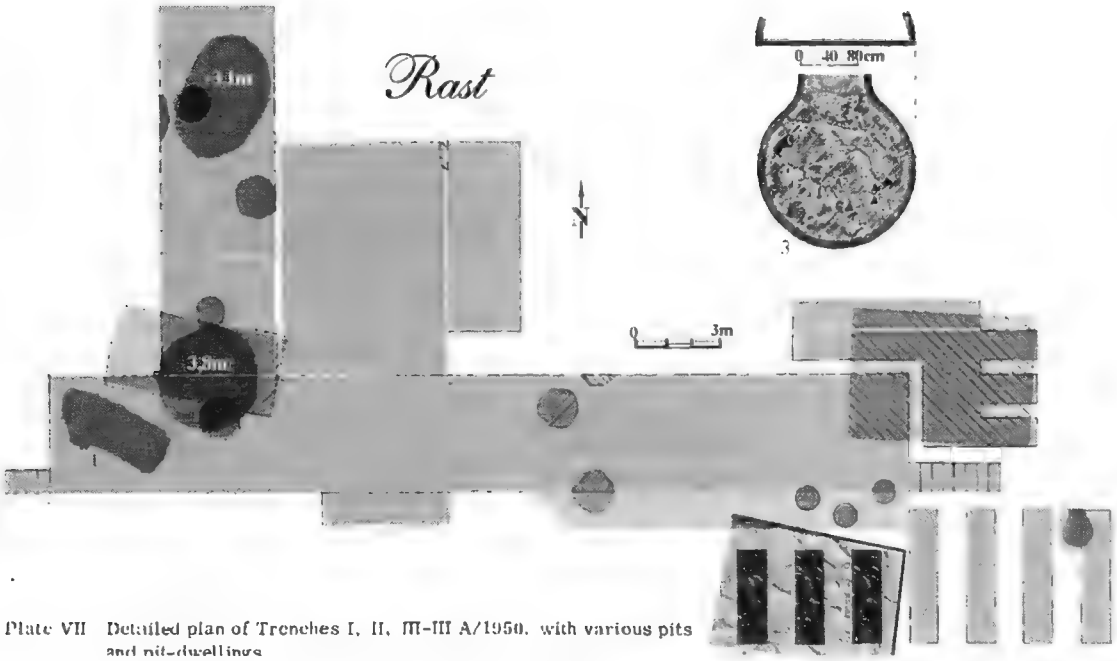

Plate VII Detailed plan of Trenches I, II, III-III A/1950, with various pits and pit-dwellings

Fig. IVa.38. Rast, planul săpăturilor, după VI. Dumitrescu

Descoperirile de la Rast sunt importante și deoarece din nivelul al doilea și după acesta sunt elemente de legătură cu grupul Gradesnica evoluat. Ar trebui ca și în nordul Bulgariei să fie descoperiri de tip Vinča C, dar sistemul de periodizare a împietat asupra cunoașterii și înțelegerii depline a fenomenelor istorice.

Cercetările de la Rast, desfășurate pe suprafețe destul de mari (cca. 280 m^2 în una din campanii) au dus la descoperirea a cca. 13 gropi, două bordeie și două sau trei locuințe (una este Latène), dar nici unul din complexe nu este prea bine definit, fiind sondate prin trei mici secțiuni care au permis reconstituirea unui profil mai exact. Bordeiele sunt de dimensiuni mari (unul rotund avea diametrul 3,7 x 3,2 m); cel oval (sau „boabă de fasole": 5,2/4,8 x 3,2 m), de fapt tipul F9 (mai sus Fig. IIIa.27 tipologia bordeielor) avea axul lung orientat NNE-SSV. Din profilul lor rezultă că erau săpate în trepte, modalitate obligatorie la adâncimi mari. De altfel lucrările edilitare au distrus partea superioară a săpăturilor, așa încât este explicabilă lipsa mai multor locuințe de suprafață. Gropile de mici dimensiuni, gropile de provizii sau cu altă funcționalitate sunt plasate și în apropierea unor bordeie, lângă locuințe dar și în spații goale. Acestea au dimensiunile de circa 1,1 m, pereții lor nefiind drepți, dimensiunile variază. Nu putem să nu observăm asemănarea cu situațiile de la Hodoni și Zorlențu Mare, adesea subliniate. Dintre obiectele mai interesante este un cuptor care credem că este din altă perioadă, în stațiune fiind și descoperiri dacice.

În Bulgaria nu sunt foarte multe date radiocarbon pentru această perioadă. Sub termenul de Karanovo II/III sunt noțiuni diferite. Perioada Karanovo IV este foarte scurtă și nu prea sunt date clare C14. Și aici apar fenomene similare celor din orizontul Vinča C, dar au fost

https://biblioteca-digitala.ro

definite cu alți termeni. De exemplu, descoperirile de la Iassatepe, zise Karanovo II/III sunt datate la 6080 ± 80 B.P.; cele de la Strumska (II), iar mai spre sud de la Topolnica, nivel IIb-IIc sunt legate de descoperirile din Tracia Greacă de la Akropotamos. Menționăm și descoperirile din nordul Munților Balcani de la Kacica, aparținând unui orizont contemporan cu cele Vinča C, datate în jur de 6160 – 6190 BP (Todorova 1986, 35-38; Todorova, Vaisov 1993, 88-91; Görsdorf, Bojadžiev 1996, 142). Descoperirile culturii Marica, nivel Karanovo V se datează spre finalul etapei Vinča C.

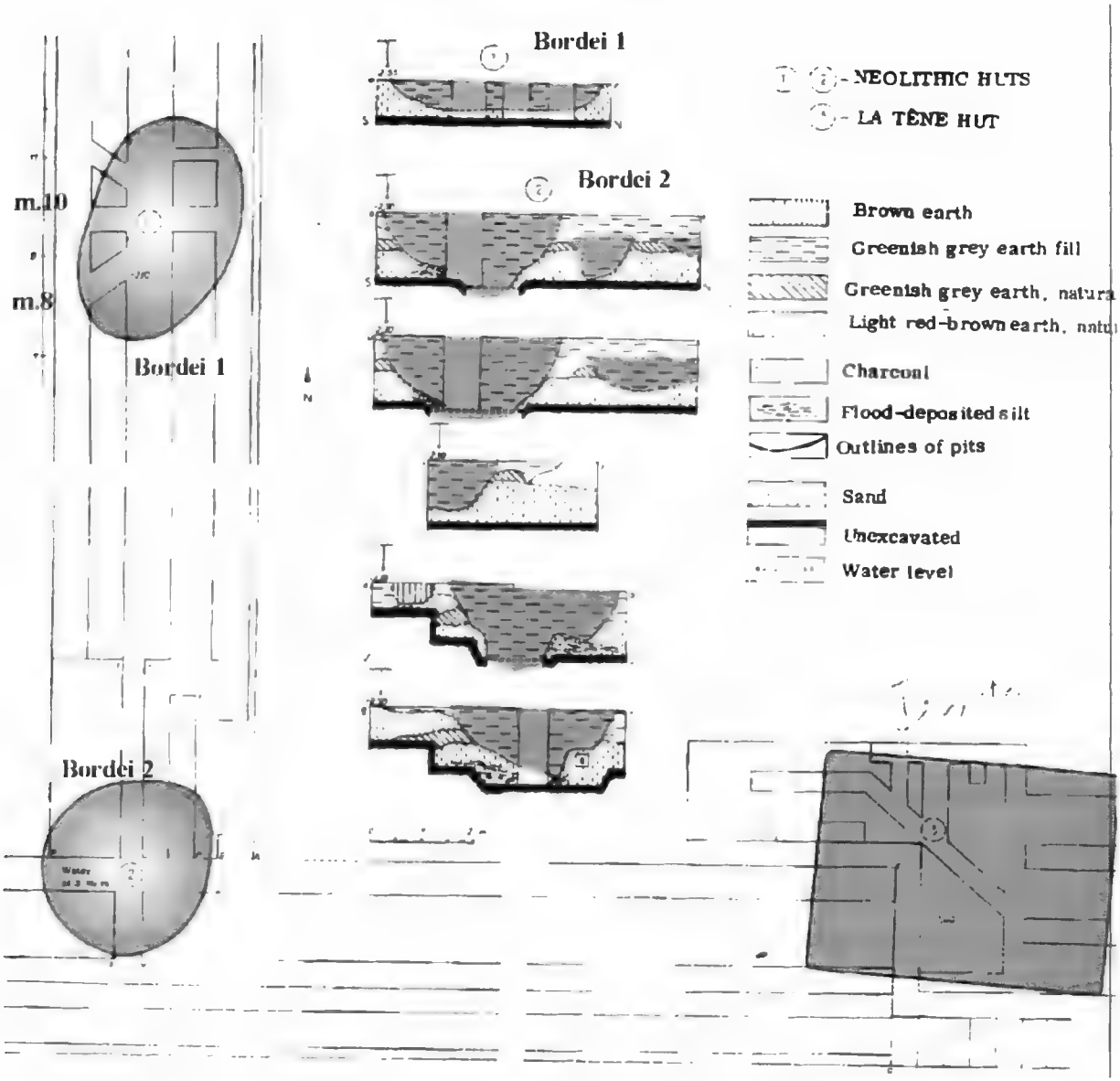

Fig. IVa.39. Rast, bordeie, după Vl. Dumitrescu

https://biblioteca-digitala.ro

b) Cultura Vădastra

Originea și aria de răspândire

Fig. IVb.1. Vădastra, răspândirea

Aria de răspândire (Fig. IVb.1) cuprinde un spațiu între Olt și Jiu, unde anterior era aspectul Dudești - Vinča. Descoperiri ale acestei civilizații sunt semnalate la Vădastra, Crosovu, Fărcașele de Jos - *La Cimitir*, Fărcașele de Sus *Pe coastă*, Hotărani – *La școală* și - *La turn*, Piatra Olt – *Nucet* și *Vadu Colibii*, Ipotești - *La Conac*, Slatina (Berciu D., Butoiu 1961, 140-141; Berciu D. 1961, 51, 53-54; Mateescu 1949; 1955; 1959; 1962; 1970; Nica 1970, 31-32; Nica 1988; Comșa 1962a, 217). Ea ar mai cuprinde și sud vestul Munteniei, între râurile Olt și Vedea, ca și zona de la sud de Dunăre în Bulgaria (Cristescu 1927-1932/1933,167-225; Mateescu 1962, 404-420; noi date despre aceste descoperiri, Naidenova 2005 și bibliograf.).

Cultura Vădastra s-a format pe un fond Vinča - Dudești (dacă este Dudești și în sudul Munteniei), la care se adaugă alte influențe de origine egeo - mediteraneene și central europene (cultura ceramicii liniare), (Petrescu-Dîmbovița 2001, 149). Alți autori consideră că ea a fost influențată și de culturile Boian și Marica (Comșa 1993, 159).

Cultura Vădastra a fost împărțită de C. Mateescu în două faze (1957, 1959, 1978) de D. Berciu în patru faze (I-IV: 1961, 53), iar M. Nica atribuie aceleiași culturi cinci faze evolutive (1970, 46; 1971a).

Cronologia relativă și absolută

M. Nica semnalează prima fază la Hotărani – *La turn*, unde sesizează trecerea de la Dudești la Vădastra, atrăgând atenția și asupra unui import Giulești (Nica 1970, 46, fig. 12/2); D. Berciu semnala un import Bolintineanu la Slatina (Berciu D., Butoiu 1961, 140). M. Nica a sincronizat materialele de la Fărcașele de Sus – *Pe coastă* (de la 0,55-11,2 m) cu Dudești – Cernica (Nica 1971a, 32).

Sfârșitul este legat de Boian V prin descoperirile de la Fărcașele de Sus – *La școală* (Nica 1970, fig. 12/8), idee împărtășită și de D. Berciu, care semnala legături Vădastra IV cu Boian V la Tangâru, Petru Rareș, Slatina, Ipotești (Berciu D. 1961, 51-52) și de VI. Dumitrescu (Gumelnița A2 - Boian III: Dumitrescu VI. 1970, 19-20). Legături mai îndepărtate au fost precizate la Phtiotis Thebes (Milojčić 1950, 110; vezi și Weishaar 1989) ca și altele (probabil la acelea se referea M. Petrescu–Dîmbovița). Pentru statuetele Vădastra II, M.

https://biblioteca-digitala.ro

Garašanin dădea analogii la nivel Vinča – Pločnik (Garašanin M. 1968, XXXIX). Legăturile cu Boian V și Gumelnița I au fost subliniate și de D. Berciu (1961, 53).

Sincronismele cu Vinča, pomenite în literatura veche nu au fost stabilite analitic. Ele comportă mari discuții.

Așezările

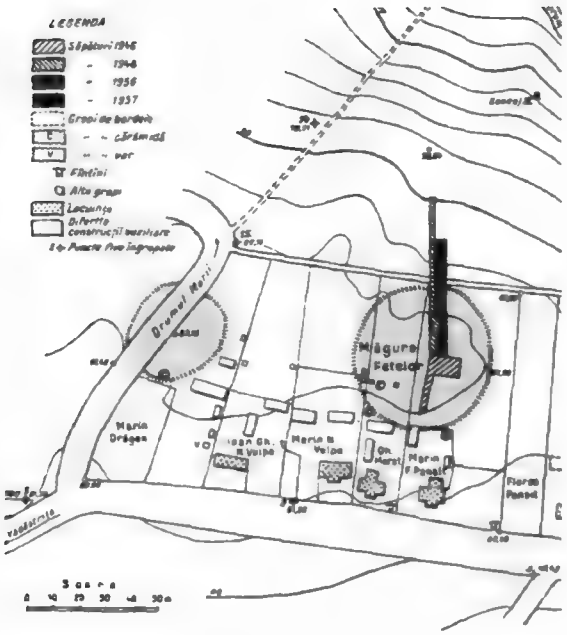

Fig. IVb.2. Vădastra, planul celor două așezări, după Mateescu

Cercetări arheologice mai consistente au fost efectuate în așezările de la Vădastra *Măgura Fetelor*, - *Măgura Jilavei*, Crușovu, Hotărani și Fărcașele (Mateescu 1957; 1959; 1970; 1978; Nica 1970, 43, 46; 1971a). Din păcate informațiile cu privire la tipurile de așezare și locuințe sunt laconice. Așezările Vădastra au fost identificate mai ales pe marginea teraselor.

Din cea de a doua fază de evoluție apar și așezările de tip tell (Comșa 1993, 59).

În perimetrul localității Vădastra există două așezări aparținând acestei culturi, *Măgura Fetelor* și *Dealul Cișmelei* (Fig. IVb.2), (Mateescu 1957; 1959; 1962; 1978). Așezarea de la *Măgura Fetelor* este amplasată pe o mică ridicătură. Forma acestei măguri este rotundă, iar suprafața ei nu este prea mare, diametrul ei fiind de 54,50 m pe direcția NS și 50,50 m pe cea EV. Două straturi Vădastra (I și II), niveluri de locuire paleolitice, aparținând culturii Sălcuța și altele mai târzii demonstrează că acest amplasament a fost utilizat din plin de comunitățile preistorice (Mateescu 1959, 61-63). Zona oferea condiții propice pentru locuire și practicarea agriculturii, iar în preajmă este semnalat și un izvor.

Stratul Vădastra I la *Măgura Fetelor* este caracterizat prin gropi de diferite dimensiuni, din care unele au servit probabil și ca bordeie (Mateescu 1970, 69).

Fortificațiile

Așezarea de la Vădastra - *Măgura Jilavei*, în prima fază Vădastra I, are un șanț de împrejmuire (Fig. IVb.3), (Mateescu 1970, 69; 1972, 29-37: 1973, 57). Studiind stratigrafia observăm o etapă de curățire sau refacere, ce ar putea aparține funcționării din etapa a II-a. Traseul șanțului ar fi circular (Mateescu 1972, 30 II/2; III/1; Comșa 1971a, 204; 1987, 61, 128-129; Florescu A. C. 1966, 123). Șanțul a fost interceptat pe latura de nord și de est a săpăturilor, dar traseul său nu a fost stabilit cu exactitate (Mateescu 1970, 69). Șanțul avea o lățime de 4,15 m, iar adâncimea era de 1,15 m (Mateescu 1970, 69).

https://biblioteca-digitala.ro

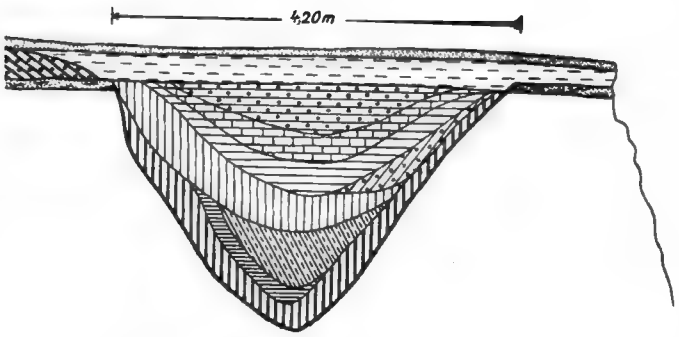

Fig. IVb.3. Vădastra - Măgura Jilavei, sistemul de fortificație, după Mateescu

Stratul II, din același loc, cu mai multe nivele de locuire, conținea mai multe gropi pentru scoaterea lutului, ulterior umplute cu resturi menajere, locuințe de suprafață și vetre exterioare (Mateescu 1970, 71).

Așezarea de la Hotărani se află pe un pinten al terasei inferioare a Oltului. Suprafața așezării este mare, de cca. 400 x 400 m (Nica 1971a, 5-7). Situl conține trei nivele Vădastra, caracterizate prin gropi, locuințe de tip bordei și semibordei. Cel mai bogat pare a fi nivelul al treilea, ce aparține fazei finale a culturii Vădastra. Alături de gropi s-au descoperit două vetre exterioare, iar lângă una din ele două râșnițe (Nica 1971a, 25, fig. 9).

Complexele de locuit

Bordeiele și gropile

C. Mateescu a realizat săpături de mare migală studiind cu mare atenție bordeiele, gropile, umplutura, forma și volumul lor (Fig. IVb.4).

Un bordei de formă aproximativ rectangulară este menționat de C. Mateescu în stratul I de la Vădastra (Mateescu 1959, 66).

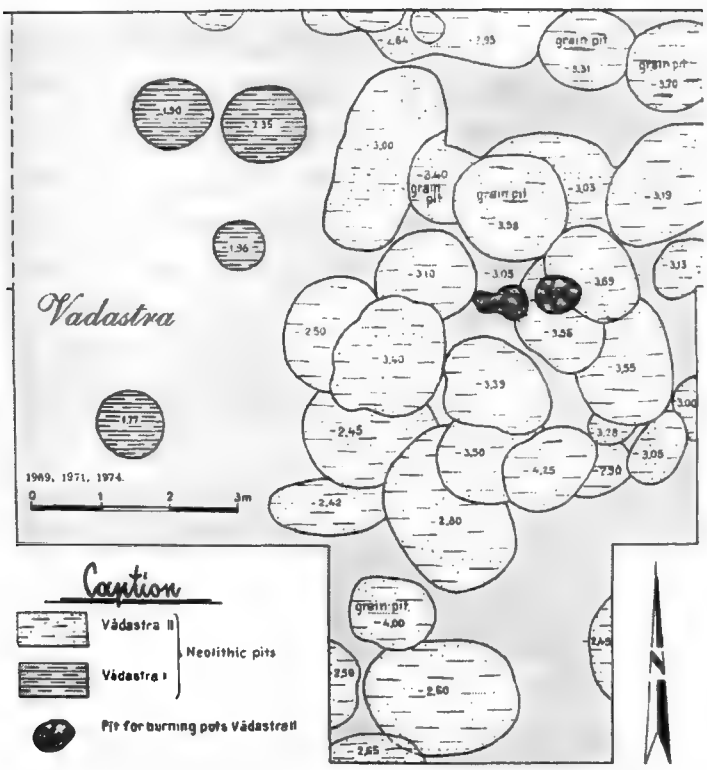

Fig. IVb.4. Vădastra, săpăturile din 1969, 1971, 1974, după Mateescu

Bordeiul 2 avea dimensiunile de 3,5 x 3 x 1,5 m de la nivelul de călcare, ceea ce face să fie printre bordeiele adânci. O latură era albiată, fiind foarte probabil distrusă după abandonare, fapt ușor de petrecut la așa adâncime mare.

Bordeie și semibordeie au fost semnalate și de M. Nica la Fărcașele (Nica 1970, 43).

În afară de bordeie, apar și numeroase gropi, unele sunt clar din faza timpurie, Vădastra I (Fig. IVb.4-5), altele din faza Vădastra II. După numeroasele intersecții rezultă mai multe etape de funcționare în etapa Vădastra II, strat de altfel și mai gros. Unele gropi provin de la stâlpii de fundație, altele, după profil (Fig. IVb.5), sunt de provizii. O clarificare mai exactă se poate face după publicarea conținutului lor.

https://biblioteca-digitala.ro

Faptul că între ele sunt și gropi pentru „ars ceramica" arată că în anumite etape de funcționare zona respectivă servea altor scopuri; din analogiile etnografice gropile sau spațiile pentru ars ceramică sunt la marginea așezărilor (Fako Traore 1989-1993), ori săpăturile din 1956 erau în interiorul șanțului de împrejmuire sau la marginea tellului, astfel că este firesc să fie amplasate aici complexele de acest fel.

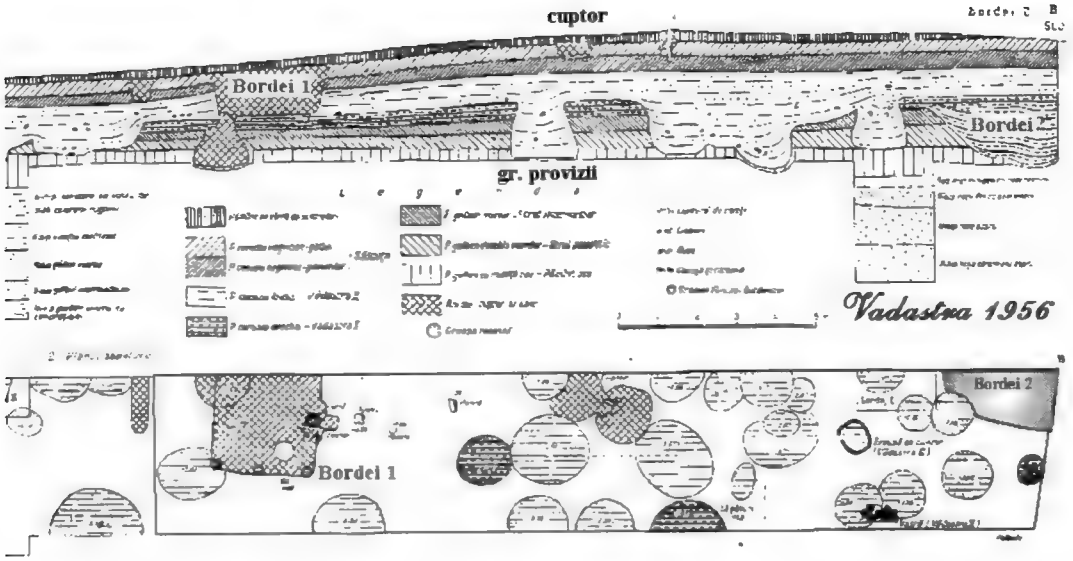

Fig. IVb.5. Vădastra 1956, după Mateescu

Locuințele de suprafață

Locuințele de suprafață descoperite fac parte din tipul cu platformă podea (Fig. IVb.6). Stratul II de la Vădastra conținea mai multe locuințe de suprafață incendiate, doar una dintre ele fiind descrisă cu mai multe detalii (Mateescu 1978, 65-71). Casa, de formă rectangulară (cca. 7,40 x 3, 70 m), era dotată cu o verandă / pridvor, de dimensiuni ceva mai mici, 3,40 x 3 m. Avea două încăperi, de dimensiuni inegale, despărțite de un peretele intermediar (Fig. IVb.6 marcaj Dw). Din loc în loc, de-a lungul peretelui, se pot observa stâlpii de la structura de bază.

Reținem atenția cu o imagine în care se păstrează urma unui perete tăiat drept (Fig. IVb.7, marcaj W). El s-a rupt dintr-o porțiune unde era sprijinit pe o bârnă orizontală, fie este vorba de o stelă.

Conform descrierii autorului, casa avea pari verticali pentru susținerea structurii peretelui, care se aflau la o distanță de 0,40 – 1 m unul de altul (Mateescu 1978, 66). Spațiul dintre aceștia se umplea cu o structură de nuiele, care se consolida ulterior prin adăugarea unor stâlpi mai subțiri. Autorul săpăturilor considera că împletitura de nuiele a pereților începea la o distanță de circa 20 cm de la baza peretelui (Mateescu 1978, 66).

Deși nu se spune, pereții trebuie să fi avut o fundație, ceea ce ar explica începerea lipirii lor de la o anumită înălțime. Rolul fundației era de a susține stâlpii pentru peretele împletit. Urma lipirea pereților cu lut amestecat și cu pleavă. În încăperea mai mare s-a găsit groapa unui stâlp central, adâncă de 20 cm, care susținea acoperișul (Mateescu 1978, 66).

https://biblioteca-digitala.ro

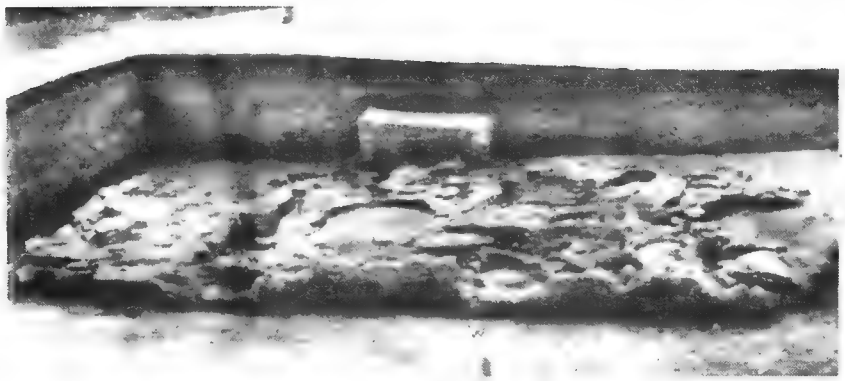

Fig. IVb.6. Vădastra II, locuință perforată de gropi din etapele ulterioare

Fig. IVb.7. Vădastra II, Perete cu urma stâlpilor de structură și a parilor pentru nuiele. Peretele intermediar, W, poate fi fragment de perete sau rest de stelă (după Mateescu)

C. Mateescu credea că pereții aveau o înălțime de cca. 2,50 m, iar cei ai verandei / pridvor erau ceva mai joși. Pereții aveau o grosime de cca. 30 cm. Porțiuni din pereții exteriori ai casei, având 10-50 cm înălțime s-au păstrat pe laturile de nord și vest ale casei. Pe o anumită porțiune s-au descoperit și resturi din peretele despărțitor (Mateescu 1978, 66). Acesta a fost construit direct pe podeaua casei. În partea de sud a casei au fost descoperite urme dintr-un prag de lut, cu marginile rotunjite, ce asigura circulația dintr-o încăpere în alta. C. Mateescu considera că după ce parii de la pereți au fost înfipți se realiza podeaua casei și apoi se finisau pereții (*Ibidem*).

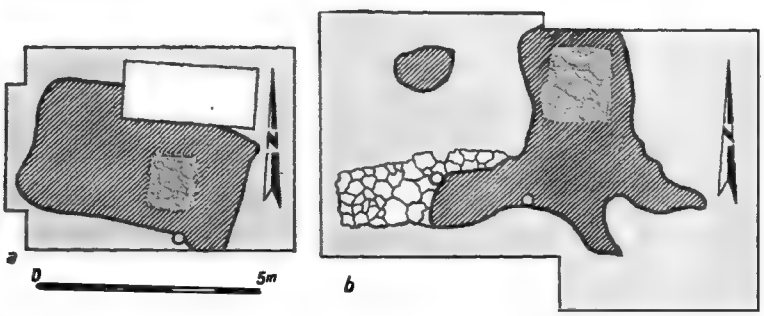

Fig. IVb.8. Vădastra – Măgura Jilavei, locuințe cu vetre, după Mateescu

Podeaua era alcătuită din trunchiuri întregi sau despicate de arbori cu un diametru de 0,05 - 0,13 m. Spațiile libere au fost completate cu crengi, peste care s-au adăugat două straturi de lut amestecat cu paie și pleavă, în grosime de cca. 25 cm (Mateescu 1978, 69).

https://biblioteca-digitala.ro

Studierea impresiunilor de lemn din platforma arsă l-a determinat pe C. Mateescu să considere că la construirea ei s-au folosit lemne de stejar, cu un diametru de 8-12 cm.

Locuințele de la Fărcașele erau de formă poligonală (după forma chirpiciului, probabil) cu dimensiunile de 2,5 x 4 m (Nica 1971, 46).

Amenajări interioare

Fig. IVb.9. Vădastra, cuptor pentru ars ceramica, după Mateescu

Locuința de suprafață cu platformă din stratul II de la Vădastra avea o vatră, plasată în zona de nord est a camerei mai mici. Vatra, de formă rotundă, cu un diametru de 1,40 x 1,30 m a fost construită direct pe sol și avea mai multe niveluri de refacere, din care unul conserva și porțiuni de gardină. În aceeași încăpere, spre nord de vatră s-a găsit o râșniță, mai multe unelte, un nucleu din silex și greutăți pentru războiul de țesut (Mateescu 1978, 70). Aceste descoperiri indică faptul că în această cameră se desfășurau unele activități importante precum țesutul și poate chiar prelucrarea silexului. La *Măgura Jilavei* vetrele erau dreptunghiulare, fiind într-un caz amplasate la două treimi din lungimea încăperii, ceea ce presupune separarea încăperii în două zone.

Vetre exterioare și gropi de ars ceramica

În stratul II de la Vădastra s-a descoperit o vatră exterioară, ovală, ușor bombată la mijloc. La 1,25 m de ea a fost găsită o groapă cuptor pentru arderea vaselor (Mateescu 1959, 66, pl. II/2) (Fig. IVb.8). Groapa, cu marginile arse, avea 0,75 m în diametru și era adâncă de 0,70-0,80 m. Resturile de cărbune din groapa au fost analizate și ele proveneau de la stejar (Mateescu 1959, 66). O astfel de groapă a fost identificată și în stratul II de la Vădastra *Dealul Cișmelei* (Mateescu 1962a, 188, pl. I).

Două vetre exterioare sunt menționate și în ultimul nivel Vădastra de la Hotărani Fărcașele (Nica 1970, 46, fig. 7; 1971a, 25, fig. 9). Este de presupus că aceste amenajări, folosite mai ales în anotimpul cald erau asociate și cu râșnitul, așa cum demonstrează cele două râșnițe găsite lângă una din vetre.

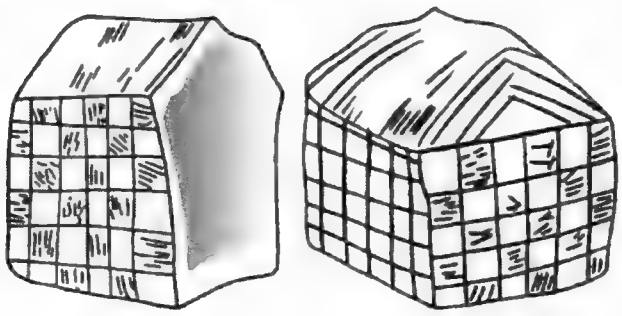

Fig. IVb.10. Vădastra – Măgura Jilavei, machetă

Construcții de cult

Nu avem prea multe date despre construcțiile de cult.

Reținem atenția cu o machetă de casă sau sanctuar realizată din lut (Fig. IVb.10), descoperită la Vădastra - *Măgura Jilavei*. Aceasta avea acoperișul în două ape, iar pereții decorați cu motive pictate în tablă de șah. Un fragment de perete după aspectul său pare a fi o stelă de lut (Fig. IVb.7).

https://biblioteca-digitala.ro

c) Cultura Boian

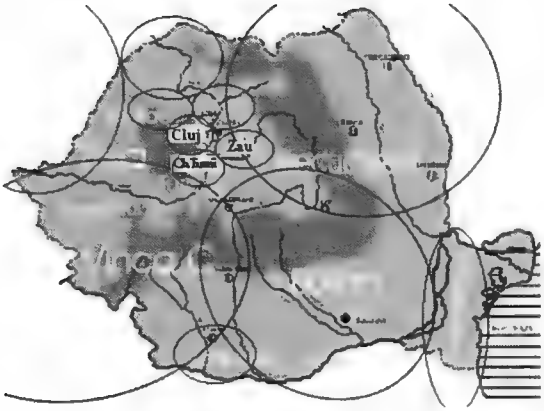

Fig. IVc.1. Neoliticul târziu

Originea și cronologia. Pentru teritoriul României (în Bulgaria cultura Poljanica), cultura Boian se apreciază că s-a născut pe baza elementelor Dudești târzii, la care se adaugă și influențe din cultura ceramicii liniare. După părerea noastră nu trebuie uitate nici componentele sudice, nu doar cele locale de tip Dudești, știind legăturile sau identitatea cu civilizațiile Poljanica I-III sau Karanovo IV-V (Marica). Momentul formării este la începutul neoliticului târziu, în vremea fazei Vinča C (pe baza importurilor Boian-Giulești din Transilvania; Lazarovici Gh. 1971a, 36-37; la Mintia: Drașovean, Luca 1990), deși anterior unii autori printre care și M. Garašanin datau cultura Boian la nivel Vinča A sau B, pe baza presupuselor relații Boian – Vinča A (Garašanin M., Dehm 1963; Garašanin M. 1968, XXXVIII), situație ce ține de istoricul cercătărilor.

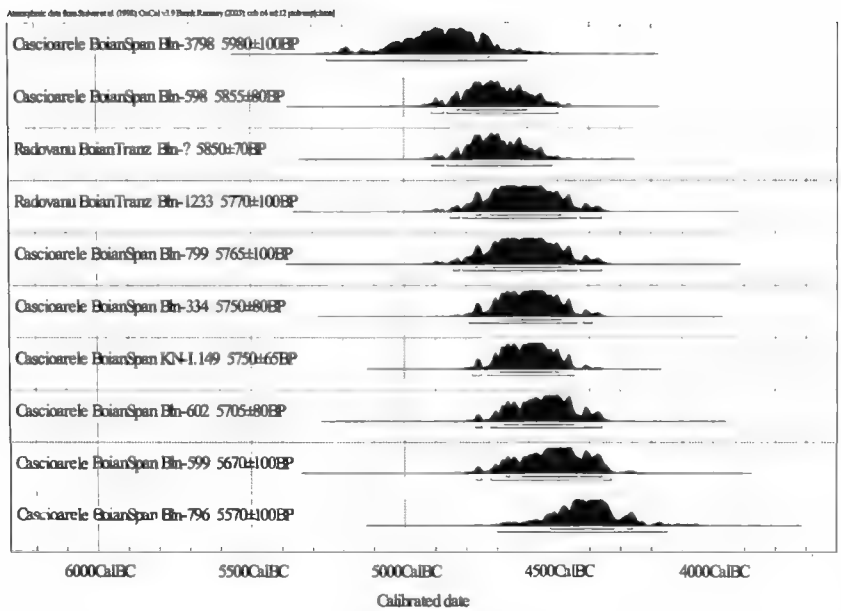

Fig. IVc.2. Cultura Boian, date C[14]

Datele C14 pentru Poljanica de la Ovčarovo III sunt 5.990 ± 80 BP și 5.795 ± 60 BP (Bln-1546 și Bln-1348, Boyadžiev 1995, 182), confirmând vechile ipoteze (Lazarovici Gh. 1971a) privind o datare la nivel Vinča C a descoperirilor de tip Boian. De altfel, H. Todorova include Poljanica în eneoliticul timpuriu (Todorova 1986, 26 și urm.), ceea ce corespunde și opiniilor noastre privind cultura Vinča C2 (la Schier), când apar și importurile Giulești. Din acest punct de vedere, cultura Boian ar trebui încadrată în neoliticul târziu. Date radiocarbon nu există pentru perioada de început a culturii Boian de pe teritoriul românesc, cele 13 date existente, referindu-se doar la faza Spanțov. Probabil că această cultură a evoluat între cca. 5.000/4900

https://biblioteca-digitala.ro

– 4.700/4.400 B. C. (Görsdorf, Bojadžiev 1996, fig. 1; Mantu 2000, 90, 99 -1001). Ele confirmă începutul culturii în legătură cu aceleași fenomene, marcate de „șocul" Vinča C.

Evoluția și răspândirea. Cultura sau grupul Boian – Poljanica este răspândit din sudul Transilvaniei până în Bulgaria, în Valea Mariței (Milojčić 1944-1945, 210; Comșa 1954, 362-363; 1955, 14, fig. 1; 1965a : cu rezerva că unele materiale publicate pe atunci ca Boian sunt de fapt Precucuteni). Cultura Boian, pe teritoriul României, are patru faze de evoluție (I, Bolintineanu; II, Giulești; III, Vidra; IV, Spanțov sau tranziție la Gumelnița) cu durate și arii diferite de răspândire (Comșa 1954, 364; 1959, 117-118), cu rezerva că la originea culturii Gumelnița participă și elemente sudice, în acest caz, cultura Boian nu este un fenomen de geneză pentru Gumelnița, **fiind doar o sinteză** care nu dă naștere altor culturi, ci marchează ca și în alte cazuri etape de sfârșit ale unor civilizații sau grupe. De exemplu sintezele Starčevo-Criș – Vinča A sau Iclod – Petrești nu dau naștere altor culturi, reprezintă doar un moment din evoluție, fără urmări culturale.

În faza I, Bolintineanu, comunitățile de acest tip apar în centrul sud al Munteniei, după care se extind treptat în cea mai mare parte a acestei provincii istorice, cu excepția părții de nord est a Câmpiei Române (Comșa 1955, 14, fig. 1; 1962, 213-214). În faza a II-a, Giulești, se cunosc așezări în toată Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în sud-estul Moldovei (Comșa 1959, 120; Székély 1965, 270); faza a III-a, Vidra, este documentată doar în partea de sud a Munteniei (Comșa 1965b, 245), la sud de Dunăre, până în apropiere de Munții Balcani (cultura Poljanica), în vreme ce în sud-estul Transilvaniei și în nord-estul Munteniei persistă faza Giulești (sub acest termen Comșa includea și descoperirile Precucuteni: 1957, pl. I; 1965b, 244). În ultima fază, Spanțov sau de tranziție la Gumelnița, comunitățile foarte dinamice ale acestei culturi, pătrund până la Jiu, determinând încheierea evoluției culturii Vădastra, iar extinderea spre est, în Dobrogea duce la dispariția sau transformarea culturii Hamangia (Comșa 1993, 156; Hașotti 1997, 64-65; Petrescu-Dîmbovița 2001, 150; Neagu 2000a, 26). Spre sud aceste comunități ating litoralul egeean (Hașotti 1997, 63; Garašanin M., Dehm 1963) la Milopotamo, Alistrati, Paradimi, Dikili Tash; în termen sunt cuprinse și descoperirile de tip Marica, corespondentul nostru pentru cultura Precucuteni. Despre origine și analogii a scris D. Berciu (1960; 1961). Cercetări recente readuc în actualitate problema periodizării culturii Boian în trei faze și a prezenței unor aspecte locale de evoluție, ca și existența unei culturi Bolintineanu de sine stătătoare, răspândită la nord și la sud de Dunăre (Neagu 1997, 9; 2003, 144-150; Pandrea 1999, 22-26; 2000, 39, 43).

Așezările

După stratigrafia lor, se observă două categorii, unele cu mai multe straturi, fortificate, situate pe popine, iar altele cu un singur nivel sau așezări deschise.

Așezări fortificate

Lucrări de împrejmuire, de delimitare a unei zone, dar probabil și cu rol de fortificație a unor așezări se întâlnesc încă din faza Bolintineanu, la Piscul Crăsani (Neagu 2003, Pl. XIX/2) și Copuzu *Șuvița Mică*. Șanțurile au între 4 – 4,50 m lățime și o adâncime de 1,5 - 2,80 m

https://biblioteca-digitala.ro

(Neagu 1997, 11, pl. III). Și în faza Boian Giulești s-au constatat lucrări de delimitare a unor așezări la Gălățui *Movila Berzei*. Aici, un șanț lat de cca. 1,10 – 1,35 m, adânc de 0,75 m a fost amenajat pe latura de vest a așezării (Neagu 2000a; 2003, 90). Fortificații propriu zise sunt menționate la Piatra – Sat *Vadul Codrii* (Giulești), unde pe latura de vest a așezării au fost descoperite două șanțuri de mici dimensiuni (Nica 1999, 8). Începând din faza Vidra, șanțuri cu rol de fortificație apar în mai multe așezări Boian (Căscioarele - *D'aia parte*, Vidra - *Măgurele*, Spanțov), iar în unele cazuri au fost identificate sisteme de fortificație formate din șanțuri și val (Radovanu, Chirnogi) și chiar resturi de palisadă (Sarichioi, Spanțov: Pandrea 1999, 33-36; 2000, 52). Șanțurile erau amplasate în zonele de contact cu restul terenului, ca la Boian, Glina, sau Izvoare - *Fântânele* (Comșa 1974, 128, 134, 136; 1999-2000, 103-104).

La Radovanu, așezarea cea mai veche era fortificată cu un șanț și palisadă (Fig. IVc.4-5). Acest șanț, cu traseu oval, ce înconjura așezarea, a fost săpat atât pe deal cât și la poalele acestuia, în această ultimă parte fiind la cca. 60 m distanță de zona cu locuințe (Comșa 1986, 61-62). Pe latura de sud vest șanțul are o abatere în afară, iar pe cea de est coboară până la poalele dealului. Spre partea dinspre așezare, pe marginea șanțului a fost amenajată o palisadă, care nu se știe dacă dubla pe toată suprafața acest șanț. Pe latura de est, palisada era la o distanță de cca. 10 m de șanț (Comșa 1986, 61-65). E. Comșa presupune că spațiul dintre șanț și palisadă a fost folosit pentru adăpostirea vitelor. Șanțul avea lățimea la gură de 4 m, iar adâncimea de 1,4 –3 m, pereții oblici și fundul aproape drept, având profil în forma literei „U" (Comșa 1986, 61). Palisada formată din trunchiuri groase, alăturate, înfipte la o adâncime de 50-60 cm, a fost surprinsă mai bine pe latura de vest, mai înaltă. Șanțul de fortificație de la Radovanu, săpat în contra pantă, este singurul de acest tip descoperit în Muntenia (Comșa 1986, 65), reflectând credem noi adoptarea soluției optime pentru amplasamentul sitului. Șanțul a fost umplut încă din această etapă de locuire. Pe latura de sud a așezării, în afară de șanțul prezentat a fost identificat și un altul mai mic, care corespunde nivelului 3 din așezare (Comșa 1986, 65). Nu se cunoaște exact traseul acestui șanț, iar prezența lui este doar presupusă și pe latura de vest a așezării; nu s-au găsit nici un fel de urme ale șanțului pe zonele de nord și est (Comșa 1986, 65). După profilul publicat (Fig. IVc.5) credem că a avut loc o curățare a șanțului în etapa a IV-a. Sistemul de fortificare pare să fi fost reamenajat în fiecare mare etapă de refacere a așezării. Un profil asemănător în „U" și dimensiuni apropiate (4-4,50 m lățime și 1,50-2,80 m adâncime) prezintă și șanțul de apărare de la Piscu Crăsani (Neagu 2003, 53, PL.XIX/2).

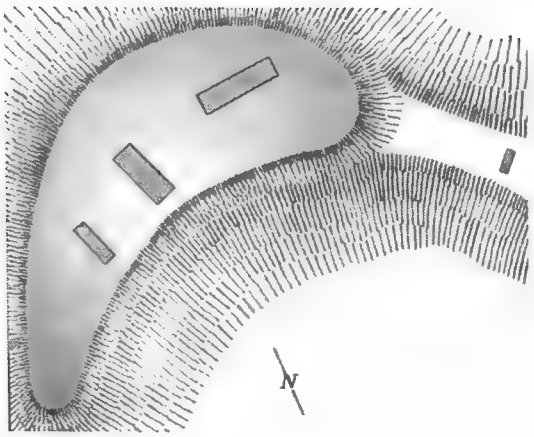

Fig. IVc.3a. Glina, după Nestor

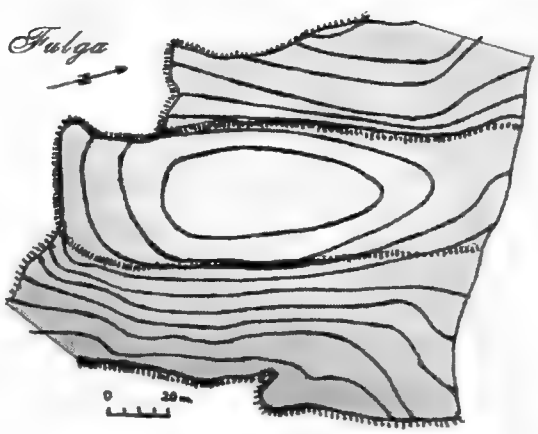

Fig. IVc.3b. Fulga, după Comșa

https://biblioteca-digitala.ro

Interesant este și cazul așezării de la Spanțov, Fig. IVc.6. În faza Vidra, pe latura de NE, așezarea a avut un șanț de apărare cu traseu arcuit, lat de cca. 3 - 4 m, adânc de 2 m, în formă de pâlnie, reamenajat și apoi umplut. In faza de tranziție la Gumelnița, pe aceeași latură a așezării, arealul locuit era delimitat de un alt șanț de apărare, cu traseu arcuit, fund albiat, adânc de cca. 3 m, lat de 2 m la bază și 6 m la partea superioară; între ultimele complexe de locuire și acest șanț s-a conturat pe o anumită zonă traseul unui șanț de îngrădire (Morintz S. 1963, 278-281, fig. 1-3; Comșa 1974a, 129, fig. 39). La Măgurele, *Movila Filipescu*, șanțul de apărare are trei refaceri (Roman 1962, 270). Între așezările fortificate trebuie să o amintim și pe cea de la Tangâru (Florescu A. C. 1966, 23). E. Comșa presupune că și în Transilvania ar fi stațiuni Boian fortificate, interpretând unele albieri care taie promontoriile, ca fiind șanțuri (Comșa 1965a, 643).

Considerăm că majoritatea așezărilor de tip tell au fost delimitate de garduri sau palisade, care aveau și funcție de fortificație. Asemenea așezări sunt pomenite la Bogata, în faza Vidra, etapa Vărăști, după E. Comșa (Comșa 1959, 118).

Fig. IVc.4. Radovanu, nivel 1, reconstrucție, plan, sistemul de fortificare, după Comșa

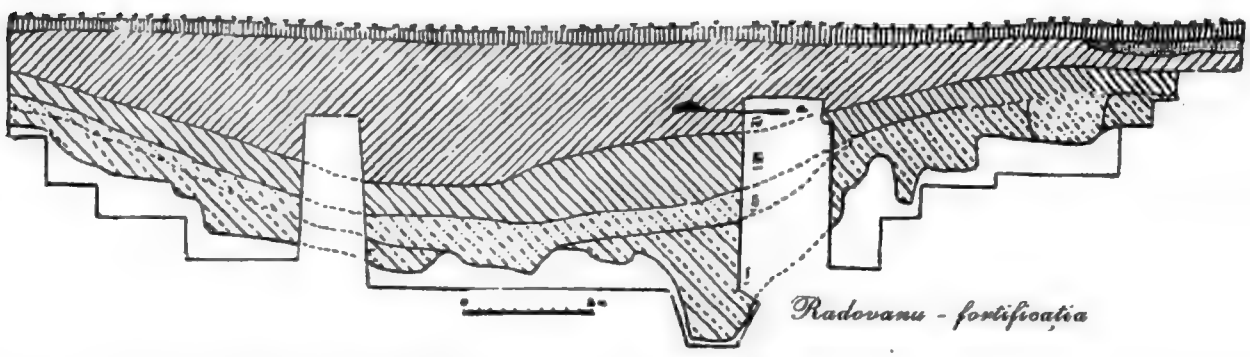

Fig. 41 Profilul secțiunii (executată în partea de vest a complexului) prin șanțul de apărare: I = nivelul de săpare a șanțului; II—III = niveluri de umplere și IV = corespunzător nivelului 1 din așezare și mai ales solului depus în mileniile următoare, inclusiv unele deranjamente feudale tîrzii.

Fig. IVc.5. Radovanu, sistemele de fortificare, după Comșa

Se consideră în mod eronat că așezările în formă de tell apar doar în faza Vidra. Profilul stratigrafic de la Boian indică existența lor mai de timpuriu, iar alegerea popinei pentru așezare, semnalată la Lișcoteanca, arată nevoia de a supraveghea terenul și ușurința de a-l fortifica.

https://biblioteca-digitala.ro

De foarte multe ori în jurul unei așezări fortificate pendulează mai multe așezări mai mici, ca la Radovanu. Așezările învecinate marchează locuiri sezoniere în jurul unuia din siturile fortificate (cercetări recente, Andreescu et alii 2001). Asemenea situații au fost semnalate în așezarea Boian - Vidra de la Bogata I - III (Comșa 1959, 115-118; Neagu 2000a, 26).

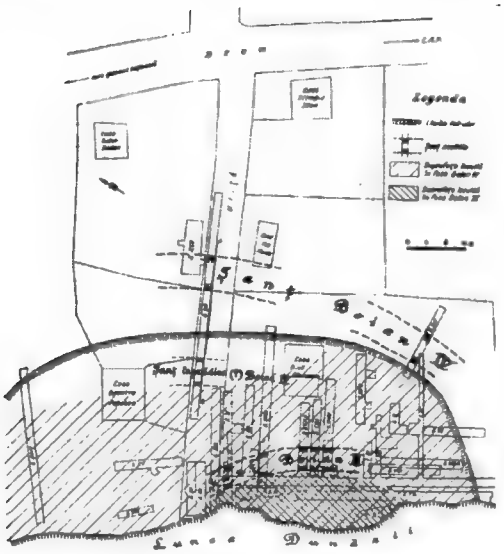

Fig. IVc.6. Spanțov (fazele III și IV), după S. Morintz

Ca și în cazul altor culturi neolitice, comunitățile Boian au folosit ca amplasamente pentru așezări zonele cu apă potabilă în apropiere, terenuri bune pentru agricultură și alte resurse necesare economiei lor, ca și cele care ofereau condiții avantajoase pentru apărare.

Spicuind din literatura de specialitate, am încercat să vedem care sunt locurile preferate pentru amplasarea locuirilor Boian. În faza Bolintineanu se preferă ostroavele (Boian - *Grădiștea Ulmilor,* Coslogeni), marginile de terase (București - *Floreasca,* Cățelu, Piscul Crăsani, Lunca - *La Grădini,* Gălățui - *Movila Berzei)* sau boturile de deal (Aldeni - *Gurguiul Balaurului:* Comșa 1959, 121; 1974b, 124; Neagu 1997, 10; 2003, 88-89).

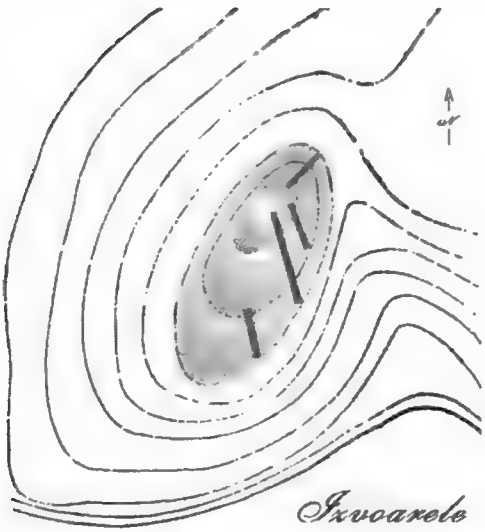

Fig. IVc.7. Izvoarele, după Comșa

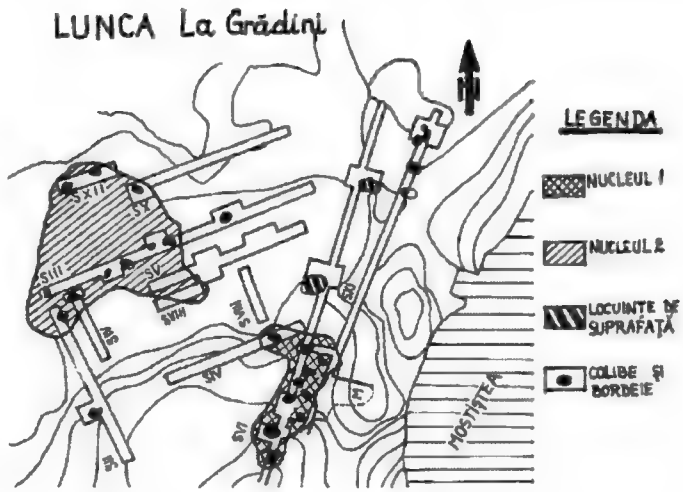

Fig. IVc.8. Lunca - La Grădini, după Neagu

În faza Giulești cele mai multe așezări sunt amplasate pe marginile teraselor râurilor sau a bălților din preajma Dunării (Bogata I și II, Greaca, Giulești, Tangâru), dar apar și unele situate pe grindurile sau popinele din luncile râurilor (Lișcoteanca) sau pe boturi de deal (Aldeni - *Gurguiul Balaurului:* Comșa 1974b, 125). În faza Vidra, sunt cunoscute atât așezări pe ostroave (Boian -*Grădiștea Ulmilor)* cât și pe margini de terase (Bogata III și IV, Tangâru), dar și pe gorgane (Fig. IVc. 3a-b ș.a.), (Glina, Spanțov: Comșa 1974b, 129).

În ultima fază, cele mai multe așezări sunt situate pe gorgane (Vidra, Glina, Spanțov: Comșa 1974b, 129), dar se întâlnesc unele și pe margini de terasă (Greaca - *La Țigănie* și

https://biblioteca-digitala.ro

La Cuțescu, Conțești, Izvoare - *Fântânele*), pe grinduri (Tangâru), pe capete de văi (Radovanu), sau pe ostroave (Boian - *Grădiștea Ulmilor:* Comșa 1974b, 129; Neagu 2003, 90).

S. Pandrea, evaluând datele cu privire la cultura Boian, precizează că se cunosc cca. 184 de așezări, a căror repartiție pe faze se prezintă după cum urmează: Bolintineanu 51 de așezări; Giulești 50 de așezări; Vidra 20 de așezări, Spanțov 33 de așezări (Pandrea 2000, grafic 1). Cercetări arheologice au fost făcute în cca. 103 din ele, cele mai puține, 19, fiind legate tocmai de faza Bolintineanu (Pandrea 2000, 39).

Așezările din faza Bolintineanu diferă ca dimensiuni. Unele sunt foarte mici, ca cea de la Cernica de cca. 1.000 m², altele sunt ceva mai mari, cu o suprafață cuprinsă între 5.000 și 10.500 m² (Cățelu 5.000 m², Gălățui *Movila Berzei* 5.600 m², Boian *Grădiștea Ulmilor* 8.000 m², Piscul Crăsani 8.400 m², iar Grădiștea Coslogeni 10.500 m² : Comșa 1954, 364; 1974b, 124, 143; 1975, 23; Neagu 1997, 10; 2003, 91). Cea mai mare așezare este cea de la Lunca - *La Grădini,* de cca. 37.500 m² (Neagu 1997, 10; 2003, 91).

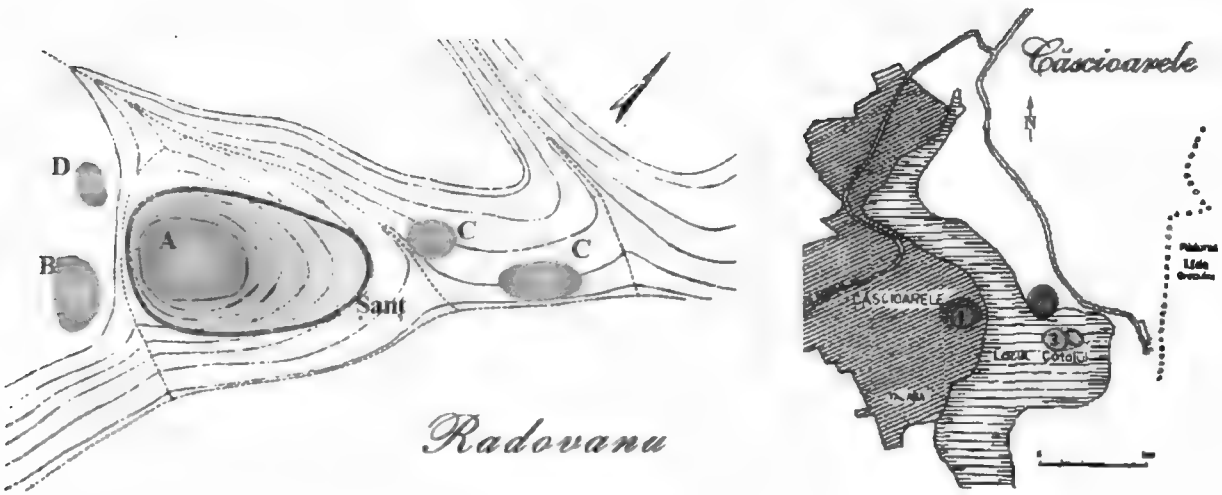

Fig. IVc.9. Așezări tell și locuiri adiacente (Radovanu, Căscioarele), după Comșa

În general, așezările conțin puține construcții de locuit, cu spații mari între ele, uneori cu vetre exterioare și cuptoare de ars ceramica (Comșa 1974b, 124, 143; 1975, 23). Multe din ele aveau urme de locuire sporadice, fiind probabil legate de comunități mici, a căror stil de viață și economie impunea pendulări periodice sau mai de grabă așezări sezoniere.

Cercetările sistematice de la Piscul Crăsani, Coslogeni - *Grădiștea* și Lunca - *La Grădini* au demonstrat că fiecare din acestea conținea de fapt două nuclee de locuire, care ar putea să nu fie contemporane (Neagu 1997, 11, pl. IV; 2003, 53). Sunt atestate atât bordeie cât și locuințe de suprafață (Neagu 1997, 11-14).

În prima parte a fazei Giulești, așezările au probabil încă un caracter sporadic și procesul de pendulare continuă, determinat poate de practicarea pescuitului în zonele propice (Comșa 1997, 148; Leahu 1963, 186, 257). Multe așezări au doar un singur nivel de locuire cu câteva bordeie, indicând o locuire de scurtă durată (Comșa 1974b, 125; Neagu 2000a, 26).

Spre sfârșitul acestei faze, dinamismul comunităților crește și se manifestă și prin faptul că majoritatea așezărilor capătă un vădit caracter sedentar, unele din ele au două niveluri de locuire, ca cele de la Gălățui *Movila Berzei* (Neagu 1999, 22; 2003, 91), Ciulnița (Marinescu-Bîlcu et alii 1995) și Isaccea - *Suhat (*Micu 1999). Pentru puține există informații asupra

https://biblioteca-digitala.ro

întinderii lor: Aldeni *Gurguiul Balaurului*, 2.000 m² (sau 3.200 m²: Comșa 1997, 147); Glina 4.000 m²; Tangâru 4.500 m²; Piatra Sat - *Vadul Codrii*, 2.400 m²; Gălățui *Movila Berzei* în prima etapă 3.000 m², iar în ultima se extinde la 8000 m² (Comșa 1957, 30; Nica, Ciucă 1989, 17; Pandrea 1994, 16-17, 24-26; Neagu 2000a, 26; 2003, 91). Așezarea de la Brăilița pare să se întindă pe cca. 1 km (Comșa 1994a, 192).

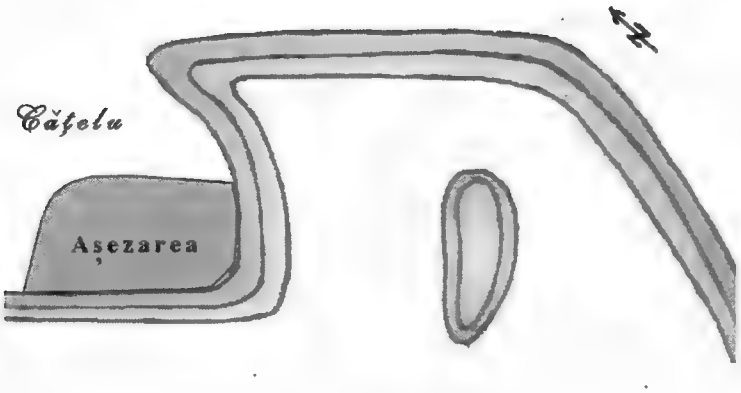

Fig. IVc.10. Cățelu, după Comșa

Fig. IVc.11. Glina, după Comșa

În partea a doua a fazei Giulești, ca rezultat al sedentarizării, comunitățile au preocupări de organizare a spațiului așezării. Alături de bordeie apar acum și locuințe de suprafață. Construcțiile apar spre zona centrală a așezărilor și se constată lucrări de terasare, necesare extinderii spațiului de locuit (Izvoare și Radovanu: Comșa 1999-2000, 103-104). Se pare că există acum mai multe modalități de organizare a locuințelor în cadrul așezărilor. Locuințele de suprafață sunt dispuse pe șiruri, așa cum o atestă cercetările de la Piatra Sat - *Vadul Codrii* sau grupate (Isaccea - *Suhat*). În alte cazuri, ca la Siliștea - *Conac,* bordeiele, locuințele de suprafață și gropile sunt dispuse la ceva distanță unele de altele, ultimele fiind amplasate pe malul terasei (Pandrea 1999, 15). Apar acum și primele sanctuare comunitare, dispuse în zona centrală a așezării (Gălățui, nivel III/2), sau pe o anumită latură a ei (Piatra Sat - *Vadul Codrii,* pe latura de sud: Nica, Ciucă 1989, 24; Nica 1999, 8; Neagu 2000a, 26, 29-30; 2003, 91-92). În unele așezări s-au cercetat cuptoare pentru gătit (Sîrbu et alii 1997, 147). Sunt consemnate și lucrări de delimitare a unor așezări prin șanțuri, ca cele de la Gălățui - *Movila Berzei* nivel III/2 (Neagu 2000a, 26; 2003, 90) sau șanțuri de fortificații propriu-zise (Morintz S., 1963, 276; Nica 1999, 8; Neagu 2003, 91).

Dimensiunile așezărilor fazei Vidra sunt la fel de puțin cunoscute. Unele din ele sunt de mici dimensiuni, ca cele de la Tangâru și Glina, cca. 4.500 m², în timp ce altele sunt de dimensiuni ceva mai mari, ca cea de la Boian - *Grădiștea Ulmilor* de cca. 12.000 m² (Comșa 1974b, 156). Nu există o regulă strictă de organizare a construcțiilor de locuit. În unele așezări, locuințele sunt dispuse la intervale diferite, cu spații mari între ele, iar în altele sunt organizate pe două-trei șiruri paralele, orientate în lungul axului mare, dispuse la distanțe relativ egale (Glina, la circa 7-8 m una de alta: Comșa 1974b, 156). Șanțurile de apărare fac parte în continuare din structurile comunității, sunt consemnate la Glina și Spanțov (Comșa 1972, 44; 1974b, 128), demonstrând prin prezența lor puterea unei autorități locale, dar și o perioadă de nesiguranță.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru faza de tranziție la Gumelnița se cunosc dimensiunile așezărilor de la Petru Rareș 1750 m², și a celei de la Radovanu, 3.500 m², care a fost săpată aproape integral (Comșa 1974b, 128).

Radovanu. Studiu de caz. Considerăm că expunerea situației sitului de la Radovanu este repre-zentativă pentru maniera de organizare a comunităților Boian din această fază, motiv pentru care ne vom opri ceva mai mult timp asupra descoperirilor de aici. Situl de la Radovanu, conține mai multe zone de interes arheologic, Fig.IVc.9, organizate astfel: punctul *La Muscalu* (zona A) reprezintă marginea unei terase, unde pe o suprafață de circa 3.500 m² (cercetată integral), înconjurată de pante și fortificată, s-au descoperit patru nivele cu locuințe de suprafață. La est de acest punct, pe un teren mai jos s-au descoperit două zone (C) cu locuințe de suprafață. La vest de tell, pe terasa vecină, a fost identificată o construcție cu un război de țesut (zona B) și mai spre nord de aceasta a fost descoperită necropola așezării (zona D: Comșa 1990, 69, fig. 29).

Nivelul 4, cel mai vechi, conține o singură locuință. Acum se amenajează și primul șanț de apărare (Comșa 1990, 71; 1997, 149). Nivelurile 4 și 3 au fost parțial cercetate.

Nivelul 3, următor, Fig. IVc.12 jos, conține patru case, înșirate de-a lungul marginii de nord a așezării, situate la mică distanță una de alta (Comșa 1974b, 72).

Nivelul 2 (Fig. IVc.12). Înainte de construirea caselor din nivelul 2 comunitatea de aici a făcut lucrări destul de ample de terasare a terenului, diferența de nivel între case fiind de 15 - 20 cm (Comșa 1974b, 72). Pentru așezarea de *La Muscalu* cele mai complete informații se referă la nivelurile 2 și 1 (cele mai noi). Satul din nivelul 2 avea 12 case, dispuse câte 6 pe 2 șiruri paralele, de nord și de sud, despărțite de o „uliță" orientată E-V, de cca. 7 m lățime. Spațiul dintre locuințe este aproape constant de circa 1,5 m (Comșa 1990, 72-75, fig. 33, 35). Intrarea în locuințe era pe latura de sud. Se consideră că locuințele au fost construite aproape în același timp, având în vedere atât elementele comune de construcție, dispunerea lor cât și felul de organizare propriu-zis. În acest nivel exista și un șanț de apărare. Pe latura de sud a platformei așezării există un mic spațiu liber (Comșa 1990, 75).

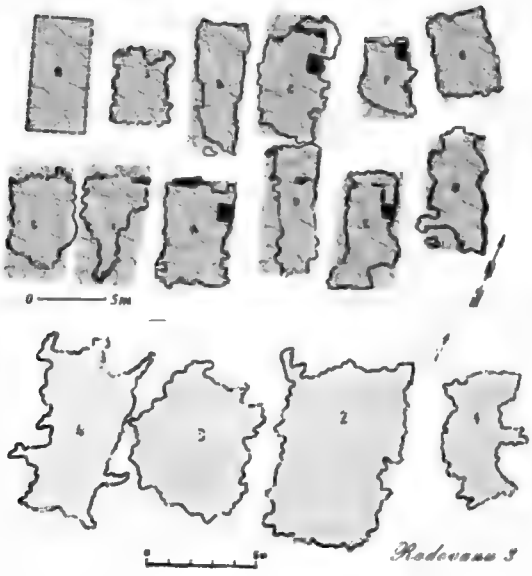

Fig. IVc.12. Radovanu: nivelul 2 sus, 3 jos, după Comșa

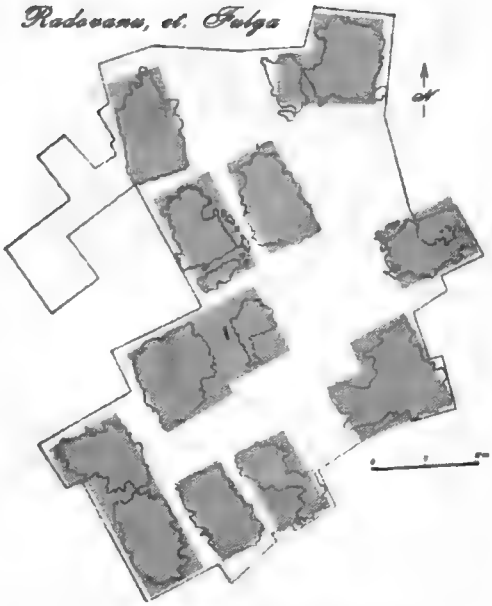

Fig. IVc.13. Radovanu, nivelul 1, după Comșa

https://biblioteca-digitala.ro

Nivelul 1, cel mai nou, Fig. IVc.13. Satul era compus din 12 locuințe și o anexă (L11), cu o organizare diferită. Casele sunt răsfirate pe aproape întreaga suprafață a așezării și doar câteva sunt grupate pe șir (Comșa 1990, 75-77, fig. 36, 38; 1997, 149). E. Comșa presupune că locuințele periferice au fost construite în momente diferite și că spațiul liber din partea de sud-est a putut fi folosit drept piațetă (Comșa 1997, 149).

Același autor este de părere că modul de organizare a locuințelor din nivelurile 3 și 2 reflectă pe de o parte respectarea anumitor reguli stricte, dar și o legătură puternică între membrii comunității de aici (Comșa 1990, 113). Analiza complexelor de la Radovanu reflectă așa cum a specificat autorul săpăturilor, evoluția unei comunități de-a lungul mai multor etape de locuire, o creștere demografică importantă, necesitatea și știința organizării spațiului de locuit, ca și preocupările de apărare reflectate de lucrările adecvate (Comșa 1990, 113).

Cercetarea aproape integrală a satului de la Radovanu, cu nivelurile sale, ca și unele cercetări mai extinse din câteva așezări au permis și estimări cu privire la numărul populației. Astfel așezarea Glina se apreciază că avea circa 30 de case cu 150 de locuitori. La Radovanu în nivelul 2, erau probabil 60-100 locuitori în cele 12 case (Comșa 1974b, 137; 1990, 75, 76). În mai multe cazuri s-a constatat construirea unor locuințe și dincolo de șanțurile de apărare, ceea ce presupune o creștere a numărului populației. De asemenea, se presupune o părăsire și o revenire a populației pe aceleași locuri din cauza epuizării terenurilor agricole și a numărului scăzut de amplasamente prielnice pentru așezare din câmpie (Comșa 1974b, 137).

Complexele de locuit

Bordeiele

Pentru faza Bolintineanu, cele mai multe construcții de locuit erau de tip bordei. După forma lor se deosebesc mai multe tipuri:

- ***rotunde***: la Tangâru (Berciu D. 1959a, 139);
- ***ovale***: la Cernica au fost descoperite unele complexe ovale (desemnate sub numele de colibe: ***Gr.1***: 3,60 x 2,60 m), în unul fiind și o râșniță (Cantacuzino, Morintz S. 1965, 237). Uneori a fost sesizată și o treaptă la intrare (gârlici); în orizontul Boian – Vidra de la Bogata sunt amintite trei bordeie din care unul de formă ovală (Fig. IVc.17), având în interior o vatră simplă (Comșa 1959, 118; 1991a, 223). Bordeie de formă ovală sunt cunoscute și în așezările Boian - *Grădiștea Ulmilor* (Comșa 1954, 365; 1955, 27; 1959, 122) sau în cele cercetate la București - *Floreasca* și Cățelu. Pentru ultimele două situri, bordeiele erau de cca. 4 x 2,5 m sau 3,20 x 2 m, uneori cu vetre simple, ovale sau rotunde (diametru cca. 60 cm, sau 60 x 80 și respectiv 80 x 90 cm) și cuptoare plasate în interiorul sau în exteriorul construcțiilor (Comșa 1974b, 143; Neagu 1997, 12). Bordeie ovale (3 x 2 m), cu axul lung pe direcția S-V, având în interior doar vetre ovale sau circulare, au fost descoperite și la Coroteni în Vrancea, într-o așezare a fazei Bolintineanu (Bobi 1981, 25, fig. 2, 3a-3c).
- ***ovale, alungite***: uneori sunt pomenite gropi prelungi, ce pot reprezenta, fie bordeie ovale, fie gropi de lut (Comșa 1959, 115). La Greaca au fost cercetate două bordeie; unul,

https://biblioteca-digitala.ro

distrus pe jumătate, Fig. IVc. 16, de formă ovală alungită, cu marginile distruse, avea lungimea de 5 m; celălalt, din care s-a cercetat doar profilul, avea deschiderea la gură de 3,4 m;

- ***ovale, neregulate***: la Giulești – *Sârbi*, Fig. IVc.14;
- ***dreptunghiulare:*** la Cernica sunt menționate bordeie rectangulare, cu colțurile rotunjite sau în unghi (***Gr. 2*** **(3)**, de 3,60 x 3,26 m; B1, de 5 x 3 m; B2, de 3,5 x3,5 m; B3, de 8 x 4,5 m), adâncimea lor fiind de 0,70 - 0,80 m (Leahu 1963, 185-186; Comșa 1972a, 11; Neagu 2000a, 30). Bordeie rectangulare, cu colțurile rotunjite sunt menționate și la Ciulnița (Marinescu-Bîlcu et alii 1995, 21-22). Alte două bordeie rectangulare (L7) sau cvasi rectangulare (L8) au fost cercetate la Pietrosu, jud. Buzău; primul dintre ele (1,86 x 1, 73 m) avea câte o groapă de par pe mijlocul laturei de SE și respectiv NV (Constantinescu et alii 2005, 278).
- ***dreptunghiulare cu trepte:*** Lișcoteanca (Fig. IVc.15);
- ***cu plan neprecizat:*** în așezarea Lunca - *La Grădini* sunt locuințe adâncite (Neagu 1997, 11-14).
- ***trapezoidal:*** un astfel de bordei este menționat la Aldeni; pe fund, lângă pereți au fost descoperite urmele bârnelor ce au sprijinit construcția (Comșa 1974b, 49).

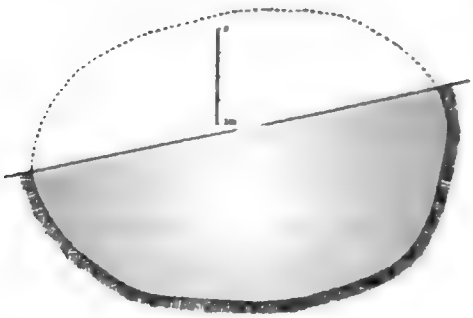

Fig. IVc.14. Tip de bordei din fazele Bolintineanu – Giulești, după Comșa

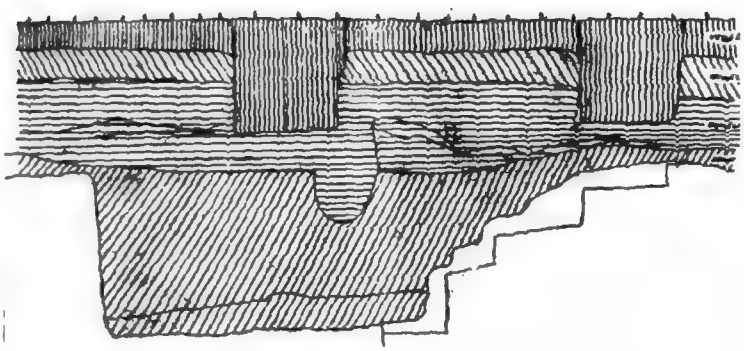

Fig. IVc.15. Bordei, Lișcoteanca, după Harțuche

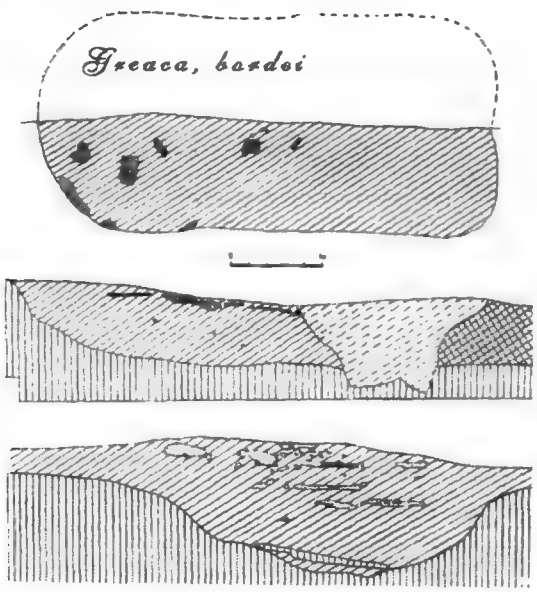

Fig. IVc.16. Greaca, plan și profile prin două bordeie, după Comșa

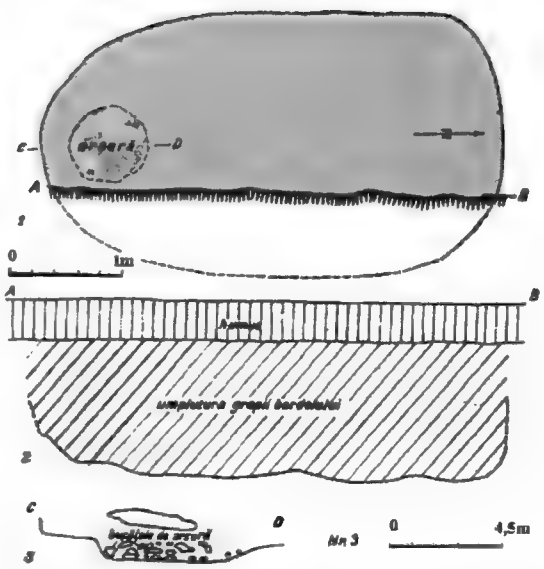

Fig. IVc.17. Bordei de la Bogata 2, după Comșa

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru toate tipurile menționate există o bogată bibliografie (Berciu D. 1959a, 139; 1961, 370; Comșa 1959, 115; Harțuche 1983, 8; Marinescu-Bîlcu et alii 1995, 21-22; Pandrea 1999, 15; Neagu 2003, 92-93; ș. a.).

Unele bordeie au intrarea marcată printr-o treaptă superficial amenajată, ca cele de la Bogata (Fig. IVc.17) și Gălățui (Neagu 2000a, 31). Cele de formă ovală sau rotundă de la Tangâru, Giulești *Sârbi* și Lișcoteanca - *Movila lui Moș Filon* aveau la intrare sau în interior trepte, late de 25 cm și înalte de 20-25 cm (Berciu D. 1959a, 139; 1961, 370; Harțuche 1983, 7). La altele intrarea era probabil situată pe latura de sud sau vest.

Fundul era plan sau în formă de pâlnie (mai ales cele care aveau stâlp interior). Într-un singur caz, la Lișcoteanca - *Movila lui Moș Filon* s-a descoperit o groapă centrală (diametru 22 cm, adâncă de 30 cm) ce susținea stâlpul acoperișului. Uneori, pe fund s-au descoperit gropi, folosite pentru vetre sau cu funcție neprecizată (Comșa 1974b, 147, 153, fig. 57; Harțuche 1983, 8).

Pereții erau drepți, albiați sau oblici.

Suprafața. Bordeiele au o suprafață între 12,25 m² și 30 m² (Harțuche 1983, 8; Marinescu-Bîlcu et alii 1995, 21-22), iar adâncimea lor atinge uneori 2 m. O amenajare mai puțin clară a fost consemnată la Giulești - *Sârbi*, unde în B2, lângă pereți, s-au descoperit două șănțuiri adânci de 30 cm (Marinescu-Bîlcu et alii 1995, 22). Cele de tip oval au cca. 18 m², cu axul lung orientat NE-SV sau N-S, cu vetre interioare, așezate direct pe podea și dispuse în partea de sud (Comșa 1974a, 153-154).

Amenajări interioare. La Gălățui - *Movila Berzei* într-un bordei au fost descoperite două cuptoare, fiecare cu câte o singură cameră, Fig. IVc.18b, de 80 x 57 cm și 110 x 90 cm (Neagu 2003, 59, Pl. XXXII). Cuptorul mai mare are o formă rectangulară cu colțurile rotunjite și este prevăzut cu o mică platformă în fața vetrei. Probabil că acesta conținea și o gaură pătrată de aerisire (Neagu 2003, 60).

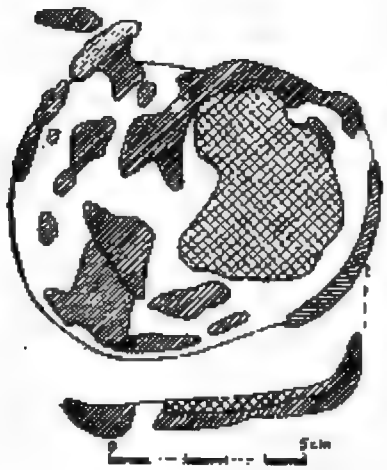

Fig. IVc.18a. Cemica, cuptor, după Comșa

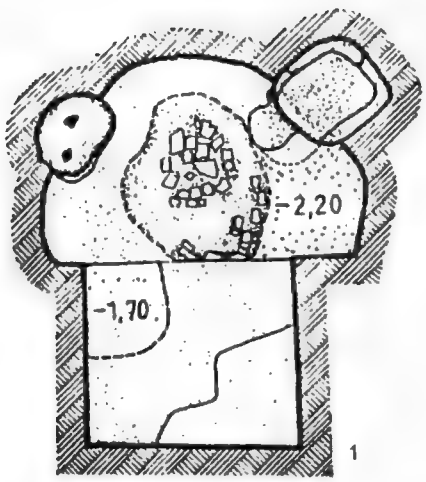

Fig. IVc.18b. Bordei cu două cuptoare, Gălățui-Movila Berzei, după Neagu

Ateliere. Intr-un bordei aparținând fazei Giulești de la Cândești - *Curături* (Vrancea) a fost identificat un atelier de prelucrare a silexului și a topoarelor din marnă (Bobi 1978, 7). Nu știm exact cum erau dispuse în interior piesele descoperite. Alături de unelte finite și de așchii din silex sau de topoare finite și în curs de prelucrare s-au mai descoperit două dălțițe din

https://biblioteca-digitala.ro

colț de mistreț, percutoare, un frecător, ca și o nicovală din piatră dură, cu urme de întrebuințare (Bobi 1978, 7).

Locuințele de suprafață

Colibele

Majoritatea construcțiilor de acest tip aveau formă ovală (predomină cele de 4, 35 x 3, 92 m; mai rar 2, 85 x 3,2 m) sau circulară (3 x 3; 3,5 x 3,7; 4 x 4m), (Berciu D. 1961, 370; Neagu 1997, 12-13). Cele mai multe colibe, 16, au fost cercetate în așezarea Lunca - *La Grădini*. La unele colibe s-au păstrat găurile de la parii din pereți (diametru de 7-12 cm), dispuși la cca. 50-70 cm distanță unul de altul. Zece colibe erau orientate cu axul lung pe direcția SSE-NNV, iar restul SSV-NNE, toate fiind îndreptate spre apă (Neagu 1997, 13). Podeaua era ușor adâncită și consta dintr-un strat de lut galben amestecat cu concrețiuni calcaroase, bătut, gros de 10-15 cm (Neagu 1997, 13), cu rol impermeabil. Ca amenajări interioare sunt menționate vetrele.

În nivelul III/1 de la Gălățui –*Movila Berzei* erau șapte colibe, iar în coliba c1/2000 s-au identificat mai multe gropi de pari, cu un diametru de 6-9 cm (Neagu 2003, 92-93, Pl. XL).

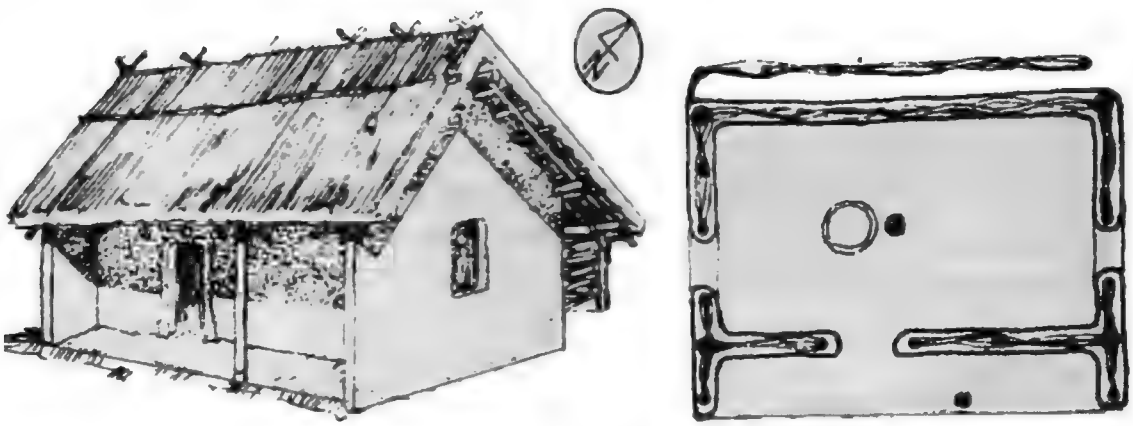

Fig. IVc.19. Locuințe de la Petru Rareș▲ și Tangâru ▼, după Hoinărescu

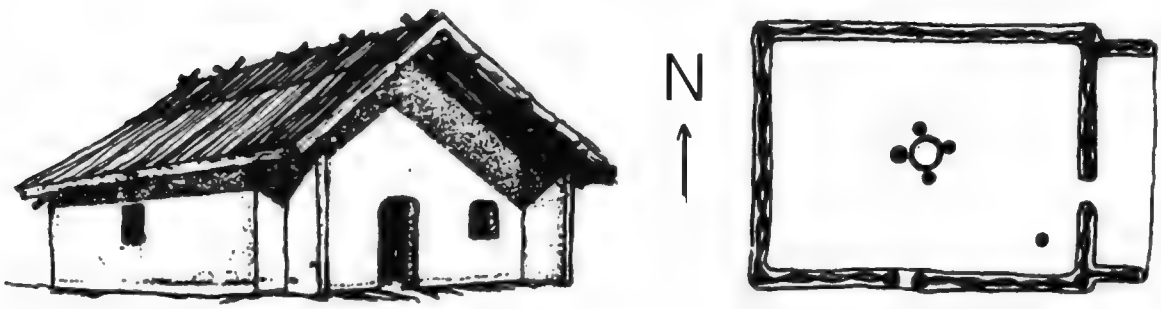

D. Berciu menționează la Tangâru unele construcții ca fiind colibe. Judecând după dimensiuni, noi credem că este vorba de locuințe de suprafață. Colibele sunt de formă rotundă sau pătrată și au pereți doar la intrare și în spate. Pereții erau susținuți de pari bătuți în pământ, iar podina consta într-un strat de lut fin, bine bătut (Berciu D. 1959a, 139; 1961, 370). Unele complexe aveau vetre.

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce privește ***locuințele de suprafață*** propriu-zise, s-au constatat locuințe cu gropi de pari, locuințe cu platformă podea de lemn și lut ars, ca și locuințe de la care nu ne-au rămas urme pentru a stabili cu exactitate modalitatea lor de construcție. Putem presupune că pereții lor din lemn se îmbinau la colțuri sau poate structura lor de rezistență se sprijinea pe o ramă sau pe tălpici.

Se amintesc podele neamenajate, altele constând din unul sau mai multe straturi de lut, dar și cele din lemn și lut, solide.

Locuințe de suprafață, fpe structuri orizontală. Aici am putea include descoperirile de la Ciulnița și Lișcoteanca - *Movila lui Moș Filon.* Casele, de formă rectangulară (11 x 8 m sau 8 x 5 m), nu prezentau gropi de pari și nici urme de amenajare ale podelelor (Marinescu-Bîlcu et alii 1995, 21-22; Pandrea 1999, 15). Probabil că tot aici pot fi incluse și casele de la Lunca - *La Grădini,* rectangulare și cu colțurile rotunjite, amplasate pe marginea terasei (Neagu 1997, 13, pl. IV). Pentru toate acestea se amintește descoperirea unor fragmente de pereți de lut ars, cu amprente de nuiele.

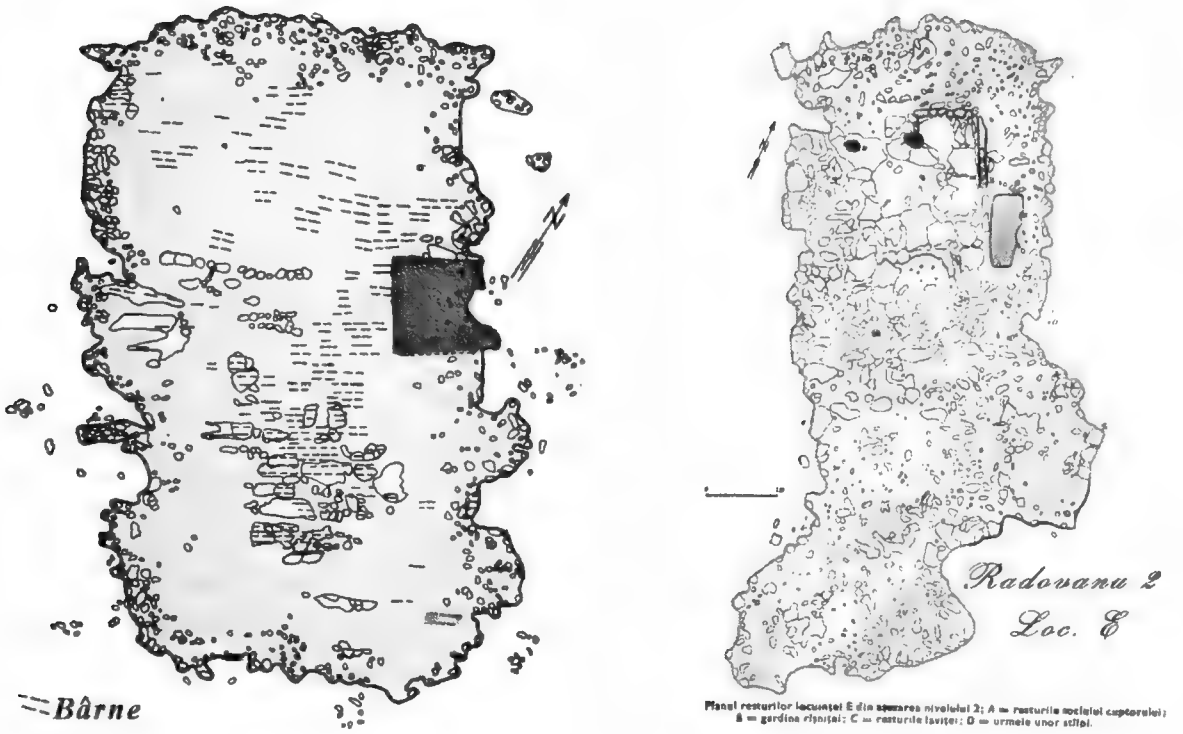

Fig. IVc.20. Radovanu, L5 (niv. 1) și loc. E (niv. 2) cu amenajări interioare, după Comșa

La Lișcoteanca – *Movila din Baltă* locuințele aveau podine din lut bătut (Harțuche 1983, 9), iar la Trestnic L2 avea o podea subțire; vatra din această locuință era acoperită cu fragmente de râșniță (Lăzurcă 1995, 10). Podea simplă de lut aveau și locuințele de la Piatra Sat- *Valea Codrii* sau cea din punctul *Nucet* (Nica, Ciucă 1989, 17, 19-22, 24, 35). Două din locuințele de la *Valea Codrii* aveau praguri (L2; L3), iar în L1 și L2 s-a descoperit câte o groapă de par; L1 avea o vatră cu două refaceri, iar în L2 vatra a avut patru refaceri (Nica, Ciucă 1989, 19-22).

Unele fragmente de pereți, dinspre interior aveau chiar urme de vopsea albă (Neagu 1997, 13). Podea simplă de lut bătut aveau mai multe locuințe de la Hârșova (unele chiar cu

https://biblioteca-digitala.ro

urme de reparații: Hașotti 1997, 68) și Trestnic. În ultimul caz, locuințele aveau dimensiuni relativ mari, de circa 21 m² (Lăzurcă 1995, 8-10).

Una din cele două locuințe descoperite în așezarea Lunca - *La Grădini* a adăpostit un atelier de prelucrare a silexului, iar cea de a doua pare să fi avut caracter de cult (Neagu 1997, 13).

Locuințe de suprafață cu gropi de pari. În două așezări sunt menționate astfel de locuințe, de formă rectangulară, cu o singură încăpere și pridvor, la Tangâru și la Petru Rareș, Fig. IVc. 20 (Comșa 1990, 90). Gropile parilor de la colțurile caselor arată că aceștia erau mai groși decât cei intermediari.

Locuința de la Tangâru (L1, de cca. 6 x 3,5 m), cu axul lung orientat E-V, avea în zona centrală o groapă de par, dublă ca mărime comparativ cu a celor de colț care, probabil, susținea alți pari dispuși piramidal și grinzi orizontale, pe care era construit acoperișul. Pridvorul, de circa 1 m lățime, era susținut la extremități de câte doi pari (Comșa 1974b, 155-156, fig. 58). Pe latura de V între parii de la colțuri erau cinci găuri de pari, iar pe cea de N alți șapte (Comșa 1974b, 153). Podeaua consta în câteva straturi subțiri de pământ bătut. În mijlocul încăperii, lângă groapa stâlpului central, direct pe podea a fost construită o vatră rotundă (diam. 1,40 x 1, 50 m) cu marginile ușor ridicate, lângă care erau alte trei gropi mai mici. Se presupune că pereții locuinței erau construiți dintr-o structură de nuiele, pe care s-au aplicat în interior și în exterior lipituri de lut și paie (Comșa 1974b, 153).

Locuința (încăperea era de cca. 5,10 x 3 m) cu pridvor de la Petru Rareș era orientată NE-SV (Berciu D. 1937, 5-6). Și aici în mijlocul casei a fost descoperită groapa unui par oval (40 x 30 cm) al cărei fund atingea 1,50 m adâncime, care a susținut acoperișul. Pe laturile scurte sunt un număr egal de pari, dar pe cele lungi situația diferă, din cauza arhitecturii complexului. Pridvorul (cca. 80 cm lățime) a fost amenajat pe latura de sud-est a casei, în timp ce pe latura opusă ei, a fost o anexă, care avea perete comun cu aceasta (șase gropi de pari, dispuse într-un șir, din care unele oblice marchează peretele exterior al anexei). Podeaua locuinței avea două straturi de pământ galben (Berciu D. 1937, 5-6; Comșa 1974b, 157-158, fig. 59). D. Berciu, autorul săpăturilor, considera că pereții construcției de mai sus au fost realizați în sistem paiantă din pari și împletituri de nuiele, peste care s-a aplicat o lipitură de lut amestecat cu paie sau pleavă. Printre dărâmături au fost descoperite un fragment de coloană și fragmente dintr-un portal (Berciu D. 1937, 5-6; Comșa 1974a, 157).

Ca instalații interioare sunt menționate o vatră și o laviță. Vatra, de formă rotundă, era în apropierea parului central din locuință, iar lângă ea se afla o groapă cu cenușă, cioburi, oase arse, scoici și alte materiale (Comșa 1974b, 175).

În apropierea vetrei, dar neconsemnată grafic sau fotografic, se afla o laviță / banchetă de lut (45 cm înălțime), cu colțurile rotunjite și marginile ușor ridicate, ce a fost pictată și a suferit două renovări. La început, pe fond roșu s-au pictat benzi albe paralele, iar după prima renovare tot pe fond roșu s-au pictat spirale (Berciu D. 1937, 5-6; Comșa 1974b, 157; 1991a, 223). Tot pentru aceeași așezare sunt menționate unele bucăți mari de lipitură arsă, pictate cu alb pe roșu, care nu știm dacă sunt în legătură sau nu cu locuința prezentată mai sus. Această construcție, prin elementele arhitectonice pe care le conține (vezi mai jos), se

https://biblioteca-digitala.ro

desprinde din tipicul locuințelor simple și pare să fie de fapt un sanctuar comunitar, dar fără construcții monumentale. Din păcate nu cunoaștem inventarul acestei construcții.

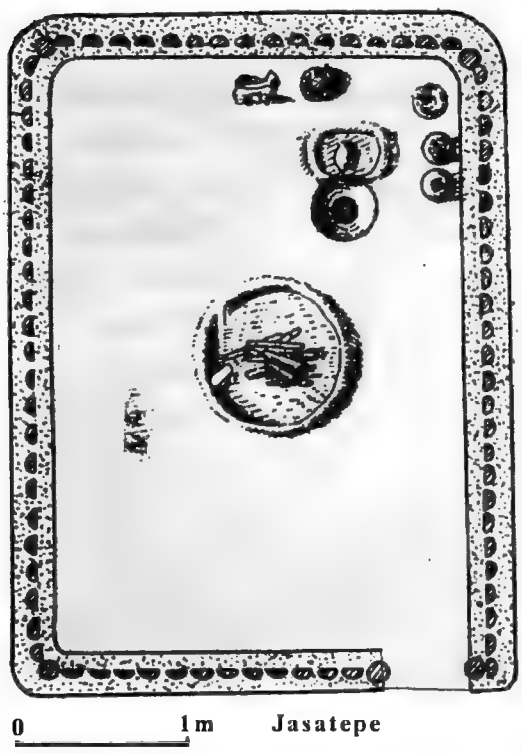

Fig. IVc.21. Locuința de la Jassatepe, după Detev

Locuințe de suprafață pe structuri orizontale cu podea platformă de lemn și lut. E. Comșa amintește prima locuință de acest tip în etapa Vidra, în așezarea de la Vidra (Comșa 1990, 156). Ulterior ele apar atât în Transilvania, la Eresteghin (Comșa 1974b, 153; Eresteghin este considerat Precucuteni timpuriu), dar și în arealul clasic Boian. Astfel au fost interpretate resturile de platforme de lut ars cu impresiuni de trunchiuri, desco-perite la Bogata I și Giulești (Comșa 1987, 90).

Radovanu. Informațiile cele mai consistente cu privire la acest tip de locuințe sunt oferite mai ales de cercetările de la Radovanu, unde toate construcțiile erau de acest tip (Comșa 1997, 149).

Din păcate, publicarea detaliată doar a unora din planurile construcțiilor cercetate, Fig. IVc.20, ne împiedică să facem observații mai ample. Se afirmă că locuințele din toate nivelurile sunt de formă rectangulară și au în medie 7 x 4 m (Comșa 1990, 81). Planurile publicate arată însă că situația este puțin diferită. Explicația ar putea fi aceea că unele din construcțiile de aici reprezintă anexe ale locuințelor. Astfel, în nivelul 3, E. Comșa menționează că două din construcții erau locuințe, iar alte două, anexe; în ultima așezare, cea din nivelul 1, unele din locuințele descoperite aveau și anexe mici, fără amenajări interioare, totdeauna cu platforme, situate în preajma locuințelor și dispuse paralel cu acestea (Comșa 1990, 149; 1991a, 206; 1997, 149).

Casele aveau axul lung pe direcția N-S, cu excepția L7 din nivelul 1, al cărei ax este pe direcția E-V. Orientarea lor a fost, probabil, pe direcția vânturilor din zonă (Comșa 1990, 81). E. Comșa presupune că întâi se construiau pereții și apoi se realiza podeaua.

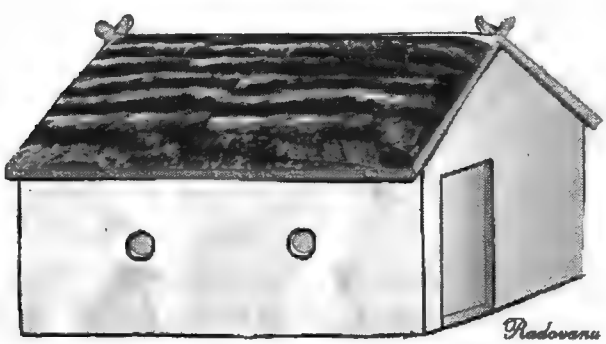

Fig. IVc.22a. Radovanu, locuință (reconstituire E. Comșa)

Pereții erau construiți dintr-o structură de pari și nuiele, care se susținea probabil pe tălpi, deoarece nu au fost găsite urmele gropilor de pari. Nuielele erau împletite şi dar în cazul unei singure locuințe, au fost legate cu fibre vegetale, care răsucite formau un fel de sfoară (Comșa 1990, 81, fig. 44). Peste această

https://biblioteca-digitala.ro

structură se aplica lipitura de lut amestecat cu păioase. În nivelul 3, două din locuințe prezintă urme de pictare. În ceea ce privește L2, considerăm că avem de a face cu un sanctuar, dar din păcate nu s-au publicat mai multe date cu privire la inventarul arheologic. Acoperișul caselor era probabil în două ape și era construit din trestii sau din paie, așa cum este reprezentat și în modelele miniaturale de case descoperite în unele așezări și la care vom reveni.

În toate cazurile podeaua casei era amenajată direct pe pământ din trunchiuri relativ subțiri de 10-12 cm grosime, așezate perpendicular pe axul lung al casei. Spațiile goale erau completate cu capete de lemne (Comșa 1974b, 86). Peste această structură se întindea o lipitură de lut cu multe paie, groasă de 6-7 cm. Podeaua rezultată era bine netezită și peste ea se aplica o lipitură mai subțire (5 cm), care avea în compoziție mai puține paie. Lipitura podelei era ridicată la margine, la locul de îmbinare cu pereții. (Comșa 1974b, 86). Podelele de acest tip acopereau aproape întreaga suprafață a casei, dar pereții nu erau construiți pe marginea lor, ci în afară (Comșa 1974b, 86). Înainte de construirea podelelor (sau la unele refaceri ale construcției) s-au ridicat soclurile cuptoarelor, fapt demonstrat de spațiul existent între marginea acestora și podea (Comșa 1974a, 86). Pentru câteva case din nivelul 1, de pe latura nordică și estică, se presupune că podeaua a fost construită pe latura exterioară așezării pe piloni. Astfel s-ar explica diferența de 0,50 –1 m dintre marginile dinspre așezare a acestor locuințe și cele exterioare (Comșa 1990, 76-77). Din păcate ilustrația nu susține această ipoteză atât de interesantă și care ar prezenta analogii cu locuințele cucuteniene de la Păuleni.

Cele mai multe dintre locuințele de suprafață aveau o singură încăpere, dar s-au descoperit și unele cu două încăperi. La Radovanu, Locuința 3 din nivelul 2 (Fig. IVc.12 jos), avea o platformă similară celor prezentate mai sus. Un perete subțire, situat la 1,20 m de cel exterior, nordic al locuinței, despărțea spațiul în două încăperi. În prima încăpere, în colțul de NV se afla o vatră circulară (peste 1 m diametru), iar soclul cuptorului era lângă peretele de NV (Comșa 1974b, 89).

Evoluția în timp. În prima fază (Bolintineanu) erau doar bordeie. Începând din a doua parte a fazei Giulești, tipurile de locuințe se diversifică. Alături de bordeie apar colibe și locuințe de suprafață propriu zise (Neagu 2000a, 23). În prima parte a fazei Vidra s-au descoperit atât bordeie cât și locuințe de suprafață. În ultima fază, de tranziție spre Gumelnița, în așezările cercetate au fost descoperite numai locuințe de suprafață. Din păcate, cercetarea doar parțială a celor mai multe complexe de locuire oferă informații trunchiate în legătură cu locuințele, maniera lor de construcție, materialele folosite sau funcționalitatea lor, așa că uneori este greu să atribuim unele descoperiri unei anumite tehnici de construcție.

Amenajările interioare

Podea simplă de lut bătut sau podea platformă de lemn și lut aveau mai multe locuințe, pe care deja le-am menționat. Cele mai multe locuințe de suprafață ale culturii Boian aveau în interior vetre, cuptoare, laviță, banchete (prispe) și locuri speciale pentru râșnit (Comșa 1954, 370, fig, 8; Nica, Ciucă 1989, 19-22, 35), amenajări care apar frecvent și în zona din Bulgaria (Fig. IVc.21) a acestei culturi (Detev 1948; Boyadžiev et alii 1993, 77).

https://biblioteca-digitala.ro

Vetrele sunt situate în colțurile caselor sau în zona lor centrală Fig. IVc.12, sus. Au fost construite direct pe pământ, uneori peste un strat gros de lut așezat pe podea sau peste platforma podea a locuinței. Au mai ales formă rotundă, cu un diametru de circa 1 m (Comșa 1974b, 165; 1998, 19-20; Lăzurcă 1995, 8-10), altele rectangulare aveau 1, 40 x 1, 25 m și marginile ușor ridicate (Tangâru: Comșa 1974b, 156). Astfel de vetre sunt menționate și la Sarichioi (Comșa 1998, 19) și Trestnic (Lăzurcă 1995, 8). Una din ele avea partea superioară de 70 x 70 cm, iar baza de 1 x 1,10 m. În câteva cazuri vetrele, înalte de cca. 40 cm, aveau mai multe niveluri de lipituri, unele conținând și un pat de cioburi. Vetre de formă rotundă sunt amintite la Piatra Sat- *Valul Codrii* (L2, vatra 4; L3, vatra 7 cu diam. de 70 cm: Nica, Ciucă 1989, 22) și Radovanu. Aici, în Locuința 3 din nivelul 3, în prima încăpere, în colțul de NV, se afla o vatră circulară (peste 1 m diametru); un cuptor cu soclu era situat undeva în apropierea peretelui de est. Peretele despărțitor se întrerupea în dreptul cuptorului, permițând trecerea (Comșa 1974b, 89).

Cuptoarele. Majoritatea caselor din nivelurile 1-3 de la Radovanu aveau instalații de acest tip, situate înspre colțul de NE. Acestea aveau două părți distincte: soclul și cuptorul propriu-zis (Comșa 1990, 86).

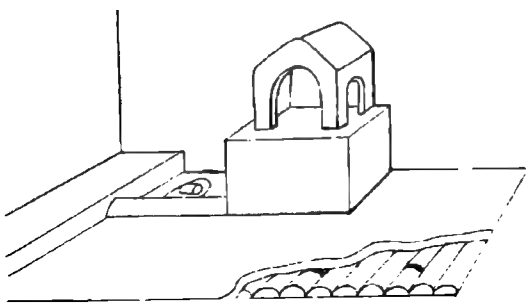

Fig. IVc.22b. Radovanu: cuptor, loc de râșnit și laviță, după Comșa

Cuptoarele erau de tipul ***cu boltă***, dar acestea nu s-au păstrat. Probabil că și bolta a fost construită tot pe o structură de nuiele. Cuptoarele erau de formă rectangulară și aveau axul lung paralel cu pereții scurți ai casei. E. Comșa presupune că pe peretele de sud al cuptoarelor ar fi fost un orificiu rotund sau oval, așa cum este reprezentat pe unele machete (Comșa 1974b, 86) sau chiar două orificii, unul în față mai mare pentru introdus vasele de gătit și altul mai mic pentru lemne (Comșa 1999-2000a, 93).

Soclurile cuptoarelor, de la Radovanu, de formă pătrată (cca. 1 m) sau rectangulară (în medie cca. 1,20 x 0,80 m, înalte de 15-30 cm) aveau ca și locuințele o structură lemnoasă. La capete s-au găsit în unele cazuri urmele unor țăruși înfipți în pământ pe care probabil că se făcea o structură de nuiele împletite, ce se umplea cu lut amestecat cu multe paie sau doar cu pământ bătut (Comșa 1990, 83, fig. 42-43; 1999-2000a, 93). Unele din ele au avut mai multe straturi de lipituri fine la suprafață.

Prispele. De-a lungul laturii nordice a unor locuințe de la Radovanu, au fost descoperite amenajări late de 40 cm, înalte de 15 cm, denumite de E. Comșa prispe, folosite probabil la depozitarea recipientelor sau a altor materiale, sau pentru diferite activități. Una din aceste amenajări, bine păstrată, din L1 (nivel 1) era construită din trei straturi de lut amestecat cu paie, sub forma unor „cărămizi", care se presupune că au fost arse intenționat înainte de realizare. Aceste cărămizi aveau 60 x 39 cm, grosimea la colțuri era de 5 cm iar în mijloc de 8 cm (Comșa 1974b, 89). „Prispele" au fost fățuite cu un strat de lut și paie.

https://biblioteca-digitala.ro

Laviţe. În L1 nivel 1, a fost descoperită o amenajare interpretată drept „laviță", situată în mijlocul încăperii, de formă rectangulară (Comșa 1990, 89). Nu se dau date în legătură cu dimensiunile sau felul ei de construcție.

Același gen de laviță a fost semnalat lângă un perete interior la Vidra.

Locurile de râșnit. În nivelul 2 de la Radovanu, în locuința E, între soclul cuptorului și bancheta/ lavița de lut de pe perete nordic era amenajat un loc pentru amplasarea râșniței, cu o gardină de cca. 15 cm înălțime (Comșa 1990, fig. 43; 1991a, 226; 1999-2000a, 93, fig. 1). În toate locuințele de la Piatra Sat *Valul Codrii* și în cea de la *Nucet* râșnițele erau amplasate lângă vetre (Nica, Ciucă 1989, 19-22, 35).

Amenajări exterioare locuințelor

Vetre exterioare. O astfel de amenajare, construită pe o mică platformă semicirculară a fost descoperită la Aldeni (faza Bolintineanu). Vatra avea formă aproximativ ovală de 0,80 x 0, 55 m (Comșa 1974a, 145, fig. 50). Câteva vetre exterioare, aflate între locuințe au apărut și în așezarea de la Glina (faza Vidra); una din ele era de formă rectangulară (Comșa 1974b, 154). Vatra exterioară de la Trestnic avea marginile distruse, dar zona pe care se păstrau resturile era de cca. 0,75 x 1 m. Baza vetrei era alcătuită dintr-un strat gros de arsură, peste care urma un strat subțire cenușos și lipitura propriu zisă de cca. 5 cm grosime (Lăzurcă 1995, 10).

Cuptoare. La Budești (jud. Călărași, faza Giulești) în cadrul unei săpături de salvare a fost descoperit un cuptor rotund (diametrul 50/55 cm, înălțime de 50-70 cm), cu groapă de alimentare (diametrul gurii 1,10 m, diametrul fundului 1,20 m). Pereții cuptorului erau de 5, 15 cm lățime, iar vatra era zgurificată. Groapa de alimentare avea pereții verticali (Sîrbu et alii 1997, 147-148).

La Cernica, la marginea așezării au fost descoperite două ***cuptoare de ars ceramica***, simple, de formă tronconică, cu vatră circulară, din care unul era mai bine păstrat, Fig. IVc. 18a (Comșa 1975, 23, fig. 12). Diametrul era de cca. 90 cm, iar pereții ușor boltiți se păstrau pe cca. 15 cm înălțime. Adâncimea era de cca. 40 cm față de nivelul actual al așezării. Vatra cuptorului era destul de groasă. La partea superioară a cuptorului probabil că era deschiderea prin care se introduceau vasele de mici dimensiuni și combustibilul (Comșa 1975, 24; 1987, 98, 100; Neagu 2003, 59).

Construcții de cult

În așezările culturii Boian, din păcate atât de puțin cercetate pe o scară mai largă, sunt atestate atât sanctuare comunitare cât și construcții care se încadrează în categoria altarelor casnice.

Primele construcții cu caracter de cult apar încă din prima fază, Boian Bolintineanu, așa cum arată descoperirile din una din locuințele de la Lunca - *La Grădini* (Neagu 1997, 13). Poate că de această locuință se leagă și unele fragmente de ***pereți cu urme de vopsea albă*** la interior. Inventarul aparte, format din ***măsuțe de cult și altărașe fragmentare***, ca și un

https://biblioteca-digitala.ro

procentaj ridicat de ceramică fină, comparativ cu restul complexelor (Neagu 1997, 13), ne îndeamnă să-i atribuim funcția de sanctuar al comunității de aici.

Sanctuar comunitar. Informații incomplete avem în legătură cu un alt sanctuar, din nivelul III/2 (Boian - Giulești) de la Gălățui *Movila Berzei* (Neagu 2000a, 29). ***Sanctuarul*** ocupa o poziție dominantă, ***în zona centrală*** a așezării și avea circa 80 m². Construcția avea o podea de bârne despicate (dispuse perpendicular pe axul lung al construcției, orientat N-S) acoperite cu lut. Sub platformă a fost descoperit un ***craniu uman*** și fragmente dintr-un ***altar miniatural***, ce atestă un ritual de fundare, Fig. IVc.23 (Neagu 2000a, 29 ; Neagu et alii 2001, 85-86). Ca amenajări interioare sunt amintite ***7 lavițe,*** patrulatere / rectangulare ca formă și două vetre cu o gardină înaltă (20-25 cm). În mijlocul edificiului s-a dezvelit un ***stâlp cu secțiune pătrată***. În sanctuar au fost găsite foarte multe vase (***326 pahare*** și alte tipuri de vase) și două fragmente de ***statui antropomorfe*** (Neagu 2000a, 29-30). Pereții sanctuarului (12 - 24 cm grosime) erau ***pictați*** în interior ***cu alb și roșu*** (Neagu 2000a, 29-30). O urmă de fereastră rotundă a fost descoperită pe latura dinspre lacul Gălățui (Neagu 2000a, 29; 2003, 92).

Fig. IVc.23. Gălățui-Movila Berzei, craniu sub platforma sanctuarului și altar, după Neagu

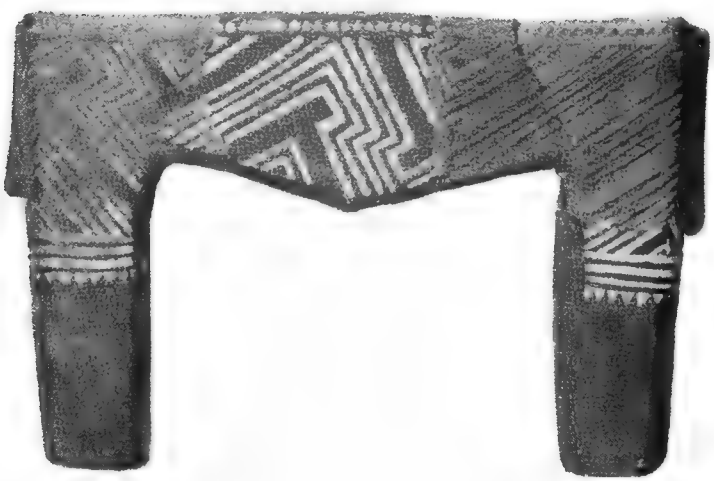

La același nivel cronologic, informații despre o construcție specială, de mari dimensiuni (11,5 x 4,5 m), situată în partea de sud a așezării, cu o destinație specială, probabil de cult, sunt menționate fără alte detalii sau argumente pentru așezarea Piatra Sat-*Vadul Codrii* (Nica 1999, 8; Neagu 2000a, 30). În aceeași stațiune, lângă vetre și râșnițe au fost descoperite mai multe statuete antropomorfe fragmentare, pe lângă alte materiale, ce ar putea fi legate de un cult al vetrei și al locuinței (Comșa 1974b, 198; Neagu 2003, 133), dar și de existența unor altare casnice. Astfel de situații au fost constatate și la Grădiștea Coslogeni (Neagu 2003, 126).

https://biblioteca-digitala.ro

Sanctuarul de la Căscioarele – Ostrovel

Cel mai reprezentativ sanctuar comunitar este cel cercetat de Vl. Dumitrescu la Căscioarele - *Ostrovel* (faza Spanțov), care din păcate, din motive obiective nu a putut fi cercetat integral (Dumitrescu Vl. 1970b, 9; 1986, 69). Construcția, situată în partea centrală a așezării, era de formă rectangulară, de peste 16 x 10 m (colțurile de ESE și SSE nu au putut fi degajate complet). Gropi de pari marcau în sol structura pe care s-au ridicat pereții, Fig. IVc. 24. Pe anumite zone în interior s-au observat resturi de la o podea din lut bătut (Dumitrescu Vl. 1970b, 10).

Construcția avea două încăperi (nu s-a putut preciza dacă erau egale sau nu, deoarece cea de a doua încăpere nu a putut fi săpată: Vl. Dumitrescu 1986, 70), separate printr-un rând de pari carbonizați, înfipți în sol, care probabil proveneau de la peretele despărțitor. Interesant este că pereții sanctuarului erau în mare măsură pictați. Astfel, după descrierea autorului săpăturilor, prima încăpere, situată spre VNN, avea cel puțin trei dintre pereții interiori pictați bicrom, în vreme ce în a doua încăpere pereții erau doar fățuiți cu lut (Dumitrescu Vl. 1970b, 9-12). Cea mai interesantă pare să fi fost prima încăpere, care conținea și unele amenajări interioare: două coloane de lut și o masă altar, toate pictate. În aceeași încăpere, în colțul de VNV a fost descoperit și un medalion de lut ars, pictat, care probabil decora fața interioară a peretelui de V, pe care era agățat la o anumită înălțime (Dumitrescu Vl. 1970b, 10). Tot în această încăpere a fost descoperită și o râșniță. După ce au fost degajate resturile de la prima coloană (cea mai mare) s-au descoperit două șiruri de gropi de pari (primul șir conținea patru gropi, iar al doilea trei gropi), pe care Vl. Dumitrescu i-a pus în legătură cu traseul unui paravan dublu, în mijlocul căruia ar fi fost plasată coloana mai mare (Dumitrescu Vl. 1970b, 10).

În zona dintre cele două coloane, sub resturile peretelui de sud, a apărut la demontarea acestuia, un înhumat în poziție chircită, pus în legătură cu un sacrificiu de cult, anterior construirii edificiului (Dumitrescu Vl. 1970b, 18).

Pictura de pe pereții primei încăperi, ca și cea de pe coloana mai mare, a fost refăcută de trei ori, straturile mai vechi fiind îndepărtate cu un instrument ascuțit (Dumitrescu Vl. 1970b, 9-16). Motivele decorative (benzi late de 7-9 mm) curbo-liniare, Fig. IVc.28, derivate din spirale și motive unghiulare pictate cu alb-gălbui, au fost aplicate pe un fond roșu (Dumitrescu Vl., 1970b, 10). La fiecare refacere s-a aplicat un alt decor; Vl. Dumitrescu considera că refacerea picturii s-a făcut din rațiuni legate de cult.

Ambele coloane de lut (Fig. IVc.25a-b) au fost construite pe stâlpi de lemn, care ulterior au fost scoși. La coloana cea mai mare (lungime 1,90 - 2 m; diametru maxim 43 cm) peretele avea o grosime de 9 -10 cm. Stratul unei refaceri a avut cca. 1 cm grosime. Nivelul cel mai vechi de pictură consta în benzi curbo-liniare înguste (spirale ?), la fel ca cel de pe pereții încăperii; al doilea nivel era din benzi verticale pictate cu alb-gălbui (cca. 2 cm grosime), alternând cu altele roșii, rezervate din fond.

https://biblioteca-digitala.ro

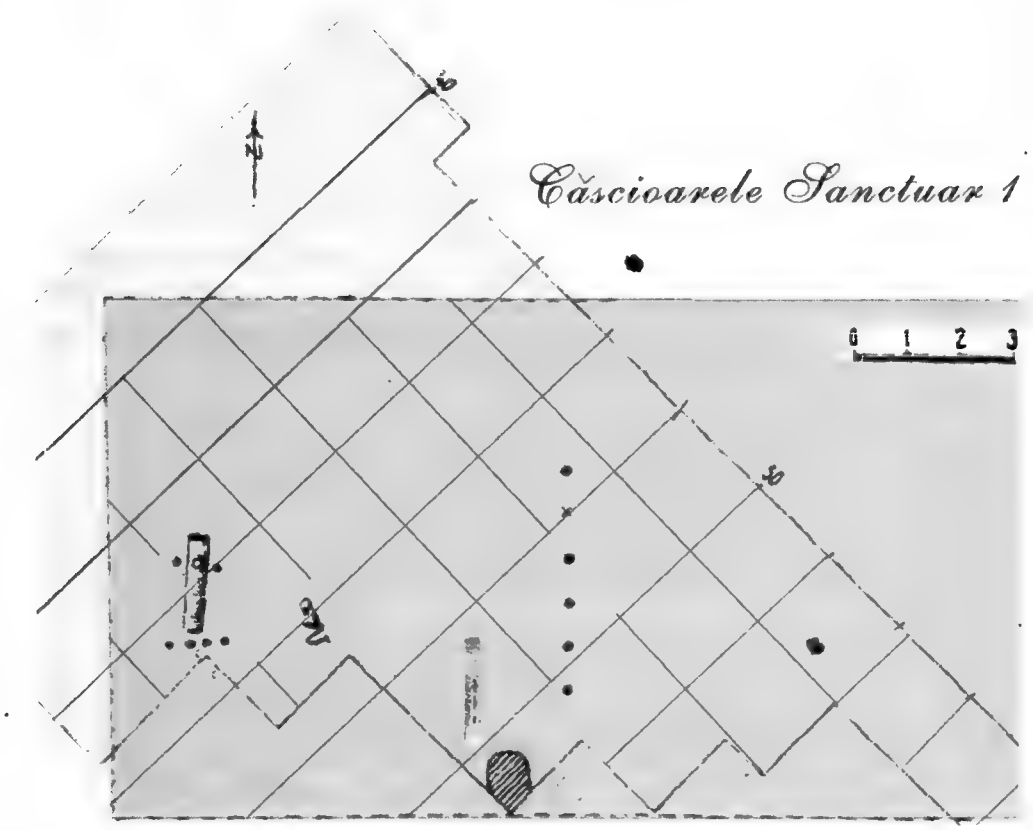

Fig. IVc.24. Căscioarele 1, reconstituirea clădirii cu cele 2 coloane (Boian, Spanțov), după Vl. Dumitrescu

Ultimul nivel de pictură, cel mai nou, consta din spirale fugind, continui, mărginite la un capăt cu o bandă de culoare alb-gălbui, de 3,2 cm lățime (Dumitrescu Vl. 1970b, 17). Cea de a doua coloană, apropiată ca lungime de prima, a fost amenajată pe un stâlp mai gros la bază și mai subțire spre vârf. Pe un fond roșu-cărămiziu s-au pictat două benzi albe verticale, ce împart suprafața în două zone egale: pe orizontală s-au realizat benzi albe (1 cm), dispuse elicoidal sau poate în cercuri orizontale (Dumitrescu Vl. 1986, 69).

Masa altar, înaltă de circa 30 - 40 cm, era pictată cu benzi alb-gălbui și motive curbilinii, ca și peretele (Dumitrescu Vl. 1970b, 18).

Alături de descoperirile de mai sus pe care le-am încadra în categoria sanctuarelor comunitare există și altele care ar putea fi atribuite sanctuarelor sau altarelor casnice. Astfel de descoperiri provin din așezările de la Petru Rareș (faza de tranziție la Gumelnița), Radovanu și Tangâru. La Petru Rareș, Fig. IVc.19 sus, în construcția pe care am descris-o anterior, reamintim că în apropierea vetrei s-a descoperit o laviță / banchetă de lut, cu colțurile rotunjite și marginile ușor ridicate, ce a fost pictată și a suferit două renovări. Construcția avea în interior un fragment de coloană și un portal (Comșa 1974b, 157; 1991a, 224).

La Radovanu, locuința 2 din nivelul III avea pereții pictați în interior, iar lângă intrare erau ornamente în relief (o bandă de lut). În interior pereții au fost tencuiți cu un lut fin iar apoi pictați cu culoare roșie. Peste acest fond s-au aplicat benzi albe de diferite grosimi, în diferite combinații geometrice sau spirale (Comșa 1982, 42; 1990, 81). E. Comșa, din cauza structurii și inventarului, similar construcțiilor obișnuite nu o include însă în categoria sanctuarelor. Reamintim că acest nivel a avut doar patru case, iar locuința 2 este spre marginea de est. Totuși, având în vedere caracterul decorativ deosebit al acestei construcții,

https://biblioteca-digitala.ro

suntem de părere că ei i se poate atribui un rol de cult, sau poate social în cadrul comunității de aici. În aceeași așezare, altă locuință din nivelul 3 avea linii vopsite cu roșu, aplicate direct pe fățuială (Comșa 1990, 81).

La Tangâru, în nivelul Boian IIb, în bordeiul 1, parțial cercetat se poate presupune că a existat un loc de cult, deoarece de aici provin 10 statuete zoomorfe reprezentând oi (Berciu D. 1961, 508, fig. 190/1-2 și fig 191/1-2). Încă din anii 1937 sunt pomenite construcții de tip megaron (case având tindă cu stâlpi), cu vatră centrală (Berciu D. 1937a, 33, 36-37, 40), unele având chiar pereți cu pictură, cu analogii la Ariușd și în Bulgaria (Roska 1932, 74; Schroller apud Berciu D. 1937a, 40).

Ca inventar interior, la Greaca, în una din construcțiile nivelului Giulești, atrage atenția un obiect de lut ars, Fig. IVc.26, cilindric, ce are 25 cm înălțime și diametrul de 15 cm (la unul din capete diametrul este mai mic), interpretat drept un gen de suport, cu analogii într-o locuință Karanovo III / Veselinovo de la Stara Zagora (Comșa 1974b, 149, fig. 53; 1980, 35).

Concluzii privind sanctuarele

Marele sanctuar de la Căscioarele 1, din nivelul Boian Spanțov (16 x 10 m, orientat E-V), pentru care din păcate nu cunoaștem suficiente detaliile tehnice (sau poate nu au fost publicate), conține o serie de elemente fundamentale pentru cunoașterea și înțelegerea practicilor magico – religioase. Așa cum am mai arătat, enumerarea, interpretarea și reinterpretarea lor ține de o nouă disciplină numită naologie (Eliade 1981, 51, 18/19: Miclea, Florescu 1980, 87, fig. 221).

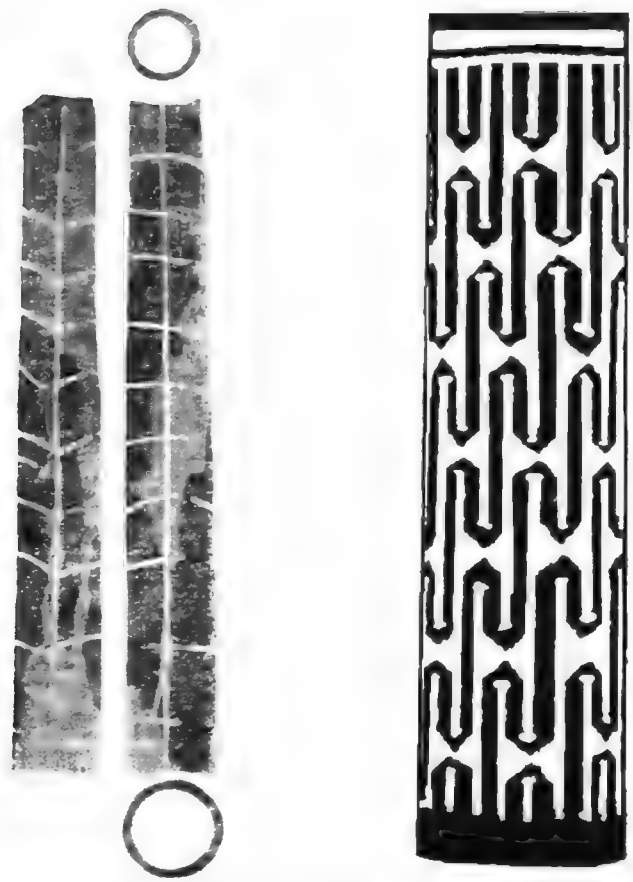

Fig. IVc.25a-b. Coloanele din sanctuarul de la Căscioarele, după VI. Dumitrescu

Sanctuarul 1 de la Căscioarele, este cel mai apropiat în timp de cel din orizontul Gumelnița A2 din aceeași așezare. În zonă există și alte sanctuare, ca cele de la Durankulak (VII/5 și VII/8: Todorova 2002.1, 13, 5b; Hașotti 1997, 82) sau Hârșova (Hașotti 1997, 80-81), la care se adaugă mai multe elemente arhitectonice ce țin de sanctuare (vezi statui monumentale, coloane, altare).

Cu toate acestea, prin datele existente cel mai important ni se pare Sanctuarul 1 de la Căscioarele sau Marele sanctuar. Credem că nu exagerăm când numim astfel această construcție, care din păcate, a fost pe jumătate distrusă. Elementele menționate din prima

https://biblioteca-digitala.ro

jumătate a construcției (cele de mai jos) provin, foarte probabil de la ***sala de ceremonii*** (încăperea de vest) și sala de ofrande, încăperea de est (cea distrusă). În acea zonă s-au păstrat șase gropi de stâlpi mari, care fie despărțeau printr-un perete fie, despărțeau doar simbolic cele două zone. Ideea are un precedent în încăperea cu statuia monumentală din Sanctuarul 2 de la Parța (Lazarovici Gh. 1998, 10, fig. 4, 2/3: Lazarovici Gh. et alii 2001, 220, 226, 230 - 234, 237 - 238, 240; Gimbutas 1984, 76, fig. 40; 1991, 259, fig. 7-56.1).

Reamintim câteva din elementele care caracterizează sanctuarele:

- ***Banca (Gimbutas 1984, 72)***
- ***Coloana mare (Dumitrescu Vl. 1970b, 20, n. 14; 1974, 477, fig. 487/1; 1986, 69-72, fig. 1; Monah 1997, 33)***
- ***Coloana mică (Dumitrescu Vl. 1974, 477, fig. 487/1; 1986, 69-72, fig. 1; Monah 1997, 33)***
- ***Medalionul, piesă singulară (Dumitrescu Vl. 1970b, 5, 10, 20, III/2; 1974, 477, fig. 487/2; Monah 1997, 33)***
- ***Râșnița în sanctuar (Dumitrescu Vl. 1970b, 5, 10, III/2; Monah 1997, 33)***
- ***Stâlpii din jurul coloanei***
- ***Scheletul - jertfe de fundare (Dumitrescu Vl. 1970b, 20; 1974, 477, fig. 487/2; Neagu et alii 2001, 85-86)***
- ***Numărul 7***
- ***Pereții pictați (Dumitrescu Vl. 1974, 478, fig. 487/3; Gimbutas 1984, 72; Neagu 2000a, 29-30)***
- ***Vasul, trusa de șaman, problema șamanului (Neagu passim apud Ursulescu 2001a, 53-54).***

Coloana mică și cea mare

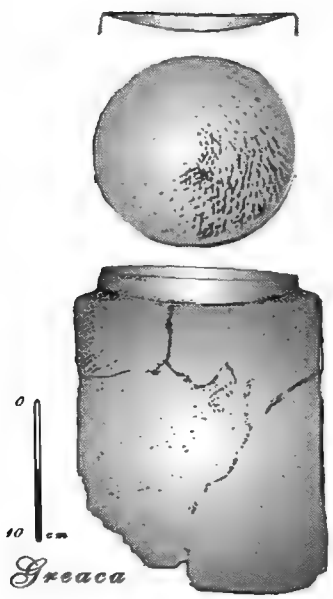

Fig. IVc.26. Greaca, coloană, c. Boian, după D. Berciu

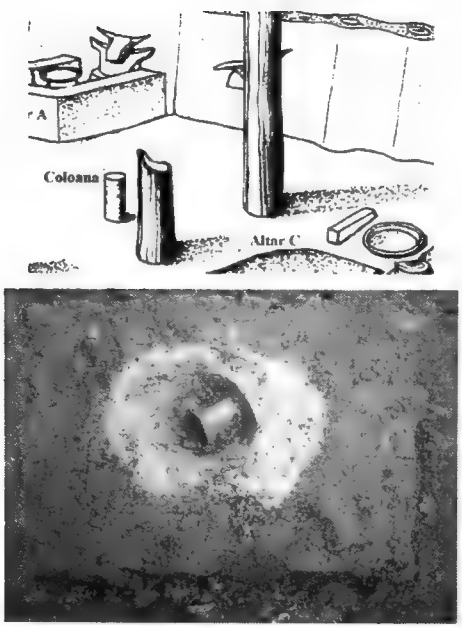

Fig. IVc.27: sus Parța, Sanctuar 1, altar C; jos: Balta Sărată, L 18 coloană cu cupă la bază

https://biblioteca-digitala.ro

Ambele coloane au dimensiuni monumentale, piese care de obicei definesc un sanctuar.

Coloana reprezintă legătura dintre Pământ și Cer, simbolul legăturii cu sacrul. Ceva mai târziu, în civilizația cretano – micenianâ reprezenta locul unde apare zeul, definind un templu sau altar (Matz 1969, 121), sau îl simboliza pe marele Zeu (Gimbutas 1984, 80).

În neolitic, coloanele sunt aproape nelipsite în sanctuare (Parța, Sanctuarul 1 și 2, Kormadin: *Prehist Jug Zemalja* 1979, pl. LXXXVI/5; Jovanović 1991), sunt asociate machetelor de sanctuare sau temple (Egipt: C.-M. Lazarovici 2004, 60, fig. 55), alteori apar pe sigilii ca în Akkad, reprezentând un semn sacru (Frankfort 1939, XVIII a-c, g). Coloana sau arborele cosmic sunt acel ***axis mundi*** (Picard 1948, 61; Dumitrescu VI. 1970b, 20; Eliade 1981, 42, 51; Monah 1997, 33, n. 42-43; Ursulescu 2002, 3; Lazarovici Gh. et alii 2001, 209-211). Coloana avea formă cilindrică sau conică (templul Borobudur : Humphrey, Vitebski 1997, 24-25), alteori a luat forma unui phalus (Egipt machete: C.-M. Lazarovici 2004, 60, fig. 55) și era situată în sanctuare în fața vetrei și a stelei (la Beycesultan, Müller – Karpe 1974, kat. 80).

Asemenea coloane au fost sesizate și în Câmpia Română, la Greaca (Fig.IVc.26), dar în asociere cu vetre. Coloane modelate din lut nears, sunt atestate în Sanctuarul 1 de la Parța, cultura Banatului, faza II, altarul C (Lazarovici Gh. et alii 2001, 268, 275, fig. 165, 166, 170) și la Balta Sărată, cultura Vinča, faza B1, în locuința 18, Fig. IVc.27 (Lazarovici Gh., Petrescu 2003). Coloana nearsă reprezintă lucrul primordial, neînceput, puritate.

Coloanele de la Căscioarele îmbrăcau stâlpi de lemn, ceea ce arată că se leagă de cultul *Pomului Vieții*. Coloana de la Greaca avea o albiere la partea superioară, ceea ce permitea punerea aici a unui vas cu fund rotund. Se știe că vasele cu lichid sacru au reguli diferite de păstrare și au fund rotund, ca lichidul să nu fie lăsat în orice loc. În acest sens, semnificative sunt statuetele cu vase askos de la Liubcova (Luca, Dragomir I. 1985; 1989; Luca 1990a; mai sus Vinča târzie) sau vasele askos din sanctuarul de la Isaiia (Ursulescu 2001a, 53-54, fig. 3/3), care ilustrează tocmai această idee.

Banca sau masa altar

Banca este un element nelipsit în sanctuare. În Sanctuarul 2 de la Căscioarele pe o „bancă" a fost așezată macheta sanctuarului. In sanctuarul de la Sabatinovka II, idolii erau depuși pe o bancă mare (Makarevič 1960, 292; Makkay 1971, 138; Gimbutas 1984, 74, 25; 1991, 261, fig. 7- 59-a-b; Zbenović 1996, 33, Abb. 15; Monah 1997, 35; Lazarovici Gh. et alii 2001, 232, fig. 188).

În sanctuarul de la Sălacea, din epoca bronzului, în fiecare încăpere se afla câte o bancă pentru obiecte de cult (Ordentlich 1972, 72, fig. 15/5-6, 8; voci *DEAVR* 1980, 297, 302). La Parța, pe partea stângă a sanctuarului era o bancă cu picioare de lemn, în vecinătatea căreia se afla un vas din pastă fină. Astfel de amenajări apar în multe machete de sanctuare, precum Ovčarovo (Todorova, Horisjan 1976, 52, fig. 1), Popudnia (Himner 1933, fig. 17; Monah 1997, 46, fig. 11/1; Gusev 1995, cat. 33, fig. 5/1), Usatovo, în toate cele patru machete de la Šuškova, Talianki și altele (Gušev 1995, cat. 53). În bazele noastre de date avem până în prezent cca. 170 de situații de acest fel (Lazarovici Gh. et alii 2001, 232, 290 și urm).

https://biblioteca-digitala.ro

Înălțimea mesei altar de la Căscioarele era de 30 - 40 cm. Din păcate, despre ceea ce a fost pe bancă sau în vecinătatea ei nu avem informații. Dar este posibil ca obiectele de ritual să fi fost în altă parte, îngropate sau adăpostite.

Stâlpii în număr de 7 și 6

În jurul coloanei mai mari din Marele sanctuar de la Căscioarele erau 7 pari. Unii colegi consideră acea instalație ca un baldachin (Dumitrescu Vl. 1970b, 5, 10, III/2; Monah 1997, 33), dar nu trebuie scăpat din vedere că și în alte sanctuare sau construcții tip megaron au apărut un număr de 7 stâlpi:

- Megaronul de la Vinča: Lazarovici Gh. et alii 2001, 270, fig. 242;
- Macheta de casă de la Strelice: Muller-Karpe 1968, II, Kat. 285, Taf. 208/34;
- Model de casă Lengyel: Gimbutas 1991, 81, fig. 3-34;

Socotim, așa cum s-a precizat adesea, că este vorba de o numerologie sacră (Lévi apud Ursulescu 2001a, 65), legată de zilele săptămânii, ale calendarului lunar sau ciclului feminin. Mulți se vor îndoi poate de asemenea interpretări, dar prezența soarelui și lunii într-un sanctuar și existența unor măsurători incipiente privind poziția luminii la echinocțiu (cazul de la Parța: Lazarovici Gh. et alii 2000b; 2001; vezi și problema mitului Cassiopeii : mai sus cultura Banatului; Lazarovici Gh. et alii 2001, 276-277), orientarea astronomică a mormintelor, a sanctuarelor, existența unei simbolistici legată de anumite constelații (ne referim în primul rând la Cassiopea, dar pot fi și altele: Lazarovici Gh. et alii 2001, 271-274, fig. 244-247; Lazarovici Gh. 2001a; 2001b; 2003; 2003b; 2004a; 2004b; C.-M. Lazarovici 2004 ; Lazarovici Gh. și C.-M. 2006a) oferă suficiente argumente.

Mulți dintre specialiști au reținut și insistat asupra acestui număr de 7, în diferite situații:

- la Căscioarele 1, Vl. Dumitrescu reține cifra de 7 x 7 triunghiuri pictate (Dumitrescu Vl. 1970b, 20, n. 14; 1974, 477, fig. 487/1; Monah 1997, 33).
- 3 + 4 linii (Dumitrescu H. 1968, 381-394; 1973, 311-316; Gimbutas 1984, 71, 76, fig. 42, 1; 1991, 260, fig. 7-57);
- 7 rânduri de spirale (Dumitrescu Vl. 1970b, 21; 1974, 170-171, 478, fig. 487; Lazarovici Gh. et alii 2001, I.1, 246, 286, 292);
- 7 orificii la sanctuarul I la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001, I.1, 250);
- 7 pari în jurul coloanei mari (Dumitrescu Vl. 1970b, 21; 1974, 170-171, 478, fig. 487;
- sau baldachinul și coloana (Dumitrescu Vl. 1970b, 18; Monah 1997, 34, n. 47);
- 7 triunghiuri (Dumitrescu Vl. 1974, 21, 170-171, 177, 189, 478; Lazarovici Gh. et alii 2001, I.1, 246, 286, 292);
- 7 lavițe din sanctuarul de la Gălățui - *Movila Berzei* (Neagu 2000a, 29-30).

Mai reținem un număr de 6 stâlpi centrali ce despart încăperile sanctuarului, dacă a avut o a doua încăpere. Nu este exclus ca acești stâlpi să provină de la peretele estic al sanctuarului.

Numărul 7 se întâlnește în alte numeroase situații și combinații arheologice. Atunci când el apare pe obiectele de cult (coloane, pintadere, tăblițe, altare ș. a.), fără îndoială are o anume semnificație.

https://biblioteca-digitala.ro

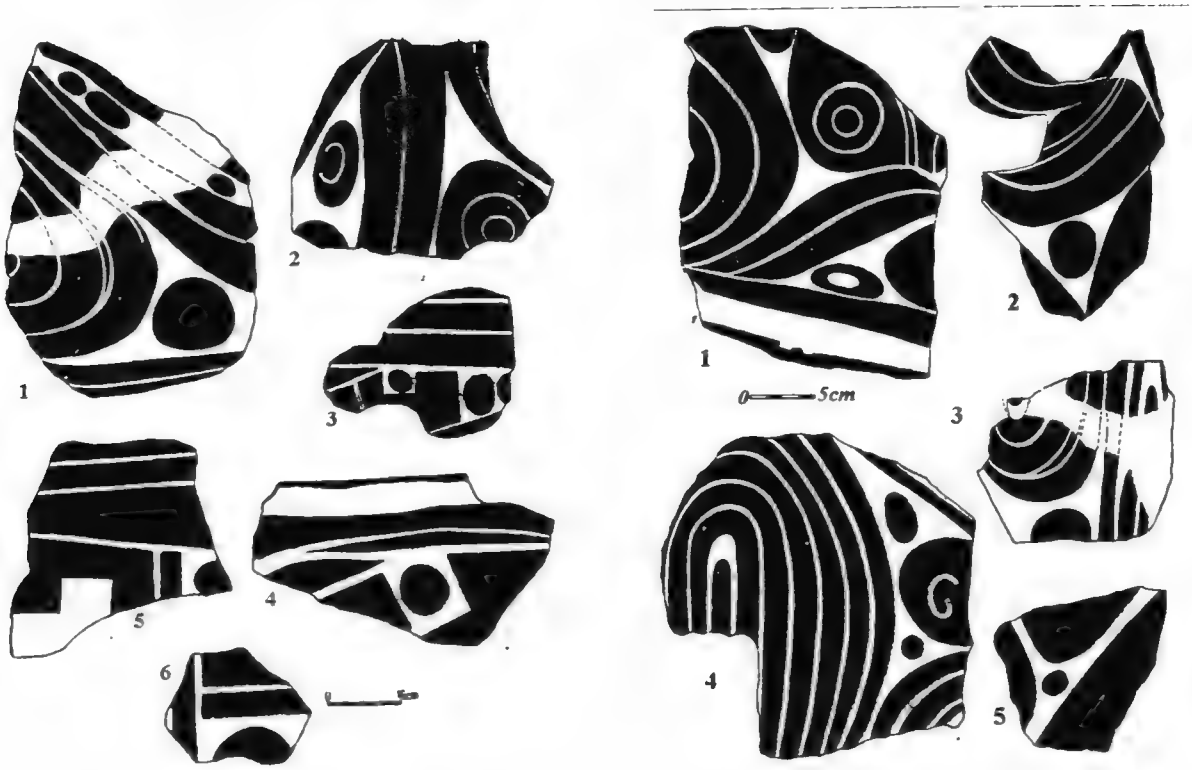

Fig. IVc.28. Căscioarele, pereți pictați din sanctuarul fazei Boian, după Vl. Dumitrescu

Șapte stâlpi sau coloane sunt menționate la Vinča (Lazarovici Gh. et alii 2001, 270, fig. 242), la Strelice (Müller-Karpe 1968, II, Kat. 285, Taf. 208/34), pe macheta de casă (Gimbutas 1991, 81, fig. 4c.3-34). Repetarea numărului de 7 (triunghiuri sau spirale) de la Căscioarele, are corespondențe cu cele 7 arcade de pe pintadera de la Ciunga, din epoca bronzului (Lazarovici Gh., Cristea 1979, 439, fig. 3/9, 5/9), cu cele 7 greutăți ale războiui de țesut din sanctuarele de la Parța și Sălacea (Lazarovici Gh. 2001a, 61; Lazarovici Gh. et alii 2001, I.1, 246, 286, 292), cu grupele de 7 râșnițe și 6 + 1 greutăți la Balta Sărată (locuința 18: Lazarovici Gh., Petrescu 2002; 2003). Nu putem neglija nici repetarea numărului de 7 figurine – zeițe, tronuri, phalloi din cultura Cucuteni (Monah 1997, 35; Lazarovici Gh. et alii 2001, 289; Ursulescu, Merlan 1997; Ursulescu 2001a, 65; 2002, 5-6; ș.a.). De altfel asupra semnificației numărului 7 ne-am pronunțat și cu alte ocazii (vulturi, pâine, ceruri, divinități, judecări etc.: Lazarovici Gh. 2001a; 2001b; 2003).

Nu putem să nu reținem cunoscutele combinații de ***6 cotidian*** și al ***7-lea demiurgic***, pornind de la zilele săptămânii din religia creștină, în timp ce, cele ***49*** de triunghiuri de pe coloana de la Căscioarele reprezintă 7 x 7 dar și 42 – 7, ori **42** este număr de obiecte de cult dacă ne gândim la depunerile de la Poduri și Isaiia (Monah 1997, 39; Ursulescu, Merlan 1997, 32, XXIV; Ursulescu 2001a, 53-54, fig. 3).

Râșnița

În Marele sanctuar de la Căscioarele este pomenită o râșniță și alte trei obiecte (Căscioarele 2L1/1964: Dumitrescu Vl. 1974, 170-171, 474, 481; Ursulescu 2002, 4). Rolul râșniței în sanctuar este în conexiune cu ***râșnitul sacru***, operație legată de ofrandele cu cereale, de cultul fertilității din marea gamă a ofrandelor agricole practicate în sanctuare

https://biblioteca-digitala.ro

(Lazarovici Gh. 2003 și bibl.). Râșnitul sacru este ilustrat în nenumărate machete în Egipt (la Rife: Müller- Karpe 1974, III, pl. 123/1-3, 5-8,10-14,16).

Femei râșnind sunt întâlnite în câteva din cele mai faimoase machete de sanctuare Cucuteni - Tripolie de la Šuškova 1, Popudnia I și II (Himner 1933, fig. 13/2; Gusev 1995, cat 42, fig. 5/2, cat. 34; Monah 1997, 46, fig. 11/1). Depunerea râșniței în sanctuare (Makarevič 1960, 282, 290, fig. 1; Makkay 1971, 138; Gimbutas 1984, 74, 25; 1991, 261, fig. 7-59-a-b; Monah 1997, 35) sau la ridicarea ori abandonarea casei (Lazarovici Gh., Petrescu 2003; și mai sus Vinča), apare ca un ritual destul de rar, deoarece de cele mai multe ori nu s-a insistat suficient de mult asupra locului, rolului, și poziției râșniței, a casei râșniței (Eliade 1965, 87 și urm., apud Monah 1997, 36; Eliade 1991, 33; Nica 1976, 442).

Pereții pictați

Din păcate motivele, ordonarea și semnificația au dispărut. Pictarea pereților, sau a altor amenajări cu motive și simboluri este un lucru des întâlnit în sanctuare. Din acest motiv interpretăm drept sanctuare construcțiile cu astfel de descoperiri, chiar dacă ele nu conțin o arhitectură interioară specială; în Precucuteni și în Cucuteni există sanctuare, locuri de cult fără arhitectură monumentală, doar cu un inventar de cult mobil (vezi Cucuteni).

Ofrande de fundare. Depunerea unui schelet de copil în sanctuar se leagă de ritualul de fundare așa cum bine a precizat VI. Dumitrescu. Prezența unor copii mici și foarte mici în vatra casei poate fi interpretată ca ritual de fundare, dar și ca îngropare a lor în casă; nefiind inițiați ei aparțin familiei, mamei (la Zau vezi mai sus CCTLNZIS). Prezența lor într-un sanctuar se leagă direct de ritualul de fundare, ideea este cea a nașterii, a jertfei pentru nașterea unui spațiu sacru.

Machete de locuințe și de cuptoare

Datele destul de sporadice din săpăturile arheologice despre locuințe și unele amenajări interioare sunt fericit completate de unele machete miniaturale.

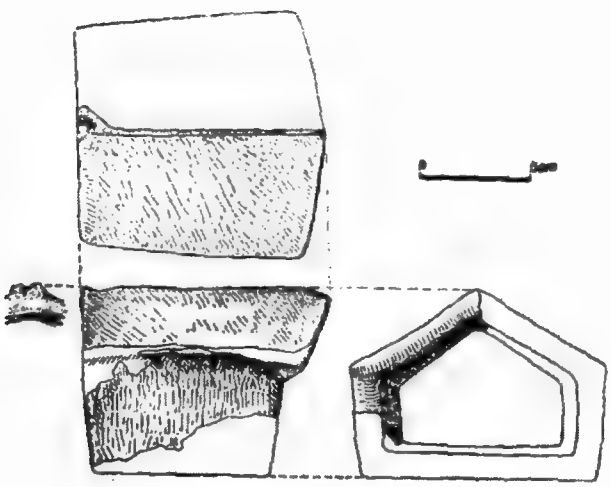

Fig. IVc.29. Machetă de cuptor de la Radovanu, după Comșa

Astfel de piese au apărut în mai multe așezări Boian ca cele de la Petru Rareș, Spanțov, Radovanu, Lișcoteanca (*Movila lui Moș Filon* și *Movila din Baltă*), Vidra ca și în cele din teritoriul bulgăresc (Mitrea B. et alii 1953, 224, fig. 6; Comșa 1954, 370; 1974b, 159, 164, fig. 60, 64; Morintz S., Preda 1959, 163; Harțuche 1983, 9-10, fig. 4/3-4; Mareș 1993, 27, fig. 1/5-6, 2/5; Șerbănescu 1997, 232-233, fig. 2/1-2; Morintz A. 2004, Pl. III/1-2; X/1-2).

Unele din piesele descoperite reprezintă capace de vase a căror parte

https://biblioteca-digitala.ro

superioară este terminată în formă de casă (Lișcoteanca, Vidra), în timp ce altele reprezintă case propriu-zise. Locuințele redate au formă aproximativ rectangulară, acoperișul este în două ape și sunt prevăzute cu câte o intrare pe una din laturile scurte. Pe acoperiș sunt redate uneori câte două dreptunghiuri scobite, interpretate drept greutăți pentru fixarea acoperișului (Comșa 1974a, 159), sau nervuri în relief ce sugerează bârnele puse peste acoperiș (Șerbănescu 1997, 232).

La marginea acoperișului unele exemplare prezintă capetele încrucișate ale căpriorilor. Pereții sunt uneori decorați cu linii incizate, frânte, sau verticale ce sugerează stâlpii de susținere (Comșa 1974b, fig. 60; Șerbănescu 1997, 232-233, fig. 2/1-2).

Intrarea este circulară, fie rectangulară cu partea de sus în unghi. Un model extrem de interesant de locuință descoperit în Bulgaria atestă construcții cu mai multe nivele și cu acoperiș în două ape, Fig. IVc.30b (Todorova 1986, fig. 156; Boyadžiev et alii 1993, pl. 11/5).

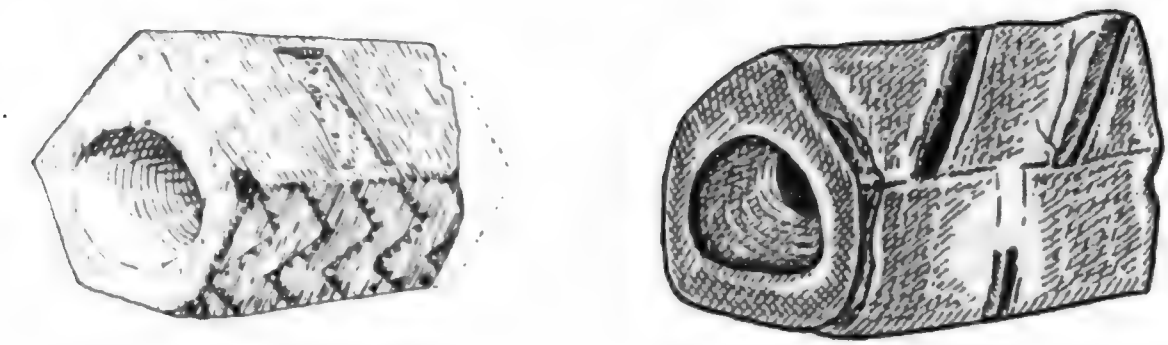

Fig. IVc.30a. Spanțov, etapa Spanțov, după Șerbănescu; 30b. Machete din Bulgaria, după Todorova

De la Fântânele provine o machetă a unui cuptor cu soclu. Acest soclu este dreptunghiular, iar peste el este modelat cuptorul sub forma unei locuințe cu acoperiș în două ape. Piesa prezintă două orificii semicirculare (Comșa 1999-2000a, 95). Tot din studiul

https://biblioteca-digitala.ro

machetelor avem date deosebite privind aspectul, dar mai ales intrarea sau frontonul bordeielor, Fig. IVc. 31; unele machete sugerează că intrarea se făcea pe sus, exemplu macheta de la Mirrini (Fig. IVc.32) sau cea de la Turdaș (mai jos).

Fig. IVc.31. Machetă de bordei ? , după Neagu

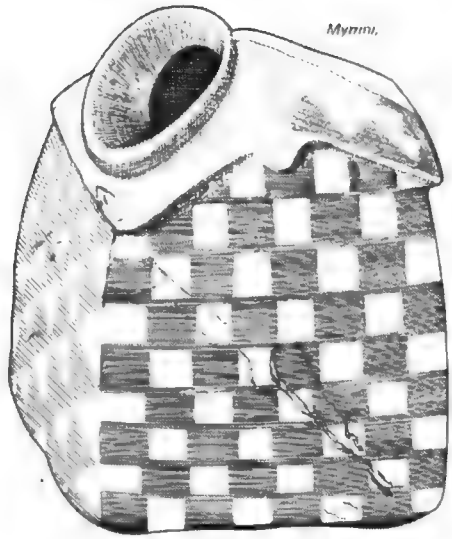

Fig. IVc.32. Mirrini, Grecia, machetă de bordei, după Müller-Karpe

Fig. IVc.33. Machete de căsuțe, Vidra, după Mareș

https://biblioteca-digitala.ro

d) Cultura Precucuteni

Originea și evoluția

Cultura Precucuteni face parte din marele complex cultural Cucuteni –Tripolie, dar spre sud este înrudită sau ia naștere o dată cu fenomenele Boian – Giulești, Karanovo IV-Karanovo V (Marica). Pe teritoriul Moldovei a evoluat de-a lungul a trei faze de evoluție (Dumitrescu Vl. 1959 apud Marinescu-Bîlcu 1974, 120; 1976, 348-349; 1981a, 31; 1985, 420), acoperind probabil perioada de timp cuprinsă între 5.050-4.600 CAL B. C. (Mantu 1998, 180; noi date radiocarbon la Burdo 2001, 6; 2005, 80). În Transilvania sunt doar descoperiri Precucuteni I și II (Marinescu-Bîlcu 1974, 133-134), faza a III-a nu este reprezentată, nu se cunosc complexe și nici nu sunt cercetări noi de anvergură; aici după Precucuteni I, apare grupul Ariușd (Lazarovici Gh. 2003c; Lazarovici Gh. et alii 2000; 2002; Kavruk et alii 2005; materialele Precucuteni II din Transilvania sunt doar importuri).

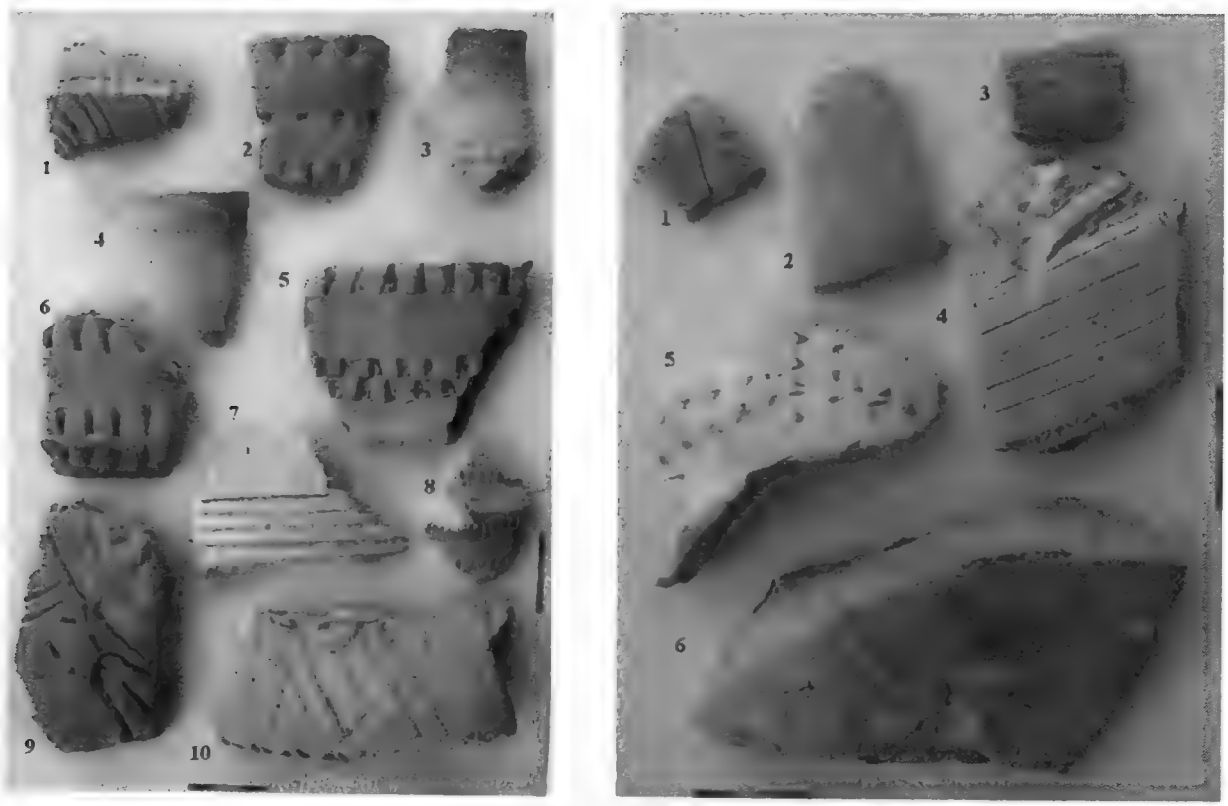

Fig. IVd.1: Ceramică Precucuteni I: a) ▲ Ciucsângiorzu; b) Leț▲

La Cicsângiorzu apar câteva materiale Precucuteni I și apoi cel mai timpuriu nivel Ariușd = Cucuteni A1 (Lazarovici Gh. et alii 1989-1993; Lazarovici Gh. 2003c). Descoperiri timpurii Precucuteni sunt consemnate și la Leț, Turia, Eresteghin, după care apar cele Ariușd VI (Lazarovici Gh. et alii 1989-1993), doar că în Transilvania cele Ariușd timpurii nu se leagă de Gumelnița sau Stoicani – Aldeni, ci de cele Petrești, grup Foeni, cele care, de fapt stau și la baza genezei grupului Ariușd. A lega geneza culturii Ariușd - Cucuteni de Stoicani – Aldeni și Gumelnița A1 înseamnă a data mai târziu începutul culturii Cucuteni. Materiale Precucuteni I (Zănești) sunt la Eresteghin, Bancu, Sf. Gheorghe, Feldioara, Turia, Ciucsângiorz, Leț (Fig. IVd.1) ș.a. (Székély Z. 1951; 1962; 1987; Paul 1969, 48; Marinescu-Bîlcu 1974, 17, 131-132,

https://biblioteca-digitala.ro

31/4 ; Lazarovici Gh. et alii 1989-1993; Maxim 2000a; Lazarovici Gh. 2003c); ele apar în diferite stațiuni neolitice în grupul Turdaș (Tăulaș : Dumitrescu H. 1966, 442 asociate cu Bükk; Turdaș : asociate cu Bükk; Paul 1969, 50), în grupul Iclod (Lazarovici Gh., Kalmar 1989, fig. 7/17-18), în sinteza Iclod II/III – Petrești (Țaga, Fundătura; Lazarovici Gh. et alii 1996b, 311; Maxim 1991), în fazele târzii CCTLNZIS (Zau: materiale inedite), Petrești (Marinescu-Bîlcu 1974, 133). Legăturile cu Vinča B1-B2 (Marinescu-Bîlcu 1974, 140) nu sunt confirmate, existând confuzia generată de sistemul Vinča – Turdaș I – II (vezi mai sus cultura Vinča).

Materiale Precucuteni II (Larga Jijia) apar ca importuri în cultura Petrești faza A (Paul 1969, 47-48 la Daia Română, Pianu de Jos, Ghirbom, Ocna Sibiului, Pian; 1981 ș. a.), iar după Silvia Marinescu-Bîlcu acestea ar fi sincrone cu descoperirile Turdaș în stațiunile de la Câlnic și Petrești (Marinescu-Bîlcu 1974, 133-134). Aceeași autoare precizează legături cu Hamangia IC (Marinescu-Bîlcu 1974, 138) și Boian V, la Tangâru (Marinescu-Bîlcu 1974, 135-136). .

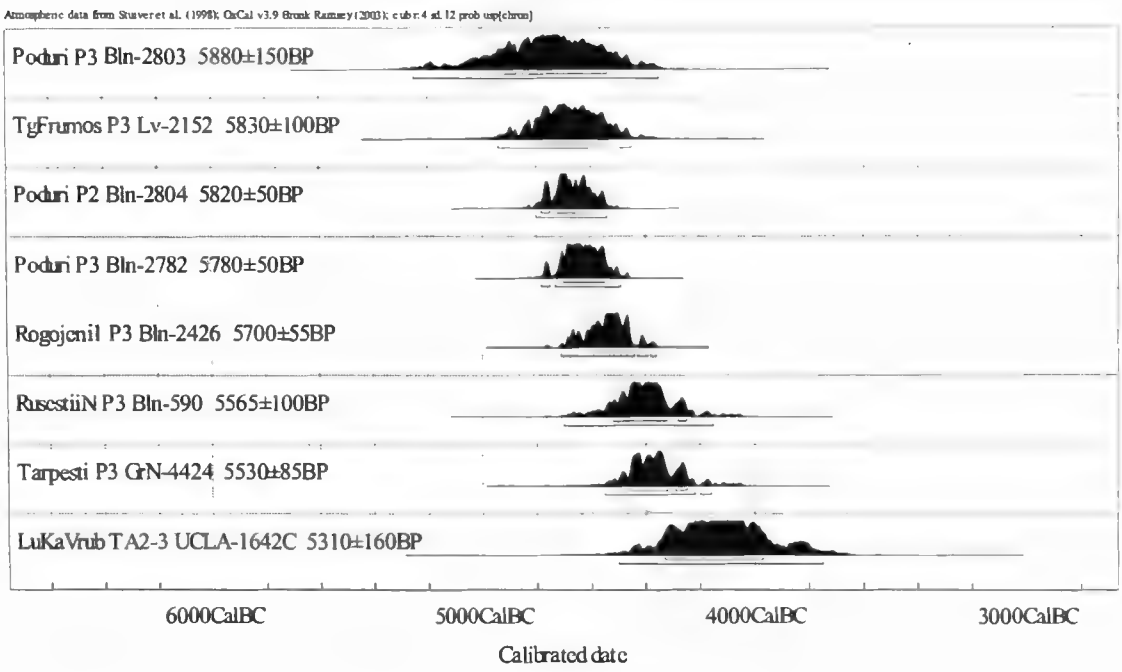

Fig. IVd.2. Date C^{14} Precucuteni II-III, între cca. 4800-4000 B.C.

Faza Precucuteni III este posterioară culturii Petrești, nu apare în SE Transilvaniei (Marinescu-Bîlcu 1974, 140; 1976, 348-349; 1981, 31), fiind răspândită în Câmpia Română (Dragomir 1983, 91: credem că nu a sesizat legăturile cu Marica) o dată cu sfîrșitul culturii Boian și parțial cu Gumelnița A1, intră în contact cu Hamangia V, Sava (Dumitrescu Vl. 1963, 52; la Megidia, Măgurele, Vidra, Mizil, Vidra, Tangâru: Roman 1962, 268-269; 1964, 41; Marinescu – Bîlcu 1974, 135, 137-139; 1976, 350; Pandrea, Vernescu 20005). Sincronismele cu Vinča - Pločnik I au fost pomenite (Marinescu-Bîlcu 1974, 140), iar datele C^{14} par să se situeze la nivel de Vinča C1-C2 (Schier 1995, 330, Abb.149; 1996, fig. 149; C.-M. Lazarovici 2006, 282).

https://biblioteca-digitala.ro

Răspândirea

Până în prezent sunt cunoscute peste 125 de așezări aparținând acestei culturi, din care 74 în Basarabia (Bodean 2001, 3). La acestea se adaugă așezările identificate în Ucraina, pe Nistru și pe Bug sau în zona dintre ele (peste 42 de așezări: Zbenovič 1996, 1-38). În Transilvania stațiuni sunt doar în estul provinciei, dar materialele ajung, nu știm pe ce cale, până în vestul Transilvaniei ca importuri la Țaga, Iclod, Fundătura, Zau, Mintiu Gherlii.

Așezările

Fig. IVd.3. Leț, promontoriu în câmpie

In ceea ce privește poziția geografică a acestora ea este extrem de diferită, iar cercetările limitate nu permit încă o partajare mai fină a lor. Comunitățile Precucuteni au ales ca loc de așezare diferite tipuri de terase ale râurilor, uneori depresiuni și chiar grinduri. Ca un element comun se constată vecinătatea unor izvoare, necesare asigurării apei necesare vieții de zi cu zi a oamenilor și animalelor (Marinescu-Bîlcu 1974, 20; Sorochin 1994, 68).

Este de presupus că anumite zone ofereau posibilități de exploatare a unor resurse economice, motiv pentru care au fost preferate. In acest sens se menționează două așezări aflate în preajma unor izvoare bogate cu apă sărată, la Țolici (Marinescu-Bîlcu 1974, 20). În Transilvania, la Eresteghin așezarea este situată pe deal, la cca. 300 m deasupra văii (Székely 1951; 1992; comunicare susținută la sesiunea de rapoarte din 1987; Paul 1969, 48; Marinescu-Bîlcu 1974, 17, 131-132, 31/4). La Leț sunt pe un promontoriu ridicat deasupra văii Râului Negru (Lazarovici Gh., Meșter 1998).

https://biblioteca-digitala.ro

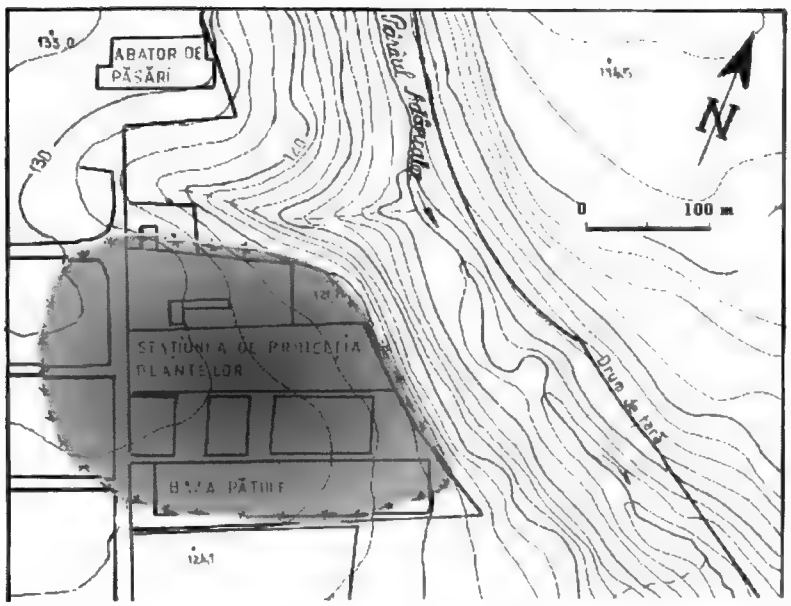

Fig. IVd.4. Târgu Frumos, Baza Pătule, așezarea, după Boghian et alii

La acestea adăugăm unele așezări de pe Nistrul mijlociu, care erau specializate în exploatarea și prelucrarea silexului: Luka Vrublevețkaia, Lencăuți, Bernașeuca I, Žvanec (Zbenovič 1996, 3-12, 16, 24).

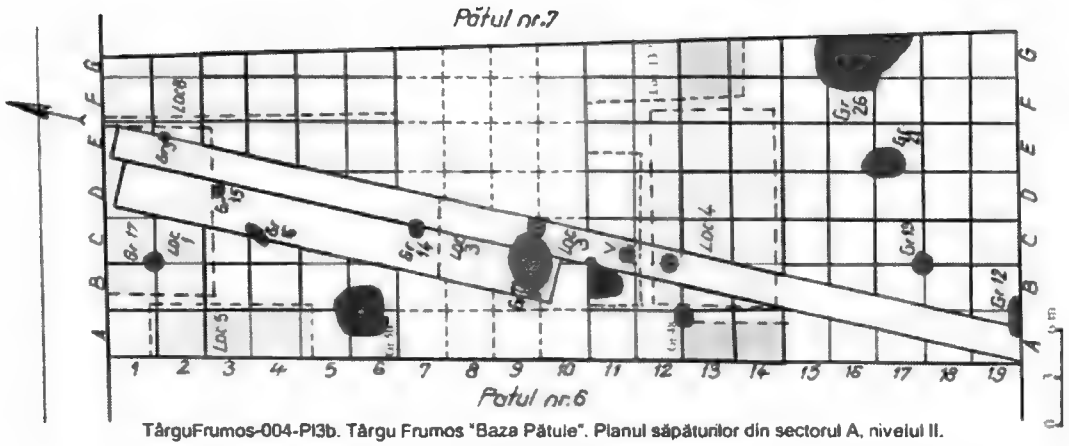

Fig. IVd.5. Târgu Frumos, dispunerea unor complexe, după Boghian et alii 2003

Așezările acestei culturi sunt în general de mici dimensiuni și cuprind un număr mic de locuințe. Cele mai multe au o suprafață de până la 1 ha. Această observație este valabilă și pentru așezările de pe Nistru (Bernașeuca II, Lencăuți: Zbenovič 1996, 12, 16).

Două stațiuni, cea de la Putinești și Frunzeni I depășesc 3 ha și doar cea de la Târgu Frumos-*Baza Pătule* are o întindere de 10 ha (Sorochin 1994, 68; Ursulescu 1995, 93). În arealul românesc, singura așezare cercetată în întregime este cea de la Târpești, cu 10 construcții, Fig.IVd.8, 28. Așezarea de la Bernașeuca I, avea șapte construcții/locuințe, în apropierea cărora s-au semnalat și mici anexe (Zbenovič 1996, fig. 2), Fig. IVd.6.

In interiorul așezărilor, s-au constat atât construcții pentru locuit, sanctuare casnice și comunitare, anexe, gropi dar și construcții cu caracter gospodăresc. Apar șanțuri de delimitate și respectiv de apărare. Dispunerea construcțiilor în cadrul așezărilor cercetate pare să prefigureze pentru unele din ele existența unui plan.

https://biblioteca-digitala.ro

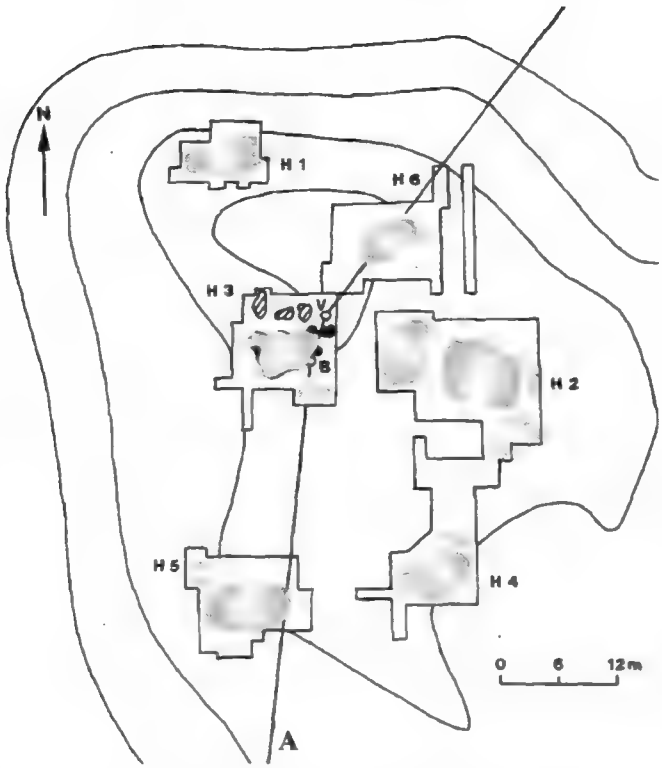

Fig. IVd.6. Bernașeuca I, planul construcțiilor, după Zbenovič

Din acest punct de vedere se disting așezări în care structurile sunt dispuse în șiruri paralele (Luka Vrublevețkaia, Bernovo Luka, Alexandrovka), altele în care dispunerea este în cerc sau oval (Bernașeuca I, Slobozia Zapadnaia), ca și așezări cu structuri în grupuri sau dispersate (Florești I, Lencăuți, Ruseștii Noi), (Sorochin 1994, 68; Zbenovič 1996, fig. 2 și 9; Marinescu-Bîlcu 1997, 168).

Cercetările din ultimii ani de la Târgu Frumos *Baza Pătule* și de la Isaiia, *Balta Popii* au contribuit sensibil la îmbogățirea datelor cu privire la așezările și construcțiile precucuteniene, dar cercetările fiind în plină derulare, nu se pot face încă observații cu caracter general. Așezarea de la Târgu Frumos este situată pe marginea unei terase a pârâului Adâncata. Ea conține trei etape de locuire (I mai sărac, restul mai bogate, atribuite fazelor Precucuteni II-III), din care până acum s-au cercetat în întregime sau parțial 13 locuințe (o locuință sanctuar, unele din ele poate doar anexe), pavaje de piatră demarcând zone gospodărești și un număr apreciabil de gropi (unele de fundare, altele de cult, altele menajere) și două șanțuri puse în legătură cu delimitarea așezării (Ursulescu, Boghian 1995; 1996; Ursulescu, Cotiugă 2000; Ursulescu et alii 2001; Boghian et alii 2002; 2003).

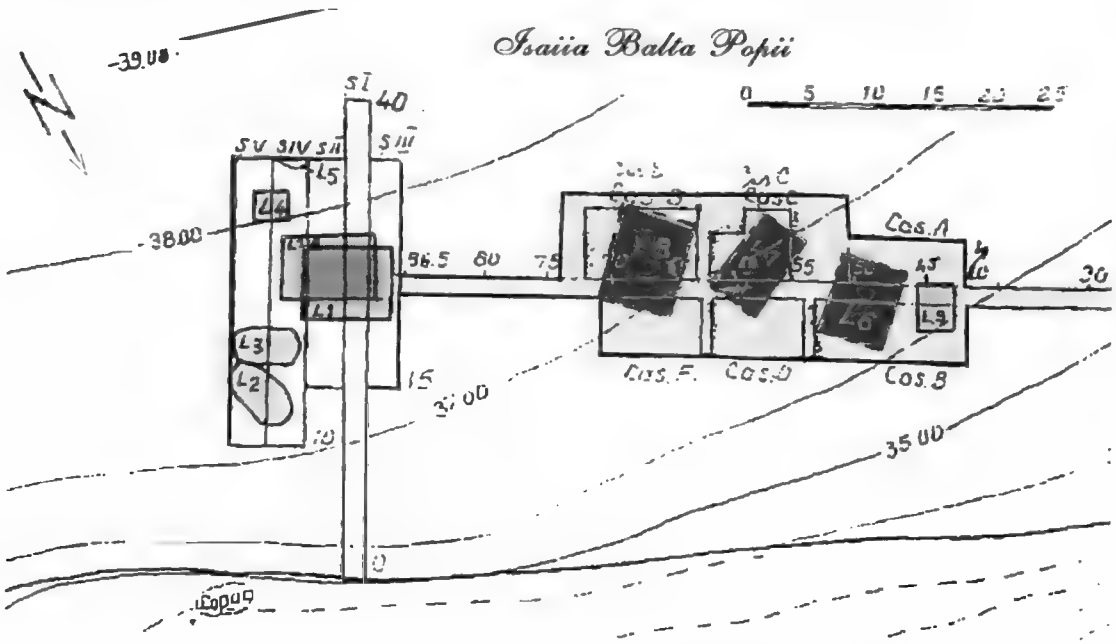

Fig. IVd.7. Isaiia, planul locuințelor, după Ursulescu et alii

https://biblioteca-digitala.ro

Zona investigată din așezarea de la Isaiia, *Balta Popii,* Fig. IVd.7, a dus la descoperirea a nouă locuințe, destul de grupate, aparținând atât fazei Precucuteni II, cât și perioadei Precucuteni II-III, ele încadrându-se în trei etape distincte de locuire (Ursulescu et alii 2002, 15, fig. 1; 2004). L1 este interpretată drept sanctuar, iar L3, amplasată lângă L1, prin amenajările interioare și inventar (diferite obiecte de cult și ceramică) ar putea fi o anexă a acestuia (Ursulescu et alii 2002a,161).

Locuințele

În Precucuteni sunt două tipuri, la fel ca și în culturile anterioare: locuințe adâncite (bordeie și semibordeie) și de suprafață. Într-o anumită fază a cercetărilor se părea că în spațiul geografic dintre Prut și Nistru prima categorie de locuințe era mai bine reprezentată, dar cercetări mai intense au arătat că acest tip este bine cunoscut și în dreapta Prutului, chiar dacă a fost sesizat mai rar.

Bordeiele

Bordeiele sunt mai ales de formă ovală (Florești I, Rogojeni I), uneori de formă rectangulară cu colțurile rotunjite (Holercani NI-a) și rar în forma cifrei "8" (Holercani, N6, Bernovo-Luka, bordeiul 2, aici Fig. IVd.9).

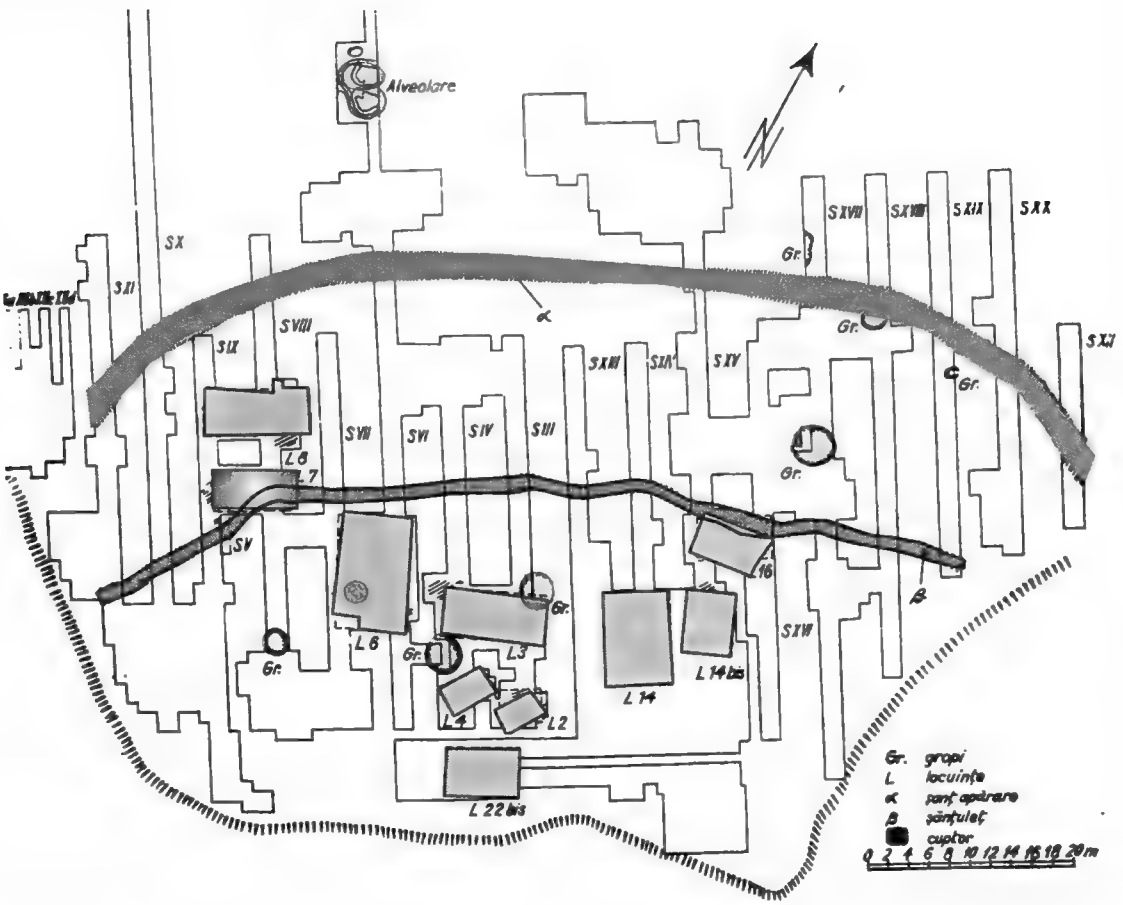

Fig. IVd.8. Târpești, planul construcțiilor din așezarea Precucuteni, după Marinescu-Bîlcu

https://biblioteca-digitala.ro

Dimensiunile acestor construcții cu o singură încăpere sunt între 6-18 m² și doar la Rogojeni este atestat un bordei de dimensiuni mult mai mari, de peste 54 m². Pereții sunt verticali și au doar o latură în pantă, unde ar fi putut fi amplasată intrarea, care în alte cazuri este indicată de trepte, ca la Florești I (N12), (Passek 1961, 68; Sorochin 1994, 68; Bodean 2001, 39). Majoritatea aveau în interior vetre și uneori cuptoare de lut. Bordeiele în forma cifrei „8" au o construcție ceva mai elaborată. Cel de la Bernovo–Luka, Fig.IVd. 9 (6 x 3,8 m, adâncimea atingea 2,8 m) avea vatră în interior, iar podeaua era din lut (Zbenovič 1996, 12).

Informații sumare avem în legătură cu acest tip de construcții de la vest de Prut. Sunt amintite două locuințe de tip bordei, la Târpești și Târgu Frumos *Baza Pătule* (Marinescu-Bîlcu 1974, 29; Ursulescu, Boghian 1996, 40-41, fig. 5). Bordeiul de la Târpești ajungea până la adâncimea de 2,24 - 2,50 m și avea gropi în interior (Marinescu-Bîlcu 1974, 30).

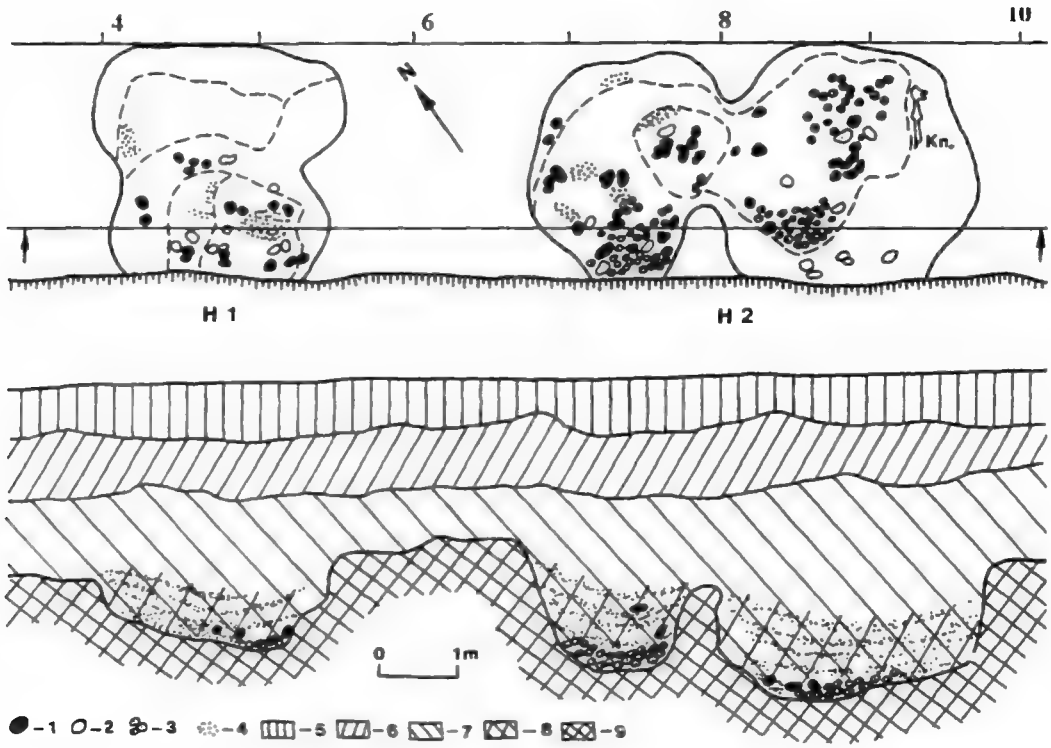

Fig. IVd.9. Bernovo-Luka, planul și profilul bordeielor 1 și 2, după Zbenovič 1996

La Eresteghin–*Fântâna cu linte*, Z. Székély amintește un bordei dreptunghiular cu dimensiunile de 7 x 5 m, cu un cuptor de mari dimensiuni (1 x 1,2 m), cuptorit în peretele de vest, cu vatră în față. Pe baza ceramicii, materialul aparține fazei Zărnești după Székély, fiind printre materialele timpurii (Székély Z. 1970, 309-310; Lazarovici Gh. 1996, 35).

La Mintiu Gherlii apare un bordei sau semibordei în care sunt doar fragmente Precucuteni, deși stațiunea se află în spațiul grupului Iclod (săpături M. Mester).

Semibordeiele

Acestea au formă în general ovală, ovală neregulată, piriformă, neregulată sau rectangulară cu colțurile rotunjite. Adâncimea lor variază între 0,5-1,5 m, ceea ce sugerează că o parte a lor era la suprafața solului, iar dimensiunile lor sunt cuprinse între 6-34 m² (Sorochin 1994, 68). Unele construcții de acest tip constau dintr-o singură încăpere, în timp ce altele

https://biblioteca-digitala.ro

erau alcătuite de fapt din două gropi, inegale, ca la Holercani I groapa 8, Isacova II semibordei 1, Ruseștii Noi I locuința 1, Solonceni I Locuința 1 sau Putinești I, semibordeiele 1 și 2 (Bodean 2001, 54, 61, 75, 99, 106 și bibl.). Uneori s-a mai păstrat chiar și peretele ce departaja cele două gropi, ca la Isacova II, semibordeiul 1. Pereții acestor construcții sunt verticali, iar alteori coboară în pantă lină. La Ruseștii Noi I, în gropile ce alcătuia locuința 1, s-au descoperit urmele unor stâlpi cu diametru de 25-27 cm și 30-32 cm (Sorochin 1994, 13; Bodean 2001, 99 și bibl.), ce făceau parte probabil din structura de susținere a acoperișului. In aceeași așezare, L2 era prevăzută cu nișă și treaptă (Bodean 2001, 99). Trepte cu marginile neregulate, de dimensiuni diferite, ce marcau intrarea în semibordei sunt menționate și în așezarea de la Solonceni II (Bodean 2001, 111). Uneori pereții acestor construcții și podeaua pe anumite porțiuni erau lipite cu lut, grosimea acestei lipituri fiind de până la 5-7 cm, ca în locuința 2 de la Ruseștii Noi I (Bodean 2001, 99).

Amenajări interioare. Singurele informații de acest fel privesc instalațiile de încălzire. In cazul acestui tip de locuință, semibordei, vetrele erau plasate atât în centru cât și pe lângă pereți. De obicei s-a descoperit doar câte o vatră, doar în locuința 1 de la Ruseștii Noi I fiind descoperite trei vetre, situate pe latura de sud vest și aflate la diferite adâncimi (Bodean 2001, 99). La Florești I, în semibordeiul 2 s-a descoperit o râșniță lângă peretele de nord, în apropiere de vatră (Bodean 2001, 38 și bibl.). Un cuptor cu boltă, rotund în plan, cu un diametru de 1,5 m este menționat la Holercani, în locuința semibordei 1 (Bodean 2001, 54 și bibl.).

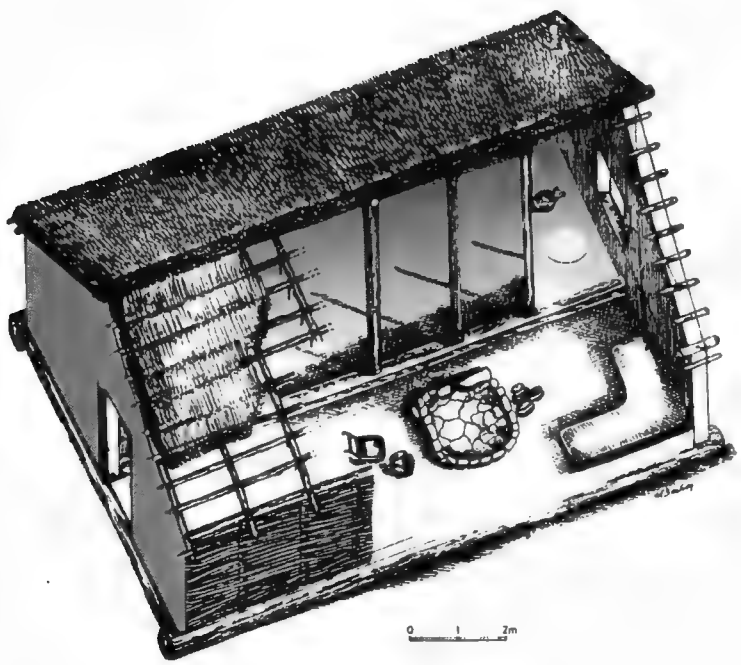

Fig. IVd.10. Târpești, locuință de suprafață, pe structuri orizontale fără platformă, după Marinescu-Bîlcu

Funcționalitatea. Dacă majoritatea acestor construcții au fost folosite mai ales pentru locuit, în câteva cazuri s-a putut constata și existența altor funcționalități. Astfel, la Solonceni I, semibordeiul 2 a fost folosit și ca atelier de prelucrare a silexului și a coarnelor de cerb, în timp ce semibordeiul 2 din așezarea Putinești I a avut probabil și funcție de cult. Facem această afirmație, deoarece pe podeaua acestei construcții, probabil cu rol de sanctuar

https://biblioteca-digitala.ro

casnic, a fost descoperit un inventar extrem de bogat, constând din 427 cochilii de melci, 49 figurine antropomorfe și 16 scăunele de lut ars cu spătarele terminate în formă de coarne (Marchevici 1971, 356; Bodean 2001, 80, fig. 39, 41), ce amintesc unele piese descoperite în complexele de cult de la Poduri și Isaiia.

Locuințele de suprafață

Se întâlnesc mai multe subtipuri: colibe; locuințe cu podea de lut; cu șanțuri de fundație și gropi de pari; cu gropi de pari; locuințe cu platformă.

Coliba

O *colibă* este menționată în primul nivel de locuire de la Târgu Frumos, *Baza Pătule* (L10) dar păstrarea precară nu a permis o evaluare a dimensiunilor ei (L 10: Ursulescu et alii 1998, 77; 1999, 120).

Locuințele de suprafață pe structuri orizontale

Locuințele de acest tip se întâlnesc mai ales în primele faze Precucuteni. In cele mai multe cazuri ele au formă dreptunghiulară, ca la Mândrișca, Ghigoiești, Târpești, Târgu Frumos, iar uneori au colțurile rotunjite, ca la Traian *Dealul Viei* (Marinescu-Bîlcu 1974, 29). O singură locuință de formă ovală, neregulată, este amintită la Florești, Locuința 16 (Sorochin 1994, 68; Bodean 2001, 39). Aceste construcții constau dintr-o singură încăpere, uneori cu anexă, precum la Ghigoiești, Traian *Dealul Viei* și Târgu Frumos (Locuința 12), sau din două încăperi, cazul Locuinței 3 de la Solonceni I. Podeaua lor era din lut bătătorit, peste care în unele zone, sau chiar peste tot, în alte cazuri, s-a aplicat o lipitură de lut (Marinescu-Bîlcu 1974, 29; Bodean 2001, 39; Boghian et alii 2002, 323; 2003).

Suprafața acestor construcții se încadrează mai ales între 15 – 56 m², unele fiind de dimensiuni mai mari, precum locuința cu două încăperi de la Ghigoiești cu o suprafață de 101,4 m², cea de la Solonceni I, de 88 m² sau cele de la Târgu Frumos, L4 de 84 m², L2 de 132 m², iar L6 chiar mai mare (Marinescu-Bîlcu 1974, 29; Bodean 2001, 39 și bibl.; Boghian et alii 2003, 323; 2003).

La Târgu Frumos, *Baza Pătule*, opt din locuințele cercetate până acum se încadrează în acest tip; toate aveau în interior vetre distruse, singura păstrată mai bine era cea din L2 (Ursulescu, Boghian 1995, 94). În L12 lângă vatra cu gardină era și o râșniță și o amenajare legată de un atelier de prelucrare a silexului. Alături de anexă, lângă locuință s-a mai descoperit și un pavaj de piatră (Ursulescu et alii 2001, 253).

Anexele variază ca mărime, fiind cuprinse între 6 m² (la Traian *Dealul Viei*) și 20 m² (la Ghigoiești, locuința 4), (Dumitrescu VI. 1967, 40; Marinescu-Bîlcu 1974, 29).

Ateliere. Locuința 12 de la Târgu Frumos a fost folosită și ca „atelier" de prelucrare a pietrei, a silexului, apreciere făcută pe baza răspândirii fragmentelor de pietre de râșniță, a așchiilor de silex sau a frecătoarelor (Ursulescu et alii 2001, 253). În aceeași stațiune, în L2 este semnalată o anexă, folosită ca loc de prelucrare a silexului, iar în L4 sunt urme de prelucrare a uneltelor din piatră (pietre de diferite dimensiuni, folosite poate drept nicovale, o dală de piatră, un nucleu din silex, un șlefuitor din os: Boghian et alii 2002, 323).

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele de suprafață cu șanț de fundație și gropi de stâlpi

Săpăturile arheologice din ultimii ani din aşezarea Precucuteni de la Isaiia *Balta Popii*, jud. Iaşi au demonstrat faptul că la construcția locuințelor de aici, s-au folosit şanțuri de fundație în care s-au găsit şi gropi de stâlpi, Fig. IVd.12-13, situație întâlnită şi în alte culturi neo-eneolitice (Ursulescu et alii 2003, 6-7, notele 15-25; Ursulescu et alii 2006, 187-188). Şanțurile de fundație de la baza caselor aveau forma literei U, cu o adâncime de 0,50 - 0,75 m de la nivelul de săpare; deschiderea şanțurilor la gură era de 0,55-0,85 m şi s-a constatat că ele erau mai înguste spre bază, de circa 40 cm (Ursulescu et alii 2002b, 17, fig. 4; 2003, 6-7, fig. 2-8).

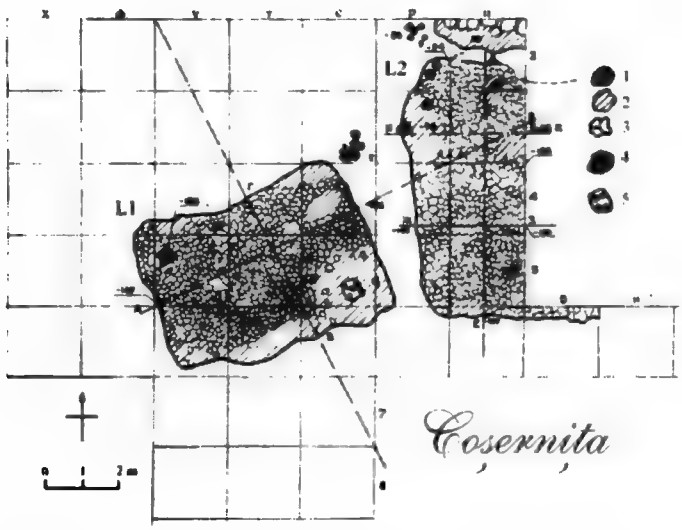

Fig. IVd.11. Coșernița, planuri de locuință, după Bodean

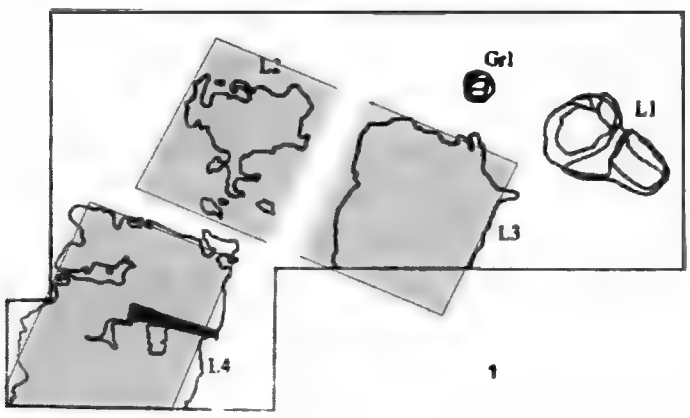

Stâlpii erau dispuşi la circa 15-23 cm distanță unul de altul, iar grosimea acestora era de 15-23/30 cm (Ursulescu et alii 2002b, 17; 2006, 187). Trunchiurile de copaci folosite la construcția caselor din prima etapă au un diametru mai mare (30-40 cm), spre deosebire de cele ale caselor din perioadele următoare, mai mici (14-25 cm), (Ursulescu et alii 2004). Autorii cercetărilor au remarcat de asemenea faptul că pe latura de nord est a caselor, spre Valea Jijiei şi a Prutului, unde terenul era în pantă uşoară, şanțurile erau mai largi, iar stâlpii aveau diametre mai mari, probabil pentru a conferi trăinicie construcțiilor (Ursulescu et alii 2003, 6-7; 2004).

https://biblioteca-digitala.ro

Numărul mare de urme de pari conduce la concluzia că la realizarea acestor construcții s-a folosit o mare cantitate de lemne și nuiele, iar cu lut s-au acoperit doar spațiile goale care au rămas, ceea ce ar explica și cantitatea mică de chirpici de la pereți, din această așezare sau din altele contemporane (Vulpe R. 1957, 39; Ursulescu et alii 2002b, 17), sau mai târzii (exemplul Scânteia, vezi cultura Cucuteni).

Locuințele de la Isaiia erau de formă rectangulară (cu excepția L3, de formă aproape ovală; L5 trapezoidală), cu orientări diferite, iar în interiorul multora dintre ele (L6, L7, L8, L8A) au fost descoperite vetre, cuptoare cu lavițe în preajmă, ca și gropi, din care unele de provizii (Ursulescu et alii 2003, 7, fig. 1; 2006, 187). Suprafețele lor diferă, fiind cuprinse între 11-33 m² (L6A, 20 m²; L6, 33 m²; L7, 30 m²; L9, 11 m²), trei din locuințe fiind mai mari, de 60 (L8), 70 m² (L5) și respectiv 81 m² (L8A), (Ursulescu et alii 2003, 7, fig. 1; 2006, 187). L5 și L6 au avut două încăperi (Ursulescu et alii 2002a, 160; 2006, 187-188).

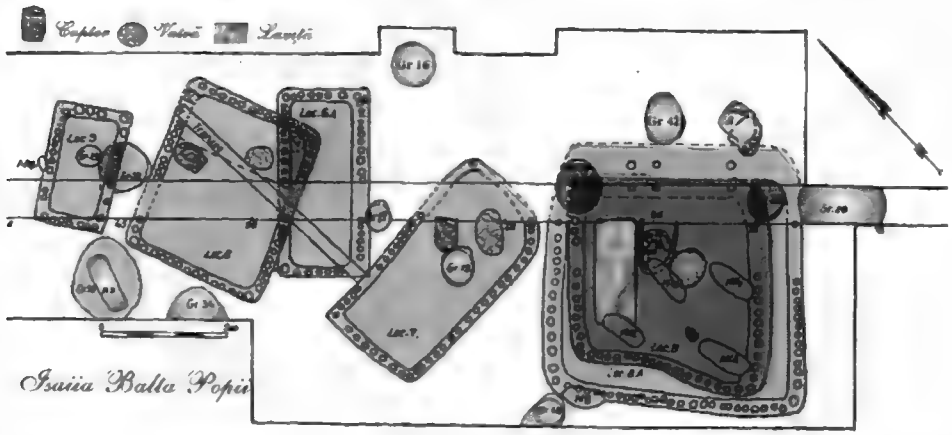

Fig. IVd.12. Isaiia, dispunerea unora din complexele cercetate și planul locuințelor cu șanțuri de fundație și gropi, după Ursulescu et alii 2003

L5 atrage atenția prin amenajările din cea de a doua etapă de construcție, când peretele despărțitor a fost acoperit de noile structuri (Ursulescu et alii 2006, 187-188). În două locuințe, L7 și L8, au apărut gropi de fundare. Cel mai interesant este inventarul Gr. 17 de lângă L7, ce conținea alături de un vas de tip suport, o statuetă feminină fragmentară și 42 conuri mici de lut, asemănătoare cu piesele din vasul cu complexul de cult din aceeași așezare (Ursulescu et alii 2003a, 158). L9, cea mai mică, fără amenajări interioare speciale, ar fi putut reprezenta și o anexă a L8 (Ursulescu et alii 2003a, 159).

Amenajări interioare

Amenajările interioare din locuințele menționate demonstrează preocuparea pentru organizarea spațiului. Ca și în alte culturi, predomină instalațiile pentru încălzit, vetrele și cuptoarele. Vatra din L3 a fost prevăzută și cu o gardină. Peste ea s-a construit ulterior un cuptor cu boltă, care ocupa o suprafață de 1,90 x 1,60 m (Ursulescu et alii 2002a, 161). Cuptorul a fost construit peste o structură de lemn și crengi destul de robustă, iar fragmentele de boltă aveau circa 9 cm grosime. Vatra cuptorului a suferit două refaceri (Ursulescu et alii 2002a, 161). Un cuptor mai mare (3 x 2 m) a fost amenajat în prima încăpere din L5, între perete și cuptor observându-se și o laviță, ulterior integrată platformei ce a acoperit o mare parte a podelei (Ursulescu et alii 2006, 187). În cea de a doua etapă a L5, lângă cuptor și laviță au fost amenajate mai multe casete de forme diferite (structura 3, arc de cerc ce a

https://biblioteca-digitala.ro

avut probabil un stâlp interior; structura 4, rectangulară de 50 x 33 cm; structura 5, rectangulară de 1,90 x 0, 90 cm; structura 6, aflată lângă cea nr. 5, conținea vasul/ cutia siloz: Ursulescu et alii 2006, 188). Alte patru dintre locuințele cercetate aveau între cuptoare și peretele de nord vest laviță de lut consistent, construite pe platforme de lemn (L6, L7, L8, L8A). Și în L3 este amintită o banchetă/laviță de lut, de 1,75 x 0, 8/0,85 m, situată la nord vest de cuptor (Ursulescu et alii 2002a, 161).

***Locuințele de suprafață cu gropi de* stâlpi.** Acest gen de locuință, întâlnită destul de rar este ilustrat de o descoperire de la Băhrinești VII. Locuința descoperită aici în 1986 era orientată NV-SE și avea formă rectangulară, cu o suprafață de 38,5 m² (7,7 x 5 m); după ridicarea amenajărilor interioare s-a observat că pe conturul locuinței se aflau cincisprezece gropi ale unor stâlpi de la pereți, cu un diametru de 4-9 cm (Bodean 2001, 11-12 și bibl.). Interesante sunt și amenajările interioare și modalitățile folosite pentru realizarea lor. Pe latura de nord vest se găseau două pietre mari de gresie, folosite poate ca nicovale, iar pe latura de nord est se afla un cuptor, construit pe un postament de lut, ce avea în jur o zonă mai largă amenajată prin lutuire și înconjurată de gardină. Numărul mare de piese de silex, finite și mai ales așchiile de prelucrare (în total 206 piese: Bodean 2001, 12 și bibl.) conduc la concluzia că acest spațiu a fost folosit drept atelier de prelucrare a silexului.

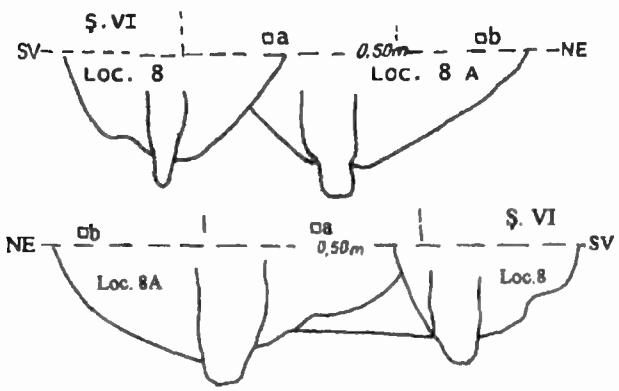

Fig. IVd.13. Gropi de pari și șanțuri de fundație la Isaiia, după Ursulescu et alii

Derularea procesului de construcție a caselor a fost schițat de S. Marinescu-Bîlcu, în monografia sa referitoare la cultura Precucuteni (Marinescu-Bîlcu 1974, 32). Noile date arheologice au schimbat în mică măsură această prezentare, chiar dacă ilustrează alte tipuri de construcții (case cu șanț și gropi de stâlpi, sau doar cu gropi de stâlpi). Intr-o primă etapă avea loc probabil o curățare și nivelare a solului. In unele cazuri, așa cum s-a văzut, podeaua era sau nu special amenajată. La unele locuințe, în jurul perimetrului viitorilor pereți se puneau grinzi sau tălpici de lemn, în care se înfingeau vertical, la o distanță de circa 1-1,20 m parii/furcile pe care se construiau pereții (Marinescu-Bîlcu 1974, 32). În alte cazuri parii/furcile pentru pereți se înfingeau direct în pământ sau în șanțuri. Între acești pari verticali se împleteau apoi pereții din nuiele. La partea superioară probabil că pentru ambele tipuri de pereți se făcea un sistem de prindere cu o ramă solidă de lemn, pentru a putea susține scheletul tavanului și respectiv căpriorii de la acoperiș. Peste această structură de lemn și de împletituri, la interior și exterior, se aplica un strat de lut amestecat cu paie, pleavă și mai rar la acest amestec se mai adăugau pietricele sau frunziș gros. Pereții erau apoi finisați cu un strat de lut mai fin, amestecat cu nisip, și în unele cazuri erau vopsiți cu culoare alb-gălbuie sau roșie (Marinescu-Bîlcu 1974, 32). Interesante sunt și câteva situații arheologice, care aduc un plus de informații în acest sens. Astfel, la Ghigoiești, în L4, la baza peretelui despărțitor (perpendicular pe axul lung) dintre cele două încăperi erau bârne groase de 10-12

https://biblioteca-digitala.ro

cm, iar după fixarea furcilor s-a pus lut ca la platformele tradiționale. Tot aici, un perete exterior de la L1 avea urme de furci. La Traian *Dealul Viei*, locuința dreptunghiulară cu marginile rotunjite, prezenta pe anumite porțiuni ale laturii de nord o substrucție de prundiș, lată de circa 0,30 m și adâncă de 0,12 m. (H. și Vl. Dumitrescu 1970; Marinescu-Bîlcu 1974, 26).

Amenajări interioare. Cele mai multe amenajări se referă mai ales la instalațiile de încălzit, respectiv vetre și cuptoare, dar și la altele.

Vetrele erau construite direct pe pământ (L4 Ghigoiești și L12, Târgu Frumos), sau pe platforme de lemne acoperite cu lut (L1, Ghigoiești), (Marinescu-Bîlcu 1974, 26; Ursulescu et alii 2001, 253). Uneori în preajma vetrei sau a cuptorului este un loc rezervat pentru râșniță, înconjurat de o gardină de lut, alături de pietre folosite ca nicovale pentru prelucrarea silexului (Ursulescu et alii 2001, 253; Bodean 2001, 12). In Basarabia s-au descoperit și vetre portabile.

Cuptoarele. Unele erau construite direct pe pământ, sau pe un postament din pământ, cu o înălțime de circa 10 cm, ca în locuința de la Băhrinești VII (Bodean 2001, 11 și bibl.). Uneori au fost descoperite la partea inferioară a cuptorului amprente de lemne și nuiele groase. Cuptoarele erau alcătuite dintr-o vatră propriu-zisă, la baza căreia se afla tocmai acesta structură lemnoasă, peste care se construia bolta, din nuiele și bețe mai subțiri. Această armătură de lemn era apoi acoperită cu lut amestecat cu pleavă. Într-un singur caz, la Coșernița I, pentru realizarea bolții, s-au folosit doar benzi de lut și nu s-au găsit resturi din structura de nuiele (Bodean 2001, 14 și bibl.).

Forma și dimensiunile cuptoarelor nu sunt totdeauna prezentate, motiv pentru care este mai greu să facem precizările necesare. Unele aveau formă ovală, ca în cazul descoperirii menționate de la Băhrinești sau de la Târgu Frumos *Baza Pătule*, rotundă cu un diametru de 1,5 m ca în așezarea de la Holercani I, sau resturile erau înscrise într-un dreptunghi de 1,90 x 1,25 m, ca la Solonceni I (Passek 1956, 19-37; 1961, 70-79; Marchevici 1987, 19-48; 1989; 1992, 28; 1996, 253-254; Ursulescu et alii 1998, 78; Bodean 2001, 11, 54, 108). Cuptorul de la Băhrinești era mărginit de o gardină (15 cm înălțime și 9 cm lățime), o astfel de amenajare fiind descoperită și în jurul gurii acestuia (Bodean 2001, 11 și bibl.). Cuptorul de la Solonceni I, din L3 avea probabil dimensiuni destul de mari, de vreme ce gura lui, orientată spre est avea o lungime de 31 cm, lățimea de 35 cm, iar înălțimea era de 19 cm (Bodean 2001, 54 și bibl.).

Sunt menționate de asemenea și *laviță sau banchete* din lut în apropierea vetrei. La Solonceni I și Coșernița I în interiorul locuințelor de acest tip s-au descoperit și măsuțe rectangulare din lut, scunde (Bodean 2001, 30, 109). Un pavaj cu pietre este amintit și la intrarea în Locuința 12 de la Târgu Frumos (Ursulescu et alii 2001, 253).

Locuințele de suprafață pe structuri orizonale cu platformă

In literatura arheologică sunt menționate două tipuri de platforme. Pentru primul tip, platforma era doar din lut și avea o grosime de 10-14 cm (Isaiia, Locuința 3). Încă din Precucuteni I apare și un alt tip de platformă, ce constă de fapt dintr-un pat de crengi și frunziș, acoperit pentru fixare cu o împletitură de trestie sau nuiele, peste care se aplică apoi un strat de lut și pleavă de circa 10-12 cm grosime. Pentru nivelare se mai așează deasupra un strat de lut mai fin, amestecat și cu nisip. In primele două faze de evoluție a culturii

https://biblioteca-digitala.ro

Precucuteni, astfel de platforme se găsesc doar în unele zone clar delimitate ale caselor, ca în cazul Locuințelor 3, 8, 14, 16 de la Târpești (Marinescu-Bîlcu 1981, 25) și ele au fost interpretate drept locuri pentru dormit. Ulterior, din Precucuteni III, alături de acest tip de platformă, apare și cea care acoperă întreaga suprafață a locuinței. Intervin schimbări în ceea ce privește structura platformei. Bucăți despicate de trunchiuri, cu diametre de 20-25 cm, așezate cu partea plană în jos alcătuiesc acum baza platformei. Stratul de lut care se așează deasupra este amestecat cu paie, nisip (Chiperești, Târpești), chiar și cu frunziș, pietricele sau cochilii de melci sparte, atingând astfel o grosime de 10-25 cm (Traian *Dealul Fântânilor*), (H. și Vl. Dumitrescu 1970, 52; Marinescu-Bîlcu 1974, 25, 52) și reprezentând adaptarea constructorilor la materiile prime găsite în apropiere.

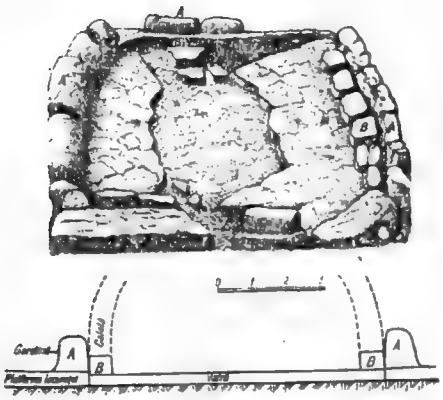

Fig. IVd.14. Târpești, cuptor din L6, după Marinescu-Bîlcu

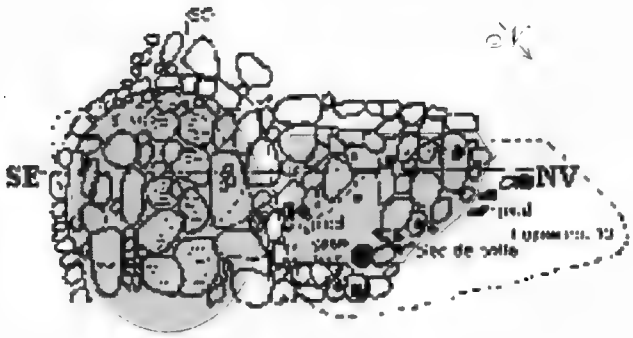

Fig. IVd.15. Isaiia, L 3a, cuptor, după Ursulescu

Două din locuințele cercetate până acum la Târgu Frumos fac parte din această categorie. L8, cu o anexă, aparținând ultimului nivel de locuire, avea o platformă din lut, iar în zona sa centrală și de sud vest, sub platformă s-a găsit și o structură de lemne, cu diametru de cca. 30 cm, dispuse pe axul lung al casei (NNV-SSE), (Ursulescu et alii 1998, 77; Boghian et alii 2002, 314).

La L11, rectangulară (care adăpostea altarul monumental), de 27 m², platforma consta dintr-o structură de trunchiuri de copac, despicate, acoperită cu un strat de lut gros de 6-10 cm. Trunchiurile copacilor aveau un diametru de 8-12 cm și erau dispuse perpendicular pe axul lung al casei (Ursulescu, Cotiugă 2000, 106-107). Construcția este interesantă nu numai din cauza funcționalității ei, ci și datorită modalității de construcție. În marginea de lut a platformei, se păstrează urme de la parii care au străpuns-o integral sau parțial, marcând locul stâlpilor de susținere a pereților (Ursulescu, Cotiugă 2000, 106-107), situație care nu s-a mai întâlnit decât în așezarea cucuteniană de la Malnaș, dar în alte condiții.

În așezarea de la Bernașeuca I, în aproape toate cele șase locuințe cercetate, pe anumite zone ale platformei apar și lespezi de piatră. Ele sunt de obicei concentrate spre zona de margine a platformelor, departajează unele camere, ca în cazul locuințelor 2 și 3, sau formează chiar zone compacte (Zbenovič 1996, 2-12).

In acest caz, construcția se derula în mai multe etape (Marinescu-Bîlcu 1974, 25). Avea loc mai întâi o netezire a terenului, după care pe această zonă se așezau perpendicular pe axul lung bucățile de trunchiuri despicate, cu partea dreaptă în jos. Spațiile goale dintre

https://biblioteca-digitala.ro

trunchiuri se completau cu bețe, ramuri mai subțiri, sau chiar frunziș. Peste această structură se punea lutul amestecat cu diferite alte substanțe. Această structura de lemn și lut avea rol izolator. In unele cazuri s-a observat repararea stratului de lut superior, operație care probabil se desfășura periodic. Prin ardere, intenționată sau întâmplătoare, lutul devine de consistența unei cărămizi. In cadrul săpăturilor arheologice totdeauna se descoperă acest strat de lut cu o grosime între 15-25 cm, care are pe partea dinspre pământ amprentele lemnelor care au alcătuit structura lemnoasă. În cazul unor locuințe fără gropi de stâlpi/pari, furcile de la pereți erau probabil montate pe grinzi prevăzute cu găuri, așezate la marginea platformei (Marinescu-Bîlcu 1974, 25), concluzie la care subscriem din cauza lipsei în cele mai multe așezări a urmelor de stâlpi sau pari pe margine. Intre acestea se realiza acea împletitură de nuiele, peste care se adăuga la interior și exterior structura din lut amestecat, după care urma finisarea și eventual decorarea. Unele locuințe erau construite din lemne despicate, dispuse orizontal, îmbinate la colțuri; lut se aplica doar pe anumite porțiuni rămase libere. Modul de realizare al acoperișului este identic ca cel de la locuințele fără platformă. Probabil că acoperișul era prevăzut cu un spațiu gol pentru a se elimina fumul din încăpere. Intrarea în locuință era probabil pe una din laturile ferite de vânt opusă vetrei, iar ferestrele erau de formă circulară sau ovală, de dimensiuni relativ mici. Acest gen de locuințe cu platformă de lemn și lut încep să fie folosite cu precădere din Precucuteni III, ele fiind întâlnite până la sfârșitul culturii Cucuteni. Originea acestor platforme, este legată de arealul Vinča și Petrești, faza A (Marinescu-Bîlcu 1974, 36).

Câteva date suplimentare legate de acest gen de construcție ar fi necesare, mai ales că începând din Precucuteni III, ele predomină. Făcând apel la datele etnografice, trebuie să precizăm că în zona centrală a Moldovei case asemănătoare, din lemne și lut se construiesc și astăzi. Diferența ar fi că aceste case au furci la capete, a căror gropi, de circa 60 x 60 cm se adâncesc până la – 0,80 –1 m. Pereții se construiesc din leațuri orizontale, cu o grosime de circa 5 cm în diametru, care trebuie să aibă o lungime destul de mare, până la 4-5 m. Pentru esențele lemnoase, există unele reguli legate de rezistența în timp a materialului. Astfel, furcile se fac din lemn de stejar sau salcâm, iar leațurile pot fi din stejar, salcâm, sau tei. Peste această structură lemnoasă se aplică lutul bine amestecat cu paie tocate și apă. Ulterior intervin lucrări de netezire și finisare a pereților. In ceea ce privește acoperișul, acesta este montat pe grinzi solide, cât lungimea unei camere. Perpendicular pe grinzi se pun leațurile și se construiește structura acoperișului. Peste grinzi se pune un strat de lut amestecat cu pleavă de circa 5 cm grosime, cu rolul de a etanșa construcția.

Locuințele cu platformă parțială sau pe întreaga suprafață au atât o singură încăpere, dar și două, în unele cazuri departajarea spațiului făcându-se și pe baza unui perete despărțitor (Ursulescu et alii 1999, 121). Dimensiunile lor variază mai ales între 7-30 m² și 35-77 m², unele din ele depășind chiar aceste limite. Este cazul L3 de la Bernașeuca I, de 150 m², situată în mijlocul așezării. Două încăperi avea și locuința 2 de aici (de circa 148 m²), despărțite printr-un coridor lat de circa 1,5 m (Zbenovič 1996, 4-5), ce avea la baza pereților pietre.

https://biblioteca-digitala.ro

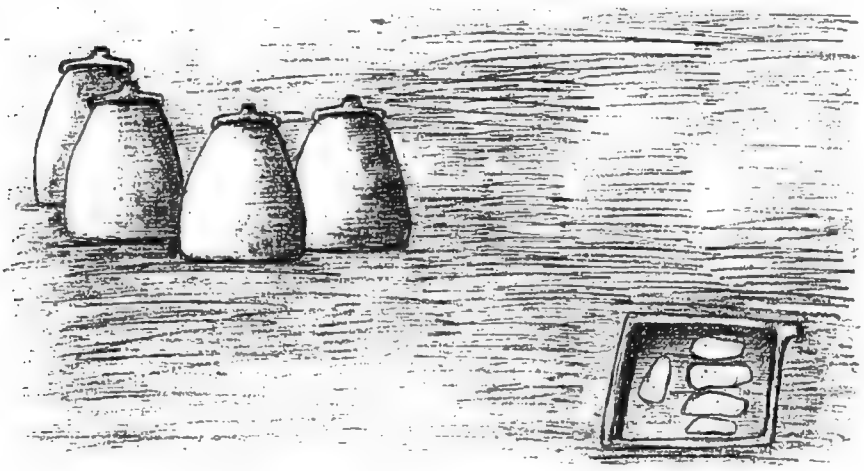

Fig. IVd.16. Poduri, reconstituirea „morii" și a silozurilor pentru cereale, după Monah

Amenajările interioare. Și în acest caz ele vizează mai cu seamă instalațiile de încălzit. Vetrele și cuptoarele (Fig. IVd.14a-b) erau construite în locuințe direct pe sol sau aveau spații special rezervate în platformă. Se întâlnesc și vetre exterioare, dar plasate în apropierea locuințelor. La Traian *Dealul Viei*, o astfel de vatră a fost construită pe un pat de prundiș și cioburi mărunte, peste care apoi s-au așezat bețe subțiri (Marinescu-Bîlcu 1974, 26). In Locuința 6 de la Târpești doar gardina cuptorului era construită pe platformă. Tot aici este amintit și un picior din chirpic de la o masă ce a avut probabil tăblia de lemn (Marinescu-Bîlcu 1974, 25).

O situație aparte este cea de la Târgu Frumos, unde *cuptorul* cu boltă a fost construit pe un pat de bârne despicate (diametru de circa 8 cm), deasupra unei gropi, bolta sa având o armătură de nuiele a căror amprente s-au păstrat (Ursulescu et alii 1999, 121). La Isaiia, cuptorul din L3 a fost construit tot pe un pat de bârne, cu un diametru de circa 11 cm. Bolta a fost realizată pe un schelet lemnos, cu pari ce aveau un diametru de circa 10 cm, peste care s-a realizat o împletitură de nuiele cu o grosime de 2-3 cm (Ursulescu et alii 2002a). Platformele parțiale la care ne-am referit ceva mai sus, constituie de asemenea amenajări interioare, a căror funcționalitate a fost legată, așa cum am menționat, probabil de locul pentru dormit.

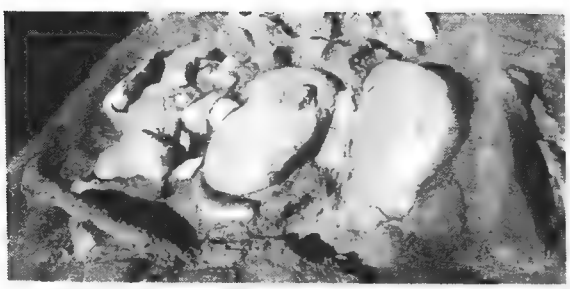

Fig. IVd.17. Poduri, casetă pentru 3 râșnițe cu pat de lut, după Monah

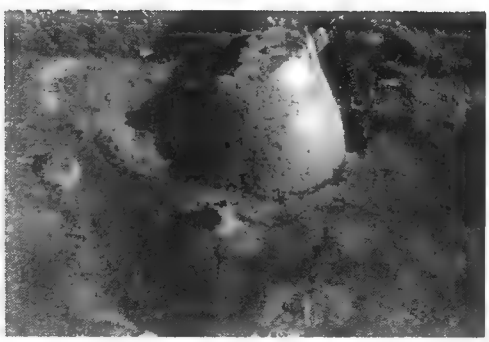

Fig. IVd.18. Poduri siloz pentru păstrat cereale, după Monah

Ateliere. Multe locuințe sau anumite zone din ele aveau spații folosite ca ateliere de prelucrare a diferitor materii prime. Astfel, la Solonceni I, lângă L3 este menționat un atelier

https://biblioteca-digitala.ro

de prelucrare a silicolitului, cornului și osului (Passek 1961, 68; Sorochin 1994, 69; Bodean 2001, 108). Numărul mare de artefacte de silex descoperite în toate locuințele de la Bernașeuca I (L3, 1000 de piese; L4, 1150 de piese) arată că acestea au fost folosite și ca ateliere de prelucrare a silexului (Zbenovič 1996, 2-14), materie primă ce se găsea din abundență în acea zonă a Nistrului.

Alte amenajări din așezări. Așa cum s-a precizat încă de la început, doar așezarea de la Târpești a fost cercetată în întregime, în ultimii ani, săpăturile din siturile de la Târgu Frumos, Isaiia și Poduri *Dealul Ghindaru* aducând elemente deosebit de interesante cu privire la arhitectura așezărilor. În unele așezări s-au descoperit vetre în aer liber, care alături de alte amenajări indică existența unor zone gospodărești. Astfel, la Târgu Frumos *Baza Pătule,* în ultimele cercetări s-a pus în evidență un pavaj de piatră, folosit probabil în scop gospodăresc (Ursulescu et alii 2002, 35).

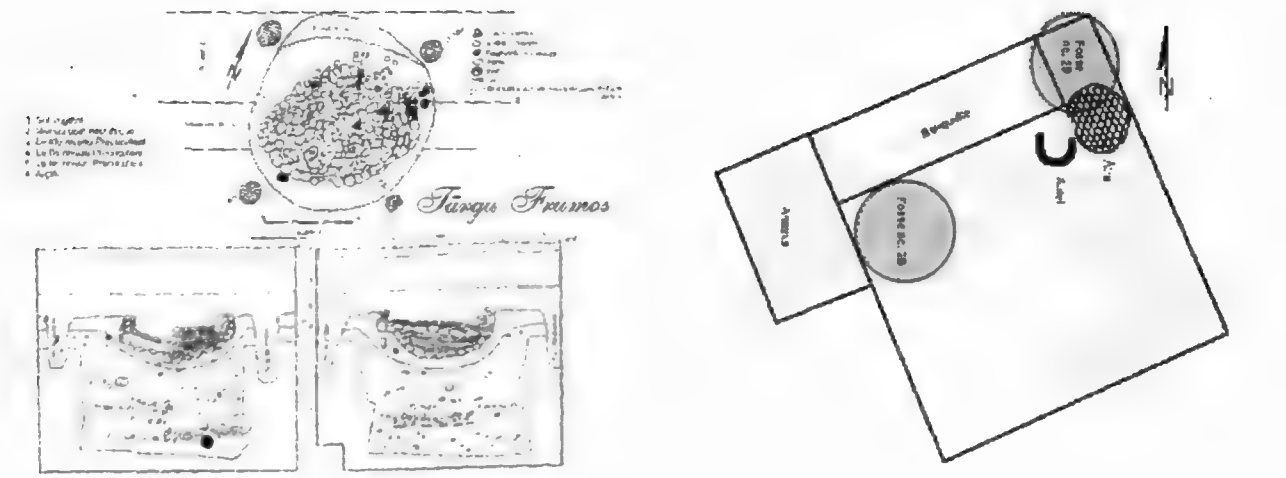

Fig. IVd.19. Târgu Frumos, groapă de cult și planul sanctuarului (L1), după Ursulescu et alii

Zone special amenajate pentru păstrarea cerealelor şi chiar o „moară" au fost descoperite în situl de la Poduri. Casete de formă rectangulară, modelate din lut au fost găsite în unele construcții cu platformă (Monah et alii 1982, 16; 1983, 4; Monah 2003, 88, fig. 1/3). *„Moara"*, Fig. IVd.16, era amenajată tot într-o construcție cu platformă de lut. Ea consta dintr-un spațiu special amenajat, în care râșnițele erau fixate pe socluri din argilă, pictate cu alb și erau înconjurate de o gardină din chirpic, care într-un colț prezenta un mic canal prin care se evacua făina. La circa 1, 5 m nord vest de locul de râșnit se aflau patru silozuri (Monah 2003, 88, fig. 9) de circa 1 m². Acestea, realizate din lut, erau de formă circulară, aveau o înălțime de circa 1,10 m și erau prevăzute cu capace cu răsuflătoare (Monah 2003, 88, fig. 8/1). Aceste construcții arată existența unui mod extrem de util de organizare, cu spații special amenajate pentru păstrarea proviziilor și cu adevărate mori, ca și în cultura Gumelnița.

Gropile

Dintre gropile cu roluri și funcționalități diferite este de amintit una de la Târgu Frumos care are în partea superioară structură de vatră. Patru stâlpi în cruce, parcă orientați spre punctele cardinale, aflați în imediata vecinătate a gropii ne amintesc vetrele din sanctuare străjuite de coloane.

https://biblioteca-digitala.ro

Ritualuri de fundare

Astfel de ritualuri au fost puse în evidență prin cercetările recente din așezările Isaiia și Târgu Frumos, *Baza Pătule*. Pentru Isaiia atrag atenția descoperirile din locuințele L7 și L8 (Ursulescu et alii 2003, 158-159). Mai interesant era inventarul gropii 17, de lângă L7, ce conținea un vas suport, o statuetă fragmentară și 42 conuri mici de lut, asemănătoare cu piesele din vasul cu complexul de cult din aceeași așezare (Ursulescu et alii 2003, 158). La Târgu Frumos, *Baza Pătule* groapa 26 conținea patru bucranii (1, Bos primigenius; 3, Bos taurus), alte 43 cranii de bovine, un număr mare de oase de la diferite animale (bovine, porcine, canine, cabaline, cervidee, urs, castor, lup), fragmente ceramice, printre care unul de la un vas antropomorf (Ursulescu et alii 2000, 106). Alte gropi din același sit, 36 și 37, au fost puse tot în legătură cu un ritual de cult, probabil fundare, ambele conținând pe fund câte un bucraniu, iar în rest un bogat material osteologic, fragmente ceramice ca și plastică antropomorfă (Boghian et alii 2002, 315).

Sanctuare și complexe de cult

Cercetările din ultimii ani din arealul culturii Precucuteni, au adus la lumină descoperiri foarte interesante, care completează informațiile referitoare la acest aspect. Încă de la nivelul fazei Precucuteni III existau două tipuri de sanctuare. Este vorba în primul rând de acele construcții comune, dotate cu vetre sau altare fixe (sau portabile), utilizate drept sanctuare casnice, în care se folosea un inventar mobil, de tipul celui descoperit la Poduri -*Dealul Ghindaru*, jud. Bacău (în nivelul Precucuteni II, Locuința 36, cu două vetre, conținea două complexe de cult: **a,** un vas miniatural, un tron de lut ars și 7 statuete mici, feminine; **b,** un vas sfărâmat, protejat de un altul, adăpostea 21 statuete feminine, 13 tronuri de lut ars și 2 obiecte mici, ce au fost probabil depuse în paie), (Monah D. 1982, 11-13; 1997, 35; Monah D. et alii 1983, 8), sau Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. In nivelul Precucuteni II de la Isaiia, în marginea de sud-vest a Locuinței 1, interpretată drept sanctuar, cu două faze, cu o vatră corespunzătoare fiecărei faze, au fost descoperite mai multe complexe de cult. Cele mai reprezentative sunt complexul 1 de cult, din prima fază (L1A, aflat lângă vatră, alcătuit dintr-un un altar circular cu patru picioare, un askos, o tabletă fragmentară din lut ars cu desene, semne și simboluri, Fig. IVd.24) și complexul 2, Fig. IVd.20a, din a doua fază (L1), cu un conținut aproape identic cu cel de la Poduri, Fig. IVd.20b: 21 statuete feminine, cu acoliții lor stilizați, 13 tronuri, 21 conuri și 42 perle, toate din lut ars (Ursulescu 2004a; Ursulescu et alii 2002a). În aceeași fază, în L1 mai erau o vatră rectangulară și două mese altar (Ursulescu 2004a, 326-327). "Soborul zeițelor" de la Poduri și replica lui de la Isaiia, au cele mai bune analogii în descoperirile de la Ovčarovo din Bulgaria (Todorova 1976), sau în cele întâmplătoare din zona de nord a Greciei (*Idole,* 1985, Taf. 18/19) și ele ilustrează probabil rolul jucat de personajele feminine, poate zeități, în cadrul unor ceremonii legate de fertilitate și fecunditate.

Trebuie menționate și sanctuarele de la Solonceni I, sau cel de la Grenovka (unde se găseau mai multe vase și o statuetă feminină), pentru care nu există prea multe detalii privind amenajările interioare (Monah D. 1997, 35). In aceeași categorie de descoperiri trebuie

https://biblioteca-digitala.ro

reamintite cele de la Putinești I (Precucuteni III), din Basarabia, unde într-un semibordei au fost descoperite 49 statuete antropomorfe și 16 scăunele (Bodean 2001, 80 și nota 26, arată însă că într-un manuscris al lui Marchevici din 1971, acesta amintește 40 statuete antropomorfe și 17 scăunele).

Fig. IVd.20a. Isaiia, complex de cult din L1, după Ursulescu et alii

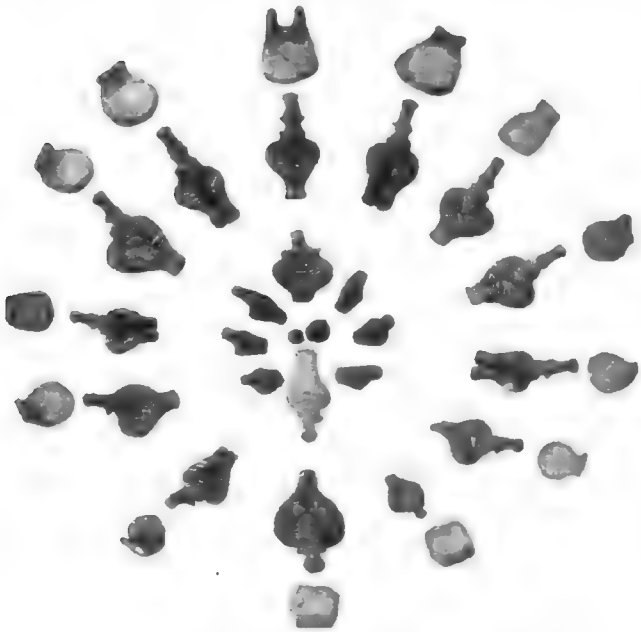

Fig. IVd.20b. Poduri complex de cult, după Monah

Cel de al doilea tip se referă la sanctuarele care au în interior construcții monumentale de tipul altarelor, coloanelor sau plăcilor antropomorfizate. Cel mai faimos este sanctuarul de la Sabatinovka II (Fig. IVd.21). In acest caz, construcția (de tipul cu platformă), avea o intrare îngustă, după care spațiul interior avea alte două zone, una fără inventar, iar cea dea a doua, avea ca mobilier un cuptor cu boltă și horn, o laviță/bancă ușor înălțată (pe care erau depuse 16 statuete feminine), mai multe râșnițe, iar lipit de laviță, un altar de lut ars, cu o alveolare în față și cu partea superioară terminată în formă de coarne.

Interesant de semnalat este și numărul statuetelor antropomorfe feminine descoperit aici, 21 (1 lângă fiecare din cele 5 râșnițe și 16 pe lavița de lângă altarul în formă de tron, deși Zbenovič menționează ulterior 32 statuete antropomorfe în această încăpere alături de 10 tronuri de lut ars...!?), (Zbenovič 1996, 32), ce coincide cu cel de la Poduri și Isaiia. Nu credem că poate fi vorba de o simplă coincidență ci probabil numărul de statuete este o expresie a numerelor sacre, 7, poate și 3.

Descoperirile din ultimii ani de la Târgu Frumos - *Baza Pătule* și Isaiia, completează datele referitoare la acest fel de sanctuar. Astfel, la Târgu Frumos - *Baza Pătule*, construcția care ne interesează, L11 (Fig. IVd.19) avea o podea-platformă din lut amestecat cu pleavă așezată parțial peste o structură lemnoasă. Pe partea de nord est a vetrei interioare, de mari dimensiuni (diametru 1,20-1,30 m), construită deasupra unei gropi, Fig. IVd.19, ce conținea multe piese de cult, interpretate corect drept ofrande, s-au descoperit resturile unui altar, Fig. IVd.22 (Ursulescu

https://biblioteca-digitala.ro

et alii 2001, 252-254; Ursulescu, Tencariu 2004, 137-139). Altarul, înconjurat de o bordură din lut în formă de potcoavă, consta din două plăci de lut ars (26 x 20 cm, groase de 4 cm), ce se unesc la partea superioară într-un fel de cornișă, arcuită spre interior unde se continuau cu o altă placă. Plăcile frontale reproduc două siluete umane foarte schematizate, în care umerii ar putea fi sugerați de micile proeminențe de la partea lor superioară, unde începe cornișa (Ursulescu, Tencariu 2004, 137,139).

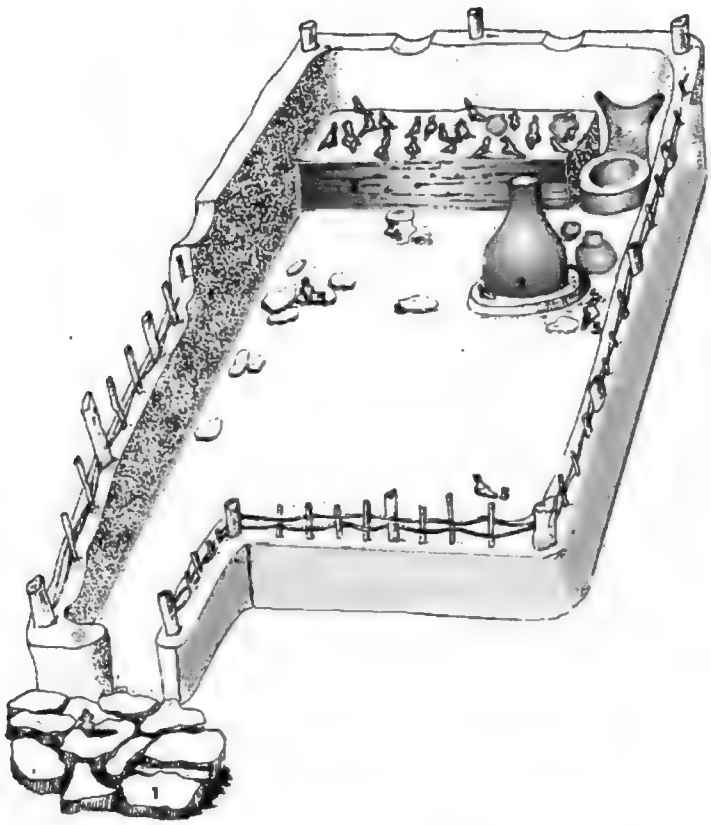

Fig. IVd.21. Sabatinovka, dupa Zbenovič

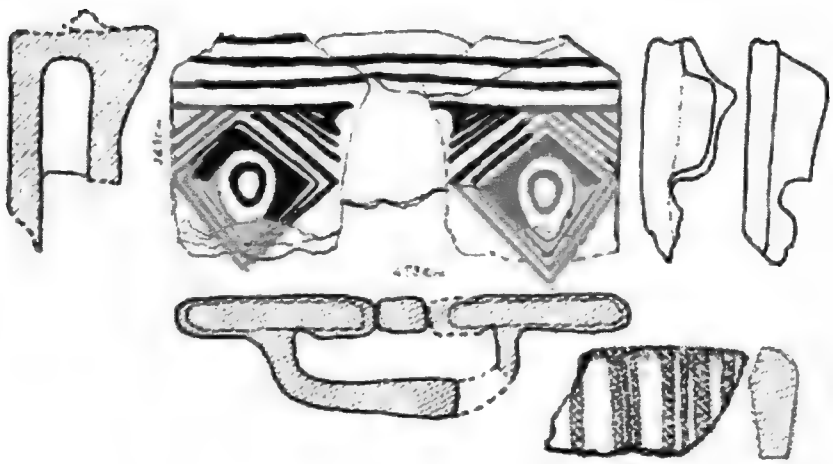

Fig. IVd.22. Tg. Frumos, figură dublă cu pântec în forma de ou, după Ursulescu

Altarul și bordura lui sunt acoperite cu o angobă albicioasă, pe care s-au pictat motive decorative geometrice, între care recunoaștem rombul, cu cerc interior (Ursulescu, Tencariu 2004, 139), ce ar putea sugera pandantivele pe care le regăsim de foarte multe ori la gâtul

https://biblioteca-digitala.ro

reprezentărilor antropomorfe feminine, dar nu excludem faptul că ar putea reprezenta și un ou, germenul vieții. Rombul apare în numeroase situații la Parța pe un fund de vas, pe doi idoli simbolizând pântecul și graviditatea (Lazarovici Gh. 2004a, 53; 2004b). Sanctuarul de la Târgu Frumos conținea și o bancă din plăci de argilă, folosită poate pentru depunerea sau etalarea ofrandelor sau a inventarului mobil în timpul ceremoniilor (Ursulescu, Tencariu 2004, 139), prezentând analogii din acest punct de vedere cu sanctuarul menționat de la Sabatinovka.

La Isaiia, L5, trapezoidală (10 x 4/5,50 m) pare să fi fost tot un sanctuar cu două etape de refaceri (I: două încăperi; II: o încăpere și o anexă; Ursulescu et alii 2006). Atrag atenția amnejările din a doua etapă: un cuptor mare rectangular, cu colțurile rotunjite ce avea adosate două casete înalte de 10-12 cm (una semicirculară, structura 3, ce avea în interior un stâlp coloană din lut; una rectangulară, strucutra 4); în apropiere era o laviță (aceasta și cuptorul erau construite deasupra gr. 62); o ramă rectangulară de lut, cu colțurile rotunjite (structura 5) ce adăpostea un castron, un vas mare de provizii, un picior de la un vas antropomorfizat; lângă ea s-au găsit resturile unui vas siloz, rectangular, antropomorfizat, ce amintește de cele descoperite în sanctuarul de la Véstö–Mágor (Hegedus, Makkay 1987, 94, fig. 12-13), dar și vasele antropomorfe mari din Turcia (Toptepe: Ozdoğan 2003; Aşağı Pinar: Karul et alii 2003). Vasul (4,55 x 0,32 m; înalt de 0,36 m) Fig. IVd.25, interpretat ca un altar-siloz, altar-grânar, împreună cu anexele cuptorului menționat sunt puse în legătură cu un ritual agrar și cu oferirea de ofrande. Prima etapă de funcționare a sanctuarului se încheie printr-un ritual de abandonare, când picioare antropomorfizate de la un vas de tip castron s-au aruncat în diferite zone ale L5 (inclusiv în Gr. 59). Un vas similar, parțial întregibil a fost găsit în Gr. 62, ce poate fi interpretat de asemenea ca ritual de abandonare, legat de același moment.

În aceeași categorie, a sanctuarelor comunitare credem că se încadrează și descoperirile din locuințele L6 și L7 de la Isaiia. Ambele construcții erau prevăzute în interior cu vetre.

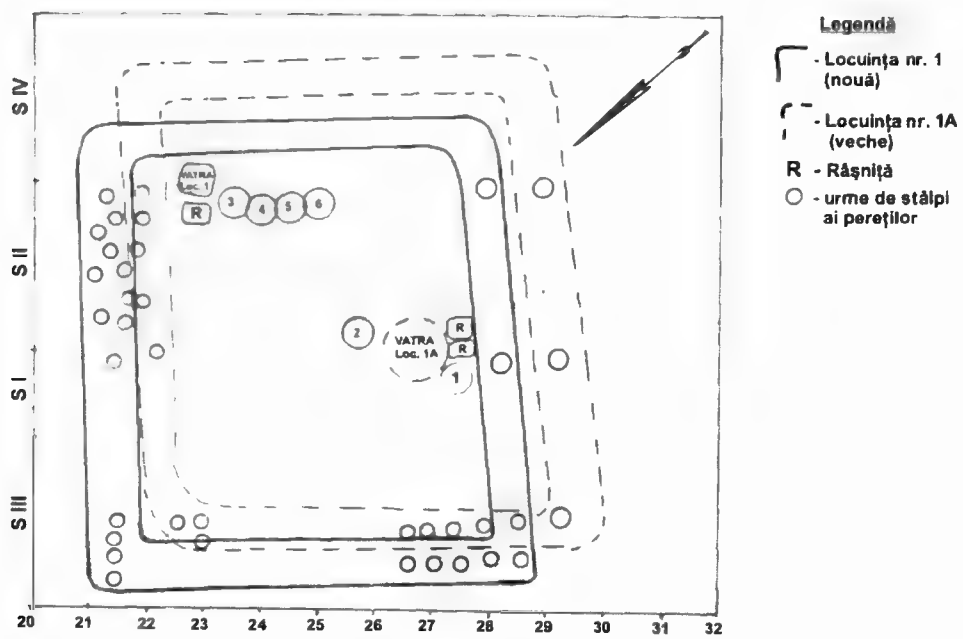

Fig. IVd.23a. Isaiia, L1

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVd.23b. Isaiia, L6

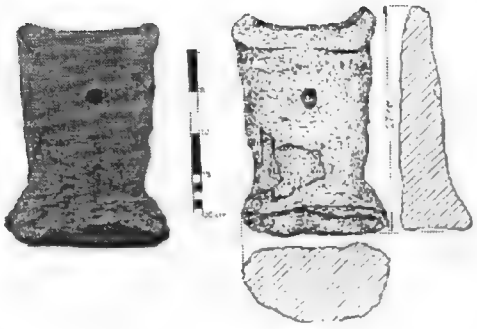

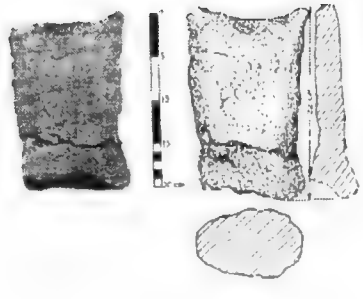

Fig. IVd.23c-d. Isaiia, L7, stele lut ars, după Ursulescu

L7 avea și un cuptor în formă de potcoavă, situat în zona sa centrală. În această locuință s-au descoperit trei plăci: una în fața vetrei și celelalte două lângă cuptor, Fig. IVd.23c-d. Plăcile sunt de formă relativ rectangulară, iar două dintre ele au partea superioară terminată aproximativ sub forma unor „coarne" (Ursulescu, Tencariu 2004, 139) reprezentând stele. Aceste plăci de lut ars, ca și coloana din același material, în formă de ciupercă, descoperită în marginea de vest a vetrei din L6 (considerată coloană – cuptor: Ursulescu 2001; bucraniu după Séfériadès 2005), Fig. IVd.23b, atestă existența unor construcții de cult cu semnificații și simboluri complexe, deosebite. Resturi dintr-o altă coloană, spartă, dezafectată a fost descoperită în groapa 40 (Ursulescu et alii 2004) Coloana își găsește analogiile cele mai apropiate în reprezentările din cultura Boian (la care se adaugă cele menționate de la Parța, Kormadin ș.a.), în timp ce plăcile amintite au fost puse în legătură cu piesa descoperită în sanctuarul culturii Tisza la Véstö Mógar (Ursulescu, Tencariu 2004, 143 și nota 20). Stelele pot fi legate și de cele șase piese similare descoperite în locuința Karanovo II (= Starčevo IIIb) de la Stara Zagora Băi, din Bulgaria (Georgiev 1972, 11, fig. 2).

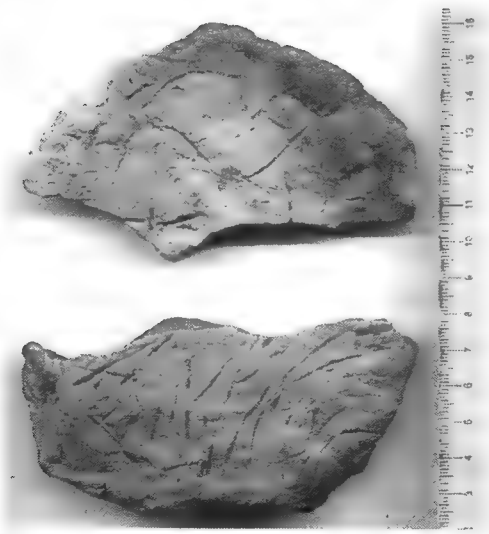

Fig. IVd.24. Isaiia, L1A, tăblița cu semne sacre, după Ursulescu

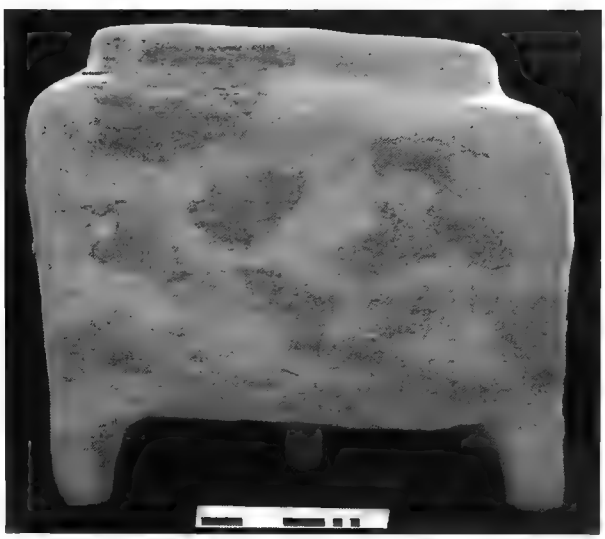

Fig. IVd.25. Isaiia, vas de cult (structura 6, L5), după Ursulescu et alii 2006

https://biblioteca-digitala.ro

Depuneri rituale

Fig. IVd.26. Țaga, groapă cu numeroase maxilare de vită și cerb

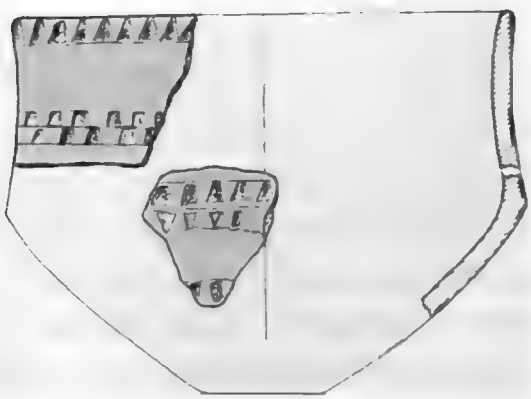

Fig. IVd.27. Țaga, vas Precucuteni I

La Țaga a fost descoperit un complex deosebit, poate un semibordei de formă ovală, de 2 x 3 m, adânc de cca. 30 cm, numit ***groapă rituală***. Ne gândim la aceasta deoarece în ea au fost descoperite cca. 12-14 jumătăți de maxilare de vită și cerb și un număr mare de alte oase, unele amestecate cu fragmente ceramice Iclod - Petrești, în care era și un vas Precucuteni. Groapa a fost săpată de la baza nivelului Țaga III, în nivel Țaga II. Oasele erau de culoare deschisă ceea ce ne-a lăsat impresia că au stat la soare, fiind și foarte friabile. Din aceste motive nu excludem nici posibilitatea de a fi o groapă pentru resturi menajere. Ceramica din groapă era mai deosebită decât restul materialului din stațiune (multă marfă brună, pasta avea amestec cu cioburi pisate, dar arderea era mai slabă decât cea tipică Iclod).

Fortificațiile culturii Precucuteni

Pentru câteva din așezările cercetate s-a atestat prezența unor șanțuri, fără val, care probabil aveau și palisadă, pentru ca astfel să constituie un real obstacol, greu de trecut. Este de presupus că multe așezări neolitice au avut astfel de șanțuri, dar informații mai complete lipsesc încă. Unii autori au încercat să formuleze și unele ipoteze cu privire la "inamicul" care trebuia ținut la distanță, prin construcția acestor fortificații. Ele au fost interpretate chiar și ca spații care delimitau așezarea și împiedicau pătrunderea animalelor sălbatice, dar și ca fortificații îndreptate împotriva unor indivizi sau altor comunități.

În Precucuteni II, la Târpești este semnalat primul șanț de "delimitare" a unei părți a terasei pe care este situată așezarea, Fig.IVd.8. Șanțul avea o lungime de circa 98 m, era în formă de "V" rotunjit în plan, partea de sus avea o deschidere de 1, 20-1,75 m, iar adâncimea era de 1,40-1,70 m. In total departajează o suprafață de circa 2200 m²

https://biblioteca-digitala.ro

(Marinescu-Bîlcu 1974, 22; 1981, 24; Marinescu–Bîlcu et alii 1985). S. Marinescu-Bîlcu, autoarea săpăturilor, considera că acest șanț ar fi putut avea o funcție gospodărească, sau chiar de cult; el a funcționat un timp relativ redus și a fost suprapus ulterior de locuințele fazei Precucuteni III, L 7, L16 (Marinescu-Bîlcu 1974, 22; 1981, 24).

Tot ca șanț de delimitare a așezării a fost interpretat și cel din primul nivel Precucuteni II de la Târgu Frumos, care avea un traseu arcuit, cu un capăt orientat spre nord est și cu o secțiune trapezoidală. Șanțul avea o deschidere maximă de 2, 25 m, iar adâncimea lui era de 0, 90 - 0, 95 m de la nivelul de săpare. A fost săpat în lut galben, iar spre nord panta era mai accentuată (Ursulescu 1995, 93). Cercetările recente au relevat și existența unui al doilea șanț, mai îngust, dublat de un mic val, ambele surprinse doar pe anumite porțiuni.

Al doilea șanț, în formă de U în profil, lat de 1,25 m se îngusta la 25 cm la fund (0, 90 m: Ursulescu et alii 1998, 77). Valul, în porțiunea surprinsă, avea o lățime 1,10 m, înalt de 25-35 cm (Ursulescu et alii 1998, 77).

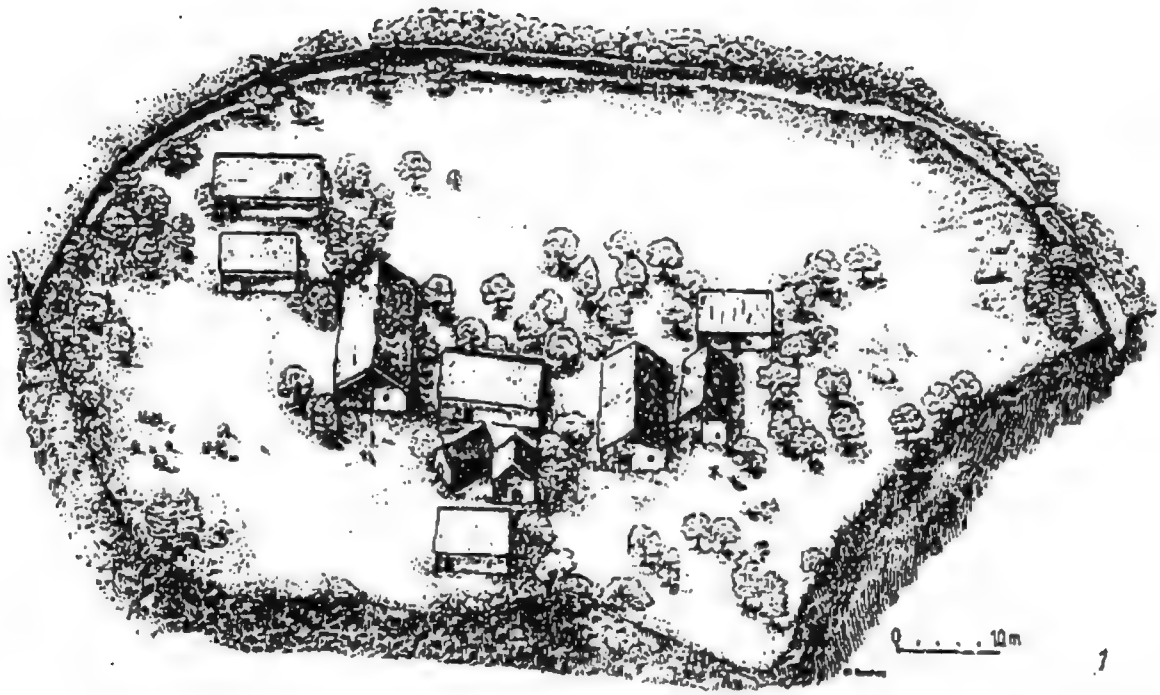

Fig. IVd.28. Târpești, reconstituirea așezării Precucuteni, după Marinescu-Bîlcu

Șanțuri de dimensiuni mai mari, cu rol defensiv sunt consemnate la Târpești și Traian *"Dealul Viei"* la nivel de Precucuteni III. La Târpești șanțul avea un traseu arcuit, cu o lungime de 129 m, era adânc până la 1,50-1,90 m, iar lărgimea la gură era de circa 3-3,30 m. Profilul șanțului era în formă de pâlnie, cu gura largă, avea pante abrupte și fundul rotunjit (Marinescu-Bîlcu 1974, 22; 1981, 24). El delimita o suprafață de circa 4600 m². Pe baza calculelor făcute S. Marinescu-Bîlcu aprecia că pentru săparea lui s-au săpat circa 440 ± 4% m³ de pământ.

Șanțul de la Traian *"Dealul Viei"* avea 300 m lungime, profilul era aproape triunghiular, cu fundul ascuțit sau uneori rotunjit, ca adâncime atingea 1,75-2,20 m, iar lărgimea la gură era de circa 4-5 m. Ambele șanțuri se presupune că aveau și palisade înalte din stâlpi, între care erau nuiele împletite, care le sporeau eficacitatea (Marinescu-Bîlcu 1974, 22; 1981, 24).

https://biblioteca-digitala.ro

e) Grupul cultural Turdaș

Doi termeni sunt folosiți mai intens, grupul Turdaș și grupul Turdaș – Tăulaș care defineasc fenomenele neoliticului târziu din Transilvania și rolul jucat de acesta.

Folosirea denumirii simple de grup Turdaș poate crea confuzii, datorită anomaliei legată de termenul Turdaș – Vinča, mai ales în sens cronologic nu și cultural (în sensul cronologiei lui M. Garašanin 1951 și a școlii sale: vezi mai sus capitol Vinča).

Numele de **grup Turdaș** s-a născut recent, în urma analizelor asupra unor descoperiri considerate a fi Turdaș în Câmpia Transilvaniei, atribuite grupului Iclod (Lazarovici Gh. 1977; 1977b), dar primul care a folosit în mod clar termenul de **grup Turdaș** a fost Iuliu Paul (1964), ce l-a definit ca fiind la nivel Vinča B2-C, iar anterior a datat unele din descoperirile Turdaș, de la baza stratului de cultură de la Pian la nivel Vinča B2/C (Paul 1969).

Gh. Lazarovici a definit în timp locul și rolul grupului Turdaș (Lazarovici Gh. 1977; 1977b; 1991 ș. a.) legat de cercetările de la Iclod (Lazarovici Gh. 1981; 1985; 1986; 1987; 1991 s.v. Turdaș, Iclod; 1994 ș. a.) sau în raport de alte culturi, în special CCTLNI (Lazarovici Gh., Kalmar 1982; Lazarovici Gh. 2000). Unii colegi au completat informațiile prin cercetări sau studii (Kalmar-Maxim 1991; Maxim 1999). Cele mai importante sunt cercetările doamnei Hortensia Dumitrescu de la Tăulaș (în ms. ei apare Tăualaș), cele ale lui Sabin Adrian Luca de la Turdaș, Orăștie, Cauce (Luca et alii 2004) și ale lui S. A. Luca și Florin Drașovean de la Mintia (Drașovean, Luca 1990) sau Zlești (Drașovean, Mariș 1998), Sântimbru (Berciu I., Popa 1962, 267-268) și altele din zonă (Drașovean, Rotea 1986 ș. a.).

Considerăm că termenul de grup, ***facies*** sau ***aspect Tăulaș*** marchează o anumită specie ceramică pictată (Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986; Lazarovici Gh. 1991, 115-120), ce apare în unele stațiuni în diferite procente, asociată cu alte elemente turdășene. În deceniile opt-nouă ale secolului trecut când s-au publicat cele mai multe din lucrările la care ne-am referit, multe din aceste fragmente proveneau din alte stațiuni și nu din cea de la Turdaș, unde acest tip de materiale erau în număr redus (Roska 1941, 290-291, fig. CXXIII/6; Luca 2001, fig. 25/1; 28/4-5; 32/5).

Această specie apare la Tăulaș (Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986, pl. I-II; Lazarovici Gh. 1991, fig. 28-29), Zlești - *terasa B* (Drașovean 1997a, 7-8; Drașovean, Mariș 1998, 119, IX/16) și în număr mare la *Peștera Cauce*, unde după opinia autorilor săpăturii este o situație deosebită (Luca et alii 2004), la Călan – *La podină* și Nandru Vale - *La dos* (Luca et alii 2004, 103). Colegii Fl. Drașovean (1997) și Sabin Luca consideră că acestea fac parte din grupul Turdaș, ultimul optând pentru ***stilul Tăualaș*** (Luca et alii 2004, 103). Pictura este realizată cu bitum pe gălbui sau cenușiu, ori surse de bitum sunt doar în Crișana. Diferența de tehnologie ne face să ne gândim la grupele din Crișana. La Vărzari apare o specie ceramică pictată cu bitum pe vase de culoare cenușie (Ignat 1998, fig. 75).

Originea și momentul formării grupului Turdaș

Republicarea primelor săpături de la Turdaș (Lazarovici Gh., Maxim 1996), publicarea materialelor de la Tăulaș (Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986), cercetările lui Sabin Adrian Luca de la Turdaș (Luca 1993; 1996; 1996a; 1996b; 2001; ș. a.), Orăștie (Luca 1994a;

https://biblioteca-digitala.ro

1996; 1997; Luca, Pinter 2001), Miercurea Sibiului – *Pietriș* (vezi repertoriile publicate la Sibiu www.arheologie.ulbsibiu.ro), săpăturile lui Fl. Drașovean și Tiberiu Mariș de la Zlaști (Drașovean, Mariș 1998), cele ale lui Fl. Drașovean și S. A. Luca de la Mintia (Drașovean, Luca 1990) au adus noi și importante observații stratigrafice, noi date privind cronologia absolută și relativă a grupului Turdaș – Tăulaș (bibl. la Mantu 1998; 1998a; 2000; Lazarovici C.-M. 2006).

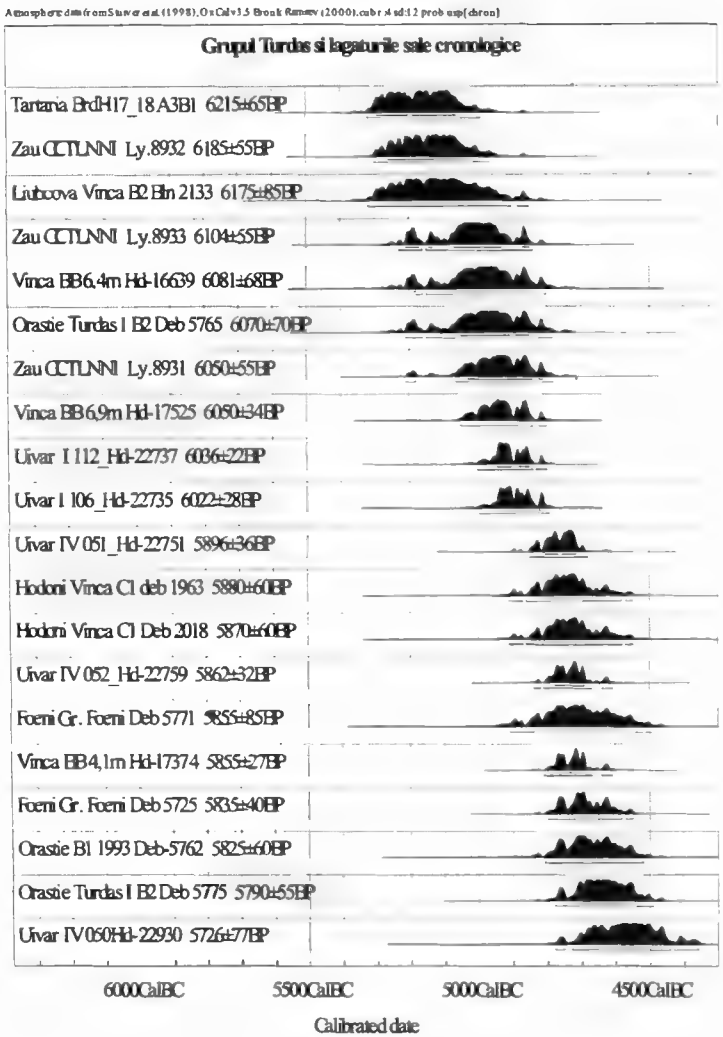

Fig. IVe.1. Datele radiocarbon pentru grupul Turdaș și neoliticul mijlociu

Datele radiocarbon (Fig. IVe.1) precizează locul complexelor B1 și B2 de la Orăștie. O datare mai timpurie este pentru o probă din B2, fragmentul tăiat dintr-un craniu uman, care putea fi păstrat vreme îndelungată, fiind un obiect legat de cultul stămoșilor (Luca 1997).

Studiul asupra materialelor de la Vršac – *At* și analizarea descoperirilor de fază Vinča C ne-au determinat să reanalizăm opiniile mai vechi privind grupul Turdaș-Tăualaș (Lazarovici Gh. 1974a, 217); la fel ca și colegul Fl. Drașovean (1994b; 1995, 1996b; ș.a.), susținem o datare la nivel Vinča B2/C la Gh. Lazarovici, C1 la W. Schier. Noul studiu privind întreaga colecție de la Vršac – At, (Gh. Lazarovici și Fl. Drașovean), nu lasă nici un dubiu privind momentul de formare al grupului Tudaș, iar descoperirile de aici din Banat sunt deosebit de importante pentru geneza grupului Turdaș.

Principalele observații pe care le acceptă colegii Fl. Drașovean și S. A Luca, cu care s-au dezbătut materialele de la Vršac – *At* sunt:

- A) în cel mai timpuriu nivel Vinča C de la Vršac – *At* apar materiale (ceramică, idoli, căsuțe de cult) care sunt identice cu cele de la Turdaș (Fig. IVe.2);
- B) ar urma un orizont în care nu mai sunt materiale Turdaș, ci doar Vinča C;
- C) urmează un nivel de gropi Foeni care taie cele două orizonturi;
- D) un proces de retardare al orizontului Vinča C.

Materialele de la punctul A pot fi sincronizate cu Vinča C1 la Schier, B2/C la Gh. Lazarovici în vechea accepțiune, Vinča C1 în noua noastră accepțiune. Acestea ar

https://biblioteca-digitala.ro

corespunde cu o parte a nivelului inferior de la Turdaș din săpăturile lui M. Roska (Lazarovici Gh., Maxim 1996) și cu importurile din Banat de la Zorlențu Mare, Sălbăgelu Vechi (Lazarovici Gh. 1987; 1994, 77, fig. 3-5, 6-10, 12-14; în special Lazarovici Gh. 1991, fig. 23). În Transilvania, în mai multe stațiuni, materialele de tip Turdaș sunt asociate cu cele Vinča C1 (la Lumea Nouă, Turdaș ș. a. vezi capitol CCTLNZIS). O caracteristică a acestei prime etape este folosirea amestecului cu mică în pastă, ornamentele sus prezentate, vasele patrulatere, idolii perforați, machetele de căsuțe ș. a.

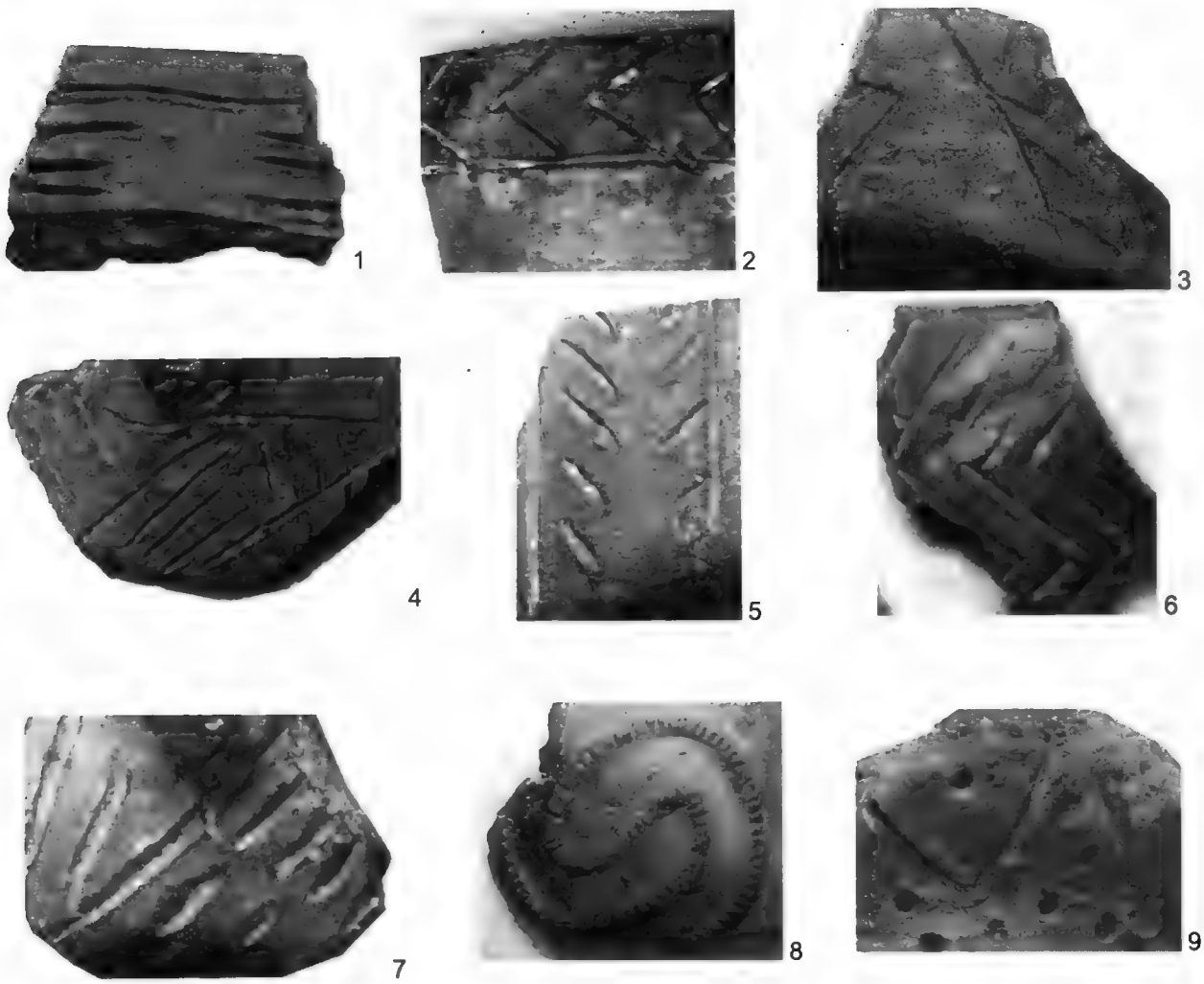

Fig. IVe.2. Vršac - At, fragmente ceramice cu caracteristici Turdaș; 8, grup Foeni

Materialele de la punctul B de mai sus ar corespunde nivelului Vinča C de la Parța – tell 2, Chișoda I ș.a. (Lazarovici Gh. 1994, 77, fig. 6-10, 12-14). În Transilvania acestea sunt asociate cu cele mai timpurii materiale Turdaș (Zau, în nivelele de la -2,65 m).

Orizonturile Foeni (punctul C de sus) în Transilvania și Banat sunt peste cele Vinča C1 (vezi mai sus Vinča târzie). La acest nivel sunt materiale Turdaș târzii. Deci, originea și evoluția grupului Turdaș este legată de prezența și contactul cu materiale Vinča C. Florin Drașovean a arătat acestea pentru Banat, iar Sabin Luca pentru Transilvania.

Originea acestui grup este rezultatul unor migrații sudice de la cel mai timpuriu nivel Vinča C. În așezarea de la Vinča el nu este clar sesizat. Din publicațiile lui M. M. Vasić (Vasić 1932-1936) nu reiese acest lucru. Un număr mic de astfel de materiale apar între cele publicate de W. Schier (Schier 1995.2, pl. 223/2473, 2500).

https://biblioteca-digitala.ro

Studii mai vechi (Lazarovici Gh. 1984), dar mai ales noile prelucrări foarte detaliate asupra descoperirilor de la Viršac – At marchează acest moment. Este în curs de redactare o monografie asupra cercetărilor lui Ratsko Rašaiski și a colaboratorilor săi de la Vršac, care va reflecta opiniile lui Ratsko Rašajski și Šarolta Jovanivić despre săpături, plastică, topoare, unelte, căsuțe, semnele de pe vase (Rašajski 1975; Jovanović Š. 1977; 1978; 1986) sau despre descoperirile din zonă.

Migrația Vinča C1 este asociată cu unele elemente cum sunt : vasele patrulatere ce apar la Cornești, Sălbăgelu Vechi, Lipova, Cenad (Lazarovici Gh. 1991, 122-123, fig. 22/2,9, 23/1.2; Drașovean 1996a, CVI ș. a.), idolii perforați de „tip thessalian", de tip „Zorlențu Mare", amulete zise de *tip Bicske* (Lazarovici Gh. 1979, 94-101; Drașovean 1996a, pl. XVII-XXXII). Aceasta poate fi jalonată în Banat în descoperirile de la Zorlențu Mare, dar la data publicării s-a avut în vedere și o posibilă migrație dinspre Transilvania, Sălbăgelul Nou, Hodoni, Zorlențu Mare, cum s-a arătat mai sus. Descoperiri similare celor de la Hodoni au apărut la Cenad și Beșenova (Lazarovici Gh. 1979, 115-161), dar sunt greu de separat de cele puse de noi pe seama unei variante sudice a culturii Tisa. Astfel de descoperiri apar și la Cornești (Lazarovici Gh. 1979, fig. 21-22), unde unele elemente erau considerate la un moment dat lengeloide, din cauza prezenței lor la originea culturii Lengyel (Peters 1954). Materialele de la Hodoni –Gr. 4 (Drașovean 1996a, pl. XXXVI-XL ș.a.) și Sânandrei nivelele 4 și 3 *(Ibidem,* LXIV – LXXV ș.a.) apar asociate unor materiale Vinča C.

Drumul spre Transilvania, pe baza prezenței unor materiale Vinča C la Cenad, Beșenova, Sânandrei, Lipova, Brănișca, Mintia, Fl. Drașovean o vede, pe bună dreptate și pe Valea Mureșului (Drașovean 1996a, 97).

Stratigrafia și cronologia

Începuturile grupului cultural Turdaș coincid cu procesul de decădere al stațiunilor de fază Vinča B din Banat ca Zorlențu Mare, Balta Sărată, Ruginosu, cum adesea s-a arătat. Acolo se petrece un proces de retardare, determinat de Vinča C1, apoi de C2. În Transilvania și Crișana se nasc grupe noi ca Turdaș, Lumea Nouă târzie, grupul Foeni, Iclod, Suplac, Tisa.

Fig. IVe.3 /formele ►	7	2	R	3	I	U	G	B	K	D	Q	M	4	T	C	A	E	8	X	J
Blta;045	1	1	1																	
Blta;040			1	1	1	2	1	5		1										
NAND;								1	2		1									
2609;INF			1					7	1	1	3	2	2	2			2			
2609;MIJ		1					1	5		1	2		1	2	1	3				
2609;SUP							1	2		18							2	1	1	1

Am făcut un studiu analitic pe formele de vase comune din baza de date despre săpătura lui M. Roska din 1909 și cele din săpăturile recente din nivelele în retardare de la Balta Sărată și le-am seriat (Fig. IVe. 3). Din acesta observăm o dezvoltare liniară a formelor de vase.

Pe de altă parte observăm o confirmare a stratigrafiei verticale a lui M. Roska, deși există amestecuri determinate de migrația grupului Foeni al culturii Petrești.

Nu am insista atât de mult asupra acestor probleme, dacă de acestea nu ar fi legate și evoluțiile din aria de nord vest a culturii Vinča, de ceea ce colegii maghiari numesc Proto –

https://biblioteca-digitala.ro

Lengyel (după N. Kalicz, comentarii la: Lazarovici Gh. 2000), dar mai ales nașterea culturii Tisa, care nu poate fi doar rezultatul evoluției culturii Szakálhát, cum o văd colegii maghiari (vezi aceste probleme la cultura Tisa).

Impactul acestui prim orizont marcat de grupul Turdaș ca grup etno-cultural în Transilvania este deosebit și diferit de la o zonă la alta. Acest lucru se observă nu doar în ceramică, dar mai ales în arhitectură și în modul de organizare al marilor așezări, în formă de tell, de dimensiuni impresionante, din fazele evoluate și mai ales cele târzii ale complexului cultural CCTLNZIS.

Din această migrație, de altfel foarte puternică, deoarece schimbă sau modifică unele civilizații, rezultă următoarele grupe și aspecte etno-culturale:

- Aspectul Turdaș – Tăulaș (Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986; Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim 1991a): apare o ceramică pictată cu motive negre, caracteristice și pentru Tisa timpurie (Ungaria, Korek), pe care o găsim și la Turdaș (Roska 1942, 290-291, CXXIII-6, slip brun-cenușiu, pictat cu dungi negre late în X),
- Aspectul Cauce (Luca et alii 2004; 2005 WEB)
- Grupul Lumea Nouă târzie –Turdaș (referiri sub alt termen: Lazarovici Gh. 2000);
- Grupe din CCTLNZIS, cum ar fi grupul Cluj, grupul Zau, ambele cu elemente Turdaș (Lazarovici Gh. 1991 s.v.; Drașovean 1991 s.v.; Kalmar-Maxim 1991 s.v.; Maxim 1999; Luca 1991a s.v. și bibl. la ei).

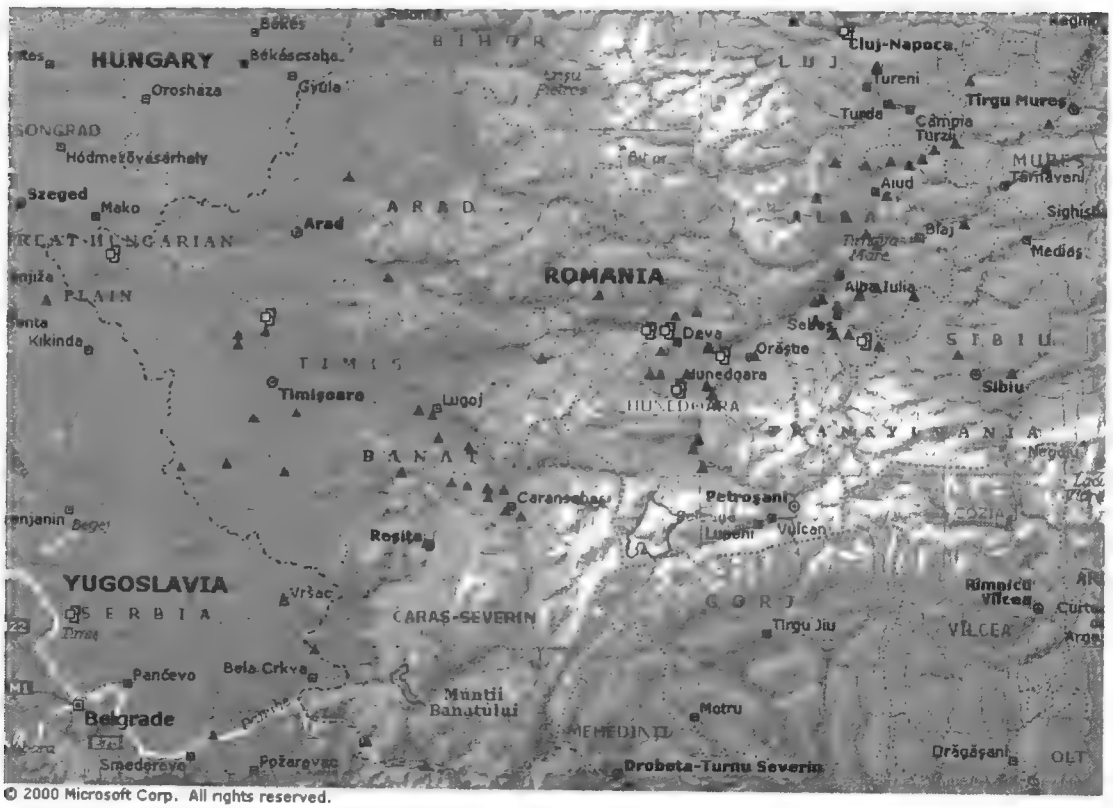

Fig. IVe.4. Răspândirea descoperirilor Vinča C și Turdaș în Banat și Transilvania

Într-o serie de studii începând din 1986 (pentru simpozionul Gomolava 1986 m.s., comunicare la Deva 1990, apărută în germană, Lazarovici Gh., Maxim 1996; cu referiri în 1991a) s-a ***demonstrat apartenența descoperirilor de la Turdaș la neoliticul târziu*** prin

https://biblioteca-digitala.ro

vasele patrulatere, inciziile și punctele late și legăturile lor cu cele de la Vršac – At, Zorlențu Mare, Sălbăgel, Zlaști, Valea Nandrului, Tăulaș, Tisa (Lazarovici Gh. 1991 fig. 23, tabel p. 112-113 ș. a.; 122-124; Lazarovici Gh., Maxim 1996; Kalmar-Maxim 1991, 124-126).

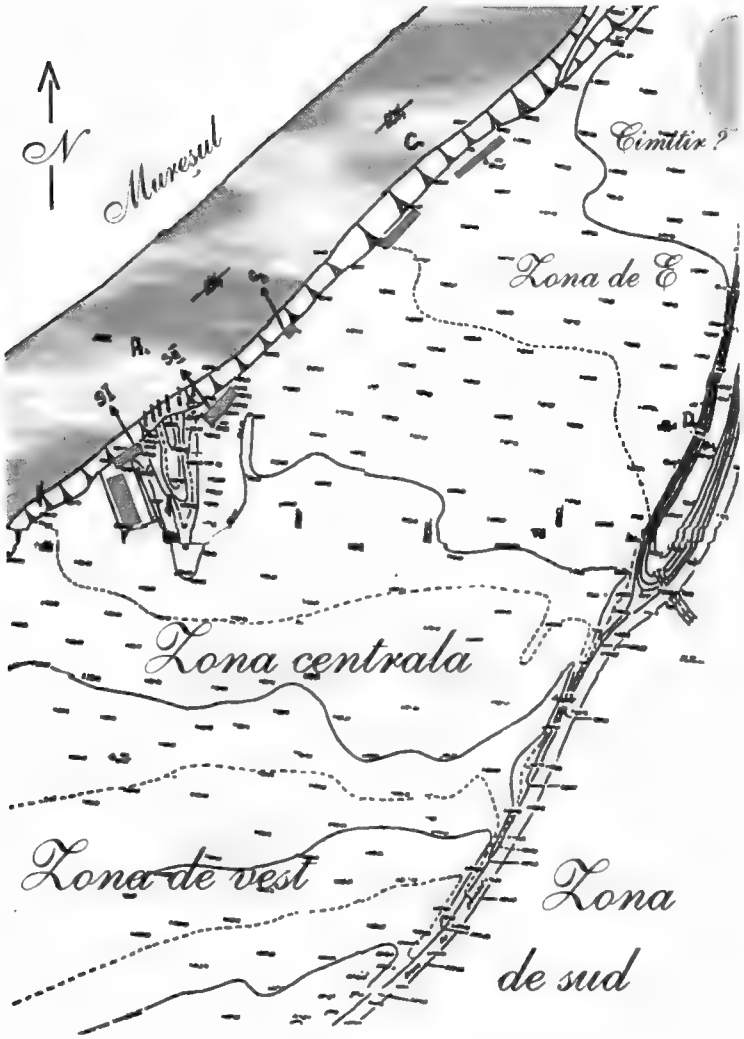

Fig. IVe.5. Turdaș, ridicarea topo, după Luca

Nu este cazul aici să lămurim toate aceste probleme, dar toate grupele și aspectele culturale de mai sus au un numitor comun și anume arhitectura, o arhitectură protourbană cu următoarele caracteristicii:

- dinamismul arhitectural al așezărilor (așezări intinse, depuneri în formă de tell, foarte probabil așezări fortificate);
- dinamismul locuințelor (locuințe mari, cu podele, cu structuri masive de stâlpi);
- dinamismul artefactelor și în special al ceramicii.

Aceste grupe sunt determinate de dinamismul care are loc în fiecare zonă geografică, unde fondul anterior era altul; pe acel fond se grefează noile mișcări care conviețiuesc și modifică cultura materială, păstrând sau dezvoltând anumite elemente comune. Nu vom trata pe rând aceste grupe (tema noastră este arhitectura) ci doar în măsura în care ele sunt cu totul altceva decât fondul anterior. Fiecare din aceste grupe adoptă unele elemente noi (în plastică, simbolistică – semne), altele își păstrează structuri ale vieții spirituale, rigide sau puțin dezvoltate. Acestea vor marca diferențele dintre aceste grupe.

Așezările grupului Turdaș

Locuirile acestei perioade sunt caracterizate de o intensă și dinamică activitate. Suprafața pe care se întind aceste așezări este între 7 și 10 ha, dar în unele cazuri există stațiuni foarte mari. Cea de la Turdaș, după Zs. Torma avea cca. 75 ha, Nandru Vale 55 ha (Laszló A. 1991, 39; Luca 2001, 21), cea de la Cluj între 30 și 70 ha, ce de la Zau de Câmpie (sau Zăul de Câmpie) are între 15 – 30 ha împreună cu punctele satelit (vezi mai sus).

https://biblioteca-digitala.ro

Turdaș

La Turdaș, în așezarea eponimă, considerată la finele secolului XIX ***perla resturilor arheologice ardelene*** (K. Goss apud Luca 2001, 19) au fost numeroase cercetări, primele începute de Zsofia von Torma în 1875, stopate din păcate (László A. 1991, 38; Luca 2001, 21).

Fig. IVe.6. Vedere din satelit cu stațiunea de la Turdaș

Zs. Torma face și primele referiri la sursele de silex de la Turdaș, ca provenind din valea pârâului Geoagiu sau Lojad (Luca 2001, 22). M. Roska face noi cercetări în 1910 (Roska 1941), republicate cu date statistice (Lazarovici Gh., Maxim 1996). Sondaje mai efectuează Vl. Dumitrescu și Octavian Floca în zona de vest a stațiunii, apoi Iuliu Paul prin anii '60; la acestea se adaugă și alte colecționări de materiale (Luca 1993, n. 1; 2001, 29).

Zs. Torma considera că așezarea de la Turdaș se întinde pe cca. 950 m de-a lungul malului Mureșului. După aprecierile unor colegi (N. Vlassa) urme arheologice ar fi și dincolo de șosea. Materialele arheologice se întind până la drumul de țară ce ocolește pe la est stațiunea, unde în malul unui fost pârâu (albia lui acum s-a mutat cu cca. 250 m spre est) s-au descoperit cu diverse prilejuri oase de la schelete de copii și fragmente ceramice (Kalmar 1984; 1985; 1986; Kalmar-Maxim 1991).

Începând din anii 1992, săpături sistematice a întreprins aici Sabin Adrian Luca, publicând mai multe rapoarte și un studiu monografic (Luca 2001, 29 și bibl.; la fel László A. 1991).

Cea mai întinsă stațiune a acestui grup cultural este cea de la Turdaș; la Cluj este cea mai bogată colecție, dar materiale turdășene sunt și în alte muzee și centre universitare din Transilvania (Hunedoara, Alba, Sibiu, Sebeș, Aiud ș. a.).

După unele afirmații, așezarea are cca. 1,5 km lungime și aproape 1 km lățime, dar această întindere nu a fost confirmată de cercetările lui S. A. Luca (Luca 2001).

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Fig. IVe.7: a) zona de E▲; b) zona de E cu morminte▲; imagini cu toată așezarea de la Turdaș ▼

Cercetările nu prea întinse ale lui M. Roska din 1910 (Roska 1941), ca și faptul că acesta s-a ocupat de publicarea materialelor Zsofiei Torma, au avut un mare impact asupra cercetării neolitice sud-est europeene, dând numele unei civilizații, Vinča – Turdaș (bibl.). Preluarea necontrolată a unei terminologii din literatura jugoslavă (*Istoria României* 1960, 36-37) și menținerea ei prin autoritatea unui mare specialist balcanic (M. Garašanin), a făcut ca vreme îndelungată să nu fie posibilă o periodizare internă. Abia după dezvoltarea cercetărilor datorate lui Gh. Lazarovici și lui Fl. Drașovean legate de evoluția culturii Vinča în Banat, ale lui Sabin Luca de la Turdaș și Orăștie, prin reanalizarea descoperirilor turdășene (Gheorghe Lazarovici și colaboratorii din școala creată, ne referim la Fl. Drașovean, Sabin Luca, Zoia Maxim și colaboratorii lor) a fost posibilă o nouă periodizare. Aceste opinii au fost dezbătute în câteva congrese internaționale (Deva, Reșița - Timișoara 1991, Cluj 1994, Timișoara 1996; 1998), au fost publicate numeroase studii și cărți, dar din păcate vechile terminologii și erori au rămas.

Cele mai importante contribuții le-au adus cercetările lui Sabin Adrian Luca din 1992 de la Turdaș (din păcate nesprijinite de Ministerul Culturii și nici de cel al Invățământului și Cercetării), continuate apoi și întrerupte, deși aici există probleme deosebit de importante legate de arhitectura și de sistemele de fortificare ale acestei stațiuni.

Dacă luăm în considerare prospectările de la Uivar, descoperirile din tellurile de la Parța, despre care mai sus am vorbit pe larg, dar mai ales cercetările de la Orăștie unde au fost descoperite prin sondaje mai multe sisteme de fortificare, trebuie să existe asemenea sisteme și la Turdaș. O prospectare în genul celei de la Uivar ar fi extrem de necesară, nu doar pentru sistemul de fortificare, dar și pentru stabilirea aglomerărilor de locuințe.

https://biblioteca-digitala.ro

Stratigrafia stațiunii de la Turdaș

Cercetările lui Sabin A. Luca demonstrează că situația stratigrafică în diferite puncte ale stațiunii este diferită. El a săpat în jumătatea de est a stațiunii, unde straturile par a fi mai subțiri, iar în zona centrală se află o terasă pe care s-a întins stațiunea. După un strat deranjat de lucrările agricole efectuate de-a lungul timpului, urmează un orizont Petrești, (din diferite etape de locuire), apoi două sau trei orizonturi ale grupului Turdaș, în raport de fiecare situație în parte (Luca 2001, pl. 1-5), în fiecare loc complexele, depunerile din ele sau din vecinătatea lor, au determinat grosimea straturilor. Acestea au fost descrise amănunțit, la fel materialele caracteristice din ele (Luca 2001).

Nivelul inferior conține materiale turdășene, bordeie și locuințe cu pereți masivi de chirpici și cu gropi de stâlpi de mari dimensiuni, similari celor de la Gomolava, Parța *tell* 2, Foeni și din Transilvania de la Zau. Motivele pictate gen Tăualaș – Cauce apar în nivelul II inferior. În partea superioară a nivelului II apar motive pictate cu alb, puse pe seama legăturilor cu grupul Herpály (Luca 2001, 37-48; 70-71).

Orăștie

Stațiunea, foarte întinsă, are o suprafață de cca. 3 ha.

Sabin Adrian Luca a realizat la Orăștie una dintre cele mai mari secțiuni transversale printr-o așezare vinčiană.

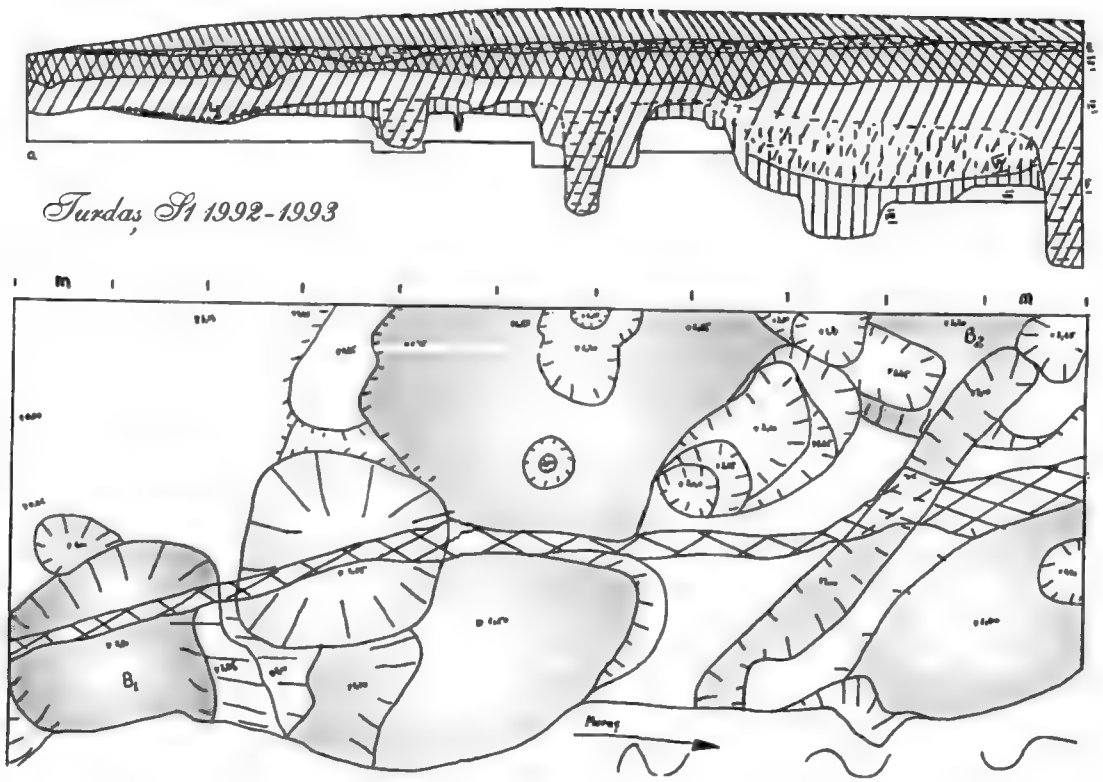

Fig. IVe.8. Turdaș, S1 1992-1993, profil și plan, după Luca

Prin investigațiile sale, S. A. Luca a pus în evidență două șanțuri și trei palisade, ultima dintre ele legată de locuirile din etapa târzie (Luca 1997; Luca et alii 1998). Direcțiile diferite

https://biblioteca-digitala.ro

ale palisadelor arată împărțirea stațiunii în anumite zone fortificate sau împrejmuri cu garduri pentru adăpostirea animalelor. În secțiuni au fost surprinse mai multe bordeie și locuințe de suprafață. Materialul arheologic a fost publicat cu date statistice, cu numeroase tabele deosebit de importante (din păcate doar cu două dimensiuni în tabel, seriile fiind posibile doar după o clasă de atribute, dar oricum aceasta este deosebit de importantă!).

Tăulaș (Tăualaș)

Așezarea este situată în Lunca Mureșlui, la marginea de nord a orașului Deva (Tăulaș e nume de sat înglobat orașului Deva), pe o mică terasă deasupra Luncii Mureșului, luncă acoperită între timp de ape, zonă mlăștinoasă uneori, de unde numele de tău (apă, baltă, râuleț). Cea mai mare parte din așezare este acoperită acum de sat, de o parte de gară și triaj, iar o parte destul de mică dar extrem de bogată în materiale arheologice se afla în terenul agricol, mai jos de sat, în pericol de a fi acoperită de noi case și construcții.

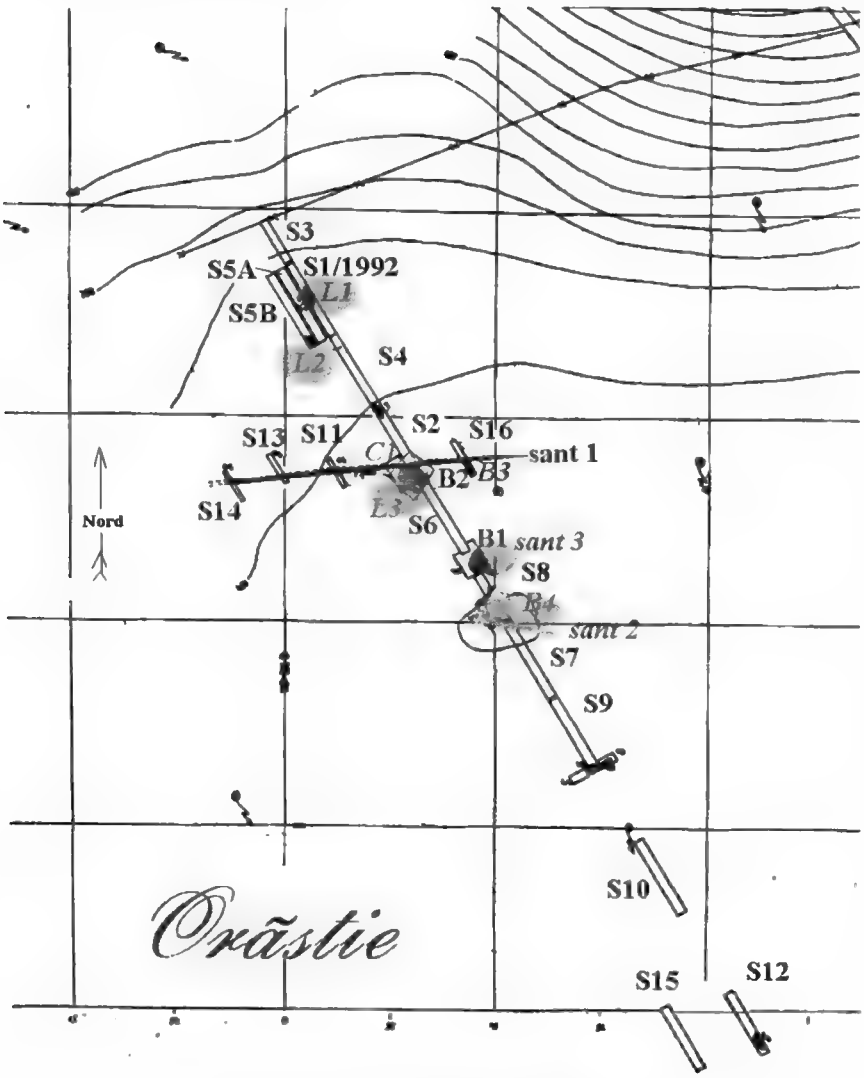

Fig. IVe.9. Orăștie, planul așezării (un carou are 50 m lungime/lățime), după Luca

Săpături a efectuat aici Hortensia Dumitrescu, un raport detaliat și materialul descoperit a fost pe larg publicat (Dumitrescu H. 1966; Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986). Ea a deschis două secțiuni dispuse în formă de „T" pentru a cerceta și un bordei aflat la capătul secțiunii A. Venirea frontului din 1944 a determinat sistatarea cercetărilor. După profilul publicat, există trei orizonturi de locuire și un strat din care pornesc bordeie și două orizonturi de locuințe de suprafață. Fundul bordeielor este la cca. 2 m adâncime (Fig. IVe. 22).

După descrierile lui M. Macrea (care a săpat în curtea lui Nicolae Gostar, asistent al lui Macrea:

https://biblioteca-digitala.ro

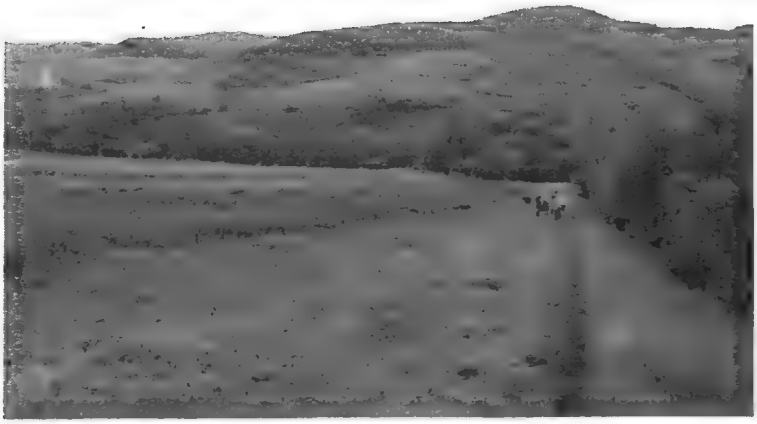

Fig. IVe. 10. Valea Nandrului, terasa▲ dealul din spate▼

Fig. IVe.11. Nandru, Peșterile Curată și Spurcată

materialele au rămas inedite, noi le-am studiat doar fugitiv, fiind prea selectate) așezarea ar avea 5-6 ha, deși credem că este mai mare (cca. 1 ha este în afara satului). H. Dumitrescu amintește o pătură subțire de mâl, ceea ce ar corespunde unei perioade de inundare a stațiunii de râul Mureș, lucru explicabil, de unde numele zonei de tău – Tăualaș. Este posibil ca în partea superioară a stratului materialele să aparțină orizontului Foeni, după cum crede Fl. Drașovean; noi nu am văzut decît o parte din materiale.

Mintia

Cercetările au fost mai restrânse, fiind publicate doar parțial complexele, stratigrafia și materialele. Cu prilejul construirii hidrocentralei de la Mintia, o mare parte din așezare a fost distrusă. Unele lucrări au fost supravegheate de Liviu Mărghitan.

Cercetări mai importante, din păcate întrerupte, deși descoperirile sunt extrem de interesante prin succesiunea de materiale și mai ales importuri, au efectuat Fl. Drașovean și Sabin Luca (Drașovean, Luca 1990). De la aceștia știm că așezarea are 3 orionturi de locuire și că ea se întinde în afara hidrocentralei pe încă 2-3 ha, deci ar putea avea cca. 5-7 ha.

https://biblioteca-digitala.ro

Valea Nandrului

Așezarea se află pe o terasă deasupra unui mic pârâiaș cu debit constant de apă, afluent al râului Valea Nandrului, aflat la baza stațiunii. Stabilirea locuirii pe acest amplasament a fost determinată de câțiva factori importanți. Pe marginile stațiunii și terasei, unde sunt eroziuni adânci apar bolovani mari de silex de 3-4 kg, oferind astfel o sursă constantă de materie primă de bună calitate. Zona este deosebit de bogată, terasele erau prielnice lucrărilor agricole, iar dealurile ofereau vânat, fiind locuite din paleolitic (Fig. IVe.10-11). Dealuril și solul gaben de pădure de aici ne amintesc descoperirile din Banat din pădurile de la Zorlențu Mare, Ruginosu, Ohaba Mâtnic sau cele din zona Caransebeș (Balta Sărată, Valea Cenchii, Jupa: în toate stațiunile solurile acide de pădure au distrus oasele: vezi mai sus).

Zlaști – Gruiul lui Moș

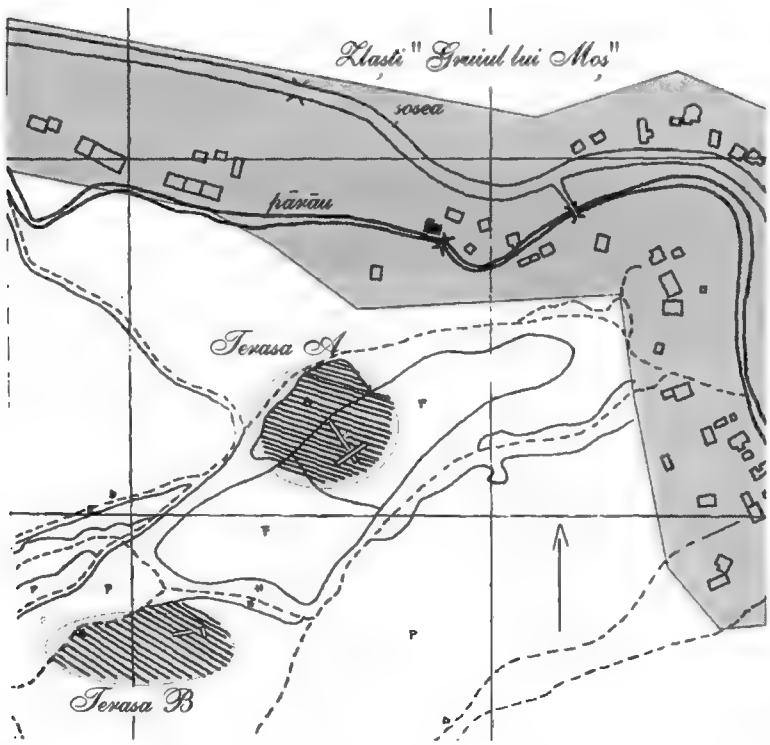

Fig. IVe.12. Zlaști, amplasamentul stațiunii pe cele două terase, după Drașovean, Mariș

Fl. Drașovean și T. Mariș au investigat parțial această așezare (Drașovean, Mariș 1998), care se întinde pe cca. 1,5 ha, poate mai mult. Ea se află pe un curs de râu în imediata vecinătate a Hunedoarei. Este un model de așezare mică, poate secundară, nu prea des întâlnit în această civilizație, dar este dovada că trebuiesc cercetate toate descoperirile cu semnalări turdășene. Mai mult, sondajele efectuate aici arată că între locuințe există spații, deci este vorba de o așezare deschisă, nefortificată, pe lângă complexe fiind spații gospodărești. Amplasarea pe terase apropiate confirmă modul de locuire, o așezare secundară.

Dintre cele peste 70 de stațiuni menționate în literatură, Fig. IVe.4. (Maxim 1999, repertoriu; numeroase analize critice și verificări, Luca 2005a), unele aparțin altor grupe etnoculturale, unele chiar înrudite, în 12-15 dintre acestea materialele turdășene sunt asociate cu cele Petrești (Luca 2001, 99). Unele aparțin grupului Foeni, de aceea este necesară o revizuire, dar și o nouă analiză asupra arhitecturii.

https://biblioteca-digitala.ro

Peștera Cauce

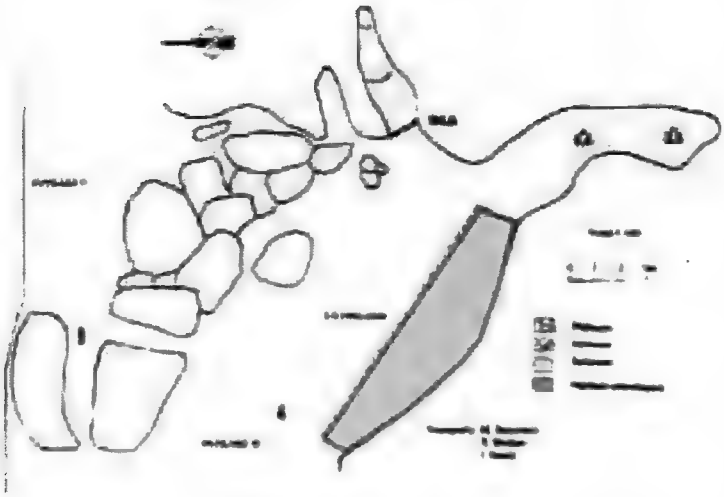

Fig. IVe. 13. Peștera Cauce, plan, după Luca et alii

Așa cum am mai amintit deja, cele mai multe locuiri în peșteri sunt sezoniere, sau speciale, legate de practicarea unor meșteșuguri (aur sau ceramică, ca la Cheile Turzii: Lazarovici Gh. et alii 1995; 2004a; 2006), sau cu rol de inițiere sau instruire în arta cioplirii pietrei sau pictării vaselor, dacă ținem cont de marea cantitate de ceramică pictată și zona bogată în resurse de silex (Luca 1999, 6-7; 1999-2000, 55; 2004, 35-39; Luca et alii 1997, 18; 1998, 27; 2003, 44, fig. 9; 2004; Luca, Roman 1999, 8, 14, 16). Sabin Adrian Luca consideră locuirea din Peștera Cauce ca fiind loc de cult (Luca et alii 2004, 47).

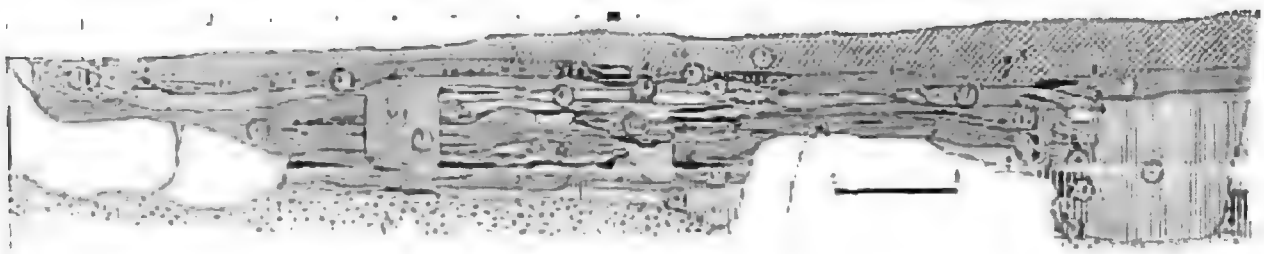

Fig. IVe. 14. Peștera Cauce, profil, după Luca et alii

La Cauce s-au constatat foarte multe urme de vetre, nivelele numeroase marcând locuiri periodice, sezoniere, când are loc curățirea și refacerea vetrelor sau locurilor de foc și amenajărilor pentru dormit.

In numeroase cazuri au fost amintite descoperiri Turdaș în peșteri, dar de cele mai multe ori era vorba de altceva. Descoperirile din Peștera Cauce vin să ne schimbe imaginea despre asemenea descoperiri. De altfel zona unei mari așezări se afla la poalele carstului, este vorba de stațiunea de la Nandru. Descoperirile din Peștera Cauce prezintă o importanță deosebită și datorită amplasării ei în zona unor depozite de silex.

Cercetările interdisciplinare din acest sit și zonă sunt de asemenea deosebit de importante. Analizele geologice pe materialele descoperite, depistările de surse geologice, analizele statistice privind folosirea și refolosirea resurselor de silex reprezintă una dintre primele încercări de acest fel de la noi (http://arheologie.ulbsibiu.ro cărți, Peștera Cauce).

O problemă care se ridică din studiul materialelor de la Cauce, ca de altfel și din cele ale neoliticului dezvoltat și târziu din Transilvania, este cea a schimburilor de materii prime, în care obsidianul și silexul, au jucat un rol important. In cadrul analizei acestor resurse trebuie reamintită importanța stațiunii de la Nandru, unde s-au găsit surse de silex (expediție româno-austriacă în cadrul proiectului „Surse de silex din România").

https://biblioteca-digitala.ro

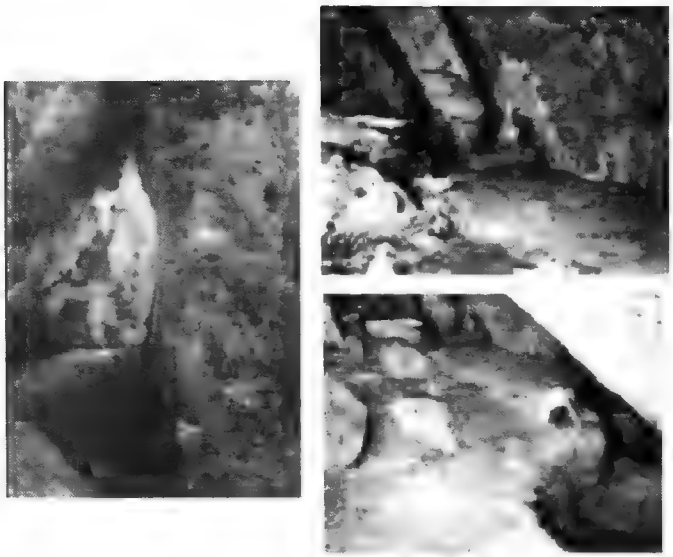

Fig. IVe.15. Peștera Cauce (prelucrare după Luca et alii WEB 2005)

Un alt element care trebuie luat în considerație este bitumul și anumite roci folosite la obținerea culorilor pentru pictat. Pentru grupul Turdaș – Tăulaș – Cauce bitumul cel mai simplu era de adus din Crișana, de la Derna, Tătăruș, Suplac. Descoperirile de la Suplac se leagă cu mai toate civilizațiile care au ceramică pictată. Cercetări recente ale noastre și ale colegilor de la Zalău demonstrează că încă de la orizont Starčevo-Criș IV apare ceramică pictată cu bitum (Zăuan). Transportarea bitumului din Crișana în Transilvania ar fi putut fi peste Munții Meseș, pe Valea Almașului. Nu credem întâmplătoare amplasarea unor descoperiri ale complexului CCTLNZIS la cca. 25-30 km de Suplac, la Pericei și altele. Toată pictura din descoperirile de la Cauce, Turdaș, Tăulaș, Zlești este realizată cu bitum.

În aceste zonă s-au descoperit și importuri legate de grupul Herpaly, Tisa, dar și Precucuteni (o piesă deosebită, un capac de vas).

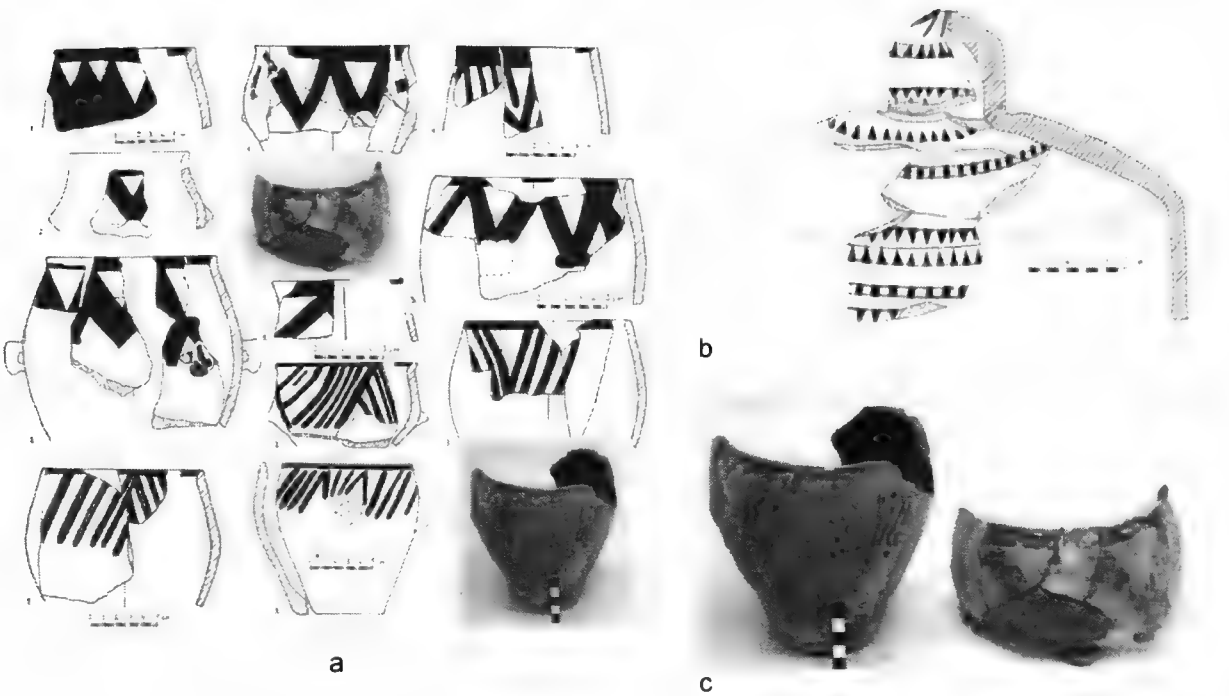

Fig. IVe.16: a, c) materiale din Peștera Cauce, după Luca et alii 2003; b) import Precucuteni I

https://biblioteca-digitala.ro

Complexele de locuit

Dimensiunile foarte mari ale stațiunilor, consistența nivelurilor de locuire (2-4) arată că aceste comunități aveau o mare forță economică și o populație numeroasă. Ele sunt pe valea celui mai mănos râu al Transilvaniei. În aceste zone procesul de neolitizare a fost timpuriu, cultura Vinča și-a manifestat rolul și importanța atât în neoliticul dezvoltat, cât și în cel târziu prin „șocurile" Vinča C, Turdaș și Foeni. Cultura Vinča și-a lăsat amprenta și asupra arhitecturii.

Turdaș. Studiu de caz

Locuirile la Turdaș încep, ca de altfel în mai toate epocile, cu bordeie. În urma săpăturilor au fost descoperite patru bordeie, două în nivelul Turdaș I (B1 și B2) și alte două din nivel Turdaș II inferior (Luca 2001, 35, 42-43, plan 2b, 2c, 2d, 4c, 5a, 5b).

Bordeiele și gropile

Bordeiul 1/1992 (6 x 4 x 1,4/1,2: Luca 2001, 35, 42, pl. 5b), Fig. IVe.17, situat în suprafața 1 avea latura dinspre Mureș abruptă, intrarea era în partea opusă, dinspre sud-est unde avea o treaptă și un spațiu pentru dormit. Pe fundul bordeiului erau vase întregi și întregibile, din care unul cu semințe carbonizate și o tăbliță pandantiv cu semne incizate (Luca 1993; 2001, 43).

Bordeiul 2, Fig. IVe.17, parțial prins în colțul suprafeței (Luca 2001, 35, 42, pl. 5a-5b) avea dimensiunile apropiate de cel prezentat anterior. Marea cantitate de cenușă descoperită aici indică o puternică structură de lemne și un acoperiș care a ars.

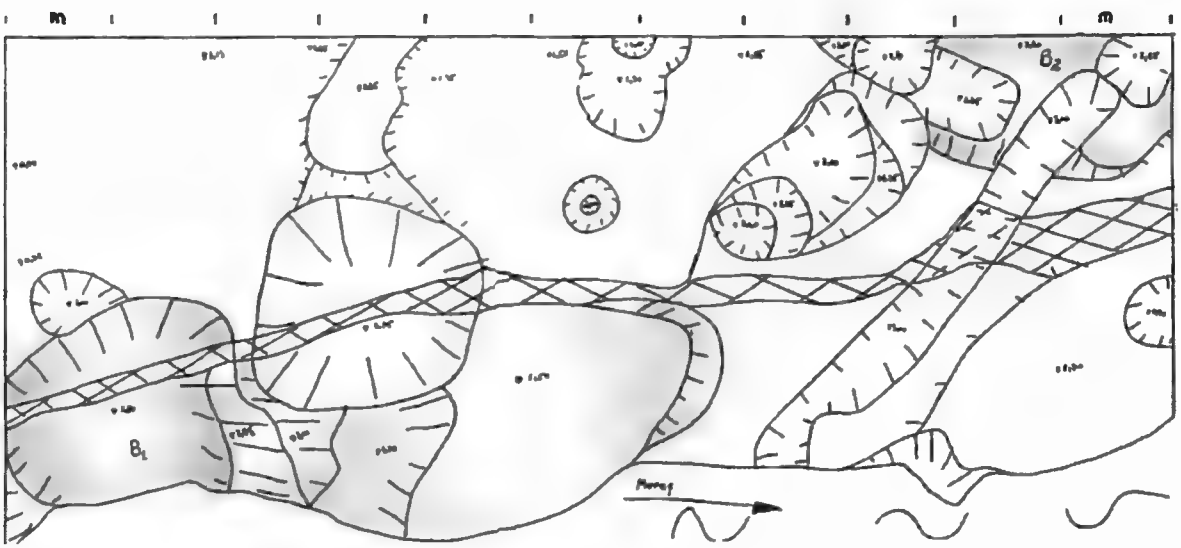

Fig. IVe.17. Turdaș, bordei 1 nivel I și bordei 2 nivel II inferior, după Luca

Bordeiul 3, Fig. IVe. 19, ce ținea de nivelul II inferior, a fost preparat parțial, fiind evident în profil. El avea mai multe etape de funcționare sau refaceri. S. Luca aprecia diametrul lui la cca. 5 m (Luca 2001, 43). ***Bordeiul 4,*** Fig.IVe.18, era oval lungit, fiind străbătut de numeroase gropi, unele în trepte, de la locuința 4. Prezența unor bucăți mărunte de chirpici ar indica poate existența unor pereți sau structuri acoperite cu lut (Luca 2001, 43).

https://biblioteca-digitala.ro

La Orăștie au fost descoperite cinci bordeie (Luca 1997, 28, 30-32 și planșele; 2001, 42, plan 2-5; Luca, Pinter 2001, 47-49, bibl. și ilustrația; vezi și WEB ulbsibiu.ro. cărți).

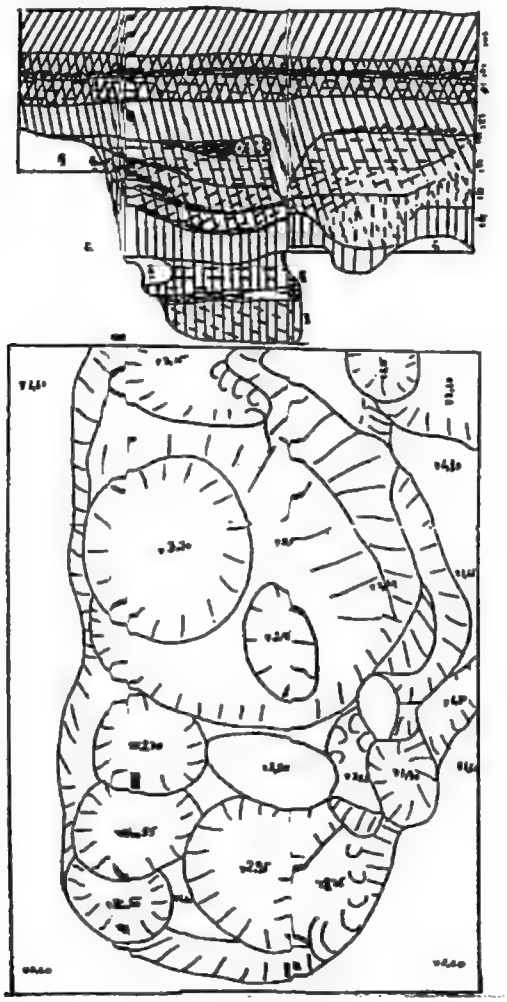

Fig. IVe.18. Bordei 4, Turdaș Su 2 1994-1995, după Luca

Orăștie

Bordeiul 1/1992 era de formă rotundă, fiind săpat în trepte; avea dimensiunile 6 x 4 x 1,30 m. Acesta era contemporan cu Șanțul 1. Bordeiul a fost afectat de locuința 3/1973.

Bordeiul 2 (Fig. IVe. 20) a fost prins în colțul unei casete și a fost cercetat circa jumătate din el (1,3 x 2,2 m); ar fi putut avea 3 x 4 m, dimensiuni normale pentru un bordei mare. Complexul avea două nivele de folosire. Două gropi din partea de vest a acestuia ar putea marca peretele de vest (linia gri sugerată de noi). O porțiune netedă a fost considerată ca loc pentru dormit. Bordeiul este săpat în trepte, marcând poate intervenții, reparații sau anumite împărțiri interioare.

Bordeiul 3/1993 (5 m în diametru: Luca 1997, 31) după ceramică, aparține nivelului inferior, fiind anterior șanțului 1 de fortificare. ***Bordeiul 4*** se afla la intersecția a două șanțuri de fortificare, Șanțul 2 și Șanțul 3. ***Bordeiul 5*** (lung. 4 m, lăț. din secțiune 1 m), este atribuit nivelului inferior.

Am extras din baza de date ornamentele pe linie și complexele pe coloană, din stațiunile turdășene de la Orăștie și Turdaș. Din serierea lor (Fig. IVe.21) observăm o corelare cu complexele de la Turdaș. Aceste corelații corespund parțial observațiilor stratigrafice.

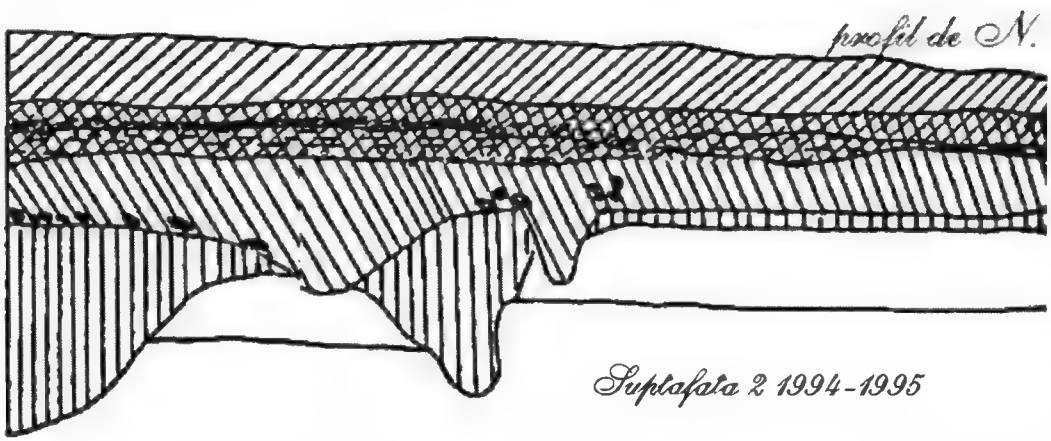

Fig. IVe.19. Turdaș, Bordeiul 3, după Luca

https://biblioteca-digitala.ro

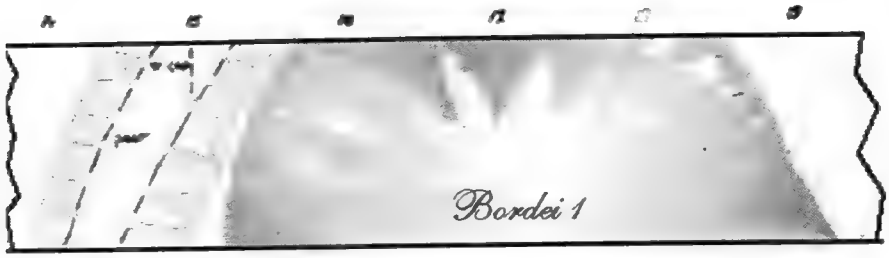

Fig. IVe.20. Orăștie, Bordeiul 1▲Bordeiul 2▼, după Luca

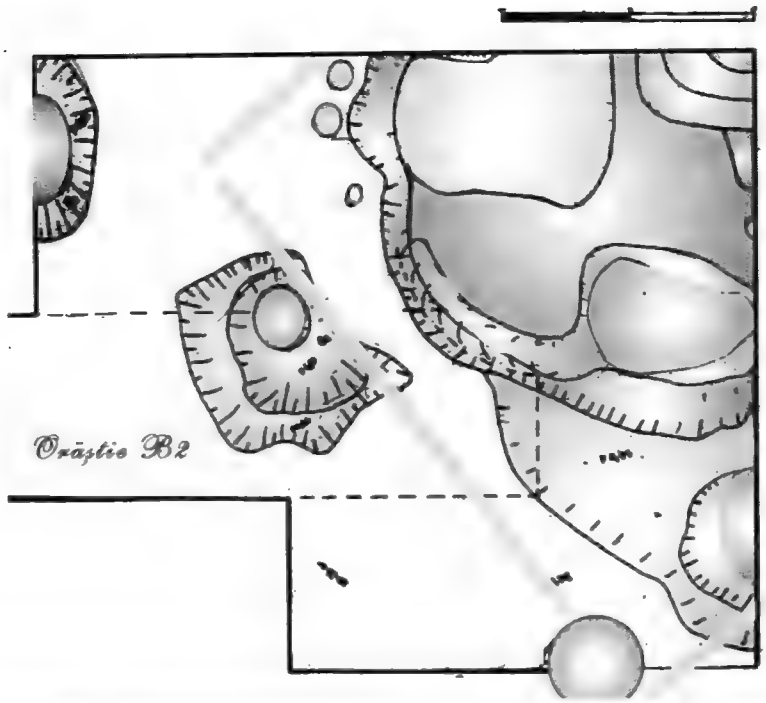

Tab. IVe. 21	Oras;M1	Oras;B5	Oras;B4	Oras;B1	Oras;B2	LUNC;B4	Oras;L3	LUNC;B1	LUNC;B3	Oras;L1	LUNC;L3
NK	1	1									
IL		2	1								
AN		2	2		2						
JC	1	2			1						
EF	2	1	3		2		2				
AA		1	1	2					1		
8		1		1			1				
GD	1							1	1		
JG		4	1	1	2	1	1	1	1		1
KC			1		2				1		
JD			1	1	3			1			
DI				2	3						
FK				1	2						
IJ				1	1		1				
JB				2	1		1	1			
FG					2	1			1		
GJ							2	1	2		
LK					2		1				1
JA				1	2		1	3	1		
JE				1	3	2	4	1	2		2
AK				1	2				1	1	1
DA					2						1
DL								1	1	1	
GC									2		2
BC					1		1			1	2
AI				1				1			3

https://biblioteca-digitala.ro

Materialele de la Orăștie, din bordeiul 5, mormântul 1 și bordeiul 4 par a fi dintre cele mai timpurii, urmate de B1, B2, B4 și de locuințele din această așezare, iar apoi de cele de la Turdaș - Luncă. Bordeiele de la Turdaș nu sunt din cele mai vechi etape de funcționare, iar bordeiul 3 are mai multe etape de refolosire. Observăm că datele sunt intercorelate, dar în clusterii de la Turdaș și în locuințe sunt două etape diferite. Cum nu sunt date prea numeroase, nu credem că este cazul să insistăm prea mult, mai ales că nu cunoaștem nici aspectul evoluției generale a ornamentelor; studiul pe doar două stațiuni, cu cca. 80 de caracteristici nu este prea sigur, dar oricum este mai mult decât atunci când se folosesc analogiile după unul sau două elemente.

Altele

La Sântimbru este pomenit un bordei, fără a se preciza forma sau dimensiunile, considerat Turdaș amestecat cu Petrești, situație bizară, mai ales că ceramica Petrești este evoluată (Berciu I., Popa 1962, 267-268).

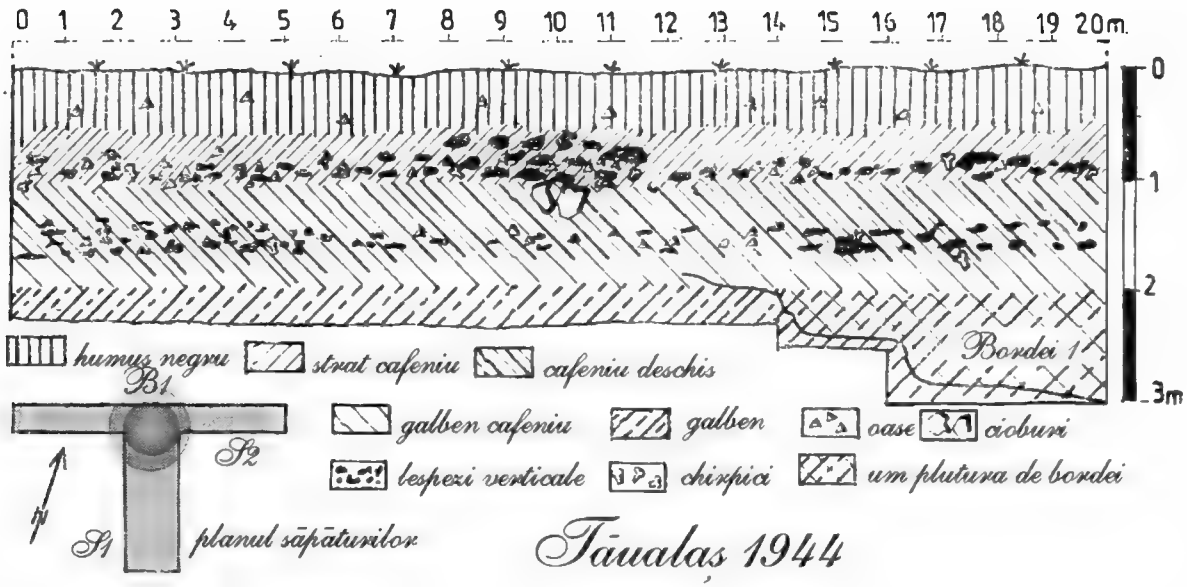

Fig. IVe.22. Tăulaș, profil și planul săpăturilor.
Bordeiul 1 și două nivele de locuire pe cei 2 m de strat, după H. Dumitrescu

În săpăturile H. Dumitrescu de la Tăulaș la capătul secțiunii 1 a apărut un bordei. Deschiderea unei alte secțiuni în capătul acesteia a permis dezvelirea celei mai mari părți din acest complex. Din profil se poate observa că bordeiul avea trepte spre nord (spre Mureș) unde pare să fi fost intrarea. Tot după profil bordeiul este adânc de cca. 1 m, fiind apropiat ca dimensiune de cele de la Turdaș. Bordeiul pare să fi avut peste 5 m diametrul sau una dintre laturi (Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986, fig. 1). Dimensiunile mari și adânci ale bordeielor turdășene se regăsesc în arhitectura grupelor complexului CCTLNZIS (Zau, Cluj, Iclod) unde cea mai mare parte a grupelor sunt contemporane și determinate de grupul Turdaș. Nu le-am tratat la neoliticul târziu pentru a nu rupe unitatea evoluției neoliticului dezvoltat, respectiv a complexului CCTLNZIS (vezi mai sus).

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele

Locuințele grupului Turdaș sunt determinate de arhitectura vinčiană târzie, ele apar în arhitectura de la Gomolava, Parța *tell* 2, la Zau și Cluj în mai toate nivelurile, la fel în grupele târzii derivate din complexul CCTLNZIS și Turdaș.

Locuințele de la Turdaș

Cele mai bogate informații le avem de la Turdaș și Orăștie. Din păcate cercetările aveau caracterul unor sondaje, secțiunile sau casetele nedepășind lățimea de 3 m, cele mai multe din complexe au fost surprinse doar pe jumătate sau doar o treime. Din aceste motive datele metrice sunt incomplete, iar cele despre pereți, fundații, anexe lipsesc, acestea depășind perimetrul casei.

La Turdaș au fost preparate patru locuințe, dar după gropile de stâlpi ce taie unele complexe sau șanțuri sunt mai multe; ele sunt greu de delimitat exact, complexele de la mijlocul stratului de cultură nu lasă prea multe urme decât atunci când au podele sau platforme amenajate cu lut și au fost arse.

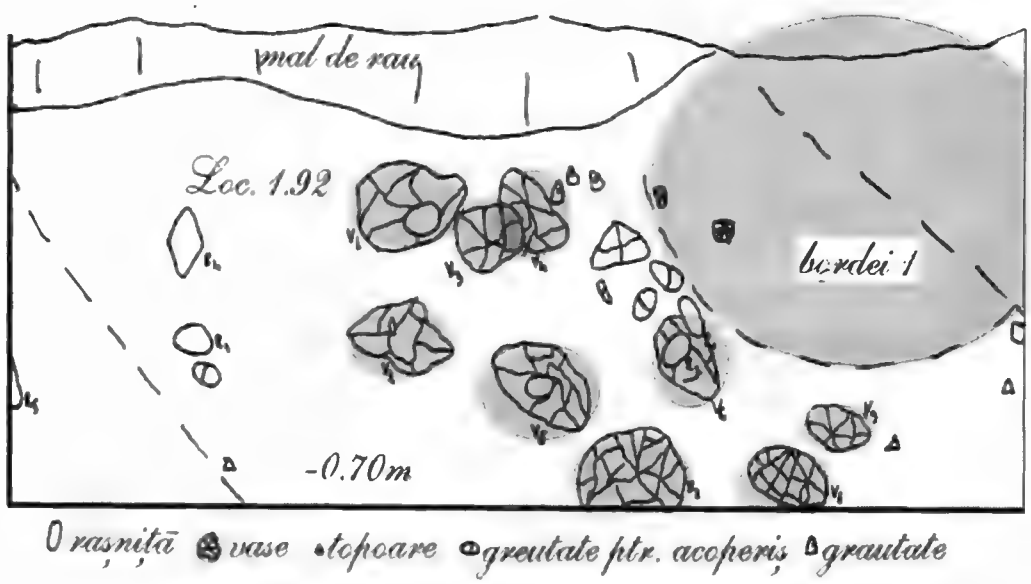

Fig. IVe.23. Turdaș, Locuința 2 și parte din bordeiului 1, după Luca

Două din aceste complexe aparțin nivelului II superior. Poziția lor cronologică corespunde serierilor noastre și datelor C14 (Tab. IVe.1, 21).

Locuința 1, Fig. IVe. 23-24a, de 5 x 3 m avea axul lung orientat NE-SV (Luca 2001, 44). Sabin Luca vorbește de o suprastructură masivă din bârne. După masivitatea ei, ar putea fi unul din pereții laterali, dar nu este exclus nici să fi aparținut unei podele de etaj, dacă ar fi să apreciem după dimensiunile bârnelor desenate pe plan; sigur pot spune doar autorii săpăturii.

Sub această structură, Fig. IVe.23, au fost descoperite cca. 10 vase, râșnițe, topoare, greutăți pentru războiul de țesut și altele mai mari din lut sau piatră considerate că provin de la acoperiș. În plan se observă doi pereți cu urme de pari, pe care autorul săpăturii îi leagă de o extindere. Lângă peretele din prima fază se aflau resturile unui cuptor sau vatră cu gardină. Din studiul profilului, al marilor gropi de stâlpi (Fig. IVe.8) din nivelul II superior, în caseta din

https://biblioteca-digitala.ro

1992 este posibil să fie un complex de același tip cu cele vechi, deși acesta ar trebui să apară la nivel Foeni (Fig.IVe.26).

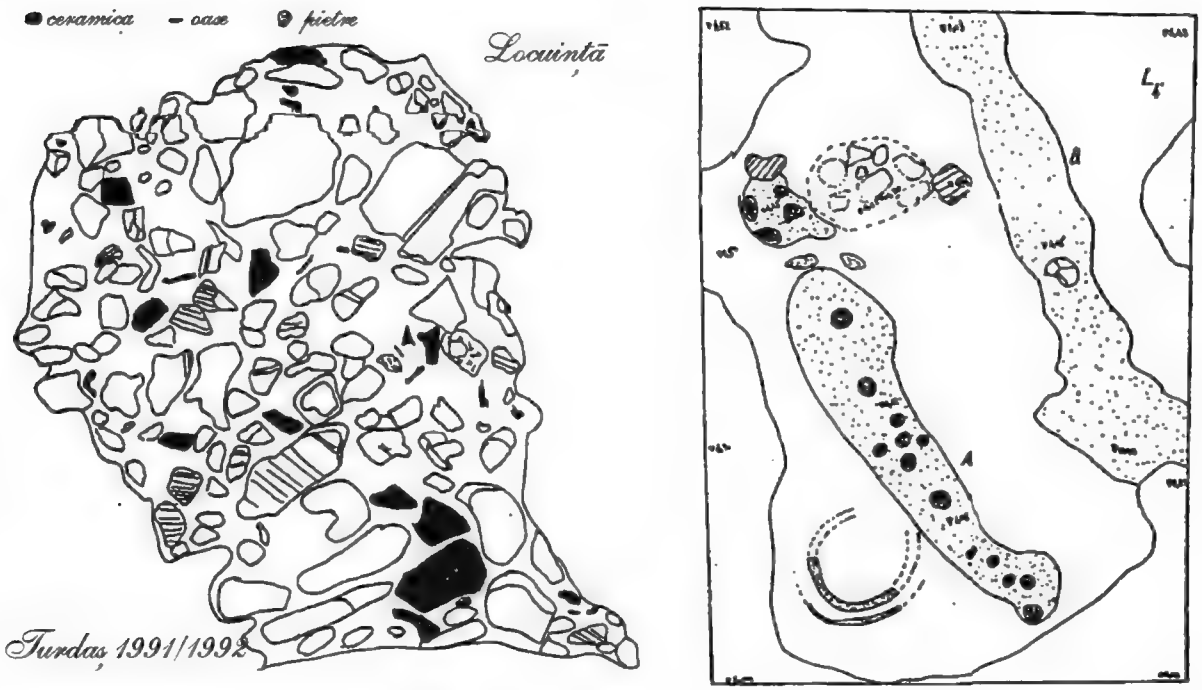

Fig. IVe.24. Turdaș: a) ▲L1, perete sau podea de etaj; b) L4, ▲structuri și fundație de pereți, după Luca

L4 pare a fi o locuință cu șanț de fundație și gropi de pari (Fig. IVe.24b).

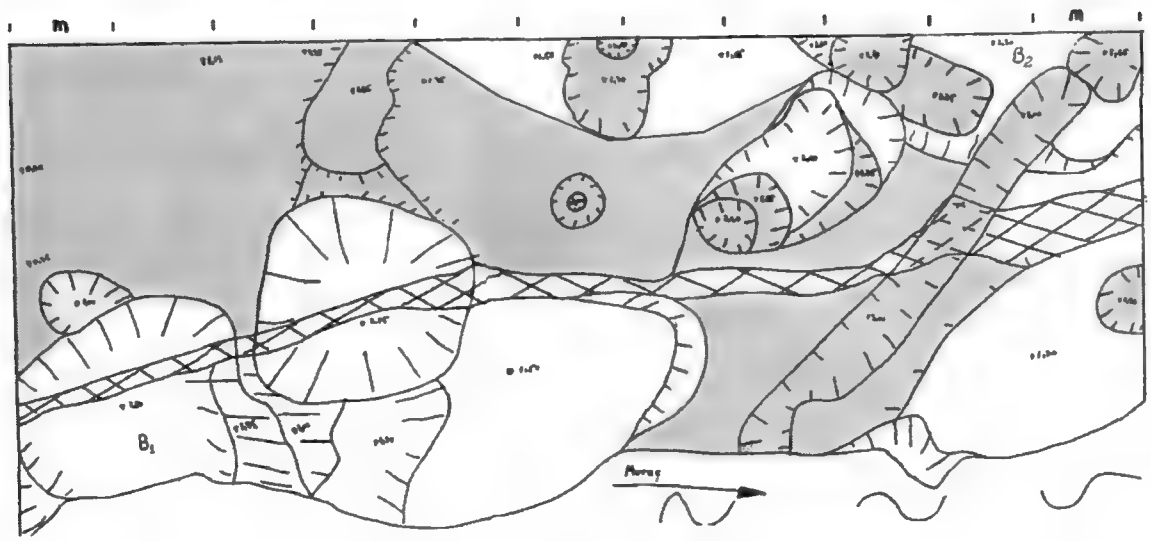

Fig. IVe.25. Turdaș, nivel II inferior, după Luca

Locuințele de la Orăștie

La Orăștie au fost preparate și trei-patru locuințe (resturile arhitectonice sărace nu permit totdeauna a separa pereții de podine). Unele șanțuri de pe margine, dar mai ales gropile lungi în trepte marchează elemente importante ale arhitecturii, greu de interpretat și preparat doar prin șanțuri. Aglomerările de chirpici marchează uneori pereți, alteori perimetrul casei sau podeaua. Dimensiunile lor sunt de la 2 x 2,2 m la 5 x 4 m, ceea ce corespunde în mare unor construcții, dar fundațiile surprinse presupun chiar construcții mai mari.

https://biblioteca-digitala.ro

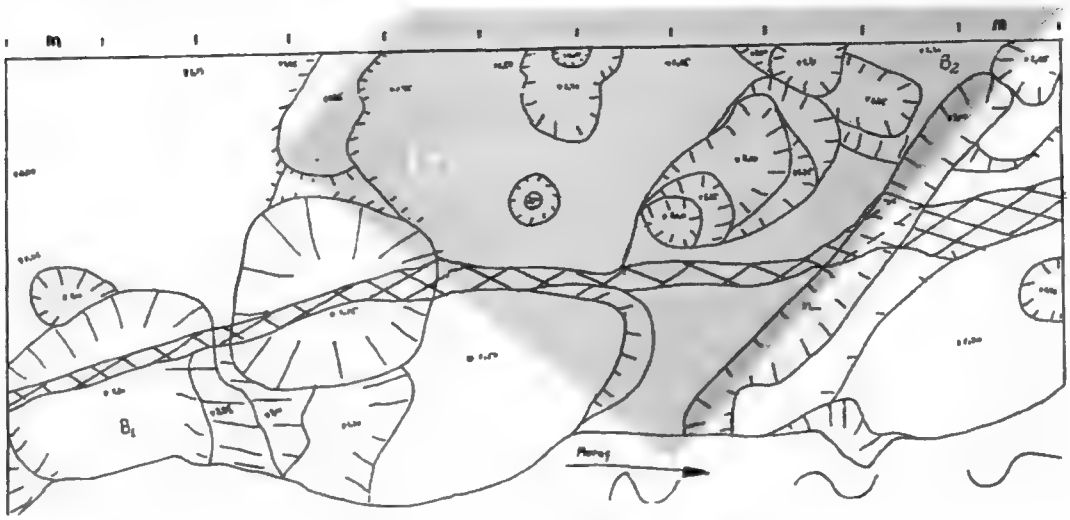

Fig. IVe.26. Turdaș, locuință (?) din niv. II superior, iar paralel cu malul hașurat ruptură de mal, după Luca

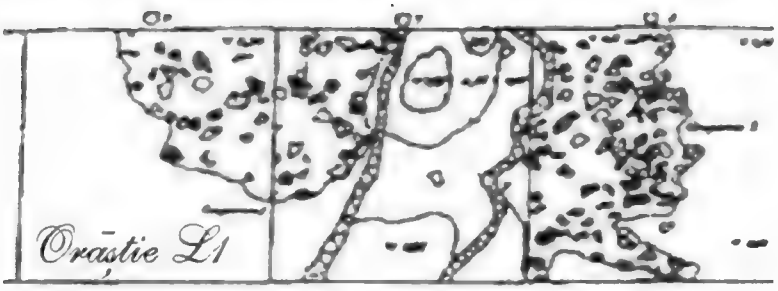

Fig. IVe.27. Orăștie, planul platformelor 1 și 2, după Luca

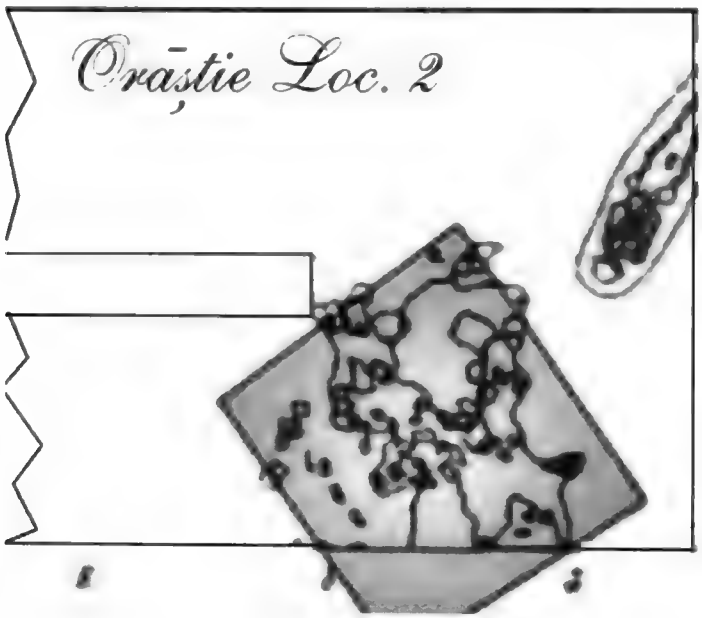

Deasupra bordeiului 1 era podeaua unei locuințe, iar unele din gropile lunguiețe aparțin unor structuri masive de bârne. Acea platformă se tasează o dată cu bordeiul. La Parța și la Gura Baciului erau numeroase situații când locuința a fost refăcută pe același plan.

Când este vorba de structuri de lemn, reconstituirea unei construcții se face cu mare greutate. Nu facem nici un respoș celor care sapă cu secțiuni, noi am făcut la fel la Iclod, din lipsa de fonduri, iar rezultatele pentru arhitectură sunt minime. Pledăm deci pentru suprafețe (Luca 1997, 28; Luca, Pinter 2001).

Altele

La Zlaști pe cele două terase au fost deschise patru secțiuni și trei casete în care au fost semnalate resturi de locuințe și unele gropi. Fl. Drașovean menționează incendiul puternic care a dus la distrugerea caselor și mai atrage atenția asupra unui șanț lat de 40 cm și adânc de 60 cm, dimensiuni potrivite pentru o palisadă de lemn surprinsă pe latura de sud a terasei A (Drașovean, Mariș 1998, 93).

https://biblioteca-digitala.ro

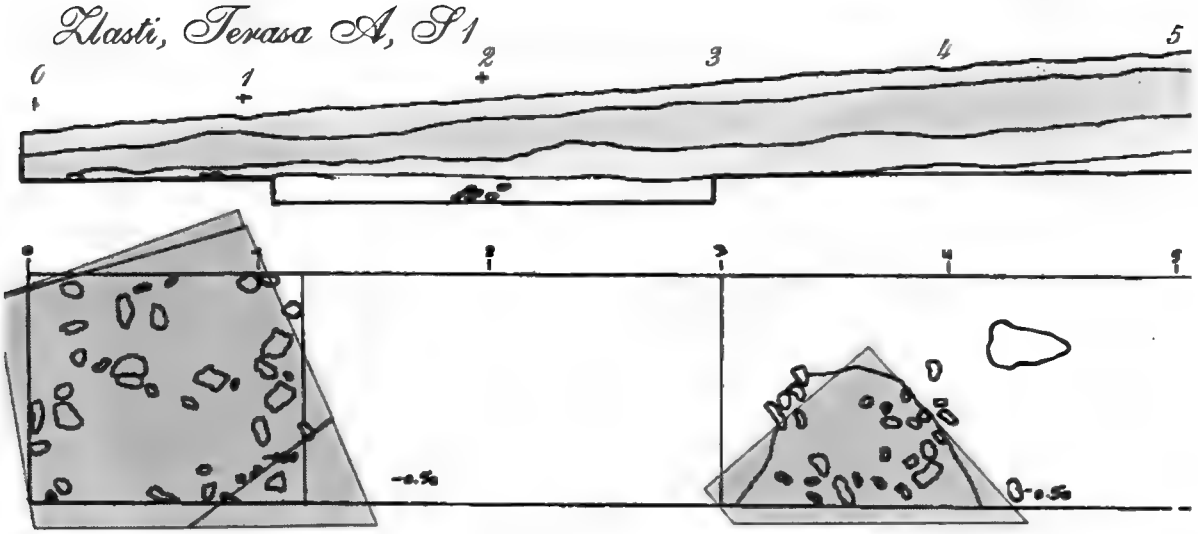

Fig. IVe.28. Zlăști, complexe, după Drașovean, Mariș

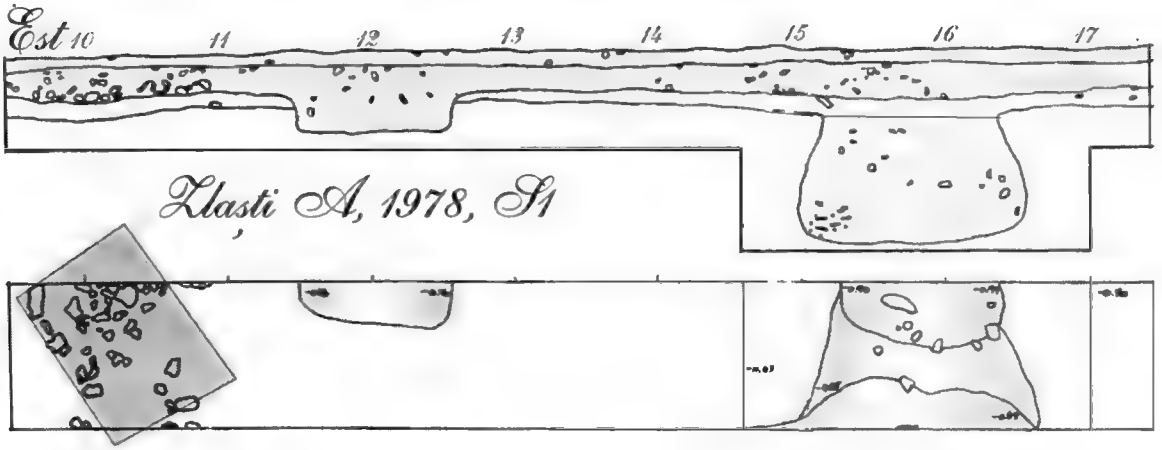

Problema machetelor

Machetele sunt cunoscute încă din vremea neoliticului timpuriu din Macedonia (de ex. Porodin: *Praistorja vo Makedonie* 1976, 44, cat. 246) și constituie apoi o apariție frecventă în neoliticul târziu și eneolitic.

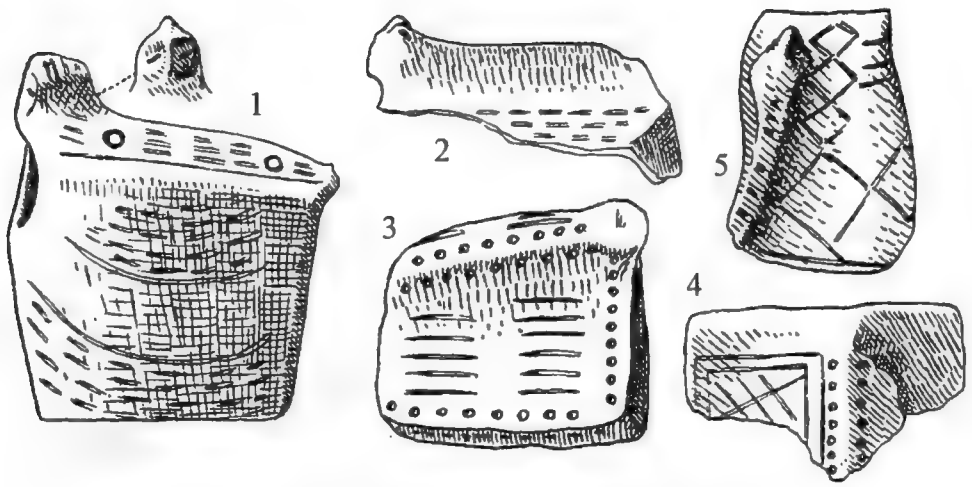

Fig. IVe.29. Turdaș „căsuțe" de cult, machete de case▲,▼

https://biblioteca-digitala.ro

5a

5b

Astfel de machete apar încă din cultura Boian, sunt prezente în tot eneoliticul nostru, în cultura Cucuteni–Tripolie, în Gumelnița (Lazarovici C.-M. 2002a și bibl.). M. Roska a publicat câteva machete de „căsuțe" din cultura Turdaș (Roska 1941, pl. 104).

Problema lor a fost amplu dezbătută. N. Vlassa (1979) a căutat și găsit o explicație pentru una dintre ele, aceea de a fi folosită pentru păstrarea semințelor pentru agricultura de grădină.

Despre cele din cultura Turdaș s-a scris de asemenea destul de mult (Vlassa 1976, 190-191, fig. 21; Gimbutas 1991, 258, fig. 7-55: Kalmar-Maxim 1991, 196, cat. 125; Jovanović Š., 1995), indicându-se și analogii pentru ele (Heinrich 1982, 225; Müller-Karpe 1968, II, 433, Kat. 210, taf. 181.58; Kat. 70, taf. 19.37).

Punerea în corelație a noilor descoperiri de la Vršac - At cu cele de la Turdaș arată posibilitatea unor noi sincronisme între două așezări (Jovanović Š. 1995). Toate machetele de la Turdaș au deasupra pe acoperiș câte un animal protector, „Găina" sau „Cloșca" protectoarea și ocrotitoarea ouălor sămânță; „Șarpele" protectorul casei sau alte animale mitice etc.

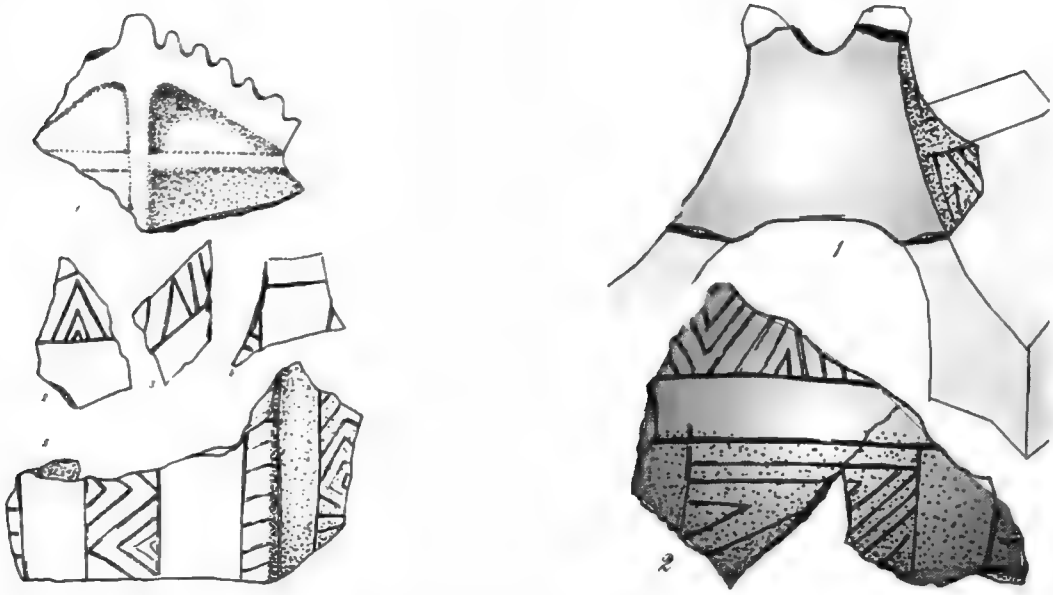

Fig. IVe.30. Machete de căsuțe, Vršac – At, după Š. Jovanović

https://biblioteca-digitala.ro

Aceste machete redau ***casa divină:*** în Grecia apar tot în neo-eneolitic (casa, Sitagroi, Marangou 1992, 24, 371, fig. 22.a); cele din Macedonia, mai timpurii redau sanctuare, cum aminteam mai sus; ***cuptorul divin*** (Lazarovici C.-M. 2002a; Gradešnica: Gimbutas 1991, 313, fig. 8-8; Aldeni: Miclea, Florescu 1980, 86, fig. 216/1; Ucraina: Monah 1997, 47, apud Pasek 1939; Poduri: Monah 1997, 45; Mantu, Dumitroaia 1997, 109, cat. 14a-d; Kolomišcina: Pasek 1939, 75, fig. 33/1a-v; Monah 1997, 46; Berezovka: Ovchinnikov 1996, 115-119, fig. 1; Slatina: Ovchinnikov 1996, 115-119, fig. 1; Nikolov V. 1990a, 32-38: Sitagroi: Marangou 1992, 24, 371, fig. 22.b); ***templul sau sanctuarul*** (Lazarovici C.-M. 2002a; Eridu: Vlassa 1976, 190-191, fig. 22; Vounas: Dikaios - Stewart apud Müller-Karpe 1974, III, Kat. 115, pl. 343/4-5: Karagheorghis 1977, 34, 41-42, fig. 13a; Kachti: Rutkovski 1972, 213, Karagheorghis 1977, 43; Sakkara, Beni Hasan: morminte în stânci, Müller-Karpe 1968, II, Kat. 32, XIX, taf. 128/5,7-10, 145/10, 15, 19; Sitagroi: Marangou 1992, 24, 373, fig. 24.f; Thessalia ?: Papathanasopoulos 1996, 64, fig. 17; Gradac: Staljo 1972, fig. 20/20; Banffy 1997, 128, fig. 30/6; Roszke-Ludvar și Lengyel: Gimbutas 1991, 26, fig. 2-15.2, fig. 3-34; Jovanović Š. 1995, 33-42, fig. 1-6); ***machete de altar*** (Lazarovici C.-M. 2002a; Vounas: Dikaios - Stewart apud Müller-Karpe 1974, III, Kat. 115, pl. 343/4-10; Karagheorghis 1977, 34, 41-42, fig. 13a), chiar ***turnul divin*** sau poate cel mitic (Lazarovici C.-M. 2002a: Tell Cuera: Müller-Karpe 1974, III, kat. 64, 233/18: Hama: Müller-Karpe 1974, III, kat. 64, 248/20; Öcsod-Kovashalom: Raczky 1999/2000, 75-76, fig. 28-29).

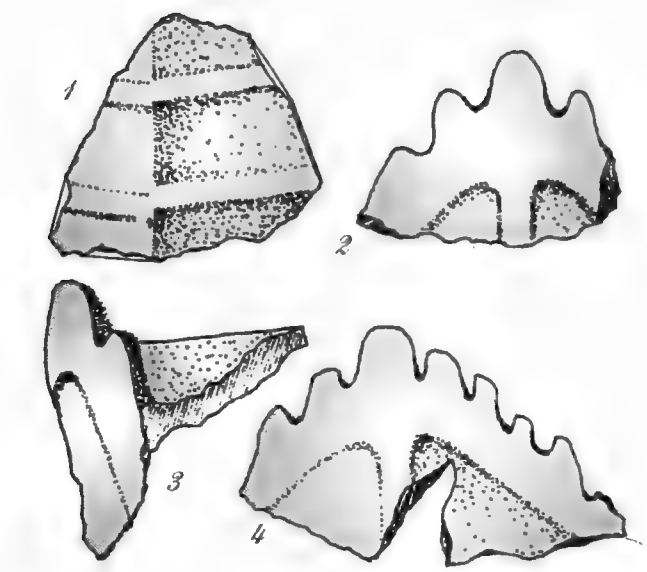

Fig. IVe.31. Machete de căsuțe, Vršac-At, după Š. Jovanović

Acestea nu apar doar în neo-eneoliticul european, ci și din neolitic în epoca cuprului în estul Mediteranei, în Egipt (Lazarovici C.-M. 2002a; Rife: Müller-Karpe 1974, III, pl. 123/1-3, 5-8,10-14,16) și Orientul Apropiat, cum am arătat mai sus (Eridu). Toate acestea ne permit să cunoaștem sau să intuim semnificația mitică a casei, a protecției ei, a ritualurilor de fundare sau abandonare.

Căsuțele de cult de la Turdaș sau de la Vršac – At, după modelele lor de pe frontoane, după forma acoperișului, după inciziile sau pictura de pe corpul lor, ne dau posibilitatea să deducem cam cum arătau frontoanele caselor, marginile de canaturi sau de ferestre sau așa zisele elemente arhitectonice descoperite în diferite săpături și care trec cel mai adesea neobservate. Mulți arheologi au rezerve atunci când este vorba despre casele pe piloni sau cu etaj, dar atunci când privesc machetele de căsuțe, altare sau sanctuare acestea li se par firești.

https://biblioteca-digitala.ro

Sisteme de fortificație

Lipsa unor prospectări lasă problema macrostructurilor deschisă. La fel lipsa unor săpături direcționate pe aceste domenii, cum a fost cazul la Uivar, Iclod sau Țaga.

La Turdaș Sabin Luca pomenește un „șanț" care pornește de la nivelul actual al solului ce ajunge la adâncimea de 3 m (Luca 2001, 45) și care pe bună dreptate îl consideră ca o ruptură actuală a malului, cauzată de creșterea apelor Mureșului (Fig. IVe.26). Situații similare am observat de-a lungul anilor când din mal s-au prăbușit zone de cca. 1 m lățime pe 4-5 m lungime, dar câte asemenea crăpături mai sunt, nu știm.

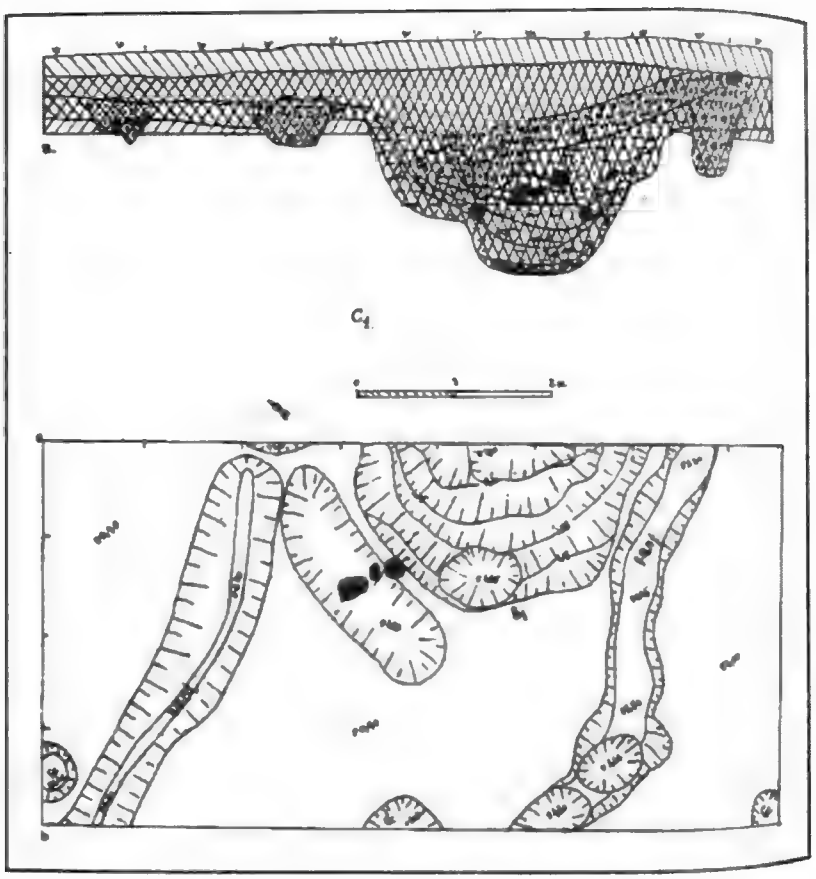

Fig . IVe.32. Orăștie, posibile structuri de locuință în zona B12, palisada cu intrarea, groapa de mormânt fără schelet (cenotaf), după Luca

Tot el publică un profil (Fig. IVe.32) cu aspectul a două șanțuri de apărare și cu o palisadă în imediata vecinătate. .

La Orăștie au fost identificate trei șanțuri și **două sau trei (?) palisade** (Luca 2001, 32-34).

Definirea palisadelor este dificilă din cauza suprafețelor mici cercetate, fiind posibil să fie și șanțuri de fundare cu stâlpi de susținere adânci, așa cum au apărut în *tellul 2* de la Parța sau la Suplacu de Barcău (= Corău 3) în săpăturile colegilor de la Zalău (inf. Al. Matei și Sanda Băcueț). Asemenea palisade interioare apar la Iclod și Țaga (vezi mai jos).

Șanțul 1 a fost sondat secvențial pe o lungime de 60 m. Are un profil în „V" cu fundul tăiat drept (Fig. IVe.9), lărgimea la gură era peste 1 m, motiv pentru care S. A. Luca îl consideră ca fiind pentru palisadă (Dex = pari înfipți în pământ legați între ei; sau gard de

https://biblioteca-digitala.ro

lemn). După materialul arheologic descoperit, S. Luca consideră că acesta înconjura faza veche a stațiunii.

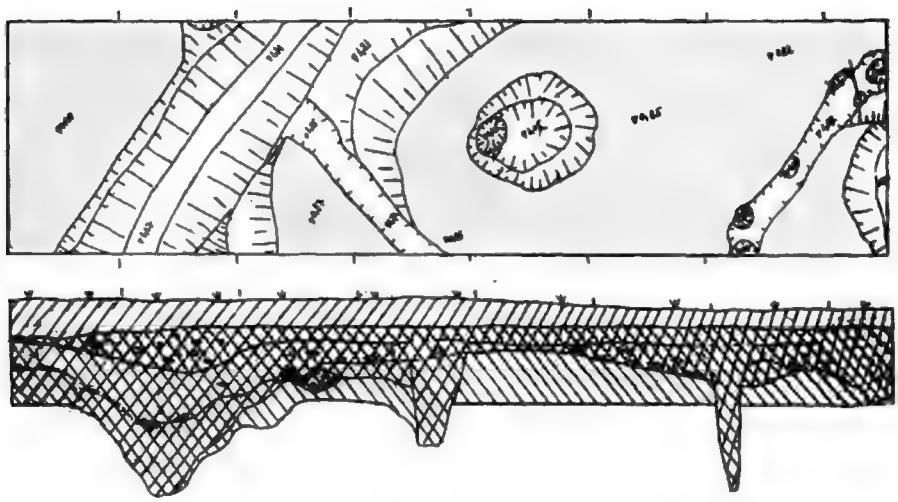

Fig. IVe.33. Orăștie, S 14, plan și profil: șanțul 2 și palisadele, după Luca

În unele locuri șanțul palisadei este întrerupt sau avea capetele petrecute, lăsând loc pentru o trecere (Fig. IVe.32). S. A. Luca a descris și modul de construcție și apărare (Luca 1997, 33 și ilustr.; Luca, Pinter 2001, 49-51); chiar dacă nu toate datele sunt adevărate încercarea este meritorie. Pietre în unul din micile șanțuri s-au găsit și la Țaga (Lazarovici Gh. et alii 2006a).

Șanțul 2 cercetat pe 4 m lungime (Fig. IVe.33-34*)* pare a proveni de la o construcție circular concentrică. Șanțul are o etapă de umplere înainte de abandonare. Un alt șanț de palisadă, din etapa a doua de funcționare, taie transversal șanțul 2.

Șanțul 3 are adâncimea de 1,2 m, fundul rotunjit, iar în umplutura lui era cenușă și cărbune, foarte probabil de la o palisadă arsă. El este săpat peste groapa unui bordei și taie un șanț mai vechi, șanțul 2 (Fig. IVe.34).

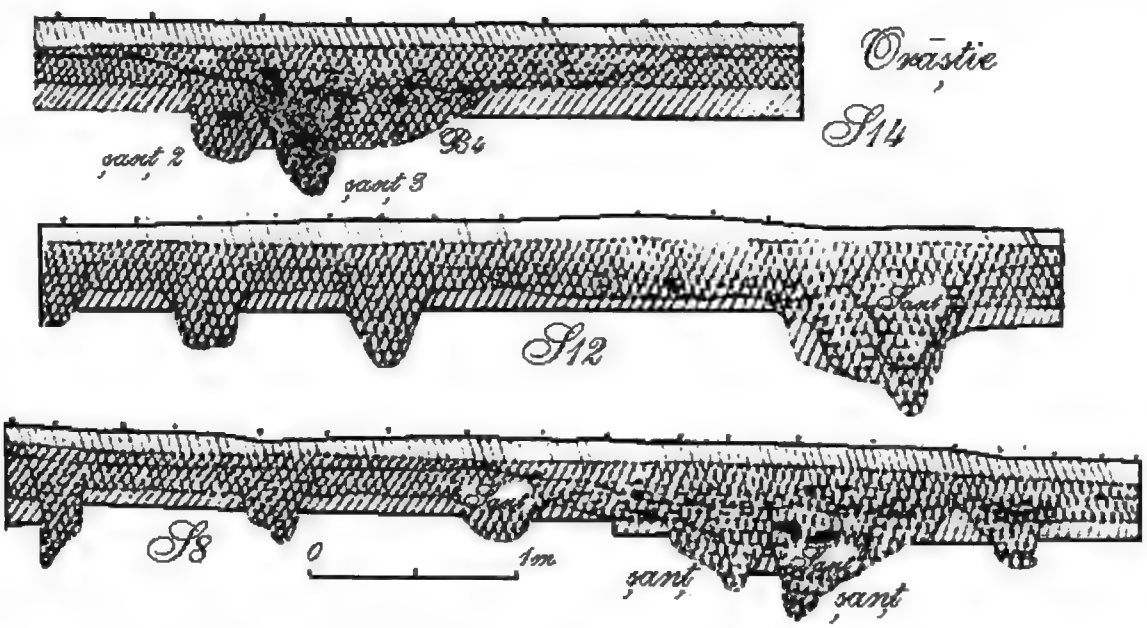

Fig. IVe.34. Orăștie, profile prin șanțurile 2, 3 și bordeiul 4, după Luca

https://biblioteca-digitala.ro

Ritualuri de fundare și cenotafurile

Sub una din locuințe la Turdaș a fost descoperit un mormânt de femeie, situat pe mal, cu capul distrus de râu, îngropat în poziție întinsă, orientat EV cu privirea la est (Luca 1996a, 28; 2001, 22). In altă locuință a fost descoperit un mormânt de copil (Luca 2001, 22; Zs. Torma 1879, apud László A. 1991, 40), legat foarte probabil tot de un ritual de fundare sau fiind prea mic, neinițiat, aparținea familiei și nu comunității.

La Orăștie în B_2/1994 au fost găsite două calote craniene despre care S. A. Luca crede că erau destinate servirii unor băuturi sau altor obiceiuri (Luca 2001, 48-50). Fragmentele de oase mari sparte, colegul crede că erau pentru extragerea și consumarea măduvii, pusă în legătură cu canibalismul.

În așezarea de la Turdaș–*Luncă* s-au descoperit destul de frecvent oase de om în stratul de cultură (în special în nivelul II) și fragmente de calotă craniană în număr mult mai mare decât la Orăștie, puse pe seama unui canibalism (Luca 2001, 49).

Mormântul descoperit de Zs. Torma (Roska 1941, 8; László A. 1991, 40; Kalmar-Maxim 1991, 4-5, fig. 3) sub o locuință, este considerat de Luca Sabin ca ofrandă de fundare, iar de Zs. Torma pentru protejare. Fiind vorba de copii nici, neinițiați, noi credem că erau înmormântați în perimetrul casei, demonstrând apartenența familială.

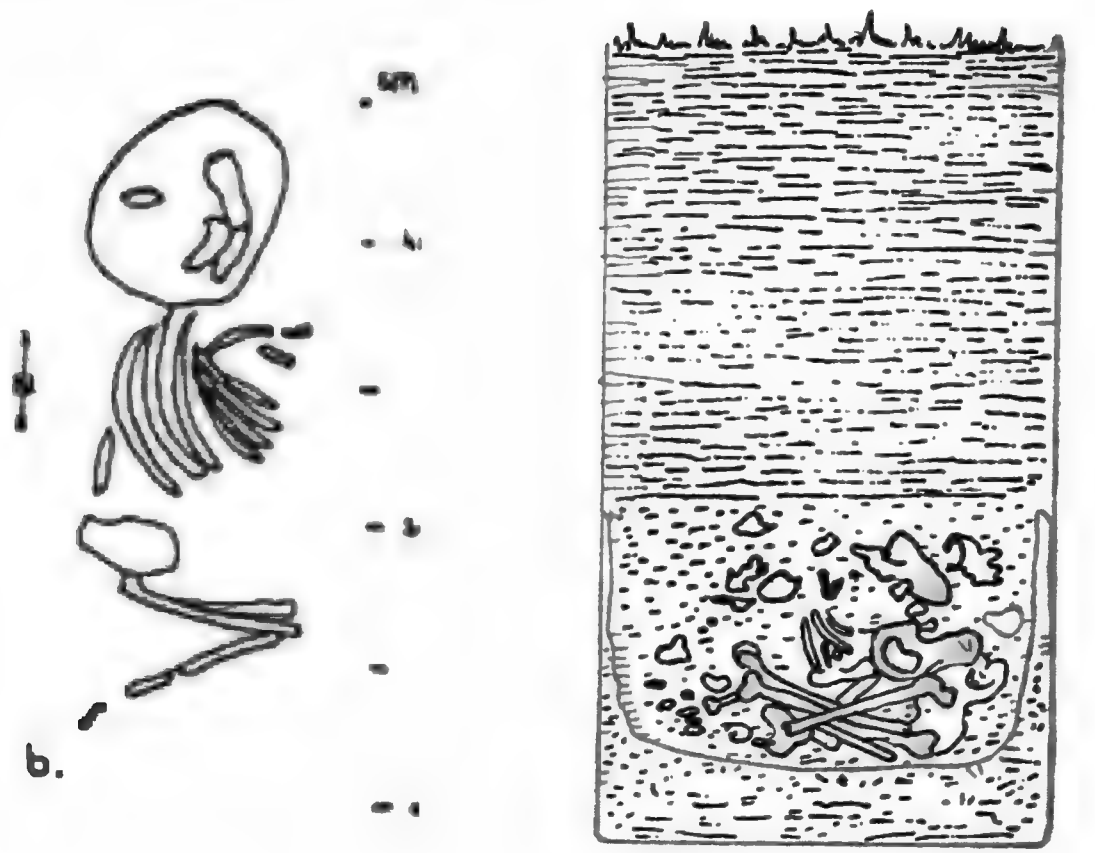

Fig. IVe.35. Turdaș: a) mormânt de copil, după Luca; b) mormântul descoperit de Zs. Torma

Tot la Turdaș, în zona în care s-a presupus existența unei necropole prin anii 1989-1990 (Gh. Lazarovci), după modelul de amplasare al cimitirului, în marginea așezării ca la Iclod, a

https://biblioteca-digitala.ro

fost identificată o zonă în care în urma practicării unui drum au ieșit resturi de oase umane, poate de la un copil de cca. 12 ani.

Foarte probabil în acea zonă au fost săpăturile lui S. A. Luca, care a cercetat un mormânt de copil, aflat în ruptura malului în extremitatea de est a stațiunii (cam de acolo Gh. Lazarovici a cules oase de la picioare aflate în ruptura drumului, ce ar putea aparține aceluiași schelet). Acesta era chircit pe stânga, orientat NS, cu fața spre est, aflat într-o albiere, pe podina unui bordei, ce ar ține de nivelul II inferior (Luca 1997, 35, nota 110; 2001, plan 4b). Pe cap decedatul avea fragmente dintr-un vas neîntregibil, ritual, aidoma celui de la Orăștie–*Dealul Pemilor, punct* X_2, mormântul M_2 (Luca 1998a, 37, fig. 1/3, 2/7; plan 1; 1998–1999), dar și a unui mormânt de la Gura Baciului (Lazarovici Gh., Maxim 1995: M6, p. 186, fig. y).

Fig. IVe.36. Turdaș, marginea din amonte a așezării cu zona oaselor de copil

https://biblioteca-digitala.ro

f) Cultura Tisa

În neoliticul târziu, în spațiul de care ne ocupăm, sunt cunoscute etapele târzii ale culturii Banatului în regiunea de nord vest a Banatului, grupul Turdaș, grupele Iclod, Tisa și Suplac. Toate se formează și se dezvoltă cu contribuția „șocului„ Vinča C, de unde marile asemănări în arhitectură, arta și tehnologia ceramicii.

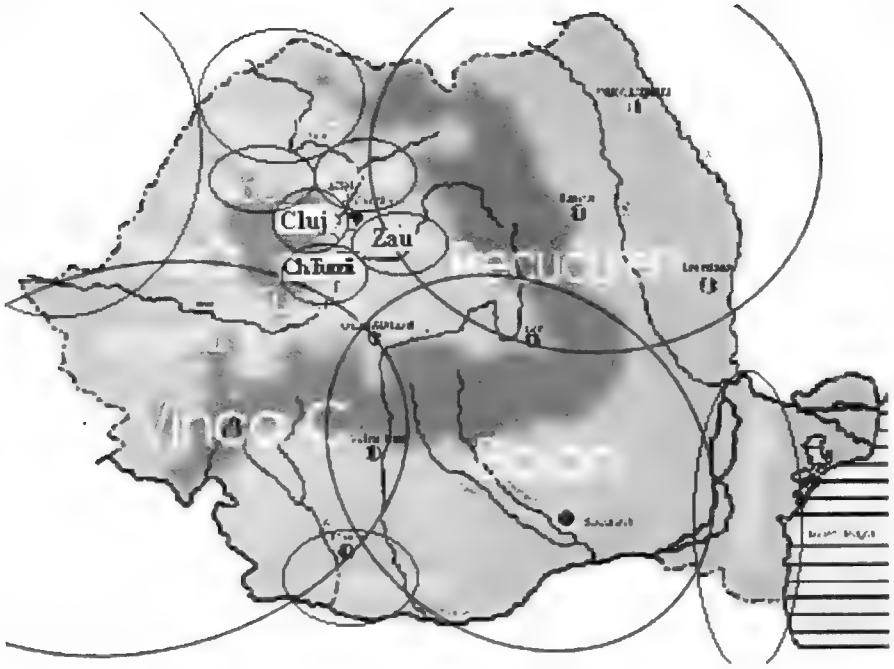

Fig. IVf.1. Harta civilizațiilor din neoliticul târziu

În raport de migrația Vinča C și fenomenele care o însoțesc, unele civilizații, datate în neoliticul mijlociu aparțin de fapt perioadei neoliticului târziu. Observațiile de stratigrafie comparată sunt evidente, la fel și datele C14.

Originea și răspândirea culturii Tisa

Originea sa este rezultatul evoluției locale a comunităților de origine Szakálhát din Ungaria de sud și nordul Banatului, cu cele ale culturii Banatului, faze influențate de „șocul" Vinča C (Fig. IVf.1). Aria de răspândire cuprinde nordul Banatului. Printre stațiunile importante amintim Hodoni II (cercetări Fl. Drașovean), Cenad, Beșenova, Csóka (săpături vechi); importuri Tisa apar la Chișoda, Parța, pe Valea Mureșului la Lipova, Chesinț și Brănișca, iar în sudul Crișanei la Vărșand (amestecate cu materiale Szakálhát).

Evoluția, cronologia și stratigrafia

Pentru cultura Tisa nu există un sistem unitar de periodizare, de aceea se apreciază că este: ***o fază veche*** - de formare, cu tradiții Vinča C în sud, în Banat, la Cenad Beșenova și Hodoni (Lazarovici Gh. 1979, 155 și urm. cu ilustrația; Drașovean et alii 1996) sau cu elemente Szakálhát, în Crișana și sud-estul Ungariei: ***una clasică*** și o ***alta târzie,*** în care sunt importuri Herpály.

https://biblioteca-digitala.ro

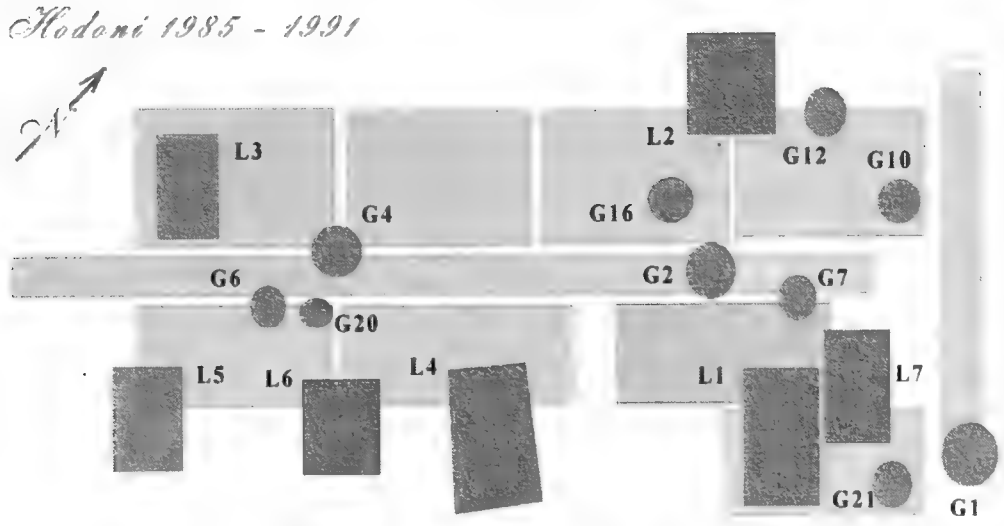

Fig. IVf.2. Hodoni, planul așezării Vinča C (gropile) și Tisa I (locuințele), după Drașovean

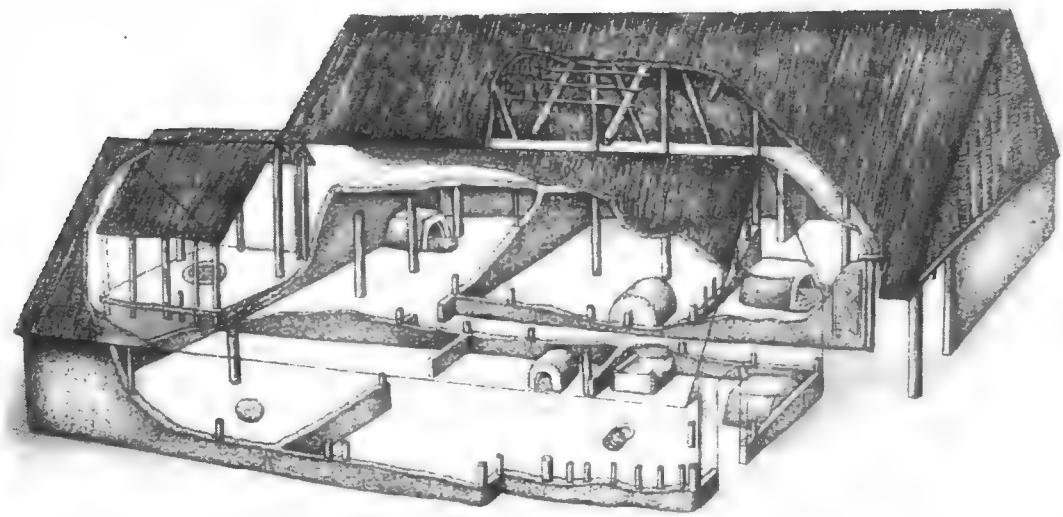

Fig. IVf.3. Gorzsa, cultura Tisa I, după Horváth

Pe baza importurilor (Chișoda, Parța și Vinča), dar mai ales a stratigrafiei de la Hodoni (Drașovean et alii 1996), Uivar (Schier, Drașovean et alii 2004; Schier 2005) și Gorzsa (Horváth 1982; 1987; 1991 ș. a.), cultura Tisa urmează fazei Vinča C1. Evoluția sa este paralelă cu Vinča C2 și D1. Datele C14 necalibrate de la Hodoni indică o dată **după 3.920 ± 60 B.C.** Sincronismele culturale cu celelalte grupe (Szakálhát – Tisa, Herpály, Polgár-Csöshalom: Raczky 1986; 1994; 1999/2000; 2002; Raczky et alii 2002) sau cultura Vinča indică aceleși palier cronologic.

Așezările

Despre așezările culturii Tisa din Banat se știe foarte puțin, mai bine fiind cercetată așezarea de la Hodoni. Pornind de la descoperirile din NV Banatului ale lui Fr. Horváth, de la Gorzsa, Fig. IVf.3 (Horváth 1982; 1987; 1992), facem unele aprecieri asupra celor de la

https://biblioteca-digitala.ro

noi. Așezările au mai multe straturi de locuire având formă de tell. Unele din ele sunt apărate de palisade, cum este cazul la Gorzsa. Una dintre cele mai vechi cercetări de amploare este cea de la Csóka. Așezarea este amplasată pe meandrele de inundație ale Tisei, în imediata vecinătate a drumului ce vine de la Senta spre Csóka, la 82 m altitudine, deci în zonă inundabilă, depunerile fiind cu 4 metri deasupra zonei.

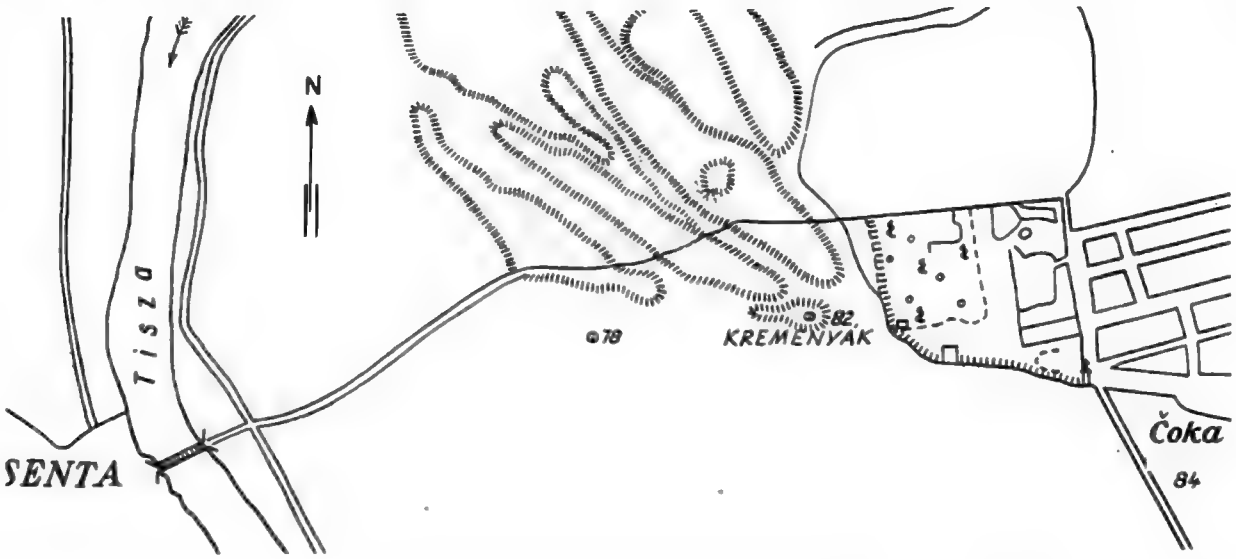

Fig. IVf.4. Așezarea de la Csóka, după Banner

Locuințele

La Hodoni Fl. Drașovean semnalează existența unor podele cu structură de pari pe care este lipită argilă. Structura este simplă și constă din pari subțiri, cu grosimea de cca. 4-7 cm, ceea ce nu ar permite susținerea greutății corpului uman. După felul în care au ars și s-au rupt fragmentele de podină, observăm prezența unor structuri mai mari, ceea ce presupune existența și a unei alte structuri mai masive dedesubtul parilor (Fig. IVf.6; Fig. IVf.7, reconstituirea noastră). Podinele sunt bine arse ceea ce arată că au avut suficient oxigen, fiind ridicate de la sol. De altfel, la Țaga s-a descoperit o structură similară, doar că aici peste bârne s-au pus frunze late (vezi Capitol IVh), bârnele fiind sufucient de groase pentru a nu ceda; ele mai aveau o structură pe care stăteau.

Locuințele de la Gorzsa sunt formate din grupări cu mai multe încăperi, având uneori un plan similar cu cele vinčiene (Fig.IVf.3). Alteori însă, cum este cazul la Hodoni, locuințele sunt cu o încăpere, aranjate pe rânduri (Fig.IVf.2). Importantele observații privind arhitectura culturii Tisa de la Hodoni, cele din zonele învecinate Banatului de la Gorzsa (Horváth 1982; 1987; 1992) sunt completate de cele la Herpály, Fig. IVf.4-5 (Kalicz, Raczky 1987) unde s-au făcut cele mai moderne cercetări și au fost reconstituite unele tipuri de locuințe.

https://biblioteca-digitala.ro

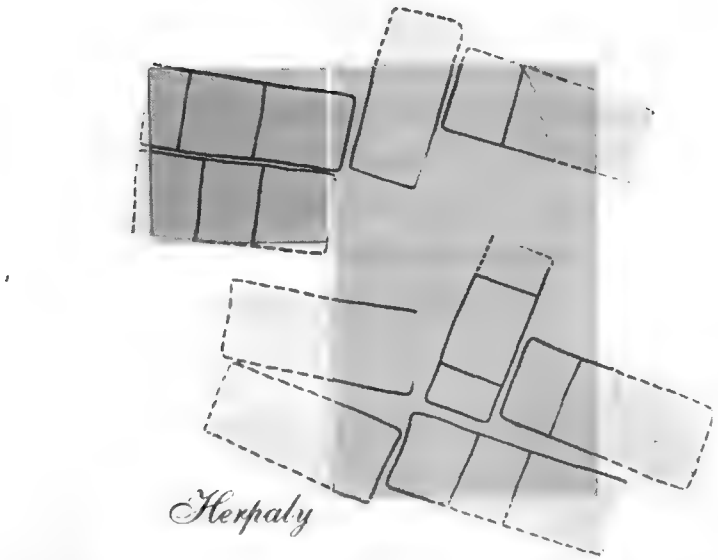

Fig. IVf.5:a▲Herpály, plan de așezare, b▼ locuința cu etaj, după Kalicz, Raczky

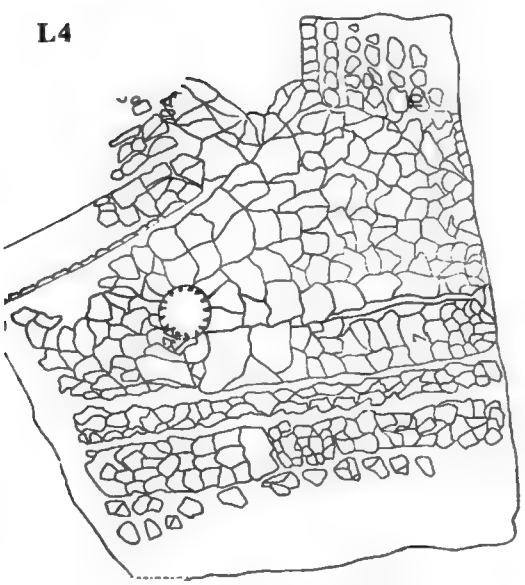

Fig. IVf.6. *Planul L4 de la Hodoni, c. Tisa I, după Drașovean*

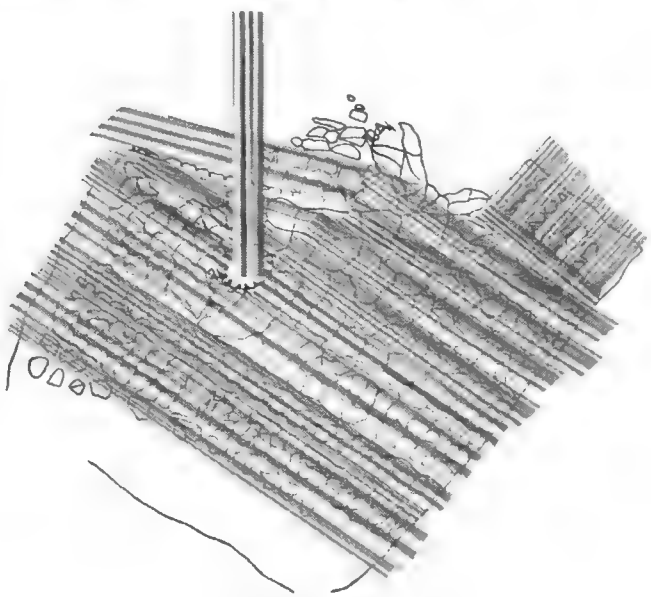

Fig. IVf.7. *Reconstituirea noastră pentru Locuința 4 de la Hodoni*

https://biblioteca-digitala.ro

Din cercetările de la Čioka avem unele informații despre săpătura lui Mora Ferencz (Banner 1960, fig. 3), dar din păcate nu putem separa complexele Tisa de cele aparținând culturii Banatului, unele mai vechi, altele poate contemporane. Numai în groapa II sunt materiale Tisa (Banner 1960, fig. XXV/12, XL/4), în restul complexelor acestea sunt amestecate cu cele din cultura Banatului (groapa III: *Ibidem,* pl. XV/13 XXVII/27; groapa VI: *Ibidem,* XXXVII/16, 27; XXXIX/9; complex aparținând culturii Banatului, doar groapa V: *Ibidem,* XXX/19-20). Faptul că gropile au marginea în formă de pâlnie se datorează modului de săpare din acele vremuri.

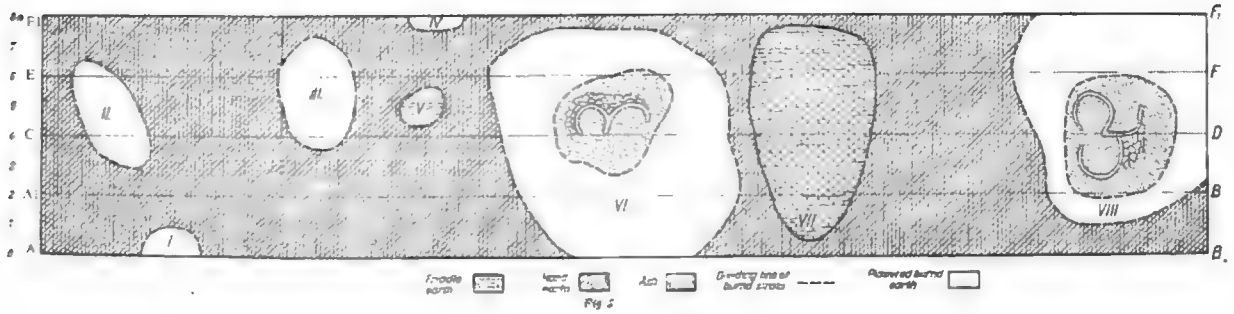

Fig. IVf.8. *Săpăturile de la Csóka. Complexe din vremea culturii Tisa și culturii Banatului, după Banner*

Structuri de locuințe suspendate, ca cele de la Hodoni din cultura Tisa, au apărut uneori și la Parța la anumite părți de locuință.

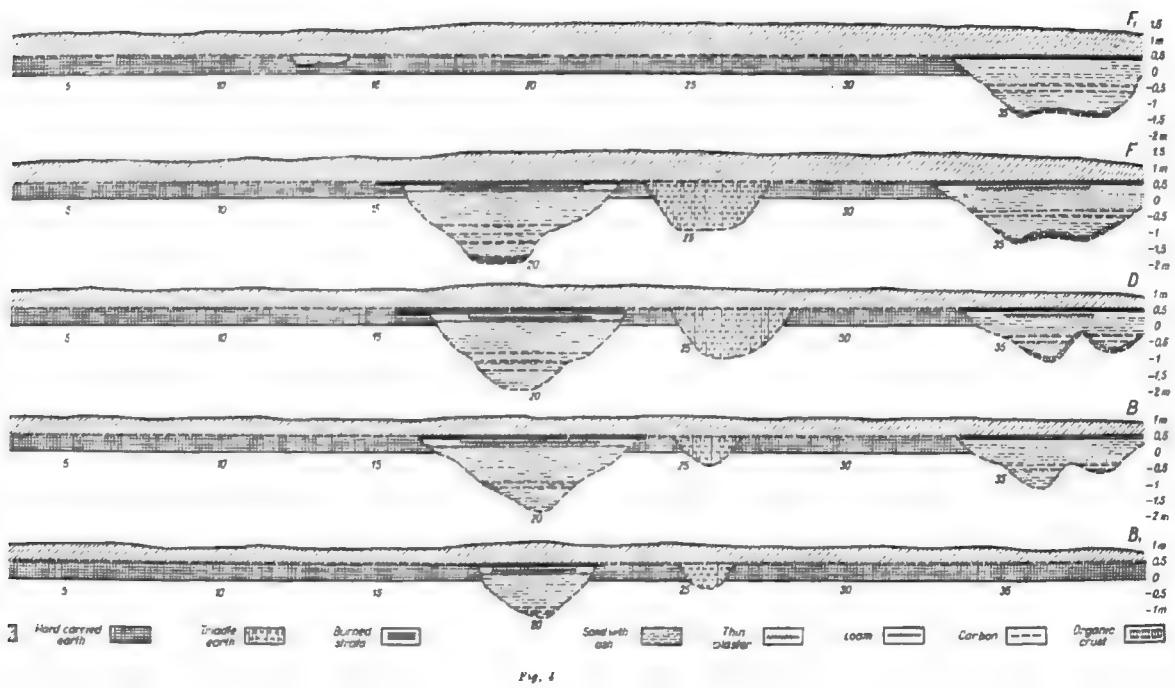

Fig. IVf.9. Săpăturile de la Csóka.
Complexe din vremea culturii Tisa și culturii Banatului, după Banner

Ele serveau probabil ca loc de dormit, iar casetele mai mari, erau foarte probabil folosite ca magazii. Casete cu dimensiuni cuprinse de 1,8/2,4 x 2,2/2,6 m au apărut şi la Parța, toate aveau podeaua suspendată (P4, P 25, „altarul de sud", „altarul de est", etaj la casa tribului, mesele altar A-D din Sanctuarul 2, dar și la etaj: Rus, Lazarovici Gh. 1991,

https://biblioteca-digitala.ro

113, fig. 25-3; Lazarovici Gh. et alii 2001, **I.1**: 93; 106, 114-115, 174, 231, 260, fig. 227; **I.2:** pl. 61-63, 68-69, 100 ș. a.).

Arderea foarte bună, în prezența unei cantități mari de oxigen arată că acestea erau parțial suspendate permițând o ardere oxidantă și temperaturi mari. Altfel, în cazul mesei – altar A din Sanctuarul 1, refolosită și în Sanctuarul 2, coaptă doar la partea superioară, fără a avea aspect de chirpici (deși amestecul era similar, din lut și paie), s-au găsit structurile de bârne și nuiele (Lazarovici Gh. et alii 2001, 206-208).

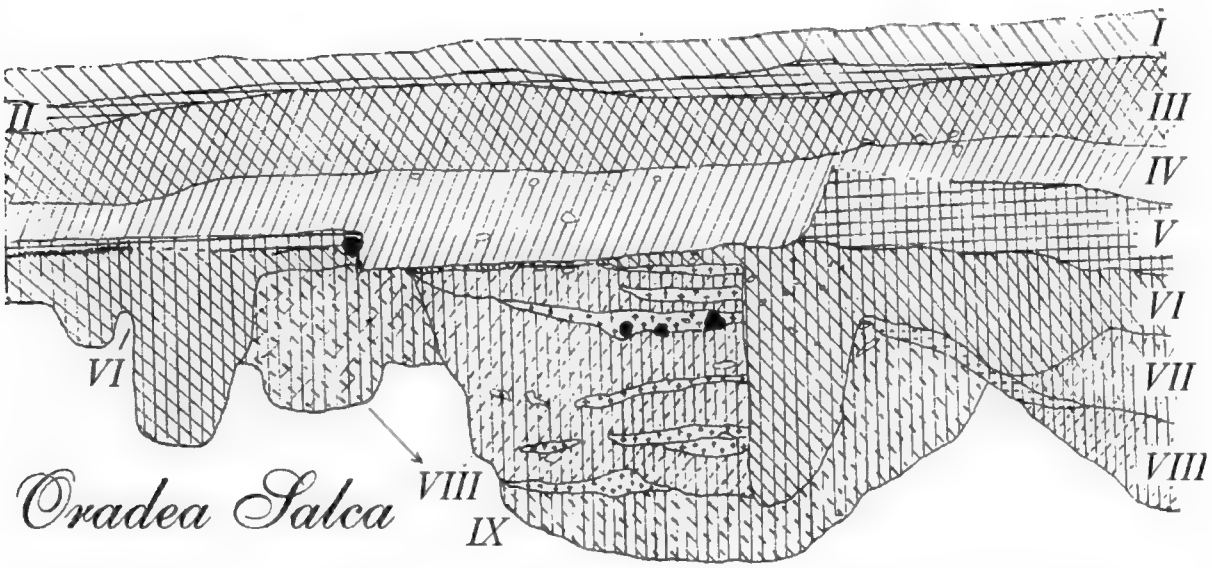

Fig. IVf.10. Profil de la Oradea Salca, după Sabin Luca

Unele din gropile de la Csóka sunt de la bordeie. Bordeie au apărut și la Oradea - Salca precum și gropi de la locuințe mari de suprafață, dar sunt puține referiri la arhitectura de acolo, deși au fost câteva sondaje. Din studiul profilului se poate observa prezența unor gropi de mari dimensiuni (*Fig. IVf.10)*, adânci, provenind de la structuri masive de stâlpi. O situație similară apare în mai multe stațiuni la nivel Vinča C.

Numeroasele straturi de locuire de la Salca indică o locuire de tip tell ca cele de la Herpály sau *Polgár – Csőshalom.*

https://biblioteca-digitala.ro

g) Grupul Suplac

Generalități despre stațiune

Stațiunea Suplacul de Barcău este cunoscută în literatura arheologică prin cercetările Doinei Ignat, care au arătat locul și importanța descoperirilor de aici (Ignat 1973; 1977; 1978; 1979a).

Fig. IVg.1. Valea Barcăului la ieșirea din dealuri

Fig. IVg.2. Corău II în față și III în spate, pe deal

În zona localității sunt descoperiri legate de *neoliticul timpuriu*, stațiunea de la ***Lapiș***, Fig.IVg.4, *neoliticul târziu,* grupul Suplac, la Corău I, II, III (Fig. IVg.1-2) și *eneolitic.*

P***rima fază*** a grupului Suplac (neolitic târziu) se dezvoltă prin contribuția a două componente (vezi mai sus capitol IIIc) ale neoliticului dezvoltat: una central transilvăneană, complexul CCTLNZIS (termenul definește grupele Cluj, Cheile Turzii, Lumea Nouă, Iclod, Suplac) și alta cu contribuții locale din grupele Vărzari (Ignat 1982, 361-370) și Pișcolt [ultimele au fost descoperite la baza stratului de cultură din punctele Corău I și III (Ignat 1973; 1977; 1978; 1979a; Lazarovici Gh., Németi 1983, 13, 22-23; Iercoșan 1997, 40; Németi et alii 1998, 57; Maxim 1999; 2000a) și în săpăturile efectuate de Al. Matei și Sanda Băcueț-Crișan (Matei et alii 2002, 51, pl. III-VIII)].

Aceste ipoteze mai vechi, bazate pe cercetările de la Suplacu au fost confirmate de cele recente de la Pericei (Lakó 1981, 61; 1986, 50; Iercoșan 1997, 39). Aici la Pericei, în noile cercetări (Băcueț-Crișan et alii 2001, 51, pl. III-VIII) apar atât elemente transilvănene legate de CCTLNZIS (ne referim la III/1-2, IV/1, V/3, VI/1, 6; VII/7, VIII/1, 4, 7) cât și elemente din Crișana (ne referim la cele de tip: III/3-4, V/1-2 exterior; V/1, 3; VIII/2-3, 6), deși granița dintre ele este mai mult simbolică, fiind mai degrabă caracteristici comune. Elemente specifice zonelor din Crișana par a fi mai numeroase în descoperirile de la Giurtelecu Șimleului (*Ibidem,* pl. X), deși unele din acestea sunt comune sau tipice pentru grupul Turdaș și grupul Iclod (*Ibidem,* pl. XI și X/3,5), dar apar și în grupul Tăulaș (*Ibidem*, pl. X/3, XI), de unde și terminologia foarte complicată a marelui complex (cercetări publicate parțial, multe fără date statistice sau comentarii pertinente).

https://biblioteca-digitala.ro

Studiu de caz, Suplac. Săpăturile D. Ignat și Gh. Lazarovici

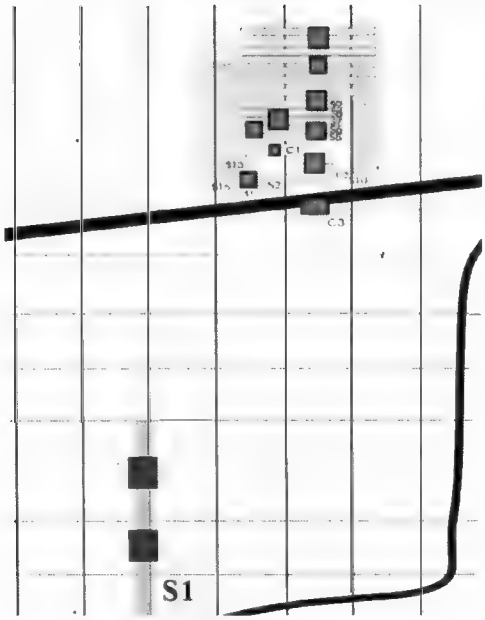

Fig. IVg.3. Corău I și III (S1)

Cele mai multe stațiuni ale acestui grup sunt cunoscute datorită studiilor Doinei Ignat (1973; 1977; 1979a; 1983; 1985, 1998, 2000 ș.a.; în pregătire o monografie a Suplacului cu toate descoperirile), la care se adaugă teza de doctorat în curs de finalizare a Sandei Băcueț-Crișan (Universitatea Alba Iulia).

În anul 2002, datorită lucrărilor pentru realizarea unui lac de acumulare pe amplasamentul stațiunilor preistorice, au fost efectuate cercetări de salvare de muzeele din Zalău și respectiv Cluj-Napoca. Din păcate, cercetările lui Gh. Lazarovici, începute pe mari suprafețe, au fost stopate de conducerea de atunci a Muzeului din Cluj, înainte de a fi încheiată cercetarea pe suprafețele începute, fără a se demonta complexele aflate în studiu (morminte, gropi din faza I și II, locuințe din faza Iclod III). Ridicarea topografică a sitului, a permis bornarea zonei și stabilirea unor jaloane comune. Sectorul cercetat în 2002 de Gh. Lazarovici a fost numit Corău III (denumire dată de D. Ignat, cuprinzând două stațiuni cercetate, Corău - obiectiv 1 și Corău - obiectiv 2), dar colegii de la Sălaj au folosit altă denumire, Porț = Corău III, administrativ ținând de alt județ, sat și comună (noi folosim aici tot termenul Corău III pentru stațiunea localizată la Porț). Felul în care s-a împărțit terenul și s-a stabilit caroiajul este cel din Fig. IVg.7. Săpăturile au început pe limita dintre carourile G și F, cu scopul de a lăsa un spațiu în interior de 20 x 20 m. Prin secțiunile de verificare (programate a fi de 200 m fiecare) doream stabilirea densității de locuire și delimitarea zonei cu cea mai mare densitate, pentru extinderea săpăturilor. Apariția unui șanț de fortificare în zona cercetată de echipa de la Cluj, a unor morminte, a mai multor complexe timpurii a determinat continuarea secțiunii magistrale, care în final a avut 120 m.

Prospectările

Fig. IVg.4. Corău III. Prospectări cu rezistivitate în blocul F7

https://biblioteca-digitala.ro

În zona investigată de echipa de la Cluj s-au efectuat prospecțiuni de rezistivitate. Deoarece în cercetările din 2002, unele complexe erau la mare adâncime, la început s-au făcut prospecțiunile pe carouri de 2 x 2 m, dar după primele măsurători, care arătau concentrarea complexelor la mai mică adâncime, s-a mers cu carouri de 1 x 1 m. Chiar și astfel delimitarea obiectivelor mici este dificilă.

S-a dorit ca după decopertarea humusului și ierbii în blocul F7, să se facă alte măsurători, dar lucrările au fost sistate.

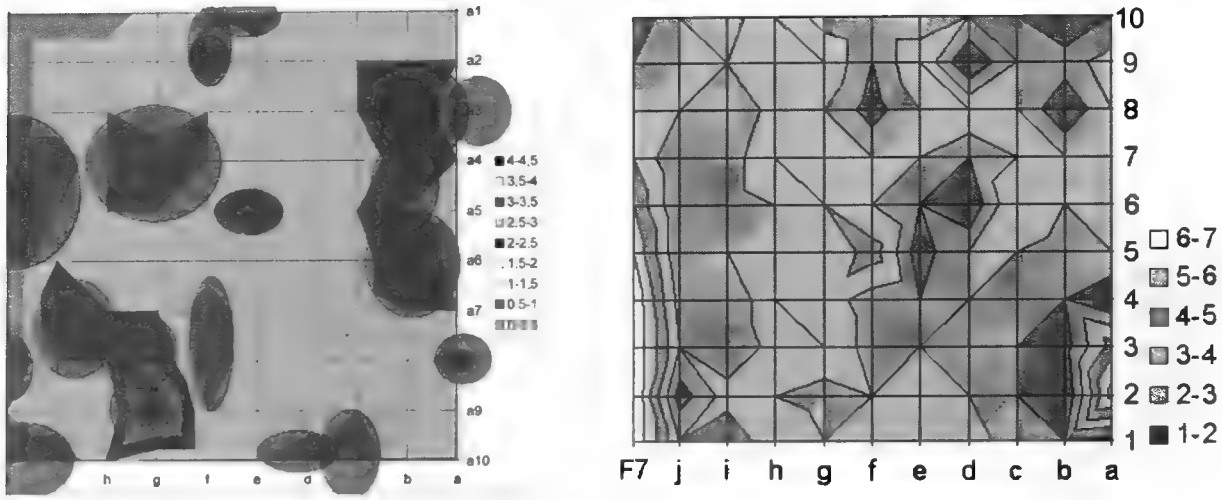

Fig. IVg.5a-b. Corâu III. Prospectări cu rezistivitate în blocurile G6, F7

Cele mai multe complexele au dimensiuni sub 2 m² (cel mai adesea vetre sau gropi), altele proveneau de la complexe de 10-16 m², de la platforme de locuințe din etapa Suplac III, cu podele din lut bătut (8-10 cm), constatări făcute și de D. Ignat la mai multe complexe din diferite faze (Ignat 1998, fig. 11-15).

Amplasarea stațiunii

Stațiunea de la Corău este situată la ieșirea Barcăului dintre dealuri, pe malul stâng al râului. În zona respectivă se afla o ridicătură naturală de cca. 6 m peste înălțimea văii.

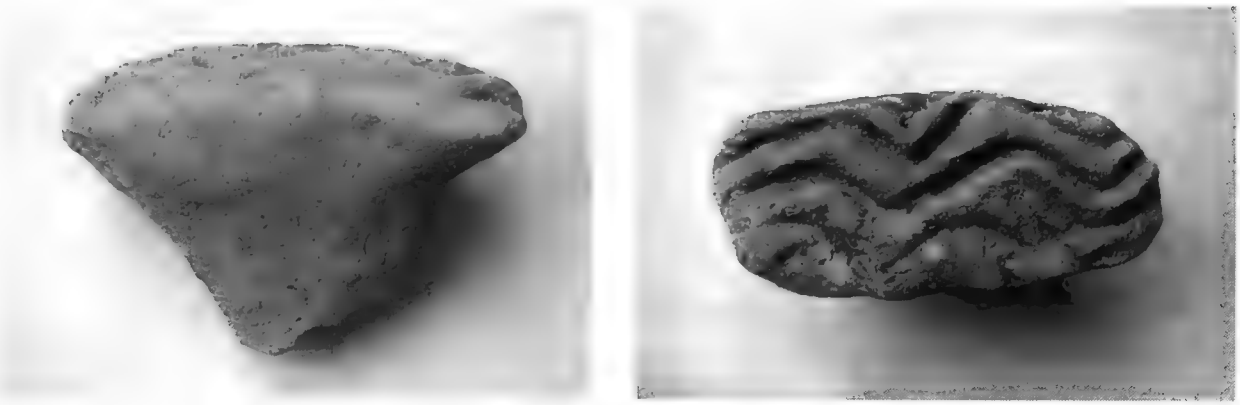

Fig. IVg.6. Suplac - Corău III, pintaderă SC IVA cu urme de vopsea roșie în sigiliu

Locuirile sunt însă din diferite perioade, iar stratigrafia orizontală este foarte dinamică. În marginea de sud, urcând spre panta dealului se aflau resturile unei locuiri din neoliticul timpuriu, din vremea culturii Starčevo-Criș (IVA), cu o ceramică nisipoasă decorată cu ciupituri, unde a fost descoperită o pintaderă folosită la tatuaj sau pictare în formă de picior uman, cu semne sacre („M", „V", „W" ș. a.).

https://biblioteca-digitala.ro

Următoarea etapă de locuire este din vremea grupului Pișcolt, de la finele fazei I, când alături de ceramica pictată apare și o alta incizată, de tip Alföld. Morminte de inhumare din această vreme au apărut și în săpăturile colegilor de la Zalău (Băcueț-Crișan 2004; 2004a). Materiale Suplac I am ilustrat mai sus (Capitol IIIc, Fig. IIIc.10).

Stratigrafia

Stratigrafia verticală. Cea mai complexă stratigrafie era în săpătura Doinei Ignat (Fig. IVg. 8). În cercetările din 2002, situația stratigrafică era următoarea:

- 0-0,15 m humus recent ;
- 0,15 – 0,40 m un strat negru, negru brun care ajunge la – 35 -45 cm, cu amestec de cioburi medievale (rare), romane târzii și din epoca târzie a bronzului ;
- 0,40 – 0,45 m strat de cultură neolitic târziu, de culoare brună, cu amestec de cioburi din grupul Suplac, faza III;
- 0,45-0,55 m strat Suplac III în care sunt sau din care pornesc complexe (locuințe, vetre cu patul din două-trei straturi de pietre de râu, gropi, șanțuri de locuință, bordeie);
- 0,55 – 0,65 m strat galben, eroziune din deal;
- 0,65 – 0,75 m, strat discontinuu cu materiale Suplac I;
- 0.75 – 0,80/1 m strat cu urme Pișcolt I/II;
- 0,80 m strat discontinuu, doar în partea de amonte sau sud, SC IVA.

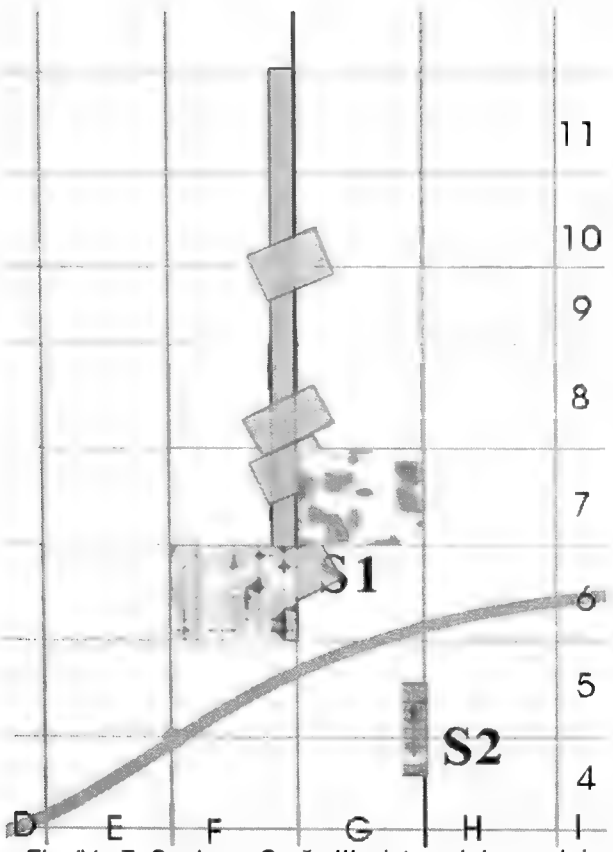

Fig. IVg.7. Suplac – Corău III, sistemul de caroiaj, secțiunile și prospectările

În anumite zone ale secțiunii clujenilor stratigrafia diferă: lipsesc unele nivele neolitice mijlocii, din cauza unui șanț de fortificare. După acesta, pe o porțiune de 20 m lipsesc depunerile neolitice mijlocii și târzii, situație ce trebuie elucidată prin cercetări în alte zone și continuarea prospectărilor.

Stratigrafia orizontală

Diferențe esențiale sunt între carurile din deal unde lipsesc orizonturile Suplac III. In centrul secțiunii lipsesc depuneri neolitice mijlocii și timpurii, iar în partea din vale, între m. 90 – 120 lipsesc depunerile din nivelul I și cele de sec. IV. Am insistat asupra stratigrafiei deoarece publicațiile monografice și raportul întocmit atunci nu au fost publicate.

Cercetarea **Secțiunii 1** (120 x 2 x 1,40 m pe alocuri) nu a fost încheiată

https://biblioteca-digitala.ro

decât în zona centrală, unde nu au erau complexe neolitice. **Secțiunea 2** (10 x 2 m) a avut ca scop verificarea marginii de est a stațiunii, stratigrafia, densitatea de locuire, deoarece măsurătorile de rezistivitate indicaseră prezența unor complexe. Aici putea fi șanțul de apărare sau palisada de est. În secțiune au fost descoperite materiale neolitice mijlocii și complexe de secol IV, iar spre bază urme din SC IVA.

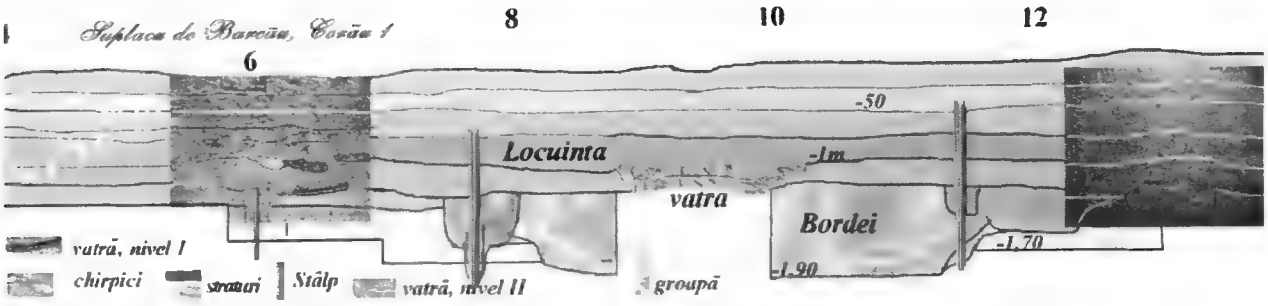

Fig. IVg.8. Suplacul de Barcău – Corău I, stratigrafia, după D. Ignat ▲

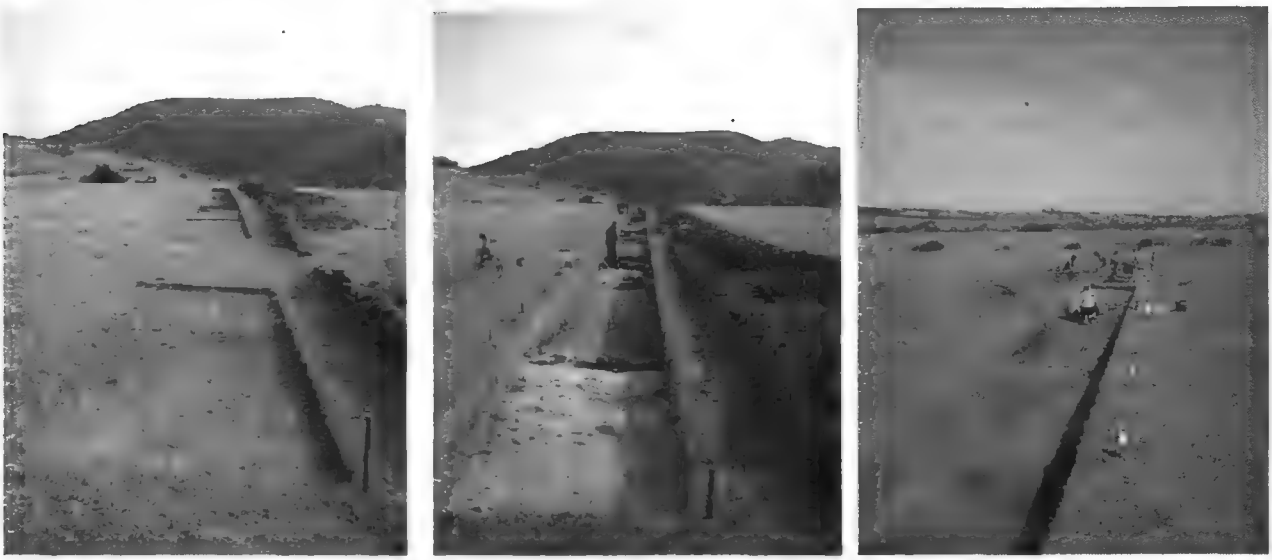

Fig. IVg.9. Suplac – Corău III: a) S1 în lucru, în spate Măgura (dacic); b) S1, complexele din V, podea și dărâmaturi; c) S1, complexele din zona centrală

Stratul de cultură continuă spre baza dealului (spre est), unde ar putea să apară un șanț de apărare similar celui dinspre vest. Spre sud (în zona săpăturilor colegilor de la Zalău) sunt urmele mai multor palisade; un șanț era dificil de săpat, deoarece stânca masivă este la suprafață.

În săpăturile D. Ignat din punctul ***Corău I,*** deasupra bordeielor au apărut straturi galbene de lut, interpretate drept rezultatul unei viituri a Barcăului (Ignat 1998, 22). Noi credem că aceste straturi s-au format din cauza acțiunii ploilor diluviale din zonă combinate cu iunundații, deoarece în partea superioară a depunerilor dinspre amonte, sub poala dealului, sub nivel Suplac III se poate observa că este vorba de un strat de eroziune ce se leagă de orizontul Suplac II. Sub aceste depuneri, în stratul următor erau fragmente ceramice cu slip alb și gălbui, cu urme de pictură sau pictură cu roșu și negru, caracteristice CCTLNZIS (uneori, materialele pictate au pleavă în pastă). După pictură și tehnologie, ceramica se leagă de descoperirile Pișcolt mijlocii, CCTLNZIS mijlocii și evoluate, ce țin încă de neoliticul

https://biblioteca-digitala.ro

mijlociu. Tot în nivelul I la D. Ignat apar și materiale pictate ce au legături cu orizonturile CCTLNZIS evoluate și cu cele Iclod timpurii.

În zona Secțiunii 2, sub stratul de eroziune (20-25 cm), apărut ca urmare a defrișării pădurii și foarte probabil a unor ploi diluviale (strat străpuns de gropi de cuptoare de secol IV), a fost descoperit un strat cu materiale neolitice Starčevo – Criș în blocurile 1-5; Pișcolt I-II, în blocurile 4-9 (Fig. IVg.7). Ceramica neolitică timpurie este amestecată cu mâl, cioburi pisate și pleavă. Arderea diferă de la o categorie la alta. Ceramica grosieră este în spărtură neagră, amintind de tehnica culturii Starčevo-Criș, fazele IIIB, dar mai ales IVA. Decorul constă din alveole și unele ciupituri. Dintre obiecte amintim o pintaderă cu decor în val, zig – zag (Fig. IVg.6).

În unele complexe din stratul inferior, din Secțiunea 1 au apărut materiale caracteristice pentru finalul neoliticului mijlociu și începutul neoliticului târziu, dar ele sunt încă în studiu, nu au fost prelucrate complet.

În zona cercetată în 2002 de colegii de la Zalău au apărut materiale neolitice în nivelul inferior CCTLNZIS, amestecate sau combinate cu cele Pișcolt.

În lunca Barcăului, peste nivelul Suplac I urmează straturile de lut galben, legate de viitură și apoi Suplac II. Aceeași situație s-a constatat peste Suplac I și pe terasa mijlocie. Mutarea stațiunii în zona Corău III, zonă mai înaltă, credem că se datorează acestor ploi diluviale și viituri. De altfel ceramica Suplac III arată un proces de involuție culturală, deși arhitectura se menține deosebit de evoluată (case mari, podea, vetre cu pietre).

Așezările

Nu avem prea multe informații despre alte așezări, deși în repetoriul descoperirilor sunt numeroase puncte (Ignat 1988, 77-78, fig. 8). Din planurile publicate de D. Ignat se observă o dispunere diferită a locuințelor.

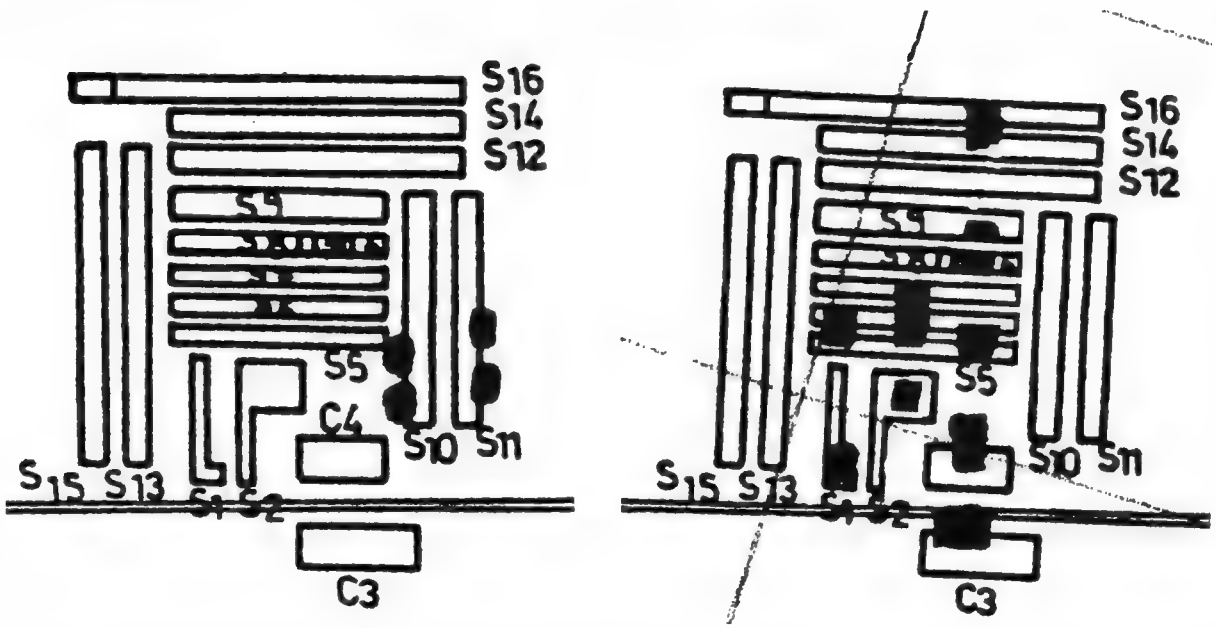

Fig. IVg.10a-b. Suplac I-II, după D. Ignat

https://biblioteca-digitala.ro

Bordeiele sunt grupate câte două în faza Suplac I (Fig.IVg.10a), sunt distanțate în faza Suplac II (Fig.IVg.10b), pentru a fi din nou grupate în faza Suplac III, în zona Corău III (cercetarea nu a fost încheiată). Așezările permanente sau sezoniere de această vreme din Crișana, din acest grup sau grupe înrudite, sunt situate pe boturi de deal sau terase (Marca, Suplacul de Barcău - Corău III), Oradea (acestea aparțin grupului Oradea - Salca), Tășad și Dumbrava, pe margini de terase (Barcău - Corău I), precum și în văile joase, uneori inundabile, precum Barcău - Corău II și altele din Văile Ierului, Crasnei, Someșului.

Locuințele de suprafață

Locuințele publicate de D. Ignat în faza timpurie (Suplac I) sunt bordeie, iar în faza Suplac II sunt case cu una, mai rar două încăperi; cele nou depistate pe parcursul Secțiunii 1 aparțin etapelor târzii ale grupului Suplac III. Cercetările din 2002 au arătat că locuințele aveau șanțuri de fundație, cu structuri de pari și stâlpi.

Ele erau dreptunghiulare sau pătrate, orientate pe aceeași direcție, fără însă a se respecta o anume ordonare. În vecinătatea locuințelor se aflau spații goale. În etapa Suplac III, la Corău III am descoperit complexe apropiate, grupate, orientate NE – SV (Fig. IVg.7). Vatra se afla în interiorul sau în exteriorul locuințelor.

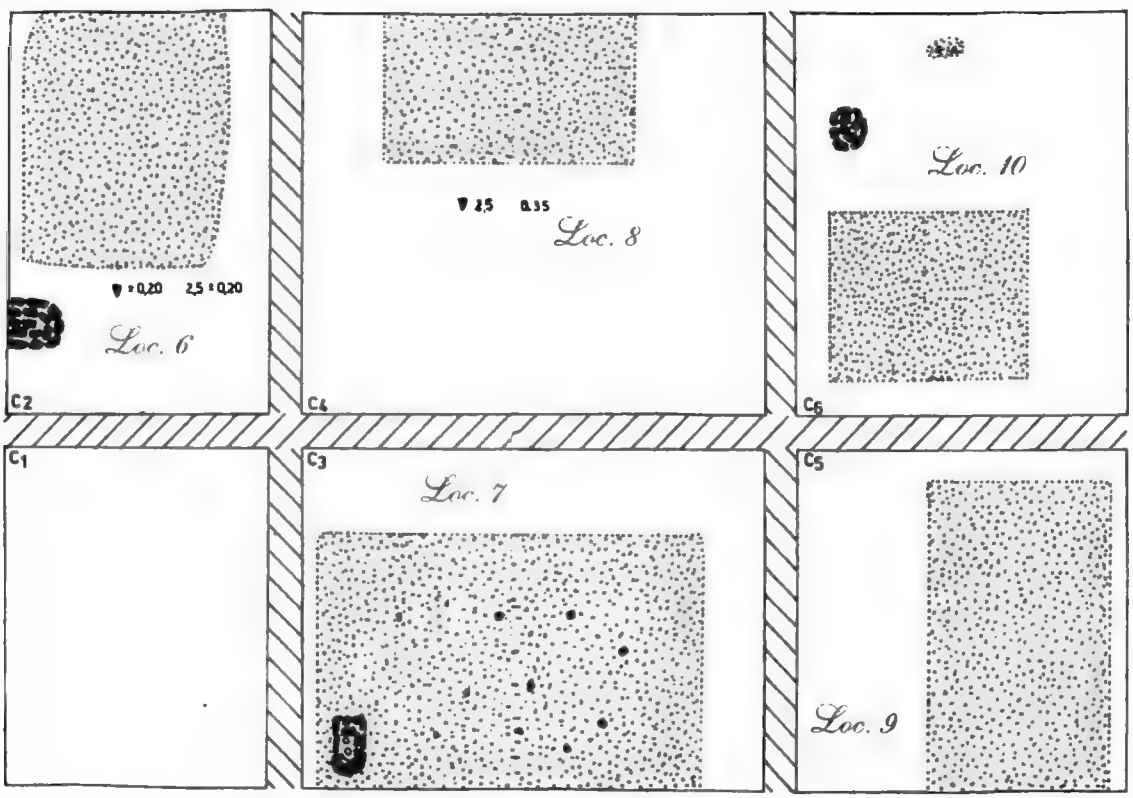

Fig. IVg.11. Suplac, planuri de locuințe, după D. Ignat

În cercetările echipei clujene au fost găsite trei complexe, ***P1 (L1,*** fără să știm dacă este complex sau o încăpere de la un complex), ***locuințele 2 și 3*** (formate, după cât se pare din trei încăperi).

Locuința 1 (- 0,45-0,55 m) a fost cercetată doar parțial, Fig.IVg.12, restul întinzându-se spre V (circa două-trei părți). Câteva gropi din nivelele posterioare locuirii neolitice au afectat

https://biblioteca-digitala.ro

depunerile de chirpici. Materialul arheologic era destul de sărac, constând în special din fragmente ceramice și aschii din silex. Unele gropi descoperite în zona locuinței provin de la construcții din stratul următor, iar altele sunt făcute în timpul funcționării locuinței.

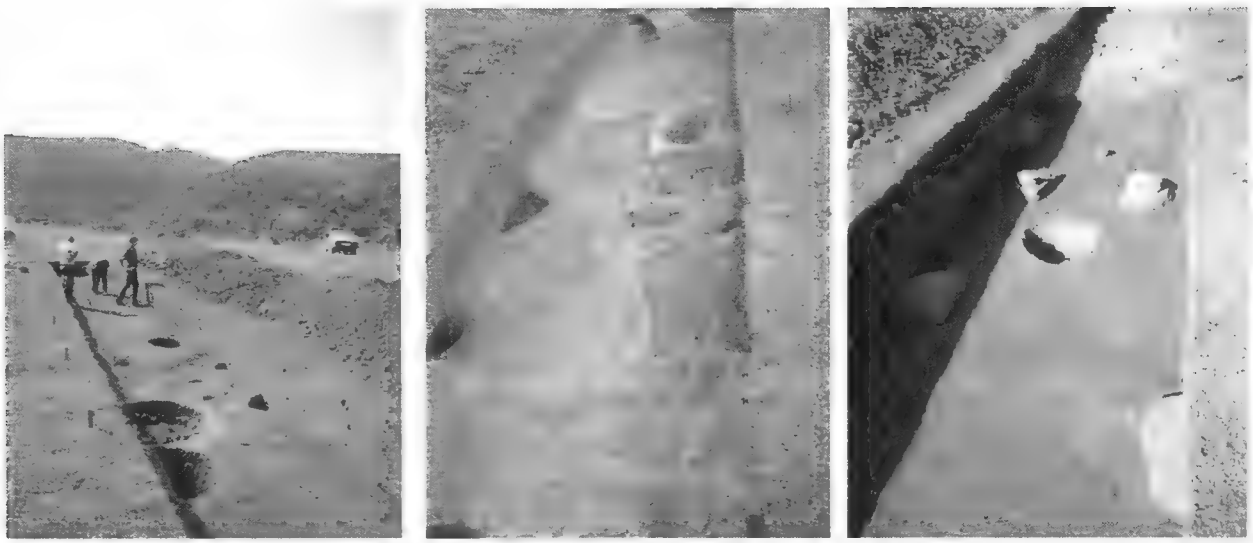

Fig. IVg.12a. Suplac - Corău III, L1; b) gropi ce străbat L1; c) gropi de stâlp la E de L1

Locuința 2 (-0,45 - 0,55 m) era de fapt un complex de locuințe sau o locuință cu mai multe încăperi. Lățimea îngustă a secțiunii nu a oferit date suplimentare, iar complexele nu au putut fi preparate în întregime.

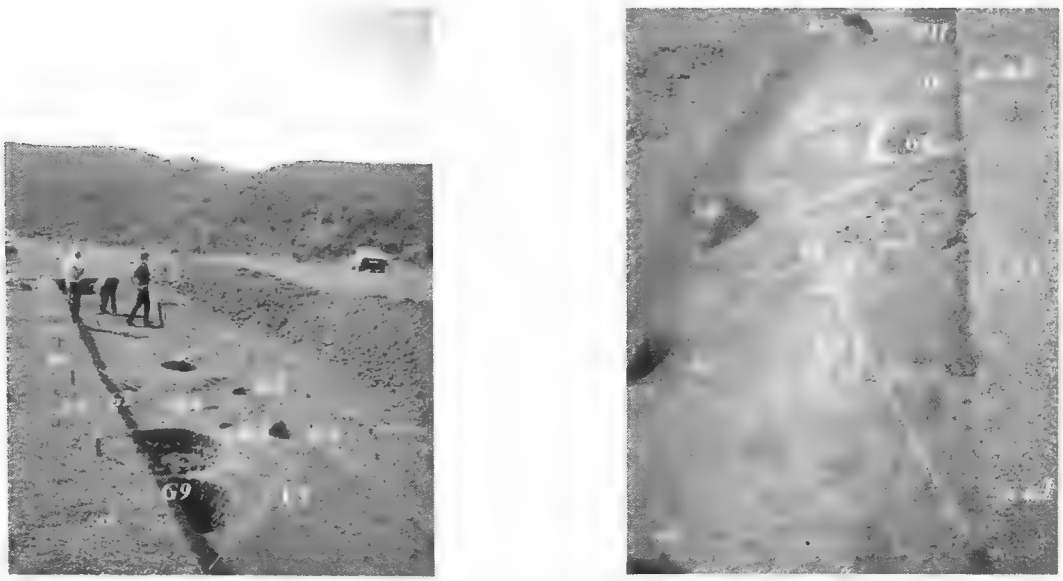

Fig. IVg.12d-e. Suplac - Corău III, zona L1, spre E și spre V

De la E spre V au fost marcate următoarele complexe: gruparea 2a, 2b centru, 2c spre V. Cercetarea complexelor nu a fost încheiată, deoarece se urmărea delimitarea lor în vederea deschiderii unei suprafețe în momentul sistării lucrărilor. Ca și la Țaga, în interiorul locuințelor au fost descoperite pietre mari, care nu aveau rol arhitectonic, ci doar unul goapodăresc. Într-un caz mărgineau un stâlp central, probabil cu rol de consolidare.

https://biblioteca-digitala.ro

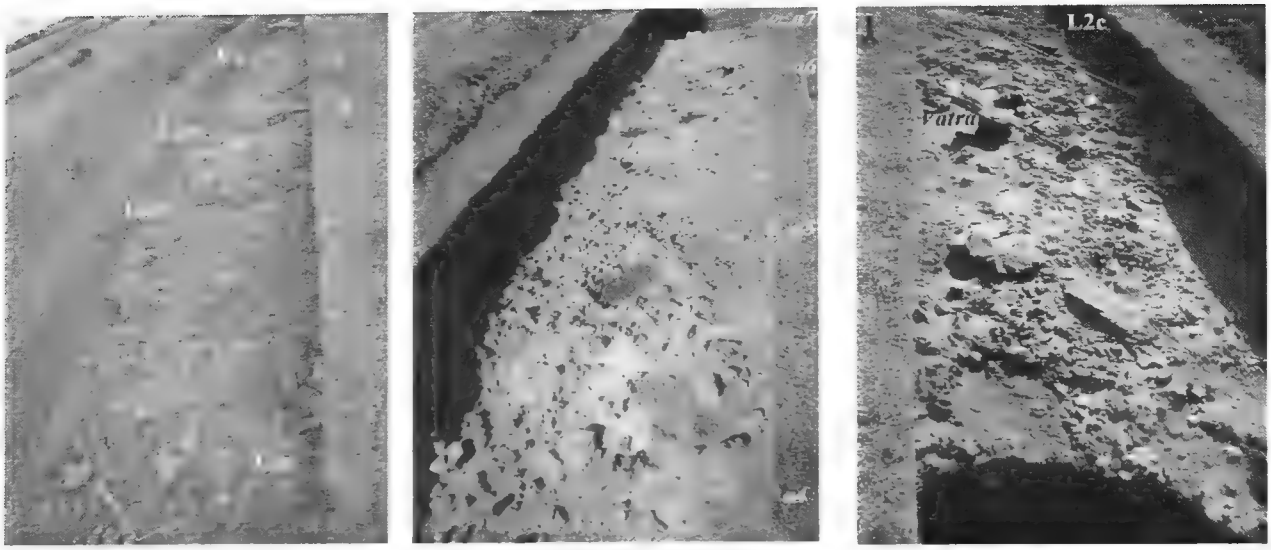

Fig. IVg.13. ▲a) Suplac – Corău III, L2; b) ▲ cu platformele 2a, 2b, 2c; c) vedere dinspre V ▲

În **încăperea 2a,** cea dinspre E, fragmentele de chirpici împrăștiate provin de la pereți, fiind căzute de-a lungul pereților, dar și în interior. Unele gropi de stâlp par să marcheze locul unor stâlpi mari de la structura de bază a locuinței, dar și în interior erau gropi de stâlpi (Fig.IVg.13b), amenajați de la început sau adăugați ulterior (în cazul în care cedează unii căpriori). Într-un caz, pe peretele de SE, s-au putut observa trei pietre grupate într-o groapă. Ele ar fi putut fi folosite la fixarea stâlpului.

Între încăperea **a** și b se observă un spațiu gol în masa de chirpici, care marchează traseul peretelui ce avea, din loc în loc, stâlpi de la structura de bază a construcției.

Încăperea 2b, în zona centrală, avea o mai mare aglomerare de chirpici, ce provenea de la un perete de lemn răsturnat după ardere. În Fig.IVg.13c se poate observa o groapă de stâlp săpată ulterior, care străbătea podeaua locuinței, ce a dus la îndepărtarea chirpiciului, fiind vorba de o etapă și mai târzie. Tot acolo era o grupare de pietre, considerată inițial vatră. Lipsa urmelor de ardere ne determină a o considera ca parte din podea, cel puțin dintr-o anumită fază de funcționare. Vatra se găsea la cca. 1,2 m de peretele de NV.

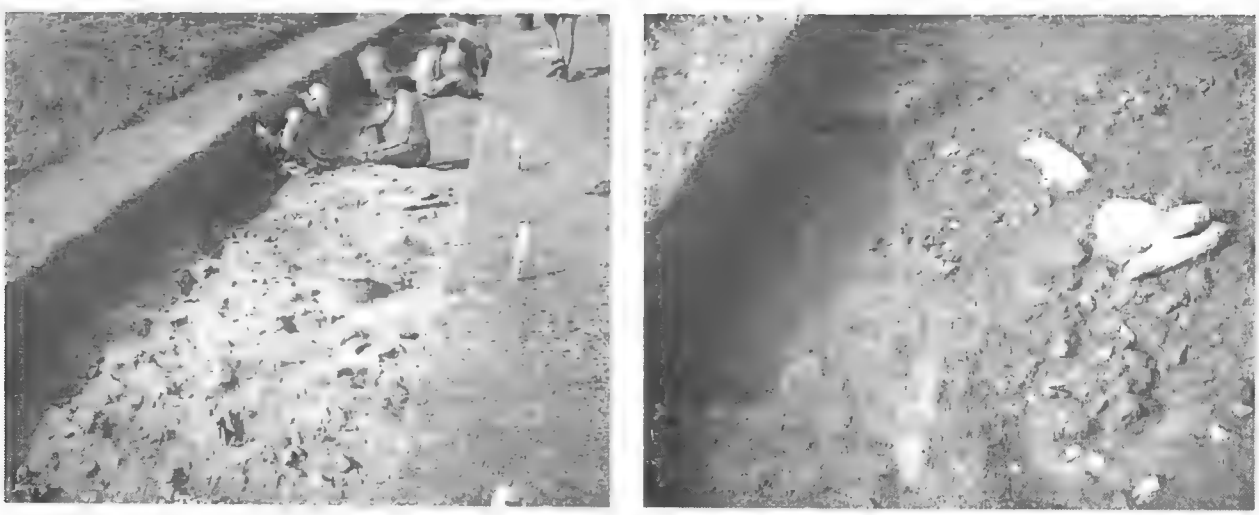

Fig. IVg.14a. Suplac – Corău III, ▲L2b, vedere dinspre E; b)▲ L2b vedere dinspre N

https://biblioteca-digitala.ro

Într-un alt caz, în încăperea **b** se poate observa gaura circulară a stâlpului mărginit de lespezi (Fig. IVg.15a) așezate orizontal, grupate într-un pătrat cu laturile de cca. 1 m. Este clar că lespezile țin de podea. Ele marchează o zonă gospodărească ce necesita pietre. În vecinătate este o altă grupare de pietre, aproape circulară. În acest moment semnificația pietrelor ne scapă. Ele sunt parțial tasate, dar inițial pavajul pare să fi fost realizat cu grijă. Dimensiunile mari ale pavajului exclude interpretarea lui ca bază de vatră, în alte cazuri pietre mai mici erau folosite ca pat al vetrei. Pietrele din baza vetrei au urme de ardere, situație constată și de D. Ignat în 2002 la Suplac și de noi în două din vetrele unei locuințe de la Ruginoasa (săpături M. și Gh. Lazarovici 2002).

Din aceeași rocă (de origine locală, din structura dealului pe care este situl) a fost confecționat un lustruitor păstrat *in situ* (Fig. IVg.15b), așezat peste resturi dintr-o podea arsă. La această încăpere podeaua avea și lipituri de la reparații ulterioare. Precizăm că este vorba de podea și nu de vatră, pentru că vetrele în această stațiune, ca și în altele, sunt construite din altă argilă, sunt mai dense (de la bătut) și au urme de arderi mai profunde și îndelungate, iar pietrele au urme de ardere pe ele. Podeaua locuinței, pe o anume porțiune era din lespezi. Într-un caz, o lespede pusă în dungă servea ca margine de vatră, vatra fiind din pietre de râu (Fig.IVg.15b). Între pietre au fost descoperite resturile unor stâlpi de la structura de bază a locuinței, uneori a unor colibe ulterioare (Fig. IVg.15a).

Încăperea c, cea dinspre V, avea o cantitate mai mică de chirpici de la pereți, fie structura pereților era din bârne, iar chirpiciul acoperea doar spațiul dintre bârne, fie funcționalitatea încăperii nu necesita bârne (cameră de vară, magazie în timp de iarnă). În acest sens sunt numeroase analogii etnografice care ar explica asemenea funcționalități. Pentru magazie pledează prezența unor casete cu marginile de piatră, un lustruitor și o râșniță aflate în vecinătate.

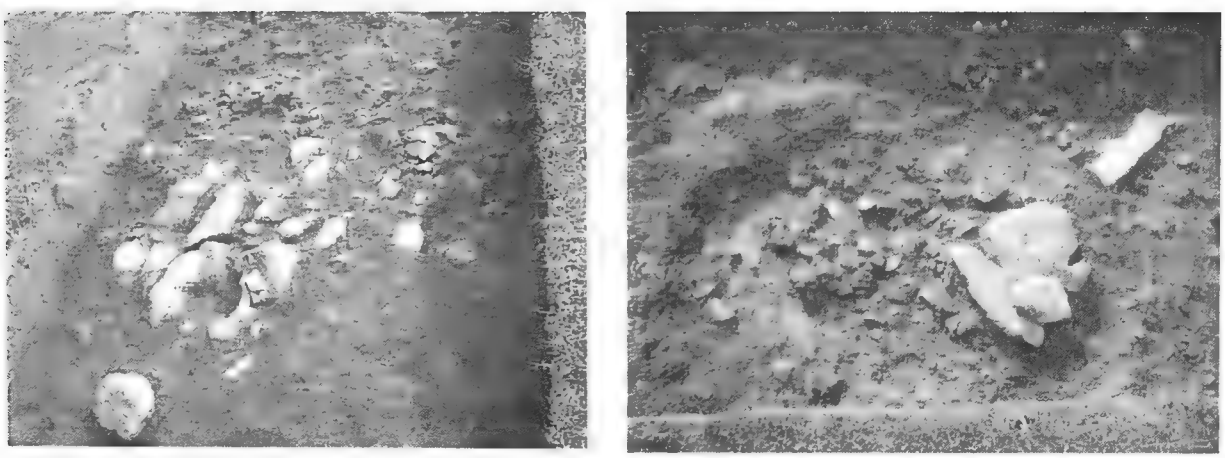

Fig. IVg.15. Suplac – Corău III: a) groapă de stâlp și podea din lespezi; b) lustruitor, în spate vatră

O asemenea situație a fost surprinsă la Baltă Sărată în 2001, doar că acolo era o parte a unei locuințe cu o asemenea funcționalitate și nu o încăpere (Lazarovici Gh., Petrescu 2002). De altfel încăperi speciale pentru păstrarea cerealelor, pentru măcinarea lor au fost descoperite la Banjica, în cultura Vinča, lângă Belgrad și în stațiunea de la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001, 262-265 și bibl.). Locuința 2 ridică câteva probleme privind modul de

https://biblioteca-digitala.ro

construcție al complexelor neolitice din Transilvania, unde cercetările în această privință au fost lacunare.

Locuința 3. În acest stadiu al cercetărilor, considerăm că și acest complex are tot trei încăperi, fiind posibil ca la prelucrarea completă să mai apară și alte încăperi sau anexe.

Încăperea 3a, partea dinspre răsărit a complexului, era separată de un rând de stâlpi. De-a lungul pereților sunt resturi de chirpici cu urme de pari și nuiele. Acestea demonstrează că pereții interiori, cel puțin în acest caz peretele de vest, erau din asemenea împletituri, lipite cu argilă. Peretele de nord a ars în picioare, dovadă chirpiciul consistent de lângă perete (Fig.IVg.16a).

Încăperea 3b se afla în centrul locuinței sau a complexului de încăperi. Ea avea podeaua din pământ bătut (lut amestecat cu humus) și ars. Partea dinspre peretele de nord a fost mai bine lucrată, iar lutul a fost mai gros. Unele spații goale dintre chirpici par a marca locul unor stâlpi, situație care se va elucida la demontarea completă a chirpiciului și podelelor. Atât în interior cât și de-a lungul pereților celor trei încăperi se observă urmele unor stâlpi. Dacă viitoarele cercetări vor confirma aceste observații, avem de a face cu o structură gândită anterior la care se adaugă reparațiile ulterioare. Prezența unor gropi mai largi arată o amenajare ulterioară, cele înguste sunt de la construcția inițială.

Încăperea 3c (Fig. IVg.16a, c) era situată spre V. În acea zonă a fost găsit un al doilea rând de lipituri, nu prea bine legate sau reparația nu necesita suprafețe prea mari. De altfel și acum s-au constatat numeroase denivelări, provenind de la diferitele tasări ale podelei.

Fig. IVg.16. Suplac – Corău III: a) L3 vedere dinspre E; b) L3c, vedere dinspre V; c) L3c, dinspre E

În vecinătatea intrării a fost descoperită o platformă de pământ ars, de formă drep-tunghiulară (1– 1,10 x 0,80 m).

https://biblioteca-digitala.ro

Intrarea de vest și șanțul de fundație al pereților (Fig. IVg.16b-c). În afara construcției, la ambele capete, la cca. 30 cm sub nivelul de dărâmare al construcției au fost surprinse șanțuri de fundație a pereților. Din loc în loc sunt gropi de stâlpi masivi, dar și altele, de la stâlpi mai mici (colegii de la Zalău au surprins situații mai clare).

Direcția șanțurilor de fundație este aceeași cu cea a pereților intermediari, care de cele mai multe ori sunt în unghi drept. Fiecare din aceste șanțuri se încheie cu câte un stâlp masiv, motiv pentru care considerăm că au fost surprinse intrările, ce aveau o deschidere de cca. 1 m.

Șanțurile de fundație au lățimea de cca. 25-30 cm sau mai mult, adânci de cca. 60 cm (Fig. IVg.16b-17,18b). Asemenea șanțuri au fost descoperite și în cazul locuinței cu vatră investigată de D. Ignat, dar și în sectorul cercetat de colegii de la Zalău, care au surprins și stâlpi de colț, la echipa clujeană fiind doar margini de intrări. Șanțuri de fundație de acest tip au fost descoperite în cultura Vinča la Zorlențu Mare, Parța, Gomolava (Brukner 1988, 35, fig. 1), Opovo, Slatina, Ovčarovo ș. a. (Lazarovici Gh. 1979, pl. I; Lazarovici Gh. et alii 2001, fig. 59-61, 63-67, 71-75, ș.a.; Todorova 1976; Todorova, Vaisov 1993, 33-37).

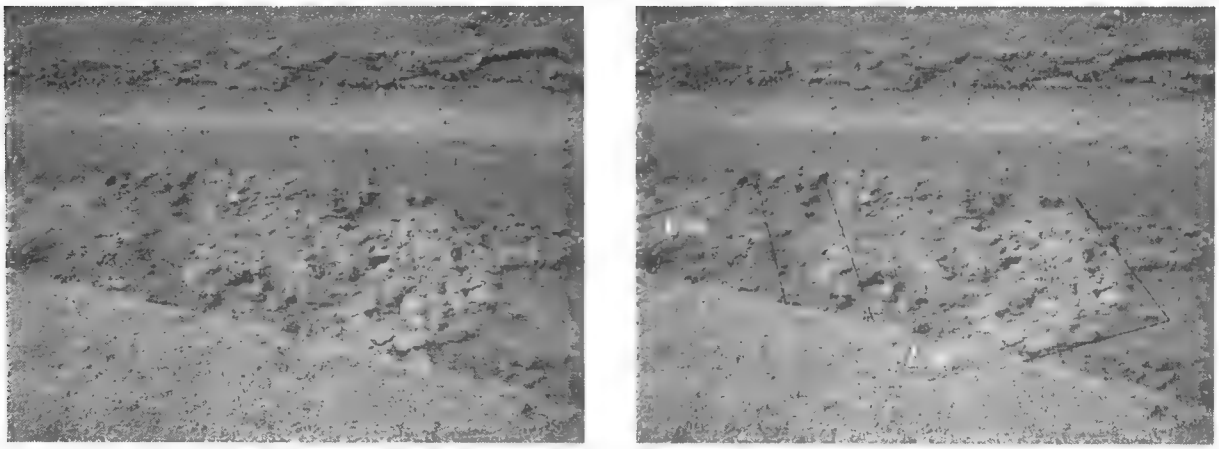

Fig. IVg.17a-b: Suplac – Corău III, L3 vedere spre S, cu încăperile a și b

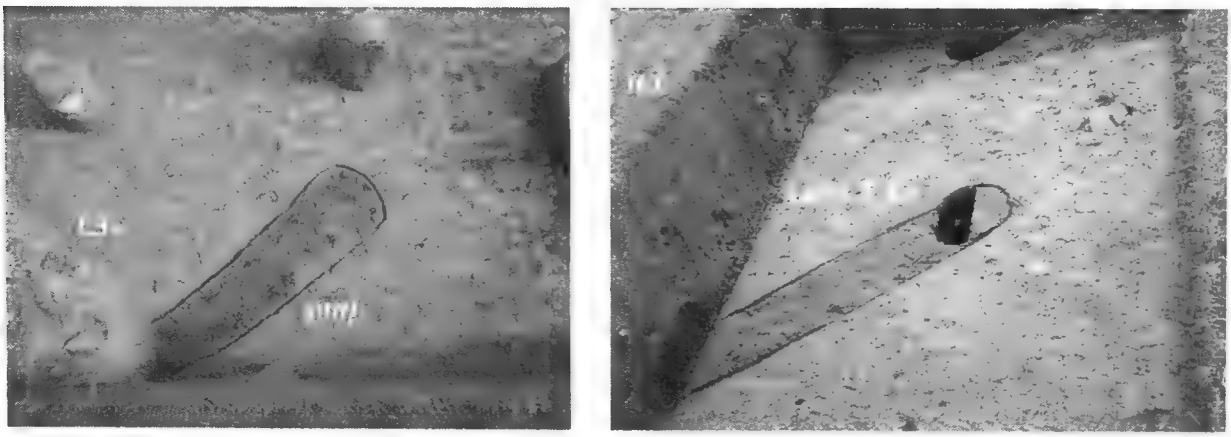

Fig. IVg.17. Suplac – Corău III: c) L3a, intrarea de E; d) L3c, intrarea de V

În interiorul locuinței au fost descoperite mai multe găuri de stâlp, de la structura de bază a construcției. Aceștia au fost puși înainte de amenajarea sau refacerea podelei cu lespezi de piatră (Fig. IVg.15a, 17d). Prezența unor stâlpi mari în interior indică, credem noi, faptul că

https://biblioteca-digitala.ro

avem de a face cu o construcție cu mai multe încăperi. Asemenea situații se întâlnesc în Ungaria, la același orizont, la Gorzsa (Horváth 1991; Lazarovici Gh. et alii 2001, 88 și urm.).

Vetrele

În locuințe, în afara lor (poate că este vorba de alte locuințe, ce nu au fost depistate, secțiunea îngustă, sondajul lat de numai 2 m nu permite întotdeauna identificarea și localizarea marginilor unui complex) la adâncimi diferite au fost descoperite aglomerări de pietre orizontale, de dimensiuni diferite. Inițial, datorită dimensiunilor lor mari (1,2 – 1,4 m) și a răspândirilor de pietre ce ajungeau la 2 m, s-a crezut că este vorba de o podea de locuință cu vatră de pietre (în loc. 1c vatra avea 1,05 m^2: Ignat 1998, 26, 30). Asemenea complexe sunt cunoscute la Ostrovu Golu (dimensiunile erau mari, de cca. 6 x 4 m), și la Leț în cultura Starčevo – Criș.

Aceste aglomerări erau formate din două-trei pietre de râu, adunate din Barcău (asemenea pietre apar la gura de ieșire a Barcăului dintre dealuri, unde se află un vad), de la numai 250-300 m de marginea stațiunii.

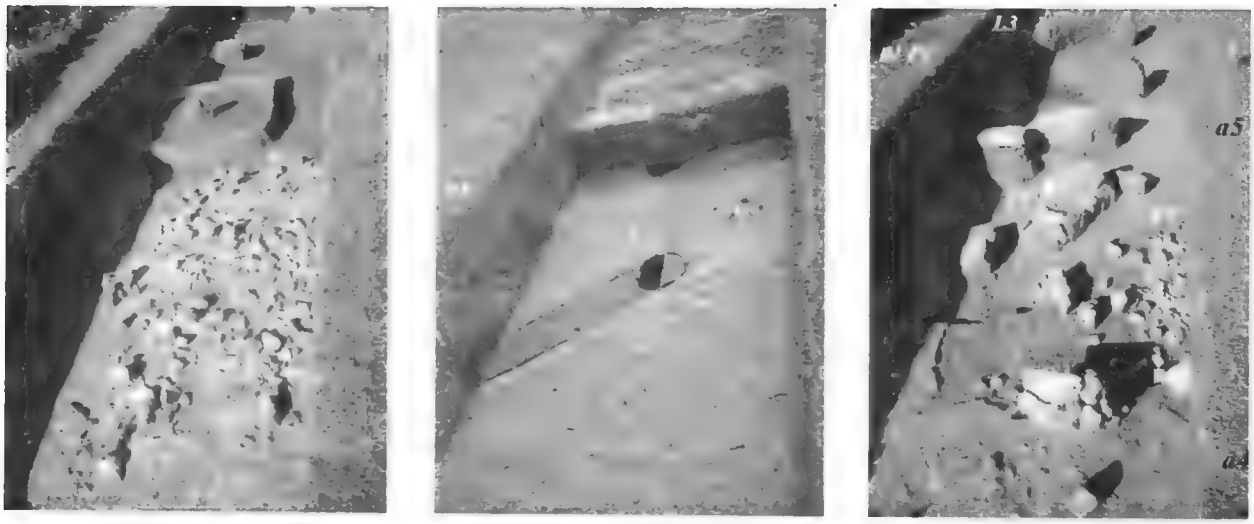

Fig. IVg.18. Suplac – Corău III: a) vatră cu pietre, L3; b) L3c, intrarea de V; c) L3, vatra

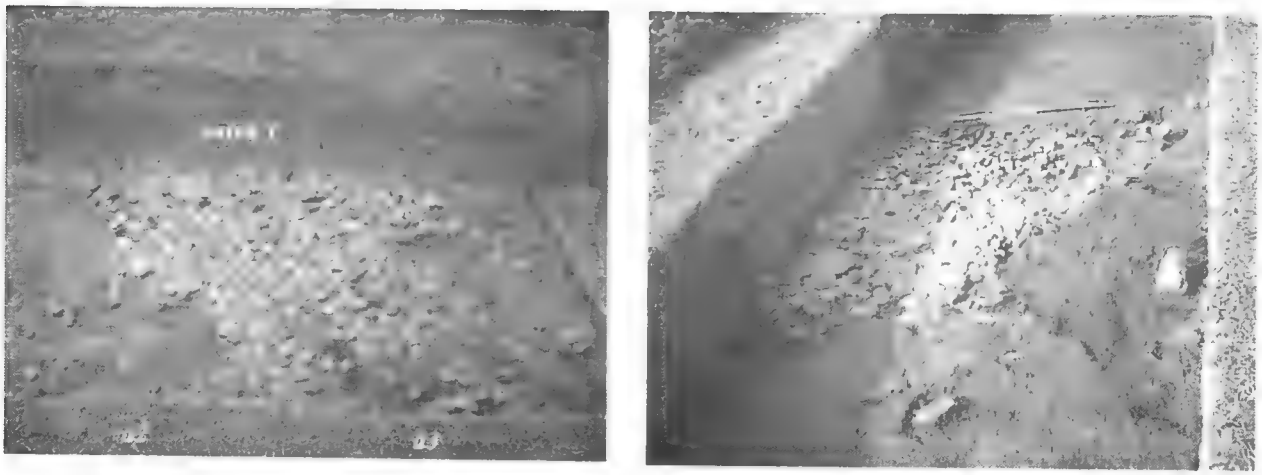

Fig. IVg.19a-b: Suplac III, vatra 1

https://biblioteca-digitala.ro

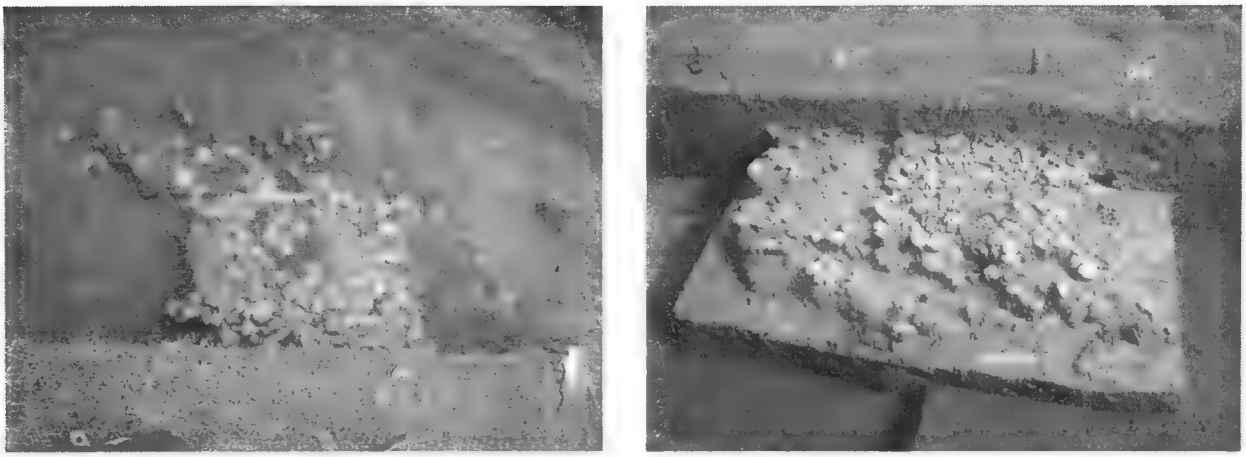

Fig. IVg.19c-d. Suplac – Corău III, vatra 2

Vatra 1 era în afara unui complex, Fig. IVg.19a-b. Inițial a fost o concentrare de cca. 90 x 1 m, apoi a fost mutată spre sud și mărită. Răspândirile ulterioare și modificările deformează imaginea asupra dimensiunilor. Oricum arată o folosire îndelungată a vetrelor în aceeași zonă, dar raportul cu complexele din preajmă mai trebuie studiat.

Vatra 2 reprezintă o aglomerare de pietre prinsă doar parțial în secțiune, cu două faze. În ambele faze vatra a fost străpunsă de gropi, umplute apoi cu pietre (Fig.IVg.19b-c). Rostul acestor găuri astupate nu este foarte clar. Ceramica de la acest orizont indică faza a III-a a grupului Suplac, aflată în retardare.

Vatra 3, cu un singur nivel, aparține unui orizont timpuriu Suplac III și a fost parțial răvășită, Fig. IVg.20c. Între ea și nivelul III târziu sunt depunerile complexului 6a, marcat prin pietre mari, dispuse într-o anume ordine.

Vatra 4 (Fig. IVg.20d-e) a oferit cele mai bune exemple privind etapele de refacere, funcționalitatea și folosirea ei. Prima aglomerare pare să fi fost circulară și cu pietre mai mari, unele de râu, altele lespezi locale (Fig. IVg.20e). Asemenea lespezi au apărut la una dintre vetrele din locuința 2 (Fig. IVg.14-15). Lipitura de lut, deși nu era prea groasă și nici prea bine arsă, totuși s-a păstrat (Fig. IVg. 21a-b). Din penultima etapă de refacere s-a păstrat un vas îngropat, acoperit de lipiturile ultimei etape (Fig. IVg.20e).

Fig. IVg.20. Suplac – Corău III: a-b) vatra 2; c) vatra 3

https://biblioteca-digitala.ro

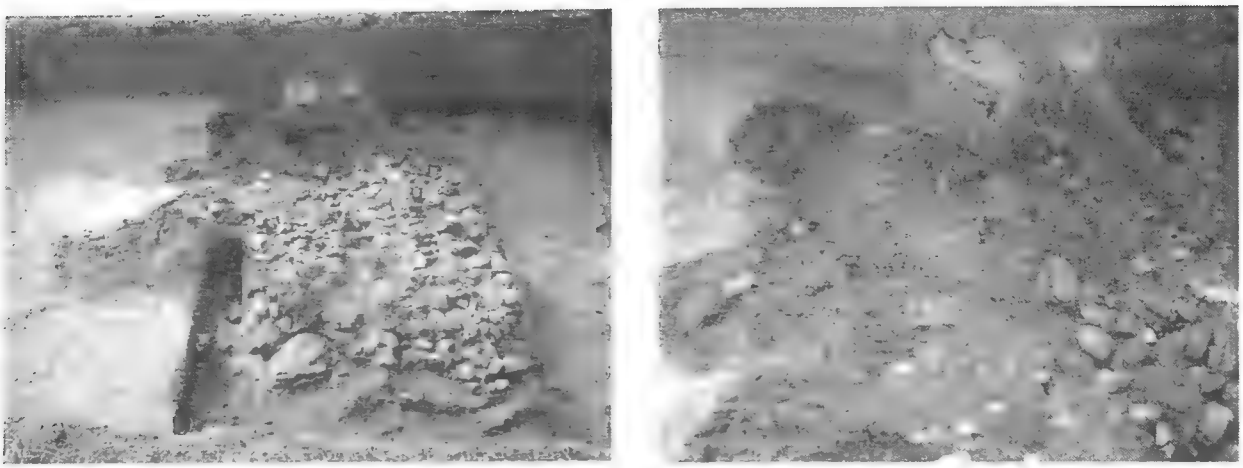

Fig. IVg.20d-e. Suplac – Corău III, vatra 4, vedere spre S; vatra 4, detaliu cu vase, etapa 3

Situația nu este singulară la Suplac, o astfel de descoperire a fost făcută în 2002 și de D. Ignat. Este posibil ca vasele din vecinătatea vetrei să fi conținut produse necesare gătitului (apă, ulei, sare), dar nu este exclus nici un ritual legat de fundarea și funcționarea vetrei, ambele vase descoperite la Suplac fiind în poziție normală, dar îngropate cca. 10 cm.

Aglomerări de pietre, considerate podele de locuință au fost semnalate și în cercetările D. Ignat (inclusiv în 2002, când în interiorul unei locuințe a apărut o vatră mare, cu pietre la bază, ce avea două faze de refacere). Studiind atent dispunerea pietrelor, straturile de pietre, împrăștierea lor, s-a surprins într-un caz, la vatra 4, două straturi de lipituri arse (cel inferior mai bine păstrat), care au permis concluzia că este vorba de fapt de vetre. Dimensiunile mici, faptul că cel mai adesea sunt în afara locuințelor, urmele de lipitură, constituie argumente pentru considerarea lor ca vetre.

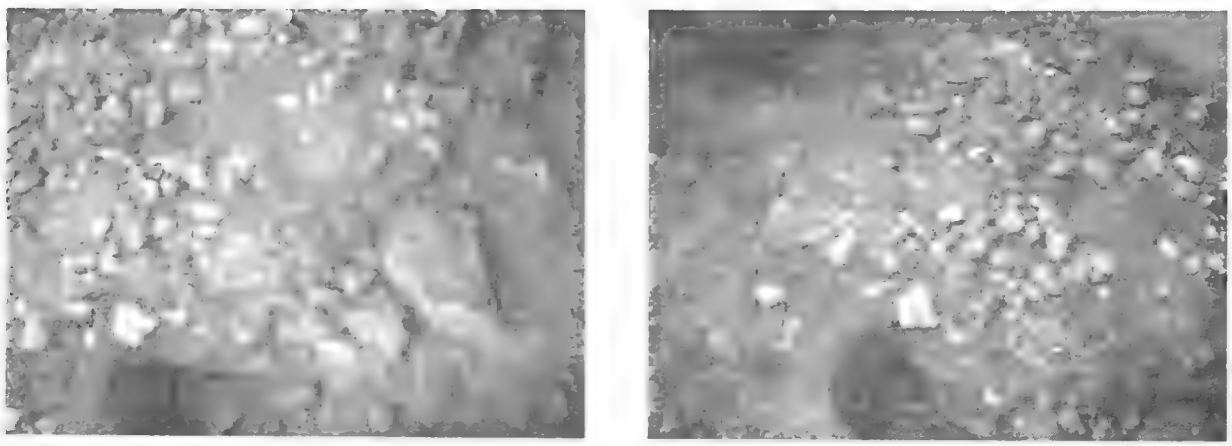

Fig. IVg.21.a-b. Suplac – Corău III, vatra 4 detaliu, etapa 1 și 2; margini de pietre la cele 3 etape de refaceri

Bordeiele

Informațiile sunt lacunare, fiind publicate doar scurte referiri și planul privind dispunerea lor (B1-4, numerotare Gh. Lazarovici 2002: Ignat 1998, fig. 13, 17; B5), mai ales că acestea erau în marginea secțiunilor ce nu depășeau 2 m.

Din studiul profilelor și dimensiunile de pe plan, ***B1*** avea 3 p (= dimensiune parțială) x 1p x 0,45 m; ***B2*** era de 2,6 x 1,2 p x 0,5 m; ***B3*** avea 5 x 0,5 p x 0,35 p ; ***B4*** de 3,4 x 0,5 p x 0,5

https://biblioteca-digitala.ro

m. Profilul lor era ușor albiat. B3 pare să fi fost semibordei, celelalte avea dimensiunile unor bordeie obișnuite.

Bordeiul 5 de cca. 3,8 m lungime (prins parțial oblic în secțiune) avea în marginea de est o groapă anexă ce putea servi la păstrarea unor produse. Marginile sale albiate arată că a stat o vreme deschis după care s-a astupat. In el au fost descoperite fragmente ceramice pictate gen Lumea Nouă – Cheile Turzii – Peștera Devenț. Tot spre marginea de est se afla o mică groapă, situată la cca. 80 cm de marginea gropii anexe, care ar putea ține de structura acoperișului. Bordeiul avea două faze de funcționare și una de umplere, groapa anexă aparținând ultimei etape de funcționare. Prezența unei locuințe cu vatră deasupra a deranjat unele detalii (mai sus, Fig. IVg.8).

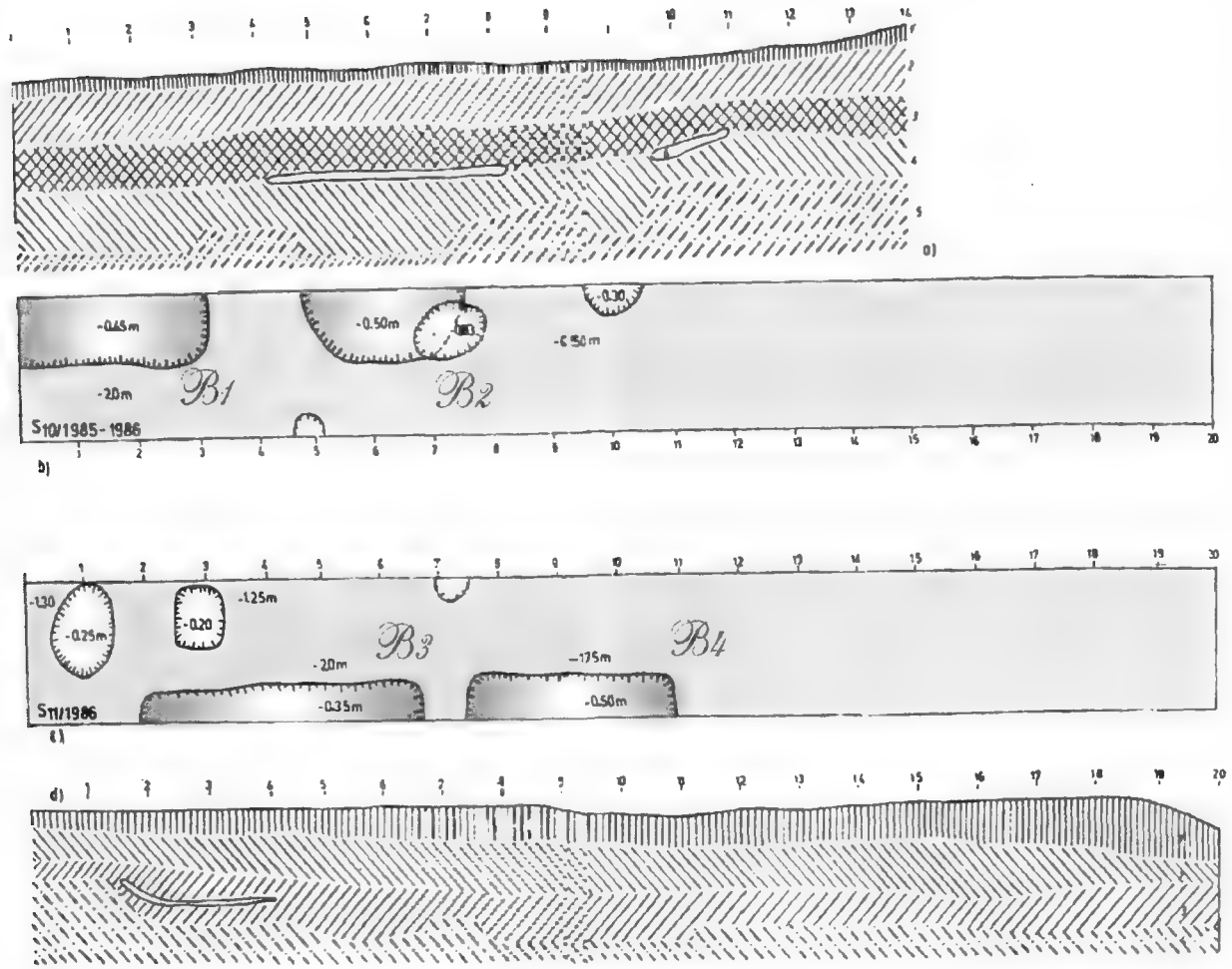

Fig. IVg.22. Suplac, planuri și profile de bordeie, după D. Ignat

Gruparea bordeielor se leagă, foarte probabil de începutul locuirii din etapa Suplac I, în B5 nefiind descoperite materiale Pișcolt.

Mormântul de incinerare. În afara șanțului de apărare (?), în partea superioară a unei gropi a fost depus un vas cu gura în jos. În vas s-au găsit oase calcinate. Deoarece săpăturile au fost întrerupte brusc, cercetarea nu a fost încheiată. Mormântul era în perimetrul unei gropi, foarte probabil semibordei, după adâncimea mică. Oasele au ajuns la Muzeul din Zalău.

https://biblioteca-digitala.ro

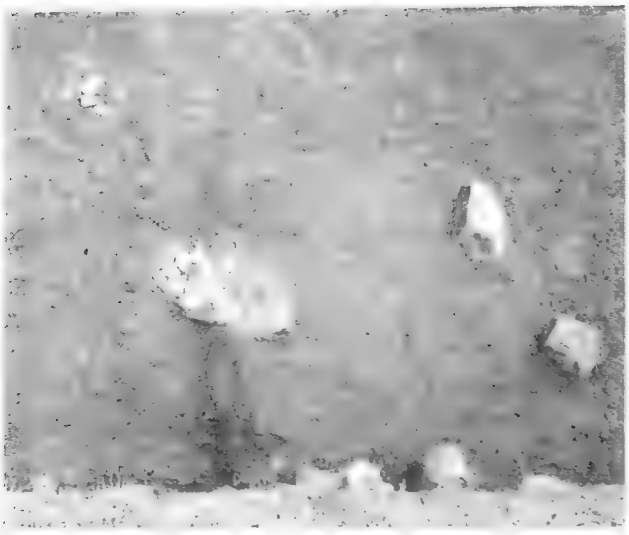

a

Fig. IVg.23. Suplac – Corău III:
a) depuneri de vase la -0,55 m; b) vase îngropate în marginea de S a vetrei 4; c) vas cu oase calcinate

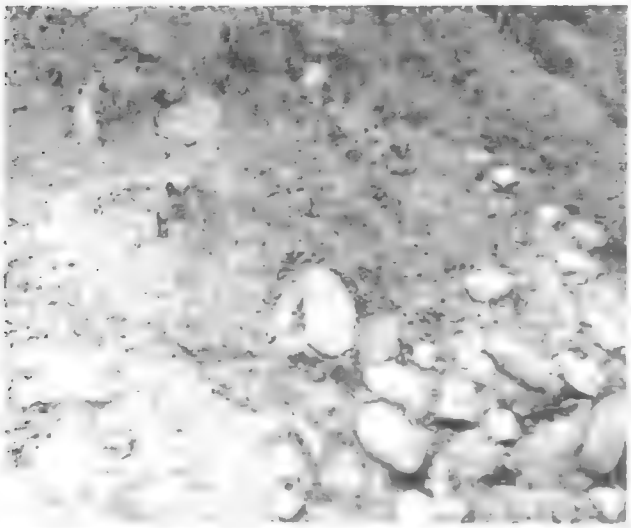

b

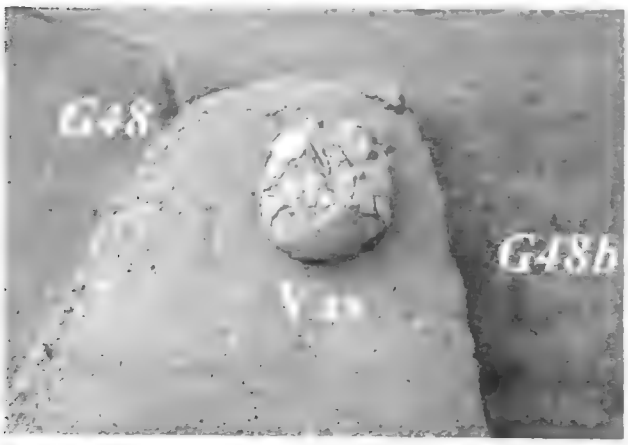

c

Morminte de incinerare apar în neolitic târziu, în terminologia civilizațiilor din Grecia, în vremea neoliticul mijlociu la noi, în cultura Larissa (Hourmouziades 1973, 201-202, 209), contemporană cu Vinča A (Lazarovici Gh. 1977b; 1978). În neoliticul târziu apar în grupul Suplac, la Suplac (Ignat 1998, 56-61; în săpăturile colegilor de la Zalău și ale lui Gh. Lazarovici, în situl Corău III sau Porț: săpături de salvare 2002), în cultura Lengyel, în Austria (Lenneis et alii 1995, 93 și urm.), în Boemia în cultura Jordanovo – Jordansmühl (Novotny 1950; 1958; Zápotocká 1966, 54) ș. a.

In Secțiunea 1 (Fig.IVg. 23a) au fost descoperite trei vase pe același nivel de călcare, care nu făceau parte din inventarul vreunei locuințe, ci poate dintr-o groapă (pe o circumferință de cca. 60 cm). Tot acolo au fost găsite câteva oase arse, dar nu suntem siguri dacă au fost depuse împreună cu vasele sau erau acolo întâmplător, deși oase arse apar destul de rar în strat. Nu le putem considera a fi totuși morminte.

Altă depunere de care am mai amintit era cea din marginea vetrei 4 (Fig. IVg.23b). Deasupra intersecției dintre G48 și G48b a fost găsit un vas cu gura în jos în care au fost găsite oase arse (Fig. IVg.23c).

Alte complexe

La nivelul locuințelor și un nivel mai jos, au apărut aglomerări de lespezi (câte două-patru lespezi) din rocă locală. Numerotarea lor a fost în continuarea locuințelor, socotind că ar putea fi urme de la construcții de lemn așezate pe pietre pentru a nu putrezi bârnele, obicei întâlnit la case și șuri țărănești. Acestea au fost definite cu termenul de *complexul 4-6*, fără a putea aduce alte precizări decât că pietrele par grupate după forme geometrice.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVg.24. Suplac – Corău III: a) complex 4; b) gropile 1-4; c) complex 6

Șanțul neolitic

În blocul F9 (c. a9-a10) au fost descoperite resturile unei gropi ce pare a fi un șanț de apărare. La 3 m de el, pe o distanță de cca. 30 m nu mai erau alte complexe arheologice, după care reapăreau depunerile legate de stațiunea Corău I din etapele Suplac I și II. Tot aici se opreau și depunerile nivelului I ce sunt mai timpurii decât materialele din nivelul Suplac, faza I de la Corău I.

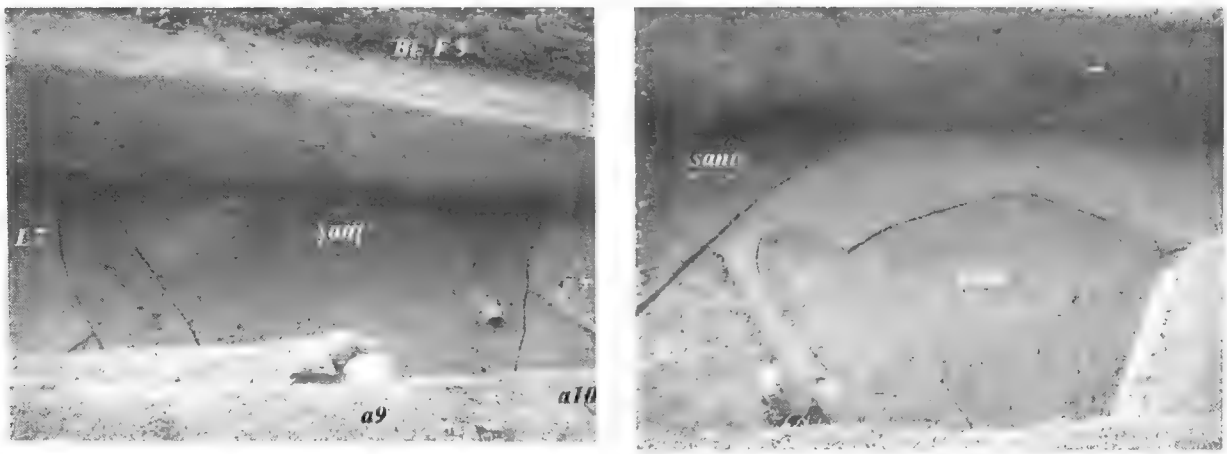

Fig. IVg.25. Suplac – Corău III:
a) șanțul neolitic mijlociu și complexe ulterioare; b) gr. 48, 50 și peretele de vest al L7

Șanțul era tăiat de un altul de fundație de la o locuință de nivel Suplac III, marcată ca L7 (numerotarea merge în continuarea complexelor), complex ce ținea tot de depunerile Suplac, faza III.

Gropile

La nivelul complexelor au apărut numeroase gropi. Unele țin de arhitectura nivelului Suplac III, altele țin însă de nivelul neolitic mijlociu (nu pot fi încadrate cu exactitate toate complexele, deoarece unele materiale sunt încă în studiu). Gropile pot fi separate după nivelul la care au fost depistate sau după conținutul lor.

https://biblioteca-digitala.ro

Gropi din neoliticul mijlociu

Fig. IVg.26. Corău III: a. Șanțul, L7 și gropi; b) gr. 46-47; c) gr. 49

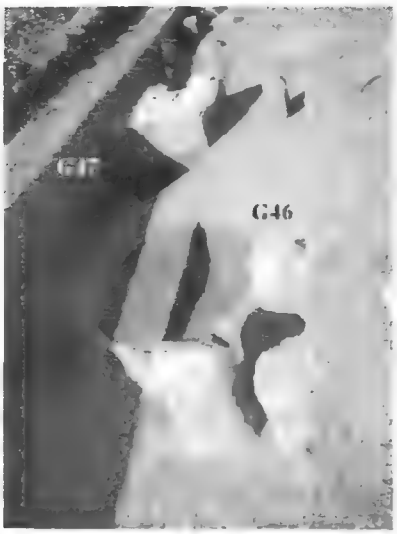

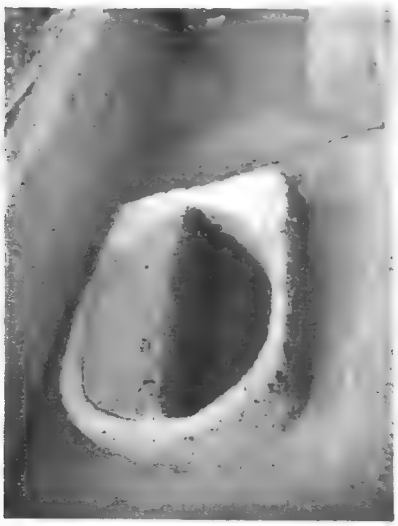

Gropile pe care le prezentăm aici sunt aranjate în ordine cronologică..

Din neolitic mijlociu sunt Gropile 48, 48b și 50, aflate în zona șanțului neolitic (Fig. IVg. 25a-b). **Groapa 50** era tăiată de șanț, deci este cea mai veche. **Groapa 48** era acoperită de depunerile din **Groapa 48a**, de un vas cu oase (Fig. IVg.23c) din nivel Suplac III și era tăiată de șanțul de vest al locuinței 7 (Fig. IVg.25a-b).

Gropile 46 și 47 porneau de la baza stratului Suplac III marcat de un nivel de călcare cu pietre (Fig. IVg.26-27). În umplerea gropii 46 erau materiale neolitice mijlocii, aflate încă în studiu. Pasta lor poate însă fi legată de finalul neoliticului mijlociu. Nu putem preciza deocamdată care este raportul cu Suplac I al acestor materiale. Un grup de pietre din nivel Suplac III suprapunea groapa 46 și respectiv groapa 47.

Gropi din neoliticul târziu

Groapa 49 era situată în aceeași zonă, în aval, lângă locuința 7 și a fost săpată din stratul Suplac III. Avea formă rotundă, diametrul de 90 cm, iar adâncimea de 0,50 m.

Groapa 1 (c. a5, la -0,45 m adâncime), Fig. IVg.28a-b, în formă de clopot, săpată din stratul galben, credem că era o groapă de provizii neolitică târzie. În interiorul ei erau doar materiale neolitice Suplac III și I (ultimele provin de la săparea ei în stratul mai vechi). Adâncimea mică a unor gropi arată diferite folosiri ale lor, dar nu ca elemente de construcție sau acestea pornesc mai de sus. Unele pietre apar pe marginea gropilor și nu în interior, marcând poate cenotafuri, deoarece nu am găsit în ele resturi de schelete. Groapa avea adâncimea de 0,80 m. In Fig. IVg.28 se poate vedea că ea a fost săpată după dărâmarea locuinței 1 și o perioadă cu depuneri neolitice de cca. 10 cm. Unele gropi au în umplutură pământ galben (G28), de parcă ar fi fost introduse în ele coloane din lut galben.

Adâncimea diferită ar oferi o posibilitate de separare, dar suprafața îngustă a secțiunii cercetată, de numai 2 m, impune rezerve. Unele gropi au, poate, rol gospodăresc pentru păstrarea unor provizii sau apă la rece, asemenea procedeu fiind întâlnit la Păuleni și la Uivar.

https://biblioteca-digitala.ro

Concluzii

Cercetările de la Suplacu de Barcău, din vara și toamna anului 2002 au ridicat multe probleme, care nu au fost încă elucidate. Pe de o parte ele au avut un caracter de sondaj, principalul obiectiv fiind precizarea locuirilor, densitatea de locuire, caracterul și funcționalitatea diferitelor instalații, astfel că nu au putut contribui la elucidarea dimensiunilor și caracterului complexelor.

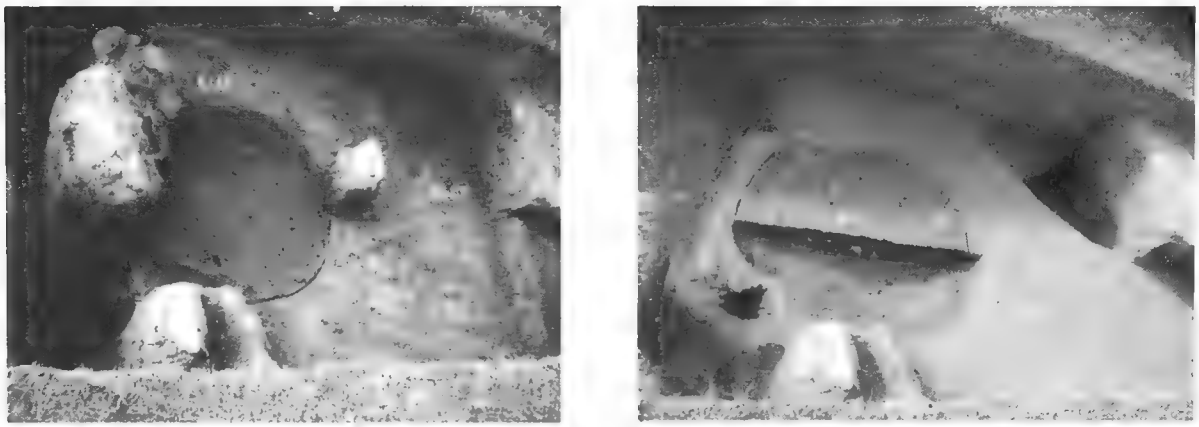

Fig. IVg.27a-b. Suplac – Corău III, gropile 46-47

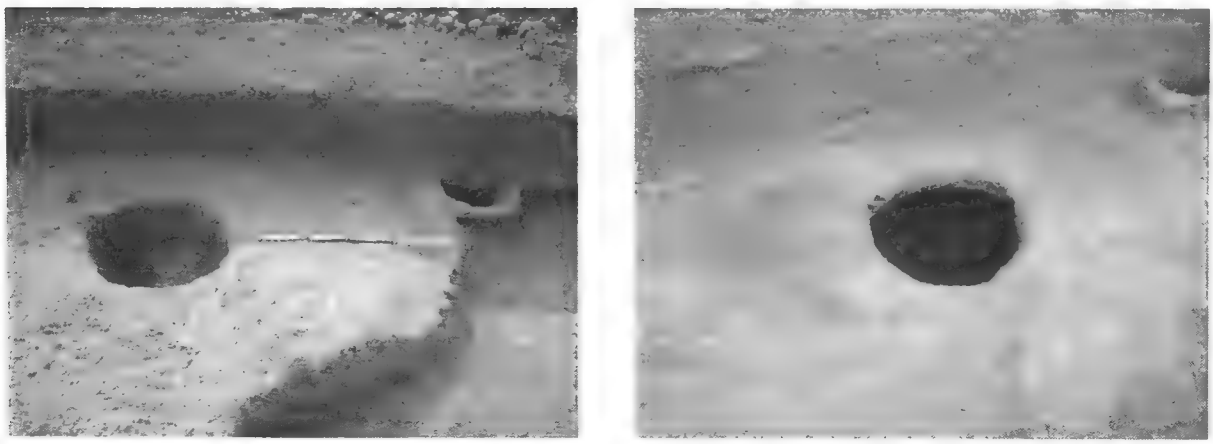

Fig. IVg.28a-b. Suplac – Corău III, groapa 1 de provizii, neolitic târziu, grupul Suplac III

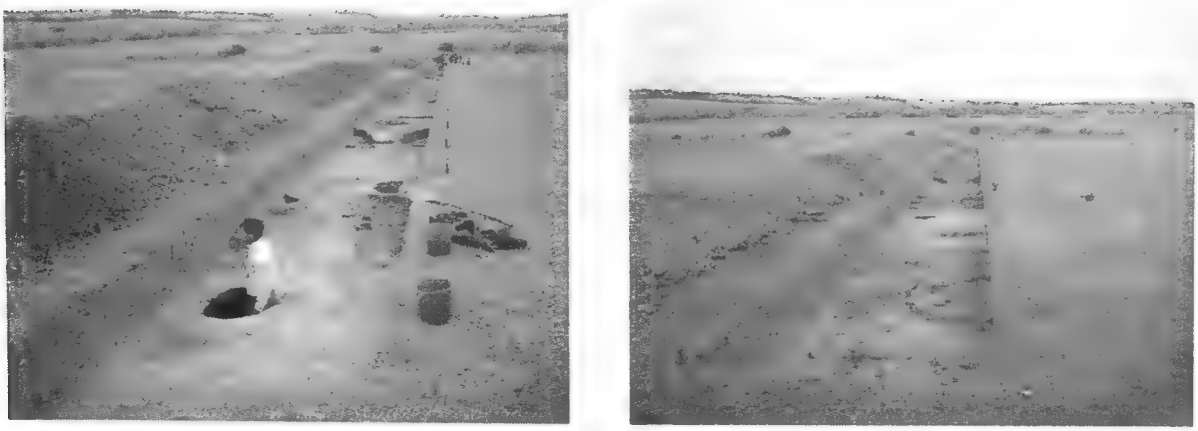

Fig. IVg.29a-b. Suplac – Corău III. Groapa 1 și secțiunea; vedere generală

Un interes deosebit este legat și de încadrarea culturală. Nu este cazul să facem o analiză critică a materialelor publicate de D. Ignat, dar unele precizări se impun. Vasul socotit

https://biblioteca-digitala.ro

Suplac I, pictat cu spirale cu pictură bună (Ignat 1998, fig. 48.1), ca și unele fragmente incizate cu motive „tisoide" sau „turdășene", ce păreau pe atunci singuratice, astăzi arată existența unei componente transilvănene de genul descoperirilor CCTLNZIS. Din acest motiv în lucrarea de față, la complexul cultural CCTLNI (Lazarovici Gh. 2000; 2002) am adăugat acum și inițialele Z (= Zau) și S (= Suplac), deoarece la geneza și în evoluția acestuia este prezentă o componentă transilvăneană, cunoscută mai bine la Zau, Iclod, Țaga, Suplac, Pericei, descoperirile fiind tot mai numeroase (recent au apărut spre nord, în vecinătatea granitei cu Ucraina). Drumul pe care îl parcurge această componentă este prin bazinul Crasnei, Fig. IVg.31, iar descoperirile care jalonează acest drum sunt cele de la Pericei (Maxim 1999; s.v. Pericei și bibl. Lakó 1981, 61; 1986, 50; Iercoșan 1997, 39).

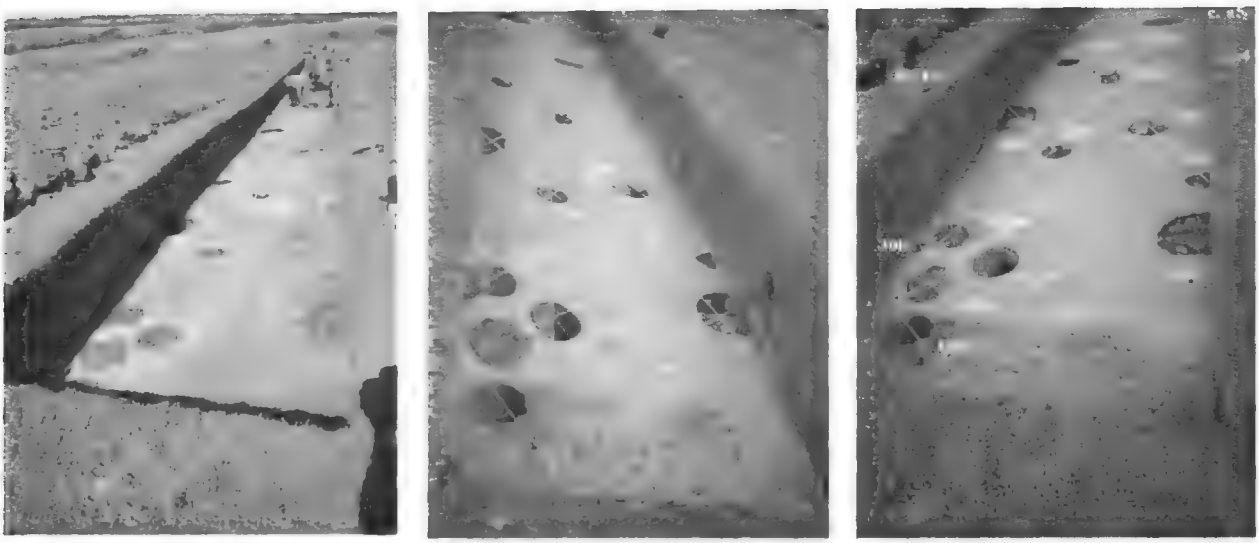

Fig. IVg.30. Suplac - Corău III: a) gropile 23-33; b-c) aliniamente posibile de gropi

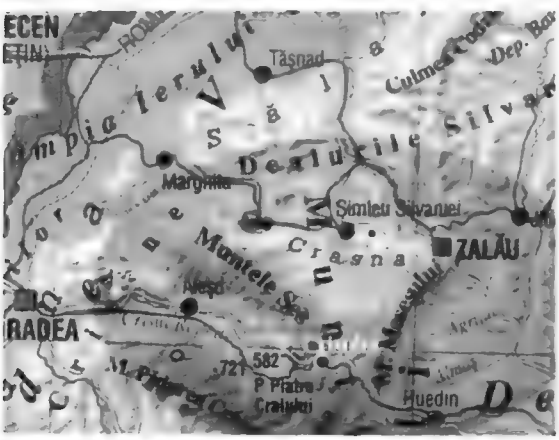

Fig. IVg.31. Unitățile geografice și culturale din zona Suplac - Pericei

Pe unde ajung aceste descoperiri la Pericei constituie o întrebare încă fără răspuns, dar nu trebuie uitat că Valea Crasnei izvorăște din munți din zona Ciucea. În culoarul Crișului Repede sunt descoperiri de tip CCTLNZIS la Vadu Crișului (Maxim 1999, cat. 1081), la Peștiș (Ignat 1973, fig. 10; Maxim 1999, cat. 731), Călata (Radu, Moiș 1973, 465-467; RepCj 1992, 81-82; Maxim 1999, cat. 231), Giurtelecu Șimleului, Pericei (Roska 1942, 249; Lakó 1979, 48; 1986, 48; Iercoșan 1997, 29; Maxim 1999, cat. 461, 731; Băcueț-Crișan et alii 2001, pl. III-XI). Privind unitățile geografice, observăm că de la Suplacu de Barcău la Marghita este o depresiune intramontană cu zone extrem de bogate, cu terenuri agricole și pădurile dintre Muntele Șăs și Dealurile Silvaniei. Barcăul, izvorând dintre Muntele Șăs și Piatra Craiului, face legătura cu descoperirile de la Vadu Crișului și mai departe spre Valea Someșului Mic. Zona este extrem de bogată în urme arheologice. Pe de altă parte, dacă privim spre Crasna în jos, observăm o legătură directă cu descoperirile de tip Pișcolt de la Tășnad și pe Barcău în jos, cu cele de la Săcuieni.

https://biblioteca-digitala.ro

h) Grupul Iclod

Acest grup își are originea într-un mare complex al neoliticului dezvoltat, încă insuficient cercetat (mai ales etapele timpurii). Nașterea sa este rezultatul direct al unor etape ale „șocului" Vinča C, respectiv grupul Turdaș. Desprinderea sa din Complexul CCTLNZIS, așa cum am arătat mai sus, are loc în zona de câmpie a Transilvaniei. În cursul fazei Iclod I s-au constatat două etape, ***Ia*** și ***Ib***.

Evoluția și cronologia

Date C14 pentru stațiunea de la Iclod și Țaga nu sunt. Ele pot fi raportate în mod general la cele de la Zau (vezi mai sus CCTLNZIS, studiul de caz Zau) sau la cele de la Petrești.

În ***Iclod Ia*** sunt încă prezente și distincte elemente comune complexului CCTLNZIS, ca la Zau de Câmpie și Cluj (în diferite puncte). În această vreme există materiale Turdaș clare. La Iclod cele mai timpurii materiale Iclod sunt asociate cu cele CCTLNZIS III, etapă genetică pentru Iclod I, Suplac I, dar nu mai sunt materiale Turdaș clare, ci doar se observă tradiția turdășeană. In ***etapa Ia*** la Iclod sunt doar bordeie și gropi. La Zau, în aceași vreme, sunt locuințe de mari dimensiuni, cu gropi adânci sau gropi în trepte, ca în Vinča C1 (la Schier) la Gomolava, Parța, dar și la Foeni.

In ***Iclod Ib*** sunt doar elemente specifice grupului Iclod. Situația diferă ușor de la o stațiune la alta (Iclod, Cluj, Zau sau Țaga), în funcție de componentele locale și intensitatea elementelor alogene (ne referim la cea de-a doua componentă, Foeni). Numărul mic de complexe închise din faza I (sunt în special bordeie, iar acestea nu sunt „complexe închise", doar o parte din conținut e sigură), nu ne permite separarea și definirea clară a intensității componentelor. Componenta Foeni nu este clară la Iclod, dar este evidentă la Zau; materiale Iclod I apar în nivel Zau - *Grădiniță* III, Zau – *Bufet* (materiale inedite, din săpăturile lui Valeriu Lazăr 1995, 283-285 și bibl.; 1996; 1998: Lazarovici Gh. 2000; Lazarovici Gh. et alii 2002a).

La Țaga, în faza veche sau Țaga I, au fost descoperite doar gropi și materiale în strat, similare celor de la Iclod I. Observăm că pe o distanță de 35-45 km situația stratigrafică și culturală se schimbă de la o stațiune la alta, dar evoluția arhitecturii nu este la fel de dinamică, cel puțin cum apare în acest stadiu al cercetărilor. Stratigrafia comparată a principalelor stațiuni ale grupului Iclod aduce argumentele necesare. Cultura Petrești urcă pe Mureș pînă în zona Clujului (Baciu - Strada Nouă: Maxim 1999). Importurile Turdaș, Vinča C1, Foeni de la Zau, într-un mediu cu ceramică pictată, marchează unele din componentele genetice ale perioadei.

https://biblioteca-digitala.ro

Stratigrafia comparată a principalelor stațiuni ale grupului Iclod (Tabel IVh.1)

Milojčić Schier	Cluj Unirii	Cluj Ștefan c. Mare	Iclod B, D	Iclod Cimitir A	Iclod zona C	Fundătura	Taga	Zau - *Bufet*	Zau - *Grădiniță*
B2.2 C1 (Vinća 6,4 m)									3,45 **Zau Ia** Import Turdaș
									3,30 Import Turdaș
									3,15 Import Turdaș
									3m **Zau Ib** Import Turdaș
									2,85
									2,70 **Zau II**
C1 C2 Vinća 6m	5- 5,2m								2,65 Import Vinća C2
	4,8 m		**Iclod Ia**						2,5 **Zau IIIa Iclod IA**
	4,5 m		**Iclod Ib**		Nivel I		**Taga I**	**Iclod Ib**	2,35 **Zau IIIb Gr. Foeni**
C2 C3 Vinća 5m	4,3 m	Nivel I **i. Precucuteni I**	**Iclod I-II**	Morminte EV			**Taga I**		2,20 **Gr. Foeni i. Precucuteni I**
	4,1 m	Nivel II	**Iclod II**	Morminte EV			**Taga IIa**	Iclod II	2,05 Foeni - **Petrești A**
			Iclod II-III Iclod Petrești	Mormintle NS	Nivel II	Iclod Petrești **i. Precucuteni I**	**Taga IIb** Iclod Petrești		1,90 **Petrești A**
			Iclod III imp. Precucuteni II				**Taga III** import Petrești		1,75 **Petrești AB**

https://biblioteca-digitala.ro

Așezările

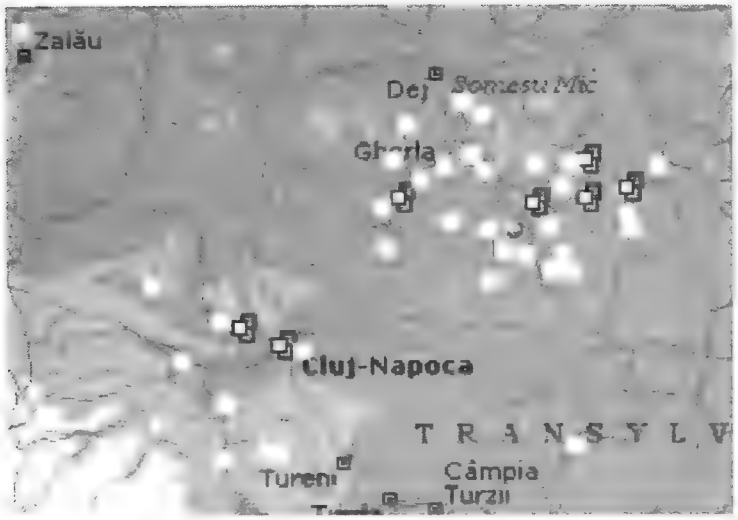

Fig. IVh.2. Harta răspândirii grupului Iclod

Grupul Iclod este o civilizație a Câmpiei Transilvaniei, o câmpie înaltă cu dealuri domoale, cu văi largi, cu fire de apă mai mari sau mai mici, care au format numeroase meandre și eleștee. Așezările sunt situate pe cele mai variate forme de relief. Cele mai importante stațiuni cercetate sistematic sunt cele de la Iclod, Țaga și Pruniș (Maxim 2005-2006) cu săpături efectuate de Gh. Lazarovici, Zoia Maxim și M. Mester (Lazarovici Gh., Kalmar 1982; 1986; 1987; 1988; 1989; 1990 ș. a.).

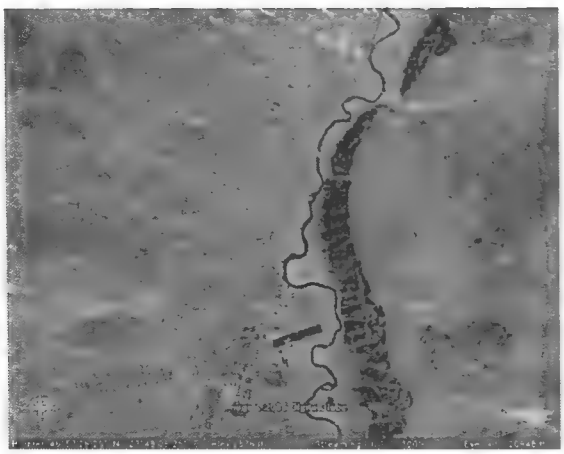

Fig. IVh.3a. Iclod, imagine din satelit

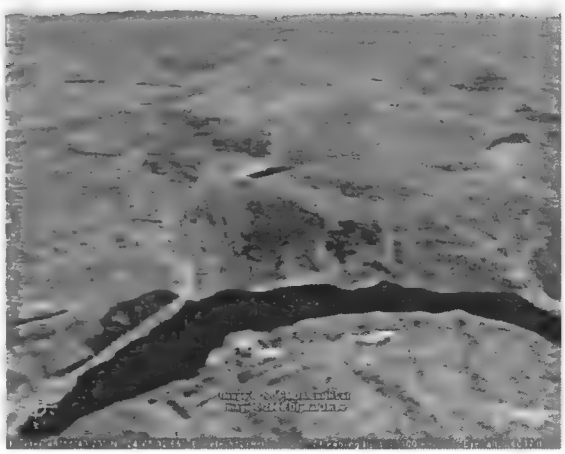

Fig. IVh.3b. Țaga, vedere spre nord din satelit

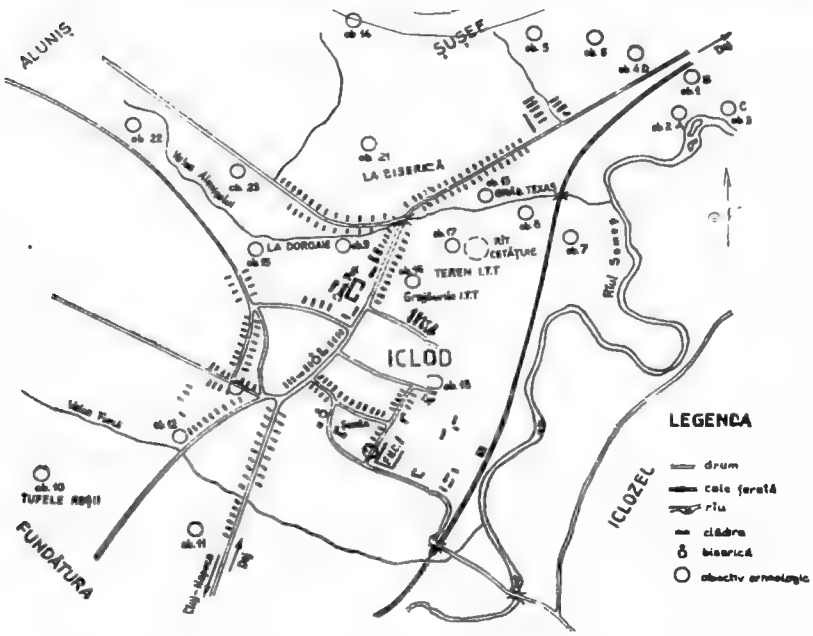

Fig. IVh.4. Zona arheologică Iclod

https://biblioteca-digitala.ro

Ele sunt situate pe terasele joase (Iclod C, Gherla – Castru, Cluj), mijlocii (Iclod A-D, Livada, Pruniș) sau înalte (Fundătura, Țaga, Matei) ale marilor râuri sau pe râuri mici, pe marginea unor eleștee (Țaga - lac), sau la cap de vale, lângă izvoare (Platca, Năsal). Cercetările ample de la Iclod și Țaga arată că așezările principale, cu mai mult nivele de locuire, au fost fortificate.

La Iclod au fost descoperite numeroase puncte arheologice (25), din care unele neolitice. La 200 m de așezare și mai departe sunt urme de locuiri sezoniere. Iclodul a oferit condiții de viață deosebit de bune, în zonă sunt stațiuni din neolitic timpuriu și până la finele epocii bronzului, urmate de altele mai târzii (Lazarovici Gh. 1977e; 1991c ș. a.).

Așezarea principală a grupului în discuție era înconjurată de trei șanturi și patru palisade. In vecinătatea așezării, în afara șanțurilor se afla Cimitirul A.

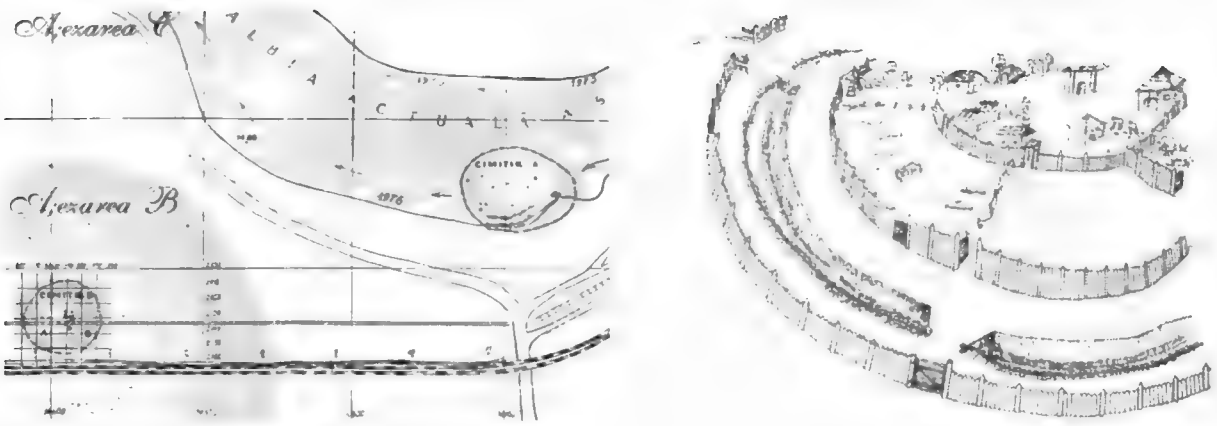

Fig. IVh.5. Iclod: a) Localizarea cimitirelor A și B; b) Șanțul 1, locul mormintelor

După unele perioade de refaceri ale sistemelor de fortificare, acestea se lărgesc, iar peste palisadă și șanțul primei incinte se mută cimitirul B; apoi se construiește un alt șanț și cimitirul se întinde în interiorul stațiunii; morminte au apărut în podeaua caselor, incendiate și abandonate (trei-patru situații de acest fel).

Cimitirul A se află la cca. 270 m de marginea primei incinte și la mai puțin de 100 m de ultima incintă (incinta a fost semnalată doar în zona D, Fig.IVh.5).

Un al doilea cimitir, mai târziu, se află în zona B. Acolo mormintele au fost amplasate între palisadă, peste palisada dezafectată și șanț. In această zonă ulterior sunt complexe din etapa târzie, Iclod II-III.

Studiu de caz. Iclod

Pentru grupul Iclod săpături sistematice mai importante au fost doar la Iclod, Țaga și Pruniș. Din aceste motive nu dorim să generalizăm. Considerăm mai potrivit a prezenta situațiile pe stațiuni.

Locuințele

Sunt cunoscute trei tipuri de locuințe, dar studiul acestora a fost îngreunat de cercetarea unor suprafețe mici sau săparea prin secțiuni, de la care se obțin mai ales dimensiunile, dar multe detalii sau rostul unor gropi este greu de precizat.

https://biblioteca-digitala.ro

Bordeiul și semibordeiul

La Iclod sunt câteva situații care arată clar cum s-a trecut de la bordei la semibordei.

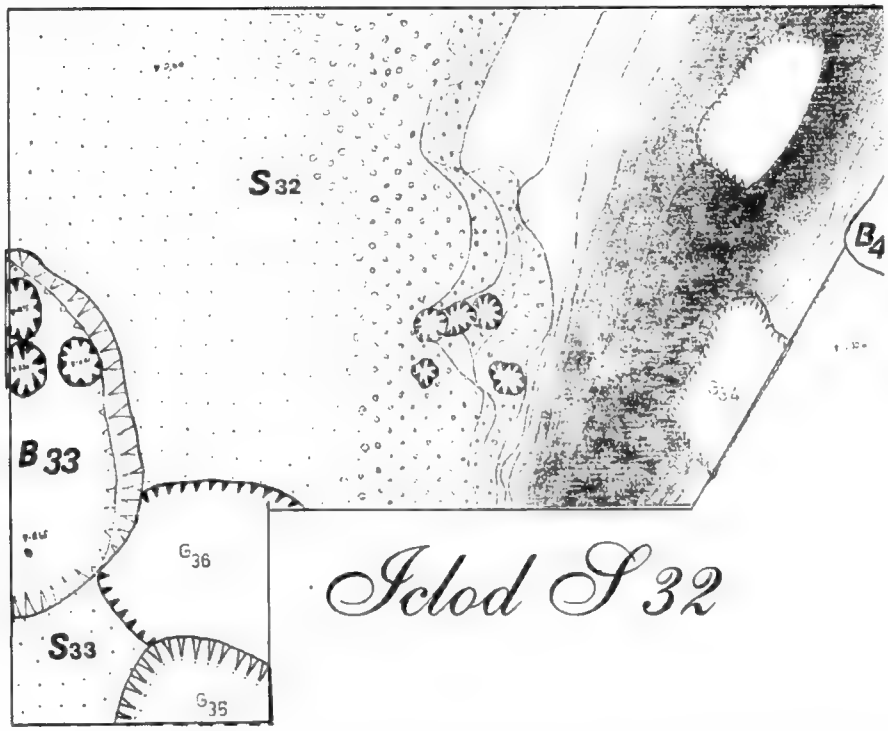

Fig. IVh.6. Iclod, secțiunea 32

În foarte puține cazuri în bordeie sunt urme de pari sau stâlpi, rareori apar gropi pe margine sau pe traseu.

Bordeiul 33 avea în colț trei găuri de stâlp cu un diametru de circa 20 cm. Gropile sunt în unghi. Acestea ne duc cu gândul la un șopron sau acoperiș în fața intrării. În marginea șanțului, pe o linie sunt trei gropi dintr-un grup de cinci, dipuse tot în unghi.

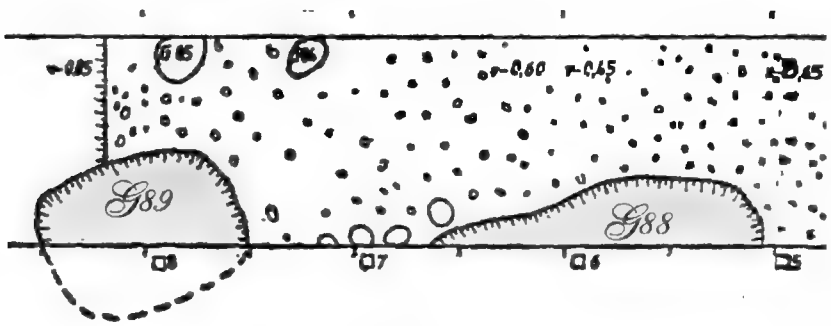

Fig. IVh.7. Iclod, bordeiele 88 și 89

Gropile de la bordeie reprezintă doar partea în care se umbla în picioare, așa încât trebuie luate în considerare și gropile din vecinătatea complexului ca la B89, cu plan patrulater, lângă care se aflau alte două gropi, foarte probabil de la structura acoperișului. Alte câteva gropi în linie de la G88 marchează o latură de la gârlici sau intrare. Asemenea instalații la intrarea în bordei erau necesare pentru a opri scurgerea apelor de ploaie în interior (Fig. IVh.7).

Distanța dintre bordeie, în zona Iclod I și I/II este de circa patru-șapte metri, după cum se poate vedea din zona sectorului B (Fig. IVh.8), unde a fost cercetată cea mai mare suprafață

https://biblioteca-digitala.ro

de la Iclod. Din cele șapte bordeie, doar două aveau gârlici. Acesta era mai îngust și era plasat fie pe latura lungă, fie pe cea scurtă.

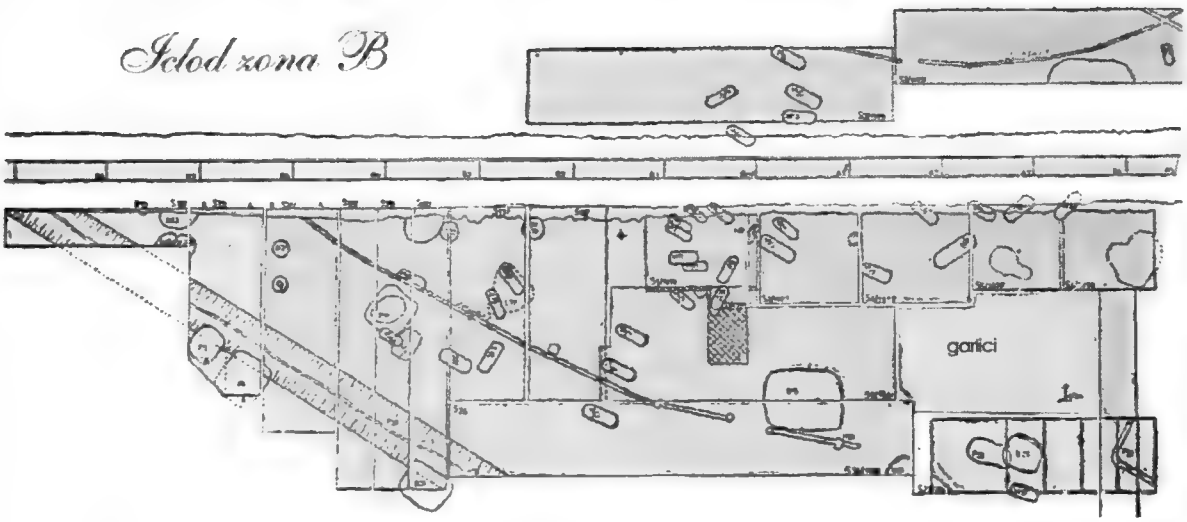

Fig. IVh.8. Iclod, zona cimitirului și a locuirii B; dispunerea mormintelor și complexelor

O groapă patrulateră cu marginile rotunjite, provenind de la un bordei se afla lângă intrarea amenajată prin întreruperea palisadei. Șanțul de apărare era întrerupt pe aceeași direcție, fapt ce confirmă existența intrării.

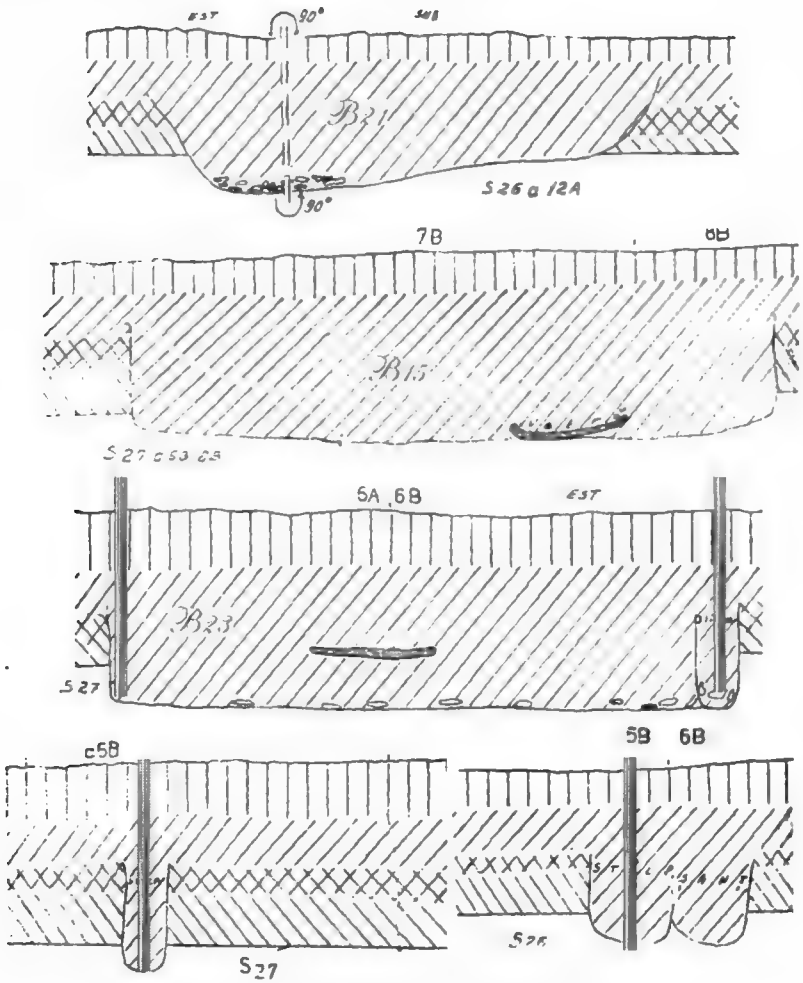

Fig. IVh.9. Iclod, profile de bordeie

La reconstituirea din Fig. IVh.5b s-a ținut cont de aceste întreruperi ale șanțului și palisadei. Aceste construcții sunt folosite timp indelungat, în **bordeiul 23** se afla o vatră de la faza recentă de folosire, dar cea din faza veche nu a fost găsită. Vatra se afla în zona centrală a construcției, ca și la un alt complex B15, doar că acolo vatra era în faza veche de funcționare.

Bordeiul 23 marchează un alt tip, de dimensiuni mai mari, care are peretele gropii pe aceeași linie cu peretele construcției, realizată din stâlpi și împletitură cu nuiele. Acesta se apropie foarte mult de tipul de semibordei. Dimensiunile bordeielor sunt de cca. 3 x 4 m, la cele mai mari cu pereți și de 2

https://biblioteca-digitala.ro

x 3 m la cele cu groapă în centrul construcției, pentru zonele în care se stătea în picioare.

Bordeiul 25, de formă aproape ovală, avea în locul gârliciului o groapă de formă rotundă, care probabil împiedica pătrunderea apelor pluviale în interior. **Bordeiul 26**, din faza Iclod I, era cea mai adâncă contrucție de la Iclod; înălțimea unuia din pereți era de cca. 90 cm. Tot din acea fază, cel mai timpuriu complex de la Iclod este **B102** (Lazarovici Gh. et alii 1997, 638, fig. 3-4).

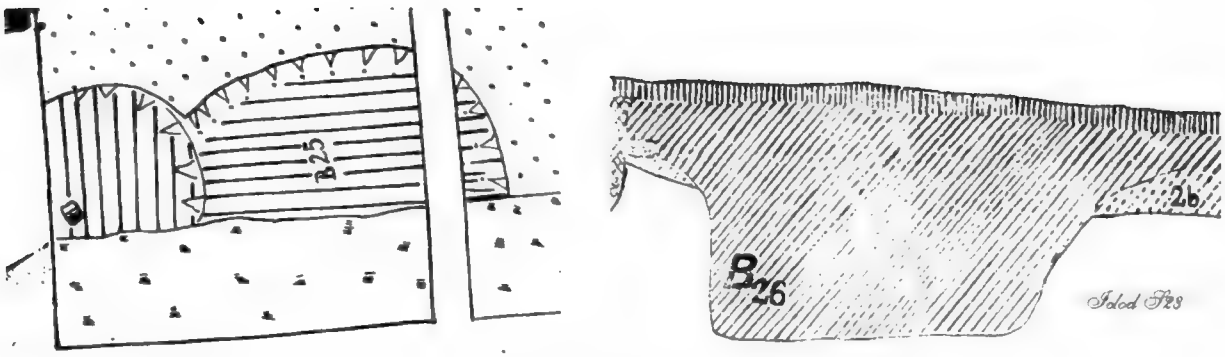

Fig. IVh.10a-b. Iclod, bordeiele 25 și 26

In secțiuni, în vecinătatea unor gropi, uneori chiar a unor morminte, sunt gropi de mici dimensiuni de la stâlpi sau pari, a căror funcționalitate e greu de precizat. De exemplu, în vecinătatea bothros-ului de fundare (groapa 92: Fig.IVh.11) sunt trei gropi în unghi, iar la distanță de cca. 1,6 m, o alta, ceva mai mare. Ca dimensiuni ele sunt similare celor de pe marginea bordeiului 89, Fig. IVh.7, 11.

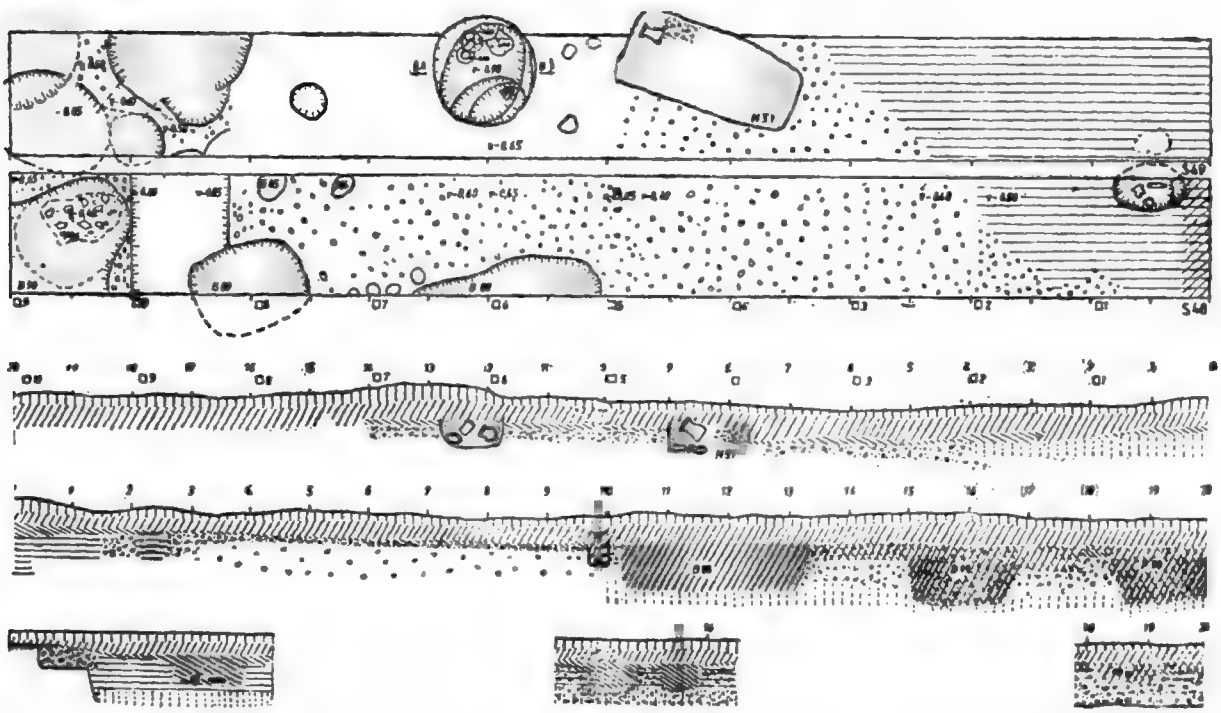

Fig. IVh.11. Iclod, secțiunile 48 - 49

https://biblioteca-digitala.ro

Semibordeiul

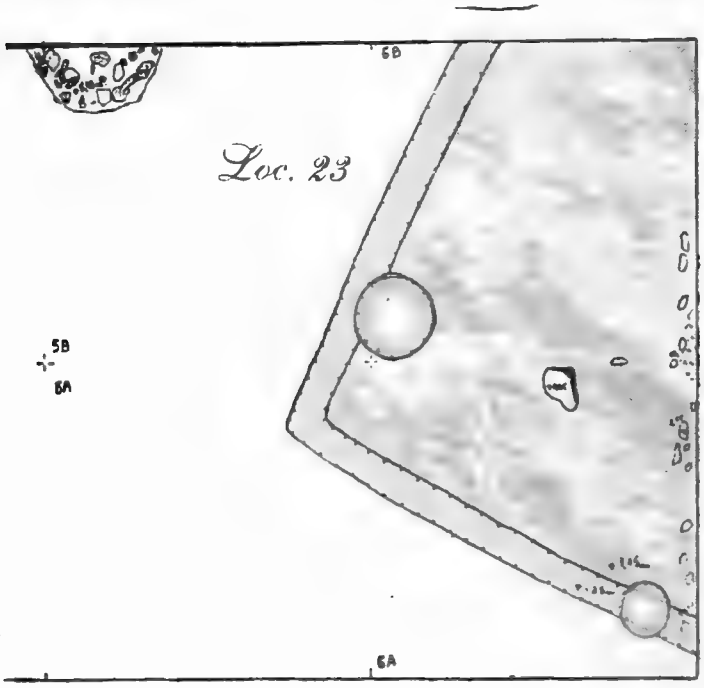

Fig. IVh.12. Iclod, semibordeiul 23

Unele semibordeie sunt rectangulare (este mai ușor a construi pereți în linie dreaptă decât curbi), adâncite și au pereți verticali. La semibordeiul 23 pe marginea gropii a fost săpat un șanț (doar cu 10 cm mai adânc) în care s-au înfipt parii pentru peretele de protejare și tot aici erau și câteva gropi de la structura de bază (în special pentru acoperiș). Structuri similare sunt cunoscute în cultura Vinča sau a Banatului în orizonturile anterioare, dar sunt de asemenea caracteristice și pentru Vinča C, ca la Opovo (vezi mai sus Vinča târzie). Locuința a putut fi delimitată deoarece suprafața cercetată a fost mai mare (12 m x 3 m lățime). Astfel de pereți au fost descoperiți la Suplacul de Barcău în săpăturile colegilor de la Zalău; gropi pe margine au apărut și într-o altă groapă mai mare, dar suprafața cercetată era prea mică pentru a face alte precizări.

Locuința avea două faze de umplere, în cea de a doua fundul a fost înălțat cu cca. 25 cm, iar în centrul construcției a fost amenajată o vatră. Adâncirea ei în sol nu depășea 30 cm. Similar ca formă era B15, care avea vatra în primul nivel. Acesta era situat în imediata vecinătate a palisadei, de aceea credem că este mai târziu decât palisada.

Locuințele de suprafață și colibele

Locuințele de suprafață la Iclod sunt marcate de cele mai multe ori de aglomerări de oase, pietre, frgmente ceramice și puțin chirpici, cu forme mai mult sau mai puțin regulate. Diferența între colibă și locuință este dată de dimensiuni; locuințele depășesc 6 m^2, iar colibele ajung la 4-7 m^2. De multe ori săpătura pe secțiuni nu permite reconstituirea arhitecturii, gropile de stâlp nu sunt corelate și rolul lor scapă atenției sau analizei funcționale. De exemplu platforma 101 formată din oase, pietre, resturi de chirpici avea în vecinătate trei găuri de stâlp. Reconstituind o astfel de zonă (cca. 4,5 x 2, 3 m) marcată de gropi (Fig. IVh.13), (Lazarovici Gh. et alii 1997, 638) pe spațiul împrăștierii materialului, obținem o formă oarecare, cu aspect de locuință, mai lungă decât de obicei, dar care se încadrează în limitele complexelor de la Suplac, unde având podeaua, dimensiunile nu erau greu de definit.

https://biblioteca-digitala.ro

Groapa 104 era de stâlp; stâlpul a fost fixat cu bucăți de chirpici (situație întâlnită la Parța) iar vârful lui a fost ars, forma găurii stâlpului era marcată de pata de cenușă. Arderea intenționaltă a vârfului de stâlp avea rostul de a încetini putrezirea lemnului, obicei etnografic întâlnit în zonă (Lazarovici Gh. et alii 1997, 639). Locuințe cu șanț și stâlpi apar la Pruniș (Fig. IVh.26). Colibe întâlnim rareori. Într-un caz s-a găsit o asemenea colibă, de dimensiuni mici, cu urme de depuneri pe podea (L17, marcată cu oase, pietre, fragmente ceramice, resturi mărunte de chirpici), iar sub podea s-au descoperit două schelete M22 și M26, care nu știm exact dacă sunt contemporane. O situație apropiată s-a întâlnit la Țaga, unde în vecinătatea colibei, se afla un schelet. În colibă au fost aruncate resturi menajere, ca la Iclod sau în alte civilizații, mai ales în neoliticul timpuriu la Gura Baciului și Trestiana (vezi mai sus capitol 2).

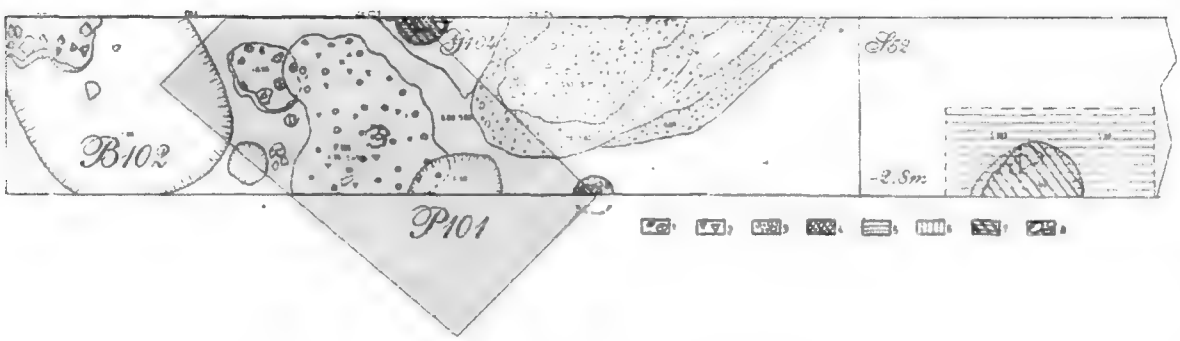

Fig. IVh.13. Iclod, secțiunea 42 și complexele 101-103

Foarte rar sunt urme de vetre, mai ales neamenajate, aflate direct pe podea. Nici podeaua nu este amenajată. În câteva situații acele platforme au pe margine sau în vecinătate gropi de stâlp (Fig. IVh.9,13-14). În lipsa unor date mai exacte, modelul de construire ar putea fi completat cu informațiile de la semibordeie sau din analogii etnografice, adică structuri de pereți de lemn sau pereți de lemn montați pe bârne, iar aceștea nu prea lasă urme arheologice.

Gropile

În stațiune au fost descoperite numeroase gropi, unele cu urme de stâlpi, altele de aceleași lățime, dar fără astfel de urme, iar altele mai mari, nepotrivite pentru bordeie sau semibordeie, mai adânci sau cu fundul albiat/drept. Cele cu fundul albiat și fără contur precis, cu adâncimi diferite, sunt cel mai probabil gropi de lut (Fig. IVh.15; 20.3; 21). Asemenea gropi au apărut în marginea exterioară a șanțului de apărare de la Iclod. Intr-un caz a apărut o grupare, ca o movilă de pietriș, al cărui rost nu ni-l imaginăm (Fig. IVh.13). Presupunem că albia pârâului din vecinătate a ajuns în acest loc.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.14. Iclod, S 52: platforme; b) gropi (mijloc, groapă de palisadă)

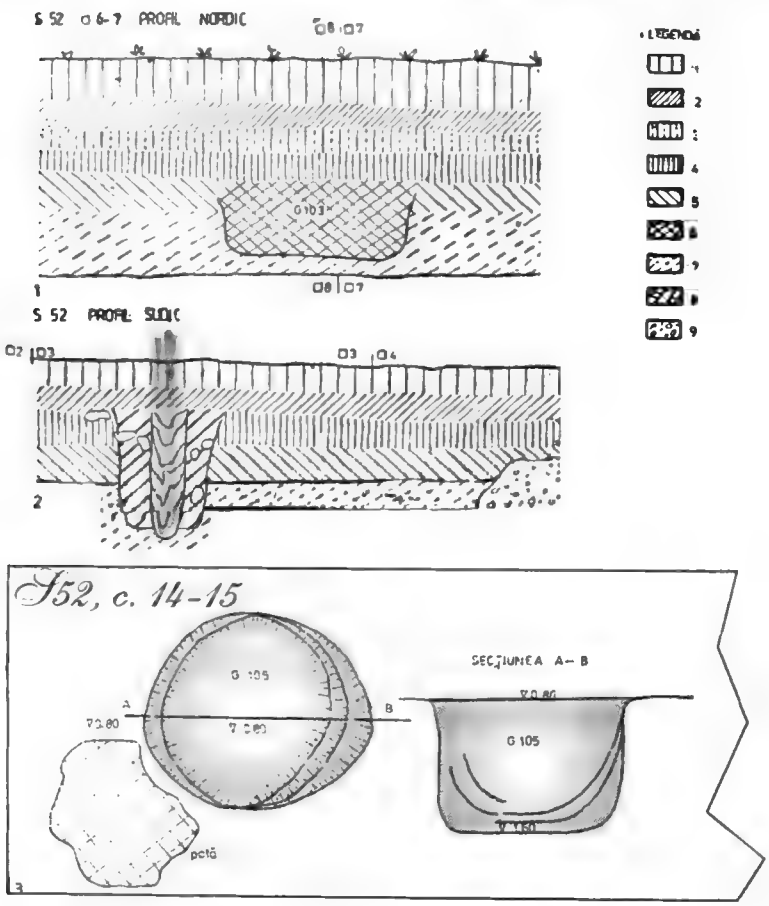

https://biblioteca-digitala.ro

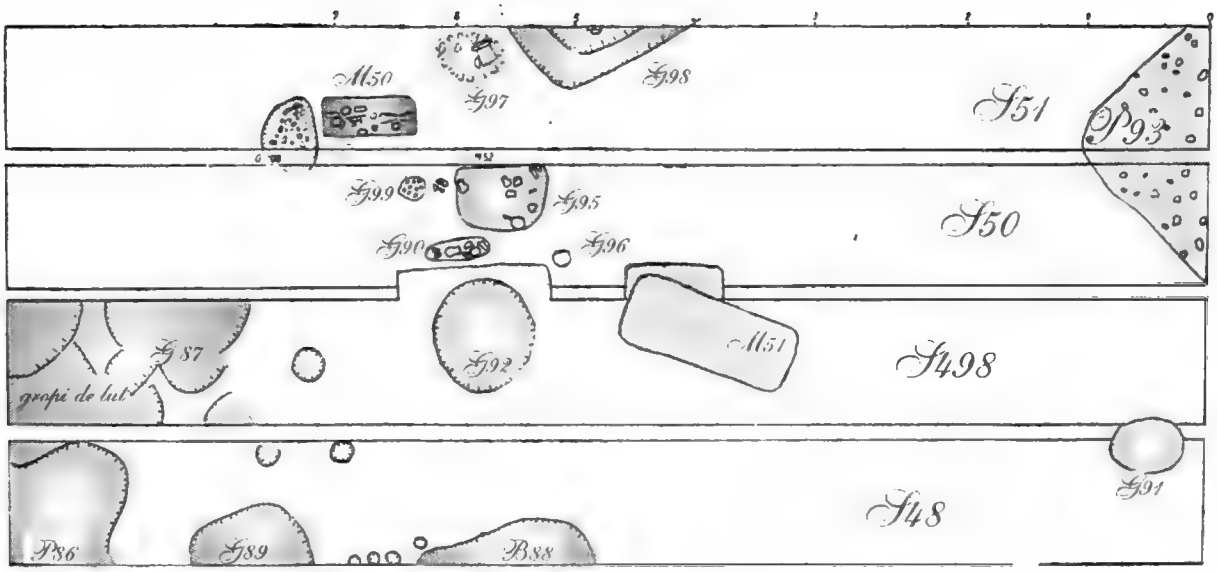

Fig. IVh.15. Iclod, secțiunile 48-51, G87 gropi de lut, G90 groapă cu oase umane dispuse aleatoriu

Sistemele de fortificații

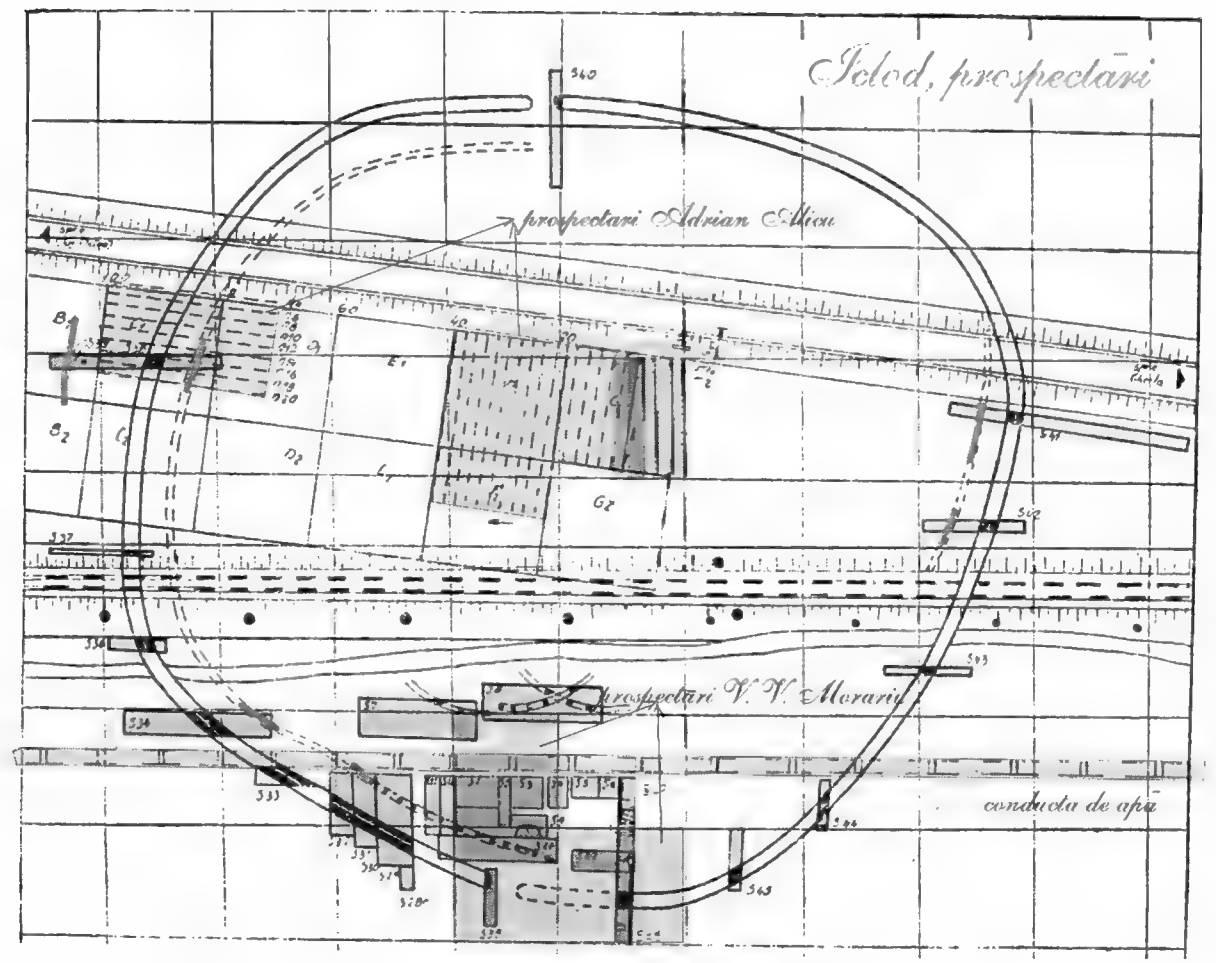

Fig. IVh.16. Iclod, carourile cu prospectări

https://biblioteca-digitala.ro

La Iclod au fost descoperite cele mai impresionante sisteme de fortificații neolitice din Transilvania, comparabile cu cele de la Uivar și Parța. Ultimele șanțuri nu au fost suficient cercetate, fiind descoperite în urma unor săpături de salvare.

Prospectările

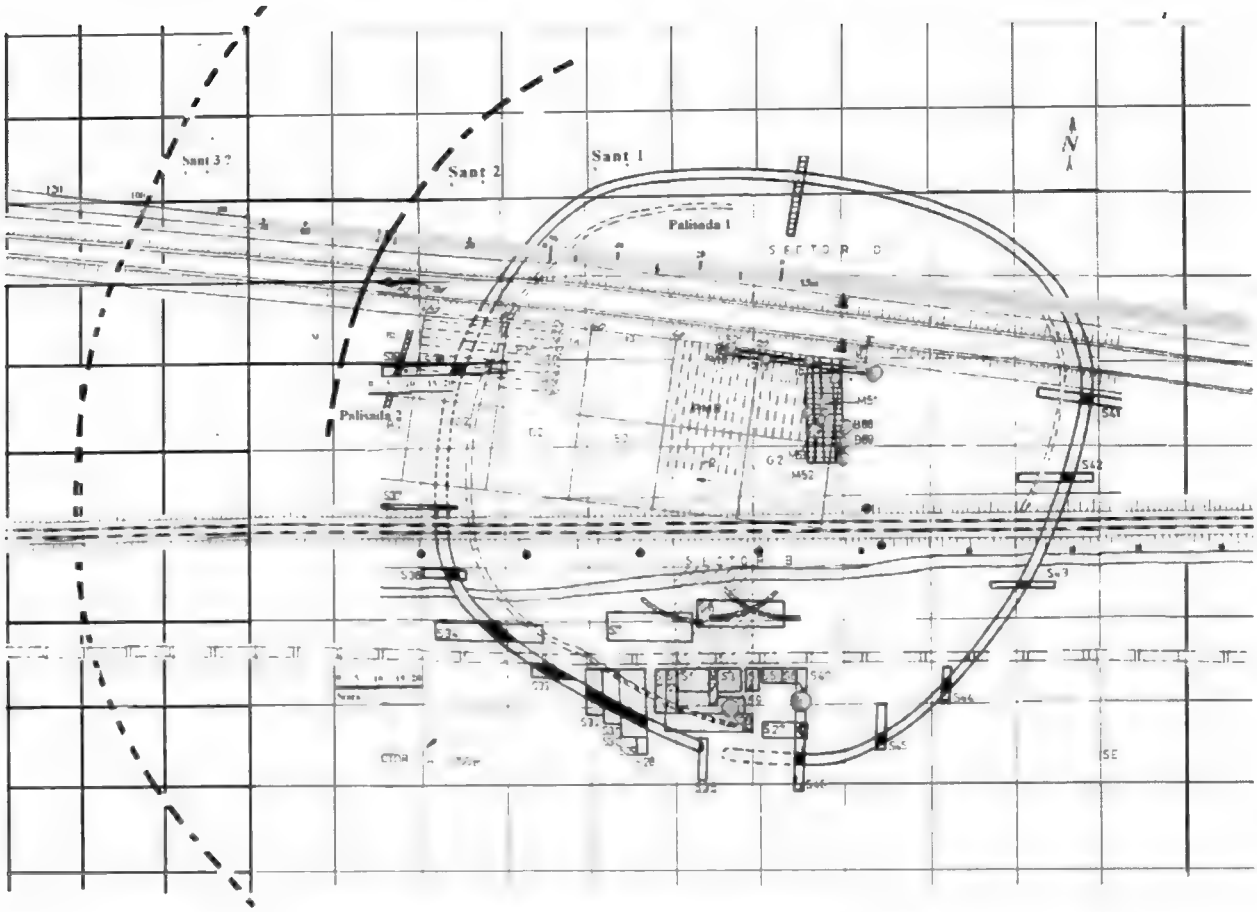

Fig. IVh.17. Iclod, sistemele de fortificare

Au fost două perioade de prospectări. În prima s-au făcut încercări cu magnetometrul cu protoni, în care anomaliile erau polarizate, iar dimensiunile obiectivelor erau distorsionate pe direcția NS (pentru metodă și exemple vezi Morariu et alii 1996). Rezultate mai bune au dat prospectările cu radiații gamma (Dărăban et alii 1988). În a doua perioadă s-au făcut măsurători de rezistivitate, dar în perioade de secetă, iar rezultatele nu erau prea clare. Totuși, coroborate cu săpăturile, prospectările de aici au dat rezultate bune, i-au învățat pe arheologi să citească rezultatele, dar nu au trecut pragul amatorismului, dacă comparăm rezultatele cu cele ale lui H. Beker de la Uivar (Becker 2002). De aceea nu insistăm asupra lor până la publicarea monografiei Iclod.

Prospectările au indicat posibilă existența a încă două noi șanțuri, confirmate prin săpăturile de salvare recente ale Z. Maxim. Al doilea șanț (Ș2) era de presupus, după descoperirea unei palisade situată la 13 m vest de șanțul palisadei 1, în S 38 (Lazarovici Gh., Kalmar 1990, fig. 2/6). Aceasta corespunde șanțului 2. Distanța între șanțuri este de cca. 30 m. Dacă socotim că de la Șanțul 1 la palisadă erau 6 m plus 13 m până la următoarea

https://biblioteca-digitala.ro

palisadă, plus alți 6-7 m cât ar fi să intre palisada 2 și șanțul 2, plus lățimea șanțului de cca. 4 m, se ajunge la circa 30 m, cât a apărut în secțiunea săpăturii de salvare.

Șanțurile

Pentru delimitarea traseelor acestora au fost executate un număr mare de secțiuni tranversale și s-au făcut câteva prospectări cu magnetometrul cu protoni și cu magnetometrul cu radiații gama (Dărăban et alii 1988). În zona B șanțul a fost golit pe o lungime de peste 30 m (Fig. IVh.8), verificându-se profilul, traseul ușor curb, umplerea și instalațiile de pe margine sau refolosirile.

Șanțul 1

Acesta pare să fie cel mai interior, deși a mai fost descoperită și o altă groapă, adâncă de cca. 3 m, ce pare să aibă un profil de șanț, nefiind exclus un alt șanț mai timpuriu, care să închidă o zonă centrală, unde s-au descoperit mai ales depuneri rituale (Fig. IVh.17). Șanțul are, după cât se pare câte o întrerupere (un drum de acces constatat și la palisade) pe punctele cardinale, unde au fost lăsate intrări în incintă. Pe latura de nord și de sud au apărut capetele șanțului. Pe partea de sud a fost descoperită și intrarea prin palisadă, în vreme ce pe latura de vest, doar intrarea de la palisada 3, respectiv palisada șanțului 2.

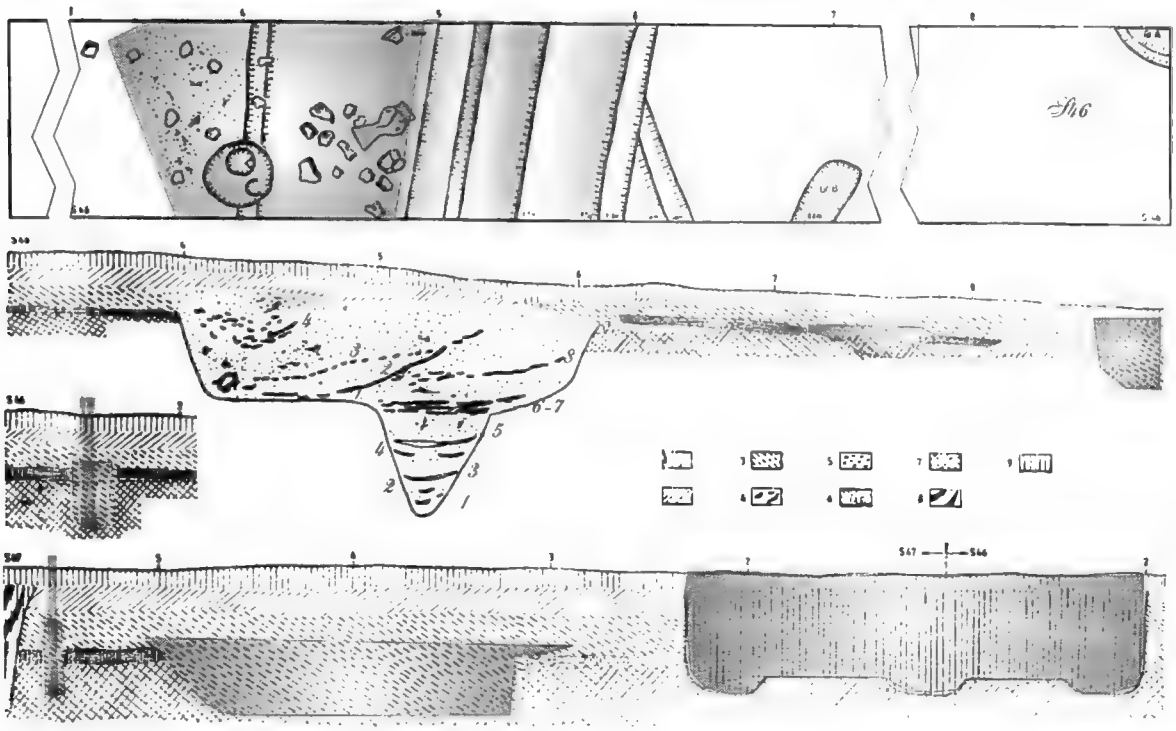

Fig. IVh.18. Iclod, secțiunea 46, profilul șanțului cu refaceri și faze de umplere

Șanțul are mai multe etape de refacere. În mai toate secțiunile au fost găsite faze de umplere sau refacere a șanțului. Uneori refacerile nu mai respectă traseul original. De altfel șanțurile fiind în pantă și cu apă, la ploi și viituri se umpleau neuniform, fiind necesare curățiri sau refaceri. In secțiunea 46, situată în partea de sud a așezării, aproape de deschiderea de sud, palisada avea un stâlp de margine de formă patrulateră. Acesta poate fi legat de sisteme de supraveghere, cum am văzut mai sus (Fig. IVh.6). Tot în profilul șanțului, din

https://biblioteca-digitala.ro

secțiunea 46, se pot observa două faze de refacere a acestuia, una cu fundul rotund cu trei sau patru faze de umplere, alta cu profilul în formă de pâlnie, sistem de fortificare foarte eficient, mai ales dacă era și apă în șanțuri; acesta avea șapte-opt etape de umplere. Aceste umpleri diferite se datorează unor perioade fluctuante de ploi, în care atunci când apa seacă apare o vegetație de baltă, iar șanțul este folosit ca loc pentru resturi menajere (Fig. IVh.18). În caz de pericol, șanțurile sunt refăcute.

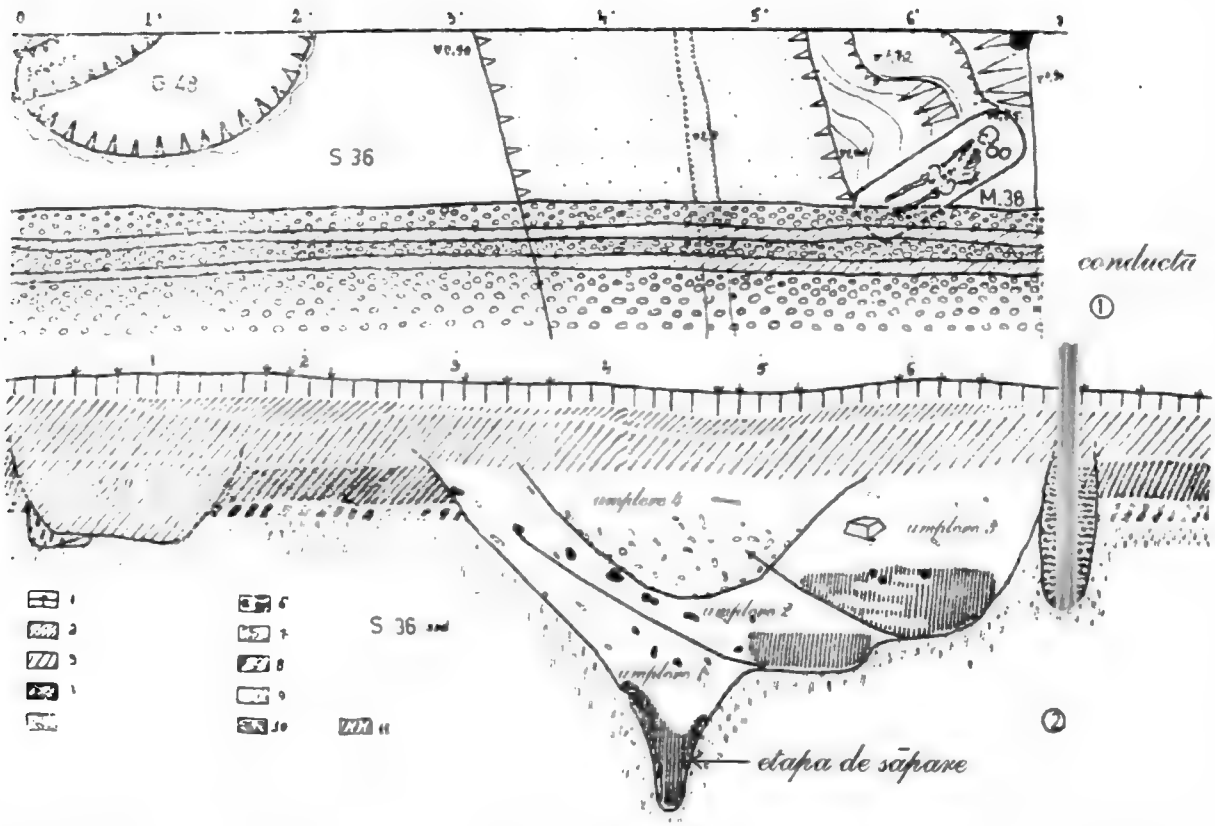

Fig. IVh.19. Iclod, secțiunea 36, profilul șanțului, cu urme de palisadă pe margine

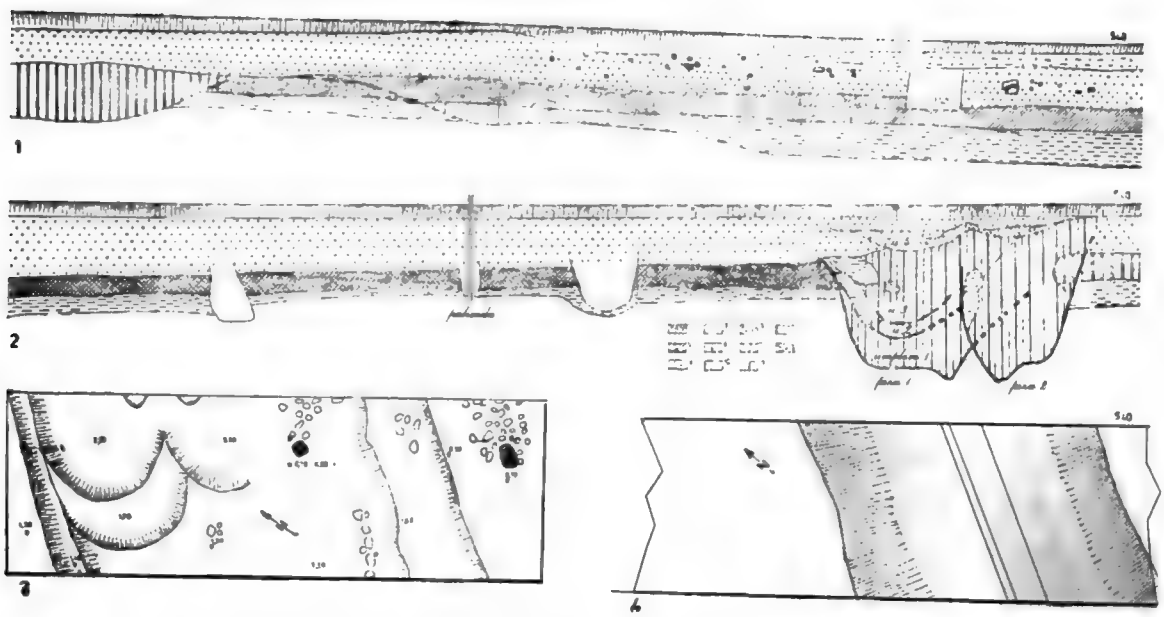

Fig. IVh.20. Iclod, secțiunea 40: 2, 4) șanțul cu două faze de refacere, 3) gropi de lut

https://biblioteca-digitala.ro

În profilul șanțului din secțiunea 36 se pot observa trei perioade de refaceri, cu patru faze de umplere. Palisada pare a fi ridicată în vremea celei de a doua umpleri, dar e posibil să aparțină și ultimei faze; oricum la cea de a treia umplere nu mai era în funcție (Fig. IVh.19). În cazul celei de a treia umpleri se pot observa patru lentile, ce marchează etape intense de ploi, care au dus la astuparea șanțului. Din păcate nu avem analize specializate, realizate de pedologi privind formarea nivelurilor de umplere.

In cazul secțiunii 40 se pot observa două faze de refacere a șanțului (Fig. IVh.20.2), fiecare din ele având o etapă de curățire, prilej cu care se obține alt fund, iar șanțul 1, probabil cel din faza veche, avea trei umpleri. Tot acolo au fost observate trei gropi ce ar putea proveni de la diferite palisade, dar și de la construcții de supraveghere (foișoare).

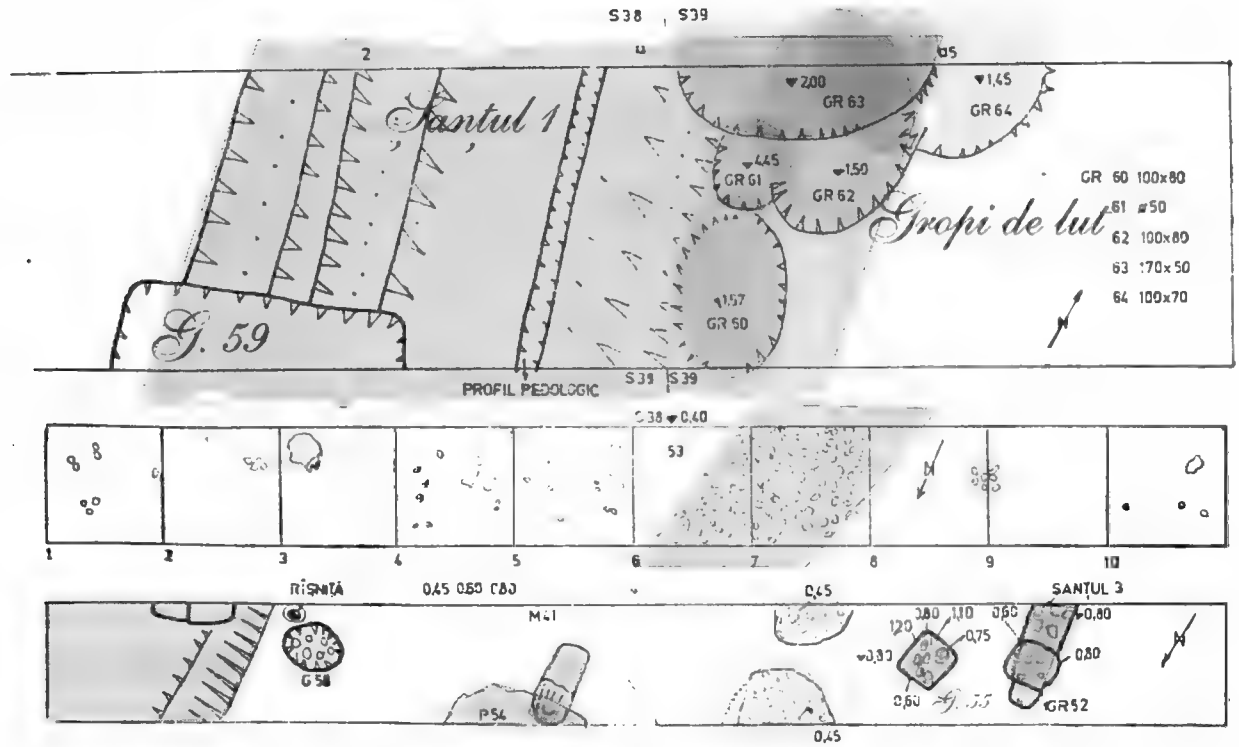

Fig. IVh.21. Iclod, S38-39: marcaj șanț 3 = palisada de la șanțul 2 cu zona de intrare

Acolo apare și o groapă înclinată (Fig. IVh.20) ce poate fi legată de un drum de rond, dar și de etapa de scoatere a stâlpului. Suprafața mică a secțiunii (2 m) a împiedicat identificarea sistemului.

În secțiunile 38-39 șanțul prezintă o fază mai veche de refacere, cu fundul plat și o alta recentă, cu fundul în formă de pâlnie, ultima cu trei etape de umplere, o fază de refacere și o etapa de abandonare, când aici se aruncă resturile menajere. Acestei ultime faze îi aparține și o groapă de palisadă, înclinată ca mai sus (Fig. IVh.20) situată pe marginea șanțului pâlnie (Fig. IVh.21). Prin cercetările de la Parța s-a constatat existența unor palisade situate în marginea șanțului, dar și existența în șanțuri sau între șanțuri a unor palisade sau palisade succesive, cum pare a fi mai sus (Fig. IVh.20.2). Oricum generațiilor viitoare, cu mai multe posibilități de prospectare, le revina sarcina verificării și a unor săpături în suprafață pe marginea șanțurilor, pentru a detalia sistemul de arhitectură.

https://biblioteca-digitala.ro

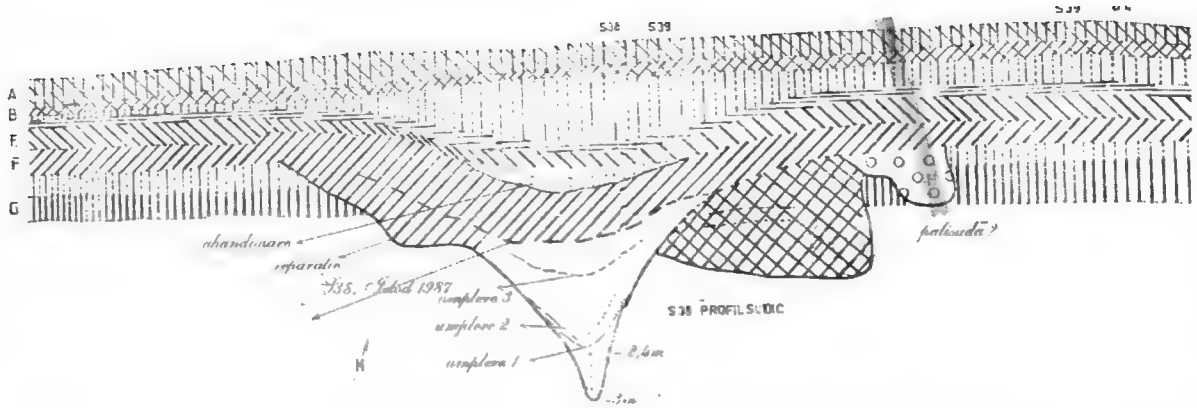

Fig. IVh.22. Iclod: a) ▲ șanț 1, vest, S 38 zona intrării; b- d) șanțurile 2 și 3▼

Palisadele

Referitor la locul, poziția, etapele de ridicare sau abandonare ne-am referit mai sus. Multe din acestea sunt supoziții, doar unele situații s-au repetat, caz în care ipotezele au putut fi verificate. Palisadele sunt de regulă în spatele șanțurilor. La Iclod linia este formată dintr-un singur rând de pari (Fig. IVh.9, în șanțurile 26 și 27), fiind de regulă la cca. 6 m în spatele șanțului sau imediat pe buza șanțului, spre deosebire de Țaga unde acestea erau în fața șanțurilor sau poate în spatele altor șanțuri nedescoperite încă (verificările în acele zone nefiind încheiate). Uneori sunt urmele a doi pari învecinați, fără a ști dacă sunt din aceeași vreme sau este vorba de reparații sau instalații de sprijin (bermă : Fig. IVh.9 în șanțurile 26). Palisadele se întrerup în aceeași zonă ca și șanțurile de apărare și au deschiderile de cca. 1,20 m la Țaga, la Iclod fiind mai mici (S8/1980) Fig. IVh. 8 (Țaga vezi mai jos). Din studiul suprafețelor deschise în zona B (Fig. IVh.8) s-a constatat sistemul de construire al palisadelor. Intâi se sapă un șanț în care se introduc stâlpi de structură (cu diametrul de 15-20 cm judecând după gropile largi de 35-45 cm, era nevoie de spațiu pentru baterea pământului de lângă stâlpii de structură), mai mari și mai adânci, legați între ei prin sisteme de bârne orizontale, pe mai multe rânduri, după care se pun pari de gard în poziție verticală, fixați prin batere și legați de structura gardului.

https://biblioteca-digitala.ro

Foișoarele. Pentru prima dată la Țaga au fost depistate foișoare pe sistemul de fortificare sau în afara lui. La Iclod, în secțiunea 32 (Fig. IVh. 6), în marginea șanțului au fost găsite trei găuri de stâlp ce ar putea proveni de la asemenea instalații (Lazarovici Gh. et alii 1996c, fig. 7). Ele serveau ca loc de veghe în timpul nopții și ca punct pentru aruncarea săgeților, sulițelor sau pietrelor în caz de atac (în unul din șanțurile de la Țaga au fost descoperite numeroase pietre pe fund).

Fundătura

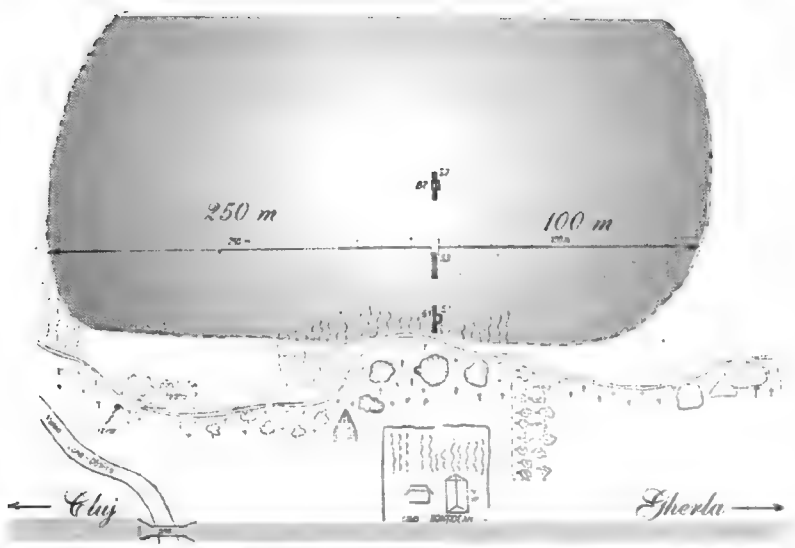

Fig. IVh.23. Fundătura, planul stațiunii cu secțiunile

Fundătura se află în vecinătatea stațiunii de la Iclod, la sud de aceasta, spre Cluj. Deși nu este cazul a analiza în mod deosebit descoperirile de aici, deoarece cercetările au fost modeste (doar trei sondaje), totuși este important să amintim două complexe (Lazarovici Gh. et alii 1996b).

Stațiunea este deosebit de întinsă, fragmente ceramice se întind pe cca. 10 ha sau mai mult, dar nu există strat de cultură. În zona investigată, locuirea consta doar din bordeie, ceea ce explică raritatea materialului la suprafața solului. Materialul ceramic indică o sinteză Iclod – Petrești, mai accentuată decât cea de la Iclod, similară celei de la Pruniș, Livada sau Vlaha.

In cele trei secțiuni, la circa 10 m distanță una de alta, pe aceeași direcție au fost descoperite trei bordeie. Acestea aveau fundul drept și pereții aproape verticali, unii rupți spre buză, dovadă că locuința a fost abandonată o anumită perioadă. In bordeie și în imediata vecinătate a gurii lor au fost descoperite fragmentele ceramice. Acestea au o pastă gen Iclod, dar unele forme de vase sunt caracteristice sintezei Iclod – Petrești, sinteză întâlnită în Câmpia Transilvaniei (Kalmar-Maxim 1991).

Printre altele amintim unele fragmente ceramice Precucuteni, din pastă gălbuie, amestecată cu pleavă decorată cu dinți de lup.

Materialele Iclod asociate cu forme Petrești sau Foeni sunt de fază Iclod II/III. Ele apar la Iclod și Țaga în aceleași orizonturi în care au fost constatate și impoturile Precucuteni I.

Bordeiele aveau lățimea de 2,2 m, iar adâncimea de 0,60 m. Unele aglomerări de fragmente ceramice din secțiunea II, ar putea marca locul unor locuințe cu structuri din lemn, care nu au ars și nu au lăsat urme arheologice.

https://biblioteca-digitala.ro

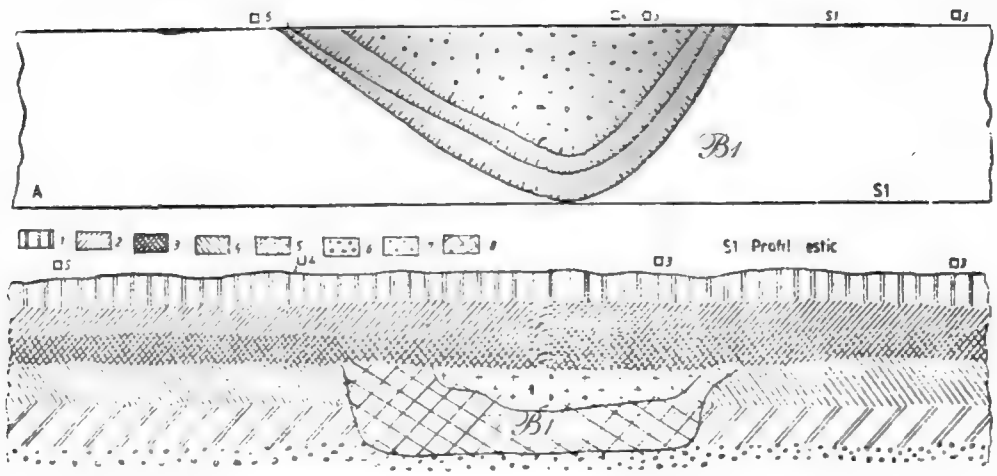

Fig. IVh.24. Fundătura, bordeiele 1 ▲ și 2 ▼

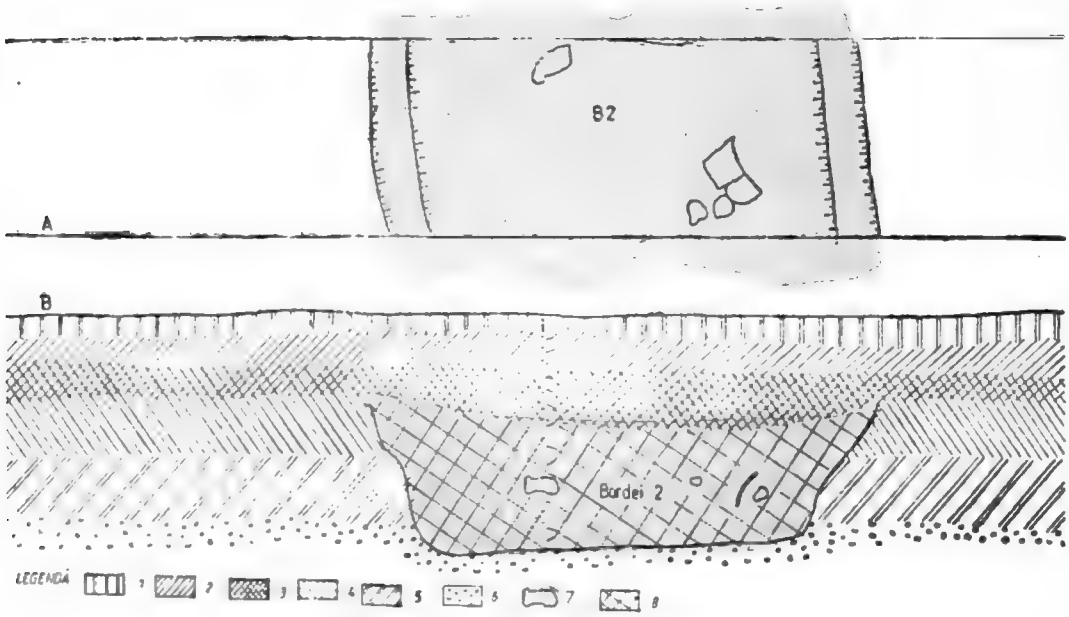

Țaga. Studiu de caz

Cercetările începute la Țaga în 1995, ca săpături de salvare la stația de tratare a apei, au permis ulterior construirea unei baze arheologice și continuarea neîntreruptă a cercetărilor în zonă timp de 11 ani. Baza arheologică se află în interiorul stațiunii. Stațiunea este amplasată între Țaga și Sucutard, între stațiile de gaz și pescărie, în fața văii ce duce spre Năsal. Este vorba de o terasă înaltă, orientată spre răsărit și sud.

Zona arheologică Țaga este deosebit de bogată, localitatea fiind amplasată în jumătatea de est a Câmpiei Transilvaniei. Valea Țîjii, cum o numesc localnicii astăzi, formează o salbă de lacuri unde pe vremuri existau lacuri mai mici sau eleștee, cum de altfel se formează pe toate văile lungi din Câmpia Transilvaniei. Resturi din vechile păduri se mai păstrează în toate direcțiile.

În hotarul satului sunt menționate peste 30 de obiective arheologice din toate vremurile. Locuirile sunt încă din perioada neoliticului timpuriu, din vremea migrației a II-a, cum arătam mai sus. In vremea grupului Iclod, în perioada neoliticului târziu în zonă există peste 20 de așezări.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh. 25. Țaga, vedere spre centrul Câmpiei Transilvaniei (BA, baza arheologică)

Așezarea are peste 15 ha sau poate mai mult, cu fiecare an în șanțurile modernizărilor de la gaz sunt descoperite noi materiale. Ea este situată pe o terasă ridicată cu cca. 20-40 m deasupra lacului actual. Terasa este înclinată spre est, find mărginită de două pâraie, unul la sud, altul la nord, ambele cu apă potabilă.

Pe această terasă au fost ridicate sisteme de fortificare impresionante, având cel puțin două sau trei etape mari de construcții. Sistemului de fortificare a fost ridicat din necesitatea de a controla calea de comunicație spre sud-est, spre centrul și estul Transilvaniei, zone cu care erau schimburi culturale.

De altfel de acolo vin și importurile și principalele civilizații : cultura Petrești dinspre sudul Transilvaniei, iar cultura Precucuteni dinspre estul Transilvaniei.

La Pruniș - La Cruce a fost săpată o așezare situată tot pe o terasă, aparținând sintezei Iclod-Petrești (Fig. IVh.26) (Maxim et alii 2006). Acolo au fost descoperite mai multe modele de structuri de locuințe cu pari sau cu șanț, chiar la aceeași locuință. La una dintre construcții a fost descoperit un element architectonic, considerat a fi o stelă, poate de la un altar casnic.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.26. Pruniș la Cruce, după Maxim

https://biblioteca-digitala.ro

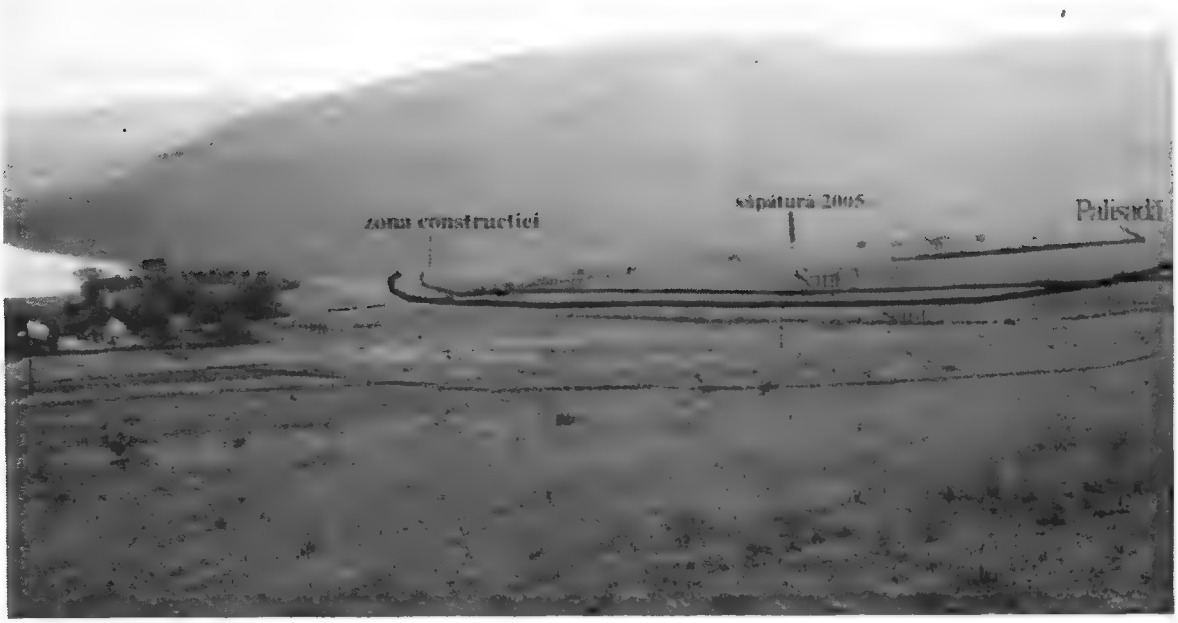

Fig. IVh.27. Țaga, vedere spre est, terasa cu sistemele de fortificare

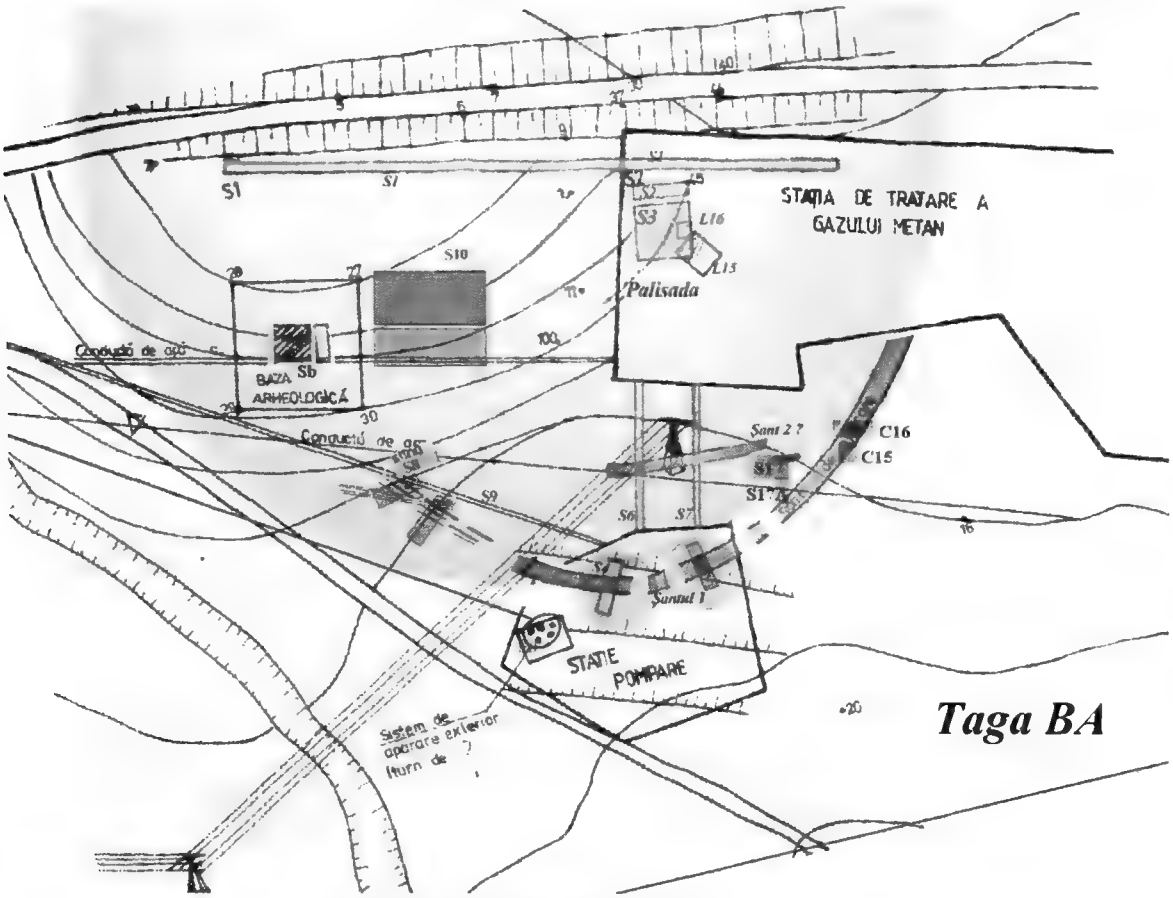

Fig. IVh.28. Țaga, traseele șanțurilor de apărare

https://biblioteca-digitala.ro

Stratigrafia

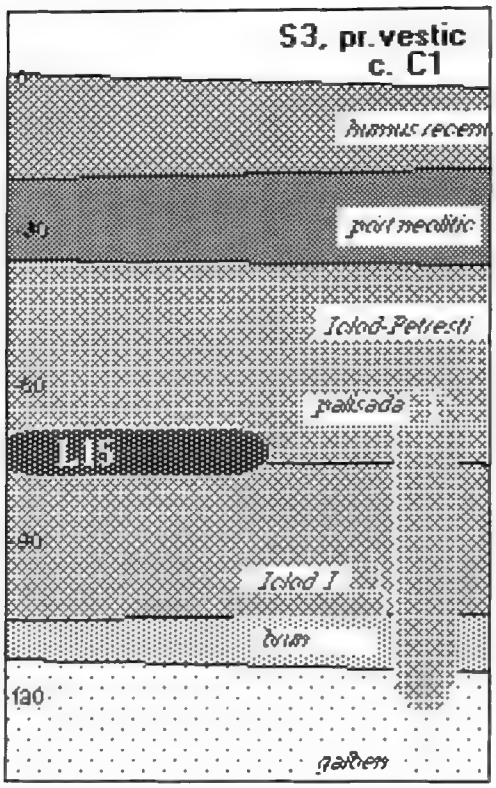

Fig. IVh.29. Țaga, stratigrafia

La Țaga există o stratigrafie orizontală, dar materiale mai numeroase provin doar din trei pătrimi din suprafața așezării, în zona de SE nu prea sunt materiale. Locuirea cea mai timpurie este în zona centrală și de est. Materiale Iclod I au apărut în zona S1 (conducta paralelă cu drumul Fig. IVh.28) și în secțiunile de la est de drum.

Evoluția pedologică a solurilor pe cuprinsul stațiunii este aproape constantă, diferențe sunt acolo unde au fost intervenții antropice recente, de exemplu în zona suprafețelor cercetate arheologic a fost o organizare de șantier care a afectat depunerile nivelului Țaga III. La fel spre pante, în toate vremurile eroziunea a fost mai puternică și straturile mai groase, humusul post neolitic fiind de 30-50 cm (Fig. IVh.29).

Prospectările

Prospectările au fost efectuate de către Adrianu Alicu în zona suprafeței 10 și la est de cabană.

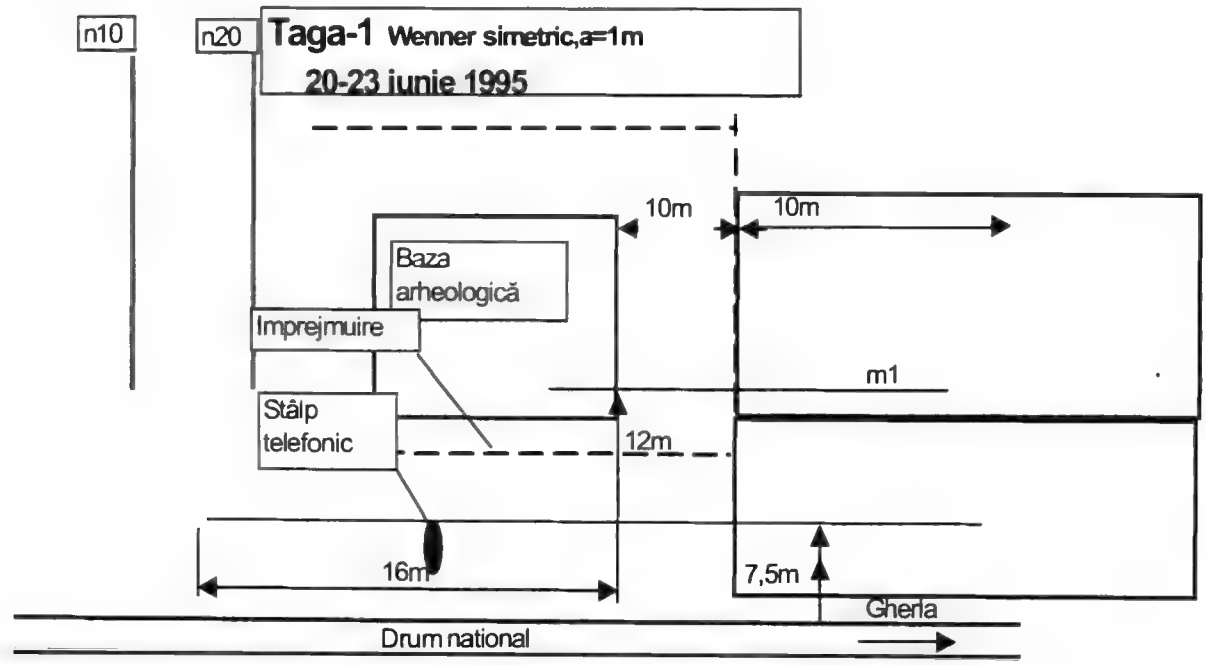

Fig. IVh.30. Țaga, prospectările din 1995 de la nord de cabană

https://biblioteca-digitala.ro

Două profile longitudinale au arătat existența unor anomalii, dar citirea lor nu era semnificativă, deranjările moderne nu puteau fi separate de complexele vechi. Mai interesante au fost prospectările din zona suprafețelor ce urmau a fi cercetate sau în timpul cercetării.

Fig. IVh.31a. Țaga, anomaliile de rezistivitate▼

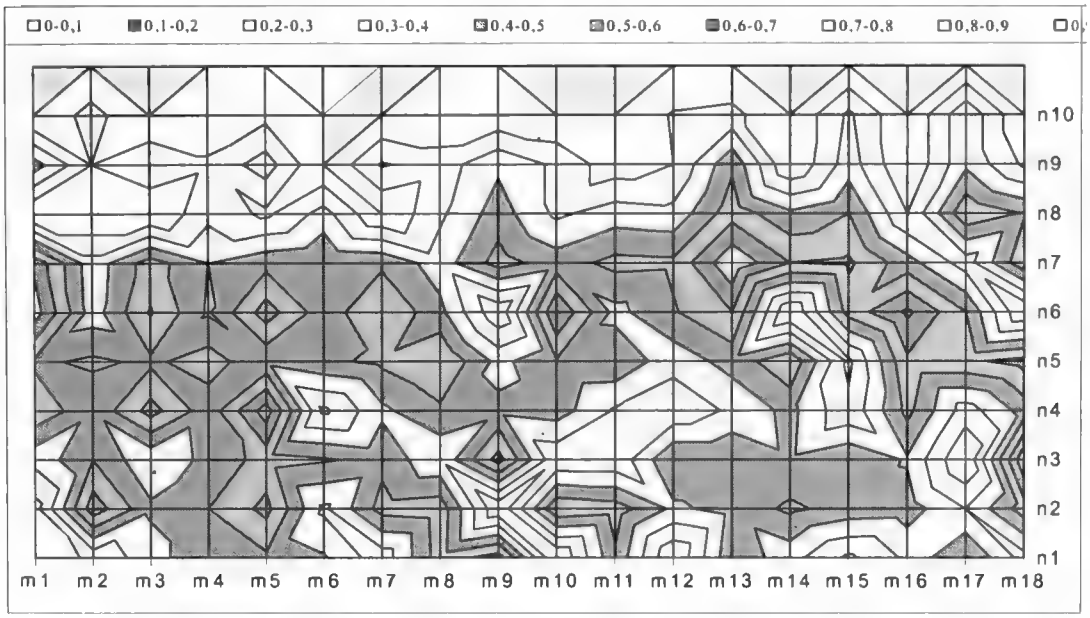

b) plasarea complexelor arheologice pe plan▼

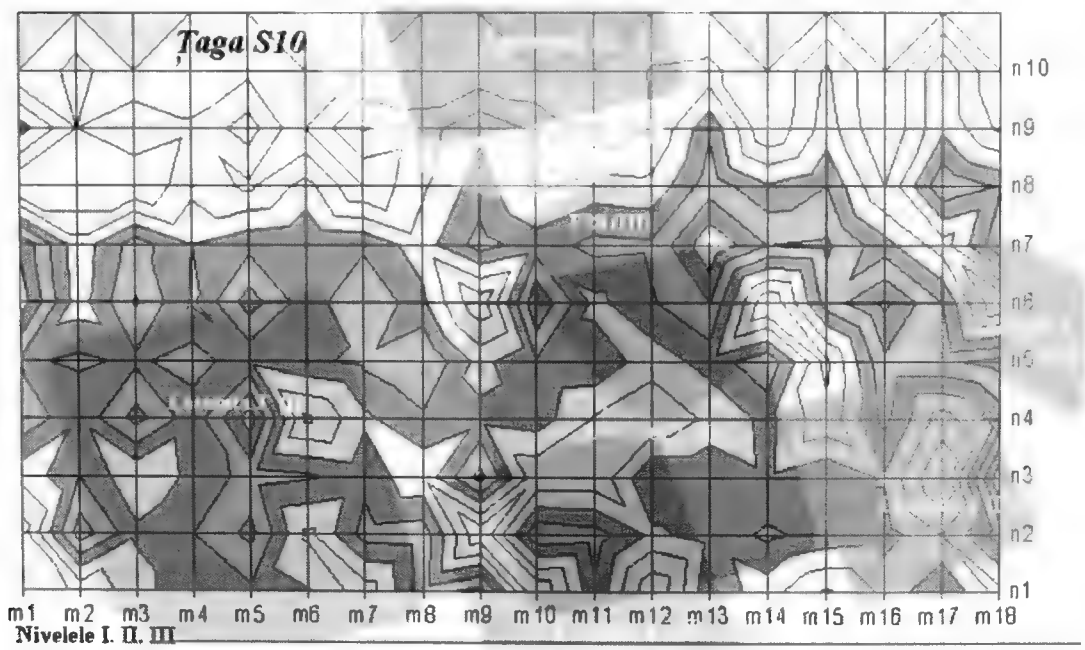

În secțiunea 10, după îndepartarea stratului curții de la fosta stație, de la 0,30 cm s-au efectuat măsurători din metru în metru. Au fost constatate un numar mare de anomalii determinate de aglomerările de chirpici, pietre, oase, dar și de existența unor gropi adânci. În partea dinspre est acestea au fost mai moderate, nefiind complexe, ci doar un perete dărâmat și câteva gropi.

https://biblioteca-digitala.ro

După cum se vede din Fig. IVh.31b anomaliile suprapun planul secțiunilor, iar în câteva cazuri ele marchează chiar gropi mai adânci din seria celor în trepte. În suprafață au fost surprinse șase locuințe din care patru în întregime, iar celelalte două se întindeau spre est (loc. 6) și sud (loc 4). Locuința 6 era cea mai timpurie, din nivel Țaga I, cu materiale din faza Iclod I/II. Locuința 4 era din nivel Țaga II, iar groapa 28 era din Țaga III, aici fiind descoperite numeroase fragmente ceramice Precucuteni I evoluat sau în retardare (lipsa ceramicii lustruite, amestec cu cioburi pisate la ceramica semifină sau uzuală). În zona respectivă au fost găsite resturi de lut de la pereți nearși (pata mare de la S și structuri foarte bine arse spre N, Fig. IVh.32).

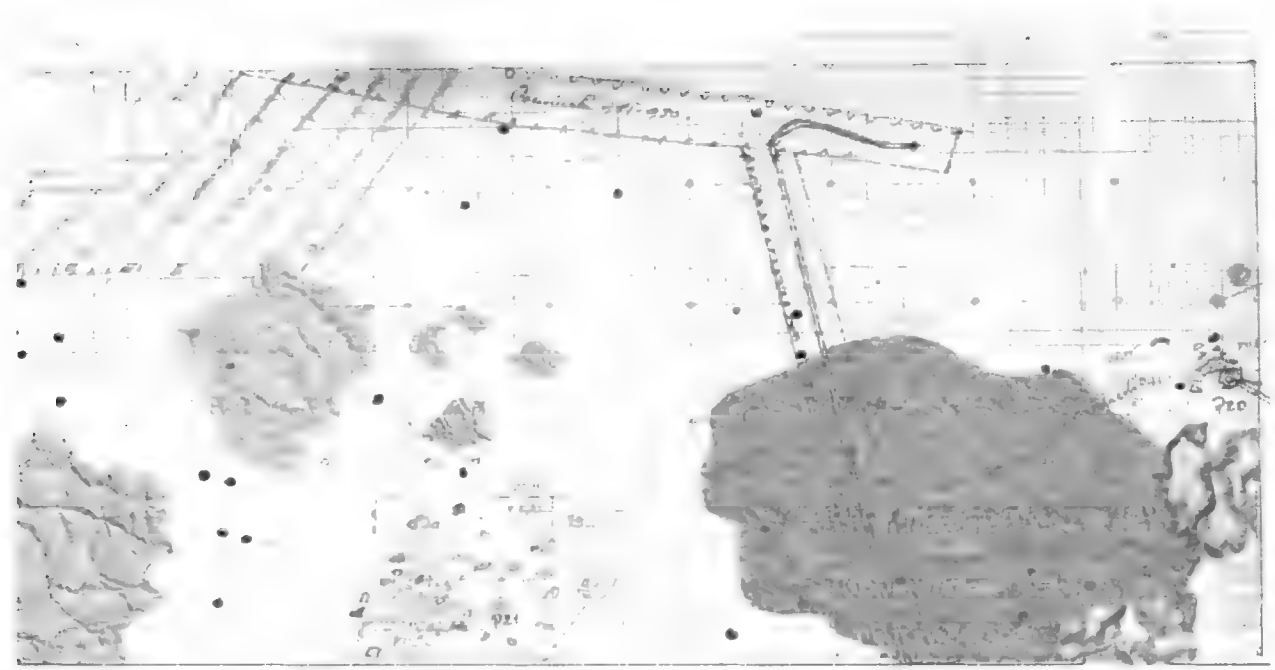

Fig. IVh.32. Țaga, ▲aglomerări de chirpici puternic ars și resturi de la pereți nearși ▲

Bordeiele și semibordeiele

Spre deosebire de Iclod, numărul acestora este mai mic, de altfel și complexele din faza Țaga I (sincronă după materiale cu Iclod I) sunt mai puține.

A fost descoperit un singur complex, de formă ovală, Gr. 28, Fig. IVh.33 (2,8 x 3,5 m, parțial afectat de o conductă), cu o suprafață de circa 10 m^2. După adâncime pare să fi fost semibordei. La abandonarea acestuia, în el și în afara lui, au fost aruncate numeroase oase de animale și în special maxilare de vită și cerb. Sub acesta a mai fost descoperită o groapă, fără a se putea preciza exact de ce nivel ținea. Complexul menționat este deosebit de interesant, atât din cauza materialului deosebit cu unele ornamente Precucuteni I, dar și a ceramicii decorată cu brâuri și amestec cu cioburi pisate, cu o netezire mai proastă, apropiată de procesele de retardare de la Țaga, dar diferită.

https://biblioteca-digitala.ro

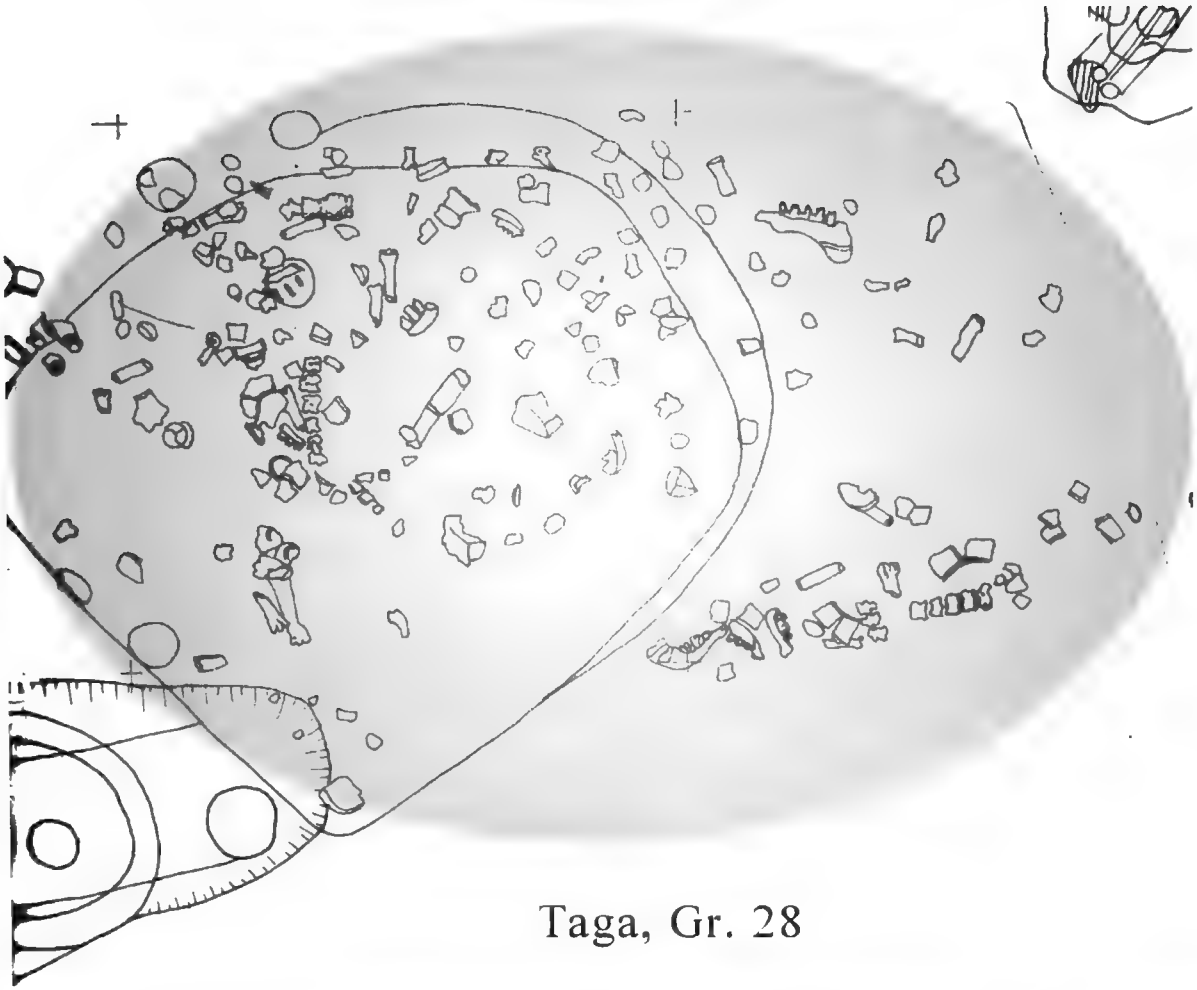

Fig. IVh.33. Țaga, groapa 28, groapă rituală ?

După resturile de oase păstrate, uneori fragmente din șira spinării (4) și fragmentele de maxilare (8), pare să fie rezultatul unui banchet, dar multe oase aveau urme de arsură. Există unele asemănări cu situația de la Zau de Câmpie dar acolo oasele erau foarte bine păstrate, iar scheletele aveau mai multe oase în poziție anatomică. Aici par a fi aduse din altă parte și aruncate în groapă. Din faza timpurie mai era o groapă în S11, deranjată de conductă.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele de suprafață

Arhitectura acestora este deosebit de interesantă. S-au constatat mai multe tehnici de realizare a fundațiilor și pereților chiar la aceeași casă, situație semnalată și în alte stațiuni, la Balta Sărată de exemplu.

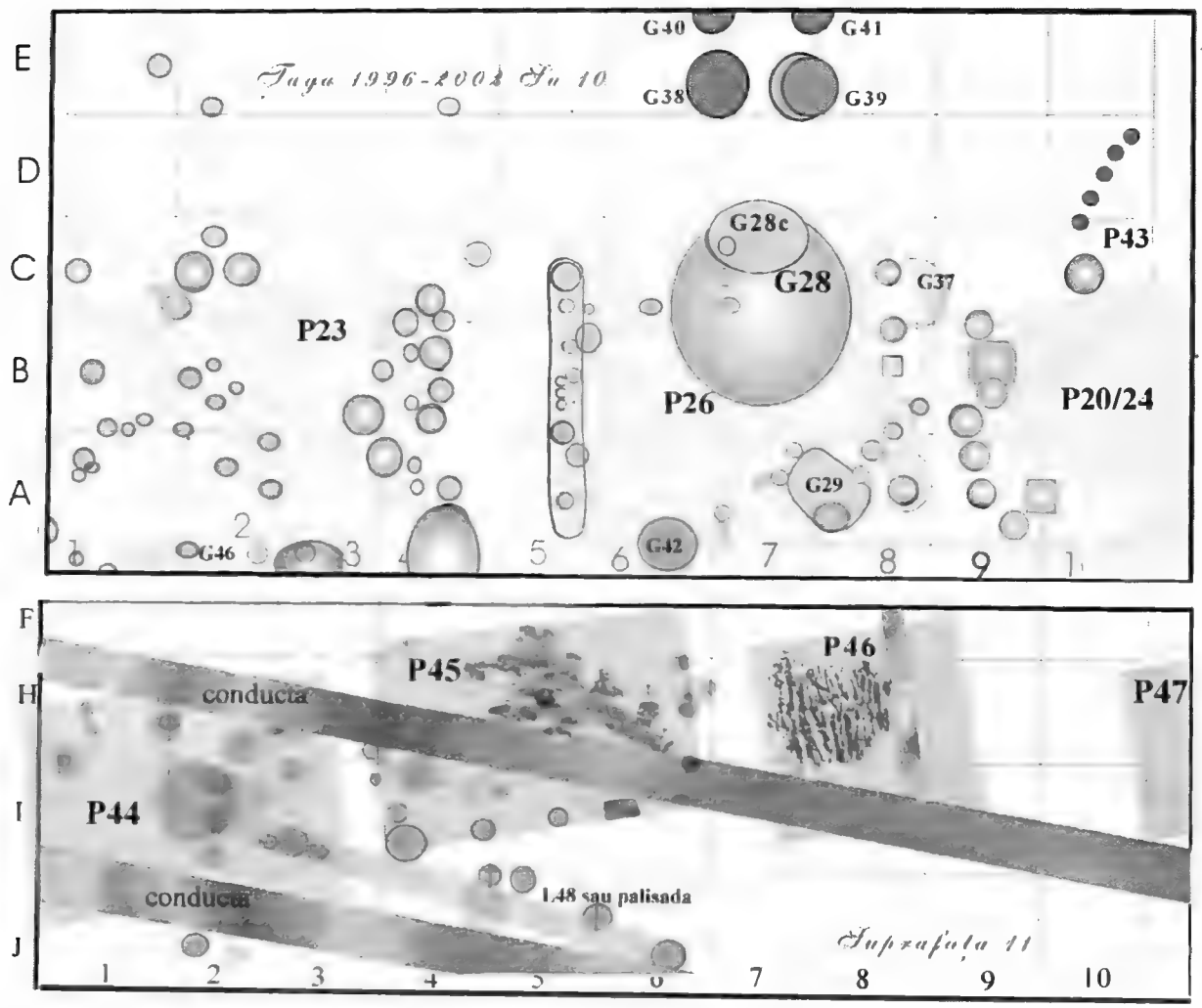

Fig. IVh.34. Țaga, S10-S11, nivelul fundațiilor – 0,90 – 1,1 m

Locuința 3 (respectiv Platforma 23, de cca. 6,8 x 5 m) avea gropile de la structura de rezistență grupate pe o linie, dar în vecinătatea lor au apărut și altele numeroase, al căror rost ne scapă. Un număr mare de gropi era la Parța la locuințele cu etaj, ceea ce nu e cazul la Țaga.

În interiorul locuințelor nu au fost descoperite vetre, cu excepția unei colibe din etapa Țaga III sau II-III. Dar în două din locuințe au fost descoperite lespezi de piatră de mari dimensiuni, situate pe nivelul ce călcare, cu urme puternice de ardere. Considerăm că au avut rol gorpodăresc (pentru frământat), dar nu este exclus să fi fost folosite ca vetre. În nici una din locuințe nu am găsit resturi de cenușă sau podea amenajată.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.35. Țaga, vedere spre locuința 3 și 2▲ și L3 ▼

Pereții locuinței s-au prăbușit din poziție verticală de o parte și de alta, de-a lungul traseului lor sau au fost împinși spre interior, ca la Parța.

Locuința 2 (sau ***P26***), (Fig. IVh.34) a fost descoperită în centrul săpăturii. Dimensiunile sale sunt de 5,8 x 4,8 m. Arhitectura sa amintește complexele din nivel Vinča C sau din grup Foeni (vezi mai sus), dar și de cele din nivel CCTLNZIS timpuriu de la Zau de Câmpie. Gropile erau în perimetrul unor șanțuri, dar bârnele depășeau uneori perimetrul acestora, necesitând lărgirea gropilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.36. Țaga, nivelul de dărâmare▲

Deci este vorba de o imitare a sistemului de construcție sus amintit. Acolo gropile sunt in perete și au stâlpi de mărime aparent egală, pe când la Țaga sunt două-trei grosimi de stâlpi în același șanț de fundație. În interior unii stâlpi de lângă peretele de est marchează, poate, fundația unor paturi (cum am descoperit în P 45 și P 46). Intrarea poate fi numai pe la colțul de SE, care este de altfel și zona cea mai luminoasă, în vecinătate nefiind alte complexe. În centrul locuinței sunt unele gropi duble, fie cu rol de sprijin, fie cu altă funcționalitate.

Locuința 5 (formată din ***P20*** și ***P 24,*** de fapt urmele a doi pereți), (Fig. IVh.34) a fost parțial prinsă în săpătură, latura de sud fiind în afara săpăturii. In interiorul acesteia remarcăm prezența a două gropi cu profil dreptunghiular, cum au apărut și la P45, al cărui rost ne scapă, poate aveau montați stâlpi de această formă în casă, cu sau fără rol arhitectonic. Pe latura de est se afla o singură groapă.

Locuința 6, aflată la mijlocul marginii de est a săpăturii, avea patru gropi (G 38-G41) de mari dimensiuni și stâlpi, de asemenea, foarte mari. Distanța era prea mică pentru o structură de locuință, deși în vecinătate au fost descoperite resturi de chirpici cu impresiuni de pari (Fig. IVh.34).

Locuința 4 (Fig. IVh.34) poate fi legată de nivelul Țaga III sau poate II tîrziu, în materiale fiind și elemente ale sintezei Iclod – Petrești. Orientarea peretelui locuinței era NV-SE. Acesta era format din stâlpi de mari dimensiuni (diametru de cca. 15 cm, cu gaura de cca. 20 cm), dispuși la distanțe egale de cca. 20-25 cm. Asemenea structuri au fost găsite și în zona de est a stațiunii, în S14.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.37. Țaga, nivelul de fundații

Locuința 44, situată în partea de nord a S11, de 4 x 6 m, avea axul lung orientat NS. Marginile sale erau marcate de structuri de chirpici. Două conducte ce trec prin perimetrul lor au împiedicat identificarea tuturor gropilor. Și la aceasta remarcăm mai multe gropi mari și prezența unor gropi duble. Acestea ne determină să luăm în considerare și un posibil pod locuit (Fig. IVh .34).

Locuința 45, situată în centrul secțiunii 11, avea dimensiunile de 4 x 6 m; câțiva stâlpi indică o tindă, iar în interior erau gropi cu plan dreptunghiular. Locuința avea un număr mare de gropi de la structura de rezistență pe peretele de vest și foarte puține pe cel de est. Este posibil ca unele structuri să fi fost montate pe bârne, ca la cele din cultura Petrești sau Cucuteni. Pe peretele de sud au fost găsite gropi de mari dimensiuni, dar nu putem preciza cărei perioade îi aparțin. Unele sunt mai vechi, altele mai recente. Latura de nord a construcției a fost afectată de un șanț de la conducta de gaz. În acele gropi au fost descoperite resturi de pereți cu structuri de pari. La reconstituirea acestei construcții, în gropile care au fost preparate doar pe jumătate în timpul săpăturilor, la golirea lor s-a constatat că aveau urme de pari care nu erau pe același ax, dar care permiteau realizarea unei structuri împletite (Fig. IVh.34).

Podeaua locuinței a fost refăcută, iar pe cea veche au rămas câteva fragmente de vase și resturi menajere.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.38. Țaga, L 44 - L 45, dispunerea complexelor și locul de intrare (tinda)

Pe latura de sud erau urmele unui pat cu dimensiunile de 1 x 1,65 m, poate mai lung, marginile lor nu sunt întotdeauna bine păstrate. Acesta era similar cu cel din P46, dar mai rău păstrat.

Fig. IVh.39. Țaga, locuința 45, planul marcat, în gropile de stâlp a fost pus nisip pentru a le conserva

La această locuința au putut fi constatate numeroase detalii arhitectonice și de organizare internă, motiv pentru care a devenit obiectul unei reconstituiri experimentale. Intrarea era dinspre est, printr-o tindă, pe lângă peretele de vest. În colțul de SE se afla patul, iar pe peretele de est locuri gospodărești. Urme de vetre neamenajate au fost în colțul de nord - est și la est de centru.

De la **Locuința 46 (P46),** deranjată de o serie de conducte, cel mai bine s-a păstrat patul, aflat pe peretele de N. Din cauza conductelor moderne nu știm în parte se afla intrarea, probabil în partea opusă patului, pe la colțul de SV, unde nu erau alte construcții în vecinătate.

Spre deosebire de alte construcții, aceasta avea stâlpi de mari dimensiuni în interior, pe laturi și la colțuri.

Patul era format dintr-o structură masivă de pari rotunzi peste care s-au pus frunze mari de brustur (asemenea frunze se găsesc și astăzi pe marginea lacului, doar la câteva sute de metri). Podeaua patului era foarte bine păstrată. Parii erau așezați de-a lungul laturii lungi a locuinței și erau suspendați la circa 15-20 cm deasupra solului, astfel că au avut suficient aer și loc pentru o ardere bună.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.40. Țaga, locuința 46 structuri interioare ▲ și fundațiile

Structura pereților trebuie să fi fost din bârne masive și doar crăpăturile au fost lipite cu lut, în vreme ce peretele de sud era din pari sau bârne despicate, lipite cu lut. Structura ultimului perete menționat era diferită de cea a patului.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.41 a▲- b▼: Țaga, pat

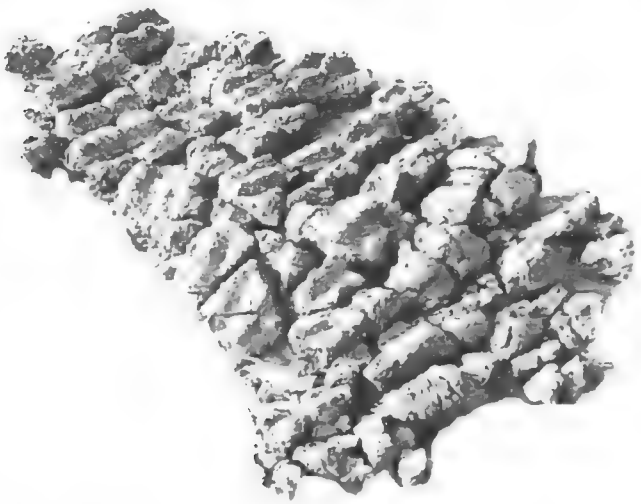

Fig. 7. Detaliu de la 1.15, 0,65—0,70 m.

Fig. IVh.41c. Țaga, structură de perete, L1

Patul are foarte bune analogii ca model de structură cu unul descoperit la Parța în „Casa Cerbului" (săpăturile din 2005-2006: Lazarovici Gh. et alii 2005). Patul a suferit o singură reparație, ceea ce dovedește o structură bună și solidă de lemn. De altfel grosimea stratului de lut trece de 8 cm, iar parii, cei mai mulți de formă rotundă, au fost acoperiți cu frunze de brustur pentru ca lutul să nu intre în crăpăturile dintre pari, să aibă o anume elasticitate.

Locuința 1 (platforma 15), descoperită în secțiunea 3 (Lazarovici Gh. et alii 1996) avea o structură de pari de la pereți, cu casete late de 80 – 100 cm, în care parii erau dispuși oblic, situație similară cu cea de la peretele de sud al locuinței 3 și identică cu P8 de la Parța, unde structurile erau ceva mai masive. Rostul parilor oblici era de a asigura rigiditate peretelui și a nu favoriza desprinderile. Printre resturile de pereți au fost constatate urmele unor structuri de pari, rămași poate în picioare în momentul arderii.

În zona de sud, în secțiunea 14 a fost descoperită o structură de perete de locuință sau poate o palisadă, pe o lățime de 2 m.

Coliba. La Țaga a fost descoperită o colibă trapezoidală, cu dimensiunile de 2,5 x 1,8 m, fără structură vizibilă de pari. În interiorul ei la gură a fost descoperită o vatră mare cu baza din pietre, puternic arse. În colibă au rămas câteva vase sparte *in situ,* printre care și un vas cilindric. În vecinătatea locuinței proprietarul a fost îngropat. După topor, pare un barbat. Scheletul era chircit.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.42a. ▲ Țaga, S11, L44.II colibă; b) S13

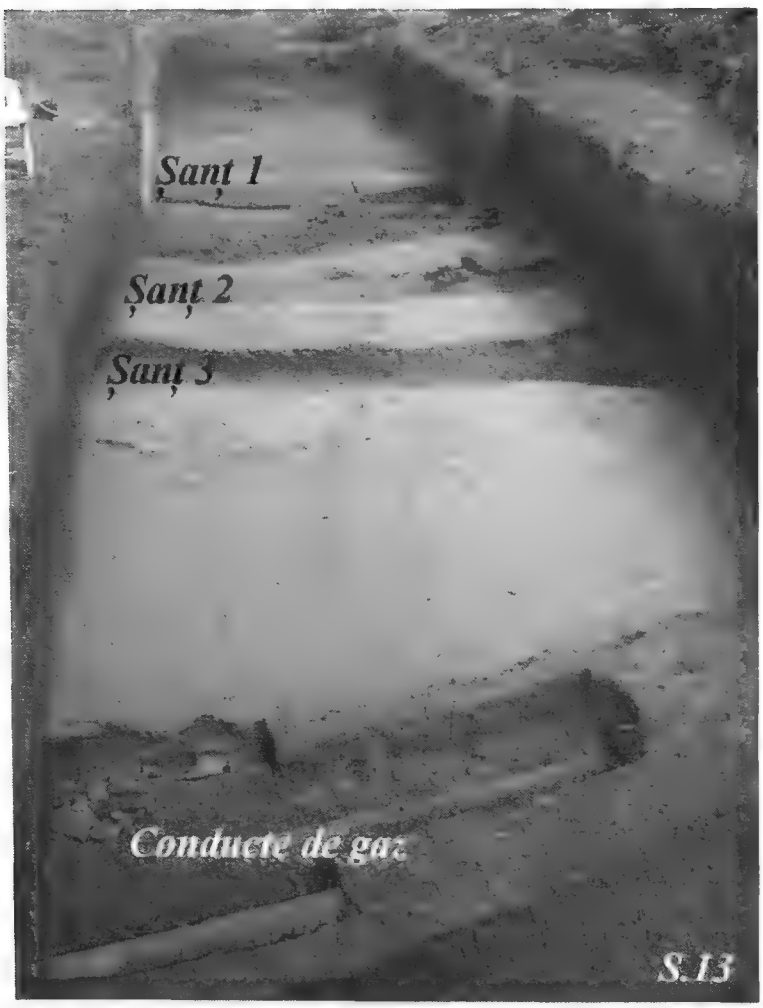

Sistemele de fortificație

Șanțurile de apărare

Bazându-ne pe experiența de la Iclod, putem afirma că sistemele de fortificare de la Țaga sunt încă în studiu. Deși suprafețele cercetate în zona sistemului de fortificare au fost puține și prea mici, rezultatele sunt bune. Șanțurile au fost cel mai bine delimitate în secțiunea 13: acolo au fost surprinse două șanțuri, unul cu profilul în formă de pâlnie sau în „V" (șanțul 1) și un altul cu fundul rotunjit (Fig. IVh.42a-b). Cel de al treilea sanț, foarte mic, pare mai de grabă o amenajare pentru o structură masivă de la o palisadă, deoarece în alte părți ale stațiunii au fost descoperite asemenea structuri.

Pe **latura de vest** a stațiunii, acolo unde au fost construite bazinele de apă de la stația de tratare, șanțurile păreau a nu merge exact pe aceeași linie (Fig. IVh.27-28), uneori par că se suprapun. Terenul fiind modificat cu buldozerele, nu au putut fi bine delimitate structura și traseele sistemului de fortificare, partea superioară fiind afectată de lucrări moderne.

https://biblioteca-digitala.ro

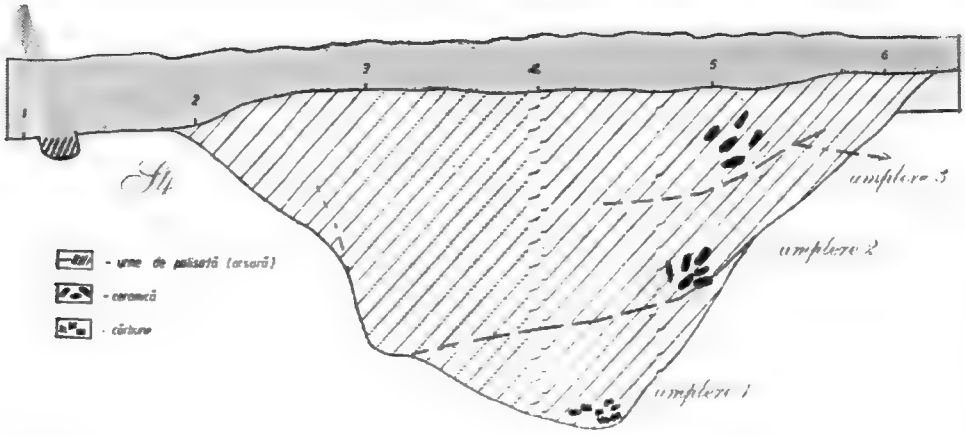

Fig. IVh.43. Țaga: a) secțiunea 4 ▲; b) secțiunea 5 ▼

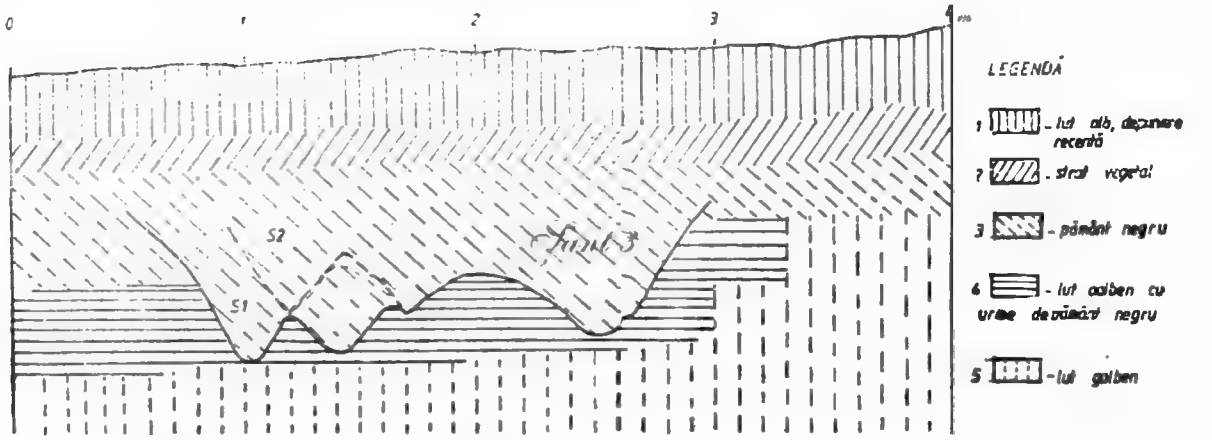

Șanțul din secțiunea 4 avea trei faze de umplere și două refaceri. În ultima fază, pe fundul șanțului, s-au găsit resturi de cărbune, provenind poate de la structuri de lemn arse și căzute în apă. În celelalte faze de umplere erau resturi de pietre și chirpici (Fig. IVh.43a).

În secțiunea 5 (Fig.IVh.43b) cele două șanțuri se suprapun. Din cauza solului foarte uscat și lutos nu s-au putut stabilii relațiile cronologice, dar este posibil să fie trei șanțuri sau mai multe perioade de refaceri. Având în vedere că acestea erau în amonte, ele colectau apa pentru sistemul de apărare.

Pe latura de nord au fost efectuate două secțiuni, S12 în care au fost identificată zona șanțurilor și S13 trasată perpendicular pe șanțurile 1-3 (Fig. IVh.42b). În secțiunea 12 șanțul 4 mergea în diagonala secțiunii, iar șanțurile 1-3 o traversau (Fig.IVh.44). Dacă în S13 șanțurile 1-3 păreau paralele, în S12 se observă că ele se suprapun (Fig. IVh.44b), asemenea situației de pe latura de vest. Ceea ce M. Meșter considera palisadă cu pietre pe marginea șanțului (4 acum) este fundul șanțului 2, în care sunt numeroase pietre. Acestea par să fi fost special aduse pentru a fi aruncate în șanț în vreme de atac. Pietre nu sunt pe deal, ci doar la adâncime în râpe sau pâraie. Acestea erau mai numeroase în șanțul 2 (Fig. IVh.42; 45b), iar în șanțul 1 apar doar sporadic (Fig. IVh.42b; 45a). În șanțul 2 apar și fragmente mari de chirpici, probabil aruncate, deoarece în vecinătate nu erau complexe din care să se scurgă.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.44. Țaga, șanțurile din zona de NV▲; S 12 profile de șanț▼

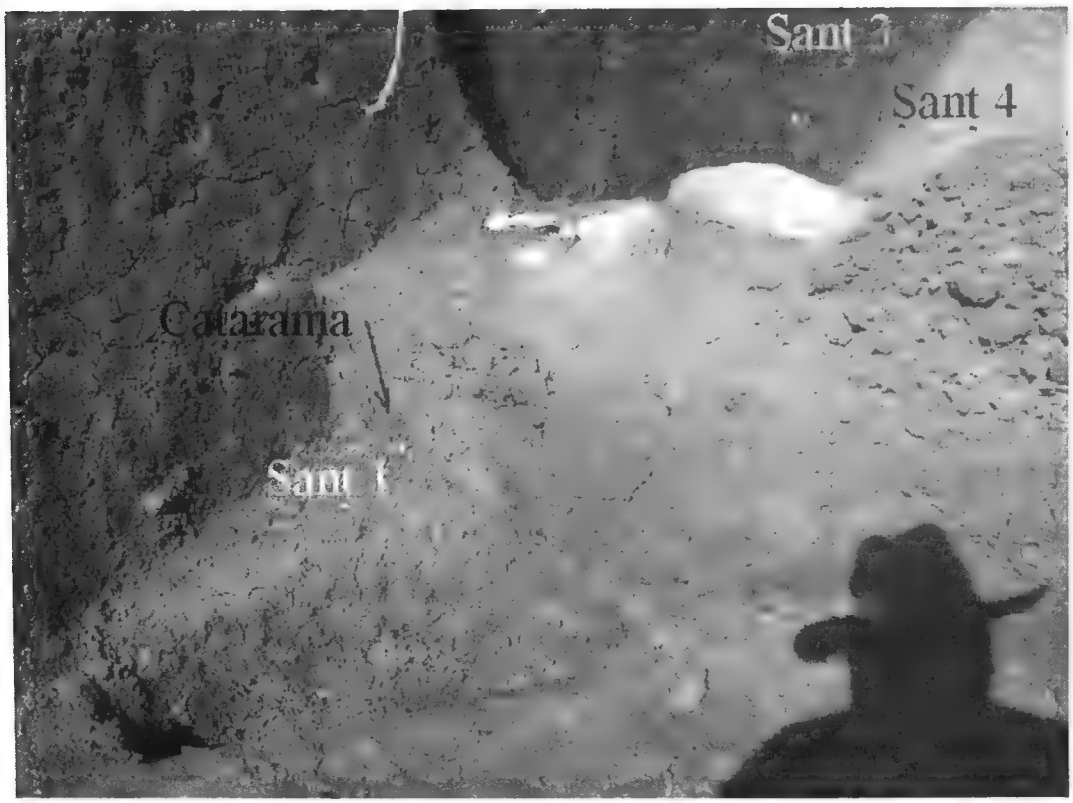

Desigur se pot spune mai multe, dar am intra în domeniul speculațiilor. Din imaginile de sus se poate observa profilul rotund al șanțului 3, care este de altfel mai recent, suprapunînd șanțul 1 în secțiunea 12 (Fig. IVh.44b). El apare și în secțiunile 4 și 5 (Fig. IVh.43).

https://biblioteca-digitala.ro

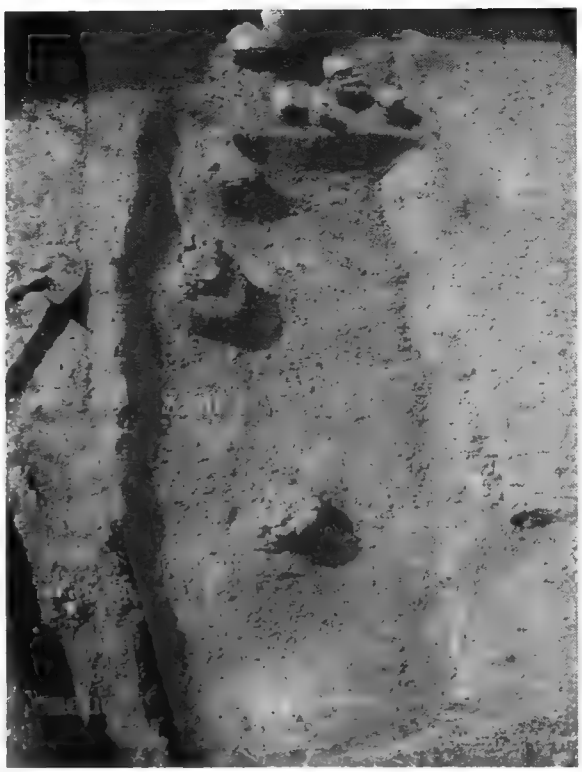

Fig. IVh.45: Țaga: a) șanțul 1▲, vechi, cu fundul în „V" ; b) șanțul 2)▲

Șanțul al treilea, de dimensiuni mai mici, avea fundul rotunjit, lățimea la fund era de circa 65-70 cm, iar la gură de circa 2 m. Pe fundul șanțului au fost descoperite câteva fragmente ceramice.

Partea sa superioară a fost erodată, terenul fiind în pantă mai puțin accentuată.

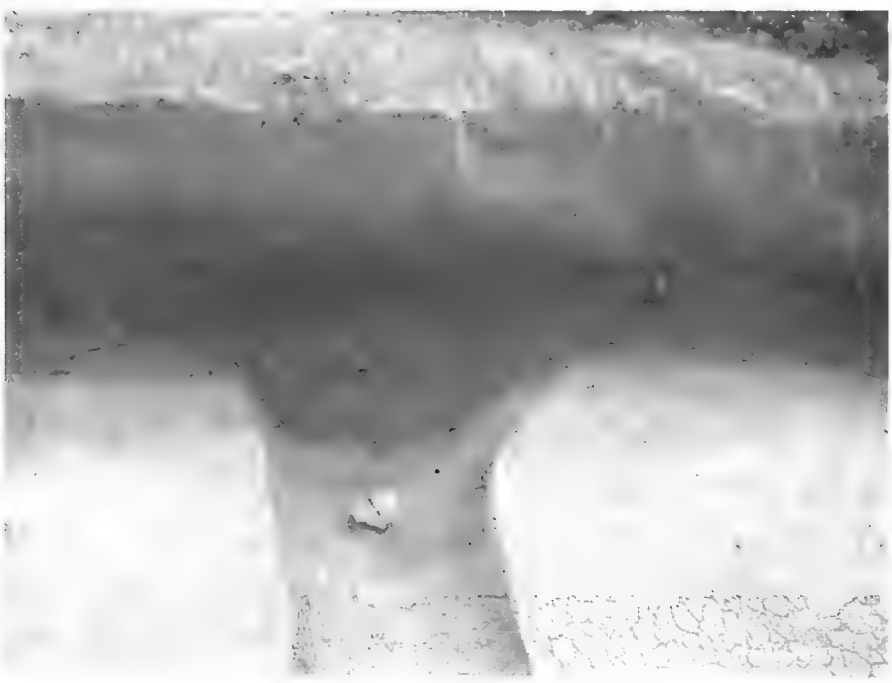

Fig. IVh.45c. Țaga, șanțul 3

Din etapa Țaga II-III apare ceramică cu pastă de tip Iclod – Petrești, în vreme ce în șanțul 1 s-a găsit un fragment de amforă cu tradiții Lumea Nouă, fiind unul dintre cele mai timpurii vase descoperite la Țaga.

Pe latura de est a stațiunii, când s-a construit aici o locuință la margine, cu prilejul săpăturilor de salvare la casa Centea, au fost descoperite numeroase materiale arheologice și topoare în stratul de cultură, ce suprapuneau un șanț și o structură de palisadă.

https://biblioteca-digitala.ro

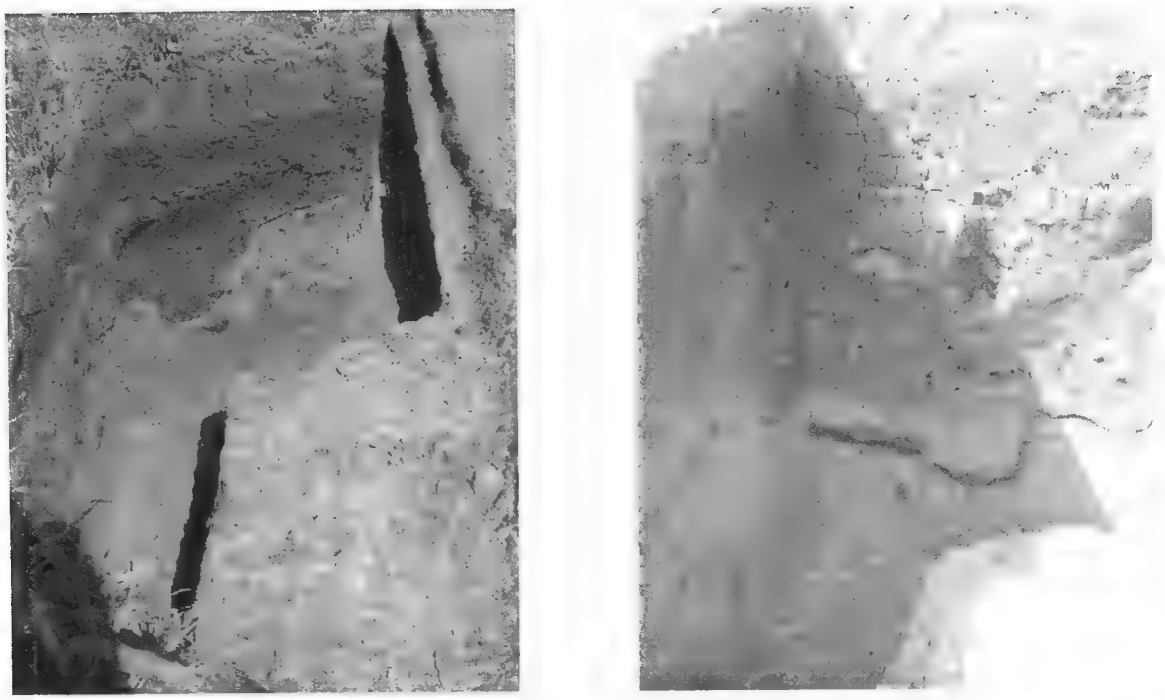

Fig. IVh.46a-c: Țaga, sondaje la casa Centea, șanțul rotund

Șanțul este din seria celor cu fundul rotunjit și nu prea adânci, iar locuința și materialul din strat aparțin etapei Țaga III sau Iclod II-III (Fig. IVh.46a-c). De altfe șanțuri cu fund rotund sunt cunoscute încă de la finele neoliticului timpuriu (Ostrovu Golu) șI la începutul neoliticului dezvoltat (la Gornea), dar ele pot fi șI rezultatul eroziunii provocat de apele care se scurg la vale, cum este cazul de la Țaga.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.47a-b: Țaga, secțiunea 15-16

Pe latura de sud a stațiunii, în toamna anului 2005 au fost executate săpături de salvare de M. Meșter, ocazie cu care au fost deschise două casete în spațiul unei stații de uscare a gazului.

Atunci a fost descoperit un șanț, delimitat în fundațiile mai multor stâlpi și cuve de beton de la stație.

Șanțul avea fundul rotunjit, fiind dintr-o fază mijlocie, deoarece deasupra sa au fost descoperite resturile unei locuințe târzii, parțial cercetate.

În umplerea șanțului s-au găsit fragmente ceramice și resturi de chirpici.

În vecinătatea șanțului, în afara perimetrului construit, la cca. 15 m a fost deschisă și o casetă, dar săpăturile s-au oprit din cauza iernii timpurii (Fig.IVh.47a-b). În vara anului 2006, reluarea cercetărilor a dus la descoperirea resturilor unei palisade din stâlpi masivi și a marginii șanțului, ce mergea spre bazinele de apă, unde în secțiunile 4-5 au fost descoperite mai multe șanțuri. Coroborând toate datele, constatăm existența a trei sau patru șanțuri, construite în perioade diferite, ale căror trasee uneori se intersectează.

Palisadele

Structuri de palisade au fost descoperite în vecinătatea șanțurilor, dar și în interiorul stațiunii, situație similară celei de la Iclod.

Palisada 1. Palisada 1 este dintr-o fază mai recentă, traseul ei mergea pe direcția locuințelor P44-45. În secțiunea 3 aceasta tăia o parte din locuința 15. În secțiunea 10 avea o intrare în zona fostelor locuințe P44-45. De-a lungul ei a fost studiat sistemul de construcție, care este aproape identic cu cel de la Iclod. Se sapă un șanț lat de circa 30 cm, adânc de 40-50 cm (poate fi mai adânc, deoarece partea superioară se pierdea în stratul negru de cultură, culoare care o avea și umplutura ei).

https://biblioteca-digitala.ro

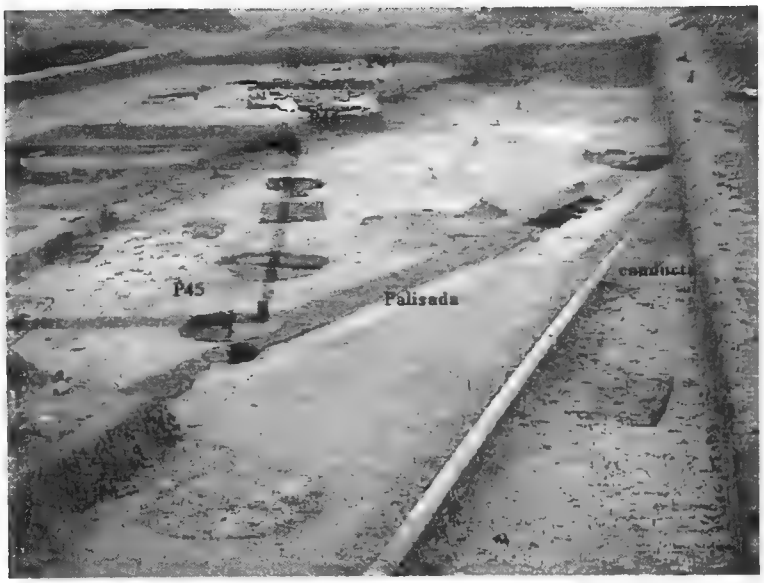

Fig. IVh.48. Țaga, palisada din S11, a) detalii; b) traseul▼

Din loc în loc erau stâlpi groși de 25-35 cm, groapa lor ajungând la 50 cm, uneori mai mult. Se pare că pe acest traseu sunt două deschideri, una în secțiunea 3 (lată de 80 cm), alta în zona locuinței 44. Traseul ei poate fi drept, dar și ușor rotunjit (Fig. IVh.48b).

In fundațiile casei Centea au fost descoperite două rânduri de gropi paralele. O situație similară s-a găsit și în caseta 17A. Cele de la casa Centea le interpretăm ca o palisadă în fața șanțului rotund sau în spatele unui șanț ce ar fi pe pantă, spre lac. De la adâncimea de 1,7 m se sapă două rânduri de gropi paralele, fiecare având peste 45 cm diametru, distanța între rânduri fiind de cca. 80 cm, iar între gropi de 40 – 60 cm. Unele gropi erau umplute cu pământ negru, altele cu galben.

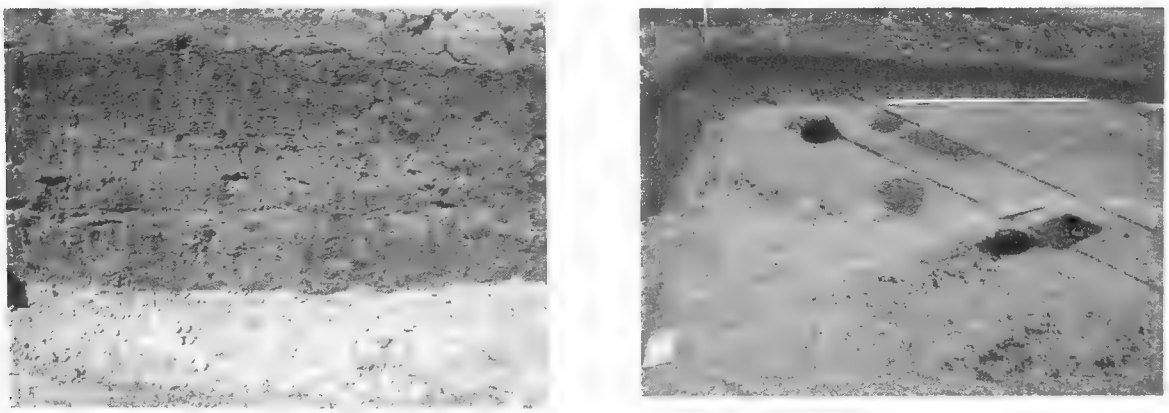

Fig. IVh.49. Țaga, palisada de la casa Centea, a) gropi în profil, b) urme de stâlpi

Situația de la casa Centea se repetă în secțiunea 17 A (Fig. IVh.50), unde au fost descoperite gropi de stâlp, de foarte mari dimensiuni, aranjate pe două rânduri.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.50. Taga, sistemul de fortificație și un model de foișor pe latura de sud

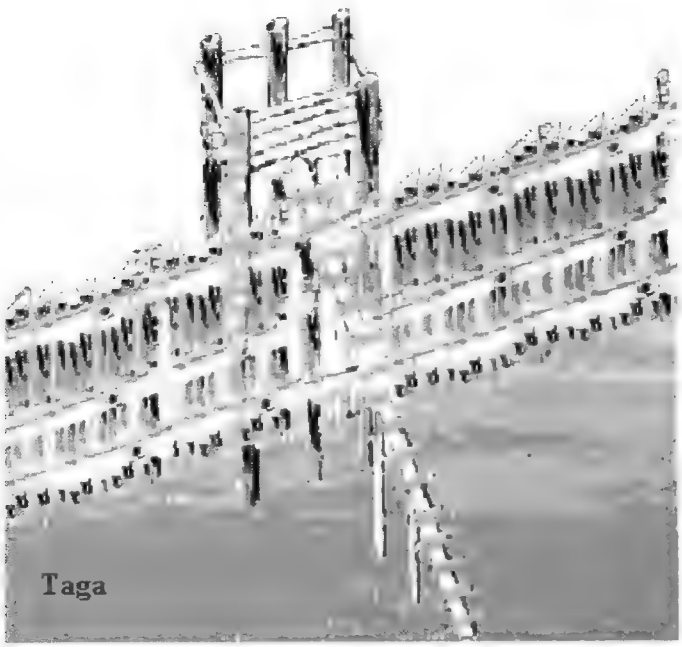

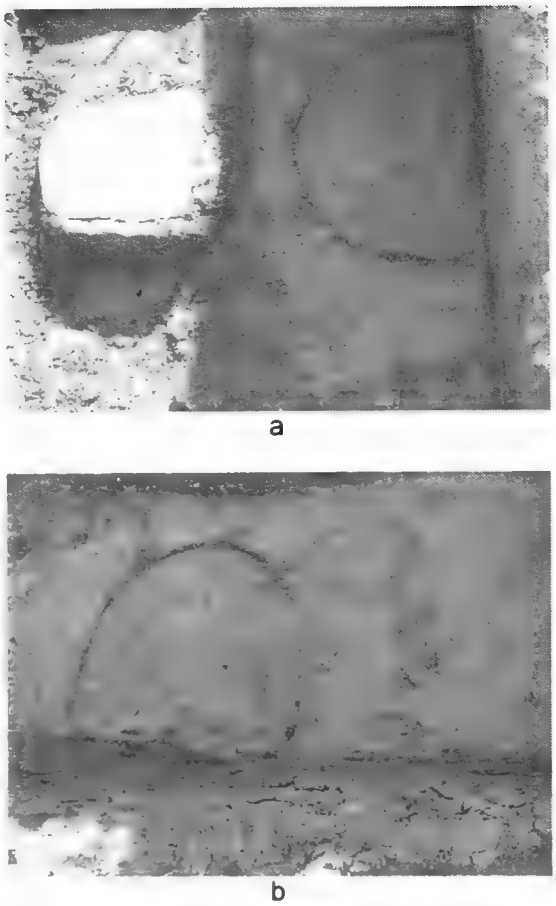

Fig. IVh.51. Taga: a-b) gropi de stâlpi S17a▲

Foișorul

Pe latura de vest, în afara traseelor șanțului (sub clădirea pompelor de la stația de epurarea apei) sau pe un posibil traseu de palisadă, au fost descoperite șase gropi de la un sistem de supreveghere pe palisadă sau în afara șanțurilor. În Fig. IVh.50 am încercat o reconstituire a modelului de foișor, pornind de la cele ale lui Pal Pattay din Ungaria, din vremea etapei târzii a culturii Bodrogkeresztúr (orizontul Huniady Hálom).

Asemenea construcții sunt necesare pentru supravegherea sistemelor de fortificare mai ales în timpul nopții.

https://biblioteca-digitala.ro

TABLE OF CONTENTS

Foreword 15
Usual Abbreviations 17
CHAPTER I. THE EARLIEST BUILDINGS 19
Mesolithic Architecture 23
The Epipaleolithic Period of Dubova 24
Pre-Pottery and Early Neolithic Architecture in Anatolia 26
Defence Architecture 27
Civil Architecture 27
Religious Architecture 28
Mesolithic Architecture in the Aegean Area and Southern Balkans 35
The Cyclades 35
Continental Greece 37
Late Mesolithic Architecture in the Danube Region 37
The Lepenski Vir – Schela Cladovei Culture 37
General Considerations 38
Chronology and Genesis 40
Architecture 42
Houses 48
Hearths and Ovens 52
The Spiritual Life in Relation with the Architecture 53
Sculptures 55
Graves 56
CHAPTER II. EARLY NEOLITHIC ARCHITECTURE 58
General Considerations. Terminology 58
Origins of Early Neolithic 58
Chronology, Evolution and Time Sequence 60
Migration 61
Diffusion 62
Chronological Systems 63
Division 64
Phase I 64
Phases II-IV 66
Absolute Chronology 68
General Presentation of the Starčevo-Criș Culture 69
Shape and Type of Settlements 70
Settlement Core 72
Location of Settlements 74
Size of Settlements 78
Swarm of Settlements 80
Main Occupations and Their Role for the Choice of Settlement Location 81
The Evolution of A Site 82
House Orientation 87
Types of Houses 88
Pit houses 88
Semi-subterranean houses or Half-Buried houses 96
Surface Houses 99
The Hut 99
One Room-Houses 101
Building Space and Technique 102
Multiple Room-Houses 104
Interior Design and Usage 107
Fire installations 107

https://biblioteca-digitala.ro

Ovens 107
Griddles (*Testuri*) 108
Hearths 108
Pits 110
Other Installations 110
Clay Quarries 111
Functionality of Some Buildings 111
Religious Edifices and Rituals 111
Foundation Rituals 112
Abandonment Rituals 112
Neolithic Fortifications 113
Conclusions 115
CHAPTER III. MIDDLE AND LATE NEOLITHIC ARCHITECTURE 117
Definition of the Romanian Middle and Late Neolithic. Chronological Systems 117
The Gh. Lazarovici – W. Schier System 117
The M. Garašanin, Vinča – Turdaș System 119
Late Neolithic (also called Early Eneolithic) 120
a) The Vinča Culture 121
General Data 121
Origin and Spreading Area 121
Evolution 122
Stratigraphy and Chronology 123
The Early Vinča Architecture 129
Settlements 130
Settlement Patterns 130
Settlements Location 135
Houses 142
Evolution of the Architectural System 142
Case-Studies 142
The Pit house. Case - Studies – Gornea 143
Pit houses Typology 143
Pit houses Profiles 144
Pit houses Sizes 144
Surface and Habitation in Pit houses 145
Architectural Elements in Pit houses 146
Pit houses Orientation 149
Tărtăria 149
Pit house 27 of Balta Sărată 150
Semi-subterranean Houses 150
Surface Houses 152
Zorlențu Mare. Level 7, Early Vinča A3/B1 152
Level 6a, Vinča B1 152
The Sanctuary 153
Level 6b, Vinča B1 156
Level 5, Vinča B1/B2 157
Level 4, Vinča B2 157
Level 3, Vinča B2-C (C1, Schier) 158
Level 2, Vinča C2 159
Level 1, Vinča C3 retardation 160
Balta Sărată. A Case-Study 161
Balta Sărată, Houses between 1,05-0,70 m, Level 2a-2b, Vinča B1 162
Building 26, phase BS II, Vinča B1 163
House 28 166
Foundation Pit in H28 167
Balta Sărată, Houses within Level 2c, Vinča B1/B2. House 18 168
Foundation Rituals 170
Ritual Deposits. The "Cups' Pit" 171
The Loom 172
House Abandonment 173

https://biblioteca-digitala.ro

Balta Sărată 3 (III), Houses in Retardation, Levels 3a/3b 174
House 25 175
Balta Sărată, Building Remains, Level 3b, Vinča C1 (B2/C, Retardation) 178
Short Conclusions about the Vinča Architecture 179
The Hut 179
The Small and Medium-Size House 180
Wall Structures 180
Elevated Floors 182
The Big House or Multiple Room-House 184
Multiple Room-Houses 184
The Pottery Workshop 185
Interior Installations 187
Benches, Beds 187
Looms 188
Storage Cases/Cassettes 188
Plates on The Floor 188
Ovens 189
Hearths 190
Pits 191
Ritual Pits and Pits with Ritual Deposits 191
Postholes 193
Fortifications 193
Gornea 193
Liubcova 194
Religious Architecture 195
The Megaron of Vinča 195
The Sanctuary of Kormadin 196
The Ritual Pit or Grave of Tărtăria 198
Localisation of the Ritual Pit or Grave 199
Features of the Ritual Pit, The Ritual and Details as for the Grave 200
Anthropological Analyses 201
Conditions of Discovery 201
Geological Study of the Tablets 202
Assessment of the Condition of the Items in the Ritual Pit 203
Ritual braking 203
The Role of the Tablets 204
Radiocarbon Data 205
Meaning of the Burial Ritual 207
b) The Banat Culture 208
Name 208
Origin 208
Spreading Area 210
Chronology and Evolution 210
Settlements 214
Phase I Complexes 216
The Parța Habitation 217
Architecture of Level 7a 218
Houses 220
Pit houses, Types and Surfaces 220
Houses and Their Surface 221
Entrance and Entrance Hall/Vestibule 222
Types of Houses 223
Types of Structures and Walls 224
Types of Foundations 224
The Basic Interior Structure of the Roof 225
Case Studies 226
Architecture of Level 7b 228
Types of Houses 229
Architecture of Level 7c-6 232
Houses 233

https://biblioteca-digitala.ro

Entrance Hall ... 233
Case Study: Houses on Poles/Pillars ... 233
Necessity of This Type of House ... 233
Case Study: the "Block" of Houses, Levels 7c-6 ... 237
"Block" H4, H9 ... 237
"Block" H40-H43 ... 241
House 40 ... 241
The Ground floor ... 241
The Upper floor ... 242
House 42 ... 246
House 16_43 ... 248
"Block" 151-154 ... 252
The "Block House of the Stag" ... 254
Room A (P129) ... 254
Room B ... 254
Room C ... 256
Room D ... 257
The "Block House of the Oven" ... 266
The "Block House of the Bull" ... 271
House 126 ... 271
House 136A ... 272
House 136B ... 273
Architecture of Level 5 (Banat Culture IIC) ... 274
The Central Area ... 274
The 5th Stage ... 275
Main Types of Houses of the Banat Culture ... 279
The Pit house ... 280
The Hut ... 280
The Round or Polygonal Hut, the Tent ... 282
The Semi-subterranean house ... 282
The One-Room House ... 283
The Porch House ... 283
The One Room-House with a Compartment ... 284
The Two Room-House ... 285
Case study: House 17 ... 285
The One Storey-House with an Elevated Floor ... 287
The "Block" of Houses ... 291
Interior Architecture ... 292
Ovens ... 292
The Loom ... 293
Storage Cases/Cassettes for Cereals ... 293
Grinding Stones ... 294
Benches, Bed, Platform ... 295
Wickerwork Silo, level 7c-6 ... 295
Construction Systems and Materials ... 296
Foundations ... 296
Walls ... 297
Floors ... 298
Elevated Floors ... 298
Religious Architecture ... 300
Sanctuary 1 ... 301
General Considerations and Remarks ... 302
Location ... 303
Altar A ... 304
Western Cassette or Altar-Table B ... 304
The Column ... 305
Altar C ... 305
Pit 63 ... 306
Sanctuary 2 ... 310
Discovery and Dating ... 310

https://biblioteca-digitala.ro

Location, Orientation, Sizes 310
Offerings Prior to the Erection of the Statue 312
Sanctuary 2: Plan and Evolution 313
The Eastern Room 314
The Monumental Statue 314
The Erection of the Monumental Statue 315
The Construction of the Pedestal 319
Signs on the Pedestal and Their Meaning 319
The Pedestal Tray 320
Restoration and Transportation of the Pedestal 320
The Eastern Entrance and the "Show Case" 320
Interior of the Entrance and the Eastern Wall 322
Southern Tray-Hearth 323
Altar D 324
The Blood Cup 325
Small Finds 325
The Western Room 328
Altar –Table A 329
Altar-Table B or Cassette B 332
Altar –Table C or Cassette C 333
The Loom 333
The Moon and the Sun 334
Civilian and Religious Buildings outside the Sanctuaries 337
The Tribe House or *barlă* (P20) 337
House 8. A Priest's/Officiants' House? (of Sanctuary 2) 342
Foundation Offerings 350
The Southern Altar 1, Sanctuary 1 350
The Eastern Altar 351
The Southern Altar 2 351
The Domestic Altar in P126, Level 5 352
Bucrania and Columns 355
The Vigil Hearth 357
Religious Rituals, Foundation Rituals 357
Offerings Pits (*Bothroi*) 358
Pit 121 358
Wells and Ritual wells 358
Well 1, Pit 9 358
Parța - *La vaci (Șaitoș)* 359
Well 2 360
House 117 360
The "Pottery Deposit" 360
The "Debris Pit" 361
The Sceptre 363
Fortifications 364
Palisades 366
Ditches 367
Reconstruction of the Fortification System 369
c) Groups of the Banat Culture 371
Architecture of the Matejski Brod Group 371
Settlements and Houses 372
Bucovăț Group. Name and Origin 375
The Excavations 377
Bucovăț I 379
Stratigraphy 379
Bucovăț Ia 379
Complexes 379
Pit house 1 380
Pit house 5 380
Pit 16 381
Pit 8 381

https://biblioteca-digitala.ro

Pit 15 381
Pit house 16 382
Pit house 17 382
Bucovăț Ib (Level 4/1973) 382
Complexes 382
House 1b 382
House 2 384
House 3 384
Bucovăț Ic 384
Complexes 384
The Pottery of the Banat Culture Groups 385
Bucovăț II 386
The Clay Wall Fortification 387
Bucovăț III 386
d) The Dudești – Vinča Culture 388
Relative and Absolute Chronology 389
Settlements 391
Habitation Complexes 393
Pit houses 393
Internal Structures in Pit houses 397
Surface Houses 397
Internal Structures 400
Hearths 400
Benches 401
Grinding areas 401
The Loom 401
Ovens for Pottery Firing 401
e) The Cluj - Cheile Turzii - Lumea Nouă - Zau - Iclod – Suplac Complex 404
Name 404
Spreading Area 406
Origins and Evolution 407
Phase I 408
Phase II 410
The Cluj - Pericei - Suplac - Iclod Group 410
Cluj - Monumentul Memorandiștilor. Statistical Data 411
The Cheile Turzii Group 415
The Lumea Nouă Group 419
Settlements and Fortifications 424
Houses and Pits 426
Lumea Nouă Complexes 428
The Discoveries of Zau de Câmpie. Case Studies 429
Stratigraphy 431
Absolute Chronology 431
The Palisade 434
Houses 435
Pit house 5 436
Other Pits 437
Spiritual Life and Rituals 437
Foundation Rituals for the Settlement and the House 438
Graves 439
f) The Pișcolt Group 441
Name 441
Origins and Evolution 441
Spreading Area 441
Relative Chronology 442
Settlements 444
Houses 444
Pit houses 445
Halmeu – Vamă, Case Study 447
Pits 448

https://biblioteca-digitala.ro

Defence Ditches? ... 448
g) The Hamangia Culture ... 449
Origins and Spreading Area ... 449
Time Sequence ... 449
Relative and Absolute Chronology ... 449
Settlements ... 450
Houses ... 452
The Pit house ... 452
The Semi-subterranean houses ... 454
Clay Pits and Debris Pits ... 454
Surface Houses ... 455
Religious Edifices ... 457
h) The Linear Pottery Culture Phase with musical notes ... 461
Settlements ... 463
Settlements: Typology and Duration ... 465
Settlement Patterns ... 465
Houses ... 467
Clay Pits = "Partially Buried Houses" ... 467
External Architecture ... 472
Surface Houses ... 473
Internal Architecture ... 475
Workshops ... 475
CHAPTER IV. LATE NEOLITHIC ARCHITECTURE ... 477
a) Late Vinča ... 477
Case studies ... 479
Uivar ... 480
Fortification Systems ... 480
Houses ... 484
Parța area ... 487
Parța settlements 2-5 ... 487
Parța, Tell 2 ... 487
Parța, Tell 1 ... 489
Parța, Settlement 5 ... 490
Hodoni ... 491
Opovo ... 492
Vršac – At ... 495
The Role of the Foeni Group and its Connections with Vinča C ... 496
Gomolava ... 498
Chișoda ... 502
Liubcova ... 502
Habitation Compounds ... 503
Domestic Sanctuaries and Altars ... 504
The Fortification System ... 506
Rast, A Case - Study ... 506
b) The Vădastra Culture ... 509
Origins and Spreading Area ... 509
Relative and Absolute Chronology ... 509
Settlements ... 510
Fortifications ... 510
Habitation Complexes ... 511
Pit houses and Pits ... 511
Surface Houses ... 512
Internal Structures ... 514
Open-Air Hearths and Pits for Pottery Firing ... 514
c) Boian Culture ... 515
Origins and Chronology ... 515
Evolution and Spreading Area ... 516
Settlements ... 516
Fortified Settlements ... 516
Radovanu. A Case - Study ... 522

https://biblioteca-digitala.ro

Habitation Complexes ... 523
Pit houses ... 523
Internal Structures ... 525
Surface Houses ... 526
Huts ... 526
Surface Houses on Horizontal Structures ... 527
Surface Houses with Postholes ... 528
Surface Houses on Horizontal Structures with Wooden and Clay Platform ... 529
Internal Structures ... 530
Hearths ... 531
Ovens ... 531
Porches ... 531
Benches ... 532
Grinding Areas ... 532
External Structures ... 532
Open-Air Hearths ... 532
Ovens ... 532
Religious Edifices ... 532
The Sanctuary of Căscioarele – Ostrovel ... 534
The Small Column and the Big Column ... 537
The Bench or Altar-Table ... 538
7 or 6 Pillars ... 539
The Grinding Stone ... 540
The Painted Walls ... 541
Models of Houses and Ovens ... 541
d) The Precucuteni Culture ... 544
Origins and Evolution ... 544
Spreading Area ... 546
Settlements ... 546
Houses ... 549
Pit houses ... 549
Semi-subterranean houses ... 550
Internal Structures ... 551
Surface Houses. Types ... 552
The Hut ... 552
Surface Houses on Horizontal Structures ... 552
Surface Houses with Foundation Ditch and Postholes ... 553
Internal Structures ... 554
Surface Houses with Postholes ... 555
Internal Structures ... 556
Surface Houses on Horizontal Structures with Platform ... 556
Internal Structures ... 559
Workshops ... 559
Other Features within the Settlements ... 560
Pits ... 560
Foundations Rituals ... 561
Sanctuaries and Religious Edifices ... 561
Ritual Deposits ... 566
Fortifications of the Precucuteni Culture ... 566
e) The Turdaș Cultural Group ... 568
Origins and the Beginning of the Turdaș Group ... 568
Stratigraphy and Chronology ... 571
Settlements of the Turdaș Group ... 573
The Stratigraphy of Turdaș ... 574
Orăștie ... 576
Tăulaș (Tăualaș) ... 577
Mintia ... 578
Valea Nandrului ... 579
Zlaști – Gruiul lui Moș ... 579
Peștera Cauce ... 580

https://biblioteca-digitala.ro

Habitation Complexes ... 582
Turdaș. A Case-Study ... 582
Pit houses and Pits ... 582
Orăștie ... 583
Others ... 583
Houses ... 586
Houses of Turdaș ... 586
Houses of Orăștie ... 587
About the models ... 589
Fortification Systems ... 592
Foundation Rituals and the Cenotaphs ... 594
f) The Tisza Culture ... 596
Origins and Spreading Area ... 596
Evolution, Chronology and Stratigraphy ... 596
Settlements ... 597
Houses ... 598
g) The Suplac Group ... 602
General Considerations as for the Site ... 602
Prospecting ... 603
Location of the Settlement ... 604
Stratigraphy ... 605
Vertical Stratigraphy ... 605
Horizontal Stratigraphy ... 605
Settlements ... 607
Surface Houses ... 608
Hearths ... 614
Pit houses ... 616
Other Complexes ... 618
The Neolithic Ditch ... 619
Pits ... 619
Middle Neolithic Pits ... 620
Late Neolithic Pits ... 620
Conclusions ... 621
h) The Iclod Group ... 623
Evolution and Chronology ... 623
Settlements ... 625
Iclod. A Case-Study ... 626
Houses ... 626
Pit houses and Semi-subterranean houses ... 627
Surface Houses and Huts ... 630
Pits ... 631
Fortification Systems ... 633
Prospecting ... 634
Ditches ... 635
Palisades ... 638
Watching towers ... 639
Fundătura ... 639
Țaga. A Case-Study ... 640
Stratigraphy ... 644
Prospecting ... 644
Pit houses and Semi-subterranean houses ... 646
Surface Houses ... 648
Fortification Systems ... 655
Defence Ditches ... 655
Palisades ... 660
Watching towers ... 662
Summary ... 672
Figure Explanations ... 684
Bibliography ... 698

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

CHAPTER I. THE FIRST CONSTRUCTIONS. For a better understanding of the Neolithic architecture we have mentioned the first constructions related with Paleolithic and Mesolithic periods on the Romanian territory as well as on the neighboring areas (Aegean, continental Greece, Cycladic isles, south Balkans area). We have also presented the constructions from Near East and Anatolia during Pre Pottery Neolithic and Early Neolithic. A special attention was focused on the Lepenski Vir culture and discoveries for the type site, some with analogies in the Romanian territory. We have noticed data reflecting the genesis and chronology for the events that take place here.

CHAPTER II. THE EARLY NEOLITHIC ARCHITECTURE. In the Carpathian - Danube region the evolution of the Neolithic and Copper Age is connected to the Balkan and Aegean - Anatolian civilizations. The birth, evolution and periodisation of the north - Danube Balkan civilizations are strongly influenced by and connected to the Balkan - Anatolian Neolithic and Chalcolithic.

In the first part we have underline the problems related with the origins of Early Neolithic (a local, linear evolution; or a migration processes and diffusions), periodisation (Early Neolithic, Developed Neolithic in which we have included also "Middle Neolithic", Late Neolithic) and chronology.

In the territory we intend to present here there are many cultures and local groups with strong features.

While the architectural development is influenced by external factors, internal ones, such as climatic conditions, the specific of the rural economy, community dynamics, the appearance of trade places, fortification systems and cultural centers, determine its evolution.

In the second part of the chapter we focus on the Starčevo-Criș culture, that is present all over the Romanian territory, except for Dobroudja and Maramures. The spread of this civilization is gradual. Phases I and II are present only in Banat, Oltenia and Transylvania. Phase III, extended in Moldavia, in Bessarabia, in North and Central Crișana. On the borders of this culture there is a retardation process, where SC IVB has a longer life with local features.

Forms of the settlements. Settlements usually develop around a center (Gura Baciului; similar situations in other contemporary sites, Donja Branjevina). In other cases subterranean constructions are arranged in a semicircle and the surface houses with pits nearby are organized in rows.

Settlements were *located* on different relief forms (on low or middle terraces of small or larger rivers, meadows of big rivers; slopes; at the margin of terraces; dominant areas between large rivers; caves; shelters under rocks) always close to good water sources. Sometimes the main occupation decides the location of the settlement: suitable areas for animal breeding in the first phases, areas that provide important raw materials such as salt or clay, good areas for fishing. There are noticed main and secondary, seasonal settlements, related to periodical exploitation of raw materials, such as salt.

At Gura Baciului the SC IC-IIA level is represented only by pit house 20. After this horizon follows an effervescent period with surface houses, good quality hearths built on suspended floors. Houses are built of wood beams and the walls are made of rods. Sometimes a clay plaster is used for the walls; this will be frequently used in the pit houses of the last phase of SC IVB. The superposing of complexes makes it difficult to establish their exact system of construction, but more than 40% of the construction elements have been identified in most cases (postholes from the main structure).

Phases SC IIIB-IVB represents a period of decline (involution of ceramic) and the reappearance of pit houses. The settlement looses its connection to the Balkan civilizations (only few influences) and Gura Baciului became a secondary type settlement.

Settlements have small sizes and only few have been thoroughly excavated (Starčevo, Ostrovu Golu, Gornea, Foeni). There are a small number of houses (Ostrovu Golu, Gornea - *Locuințe lungi*) and between there are empty spaces, maybe special places for household activities, gardens, or fenced areas, maybe for animals or domestic birds. In the beginning many pits have been used as places for clay extraction, necessary for building houses and house repairs. In the end they became trash pits.

Organization of the settlements. The research at Gura Baciului offers information about the organization of the settlement's central area. In the center there were two pits, without archaeological inventory; in all the development phases of the site the central area was empty (maybe here it was located only the foundation pillar). At Glăvănești Vechi, houses were organized in four groups, two by two, maybe a model of the family organization or the reflection of two different stages of construction. The most excavated site in Moldavia is at Trestiana.

It is very difficult to describe the *evolution of a site*. The analysis at Gura Baciului allows us to sketch the evolution of some complexes. Classification and internal analysis allow us to establish more reconstruction phases as part of a very dynamic process. Sometimes even the same phase has several superposed complexes. The orientation of the houses is related not only to the geographical aspects but also to the psychology of the communities.

Pit houses. Usually, the habitation process begins with the construction of several pit houses (5,4 x 4 x 0,90 m) or smaller. One of the largest pit houses was found at Moldova Veche –*Rât*. At Gura Baciului houses are built on a slope and therefore different parts of the same house are situated at different depths. Pit houses appear in the first and last phases of the

https://biblioteca-digitala.ro

settlement. Some hearths are located at the margins of the pit house, in the higher part of the slope and therefore they have been destroyed. Generally, pit houses have two rooms.

Semi-subterranean houses. This is a house partially dug out in the ground, which offers the possibility to use the margin of the pit and presumes the existence of walls (pit houses and huts only have a roof). Pit houses and semi-subterranean houses do not preserve too many traces of pillars from the walls. At Foeni, the walls were made of pillars and rods and had a light structure. Only the wall close to the entrance and the opposite one were covered with clay. Similar constructions are present at Knepišče, Ostrovu Golu. Such complexes with small dimensions did not need big hearthes. The dimensions of semi-subterranean houses vary between 9-80 m². They can have an oval, elongated oval, circular or rectangular, trapezoidal or even parallelogram shape. The distance between houses and their cardinal orientation vary.

Huts. The only traces that this type of construction leaves behind are hearths and sometimes small pits. They have 1,5/1.8 x 2/2, 2 m length or more. Huts with traces of pots, hearths, and bones with or without debris from walls have been discovered at Gornea -*Locurile lungi* and Căunița de Sus.

Surface houses. These houses are rectangular and their dimensions range from 1,5 to 27 m². Generally, they have only one room, with or without hearthes. At Gornea and Ostrovu Golu one side of the house was longer: at Gornea this part was south oriented and we assume it marked the porch. At Trestiana, Gura Baciului IV and Cuina Turcului some houses have internal pits (maybe used as cereal storages).

The most interesting houses have been researched at Ostrovu Golu. The floor of a very large house was made of three-four rows of stones and small river stones mixed with sand, plastered with clay mixed with sand, partially preserved. Big logs supported the roof and the walls. This construction had more internal compartments and shows traces of rows of postholes. Some of them belong to a palisade (that continues outside the house) and are associated to a long pit, interpreted as a ditch. Another row, close to the first one is associated to the floor of the house, made of river stones, in fact a pavement. The second row demonstrates that the second compartment of the house was probably used as a shed. The opposite row has fewer postholes and it belongs to the house structure. We can assume that the house had big, thick, wooden walls, probably plastered with clay. Smaller walls mark the inner compartments of the house. Deeper platforms have been discovered at the corners of the house. Some of them have been interpreted as hearths. Such a unique construction might be connected to fishing activities and the necessary inventory for such work.

Houses with annexes are also mentioned in other parts of the Starčevo-Criș area, as at Poienești. In other sites houses with floors made of stones have also been identified, at Leț, Schela Cladovei, Fughiu and Suceava.

Generally, *hearths* are oval, irregular oval or circular and built directly on the ground, in the middle of the house, or at the margins of the pit house as at Gura Baciului and Perieni. They are made of fine clay mixed with sand. Some hearths have a more elaborated construction system with a stone frame (Cuina Turcului, Suceava), built on a clay or sherds platform (Sfântu Gheorghe-*Bedehaza,* Suceava), on a bed of rods, small stones and on a platform of grinding stones (Trestiana, House 4).

The best-preserved *oven* is at Moldova Veche. It was built in the margin of the hut; in front of the oven's entrance there was a little upraised hearth with traces of ashes and sherds. A similar oven (but without hearth in front) was discovered at Leț.

Griddles (mobile hearthes) were made of a mixture of clay, chaff and sand (Schela Cladovei, Pojejena). *Benches* have been discovered at Trestiana.

During this period *cult places* were situated inside the houses and had a mobile inventory. Such situations were noticed at Balș, Sâcăreuca, Trestiana.

Workshops for flint are mentioned at Sâcăreuca and Șeușa.

The earliest *fortifications* belong to the end of Early Neolithic and include ditches and palisades. Fortifications have been discovered in some sites at Cârcea – *Viaduct* (in the Polychrome horizon), Gornea (Vinča A level), Ostrovu Golu, Schela Cladovei, Dudeștii Vechi.

The appearance of fortifications might also be related with the tell type settlements, that have more levels of habitation. Here the space of the settlement was carefully managed suggesting some social-economic rules and an organizing authority. This phenomenon marks the beginning of the Developed Neolithic.

CHAPTER III. THE ARCHITECTURE OF THE DEVELOPED AND MIDDLE NEOLITHIC. We have underline what means this term and shortly presented the systems used for its periodization and the cultures, cultural groups, local aspects or cultural complexes of this period.

a) The Vinča Culture is the result of successive migrations and diffusions over large areas in the Balkans. On the Romanian territory the Vinča culture has spread in Banat, west Oltenia, south Transylvania and Crișana. The most important researches are the ones from Târtăria, Zorlențu Mare, Balta Sărată, Hodoni, Turdaș, Uivar and Orăștie.

This culture has four main phases with stages that cover large areas (from Macedonia to the south-west of Transylvania). In the stages Vinča A1 – A3 and Vinča C1, C2 there are big migrations and diffusions in south-east Europe. The stratigraphy is mainly based on the Vinča site where there are 10 m of strata. In Romania some sites give more information regarding the local stratigrahy: for Vinča A (Gornea and Liubcova), for Vinča B (Zorlențu Mare, Balta Sărată, Târtăria, Miercurea Sibiului), for Vinča C (Liubcova, Hodoni, Uivar, Rast). Evaluations of the stratigraphy, typology and radiocarbon data place the beginning of Vinča A phase between 5400-5200 CAL. B. C.

There are three main phases of the architectural development: the early one (at Vinča A1/A2 stages) with few developed architectural elements; the developed phase (stages A2-B2); the late phase, after the Vinča C "shock" (Vinča C1-C3). The migrations changed the character of the settlements that were suffering a retardation process (by character we understand main, secondary or seasonal settlements).

https://biblioteca-digitala.ro

Settlements organization. During the Vinča B phase the space of the settlement was carefully managed. The arrangement of the considered houses respects several rules that slopes, dominant winds, fortification system (fences, palisades, ditches). The houses were arranged in groups of two-three, with spaces or with small squares between them as at Zorlenț and Vinča.

At Zorlenţu around the square there were two-three buildings, a workshop for pottery and probably a sanctuary (on one of the walls of the building was the head of a monumental statue, 16 cm height).

There are many studies concerning *the settlements location* and they prove the sedentary life of those communities. There is a big number of this type of settlements, over 670. Many settlements are tell type, which presumes a defensive ditch.

In Banat the settlements are located on different relief forms, in the center of some depressions from the Iron Gates area on the Danube terraces: the earliest site at Gornea had in the beginning over 3 ha and than extended and Liubcova had 4 ha. Other settlements are located along small rivers (Sat Chinez, Romosu). Important sites are situated along the Mureș river or on high terraces (Tâulaș, Turdaș, Tărtăria, Limba, Miercurea Sibiului).

Only few sites have been entirely excavated. At Gornea, over 40 complexes belonging to Vinča A and fewer contemporary complexes SC IIIB-IVA have been researched. While in the Vinča site, strata are more than 10 m thick, in other settlements the strata vary between 2-3 m. The area of a settlement varies according to the dynamic of its evolution. Zorlenţu Mare site had over 2 ha in the beginning and during the retardation process about 10 ha. A similar situation is at Gornea, Balta Sărată, Liubcova, Zorlenţu Mare and at Ruginosu. There are also smaller settlements.

Most of the settlements are located in zones of passage that offers the possibility to control the access in a larger area (Caransebeș - *Balta Sărată, Balta Sărată Vest* and *Valea Cenchi* – Vinča C horizon). Gornea and Liubcova sites are located on Danube valley terraces but also in the area of some smaller rivers. This area has a good soil for agriculture and their location allows fishing, snails gathering, hunting or raw material exploitation (flint: Gornea -*Ogașu lui Senti*, - *Valea Cameniței).* Many settlements are located in the proximity of some small rivers that flow in the Danube (Liubcova, Gornea, Starčevo) or of other bigger rivers as Timiș and Tisa.

The interdisciplinary research at Uivar, Opovo (Vinča C) and Gornea (Vinča A) gives important information about the neighborhood of the site, the density of the habitat, the extension of the archaeological area and changes of the river basins, based on the pedologic and stratigraphic data. The changes in the structure of a site, such as the successions of sites and their evolution have been studied, too. The obtain data help us better understand the neighborhood of a site, its dynamics factors that also influence the Neolithic architecture.

This type of location can explain the importance of a site, the role it played in the trade related activities as well as its architectural influences.

In the following phases wood constructions have been used. Their roof was made of reed. The house building system in the main settlement is connected with the defensive system. At Gornea the pit houses from A2-A3 phases are situated on the periphery, outside the fortification system. During A1/A2 phases in the center of the Gornea settlement there were also surface houses with an evolved wooden and clay architecture.

Evolution of the architecture. Pit houses are characteristic for the first habitation phases (Gornea, Liubcova, Vinča) and for the first Vinča C migrations (Zorlenţu Mare, level 3; Hodoni, level 1). The roof was fixed in the ground from the margin of the pit house. The dimensions of such houses are different (1,5 x 2 m up to 3 x 4,5 m at Gornea in Vinča A_1 to $B21_b$; Balta Sărată 2,3/2,5 x 2,3/3 m; Zorlenţu Mare, cca. 3 x 4 m). The pit houses have a rectangular, oval or circular shape, as at Vinča or Banjica. The big pit houses were dug out in stairs also as at Vinča site or Žarkovo.

These houses are not very deep in the ground. Their walls were cca. 1,2 - 1,4 m high. In the floor were some deepened areas used as sleeping places or for household activities. The arrangement of the houses is similar to the one at Parța, level 7b, Banat culture (phase II equivalent to Vinča A3-B1). This type of houses were large as at Žarkovo I (10 x 6,5 m), the only difference is that the walls have a foundation and the hearth is in the interior. They also show analogies with other discoveries from Ószentiván VIII (Vinča A2/A3). A variant of a semi-subterranean house was found at Zorlenţu Mare, level IIIa, Vinča B2.

Surface house with one room. At Gornea there are no remains of the construction element of the houses. The archaeological remains found seem to have been spread after the abandon of the houses. The area covered with remains had between 2,7/3 - 1,5/5 m (similar complexes: Ruginosu, Zorlenţu Mare, Balta Sărată).

The houses of the Vinča B1 phase vary between 4,5/5,8 – 2,3/4,3 m. Several pits have also been identified. Until now we do not have enough data to establish the way complexes were arranged or to appreciate the distance between houses.

In one of the houses from Balta Sărată the walls have a structure of thrust pillars (at 30-40 cm). The space between the pillars was filled with beams, rods and wattle. The walls and the floor were plastered with clay. In the west corner of the house, close to the wall were a hearth and a household area.

At Balta Sărată and Banjica there are also houses that have several elements in connection with ritual grinding or meal storage.

The large complexes of houses similar with Vinča, with several rooms, ovens and hearths in the interior show the variety of constructions of these communities.

Big houses with several rooms. This type of houses is connected to the Vinča C1 and they have been discovered in several places too (Gomolava, Parța - *tell* 2, Foeni in level Vinča C2, Zau de Câmpie). These houses had a very strong wooden structure that supported the walls and the roof. Sometimes parts of these structures have been discovered.

https://biblioteca-digitala.ro

The architecture of Late Neolithic is very well reflected by the discoveries from Uivar, Opovo and Parța. At Opovo, the first horizon of habitation was better preserved. The wall had foundations. The oven's hearth was outside, close to the entrance. Such houses have a medium or large size (5 x 2; 6 x 4; 8 x 6 m). There are differences between the architecture at Opovo and Gornolava (houses with very deep postholes) and the one from Parța tell 2 (Foeni group) and Zau de Câmpie. All the sites are related to the post Vinča C1 migration.

The most interesting workshops for pottery on the Romanian territory have been found at Zorlențu Mare (construction shelters three big ovens) and Zau de Câmpie (CCTLNZIS - Zau – Cluj group).

The construction of ovens reaches its higher architectonic level during the Vinča and Banat cultures. The ovens were built on small stones or a stone base and have a 1 m diameter. The hearths of the ovens have sometimes many levels of reconstructions. The ovens at Zorlențu Mare have only one room and no grind. The pots were arranged from the margins to the center, one inside the other.

At Vinča and Zorlențu Mare the ovens and hearths are located inside the houses, such as Vinča Belo Brdo. In the early Vinča phases (Aradac) the ovens and hearths were located outside the houses, close to the walls.

Houses with thin walls, small pillars, a lot of wood in the structure and a suspended floor have been discovered at Opovo, Zorlențu Mare, Ruginosu, Parța level 5c and later at Hodoni.

The second horizon at Opovo reflects an improved architectonic house structures with more pits as at Hodoni. At Divostin (Vinča C phase) can be found analogies with the houses of the developed levels from Opovo and Zorlențu Mare.

The fortifications are noticed at Gornea and Liubcova. The site at Uivar is not completely excavated, but seems to be the most important in the Vinča area. The development of the architecture on a vertical plan demonstrates a well-developed fortification system.

The religiouse architecture. The spiritual life of the Vinča communities is ilustrated by the discovery of many monumental cults objects (statues, altars, special places inside the houses, a lot of feminine, masculine or zoomorphic idols with strong differenciations). The presence of several communitarian sanctuaries at Madjare, Vrbska Humka, Parța and Kormadin show the existence of a religious structures. The best example of a communitarian altar is the sanctuary at Kormadin, Vinča C level.

The monumental bucrania found at Gornolava, Vinča, the monumental human heads found at Fafos, Predionica and Zorlențu Mare (House 4) prove the existence of sanctuaries, communitarian altars or house altars. At Kormadin the cult furniture includes decorated boxes with places for offerings, columns, monumental idols, walls decorated with sacred symbols.

b) **The Banat Culture** (the result of the local evolution of the Starčevo – Criș communities, over which Vinča A1-A2 communities settled) appears at the level of Vinča A3 – Starčevo – Criș IVB. Its area includes the northern part of Banat. The most important sites and excavations are at Parța, Bucovăț and Matejski Brod (for the cultural groups).

The evolution has three main phases: phase I (the period of formation with three stages IA-IC); phase II, the period of development (IIA-IIC) and phase III that is contemporary with the Vinča C "shock" and has two stages (IIIA with Vinča C influences and IIIB, a retardation stage).

The Banat culture has several cultural groups: Bucovăț (in the north-east of Banat, between Timiș and Beghei rivers); Parța (in the centre of Banat) and Matejski Brod (in the north-west Banat). Between these groups there are not important architectural differences.

Settlements. The research at Parța and that of the neighboring areas give important information regarding the habitation of the Banat high plain. The large areas excavated at Parța have brought new data regarding the evolution of the architecture, the organization of the houses and the fortification system.

Due to the fact that Parța was a special site, a religious, economic and socio-political center, its architecture and structure can not be generalized. The first levels of habitation are not very impressive. *Architecture of the 7a level.* The houses are organized in groups of two. In the centre of the settlement was an isolated house. Sanctuary 1 and than Sanctuary 2 were built over this house, that could have had a similar role. Several pits, probably the inner parts of several pit houses with a rich inventory, indicate the beginning of the habitation process.

Architecture of the 7b level. The fortification system is build now. Religious and cultural centers are organized and we can also speak of the settlement's organization. Houses inhabited by members of the same family are grouped together. The same family uses the same space for a long period of time. The houses are in groups of two or four with the intention of protecting the walls from heat and wind. Sometimes, between houses there were small squares as at Zorlențu Mare or Vinča. In the centre of the settlement two constructions with socio-religious purposes, Sanctuary 1 and a tribe's house have been built. In the same time other two houses (P8 and P4a) have been built.

Architecture of the 7c-6 levels. The habitat is almost identically maintained. The houses are built in the same places as the houses of the previous level. They have an improved architecture, are more solid and many of them have one level, a sort of a garret and a suspended inferior platform.

Most of the houses are arranged in groups of four (the rule now). Between the groups of houses are built other constructions with small squares in-between. The squares are used as entrances or places for daily household activities. One or two houses from a group have a room with one level or suspended platforms. The squares correspond to alleys that lead to the central areas where the Sanctuary 2 and the tribe's house were situated. In the central square, westwards from the sanctuary, was a "watch" hearth, for those who were in charge of the surveillance of the settlement or of the sanctuary.

Level 6 was totally destroyed by a fire. In many ovens and in Sanctuary 2, burned or unburned big sling clay balls have been discovered. The settlement was systematically destroyed; the sanctuaries have been fired, the statues destroyed, the walls demolished and sometimes a leveling process has taken place.

https://biblioteca-digitala.ro

Architecture of the level 5. After the systematically destruction of the settlement, in the place of the old sanctuary, in the middle of the altar table B-C, a very large well (1,5 - 1,65 m diameter and 5,2 - 5,4 m depth) with no special inventory has been dug. Close to the well was an altar (the southern altar).

All of these have taken place after the Vinča C "shock" while the fortification system was abandoned. The settlement moves along an inundation branch of the river Timiș. In the first phase there are Vinča C complexes followed by materials belonging to the Banat culture, phases IIIa and IIIb. In some complexes materials belonging to the Foeni group have been discovered. The houses were arranged in rows. At the level of the phase IIIb of the Banat culture exceptions from this rule are mentioned (P121, P163).

Houses. The *pit house* is a seasonal type of house. At Parța in pit houses 26, 27 and 29 the space between the central pit and the bank of ground resulted after the diggirig of the house, arranged as a fake wall, was used for household activities or for sleeping. The fix or mobile hearths were situated in the centre, in the corner or close to the walls.

Hut is the simplest type of construction, used during warm seasons. If the hut was used for a longer period of time, a hearth was also built inside (Platform P29). There are also hearths built directly on the ground (P136). The hut has a simple structure of posts; the roof has two slopes. Generally the roof was made of reed, straws or branches with leaves. The wall opposite the entrance and usually, half of the wall close to the entrance have a structure of woven rods plastered with clay. The shapes of the huts vary. The platform was sometimes plastered. The plan of the huts can be oval or rectangle, with the side opposite the entrance round or sharpened (P29). This side of the house was used for storing products or objects.

Round or polygonal hut. The tent or the hut with a lobby. At Parța, this type of construction is rare (house 54, belonging to the 4th or 5th level). The western part of the house was destroyed. We have found only the holes of the thick pillars and not of the thin ones. This house imitates the shape of a tent with a lobby (anteroom). A possible reconstruction pattern is the one from Divostin. This one looks very similar to the semi-subterranean house. This type of constructions is present at the level of Vinča C at Vinča which is contemporaneous with level 5 at Parța. Some of the posts along the wall line have rotten or have been taken out, but they left a very clear trace. Others have been just lightly thrusted in the ground.

The semi-subterranean house is an intermediary type of house between the pit house and the hut. Sometimes inside the semi-subterranean house there are only hearths or ovens (Parța, complex 108). The differentiation element between the pit house and the semi-subterranean houses is the hearth that is usually a little bit upraised or the oven with a hearth.

House with one room (P24-26) has a rectangular shape. Usually, inside the house, along its longer side or in the corner opposite the entrance there are postholes or remains of benches used as sleeping places.

This type of houses appear starting with the Early Neolithic from Thessaly, at Otzaki Magula, where the first "megaron" was also found. These houses had niches, lobbies (anterooms) and they have been interpreted as cult places. Constructions with partition walls similar to the houses with two rows of pillars in the interior, are present starting with Karanovo II horizons. They are frequent in Vinča C1 at Gomolava Ib, in Vinča D_2 horizons in Bulgaria; houses have ovens, boxes and a special architecture. At Parța, this type of house is frequent in the 7a and 7b levels. The walls of the house were made of beams; the north wall or the one oriented towards the dominant winds was plastered with clay (P26).

Another variant of this type (P34, P18) had in the entrance area a porch or a shade place to protect the house entrance from the sun, rain or wind or for different household activities.

This house type had an inside hearth and a doorsill with a similar structure as the walls, but simpler. Several houses with suspended floor also had porches, as shown by the traces of postholes. It is possible that porches were actually penthouses used for different household activities.

Another variant of this house type has walls with foundations (Parța 7b level). Similar complexes have been found at Gomolava, Ia-Ib.

A house with one room and a booth. A booth used for sleeping, cult rituals or other different activities was found at Parța. We think that this room was used for cult rituals because House P4a was very close to the sanctuary and its inventory was poor than that of a normal house. On the northern wall of House P4a was a bench. Close to it, the wall was painted and decorated with incisions. A part of the floor was suspended (the part opposite to the entrance) and used as a sleeping place or for storage. The entrance was probably on the eastern wall. The earliest houses of this type belong to Macedonian Early Neolithic, (Nea Nicomedeea). At Öcsöd – *Köveshalom* (Late Neolithic, Tisza culture), houses with partitions, some similar to the ones at Parța have been found.

Houses with two rooms represent the most common house type. In relation to the inner arrangements there are several variants of this house type. One house variant has a wider booth (the separated room); sometimes it has a hearth or an oven that in our opinion belong to the second room (P17, level 6). House P154 has two rooms and a well-preserved floor. In one of the rooms was an oven.

Lobbies (anterooms) also appear at constructions with more than one level (Parța, P40, P41, P43, the workshop and the houses at Zorlențu Mare (Vinča culture) and in Bulgaria at Ovčarovo - *Gorata* I-IV). The closest analogies for the houses with storey are those with two hearths found at Herpály. At Parța is possible to exist more houses like this with a lobby (anteroom) in the entrance area and a booth. Most of the time, the booths have boxes for storing cereals or flour. Similar constructions have been found at Divostin.

In the Balkan, the earliest constructions with the main room separated from the other one, more narrow are known since the Early Neolithic, at Nea Nicomedeea (Macedonia), in the Slatina and Slatina-Kremikovć groups (Bulgaria). Houses with a smaller room also appear at Karanovo (House I.2, IV.1) in different chronological horizons.

House with a storey a suspended floor and the complex of houses are better represented by P40-P43 at Parța. Many well preserved structures belonging to the suspended floors. Suspended floors and walls show different degree of burning. The

https://biblioteca-digitala.ro

upper level of House P 136B, typical for this house type, had two rooms separated by a wall. The access to the floor was in the northern part; in the south was another house with the entrance on the western wall.

On the ground floor a hearth was found, which shows that this level was used for living. Westwards was an annex built above a pit house (cellar?). The remains of a clay box for cereals suggest that the "granary" was situated somewhere, on the ground floor or at the storey. The floor of the storey was well preserved. It had a transversal beam structure. The stakes were placed over this structure and plastered with clay. The upper level bore traces of thick double posts used to sustain the floor. The more deep thrusted posts were probably taller and sustained the roof and the upper storey. The walls of the upper level were made of rods. Sometimes logs were added towards the interior in order to sustain the level that had deteriorated because of its weight. In this case the logs closer to the walls were covered with clay giving the walls more resistance. Some of the posts used for sustaining the floor (platform) had the end thrusted in the ground especially cut, so that it did not sink. The structure of the floor varies. Some were made of wide beams alternating with narrow ones.

Similar constructions with the ones from Parța have been found at Herpály (but rooms and ovens were arranged different here). House 2 at Gorzsa shows analogies with Parța, as far as its techniques, architecture and arrangements (with some differences for the ovens). The ovens at Parța are more connected to the ones of the Middle Neolithic from Vinča, Kormadin (house 2) and Divostin.

At Vinča (level Vinča D) many similar complexes have been discovered. One has five rooms, a main one and other two situated on each side of the main one.

The Vinča and Banat cultures have the most various types of ovens and hearths. Their shape and structure vary and they also have possibilities for controlling the firing process. The ovens were used for daily activities as well for firing pottery, weights for the fishing nets or string balls. The ovens at Vinča, with a vault and a hearth are identical to the ones at Parța. They are located in similar conditions.

The foundations of the houses consist in dug out pits in which the posts that supported the main structure of the house have been thrusted.

The dimensions and depth of the posts vary from one construction to another and from one system to another. Generally, the size of the construction and the thickness of the posts (18-35 cm) cause the difference. The depth of the pits varies between 60-90 cm, sometimes reaching even 120 cm (the south entrance of the Sanctuary 1). The system presented now is typical for the levels 7b-6; it is more frequent in the 7b- 7c levels.

Another variant consists of a foundation ditch in which from place to place deeper postholes have been dug. In between the pillars thick poles that formed the wall structure were lodged (level 7c and especially level 6).

At the level 6 and sometimes 7c the walls were made of poles thrusted close to each other (40-60 cm or from 15 to 25 cm). At the levels 7a and 5 appear postholes (similar with the construction system of the hut-tent).

The suspended floors appears in many complexes belonging to the levels 7c-6 and sometimes to the level 5. In the proximity of some vertical posts were intermediary and transversal beams, used for supporting the ends of the posts (P42). There are also floors made of beams and directly built on the ground, as at Divostin. At Parța there is a big variety of suspended floors. The taller or wider beams were placed in the middle of the room. The more narrow ones were closer to the posts that crossed the floor or they completed the big beams (P42, P43). The structure of the houses shows an evolved architectural system as well as a through knowledge of different carpenting techniques.

The religious architecture includes sanctuaries, monumental altarpieces, statues, idols, and columns.

Sanctuary 1 with a rectangular shape (12, 6 x 7 m) belongs to the level 7b. It was built in the centre of the settlement, in an empty space. It contains three *table-altars*, *A* (central part), *B* (western part) and *C* (eastern part).

Table-Altar A was situated in the stuck against the northern wall. The remains of a socle have been found in the eastern half of the receptacle; behind the socle was a podium. Half of a mobile hearth was found between the wall fragment and the ash podium. The ash resulted from the burning of different products on the mobile hearth that was located in the centre of the box, close to the wall.

The socle held a bust-idol, similar to the one from Sanctuary 2. The access area to the altar was southward oriented. It was closed by the socle of a bust-idol during the time Sanctuary 2 was in use. In front of the entrance was a mobile hearth with upraised margins. In the northwestern corner of the altar was a clay shrine, with high margins, where different products were put as offerings. In Sanctuary 2 this part was played by altar-tables B, C and D.

Table-Altar B. Between the row of pillars and the western wall, the base of a clay and sand wall, plastered with clay have been found. Very sharp flint pieces broken during a cult ritual, altering with gravel and yellow treaded clay have been found in the receptacle.

In front of the entrance the remains of a *column* made of yellow clay, unburned, lightly lodged in the humus have been found.

Table-Altar C consists in a hearth for burning offerings closed in a clay box and a pit for storing the ashes.

Two big pillars bordered the entrance in Sanctuary 1. Close to them was a big pot with a human face, crusted with white colored incisions and painted with red and yellow.

After Sanctuary 1 along with its altars and sacrifice places were no longer used, several cults objects have been gathered and placed in a *pit* (no. *63*) covered with layers of plaster.

Sanctuary 2 built over Sanctuary 1, was smaller than the first one. The axis of Sanctuary 2 is practically in the centre of the settlement (E-W oriented). The sanctuary (built during level 7c and used during level 6) has two main construction phases and underwent over five repairs. It had a rectangular shape and two rooms (A, eastern part; B, western part). Seen from the east it had two openings: the west one used as an entrance with a niche for a bust-idol; the other opening was in front of the

https://biblioteca-digitala.ro

monumental statue, probably closed or used only at special events. Right from the entrance was a small table for offerings; on the altar-table D, located behind the monumental statue, was a cup for blood offerings as well as a mobile hearth for burning offerings. Trophies of small animals were fixed in the partition of the altar-table.

The western entrance was located south of the axis. On its exterior wall the Sun and the Moon were molded; a cup and a grinding stone have also been attached to the wall. On the southern pillar a foundation ritual was noticed (a zoomorphic pot and an idol have been found close to the posthole).

Room A (5,6 x 5,4/5,5 m) hosts altar-table D, a monumental statue, a bench close to the north wall, a mobile hearth and a big cup placed near altar -table D.

The main eastern entrance was facing the monumental statue and was guarded by two columns attached to the doorframe. In the upper part the columns had bullheads molded in clay, to which original horns were added. On the forehead and snout (muzzle) the bulls had incised stripes engraved with yellow paste; the empty spaces have been painted with red. The eyes were rendered by two angled incisions. Above the forehead was s clay "swelling" (protuberance).

The Monumental Statue (socle: 1,35 x 0,70 x 0,55 m; double statue 1 x 0, 20 cm; 1,75-1,90 m height). It had trays arranged from the centre towards the lateral sides, decorated on the margins with an alveolar belt. Although technically and dimensionally identical, the two figures fixed on the socle were not alike. The southern one had a meandered band in addition between the legs (a *fetus* or a *phallus* as symbols of fertility). The statue was made of adobes (clay mixed with sand and chaff) molded separately, dried and than fixed on the socle. Fire was used to reinforce the statue before the sanctuary and especially before the roof has been built.

Altar-table D. Mobile hearths and other installations fixed on the big altar-table in the last two stages of reconstruction have been discovered. In these last stages of reconstruction altar-table D was divided into two parts by a wall. Several foreheads of medium size animal (sheep or goats) have been attached to the upper part of the wall.

Room B (5,5 x 5,6 m). Initially, there were only two altar-tables, one noted with "A" and located in the northern part and a bigger one that was divided into two altar-tables (altar-tables B and C). On altar-table C a pot and a box for cereals have been placed. The partition had about 6-7 m² (as in Room A).

Table-altar A belongs to the first sanctuary (Sanctuary 1) and maintains its initial functionality. One part of it remained between the sanctuary and P20. Its northern part was used for storing the ashes from the mobile hearths. In the altar, close to the mobile hearths an oval bust-idol decorated with zigzag incisions has been found. The bust idol had an orifice through which a bull's head or skull was introduced in the idol and fixed with the help of a stick.

Table-altar B it had been partially destroyed by a ditch dug during a later phase (probably level 5a), after the sanctuary was abandoned but prior to the Tiszapolgár habitation.

Table-altar C had several special architectural elements: a box for cereals that had on the margins the head of an anthropomorphic idol with a triangular mask. The box and the idol (especially the face) were painted with red.

On the northern wall of the sanctuary close to the N-W corner, the remains of a weaving loom, 7 conical weights and several small sling balls have been found.

There have been discovered several cult complexes outside the sanctuaries. Outside Sanctuary 2 two altars (the eastern and the southern) and the "watch hearth" have been found.

The Eastern Altar has a suspended platform made of adobes that can be interpreted as an altar-table and was located in front of the main entrance and of the monumental statue. The altar was used for storing and burning offerings to the Great Goddess Mother and the Bull God. First it was an open altar, than it was protected by a roof or by a fence. *The Southern Altar* was built after Sanctuary 2 was destroyed, leveled and covered with a stratum of yellow clay. This altar-table had a clay floor with two-three reconstructions.

The Neolithic *fortifications* imply a system of palisades and ditches. The research at Parța shows the existence of a natural fortification system as well an artificial one that has four-five palisades and four ditches with a complementary character on the north side of the settlement. Another palisade was built on the southern side (partially excavated). The fortification system at Parța can be considered as the most evolved one from the entire North Danube region. At Parța the fortification system was probably abandoned during the last Neolithic habitation phase. At this time level appears a Vinča C settlement on the west terrace of the river Timiș.

The fortification at Parța has analogies with the one at Iclod. Double ditches have been also found at Altheim, Bylany, Kunzing, Suceveni etc. Systems of double triple or several palisades have been found in other settlements, too but they are unknown north from the Danube, except at Parța. South from the Danube, in Bulgaria there are several fortified settlements that are contemporary with Parța (levels 6).

c) The Banat Culture Groups include Matejski Brod and Bucovăț groups. In the first group tell type site are known, especially near Tisza River and its tributaries. At Matejski Brod and Idjoš are noticed big houses with a strong structure of posts that have in between thinner pillars and wattle rods. Bucovăț site was located on an isle of the old Timiș branch. In Bucovăț Ia there are semi-subterranean houses (B1, B5, B7, B15, B16) and several pits, some maybe related with the posts structure of the houses. At Bucovăț there are very solid houses with massif posts (H2, H3, H16), similar with the Parța 7b level. Bucovăț Ic, II, III levels contain very few complexes. During Bucovăț II a fortification wall burned was noticed on the south part of the site.

d) The Dudești-Vinča Culture (or cultural aspect) together with Dudești culture belong to a larger Balkan complex (Hotnica, Poljanica, Ovčarovo, Samovodenie) that represent a local variant of the Vinča phenomenon. Their periodization, chronological evolution and synchronism are not so well established. There are only few information regarding settlements and their architecture. Dudești and Dudești-Vinča settlements are near high or middle terraces of rivers. More information there is about the size of the Dudești culture sites (between 1.000-15.000 m²). Settlements contain pit houses of different shape with

https://biblioteca-digitala.ro

internal architecture: fireplace, benches and clay shelves. There are three types of surface houses: *houses without postholes traces with a simple clay floor* (Dudești, Leu, Padea, Gârlești, Cârcea-*Viaduct*); *houses with postholes* from the basic structure (Padea, with an annex on the E part); *houses with postholes and a solid wooden and clay platform* (Cârcea-*Viaduct*). Some houses have only a small area with a platform. For most of the houses are noticed inner arrangements (hearths, grinding places, benches, etc.). Ovens for pottery firing were discovered at Cârcea and Leu (with two rooms).

e) **Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Zau-Iclod-Suplac (CCTLNZIS) Complex.** This group with painted pottery is located in the Transylvanian plain, plateau, hills and mountains. Its origin is based on the evolution of the Early Neolithic communities and Vinča B influences in the central and southern area. There are three main evolution phases as well as several groups and cultural aspects. Phase I (formation period in the south) contains over 60% of Vinča elements and is contemporary with Vinča A3/B1. This phase is especially present in the southern area (*Lumea Nouă group*; Limba, sector A). Phase II (developing period) especially known in the Cheile Turzii area, at Zau de Câmpie, Vadu Crișului (in the west), Pericei (in the north west) and Limba (in the south) is contemporary with Vinča B1, B2, C1. *The Cheile Turzii group* includes only painted pottery; *the Cluj group* has both painted and incised pottery. Phase III evolves during the Late Neolithic and has more stages, cultural groups and aspects such as: *Zau* in the centre of the area; *Iclod* in the northern area, *Suplac* in the west.

These communities live sometime in caves (the Cheile Turzii group) and the architectural remains found in these places are very poor (only hearths and screens).

At Zau de Câmpie a big settlement (600 x 400 m) located on a riverbank with a thick stratigraphy has been found. Around the main site were located other three settlements, over 1 ha each, with one or two habitation levels. Many superposed habitation complexes have been found in this site. The houses are rectangular in shape (4 x 6m). Their floor is made of good quality clay. In the older phases it was compact and intentionally burned before the building of the houses.

The largest settlement is in the middle of Cluj-Napoca, insufficiently excavated. This settlement, located on the middle terrace of Someșul Mic river has 20-30 ha, was inhabited for about 200 years and the stratigraphy is over 2 m thick.

The construction activity seems to have been very dynamic, representing a characteristic for this period of time (Vinča C settlements at Gomolava, Parța tell 2 and Uivar). In different sites (Pericei, Suplacul de Barcău, Limba, Lumea Nouă, Zau de Câmpie) have been noticed pits, pit houses semi-subterranean houses, as well as surface houses. Since excavations have been made on a small scale, there are few information about their dimensions, type etc.

At Zau de Câmpie there are two types of pits. In the earliest horizon oblong pits (1,20 - 1,40 m deep), dug out in stairs were used, as at Gomolava, Uivar or in the Foeni group, at Foeni and Parța – *tell* 2. This manner of construction might be related to the earliest Vinča C migrations. The second type uses large circular postholes, which presume an evolved wooden architecture. Some houses have a deep foundation trench and a postholes structure. The walls were made of big beams of wood, plastered with earth instead of clay. The houses were not burned and there was sporadic wall debris. The structure of the walls is very difficult to reconstruct. Only one *pit house* belonging to a middle habitation period has been discovered. Close to the houses were pits for clay storage, used to make pots.

At Zau some complexes reflect foundations rituals and contain entire skeletons (cattle, deer), skulls of wild bulls or deer legs, a lot of ashes and other fragmentary bones.

The ditch of a *palisade*, belonging to the CCTLNZIS III level was discovered at Zau.

f) The Pișcolt Group represents a local evolution of the Starčevo-Criș communities with Vinča and Polychrome influences. It is spread in the north Crișana area until east Oaș. By chronological point of view evolves between Starčevo-Criș IVA/B and CCTLNZIS IIB/IIC (that correspond to Vinča C). This group prefers the sand banks of the local rivers or high terraces. A large site, over 10 ha is known at Pișcolt, with several *pit houses*. The architecture of such complexes change in time (very deep in the beginning; less deep and with stairs later) and is proved by the Pișcolt and Moftinu Mic discoveries. Surface houses with deep foundation trenches have been partially excavated at Halmeu-Vamă. Pits of different size and usage are in all the sites. In some area, before building the area was burned.

g) The Hamangia Culture was spread on all Romanian Dobrudja, a part of the Bulgarian one and the south-east Wallachia. It has evolved on tree main phases with several stages in the interval 5200-4700 B.C. Settlements are situated on terraces, hills and on the borders of the lacks related with the Black Sea. Some caves show weak traces of habitation. During the last phases there are more settlements that prove a more intense habitation. In the first phase on the Romanian territory there are only pits, few pit houses have been excavated at Durankulak. In the next phases several round pit houses and semi-subterranean oval houses have been investigated (Medgidia Satu Nou, Baia Golovița, Ceamurlia de Jos). Few surface houses have been investigated (Ceamurlia de Jos, Târgșor-Urs a house with a posthole structure, Techirghiol). Constructions with a cult character have been noticed too. The architecture at Durankulak (Hamangia III) is different. Here large houses, with a rectangular or trapezium shape, with a stone foundation have been discovered. They have several rooms and internal installations (hearthes, grinding places, benches). Some houses have storey and supported many reparations. A house of the tribe or with cult purpose is mentioned (no. 5), with rich decorations on the walls.

h) The Linear Pottery Culture has spread in Moldavia from Poland and the Subcarpathic Ukraine and then has extended east of Dniester and South Bug. From Moldavia this culture extended also in Transylania and Wallachia. Moldavian linear pottery culture communities belong to the western area of this culture (incised narrow lines and small alveolus "musical notes"). Chronologically speaking it is assumed that this culture has evolved simultaneously with the last stages of Starčevo-Criș and the first ones of the Precucuteni culture, in the period 5300-5000 CAL B.C. Archaeological research regarding this culture is sporadic and therefore a lot of problems could not be very well explained until today.

https://biblioteca-digitala.ro

Settlements are situated on deep valleys or lower parts of terraces of several affluent of big rivers, especially with forest soils, which offered good conditions for agriculture. They preferred areas oriented south and only in few cases other different orientations which offered a good natural protection.

In Moldavia, between the Carpathians and the river Pruth there are 47 settlements known and in Bessarabia 60 settlements belonging to this culture. It seems that the settlements of this culture had a shorter life span. In comparison with Central Europe, in the area we describe here, settlements have small sizes (1.500 and 20.000 m^2).

In Moldavia between the Carpathians Mountains and the river Pruth the researched settlements are poor and they do not offer too much information regarding their internal organization. In Bessarabia there are more excavations, but some interpretation rise questions. Here there are settlements with a relatively big number of dwellings and annexes, organized in circles (Florești, Tarskoe) or in rows oriented northeast or southwest.

In Moldavia the *long houses* with rows of postholes, typical for Central Europe, are mention few times, because of the excavation system (small trenches). New interpretation for such complexes is offer by E. Lenneis for Florești I and bz us for Dânceni and Durlești. In the literature semi-subterranean and surface houses, designed as huts or shelters with big spaçes in between are mentioned, but seens to be clay pits.

Mentiened *Semi-subterranean houses* can be oval, oblong oval, without a regular form and in few cases rectangular. They are not so big (10 to 45 m^2) and the building manner is related to the Starčevo-Criș culture. House 2, at Mihoveni has a rectangular form. The walls are inclined towards the inside. Several pits (5 cm in diameter) are placed along the wall traces. The floor was made of compact clay and in the northern part of the house there are traces that fire was made on it.

It is believed that the walls were made of a wooden structure on which a very thin stratum of clay was applied. In many cases, stairs, pits and hearthes have been discovered inside the houses.

Surface houses are present in a smaller percentage in comparison with the first type, just described. Their form varies: some are approximately oval (Traian - *Dealul Fântânilor)*, others rectangular (Dânceni and Rogojeni II). There is also information about oblong irregular shaped houses. Their size ranges from 8 to 100 m^2.

Internel architecture. We have little information regarding this subject and most of it concerns the heating system. Hearths were built in the centre of the house or in the corners, generally in the southern or southeastern part. They are made of a layer of clay mixed with sand and situated directly on the ground, or on stones and sherds. A clay platform is mentioned in some cases (maybe with Precucuteni I influences).

Only one oven shaped as a hoof is mentioned. Workshops for stone tools have been discovered at Glăvănești Vechi and Mihoveni.

Outdoor hearths placed in oval shaped pits used during the warm seasons have been discovered. Some deeper household buildings are also mentioned, a kind of "granaries", used for the storage of different products.

CHAPTER IV. LATE NEOLITHIC. In the area we present here, the last phases of the Banat culture (in the north-western part of the Banat), the Turdaș, Iclod and Suplac groups belong to the Late Neolithic. All these cultures are based on the Vinča C "shock" and their development is influenced by this phenomenon. Therefore there are many common features in their architecture, art and ceramic technology. Several cultures considered to belong to the Middle Neolithic in relation to the Vinča C migrations and its related phenomena, actually, belong to the Late Neolithic. Comparative stratigraphy and radiocarbon data sustain this affirmation.

a) The late Vinča. On the Romanian territories this period is better represented by the Foeni, Hodoni and Uivar excavations. Sites are organized on the border of some swamps, or in the plain. Some case studies have been presented in relation with more intensive research. At Uivar tell interdisciplinary research show that the site has two precincts with different complexes (houses) other three defensive systems closing economical spaces. Some geophysical anomalies are still difficult to be interpreted. Some might be pit or pit houses. Houses are grouped on circles on radial streets. The defensive system contains several deep trenches and palisades with many repairs. On the west part of the site an entrance was excavated, showing a strong and complex structure with double posts and trenches. Some interesting houses have been investigated. One (373) with wooden posts connected by wattle and daub and covered with clay on both sides have three rooms and a rectangular shape (12 x 4,5 m). On one wall trench a clay human mask was discovered, related with a foundation ritual. One room has two storeys. Another house (191) also with a wooden posts structure has a pit inside used as cooler space. Other ritual foundations have been noticed (bones in a trench, figurative plastics).

Late Vinča houses, with oval, rectangular postholes sometimes with stairs have been noticed at Parța tell 2, Foeni, Gomolava, Opovo. At Liubcova pit houses have been discovered together with the mentioned type of houses. Here it is possible a cult center to exist. Pit houses have been discovered at Rast too.

b) The Vădastra Culture. The area of this include a space between Olt and Jiu rivers, the south-west part of Wallachia (between Olt and Vedea rivers) and a south Danube area, in Bulgaria. Several authors propose different periodizations. Settlements are generally located on terraces; from second phase tell type sites appear. There is little information regarding the sites, their dimensions and constructions (pit houses, semi-subterranean houses, surface houses, fireplace and pits: Vădastra, Fârcașele). More information we have on a rectangular house with a post structure and with a wooden clay platform at Vădastra level II. Between the posts it was a wattle and daub structure covered with clay. This house with a porch and two rooms have a wooden platform (oak) covered with clay. Some other burned houses have been investigated. At Vădastra-*Măgura Jilava* a defensive ditch was noticed on the north and east part of the excavations.

c) The Boian Culture is assumed that was developed on the base of old Dudești elements, on influences of the linear pottery culture and on south influences. Its area include south east Transylvania until Marica river valley, south east of Moldavia

https://biblioteca-digitala.ro

and on the last phase, Dobrudja. On the Romanian territory four phases have been established with different areas and lengths. New research notice only three phases and some local evolutions.

There are two types of site, main with several strata and fortifications, as well as seasonal. Enclose ditches or fortifications have been noticed in several cases. Some of them have ditches and trenches (Radovanu, Chirnogi) or even palisades with several repairs (Măgurele-*Movila Filipescu*). Settlements are located on different relief units (terraces, sand banks, hills etc.) and their dimension varies. Over 184 sites are known and only few have been investigated. Starting with second phase settlements reflect a sedentary character and prove that some rules has been respected regarding their constructions.

Radovanu main site (A), investigated by E. Comșa has reveal four levels of constructions with different complexes (level 4, the oldest: one house and a defensive trench; level 3: four houses; level 2: 12 houses, organized in parallel rows, separated by a lane; level 1: 12 houses and an annex spread on all area).

Regarding the constructions, the first type is represented by the *pit houses* in different size and shapes (cirle: Tangâru; different oval shape: Cernica, Boian Grădiștea Ulmilor, Câțelu, Greaca, Coroteni; rectangular: Cernica, Giulești, Pietrosu; trapezium: Aldeni) sometimes with stairs, hearthes and ovens inside.

Huts with oval or circle shapes and with postholes have been investigated in many sites (Lunca-*La Grădină*, Gălățui *Movila Berzei*).

Some rectangular shape *houses* have been built on horizontal structures. They have or have not a *simple floor (*Ciulnița, Lișcoteanca *Movila lui Mos Filon*, Lunca *La Grădini). Houses with postholes for the wall structure*, a room and a porch have been investigated at Tangâru and Petru Rareș. The walls contain a wattle and adobe structure. *Houses built on horizontal structures with a wooden platform covered by clay* are better represented at Radovanu. Maybe the walls (made by wattle and rods) have been fixed on a wooden frame fixed outside the platform. In some cases walls have been built on pillars. Most of the houses have inside hearthes, rectangular ovens with a vault, special grinding places and benches. Outside houses in some settlements hearthes, ovens for pottery firing have been discovered (Aldeni, Bodesti, Cernica).

Some sites have cult constructions, maybe domestic altars or sanctuaries (Tangâru, Petru Rareș, Radovanu).

Communitarian sanctuaries. At Gălățui Movila Berzei the sanctuary was located in the middle of the site. It contains seven benches, two hearthes and in the middle it was a square shape pillar. The walls have painted decorations with white and red colors. Under the floor (made by wood and covered with clay) a human skull and an altar have been discovered. As inventory many pots are mentioned inside sanctuary. The most famous sanctuary is at Câscioarele *Ostrovel*. The dwelling has a posts structure. It consists of two rooms. The first one contains many painted structures (two clay pillars, a clay medallion, a table-altar) and a grinding stone. The walls of the same room have been painted with white-yellow color on a red background. Under the floor a human skeleton proves a ritual sacrifice.

d) The Precucuteni Culture is part of a big cultural complex, extended over a large geographic area, Precucuteni-Ariușd-Cucuteni-Tripolye with an evolution that covers more than one thousand years. This culture, divided into three main evolution phases evolves between 5050- 4750/ 4600 CAL B.C.

There are over 120 settlements belonging to this culture, 67 of them located in Bessarabia. The settlements are situated in various geographic areas, on different types of river terraces, depressions or riverbanks, close to water springs. Some areas offered more possibilities for exploiting raw materials and therefore were intensively used.

Settlements are generally small and have only few houses. Settlements include houses, annexes, pits, but also constructions connected to household activities. There are ditches that border the area of the site, also used for defensive purposes. In some settlements the houses are organized in parallel rows, in circles or ovals, in groups or dispersed.

There is information about two house types: subterranean (pit houses: Florești, Rogojeni I, Târpești, Târgu Frumos, Eresteghin; semi-subterranean: Holercani, Isacova II, Solonceni etc.) and surface ones. There are different types of surface houses.

Houses built on horizontal structures with a clay floor are more often used in the first Precucuteni phases (Mândrișca, Ghigoești, Târpești, Târgu Fumos, Traian *Dealul Viei*). They can be rectangular, sometimes with round margins, have only one room, sometimes with an annex, or two rooms. The floor was compact and in some cases some areas were plastered with clay. Hearths and ovens are built directly on the ground or on a wooden/clay platform. Grinding stones area as well as storage one have been discovered.

Houses with foundation ditch and postholes have been discovered at Isaiia. On the NE side the ditches and postholes were larger, to reinforced the dweelings. Their shape is rectangular, oval (H3),or trapezoidal (H5). Foundation pits have been noticed in H7 and H8. This sort of houses show inner arrangements such as hearthes, ovens benches or cassettes and even some parts with a clay platform.

A rectangular shape *house with postholes* is noticed at Băhrinești VII.

Houses built on horizontal structures with platform. There are two types of platforms. The first type has only a clay base. The second type is known since Precucuteni I. It covers only one part of the house and is built on a bed of branches and leaves, covered with a woven structure of reed and rods and clay mixed with chaff. Everything was plastered with fine clay mixed with sand. Starting with Precucuteni III, this sort of platform is used together with another one, which covers the entire house surface (with big tree logs and covered with clay). In this case it seems that the walls were raised on a wooden frame (sleeper beams) which has not been preserved. Such houses have one or two rooms and a larger space.

Hearths and ovens were built directly on the ground or in empty spaces specially reserved in the platform. In some cases they have been also built on special pavements made of small stones, potsherds or small tree branches

New research has brought more information regarding the settlements' architecture (stone pavement; at Poduri a construction with big storage space for cereals that contained special silos and grinding areas; religiuos architecture at Târgu Frumos and Isaiia, including special foundation pits).

https://biblioteca-digitala.ro

In some Precucuteni settlements, ditches without banks have been found. These constructions have been interpreted as bordering the settlement (Târpești, Târgu Frumos) and protecting the area against wild animals, but also as *fortifications* against invaders. Larger ditches with a defensive purpose are the ones from the Precucuteni III levels (Târpești, Traian - *Dealul Viei)*. It is assumed that a palisade with wattle was also built to enforce the defensive system.

Cult constructions have been revealed by older excavations at Sabatinovka, Poduri or by the recent ones at Isaiia and Târgu Frumos. There are domestic sanctuaries with mobile inventory (Poduri, House 36) and communitarian ones, with impressive architectonic elements inside, such as Sabatinovka, Târgu Frumos (H11) and Isaiia (Houses 5-7).

e) The Turdaș Cultural Group is born on a Vinča B basis with Vinča C1 elements brought by the movement of the Vinča C communities. Another group with Vinča B and CCTLNZIS elements is Lumea Nouă. At Vršac-At, in the Serbian Banat there are materials with Turdaș elements that offer some synchronization arguments.

Turdaș group is present in the south-west Transylania and in the basin of Mureșul Mijlociu river. The main settlements are at Turdaș, Nandru and Orăștie. For the Tăulaș cultural aspect the main sites are at Deva – Tăulaș and Pianul de Jos.

The beginning of the Turdaș cultural group is placed at the beginning of the V millennium B. C. Based on the new excavations from Turdaș and Orăștie this cultural group belongs to the Late Neolithic. There are some radiocarbon data for Turdaș group (Turdaș, Orăștie – *Dealul Pemilor*).

The *settlements* are located on the high (Orăștie) and low terraces (Turdaș) of Mureș river, in valleys or caves (Nandru, Peștera Cauce). More than 70 settlements are mentioned in the archaeological literature, but only some belong to this group. There are few data regarding their architecture.

The Orăștie – *Dealul Pemilor* settlement has about 3 ha and was surrounded by three palisades. The first two palisades are related to this cultural group. The third one belongs to a later phase. The two palisades surround an area of 1,5 ha. Other secondary settlements are spread over a large area.

The pit houses from Trudaș, Tăulaș and Orăștie were dug in stairs. They contain a lot of pits, maybe connected to the roof structure or used for other purposes. Traces of a central posthole have been found in some pit houses. Near the pit houses there are ditches. Some of them might belong to a palisade or they could have been used as ditches for water draining. The pit houses are large. Some areas close to the walls have been used as sleeping places.

The surface *houses have foundation ditches with deep postholes* and they were also provided with a clay floor or a wooden platform covered with clay. Houses have an area of 15-16 m² and they are oriented NE-SW. At Orăștie an oven close to a wall was discovered.

Only at Orăștie is mention a fortification system (three dithces and two-three palisades)

f) The Tisza Culture is the result of the local evolution of the Szakálhát communities in the south of Hungary and of the Banat culture communities (north Banat); all of them influenced by the Vinča C. The area of this culture includes the northern Banat area (Hodoni II, Cenad, Beșenova), the Mureș river valley (Lipova, Chesinț, Brănișca) and the south of Crișana (Vârșand, that contains also Szakálhát materials).

There is no unitary periodisation system for the Tisza culture. We speak of an older phase (with Vinča C traditions), a classic one and a late phase (with Herpály imports)

Based on the imports (Chișoda, Parța and Vinča) and, specially, on stratigraphic data (Hodoni and Gorzsa), we consider that the Tisa culture follows the Vinča C1 phase. Its evolution is contemporary with Vinča C2 and D1 phases. Uncalibrated data from Hodoni show an evolution after 3.920 ± 60 B.C.

There is little information about the Tisza *settlements* in Banat. The most thorough researched settlement is at Hodoni. The research at Gorzsa, is the most important one. We can extend its conclusions to our discoveries. The settlements are tell type and have many habitation levels. Some settlements have a palisade as at Gorzsa. The houses have several rooms with a similar plan to the ones belonging to the Vinča culture. In other settlements, such as at Hodoni houses were arranged in rows and had only one room. The architecture of the Tisza culture is better reflected by the discoveries made at Hodoni, Gorzsa and Herpály.

At Hodoni the *houses* were built over a platform with a wooden (4-7 cm thick) and clay structure. This platform was supported by a stronger wooden structure. Such a structure was also used at Țaga, or at Parța in some houses with suspended floors.

An argument that these parts of the platform were suspended is the very good aspect of the burned clay, which presumes the existence of a space between the ground and the platform.

g) The Suplacu group, related with Iclod group (east) and Tisza culture (south and east) is documented in the Subcharpatian area of the north-eastern Crișana. The central and eastern area of Crișana offer few information regarding the Middle Neolithic period. Over 70 sites belong to the Suplacu cultural group. More extensive research has been made at Suplacu de Barcău.

This cultural group evolves between Tisza I (Tisza I materials are present in the lower level at Suplac) and Herpály (imports of Oradea-Salca, Herpály type in the upper level at Suplac). It has a parallel evolution with the Iclod cultural group and was contemporary with it.

The *settlements* of this cultural group are located on banks of small rivers and have one or two habitation levels. These communities have built pit houses, huts and surface houses (with an arranged floor). Older as well as more recent excavations show that the houses were arranged in rows oriented N-S. The first habitation level at Suplacu de Barcău includes only pit houses; afterwards surface houses have been built. The area between the rows of houses is about 6 - 10 m large. Some houses were in groups of two. Between the houses there are incinerate or inhumation graves (inhumation graves have been found in some pit houses).

The houses have a rectangular or square shape (with an area that ranges from 6,75/11 to 2,5/3,7 m), several rooms, with hearths situated in the centre, corner or outside. It was discovered a yellow clay foundation ditch with traces of postholes (1m

https://biblioteca-digitala.ro

distance). The hearths have one-two reconstruction levels that prove a longer habitation. The floor of the house was made of compact clay or of small stones.

h) The Iclod Group is located in the Transylvanian Plain and in the basin of Someşul Mic river. The most important sites are at Cluj-Napoca, Iclod, Ţaga, Zau. This cultural group has three main phases (I-III) and two stages, I/II (influenced by Foeni group belonging to the Petreşti culture) and II/III (includes a synthesis with Petreşti culture). In the last phase (III) an involution process was observed.

The excavations from Cluj, Iclod and Zau de Câmpie have offered important stratygraphic data. The Precucuteni I and Petreşti imports help us to establish the relative chronology. This cultural group has evolved between cca. 3.900 -3.400 B.C.

The settlement at Iclod is one of the best researched (including electric prospecting). Three ditches (2,5 m depth) with a funnel shaped profile surrounded the settlement. Two of them had palisades. Generally, the houses were situated close to the palisades. In the central part of the site was an empty space with pits that contained offerings (animal or human bones, entire pots, very big axes and other objects).

The huts, pit houses (in rectangular or oval shape) *and surface houses* with a rectangular shape are typical for this cultural group. The research at Ţaga, covering large areas, offers important data regarding the architecture of the houses. The houses have deep holes belonging to big posts. Some of the holes have been dug out in stairs, under the influence of the Vinča C. The houses are arranged in rows with a small distance between them. Their area is about 20 m². In the interior, the houses had many pits, some of them supporting the inner structures. Hearthes built directly on the earth have been noticed. Only some areas have a suspended platform made of a wooden structure, covered with leaves and clay (P46).

The area of Iclod settlement has been fortified with three ditches, built in different periods of habitation. The first ditch, circular (3,5 - 4 m large) has several entrance areas (two of them excavated, the other two only prospected with an electric device). The second ditch was built as the settlement began to enlarge. It marks out an area of 4 ha. The last ditch marks out an area of 9,5 ha.

The defensive system at Ţaga consists in a palisade and two external ditches. The palisade surrounds a rectangular area of 4 ha (as at Iclod) and belongs to an older phase; the houses of the level Ţaga II were built over the palisade. Between the palisade and the first ditch an watching tower was built.

A ritual pit (28) with a lot of animal bones (a big number of maxilars belongin to caws and deer) have been discovered at Ţaga.

https://biblioteca-digitala.ro

FIGURE EXPLANATIONS

Fig. I.1: a) Mitoc - Cotul Mic, limestone bank and under it „Pruth flint"; b) in situ flint block

Fig. I.2. Ripiceni: a) type A dwelling; b) type B dwelling

Fig. I.3. Ripiceni shelter, type C dwelling, after Păunescu

Fig. I.4a. Kostenki, house floor with ivory and maxillaries of mammoth

Fig. I.4b. Reconstruction of some Paleolithic houses

Fig. I.5: a) Kostenki location; b) houses plans with central pillars for the roof

Fig. I.6. Dolni Vestoniče reconstruction's

Fig. I.7. Dead in a hut, Dolni Vestoniče

Fig. I.8. Jásztelek I, Mesolithic hut, after Kertèsz

Fig. I.9. Danube Gorge at Dubova - Cuina Turcului

Fig. I.10. Dubova - Cuina Turcului

Fig. I.11. The first sites of the Pre Pottery Neolithic, after K. Schmidt

Fig. I.12: a) Jerichon, tower and round dwellings (PPN); b) Muraibit round dwellings (PPN)

Fig. I.13. Jerichon (after *Religious Studies*)

Fig. I.14. Eynan/Ain Mallaha, house foundation, after J. Mellaart

Fig. I.15-16. Göbekli Tepe, sanctuaries with monumental columns, T shape, after K. Schmidt

Fig. I.17. Nevali Çori, sanctuary or temple with column inside, with altar in the lower part, with steps and blocks of stones that pave the altar and the base of the lateral walls. Outside an annex (after H. Hauptmann)

Table 1. Chronology of the Neolithic sites between 8500 and 4500 cal BC (after CANeW)

Fig. I.18. 'Ain Ghazal, columns or stellae in the sanctuaries

Fig. I.19: a, b) 'Ain Ghazal, sanctuary, altar and hearth with 7 stones; c) altar? - abside with floor and a central hole, after Rollefson 1998

Fig. I.20. 'Ain Ghazal, sanctuaries: a) rectangular, behind altar with big blocks of stones; b) circular, behind altar with big blocks of stones in column shape, after Rollefson 1998

Fig. I.21a. 'Ain Ghazal, sanctuary, altar? – semicircle abside with floor and central hole; b) sanctuary with stones blocks, after Rollefson 1998

Fig. I.22. Nahal Ohren (after Müller- Karpe)

Fig. I.23. Nevali Çori, after H. Hauptmann

Fig. I.24. Çayönü, the first dwellings, after M. Özdoğan

Fig. I.25. Çayönü Tepesi, plan of the excavations and living complexes, after M. Özdoğan

Fig. I.26. Çayönü Tepesi, different types of dwellings, after M. Özdoğan

Fig. I.27. Aşikli Höyük (Kizâlkaia), plan of the site and complexes with clay foundations (after tayproject.org)

Fig. I.28. Knossos, Pre Pottery Neolithic and Early Neolithic, after Ewans

Fig. I.29. Kirokitia, PPN, after Müller – Karpe

Fig. I.30. Kirokitia (after Le Brun)

Fig. I.31. Kirokitia, photo C. Ionescu

Fig. I.32. Kirokitia PPN, reconstruction's, photo C. Ionescu

Fig. I.33. Sotira, PPN, after Müller – Karpe

Fig. I.34. Nea Makri, after Gofas

Fig. I.35. Iron Gates area with the Epipaleolithic and Mesolithic discoveries

Fig. I.36-38. Lepenski Vir sculptures; 37, Danubius; 38, Lady

Fig. I.39. Cuina Turcului stone sculpture, Lepenski Vir type

Fig. I.40. Veterani – Terrace

Fig. I.41. Piatra Elişovii

Table 2. Radiocarbon data (OxCal 3.5 – 2000), 2 σ calibrated in the table (SC, Starčevo-Criș)

Fig. I.42. Lepenski Vir Ia, after Srejović

Fig. I.43. Lepenski Vir Ib, after Srejović

Fig. I.44. Lepenki Vir Ic, after Srejović

Fig. I.45. Lepenski Vir Id, after Srejović

Fig. I.46. Lepenski Vir Ie, after Srejović

Fig. I.47. Lepenski Vir II, after Srejović

Fig. I.48. Padina, levels I-III, after B. Jovanović

Fig. I.49. Schela Cladovei, the plan of the excavations, after V. Boroneanț

https://biblioteca-digitala.ro

Table 3. Chronology of the sites belonging to the Schela Cladovei culture
Fig. I.50a-b. Schela Cladovei, complexes with stones, after V. Boroneanț
Fig. I.51. Schela Cladovei, Mesolithic complexes and graves, after V. Boroneanț
Fig. I.52. Climente II cave, after V. Boroneanț
Fig. I.53. Dubova with the areas of Sacoviștea Mare, Cuina Turcului, Climente cave, after V. Boroneanț
Fig. I.54a-b. Lepenski Vir, sanctuary house H44
Fig. I.55. Lepenski Vir, skeletons position on the house plan. Proto - Lepenski Vir, after Srejović, Gimbutas
Fig. I.56. Lepenski Vir, House (H) 9
Fig. I.57. Lepenski Vir H54, after Srejović
Fig. I.58. Vlasac, trapezoidal house, after Srejović, Letica
Fig. I.59. Reconstruction's of different houses structures, Lepenski Vir culture, after Srejović
Fig. I.60. a) Schela Cladovei; b), after V. Boroneanț
Fig. I.61. Alibeg, house with a quadrilateral plan, level I and trapezoidal, level II, after V. Boroneanț
Fig. I.62. Ostrovu Banului, deepened houses, after V. Boroneanț
Fig. I.63. Hut, reconstruction, Lepenski Vir – Schela Cladovei culture, after Srejović
Fig. I.64. Ostrovu Banului (S1), after V. Boroneanț
Fig. I.65. Ostrovu Banului: a) hearth with frame; b) hearth (S4), Schela Cladovei culture, phases III-IV, after V. Boroneanț
Fig. I.66: a) Lepenski Vir II, sanctuary 44, after Srejović; b) reconstruction after Srejović
Fig. I.67-68. Lepenski Vir, sanctuary under the rock, H28, level Ib-Ic, after Srejović
Fig. I.69. Lepenski Vir, stone head, after Srejović
Fig. I.70. „Adam", H28, level Ic, after Srejović
Fig. I.71. Lepenski Vir, stone head, after Srejović
Fig. I.72. Lepenski Vir, Mesolithic graves, after Srejović
Fig. II.1. South Central Europe, Early Neolithic civilizations, after *AtlasNE*
Fig. II.2. The earliest Neolithic discoveries from the Carpatho-Danubian area swarm
Fig. II.3. Map of the Starčevo-Criş (SC) culture for Romania and some neighboring areas
Fig. II.4. Sites from the II migrations, swarm
Fig. II.5. Sites from the phases I and II; swarm
Fig. II.6. Stages Starčevo-Criş IIIA and IIIB
Fig. II.7. Starčevo-Criş IV
Fig. II.8. C14 data for the Early Neolithic in Romania and the closest areas
Fig. II.9. Cuina Turcului, stratigraphy
Fig. II.10a-b. Gura Baciului, center of the site
Fig. II.11a. Gura Baciului, pit of the central post
Fig. II.11b. Balta Sărată, water column
Fig. II.12. Donja Branjevina, after S. Karmanski
Fig. II.13. Dudeștii Vechi, aerial photo (photo D. Ciobotaru)
Fig. II.14. Idjoš - Gradište, West Banat (Serbia), after Grbić
Fig. II.15. Gornea – Locurile lungi
Fig. II.16. Gura Baciului I - panorama of the site
Fig. II.17. Moldova Veche, location of the complexes, 10 m between the complexes
Fig. II.18. Miercurea Sibiului, location of the Starčevo-Criş and Vinča A-B sites
Fig. II.19a: Moruț, SC II, the cliff; 19b) pit house with postholes
Fig. II.20a. Trestiana A area, after E. Popușoi
Fig. II.20b. Gornea – Liubcova, swarm and the extension of Gornea site to Liubcova
Fig. II.21a. Trestiana, SC IIIB-IVB, plan of the excavations, C area, after E. Popușoi
Fig. II.21b. Săcăreuca, SC IV, plan of the excavations, after Dergacev et alii
Fig. II.22. Gura Baciului, SC IA-IB, reconstruction of the complexes
Fig. II.23. Gura Baciului, a) satellite image; b) chronology of the complexes
Fig. II.24. Gura Baciului, complexes from the stages SC IA-IC (pit houses B2, B1/B1a)
Fig. II.25. Gura Baciului, pit house 1 (B1), after Biagi, Spataro 2004
Fig. II.26. Gura Baciului, SC IC-IIA, pit houses
Fig. II.26a. Karanovo I, houses from the first phases cut by later complexes, after Hiller, Nikolov
Fig. II.27. Gura Baciului, level II, SC IIA-IIB
Fig. II.28. Donja Branjevina, SC IIA
Fig. II.29. Gura Baciului, SC IA-IB
Fig. II.30. Gura Baciului, SC IB-IC
Fig. II.31. Pit houses profiles
Fig. II.32. Plans of pit houses: on the line dimensions, on the column types; number and the dating of the complexes in the table

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. II.33. Gura Baciului: a) SC IC/IIA; b) SC IIA-IIB
Fig. II.34. Gura Baciului, SC IVAB-IVB
Fig. II.35. Gura Baciului, reconstruction of pit house 30, SC IVAB
Fig. II.36. Pit houses: a) at Fundătura; b) at Țaga - Valea Mileului
Fig. II.37. Moldova Veche, pit house plan and reconstruction
Fig. II.38. Suceava, SC IVAB/IVB complexes, after N. Ursulescu
Fig. II.39: a) pit house at Liubcova; b) pit houses at Pojejena, after E. Comșa and S. A. Luca
Fig. II.40. Cârcea Viaduct, SC IIIB-IVA, after M. Nica
Fig. II.41. Moldova Veche
Fig. II.42a. Sf. Gheorghe – Bedehaza, after Horedt
Fig. II.42b. Danube Gorge, Cănepišce, after Stancović
Fig. II.43. Miercurea Sibiului, SC IC-IIA, pit houses 1,10 and other belonging to Vinča culture, after Luca
Fig. II.44. Semi subterranean house, Târgșoru Vechi, after Teodorescu
Fig. II.45. Danube Gorge, Cănepišce, after Stancović
Fig. II.46: a) Foeni, semi subterranean house; b) SC IIA, plan and reconstruction, after Drașovean
Fig. II.47: a) Gura Baciului, SC IIIA- IIIB; b) Gura Baciului, SC IIIB/IVA
Fig. II.48.Trestiana, after E. Popușoi
Fig. II.49. Poienești
Fig. II.50. Gornea - Locurile Lungi, SC IIB, houses 2 and 3 and the Cernavodă III – Boleráz pit
Fig. II.51. Gura Baciului: a) houses 6a and 5b, SC IIIB-IVA; b) houses from the levels SC IIIA – IVA
Fig. II.52. Gura Baciului, houses with postholes
Fig. II.53. Poienești, pit house and surface house
Fig. II.54. Ostrovu Golu – Banului, plan of the excavations after Roman - Boroneanț
Fig. II.55. Ostrovu Golu, P. Roman photo and plan, our arrangement
Fig. II.56. Ostrovu Golu, our reconstruction
Fig. II.57. House model with „The big family", Larissa, after Gallis
Fig. II.58. Griddles (țesturi)
Fig. II.59. Fireplaces outside houses at Trestiana
Fig. II.60. Poienești, hearthes and hearthes fragments in House 3
Fig. II.61. Poienești, SC hearth and pits
Fig. II.62. Țaga - Valea Mileului, SC hearth
Fig. II.63: a-c) Gura Baciului, SC IVA-IVB, pits and pit houses; b) storage pit, G29a, in pit house 29
Fig. II.64. Gura Baciului P24a (domestic altar), stone stella
Fig. II.65. Ostrovu Golu, palisade?
Fig. II.66a. Defensive ditch at Cârcea Viaduct, SC III B, after M. Nica
Fig. II.66b. Gornea, Starčevo-Criș – Vinča A, defensive ditch
Fig. II.67a. Banat Center, Timiș and Bârzava valleys; b) Danube Gorge
Fig. IIIa.1. Radiocarbon data for the old stage of the Developed Neolithic
Fig. IIIa.2. Middle and Developed Neolithic civilizations in Romania
Fig. IIIa.3. Developed Neolithic civilizations in Banat
Fig. IIIa.4. Vinča, evolution, chronology and comparative stratigraphy after W. Schier 1995
Fig. IIIa.5. Gornea, the diagram of the pit houses based on pots shapes (lines) and their color (columns)
Fig. IIIa.6. Table with the comparative stratigraphy of different excavations at Balta Sărată
Fig. IIIa.7. Table with the comparative stratigraphy of different excavations at Zorlențu Mare
Fig. IIIa.8. Târtăria, correlation of the stratigraphy with the cultural frame
Fig. IIIa.9. Seriation of the Gornea complexes based on W. Schier's typology
Fig. IIIa.10. Gornea plan of the Neolithic complexes and location of the pit houses from different stages
Fig. IIIa.11a. Gornea, plan of the sections with Neolithic traces; the early ditch
Fig. IIIa.11b. Gornea, plan of the sections with the chronology of the complexes
Fig. IIIa.12. Vinča Belo Brdo, A phase, after Vasić
Fig. IIIa.13. Aradac, after Milojčić
Fig. IIIa.14. Târtăria tell, location of the sections and the main area of the site, after K. Horedt
Fig. IIIa.15. Miercurea Sibiului, Vinča A and SC complexes
Fig. IIIa.16. Târtăria, location of the excavations
Fig. IIIa.17: a) Zorlențu Mare, 6a level, Vinča B1; b) Vinča - Belo Brdo, Vinča B
Fig. IIIa.18a.Târtăria – Groapa Luncii, view to the site, old riverbed; b) old riverbed (our underline)
Fig. IIIa.18c.Târtăria, going to the spring
Fig. IIIa.19. Târtăria, location and the road to the Metallic Mountains
Fig. IIIa.20. Turdaș, view to the North
Fig. IIIa.21. Gornea and Liubcova, location and neighboring geographic area
Fig. IIIa.22. Archaeological area at Gornea
Fig. IIIa.23. Banat Center, hilly area with other sites, such as Zorlenț, Ohaba, Ruginosu

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIa.24. Uivar site, after W. Schier – Fl. Drașovean
Fig. IIIa.25. Gornea, pit houses 1-6 and P1
Fig. IIIa.26. Gornea, pit houses 1-6, plans and profiles
Fig. IIIa.27. Catalogue for the pit houses, cods for the plans and the profiles
Fig. IIIa.28. a), b) Gornea, Vinča A, profiles through the Neolithic pit houses (B11,12, B9); c) B8, d) B9
Fig. IIIa.29. Gornea: a) plans for the pit houses (B); b) pit houses with big stones inside: up B13-B14; down B4
Fig. IIIa.30. Gornea: a) Vinča A2, pit house (B)15, storage and clay pit; b) Vinča A2-3 pit house stuffed with wood, reconstruction
Fig. IIIa.31. Sat Chinez, plan of the pit houses and pits Vinča A2, Vinča C1 (G4), after Drașovean
Fig. IIIa.32. Tărtăria: a) cassette G; b) profiles and plans of the pit houses
Fig. IIIa.33: a-c) Balta Sărată, Vinča A3, pit house 27; d) semi subterranean house 31
Fig. IIIa.34a. Aradac, Houses 1 and 2; b) Zorlențu Mare, level 3, semi subterranean house, Vinča B2
Fig. IIIa.35. Zorlențu Mare, level 7, Vinča B1, pit houses, houses fragments, foundation pit
Fig. IIIa.36. Zorlențu Mare, head of a monumental statue
Fig. IIIa.37. Zorlențu Mare, level Vinča A3-B1, pit houses and pits
Fig. IIIa.38. Zorlențu Mare, levels 6a and 6b, Vinča B1
Fig. IIIa.39. Zorlențu Mare, sublevel 6b, ruins from the complexes
Fig. IIIa.40. Zorlențu Mare, - 1,5 -1,70 m deep, complexes from the level 5-6
Fig. IIIa.41.▲ Zorlențu Mare, Vinča B2: a) level 4, plan; b) view to the North, house 7▲
Fig. IIIa.42. Zorlențu Mare, Vinča B2-C
Fig. IIIa.43. Zorlențu Mare, Vinča C2, plan and view of the 2 level
Fig. IIIa.44. Zorlențu Mare, level 1, Vinča C3, platforms with pottery and adobe
Fig. IIIa.45. Balta Sărată, panoramic view over the high terrace of Timiș river
Fig. IIIa.46. Vinča discoveries in Caransebeș archaeological area
Fig. IIIa.47. Balta Sărată, excavations plans (1999-2003) and the location of the Neolithic complexes
Fig. IIIa.48. Balta Sărată, House (H) 26; a) South room; b) view to the North
Fig. IIIa.49. Balta Sărată, H26, I stage: a) oven 2; b) intermediary wall under oven 1; horn shape, oven 2; c) Pit (Gr.) 32, grinding stones; d) hearth structure
Fig. IIIa.50. Balta Sărată, Houses 28, 26: a) view to the South; b) view to the North
Fig. IIIa.51. Balta Sărată, H28: a) oven; b-c) water „column" and profile; d) base of water „column"
Fig. IIIa.52. Balta Sărată, House 28, foundation pit
Fig. IIIa.53: a) Balta Sărată House 18; pits; b) foundation pits
Fig. IIIa.54. Balta Sărată, H18: a) Pit 2, on the right 2 crushing stones, 1 polishing stone, 1 grinding stone; grinding stones depositions under the floor; b) the pit of the cups and the South wall of H18; c) grinding stones and cups, SW corner; d) pits from the SW wall
Fig. IIIa. 55. Balta Sărată, South half of H18, with the posts structure of the W, S, E walls
Fig. IIIa.56. Balta Sărată, H18: a) polishing and crushing stone tools, clay loom; b) clay looms
Fig. IIIa.57. Balta Sărată, H18: a) NW wall and grinding stones depositions; b) grinding stones with the active part down
Fig. IIIa.58. Balta Sărată, H18, reconstruction, Vinča culture, B1 phase
Fig. IIIa.59. Balta Sărată, H25, ruins of the wall that crushed on the interior, in situ, grinding stones
Fig. IIIa.60. Balta Sărată, House 25, walls structure
Fig. IIIa.61. Balta Sărată, Surface 6
Fig. IIIa.62. Balta Sărată, plan with the complexes from the level 3a (House 25)
Fig. IIIa.63. Balta Sărată III, Houses 10 and 9
Fig. IIIa.64 a-c) Zorlențu Mare, walls from level 6a; d) Balta Sărată H26 W wall; e) Idem H26 East wall, H28, West wall; f) Balta Sărată, H28, N wall; g) Balta Sărată, H18, SW corner
Fig. IIIa.65. Zorlențu Mare, house with one storey (H2, level 6), the North profile
Fig. IIIa.66a. Balta Sărată, cereals cassette
Fig. IIIa.66b. Banjica, Vinča B, living complex, cereals cassettes, after J. Todorović
Fig. IIIa.66c. Vinča B, houses complex, after Vasić
Fig. IIIa.67. Zorlențu Mare, pottery workshop
Fig. IIIa.68. Zorlențu Mare, pottery workshop, ovens a, b
Fig. IIIa.69. Oven for firing pottery, left, on the surface, right, with a firing room
Fig. IIIa.70: a) Balta Sărată, H25; b) Ruginosu, shepherd hut
Fig. IIIa.71a. Balta Sărată H18, clay plate 1 on the floor; b) H18, clay plate 2 on the floor
Fig. IIIa.72a. Balta Sărată IIa, H28 and oven 30 with a burned area and storage pots
Fig. IIIa.72b. Balta Sărată IIa, H28 and oven 30, view from the profile
Fig. IIIa.73. Balta Sărată H26: a) level 3, oven 1; b) level 1, oven 2 in a horn shape
Fig. IIIa.74. Tărtăria, section H, a pit related with the fortification ditch?
Fig. IIIa.75. Zorlențu Mare, ritual pit with a buffalo skull
Fig. IIIa.76. Balta Sărată, Postholes: a) Pit 33a; b) Pit 33b
Fig. IIIa.77: a) Gornea, defensive ditch, view to NW; b) Miercurea Sibiului, the palisade (Luca 2006)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIa.78. Gomolava, monumental bucrania, after B. Brukner
Fig. IIIa.79: a) The Vinča megaron; b) our reconstruction
Fig. IIIa.80. Vinča B2/C, Kormadin sanctuary, after B. Jovanović
Fig. IIIa.81. Kormadin sanctuary bucrania, after B. Jovanović
Fig. IIIa.82. Balta Sărată, ritual deposition: cup legs, grinding stones with the active part down and fishing clay balls
Fig. IIIa.83. Tărtăria, Section G, plans, profiles, location, reconstruction
Fig. IIIa.84. Tărtăria, anchor
Fig. IIIa.85-86. Tărtăria, anthropomorphic idols
Fig. IIIa.87. Radiocarbon data for the end of the Early and Developed Neolithic
Fig. IIIa.88.Tărtăria tablets
Fig. IIIb.1. Developed and Middle Neolithic civilizations in Romania
Fig. IIIb.2. Parța archaeological area, Neolithic and Copper Age discoveries
Fig. IIIb.3. Map with the discoveries of Banat culture and its groups, Bucovăț, Parța, Matejski Brod
Fig. IIIb.4a. Radiocarbon data for Parța site; b) absolute chronology of Parța site related with levels at Vinča and Banat culture
Fig. IIIb.5. Chronology of the Banat culture and of the neighboring groups
Fig. IIIb.6: a) Vinča sites on the inferior part of the Timiș river; b) Trnovačka, Vinča A-B site
Fig. IIIb.7. Crna Bara, Vinča B site, Banat culture
Fig. IIIb.8: Parța: 1) tell 1; 2) tell 2; 3) site 5
Fig. IIIb.9. Parța area view from the satellite; black big lines represent rivers and lacks; green/grey, marshy area; green/dark grey, forests
Fig. IIIb.10. Parța, archaeological points
Fig. IIIb.11. Parța, football area prospecting
Fig. IIIb.12a. Parța, the result of the football area prospecting
Fig. IIIb.12b. Parța, the probable outline of the complexes
Fig. IIIb.13. Parța, level 7a
Fig. IIIb.14. Parța, pit houses plans: a) rectangular pit house 108; b) oval pit house; c) profile of pit house 26; d) pit house 82
Fig. IIIb.15. Different types of vestibules and entrances in the houses
Fig. IIIb.16. The typology of the house plans used in our database, after Cosmin Suciu
Fig. IIIb.17: a) Cods for the posts of the basic house structure; b) cods for the foundations structures
Fig. IIIb.18. Types of cods used by Cl. Lichter for houses
Fig. IIIb.19. Plans of houses with posts structures in the interior
Fig. IIIb.20. Parța, CB IIA, House 24, level 7b
Fig. IIIb.21. Parța: a) techniques for digging the foundations, levels 7a, 7b; b) H4, H8, H9, pit house 26
Fig. IIIb.22. Parța, plan of the 7b horizon. Banat culture IIb
Fig. IIIb.23. New Guyana, buambamra at Tengum-Mana, after Mikluho Maklai
Fig. IIIb.24. Parța, Houses 25 and 26, with the cancellation of oven from H25
Fig. IIIb.25. Types of foundations for the roof
Fig. IIIb.26. Parța, reconstruction of the Houses 24 and 25
Fig. IIIb.27. Parța, House P4a; hearth was abolished in the following levels
Fig. IIIb.28. Parța, plan of the horizon 7c-6, Banat culture IIb-IIc
Fig. IIIb.29. Types of vestibules
Fig. IIIb.30a. Parța, 1979-1980 flood
Fig. IIIb.30b. Nanka, after Mikluho Maklai
Fig. IIIb.31a. Turdaș, dwelling built on pillars; b) Neolithic sanctuary model built on pillars, Cucuteni-Tripolye civilization, Platar collection, Ukraine
Fig. IIIb.32a. Switzerland houses built on pillars, after *Pfahlbauten ... Alpen* 1997
Fig. IIIb.32b. Parța, House P40, the ground floor and the storey built on pillars
Fig. IIIb.33-34. Parța, House decorated with incised meanders
Fig. IIIb.35. Kormadin, Vinča house with the plan in a parallelogram shape
Fig. IIIb.36. Parța House 4b, level 6
Fig. IIIb.37: a) Parța, H40, plan of the first living level, 7a; b) foundations of P40-43
Fig. IIIb.38. Parța, block H40-43. Entrances and the vestibules of the four dwelling have been located on South (A and B arrows when their direction change)
Fig. IIIb.39a. Parța, House 40, ground floor
Fig. IIIb.39b. Parța, the storey of the House 40 with a child sole trace
Fig. IIIb.40. Parța, H40 and P35: a) storey; b) bowl; c) pot with 2 human silhouettes from H41 storey
Fig. IIIb.41. Parța, H41, foundation, level 7c
Fig. IIIb.42. Parța: a) H41, foundation, 7c; b) level 7c - 6, the floor of the storey
Fig. IIIb.43. Parța, House 42, the storey
Fig. IIIb.44. Parța, Block of the Moon, H42: a) level 7c, the house foundations; b) ground floor and the storey, reconstruction
Fig. IIIb.45. Parța: a) H43, ground floor (P16); b) storey; c) storey details (Bu, bucrania fragments)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.46. Parța, H43: a) the ground floor and the vestibule; b) details of the storey and the vestibule
Fig. IIIb.47. Parța, P17: a) view to South; b) view to North
Fig. IIIb.48. Parța, walls of H17: a) Western walls; b) central hearth; c) oven in the vestibule; d) central part of the hearth profile
Fig. IIIb.49a. Manner of dividing the wall, structure of the wall between beams or beams with ditch
Fig. IIIb.49b. Parța, Small Moon in the block of houses P40-P43; Big Moon in Sanctuary 2
Fig. IIIb.50. Parța: a) House 154; b) reconstruction
Fig. IIIb.51. Parța, House of the Deer, room A, dividing wall
Fig. IIIb.52. Parța: a) House of the Deer, structure of the floor, room A, adobe of the storey; b) foundation structure, the place of the deer head, room B
Fig. IIIb.53. Parța: a) House of the Deer, room A, detail; b) libation pot with „M" sign on the neck
Fig. IIIb.54. Parța, House of the Deer: a) rooms C, D at -1,35 -1,45 m; b) hearthes and ovens room C
Fig. IIIb.55. Parța, House of the Deer: a) room C, main area, dividing wall; b) storey structure
Fig. IIIb.56. Parța, House of the Deer, room D, window; girder structure
Fig. IIIb.57. Parța, House of the Deer, room D, the N wall. detail; the floor of the storey
Fig. IIIb.58. Parța, House of the Deer, room D, the floor of the ground floor and of the storey, South part, view from South
Fig. IIIb.59. Parța: a) fragment of a tray, room D, garret; b) fragment of a tray, room D, storey
Fig. IIIb.60. Parța: a) room D, ground floor, dividing wall; b) orifice, lid, postholes from the staircase
Fig. IIIb.61. Parța, room D, ground floor and parts of the storey, view from North
Fig. IIIb.62. Parța: a) plan of room D; b) reconstruction of the storey and of the staircase area
Fig. IIIb.63. Parța, room D, pots on the storey floor: a) South part; b) North part
Fig. IIIb.64. Parța: a) House of the Deer, room D, storey, walls structure; b) unfired big clay ball
Fig. IIIb.65. Parța, House of the Deer, room D, South part: storage pots on the storey and walls structure vertically failed down
Fig. IIIb.66. Parța, the North part of room D: a) in situ small pot; b) bones on the floor
Fig. IIIb.67. Parța, House of the Deer, ground floor, the North part of the ground floor in room D, sling balls under the floor
Fig. IIIb.68. Parța, area of the House of the Deer: a)13-14 years ago and today, area cut by the river
Fig. IIIb.69. Parța, the block House of the Oven (P154) and cult complexes (blue/dark grey)
Fig. IIIb.70. Parța, House of the Oven, plan
Fig. IIIb.71. Parța, reconstruction of the room with the oven and the altar
Fig. IIIb.72. Parța: a) profiles through different parts of the house and their position (c); b) cereals cassette in H153
Fig. IIIb.73. Parța, House of the Oven: a) oven on a suspended floor; b) structure of the floor
Fig. IIIb.74: Parța: a) drawing with the structure of the platform and oven from H151; b) the „block" House of the Oven
Fig. IIIb.75. Parța, location of the „block" of houses
Fig. IIIb.76. Parța, the „block" house of the Bull head
Fig. IIIb.77. Parța, the East room (P136B)
Fig. IIIb.78. Parța, House 136 B, the W room, the plan of the ground floor and storey
Fig. IIIb.79. Parța, House 136 B, the W room
Fig. IIIb.80. Parța, House 136 B, reconstruction
Fig. IIIb.81. Parța, plan of the 5a horizon, Banat culture IIc
Fig. IIIb.82. Parța H14; a-b) ruins of H14; c) foundation; d) hearth
Fig. IIIb.83. Parța: a) P35, a Foeni house over another from level 6; b) trace of the ditch in the adobe
Fig. IIIb.84. Parța, houses from level 5b: a) P165, foundation; b) P128, an adobe platform
Fig. IIIb.85. Parța: a) House 89; b) platform no. 12 (level 5a) and 13 (level 5b)
Fig. IIIb.86. Parța, House 170 (P150), floor and a Medieval pit house
Fig. IIIb.87. Parța, pit house 23, level 5a
Fig. IIIb.88: a) Parța level 7a, pit house 27, Banat culture IIa; b) Medieval pit house, Crușovu
Fig. IIIb.89a: Parța, the hut from level 7a, Banat culture IIa; b) model of a hut at Caransebeș Museum
Fig. IIIb.90. Huts models: a) of a Vlah shepherd, Greece; for fun and atmosphere, Caransebeș
Fig. IIIb.91. Parța, hut with a polygon shape or a tent house, plan; b) reconstruction, stage 5b
Fig. IIIb.92. Bucovăț, H2-H3, Bucovăț group, 1b phase
Fig. IIIb.93. Parța, level 7b, Banat culture IIa, plan and reconstruction, house with vestibule, H18
Fig. IIIb.94. Parța, level 7c, Banat culture IIb, plan and reconstruction, house with compartment, H4a
Fig. IIIb.95. Parța H17, Banat culture IIb: a) level 7c - 6a
Fig. IIIb.96. Parța, H17: a) level 6a, Banat culture IIb; b) ruins with wall fragments
Fig. IIIb.97. Racovăț, Cucuteni culture
Fig. IIIb.98. Herpály, house with storey, reconstruction after Kalicz, Raczky
Fig. IIIb.99. Gorzsa, block of house with 6 rooms, reconstruction after Horváth
Fig. IIIb.100. Vinča „block" of houses with 5 rooms, after Vasić 1932, Staljo 1984
Fig. IIIb.101. Divostin, Vinča C, Late Neolithic, after McPherron, Srejović
Fig. IIIb.102. Parța, Block P17-43
Fig. IIIb.103. Parța, Banat culture, oven and oven structure, P126
Fig. IIIb.104. Parța, different ovens, after Germann, Resch

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.105. Loom reconstruction's: a) Parța; b) at Cluj-Napoca Museum
Fig. IIIb.106. Cereals cassettes at Parța (H9 or P9, P20 storey, H18) and Banjica
Fig. IIIb.107. Parța, the pottery deposit
Fig. IIIb.108. Silo at Nosa Bisema Obala, now in Belgrade National Museum (our thanks to A. Srejović)
Fig. IIIb.109. Parța, H17/43, a silo type in levels 7c – 6
Fig. IIIb.110: a) Silo similar to that discovered at Parța P17; b) rectangular, Ethnographic Museum Cluj-Napoca
Fig. IIIb.111. Foundations with ditch and posts, Parța, P8
Fig. IIIb.112. Parța, base structures and walls structures, H8
Fig. IIIb.113. Parța walls structures: a) beams and oblique pillars, H8; b) vertical pillars (Sanctuary, the wall with the Moon)
Fig. IIIb.114. Parța, Sanctuary 2, the wall with the Moon
Fig. IIIb.115. Houses on pillars in Papua, ethnographic analogies
Fig. IIIb.116. Parța, the South altar, suspended floor
Fig. IIIb.117. Parța, floor structures, posts and pillars systems
Fig. IIIb.118. Parța: a-c) images with the excavations and the plan of the cult complexes. A, anterior sections, B, main area of the site
Fig. IIIb.119. Parța, Sanctuary 1, level 7b, Banat culture IIa
Fig. IIIb.120. Parța, Sanctuary 1, pot
Fig. IIIb.121. Parța, Sanctuary 1, reconstruction
Fig. IIIb.122. Parța: a-c) Altar A, I phase; d) II phase
Fig. IIIb.123: a) Parța reconstruction, Altar B; b) Vounas, animals for sacrifice
Fig. IIIb.124: a) Fafos; b) Baciu – Strada Nouă; cult altar, related with the ritual burning
Fig. IIIb.125. Parța, Altar C, pit for ash under the monumental altar, detail
Fig. IIIb.126. Parța, Sanctuary 1, Pit 63, pit related with the abandon, location, detail
Fig. IIIb.127. Parța, Sanctuary 1, bottom of Pit 63 at -2,15 m
Fig. IIIb.128. Parța, Sanctuary 1, Pit 63, level 4
Fig. IIIb.129. Parța, Sanctuary 1, Pit 63: a, b) level 3 (- 2,05 m); c, d) level 2 (- 2 m)
Fig. IIIb.130. Parța, Sanctuary 1, Pit 63
Fig. IIIb.131. Parța, amphora lid under Altar D
Fig. IIIb.132. Parța, pedestal of the monumental statue
Fig. IIIb.133. Parța, Sanctuary 2, general view
Fig. IIIb.134. Parța, offering depositions before the building of Sanctuary 2
Fig. IIIb.135. Parța, Sanctuary 2, middle stage
Fig. IIIb.136. Sanctuary 2, recent stage, table altar =D, E; C =blood cup, V =big hearth, T =tray
Fig. IIIb.137. Parța, monumental statue: a) face; b) back
Fig. IIIb.138. Parța: a) pedestal of the monumental statue and the right shoulder of the statue with a belly, Sanctuary 2
Fig. IIIb.139. Parța, monumental statue: a) details from the middle; b) the belly of the Mother statue
Fig. IIIb.140. Parța, face of the pedestal of the monumental statue, traces of horizontal rods for the clay structure
Fig. IIIb.141. Parța, pedestal with lateral decorations: a-b) South, on Mother; c-d) North, on bull statue
Fig. IIIb.142. Parța, rise of the statue pedestal, images with S. A. Luca, Bain Spasoico etc.
Fig. IIIb.143. Parța, Sanctuary 2, the East entrance
Fig. IIIb.144. Parța, monumental idol at the East entrance, Sanctuary 2
Fig. IIIb.145. Parța, Sanctuary 2: a) South column; b) ruins of the wall and the fronton; c) bullhead
Fig. IIIb.146. Parța, column heads with hemispheres, indicating the Sun and the Moon
Fig. IIIb.147. Parța, images with the South tray and traces of postholes for sustaining in the floor
Fig. IIIb.148. Parța, Sanctuary 2, images with the North tray and traces of postholes for sustaining in the floor
Fig. IIIb.149. Parța, reconstruction of the columns and of cassettes D, E
Fig. IIIb.150. Parța, altar table D: cup for the blood, reconstruction in museum
Fig. IIIb.151. Parța, Sanctuary 2, details of the fragmentary pieces, the East room
Fig. IIIb.152. Parța, Sanctuary 2, monumental statue and Altars D
Fig. IIIb.153. Parța, details with the statues: a) woman head variant with hors; b) woman head
Fig. IIIb.154. Plan of the Sanctuary at Parța, reduced scale for the exhibition
Fig. IIIb.155. Parța, ritual deposition
Fig. IIIb.156. Parța, ruins of Sanctuary 2, view from West
Fig. IIIb.157. Parța, reconstruction, Sanctuary 2, Banat culture: a) early stage, IIa; b) late stage, IIb
Fig. IIIb.158. Parța: a) bust idol; b) pedestal empty in the interior; c-d) Altars A-B, liturgical variants
Fig. IIIb.159. Parța, altars; a) A-C; b) pots in Altar B, c) amphora with a human face
Fig. IIIb.160. Parța, Sanctuary 2: a) table-altar B; b) reconstruction
Fig IIIb.161. Parța, Sanctuary 2, table-altar C: B-C, postholes; 1, support for the bust idol
Fig. IIIb.162. Parța Sanctuary 2, the loom
Fig. IIIb.163. Parța, Sun, Moon and grinding stone in Sanctuary 2
Fig. IIIb.164. Parța, Sanctuary 2, the wall with: a) Moon; b) orifice (Sun, mark 2)
Fig. IIIb.165. Parța, Sanctuary 2: a) Moon and pots in the wall; b) orifice representing the Sun
Fig. IIIb.166. Parța, Sanctuary 2: a) Moon, Sun, soldering in the hole; b) offering pots in the wall

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIb.167. Parța, Sanctuary 2: trace of a storage pot on the table-altar C during the second and third soldering
Fig. IIIb.168. Parța, foundations of the Tribe House and a hearth
Fig. IIIb.169. Parța, P20: a) - b)ruins of the storey with sling clay balls
Fig. IIIb.170. Parța, the Tribe House, foundation structures: a) East part; b) postholes
Fig. IIIb.171. Parța, P20, ruins of the storey
Fig. IIIb.172. Parța, P20, ruins of the storey, balls on the left
Fig. IIIb.173. Parța, the Tribe House, P20, ruins of the storey, cassette and access to the storey
Fig. IIIb.174. Parța, „barlă", or the „Tribe House", P20, reconstruction
Fig. IIIb.175. Parța, P8, foundation of the basic structure in both phases, ruins of the floor on the left
Fig. IIIb.176. Parța, P8, late phase, wall structure and burned wooden beam structure
Fig. IIIb.177. Parța, P8: a) plan of both phases; b) images with the floor from both phases
Fig. IIIb.178. Parța, P8, view to North; a) walls ruins; b) other foundation at P8 and South altar 1
Fig. IIIb.179. Parța P8: a) view to W; b) details for the storey, burned floor, sling clay balls in pyramid
Table IIIb.180. Lids, idols and other artifacts with signs or anthropomorphic representation
Fig. IIIb.181. Parța, South Altar 2, level 5
Fig. IIIb.182. Parța, South Altar 1, level 7b and P8, level 7c - 6
Fig. IIIb.183. Parța, East Altar (P6)
Fig. IIIb.184. Parța, domestic cult altar, altar 126: a) ruins; b) the floor level
Fig. IIIb.185. Parța, P126, cassette with a broken pot behind, the oven with the column hole
Fig. IIIb.186. Parța, domestic altar, P126, reconstruction
Fig. IIIb.187: Parța: a) clay bucrania; b-c) bull skulls in P43 storey
Fig. IIIb.188. Bucrania: a) 1-9; b) Kormadin, after Jovanović, Glisić 1961
Fig. IIIb.189. Parța, Sanctuary 2, South column
Fig. IIIb.190. Parța, hearth for watch, public place, West of the Sanctuary
Fig. IIIb.191. Parța, bothros 121, ritual deposition
Fig. IIIb.192. Parța: a) well 1 Pit 9; b) Parța, Șaitoș - La Vaci, well 2
Fig. IIIb.193. Parța, well 2
Fig. IIIb.194. Parța, garbage pit
Fig. IIIb.195. Parța, amphora from the „Pottery deposit"
Fig. IIIb.196a-b. Parța, complex 117 (P126); b) pit from M. 156 (location in Fig. IIIb.196c down)
Fig. IIIb.196c. Parța, P117 area „Pottery deposit", garbage pit, well 2
Fig. IIIb.197. A bucrania scepter at Parța
Fig. IIIb.198. Parța, prospecting superposed on top of the aerial image
Fig. IIIb.199. Parța, the fortification system on the N part of the site; plan, down, profile up
Fig. IIIb.200. Parța, Fr. Resch searching the border of the river, in the area of H136
Fig. IIIb.201. Parța: a) South palisade and the slope to the center of the site; b) detail. Behind of the palisade there are two big pits, maybe belonging to the watchtower over the fortification system; the land being in slope was difficult to watch the outside area
Fig. IIIb.202. Parța, river bend, image with the ditches before their excavation
Fig. IIIb.203. Parța, ditches 2-4
Fig. IIIb.204. Parța, system of fence between ditches 3 and 4
Fig. IIIb.205. Parța, view from Șaitoș (La Vaci) to the fortification system
Fig. IIIb.206. Parța palisades: a) view to North; b) reconstruction
Fig. IIIc.1. The spread of the Vinča groups
Fig. IIIc.2: a) Matejski Brod site; b) Idjoš - Gradište site
Fig. IIIc.3. Novi Bečej – Matejski Brod area, area of the quarries with the site and old river courses, including Tisza
Fig. IIIc.4. Matejski Brod, House 7
Fig. IIIc.5: a-b) Matejski Brod; c) Idjoš
Fig. IIIc.6. Location of the Bucovăț site
Fig. IIIc.7. Bucovăț - Cremeniș site
Fig. IIIc.8. Section 1 at Bucovăț – Cremeniș, in the image Bucovăț II level
Fig. IIIc.9. Profiles and excavations plans for Bucovăț I-IIIa (2-4)
Fig. IIIc.10. Bucovăț 1973-1974, the West profile
Fig. IIIc.11. Bucovăț, plan with the complexes from level Ia
Fig. IIIc.12. Bucovăț Ia. Pit houses and pits, some belonging to level Ib, maybe Ic (-2,5 m deep)
Fig. IIIc.13. Bucovăț. Excavations from 1973-1975, level at –2,3 m
Fig. IIIc.14. The base of the Bucovăț I strata: pit houses Ia; Ib (pits, semi subterranean houses, house); Ic, foundations that cut Houses 1 and 2 at –2,1 m
Fig. IIIc.15. Bucovăț, ruins of the houses in Bucovăț Ib level, sling clay balls and the palisade foundation
Fig. IIIc.16. Reconstruction of the Houses 2 and 3 based on the plan from Fig. IIIc.15
Fig. IIIc.17. Pots: a) Idjoš; b) Crno Bara, Matejski Brod group; c) Vinča, Szakálhát culture
Fig. IIIc.18: a) Matejski Brod (Novi Bečej); b) Crno Bara

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIc.19. Banat culture, Bucovăț group, phase I
Fig. IIIc.20. Banat culture, Bucovăț group, phase Ib-Ic
Fig. IIIc.21. Banat culture, Bucovăț group, phase Ib-Ic
Fig. IIIc.22. Bucovăț group, phase Ib-Ic Bucovăț II, complexes from 2a - 2b
Fig. IIIc.23. Bucovăț group, phase Ib-Ic
Fig. IIId.1a-b. Radiocarbon data, Oltenia, Banat, Transylvania
Fig. IIId.2. a) Radiocarbon data for Dudești – Vinča; cumulated show two stages; b) map of the areas
Fig. IIId.3. Cernica site, after Comșa
Fig. IIId.4. Sites at Fârcașele, after Nica
Fig. IIId.5. Fârcașele, after Nica
Fig. IIId.6. Pit houses: a) Cleanov; b) Fârcașu, Dudești – Vinča I
Fig. IIId.7. Leu site, pit houses 2, 3 and H3, after Nica, Niță
Fig. IIId.8. Leu site, pit houses 1, 4 and House 2, after Nica, Niță
Fig. IIId.9. Padea site, pit house 1, after Nica, Niță
Fig. IIId.10. Fârcașu de Sus: a) Dudești - Vinča IIB; b) IIIB, after Nica
Fig. IIId.11. Pit houses from Fârcașu de Sus, phase IVA- IVB, after Nica, Niță
Fig. IIId.12. Cârcea – Viaduct, House 22, after Nica
Fig. IIId.13. Houses: a) Padea; b) Gârlești, after Nica, Niță; c) Leu, H1, after Nica; d) Dudești, Fundeni phase, after Dolinescu-Ferche
Fig. IIId.14. Cârcea-Viaduct; a) plan after M. Nica; b) our reconstruction
Fig. IIId.15. Cârcea, oven for firing pottery, after Nica
Fig. IIId.16-17. Leu – La tei, oven with two firing rooms for pottery, after Nica, Niță
Fig. IIIe.1. Map of the CCTLNZIS I-III discoveries
Fig. IIIe.2. Project of the archaeological park for the Cluj-Napoca center, behind Matei Corvin statue
Fig. IIIe.3. Cluj - Piața Unirii, Cluj - Iclod I group
Fig. IIIe.4: a) CCTLNZIS geological background; b) Cheile Turzii, Peștera Ungurească
Fig. IIIe.5. CCTLNZIS, phase II, Cheile Turzii group
Fig. IIIe.6a-b. Cluj - Monumentul Memorandiștilor, pottery at - 5 m
Fig. IIIe.7. Cluj - M. Memorandiștilor: a) wall foundation and I walking level; b) wall structure; c-d) wall
Table IIIe.8. CCTLNZIS - pottery, percentage
Fig. IIIe.9. Cluj – Piața Unirii: a) painted pottery; b) incised pottery Turdaș type
Fig. IIIe.10. CCTLNZIS, Cluj – Pericei group: a) House 3; b) Suplac I, after D. Ignat
Fig. IIIe.11. Neolithic sites in the area, 1a, 1b, 4-7, CheileTurzii; flint sources = 2, salt = 3
Fig. IIIe.12. Cheile Turzii: a) going to the Cheile Turzii; b) Fenești and Milea excavations, bones on the bottom of the excavations
Fig. IIIe.13a) Plan of the Cheile Turzii with caves; b) Neo-Eneolithic stratigraphy at Peștera Ungurească
Fig. IIIe.14. Cheile Turzii, pottery from Binder cave, Alba Iulia Museum
Fig. IIIe.15. CCTLNZIS pottery: a) Vadul Crișului; b) Peștiș
Table IIIe.16. CheileTurzii, Peștera Ungurească: CCTLNZIS sherds (second column) on different depth (first column)
Fig. IIIe.17. Tărtăria level IIa- IIb, CCTLNZIS materials
Fig. IIIe.18. Horizon Vinča – Lumea Nouă at Tărtăria (MNIT)
Table IIIe.19. Pottery categories, CCTLNZIS
Fig. IIIe.20. Synchronisms between different CCTLNZIS sites based on the decoration
Fig. IIIe.21. Pottery from different sites
Fig. IIIe.22. Location of the Lumea Nouă site
Fig. IIIe.23. Limba-Bordane, after Paul et alii: a) plan; b) Vărar, materials
Fig. IIIe.24. CCTLNZIS: a) Limba; b-c) complexes at Pericei, after Sanda Băcueț-Crișan
Fig. IIIe.25. Complexes at Lumea Nouă, after Paul et alii
Fig. IIIe.26 Zau de Câmpie, C14 data in the local context
Fig. IIIe.27. Zau de Câmpie, stratigraphic profile
Fig. IIIe.28. Zau de Câmpie, CCTLNZIS - Zau group, complexes from levels II-III and Foeni group
Fig. IIIe.29. Zau de Câmpie, level IIC, pits and walls foundations at - 2,80 m
Fig. IIIe.30. Zau de Câmpie, level IIB-IIC, – 3,05 m deep
Fig. IIIe.31. Zau de Câmpie, H11a at - 3,20 m and the palisade foundation, level IIB
Fig. IIIe.32. Zau de Câmpie, plan and reconstruction of House 1A, Zau level III, Foeni - Petrești
Fig. IIIe.33. Zau de Câmpie, floor of the House 1, palisade and some pits
Fig. IIIe.34. Zau de Câmpie, pottery categories
Fig. IIIe.35. Zau, pottery categories, color
Fig. IIIe.36. Zau de Câmpie, profile of the pit house 5
Fig. IIIe.37. Zau de Câmpie, pit 4 with the 7 skeletons deposition
Fig. IIIe.38. Zau de Câmpie, level IIA, bucrania and the girl skeleton
Fig. IIIe.39. Alba Iulia-Lumea Nouă, skeletons in ossuarium, after Paul et alii
Fig. IIIe.40. Zau de Câmpie, phase IIA

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IIIf.1. Pișcolt discoveries (grey/green) and CCTLNZIS (white/yellow)
Fig. IIIf.2. C14 data for the end of the Early Neolithic in the neighboring areas of the Pișcolt group
Fig. IIIf.3. Halmeu - Vamă, Pișcolt complexes
Fig. IIIf.4. Pișcolt-Lutărie, pit houses: a) pit house 1/1970; b) pit house II/1971
Fig. IIIf.5. Pișcolt – Lutărie: a) pit house 1/1980; b) Cărămidărie G2/1980
Fig. IIIf.6. Pit houses: a) Tiream; b) Moftinu Mic, Pit 6
Fig. IIIg.1 Map of the Middle Neolithic
Fig. IIIg.2. Ceamurlia de Jos, a part of surface A, after D. Berciu
Fig. IIIg.3. Târgșor-Urs, plan of the excavations, after Hașotti
Fig. IIIg.4. Ceamurlia de Jos, plan of the excavations, surface A, after D. Berciu
Fig. IIIg.5a. Baia, pit house 5, after D. Berciu; 5b) Medgidia, pit house 2, after Hașotti
Fig. IIIg.6. Ceamurlia de Jos, different pits, after D. Berciu
Fig. IIIg.7a. Medgidia-Satu Nou, pit house 3, after Hașotti; b) Târgșor-Urs, H2, after Hașotti
Fig. IIIg.8. Ceamurlia de Jos, domestic pits and pit houses in surface A after D. Berciu
Fig. IIIg.9. Baia Goloviță, plan of huts 1 - 2, after D. Berciu
Fig. IIIg.10. Târgșor-Urs, H5; plan, profile, after Hașotti
Fig. IIIg.11. Ceamurlia de Jos, surface A, detail, after D. Berciu; Hașotti
Fig. IIIg.12. Medgidia Cocoașă, ritual pit, plan, profile, after Hașotti
Fig. IIIg.13. Hamangia III site at Durankulak Ostrov, after Boyadžiev
Fig. IIIg.14. Durankulak-Ostrov House 5, after Boyadžiev
Fig. IIIh.1. Linear pottery culture and other Middle Neolithic cultures
Fig. IIIh.2a. C14 data from Târpești in contemporary cultural context
Fig. IIIh.2b. C14 data at Târpești
Fig. IIIh.3a. Chișcăreni V, IX, X, XIV, lezărenii Vechi VII-IX sites, located on the Ciulucul Mijlociu river; 3b) Sângerei I, VII, XIII, XXI, Bilicenii Vechi I, XI sites located on Ciulucul Mare river, after Larina
Fig. IIIh.3c. Gura Camencii VI, VII, X sites, after Larina
Fig. IIIh.4a. Dânceni I complexes, after Larina; hachur, our proposition
Fig. IIIh.4b. Durlești I, 1986-1988, after Larina
Fig. IIIh.5a. Dânceni I, 1978, 1980 excavations, after Larina; b) our proposition
Fig. IIIh.6: a) Florești I, after Passek and Larina; b) Florești I, after Lenneis 2005
Fig. IIIh.7. Târpești, deep house, after Marinescu-Bîlcu
Fig. IIIh.8. Târpești, Linear pottery complexes (grey color), after Marinescu-Bîlcu; possible houses, our reconstruction
Fig. IIIh.9. Neckenmarkt (1984-85), H1 and H5, after E. Lenneis
Fig. IIIh.10. Dânceni I, pits (pit houses after Larina)
Fig. IIIh.11. Rows of pits: a) Dânceni I; b) Florești I, after Larina
Fig. IIIh.12. Pit houses after Larina: a) Durlești I, pit house type 1; b) Dânceni I, pit house with oven
Fig. IIIh.13. Pit house „type 2" after Larina: a) Florești I; b) Durlești I
Fig. IIIh.14. Dânceni I, complex I, „pit house„ with oven, after Larina
Fig. IIIh.15. Surface houses; a). Durlești I; b) Dânceni I, after Larina
Fig. IIIh.16a. Durlești I, surface house with postholes, after Larina
Fig. IIIh.16b. Dânceni I, complex with a burned clay floor, after Larina
Fig. IIIh.17. Rogojeni II, surface house with postholes in the fourth corners, after Larina
Fig. IIIh.18. Olšanica plan of the houses, after Milisauskas
Fig. IVa.1. Map of the late Vinča discoveries (C and D phases), flint sources (S)
Fig. IVa.2. C14 data for sites of Vinča C and Vinča C time
Fig. IVa.3. Banat Plain with marshy areas and the sites of the Foeni group
Fig. IVa.4. Uivar prospecting, magnetogram after Becker, Schier 2004
Fig. IVa.5. Profiles through the Uivar ditches, after Schier, Drașovean 2004
Fig. IVa.6. Uivar, plan of the fortification system at the East gate, precinct 1, after Schier, Drașovean
Fig. IVa.7a. Uivar, reconstruction of the palisade from ditch 2, after Schier, Drașovean
Fig. IVa.7b. Uivar, ditch 2, after Schier, Drașovean
Fig. IVa.8. Uivar, plan of the sections I-III with the complexes 373, 205, 191, 54 etc., after Schier, Drașovean
Fig. IVa.9. Uivar, photo with the floors and the architectonic structures of H373, after Schier, Drașovean
Fig. IVa.10. Uivar, virtual reconstruction of H373, after Schier, Drașovean
Fig. IVa.11. Uivar masque, after Schier, Drașovean, our completion
Fig. IVa.12. Uivar, virtual reconstruction of H191
Fig. IVa.13. Uivar, the structure of the suspended floor from H205, after Schier, Drașovean
Fig. IVa.14. Parța, sites 1-5, a process of „ dezurbanization"
Fig. IVa.15. Parța - tell 2, level Vinča C
Fig. IVa.16. Parța, tell 2, level Vinča C1, pit houses and postholes
Fig. IVa.17. Parța levels 4, pit houses and complexes
Fig. IVa.18. Parța, site 5, section 1 with the traces of two ditches

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVa.19a. Elsarm, Germanic ditch bordered by a fence, used for collecting salt (?)
Fig. IVa. 19b. Parța 5, profile of the two ditches
Fig. IVa.20. Hodoni: a) Tisza I complexes; complexes and pits of the Vinča C; b) suspended floors
Fig. IVa.21a. Opovo 2, horizon with superposed complexes, after Tringham, Brukner
Fig. IVa.21b. Opovo site, after Tringham, Brukner
Fig. IVa.22. Opovo: a) Vinča C complex; b) House 5, after Tringham, Brukner
Fig. IVa.23. Opovo, plan of some complexes and double or length pits, after Tringham, Brukner
Fig. IVa.24. Gomolava, houses with length pits or dug in stairs for the posts, after Brukner
Fig. IVa.25. Vršac – At, pottery and idols from Vinča C1 level, connections with Turdaș
Fig. IVa.26. Foeni discoveries in Banat and Serbia; in Transylvania
Fig. IVa.27. Gomolava, after Tasić
Fig. IVa.28. C14 data from Gomolava Ib (Vinča C3-D1) after C.-M. Lazarovici 2006
Fig. IVa.29. Gomolava Ia, level with pit houses and pits, after Brukner 1980
Fig. IVa.30: a) Gomolava, plans of houses, Block I (Brukner 1980, pl. 11); b) Gh. and M. Lazarovici 2003
Fig. IVa.31. A Foeni pot at Gomolava
Fig. IVa.32. Liubcova, topographic plan, after Luca
Fig. IVa.33. Liubcova, Omița, profiles, main section through the site, after Luca
Fig. IVa.34. Liubcova, pieces of a domestic altar, level Vinča A3-B1
Fig. IVa.35. Liubcova, statuette 1, Vinča C, receiving of the holly liquid, take of the masque
Fig. IVa.36. Liubcova: a) statuette 2; b) zoomorphic statuette
Fig. IVa.37. Kachti altar
Fig. IVa.38. Rast, plan of the excavations, after Vl. Dumitrescu
Fig. IVa.39. Rast, pit houses, after Vl. Dumitrescu
Fig. IVb.1. Map with the spread of Vădastra sites
Fig. IVb.2. Vădastra, plan of both sites, after Mateescu
Fig. IVb.3. Vădastra - Măgura Jilavei, fortification system, after Mateescu
Fig. IVb.4. Vădastra, 1969, 1971, 1974 excavations, after Mateescu
Fig. IVb.5. Vădastra 1956, after Mateescu
Fig. IVb.6. Vădastra II, house perforated by pits from later stages, after Mateescu
Fig. IVb.7. Vădastra. Wall with the trace of the posts and pillars for rod structure. Intermediary wall, W (after Mateescu) or maybe a fragment of a stella
Fig. IVb.8. Vădastra – Măgura Jilavei, houses with hearthes, after Mateescu
Fig. IVb.9. Vădastra, oven for firing the pottery, after Mateescu
Fig. IVb.10. Vădastra – Măgura Jilavei, house model
Fig. IVc.1. Map of the Late Neolithic
Fig. IVc.2. Boian culture, radiocarbon data
Fig. IVc.3: a) Glina, after Nestor; b) Fulga, after Comșa
Fig. IVc.4. Radovanu, level 1, reconstruction, plan, fortification system, after Comșa
Fig. IVc.5. Radovanu, fortification systems, after Comșa
Fig. IVc.6. Spanțov (phases III and IV), after S. Morintz
Fig. IVc.7. Izvoarele, after Comșa
Fig. IVc.8. Lunca - La Grădini, after Neagu
Fig. IVc.9. Tell type sites and the adjacent sites (Radovanu, Căscioarele), after Comșa
Fig. IVc.10. Cățelu, after Comșa
Fig. IVc.11. Glina, after Comșa
Fig. IVc.12. Radovanu: level 2 up, 3 down, after Comșa
Fig. IVc.13. Radovanu, level 1, after Comșa
Fig. IVc.14. Pit houses type from phases Bolintineanu – Giulești, after Comșa
Fig. IVc.15. Lișcoteanca pit house, after Harțuche
Fig. IVc.16. Greaca, plan and profiles through two pit houses, after Comșa
Fig. IVc.17. Pit house from Bogata 2, after Comșa
Fig. IVc.18a. Cernica, oven, after Comșa
Fig. IVc.18b. Pit house with two ovens at Gălățui-Movila Berzei, after Neagu
Fig. IVc.19. Houses from Petru Rareș and Tangâru, after Hoinărescu
Fig. IVc.20. Radovanu House 5 (level 1), House E (level 2) with internal structures, after Comșa
Fig. IVc.21. House at Jassatepe, after Detev
Fig. IVc.22a. Radovanu house (reconstruction E. Comșa)
Fig. IVc.22b. Radovanu: oven, grinding place and bench, after Comșa
Fig. IVc.23. Gălățui-Movila Berzei, skull and altar under the sanctuary platform (wood beams and clay), after Neagu
Fig. IVc.24. Căscioarele 1, reconstruction of the building with the two columns (Boian, Spanțov), after Vl. Dumitrescu
Fig. IVc.25a-b. Columns in the Sanctuary at Căscioarele, after Vl. Dumitrescu
Fig. IVc.26. Greaca column, Boian culture, after D. Berciu
Fig. IVc.27: up, Parța, Sanctuary 1, C altar; down, Balta Sărată H18, column with cup at the base

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVc.28. Căscioarele, painted walls in the sanctuary of the Boian phase, after VI. Dumitrescu
Fig. IVc.29. Oven model at Radovanu, after Comșa
Fig. IVc.30a. Spanțov, Spanțov stage, after Șerbănescu; b) houses models from Bulgaria, after Todorova
Fig. IVc.31. Model of a pit house?, after Neagu
Fig. IVc.32. Mirrini, Greece, model of a pit house, after Müller-Karpe
Fig. IVc.33. Models of houses, Vidra, after Mareș
Fig. IVd.1: Precucuteni I pottery: a) Ciucsângiorzu; b) Leț
Fig. IVd.2. Radiocarbon data for Precucuteni II-III, between cca. 4800-4000 B.C.
Fig. IVd.3. Leț, a promontory in the plain
Fig. IVd.4. The site Târgu Frumos *Baza Pătule*, after Boghian et alii
Fig. IVd.5. Târgu Frumos, display of some complexes, after Boghian et alii 2003
Fig. IVd.6. Bernașeuca I, plan of the dwellings, after Zbenović
Fig. IVd.7. Isaiia, plan of the houses, after Ursulescu et alii
Fig. IVd.8. Târpești, plan of the houses belonging to the Precucuteni site, after Marinescu-Bîlcu
Fig. IVd.9. Bernovo-Luka, plan and profiles of the pit houses 1 and 2, after Zbenović 1996
Fig. IVd.10. Târpești, surface house built on horizontal structures without platform, after Marinescu-Bîlcu
Fig. IVd.11. Coșemița, plans of houses, after Bodean
Fig. IVd.12. Isaiia, display of some researched complexes and the plan of the houses with foundation ditches and postholes, after Ursulescu et alii 2003
Fig. IVd.13. Postholes and foundation ditches for houses at Isaiia, after Ursulescu et alii
Fig. IVd.14. Târpești, the oven from H6, after Marinescu-Bîlcu
Fig. IVd.15. Isaiia, H3a, oven, after Ursulescu
Fig. IVd.16. Poduri, reconstruction of the „mill" and cereals silos, after Monah
Fig. IVd.17. Poduri, cassette for three grinding stones with a clay bad, after Monah
Fig. IVd.18. Poduri, cereals silo, after Monah
Fig. IVd.19. Târgu Frumos, cult pit and the plan of the Sanctuary (H1), after Ursulescu et alii
Fig. IVd.20a. Isaiia, cult complex in H1, after Ursulescu et alii
Fig. IVd.20b. Poduri, a cult complex, after Monah
Fig. IVd.21. Sabatinovka, after Zbenović
Fig. IVd.22. Târgu Frumos, double figure with belly (marked by an egg decoration), after Ursulescu
Fig. IVd.23a. Isaiia, H1; b) Isaiia, H6; c-d) Isaiia H7, fired clay stellae, after Ursulescu
Fig. IVd.24. Isaiia, H1A, tablet with sacred signs, after Ursulescu
Fig. IVd.25. Isaiia, cult pot (structure 6, H5), after Ursulescu et alii 2006
Fig. IVd.26. Țaga, pit with many caws and deer maxillaries
Fig. IVd.27. Țaga, Precucuteni I pot
Fig. IVd.28. Târpești, reconstruction of the Precucuteni site, after Marinescu-Bîlcu
Fig. IVe.1. Radiocarbon data for the Turdaș group and Middle Neolithic
Fig. IVe.2. Vršac - At, sherds with Turdaș characteristics; 8, Foeni group
Fig. IVe.3. Pottery shapes
Fig. IVe.4. The spread of the Vinča C and Turdaș discoveries in Banat and Transylvania
Fig. IVe.5. Turdaș, the topographic plan of the site, after Luca
Fig. IVe.6. Satellite view of the Turdaș site
Fig. IVe.7. Turdaș: a) East area; b) East area with graves; images with the all Turdaș site
Fig. IVe.8. Turdaș, Section 1 from 1992-1993, profile and plan, after Luca
Fig. IVe.9. Orăștie, plan of the site (a square is 50 X 50 m), after Luca
Fig. IVe.10. Valea Nandrului, the terrace, the hill behind
Fig. IVe.11. Nandru, Peștera Curată and Peștera Spurcată
Fig. IVe.12. Zlăști, location of the site on both terraces, after Drașovean, Mariș
Fig. IVe.13-14. Peștera Cauce, plan, profile, after Luca et alii
Fig. IVe.15. Peștera Cauce (reworked after Luca et alii WEB 2005)
Fig. IVe.16: a, c) Peștera Cauce materials, after Luca et alii 2003; b) Precucuteni I import
Fig. IVe.17. Turdaș, pit house 1, level I and pit house 2, level II inferior, after Luca
Fig. IVe.18. Turdaș pit house 4, Surface 2 from 1994-1995, after Luca
Fig. IVe.19. Turdaș, pit house 3, after Luca
Fig. IVe.20. Orăștie, pit house 1, pit house 2, after Luca
Table IVe.21. Pottery characteristics on different complexes of the Turdaș group
Fig. IV4e.22. Tăulaș, profile and the plan of the excavations. Pit house 1 and two living horizons on the 2 m large strata, after H. Dumitrescu
Fig. IVe.23. Turdaș, House 2 and a part of pit house 1, after Luca
Fig. IVe.24. Turdaș: a) H1, wall or floor of the storey; b) H4, structures and walls foundation, after Luca
Fig. IVe.25. Turdaș, level III inferior, after Luca
Fig. IVe.26. Turdaș, house (?) from level II superior; in parallel with the border, broken area, hachur, after Luca
Fig. IVe.27. Orăștie, plan of the platforms 1 and 2, after Luca

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVe.28. Zlăști, complexes, after Drașovean, Mariș
Fig. IVe.29. Turdaș, cult „houses", houses models
Fig. IVe.30-31. Houses models, Vršac – At, after Ś. Jovanović
Fig. IVe.32. Orăștie, possible houses structures in the pit house 12 area, palisade with the entrance, the pit grave without skeleton (cenotaph), after Luca
Fig. IVe.33. Orăștie, Section 14, plan and profile: ditch 2 and the palisades, after Luca
Fig. IVe.34. Orăștie, profile through ditches 2, 3; Pit house 4, after Luca
Fig. IVe.35. Turdaș: a) child grave, after Luca; b) the grave discovered by Zs. Torma
Fig. IVe.36. Turdaș, the upper part of the site with the child bones area
Fig. IVf.1. Map with Late Neolithic civilizations
Fig. IVf.2. Hodoni, the plan of the Vinča C (pits) and Tisza I sites (houses), after Drașovean
Fig. IVf.3. Gorzsa, Tisza I culture, after Horváth
Fig. IVf.4. Csóka site, after Banner
Fig. IVf.5: a) Herpály, plan of the site; b) house with storey, after Kalicz, Raczky
Fig. IVf.6. Plan of the House 4 at Hodoni, Tisza I culture, after Drașovean
Fig. IVf.7. Our reconstruction for House 4 at Hodoni
Fig. IVf.8-9. Csóka excavations. Complexes belonging to the Tisza culture time and Banat culture, after Banner
Fig. IVf.10. Profile at Oradea Salca, after Sabin Luca
Fig. IVg.1. Barcău river Valley when escape from the hills
Fig. IVg.2. Corău II in front and III behind, on the hill
Fig. IVg.3. Corău I and III (Section 1)
Fig. IVg.4. Corău III. Resistively prospecting in the block F7
Fig. IVg.5a-b. Corău III. Resistively prospecting in the blocks G6, F7
Fig. IVg.6. Suplac - Corău III, SC IVA pintadera with traces of red color on the seal
Fig. IVg.7. Suplac – Corău III, the square system, sections and prospecting
Fig. IVg.8. Suplacul de Barcău – Corău I, stratigraphy, after D. Ignat
Fig. IVg.9. Suplac – Corău III: a) working on S1, behind Măgura (Dacian); b) S1, complexes from W, floor and ruins; c) S1, complexes from the main area
Fig. IVg.10a-b. Suplac I-II, after D. Ignat
Fig. IVg.11. Suplac, plans for the houses, after D. Ignat
Fig. IVg.12a. Suplac – Corău III, H1; b) pits that go through H1; c) postholes on East of H1
Fig. IVg.12d-e. Suplac – Corău III, House 1 area, to East and West
Fig. IVg.13 a) Suplac – Corău III, H 2; b) platforms 2a, 2b, 2c; c) view from West
Fig. IVg.14a. Suplac – Corău III, H2b, view from East; b) H2b view from North
Fig. IVg.15. Suplac – Corău III: a) posthole and stone pavement; b) polishing tool, behind, a hearth
Fig. IVg.16. Suplac - Corău III: a) H3 view from East; b) H3c, view from West; c) H3c from East
Fig. IVg.17a-b: Suplac - Corău III, H3 view from South, with the rooms a and b; c) H3a, the East entrance; d) H3c, the West entrance
Fig. IVg.18. Suplac – Corău III: a) hearth with stones, 3; b) H3c, the W entrance; c) H3, hearth
Fig. IVg.19: a-b) Suplac III, hearth 1; c-d) Suplac – Corău III, hearth 2
Fig. IVg.20. Suplac - Corău III: a-b) hearth 2; c) hearth 3
Fig. IVg.20d-e. Suplac – Corău III, hearth 4, view from S; hearth 4, detail with pots, stage 3
Fig. IVg.21: a-b) Suplac – Corău III, hearth 4 detail, stage 1 and 2; stone borders on all third stages of reconstruction
Fig. IVg.22. Suplac, plans and profiles of the pit houses, after D. Ignat
Fig. IVg.23. Suplac – Corău III: a) pot deposition at - 0,55 m; b) buried pots on the S border of the hearth 4; c) pot with burned bones
Fig. IVg.24. Suplac – Corău III: a) complex 4; b) pits 1-4; c) complex 6
Fig. IVg.25. Suplac – Corău III: a) Middle Neolithic ditch and later complexes; b) Pits 48, 50 and the W wall of House 7
Fig. IVg.26. Corău III: a) ditch, House 7 and pits; b) Pits 46-47; c) Pit 49
Fig. IVg.27a-b. Suplac – Corău III, pits 46-47
Fig. IVg.28a-b. Suplac – Corău III, storage pit no. 1, Late Neolithic, Suplac III group
Fig. IVg.29a-b. Suplac – Corău III. Pit 1 and the section; general view
Fig. IVg.30. Suplac – Corău III: a) pits 23-33; b-c) possible rows of pits
Fig. IVg.31. Geographical and cultural units in the Suplac – Pericei area
Table IVh.1. Comparative stratigraphy of the main sites of the Iclod group
Fig. IVh.2. Spreading area of the Iclod group
Fig. IVh.3a. Iclod, a satellite image
Fig. IVh.3b. Țaga, satellite view from North
Fig. IVh.4. Iclod archaeological area
Fig. IVh.5. Iclod: a) location of the necropolis A and B; b) ditch 1, place of the graves
Fig. IVh.6. Iclod, Section 32
Fig. IVh.7. Iclod, pit houses 88 and 89
Fig. IVh.8. Iclod, area of the B necropolis and site; display of the graves and complexes

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. IVh.9. Iclod, pit houses profiles
Fig. IVh.10a-b. Iclod, pit houses 25 and 26
Fig. IVh.11. Iclod, Sections 48 – 49
Fig. IVh.12. Iclod, semi subterranean house 23
Fig. IVh.13. Iclod, Section 42 and complexes 101-103
Fig. IVh.14a. Iclod, Section 52: a) platforms; b) pits (middle, a palisade pit)
Fig. IVh.15. Iclod, Sections 48-51, G87 pit for clay, G90 pit with human bones (not in anatomic order)
Fig. IVh.16. Iclod, squares with prospecting
Fig. IVh.17. Iclod, the fortification systems
Fig. IVh.18. Iclod, Section 46, profile of the ditch with rebuilding and filling phases
Fig. IVh.19. Iclod, Section 36, the ditch profile with traces from the palisade on the border
Fig. IVh.20. Iclod, Sections 40: 2, 4) ditch with two filling phases, 3) pits for clay
Fig. IVh.21. Iclod, S38-39: mark ditch 3 = palisade from ditch 2 with the entrance area
Fig. IVh.22. Iclod: a) ditch 1, West; Section 38, the entrance area; b-d) ditches 2 and 3
Fig. IVh.23. Fundâtura, plan of the site and the sections
Fig. IVh.24. Fundâtura, pit houses 1 and 2
Fig. IVh.25. Ţaga, view to the central Transylvania Plain
Fig. IVh.26. Pruniş la Cruce, after Maxim
Fig. IVh.27. Ţaga, view to the East, the terrace and the fortification systems
Fig. IVh.28. Ţaga, tracts of the defensive ditches
Fig. IVh.29. Ţaga, stratigraphy
Fig. IVh.30. Ţaga, 1995 prospecting, North of the archaeological base
Fig. IVh.31a. Ţaga, resistively anomalies; b) location of the archaeological complexes on the plan
Fig. IVh.32. Ţaga, agglomeration of very burned adobes; ruins from the unburned walls
Fig. IVh.33. Ţaga, pit 28, a ritual pit?
Fig. IVh.34. Ţaga, Sections 10-11, level of the foundations at – 0,90 – 1,1 m
Fig. IVh.35. Ţaga, view to the Houses 3 and 2, House 3
Fig. IVh.36. Ţaga, demolishing level
Fig. IVh.37. Ţaga, foundations level
Fig. IVh.38. Ţaga, H404 - H45, display of the complexes and the entrance (vestibule)
Fig. IVh.39. Ţaga, House 45, the marked plan, in the postholes we put sand to kept
Fig. IVh.40. Ţaga, House 46, inner structures and the foundations
Fig. IVh.41 a - b: Ţaga, bed
Fig. IVh.41c. Ţaga, wall structure in House 15
Fig. IVh.42 a. Ţaga, Section 11, hut (H44. II); b) ditches in S13
Fig. IVh.43. Ţaga: a) section 4; b) section 5
Fig. IVh.44. Ţaga, ditches from the NW area; Section 12 ditches profiles
Fig. IVh.45: Ţaga: a) ditch 1, old, with the bottom in „V" shape; b) ditch 2; c) ditch 3
Fig. IVh.46a-c: Ţaga, sounding at Centea property and the round ditch
Fig. IVh.47a-b: Ţaga, Sections 15-16
Fig. IVh.48. Ţaga, palisade in Section 11; a) details; b) tract
Fig. IVh.49. Ţaga, palisade at Centea property; a) pits in the profile; b) posts traces
Fig. IVh.50. Ţaga, the fortification system and a watching tower on the South part
Fig. IVh.51. Ţaga: a-b) postholes in S17a

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Alaiba R. E. 1987: R. E. Maxim – Alaiba, *Le complexe de culte de la phase Cucuteni A de Dumești (dép. de Vaslui)*, în *La Civilisation de Cucuteni*, p. 269-286.

Alexianu M. et alii 1993: M. Alexianu, G. Dumitroaia, D. Monah, *L'éxploatation des sources salées dans l'est de la Roumanie. Un démarche ethnoarchéologique*, în *Actes XII, CISPP*, Bratislava, 1993, p. 88-92.

Andreescu R., Popa T. 2003: *Sultana-Malu Roșu. Catalog selectiv*, în *Cercetări arheologice* XII, 2003, p. 59-69.

Andreescu R., Bailey D. 2004: *Măgura, c. Măgura, jud. Teleorman. Punct Buduiasca*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004, p. 184-189.

Andreescu R. et alii 1996: R. Andreescu, C. Borțun, C. Mirea, *Vitănești-Măgurice*, în *Situri arheologice*, Brăila 1996, p. 136.

Andreescu R. et alii 2001: R. Andreeescu, S. Oanță, C. Haită, P. Mirea, Z. Pompilia, D. Bailey, S. Mills, S. Trick, M. Macklin, A. Howard, A. Bogaard, *Lăceni-Măgura, com Orbeasca, jud. Teleorman. Punct Lăceni-Valea Cioroaica, Lăceni-tell, Măgura*, în *CCAR campania 2000*, CIMEC 2001, p. 127-130.

Andreescu R. et alii 2003b: R. Andrescu, C. Bem, K. Moldoveanu, C. Haită, A. Bălășescu, C. Nemeș, D. Bailley, S. Milles, A. Van, L. Jacobs, A. Bogaard, Ch. Michael, B. Tapper, Ch. Whitmore, *Măgura, c. Măgura, jud. Teleorman. Punct Buduiasca*, în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003, p. 184-189.

Aslanis I. 1989: *Die Stellung Zentralmakedoniens im Rahmen der Kommunicationswege des Balkans mit dem Süden – Ihre Auswirkung auf seine kulturelle Entwicklung im Neolithikum*, în *Neolithic of Sotheastem Europe and Its Near Eastem Connections, Varia Archaeologica Hunganca, II*, Budapest, 1989, p. 9-12.

Aslanis I. 1990: *Befestigungsanlagen in Nordgriechenland von dem Chalkolithikum bis zu Beginn der Frühen Bronzezeit*, în *Vinča and its World*, Belgrade, 1990, p. 183-188.

Aslanis I. 1992: *E proistoria thes Makedonias. E neolithique epohi*, Athena 1992.

Aslanis I. 1993a: în *Ancient Macedonia*, V, p. 133-145.

Aslanis I. 1993b: *Das Chalkolithikum in Nordgriechenland. Sein Beginn*, în *Studia Praehistorica*, XI-XII, p. 184-185.

Aslanis I. 1995: *Die siedlung von Dimini. Eines neues Rekonstruktionsbild*, în *Settlement patterns*, 1995, p. 37-43.

Astaloș C., Gindele R. 2003: în *CCAR campania 2002*, CIMEC 2003, index 26, *Baba Novac*.

Astaloș C., Marta L. 2001: *Halmeu, com. Halmeu, Jud. Satu Mare. Punct: Vamă*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 97.

Atlasul PF: Atlasul Complex al Porților de Fier (colab.), București, 1972.

Babović L. 1984: voci în *Vinča u preistoriji i srednjem veku*, cat. 212, Beograd 1984.

Baldia M. O. 2005: *The Earliest Bandkeramik*, în http://www.comp.archaeologz.org/Bandkeramik. htm. 15.XII. 2005.

Banner J. 1932: *Die neolitische Ansiedlungen von Hódmezővásárhely-Kopáncs und Kotacpart und die III Periode des Theiss Kultur*, în *Dolgozatok*, VIII, 1-2, 1932, p. 32-48, XLI pl.

Banner J. 1942: *Das Tisza-Maros-Körösgebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit*, Szeged 1942.

Banner J. 1960: *The Neolithic Settlement on the Kremenyák Hil at Csóka*, în *ActaArchHung*, 12, 1960, p. 1-56.

Banner J., Párducz M. 1948: în *ArchÉrt*, 7-9, (1946-1948), 1948, p. 30-41.

Băcueț-Crișan S. 2004: *Burial rites in the Neolithic in Northwest Romania*, în *JAMÉvk*, XLVI, Nyiregyháza, 2004, p. 71-81.

Băcueț-Crișan S. 2004a: *Elemente de rit și ritual funerar în grupul Suplacu de Barcău*, în *Carpatica*, 2004, p. 87-91.

Băcueț-Crișan S. 2005: *Rituri și ritualuri funerare în neolithicul din nord-vestul României*, în *Marmatia*, 8.1, 2005, p. 5-24.

Băcueț-Crișan S. 2005a: *Considerații asupra complexelor de locuit de la Zăuan – Dâmbul Cimitirului (Jud. Sălaj)*, în *Omagiu Profesorului Ioan Andrițoiu cu prilejul împlinii a 65 de ani. Studii și Comunicări*. Ed. C. I. Popa și G. Rustoiu, Alba Iulia, 2005, p. 225-228.

Băcueț-Crișan S., Băcueț-Crișan D. 2000: *Pericei, com. Pericei, jud. Sălaj, Punct: Keller Tag*, în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, p. 178.

Băcueț-Crișan S. et alii 2001: S. Băcueț-Crișan, H. Pop, D. Băcueț-Crișan, *Pericei, com. Pericei, jud. Sălaj, Punct: Keller Tag*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 230-231.

Becker H. 2002: *Vorbericht über die rumänisch-deutschen Prospektionen und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar, jud. Timiș, Rumänien (1998–2002)*.

Becker H. 2004: *Geomagnetische Prospektion*, în Schier W., Drașovean Fl. et alii 2004.

Becker H., Petrasch J. 1984: *Prospektioin eines Mittelneolithischen Erdwerkes bei Kunzing-Unterberg*, în *ArchJarbBayem*, 1984, p. 32-34.

Becker H. et alii 1985: H. Becker, O. Braasch, I. Hodgson, *Prospektion des Mittelneolithischen Grabenrondells bei Vicht*, în *ArchJarbBayem*, 1985, p. 37-40.

Benac A. 1957: *Cervena Stijena*, în *GlasZMS*, XII, 1957, p. 19-50.

https://biblioteca-digitala.ro

Benac A. 1958: *Les influences méditerranéennes sur le néolithique des Balkans de nord-ouest*, în *BerHamburg*, 1958, p. 57-83.

Benac A. 1961: *Neolitski telovi u sjeveroistocnoj Bosni i nek ki problemi bosanskog neolita*, în *GlasZMS*, 15 -16, 1961, p. 38-78.

Benac A. 1962: *Studien zur Stein- und Kupferzeit im nord-westliche Balkan*, în *BerRGK*, 42, 1962, p. 3-70.

Benac A. 1969: *Les groupes néolithiques en Jugoslavie*, în *Actes CIEB*, II, Sofia, 1969, p. 185-200.

Benac A. 1970: *Uzproblem starieg neolito na Mediteranu*, în *Adriatica*, Zagreb, 1970, p. 63-78.

Benac A. 1971: *Le néolithique ancien dans les Balkans du nord-ouest et ses relations avec les régions voisines*, în *Actes 8. CISPP*, Belgrad, I, 1971, p. 97-108.

Benac A. 1973: *Obre*, în ser. WMBHL, III, A, Sarajevo 1973.

Benac A. 1977: *Kulturbeziehungen des nord-westlichen Balkan zu dem nachbargebieten während der Jungsteinzeit*, în *BerRGK*, 58, 1977, p. 35-62.

Benac A., Marianović B. 1993: *Le Balkans du nord-ouest*, în *AtlasNE*, p. 127-150.

Berciu D. 1937: *Săpăturile de la Petru Rares (1933 si 1935)*, în *BMJV*, II, 1937, p. 1-30.

Berciu D. 1937a: *Primele consideraţiuni aspra neoliticului din valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din judetul Vlasca*, în *BMJV*, II, 1937, p. 31-105.

Berciu D. 1940: *Însemnări arheologice*, I, Bucureşti, 1940.

Berciu D. 1953: *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu-Severin*, în *Materiale*, I, 1953, p. 589-691.

Berciu D. 1956: *Cercetări şi descoperiri arheologice în Regiunea Bucuresti*, în *Materiale* II, 1956, p. 493-562.

Berciu D. 1959: *Sur les résultats du cônirole stratigraphique à Tangâru et à Petru Rares*, în *Dacia N.S.* III, 1959, p. 59-78.

Berciu D. 1959a: *Săpăturile de la Tangâru si Petru Rares*, în *Materiale* VI, 1959, p. 137-145.

Berciu D. 1960: voci în *Istoria României*, p. 29-40, 42-60, 71-82, Bucureşti 1960.

Berciu D. 1961: *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti 1961.

Berciu D. 1966: *Zorile civilizaţiei în Carpaţi si la Dunăre*, Bucureşti, 1966.

Berciu D. 1966a: *Cultura Hamangia*. I, Bucureşti 1966.

Berciu D., Berciu I. 1958: *Săpături si cercetări arheologice in anii 1944-1947*, în *Apulum* III (1947-1948), p. 1-43.

Berciu D., Butoiu M. 1961: *Cercetări arheologice în orasul Slatina si în imprejurimi*, în *Materiale* VII, 1961, p. 139-142.

Berciu I. 1968: *Importanţa complexului neolitic Lumea Nouă în lumina noilor săpături (1961-1963)*, în *Apulum*, VII, 1968, p. 53-60.

Berciu I., Popa AL. 1962: *Săpăturile de salvare de la Sântimbru*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 267-271.

Beşliu C. et alii 1992: C. Beşliu, A. Olariu, Gh. Lazarovici, *O piesă de cupru din Sălaj si câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric aflate în Muzeul din Cluj*, în *ActaMP*, XVI, p. 97-128.

Beşliu C. et alii 2000: *Compositional studies of ancient copper from Romanian territories*, în *Jornal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry*, 204, 3, 2001, p. 599-605.

Biagi P., Spataro M. 2004: *Noi datări cu radiocarbon în asezările culturii Cris din Banat şi Transilvania (România)*, în *Patrimonium Banaticum*, III, Timişoara, 2004, p. 7 –20.

Biagi P., Shenan S., Spataru M. 2005: *Rapid Rivers and Slow Seas? New Data for the Radiocarbon Chronology of the Balkan Peninsula*, în *Prehistoric Archaeology & Anthropology Theory and Education*, în RPRP, 6-7, 2005, p. 43-51.

Bichir Gh. 1959: *Raport asupra cercetărilor de la Bonţesti*, în *Materiale*, V, Bucureşti, 1959, p. 257-265.

Bindea D. 1996: *Zau de Câmpie*, în *Situri arheologice*, Brăila 1996, indice 439.

Bindea D. 2005: *Studiul anatomo-comparat al resturilor faunistice descoperite în siturile din Transilvania începând cu neoliticul şi până la formarea provinciei Dacia romană*, teză de doctorat, ms., Univ. "Al. I. Cuza" Iaşi, 2005.

Bindea D. 2006: *Parţa*, în *CCAR. Campania 2005*, CIMEC 2006.

Bindea D., Sângerean C. 1996: *Câteva observaţii asupra materialului faunistic de la Cheile Turzii – Pestera Ungurească*, în *ActaMN*, 33, I, 1996, p. 477-509.

Bobi V. 1978: *Un atelier de prelucrare a silexului si a pietrei aparţinând culturii Boian, descoperit la Cîndesti – Vrancea*, în *Studii şi comunicări, Vrancea I*, Focşani 1978, p. 7-18.

Bobi V. 1979: *Contribuţii la repertoriul arheologic al judeţului Vrancea, descoperiri neo-eneolitice*, în *Vrancea* II, Focşani, 1979, p. 17-29.

Bobi V. 1981: *O aşezare din neoliticul mijlociu, cultura Boian – faza Bolintineanu – descoperită la Coroteni, Vrancea*, în *Studii şi comunicări, Vrancea IV*, Focşani 1981, p. 25-45.

Boboş-Radu I. 1991: *Artefacte silicioase din cultura Vinča*, Reşiţa.

Bodean S. 2001: *Aşezările culturii Precucuteni-Tripolie A din Republica Moldova*, Chişinău 2001.

Boelicke et alii 1988: U. Boelicke, D. von Brandt, J. Lüning, P. Stehli, A. Zimmermann, *Der bandkeramische Siedlungsplatz Langweiler 8, Gemeinde Aldenhoven, Kreis Düren. Rhein, Ausgrabungen 1988*.

Bogdanović M. 1981: *Stare culture na tlu Centrale Srbie*, Kragujevac, 1981.

Bogdanović M. 1988: *Architecture and Structural Features at Divostin*, în *Divostin and the Neolithic Central Serbia*, red. A. McPheron and D. Srejović, *Ethnology Monographs*, 10, Pittsburgh, Kragujevac, 1988, p. 35-141.

Boghian D. et alii 2002: D. Boghian, N. Ursulescu, V. Cotiugă, F. Tencariu, L. Istina, *Târgu Frumos, Baza Pătule*, în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 314-316.

Boghian D. et alii 2003: D. Boghian, N. Ursulescu, V. Cotiugă, S. Haimovici, A. Coroliuc, G. Bodi, *Târgu Frumos, Baza Pătule*, în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003, p. 323-325.

Boghian D. et alii 2004: D. Boghian, V. Cotiugă, S. Haimovici, G. Bodi, L. Istina, *Târgu Frumos, Baza Pătule*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004, sv 195.

https://biblioteca-digitala.ro

Bolomey Al. 1988: *Preliminarii despre resturile de animale din stațiunea neo-eneolitcă de la Parța*, în *SCIVA*, 39, 1988, 3, p. 207-221.

Bolomey A., El Susi G. 1996: *Așezarea romană târzie de la Moldova Veche, din punctul "Vinograda – Vlaškicrai" (jud. Caraș – Severin)*, în *Banatica*, 9, p. 209-239.

Bonsall C. et alii 2000: C. Bonsall, G. Cook, R. Lennon, D. Harkness, M. Scott, L. Bartosievič, K. McSweeney, *Stable Isotopes, Radiocarbon and the Mesolithic-Neolithic Transition in the Iron Gates*, în *Documenta Praehistoica* XXVII, 2000, p. 119-132.

Borić et alii 2006: D. Borić, C. A. I. French, Y. Goren, *Limestone Floors at Lepenski Vir a Local Tradition ?*, în *XV Congrès UISPP*, 4-9 septembre 2006, I, Lisabona, p. 232.

Boroneanț V. 1958: *Descoperiri gravettiene în Peștera lui Climente*, în *RevMuz*, 6, 1958, p. 542-546.

Boroneanț V. 1968: *Neoliticul timpuriu în zona Porților de Fier*, în *Comunicări* VII, 1968.

Boroneanț V. 1970: *La période épipaleolithique sur la rive roumaine des Portes de Fer du Danube*, în *PZ*, 45, 1, 1970, p. 453-457.

Boroneanț V. 1972: în *AtlasPF*, 1972, p. 205.

Boroneanț V. 1973: *Aperçu de la culture épipaléolithique Schela Cladovei*, în *Actes VIII CISPP*, Belgrad, 1973, p. 165- 172.

Boroneanț V. 1973a: *Recherches archéologiques sur la Culture Schela Cladovei de la zone de "Portes de Fer"*, în *Dacia*, 17, 1973, p. 5-39.

Boroneanț V. 1977: *Arta rupestră din Peștera Gaura Chindiei. Comuna Pescari (județul Caraș-Severin)*, în *RMMMIA*, 6, 1, 1977, p. 23-34.

Boroneanț V. 1978: voci în *Comori*, 1978.

Boroneanț V. 1990: *Le site de Schela Cladovei. Problémes poses par la transition de la culture Cris Starčevo à la culture Vinča*, în *Vinča and its World*, Belgrad, 1990, p. 143-147.

Boroneanț V. 1996: *The Art of Epipaleolithic/Mesolithic in the South-West of Romania*, în *XIII ICPPS Italia*, Forli, sept. 1996, nr. 8, collq. XV, p. 53-65.

Boroneanț V. 2000: *Paléolithique supérieur et épipaléolithique dans la zone des Portes de Fer*, Ed. Silex, București 2000.

Bozu O. et alii 1979: O. Bozu, M. Gumă, Gh. Lazarovici, C. Săcărin, I. Uzum, *Raport preliminar de cercetare arheologică la Gomea - Liubcova. în Materiale*, 1979, 13, p. 391 – 394.

Boyadžiev J. 1995: *Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria*, în *Prehistoric Bulgaria*, Ed. D. W. Bailey, I. Panayotov, în ser. *Monographs in World Archaeology*, 22, Madison, 1995, p. 149-191

Boyadžiev J. 2004: *Chalcolithic stone architecture from Bulgaria*, în *Archaeologia Bulgarica*, VIII, 2004, 1, p. 1-12.

Boyadžiev J. et alii 1993: J. Boyadžiev, T. Dimov, H. Todorova, *Les Balkan Orientaux*, în *AtlasNE*, p. 61-110.

Bregant T. 1968: *Ornamentika na neolitski keramiki u Jugoslavii*, Ljubljana, 1968.

Brukner B. 1965: *Istorijat i rezultati proučavania Starčevo – Körös – Cris complexa*, în *RVM*, 14, 1965, p. 5-14.

Brukner B. 1968: *Neolit u Vojvodini*. Dissertationes V, Belgrad-Novi Sad 1968.

Brukner B. 1974: *Rani neolit*, în *Praistoria Vojvodini*, Beograd-Novi Sad, 1974, p. 29-68.

Brukner B. 1976: *Prilog praučavanju veza Bosne i jugoslavenskog Podunavlja u neolitu*, în *GodCBI, XIII – Aloiz Benac sexagenario dicatum*. Sarajevo 1976.

Brukner B. 1976: *Die tardenoisienische Funde von Peres bei Hajdukovo und aus Bačka Palanka und das Problem der Beziehung zwischen Mesolithikum und präkeramischen Neolithikum in Donaugebiete*, în *ArchJug*, VII, 1966, p. 1-12.

Brukner B. 1977: *Beitrag zur Festellung des Beginns der Metalurgie und der Aeneolithisierung*, în *ArhJug*, XVIII, 1977.

Brukner B. 1978: *Ein Beitrag zum Studium über die Neolithisierung südostpanonniens*, în *Godišnjak*, XVI, 14, 1978, p. 75-82.

Brukner B. 1979: *Körös – grupa*, în *Praistorija Jugoslavenskih zemalja, Sarajevo 1979*, p. 213-228.

Brukner B. 1980: *Naselje vinčanske grupe na Gomolavi* (1967-1976) rezumat *Settlement of the Vinča Group at Gomolova*, în *RVM*, 26, p. 5-55.

Brukner B. 1984: *Typen und Siedlungenmodellen und Wohnobjeckte der Vinča-Gruppe in der Pannonischen Tiefebene*, în *Vinča u praistoriji i srednjem veku*, Beograd, 1984, p. 79-83.

Brukner B. 1986-1987: *A Contribution to the investigation of Connections among the Populations of Southeast Pannonia, the central part of the North Balkans, 4000 and 3000 BC*, în *RVM*, 30, 1986-1987, p. 33-42.

Brukner 1988: *Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava*, în *IntemSymp*, Roma (1986) 1988, p. 19-38.

Brukner 1988a: *Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava ... und der Wohnhorizont des äneolithischen Humus, (Gomolava II)*, Gomolava I.

Brukner B. 1990: *Typen und Siedlunges Modellen und Wohnobjekte der Vinča-Gruppe in der Pannonischen Tiefebene*, în *Vinča and Its World*, Belgrade 1990, p. 79-83.

Brukner B. 2001-2003: *Vinčanska Kultura u prostoru i vremenu*, în *RVM*, 43-45, 2001-2003, p. 7-28.

Brukner B. 2004: *Vinča Culture*, în catalogul *Sings of Civilization, International Symposium on the Neolithic Symbol System of Sotheast Europe*, SAN – Novi Sad and Institute of Archaeomytology, May June 2004, Novi Sad, 2004, p. 8-11.

Brukner B., Petrović I. 1977: *J Gomolava, Hrtkovci-viseslojno nalazište*, în *ArhPreglad*, Beograd, p. 3-13.

Bulbuc A. 1985-1986: *Noi descoperiri și cercetări arheologice de suprafață în hotarul comunei Iclod, II*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 411-430.

Burdo N. B. 2001: *The influence of western and central Carpathian region cultures in the materials of the final pahase of Tripolje A in the Middle Dniester Territory*, în *Acta Archaeologica Carpathica*, tom XXXVI, 2001, p. 5-37.

Burdo N. B. 2005: *Problems of periodization and the absolute Chronology*, în *Cucuteni 120 ans des recherches*, 2005, p. 75-84.

https://biblioteca-digitala.ro

Cantacuzino Gh. 1965: *Observations concemant les rites funéraires néolithique de la nécropole de Cernica*, în *Dacia* IX, 1965, p. 45-58.

Cantacuzino Gh., Morintz S. 1963: *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bukarest)*, în *Dacia* N.S., VII, 1963, p. 27.

Cantacuzino Gh., Morintz S. 1965: *La station et la nécropole néolithique de Cernica*, în *Atti del VI Congresso internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche Roma 1962* (1965), II Comunicazioni Sez. I-IV, 1965, p. 237-242.

Cauvin J. 1989: *La stratigraphie de Cafer Höyük - est (Turquie) et les origines du PPN B du Taurus*, în *Paléorient*, 15/1, 1989, p. 75-87.

Cădariu Şt., Petrovscki R. 1975: *Cercetări arheologice pe Valea Bârzavei*, în *Tibiscus*, 4, 1975, p. 146-154.

Cârciumaru M. 1970: *Studiu palinologic al unui profil din stratele de vârstă neolitică de la Fărcasu de Sus (Oltenia)*, Craiova 1970.

Cemăh E. 1978: *Gomoe delo i metalurgija drevnejšei Bolgarii*, Sofia 1978.

Čemiakov I. T. 1993: *Mesto Tripolskoi culturî v drenevšei istorii Evropi*, în *Arheologija*, 3, 1993, p. 5-19.

Čemyš E. K. 1965: *Territoire oriental des tribus de la céramique linéaire*, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche Roma-1962*, II, 1965, p. 263-267.

Čemyš E. K. 1982: *Eneolit pravoberejnoi Ukraini i Moldavii*, în *Eneolit SSSR*, Moskova 1982, *p. 165-320*.

Chapman J. 1981: *The Vinča Culture of South-East Europe*, în *BAR*, IS, 117, I, 1981.

Chapman J. 1989: *The early Balkan village, în Neolithic of Sotheastem Europe and Its Near Eastern Connections. Varia Archaeologica Hungarica, II*, Budapest, 1989, p. 33-53

Chapman J., Gaydarska B. 2003: *The Provision of Salt to Tripolye Mega-Sites*, în *Tripolian Settlements-Giants, The International Symposium*, Ed. O. G. Korvin-Piotrovskij, Kiev, 2003, p. 217-231.

Chevalier J., Gheebrant A. 1995: *Dicționar de simboluri*, 4 vol. Paris 1969 / București 1995.

Childe V. G. 1929: *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929.

Childe V. G. 1969: *L'Aube de la civilisations européen*, Paris 1969.

Ciarnău I., Lazarovici Gh. 1989: *Descoperiri neolitice pe Valea Ierului*, în *Crisia*, XV, 1989, p. 15-25.

Ciobotaru D. 1998: *Plastica neolitică din asezarea de la Foeni – Sălas (jud. Timis)*, în *AnB*, SN, VI, 1998, p. 7-12.

Ciobotaru D. 1999: *Câteva observații privind matenalele fazelor timpurii ale culturii Starčevo-Cris*, în *BCŞS*, 2, 1996, p. 7-12.

Ciobotaru D. 1999a: indice *Dudești Vechi*, în *CCAR. Campania 1998*, CIMEC 1999.

Ciobotaru D. 2002: indici în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002.

Ciortea M., Lazarovici Gh. 1996: *Corelații între metalurgia din Transilvania si Anatolia. Prelucrări din baze de date cantitative*, în *ActaMN*, 33, 1, 1996, p. 647-664.

Čohadiev M. 1978: *Selišta ot rannija neolit b Pemiski okrir*, în *Thracia antiqua*, 3, Sofia, 1978, p. 28-44.

Čohadiev M. 1983: *Die Ausgrabungen der neolithischen Siedlung in Pernik*, în *NNU*, 52, p. 29-68.

Čohadiev St. 1984: *Arheologičečski danni za kalendar v načalato na kamennomednata epokaha*, în *Arheologia*, XXVI, Sofia, 1984, p. 1-6.

Čohadiev St. 2001: *Vaksevo. Praistoričeski Selišča*, Veliko Târnovo, 2001.

Ciută M. 2000: *Contribuții la cunoașterea celui mai vechi orizont al neoliticului timpunu din România, cultura Precris*, în *Apulum*, 37, 1, 2000, p. 51– 101.

Ciută M. 2001: *Contribuții la cunoasterea celui mai vechi orizont al neoliticului timpuriu din România: cultura Precris*, în *Apulum* XXXVIII/1, 2001, p. 9-26.

Ciută M. 2002: *O locuință neolitică timpurie descoperită în situl de la Limba-Bordane (jud. Alba)*, în *Apulum* XXXIX, 2002, p. 1-30.

Ciută M. 2003: *Limba*, în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003.

Ciută M. 2005: *Începuturile neoliticului timpuriu în spațiul intracarpatic transilvănean*, Alba Iulia, 2005

Ciută M., Gligor A. 2001: *Şeusa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, în *CCAR. Campania* 2000, CIMEC 2001, p. 242-243.

Ciută M. et alii 2000a: *Roșia de Secaș, com. Roșia de Secas, jud. Alba*, în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, p. 81.

Ciută M. et alii 2000b: M. Ciută, B. Daisa, M. Breazu, Șt. Andrei, *Șeușa, com Ciugud, jud. Alba, Punct: La cărarea morii*, în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, p. 101.

Ciută M. et alii 2001: M. Ciută, C. Beldiman, I. Ferencz, P. Mazăre, B. Daisa, M. Breazu, P. George, C. Trufă, *Şeusa – Gorgane, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: La cărarea morii*, în CCAR. *Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 239-242.

Ciută M. et alii 2002: M. Ciută, A. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, B. Daisa, M. Gligor, D. Anghel, *Şeusa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 519-520.

Ciută M. et alii 2003: M. Ciută, A. Gligor, B. Daisa-Ciută, T. Vachta, E. Kolbe, *Şeusa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003.

Ciută M. et alii 2004: M. Ciută, A. Gligor, B. Daisa-Ciută, T. Rabsilber, E. Kolbe, *Şeusa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004.

Ciută M. et alii 2005: M. Ciută, M. Antoniu, B. Daisa Ciută, A. Gligor, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, în *CCAR. Campania 2004*, CIMEC 2005.

Cladders M., Stäuble H. 2005: *Das 53.Jahrhundert v. Chr.: Aufbruch und Wandel*, în *Archäologische Perspektiven. Analysen und Interrpretationen im Wandel. Festschrift für Jens Lüning zum 65.Geburtstag*, eds. J. Eckert, U. Eisenhauer, A. Zimmermann, Verlag Marie Leidorf GmbH-Rahden/Westf. 2003, p. 491-503.

Comșa E. 1954: *Considerații asupra evoluției culturii Boian*, în *SCIV*, 5, 1954, 3-4, p. 361-392.

https://biblioteca-digitala.ro

Comșa E. 1955: *Stadiul cercetărilor despre viața oamenilor din faza Bolintineanu a culturii Boian*, în *SCIV*, VI, 1955, 1-2, p. 13-43.

Comșa E. 1956: *Rezultatele sondajelor de la Dudești și unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpați*, în *SCIV*, 7, 1956, 1-2, p. 41- 49.

Comșa E. 1957: *Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giulești a culturii Boian*, în *SCIV* 8, 1957, 1-4, p. 27-47.

Comșa E. 1959: *Săpături de salvare la Bogata și Boian*, în *Materiale* V, 1959, p. 115-123.

Comșa E. 1960: *Considerații cu privire la cultura cu ceramică liniară pe teritoriul RPR și din regiunile vecine*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 217-242.

Comșa E. 1962: *Săpăturile arheologice de la Luncavița*, în *Materiale* VIII, 1962, p. 221-224.

Comșa E. 1962a: *Săpături arheologice la Ipotești*, în *Materiale* VIII, 1962, p. 213-218.

Comșa E. 1963: *K voprosu o periozacii nelitičeskich kultur na severno-zapada R.N.R*, în *Dacia* N.S. VII, București, 1963, p. 477-485.

Comșa E. 1965: *Contribuții la cunoașterea culturii Dudești. Complexul de la Radovanu*, în *Omagiu lui P. Constantinescu Iași la împlinirea a 70 de ani*, București 1965, p. 39-41.

Comșa E. 1965a: *Cultura Boian în Transilvania*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 629-647.

Comșa E. 1965b: *Quelques données sur la chronologie relative et le développement des cultures néolithique du sud-est de la R. P. R. et de l'est de la R. P. Bulgarie*, în *Atti VI CISPP*, Roma, 1965, p. 242-245.

Comșa E. 1966: *Materiale de tip Starčevo descoperite la Liubcova (r. Moldova Nouă)*, în *SCIV* 17, 1966, 2, p. 355-361.

Comșa E. 1967: *Date despre cultura Vinča în zona Porților de Fier*, în *Comunicări*, III, Craiova 1967.

Comșa E. 1967b: *Săpături arheologice la Ipotești*, în *Materiale*, 2, 1962, p. 217-218.

Comșa E. 1969: *Données concernant la civilisation Vinča du sud-ouest de la Roumanie*, în *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 11-44.

Comșa E. 1969a: *Das Banater Neolithikum im Lichte der Neuen Forșeschungen*, în *AMFMÉvk*, 1969, 2, p. 29-38.

Comșa E. 1971: *Neoliticul județului Tulcea*, în *Peuce* 2, 1971, p. 11-18.

Comșa E. 1971a: *Données sur la civilisation de Dudești*, în PZ 46, 2, 1971, p. 195-249.

Comșa E. 1972: *Date cu privire la răspândirea comunităților fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița pe teritoriul Dobrogei*, în *Pontica* V, 1972, p. 39-44.

Comșa E. 1972a: *Quelques nouvelles données sur la culture à céramique rubanée en territoire roumain*, în *Alba Regia* 12, 1972, p. 173-178.

Comșa E. 1972b: *Nouvelles données sur l'evolution de la culture Dudești (Phase Cernica)*, în *Dacia* NS, XVIII, 1972, p. 9-18.

Comșa E. 1974: *Die Bestattungsritten im Rumänischen Neolithikum*, în *JarhMDV*, Halle - Salle, 1974, p. 113-156.

Comșa E. 1974a: *Nouvelles données sur l'évolution de la culture Dudești (phase Cernica)*, în *Dacia* NS, XIX, p. 9-18.

Comșa E. 1974b: *Istoria comunităților culturii Boian*, București 1974.

Comșa E. 1975: *Nouvelles donées relatives à la phase Bolintineanu de la culture Boian (À la lumière des fouilles de l'agglomeration de Cernica)*, în *Dacia NS*, XX, 1975, p. 19-26.

Comșa E. 1976: *Caracteristicile si însemnătatea cuptoarelor de ars oale din aria culturii Cucuteni-Ariușd*, în *SCIVA* 27, 1976, 1, p. 23-31.

Comșa E. 1976a: *Quelques considerations sur la culture Gumelnița (L'agglomération Măgura Jilavei)*, în *Dacia* NS, XX, 1976, p. 105-127.

Comșa E. 1976b: *Die Töpferöfen im Neolithikum Rumäniens*, în *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, 60, 1976, S. 353-364.

Comșa E. 1976c: *La culture de Dudesti en Oltenie*, în *Dacia* NS, XX, 1976, p. 71-103.

Comșa E. 1978: *Contribution à l'étude de la culture de Criș en Moldavie (le site de Glăvănești Vechi)*, în *Dacia* N.S. XXII, București, 1978, p. 9-36.

Comșa E. 1980: *Despre obiectele de mobilier din epoca neolitică de pe teritoriul României*, în *Pontica* 13, 1980, p. 32-56.

Comșa E. 1982: în *Materiale*, Vaslui 1982.

Comșa E. 1986: *Șanțurile de apărare ale așezărilor neolitice de la Radovanu*, în *CultCivDunJos*, II, Călărași 1986, p. 61-67.

Comșa E. 1987: *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, Ed. Acad. RSR, București 1987.

Comșa E. 1990: *Complexul neolitic de la Radovanu*, în *CultCivDunJos*, VIII, 1990.

Comșa E. 1991: *Așezarea de tip Criș de la Valea Lupului*, în *ArhMold*, XIV, Iași,1991, p. 4-34.

Comșa E. 1991a: *La culture de Boian*, în *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, ed. V. Chirica , D. Monah, Iași 1991, p. 188-224.

Comșa E. 1993: *La Roumanie méridionale*, în *AtlasNE*, 1993, p. 151-190.

Comșa E. 1994: *Așezarea Starčevo-Criș de la Dulceanca*, în *AnB*, S.N. III, 1994, p. 13-39.

Comșa E. 1994a: *Boian*, în *EAIVR*, București 1994, p. 191-192.

Comșa E. 1997: *Tipurile de așezări din epoca neolitică din Muntenia*, în *CultCivDunJos*, XV, 1997, p. 144-164.

Comșa E. 1998: *Tipuri de locuințe din epoca neolitică pe teritoriul Dobrogei*, în *Pontica* XXXI, 1998, p. 15-24.

Comșa E. 1999-2000: *Așezarea neolitică de la Izvoarele (jud. Giurgiu)*, în *Buletinul Muzeului Teohari Antonescu*, Giurgiu, V-VI, 1999-2000, p. 103-104.

Comșa E. 1999-2000a: *Cuptoare neolitice din Muntenia*, în *Buletinul Muzeului Teohari Antonescu*, Giurgiu, V-VI, 1999-2000, p. 93-99.

Comșa E. 2000: *Types d'habitations dans l'aire de la culture de Dudești en Valachie (Munténie)*, în *StudiaAA*, VII, Iași, 2000, p. 51-58.

Comșa E. 2006: *The Dwelling in the Range of the Dudești Culture*, în *Scripta praehistorica*, Iași 2005, p. 193-200.

https://biblioteca-digitala.ro

Comșa E., Kacsó C. 1973: *Rezultatele sondajelor din complexul neolitic de la Oarta de Sus, jud. Maramures (1970)*, în *Materiale* X, 1973, p. 47-51.

Comșa E., Nánási Z. 1972: *Date privitoare la ceramica pictată din epoca neolitică din Crisana*, în *SCIV* , 23, 1972, 2, p. 245-261.

Comșa E. et alii 1962: E. Comșa, D. Galbenu, A. Aricescu, *Săpături arheologice la Techirghiol*, în *Materiale* VIII, 1962, p.165-173.

Constantinescu M. et alii 2005: M. Constantinescu, S. Pandrea, G. Stăicuț, *Pietrosu, com. Costesti, jud. Buzău. Punct La Arman*, în *CCAR campania 2004*, CIMEC 2005.

Cristescu V. 1927-1932 (1933): *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia* III-IV, 1927-1932 (1933), p. 167-225.

*** Cucuteni 2004: *Simpozionul internațional, Cucuteni 120 de ani de cercetări. Timpul Bilanțului, Piatra Neamț 21-24 octombrie 2004* (p. 5-84); *Arheologia pre- și protoistorică a sării* (p. 85-112) *rezumate*. Piatra Neamț 2004.

Daim F., Neubauer W. 2005: *Zeitreise Heldenberg Geheimnisvolle Kreisgräbesn, Katalog zur Niederösterreichischen Landesaustellung 2005*, Hom-Wien, 2005.

Davidescu M. 1966: *O așezare de tip Cris la Turnu Severin*, în *RevMuz*, 6, 1966, p. 547.

Dărăban L. et alii 1988: L. Dărăban, I. Chereji, C, Bratu, V. V. Morariu, Gamma Ray backscattering and proton magnetometer prospection in Archaeology. A comparative evaluation of the methods, în Archaeometry in Romania, I, p. 59-72.

Dergacev V. 1993: Modéles d'établissements de la culture de Tripolie, în Prehistoire Européenne, 5, 1993, Liége.

Dergacev V. et alii 1991: V. Dergacev, A. Sherratt, O. Larina, *Recent results of Neolithic Research in Moldavia*, în *Oxford Journal of Archaeology*, 10, 1991, p. 1-16.

Detev P. 1948: *Selišnata moghila Jasatepe vă Plovdiv*, în *Godisnik na Plavdivskata Narodna Biblioteka i Muzei*, Plovdiv 1948, I, p. 1-14.

Dimitrijević S. 1974: *Das Problem der Gliederung der Starčevo-kultur mit besonderer Rucksicht auf dem Beitrag der südpannonischen Fundstellen zur Lossung dieses Problem*, în *Materialj*, X, 1974, S. 93-121.

Dimitrijević S. 1979: *Praistoria Jugoslovenskih Zemalja*, Sarajevo 1979.

Dimitrijević V. 2000: *The Lepenski Vir Fauna. Bones in House and Between Houses*, în *Documenta Praehistorica* XXVII, 2000, p. 101-117.

Dimov T. 1992: *Kulturata Hamangia v Dobrudja*, în *Sbornik Dobrudja*, 9, 1992, p. 20-34.

Dogaru O., Gherghen I. 1981: *Determinarea întinderii zonei arheologice de la Parta cu ajutorul parametrilor fizico-chimici*, SNT, PA, 1, Timișoara 1981.

Dolinescu-Ferche S. 1964: *Câteva date referitoare la cultura Dudesti*, în *SCIV* 15, 1964, 1, p. 113-119.

Doran F. E. 1975: *Mathematic and Computers in Archaeology*, Edinburgh, Great Britain 1975.

Dragomir I. T. 1962: *Unele considerații cu privire la modul de constructie al locuintelor din asezările Cucuteni-Tripolie*, în *SCIV*, 13, 1962, 2, p. 393-397.

Drașovean Fl. 1989: *Observații pe marginea unor materiale inedite privind raporturile dintre cultura Starčevo-Cris, Vinča A și lumea lineară în nordul Banatului*, în *Apulum*, 26, 1989, p. 9-48.

Drașovean Fl. 1990: *Așezarea neolitică de la Sat Chinez*, în *AnB*, S.N., II, 1990, p. 25-48.

Drașovean Fl. 1991: voci în *Cultura Vinča în România*, Timișoara 1991.

Drașovean Fl. 1993: *Cultura Petresti în Banat*, în *Studii de istorie a Banatului*, XVI, 1993, p. 1-43.

Drașovean Fl. 1994a: *The Petrești Culture in Banat*, în *AnB*, S.N., Arheologie – Istorie, III, 1994, p. 139-171.

Drașovean Fl. 1994b: *Die Stufe Vinča C im Banat*, în *Germania*, 72, 2, 1994, S. 409-425.

Drașovean Fl. 1995: *Locuirile neolitice de la Hodoni*, în *Banatica*, 13, 1995, p. 53-138.

Drașovean Fl. 1996: voci în *The Vinča Culture*, 1996, p. 169-178.

Drașovean Fl. 1996a: *Cultura Vinča (faza C) în Banat*, Timișoara, Ed. Mirton, BHAB, I. DissDoc.

Drașovean Fl. 1996b: *Relations of Vinča Culture phase C with the Transylvanian region*, în *The Vinča Culture*, 1996, p. 269-285.

Drașovean Fl. 1997: *Die Petrești-Kultur*, în *PZ*, 72, 1, 1997, p. 53-80.

Drașovean Fl. 1997a: *Some Remarks Concerning the Turdas and Tăualaș Groups*, în *AnB*, S.N., 5, 1997, p. 7-10.

Drașovean Fl. 2001: *Early Neolithic settlement at Timișoara – Fratelia*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*, p. 33-58.

Drașovean Fl. 2005: *Zur einigen Praktiken der Schwarze Magie zur Zeit des Neolithikums im Banat*, în *Masken, Menschen, Rituale*, Würzburg 2005, S. 26-30.

Drașovean Fl. 2006: *Nordgriechenland und der Mittlere Donauraum zum ende des 6. und der Beginn des 5. Jahrtausend V.Chr.*, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 267-276.

Drașovean Fl., Ciobotaru D. L. 2001: *Parța, Tell II*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001, indice Parța.

Drașovean Fl., Benea D. (et alii) 2004: Fl. Drașovean, D. Benea, M. Mare, D. Tânase, Fl. Chiu, S. Regep-Vlascici, A. Ștefănescu, M. Muntean, M. Crânguș, D. Micle, A. Szentmiklosi, C. Timoc, *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița (jud. Timiș). DN 6-varianta ocolitoare Timișoara, km. 549+076-DN 69, km. 6+430*, ed. Fl. Drașovean, Ed. Waldpress, Timișoara, 2004.

Drașovean Fl., Luca S. A. 1990: *Considerații preliminare asupra materialelor neo-eneolitice din așezarea de la Mintia-Gerhat (com. Vețel, jud. Hunedoara)*, în *SCIVA*, 41, 1990, 1, p. 71-76.

Drașovean Fl., Mariș T. 1998: *Așezarea neolitică târzie de la Zlaști*, în *AnB*, S.N., VI, 1998, p. 93-118.

Drașovean Fl., Rotea M. 1986: *Așezarea neolitică de la Șoimuș. Contribuții la problemele neoliticului final din sud-vestul Transilvaniei*, în *Apulum*, XXII, 1986, p. 9-24.

Drașovean Fl., Topolovcici 1989: *O piesă de cult descoperită la Parța*, în *SCIVA*, 40, 1989, 2, p.199-200.

https://biblioteca-digitala.ro

Drașovean Fl. et alii 1996: Fl. Drașovean, D. Țeicu, M. Muntean, *Hodoni. Locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996.

Drașovean Fl. et alii 1996b: Fl. Drașovean, D. L. Ciobotaru, A. Szentmiklosi, *Foeni*, în *CCAR. Campania 1995*, CIMEC 1996, indice 465.

Drașovean Fl. et alii 1998: Fl. Drașovean, V. Cedică, D. L. Ciubotaru, F. Gogâltan, *Foeni "Cimitirul ortodox"*, în *CCAR. Campania 1997*, CIMEC 1998, indice 54.

Drașovean Fl. et alii 1999: Fl. Drașovean, V. Cedică, D. L. Ciubotaru, F. Gogâltan, *Foeni "Cimitirul ortodox"*, în *CCAR. Campania 1998*, CIMEC 1999, indice 87.

Drașovean Fl. et alii 2001: Fl. Drașovean, D. L. Ciobotaru, Gh. Lazarovici, *Parța tell II*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001, indice 1457.

Dumitrașcu S. 1969: *Două așezări ale culturii Turdaș*, în *Lucrări Științifice*, Oradea, 19969, seria A, p. 517-521.

Dumitrașcu S. 1975: *Așezarea neolitică de la Sântana-Holumb*, în *Banatica*, II, 1975, p. 25-32.

Dumitrașcu S., Togan G. 1971: *Săpăturile arheologice de la Boarta – „Cetățuie" (jud. Sibiu)*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 423- 436.

Dumitrescu D. 1990: *Hierarchical classification with fuzzy sets*, în *Seminaries*, 4, 1984, p. 319-350.

Dumitrescu D., Lazarovici Gh. 1990: *Fuzzy divisive clustering in archaeology*, în *Archaeometry in Romania*, 2, București, 1980, p. 87-91.

Dumitrescu H. 1962: *Activitatea santierului arheologic Traian*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 245-258.

Dumitrescu H. 1966: *Câteva probleme legate de cultura Petrești*, în *SCIV*, 17, 3, 1966, p. 433-444.

Dumitrescu H. 1968: *Un modéle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele*, în *Dacia* NS, XII, 1968, p. 381-394.

Dumitrescu H. 1973: *Surune nouvelle interpretation du modéle de sanctuaire de Căscioarele*, în *Dacia* NS, XVII, 1973, p. 311-316.

Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959: *Săpăturile de la Traian-Dealul Fântânilor*, în *Materiale*, VI, p. 157-175.

Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1962: *Activitatea santierului arheologic Traian*, în *Materiale* VIII, 1962, p. 245-258.

Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1970: *Șantierul arheologic Traian*, în *Materiale*, X, București, 1970, p. 39-57.

Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986: *Cercetările arheologice de la Tăuaiaș-Deva (partea I)*, în *ActaMN*, XXI, 1984 p. 3-44; *(partea a II-a)*, în *ActaMN*, XXII-XXIII. 1985-1986, p. 3-40.

Dumitrescu H. et alii 1952: H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu, C. Matasă, C. Mateescu, *Șantierul Traian*, în *SCIV*, 3, 1952, p. 121-138.

Dumitrescu H. et alii 1953: H. Dumitrescu, C. Mateescu, I. T. Dragomir, *Șantierul Traian*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 45-66.

Dumitrescu Vl. 1963: *Originea si evoluția culturii Cucuteni-Tripolie (I)*, în *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 51-74.

Dumitrescu Vl. 1965: *Principalele rezultate ale primelor două campanii de săpături din așezarea neolitică târzie de la Căscioarele*, în *SCIV* 16, 1965, 2, p. 215-237.

Dumitrescu Vl. 1967: *Quelques remarques au sujet de la culture néolithique Precucuteni et de la station de Traian-Dealul Viei*, în *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 39-46.

Dumitrescu Vl. 1968: *Cu privire la platformele de lut ars ale locuințelor unor culturi neolitice*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 389-395.

Dumitrescu Vl. 1968a: *Arta neolitică în România*. București 1968

Dumitrescu Vl. 1970: *Quelques aspects des synchronismes entre les culture néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge de fer. în II CSSE*. Athena 1970, p. 3-27.

Dumitrescu Vl. 1970a: *Cu privire la cea mai veche cultură neolitică din România*, în *SCIV*, 21, 2, 1970, p. 187-199.

Dumitrescu Vl. 1970b: *Édifice destiné au culte découvert dans la couche Boian – Spantov*, în *Dacia* NS, XIV, 1970, p. 5-24.

Dumitrescu Vl. 1971: *A propos de la plus ancienne culture néolthique de la Roumanie*, în *Studia Balcanica*, 5, Sofia, p. 37-50

Dumitrescu Vl. 1974: *Arta preistorică în România*, București 1974.

Dumitrescu Vl. 1974a: *La cronologia dell'eneolitico romeno alla luce degli ensami C14*, în *Prehistoria Alpina*, 10, 1974, p. 99-105.

Dumitrescu Vl. 1980: *The Neolithic Settlement at Rast*, în BAR International Series 76, 1980.

Dumitrescu Vl. 1986: *A doua coloană de lut ars din sanctuarul fazei Boian-Spanțov de la Căscioarele (jud. Călărași)*, în *CultCivDunJos*, II, 1986, p. 69-72.

Dumitrescu Vl., Vulpe Al. 1988: *Dacia înainte de Dromihete*, București 1988.

Dumitrescu Vl. et alii 1983: Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, F. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București 1983.

Dumitrescu Vl. et alii 1994: Vl. Dumitrescu, R. Harhoiu, M. Babeș, *Căscioarele*, în *EAIVR*, I, A-C, București 1994, p. 270-272.

Dumitroaia Gh. 1986: *Săpăturile arheologice din județul Neamț (1984-1985)*, în *MemAntiq*, XII-XIV (1980-1982), 1986, p. 317-321.

Dumitroaia Gh. 1987: *La station archéologique de Lunca-Poiana Slatinii*, în *La civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 253-258.

Dumitroaia Gh. 1994: *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*, în *MemAntiq*, XIX, 1994, p. 7-84.

Eliade M. 1965: *Le Sacré et le Profan*, Paris 1965.

Eliade M. 1981: *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București 1981.

Eliade M. 1991: *Eseuri*, București 1991.

Eliade M. 1991a: *Cosmologie și alchimie babiloniană*, ed. a II-a, Editura Moldova, Iași, 1991.

El Susi G. 1996: *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Ch. - I d. Ch.* în *BHAB*, III, Timișoara 1996.

El Susi G. 2000: *Cercetări arheozoologice preliminare în situri Starčevo-Criș timpurii din Câmpia Banatului. Fauna de la Foeni-Gaz și Dudești Vechi (jud. Timiș)*, în *AnB*, SN Arheologie-Istorie, IX, 2001, p. 15-40.

El Susi G. 2002: *Cercetări arheologice în așezarea de epoca bronzului de la Carei-Babold (jud. Satu Mare)*, în *Thraco-Dacica* 1-2, 2002, p. 243-265.

https://biblioteca-digitala.ro

El Susi G., Bindea D. 1995: *Cap. 8. Subsistemul economic*, în *Gura Baciului*, Cluj-Napoca 1996, p. 26-40.

Ellis L. 1984: *A Study in Technology and the Origins of complex Socity*, BAR International Series 217, 1984.

Enţiklopedia Tripolskoi ţivilizaţii 2004: tom I, ed. M. Ju. Videiko, N. B. Burdo; tom II, ed. S. M. Liaşko, N. B. Burdo, M. Ju. Videiko, Kiiv 2004.

Ewans J. D. 1968: *Knossos Neolithic*, II, în *AnANBSA*, 63, 1968, p. 239-276.

Ewans J. D. 1971: *Knossos: the Growth of a Settlement*, în *PPS*, XXXVII, 1971, p. 95-171.

Fako Traore 1989-1993: *Cercetări etnoarheologice asupra ceramicii şi olăritului tradiţional din satul Mante (Republica Mali)*, în *ActaMN*, 26-30, 1.2, p. 335-350.

Falkenstein A. 1965: *Zu den Tontafeln aus Tărtăria*, în *Germania*, 43, 1965, p. 269-273.

Frankfort H. 1939: *Cilinder Seals*, London, 1939.

Florescu A. C. 1966: *Observaţii asupra sistemului de fortificare al aşezărilor cucuteniene din Moldova*, în *ArhMold*, IV, 1966, p. 23-37.

Frenţiu M., Lazarovici Gh. 1988: *Methods for automated classification in archaeology. An application to the Neolithic graves and ornaments*, în *First Romanian Conference on the application of phisics methods in archaeology*, Bucharest, 1988, p. 131-146.

Frenţiu M., Lazarovici Gh. 1990: *Seriation and relative chronology of archaeological complexes from Gomea*, în *Archaeometry in Romania*, 2, Bucuresti, 1990, p. 65-86.

Frenţiu M., Lazarovici Gh. 1993: *Serierea si cronologia unor complexe arheologice de la Gomea*, în *ArhMold*, 16, 1993, p. 1-12.

Galbenu D. 1963: *Neoliticeskaia masterskaia dlia obrabotki ukrasenii v Hirsove*, în *Dacia* NS, VII, 1963, p. 501-509.

Galbenu D. 1970a: *Aşezarea si cimitirul de la Limanu*, în *Materiale* IX, 1970, p. 77-86.

Galbenu D. 1971: *Aşezarea neolitică de la Costinesti*, în *Pontica* IV, 1971, p. 237-246.

Galbenu D. 1972: *Câteva probleme ale perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului în Oltenia*, în *SCIV*, 33, 1972, 2, p. 263-270.

Galbenu D. 1975: *Câteva precizări în legătură cu neoliticul târziu din Muntenia si Oltènia*, în *MN*, II, Bucureşti 1975, p. 237-241.

Galbenu D. 1975a: *Aşezările neolitce de la Şimnic*, în *Cercetări Arheologice* 1, 1975, p. 9-43.

Galbenu D. 1977: *Neoliticul din Oltenia de sud-vest*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti 1977.

Galbenu D. 1979: *Săpături în tell-ul de la Hârsova, jud. Constanta*, în *Cercetări arheologice* III, Bucureşti, 1979, p. 3-8.

Gallis K. 1985: *A Late Neolithic Foundation Offering from Thessales*, în *Antiquity*, 59, 1985, p. 20-24.

Galović R. 1963: *Neolitsko naselie u Tečiću kod Rekovca*, în *ZborNMB*, 1963, p. 31-45.

Galović R. 1964: *Neue Funde der Starčevo Kultur in Mittel Serbien und Makedonien*, în *BerRGK*, 43-44, 1964, p. 1-29.

Galović R. 1967: *Zelenikovo*, în *ZRNM* V, Beograd 1967.

Galović R. 1968: *Die Starčevo Kultur Jugoslavien. Die Anfänge des Neolithikums von Orient bis Nordeuropa*, în *Fundamenta*, F, Reihe A, Band 3, Köln 1968.

Garašanin D. 1954: *Starčevacka kultura*, Ljubjana 1954.

Garašanin D. 1959: *Nosa-Bisema Obala*, în *ArhPreglad*, 1, 1959, p. 10.

Garašanin D. 1968: *Croyance et culte de l'homme néolithique dans le centre des Balkans*, în *Neolit centralnog Balkana*, Beograd 1986, p. XXV-XXIX.

Garašanin M. 1950: *Die Theiss - Kultur im jugoslawischen Banat*, *BerRGK*, 33, 1943-1950, p. 125-13.2

Garašanin M. 1950a: *Potiska kultura u Banatu*, în *Starinar*, NS, I, 1950, p. 19-25.

Garašanin M. 1951: *Hronologia vinčanske grupe*, Ljubljana, 1951.

Garašanin M. 1958: *Contribution à la connaîssance des origines de la chronologie du néolithique balcanique*, în *Starinar*, VII-VIII, 1958, p. 34-39.

Garašanin M. 1959: *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în *BerRGK*, 39, 1959, S. 3.

Garašanin M. 1963: *Ein Beitrag zur Kenntnise der frühneolithischen Verbindungen des Balkans und Vorderasiens*, în *ArchJug*, IV, 1963, S. 1-4.

Garašanin M. 1968: *Les régiones balkaniques du centre dans la chronologie néolithique du sud-est européen*, în *Neolit Centralnog Balkana*, 1968, p. 301-336.

Garašanin M. 1973: *Praistorija na tlu S. R. Serbije*, Beograd.

Garašanin M. 1978: *La néolithisation dans le sud-est et dans le centre de la Peninsule Balkanique*, în *Godišnjak*, XIV, 1978, p. 31-44.

Garašanin M. 1979: *Centralnobalkanoška Zona*, în *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja*, Sarajevo 1979.

Garašanin M. 1980: *Les origines du Néolithique dans le Bassin de la Méditerranée et dans la sud-est européen, in Problémes de la néolithisation dans certaines régions de l'Europe*, Kraków, 1980, p. 57-72.

Garašanin M. 1984: voci în *Vinča u praistoriji i srednjem veku*, Beograd, 1984, p. 11-12, 57, 189, 207.

Garašanin M. 1984a: *Chrnologische und kulturhistorische Probleme südmakedonischer Wohnhügel*, în *PZ*, 59, 1, S. 3-15.

Garašanin M. 1989: *Beziehungen der Vinča-Gruppe zum Neolithikum der ungarischen Tiefebene (Vinča, Szakálhát, Theiss)*, în *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections, în Varia Archaeologica Hungarica*, II, 1989, Budapest, 1989, p. 59-64.

Garašanin M. 1993: *Zu den Problemmen der Vinča Gruppe in Rumänien*, în *Balcanica*, XXIV, 1993, p. 7-20.

Garašanin M. 1997: *Der späte balkanisch – anatolische Komplex – Ein Rückblick nach vier Jahrzenten*, în *Starinar*, XLVIII, 1997, p. 15-31.

https://biblioteca-digitala.ro

Garašanin M. 1997*a*: *Zu den Problemen der Gruppe Bubhanj-Hum II*, în *Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa, Festschrift für Bernard Hänsel*, Ed. Hrónos, Marie Leidorf – Espelkamp, 1997, p. 143-148.

Garašanin M. 1998: *Le sud-est Européen et l'Europe centrale à l'epoque préhistorique*, în *Balcanica*, XVIII-XIX, Beograd, 1987-1988, p. 13-25.

Garašanin M. 1998*a*: *Kulturströmungen im Neolithikum des südlichen Balkanraumes*, în *PZ*, 73, 1, S. 25-51.

Garašanin M., Dehm W. 1963: *Trakisch-makedonische Wohnhügelfunde in der Samlung des Vorgeschichtlichen Seminar zu Mehrburg/Lahn*, în *JahrbRGZM*, 10, 1965.

Garašanin M., Garašanin D. 1955: *La station néolithique de Zarkovo*, în *Starinar*, III/IV, 1955.

Garašanin M., Garašanin D. 1955b: *L'habitat préhistorique de Cma Bara*, în *RVM*, 6, Novi Sad 1955.

Garašanin M., Spasovska G. 1976: *Novi iskopavanija vo Zelenikovo kai Skopje*, în *MAA*, 2, 1976, Prilep, p. 85-117.

Gardner E. 1976: *The Technology of the Ceramics*, în *Neolithic Macedonia as reflected by Excavations at Anza, Southeast Jugoslavia*, ed. M. Gimbutas, ser. *Monumenta Archaeologica*, Institute of Archeology The University of California, Los Angeles 1976, p. 160-176.

Gavela B. 1958: *Agglomération néolithique à Grivac*, în *Starinar*, VII-VIII, 1958, p. 237-268.

Georgiev G. I. 1961: *Kulturgruppen der Junsteinzeit-und Kupferzeit in der Ebene von Trazien (Südbulgarien)*, în *L'Europe* ... Praga, 1961, p. 45-100.

Georgiev G. I. 1967: *Beiträge zur Erfoschung der Neolithikums und der Bronzezeit in Bulgarien*, în *ArchAustr*, 42, 1967, S. 90-144.

Georgiev G. I. 1972: *Das Neolithikum und Chalcolithikum in der Thrakischen tiefebene (Südbulgarien). Probleme des heutigen Forschungsstandes*, în *Thracia*, 1972, p. 5-28.

Georgiev G. I. 1983: *Die Bedeutung der Ausgrabungen in Karanovo für die Untersuchung des Neolithikums und Chalcolithikums in Bulgarien*, în *NNU*, 52, 1983, p. 7-27.

Germann K., 1986: *Archäologische Bekentnis*, ms.

Germann K. , Resch Fr. E. 1981: *Depozitul ceramic de la Parța*, în *Banatica*, 6, 1981, p. 11-33.

Germann K., Resch Fr. E. 1997: *Sehen. lemen und arbeiten in Parța*, ms.

Gessel C. G. 1985: *Ton. place, and house cult in Minoian Crete*, Göteborg 1985.

Gheorghiu D. 2005: *The house as a macro-pyroinstrument*, în *Experimental pyrotechnology group newsletter*, no. 2, ed. D. Gheorghiu, p. 12-24.

Gheorghiu D., Dumitrescu R. 2006: *A Perspective from Experimental Archaeology*, în *XV Congress of the International Union for Prehistoric and Protohistoric Sciences*, ed. L. Oosterbeek, J. Raposo, Lisabona 2006, vol. 1, p. 231.

Ghergari L. et alii 1995: L Ghergari, Al. Hosu, Gh. Lazarovici, în *Gura Baciului*, Cluj – Napoca 1995, p. 209-232.

Ghergari L. et alii 1999: L. Ghergari, Gh. Lazarovici, C. Ionescu, T. Tâmaș, *Studii geoarheologice asupra unor artefacte ceramice din neoliticul timpuriu din România. Statiunea de la Lunca - Poiana Slatinii, jud. Neamț*, în *Angustia*, 1999, 4, p. 1-7.

Ghergen I., Dogaru I. 1981: *Distribuirea elementelor indicatoare geochimice și stratigrafia așezării neolitice de la Parța*, în SNT, PA, 2, Timișoara.

Gimbutas M. 1976: *Neolithic Macedonia. As reflected by Excavation at Anza, Southeast Yugoslavia*, în ser. *Monumenta Archaeologica*, Los Angeles, 1976.

Gimbutas M. 1984: *The Goddesses and Gods of Old Europe. Myths and cult Images*, Thames and Hudson, London 1984.

Gimbutas M. 1991: *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, San Francisco 1991.

Gimbutas M. et alii 1989: M. Gimbutas, S. Winn, D. Shimabuku, S. Bökönу, L. Ellis, E. S. Elster, J. Renfrew, J.- L. Vemet, *Achilleion. A Neolithic Settlement in the Thessaly, Greece. 6400 -5600 BC*, Los Angeles, 1989.

Gindele R. et alii 2003: R. Gindele, L. Marta, C. Astaloș, Z. Kadas, *Urziceni – Vamă*, în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003, indice 204.

Gläser R. 1991: *Bemerkungen zur absoluten Datierung des Beginns der westlichen Linienbandkeramik*, în *Banatica* 11, 1991, p. 53-64.

Gläser R. 1996: *Zur absoluten Datierung der Vinča-Kultur anhand von ^{14}C-Daten*, în *The Vinča culture*, 1996, p. 175-212.

Gligor M. 2006: *Considerații privitoare la neoliticul târziu/eneoliticul timpuriu din S-V Transilvaniei. Materiale ceramice de la Alba Iulia-Lumea Nouă*, în *Apulum. 2006, sub tipar*.

Gofas M. P. 1991: *H Neolithikhi Nea Makri*, Athenai, 1991.

Gofas M. P. 1996: *Ties Across the Sea in Neolithic Times. Attica and the Cyclades*, în *XIII ICPPS* Italia, Forli, sept. 1996, nr. 9, collq. XVII, p. 11-19.

Gogâltan Fl. 2002: *Die Tells der Bronzezeit im Karpatenbecken. Terminologische fragen*, în *Interregionale und kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend V. CHR. – 1. Jahrtausend N. CHR.)*, Ed. A. Rustoiu, A. Ursuțiu, Cluj-Napoca, 2002, p. 11-45.

Gogâltan Fl. 2003: *Die Neolithische Tellsiedlungn im Karpatenbecken. Ein Uberblick*, în *Morgenrot der Kulturen, Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel – und Südosteuropa. Festchrift für Nándor Kalicy zum 75. Geburtstag*, Ed. E. Jerem, P. Raczky, Budapest 2003, p. 223-262.

Gogâltan Fl. 2004: *Tell-urile în Orientul apropiat și Bazinul Carpatic. O scurtă privire comparativă asupra habitatului preistoric (I)*, în *ActaTS*, III, 2004, p. 43-117.

Gogâltan Fl. 2005: *Tell-urile în Orientul apropiat și Bazinul Carpatic. O scurtă privire comparativă asupra habitatului preistoric (II)*, în *ActaTS*, IV, 2005, p. 79-129.

https://biblioteca-digitala.ro

Goldman Gy. 1976: *Geschichtsgefässe und andere Menschendarstellungen aus Battonya*, în *BMMK*, 5, 1976, 12/6.

Goldman Gy. 1984: *Battonya – Gödörsök, eine neolithische siedlung in Südost – Ungarn*, Békéscsaba, 1984.

Goldman Gy., Goldman-Szenásky J. 1991: *Die Szakálhát – Kultur am Rand der Vinča – kreises*, în *Simpozionul internațional Cultura Vinča – rolul și legăturile sale, 13-17 mai 1991*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 193-200.

Görsdorf J., Bojadžiev J. 1996: *Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte*, în *Eurasia Antiqua*, 1996, 2, S. 105-173.

Grbić M. 1933-1934: *Neolitsko groble u Botošu kod Bečkereko*, în *Starinar*, VIII-IX, 1933-1934, p. 40-58.

Grbić M. 1954: *A Neolithic Statuette from Novi Bečej*, în *ArchJug*, I, 1954.

Grbić M. 1957: *Eine neolithisches Haus auf Gradišta bei Idioš*. în *RVM*, 6, 1957, p. 219-223.

Greenfield H. J., Drașovean Fl. 1994: *Preliminary report on the 1992 excavations at Foeni-Sălas an early neolithic Starčevo-Criș settlement in the Romanian Banat*, în *AnB*, III, Arheologie-Istorie, 1994, p. 45-85.

Gusev S. A. 1995: *Hausmodelle der Tripolje -Kultur*, în *PZ*, 70, 1995, 2, S . 175-189.

Haarmann H. 1995: *Early Civilization and Literacy in Europe. An Inquiry into Cultural Continuity in the Mediterranean World*, Berlin, New York, 1995.

Hachmann R. 1989: *Die Befestigungen der akeramischen Jericho*, în *Neolithic of Sotheastern Europe and Its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica Hungarica, II*, Budapest, 1989, p. 67-84.

Harțuche N. 1976: *Unele probleme ale postpaleoliticului în pesterile Dopbrogei*, în *Pontica* 9, 1976, p. 13-22.

Harțuche N. 1983: *Locuința bordei din asezarea Boian de la Liscoteanca "Mos Filon"*, în *Istros* II-III, 1983, p. 7-27

Harțuche N. 1987: *Cercetările arheologice de la Lișcoteanca I. Asezarea Movila Olarului (1970-1976)*, în *Istros* V, Brăila 1987, p. 7-90.

Hasenbündl G. 2005: *Zurük in die Jungsteinzeit*, în *Kreisgräben – eine runde Sache. Sechs wege zu ausgeewählten Kreisgrabenanlagen in Weinviertek. Eine Annerung An die ältesten Monumentalbauten Europas*. Ed. Berger – Horn/Wien 2005, S. 11-20.

Hasenbündl G. et alii 2005: G. Hasenbündl, W. Neubaer, G. Trnka, *Kreisgräben – eine runde Sache. Sechs wege zu ausgeewählten Kreisgrabenanlagen in Weinviertek. Eine Annerung An die ältesten Monumentalbauten Europas*, Ed. Berger – Horn/Wien 2005.

Hașotti P. 1987: *Sondajul din asezarea culturii Hamangia de la Medgidia-Satu Nou*, în *Pontica* XX, 1987, p. 19-42.

Hașotti P. 1993: *Quelques aspects de néolithique en Dobroudja à la lumière des recherches archéologiques recentes*. în *XII-e Congrès International*, Bratislava, 1993, tom 2, p. 354 – 359.

Hașotti P. 1997: *Epoca neolitică în Dobrogea*, Bibliotheca tomitana, Constanța 1997.

Hașotti P. 1998: *The Cronology of the Neolithic cultures in Dobrudja*, în *James Harvey Gaul. in memoriam*, ed. M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann, Sofia 1998, p. 97-105.

Hauptmann H. 1993: *Ein Kultgebäude in Nevali Çori*, în M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae and M. Mellink eds., *Between the rivers and over the mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri dedicata*. Rome, Universitá „La Sapienza", 1993, p. 37-69

Hauptmann H. 2003 (WEB): *Possible Contacts between upper Mesopotamia and Central Anatolia during the Early Neolithic*, Rond Table, Istanbul, Project CANeW.

Hauptmann H., Milojčić Vl. 1969: *Die Funde der Frühen Dimini-Zeit aus der Arapi Magula Thessalien*, Bonn 1969.

Hauptmann H., Schmidt K. 2000: *Frühe Tempel- frühe Götter?* în *Deutsches Archäologisches Institut, Archäologische Entdeckungen. Die Forschungen des Deutschen Archäologischen Instituts im 20. Jahrhundert, Zabems Bildbände zur Archäologie* (2000), S. 258-266.

Hayden B. 2003: *A Prehistory of the Religion. Shamans, Sorcers and Saints*, Smithonian Books, Washington 2003.

Hegedus K., Makkay J. 1987: *Vésto Mágor. A Settlement of the Tisza culture*, în *The Late Neolithic of the Tisza region*, Budapest- Szolnok 1987, p. 85-103.

Heinrich 1982: *Die Tempel und Heiligtum im Alten Mesopotamia*, Berlin 1982.

Hiller St. 1989: *Das Neolithikum in Karanovo und seine chronologische Stellung zu den glichzeitigen Kulturen in Nordgriechenland und Serbien*, în *Tell Karanovo und das Balkan-Neolithikum*, Szalzburg, 1989, p. 165-179.

Hiller St. 1990: *Neue Ausgrabungen in Karanovo*, în *Vinča and its World*, Belgrade, 1990, S. 197-206.

Hiller St. 1990a: *Tell Karanovo*, în *Die ersten Bauern*, 2, Zürich, 1990, S. 77-86.

Hiller St. 1993: *Neolithische Megaronhäuser*, în *Praistoričeski Naxodki i issledvanija, Zbornik v pamet na prof. Georgi I. Gheorghiev*, Sofia, 1993, S. 111-120.

Hiller St. 2001: *Phosten als Wandvorlagen in der Vorgeschichtlichen Hausarhitektur*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*, Timișoara, 2001, p. 245-266.

Hiller St., Nikolov V. 1985: *Tell Karanovo*, Salzburg 1985.

Hiller St., Nikolov V. 1986: *Tell Karanovo*, Salzburg 1986.

Hiller St., Nikolov V. 1987: *Tell Karanovo*, Salzburg 1987.

Hiller St., Nikolov V. 1988: *Tell Karanovo*, Salzburg 1988.

Hiller St., Nikolov V. 1989: *Tell Karanovo*, Salzburg 1989.

Hiller St., Nikolov V. 1997: *Karanovo. Die Ausgrabungen im Südsektor 1984/1992*, Salzburg – Sofia 1997.

Himner M. 1933: *Étude sur la civilisation prémycéniene dans le basin de la Mer Noir, d'après les fouilles personells*, în *Swiatowit* 14, Warszawa 1933, p. 152-154.

https://biblioteca-digitala.ro

Höckmann O. 1987: *Gemainsamkeiten in der Plastik der Linearkeramik und der Cucuteni Kultur*, în *La Civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 89-98.

Hodder I. 1996: *On the Surface. Çatalhöyük 1993-1995*, London 1996.

Hoinărescu C. et alii 1989: *Locuința sătească din România*, în *Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare, vol. I*, Ed. revizuită și completată, București 1989.

Horedt K. 1949: *Săpături privitoare la epoca neo si eneolitică*, în *Apulum*, III (1947-1948), 1949, p. 44-69.

Horedt K. 1956: *Asezarea de la Sf. Gheorghe - Bedehaza*, în *Materiale*, II, 1956, p. 16-18.

Horedt K. 1968: *Die Kupferzeit in Transilvania*, în *Apulum, VII*, 1, 1968, p. 103-116.

Horváth F. 1982: *A Gorzsai halom késöneolit rérege*, în *ArchÉrt*, 109, 1982, p. 201-222.

Horváth F. 1987: *Hódmezövásarhely-Gorzsa*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, 1987, p. 31-46.

Horváth F. 1989: *A Survey on the Devepolment of Neolithic Settlement Pattern and House Types in the Tisza Region*, în *Neolithic of Sotheastern Europe and Its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica Hungarica, II*, Budapest, 1989, p. 85-102.

Horváth F. 1991: *Vinča Culture and its Connection with thw south-east Hungarian Neolithic, comparaison of traditional 14C chronology*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 259-173.

Horváth F. 1992: *Ujkokori sirok nyomai Hodmezövasarhely-Kökenydomb es Gorzsan*, Szeged, 1992.

Humphrey C., Vitebsky P. 1997: *Sacred architecture. Models of the Cosmos. Symbolic Form and Ornament. Traditions of the East and West*. Ed. Little, Brown and Company, Boston, New York, Toronto, London 1997.

Iercosan N. 1997: *Cultura Tiszapolgár*. Satu Mare.

Idole 1985: *Idole. Frühe Götterbilder und Opfergaben*. Prähistorische Staatssammlung München, Museum für Vor-und Frühgeschichte, Gisela Zahlhaas (Verantworlich für die Ausstellung und Katalogredaktion), Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 1985.

Ignat D. 1973: *Repertoriul descoperirilor neolitice din Bihor*. în *Crisia*, 1973, p. 7-20.

Ignat D. 1974: *Ceramica neolitică pictată de pe valea Crisului Repede*, în *Crisia*, IV, 1974, p. 121-125.

Ignat D. 1977: *Probleme ale neoliticului din nord-vestul Romaniei*, în *ActaMN* XIV, 1977, p. 13-21.

Ignat D. 1978: *Asezarea neolitică apartinând culturii Cris de la Suplacu de Barcău*, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 9-25.

Ignat D. 1979: *Asezarea neolitică apartinând culturii Starčevo - Cris de la Fughiu, jud. Bihor*, în *Crisia*, IX, 1979, p. 721-733.

Ignat D. 1979a: *Asezarea neolitică de la Suplacul de Barcău*, în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 54-54.

Ignat D. 1981: *Descoperiri arheologice apartinând epocii neolitice de pe teritoriul orasului Oradea*, în *Crisia*, XI, 1981, p. 41-58.

Ignat D. 1983: *Cercetările arheologice de la Suplacu de Barcău*. în *Materiale*. XV, 1983, p. 37-40.

Ignat D. 1985: *Un mormânt de incineratie descoperit in asezarea neolitică de la Sulplacu de Barcău*, în *Crisia*, XV, 1985, p. 275-278.

Ignat D. 1998: *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, în *BHAB*, XVI, Muzeul Banatului, Timișoara 1998.

Ignat D. 2000: *An overview of the Neolithic of Crisana*, în *AnB*, Arheologie – Istorie, VII-VIII, 1999-2000, p. 21-33.

Ignat D. 2001: *The Early Neolithic in Nort-West of Romania, in Festschrift für Gheorghe Lazarovici zum 60.Geburstag*, Timișoara, Ed. Fl. Drașovean, 1991, p. 69-79.

Ignat D. et alii 2001: D. Ignat, C. Ghemiș, M. Ciaușescu, A. Lakatos, L. Csakosi, R. Balint, V. Balint, A. Peto, *Șuncuiuș, com. Șuncuius, jud. Bihor. Punct Pestera Misidului*, în *CCAR. Campania 2000*. CIMEC 2001, p. 248-249.

Iosifaru M., Fântâneanu C. 2004: *Râmnicu Sărat, jud. Vâlcea Punct Cartier Copăcelu (Valea Răii)*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004, p. 255-257.

Istoria na Dobrudja, Sofia 1984.

Jongsma T., Haskel Greenfield J. 2002: *Household as behaviuor: an anthropological perspective*, în *Material evidence and culture pattern in Prehistory*, ed. L. Nikolova, Salt Lake City, Sofia-Karlovo 2002, p. 5-12.

Jovanović B. 1963: *The Early Neolithic Architecture of Đjerdap (Iron Gate)*, în *Actes VIII CISPP, II*, 1963, p. 290, 293.

Jovanović B. 1965: *Die Altere Vinča Gruppe in Süd-Banat*, în *RVM*, 14, 1965, p. 40-42.

Jovanović B. 1966: *Sculptures de la nécropole de Hajdučka Vodenica*, în *ArhJug*, VIII, 1966, p. 31-34.

Jovanović B. 1967: *La signification de certains éléments de cult du Gruppe Starčevo*, în *Starinar*, XVIII, 1967, p. 19-20.

Jovanović B. 1968: *Elements of the Early Neolithic Architecture in the Iron Gate Gorge and their Function*, în *Archaeologia Jugoslavica* 9, 1968, p. 1-9.

Jovanović B. 1969: s. v. în *Arheološki Preglad*, 1969, p. 128-135.

Jovanović B. 1971: *Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije*, Beograd 1971.

Jovanović B. 1971a: *Elements of the Early Neolithic Architecture in the Iron Gate Gorge and their Functions*, în *ArhJug*, IX, (1968), 1971, p. 1-9.

Jovanović B. 1971b: *Padina kod Lepenskog Vira*, în *Materialj*, CISPP, Belgrad, 1971, p. 65-70.

Jovanović B. 1972: *The auchtochtons and the Migrational Components of the Early Neolithic in the Iron Gates*, în *Balcanica*, III, 1972, p. 48-58.

Jovanović B. 1974: *Relativno hronološki odnos starijeg neolita Đjerdapa I Vojvodine*, în *Materialj*, 1974, p. 312-313.

Jovanović B. 1975: *The Origin of Early Neolithic in Đjerdap*, în *Godišnjak*, XIV, 1975, p. 5-17

Jovanović B. 1979: *Rudarstvo i metalurgijia perioda Jugoslavie*, în *Praiistorija Jugoslovenskih Zemalja*, III, Sarajevo, 1979, p. 27-55.

Jovanović B. 1982: *Rudna Glava. Najstarije Rudarstvo Bakra na Centralnom Balkanu*, Bor-Beograd, 1982.

Jovanović B. 1984: în *Vinča u praistoriji i srednjem veku*, Beograd, 1984, voci, 35-41, p. 194-198.

https://biblioteca-digitala.ro

Jovanović B. 1984a: *Hajdučka Vodenica, necropole préhistorique*, în *Starinar*, XXIII-XXIV, 1984, p. 312-313.

Jovanović B. 1984b: *Padina, agglomération du mésolithique et du néolithique ancien*, în *Starinar*, XXIII-XXIV, 1984, p. 166-167.

Jovanović B. 1984c: *Stubica, agglomération du mésolithique et du néolithique ancien*, în *Starinar*, XXIII-XXIV, 1984, p.177-178

Jovanović B. 1985: *Rudna Glava. Najstarije rudarstvo bakra na centralnom Balkanu.* Bor-Creusot 1985.

Jovanović B. 1991: *Die Kultplatze und Arhitektur in der Vinča-kultur*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 119-124.

Jovanović B. 1992-1995: *Late Vinča settlement Divostin IIb. Cultural Changes in the Early Eneolithic of the Central Balkans*, în *Settlements patterns*, Verona-Lazise 1992 (1995), p. 51-54.

Jovanović B. 1995: *Continuity of the Prehistoric Mining in the Central Balkans*, în *Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe*, Bor - Belgrad, 1995, p. 29-35.

Jovanović B. 1996: *The First Use of Metals in the Balkans*, în *XIII. Actes CISPP*, Forli, 10, 1996, p. 57-64.

Jovanović B., Glisić J. 1961: *Eneolitsko naselje na Kormadinu kod Jakova*, în *Starinar*, XI, 1961, p. 113-139.

Jovanović Š. 1977: *At, Vršca, neolitsko naselje*, în *Arheološki Preglad*, 19, Beograd, 1977, p. 18-20.

Jovanović Š. 1978: *Neolit Južnog Banata*, Pančevo, 1978.

Jovanović Š. 1986: *At, Vršca, neolitsko naselje, în Arheološki Preglad*, 25, Beograd, 1986, p. 13-14.

Jovanović Š. 1995: *Modeli kuča iz At kod Vršca*, în *Glasnik Pančevo* 6, 1995, p. 331-342.

Kadrow S. et alii 2003: S. Kodrow, M. Sobhackiy, T. Tkachuk, E. Trebla, *Sprawozdanie ze studiów i wyniki analiz materiałów Zabytkowych kultury Trypolskiej z Bilcza Złotego znajdujących się w zbiorach muzeum archeologicznego w Krakowie*, în *Materialy Archeologiczne* XXXIV, 2003, p. 53-143.

Kaiser T., Voytek B. 1985: *Sedentism and Economic Change in the Balkan Neolithic*, în *Jornal of Anthropological Archaeology*, 2, 1985, p. 232-353.

Kalicz N. 1959: *The Grove of Bektalórántháza*, în *JÁMÉVK*, II, 1959, p. 15-18.

Kalicz N. 1965: *Siedlungeschichtliche. Probleme der Körös- und der Theiss - Kultur*, în *ActaAASz*, VIII, 1965, p. 37-39.

Kalicz N. 1966: *Rézkori tele Ternabadon*, în *ArchÉrt*, 1, 1966, p. 3-19.

Kalicz N. 1971: *Siedlung und Gräber der Lengyel-Kultur Aszód*, în *Mitt.Arcáol. Inst.Ungar.Akad.Wiss.* 2, 1971, p. 15-25.

Kalicz N. 1980: *Neuere Forschungen über Enstehung des Neolithikums in Ungarn*, în *Problèms de néolithisation* ...Krakow 1980, p. 97-122.

Kalicz N. 1993: *Le bassin du Danube moyen. La Pleine Pannonienne*, în *AtlasNE*, 1993, p. 285-342.

Kalicz N., Makkay J. 1972: *Probleme des Frühen Neolithikums der Nordlichen Tiefebene*, în *AFB* Szekesfehervár, p. 77-95.

Kalicz N., Makkay J. 1977: *Die linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*, Budapest 1977.

Kalicz N., Raczky P. 1981: *The precursors to the "Horns of Consecration" in the Southeast European Neolithic*, în *ActaArchHung*. 33, 1981.

Kalicz N., Raczky P. 1982: *Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok Szanda*, în *Mitt.Arch.Instit.Ungarischen Akad.Wiss.* 10/11, 1982, p. 13-24, 329-340.

Kalicz N., Raczky P. 1987: *Berettyóújfalu-Herpály, a setllement of the Herpály culture*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, 1987, p.105-125.

Kalicz N., Raczky P. 1991: *Berettyóújfalu-Herpály. Un habitat de la culture Herpály*, în M. Jannet-Vallat, J.-P.Thevenot eds., *Les Agriculteurs de la Grande Plaine Hongroise (4000-3500 av. J.-C.). Fouilles de Hódmezővásárhely-Gorzsa. Szegvár-Tűzköves, Öcsöd-Kovàshalom, Vésto-Mágor, Berettyóújfalu-Herpály*, p. 113-114, Dijon.

Kalmar Z. 1983: *Descoperiri neolitice la Ţaga*, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 359-369.

Kalmar Z. 1984: *O așezare Tiszapolgár la Dragu. Contribuții la geneza culturii Tiszapolgár în județul Sălaj*, în *ActaMP*, VIII, p. 105-109.

Kalmar Z. 1984a: *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei I*, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 391-403.

Kalmar Z. 1984-1985: *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei II*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985, p. 400-410.

Kalmar Z. 1985: *Despre uneltele de piatră descoperite în județul Sălaj și zonele învecinate*, în *ActaMP*, IX, p. 93-103.

Kalmar Z. 1986: *Elemente ale culturii Lengyel în nord-vestul României*, în *ActaMP*, X, p. 61-70.

Kalmar Z. 1990a: *Le processus de néolithisation dans la nord-ouest de la Transylvanie*, în *Rubané et Cardial*, Liège, 1990, p. 13-20.

Kalmar-Maxim Z. 1987-1988: *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei (III)*, în *ActaMN*, XXIV-XXV, p. 465-483.

Kalmar-Maxim Z. 1991: *Catalog*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara 1991, p. 177-231.

Kalmar-Maxim Z. 1991a: *Turdaș, La Luncă, jud. Hunedoara* , în *Cultura Vinča în România*, Timișoara 1991, p. 124-126.

Kalmar Z., Corbu Al. 1990: *Data processing of archaeological materials of the Vinča and Banat culture*, în *Archaeometry in Romania*, 2, ed. P.T. Frangopol, V. V. Morariu, p. 93-110.

Karagheorghis J. 1977: *La grande déese de Cypre et son culte*, în *Collection de la maison de l'Orient et Mediteranée ancienne*, ser. Arh. 5, 4, Lyon.

Karmanski S. 1968: *Slikana keramika sa Lokaliteta Donja Branjevina*, Odžaci 1968.

Karmanski S. 1968a: *Žrtvenici, statuete i amuleti sa lokaliteta Donja Branjevina*, Odžaci 1968.

Karmanski S. 1969: *Donja Branjevna*, Odžaci 1969.

Karmanski S. 1979: *Donja Branjevina*, Odžaci 1979.

https://biblioteca-digitala.ro

Karmanski S. 1988: *Rezultati novijih istraživanja na lokalitetu Donja Branjevina. Contribution to the Correct interpretation of the Early Neolithic Materials from the Donja Branjevina*, Odžaci.

Karmanski S. 2005: *Donja Branjevina: A Neolithic Settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*, Ed. P. Biagi, Veneția, Quadermo 10, 2005.

Karul et alii 2003: N. Karul, Z. Eres, M. Özdoğan, H. Parzinger, *Aşağı Pinar I. Einfürung, Forschungsgechichte, Stratigraphie und Architektur*, în *Archäologie in Eurasie, Band 15, Studien im Thrakien-Marmara-Raum, Band 1*, Deutsches Archäologisches Institut Eurasien –Abteilung, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2003.

Kavruk et alii 2005: V. Kavruk, D. Buzea, Gh. Lazarovici, *Șoimeni, com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita (Csikcsomortán). Punct. Dâmbul Cetății*, în *CCAR. Campania 2004*, CIMEC 2005.

Kertèsz R. 1996: *The Mesolitic in the Great Hungarian Plain*, în *At the Fringes of three Worlds. Hunter-Gatheres and Farmers in the Middle Tisza Valley*, Szolnok, 1996, p. 5-34.

Kessler E. 1989-1993: *Prezența galinaceelor (or. Galliformes, cl. Aves) printre resturile scheletice colectate din situri arheologice de pe teritoriul României*, în *ActaMN*, 26-30, I/1, p. 205-220.

Kitanovski B. et alii 1990: B. Kitanovski, D. Simoska, B. Jovanović, *Der Kulplatz auf der Fundstätte Vrbjanska Čuka bei Prilep*, în *Vinča and its Worold*, Beograd. 1990, p. 107-112.

Korek J. 1972: *Die Linienbandkeramik auf dem Alföld*, în *MFMÉvk*. 2, 1968, p. 13-20.

Korek J. 1977: *Die Frühe und Mittlere phase des Neolithikums auf dem Theissrüken*, în *ActaArchHung*, 29, 1-2, 1977, p. 3-52.

Korek J. 1989: *Die Theiss-Kultur in der Mittleren und Nordlichen Theissgegend*, ser. *Inventaria Praehistorica Hungariae*, III, MNM. Budapest 1989.

Korkutis M. 1995: *Neolithikum und Chalcolithikum in Albanien*, Mainz 1995.

Korošec J. 1950: *Grobovi u Vinči. The Growes of Vinča*, în *Arheološki Vestnik*, V, 1950, p. 156-169.

Korošec P., Korošec J. 1973: *Le site préhistorique Barunica dans le village Amzibegovo Macedonien. Rapport des fouilles de l'année 1960*. Societé Archéologique de Macedonie, tome CXV, Prilep 1973.

Koukouli-Chrysanthaki C. et alii 1996: C. Koukouli-Chrysanthaki, H. Todorova, I. Aslanis, J. Boyadžiev, F. Konstantoupoulou, I. Vajsov, M. Valla, *The Promachonas-Topolniča settlement*, în *To Arhailogika ergo xti Makedonia kai Traki*, 10B, 1996, p. 745-771.

Krammer S. N. 1962: *Istoria începe la Summer*, București 1962

Kruc V. A. 1993: *Voprosî demografii Tripolscoi culturî*, în *Arheologija*, 1993, 3, p. 30-36.

Kuhn J., Beigel R. 2005: *Das tägliche Leben-Umwelt und Wirtschaft der Tellsiedlung von Uivar*, în *Masken, Menschen, Rituale* 2005, p. 41-47.

Kutzián I. 1944: *A Körös Kultura*, Budapest 1944.

Kutzián I. 1966: *Das Neolithikum in Ungarn*, în *Archeologia Austrica*, 40, 1966, (p. 260).

Lakó E. 1977: *Piese neolitice de cult la Zăuan*, în *ActaMP*, I, 1977.

Lakó E. 1978: *Raport preliminar de cercetare arheologică efecuată în asezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj)*, în *ActaMN*, II, 1978, p. 1-15.

Lakó E. 1979: *Repertoriul topoarelor de aramă din județul Sălaj*, în *ActaMP*, III, 1979, p. 41-50.

Lakó E. 1981: *Repertoriul topografic al epocii pietrei si a perioadei de tranziție spre epoca bronzului în județul Sălaj*, în *ActaMP*, 5, 1981, p. 37-102.

Lakó E. 1986: *Date noi privind completarea celor trei repertorii privind epoca comunei primitive din Sălaj*, în *ActaMP*, X, 1986, p. 47-59.

Larina O. 1994: *Culturi din epoca neolitică*, Edit. Știința, Chișinău 1994.

Larina O. 1994*a*: *Neoliticul pe teritoriul Republicii Moldova*, în *Thraco-Dacica*, tom XV, 1-2, Edit. Academiei Române, București, 1994, p. 41-66.

Larina O. 1999: *Cultura lineino-lentačnoi keramiki Pruto-Dnestrovkovo regiona*, în *Stratum plus*, Sankt Petersburg-Chișinău-Odessa, 1999, 2, p. 10-140.

László A. 1988: *Date noi privind tehnica de construcție a locuințelor neolitice*, în *ArhMold*, XII, 1988, p. 23-31.

László A. 1991: *Un pionnier de la recherche de la civilisation Turdaș- Vinča: Zsófia Torma*, în *Banatica* XI, 1991, p. 37-51.

László A. 1997: *Datarea prin radiocarbon în arheologie*, București 1979.

Lazarovici C.-M. 2002: *Așezarea cucuteniană de la Poienești*, manuscris.

Lazarovici C.-M. 2002*a*: *The Sanctuaries of the Precucuteni-Cucuteni cultures*, sub tipar în *Arheologja*, Kiev.

Lazarovici C.-M. 2003: *Pre-Writing Signs on Neo-Eneolithic Altars*, în *Early Symbolic System for Communication in Southeast Europe*, ed. L. Nikolova, BAR International Series 1139, Oxford 2003, Vol. I, p. 85-96.

Lazarovici C.-M. 2004: *Sanctuarele Precucuteni-Cucuteni*, în *ArhMold*, 25/2002, 2004, p. 47-64.

Lazarovici C.-M. 2005: *Anthropomorphic statuettes from Cucuteni-Tripolye: some signs and symbols*, în *Documenta Praehistorica*, XXXII, p. 145-154.

Lazarovici C.-M. 2006: *Absolute Chronology of the late Vinča culture in Romania and its role in the development of the Early Copper Age*, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrad, 2006, p. 277-293.

Lazarovici C.-M. 2006*a*: *Semne și simboluri în cultura Cucuteni-Tripolie*, în *Cucuteni 120. Valori universale*, Iași 2006, p. 57-100.

Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2003: *The New archaeological research at Ruginoasa "Dealul Drăghici". Part I , Architecture*, în *StudiaAA*, 9, 2003, p. 41-74.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici C.-M. et alii 2003: C.-M. Lazarovici, D. Botezatu, L. Ellis, S. Țurcanu, *Noi descoperiri de oase umane în așezarea cucuteniană de la Scânteia*, în *ArhMold* , XXVI, 2003, p. 297-306.

Lazarovici C.-M. et alii 2003a: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, *Ruginoasa, Dealul Drăghici*, în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003, p. 263- 265, 452.

Lazarovici Gh. 1969: *Cultura Starčevo-Cris în Banat*, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 3-26.

Lazarovici Gh. 1970: *Cultura Vinča A în Banat*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 473-488.

Lazarovici Gh. 1971: *Faza a IV-a a culturii Starčevo-Cris în Banat*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 409-413.

Lazarovici Gh. 1971a: *Difuziunea unor civilizații neolitice în regiunea dunăreană*, în *Pontica*, IV, 1971, p. 31-40.

Lazarovici Gh. 1971b: *Unele probleme ale neoliticului din Banat*, în *Banatica*, 1, 1971, p. 17-69.

Lazarovici Gh. 1972: *Așezarea de la Parța*, în *Tibiscus*, 2, 1972, p. 3-26.

Lazarovici Gh. 1973: *Tipologia si cronologia culturii Vinča în Banat*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 25-54.

Lazarovici Gh. 1973b: *Über das Neolithikum in Banat*, în *Actes VIII CISPP*, Belgrad, 1973, p. 461-466.

Lazarovici Gh. 1974: *Cu privire la neoliticul din Banat*, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 45-64.

Lazarovici Gh. 1974a: *Materialul arheologic de la Temes - Kubin aflat în Muzeul Banatului din Timisoara*, în *Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 201-218.

Lazarovici Gh. 1975: *Despre tipologia si cronologia asezării neolitice de la Balta Sărată*, în *ActaMN*, 12, 1975, p. 13-34.

Lazarovici Gh. 1975a: *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat*, în *Banatica*, 3, 1975, p. 7-24.

Lazarovici Gh. 1975b: *Despre eneoliticul timpuriu din Banat*, în *Tibiscus*, 4, 1975, p. 9-31.

Lazarovici Gh. 1976: *Fragen der neolithischen Keramik im Banat*, în *Festschrift für R. Pittioni*, Wien 1976, S. 203-234.

Lazarovici Gh. 1976b: *Über das frühäneolithikum im Banat*, în *Istraživania*, Novi Sad, 5, 1976, S. 79-90.

Lazarovici Gh. 1977: *Gomea-Preistorie*, Reșița, 1977.

Lazarovici Gh. 1977b: *Periodizarea culturii Vinča în Romania*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 19-44.

Lazarovici Gh. 1977c: *Die Beziehungen der Vinča A Phase zu Nordthessalien und dem Südbalkan. Beitrage zum ursprung der Vinča-Kultur*, în *Apulum*, 15, 1977, p. 19-26.

Lazarovici Gh. 1977d: *Inventarul a două morminte neolitice de la Cluj - Napoca*, în *ActaMN*, 14, 1977, p. 7-35.

Lazarovici Gh. 1977e: *Sfîrsitul culturii Vinča-Turdaș în Câmpia Transilvaniei*, în *Tibiscus*, II, 1977, p. 211-230.

Lazarovici Gh. 1978: *Civilizatiile preistorice de la Portile de Fier*, în *Comori arheologice*, 1978, p. 29-39, 62-65.

Lazarovici Gh. 1979: *Neoliticul Banatului*, în *BMN*, III, Cluj, 1979, 273 p.; 50 fig.; 10 tabele; 162 planșe.

Lazarovici Gh. 1979a: *Legăturile fazei Vinča A cu zona nord thessalică si sud-balcanică. (Contributii la originea culturii Vinča)*, în *Tibiscus*, 5, 1979, p. 57-66.

Lazarovici Gh. 1979b: *Neoliticul timpuriu în Clisura Dunării*, în *StCom Caransebes*, 1979, p. 27-31.

Lazarovici Gh. 1979c: *Die Starčevo-Criș - Kultur (Algemeine Fragen)*, în *Studii si Comunicări. Istorie*, Caransebes, 1979, p. 27-31.

Lazarovici Gh. 1981: *Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien*, în *PZ*, 51, 2, 1981, S. 169-196.

Lazarovici Gh. 1981b: *Importuri Tiszapolgár în așezarea sălcuțană de la Cuptoare - Sfogea. Contributii la legăturile culturale și cronologice ale culturilor Sălcuța si Tiszapolgár*, în *Banatica*, 6, 1981, p. 35-41.

Lazarovici Gh. 1982: *Parța. Un monument preistoric*, în *Monumente Istorice*, 1, 1982, p. 31-35.

Lazarovici Gh. 1983: *Neoliticul timpuriu din zona Porțile de Fier (Clisură)*, în *Banatica*, 7, 1983, p. 9-34.

Lazarovici Gh. 1983a: *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România*, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 3-21.

Lazarovici Gh. 1983b: *Șantierul arheologic Iclod (1977-1981)*, în *Materiale*, 1983, 15, p. 50 – 61

Lazarovici Gh. 1983/1984: *Die Vinča-Kultur und ihre Beziehungen zur Linianbandkeramik*, în *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte*, Bd. 52, 1983/1984, S. 131-176.

Lazarovici Gh. 1984: *Neoliticul timpuriu în România*, în *ActaMP*, 8, 1984, p. 49-104.

Lazarovici Gh. 1985: *Noi descoperiri Bodrogkeresztúr în Banat*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 83-90.

Lazarovici Gh. 1985a: *Complexul Neolitic de la Parța*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 7-71.

Lazarovici Gh. 1986: *Neoliticul târziu din nord-vestul României. Sălajul, Clujul, Bihorul*, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 15-46.

Lazarovici Gh. 1986a: *Sanctuarul de la Parța*, în *Documente recent descoperite si informatii arheologice*, București, 1986, p. 12-22.

Lazarovici Gh. 1987: *„Șocul" Vinča C în Transilvania*, în *Acta MP*, 11, 1987, p. 37-38.

Lazarovici Gh. 1987a: *Prospecțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului si județului Cluj*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1987, p. 723-752.

Lazarovici Gh. 1987-1988: *Săpăturile arheologice de salvare de la Cluj -Piața Baba Novac (1986)*, în *ActaMN*, 1987-1988, p. 1013-1025.

Lazarovici Gh. 1987-1988a: *Sincronismele Vinča A - Starčevo-Cris*, în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, p. 17-28.

Lazarovici Gh. 1989: *Das neolithische Heiligtum von Parța*, în *Varia Arheologica, II, Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*, 1989, p. 149-174.

Lazarovici Gh. 1990: *Migration et difusion dans les cultures du Banat et de l´Alföld*, în *Rubané et Cardial*, 1990, p. 21-37.

Lazarovici Gh. 1990a: *Parța. Raport preliminar, sistemul de fortificare*, ms.

Lazarovici Gh. 1990b: *Über das Neo-bis Aneolithisch Befestigungen aus Rumänien*, în *JahrMittDeutsch Vorgeschichte*, 73, 1990, p. 93-117.

Lazarovici Gh. 1990-1991: *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase. Partea a II-a*, în *ActaMP*, XIV-XV, 1990-1991, p. 11-35.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici Gh. 1991: voci în *Cultura Vinča în România*. Timișoara, 1991, 17-22, 27-28, 28-29, 31-40, 50-58, 81-84, 97-120.

Lazarovici Gh. 1991a: *Așezarea si grupul Bucovăț*, Timișoara 1991.

Lazarovici Gh. 1991b: *Săpăturile neolitice de la Zorlențu Mare*, Reșița, 1991, p. 1-17.

Lazarovici Gh. 1991c: *Grupul și stațiunea Iclod. Die Gruppe und Station Iclod*, Cluj-Napoca 1991, p. 1-16, 17-42.

Lazarovici Gh. 1992: *Așezarea neolitică timpurie de la Zăuan și câteva probleme privind neoliticul timpuriu din Balcani*, în *ActaMP*, XVI, 1992, p. 25-59.

Lazarovici Gh. 1992a: *O piesă de cupru din Sălaj si câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric în Muzeul din Cluj*, în *ActaMP*, XVI, 1992, p. 97-128.

Lazarovici Gh. 1993: *Asezarea neolitică de la Zăuan II. Migrație si difuziune. Chalcoliticul balcano-anatolian. Propuneri pentru un sistem de analiză procesuală*, în *ActaMP*, 17, 1993, p. 11-47.

Lazarovici Gh. 1993a: *Les Carpathes Méridionales et la Transylvanie*, în *AtlasNE*, 1993, p. 243-284.

Lazarovici Gh. 1994: *Der Vinča C - Schock im Banat*, în *Relations Thrako - Illiro - Heleniques*, Bucharest, 1994, p. 62-100.

Lazarovici Gh. 1995: *Über das Frühneolithikum im Süd-Osten Europas (I. Rumänien)*, în *Kulturraum Mittlere und Untere Donau. Traditionen und Perspektiven des Zusammenlebens (Spațiul cultural al Dunării Mijlocii și inferioare. Tradiții și perspective ale convietuirii)*, Reșița, 1995, p. 33-55.

Lazarovici Gh. 1996: *Din istoria străveche a Carpaților Orientali*, în *Angustia I*, 1996, p. 27-49.

Lazarovici Gh. 1996a: *The Proces of the Neolithisation and the Development of the first Neolithic Civilisations in the Balkans*, în *The Neolithic in the Near East and Europe. Colloqvium* XVII, 9, XIII ICPPS, Forli, Italia, 4-14, september, 1996, Ed. Abaco, p. 21-38.

Lazarovici Gh. 1998: *About the neolithisation process of the second migration of the Early Neolithic*, în *The Late Neolithic of the Middle Danube Region. Intern. Symp.* Timișoara 1998, p. 7-37.

Lazarovici Gh. 1998a: *Metode si tehnici moderne de cercetare în arheologie*, București 1998.

Lazarovici Gh. 1998b: *Monumentale Plastik in Parța*, în *ActaMN*, 35.1, 1998, p. 9-15.

Lazarovici Gh. 1998c: *Plastica monumentală de la Parța*, în *AnB*, VI.1, 1998, p. 83-92.

Lazarovici Gh. 2000: *The main Problems of the cultural Complex CCTLNI*, în *AnB*, VII-VIII, 2000, p. 35-52.

Lazarovici Gh. 2000b: *Links between the Early Neolithic from Romania and Bulgaria*, în *Karanovo III, Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa*, Wien, Phoibos Verlag, 2000, p. 273-286.

Lazarovici Gh. 2001: *Vinča - Lengyel and Transylvania*, în *ActaMN*, 37.1, 2001, p. 7-20.

Lazarovici Gh. 2001a: *The Eagle - the bird of death, Regeneration - Resurection and Messenger of Gods. Archaeological and Ethnological Problem*, în *Tibiscum*, X, 2001, p. 57-67.

Lazarovici Gh. 2001b: *The Eye. Simbol, Gesture, Symbol. Expresion*, în *Tibiscum*, X, 2001, p. 115-128.

Lazarovici Gh. 2001c: *Despre locul descoperirilor de la Şeusa în neoliticul timpuriu din sud-estul Europei*, în *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea Dicata. Omagiu Profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*, Zalău 2001, p. 37-47.

Lazarovici Gh. 2003: *Sacred Symbols on Neolithic Cult Objects from the Balkans*, în *Early Symbolic System for Communication in Southeast Europe*, ed. L. Nikolova, BAR International Series 1139, Oxford 2003, Vol. I, p. 57-64.

Lazarovici Gh. 2003b: *Pâinea, grâul si râsnitul sacru în neolithic*, în *Tibiscum*, XI, 2003, p. 65-86.

Lazarovici Gh. 2003c: *New arheological research about Cucuteni – Ariușd Culture, Transylvania*, în *Tripolian Settlements-Gigants, The International Symposium*, Kiiv, 2003, p. 217-231.

Lazarovici Gh. 2004a: *Simbolul sacre pe obiectele de cult. Semnificații*, în *Festschrift für Florin Medelet zum 60. Geburstag*, Timișoara 2004, p. 17-59.

Lazarovici Gh. 2004b: *Data base for spiritual life, signs and symbols*, comunicare Novi Sad, în *International Symposium on the Neolithic Symbol System of Sotheast Europe*, SAN – Novi Sad and Institute of Archaeomytology, May June, 2004, Novi Sad, sub tipar.

Lazarovici Gh. 2004c: *Capetele de piatră de la Gura Baciului*, pe site-ul *Dava International*, 10, M7.

Lazarovici Gh. 2005: *Culturile Precris I, Precris II și Postcriș I, Postcriș II*, în *ActaTS*, IV, Sibiu, 2005, p. 23-78.

Lazarovici Gh. 2006: *The Anzabegovo - Gura Baciului Axis and The first stage of the Neolithisation Process in Southern - Central Europe and the Balkans*, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 111-158.

Lazarovici Gh. 2006a: *Preistoria Banatului* I, voci cultura Banatului, m.s.

Lazarovici Gh., Alicu A. 1997: *Rezultatele măsurătorilor arheomagnetice din stațiunea neolitică de la Zau de Câmpie*, comunicare la Simpozionul de arheometrie, Iclod 1977.

Lazarovici Gh., Bulbuc Gh. 1983: *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Iclod*, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 161-166.

Lazarovici Gh., Cristea N. 1979: *Contribuții arheologice la istoria străveche a comunei Uioara de jos, Ciunga, jud. Alba, în ActaMN*, XVI, 1979, p. 431-446.

Lazarovici Gh., Dragomir I. 1993: *O nouă sculptură neolitică descoperită în Clisură*, în *Banatica*, 12/1, 1993, p. 9-19.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1982: *Discuții pe marginea legăturilor cronologice și culturale dintre grupul Iclod și cultura Tisa*, în *ActaMN*, 18, 1982, p. 221-245.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1986: *Şantierul arheologic Iclod (1983 - 1984)*, în *Apulum*, 23, 1986, p. 25 - 41.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1986-1987: *Tipuri de locuințe din așezarea neolitică de la Parța*, în *Sargetia*, XX, 1986-1987, p. 18-34.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1987: *Şantierul arheologic Iclod. Campania 1985*, în *Apulum*, 24, 1987, p. 9-39.

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1987-1988: *Săpături arheologice de salvare și cercetări etnoarheologice în Munții Petrindului în anul 1986*, în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, p. 949-996.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1987-1988a: *Necropolele tumulare din Munții Petrindului si Dealul Feleacului*, în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, p. 997-1009.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1988: *Săpăturile arheologice de la Iclod. Campania 1986*, în *Apulum*, 25, 1988, p. 9-47.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1990: *Şantierul arheologic Iclod. (Campania 1987)*, în *Apulum*, 26, 1989 (1990), p. 55-68.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1991: *Tărtăria*, Cluj-Napoca 1991, p. 1-28.

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1991a: *Aspectul Turdas*, în *Vinča în Transilvania*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 122-124.

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1993: *Săpăturile arheologice de la Iclod (Campania 1988)*, în *Apulum*, *XXVII-XXX*, 1993, p. 23-57.

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1993b: *Parța. Despre arhitectura culturii Banatului*, în *Tibiscum*, 8, 1993, p. 41-62.

Lazarovici Gh., Lakó E. 1981: *Săpăturile de la Zăuan. Campania din 1980 si importanta acestor descoperiri pentru neoliticul din nord-vestul României*, în *ActaMN*, 18, 1, 1981, p. 13-43.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2002: *Contributii privind arhitectura neolitică timpurie*, în *Patrimonium Banaticum*, I, 2002, p. 9-38.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003: *The Neo-Eneolithic architecture in Banat, Transylvania and Moldovia*, în *Recent Research in the Prehistory of the Balkanns*, Ed. D. V. Grammenos, Thessaloniki, 2003, p. 370-486.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2005: *Contributii privind arhitectura eneoliticului din Banat, Crisana si Transilvania*, în *CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 399-420.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2006: *A Home Altar at Gura Baciului*, în *In memoriam B. Brukner*, sub tipar.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2006a: *Neo-Eneolithic cult Constructions from South Eastern Europe: Techniques of building and spatial organization*, în *XV Congress International Union for Prehistoric and Protohistoric Sciences*, Lisbon 2006, Abstracts vol.1, p. 233.

Lazarovici Gh., Maxim Z. 1994: *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1993*, în *ActaMN*, 31/1, 1994, p. 325-339.

Lazarovici Gh., Maxim Z. 1995: *Gura Baciului. Monografie arheologică*, seria BMN, XI, 1995, 452 p. 38 pl. 55 fig.

Lazarovici Gh., Maxim Z. 1995b: *Parta und die Arhitektur der Banater-Kultur*, în *Settlement patterns*, 1995, p. 55-66.

Lazarovici Gh., Maxim Z. 1995c: *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1994*, în *ActaMN*, 32/1, 1995, p. 507- 535.

Lazarovici Gh., Maxim Z. 1996: *Marton Roska's Excavation from Turdas and their Results*, în *The Vinča Culture*, Timișoara, 1996, p. 223-267.

Lazarovici Gh., Merlini M. 2005: *New archaeological data refering to Tărtăria tablets*, în *Documenta Prehistorica*, XXXII, (Papers of the International Neolithic Seminar-Symbols and Symbolism, 5-10 noiembrie 2004), Ljubljana 2005 p. 205-219.

Lazarovici Gh., Meșter M. 1995: *Săpături si prospectări în necropolele tumulare din zona Cheilor Turzii, 1992-1994*, în *Cercetări arheologice în aria nord - thracă*, 1995, p. 86-105.

Lazarovici Gh., Meșter M. 1998: *Cercetările etno-arheologice de la Let. Sf. Gheorghe, sept. 1998*, m.s.

Lazarovici Gh., Micle D. 2001: *Introducere în arheologia informatizată. BHAUT*, III, 2001, 234 p.

Lazarovici Gh., Miu G. 2004: Comunicare despre determinările privind scheletul de la Tărtăria, referiri în Gh.Lazarovici, M. Merlini 2005.

Lazarovici Gh., Miu G. 2005: Comunicare despre determinările privind scheletele de la Iclod. Iași 2005.

Lazarovici Gh., Némety I. 1983: *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmarul si Clujul)*, în *ActaMP*, 7, 1983, p. 17-60.

Lazarovici Gh., Nica M. 1991: *Chalcoliticul Balcano-Antolian*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 5-17.

Lazarovici Gh., Pădureanu E. 1981: *Asezarea neolitică de la Arad - str. Voievod Moga*, în *Ziridava*, XIII, 1981, p. 15-34.

Lazarovici Gh., Petrescu S. 2000: *Balta Sărată*, în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, p. 16.

Lazarovici Gh., Petrescu S. 2002: *Balta Sărată*, în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 48-49.

Lazarovici Gh., Petrescu S. 2003: *Caransebes, jud. Caras Severin. Punct. cartier Balta Sărată*, în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003, p. 74-76.

Lazarovici Gh., Petrescu S. (et alii) 2005: Gh. Lazarovici, S. Petrescu, D. Negrei, S. Ion, D. Țârdoiu, *Săpăturile de la Balta Sărată, Campania 2004*, în *Tibiscum*, XII, 2005, p.157-182.

Lazarovici Gh., Sfetcu O. 1990: *Așezarea de la Buzias - Silagiu*, în *Banatica, X*, p. 45-57.

Lazarovici Gh., Stratan I. 1973: *Așezarea neolitică de la Homojdia*, în *ActaMN*, 10, 1973, p. 455-464.

Lazarovici Gh., Suciu C. 2001: *Sanctuarul neolitic de la Parța*: http://arheologie.ulbsibiu.ro s.v. Lazarovici.

Lazarovici Gh. et alii 1983: Gh. Lazarovici, F. Resch, C. Germann, *Descoperiri arheologice la Timișoara-Freidorf*, în *Banatica* VII, 1983, p. 35-51.

Lazarovici Gh. et alii 1984: Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, R. Ardevan, *Asezarea neolitică de la Cluj-Piața Ştefan cel Mare*, în *Marisia*, XIII-XIV, Târgu Mureș, 1984, p. 15-22.

Lazarovici Gh. et alii 1985: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, Fl. Drașovean, S. A. Luca, *Complexul neolitic de la Parța*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 7-71.

Lazarovici Gh. et alii 1989-1993: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, V. Crișan, J. Pall, *Ceramica pictată de la Ciucsângiorgiu (jud. Harghita)*, în *ActaMN*, *26*-30/1, p. 221-228.

Lazarovici Gh. et alii 1989-1993a: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, R. Pintea, *Cercetări arheologice la Livada*, în *ActaMN*, *26*-30/2, p. 317-331.

Lazarovici Gh. et alii 1991: Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, V. Tulbure, *Sanctuarul neolitic de la Parța*, Timișoara 1991, p. 1-21.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici Gh. et alii 1993: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, D. Țeicu, A. Oprinescu, *Şantierul arheologic Gornea*, în *Banatica*, 12/1, 1993, p. 295-319.

Lazarovici Gh. et alii 1994: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, F. Drașovean, *Complexul neolitic de la Parța, III*, în *AnB, Arheologie-Istorie*. III, 1994, p. 106-134.

Lazarovici Gh. et alii 1995: Gh. Lazarovici, M. Meșter, L. Dascălu, *Cheile Turzii 1994. Raport de cercetare arheologică și etnoarheologică*, în *ActaMN*, 32/1, 1995, p. 537-574.

Lazarovici Gh. et alii 1995a: Gh. Lazarovici, D. Pop, C. Beșliu, A. Olariu, *Conclusions to the Geochemical Analyses of Some Copper Sources and Objects*, în *ActaMN*, 32/1, 1995, p. 209-230.

Lazarovici Gh. et alii 1995b: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, Fl. Drașovean, *Săpăturile arheologice de la Parța. Campania din 1990*, în *AnB*, IV.1, 1995, p. 3-44.

Lazarovici Gh. et alii 1996a: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Meșter A. Bulbuc, S. Radu, *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1995*, în *ActaMN*, 33.1, 1996, p. 269-299.

Lazarovici Gh. et alii 1996b: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Meșter, A. Bulbuc, S. Radu, V. Crișan, *Şantierul arheologic Fundătura-Poderei*, în *ActaMN*. 33.1, 1996, p. 301-321.

Lazarovici Gh. et alii 1996c: Gh. Lazarovici, M. Wietenberg, M. Meșter, S. Radu, I. Ilieș, M. Bodea, *Şantierul arheologic Țaga*. în *ActaMN*. 33.1, 1996, p. 323-352.

Lazarovici Gh. et alii 1997a: Gh. Lazarovici, M. Meșter, S. Radu, Z. Maxim, *Şantierul arheologic Țaga. Campania din 1996*, în *ActaMN*. 34.1, 1997, p. 691-702.

Lazarovici Gh. et alii 1997b: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Meșter, D. Bindea, T. Piciu, S. Radu, M. Bodea, *Şantierul arheologic Iclod. Campania din anul 1996*, în *ActaMN*, 34.1, 1997, p. 637-667.

Lazarovici Gh. et alii 2000: Gh. Lazarovici, S. A. Luca, D. Buzea, C. Suciu, *Descoperirile eneolitice de la Păuleni*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 103-130.

Lazarovici Gh. et alii 2000a: Gh. Lazarovici, M. Mester, Z. Maxim, indice *Țaga*, în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000.

Lazarovici Gh. et alii 2000b: Gh. Lazarovici, Gh. Chiș, T. Oproiu, I. Csillik, *Orientări astronomice la Parța*, în *Al XIII-lea simpozion de arheometrie, Iclod 2000*, Cluj-Napoca, 2000, p. 12-14.

Lazarovici Gh. et alii 2001: Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța. Monografie arheologică*, Vol. 1.1 341 p.; vol. 1.2, 115 pl. 137 fig. "Waldpress", *BHAB*, 12, 2001.

Lazarovici Gh. et alii 2001a: Gh. Lazarovici, C. Ionescu, L. Ghergari, *Analiza pe ceramica neolitică timpurie de la Cheile Turzii*, ms.

Lazarovici Gh. et alii 2001b: Gh. Lazarovici, M. Mester, Z. Maxim, indice *Țaga*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001.

Lazarovici Gh. et alii 2002: Gh. Lazarovici, V. Cavruc, S.A. Luca, D. Buzea, C. Suciu, *Descoperiri eneolitice de la Păuleni. Campania 2001*, în *Angustia* 7, 2002, p. 19-40.

Lazarovici Gh. et alii 2002a: Gh. Lazarovici, L. Ghergari, C. Ionescu, *Artefacte ceramice din neoliticul mijlociu în Transilvania cultura CCTLNI din statiunea Zau (jud. Mures)*, în *Angustia*, 7, 2002, p. 7-17.

Lazarovici Gh. et alii 2002b: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, M Frențiu, *Statistical analisys of the archaeological material from Ruginoasa settlement (Cucuteni A3 phase), Iasi district*, în *Annals of the Tiberiu Popovici Seminar of Functional Equations Approximation and Convexity*, vol. I, Cluj-Napoca, 2003, p. 169-186.

Lazarovici Gh. et alii 2003 : Gh. Lazarovici, S. Petrescu, D. Negrei, S. Ion, D. Gurgu, *Balta Sărată. Campaniile 1992-2003 (I. Arhitectura)*, în *Tibiscum* XI, 2003, p.143-198

Lazarovici Gh. et alii 2004: Gh. Lazarovici, S. Petrescu, D. Țârdoiu, D. Negrei, S. Ioan, *Balta Sărată*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004.

Lazarovici Gh. et alii 2004a: Gh. Lazarovici, I. Bâltean, P. Biagi, M. Spataro, C.-M. Lazarovici, S. Colesniuc, P. Vrâncean, *Petrestii de Jos. com. Petrestii de Jos, jud. Cluj. Punct Cheile Turzii*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004.

Lazarovici Gh. et alii 2005: Gh. Lazarovici, G. Miu, M. Merlini, în *Tibiscum* XIII sub tipar.

Lazarovici Gh. et alii 2005a: Gh. Lazarovici, F. Drașovean, V. Cedică, A. Fota, M. Merlini, S. Angeleski, P. Ucelli, Z. Maxim, D. Bindea, C.-M. Lazarovici, S. Petrescu, D. Negrei, S. Ioan, D. Gurgu, C. Roman, D. Diaconescu, O. Chitic, A. Tatar, T. Daroczy, D. Zenobia, L. Bojincu, F. Burlacu, *Parța*, în *CCAR. Campania 2004, CIMEC* 2005.

Lazarovici Gh. et alii 2005b: Gh. Lazarovici, M. Merlini, Z. Maxim, C.-M. Lazarovici, P. Ucelli, S. Petrescu, S. Ioan, D. Negrei, D. Gurgu, C. Roman, D. Diaconescu, S. Angeleski, O. Chitic, *Şantierul arheologic Parța. Casa Cerbului. 1-15 iulie 2005*, în *Patrimonium Banaticum*, IV, 2005, p. 27 – 72.

Lazarovici Gh. et alii 2005c: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, E. Jilot, Z. Maxim, *Absolute Chronology of the Banat Culture*, în *Scripta praehistorica*, Iași 2005, p. 179-191.

Lazarovici Gh. et alii 2006: Gh. Lazarovici, P. Biagi, M. Spataro, C.-M. Lazarovici, S. Colesniuc, C. Suciu, C. Roman, O. Chitic, S. Angeleski, A.Tatar, *Petrești de Jos, com. Petrești, jud. Cluj. Punct Cheile Turzii. Campania 2004*, în *CCAR. Campania 2005*, CIMEC 2006.

Lazarovici Gh. et alii 2006a: *Țaga. Cercetările din 2006*, ms.

Lazarovici Gh. et alii 2006b: Gh. Lazarovici, M. Merlinii, P. Ucelli, S. Petrescu, D. Negrei, C.-M. Lazarovici, A. Mateș, D. Gurgu, ș. a., *Şantierul arheologic Parța. Casa Cerbului. Raport, cercetările din 2006*, ms.

Lazăr V. 1995: *Repertoriul arheologic al Județului Mureș*, Târgu Mureș 1995.

Lazăr V. 1996: *Zau de Câmpie- La Grădiniță*, în *CCA. Campania 1995*. Brăila 1996, p.138-139.

Lazăr V. 1998: *Zau de Câmpie - La grădiniță, - La bufet, - Casa Cocoară*, în *CCAR*, indice 1739

Lăzurcă E. 1995: *Trestnic – o nouă așezare neolitică pe teritoriul județului Tulcea*, în *Peuce* XI, 1995, p. 7-48.

https://biblioteca-digitala.ro

Leahu V. 1963: *Săpăturile arheologice de la Giulesti - Sărbi*, în *Cercetări arheologice în Bucuresti*, Muzeul de istorie și artă al municipiului București, 1963, p. 179-219, 253-259.

Le Brun A. 1989: *La Néolithisation de Chypre*, în *Néolithisation de Proche et Moyen Orient, Méditerranée orientale, Nord de l'Afrique, Europe méridionale, Chine, Amerique du Sud*, în *BAR*, IS, 516, 1989, p. 95-109.

Leković V. 1990: *The Vinčanization of the Starčevo culture*, în *Vinča and its World*, Belgrade 1990, p. 67-74.

Lenneis E. 2005: *Traces du Rubané dans l'architecture Cucuteni*, în *Cucuteni 120 ans des recherches*, 2005, p. 55-64.

Lenneis E., Stadler P. 1995: *Zur Absolutchronologie der Linearbandkeramik aufgrund von 14C/Daten*, în *Archäologie Österreichs*, 1995, 6/2, p. 4-13.

Lenneis E. et alii 1995: E. Lenneis, Ch. Neugebauer-Maresch, E. Ruttkay, *Jung-Steinzeit im Osten Österreichs*, St. Pölten-Wien 1995.

Lenneis E. et alii 2001: E. Lenneis, J. Lüning, D. Gronenbom, A. Kreuz, E. Pucher, P. Stadler, H. Stäuble, J. Schalich, *Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen*, în *Universitätsforschngen zur prähistorischen Archäologie*, Bd. 82, Bonn, Habelt 2001.

Letica Z. 1969: *Vlassac, nouvel habitat de la culture de Lepenski Vir à Djerdap*, în *ArhJug*, X, 1969, p. 7-11.

Letica Z. 1971/1973: *Vlassac – habitat épipaleolithique dans la région des Portes de Fer*, în *Actes VIIII CISPP*, II, Belgrad, 1971, p. 188-192.

Letica Z. 1974: *Sahranjivanije i pogrebni rituali u kulturi Lepenskog Vira. Počeci ranih zemljorad kultura Vojvodinii i Srpskom Podunavlju*, în *Materialj*, 10, 1974, p. 51-57.

Letica Z. 1984: *Male Livadice*, în *Starinar*, XXXIII-XXXXIV, 1984, p. 185-186.

Letica Z. 1984a: în *Vinča*, Beograd, 1984, p. 225-229.

Lévi É. s. a.: *Misterele Kabalei. Armonia ocultă a celor două testamente continută în profeția lui Iezechiel si Apocalipsa Sfântului Ioan*, Oradea.

Lichardus J. 1964: în *ArchRozhl*, 16, 6, 1964, p. 841-879.

Lichardus J. 1967: în *SympNitra*, 1967, p. 1-14.

Lichardus J. 1968: *Iaskuna Domica*, Bratislava, 1968.

Lichardus J. 1972: *Beitrag zur Chronologischen Stellung des Ostlichen Linianbandkeramik in des Slowakai*, în *AFB*, 1972, Szekesfehervár, S. 107-121.

Lichardus J. 1974: *Studien zur Bükker Kultur*, Bonn, 1974.

Lichter C. 1993: *Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums*, Internationale Archäologie, Band 18, München 1993.

Lichter C. 2001: *Untersuchungen zu den Bestattungssitten des Südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums*, BK, V, Mainz am Rhein 2001.

Ljamić-Valović N. 1989: *Eine unbekante Fund aus dem Djerdap-Gebiet und seine Bedeutung für dem Komplex der Öpferaltäre von Lepenski Vir*, în *ArchKorresp*, 12, 4, 1982, p. 429-439.

Lodewijckx M. 1990: *Les deux sites rubanés de Wange et d'Overhespen (Belgique, prov. Brabant)*, în *Rubané&Cardial*, 1990, p. 95-104.

Luca S. A. 1985a: *Săpăturile arheologice de salvare de la Liubcova – Omița. Raport preliminar pe anul 1985*, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 465-468.

Luca S. A. 1985b: *Observații pe marginea unui material ceramic inedit de la Bodrogu Nou (Către Vale)*, în *Crisia*, 15, 1985, p. 279-291.

Luca S. A. 1987: *Așezarea Starčevo-Cris de la Liubcova – Omița (Săpăturile anului 1985)*, în *Banatica*, X, 1987, p. 13-23

Luca S. A. 1987a: *Un atelier de perforat topoare la Lipova - Hodaie*, în *Ziridava*, XV-XVI, Arad, 1987, p. 25-28.

Luca S. A. 1990: *Contribuții la istoria artei neolitice. Plastica asezării de la Liubcova-Omița (jud. Caras-Severin)*, în *Banatica*, X, 1990, p. 6-44.

Luca S. A. 1990a: *Precizări asupra încadrării cronologice și culturale a statuetei de la Liubcova*, în *Apulum*, XXVI, 1990, p. 49-54.

Luca S. A. 1990b: *Despre cea mai timpurie fază a culturii Bodrogkeresztúr în România. Asezarea de la Pecica Forgaci*, în *Symposia Thracologica*, 8, București 1990, p. 89-92.

Luca S. A. 1991: *Liubcova-Omița*. Reșița, 1991 (*ediție bilingvă*), 20 pagini.

Luca S. A. 1991a: voci în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991.

Luca S. A. 1993: *A new special discovery from Turdaș*, în *Banatica*, 12, 1993, p. 21-23.

Luca S. A. 1993a: *Așezarea eneolitică de la Jupa-Sud (jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscum*, 8, 1993, p. 27-34.

Luca S. A. 1993b: *Cea mai timpurie manifestare Vinča C în Clisura Dunării (I)*, în *Apulum*, 27-30, 1990-1993, p. 63-78.

Luca S. A. 1994a: *Complexul ritual de la Orăstie - Dealul Pemilor, punct X2, (jud. Hunedoara)*, în *SCIVA*, 45, 1994, 4, p. 363-367.

Luca S. A. 1995: *Așezarea aparținînd culturii Starčevo-Criș de la Pojejena-Nucet (jud. Caraș-Severin). Campania anului 1986*, în *Banatica*, 13.1, 1995, p. 5-22.

Luca S. A. 1995a: *Așezarea de la Turdaș - situația actuală a sitului arheologic (I)*, în *AnICSUS*, 2, Sibiu 1995, p. 33-36.

Luca S. A. 1995-1996: *Die Vinča Siedlung aus Rumess (Romos). Die A -Phase der Vinča Kultur in Siebenbürgen*, în *Sargetia*, 26, 1995-1996, 1, p. 45-62.

Luca S. A. 1996: *Încadrarea cronologică și culturală a așezării neolitice de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2*, în *Corviniana*, 2, 1996, p. 23-28.

Luca S. A. 1996a: *Eine Rituelle Anlage in Turdaș - Luncă, (Kreis Hunedoara)*, în *Forscungen zur Volks-und Landeskunde*, 39, 1-2, Sibiu, p. 121-126.

https://biblioteca-digitala.ro

Luca S. A. 1996b: *Așezarea de la Turdas. Situația actuală a sitului arheologic (II)*, în *AnICSUS*, 3, 1996, p. 33-35

Luca S. A. 1996c: *Ilidia-Ogasul cu Raci, Iosaș-Anele, Mintia-Gerhat, Pecica-Forgaci, Pojejena-Nucet, Ticvaniu Mare*, voci în *Situri arheologice cercetate* în perioada 1983-1992, Brăila 1996, p. 62, 72, 85, 89-115-116.

Luca S. A. 1997: *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul Pemilor (punct X2)*, *BMA*, IV, Ed. Altip, Alba Iulia, 1997.

Luca S. A. 1998: *Libcova -Orniță, monografie arheologică*, Ed. Macarie, Târgoviște 1998.

Luca S. A. 1998a: *La nécropole appartenant á la culture Turdaș trouvée á Orăștie-Dealul Pemilor, Point X 2*, în *Istorie și tradiție în spațiul românesc*, 4, Sibiu, 1998, p. 36-45.

Luca S. A. 1998-1999: *Necropola aparținând culturii Turdas descoperită la Orăstie-Dealul Pemilor, punct X 2*, în *Studii și Comunicări Satu Mare*, 15-16, Satu Mare, 1998-1999, p. 11-18.

Luca S. A. 1999: *Sfârsitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României - Cultura Bodrogkeresztúr*, *BMA*, Ed. Altip, Alba Iulia, 1999.

Luca S. A. 1999-2000: *Aspekten des Neolithikums und des Äneolithikums aus dem Süden und Südwesten Siebenbürgens*, în *AnB S.N.*, 7-8, Timișoara, 1999-2000, p. 53-74.

Luca S. A. 2000: *Necropola turdășană de la Orăstie-Dealul Pemilor. punct X 2* , în *Banatica*, 15, 2000, p. 59-66.

Luca S. A. 2001: *Așezări neolitice pe Valea Muresului (II). Noi cercetări arheologice la Turdaș -Luncă. I. Campaniile anilor 1992-1995*, *BMA*, XVII, Ed. Economică, București, 2001.

Luca S. A. 2001b: *Archaeologische untersuchungen bei Grosswaradein – Salca... und einige probleme bezüglich der Salca – Herpály*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*, Timișoara 2001, p. 123-189.

Luca S. A. 2002: *Date despre „Statueta de la Liubcova II" jud. Caraș – Severin*, în *ActaTS*, I, 2002, p. 15-28.

Luca S. A. 2003: *Roșcani. Cercetări arheologice*, Ed. Emia, Deva, 2003, 124 pag.

Luca S. A. 2004: *Arheologie și istorie (I). Descoperiri din județul Caraș-Severin*, *Bibl. Septemcastrensis* VII, Ed. economică, Sibiu-București, 2004.

Luca S. A. 2005: *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, *Bibl. Septemcastrensis*, VI, Ed. Economică, București, 2005.

Luca S. A. 2005a: *Repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, *Bibl. Septemcastrensis*, 14, Ed. Altip, Alba Iulia, 2005.

Luca S. A. 2006: *Aspects of the Neolithic and Eneolithic Periods in Transylvania*, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 341-366.

Luca S. A. 2006a: *La nécropole apartenant á la culture Turdas trouvée á Orăștie-Dealul Pemilor, la Lieu dit X2*, în *ActaTS*, V, 1, 2006, p. 13-27.

Luca S. A. 2006b: *A Short Prehistory of Transylvania (Romania)*, Bibliotheca Septemcastrensis XVI, Heidelberg/Sibiu 2006.

Luca S. A., Dragomir I. 1985: *Despre o nouă descoperire arheologică întâmplătoare de la Gornea-Locurile Lungi*, în *Banatica*, 8, 1995, p. 77-79.

Luca S. A., Dragomir I. 1987: *Date cu privire la o statuetă inedită de la Liubcova-Orniță (jud. Caraș Severin)*, în *Banatica* 9, 1987, p. 31-42.

Luca S. A., Dragomir I. 1989: *Die Statuete von Liubcova-Orniță (jud. Caras – Severin)*, în *Dacia*, NS, XXXIII, 1989, p. 229-233.

Luca S. A., Lazarovici Gh. 1991: *Caransebes-Tiglărie*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 31.

Luca S. A., Pinter Z.-K. 2001: *Der Böhmberg bei Broos/Orăstie. Eine Archäologische Monographie*, Sibiu 2001.

Luca S. A., Roman C. 1999: *Cercetări de suprafață în așezarea neolitică de la Valea Nandrului-La Dos (jud. Hunedoara)*, în *Corviniana*, 5, Hunedoara, 1999, p. 12-38.

Luca S. A., Suciu C. 2006: *The Beginning of the Early Neolithic in Transylvania*, în *Scripta praehistorica*, Iași 2005, p.139-156

Luca S. A. et alii 1997: S. A. Luca, C. Roman, M. Băicoană, *Materiale arheologice din peșteri ale județului Hunedoara (I)*, în *Corviniana*, 3, Hunedoara, 1997, p. 17-32.

Luca S. A. et alii 1998: S. A. Luca, N. Boroffka, M. Ciută, *Așezarea neolitică aparținând culturii Starčevo-Criș de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X 8 (campaniile 1993-1994)*, în *Apulum*, 35, Alba Iulia, 1998, p. 17-30.

Luca S. A. et alii 1998a: *Hunedoara-Grădina Castelului, Miercurea Sibiului-Petriș, Peștera Cauce, Turdaș Luncă*, în *CCA*, București 1998, p. 30, 44, 51, 83.

Luca S. A. et alii 2000: *Hunedoara-Grădina Castelului, Miercurea Sibiului-Petriș, Peștera Cauce*, în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, p. 24, 100-101, 143-144.

Luca S. A. et alii 2000a: S. A. Luca, H. Ciugudean, A. Dragotă, C. Roman, *Faza timpurie a culturii Vinča în Transilvania. Repere ale orizontului cronologic și etnocultural*, în *Angustia*, 5, Sfântu-Gheorghe, 2000, p. 37-72.

Luca S. A. et alii 2003: S. A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, *Bibl. Septemcastrensis*, 3, Ed. Economică, Sibiu, 2003, 320 pag.

Luca S. A. et alii 2004: S. A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, *Cercetări arheologice în Peștera Cauce*, vol. I, în *Bibliotheca Septemcastrensis*, IV, Sibiu 2004, 297 pag.

Luca S. A. et alii 2005: S. A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, H. Ciugudean, G. El Susi, C. Beldiman, *Cercetări arheologice în Peștera Cauce*, vol. II, *Bibl. Septemcastrensis*, V, Sibiu 2005.

Luca S. A. et alii 2006: S. A. Luca, D. Diaconescu, A. Georgescu, C. Suciu, *Cercetările arheologice de la Miercurea Sibiului – Petriș (jud. Sibiu). Campaniile anilor 1997 – 2005*, în Brukenthal *Acta* Musei I.1., Sibiu 2006, p. 9-19.

Makarevič M. L. 1960: *Ob ideologičeskikh predstavlenijakh u tripol'skikh plemen*, în *ZOAO*, I/34, Odessa, 1960, p. 290-301.

Makkay J. 1964: *Early Near Eastern and South-East European Gods*, în *ActaArchHun*, 16, 1964, p. 3-64.

https://biblioteca-digitala.ro

Makkay J. 1969: *The Late Neolithic Tordos Group of Signs*, în *Alba Regia*, X, Székesfehérvár 1969, p. 9-49.

Makkay J. 1971: *Altorientalische Parallelen zu dem ältesten Heiligtumstypen Südosteuropas*, în *Alba Regia*, 11, 1970 (1971), p. 137-144

Makkay J. 1978: *Excavations at Bicske. I. The Early Neolithic - The Earliest Linear Band Ceramic*, în *Alba Regia* 16, 1978, p. 9-60.

Makkay J. 1984: *Early Stamp Seals in South-East Europe*, Budapest 1984.

Makkay J. 1990: *Tartariai leletek*, Ed. Akademiai Kiadó, Budapest, 1990.

Makkay J. 1990*a*: *The Protovinča Problem - as seen from the Northernmost Frontier*, în *Vinča and its World*, Beograd, 1990, p. 113-122.

Makkay J. 1992: *A Linear Pottry culture refuse pit and two contracted burials from the site Endröd - Őregszőlők XI*, în *Cultural and Landscape in South – East Hungary*, I, Budapest 1992, p. 336.

Makkay J. 1992*a*: *Excavations at the Körös culture settlement of Endröd - Őregszőlők 119 in 1986-1989*, în *Cultural and Landscape in South-East Hungary*, I, Budapest 1992, p. 121-193.

Makkay J. 1996: *Theories about the Origin, the Distribution and the End of the Körös Culture, în At the Fringes of three Worlds. Hunter-Gatheres and Farmers in the Middle Tisza Valley*, Szolnok, 1996, p. 35-70.

Makkay J. 2005: *Ein Gründungsöpfer der Tiszapolgár-Kultur von Vésztö Mágor*, în *Scripta praehistorica*, Iași 2005, p. 201-215.

Makkay J., Iercoșan N. 1995: *Neoliticul din zona Tisei superioare*, catalogul expoziției, august 1995.

Mantu C.-M. 1987: *Descoperiri arheologice de la Mălusteni (jud. Vaslui)*, în *ArhMold*, XI, Iași, p. 191-206.

Mantu C.-M. 1991: *The Starčevo-Criș Settlement from Poienesti, Vaslui County*, în *Banatica*, 11, p. 173-183.

Mantu C.-M. 1993: *Anthropomorphic Representations on the Precucuteni-Cucuteni Cultures*, în *Anatolica* 19, Istanbul 1993, p. 129-141.

Mantu C.-M. 1995: *Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România*, în *SCIVA*, 46,1995, 3-4, p. 213-235.

Mantu C.-M. 1998: *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, *BMAntiq* V, Piatra Neamț 1998, 324 p.

Mantu C.-M. 1998*a*: *The Absolute Chronology of the Romanian Neolithic and the Aeneolithic/Chalcolithic Periods. The State of the Research*, în *Actes du colloque "C14 Archéologie"*, Lyon, 1998, p. 225-231.

Mantu C.-M. 1998b: *Absolute Chronology of Neolithic Cultures in Romania and Relations with the Aegeo – Anatolian World*, în *Prehistoire d'Anatolie. Génèse de deux mondes*, *ERAUL*, 85, I, 1998, p. 159-174.

Mantu C.-M. 1998c: *Cronologia absolută a culturilor neolitice din România si relatiile cu lumea egeo-anatoliană*, în *Cercetări istorice*, Iași 1998, p. 83-100.

Mantu C.-M. 2000: *Relative and Absolute Chronology of the Romanian Neolithic*, în *AnB*, S.N., *Arheologie-Istorie*, VII-VIII, 1999-2000, Edit. Mirton, Timișoara 2000, p. 75-105.

Mantu C.-M., Alexandrescu E. 1994: *Colecția N. N. Moroșan de la laboratorul de geologie si paleontologie a Universității din Iasi*, în *SCIVA*, 45, 1994, 3, p. 289-292.

Mantu C.-M., Dumitroaia Gh. 1997: *Catalogue*, în *Cucuteni 1997*, p. 176-239.

Mantu C.-M. et alii 1992: C.-M. Mantu, A. Mantu, I. Scorțanu, *Date în legătură cu așezarea Starčevo-Criș de la Poienesti, jud. Vaslui*, în *SCIVA*, 43, 1992, 2, p. 149-177.

Marangou Ch. 1992: *Figurines et miniatures du Néolithique Récent et du Bronze Ancien en Gréce*, BAR International Series, 576, 1992.

Marchevici V. I. 1971: *Itogi rabot Moldavskoi neoliticeskoi expedîții*, în *Arheologiceskie otkrîtija 1970 goda*, Moskova, 1971, p. 356-358.

Marchevici V. I. 1987: *Les temps anciens nous sont proches*, Chișinău, Edit. "Timpul", 1987.

Marchevici V. I. 1992: *Rannetripolskoe poselenie Koshernitsa I*, în *ArhChisinău*, 1992, p. 28-45.

Marchevici V. I. 1996: *Cosernita I*, în *Situri arheologice*, Brăila, 1996, p. 35-36.

Mareș I. 1993: *Modele din lut ars reprezentând locuințe și sanctuare eneolitice descoperite pe teritoriul României*, în *Suceava* XX, 1993, p. 23-42

Mareș I. 2002: *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Ed. Bucovina istorică, Suceava 2002.

Marinescu Fl. 1969: *Așezări fortificate neolitice din România*, în *StComSibiu*, 14, 1969, p. 7-32.

Marinescu-Bîlcu S. 1971: *Aspects tardifs de la civilisation à céramique rubanée et sa contribution à la génèse de la civilisation Precucuteni*, în *PZ* 46, 1, 1971, p. 4-36.

Marinescu-Bîlcu S. 1974: *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Edit. Academiei R.S.R., București 1974.

Marinescu-Bîlcu S. 1975: *Asupra unor probleme ale culturii Criș*, în *SCIVA*, 22, 1975, 4, p. 487-506.

Marinescu-Bîlcu S. 1976: *Relații între culturile Precucuteni și Boian Gumelnița*, în *SCIV*, 27, 1976, 3, p. 347-354.

Marinescu-Bîlcu S. 1981: *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, în BAR International Series, 107, Oxford 1981.

Marinescu-Bîlcu S. 1981*a*: *În ce zonă și cum s-a putut face trecerea de la ultima fază a culturii Precucuteni la prima fază a culturii Cucuteni*, în *StComSibiu*, 21, 1981, p. 30-34.

Marinescu-Bîlcu S. 1985: *Începuturile și etapele culturii Precucuteni și relațiile sale cu cultura Tripolie*, în *MemAntiq* IX-XI (1977-1979), 1985, p. 419-428.

Marinescu-Bîlcu S. 1993: *Les Carpates Orientales et la Moldavie*, în *AtlasNE*, 1993, p. 191-241.

Marinescu-Bîlcu S. 1997: *Considerații pe marginea organizării interne a unora dintre așezările culturilor din Complexul Precucuteni-Cucuteni*, în *CultCivDunJos*, XV, 1997, p.165-201.

https://biblioteca-digitala.ro

Marinescu-Bîlcu S. 1998-2000: *Sur l'organisation interne des certaines stations des cultures des complexes Boian-Gumelnița et Precucuteni-Cucuteni*, în *Cercetări arheologice* XI, 1998-2000, p. 321-336.

Marinescu-Bîlcu S. et alii 1985: S. Marinescu-Bîlcu, M. Cârciumaru, A. Muraru, *Contribuții la ecologia locuirilor pre- și protoistorice de la Târpești*, în *MemAntiq*, IX-XI (1977-1979), 1985, p. 643-684.

Marinescu-Bîlcu S. et alii 1995: S. Marinescu-Bîlcu, Gh. Matei, E. Rența, *Ciulnița, jud. Ialomița*, în *CCA, campania 1994*, Cluj-Napoca 1995, p. 21-22.

Marta L. et alii 2002: L. Marta, C. Virag, C. Astaloș, *Halmeu, com. Halmeu. Jud. Satu Mare. Punct Király Domb*, în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 151.

Masson E. 1977: *L'apparition de l'écriture à Chypre. Temoignage probable des contactes entre l'île de Crete et l'île de Chypre au cours de la premiére moitie du deuxiéme millenaire*, în *Acts of the International Archaeological Symposium. The relations between Cyprus and Crete. ca. 2000-500 B. C.*, 1977, p.134-138.

Masson E. 1984: *L' écriture dans les civilisations danubiennes néolithiques*, în *Kadmos* XXIII, 1984, 2, p. 89-123.

Matasă C. 1946: *Frumusica, village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord, Roumanie*, 1946.

Mateescu C. N. 1949: *Săpăturile arheologice de la Vădastra*, în *Studii*, II, 1, p. 93-95.

Mateescu C. N. 1955: *Săpături de salvare si cercetări arheologice la Vădastra și împrejurimi*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 447-455.

Mateescu C. N. 1957: *Săpături arheologice la Crusovu*, în *Materiale* III, 1957, p. 103-113.

Mateescu C. N. 1959: *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale* V, 1959, p. 61-72.

Mateescu C. N. 1962: *Principaux résultats des nouvelles fouilles de Vădastra*, în *ArchRozhl*, XIV, 3, Praga, 1962, p. 404-420.

Mateescu C. N. 1962a: *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale* VIII, 1962, p. 188-191.

Mateescu C. N. 1970: *Săpături arheologice la Vădastra (1960-1966)*, în *Materiale* IX, 1970, p. 67-74.

Mateescu C. N. 1972: *Der Graben der Niederlassung von Vădastra. Beitrag zum Studium der neolithischen Graben an der unteren Donau*, în *Dacia* N.S. XVI, 1972, p. 29-37.

Mateescu C. N. 1973: *Săpături arheologice la Vădastra (1970)*, în *Materiale* X, 1973, p. 19-23.

Mateescu C. N. 1978: *Contribution to the study of Neolithic dwellings in Romania - a dwelling of the second phase of the Vădastra culture (Middle Neolithic)*, în *Dacia NS*, XXII, 1978, p. 65-71.

Matei Al. et alii 2002: Al. Matei, I. Bejinariu, S. Băcueț-Crișan, D. Gh. Tamba, D. Băcueț-Crișan, D. Sana , *Port – Corău III*, în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, index 154.

Matei A. V. et alii 2004: A. V. Matei, S. Băcueț - Crișan, I. Bejinariu, H. Pop, D. Băcueț-Crișan, A. Cârstea, *Pericei, Keler tag*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004, indice 166.

Mathé M. Sz. 1979: *Neuzeitliche Siedlung in Fundgebiet Berettyószentmarton. Morotva*, în *DDM*, 1979, p. 55-56.

Matz F. 1969: *Creta. Micene, Troia*, București 1969.

Maxim Z. 1991: *Sinteza Iclod – Petrești*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara 1991, p. 137-140.

Maxim Z. 1995a: *Asezarea neolitică de la Viisoara (jud. Cluj)*, în *ActaMN*, 32, I, 1995, p. 723-727.

Maxim Z. 1999: *Neo-eneoliticul din Transilvania*, BMN, XIX, Cluj-Napoca 1999.

Maxim Z. 2000a: *Utilajul litic cioplit de la Leț*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 27-36.

Maxim Z. 2005: *Pruniș la Cruce*, în *CCAR. Campania 2004*, CIMEC 2005.

Maxim - Alaiba R. 1983-1984: *Locuința nr. 1 din așezarea Cucuteni A3 de la Dumesti (Vaslui)*, în *AMM* V-VI, 1983-1984, p. 99-148.

Maxim-Kalmar Z. 1991a: *Sinteze Iclod-Petrești*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 137-138.

Maxim-Kalmar Z. 1991: *Turdas*, Cluj-Napoca 1991.

Maxim–Kalmar Z., Tarcea L. 1999: *Analiza matematică și statistică a ceramicii și plasticii civilizației cucuteniene de la Trușesti-Țuguieta*, în Petrescu-Dîmbovița M. et alii 1999, p. 647-674.

Mayer-Arendt W. 1989: *Überlegungen zur Herkunft des linienbankeramikschen Langhauses*, în *Neolithic of Sotheastern Europe and Its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica Hungarica, II*, Budapest, 1989, p. 183 -189.

Mayer-Arendt W. 1991: *Zu Tells und Tellartigen siedlungen im Spätneolithikum ost-Ungarns, Siebenbürgens und des Banat. Überlegungen zu Enstehung und Funktion*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 76-85.

McPheron A., Srejović D. 1971: *Early Farming Cultures in Central Serbia (Eastern Yugoslavia)*, în *NMKragujevac*, 1971, 1-14; 15-26.

Medeleț Fl. 1994: *Calendarul săteanului bănățean*, Timișoara.

Medeleț Fl. 1997: *Muzeul Banatului. File de cronică, I. 1872-1918*, Ed. Mirton, Timișoara 1997.

Medeleț Fl., Bugilan I. 1974: *Câteva puncte arheologice din județul Timiș*, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 81-92.

Medeleț Fl., Bugilan 1987: *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, 9, p. 87-198.

Mellaart J. 1962: *Excavations at Çatal Hüyük, first preliminary report, 1961*, în *Anatolian Studies* 12, 1962, p. 41-65.

Mellaart J. 1963: *Excavations at Çatal Hüyük, second preliminary report, 1962*, în *Anatolian Studies* 13, 1963, p. 43-103.

Mellaart J. 1964: *Excavations at Çatal Hüyük, third preliminary report, 1963*, în *Anatolian Studies* 14, 1964, p. 39-119.

Mellaart J. 1965: *Earliest Civilizations of the Near East, 1965*.

Mellaart J. 1966: *Excavations at Çatal Hüyük, fourth preliminary report, 1965*, în *Anatolian Studies* 16, 1996, p. 15-191.

Mellaart J. 1967: *Çatal Hüyük. A Neolithic town in Anatolia*, London, 1967, Thames and Hudson.

https://biblioteca-digitala.ro

Mellaart J. 1975: *The Neolithic of the Near East*. London 1975, Thames and Hudson.

Merlini M. 2004: comunicare la *„International Symposium on the Neolithic Symbol System of Sotheast Europe"*, Novi Sad, mai iunie 2004.

Merlini M. 2005: *La scrittura é nata in Europa?*, Avverbi, Roma, 2004.

Merlini M. 2005a: *Semiotic approach to the features of the „Danube Script"*, în *Documenta Praehistorica* XXXII, p. 233-251.

Merlini M., Lazarovici Gh. 2006: *Dating Tărtăria tablets: new archeological evidence*, sub tipar în BAR International Series, ed. L. Nikolova, 2006.

Miclea I., Florescu R. 1980: *Dacia Preistorică*, București 1980.

Micu C. 1999: *Cercetarea de la Isaccea-Suhat. Așezarea Boian-Giulești*, în *Civilizatia Boian pe teritoriul României*, Călărași 1999.

Mikluho Maklai N. N. 1959: *Jurnal de călătorie. 1873-1887*, vol. I-II, București 1959.

Milleker Fl. 1939: *Vorgeschichte des Banat. Aeneolithikum*, în *Starinar*, 14, 1939, p. 129-140.

Miloia J. 1931: *Săpăturile de la Parța (campania 1931)*, în *AnB*, IV, 2, p. 171-186, 16 fig.

Milojčić Vl. 1943-1944: *Das Ältere Neolithikum in Serbien*, Wien 1943.

Milojčić Vl. 1944-1945: *Recenzie, J. Gaul, The Neolithic Period in Bulgaria*, în *Germania*, 28, 1944 -1945, p. 208-210

Milojčić Vl. 1949a: *Chronologie der jungeren Steinzeit Mittel-und Südosteuropas*, Berlin 1949.

Milojčić Vl. 1949b: *South-Easten Elements in the Prehistoric Civilization of Serbia*, în *ANBSA*, 44, 1949, p. 257-299.

Milojčić Vl. 1950: *Körös - Starčevo - Vinča*, în *Reinecke Festschrift*, 1950, S. 108-118.

Milojčić Vl. 1955: *Zur Fragen der Schnurkeramik in Griechenland*, în *Germania*, 33, 1955, S. 151-154.

Milojčić Vl. 1956: *Die erste präkeramische bauerliche Siedlung der Jungsteinzeit in Europa*, în *Germania*, 34, 1956, S. 208-210.

Milojčić Vl. 1958/1959: *Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien (1953-1958)*, în *JahrbRGZM*, 6, S. 1-56.

Milojčić Vl. 1960: *Hauptergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien. 1953-1958*, Bonn 1960.

Milojčić Vl. 1965: *Die Tontafeln von Tărtăria und die absolute Chronologie de Mitteleuropaischen Neolithikums*, în *Germania*, 43, 1965, S. 261-264.

Milojčić Vl. 1967: *Die Absolute Chronologie der Jungeren Steinzeit in Südosteuropa und die Ergebnisse der Radiocarbon - C 14 - Methode*, în *JahrbRGZM*, 14, 1967, S. 9-28.

Milojčić Vl. 1983: *Siedlungen und Bauten*, în H. Hauptmann, Vl. Milojčić, *Das Otzaki Magula II. Die Mittlere Neolthikum*, *BAM*, 20, Heidelberg, 1983.

Milojčić Vl. 1983a: *Stratigraphie*, în H. Hauptmann, Vl. Milojčić, *Otzaki Magula III. Das Spät Neolithikum und das Chalcolithikum*. *BAM*, 20, Heidelberg 1983.

Milojčić Vl., von Zumbusch J. 1971: *Das Frühneolithikum*, Bonn, 1971.

Minichreiter K. 2006: *Development of the Starčevo Culture in the Territory of continental Croatia*, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrad, 2006, p. 79-97.

Mirea P. 2005: *Consideratii asupra locuirii Starčevo-Cris din sud-vestul Munteniei*. în *CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 37-52.

Mitrea B. et alii 1953: B. Mitrea, C. Preda, S. Morintz, C. Mateescu, *Şantierul Spanțov*, în *SCIV* 4, 1953, 1-2, p. 223-224.

Miu G. 2004: *Analiza antropologică a scheletului din groapa de cult de la Tărtăria*, simpozionul „Aspects of spiritual life in South East Europe from Prehistory to the Middle Age", Iași 2004.

Mock R. E. 1976: *Anza I-III (pre-Vinča). Ceramics*, în *Neolithic Macedonia as reflected by Excavations at Anza, Southeast Jugoslavia*, ed. M. Gimbutas, ser. *Monumenta Archaeologica*, Institute of Archeology The University of California, Los Angeles 1976, p. 78-115.

Moga M. 1958: *Vasele de cult cu picioare din regiunea dunăreană*, în *Apulum*, III, 1947-1949 (1958), p. 71-73.

Moga M. 1962-1963: *Parța, raport*, ms.

Moga M. 1964: *Muzeul Regional al Banatului*, în *RevMuz*, 3, 1964, p. 294-296.

Moga M., Radu O. 1977: *O contribuție la cunoașterea culturii Tisa în lumina descoperirilor de la Hodoni (1959-1960)*, în *StComCaransebes*, II, Caransebeș, 1977, p. 231-239.

Monah D. 1976: *Sondajul de salvare din așezarea neo-eneolitică de la Vermești-Comănești*, în *Carpica*, VIII, Bacău, 1976, p. 7-28.

Monah D. 1982: *O importantă descoperire arheologică*, în *Arta*, 7-8, 1982, p. 11-13.

Monah D. 1991: *L'exploitation du sel dans les Carpathes Orientales et ses rapports avec la culture Cucuteni-Tripolie*, în *La civilisation de Cucuteni*, 1991, p. 67-80.

Monah D. 1997: *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, *BMAntiq*, III, Piatra Neamț 1997.

Monah D. 2001: *Organizarea socială, religia și arta în epoca neo-eneolitică*, în *Istoria românilor*, vol. I, Bucuresti 2001, p. 169-189.

Monah D. 2003: *Découverts de pains et de restes d'aliments céréaliers en Europe de l'Est et Centrale. Essai de synthèse*, în *Pain, fours et foyers des temps passé, Civilisation*, vol. 49, no.1-2, 2003, p. 79-99.

Monah D. et alii 1982: D. Monah, Șt. Cucoș, D. N. Popovici, S. Antonescu, *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău*, în *Cercetări arheologice*, V, 1982, p. 9-18.

https://biblioteca-digitala.ro

Monah D. et alii 1983: D. Monah, Șt. Cucoș, D. N. Popovici, S. Antonescu, Gh. Dumitroaia, *Cercetările arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *Cercetări arheologice*, VI, 1983, p. 3-22.

Monah D. et alii 1987: D. Monah, D. N. Popovici, Gh. Dumitroaia, Șt. Cucoș, A. Bujor, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *MemAntiq*, XV-XVII, (1983-1985), 1987, p. 9-20.

Monah D. et alii 1997: D. Monah, F. Monah, C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, *Cucuteni. The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe*, ed. C.-M. Mantu, A. Tsaravopoulos, Gh. Dumitroaia, Athena Publishing&Printing House, Bucharest 1997, 246 p.

Monah D. et alii 2001: D. Monah, D. N. Popovici, Gh. Dumitroaia, F. Monah, Gh. Lupașcu, V. Cotiugă, C. Bem, A. Bălășescu, D. Moisă, V. Radu, C. Haită, N. Șorloaica, *Poduri, Com. Poduri, jud. Bacău, Punct. Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 190-198.

Monah D. et alii 2002: D. Monah, D. N. Popovici, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Bem, A. Bălășescu, V. Radu, C. Haită, C. Preoteasa, Gh. Lupașcu, V. Cotiugă, *Poduri, Com. Poduri, jud. Bacău, Punct. Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 242-246.

Monah D. et alii 2003: D. Monah, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, *Poduri - Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, Piatra Neamț 2003.

Monah D. et alii 2004: D. Monah, V. Cotiugă, O. Cotoi, *Construcții experimentale pentru culturile Precucuteni și Cucuteni*, în *ArhMold*, XXVII, 2004, p. 41-60.

Monah D. et alii 2006: D. Monah, F. Monah, B. Minea, Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, C. Preoteasa, D. Nicola, L. Uță, I. Grădinaru, D. Popovici, C. Bem, G. Bodi, A. Bălășescu, V. Radu, C. Haită, L. Bejenaru, *Poduri, Com. Poduri, jud. Bacău, Punct. Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2005*, CIMEC 2006, p. 275-277.

Morariu V. V. 1996: *Proporțiille corpului uman în unele reprezentări neolitice*, în *ActaMN*, 33, I, p. 531-547.

Morariu V. V. 1996a: *Analiza proporțiilor sanctuarului si locuințelor neolitice de la Parța (jud. Timiș)*, în *ActaMN*, 33, I, p. 523-529.

Morariu V. V. et alii 1990: V. V. Morariu, V. Salvan, T. Frangopol, *Dimensional Analysis of ancient Pottery*, în *Archaeometry in Romania*. 2, București 1990, p. 111-126.

Morariu V. V. et alii 1996: V. V. Morariu, D. Chis, S. Morariu, *Prospectări magnetice în asezarea neolitică de la Parța*, în *ActaMN*, 33/1, p. 549-564.

Morariu V. V. et alii 2001: V. V. Morariu, D. Chiș, S. Morariu, *Parța. monografie arheologică, cap. 3, Prospectările...* , p. 42-52.

Morintz A. 2004: *Some remarks about the connection between housemodels and real houses in Romanian Neolithic*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, ed. I. Cândea, V. Sîrbu, M. Neagu, Brăila 2004, p. 77-96.

Morintz S. 1962: *Tipuri de așezări și sisteme de fortificație si împrejmuire în cultura Gumelnița*, în *SCIV* 13, 1962, 2, p. 273-284.

Morintz S. 1963: *O asezare Boian fortificată (șanțurile de apărare ale așezării Spanțov)*, în *SCIV* 14, 1963, 2, p. 275-282.

Morintz S., Cantacuzino G. 1963: *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica*, în *Dacia*, N.S., VII; 1963, p. 27-53.

Morintz S., Ionescu B. 1968: *Cercetări arheologice în împrejurimile orasului Oltenița (1958-1967)*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 95-125.

Morintz S., Preda C. 1959: *Săpăturile de la Spanțov*, în *Materiale* V, 1959, p. 163, 165.

Morintz S., Șerbănescu D. 1974: *Cercetări arheologice la Hârșova și în împrejurimi*, în *SCIV* 25, 1974, 1, p. 47-69.

Moroz M. 1983: *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din județul Timiș din paleolitic până în evul mediu*, în *Banatica*, 7, 1983, p. 469-489.

Moroz M. 1983a: *Plastica vinčană din asezarea de la Sălbăgelu Vechi, comuna Românești*, în *Banatica* VII, 1983, p. 53-57.

Müller-Karpe H. 1968: *Handbuch der Vorgeschichte, I*, München 1968.

Müller-Karpe H. 1974: *Handbuch der Vorgeschichte, II, Jungsteinzeit*, München 1974.

Naidenova E. 2005: *Characteristics and analogies in Vădastra pottery found in South of the Danube*, în *CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 127-140.

Nandriș J. 1987: *Romanian ethnoarchaeology and the emergence and development of Cucuteni in the european context*, în *La civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 201-222.

Neagu M. 1997: *Comunitățile Bolintineanu în Câmpia Dunării*, în *Istros* VIII, 1997, p. 9-26.

Neagu M. 1999: *Gălățui-Movila Berzei*, în *Civilizația Boian pe teritoriul României*, Călărași 1999.

Neagu M. 2000: *Comunitățile Dudești-Cernica din centrul și sud-estul Câmpiei Române*, în *Istro-Pontica*, Tulcea 2000, p. 53-66.

Neagu M. 2000a: *Comunitățile Boian-Giulești din Valea Dunării*, în *Istros* X, 2000, p. 25-34.

Neagu M. 2003: *Neoliticul mijlociu la Dunărea de Jos*, Călărași 2003.

Neagu M. et alii 2001: M. Neagu, V. Parnic, Fl. Rădulescu, *Gălățui-Movila Berzei, jud. Călărași*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 85-86.

Nebelsick et alii 2004: L. D. Nebelsick, J. Sculze-Forster, H. Stäuble, *Adonis von Zschernitz - Die Kunst der ersten Bauern*, în *Archaeonaut 4, Landesamt für Archäologie, Hefte zu archäologischen Kulturdenkmälern in Sachsen*, Dresden, 2004, p. 2-24.

Necrasov O., Haimovici S. 1962: *Studiul resturilor de faună descoperite în anul 1959 la Traian (Dealul Viei și Dealul Fântânilor)*, în *Materiale*, 8, 1962, p. 261-266.

https://biblioteca-digitala.ro

Necrasov O., Haimovici S. 1970: *Studiul resturilor de faună neolitică dezhumate la santierul arheologic Traian*, în *Materiale*, 9, 1970, p. 59-66.

Necrasov O., Ştirbu M. 1981: *The Chalcolithic Paleofauna from the Settlements of Tirpesti (Precucuteni and Cucuteni A1-A2 cultures)*, în S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpesti from Prehistory to History in Eastern Romania*, 1981, BAR International Series 107, , 1981, p. 174-196.

Némety I. 2001: *Cernavoda III – Boleraz finds in north west Romania*, în *Cernavoda III – Boleraz*, Bucureşti 2001, p. 299-329.

Németi I. et alii 1998: I. Németi, G. Robert, L. Marta, *Piscolt- „Lutărie", jud. Satu Mare*, în *CCA. Campania 1997*, Călăraşi 1998, p. 57.

Németi I. et alii 2000: I. Németi, R. Gindele, S. Pop, *Moftinu*, în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, indice 123.

Nestor I. 1951: *Cultura ceramicii liniare din Moldova*, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 17-26.

Nestor I. 1957: *Raport despre sondajele de la Leţ-Várhegy*, în *Materiale*, III, 1957, p. 59-63.

Nestor I. et alii 1951: I. Nestor, A. Alexandrescu, E. Comşa, E. Zaharia-Petrescu,V. Zirra, *Săpăturile de pe santierele Valea Jijiei (Iasi-Botosani-Dorohoi) in anul 1950*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 51-76.

Neugebauer W. 2005: *„Röntgenbilder" der Erde*, în *Kreisgräben – eine runde Sache. Sechs wege zu ausgeewählten Kreisgrabenanlagen in Weinviertek. Eine Annerung an die ältesten Monumentalbauten Europas*, Ed. Berger – Horn/Wien 2005, p. 21-30.

Nica M. 1970: *Asupra originii si dezvoltării culturii Vădastra de la Fărcasele (jud. Olt)*, în *Historica*, I, 1970, p. 31-51.

Nica M. 1971: *O aşezare Starčevo-Criş lângă Basarabi*, în *SCIV*, 22, 1971, 4, p. 5-33.

Nica M. 1971*a*: *Evolutia culturală Vădastra pe baza descoperirilor de la Hotărani-Fărcasele*, în *Historica*, II, 1971, p. 5-32.

Nica M. 1976: *Cârcea, cea mai veche asezare neolitică de la sud de Carpati*, în *SCIV*, 27, 1976, 4, p. 435-463.

Nica M. 1976*a*: *La culture de Dudesti en Olténie*, în *Dacia* NS, XX, 1976, p. 71-103.

Nica M. 1977: *Nouvelles données sur le néolithique ancien d'Olténie*, în *Dacia* NS, XXI, 1977, p. 13-53.

Nica M. 1978: *Cuptoare de olărie din epoca neolitică descoperite în Oltenia*, în *Drobeta*, Drobeta-Turnu Severin *1978*, p. 18-29.

Nica M. 1979: *Raport asupra săpăturilor efectuate în asezarea neolitică Cârcea-Viaduct (jud. Olt)*, în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 29-32.

Nica M. 1980: *Raport asupra săpăturilor de la Cârcea*, în *Materiale*, 14, Tulcea 1980, p. 29-35.

Nica M. 1981: *Grădinile. O nouă asezare a neoliticului timpuriu în sud-estul Olteniei*, în *AO*, NS, 1, 1981, p. 27-39.

Nica M. 1984: *Neoliticul timpuriu si mijlociu în zona răsăriteană a Olteniei*, Craiova-Bucureşti 1984, didd. Doctorat, ms.

Nica M. 1984*a*: *Noi descoperiri arheologice la Cârcea*, în *AO*, NS, 3, 1984, p. 37-45.

Nica M. 1986: *Săpăturile arheologice din asezările neolitice de la Cârcea jud. Dolj*, în *Materiale*, 1986, p. 16-21.

Nica M. 1988: *Cârcea*, în *Materiale*, Ploieşti 1988.

Nica M. 1991: *La culture Vinča en Oltenie*, în *Banatica* 11, p. 305-322.

Nica M. 1992: *Câteva date despre aşezarea neolitică de tip Dudesti de la Drăgănesti Olt*, în *AO*, SN, 7, 1992, p. 5-18.

Nica M. 1994: *Câteva date despre asezarea neo-eneolitică de la Gârlesti (com. Mischi, jud. Dolj)*, în *AO*, SN, 9, 1994, p. 3-24.

Nica M. 1999: *Descoperiri Boian în vestul Câmpiei României. Asezarea Giulesti Piatra Sat*, în *Civilizaţia Boian pe teritoriul României. Catalogul expoziţiei*, Călăraşi, 1999.

Nica M. 2000: *Die Mesolitischen und Neolitischen Kulturen Olteniens im kontext des Mittel-und Südosteuropäischen Neolithikums*, în *AnB* SN, VII-VIII, 1999-2000, Timişoara 2000, p.133-160.

Nica M., Ciucă I. 1989: *Aşezările neolitice de la Piatra-sat (jud. Olt)*, în *AO* 6, SN, 1989, p. 17-41.

Nica M., Niţă T. 1979: *Les établissements néolithiques de Leu et Padea de la zone d'interférence des cultures Dudesti et Vinča. Un nouvel aspect du Néolithique moyen d'Oltenie*, în *Dacia* NS, XXIII, 1979, p. 31-64.

Nica M. et alii 1996: M. Nica, T. Zorzoliu, C. Fântâneanu, B. Tănăsescu, *Drăgănesti Olt, „Corboaica"*, în *CCA. Campania 1995*, Brăila 1996, p. 39-40.

Nicolăescu-Plopşor C. S., Petrescu-Dîmboviţa M. 1959: *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz*, în *Materiale*, V, 1959, p. 45-60.

Nicolăescu-Plopşor C. S. et alii 1959*a*: C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, N. Harţuche, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, în *Materiale* VI, 1959, p. 41-47.

Nicolăescu-Plopşor C. S. et alii 1965: C. S. Nicolăescu-Plopşor, M. Davidescu, P. Roman, V. Boroneanţ, *Cercetările arheologice de la Cazane*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 407-411.

Nicolăescu-Plopşor C. S. et alii 1968: C. S. Nicolăescu-Plopşor, E. Bujor, V. Boroneanţ, E. Comşa, N. Constantinescu, P. Diaconu, S. Morintz, Al. Păunescu, Gh. Popilian, P. Roman, D.V. Rosetti, *Rezultatele arheologice din Zona Porţilor de Fier*, în *Comunicări, ser. Arheologie, IV*, Craiova 1968.

Nikolov B. 1976: *Gradešnica*, Sofia 1976.

Nikolov V. 1981: *Aspekti na religiozno-mitologičnata sistema prez rannija neolit*, în *Izkustvo*, 9-10, p. 60-70.

Nikolov V. 1982: *Omamentacia na rannoneolitnata risuvana keramika ot Bălgarskie zemip. klasificacija, tipologija I sistematizacija*, Sofia 1982.

Nikolov V. 1984: *Ranneneolitiheskie kulturî v zapadnoi Bolgariji*, în *Sovetskaja Arheologija*, 2, 1984, p. 5-21.

https://biblioteca-digitala.ro

Nikolov V. 1987: *Beitrage zu den Beziehungen zwischen Vorderasien und Südosteuropa Aufgrund der frühneolithischen bemalten Keramik aus den Zentralbalkan*, în *ActaPrehArch*, 19, 1987, p. 7-18.

Nikolov V. 1989: *Das Früneolithischen Haus von Sofia-Slatina. Eine Untersuchung zur vorgeschichtlichen Bautehnik*, în *Germania*, 67, 1, 1989, p. 1-49.

Nikolov V. 1990: *Das Flusstal der Struma an der frühneolithischen Strasse von Anatolien nach Mitteleuropa*, în *Die ersten Bauern*, 2, Schweiz, Landmuseum Zürich, 1990, p. 63-69.

Nikolov V. 1990a: în *Arheologija* 33, 2-3, Sofia,1990, p. 32-38.

Nikolov V. 1991: *Längenbaumass im Frühneolithikum*, în *ArchKorresp*, 21, 1991, p. 45-48.

Nikolov V. 1992: în *ActaPrehArch*, 24, 1992, p. 232.

Nikolov V. 1993: în *Prähistorische Funde und Forschungen. Festschrift zum Gedänken an Prof. Georgi I. Georgiev*, Sofia 1993.

Nikolov V. 1997: *Two dwellings and their pottery assemblages from the Karanovo III layer in tell Karanovo*, în *Archaeology in Bulgaria*, vol. 1, No. 1, 1997, p. 15-22.

Nikolov V. 2001: *Slatina-Sofia. Data on the Early Farming cult*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*. Timișoara 2001, p. 19-31.

Nikolov V. 2001a: *Maisons néolithiques à deux étages en Thrace*, în *Arheologija*, Kniga 1-2, 2001, p. 1-12.

Nikolov V., Sirakova E. 2000: *Zwei frühneolithische Wohnhäuser aus Slatina-Sofia, în Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien*, ed. M. Lichardus Itten, J. Lichardus, V. Nikolov, Bonn 2000, p. 165-189.

Nikolov V. et alii 1989: V. Nikolov, K. Grigorova, E. Sirakova, *Die Ausgrabungen in der frühneolithischen Siedlung von Sofia-Slatina, Bulgarien, in den Jahren 1985-1988*. Separatum.

Nikolov V. et alii 1992: V. Nikolov, E. Dočeva, I. Gațov, M. Kovačeva, N. Skakun, L. Ninov, I. Stoilov – Bunkera, *Ranoneolitno zilište ot Slatina (Sofia)*, în *Raskopki i Iskopavania*, XXV, Sofia 1992.

Nițu A. 1946: *Despre semnificatia motivului pictural în formă de „casă" de la Turdas*, în *Apulum* II (1943-1945), 1946, p. 81-89.

Nițu A. 1979: *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii si periodizarea etapelor culturii cucuteniene (I)*, în *Cercetări istorice*, S.N. 9-10, 1970, p. 93-162.

Novotny B. 1950: *Jordanovska Skupina*, în *Ozbor Prehistoriske*, XIV, 1950.

Novotny B. 1958: *Slovenska mladšez kameni*, Bratislava, 1958.

Ordentlich I. 1972: *Contributia săpăturilor arheologice de pe "Dealul Vida" (comuna Sălacea, județul Bihor) la cunoașterea culturii Otomani (1)*, în *Studii si Comunicări, Satu Mare 2*, 1972, p. 63-84.

Ordentlich I. 1973: *Cercetările de la Otomani si Sălacea si locul lor în contextul culturii Otomani*, Iași 1973, rezumatul tezei de doctorat.

Ordentlich I. , Chidioșan N. 1975: *Sanctuarul de la Sălacea*, în *Studii și Comunicări Satu Mare*, 1975.

Orton C. 1980: *Matematics in Archaeology*, London, 1980, p. 43-55, 47-50.

Öszait M. 1991: *Nouveaux sites contemporains de Hacilar en Pisidie occidentale*, în *Aanatolia Antiqua*, I, 1991, p. 59-88.

Ottaway B. 1996: *Technological and Social Basis for Early Prehistoric Copper Procurement and Production in Europe*, în *XIII. Actes CISPP*, Forli, 10, 1996, p. 51-56.

Ovchinnikov E. 1996: *Ritual models of stoves*, în *Cucuteni aujourd'hui*, 1996, p. 115-119.

Özdoğan M. 1999a: *Çayönü*, în M. Özdoğan and N. Basgelen eds., *Neolithic in Turkey. The cradle of civilization, new discoveries*, Istanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayinlari, 1999, p. 35-63.

Özdoğan M. 1999b: *Concluding remarks*, în M. Özdogan and N. Basgelen eds., *Neolithic in Turkey. The cradle of civilization, new discoveries*, Istanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayinlari, 1999, p. 225-236.

Özdoğan M. 2003: *The Prehistory of Northwestern Turkey. A synoptic overview of the latest evidence*, în *Recent research in the Prehistory of the Balkans*, ed. D. V. Grammenos, Thessaloniki 2003, p. 329-368.

Özdoğan M. 2003a: *Briefning the Neolithic of Central Anatolia*, în *The CANeW Project 2003*.

Özdoğan M., Özdoğan A. 1989: *Çayönü. A Conspectus of Recent Work*, în *Colloque Préhistoire Levant II*, Maison de l'Orient/Lyon, 30 mai - 4 juin 1988, ed. CNRS, Paris, 1989, p. 65-74.

Pandrea S. 1994: *Cultura Boian-Giulesti în Câmpia Brăilei*, în *Istros* VII, 1994.

Pandrea S. 1999: *Observații referitoare la evoluția culturii Boian în NE Câmpiei Române*, în *Istros* X, 1999, p. 13-46.

Pandrea S. 2000: *Câteva observații referitoare la periodizarea culturii Boian*, în *Istros* X, 2000, p. 35-70.

Pandrea S., Vernescu M. 2005: *Câteva observații referitoare la raporturile dintre cultura Gumelnița și cultura Precucuteni*, în *CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 263-278.

Parzinger H. 1993: *Studien für Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein- , Kupfer-und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlleren Taurus*, Mainz am Rhein, 1993, Ed. Philip von Zabern.

Passek T. S. 1938: *Tripol'skie modeli žiliščia*, în *Vestnik drevnej istorii* 4-5, 1938.

Passek T. S. 1949: *Periodizacija tripol'skich poselenij*, în *MIA* 10, 1949.

Passek T. S. 1953: *Raskopki tripolskih poselenii na srednem Dnestre*, în *Kratkie Soobščenija Instituta Arheologhii*, Moskva, 1953, p. 41-63.

https://biblioteca-digitala.ro

Passek T. S. 1956: *Raskopki na mnogosloinom poselenii y s. Golercani na Dnestre v 1954 godu*, în *Izvestija MFAISSSR*, 4 (31), 1956, p. 19-37.

Passek T. S. 1961: *Rannezemledel'českie (tripol'skie) plemena Podnestrv'ja*, în *MIA*, 1961, p. 84.

Passek T. S., Černyš E. K. 1963: *Pamjatniki kul'tur linejno-lentočnoj keramiki na teritorii SSSR*, în *MIA*, 166, 1963, p. 117-130.

Paul I. 1965: *Un complex de cult descoperit în asezarea neolitică de la Pianu de Jos*, în *StComSibiu*, 12, 1965, p. 5-20.

Paul I. 1967: *În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din așezările culturilor Petresti si Cucuteni-Tripolie*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 3-24.

Paul I. 1968: *Date noi privind raporturile reciproce dintre culturile Petresti, Cucuteni si Gumelnița*, în *Unitate si continuitate în istoria poporului român*, București 1968, p. 41-51.

Paul I. 1969: *Asezarea neo-eneolitică de la Pianul de Jos (Podei), jud. Alba*, în *StComSibiu*, 14, 1969, p. 33-89.

Paul I. 1969a: *Der Forschungsstand über die Petrești Kultur*, în *Studijne zvesti*, 17, 1969, p. 325-344.

Paul I. 1970: *Săpăturile din vara anului 1960 de la Ocna Sibiului*, în *Materiale*, 9, 1970, p. 97-104.

Paul I. 1981: *Die gegenwärtige Forschunggstand zur Petresti-Kultur*, în *PZ*, 56, 1981, heft 2, S. 201-203.

Paul I. 1992: *Cultura Petresti*, București 1992.

Paul I. 1995: *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenburgen*, Alba Iulia 1995.

Paul I., Ciută M. 1998: *Limba – Bordane*, în *CCA*, Călăsi 1998, p. 66-67.

Paul I. et alii 1999: I. Paul, M. Ciută, P. Mazăre, C. Florescu, M. Breazu, B. Daisa, *Limba, com. Ciugud, jud. Alba. Punct Bordane*, în *CCAR. Campania 1998*, 1999, cat. 80, p. 56.

Paul I. et alii 2000: I. Paul, M. Ciută, M. Câstâian, A. Gligor, G. Rustoiu, *Limba - Oarda de Jos - sesul Orzii; Vărarea*, în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, indice 107, s. v.

Paul I. et alii 2001: I. Paul, M. Ciută, M. Câstâian, A. Gligor, G. Rustoiu, *Limba, com. Ciugud, Oarda de Jos, com. suburb. Oarda, mun. Alba Iulia, jud. Alba*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 133-136.

Paul I. et alii 2002: I. Paul, M. Ciută, Fl. Cristian, P. Mazăre, M. Gligor, B. Daisa, M. Breazu, C. Suteu, *Limba, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Vărăria*, în *CCAR campania 2001*, CIMEC 2002, p. 517-518.

Paul I. et alii 2003: I. Paul, M. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, T. Borsan, C. Șuteu, G. Rustoiu, *Limba, com. Ciugud, jud. Alba*, în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003.

Paul I. et alii 2004: I. Paul, M. Gligor, P. Mazăre, C. Șuteu, A. Niculescu, I. Haynes, Sz. Panczel, D. Bogdan, G. Sicoe, M. Ciaușescu, *Oarda (Limba), mun. Alba Iulia*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004, indice 157.

Pavlů I. 1984: *Neolithische Grabenanlagen in Böhmen Anhand neurer Forschungen*, în *MittOAF. Ur- Frühgeshichte*, XXIII-XXIV, 1983-1984, S. 73-88.

Pavlů I. et alii 1986: I. Pavlů, J. Rulf, M. Zapotocka, *Theses on the Neolithic site of Bylany*, în *PA*, LXXVII, Praga, 1986, p. 288-412.

Pavúk J. 1980: *Ältere Linienbandkeramik in der Slowakei*, în *SlovArch*, XXVIII, 1980, p. 9-88.

Pavúk J. 1990: *Genetische und chronologische Beziehungen der Vinča-kultur zum Neolithikum und Aeneolithikum Mitteleuropas*, în *Vinča and its World*, Beograd, 1990, S. 127-132.

Pavúk J. 1991: *Beitrag zur Definition der Protostarčevo-Kultur*, în *Anatolica*, XIX, 1991, p. 231-242.

Pavúk J. 1993: *La Slovaquie Occidentale*, în *AtlasNE*, 1993, p. 361-372.

Pavúk J., Bakamska A. 1989: *Beitrag der Ausgrabung in Gălăbnik in zur Erforschung des Neolithikums in Südosteuropa*, în *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica II*, 1989, p. 223-231.

Pavúk J., Bakamska A. 1995: *Bemerkungen zur Ornamentierung auf den Tongefässen aus Čavdar (Gruppe Kremikovć)*, în *ActaMN*, 32, 1995, p. 53-65.

Pavúk J., Čohadiev I. M. 1984: *Neolithische Tellsiedlung bei Gălăbnik, in Westbulgarien*, în *SlovArch*, XXXII.1, 1984, p. 195-228.

Păunescu Al. 1962: *Cu privire la perioada de sfârsit a epipaleoliticului în nord-vestul si nord-estul României si unele persistente ale lui în neoliticul vechi*, în *SCIV*, 15, 1962, 3, p. 321-336.

Păunescu Al. 1963: *Perejitki tardenuaszkoi v drevnem neolite v Ciumesti*, în *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 467-475.

Păunescu Al. 1964: *À propos du néolithique ancien de Drăghiceanu et de quelques survivances tardenoisiennes*, în *Dacia* NS, VIII, 1964, p. 297-305.

Păunescu Al. 1970: *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București 1970.

Păunescu Al. 1970a: *Epipaleoliticul de la Cuina Turcului*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 3-29.

Păunescu Al. 1972: *The Early epipaleolitic*, în *AtlasPF*, 1972, p. 205.

Păunescu Al. 1976: *Romanelian*, în *DIVR*, București 1976, p. 258-259, 447, 507.

Păunescu Al. 1976a: *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului-Dubova (jud. Mehedinți)*, în *Tibiscus*, 5, 1976, p. 11-56.

Păunescu Al. 1988: *Les industries lithiques du Néolithique ancien de la Roumanie et quelques considerations sur l'inventaire lithique des cultures du Néolithique moyen de cette contrée*, în *Chipped stone industries of the Early Farming cultures in Europe*, Krakow, 1988, p. 75-94.

Păunescu Al. 1993: *Ripiceni – Izvor. Paleolitic și mezolitic, Studiu monographic*, București 1993.

Perničeva L. 1978: *Sites et habitations du chalcolithique en Bulgarie*, în *Studia Praehistorica*, 1-2, Sofia, 1978, p. 163-169.

https://biblioteca-digitala.ro

Pernicheva L. 1990: *Le site de Kovačevo néolithique ancien dans le département de Blagoevgrad*, în *Studia Praehistorica*, 10, 1990, p. 142-196.

Pernicka E. et alii 1997: E. Pernicka, F. Begemann, S. Schmidt-Strecker, H. Todorova, I. Kuleff, *Prehistoric Cooper in Bulgaria. Its composition and provenance*, în *Eurasia Antiqua*, 3, 1997, p. 41-180.

Peters E. 1954: *Ujabb kökori sirok Bicském*, în *Folia Archaeologica*, VI, 1954, p. 22-25.

Petrasch J. 1986: *Typologie und Funktion neolithischer Öfen in Mittel-und Südosteuropa*, în Acta *Praehistorica et Archaeologica* 1986, 18, p. 33-83.

Petrescu S. M. 2000: *Locuirea umană a pesterilor din Banat până în epoca romană*, Ed. Mirton, ser. BHAB, XXVII, Timișoara 2000.

Petrescu-Dîmbovița M. 1957: *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, 3, 1957, p. 65-79.

Petrescu-Dîmbovița M. 1972: *Quelques problèmes de synchronisation de la civilisation de Cucuteni á la lumière des recentes recherches*, în *Actes CISPP*, II, Athèns, 1972, p. 95-108.

Petrescu-Dîmbovița M. 1999: *Quelques considerations concernant les habitats et les habitations de l'aspect Ariușd-Cucuteni*, în *Interacademica* I, Ed. Academiei Române, București, 1999, p. 13-19.

Petrescu-Dîmbovița M. 2001: *Eneoliticul timpuriu*, în *Istoria Românilor*, vol. I, București 2001, p. 148-154.

Petrescu-Dîmbovița M. et alii 1999: M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești, monografie arheologică*, Edit. Academiei Române, București - Iasi 1999.

Petrovski R. 1975: *Contributii la repertoriul arheologic al localităților județului Caras-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î. e. n.*, în *Banatica* 3, 1975, p. 368-369.

Picard Ch. 1948: *Les religions préhelenique, Crète et Micène*, Paris 1948.

Popescu D. 1965: *Săpăturile arheologice din RPR în anul 1964*, în *SCIV*, 16; 1965, 3, p. 587-605.

Popovici D. N., Rialland Y. 1996: *Viața pe malurile Dunării acum 6.500 ani, expoziție româno-franceză 1996-1997*, București-Paris 1996.

Popusoi E. 1980: *Săpăturile arheologice de la Trestiana, comuna Griviță, județul Vaslui*, în *Cercetări istorice*, S. N. XI, 1980, p. 105-134.

Popușoi E. 1980a: *Sondajul arheologic de la Bals*, în *ArhMold*, IX, 1980, p. 7-17.

Popușoi E. 1980b: *Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Griviță*, în *Materiale*, XV, 1980, Brașov, p. 28-36.

Popușoi E. 1990-1992: *Câteva considerații asupra unui grup de locuințe din asezarea Starčevo-Cris de la Trestiana*, în *AMM*, Vaslui, p. 21-44.

Popușoi E. 1997: *Trestiana*, în *CCA 1983-1992*, București 1997, p. 114-116.

Popușoi E. 2005: *Trestiana. Monografie arheologică*, Ed. Sfera, Bârlad 2005.

Potushniak M. 2004: *Data to the question of the Starčevo/Körös Culture dwelings in the Upper Tisza Region*, în *JAMÉvk*, XLVI, 2004, p. 53-53-69.

Quitta H. 1960: *Zur Frage des Ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, în *PZ*, 38, 3-4, 1960, p. 1-38.

Quitta H. 1969: *Dataranie Radiocarboničeskih Proba*, în *Lepenski Vir*, ed. D. Srejović 1969, p. 229-238.

Raczky P. 1982: *Szolnok County*, Szolnok 1982.

Raczky P. 1982a: *Előzetes jelentés a Tisza III vízlépcsőhöz kapscolódó régésyeti Munkálatokról Szolnok Megyében*, în *ArchÉrt*, 109, 2, p. 223-230.

Raczky P. 1986: *The cultural and chronological relations of the Tisza Region during the Middle and the Late Neolithic, as reflected by the excavations at Öcsöd – Kováshalom*, în *BBAMÉvk, XIII*, Szeksárd, 1986, p. 103-125.

Raczky P. 1990: voci în *Alltag und Religion, Jungsteinzeit in ost-Ungarn*, Frakfurt am Main 1990.

Raczky P. 1992: *The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinča complex*, în *Balcanica*, XXIII, 1992, p. 147-165.

Raczky P. 1992a: *The Tisza Culture of the Great Hungarian Plain*, în *Studia Praehistorica*, 11-12, 1992, p. 162-176.

Raczky P. 1994: *Polgár - Csőszhalom. A Late Neolithic settlement in the Upper Tisza Region and its cultural connections (Preliminary report)*, în *JAMÉvk*, XXXVI, 1994, p. 231-312.

Raczky P. 1995: *Neolithic Settlement Patterns in the Tisza Region of Hungary*, în *Settlement patterns*, 1995, p. 77-86.

Raczky P. 1995a: *New data on the Absolute chronology of the Copper Age in the Carpathian Basin*, în T. Kovács ed., *Neuere daten zur Siedlungsgeschichte und chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1995, p. 51-60.

Raczky P. 1999/2000: *A unique face pot from the Öcsöd – Kováshalom Settlement of the Tisza Culture*, în *ActaAAsz*, 51, 1999/2000, p. 9-22.

Raczky P. 2002: *Evidence of contacts betwen the Lengyel and Tisza-Herpály cultures at the Late Neolithic site of Polgár – Csőszhalom*, în *Budapesti Régiségei*, XXXVI, 2002, p. 79-92.

Raczky P. 2006: *House Structure under change on the Great Hungarian plain in Earlyer phases ot the Neolithic*, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 379- 391.

Raczky P. et alii 2002: P. Raczky, W. Meier – Arendt, Al. Anders, Z. Hajdú, E. Nagy, K. Kurucz, L. Domboróczki, K. Sebök, P. Sümegi, E. Magyari, Ys. Szántó, S. Gyulás, K. Dobó, E. Bácsay, K. Biró, Ch. Schwartz, *Polgár – Csőszhalom (1999-2000). Summary*

https://biblioteca-digitala.ro

of the Hungarian – German Excavation on the Neolithic Settlement in Eastern Hungary, în *Festschrift für Manfred Korfmann, Mauer Schau*, 2, Remshalden – Grunbach, 2002, p. 833-860.

Radišić R. 1964: *Iskopavanje na lokalitetu Krstičeva Humka kod Mužlje*, în *RVM*, 16-16, 1966-1968, Novi Sad.

Radišić R. 1971: *Matejski Brod kod Novog Bečeja- naselje potiske i vinčanske grupe*, în *Praistoria nalazište Vojvodine*, Novi Sad 1971, p. 30-31.

Radišić R. 1971a: *Prkos-Crna Bara kod Novog Kneževca-naselje Tiszapolgár i Bodrogkeresztúr grupe*, în *Praistoria nalazište Vojvodine*, Novi Sad, 1971, p. 35.

Radovanović I. 1996: *Mesolitic/Neolithic contacts a case of the Iron Gates region*, în *Porocilo*, XXIII, Ljubljana, 1996, p. 39-48

Radovanović I. 2001: în *Antiquity*, 3/1, 2001.

Radovanović I. 2006: *Not Just a Good Place for Fisching: Meso-Neolithic Contact at the Site of Lepenski Vir in view of the AMS and Stabile Isotope Evidence*, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade 2006, p. 69-78.

Radu D., Moiș N. 1973: *Asezarea neolitică de la Călata (Cluj)*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 465-477.

Radu O. 1978: *Plastica neolitică de la Chisoda Veche si câteva probleme ale neoliticului din nordul Banatului*, în *Tibiscus*, V, 1978, p. 65-67.

Radu O. et alii 1974: O. Radu, F. Resch, K. Germann, *Plastica antropomorfă si zoomorfă de cultura Turdas-Vinča de la Parța*, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 65-69.

Rašajski R. 1975: *At. Vršac – neolitsko naselje i nekropola bronzanog doba*, în *Arheološki Preglad*, 17, Beograd, 1975, p. 14-17.

Rep Alba 1995: *Repertoriul arheologic al județului Alba*, red. V. Moga, H. Ciugudean, *BMA* II, Alba Iulia 1995.

RepBh 1974: *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură si artă din județul Bihor*, Oradea 1974.

RepCluj 1992: *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, red. I. H. Crisan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, *BMN* V, Cluj 1992.

RepCovasna 1998: *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Seria monografii arheologice I, Sfântu Gheorghe 1998.

Resch F. E. 1991: *Tipologische studie kultischer Gesichtdeckel aus der Jungsteinzeitlichen Siedlung von Parta I.* în *Banatica*, 11, 1991, p. 185-192.

Roeder M., Urban Th. 1995: *Vorgeschichtliche Siedlungentwicklung im Mündungsbereich der Theiss. Interdisziplinäre Untersuchungen in Feudvár (Vojvodina)*, în *Settlement patterns*, 1995, p. 147-159.

Roksandić M. 2000: *Between Foragers and Farmers in the Iron Gates Gorge. Physical Anthropology Perspective. Djerap Population in Transition from Mesolitic to Neolithic*, în *Documenta Praehistoica*, XXVII, 2000, p. 1-100.

Rollefson G. O. 1985: *The 1983 season at the Early Neolithic site of 'Ain Ghazal*, în *National Geographic Research. 1*. p. 44-62

Rollefson G. O. 1998: *'Ain Ghazal (Jordan) Ritual and Ceremony III*, în *Paléorient*, 24, 1, 1998, p. 43-58.

Roman P. 1962: *O asezare neolitică la Măgurele*, în *SCIV* 13, 1962, 2, p. 259-271.

Roman P. 1964: *Ceramica precucuteniană din aria culturilor Boian-Gumelnița și semnificația ei.* în *SCIV* 14, 1964, 1, p. 33-50.

Roman P. 1969: *Precizări asupra unor probleme ale neoliticului transilvănean*, în *RevMuz*, VI, 1, 1969, p. 17-21.

Roman P., Boroneanț V. 1974: *Locuirea neolitică de la Ostrovu Banului*, în *Drobeta*, I, 1974, p. 117-128.

Rosetti D. V., Morintz S. 1961: *Săpăturile de la Vidra*, în *Materiale* VII, 1961, p. 71-76.

Roska M. 1928: *Stațiunea neolitică de la Turdas*, în *PMJH*, Deva, 3-4, 1928, p. 14-38.

Roska M. 1928a: *Casa neolitică de la Turdas*, în *AO*, VII, 1928, p. 39-40.

Roska M. 1932: *Stațiunea preistorică de la Valea lui Mihai*, în *Anuarul Institutului de studii clasice pe anii 1928-1932, partea I*, Cluj 1928-1932 (1932), p. 73-80.

Roska M. 1941: *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj 1941.

Roska M. 1942: *Erdely régészeti repertoriuma, I, öskor*, Cluj 1942.

Roska M. 1943: *Prähistorische Bemalte Keramik in Erdély*, în *Közlemenyek* III, 1943, p. 81-83.

Rus D., Lazarovici Gh. 1991: *On the Developed Neolithic Architecture in Banat*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 87-118.

Rusu M. 1971: *Cultura Tisa*, în *Banatica*, I, 1971, p. 77-83.

Rutkovski B. 1972: *Cult place in the Aegean World*, Wroclav - Warszava - Krakow –Gdansk, 1972.

Rutkovski B. 1981: *Frühgeschichtiche Kultdarstellungen*, Berlin 1981.

Rutkovski B. 1986: *The Cult Place of the Aegean*, New Haven- London 1986.

Sanctuaries and Cult 1981: în *The Aegean Bronze Age*, Stokholm 1981.

Sandars N. K. 1968/1985: *Prehistoric Art in Eeurope*, Hermandswoert, Middlesex.

Sanev V. 1988: *Neolitska Svetilište od Tumba vo Madjari*, în *Srpska. MAA*, 9, 1988, p. 9-10.

Scharl S., Suhrbier S. 2004: *Befunddokumentation*, în Schier W., Drașovean Fl. (et alii) 2004, în *PZ*, 79, 2, 2004, p. 155 și urm.

Schier W. 1991: *Untersuchungen zur Keramik von Vinča – Belo Brdo*, în *Simpozionul International Cultura Vinča – Rolul și legăturile sale, Reșița – Băile Herculane – Timișoara, 12-17 mai 1991*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 133-140.

Schier W. 1995: *Vinča-Studien, Tradition und Innovation im Spätneolithikum des zentralen Balkanraumes am Beispil der Gefässkeramik aus Vinča-Belo Brdo*. Unveröff. Habilitationsschrift, vol. I, II, Heidelberg, 1995.

https://biblioteca-digitala.ro

Schier W. 1996: *The Relative and Absolute Chronology of Vinča. New Evidence from the Type site*, în *The Vinča culture, its role and cultural connections*, ed. Fl. Drasovean, Timișoara, 1996, p. 141-162.

Schier W. 2005: *Vorvort. Einführhrung, die Maske von Uivar*, în *Masken, Menschen, Rituale*, Würzburg 2005, S. 5-6; 9-18; 54-64.

Schier W. 2006: *Neolithic House building and Ritual in the Late Vinča tell Site at Uivar*, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 325-340.

Schier W. 2006a: *Tell-ul neolitic de la Uivar (jud. Timis) si contextul său cultural istoric*, conferință susținută cu ocazia decernării titlului academic de Doctor honoris causa, Universitatea de Vest, Timișoara 2006.

Schier W., Drașovean Fl. 2004-2005: *Masca de lut descoperită în tellul neolitic de la Uivar (jud. Timiș)*, în *AnB*, XII-XIII, 2004-2005, p. 41-56.

Schier W., Drașovean Fl. (et alii) 2004: W. Schier, Fl. Drașovean, H. Becker, E. Fischer, M. Rösch, A. Kadereit, S. Scharl, S. Suhrbier, B. Sponholz, A. Tillmann, *Vorbericht über die rumänisch-deutschen Prospektion und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar, jud. Timis, Rumänien (1998 –2002)*, în *PZ*, 79, 2, 2004, p. 145-230.

Schlette Fr. 1976: *Neolithikum in 25.Jahre Arcäologische Forschung der Deutschen Demkokratischen Republik*, Berlin 1976, p. 42-52.

Schlichtherle H., Wahlster B. 1986: *Archäologie in See und Mooren. Den Pfahlbauten auf de Spur*, Ed. Theiss, Stuttgart, 1986.

Schmidt K. 1995: *Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic. Göbelki Tepe and Gürcütepe*, în *Neo-Lithics, H.* 2, 1995, p. 9-10.

Schmidt K. 1997/1998: *„Stier. Fuchs und Kranich" Der Göbelki Tepe bei Şanliurfa und die Bilderwelt des obermesopotamischen Frühneolithikums*, în *Archäologie*, 14, 1997/1998, S. 155-170.

Schmidt K. 1999: *Frühe Tier- und Menschenbilder vom Göbekli Tepe. Kampagnen 1995-98. Ein kommentierter Katalog der Großplastik und der Reliefs*, în *Istanbuler Mitteilungen* 49, 1999, S. 5-21

Schmidt K. 2000: *Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt. Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999*, în *Istanbuler Mitteilungen*, 2000, 50, S. 5-40.

Schmidt K. 2002: *Excavations at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey). Impressions from an Enigmatic Site, Neo-Lithics*, în *A Newsletter of Southwest Asian Lithics Research* 2, 2002, p. 8-13.

Schmidt K. 2002a: *Göbekli Tepe, Southeastern Turkey. A Preliminary Report on the 1995-1999 Excavations*, în *Paléorient* 26.1, 2001, p. 45-54.

Séfériadès M. 1993: *La Grèce*, în *AtlasNE*, p. 7-60.

Séfériadès M. 2005: *Note shamanique á propos du buchrane néolithique de Dikili Tash (Macédonie orientale grecque)*, în *CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 97-114.

Šeper M. 1952: *Neolitsko naselje na Kormadinu*, în *ArhVest*, III, 1, 1952, p. 24 și urm.

Šiška S. 1968: *Die Tiszapolgár-Kultur in des Slowakei*, în *SlovArch*, 16, 1, 1968, p.153-164.

Šiška S. 1976: *Sedliško y mladšej Doby Kamennjei u Prešov –Šariške Lukyh Hradok*, în *SlovArch*, XXIV, 1, 1976, p. 83-117.

Šiška S. 1993: *La Slovaquie Orientale*, în *AtlasNE*, 1993, p. 343-359.

Sîrbu et alii 1997: V. Sîrbu, S. Pandrea, M. Şimon, P. Damian, T. Popa, *Cercetările arheologice de la Budești, jud. Călărasi*, în *Istros*, VIII, 1997, p. 147-171.

Šlivar, D. et alii 2006: D. Šlivar, J. Kuzmanović – Cvetttković, D. Iacanović, *Belovode – Pločnik, new Contributions Regarding the Cooper Metallurgy in the Vinča Culture*, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 251-266.

Sorochin V. 1994: *Civilizațiile eneolitice din Moldova*, Ed. Știința, Chișinău 1994.

Sorochin V. 1994a: *Culturile eneolitice din Moldova*, în *Thraco-Dacica*, XV, 1-2, 1994, Edit. Acad. Române, București, p. 67-92.

Srejović D. 1963 : *Versuch eine Historischen Wertung der Vinča – Gruppe*, în *ArhJug* IV, Beograd, 1963, p. 5 și urm.

Srejović D. 1967: *Excavation at Lepenski Vir*, în *Starinar*, XVIII, 1967, p. 156-164.

Srejović D. 1968: *Neolitska plastika centrobalkanoškog podrucja*, în *Neolit Centralog Balkana, 1968*.

Srejović D. 1969: *Lepenski Vir*, Beograd 1969.

Srejović D. 1969a: *The Roots of the Lepenski Vir culture*, în *ArhJug*, X, 1969, p. 13-21.

Srejović D. 1969b: *Protoneolitic and Early Neolithic Settlements*, în *Archaeology*, 22, 1, 1969.

Srejović D. 1971: *Die Lepenski Vir Kulture und der Begin der Junstenzeit an der Mitteldonau*, în *Fundamenta*, A, 3, Köln -Wien, 1971.

Srejović D. 1973: *Die Anfänge des Neolithikums im Bereich des mittleren Donauraumes*, în *Actes VIII CISPP*, Belgrade, II, 1973, S. 251-262.

Srejović D. 1978: *Néolithisation de la région des Portes de Fer*, în *Godišnjak*, XVI, 14, 1978, S. 21-29.

Srejović D. 1981: *Lepenski Vir, Menschenbilder einer frühen europäischen Kultur*, în *RGM*, Köln 1981.

Srejović D. 1984: *Lepenski Vir, mezolitsko i neolitsko naselje*, în *Starinar*, XXXIII, 1984, p. 195-196.

Srejović D., Letica Z. 1978: *Vlassac, 1-2*, ser. *Arheologia*, Beograd 1978.

https://biblioteca-digitala.ro

Stadler P. et alii 2001: P. Stadler, S. Draxler, H. Friesinger, W. Kustchera, A. Priller, W. Rom, P. Steirer, E. Wild, *Absolute Chronology for the early Civilizations in Austria and Central Europe using 14C dating with Accelerator mass spectrometry with special results for the absolute Chronology of the Baden culture*, în *Cernavoda III – Boleraz*, 2001, p. 541-562.

Staljo B. 1968: *Naselje i stan neolitkog perioda*, în *Neolitc Centralnog Balkana*, Beograd, 1968, p. 77-106.

Staljo B. 1970: *Aradac-Kameniti Vinogradi*, în *ZborNMB*, Beograd, 1970, p. 77-106.

Staljo B. 1972: *Gradac. Praistoriicko naseljie*, Beograd 1972.

Staljo B. 1979: *Catalogue*, în *L'art des premiers agriculteurs en Serbie*, Saint Germaine en Laye, 1979.

Staljo B. 1984: *Naselje i stan*, în *Vinča u praistoriji i srednjem veku*, Beograd, 1984, p. 34-41, 199.

Staljo B. 1986: *Đzerdapske Svečke, III*, Aiman, p. 447-452.

Starović A. 2004: *Knowledge owners' marks*, în *Sings of Civilisation, International Symposium on the Neolithic Symbol System of Sotheast Europe*, SAN – Novi Sad and Institute of Archaeomytology, Mai June 2004, Novi Sad, 2004, p. 31 și catalogul.

Stäuble H. 2002: *Liniare Gräben und Grubenreihen in Nordwestsachsen. Ein Übersicht*, în *Arbeits-und Forschungsbereichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege*, Band 44, 2002, *Landesamt für Archäologie*, Dresden 2002, p. 9-49.

Stäuble H. 2005: *Häuser und absolute Datierung der Ältesten Bandkeramik*, în colecția *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Seminar für Vor-und Frühgeschichte der Universität Frankfurt/M.*, Band 117, Ed. Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2005.

Stehli P. 1989: *Merybachtal / Umwelt und Geschichte einer Bandkeramischen Siedlungskamer*, în *Germania*, 67, 1989, 1, p. 51-76; bibl. pentru analiza de corespondență si clusteri la p. 54.

Stevanović M. 1997: *The Age of the Clay The Social Dynamics of House Destruction*, în *Journal of Anthropological Archaeology* 16, 1997, p. 334-395.

Stevanović M., Tringham R. passim: *The significance of Neolithic houses in the archaeological record of Southeast Europe*, XI, Belgrad, p. 195-207.

Strahm C. 1995: *Einführung Prähistorische Siedlungsmuster in Europa*, în *Settlement patterns*, 1995, p. 28

Suciu et alii 2006: C. Suciu, M. White, Gh. Lazarovici, S. A. Luca, *Progress Report - Reconstruction and study of the Vinca architecture and artifacts using virtual reality technology. Case study at Parta and Miercurea Sibiului sites*, în *ActaTS*, V, 2006, p. 7-24.

Sulimirscki T. 1964: *Tripolian Notes*, în *The Prehistoric Society*, no. 4, 1964.

Székély Z. 1951: *Săpăturile arheologice de la Let Varhegiu (Trei Scaune)*, în *Materiale* 1951, p. 6-20, fig. 7-15.

Székély Z. 1962: *Sondajele executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 325.

Székély Z. 1965: *Contribution á l'étude du développment du néolitique dans la Transylvanie sud-orientale*, în *Atti, VI. CISPP*, Roma, 1965, p. 270-274.

Székély Z. 1970: *Contributie la cunoasterea prelucrării metalelor la începutul epocii metalelor in sud-estul Transilvaniei*. în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 201-209.

Székély Z. 1970a: *Contribuții la cunoasterea culturii Boian în sud-estul Transilvaniei*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 19-23.

Székély Z. 1987: *La position d'Ariusd dans le cadre de la civilisation Cucuteni*, în *La civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 259-261.

Székely Z. 1992: *Tipurile si tehnica de constructie a locuintelor neolitice din asezarea de la Turia*, în *Marisia*, XV-XXII, 1992, p. 15-19.

Szelmenczei L. 1969: *Das Wohnhaus der Körös-Grouppe von Tiszajenö, neueren Angaben zu den Haustypen des Früh-neolithikum*, în *MFMÉvk*, 2, 1969, S. 17-20.

Şerbănescu D. 1997: *Modele de locuințe si sanctuare eneolitice*, în *CultCivDunJos*, XV, 1997, p. 232-251.

Ştefan Gh. 1925: *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia* II, 1925, p. 138-197.

Tagung Befestigte 1990: International Symposium, *Tagung über "Befestigte neolthische und äneolithische Siedlungen und Pläptze in Mitteleuropa," Halle (Saale)*, 1988, în *JahrMittdVorg*, 73, 1990.

The TAY: *Archaeological Settlements of Turkey Project*, după www.tayproject.org/enghome.html

Tasić N. 1968: *Les groupes culturels énéolithiques et la tradition néolithique*, în *Neolit Centralnog Balkana*, Beograd 1968, p. XXXI-XXXIII.

Tasić N. 1971: *Enéolithique*, în *EpoqPPY*, Belgrad, 1971, p. 281-292.

Tasić N. 1979: *Tiszapolgár i Bodrogkeresztúr kultura*, *Praistorija Yugoslovenskaia Zemalja*, III, Sarajevo, 1979, p. 87-113.

Tasić Nenad 2005: *Echoes or Presence. The case of Early Neolithic in the Central Balkans*, în lucrările simpozionului internațional „*A Short Walk through the Balkans - the First Farmers of the Carpathians Basin and the Adjacent Region*", Institutul de Arheologie, Londra 20-22 iunie 2005.

Teodor S., Lazarovici Gh. 2006: *Un fragment de vas Cucuteni B cu semne și simboluri*, în *Cucuteni 120*, Iași 2006, p. 93-114.

Teodorescu V. 1963: *Cultura Criș în centrul Munteniei*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 251-254.

The Iron Gate: The Iron Gate. Exhibition, Belgrade 1979.

Theocharis D. R. 1962: *Apo te neolithike Thessalia*, în *Thessalika*, 5, 1962, p. 63-83.

Theocharis D. R. 1973: voci în *Neolithic Greece*, Athens 1973.

Thorma Zs. 1879: *Gestaltungs-und Entwicklungeschichte der Religion*, în *Etnographische Analogien*, Jena, 1879.

https://biblioteca-digitala.ro

Titov B. C., Erdely I. 1980: *Archaeologia Vengrii*, Moskova 1980.

Todorova H. 1973: *Die frühesten Fortifikationssysteme im Bulgarien*, în *ZfA*, 1973.

Todorova H. 1978: *The Eneolithic Period in Bulgaria in the fifth Millennium B. C.*, BAR International Series, Supplementary 49, 1978.

Todorova H. 1981: *Arheologičeski razkopki na golemija ostrov krai celo Durankulak, Tolbuhinski okrâg, prez 1980 g.*, în *AOP*, XXVI, HAK v Preslav, 1981, p. 39-40.

Todorova H. 1982: *Die Kupferzeitliche Siedlung in Nordostbulgarien*, în *Materialen zur Algemeinen und Vergleichenden Archäologie*, München, 13, 1982.

Todorova H. 1986: *Kamenno- medhnato epoha v Bulgarija*, Sofia 1986.

Todorova H. 1988: *Neolithic of South-Eastern Europe and its Near Eastern Connections*, în *Varia Archaeologica Hungarica*, II, 1989, Budapest, 1988, p. 291-310.

Todorova H. 1988a: *L´eneolitico in Bulgaria*, în *Rassegna di archeologia*, 1988, 7, p. 63- 73.

Todorova H. 1989: *Das frühneolithikum Nordbulgariens im Kontext des ostbalkanischen Neolithikum*, în *Tell Karanovo und das Balkan Neolithikum*, Szalzburg, 1989, p. 9-25.

Todorova H. 1993: *Novokamenata epoha v Bulgarija (krajat na sedmoŝesto hiljaboletie predino novana epa)*, Sofia 1993.

Todorova H. 1995: *Die Entwicklung des Neolithischen bis Frübronzezeitlichen*, în *Settlement pattems*, 1995, p. 45-50.

Todorova H. 2002: *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder,Teil I, II*, în seria *Deutsches Archäologisches Institut in Berlin*, ed. H. Todorova. Ed. Anubis Ltd., Sofia 2002.

Todorova H. 2003: *Neue Angaben zur Neolithisierung der Balkanhalbinsel*, în *Morgenrot der Kulturen. Frühen Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosuropa. Festschrift für Nandor Kalicz zum 75.Geburstag*, editori E. Jerem, P. Raczky, *Arheolingua*, Budapest, 2003, p. 85-88.

Todorova H. 2003a: *Prehistory of Bulgaria*, în *Recent research in the Prehistory of the Balkans*, ed. D. V. Grammenos, Thessaloniki 2003, p. 257-328.

Todorova H., Dimov T. 1989: *Ausgrabungen in Durankulak 1974-1987*, în *Neolithic of Sotheastern Europe and Its Near Eastern Connections. Varia Archaeologica Hungarica. II*, Budapest, 1989, p. 291-310.

Todorova H., Horisjan S. T. 1976: *Ovčarovo*, Sofia 1976.

Todorova H., Vaisov I. 1993: *Novo-kamennata epoha v Bulgaria*, Sofia 1993.

Todorova H. et alii 1983: H. Todorova, V. Vasiliev, M. Kovacheva, P. Vâlev, *Ovcharovo*, în *Razkopki i Pruchvaniya* 8, Sofia 1983.

Todorović J. 1977: *A Recently Discovered House in the Neolithic Settlement of Banjica in Belgrade*, în *ArchJug*, XVIII, 1977, p. 13-16.

Todorović J., Čermanović A. 1961: *Banjica-Naseje vinčanske kulture*, Belgrad, 1961.

Tompa Fr. 1920: *Die Bandkeramik in Ungarn. în ActaArchHung*, V-VII, 1920.

Topan Gh. et alii 1996: Gh. Topan, Gh. Lazarovici, A. Balint, *Despre analizele metalografice ale unor topoare de aramă și cupru arsenic*, în *ActaMN*, 33, 1, 1996, p. 646, 4. Pl.

Treuil R., Darcque P. 1998: *Un „buchrane" néolithique à Dikili Tash (Macédoine orientale) parallèles et perspectives d'interprétation*, în *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 1998, 122, p.1-25.

Tringham R. 1992: *Live after Selevac. Why and how a Neolithic settlement is abandoned*, în *Balcanica*, XXIII, 1992, p. 133-145.

Tringham R. et alii 1992: R. Tringham, B. Brukner, T. Kaiser, K. Borojević, L. Bukvič, P. Štehli, N, Russell, M. Stevanović, B. Vojtek, *Excavationa at Opovo, 1985-1987. Socioeconomic Change in the Balkan Neolitihic*, în *JomFild Arch*, 19, 3, 1992, p. 351-386.

Tripon M. 2005: *Săpător în piata...discordiei*, Cluj-Napoca 2005, Ed. Mo.

Trîncă-El Susi G. 1985-1986: *Analiza materialelor faunistice provenite din asezările Starčevo-Criș de la Gomea-Locurile lungi și Moldova veche –Rît (județul Caras-Severin)*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986.

Trnka G. 2005: *Die Ausgrabungen der mittelneolithischen Kreisgrabenanlage von Kamegg*, în *Kreisgräben – eine runde Sache. Sechs wege zu ausgehewählten Kreisgrabenanlagen in Weinviertek. Eine Annerung An die ältesten Monumentalbauten Europas*, Ed. Berger – Horn/Wien 2005, p. 31-38.

Trogmayer O. 1968: *Die hauptfragen des Neolithikums der ungarischen Südtiefebene*, în *MFMÉvk*, 1968, p. 11-19.

Trogmayer O. 1972: *Körös Gruppe-Linienbandkeramik*, în *AFB*, 1972, p. 71-75.

Trogmayer O. 1972a: *Bemerkungen aus der Frühneolithikum auf dem Süd Alföld*, în *MFMÉvk*, 2, 1968, p. 35-40.

Tsvek E. V. 2001: *Certain aspects of world view of the tribes of the East Tripolian culture*, în *Interacademica* II-III, București 2001, p. 24-38.

Tsvek E. V. 2004: *Goncearnoe proizvodstvo plemen Tripolskoi Obștnosti*, Kiiv 2004.

Țeicu D. 2003: în *Studii istorice*, Timișoara, 2003.

Țeicu D., Lazarovici Gh. 1996: *Gomea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, în ser. *Caiete Banatica*, Reșița 1996, 163 p., 26 planșe.

Ucelli Gnesutta P. 1998: *La grotta di Settecannelle (Ischia di Castro, VT)*, în R. Peroni, L. Rittatore Vonwiller ed., *Ferrante Rittatore Vonwiller e la Maremma, 1936-1976*, Atti del Convegno 4-5 aprile 1998, Comune di Ischia di Castro, 1998, p. 141-154.

https://biblioteca-digitala.ro

Ursulescu N. 1972: *Topoarele perforate în cadrul culturii Cris de pe teritoriul României*, în *Carpica*, V, 1972, p. 69-78.

Ursulescu N. 1973: *Așezările omenești de pe teritoriul Sucevei pînă însecolul al VI-lea e.n.*, în *Studii și materiale. Istorie, III*, Suceava, p. 47-61.

Ursulescu N. 1977: *Exploatarea sării de saramură în neoliticul timpuriu în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 307-317.

Ursulescu N. 1984: *Evoluția culturii Starčevo-Cris pe teritoriul Moldovei*, Suceava 1984.

Ursulescu N. 1984-1985: *Consideratii istorice privind tipurile de așezări ale culturilor Starčevo-Cris si ceramicii liniare din Moldova*, în *Suceava*, XI-XII, 1984-1985, p. 95-100.

Ursulescu N. 1987: *Contribuția cercetătorilor arheologice din județul Suceava la cunoașterea evoluției neo-eneoliticului din Moldova*, în *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, p. 69-74.

Ursulescu N. 1988: *Unele observații privind locuințele culturii Starčevo-Cris din Moldova*, în *Hierasus*, VII-VIII, Botoșani, 1988, p. 7-15.

Ursulescu N. 1991: *La civilisation de la céramique rubanée dans les régions orientales de la Roumanie*, în *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, ed. V. Chirica, D. Monah, *BAI*, IV, Iasi 1991, p. 188-224.

Ursulescu N. 1995: *Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *CCA*, Cluj-Napoca 1995, p. 93-94.

Ursulescu N. 1998: *Începuturile istoriei pe teritoriul României*, Iasi 1998.

Ursulescu N. 2000: *Tipologia si organizarea internă a așezărilor primelor culturi neolitice din Moldova*, în *Contributii privind neoliticul si eneoliticul din regiunile est-carpatice ale României*, vol. 1, Edit. Universității „Al.I. Cuza", Iasi, 2000, p. 106-114.

Ursulescu N. 2001: *Neoliticul timpuriu*, în *Istoria românilor*, vol. I, Edit. Enciclopedică, Bucuresti 2001, p. 124-134.

Ursulescu N. 2001a: *Dovezi ale unei simbolistici a numerelor în cultura Precucuteni*, în *MemAntiq* XXII, 2001, p. 51-70.

Ursulescu N. 2002: *Constructiile – sanctuar în cadrul organizării interne a așezărilor din eneoliticul timpuriu al României*, în *Istorie si Conttiintă. AŞUI*, 2002, p. 3-7.

Ursulescu N. 2003: *Position des constructions-sanctuaires dans les habitats de l'énéolithique ancien de la Roumanie*, în *CultCivDunJos*, XVI-XVII, 2003, p. 42-47.

Ursulescu N. 2004: *Nouvelles données concemant les croyances magiques des communautés de la civilisation Précucuteni (énéolithique ancien) de l'est de la Roumanie*, în *Actes du XIV Congrés UISPP, Univ. de Liége, Belgique, 2-8 sept. 2001*, BAR International Series 1303, 2004, p. 343-348.

Ursulescu N. 2004a: *La valeur sacrée des nombres dans l'énéolithique de Roumanie*, în *Actes du XIV Congrés UISPP, Univ. de Liége, Belgique, 2-8 sept. 2001*, BAR International Series 1303, 2004, p. 325-331.

Ursulescu N., Boghian D. 1995: *Târgu Frumos, Baza Pătule*, în *CCA. Campania 1994*, Cluj -Napoca 1995, p. 93-94.

Ursulescu N., Boghian D. 1996: voce în *CCA. Campania 1995*, Brăila, 1996, p. 127.

Ursulescu N., Cotiugă V. 2000: *Târgu Frumos, Baza Pătule*, în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, p. 106-107.

Ursulescu N., Merlan V. 1997: *Isaiia, com. Răducăneni, Jud. Iasi*, în *CCA. Campania 1996*, București 1997, p. 32.

Ursulescu N., Tencariu F. A. 2004: *Aménagements de culte dans la zone des foyers et des fours de la culture Precucuteni*, în *MemAntiq*, XXIII, 2004, p. 129-144.

Ursulescu N. et alii 1998: N. Ursulescu, V. Cotiugă, D. Boghian, *Târgu Frumos, Baza Pătule*, în *CCA*. Călărași 1998, p. 77-78.

Ursulescu N. et alii 1999: N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *CCA*, Vaslui, 1999, p. 120-121.

Ursulescu et alii 2000: N. Ursulescu, V. Cotiugă, D. Boghian, *Târgu Frumos, jud. Iasi, Punct Baza Pătule*, în *CCAR. Campania 1999* , CIMEC 2000, p. 106-107.

Ursulescu N. et alii 2001: N. Ursulescu, V. Cotiugă, D. Boghian, L. Istina, S. Haimovici, A. Coroliuc, *Târgu Frumos. Baza Pătule*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 252 –254.

Ursulescu N. et alii 2001a: N. Ursulescu, M. Petrescu-Dîmbovița, D. Monah, voci în *Istoria României*, cap. II. *Neoliticul*, p. 110 și urm.

Ursulescu N. et alii 2002: N. Ursulescu, D. Boghian, S. Haimovici, V. Cotiugă, A. Coroliuc, *Cercetări interdisciplinare în așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iași). Aportul arheozoologiei*, în *ActaTS* I, Sibiu 2002, p. 29-54.

Ursulescu N. et alii 2002a: N. Ursulescu, V. Merlan, F. Tencariu, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iasi, Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 160-163.

Ursulescu N. et alii 2002b: N. Ursulescu, F. A. Tencariu, V. Merlan, *Noi date privind sistemul de fixare a pereților în cultura Precucuteni*, în *Carpica* XXXI, 2002, p. 13-18.

Ursulescu N. et alii 2003: N. Ursulescu F. A. Tencariu, G. Bodi, *Despre problema construirii locuințelor cucuteniene*, în *Carpica* XXXII, 2003, p. 5-18.

Ursulescu N. et alii 2003a: N. Ursulescu, V. Merlan, F. A. Tencariu, M. Văleanu, L. Chirilă, M. Popa, D. Ionică, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. Punct Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003, p. 158-160.

Ursulescu N. et alii 2004: N. Ursulescu, F. A. Tencariu, V. Merlan, R. Kogălniceanu, L. Chirilă, G. Bodi, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. Punct Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004, indice 123.

Ursulescu N. et alii 2006: N. Ursulescu, F. A. Tencariu, L. Scarlat, G. Bodi, C. Lazanu, L. Solcan, I. Robu, V. Merlan, M. Cozma, Al. Bounegru, M. Vornicu, A. Vornicu, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. Punct Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2005*, CIMEC 2006, p. 187-191.

https://biblioteca-digitala.ro

Uzum I., Lazarovici Gh. 1974: *Descoperiri arheologice prefeudale și feudale timpurii în zona superioară a Clisurii*, în *Crisia*, 1974, p. 47-55.

Uzum I. et alii 1973: I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița*, în *Banatica*, 3, 1973, p. 403-416.

Valović–Lijamić N. 1982: *Ein unbekanter Fund aus dem Djerdap – Gebiet und seine Bedeutung für den Komplex der Opferaltäre von Lepenski Vir*, în *ArchKorresp*, 12, 4, 1982, p. 429-439.

Van Berg P. L., Osama al-Mechrif: *Archéologie et art rupestre du Hemma (Djezireh syrienne) Mission de Khishâm-Campagne 2003. Rapport préliminaire*.

Vasić M. M. 1932a-c: *Praistorijska Vinča*. Beograd: I 1932a, II 1932b, III 1932c, IV 1936.

Vasić R. 1984: *Hajdučka Vodenica, agglomération préhistorique*, în *Starinar*, XXXIII-XXIV, p. 305-318.

Videiko M. 2003: *Tripolskaja civilizatsia*. Kiiv 2003.

Videiko M. 2004: *Modeli hraniv z colectsii „Platanar"* în *Ențiklopedia Tripolskoi țivilizații*, Kiiv 2004.

Videiko M. 2005: *The Tripolye Culture in the Middle Dnieper region*, în *Cucuteni 120 ans des recherches*, 2005, p. 209-220.

Vizdal J. 1973: *Zemplén v Mladšej dobe Kamennej*, Kosice, 1973.

Vlassa N. 1959: *Cultura ceramicii liniare în Transilvania*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 239-245.

Vlassa N. 1961: *O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania*, în *SCIV* 12, 1961, 1, p. 17-23.

Vlassa N. 1962: *Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei în lumina stratigrafiei așezării de la Tărtăria*, în *StudiaUBB*, SH, 2, 1962, p. 23-30.

Vlassa N. 1963: *Chronology of the Neolithic in Transilvania in the Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy*, în *Dacia NS*, VII, 1963, p. 485-494.

Vlassa N. 1964: *Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania*, în *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 351-375.

Vlassa N. 1965: în *Atti UISPP*. Roma 1965, p. 267-269.

Vlassa N. 1966: *Cultura Cris în Transilvania*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 9-47.

Vlassa N. 1967: *Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei*, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 403-423.

Vlassa N. 1970: *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat (Partea I-a)*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 3-39.

Vlassa N. 1971: *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorderen Orient*, în *ActaMN*, VII, 1971, p. 3-39.

Vlassa N. 1971a: *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat (Partea a II-a)*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 21-63

Vlassa N. 1972a: *Eine frühneolithischen Kultur mit bemalter Keramik der Vor- Starčevo-Körös - Zeit in Cluj-Gura Baciului, Siebenbürgen*, în *PZ*, 47, 2, 1972, S. 174-197.

Vlassa N. 1972b: *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Cris în România*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 7-38.

Vlassa N. 1974: *Neue Beitrage zur Frage orientalischer Einflüsse im Neolithikum Siebenbürgens*, în *PZ*, 42, 2, 1974, p. 181-192.

Vlassa N. 1976: *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, *BMN*, III, Cluj-Napoca 1976.

Vlassa N. 1976a: *Contributii la problema racordării neoliticul Transilvaniei*, în *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 28-43, fig. 7-8.

Vlassa N. 1977: *Contribuții la problemele neoliticului Transilvaniei*, diss. doc. Cluj-Napoca.

Vlassa N. 1979: *„Căsuțele de cult" de la Turdas*, în *Apulum*, XVII, 1979.

Vlassa N. 1979a: *Problema existenței ecvidelor domestice în cadrul culturii Vinča-Turdaș*, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 19-47.

Vlassa N. 1980: *Din nou despre poziția stratigrafică și cronologică a orizontului Gura Baciului I*, în *Marisia*, X, 1980, p. 691-697.

Vlassa N. 1981: *Nocheinmal über die chronologhischen und stratigraphischen position der Gura Baciului I*, Köln, m.s.

Vlassa N. 1982: comunicare la Xanthi.

Vlassa N., Daicoviciu H. 1974: voci în *Istoria Clujului*, Cluj 1974, p. 7-19.

Vlassa N., Palkó A. 1965: *Un mormânt de înhumație aparținând culturii Criș timpurii din Transilvania*, în *Apulum* 5, 1965, p. 13-17.

Vlassa N. et alii 1985-1986: N. Vlassa, M. Takacs, Gh. Lazarovici, *Mormintele tumulare din Banat și Transilvania din perioada eneolitică târzie*, în *ActaMN*, XXI-XXIII, 1985-1986, p. 59-78.

Vlassa N. et alii 1987: N. Vlassa, M. Takacs, Gh. Lazarovici, în *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone, Wahrend der Äneolithischen Periode*, Beograd, 1987, p. 107-119.

Voinea V. 2001: *Cultura Gumelnița în centrul și sudul Dobrogei*, în *O civilizație „necunoscută" Gumelnița*, CIMEC 2001.

Vulpe Al. 1975: *Äxte und Biele in Rumänien*, în *PBF*, IX, 5.

Vulpe Al. 2001: *Bronzul timpuriu*, în *Istoria românilor*, vol. I, București 2001, Edit. Enciclopedică, p. 225-237.

Vulpe R. 1957: *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București 1957.

Wechler K. P. 2001: *Studien zum Neolithikum der osteuropäischen Steppe*, în seria *Archäologie in Eurasien*, 12, Ed. Ph.v. Zabern, Mainz 2001.

Weishaar J. 1989: *Pevkakia Magula*, I. Bonn, 1989.

Winn S. M. 1973: *The Sings of the Vinča Culture*, 1973.

https://biblioteca-digitala.ro

Winn S. M. 1981: *Pre-writing in Southeastern Europe. The Sign System of the Vinča Culture ca. 4.000 BC*, Western Publishers, Calgary, 1981, p. 185.

Wollmann V. 1996: *Mineritul metalifer, extragerea sării si carierele de piatră în Dacia romană. Der Erzbergbau, die Salzgewinnung und die Steinbrücke in Römischen Dakien*, Cluj-Napoca, 1996.

Yakkar Y. 1991: *Settlement types and hierarchies in Neolithic/Chalcolithic Anatolia*, în *Actes du XII-è Congrès des Sciences Préhistorique et Protohistorique*, 1-17 sept. 1991, vol. 2, p. 315-317.

Zaharia E. 1962: *Considerations surla civilisation de Cris à la lumière des sondages de Let*, în *Dacia NS*, VI, 1962, p. 5-51.

Zaharia E. 1964: *Considerații despre cultura Cris pe baza sondajelor de la Let*, în *SCIV*, 15, 1964, 1, p. 19-44.

Zaharia N. 1955: *Cercetări de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în *SCIV*, 6, 1955, 3-4, Bucuresti, p. 897-912.

Zápotocká M. 1966: *La néolithique recent en Böhem*, în *Congres UISPP*, VIII, 1966.

Zbenović V. G. 1982: *Znacenie modelirovanie v issledovanii ostatkovpostroek na poselenii Tripolskoi kulturî*, în *Arheologiceskie pamiatniki severo-zapatnogo pricemomorii*, Kiev 1982, p. 19-32.

Zbenović V. G. 1996: *Siedlungen der frühen Tripol'e-Kultur zwischen Dnestr und Südlichem Bug*, în colecția *Archäologie in Eurasien*, Band I, 1996.

Zbenović V. G. 1996a: *The Tripolye Culture Centenary of Research*, în *Journal of World Prehistory*, 10, 1996, 2, p. 199-241.

WEB

Becker H.: *Uivar* http://www.uni-wuerzburg.de/vfg/Uivar/Uivar_Text_Prospektion.htm

CAYONUU: TTPP.//WWW.MNSU.EDU/EMUSEUM/ARCHAEOLOGY/SITES/MIDDLE_EAST/CAYONU.HTML

Duru WEB CANeW: WEB DURU Günes SOME ARCHITECTURAL ASPECTS OF THE CENTRAL ANATOLIAN

Espasoc: httpp.//www espasoc.org/index.html

Hodder I.: httpp.//catal.arch.cam.ac.uk/catal/catal.html

Lazarovici Gh.: SACRED SYMBOLS ON NEOLITHIC CULT OBJECTS FROM BALKANS, Karlovo (www.Google.Com Karlovo writing, prehistoric writing etc.)

Lazarovici Gh., Merlini M. (et alii) 2006, WEB Parța, comune di Roma

Luca S. A.: http://arheologie.ulbsibiu.ro, httpp.//donsmaps.com/lepenski.html

Muraibit: www.fortunecity.de/lindenpark/wittgenstein/30/Landwirtschaftder Urze-1.html

Neolithic, în *The CANEW Project*, Istanbul.

Rollefson G. O. despre 'Ain Ghazal: httpp.//link.lanic.utexas.edu/menic/ghazal/ Symbols at 'Ain Ghazal

Rollefson G. O., Kafafi Z.: The Town of 'Ain Ghazal

Symp*CANEW:* WEB

Schier W., WEB: Keywords Rumänien

Schmidt K., WEB: *Göbekli Tepe Ein frühneolithisches Bergheiligtum im südosttürkischen Taurusvorland.*

Uiuc: httpp.//www.relst.uiuc.edu/Courses/106/index.html

Winn S. M.: The Old European Script. Further evidence http://www prehistory it/ftp/winn htm

Abrevieri

ActaAAsz:Acta Archaeologica et Antiqua, Szeged.

ActaArchHung: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.

Acta Musei Praga:

ActaMN: Acta Musei Napocensis, Cluj – Napoca.

ActaMP: Acta Musei Porolisensis, Zalău.

ActaPrehArch: Acta Prehistorica et Archaeologica, Szeged.

ActaTS: Acta Terrae Septemcastrensis, Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu.

Actes CIEBSE: Actes du ... Congrès International des Etudes Balcaniques et Sud-Est Europeénes.

Actes CISPP: Actes du ... Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques.

AFB Székesfehervár : Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehervár 1972.

AIM: Arheologiceskie issledovanija v Moldavii, Chișinău.

AMM: Acta Moldaviae Meridionalis, Anuarul Muzeului Județean "Stefan cel Mare ", Vaslui.

AnB: Analele Banatului, I-IV 1928-1931; SN I 1981-, Muzeul Banatului, Timișoara.

AnBSA: *Annual of the British School of Archaeology at Athens.*

Angustia: Angustia, Sfântu Gheorghe.

AnICSUS: Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu.

Antiquity: Antiquity, Gloucester.

AO: *Arhivele Olteniei*, Craiova, SV și SN.

Apulum: *Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia.

https://biblioteca-digitala.ro

Archaeometry in Romania: *First Romanian Conference on the Application of Phisics Methods in Archaeology, Cluj-Napoca, 1988; 2 nd Romanian Conference on the Application of Phisics Methods in Archaeology*, Cluj-Napoca, February 17-18 1989, Ed. P.T. Frangopol, V. V. Morariu.

ArchChisinău: *Arheologiceskaja issledovaniia molodăh ucionăh Moldavii*, Chișinău.

ArchÉrt: *Archaeologiai Értesitö*, Budapest.

ArchJarbBayern: *Archaeologiches Jahrbuch Bayern*, München.

ArchJug: *Archaeologia Jugoslavica*, Beograd.

ArchKorresp: *Archaeologische Korrespondenzblat*, Mainz am Rhein.

Arheologja: *Kiev*.

ArhMold: *Arheologia Mdoldovei*, Iași.

ArhPreglad: *Arheološki Preglad*, Beograd.

ArchRozhl: *Archelogické Rozhledy*, Praga

ArhVest: *Arheološki Vestnik*, Ljublijana.

AȘUI: *Analele Ştiintifice ale Universității "Al. I. Cuza" Iași*.

AtlasNE: *Atlas du Néolithique européen, Vol. 1, L'Europe orientale*, eds. J. Kozlowski, P.-L. Van Berg, Etudes et Recherches Archéologiques de l'Universit+é de Liège n. 45, Liège 1993.

Atlas PF: *Atlasul Complex al Portilor de Fier* (colab.), București, 1972

Banatica: *Banatica*. Muzeul de istorie a județului Caraș- Severin, Reșița, I (1971).

BAI: *Bibliotheca Archaeologica Iassiensis*

BAR: *British Archaeological Reports*, Oxford.

BBAMÉvk: A Balog Beri Múzeum Évkönyve, Szeksárd.

BerHamburg: *Bericht über den V. Internationale Kongres für Vor-und Frühgeschichte*, Hamburg 1961.

BerRGK: *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Frankfurt am Main.

BCMI: *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I (1908) –XXXVIII (1945), București, Craiova, Vălenii de Munte.

BCSS: *Buletinul cercurilor științifice studențești. Universitatea „1 Decembrie" Alba Iulia*.

BHAB: *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*.

BMA: *Biblioteca Musei Apulensis*.

BMAntiq: *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*.

BMJV: *Buletinul Muzeului Județean Vlașca "Teohari Antonescu"*, (I-1935, II-1937, III-1945), București.

BMMK: *A Békés Megeyei Múzeumok Közleményei*.

BMN : *Bibliotheca Mvsei Napocensis, Cluj - Napoca*, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

Carpica: *Carpica*, Muzeul Județean de Istorie "Iulian Antonescu", Bacău.

CCA: *Cronica cercetărilor arheologice*, Comisia Națională de Arheologie.

CCAR: *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Ed. Ministerul Culturii CIMEC, Serviciul arheologic; *CD;* www.cimec.ro

Cercetări arheologice: Muzeul Național de Istorie, București.

Cercetări istorice: Complexul Muzeal Național "Moldova" Iași.

Cernavoda III – Boleraz: *Cernavoda III – Boleraz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau, Symposium Mangalia/Neptun 18-24 Oktober 1999, Studia Danubiana, Series Symposia II*, București 2001.

Comori 1978: *Comori arheologice la Porțile de Fier*, București 1978.

Comunicări: *Acad. Craiova*.

Corviniana: *Corviniana. Acta Musei Corvinensis*, Hunedoara.

Crisia: *Crisia*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea.

Cucuteni aujourd'hui: *Cucuteni aujourd'hui 110 ans depuis la découverte en 1884 du site eponyme*, éd. Gh. Dumitroaia, D. Monah, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis II, Piatra Neamț 1996.

Cucuteni 1997: *Cucuteni the Last Great Chalcolithic Civilisation of Europe*, eds. C.- M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos, Athena publishing & printing house, Bucharest 1997.

Cucuteni 120 ans des recherches: Cucuteni 120 ans des recherches. Le temps du bilan / 120 Years of Research. Time to sum up, editori: Gh. Dumitroaia, J. Chapman, O. Weller, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, D. Monah, Piatra Neamț 2005.

CultCivDunJos: *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, Călărași.

Dacia: *Dacia. Recherches et découverts archéologiques en Roumanie*, S.V. I-XII ; N.S. *Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, I. 1957 și urm.

Danubius: Muzeul județean de istorie, Galați.

DDM: *Déri Debreceni Muzeum*.

Dolgozatok: *Dolgozatok a Szegedi Josef Tudomanyegyetem Archaeologiai Interzetbol (I 1925..XIX 1943)*.

Drobeta: *Drobeta*, Turnu Severin.

EAIVR: *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, București, I, A-C, 1994; II, D-L, 1996; III, M-Q, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro

EpoqPPY: Epoque Préhistoric et Protohistorique Yugoslavie, Belgrad.

Eurasia Antiqua: Berlin.

Fest Pittioni: Festrischrift für Richard Pittioni, Viena.

Festschrift Lazarovici: Festschrift für Ghorghe Lazarovici zon 60.Geburstag, ed. Fl. Drașovean, Ed. Mirton, Timisoara, 2001, în BHAB, 30.

Germania: Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutsches Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main.

GlasZMS: Glasnik Zemaljsky muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

GodCBI: Godišnjak Centar za balkanološka ispitivonja Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Godišnjak: Godišnjak. Centar za balknoska ispitivanja, Beograd.

Hierasus: Hierasus. Muzeul de istorie, Botoșani.

Homage to Milutin Garašanin, ed. N. Tasić, C. Grazdanov, Serbian Academy of Science and Arts, Macedonian Academy of Science and Arts, Belgrade, 2006, SASA, Special Editions.

Istoria na Dobrudja, Sofia 1984:

Istraživania: Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Institut za Istoriiju, Novi Sad.

JahrbRGZM: Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentral Museums, Mainz.

JAMÉvk: Jósa Andreas Múzeum Évkönyve, Nyiregháza.

JMV: Jahrschrift für die Vorgeschichtle der sachsich-turingischen Lander, Halle/Salle.

JomFild Arch: Journal of Field Archaeology.

La civilisation de Cucuteni: La civilisation de Cucuteni en contexte européen. Session scientifique dédié au centenaire des première découvertes de Cucuteni (Iasi – Piatra Neamț 24-28 septembre1984), ed. M. Petrescu-Dîmbovita, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis I, Iași 1987.

L´Europe...Prague:

Locuinta sătească din România: Locuința sătească din România, volum colectiv, în *Studii de arhitectură tradițională in vederea conservării si valorificării prin tipizare, vol. I*, Ed. revizuită și completată, Bucuresti 1989.

MAA: Macedoniae Acta Archaeologica, Macedoniae Societas Archaeologica Prilep.

Marisia: Marisia. Studii si Materiale, Muzeul Județean Mureș.

Marmatia: Marmatia. Baia Mare.

Masken. Menschen, Rituale 2005: Masken, Menschen, Rituale. Altag und Kult vor 7000 Jahren in der prähistorischen Siedlung von Uivar, Rumänien, Martin–von-Wagner–Museum der Universität Würzburg, Archäologische Staatssammlung München, Katalog zur Sonderausstellung, 21.April-10.Juli 2005, Institut für Altertumswissenschaften der Universität Würzburg 2005.

Materiale: Materiale și Cercetări Arheologice, București.

Materialj: Materialj, Beograd, Bor.

MemAntiq: Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț.

Mem Museo Civ.St.Nat. Verona: Memorie del Museo Civico di Storia Naturale di Verona

MFM*Évk: Mora Ferencz Múzeum Évkönyve.*

MIA: Materialy i issledovanja po arheologii SSSR, Moskva-Leningrad.

Mitt.Arch.Instit.Ungarischen Akad.Wiss.: Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenchaften, Budapest.

MittOAF: Mitteilungen der Österreichisches Archaeologische Forschungen, Wien.

MN: Muzeul Național. Muzeul de istorie al R.S. România, București, volumele: I (1974), II (1975).

NMKragujevac: National Museum of Kragujevac.

NNU: Nachrichten aus Niedersächsens Urgeschichte, Hildesheim.

PA: Památky Archeologické, Praha.

Patrimonium Banaticum: Patrimonium Banaticum. Direcția pentru cultură, culte și patrimoniu cultural național a județului Timiș.

Pfahlbauten....Alpen 1997: Pfahlbauten rund um die Alpen, în *Archäologie in Deutscland, Sonderheft 1997*, ed. H. Schlichterle, Stuttgart 1997.

PMJH: Publicația muzeului județean Hunedoara, Deva.

Pontica: Pontice, 1968. *Pontica* 1969 și urm., Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.

PPS: Proceedings of Prehistoric Society, Cambridge.

Praistorija Jugoslavenskih Zemalja, Sarajevo 1979.

Praistoria Vojvodini, Belgrad: Novi Sad.

Prehistoria Alpina: Prehistoria Alpina. Museo Tridentino di Scienze Naturali, Verona-Trento.

PZ: Prähistorische Zeitschrift, Berlin.

RevMuz: Revista Muzeelor, București.

https://biblioteca-digitala.ro

RGM, Köln: *Römisch Germanischen Museum*, Köln.

RMMMIA: Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice si de artă, București.

Rubané et Cardial: Rubané et Cardial, Actes du colloque de Liége 1988, ed. D. Cahen, M. Otte, Etudes et Recherches Archéologiques de l´Université de Liège n. 39, Liège 1990.

RVM: Rad Vojvodanskih Muzeia, Novi Sad.

Sargetia: *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva.

SCIV, SCIVA: *Studii si Cercetări de Istorie Veche si Arheologie*, București.

Scripta praehistorica: Scripta praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata. Eididerunt V. Spinei, C. – M. Lazarovici et D. Monah, Romanian Academy, Institute of Archaeology of Iași, Ed. Trinitas, Iasi 2005.

Settlements Pattems 1995: *Settlements Pattems between the Alps and thre Black Sea 5th to 2nd Milenium B. C. Atti del Simposio internazionale, Modelli Insediativi tra Alpi e Mar Nero dal 5° al 2° millennio A.C. Verona Lazise 1992*, ed. A. Aspes, *Memorie del Museo Civico di Storia Naturale di Verona (II –a serie), Sezione Scienze dell'uomo*- no. 4, 1995.

Situri arheologice: *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Comisia Națională de Arheologie, Muzeul Brăilei, Brăila 1996.

SlovArch: Slovenska Archeológia, Bratislava.

SNT: *Societatea de numismatică Timisoara*.

Sovetskaja Arheologija . Moskva, Leningrad.

Staaltische Museen Berlin: Staaltische Museen Preussischer Kulturbesitz. Museum für Vor-und Frühgeschichte, Berlin.

Starinar: *Starinar*. Organ srpskog arheloskog družtva, Beograd.

StCom Caransebes (I-V) Tibiscum (VI-XII), Caransebeș.

StCom Sibiu: *Studii si Comunicări Sibiu*. Muzeul Brukenthal, Sibiu.

StudiaAA: *Studia Antiqua et Archaeologica*, Iași.

StudiaUBB, SH: Studia UBB: Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series historia, Cluj.

Suceava: Suceava. Studii si materiale. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

SympNitra: Symposium über den Lengyel Komplex und die benachbarten Kulturen, Nitra, 1966.

The Late Neolitic: *The Late Neolithic of the Tisza Region*, ed. L. Tálas, Budapest- Szolnok 1987.

The Vinča Culture: The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections, International Symposium on the Vinča culture its Role and cultural Connections, Timisoara România, October 1995, ed. Florin Drașovean, Timișoara 1996.

Thraco-Dacica: Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie, București.

Tibiscus: *Tibiscus*. Muzeul Banatului Timișoara (I=VI 1970-1980) în continuare *Analele Banatului* (SN 1 1981), vezi AnB.

Varia Arheologica: *Varia Archaeologica Hungarica*, Budapesta.

Vinča and its World: *Vinča and its World. International Symposium. The Danubian Region from 6000 to 3000 B.C.*, eds. Eds. D. Srejović, N. Tasić, Ed. Serbian Akademy of Science and Arts, Centre for Archaeological Research, Faculty of Philosophy, Belgrade 1990, Volume LI, Book 14.

ZborNMB: *Zbornik Narodnog Muzeja*, Beograd.

Zirdava: Muzeul Județean, Arad.

ZfA: Zeitschrift für Archäologie, Institut für Ur-und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin.

ZOAO: Zapiski Odesskogo arkheologičeskogo obščestva, Odessa.

ZRNM: Zbornik radova Narodnog muzeja, Beograd.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Tehnoredactor: Alina Andrei
Design coperta: Manuela Oboroceanu

Bun de tipar: 2006. Apărut: 2006
Editura TRINITAS, Cuza Vodă 51, 700038, IAŞI
Tel.: (0232)216693; (0232)218324; Fax (0232)216694
http://www.trinitas.ro; E-mail: editura@trinitas.ro

Tiparul executat la Tipografia TRINITAS
E-mail: tipografia@trinitas.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

nr. sistem: 45823

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ - FILIALA IAŞI • INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Editat cu sprijinul Agenției Naționale
pentru Cercetare Științifică

ISBN (general): 973-7834-72-0, 978-973-7834-7
ISBN: 978-973-7834-7 (vol.I)
ISBN 973- 7834- 73- 9
9 789737 834737
http://editura.trinitas.ro

TRINITAS

https://biblioteca-digitala.ro